

LIDÉ A KRAJINA ČESKÉHO SLEZSKA

Identita, kultura a společnost českého Slezska
v procesu společenské modernizace
s dopadem na kulturní krajinu

Radek Lipovskí, Lubor Hruška, Lenka Jarošová (eds.)

LIDÉ A KRAJINA ČESKÉHO SLEZSKA

Identita, kultura a společnost českého Slezska
v procesu společenské modernizace
s dopadem na kulturní krajinu

OSTRAVSKÁ
UNIVERZITA

Odborná monografie: „**LIDÉ A KRAJINA ČESKÉHO SLEZSKA**“ je realizována v rámci projektu VELKÝ HISTORICKÝ ATLAS ČESKÉHO SLEZSKA – Identita, kultura a společnost českého Slezska v procesu společenské modernizace s dopadem na kulturní krajinu; identifikační kód projektu: DG18P02OVV047; který je financován z Programu na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity na léta 2016 až 2022 (NAKI II) z Ministerstva kultury ČR.

Předmětem projektu je komplexní zmapování historických procesů, které ovlivňovaly obyvatelstvo i krajinu především po roce 1848 do současnosti, na území českého Slezska a územně souvisejícího „moravského klínu“. Jedná se o syntetizující multidisciplinární projekt, který propojuje historii, demografii, sociologii, ekonomii, urbanismus a přírodní vědy. Projekt integruje poznatky získané z předchozích výzkumných projektů na území českého Slezska a doplňuje je o další potřebné výzkumy. Díky této syntéze dojde k získání nového pohledu na vývoj území, vystaveného velkým historickým změnám v rámci středoevropského prostoru včetně vzájemné interakce mezi společností a krajinou, hospodařením v krajině (historie lesnictví, zemědělství) a dalším procesům v území (vliv těžby, války na krajinu). Multidisciplinární projekt má potenciál identifikovat zcela nové kauzality mezi historickými procesy a současným stavem společnosti a krajiny (více informací na stránkách projektu: <http://atlas-slezska.cz/>).

Hlavní řešitel: ACCENDO – Centrum pro vědu a výzkum, z.ú.

Spoluřešitel: Filozofická fakulta, Ostravská univerzita

Slezské zemské muzeum

Ve spolupráci: Muzeum Těšínska, příspěvková organizace

Editoři:

Mgr. Radek Lipovski, Ph.D., Filozofická fakulta, Ostravská univerzita

Doc. Ing. Lubor Hruška, Ph.D., ACCENDO – Centrum pro vědu a výzkum, z.ú.

Mgr. Lenka Jarošová, Ph.D., Slezské zemské muzeum

Autoři dle kapitol:

Úvod: Radek Lipovski, Lubor Hruška, Lucie Dokoupilová

Kapitola 1: Lubor Hruška, Dagmar Saktorová, Andrea Hrušková, Ivana Foldynová, Lenka Jarošová, Petr Popelka, Renata Popelková, Michaela Závodná

Kapitola 2: Jiří Brňovják, Radim Jež, Radek Lipovski

Kapitola 3: Petr Popelka, Renata Popelková, Lenka Jarošová, Jan Pezda, Lukáš Číhal, Lubor Hruška, Andrea Hrušková

Kapitola 4: Lumír Dokoupil, Radek Lipovski, Ludmila Nesládková

Kapitola 5: Jiří Brňovják, Pavel Kladiwa, David Pindur, Janusz Spyra, Aleš Zářický

Kapitola 6: Oľga Šrajeroová, Andrea Pokludová, Romana Rosová

Kapitola 7: Radek Lipovski, Lubor Hruška, Oľga Šrajeroová, Andrea Pokludová, Ludmila Nesládková

Příloha č. 1: David Kubáň

Příloha č. 2: Dagmar Saktorová

Příloha č. 3: Jindřich Roháček

Recenzenti:

prof. Mgr. Lukáš Fasora, Ph.D., Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity

doc. PhDr. Peter Mičko, PhD., Katedra histórie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

doc. Ing. Pavel Tuleja, Ph.D., Slezská univerzita v Opavě

PhDr. Ondřej Ševeček, Ph.D., Filosofický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i.

Mgr. Lucia Heldáková, PhD., Centrum spoločenských a psychologických vied, Slovenska akademie vied

Citační vzor: Lipovski, R., Hruška, L., Jarošová, L. (eds.). **LIDÉ A KRAJINA ČESKÉHO SLEZSKA**. Identita, kultura a společnost českého Slezska v procesu společenské modernizace s dopadem na kulturní krajinu. Ostrava: Ostravská univerzita, 2021.

LIDÉ A KRAJINA ČESKÉHO SLEZSKA

© Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, ACCENDO – Centrum pro vědu a výzkum, z.ú.,
Slezské zemské muzeum, 2021

ISBN 978-80-7599-260-4

Obsah

Obsah.....	3
Úvod.....	9
1 České Slezsko v současnosti a procesy na jeho území	13
1.1 Vymezení území českého Slezska.....	13
1.2 Polycentrická struktura osídlení a vztahy mezi sídly.....	20
1.2.1 Role měst.....	25
1.2.2 Tradiční typy venkovských sídel českého Slezska	32
1.2.2.1 Plužina	33
1.2.2.2 Vsi soustředěné	34
1.2.2.3 Vsi s volnějším půdorysem	37
1.2.2.4 Vsi přírodní a rozptýlené	38
1.2.2.5 Zvláštní typy vsí.....	40
1.2.2.6 Geografické rozšíření sídelních typů vsí v českém Slezsku	40
1.2.2.7 Shrnutí venkovského osídlení.....	41
1.3 Základní přírodní charakteristika území	44
1.3.1 Geologie	44
1.3.2 Geomorfologie	47
1.3.3 Vodstvo	50
1.3.4 Podnebí.....	52
1.3.5 Přirozená krajina – chráněná krajinná oblast	55
1.4 Procesy v krajině	58
1.4.1 Kůrovcová kalamita	58
1.4.2 Od tradičního zemědělství přes kolektivizace až k dnešní ekonomizaci.....	60
1.4.3 Sucho v krajině a jeho dopad.....	61
1.4.4 Kvalita ovzduší v česko-polském příhraničí.....	63
1.4.5 Nová divočina.....	64
1.4.6 Nepůvodní a invazní druhy rostlin a živočichů	66
1.4.7 Vybrané přírodní extrémny a jejich dopady	69
1.4.8 Vývoj těžební krajiny.....	71
1.4.9 Antropogenní procesy v krajině	73
1.4.10 Ztracená identita sídelního prostoru – zánik sídel v českém Slezsku ve 20. století	75
1.5 Sociodemografické a ekonomické procesy.....	77
1.5.1 Vylidňování území.....	77
1.5.2 Stárnutí.....	79
1.5.3 Změna rodiny	80
1.5.4 Vliv globalizace na mikroregionální struktury	84

1.5.5 Rozdíly v regulaci umístování staveb pro bydlení ve stavebních řádech pro Moravu a Slezsko	85
1.5.6 Industrializace a reindustrializace	87
1.5.7 Rozvoj podnikání.....	90
1.6 Doprava jako modernizační prvek českého Slezska: současný stav a výhledy vybraných oblastí	93
1.6.1 Vývoj dopravních vazeb v 19. a 20. století	93
1.6.2 Vývoj dopravy do roku 2020	96
1.6.2.1 Dálnice	97
1.6.2.2 Modernizace železnice	99
1.6.2.3 Integrované dopravní systémy.....	99
1.6.2.4 Vlakovtramvaj.....	100
2 Historický vstup k vývoji českého Slezska	103
2.1 Moravsko-slezské pomezí ve středověku a raném novověku (nástin vývoje historických územních celků do roku 1740)	103
2.1.1 Opavsko	108
2.1.2 Krnovsko.....	112
2.1.3 Nisko-Grotkovsko (Jesenicko).....	113
2.1.4 Těšínsko.....	115
2.1.5 Moravské enklávy ve Slezsku a tzv. moravský klín	123
2.2 Postavení rakouského Slezska v habsburské monarchii a vnitřní administrativní struktura v letech 1742–1918	126
2.1.2 Historické okolnosti vzniku rakouského Slezska.....	126
2.2.2 Správní vývoj do poloviny 19. století.....	135
2.2.3 Od revolučních let 1848/1849 do zániku monarchie.....	143
2.3 Postavení Slezska v Československu – správní vývoj	149
2.3.1 Veřejná správa za první republiky	152
2.3.2 Rozdělení Slezska po mnichovské dohodě a vznik protektorátu	155
2.3.3 Poválečné uspořádání.....	159
2.3.4 Zánik zemského zřízení	160
2.3.5 Severomoravský kraj.....	162
3 Vývoj kulturní krajiny českého Slezska	165
3.1 Současná krajina českého Slezska na digitálním modelu reliéfu	168
3.2 Venkov. Zemědělská a lesozemědělská krajina.....	171
3.3 Lesní (lesohospodářská) krajina	175
3.3.1 Exkurz: Vývoj lesních porostů na Karvinsku v 19. a 20. století.....	181
3.4 Rybníční krajina a voda v krajině.....	185
3.5 Krajiny horských holí.....	196

3.6 Urbanizované krajiny	197
3.6.1 Sídlní krajina	198
3.6.1.1 Charakter osídlení českého Slezska.....	198
3.6.1.2 Exkurz: Formování ostravské sídelní aglomerace.....	201
3.6.1.3 Zámecké a městské parky českého Slezska	204
3.6.1.4 Stromořadí, aleje a památné stromy	208
3.6.2 Těžební krajina	210
3.6.2.1 Vliv těžby nerostných surovin na krajinu	223
3.6.2.2 Rekultivace hornické krajiny ostravsko-karvinského revíru.....	232
3.6.3 Industriální krajina	235
3.6.3.1 Ostravsko – ocelové srdce republiky v letech 1948–1989	237
3.6.3.2 Exkurz: Industriální krajina – modelový příklad Vítkovic.....	240
3.7 Vývoj dopravy.....	243
3.7.1 Vývoj dopravy – silniční síť.....	243
3.7.2 Vývoj dopravy – železnice	246
3.7.3 Vegetace železničních a silničních komunikací a vliv dopravních stavieb na fragmentaci krajiny	248
3.8 Návrat k přírodě – turismus, rekreace a sport	249
3.9 Vztah člověka a krajiny na území českého Slezska	255
3.9.1 Hodnocení krajiny českého Slezska a porovnání oblastí.....	256
3.9.2 Jeseníky	259
3.9.3 Opavsko	260
3.9.4 Hlučínsko.....	262
3.9.5 Ostravsko	264
3.9.6 Těšínsko	267
4 Obyvatelstvo českého Slezska v druhé polovině 19. a ve 20. století	271
4.1 Vývoj počtu obyvatel	271
4.2 Mechanická měna.....	281
4.2.1 Teritoriální pohyb obyvatelstva v letech 1869–1910.....	281
4.2.2 Migrační pohyby od roku 1918 do konce 80. let 20. století.....	288
4.3 Náboženská skladba.....	294
4.3.1 Katolické obyvatelstvo	294
4.3.2 Evangelické obyvatelstvo.....	295
4.3.3 Židé	296
4.3.4 Náboženská skladba za první republiky	297
4.3.5 Situace po druhé světové válce.....	301
4.4 Jazyková a národnostní skladba.....	304
4.4.1 Obyvatelstvo podle obcovacího jazyka do roku 1910	304

4.4.2	Národnostní skladba po první světové válce.....	307
4.4.3	Proměna národnostního složení po druhé světové válce.....	313
4.5	Obyvatelstvo podle pohlaví a věku.....	318
4.6	Nástin vývoje přirozené měny obyvatel.....	330
4.6.1	Přirozená měna do první světové války.....	330
4.6.2	Vývoj přirozené měny v meziválečném období.....	336
4.6.3	Přirozená měna po druhé světové válce.....	343
5	Svět na hranici kultur – kulturní obraz českého Slezska v 19. a 20. století.....	349
5.1	Průmysl kulturním hybatelem v českém Slezsku – vliv na formování mentality a kolektivní identity obyvatel.....	349
5.2	Proměny církevní správy ve Slezsku.....	365
5.2.1	Římskokatolická církev.....	365
5.2.2	Protestantské církve.....	379
5.2.2.1	Českobratrská církev evangelická.....	380
5.2.2.2	Slezská církev evangelická augsburského vyznání.....	380
5.2.2.3	Luterská církev evangelická a. v. v České republice.....	383
5.2.2.4	Německá evangelická církev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku.....	384
5.2.2.5	Malé protestantské církve.....	385
5.2.3	Církev československá (husitská).....	385
5.2.3.1	Starokatolická církev.....	387
5.2.4	Slezská identita v církvích.....	388
5.3	Národnostní vývoj, identifikační nabídky a kolektivní identity.....	389
5.3.1	Exkurz: Soupeření na Těšínsku a o Těšínsko.....	415
5.3.2	Exkurz: Hlučínsko – specifická identita utvářená specifickým vývojem.....	426
5.4	Židovské náboženské obce v rakouském Slezsku. Proměny jejich náboženského, národnostního a politického profilu.....	435
5.5	Šlechtická kultura.....	447
6.	Identita a kolektivní paměť obyvatelů Slezska.....	475
6.1	Identita – všeobecný pohľad, teoretické východiská skúmania územnej, regionálnej, národnej a kultúrnej identity.....	475
6.2	Kolektívna pamäť.....	477
6.3	Otázky regionálnej a národnej identity a kolektívnej pamäti obyvateľov Sliezska historickej retrospektíve.....	478
6.3.1	Výskumy Slezského ústavu SZM (ČSAV).....	479
6.4	Identita a kolektívna pamäť obyvateľov Sliezska dnes.....	482
6.4.1	Metodika zberu dát.....	482
6.4.2	Základný a výberový súbor.....	483
6.4.3	Vzťah obyvateľov Sliezska k regiónu.....	485

6.4.4 Regionálna identita – kvalita života v Sliezsku.....	487
6.4.5 Identita hierarchizovaného priestoru	494
6.4.6 Vnímanie odlišnosti Sliezska a jeho obyvateľov od ostatných oblastí Česka....	497
6.4.7. Národnostné menšiny v Sliezsku	504
6.5 Sliezsko – kolektívna pamäť.....	507
6.5.1 Historické udalosti a osobnosti Sliezska.....	508
6.5.2 Ľudová kultúra v Sliezsku	515
6.5.3 Miesta pamäti českého Sliezska.....	519
6.6 Špecifická miesta pamäti.....	522
6.6.1 Mizející těžní věže	522
6.6.2 Lázeňství.....	532
6.6.3 Dřevěné kostely jako místa paměti	540
7 Závěr	551
8 Přílohy	565
8.1 Doprovodné tabulky a mapy	565
8.2 Důvody rozptýlené slezské zástavby	579
8.3 Opuštěné sedimentační nádrže cukrovaru Opava-Vávrovice – útočiště ohrožené mokřadní fauny dvoukřídlého hmyzu	584
Summary	594
Streszczenie	598
Seznam zkratk.....	602
Seznam obrázků	604
Seznam tabulek.....	616
Seznam literatury	620
Místní rejstřík.....	676

Úvod

Úvod

V roce 2018 začal pracovat poměrně velký tým badatelů na projektu VELKÝ HISTORICKÝ ATLAS ČESKÉHO SLEZSKA – Identita, kultura a společnost českého Slezska v procesu společenské modernizace s dopadem na kulturní krajinu. Primárním úkolem bylo vytvořit v tištěné i elektronické podobě atlas, jenž by sloužil široké veřejnosti, především ke studiu žákům základních a středních škol, ale nejen jim. Měl studentům a zájemcům přiblížit současné české Slezsko s historickým základem. Takový atlas pochopitelně nemohl být přesycen daty a informacemi, v nichž by se čtenáři nedokázali zorientovat. Množství údajů, jež průběžně vzniklo během práce na projektu, je využito k sestavení této publikace, která má oproti atlasu odbornější ráz podložený rozsáhlým grafickým materiálem ve formě fotografií, map, tabulek a grafů. Některá témata se dají zpracovat odborně s vhodnou popularizující formou přístupnou veřejnosti, ale u určitých témat je zpracování v tomto směru velmi obtížné. Snažili jsme se však, aby předkládaná práce byla v co nejčtivější formě.

Cílem monografie bylo zmapovat historické procesy, jejich příčiny a následky, které ovlivňovaly obyvatelstvo i krajinu na území českého Slezska a územně souvisejícího „moravského klínu“ především od roku 1848 do současnosti. Položili jsme si jednoduchou otázku: Co vlastně ovlivňovalo sebevnímání obyvatel českého Slezska v minulosti a jak se to projevilo na jejich dnešní identitě? Jaké procesy způsobily, že se v současnosti někdo v českém Slezsku cítí jako Slezan, někdo jako Čech, Polák, Evropan apod., někdo jako katolík, někdo jako „Jedi“ a někomu je to úplně fuk? Prostě jsme se na to zeptali, aniž bychom si mysleli, že to absolutně rozluštíme.

Pokusili jsme se na to podívat pohledem několika oborů: historie, demografie, sociologie, ekonomie, urbanismu a přírodních věd. Vycházeli jsme z klíčového historického procesu, který největší měrou poznamenal obyvatelstvo a krajinu – modernizace. Tento proces byl nedávno zkoumán právě pro oblast rakouského Slezska rozsáhlým kolektivem historiků a výsledky byly zveřejněny ve dvousvazkové monografii Rakouské Slezsko v procesu modernizace 1742–1914 (Záříčský a kol., 2020). Území Slezska bylo v minulosti vystaveno velkým historickým změnám v rámci střeoevropského prostoru včetně vzájemné interakce mezi společnostmi a krajinou (hospodaření v krajině a další procesy v území). Proto jsme propojili „lidi a krajinu“ jako zásadní principy pro utváření identity, společnosti a kultury. Stanovili jsme si v tomto směru dílčí cíle, jimž jsme se chtěli přiblížit:

- Mapovat a vysvětlit kauzality vývoje územní, regionální, národní a kulturní identity.
- Popsat a vysvětlit dlouhodobé ekonomické a socio-demografické procesy včetně vývoje struktury osídlení.
- Komplexně zmapovat specifika vývoje kulturní krajiny, která prošla dramatickými změnami. Identifikovat stopy v krajině dokládající změny, které se na území odehrály.
- Obohatit ucelené chápání krajiny a rozšířit možnosti její muzejní prezentace o pohledy jednotlivých přírodovědných a společenských disciplín.
- Analyzovat a vysvětlit vzájemný historický a současný vliv obyvatelstva na krajinu a sídla.

Jelikož hlavním cílem výzkumu byli současní lidé, jejich identita, krajina, společnost a kultura, bylo důležité podívat se na zásadní socioekonomické procesy současnosti. Jaké to jsou a jaký dopad mají na společnost českého Slezska? Nelze pochybovat o tom, že už dnes nemůžeme ani v bývalém jádru průmyslové oblasti hovořit o industrializované společnosti. Co vlastně tuto industrializovanou společnost nahradilo a jaké to má důsledky? V současnosti území českého Slezska ovlivňují procesy celospolečenské transformace způsobené přechodem industriální společnosti na postindustriální, ve které je hlavním rozvojovým segmentem sektor služeb (např. bankovníctví, informační a komunikační technologie). Některé procesy mají kořeny v historii, jiné jsou projevem současných celoevropských globalizačních vlivů s dopadem na lokality. Mezi zásadní socioekonomické procesy, které ovlivňují současný a budoucí vývoj v území českého Slezska, patří především populační nestabilita území, způsobená snižující se

porodností a vystěhováním obyvatel za prací. Stárnutí populace a úbytek obyvatel přirozenou měnou patří mezi klíčové demografické problémy. Stárnutí obyvatelstva má za následek stoupající podíl ekonomicky závislých lidí, kteří mají vyšší nároky jak na systém důchodového zabezpečení, tak na zdravotní a sociální péči i na bydlení.

Odpovědi na některé současné otázky jsme se snažili hledat v minulosti. Proces modernizace zažil svůj vrchol v „dlouhém 19. století“. Za jeho počátek je pokládána tzv. dvojitá revoluce, tj. průmyslová revoluce v Anglii jako hospodářský převrat a francouzská revoluce jako společensko-politický převrat. V tomto období se prosazuje většina principů charakteristických pro moderní společnost – postupný přesun obživy z agrárního sektoru do sektoru průmyslu, racionalizace, standardizace, počátky a rozvoj principů občanské společnosti, proměna participace na moci, urbanizace, alfabetizace, sekularizace, vysoký stupeň prostorové i sociální mobility, na nových technologiích založené využívání krajiny, ale také konstituování moderních národů a charakteristické modernistické víry v nepřetržitý pokrok. Dozvuky modernizace byly patrné ještě dlouho ve 20. století, až se začalo hovořit o postmodernismu či tekuté modernitě (Keller, 2007; Bauman, 2002).

Nesnažili jsme se opět popisovat četné procesy modernizace jako v knize Rakouské Slezsko v procesu modernizace, nýbrž jsme se snažili zamyslet nad tím, co tyto procesy znamenaly a znamenají pro utváření identity obyvatel zkoumaného prostoru v minulosti i v současnosti. Na příklad nebylo v této knize nutné vysvětlovat industrializaci, spíše jsme chtěli podchytit, jak industrializace zasáhla do životů lidí a jak je formovala. Průmyslová revoluce je zde chápána vlastně jako kulturní proces, který nějak postihl společnost. Samozřejmě jsme nemohli pominout takové historické jevy jako nacionalismus, protože pro formování identity měl a má dodnes zásadní význam. Rovněž příslušnost k určitému náboženství může do značné míry utvářet lidské smýšlení o sobě samém. Kulturní prvky v nás, jakési mentalitní vzorce, nás „budují a modelují“. Ty ovšem nerostou a priori z nás, ale z prostředí, v němž žijeme, ať už je to prostředí přírodní, nebo společenské.

Jedněmi z nejzásadnějších jevů, které ovlivňovaly a ovlivňují sebeuvědomění člověka, jsou populační pohyby. Odkud se berou lidé, kteří se cítí být Slezany, Němci, evangelíky, českými bratry? Pro území českého Slezska a přilehlé moravské části byly v minulosti důležité jak pohyby přirozené (procesy rození a umírání), tak mechanické (stěhování). V období vrcholné modernizace, ale i socialistické výstavby se zejména do průmyslových oblastí hrnuly pracovní síly z různých koutů státu – Rakouské monarchie a pak Československé republiky. Byli to lidé s odlišnou identitou, než jakou měli „rodáci“. Adaptovali se na nové prostředí včetně převzetí místní identity, nebo se drželi své původní a šířili ji v novém teritoriu? Ať tak, či onak se v českém Slezsku a moravském klíně v minulých časech vytvářely obrovské „tavicí kotle“, v nichž identity bublaly a vřely.

Modernizace se výrazně projevila na krajině českého Slezska. Procesy jako industrializace, urbanizace, výstavba infrastruktury apod. musely nějakým způsobem krajinu poznamenat. Co se vlastně s naším životním prostředím za 19. a 20. století stalo? A změnilo se to nějak v současnosti, tedy v posledních desítkách let? Krajina neznamenal jen pole, louky, řeky, potoky, odkaliště, haldy apod. Stávala se prostorem, do něhož lidé promítali své vidění světa, své ideje a postoje. Stavěly se v ní nejen užitkové budovy, ale i symboly určitého názorového vnímání, čímž vznikala místa paměti. Ta zase zpětně působila na člověka a jeho sebevnímání. Pokusili jsme se na některá místa paměti poukázat konkrétně.

Pro poznání současné identity obyvatel českého Slezska jsou historické procesy důležité, ale zcela zásadní je vnímání dnešních lidí. Podstatnou část této knihy tedy tvoří výsledky sociologického průzkumu, provedeného kombinací kvantitativních i kvalitativních metod šetření na dostatečně velkém výzkumném vzorku respondentů během řešení projektu. Cílem bylo zjistit, jak se obyvatelé identifikují s regionem, v němž žijí, jaký mají k němu vztah, jak ho chápou, a to s ohledem na skutečnost, zda se v něm narodili, přistěhovali se, pobývali kratší, či delší

dobu. Velmi nás zajímalo, k čemu se váže paměť současných obyvatel českého Slezska, co považují za „své“, typické pro daný region, na jaké místo paměti jsou schopni si vzpomenout a co si vůbec pod místem paměti vybaví. Co zůstalo zachováno v jejich kolektivní historické paměti, jaké zvyky, tradice, vyprávění a co upadlo v zapomnění? Jakými kulturními a společenskými podmínkami byla kolektivní paměť obyvatel Slezska determinována, jaké významné historické události a osobnosti byly s regionem spjaty? Snažili jsme se rovněž podchytit odlišnosti ve formování regionální identity obyvatel v jednotlivých částech regionu a odpovědět na otázku, zda byla odlišná na Těšínsku, na Pražské, na Opavsku a na Jesenicku.

Při úvodních setkáních členů týmu jsme se bavili, zda si dnešní mladý člověk z Ostravy vybaví při představě o svém regionu spíše Moravskoslezské divadlo, nebo Bazaly (dnes již vlastně bývalé sídlo fotbalového klubu Baník Ostrava). Můžou se dnešní obyvatelé Krnova ještě identifikovat s Karnolou? Je pro studenty z Českého Těšína či Třince důležitý spor o Těšínsko, nebo o něm nic nevědí? Nemůžeme samozřejmě zapomenout na nejdůležitější otázku identity zdejších obyvatel – slezskou národnost. Snažili jsme se hlavně zjistit, zda se obyvatelé českého Slezska vůbec považují za Slezany a co pro ně Slezsko znamená. Vzhledem k turbulentnímu vývoji této nejmenší země Česka je to klíčová otázka.

* * *

Není těžké zachytit fotografie lidi a krajinu, ale je obtížné, chceme-li ikonograficky vyjádřit také identitu obyvatel. My jsme přitom cítili potřebu texty této knihy doplnit velkým množstvím obrázků, které by téma vhodně doplňovaly. Hledali jsme samozřejmě v archivech a sbírkách různých institucí a soukromých vlastníků. Nicméně ateliérové fotky rodin či jednotlivců, ani pohledy na panoráma hor nevystihnou duši kraje a jeho obyvatel. Během řešení projektu byla vydána kniha Sudetská kronika (Aulehla, 2020), v níž byly zveřejněny fotografie Gustava Aulehly, krnovského fotografa. Gustav Aulehla od 50. let 20. století zachycoval všední život, výjevy z ulic, hospod, koupališť, polí, nemocnic atd. Při fotografování nezasahoval do děje, nijak fotky nearanžoval a neupravoval. Jsou tedy autentické a díky tomu opravdu „mají duši“. Ve svém vysokém věku je Gustav Aulehla do jisté míry vycházející hvězdou na poli „slezské fotografie“, a proto jsme si dovolili požádat jej o některé fotografie, které tak dotvářejí kolorit publikace.

* * *

Redakční poznámka: V dnešní době se setkáváme s různými variantami psané podoby spojení „ČESKÉ SLEZSKO“. Argumentace se opírají na jedné straně o shodu s aktuální podobou jazykové kodifikace, na straně druhé hledají oporu ve zvyklostech užívání obdobných názvů (příklad Rakouské Slezsko) v písemné podobě. Kolektiv autorů se rozhodl dodržet soulad s aktuálně platnou gramatikou českého jazyka, a proto v textu užíváme spojení české Slezsko. Dále ve zkratce uvádíme argumenty pro dané rozhodnutí. Jedná se o dvouslovný název složený z přídavného jména a podstatného jména vlastního, kdy přídavné jméno není součástí zeměpisného názvu a naznačuje jen bližší lokalizaci území označeného vlastním podstatným jménem (obdobný příklad opavské Slezsko = území ve Slezsku v okolí města Opavy). Zároveň nelze v případě psané podoby označení české Slezsko uplatnit pravidlo pro spojení přídavného jména a názvu regionu, mikroregionu, euroregionu jako v případě Těšínského Slezska, které je od roku 1998 euroregionem díky zahájení europrogramu podporujícího přeshraniční spolupráce v této oblasti. V konečném důsledku se nemůžeme opřít ani o pravidlo psaní historických názvů států jako u Rakouského Slezska, které se císařským rozhodnutím v období let 1850–1918 stalo jednou z korunních zemí Rakouska-Uherska s hlavním městem Opava (jakkoli i zde můžeme jazykově balancovat, neboť oficiální název tohoto vévodství byl Horní a Dolní Slezsko).

1

České Slezsko v současnosti a procesy na jeho území

1 České Slezsko v současnosti a procesy na jeho území

1.1 Vymezení území českého Slezska

Slezsko je historickou zemí stejně jako Čechy a Morava. České Slezsko však tvoří jen zlomek celé historické země, jejíž větší část leží na území dnešního Polska a malá část na území dnešního Německa. Do svazku zemí Koruny české se Slezsko dostalo až ve 14. století a jako celek v něm setrvalo do roku 1742, kdy po prohrané slezské válce připadla jeho velká část Prusku. Rakousku zůstalo jen Opavské vévodství bez Hlučínska, jižní část Niského knížectví (bez Nisy), Krnovské knížectví a některá menší panství, například Vidnavské knížectví. Z těchto území vznikla korunní země rakouské Slezsko. V období první republiky mělo české Slezsko postavení země, i když značně národnostně nehomogenní. Přesto poskytovala obyvatelstvu pocit národní identity. Země slezská zanikla roku 1928 včleněním do Země moravsko-slezské, čímž přestala moravsko-slezská hranice existovat. V platnosti však stále zůstaly okresní hranice, které umožňovaly obyvatelstvu udržovat povědomí o své zemské příslušnosti. Roku 1949 byly historické země definitivně zrušeny a hranice krajů a okresů vzniklých roku 1949, 1960 a 2000 pak už historicky vzniklou moravsko-slezskou zemskou hranici nerespektovaly vůbec (Siwek a Kaňok, 2000). Historické území českého Slezska v současnosti je velmi obtížně identifikovatelné, nachází se na území dvou krajů – Moravskoslezského a Olomouckého kraje. Nekopíruje ani hranice obcí. Některá spojená města nebo obce jsou rozděleny geografickou hranicí, která kopírovala historickou zemskou hranici, například koryty řek (Frýdek-Místek, kde mezi slezským Frýdkem a moravským Místkem je hranicí řeka Ostravice). Jinde již hranice není příliš zřetelná, například v obci Moravskoslezský Kočov, který vznikl spojením moravské obce Moravský Kočov s osadou Slezským Kočovem. Rovněž Ostrava se rozkládá na obou stranách historické zemské hranice, ale mnoho jejích obyvatel to ani netuší, i když historické hranice kopírují toky řek. Území obcí, kterými prochází hranice, a počty jejich obyvatel ukazuje níže uvedená tabulka.

Z výše uvedeného vyplývá, že přesné vymezení hranice je velmi komplikované. V některých úsecích chybí přirozené geografické vymezení, na mnoha místech kopírovala hranice panství, uvnitř Slezska existovala celá řada moravských enkláv¹. V dnešních mapách státního mapového díla hranice Slezska zcela chybí.

V této knize, pokud není uvedeno jinak, je hranice stanovena tak, aby představovala hranici, která platila co nejdéle a v době co nejbližší současnosti (viz obrázek 1.1). Tyto podmínky nejlépe splňuje administrativní hranice vymežující Zemi slezskou v době rakouské monarchie (od roku 1850) a v prvních letech Československa do roku 1928 (Siwek a Kaňok, 2000).

Území českého Slezska se vyznačuje značnou heterogenitou oblastí, která je způsobena historickým vývojem a migračními procesy. V rámci knihy se proto území rozděluje na oblasti (geografické vymezení lze nalézt v předchozí mapě). Z důvodu rozdílného současného administrativního členění jsou dvě oblasti rozděleny na podoblasti: Jesenícko, které spadá pod dva kraje, a oblast Ostravska, která je rozdělena na slezskou a moravskou část. Toto vymezení bylo využito v rámci rozsáhlých kvalitativních i kvantitativních sociologických průzkumů, které byly realizovány v roce 2018, a jejich výsledky jsou využity především ve čtvrté, sedmé a osmé kapitole.

Stručný popis vymezených oblastí:

- Oblast 1/ Těšínské Slezsko – část Těšínského Slezska ležící na území České republiky je územím bývalého Těšínského knížectví, která je na západě ohraničena toky řek Ostravice a Odry a na východě současnou státní hranicí. Na území je výrazné zastoupení obyvatel-

¹ Jedná se původně o označení pro exklávy Moravského markrabství obklopené Slezskem spravované až do roku 1928 sice slezskými úřady, ale podle moravských zemských zákonů (Siwek a Kaňok, 2000).

Tabulka 1.1: Současné obce / současná města, kterými prochází historická hranice Slezska

Obec	Rozloha (km ²)			Rozloha (podíl) v %		Počet obyvatel			Podíl obyvatel v %	
	Slezsko	Morava	Celkem	Slezsko	Morava	Slezsko	Morava	Celkem	Slezsko	Morava
Leskovec nad Moravicí	14,8	0,9	15,7	94,5	5,5	5 804	0	5 804	100,0	0,0
Vítkov	55,0	0,1	55,1	99,9	0,1	419	0	419	100,0	0,0
Bruntál	25,1	4,2	29,3	85,7	14,3	16 573	1	16 574	100,0	0,0
Odry	63,2	10,8	74,0	85,4	14,6	7 037	214	7 251	97,1	2,9
Věřkovice	14,9	3,0	17,8	83,3	16,7	706	23	729	96,8	3,2
Březová	34,8	4,1	38,9	89,5	10,5	1 235	97	1 332	92,7	7,3
Malá Morávka	38,4	23,2	61,6	62,3	37,7	629	68	697	90,2	9,8
Jakartovice	30,9	19,1	50,0	61,8	38,2	920	155	1 075	85,6	14,4
Fřýdek-Místek	29,6	21,9	51,6	57,4	42,6	32 992	22 599	55 591	59,3	40,7
Baška	5,3	7,6	12,9	41,0	59,0	1 734	1 776	3 510	49,4	50,6
Ostrava	134,4	79,8	214,2	62,7	37,3	117 365	173 798	291 163	40,3	59,7
Ostravice	13,1	14,6	27,7	47,4	52,6	765	1 529	2 294	33,4	66,6
Staré Hamry	53,3	31,3	84,6	63,0	37,0	179	357	536	33,3	66,7
Vražné	6,7	8,5	15,2	44,0	56,0	261	561	822	31,7	68,3
Studénka	14,1	16,8	30,9	45,6	54,4	2 878	6 682	9 560	30,1	69,9
Moravkoslezský Kočov	0,8	14,1	14,9	5,6	94,4	112	407	519	21,6	78,4
Fulnek	36,5	32,0	68,5	53,3	46,7	1 200	4 502	5 702	21,0	79,0
Fřýdlant nad Ostravicí	12,8	9,1	21,9	58,3	41,7	1 681	7 934	9 615	17,5	82,5
Budišov nad Budišovkou	0,1	79,0	79,1	0,1	99,9	0	2 916	2 916	0,0	100,0

Zdroj: ČSÚ, Počet obyvatel v základních sídelních jednotkách, SLDB 2011, MV ČR Registr sčítacích obvodů a budov, 2018

Pozn.: Podíl obyvatel ve Slezsku a na Moravě byl zjištěn podle počtu trvale bydlících obyvatel ze SLDB 2011 přiřazených k adresním bodům v Registru sčítacích obvodů. Hranice mezi Slezskem a Moravou byla definována historickou příslušností základních sídelních jednotek k zemi slezské nebo moravské

stva polské národnosti a některé obce jsou dvojjazyčné. Jedná se o nejlidnatější oblast, která je vnitřně heterogenní.

- Oblast 2/ Opavsko bez Hlučínska – oblast v okolí města Opavy, historického a správního centra českého Slezska, které do současnosti vytváří přirozený mikroregion se spádovou oblastí, jež částečně zasahuje i do oblasti Kravař (tj. součásti Hlučínska).
- Oblast 3/ Hlučínsko – po slezských válkách byla tato oblast od roku 1742 součástí Pruska a v roce 1920 byla připojena zpátky k Československu na základě versailleské mírové smlouvy. V letech 1938–1945 se stala součástí Německé říše, po roce 1945 součástí Československa, odsun Němců byl zde minimální, cca 10 % populace.
- Oblast 4/ Jesenicko – bývalé Sudety s převahou německého obyvatelstva, které sem přišlo v 13. až 14. století během cílené „velké východní (emfyteutické, německé) kolonizace“ na pozvání Přemysla Otakara II. Po jejich odsunu v roce 1945 byla oblast doosídlena

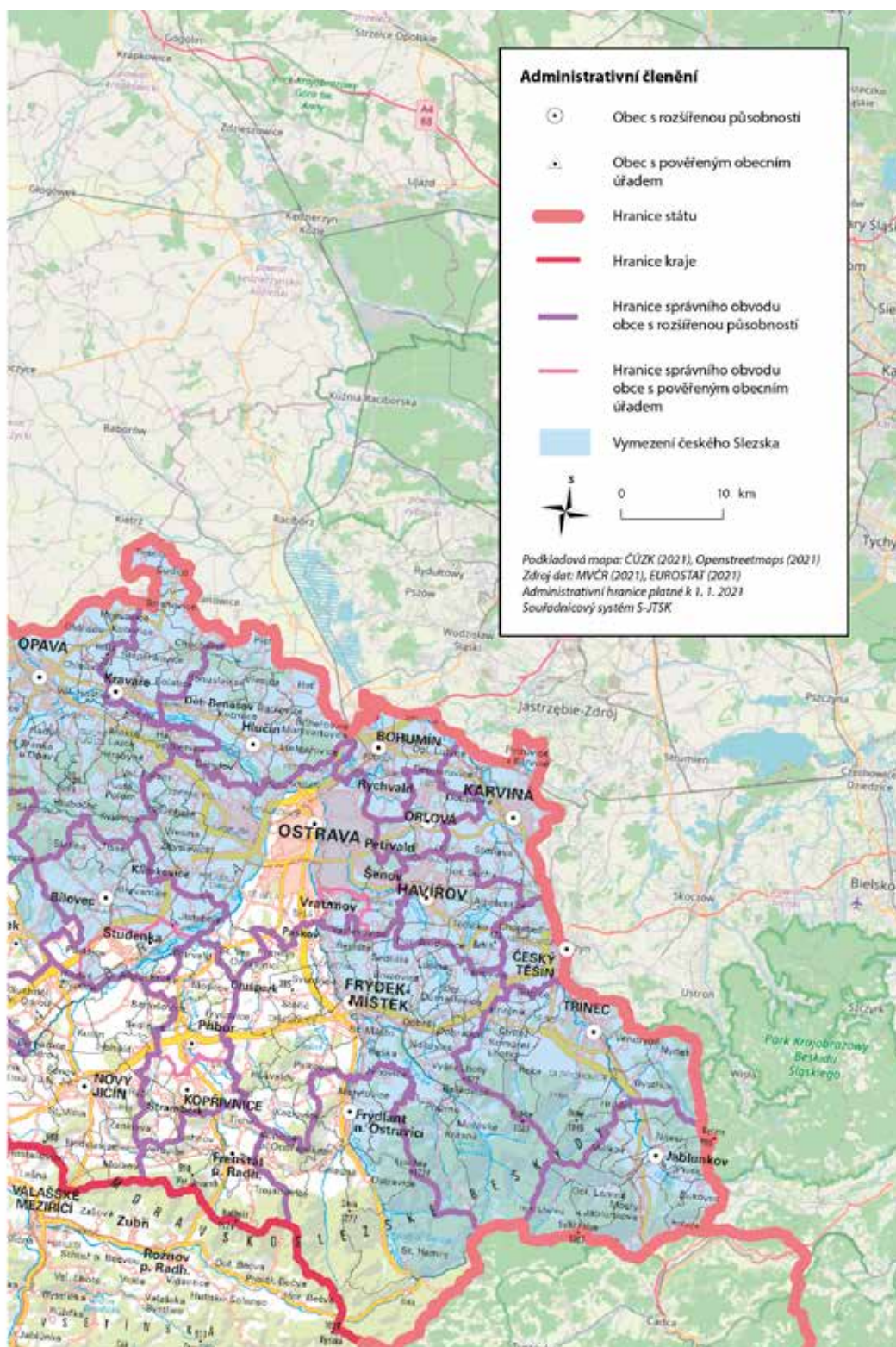
Tabulka 1.2: Základní statistická charakteristika vymezených oblastí/podoblastí

Ukazatel	Rok	České Slezsko							Ostravsko moravská část	
		Celkem	Jeseníky OLK	Jeseníky MSK	Opavsko bez Hlučínska	Hlučínsko	Těšínské Slezsko	Ostravsko slezská část		
Počet obyvatel	2021	867 609	37 709	73 118	150 751	73 743	386 391	145 896	172 949	
Počet cizinců	2021	17 706	911	923	2 049	827	8 277	4 719	6 660	
Obsazená pracovní místa	2019	380 101	14 104	28 552	69 014	20 828	151 820	95 783	131 890	
Rozloha (km ²)	2021	4 461	695	1 070	970	313	1 185	228	99	
Rozložení v %	Obyvatel	2021	99,9	4,3	8,4	17,4	8,5	44,5	16,8	
	Cizinců	2021	100,0	5,1	5,2	11,6	4,7	46,7	26,7	
	OPM	2019	100,0	3,7	7,5	18,2	5,5	39,9	25,2	
	Rozloha	2021	100,1	15,6	24,0	21,8	7,0	26,6	5,1	
Hustota zalidnění	2021	195	54	68	155	236	326	641	1 753	
Míra podnikatelské aktivity	2021	163,9	230,8	173,8	168,0	185,0	147,9	169,2	165,8	
Podíl nezaměstnanosti v %	03/19	4,7	5,2	5,9	3,1	2,5	5,3	4,7	5,3	
	03/21	5,9	6,9	7,3	3,8	3,1	6,8	6,1	6,9	
Autochtonní složka v %	2011	51,0	40,0	44,8	53,5	59,3	49,7	53,9	57,1	
Podíl věřících v %	2011	27,4	18,8	17,1	27,0	44,5	29,4	21,1	20,2	
Podíl dětské složky (věk 0–14 let) v %	2011	14,5	14,6	15,0	14,9	14,9	14,4	14,2	14,0	
	2021	15,3	14,1	14,7	15,7	16,2	15,1	15,3	15,1	
Podíl seniorské složky (65 let a více) v %	2011	15,8	15,6	14,6	15,5	15,3	16,1	16,4	16,5	
	2021	20,5	22,6	21,4	20,7	19,0	20,4	20,4	20,6	
Podíl vysokoškoláků v %	2011	10,7	9,4	8,0	8,0	11,3	10,0	14,8	14,5	
Národnost (podíl) v %	Česká	2011	63,9	61,5	62,8	65,8	64,7	62,7	65,8	65,4
	Moravská		3,2	3,9	3,6	4,4	4,1	2,2	4,0	3,8
	Slezská		1,2	0,3	0,6	2,0	2,8	1,0	0,5	0,4
	Slovenská		2,3	2,9	2,0	1,1	0,8	3,1	2,1	2,3
	Německá		0,1	1,0	0,2	0,1	0,3	0,1	0,1	0,1
	Polská		3,1	0,2	0,2	0,1	0,2	6,8	0,2	0,2

Zdroj: ČSÚ SLDB 2011, Databáze demografických údajů za obce 2021, Policie ČR (2021), MF ČR (2020), MPSV ČR (2021)
 Pozn.: Ukazatele u obcí spadajících do několika podoblastí (obce rozdělené historickou slezsko-moravskou hranicí) byly přepočítány podle počtu trvale bydlících obyvatel ze SLDB 2011 přiřazených k adresním bodům v Registru sčítacích obvodů. Hranice mezi Slezskem a Moravou byla definována historickou příslušností základních sídelních jednotek k zemi slezské nebo moravské

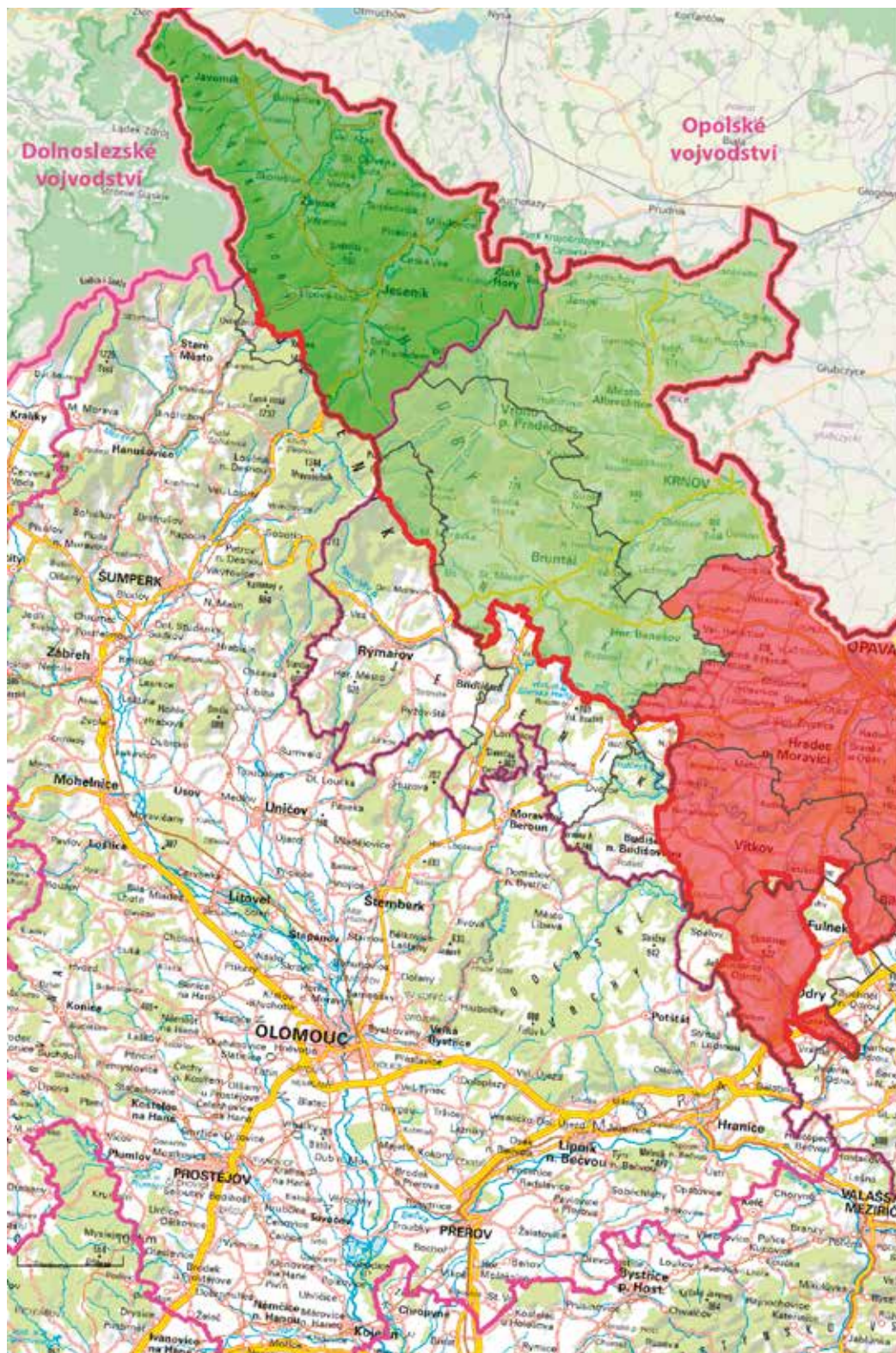
Obrázek 1.1: Vymezení území českého Slezska

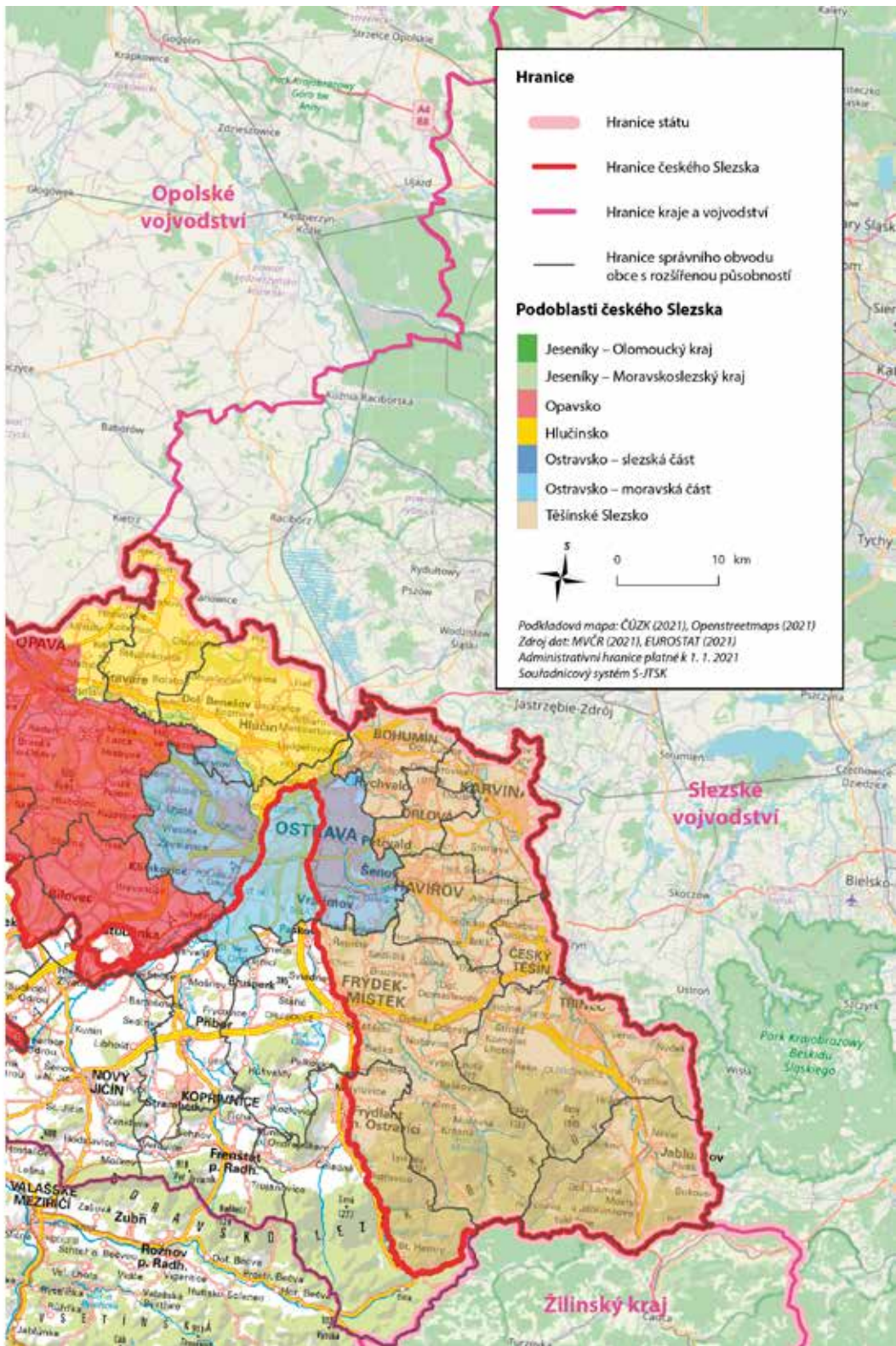

Zdroj: ACCENDO, 2021

Obrázek 1.2: Vymezení podoblastí na území českého Slezska

Zdroj: ACCENDO, 2021

českým, moravským, slovenským obyvatelstvem, dále pak Rumuny, Řeky, volyňskými Čechy a dalšími skupinami obyvatel. Jesenická oblast se rozděluje na dvě podoblasti:

- 4a/ Jeseníky – část ležící v Moravskoslezském kraji (dál jen MSK),
- 4b/ Jeseníky – část ležící v Olomouckém kraji (dál jen OLK).

- Oblast 5/ Ostravsko – relativně mladá oblast, jejíž význam vzrostl především s rozvojem těžby uhlí v 19. století, s hospodářským centrem tvořeným především městy Moravská Ostrava a Slezská Ostrava. Města historicky ležela ve dvou zemích – na Moravě a ve Slezsku. Tendence k vytvoření Velké Ostravy existovaly i před první světovou válkou, ale konkrétní podobu získaly až po roce 1918. Orgány veřejné správy se nedokázaly dohodnout na vytvoření Velké Ostravy, proto k 1. lednu 1924 bylo k Moravské Ostravě připojeno pouze šest obcí, které ležely na Moravě. Velká Ostrava vznikla až po obsazení Německem, kdy v roce 1941 bylo vládním nařízením číslo 236/1941 Sb. rozhodnuto o připojení Slezské Ostravy a dalších sedmi obcí ze Slezska a čtyř obcí z Moravy k městu Moravské Ostravě. V současnosti na základě migračních procesů od roku 1950 zmizel rozdíl mezi moravskou a slezskou částí, rozdílů zůstávají pouze v charakteru zástavby. V moravské části Ostravy se nacházejí rozsáhlá panelová sídliště Hrabůvka, Dubina a Výškovice, kde je koncentrováno velké množství obyvatel. Ve slezské části vyrostlo po druhé světové válce z původní vsi nové město Poruba se zástavbou z období socialistického realismu (tzv. sorela) a později rovněž s panelovými sídlišti. Ostravská oblast se rozděluje na dvě podoblasti:

- 5a/ Ostravsko – slezská část, ležící ve Slezsku (nespadají do ní městské obvody Ostravy ležící na území bývalého Pruska, tj. Hošťálkovice, Lhotka, Petřkovice, a části Koblov a Antošovice, které spadají pod městský obvod Slezská Ostrava).
- 5b/ Ostravsko – moravská část, referenční oblast ležící na Moravě, se kterou je v současnosti oblast 5a funkčně propojena.

- Referenční oblast 6 – pro porovnání odlišnosti obyvatel českého Slezska byla zvolena kontrolní skupina žijící v referenční oblasti na území moravské části Moravskoslezského kraje, kde žije 32,3 % obyvatel Moravskoslezského kraje.

Z charakteristik uvedených v tabulce 1.2 je zřejmá již dříve zmíněná heterogenita území včetně výrazných rozdílů mezi sousedními oblastmi, například Opavsko – Hlučínsko. Oblast Těšínského Slezska se vyznačuje vnitřní rozmanitostí, jelikož zahrnuje Karvinsko (zasažené útlumem hornictví), území Českého Těšína (bývalá část správního centra, která se dodnes vyznačuje vysokým podílem osob s vysokoškolským vzděláním), průmyslový Třinec a podhorské oblasti Beskyd. Specifická území Těšínského Slezska jsou velice úzce propojena prostorovými vztahy, jelikož prostorová vzdálenost a dojezdové časy mezi centry těchto specifických území jsou velice malé. Centra jsou propojena kapacitní silniční i železniční infrastrukturou.

1.2 Polycentrická struktura osídlení a vztahy mezi sídly

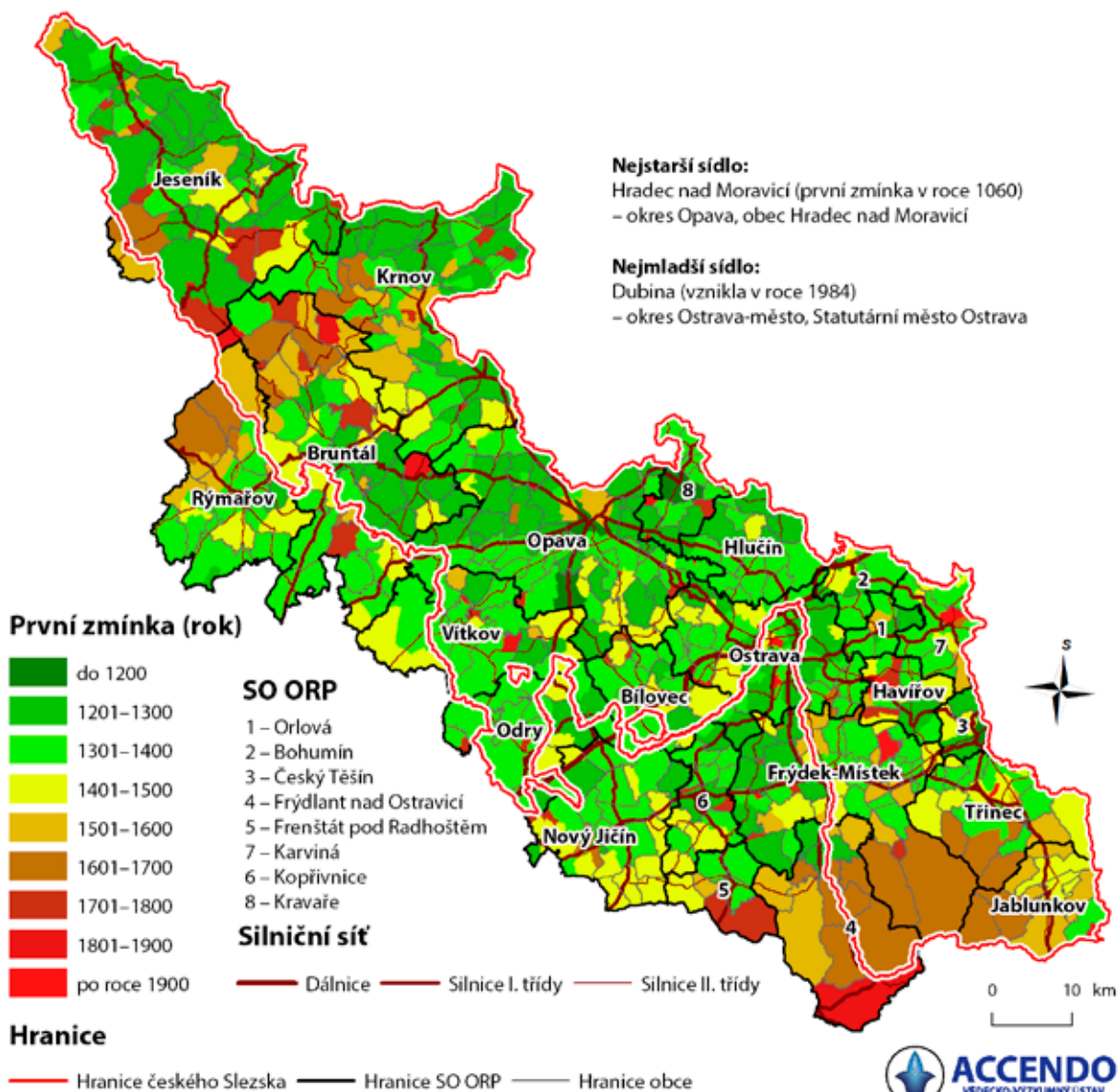
Pro analýzy struktury osídlení a vazeb mezi sídly je nutno rozšířit vymezení Slezska o obce/města, které v současnosti leží na historických zemských hranicích Slezska². Důvodem pro toto vymezení je urbanizační proces, kdy vývoj měst již překonal tyto historické zemské hranice. Přirozené vazby v území jsou ovlivňovány soustředěním socioekonomických aktivit na území měst, která se stávají přirozenými mikroregionálními centry. Příkladem je Ostrava, kde na menší moravské části území je koncentrováno 59,3 % lidí, ale na větší slezské části území jen 40,7 % obyvatel. V sídelní struktuře ostravská aglomerace zásadním způsobem ovlivňuje celé Slezsko.

Staré sídelní území, osídlené souvisle od neolitu, které mělo pro zakládání sídel relativně příznivé podmínky, se rozkládalo hlavně ve sníženinách (zřídka vystupovalo do výšky nad

² Tedy při analýze sídelní struktury byly zahrnuty i obce v tabulce 1.1 s výjimkou Budišova nad Budišovkou, kde na katastru patřícím do území Slezska nežijí v současnosti žádní lidé.

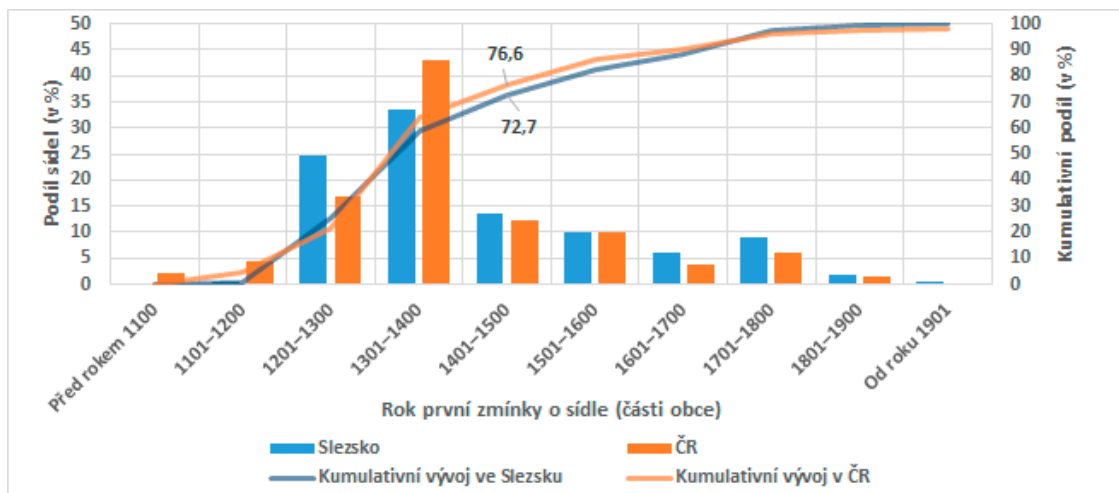
300 m n. m.). Na území českého Slezska je tento prostor vymezen tzv. opavským zálivem, tj. počítím dolní Opavy a Moravice, Hlučínskem a dále Osoblažskem, které stejně jako Opavsko náleží geograficky do Slezské nížiny. Svým výběžkem zasahuje přes Bílovecko až na Fulnecko. Území pahorkatin a hornatin bylo osídlováno později v rámci vnitřní i vnější pozdně středověké kolonizace. Tento typ území se vyskytuje od oblasti Hrubého a Nízkého Jeseníku a Oderských vrchů a táhne se až k podhůří Beskyd. Nejmladší osídlené území tvoří hůře přístupné polohy horských masivů. Jsou to zejména svahy a údolí Beskyd, území tzv. valašské a gorolské kolonizace.

Obrázek 1.3: První zmínka o částech obcí v českém Slezsku a v Moravkoslezském kraji

Zdroj dat: ČSÚ (Historický lexikon obcí), ČÚZK (RÚIAN) | Administrativní hranice platné k 1. 1. 2021
Souřadnicový systém: S-JTSK | Pozn.: SO ORP – Správní obvod obce s rozšířenou působností

Obrázek 1.4: Porovnání vývoje první zmínky o sídle (části obce) v ČR a ve Slezsku

Zdroj: ČSÚ, *Historický lexikon obcí České republiky – 1869–2011*.

Struktura osídlování území českého Slezska má své historické kořeny v období středověku, kdy se v tomto území, na širším pozadí evropských urbanizačních procesů, formují města. Přeměna převážně venkovských společností na městské se označuje pojmem urbanizace a je jednou z velkých proměn sociálních struktur společnosti, ve které žijeme. Urbanizace je součástí, v dané lokalitě i výslednicí, sociální, kulturní, hospodářské a technologické proměny (Horská, Maur a Musil, 2002). Vznik středověkých městských sídel byl ovlivněn vhodnými přírodními podmínkami s jejich ochrannou funkcí (hradby), obslužností zemědělského území (existence trhu) a křížením obchodních cest nejčastěji s vodními toky.

Z hlediska stáří jednotlivých sídel (resp. prvních zmínek o nich) se sídelní struktura území českého Slezska řadí k mírně mladším v porovnání se zbytkem Česka, nejvíce sídel vzniklo v období 1301–1400. Starší sídla se nacházejí v okresech Ostrava, Karviná a Opava, tzn. v oblastech vhodných pro zemědělství v nižších nadmořských výškách. Mladší sídla jsou v horských částech území, především v okresech Bruntál a Frýdek-Místek. Základ sídelní struktury vznikl do konce středověku, jelikož u 72,9 % sídel na území českého Slezska jsou první zmínky datovány před rokem 1500³ (viz následující graf).

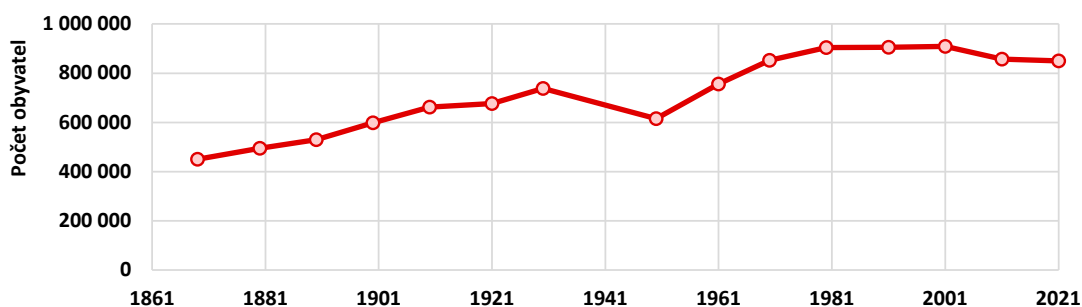
Základním procesem, který ovlivnil další vývoj sídelní struktury českého Slezska, byla industrializace způsobená objevem mnohostranně využitelného černého uhlí v druhé polovině 18. století s následným založením hutí a rozvojem dalšího zpracování železa. V polovině 19. století posílilo tuto vlnu industrializace postavení železnice z Vídně do solných dolů v polské Haliči. Jednalo se o Severní dráhu císaře Ferdinanda, přičemž úsek Vídeň – Bohumín byl zprovozněn v roce 1847. Tyto procesy měly bezprostřední vliv na nárůst počtu obyvatel a na vývoj sídel a celkový rozvoj území českého Slezska, jelikož rozvíjející se průmysl potřeboval také velký přísun pracovní síly z okolních zemí. Na rozvoj průmyslu tedy navazovala výstavba domů pro pracovní sílu a vytváření prostředí pro rozvoj navazujících služeb pro obyvatele.

³ Za území se znaky nejstaršího osídlení je považováno Opavsko, Hlučínsko, Osoblažsko (Bílovecko a Fulnecko). Jedná se o vsi návěsní, silniční a ulicovky. Naopak za nejmladší osídlené území je považována oblast vyšších poloh Beskyd jako Frenštátsko, Frýdlantsko, částečně Frýdecko-Místeco, Třínecko a Jablunkovsko, kam patří valašské a gorolské řetězové vsi a dvorcové vsi. Území se znaky středověké kolonizace je typologicky nejednotnějším a nejrozsáhlejším teritoriem kraje, kam patří oblast Jeseníků, Oderských vrchů, Poodří, část Ostravska, podhůří Beskyd, což jsou vsi řadové, lesní lánové vsi a krátké řadové vsi. Území, které bylo ovlivněné industrializací, je rozptýleným územím osídlení, kam spadá Ostravsko, Karvinsko, Třínecko, částečně Frýdecko-Místeco, jedná se o vsi hromadné cestní (Saktorová, 2009).

Silný vliv na utváření sídelní struktury území měly i stavební řády, které byly ve Slezsku odlišné. Moravský stavební řád (1894) podporoval kompaktní výstavbu v intravilánu obce. Na druhou stranu ve Slezsku platil stavební řád z roku 1883 č. 26, který umožňoval rozvolněnou zástavbu, tzv. rozptýlenou slezskou zástavbu (podrobněji podkapitola 1.4).

Technologické využití uhlí v moderním hutnictví, energetice, chemickém průmyslu a dopravě přineslo rozvoj ekonomiky a podnítilo industrializaci nevídaného rozsahu. Ta postupovala tak rychle, že se tomuto trendu nemohlo přizpůsobit urbanizační uspořádání, které se opožďovalo za průmyslovými/ekonomickými zájmy. Projevilo se to například v dojíždě/docházce z velkých vzdáleností do práce. Rozmach hornictví přinesl sídelní roztříštěnost, jež zbrzdila vývoj některých městotvorných aktivit. Spolu s rozmachem průmyslu a těžby se zvyšoval zcela mimořádně i počet obyvatel. Tento jev podnítil rozvoj stavebního podnikání v oblasti bydlení, na němž se kromě soukromých podnikatelů podíleli i majitelé dolů a hutí, kteří pronajímali dělníkům i úředníkům závodní byty. Tyto historické souvislosti spolu s výstavbou nových sídlišť na okraji těžební oblasti (Havířov, Orlová, Karviná, Ostrava, Český Těšín, Třinec) ovlivňují dodnes současnou strukturu osídlení území českého Slezska.

Obrázek 1.5: Vývoj počtu obyvatel na území českého Slezska

Zdroj: ČSÚ, *Historický lexikon obcí, Běžná evidence obyvatelstva*

Z dlouhodobé perspektivy dochází na území českého Slezska k procesu koncentrování obyvatel do blízkosti center těžby a průmyslu. Proces koncentrace obyvatelstva do zázemí Ostravy probíhal především v období 1869 až 1980. K období s nejintenzivnější koncentrací obyvatelstva patřila ovšem první vlna industrializace, doba mezi 1869 až 1950. Mezi roky 1950 až 1991 byl proces koncentrace slabší. A v letech 1991–2011 se proces koncentrace změnil na dekoncentraci. Deindustrializace spojená se suburbanizací vedla k nové formě expanze území s největší koncentrací obyvatelstva, tj. města Ostravy a jeho zázemí. Tento proces je v odborné literatuře označován jako tzv. decentralizovaná koncentrace.

Některé části území českého Slezska, především ostravská aglomerace, patří mezi nejvíce urbanizované prostory v rámci republiky. Nejvyšší počet obyvatel žijící na území českého Slezska byl v roce 2001, a to 908 825 obyvatel. Od toho roku dochází k mírnému poklesu, do roku 2011 ztratilo území 5,7 % obyvatelstva, v dalších 10 letech se tento pokles stabilizoval, ztráta byla 0,8 % mezi lety 2011–2021.

Tabulka 1.3: Porovnání velikostní struktury obcí dle velikosti v roce 2021 (v %)

Velikostní kategorie obcí	Podíl obcí			Podíl obyvatel		
	české Slezsko	ČR	rozdíl	české Slezsko	ČR	rozdíl
méně než 500	24,3	54,2	29,9	1,8	7,8	-6,0
500–999	25,5	21,9	-3,6	4,4	9,1	-4,6
1 000–2 999	31,1	16,6	-14,5	11,5	16,0	-4,5
3 000–5 999	10,4	3,7	-6,7	10,8	8,9	1,7
6 000–9 999	3,6	1,5	-2,1	6,5	6,8	-0,2
10 000–19 999	1,2	1,1	-0,1	3,8	9,0	-5,2
20 000–49 999	2,0	0,7	-1,3	12,3	12,0	0,3
50 000–99 999	1,5	0,2	-1,4	22,0	8,1	13,8
100 000 a více	0,4	0,1	-0,3	26,9	22,3	4,6
Celkem	100,0	100,0		100,0	100,0	

Zdroj: ČSÚ, Běžná evidence obyvatel, údaj k 1. lednu 2021

Po roce 1971 dochází v České republice k poklesu počtu obcí (v rámci racionalizace veřejné správy), přičemž nejmenší počet obcí byl v roce 1981. Další výrazné změny nastaly v roce 1991, kdy větší počet obcí vznikl odloučením od měst. Obdobný vývoj byl zaznamenán i na území českého Slezska. V ČR je největší počet obcí ve velikostní kategorii do 500 obyvatel, přičemž v této kategorii se území českého Slezska zcela odlišuje, tyto obce tvoří pouze 24,3 % všech obcí, v ČR je to 54,2 %. Na území českého Slezska jsou nejvíce zastoupena sídla ve velikostní kategorii 1000–1999 obyvatel. Sídlní struktura území českého Slezska v porovnání s Českou republikou je složena z větších obcí (nad 1000 obyvatel). Na území českého Slezska žije 64,9 % obyvatel ve městech nad 10 000 obyvatel. V porovnání s tím v ČR je to jen 51,3 % k 1. lednu 2011.

Od roku 2001 do roku 2021 roste především v rámci suburbanizace podíl obyvatel v obcích od 1000 do 2999 obyvatel v zázemí velkých měst. Ve městech nad 10 000 obyvatel se snižuje počet obyvatel především migrací, ale i negativním přirozeným přírůstkem. Sídlní struktura českého Slezska je v současné době poměrně stabilizována s výjimkou vývoje v oblasti Karvinska. Od roku 2001 se populační váha měst nad 10 000 obyvatel na území českého Slezska snížila z 68,8 % na 64,9 % (v ČR byl tento proces méně výrazný, pokles populační váhy byl z 53,9 % v roce 2001 na 51,3% v roce 2011).

Tabulka 1.4: Porovnání populačního vývoje dle velikostní struktury obcí na území českého Slezska

Velikostní kategorie obcí	Počet obcí	Počet obyvatel			Podíl obyvatel v %		
		2001	2021	rozdíl	2001	2021	Rozdíl
méně než 500	61	18 454	18 882	428	1,6	1,8	0,2
500–999	64	43 977	47 020	3 043	3,9	4,4	0,6
1 000–2 999	78	113 421	122 188	8 767	9,9	11,5	1,6
3 000–5 999	26	112 488	113 997	1 509	9,9	10,8	0,9
6 000–9 999	9	67 369	69 382	2 013	5,9	6,5	0,6
10 000–19 999	3	44 673	40 690	-3 983	3,9	3,8	-0,1
20 000–49 999	5	149 286	130 615	-18 671	13,1	12,4	-0,8
50 000–99 999	4	273 778	232 069	-41 709	24,0	21,9	-2,1
100 000 a více	1	316 744	284 982	-31 762	27,8	26,9	-0,9
České Slezsko	251	1 140 190	1 059 825	-80 365	100,0	100,0	

Zdroj: ČSÚ, SLDB 2001 a Běžná evidence obyvatel, údaj k 1. lednu 2021

Obrázek 1.6: Výstavba, Ostrava-Poruba (1981)

Zdroj: Foto G. Aulehla

1.2.1 Role měst

Městská sídla (dále jen města) vznikala buď na zelené louce (např. Havířov), nebo se vyvíjela z dříve neměstských sídel. V českém Slezsku byla urbanizace podpořena industrializací, proto je zde větší zastoupení měst než na ostatním území ČR. Je nutné si vymezit, které obce budeme považovat za města. Existují obce s 5000 obyvatel mající charakter vesnice známé z jižního Slovenska nebo z Maďarska. Oproti tomu stojí města, kdysi významná historická sídla, která mají méně než 500 obyvatel. Nejmenším městem je dle statusu Janov⁴, který má 281 obyvatel, leží v Osoblažském výběžku a je to historické hornické město. Druhým nejmenším městem, které je zároveň významným historickým sídlem, je Andělská Hora, která získala opět status města v roce 2008, i když k 1. lednu 2021 má pouze 375 obyvatel.

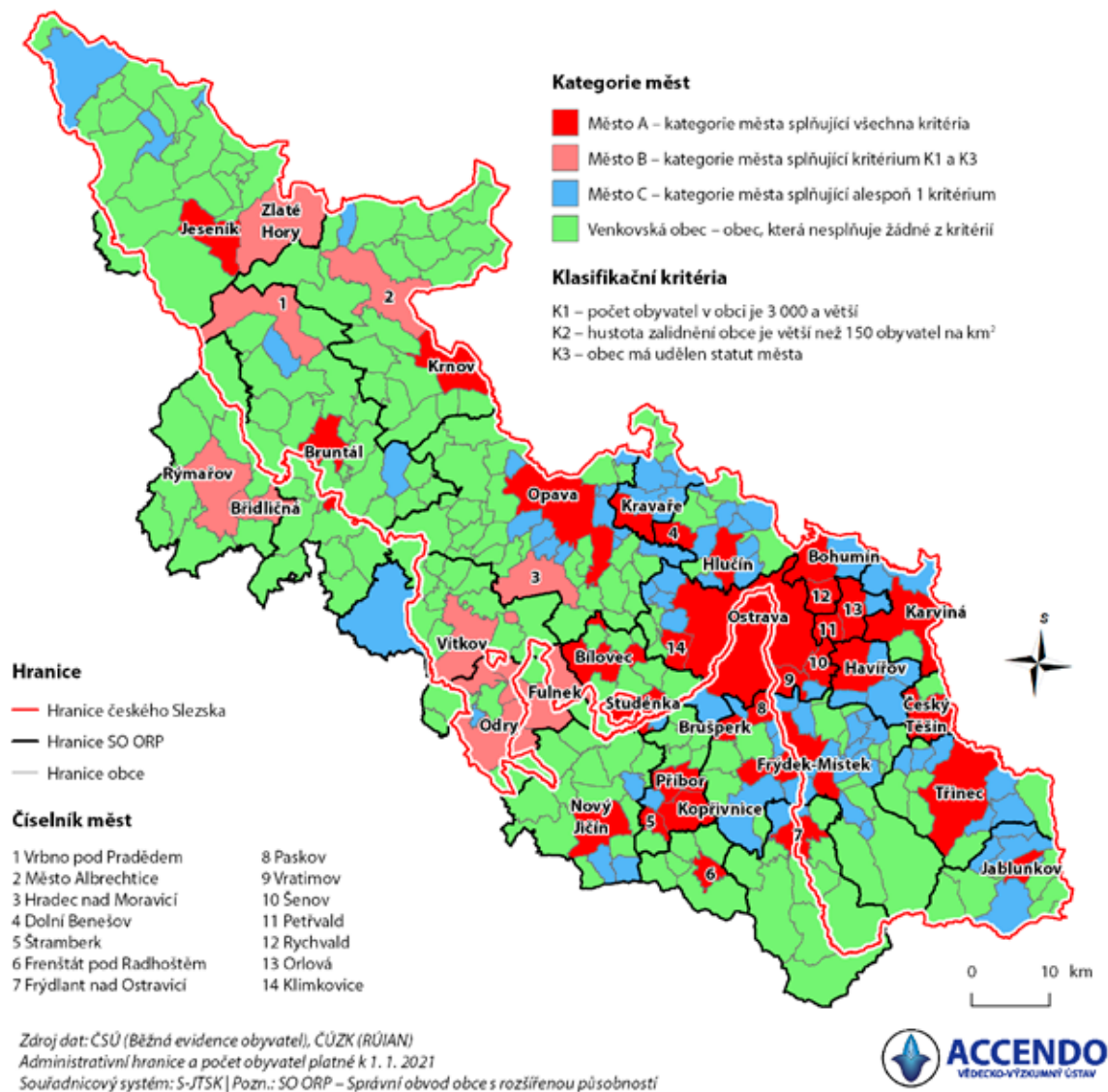
Z historicko-právního hlediska byla v minulosti považována za města sídla, která obdržela městská práva, jež byla udělována králem, církví nebo šlechtou a s nimiž se pojila určitá privilegia (právo trhu, myta, hradeb aj.). Z tohoto právního pohledu byl Bruntál⁵ první institucionalizované město v zemích Koruny české, které okolo roku 1210 obdrželo královská horní práva a řídilo se magdeburským městským právem⁶. Při vymezování města se rozlišuje admi-

⁴ V polovině 16. století převládl názor, že zdejší kopce, Malý a Velký Stříbrný, ukrývají bohatá ložiska vzácných kovů. Této okolnosti vděčil Janov za to, že ho olomoucký biskup Stanislav I. Thurzo v roce 1535 povýšil na svobodné horní městečko. Víra v perspektivnost janovského horního díla byla tak velká, že olomoucký biskup Jan XIII. řečený Dubravius vydal 6. června 1546 Horní řád pro město Janov. Povýšení na město přineslo obci další četné výhody a privilegia. V roce 1577 jí udělil biskup Jan Mezoun z Telče právo pořádat dva výroční trhy. K nim pak později (1773) přibyl i trh třetí. V roce 1581 získal Janov právo založit si cechy a lávky. Předpoklady o nerostném bohatství se nenaplnily, a tak spíše než zlato a stříbro založila blahobyt a bohatství obce zmíněná privilegia. Zdroj: [https://cs.wikipedia.org/wiki/Janov_\(okres_Bruntál\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Janov_(okres_Bruntál)) [cit. dne 29. 8. 2021].

⁵ V roce 1220 markrabě moravský Jindřich Vladislav povýšil Uničov na město a dal měšťanům právo řídit se právem bruntálským (Hosák, 2004, s. 598).

⁶ Magdeburské právo náleží k nejdůležitějším městským právům založeným na zásadách saského práva. Nejvyšší autoritou byl ve 13.–17. století soudní dvůr v Magdeburku.

Obrázek 1.7: Kategorie měst ve Slezsku

nistrativní vymezení, kdy je město ohraničeno administrativními hranicemi obce, dále pak morfologické vymezení, které je určeno kompaktně zastavěnou plochou, a funkční vymezení, kdy je hranice města určena podle intenzity prostorových vztahů v území. Pro vymezení měst v území českého Slezska je nutné vyjít ze současných administrativních hranic obcí a dalších jednoznačných charakteristik především statistické povahy.

Města lze vymežit prostřednictvím:

- počtu obyvatel (pokud má alespoň 3000 obyvatel)⁷ nebo hustoty zalidnění (větší než 150 obyvatel na km²), případně kombinací těchto dvou ukazatelů;
- statutu města dle právních norem příslušného státu; tím není myšleno 25 statutárních měst;

⁷ Dle zákona o obcích č.128/2000 Sb. § 3: Obec, která má alespoň 3 000 obyvatel, je městem, pokud tak na návrh obce stanoví předseda Poslanecké sněmovny ČR po vyjádření vlády.

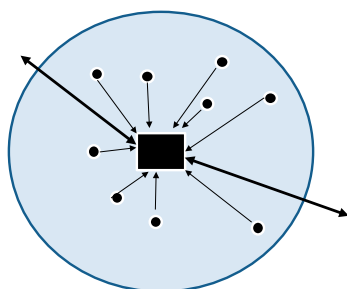
- charakteru a hustoty zástavby a architektonického rázu obce;
- podílu přírodních ploch nebo zastavěných ploch na celkové rozloze obce a jiných indikátorů, např. podílu obyvatelstva žijícího městským způsobem života apod.

V rámci této publikace je vhodné vymezit město prostřednictvím dvou kvantitativních ukazatelů: K1 – počet obyvatel alespoň 3000 a K2 – hustotou zalidnění vyšší než 150 obyvatel na km². Kritérium hustoty ale nelze aplikovat u horských a podhorských měst, jelikož mají velké katastry a z toho důvodu nízkou hustotu zalidnění, např. Zlaté Hory, Mosty u J., Vítkov aj. Dále je vhodné doplnit jeden ukazatel kvalitativní (K3), který je dán statutem města. Význam statutu města se vyvíjel postupně. V historické rovině byl dán vznik města městským právem. V současné době je statut města dán symbolicky a ukazuje především na ambice obce přijmout funkci města a tím i určitou zodpovědnost za své okolí. Sociologové tuto symbolickou (semiotickou) stránku města považují za stále významnější v rovině sociokulturní identity obyvatel, zároveň je nedílnou součástí současné sociologie města. Vzhledem k výše uvedeným skutečnostem bylo potřeba provést rozlišení městských sídel v českém Slezsku do kategorií A, B a C, přičemž město A splňuje všechna tři výše uvedená kritéria, město B splňuje kritérium alespoň 3000 obyvatel a zákonem stanovený status města a město C, mající městský a venkovský charakter současně (tzn. splňuje jeden za stanovených ukazatelů – viz předchozí mapa).

Města mají v sídelním systému různou hierarchii, danou svou velikostí, spádovou oblastí, poskytovanými službami (např. nemocnice, divadla, vědecké knihovny, vysoké školy, soudy apod.). V případě potřeby (především z pohledu plánování dalšího rozvoje území) se používá vymezení prostřednictvím konceptu funkčních městských oblastí (Functional Urban Area, FUA), který prosazuje od roku 2004 EUROSTAT. Od roku 2013 tento koncept využívá i OECD. FUA je území vymezené na základě společných geografických znaků a silných vnitřních vazeb. Příkladem funkční oblasti může být velké město a okolní obce. Vymezení městských oblastí vychází z identifikace městských jader na základě hustoty obyvatelstva a vymezení zázemí, jejichž trh práce je vysoce integrován s jádrem měst na základě toku denních cest za prací.

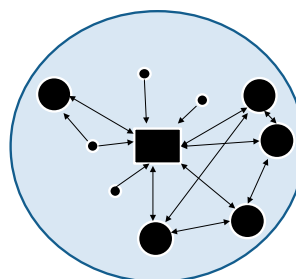
Obrázek 1.8: Typy FUA

Typ A Monocentrické uspořádání FUA

např. Opava

Typ B Polycentrické uspořádání FUA

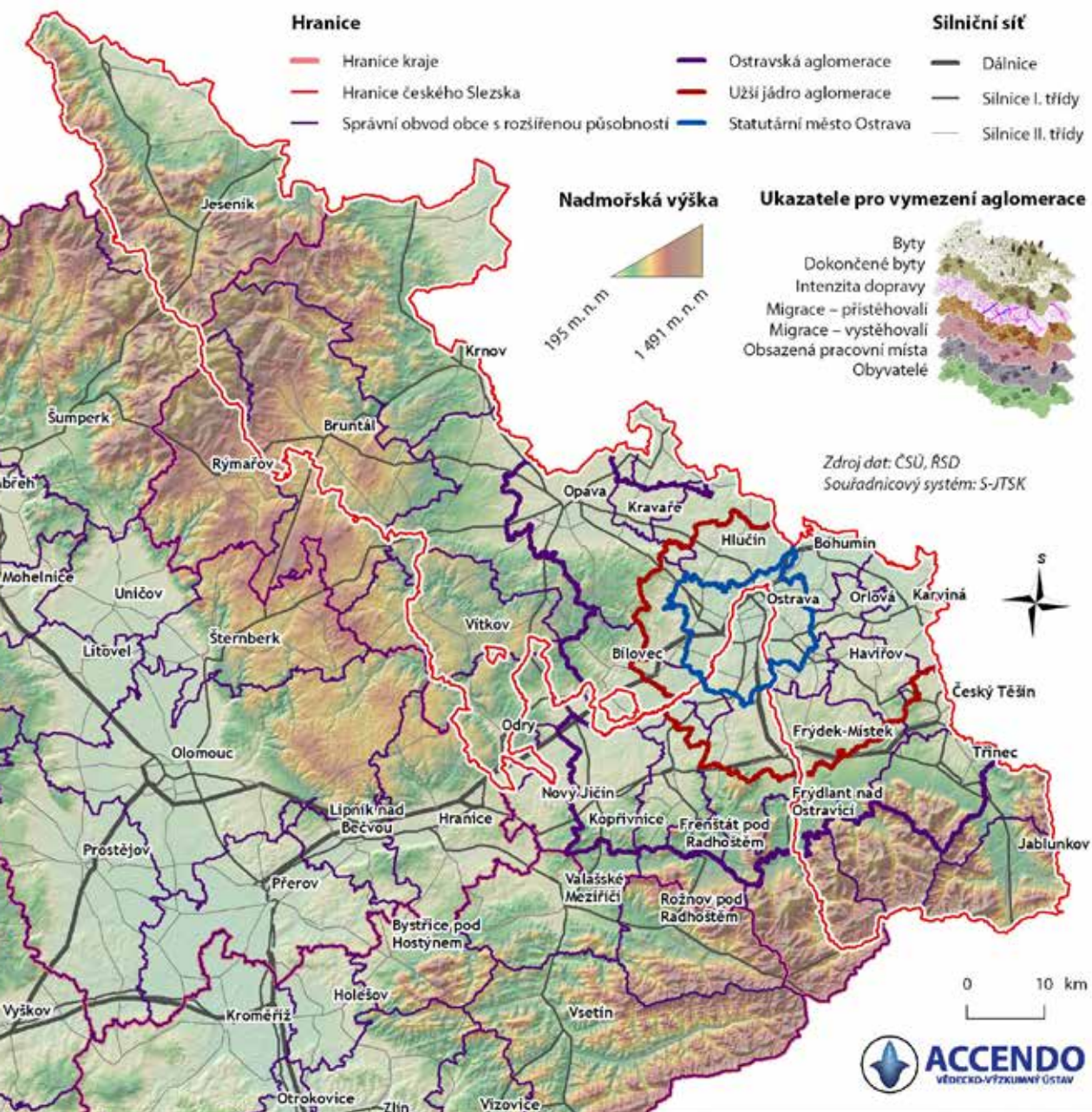

např. ostravská aglomerace

Schématy shrnují dvě různé situace v oblasti s vysokou hustotou sídel, ale zcela odlišné skutečnosti, pokud jde o funkce, ekonomiku, řízení mobility, prostorové plánování a tvorbu rozvojových strategií. Modely jsou určitým teoretickým zjednodušením. Záleží na tom, kolik významných center se ve FUA nachází a zda tato centra spolupracují v rámci FUA, případně, zda se specializují na určité činnosti, např. univerzitní vzdělání, a zda sekundární centra vnějšího okraje FUA mají více rozhodovací autonomie. Monocentrické městské oblasti tvoří v podstatě město a jeho zázemí s městskou krajinou okolo, uspořádané kolem hustě osídleného uzlu, většinou historického jádra.

S městskými oblastmi souvisí i hierarchicky vyšší formy těchto útvarů, a to aglomerace a metropole. Pojem aglomerace představuje silně urbanizované území města a jeho okolí, za-

Obrázek 1.9: Vymezení ostravské aglomerace ve Slezsku

hrnující geograficky blízké sídelní útvary s jejich spádovými územími. Vyznačuje se (Matoušek, 1986, s. 97):

- vysokou intenzitou ekonomických a společenských činností, vysokou úrovní vývoje výrobních sil, vysokou hustotou osídlení a vysokou mobilitou obyvatelstva,
- dominujícím postavením jednoho, dvou nebo několika měst, která tvoří jádro aglomerace (monocentrická, bicentrická, polycentrická aglomerace),

- sociální, ekonomickou a územní jednotou,
- převahou nezemědělského obyvatelstva, které má existenční základnu hlavně v pracovních jádrového města,
- intenzivními, trvalými a většinou každodenními ekonomickými, sociálními, kulturními a jinými vztahy mezi jádrem a ostatními sídelními útvary aglomerace,
- diferenciací funkcí mezi jádrem a ostatními pásmy aglomerace.

Aglomeraci není možné chápat jen jako prostý součet obcí v okolí většího města, kde každá má svůj počet obyvatel a další charakteristiky, ale jako novou formu sídelní jednotky svého druhu. V aglomeraci platí odlišné vztahy než v okolním prostoru. Dochází k slévání okrajových částí větších měst s okolními obcemi a vytváření nepřetržité zástavby. Rovněž existuje pravidelná dojíždka obyvatel aglomerace do jejího jádra za prací, školou a dalšími službami. Mezi městem a jeho okolím, které nazveme aglomerací, tedy dochází k intenzivním vazbám (Hruška-Tvrđý a kol., 2011).

Dle Kuty (2001) aglomerace není zpravidla jednotkou správní, administrativně to bývá řada útvarů různého řádu. Hranice aglomerace jsou často vytvářeny „přechodnou zónou“. Vymezovány bývají různě, např. přerušením souvislosti městské zástavby, snížením hustoty zalidnění, podílem nezemědělského obyvatelstva, změnou fyziognomie zástavby, poklesem podílu obyvatelstva dojíždějícího za prací do centra apod. Některá aglomerovaná sídla přebírají obslužné funkce pro celou aglomeraci. V této souvislosti se o nich hovoří jako o satelitních městech⁸ nebo víkendových sídlech apod. Pojem aglomerace se v literatuře nepoužívá jednotně. Vývoj původních městských aglomerací často přerostl i v administrativní připojení malých sídel k centru.

S pojmem aglomerace úzce souvisí pojem metropolitní oblast, tj. území vyznačující se výraznou koncentrací obyvatel a podnikatelských subjektů, vysokou intenzitou ekonomických a společenských činností, vysokou úrovní vývoje výrobních sil, vysokou hustotou osídlení a vysokou mobilitou obyvatelstva.⁹ V rámci Strategie regionálního rozvoje ČR 2021+¹⁰ jsou v ČR vymezeny tři metropolitní oblasti: pražská, brněnská a ostravská včetně následujícího odůvodnění:

- Praha má v rámci ČR výrazně dominantní postavení, a to nejen násobně vyšším počtem obyvatel, ale i regionálním významem (včetně významné dojíždky z řady krajských měst). Je sem soustředěna podstatná část správních orgánů České republiky a zastupitelské mise zahraničních států. Letiště Václava Havla zahrnuje cca 90 % výkonu všech českých letišť.
- Brno je druhé největší město ČR. Sídlí zde některé správní orgány s celorepublikovou působností.
- Ostrava je třetí největší město ČR a centrum druhé největší metropolitní oblasti v ČR. Do kategorie metropolitních území je zařazena s ohledem na svou populační velikost, rozsáhlé urbanizované zázemí i přeshraniční vazby.

Výše uvedené metropole v ČR s funkčním zázemím přesahují počet 700 000 obyvatel. Jejich jádrem jsou největší města s koncentrací funkcí nejvyššího řádu (administrativa, finanční sektor, výzkum a vývoj, vysoké školství, infrastruktura, manažerská struktura). Vývoj jejich prostorové struktury je ovlivněn především intenzivním procesem suburbanizace. Ostravská metropolitní oblast výrazně ovlivňuje procesy na území českého Slezska.

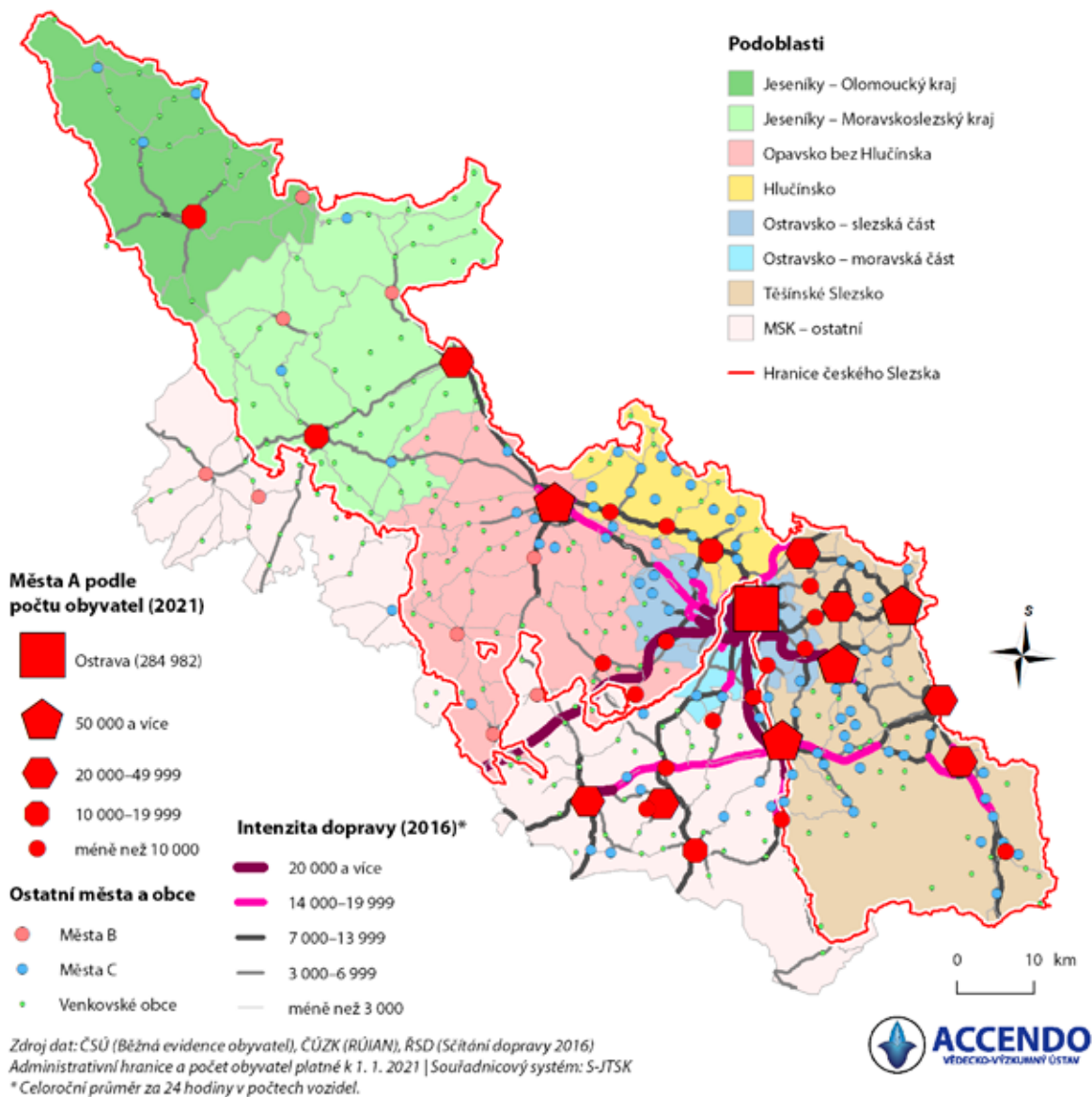
Na území českého Slezska jsou města v polycentrickém systému spojena vazbami v hierarchickém systému osídlení dle poskytovaných služeb v území (instituce regionálního/krajského významu, např. fakultní nemocnice, divadla, vysoké školy jsou umístěny především

⁸ Satelity měst – pro nově vystavěné obytné celky v zázemí měst se v průběhu 90. let 20. století vžil v ČR název satelitní městečka. Odborníci označují sídla v těsném zázemí jádrového města jako suburbia, česky předměstí. V české literatuře se můžeme dočíst také o aglomerovaných obcích, které jsou navázány na jádrová města především dojíždkou za prací. Za nejrozšířenější typ lze považovat suburbia rezidenční. OUŘEDNÍČEK, Martin, 2002. *Suburbanizace v kontextu urbanizačního procesu*. Praha: Ústav pro ekopolitiku. ISBN 80-901914-9-5.

⁹ Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, 2021. *Strategie regionálního rozvoje ČR 2021+*. [online]. [cit. dne 29. 8. 2021]. Dostupné na <https://www.mmr.cz/cs/microsites/uzemni-dimenze/strategie-regionálního-rozvoje-cr-2021>.

¹⁰ Tamtéž.

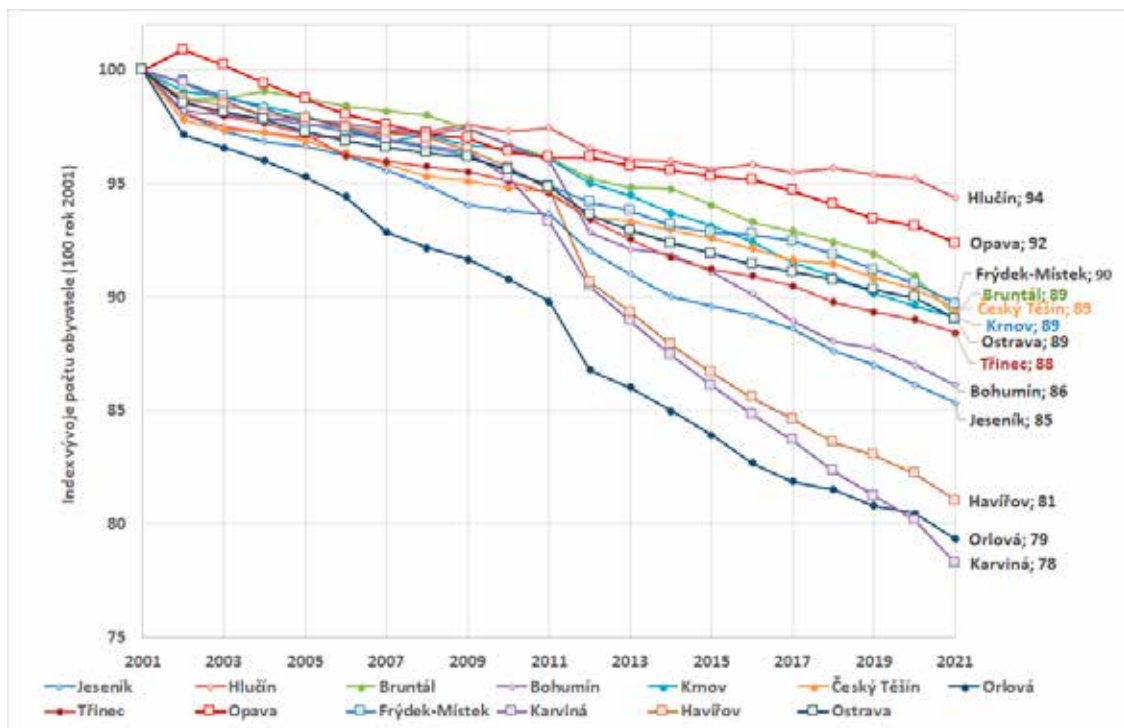
Obrázek 1.10: Polycentrický systém měst na území českého Slezska a severní Moravy

v krajských aglomeracích nebo metropolích). Vazby mezi sídly jsou dány dojížděnou za prací nebo za službami, které jsou částečně mapovány ve Sčítání lidu, domů a bytů jednou za 10 let (data o dojížděkových vazbách do práce a do škol jsou zveřejňována cca tři roky po sčítání). V následujícím mapovém výstupu jsou města rozdělena podle výše uvedené typologie, dle počtu obyvatel (rezidenční funkce). Intenzita vazby je z důvodu aktuálnosti dána přepravními proudy dle sčítání dopravy v roce 2016, tzn. je zde určité zkrácení dané transportní dopravou.

Pro podrobnější analýzu role měst byla vybrána města nad 10 000 obyvatel, ležící alespoň částečně na území Slezska. Ve všech městech je hodnocena jejich rezidenční funkce, která je dána počtem obyvatel v běžné evidenci obyvatel, a výrobní funkce, jež je tvořena koncentrací

Obrázek 1.11: Vývoj počtu obyvatel ve slezských městech nad 10 000 obyvatel

Zdroj: ČSÚ, Běžná evidence obyvatel, údaje k 1. lednu 2021

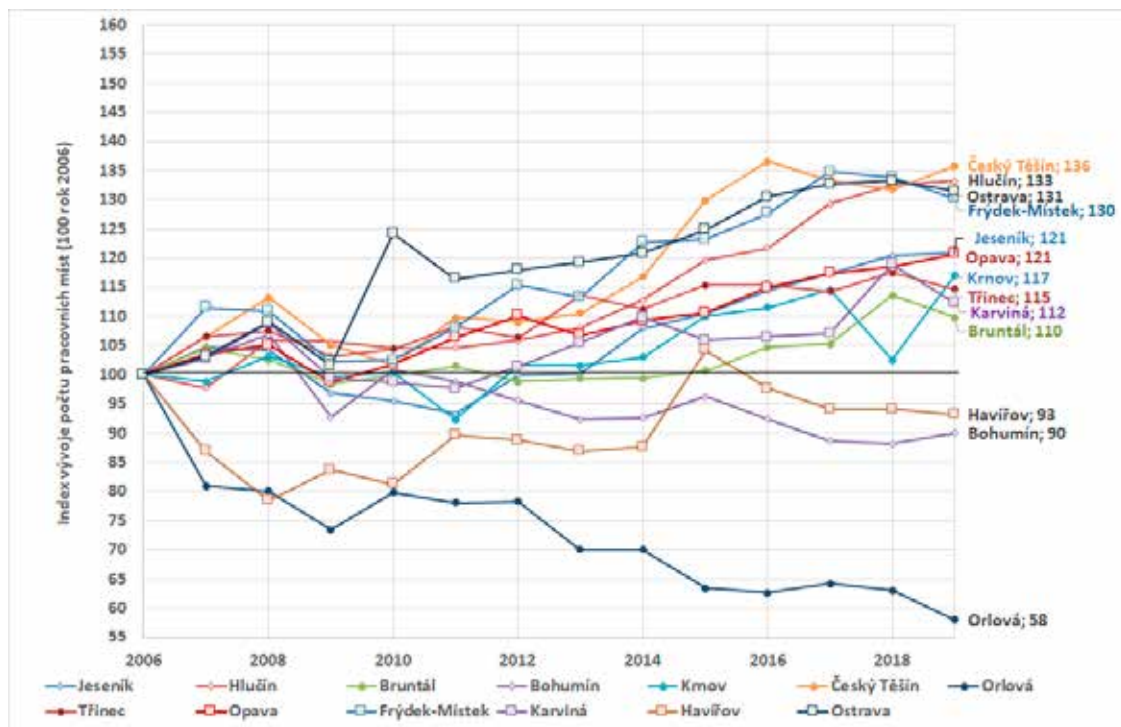
Pozn.: Města nad 50 000. obyvatel jsou v grafu označena čtverečkem, města ve velikosti 20 000 až 49 999 obyvatel kolečkem a tři nejmenší města Hlučín, Jeseník a Bohumín kosočtvercem

pracovních míst na jejich území. Pro nedostatek dat nebyla hodnocena jejich středisková funkce vyjádřená službami, které poskytuje město svému zázemí.

Všechna slezská města nad 10 000 obyvatel ztrácejí rezidenční funkci. Změna rezidenční funkce není ovlivněna velikostí města, např. mezi města nad 50 000 obyvatel (v následujícím grafu označena čtverečkem) patří Opava, která ztratila za 20 let jen 8 % obyvatel, a to především ve prospěch svého zázemí procesem suburbanizace, versus Karviná, která ztratila 22 %. Zde je tento proces spjat s výraznou deindustrializací území. Podobně deindustrializace zasáhla i Ostravu, kde její metropolitní funkce a rozvoj služeb nadmístního významu tento proces výrazně zbrzdil. Obdobně rozdílné procesy jsou ve třech menších městech Hlučín, Jeseník a Bohumín (označených kosočtvercem). Mírný pokles rezidenční funkce Hlučina je způsoben suburbanizačním procesem z Ostravy, v jejíž blízkosti se město nachází. Naopak ztráty rezidenční funkce Jeseníku jsou doprovázeny odchodem obyvatel mimo území Slezska. Přesto je zde patrný i proces suburbanizace do jeho zázemí. Pokud bychom se zaměřili na podoblast Ostravsko – slezská část (vymezení viz kapitola 1.1), tak by tento index prokázal 72% nárůst počtu obyvatel, tzn., že dochází v tomto území k výraznému suburbanizačnímu procesu. V rámci vývoje rezidenční funkce měst v ČR nad 100 000 obyvatel po poklesu v období 1991–2000 dochází k posilování rezidenční funkce nejdříve u měst v Čechách (Liberec, Praha, Plzeň), pak na Moravě (Brno, Olomouc) a je odhadováno, že v horizontu pěti až 10 let se proces snižování rezidenční funkce zvrátí i v Ostravě, tzn. i na severní Moravě a ve Slezsku.

Z hlediska vývoje výrobní funkce jsou mezi městy větší rozdíly než u rezidenční funkce. Pouze u tří měst byl identifikován pokles výrobní funkce měřené počtem pracovních míst na území města, a to u města Orlová (pokles o 42 %), v Bohumíně (pokles o 10 %) a v Havířově

Obrázek 1.12: Vývoj pracovních míst ve slezských městech nad 10 000 obyvatel

Zdroj: MF.

Pozn.: Extrémní hodnoty u Bohumína v letech 2012 a 2016 byly odstraněny a hodnota uvedená v grafu vznikla interpolací sousedních hodnot

(pokles o 7 %). Jsou zde zastoupeny všechny velikostní kategorie, které analyzujeme. Společným indikátorem těchto tří měst je vysoký podíl obyvatel pracujících v hornictví, anebo v hutním průmyslu. Ve všech městech byla vybudována sídliště pro tyto pracovníky, města částečně ztratila svou původní funkci v území (Orlová, Bohumín), nebo funkce města v kontextu zázemí nikdy nevznikla (Havířov). Nejintenzivnější posílení koncentrace pracovních míst na území města je v Českém Těšíně, Hlučíně, Ostravě a Frýdku-Místku. U těchto měst dochází k posilování významu pro jejich okolí koncentrací služeb a v případě Ostravy posilování metropolitní funkce. Střední pás zahrnuje podhorská města (Jeseník, Krnov, Bruntál), významnější centra s průmyslovým charakterem (Třinec a Karviná), významné kulturní a obchodně-administrativní centrum Opava. Z výše uvedených informací vyplývá, že koncentrace pracovních míst není ovlivněna velikostí samotného města, ale jeho charakterem a procesy v zázemí.

1.2.2 Tradiční typy venkovských sídel českého Slezska

Na území českého Slezska jsou zastoupeny různé typy uspořádání venkovských sídel, z nichž některé lze označit jako základní, jiné jako přechodové nebo odvozené. Vedle toho zde existují některé typy speciální. Venkovské sídlo je třeba chápat jako celek historicky tvořený seskupením sídelních jednotek – domů (půdorys zastavěné části sídla) a jejich polností jako vyživovací oblasti (plužiny). Obě tyto složky jsou na sobě závislé a charakterizují geografickou strukturu vesnického sídla, v němž původním zdrojem obživy byla převážně vlastní zemědělská produkce. Vsi pravidelně uspořádané označujeme jako vsi s normovým půdorysem. Jejich protikladem jsou vsi přírodní a neuspořádané (Láznička, 1956).

1.2.2.1 Plužina

Plužina je část území sídla tvořená převážně polnostmi. Určuje typ sídla stejně významně jako jeho zastavěná část. Patří do ní jen ty hospodářské plochy, které jsou (byly) soukromým vlastnictvím, nikoli obecní půda (tzv. občiny, tj. louky, pastviny, obecní lesy) a vrchnostenské lesy. Různé typy plužiny jsou charakterizovány způsobem rozdělení pozemkové držby jednotlivých vlastníků a ovlivněny morfologií terénu (Láznička, 1956).

- Plužina traťová se skládá z velkých úseků – tratí, rozdělených na úzké polní pásy, tzv. pentle, často značné délky. Pozemková držba sedláků byla rozdělena do všech tratí, z nichž každý měl svůj podíl, přičemž se dbalo o to, aby se jednotlivé trati skládaly z půdy o stejné jakosti. Charakteristické je pojmenování tratí v historických mapách (např. Zahumny, Olschina, U Kaple, viz též obr. 1.1). Traťová plužina je příznačná pro starou sídelní oblast zejména nižších poloh a spojuje se s typem vsí silničních, uličních a návesních. Příklady: Brumovice, Chabičov (Háj ve Slezsku), Neplachovice.
- Plužina délková zachovává většinou rozdělení traťové, avšak její větší část je soustředěna do záhumenicových pásů, přiléhajících k jednotlivým statkům a táhnoucích se často až na hranice katastru. Pentle ostatních tratí často probíhají rovnoběžně se záhumenicemi. Délková plužina tvoří přechodový typ od plužiny traťové k plužině záhumenicové (viz níže). Tomu odpovídá i její rozšíření, vyskytuje se v mírně zvlněných oblastech na rozhraní mladého a starého sídelního území. Příklad: Loděnice (Holasovice), Jamnice (Stěbořice), Úvalno.
- Plužina záhumenicová se váže k řadovým vsím založeným v období středověké kolonizace. Pozemky jednotlivých statků jsou sceleny v rovnoběžných pásích, jejichž délková osa probíhá zpravidla kolmo ke směru údolí. Pásy byly od sebe odděleny cestami, takže záhumenicový typ je patrný i na topografických mapách. V oblasti Jeseníků, v hůře obdělávaných polnostech, jsou dosud zřetelné pásy záhumenicových plužin oddělené vzrostlými dřevinami. Příklady: Nová Rudná (Rudná pod Pradědem), Holčovice, Hošťálkovy.
- Plužina úseková je ve Slezsku charakteristická pro rozptýlené osídlení horských a podhorských oblastí, kde se přizpůsobuje konfiguraci terénu. Plužina dělených úseků vzniká dodatečným dědickým dělením nepravidelných záhumenic na úseky, které mohou být dále děleny na rovnoběžné úzké parcely. Příklady: Třinec-Tyra, Návsí, Písečná.

Obrázek 1.13: Brumovice – návesní silnicovka s plužinou traťovou a délkovou, stav k roku cca 1830

Zdroj: Císařské otisky stabilního katastru © 2009 ČÚZK

Obrázek 1.14: Brumovice – návesní silnicovka s plužinou traťovou a délkovou, stav k roku 2018

Zdroj: Ortofotomapa 2018 © 2018 ČÚZK

1.2.2.2 Vsi soustředěné

Pro starou sídelní oblast sníženin a jejich přechodů do vrchovin jsou charakteristické soustředěné vsi návesní a silniční. Mají zpravidla domy seřazeny těsně vedle sebe podél silnice nebo návsi, nejčastěji po obou jejích stranách. Stavební parcely usedlostí spolu bezprostředně souvisí a mají tvar úzkého obdélníku s kratší stranou přiléhající k cestě. Intravilán je od plužiny výrazně oddělen ploty zahrad, cestami, dřívě i příkopy nebo zdmi. Velmi rozšířeným přechodným typem je návesní silnicovka, kde délka návsi převyšuje mnohonásobně její šířku. Zvláštní formou silniční vsi je tzv. ulicovka, menší ves, jejíž osovou komunikací je místní cesta.

Návesní a silniční typ vsi je charakteristický zejména pro nížiny a úvaly, směrem do vyšších poloh ubývá tvarové pravidelnosti a uvolňuje se těsné uspořádání usedlostí i ostré ohraničení vůči plužině. Příklady: Hlavnice, Hlinka, Brumovice, Rusín, Sádek (Dívčí Hrad), Zlatníky (Opava), Jelenice (Vítkov).

Všechny tyto formy soustředěných vsí charakterizují staré sídelní území. Plužina nenavazuje na stavební parcely, je nejčastěji traťová nebo nepravá traťová. Výjimečně lze soustředěné formy nalézt i u mladých osad, zakládaných podle velmi přesného a pravidelného plánu, které vznikaly zejména v době tereziánské a josefínské (viz níže).

Na území českého Slezska a severovýchodní Moravy jsou soustředěné vsi rozšířeny v oblasti Slezské nížiny, tj. na Opavsku a Hlučínsku, v Osoblažském výběžku (v Osoblažské a Poopavské nížině a Hlučínské pahorkatině) a částečně na Bílovecku.

Obrázek 1.15: Holčovice – lesní lánová ves s plůžinou záhumenicovou, stav k roku cca 1830

Zdroj: Císařské otisky stabilního katastru © 2009 ČÚZK

Obrázek 1.16: Holčovice – lesní lánová ves s plůžinou záhumenicovou, stav k roku 2018

Zdroj: Ortofotomapa 2018 © 2018 ČÚZK

Obrázek 1.17: Vendryně – řetězová ves s volnějším půdorysem, stav k roku cca 1830

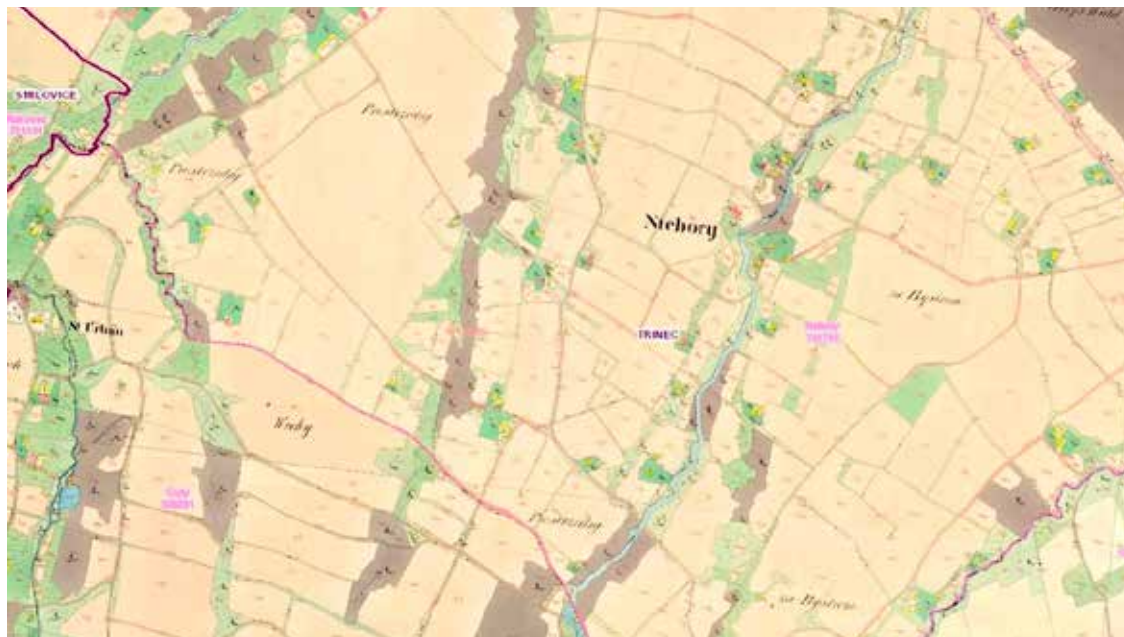
Zdroj: Císařské otisky stabilního katastru © 2009 ČÚZK

Obrázek 1.18: Vendryně – řetězová ves s volnějším půdorysem, stav k roku 2018

Zdroj: Ortofotomapa 2018 © 2018 ČÚZK

Obrázek 1.19: Třinec-Nebory – hromadná cestní ves s plůžinou dělených úseků, stav k roku cca 1830

Zdroj: Císařské otisky stabilního katastru © 2009 ČÚZK

1.2.2.3 Vsi s volnějším půdorysem

V oblasti vrcholně a pozdně středověké (emfyteutické,¹¹ německé) kolonizace, která sahá na území českého Slezska a severovýchodní Moravy od masivů Hrubého a Nízkého Jeseníku, přes Poodří až k podhůří Beskyd, se vyskytují plánovitě založené vsi řadové a vsi lesní lánové s volnějším půdorysem. Skládají se zpravidla ze dvou, méně často z jedné řady domů, seřazených volně podél cesty nebo potoka. Domy stojí od sebe v určitých vzdálenostech, které se řídí šířkou záhumenicového pásu plůžiny, táhnoucího se za humny každého statku. Obě řady domů omezují většinou protáhlý návesní prostor, vyplněný někdy záplavovou plochou, později často zastavovaný. Půdorys se přizpůsobuje terénu; v rovinatém terénu je pravidelnější, v hornatém nepravidelný. Příklady: Jindřichov, Burkvíz (Město Albrechtice).

Menší řadové vsi jsou budovány v době novověké kolonizace na principu lesních lánových vsí, resp. krátkých řadových vsí, ale odlišují se od nich sociální strukturou. Jsou to vsi drobných zemědělců a domkářů v odlehlejších územích, poskytujících málo orné půdy. Příklady: Oprechtice (Paskov), Klokočůvek (Odry).

V hornatějších oblastech východní Moravy a Slezska se plánovitost řadových vsí uplatňuje méně než u lesních lánových vsí, usedlosti se řadí podle cesty nebo potoka bez zřetelného plánu v nepravidelných mezerách. Tento přechodný typ bývá nazýván valašskou nebo goralskou řetězovou vsí. Sídla leží zpravidla při vyústění bočního údolí do údolí hlavního. Vlivem utváření terénu je půdorys vsi nepravidelný. Příklady: Bukovec, Komorní Lhotka.

¹¹ Emfyteuze je feudální forma dědičného nájmu půdy, spojená s obdobím vrcholného středověku (období kolonizace). Za pronájem půdy se nájemce zavazoval platit pravidelně dávky, nebo pracovat na vrchnostenské půdě. Většinou měl nájemce právo se svolením vrchnosti půdu prodat, nebo ji svobodně odkázat. Zdroj: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Emfyteuze>.

Obrázek 1.20: Třinec-Nebory – hromadná cestní ves s plužinou dělených úseků, stav k roku 2018

Zdroj: Ortofotomapa 2018 © 2018 ČÚZK

1.2.2.4 Vsi přírodní a rozptýlené

Vedle předchozích normových typů vesnických sídel se ve starém sídelním území, ale zejména v mladém lesním území setkáváme s typy přírodními. Patří k nim vsi hromadné, jejichž domy jsou seskupeny bez zřetelného plánu často velmi nepravidelně, aniž vytváří souvislou domovní frontu, stavební parcely mají zpravidla nepravidelný tvar. Hromadné vsi vznikaly buď jako primární útvar pod vlivem nerovného terénu, nebo druhotně růstem malých vísek – sedlišť, tvořených pouze obývanými budovami s příslušenstvím. Příklad: Jílovec (Fulnek), Bravinné (Bílovec).

Hromadný, volněji seskupený půdorys a úsekovou plužinu má většina vísek nejmladšího osídlení, které jsou přechodným typem mezi vesnicemi a samotami v horských polohách Beskyd. Pasekářské osady byly zakládány od 15. do 19. století. Za svůj vznik vděčí úsilí feudální vrchnosti o zvýšení daňových příjmů přidělováním pustých nebo zalesněných pozemků poddaným, kteří často měli od vrchnosti pozemky pouze pronajaté. Vznikly buď jako osady s funkcí zemědělskou nebo průmyslovou (těžba dřeva) nejčastěji na lesní půdě, nebo sekundárně dědičným dělením (např. sídelní skupinky řetězových osad, horské valašské paseky a lazy). Hospodářská základna těchto osad byla rolnická, dobytkářská (na Valašsku šlo původně o chov ovcí na salaších) nebo rolnicko-řemeslnická. Jména sídel ukazují často na zaměstnání obyvatelstva (Košaršiska, Staré Hamry) nebo na ráz krajiny (Bukovec, Lomná). Samoty a sedliště, tvořící původně hospodářsky zcela samostatné rolnické jednotky, jsou po krajině rozptýlené zcela nepravidelně. Dvorcové vsi se vyznačují nepravidelným nakupením budov kolem administrativního jádra obce. Příklady: Bukovec-Bařiny, Hřčava, Dolní Lomná, Horní Lomná, Písečná.

Nepravidelnou zástavbou podél cest se vyznačují vsi hromadné cestní, které tvoří přechod mezi vsí hromadnou a řadovou a jsou příznačné zvláště pro zprůmyslněné oblasti. Rozptýlené osídlení zde souvisí se změnou způsobu obživy a s populačním růstem, které se datují od konce 18. století. Rozmístění usedlostí je většinou samovolné a váže se na místní komunikace.

Obrázek 1.21: Fulnek-Kostelec – raabizační osada, stav k roku cca 1830

Zdroj: Císařské otisky stabilního katastru © 2009 ČÚZK

Obrázek 1.22: Fulnek-Kostelec – raabizační osada, stav k roku 2018

Zdroj: Ortofotomapa 2018 © 2018 ČÚZK

Vzniká rozptýlená slezská zástavba, která pokrývá téměř celý katastr rodinnými domky. Příklady: Rychvald, Peřvald, Šenov.

1.2.2.5 Zvláštní typy vsí

Mezi zvláštní typy vsí patří tzv. trhová ves, nazývaná v literatuře též villa forensis (něm. Markt). Tímto pojmem se ve středověkých písemných pramenech 13. a 14. století označovaly sídelní útvary, které měly právo nekrálovského trhu. Jedná se o přechodový typ mezi městem a vesnicí, kdy právě právo trhu z tohoto sídla dělalo něco víc než jen pouhou vesnici. Trhové vsi se stávaly díky pozornosti obchodníků, kteří zde mohli nabízet své zboží, i středem zájmu řemeslníků a dalších obyvatel, kteří se zde usazovali a vytvářeli z těchto míst hospodářská střediska jednotlivých oblastí. Díky své centralizační funkci na jejich místě často později došlo k lokaci vrcholně středověkého města. Příklady: Frýdlant nad Ostravicí, Rudoltice – městys (Slezské Rudoltice).

Ve druhé polovině 18. století byly z podnětu rakouského ekonoma Františka Antonína Raaba, vrchního ředitele komorních (císařských) a bývalých jezuitských statků v Čechách, zakládány malé osady s velmi pravidelným půdorysem a plužinou, tzv. raabizační osady. Vznikaly parcelací půdy komorních, klášterních a městských velkostatků a později i některých šlechtických statků. Půdorys těchto osad je podobný záhumenicovému vsím, jsou tvořeny drobnými usedlostmi seřazenými v pravidelných rozestupech podél cesty na vlastních pozemcích (Láznička, 1956). Příklady: Lipina (Štáblovice), Kostelec (Fulnek).

1.2.2.6 Geografické rozšíření sídelních typů vsí v českém Slezsku

Podobně jako jinde v Evropě i na území českého Slezska se nacházejí jak oblasti, které vykazují určitou typologickou uniformitu, tak také oblasti typologicky heterogenní.

Obecně lze říci, že u normových vsí je soustředěnost půdorysu v obráceném poměru k soustředění pozemkové držby; soustředěnému půdorysu návesních silnicovek odpovídá zpravidla rozdrobení pozemkové držby, volnějšímu půdorysu vsí lesních lánových její soustředění do pásu za humny. Uvedené pravidlo však neplatí u vsí přírodních a vsí hromadných cestních, tvořících rozptýlenou zástavbu.

Vedle uvedených typů venkovského osídlení se na území Slezska a severní Moravy vyskytují i přechodné formy sídel, nesoucí znaky více typů. Je třeba zdůraznit, že ráz osídlení se v průběhu času měnil, sídla vznikala a zanikala, původní ráz osídlení byl překryt „novou vrstvou“ jiného sídelního typu. V některých lokalitách se vyskytují na poměrně malém území vedle sebe vsi charakteristické pro nejstarší osídlení (soustředěné vsi), vsi založené podle techniky německé kolonizace i vsi hromadné cestní nepravidelného půdorysu.

V prostoru českého Slezska je staré sídelní území vymezeno jednak tzv. Opavským zálivem, tj. poříčím dolní Opavy a Moravice, Osoblažskem a ojedinělými lokalitami na Jesenicu při hranici s Polskem (Velká Kraš), které stejně jako Opavsko náleží geograficky do Slezské nížiny. Převládající sídelní typ tohoto území – soustředěné vsi – převážně návesní silnicovky s plužinou traťovou nebo délkovou – se dochoval také ve výběžku zasahujícím přes Bílovecko a Fulnecko až k Odrám a jednotlivě také poblíž polských hranic na Karvinsku. Obdobné typy najdeme na Hlučínsku, které bylo od roku 1742 do roku 1920 součástí Pruska.

Území větších nadmořských výšek bylo původně zalesněné. O jeho rozsahu svědčí mj. místní názvy, upomínající na mýcení (Poruba, Polom, Lazy, Lazce). Toto území bylo osídlováno později v rámci vrcholně středověké vnitřní i vnější kolonizace. Charakteristickým sídelním typem vsí jsou zde lesní lánové a řadové vsi. Úspěšnost konceptu kolonizačních sídel, většinou zakládaných dle tzv. německého práva, se přenesla i do území sníženin a částečně tak zřejmě

překryla dřívější struktury. Časté jsou zde i názvy související s tzv. zákupným právem (Lhota, Lhotka).¹² Na území českého Slezska a severovýchodní Moravy byly tímto způsobem kolonizovány zalesněné oblasti Hrubého a Nížkého Jeseníku a Oderské vrchy, dále část Poodří a pás v podhůří Beskyd, kde ovšem typ řadových vsí přechází do rozvolněnějších vsí řetězových.

Nejmladší území, osídlované až od 16. století, tvoří hůře přístupné horské polohy, ve sledovaném území zejména svahy a údolí Beskyd. Pro ně jsou typické přírodní typy neuspořádaných dvorcových a hromadných vsí ve vyšších polohách.

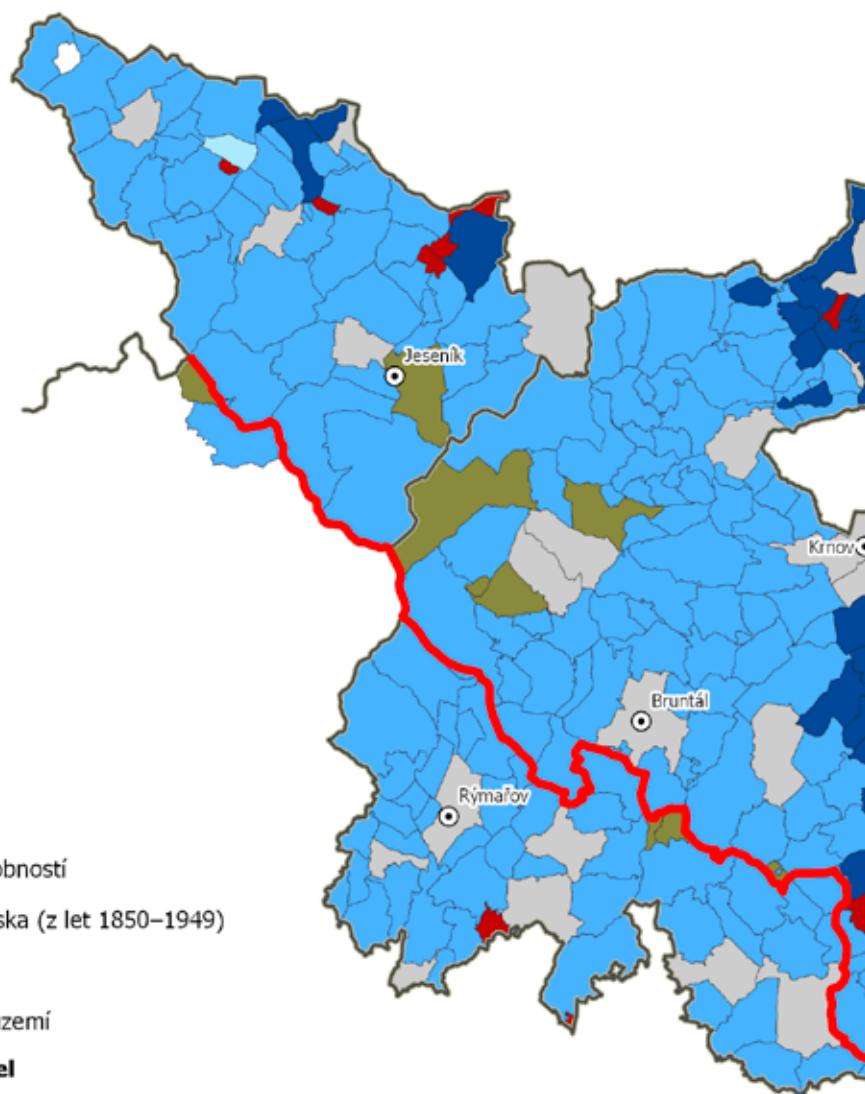
Zvláštní skupinu tvoří rozptýlené osídlení průmyslových oblastí, slezská zástavba, jehož rozšíření souvisí s populačním růstem způsobeným populačním přírůstkem a změnou způsobu obživy v industrializovaném území na Ostravsku, Karvinsku, částečně na Frýdecku-Místecku a Třínecku. Neuspořádaná rozptýlená zástavba navazuje na typ vsí hromadných cestních a vsí řetězových (Láznička, 1956).

1.2.2.7 Shrnutí venkovského osídlení

Různost a rozšíření sídelních typů venkovského osídlení na území českého Slezska má řadu příčin. Jsou to především příčiny geografické (geomorfologie, nadmořská výška), obecně přírodní (charakter krajiny, přírodní pokryv), ale i sociální, ekonomické a politické (řízená vrcholně středověká kolonizace, industrializace, změny po druhé světové válce). Venkovské osídlení není možné v žádné době chápat jako ustálené. Sídelní síť procházela kontinuálním vývojem, osady vznikaly, posunovaly se a zanikaly, v různých obdobích docházelo k rozdílné intenzitě změn. Proto i ve starém sídelním území nacházíme typy charakteristické pro mladší osídlení z období pozdně středověké kolonizace, které mnohde překryly původní soustředěné typy sídel, jinde se zase obraz vesnic změnil vlivem postupující industrializace. Přitom se zdá, že půdorys zastavěného území sídla podléhá změnám více než plůžina, která si častěji ponechává stopy původní struktury. Z výsledné mapky hromadného rozšíření jednotlivých historických sídelních typů vsí lze vyčíst, které části území kraje byly nejvíce ovlivněny konkrétními hospodářskými, politickými a sociálními změnami.

Za poměrně stabilní území z hlediska sídelních typů lze považovat oblast soustředěných vsí nejstaršího venkovského osídlení (vsí silniční, návesní, ulicovky), která zahrnuje Opavsko, Osoblažsko, Hlučínsko a částečně Bílovecko a Fulnecko. Pozdně středověkou řízenou kolonizací byla ovlivněna typologicky nejjednodušší oblast řadových vsí (lesních lánových vsí, krátkých řadových vsí), která zaujímá velkou část rozlohy českého Slezska od Jeseníků, přes Oderské vrchy, Poodří, část Ostravska až k podhůří Beskyd. Východní a jihovýchodní část kraje zahrnuje jednak nejmladší, v novověku osídlené území – beskydskou oblast vyšších poloh s valašskými a typově příbuznými goralskými řetězovými osadami doplněnými v nejvyšších polohách zástavbou pasek (dvorcové vsi), jednak území nejvíce poznamenané industrializací – Ostravsko, Karvinsko, Třínecko a část Frýdecko-Místicka a Jablunkovska. Toto území doznalo největších změn během posledních dvou století. Je pro ně charakteristické rozptýlené osídlení, navazující na původní vsi hromadné cestní a řetězové. K nejvýraznější proměně došlo v jádru aglomerace, v dříve zemědělské oblasti se zněkolikanásobil počet obyvatel a z mnoha malých vísek se stala města. Poslední dvě desetiletí se na venkovském území podepisují narůstající suburbanizací, kdy se zejména obce v dosahu měst živelně rozrůstají a mění svůj charakter i charakter okolní krajiny.

¹² Obyvatelé nově založených osad měli určité povinnosti a práva vůči vrchnosti. Tyto povinnosti byly ale po určitou dobu po založení vesnice promíjeny (často pět nebo osm let). Tomuto období se říkalo lhóta a někdy se přeneslo do názvu nově založené osady.

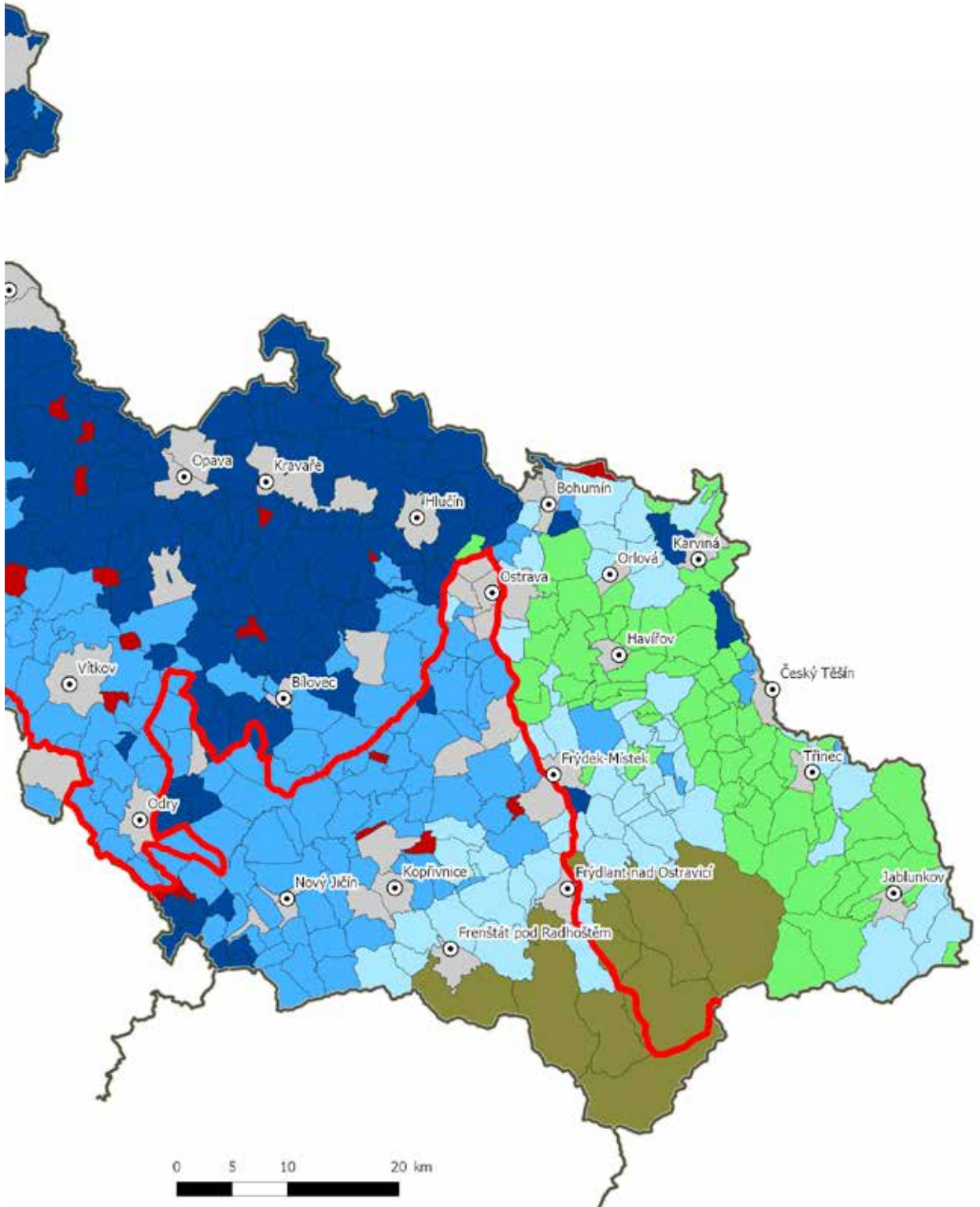
- ⊙ obec s rozšířenou působností
- historická hranice Slezska (z let 1850–1949)
- hranice kraje
- hranice katastrálního území

Typologie venkovských sídel

- sídlo historicky městského typu (město, městečko, trhová ves) nebo sídlo, jehož novodobý městský charakter téměř nebo zcela překryl původní ves
- raabizační osada - mladá ves vzniklá koncem 18. století parcelací půdy velkostatků (vrchnostenských, klášterních, městských)
- staré sídelní území - vsi soustředěné (silnicovky, ulicovky, návěsní silnicovky) s plužinou traťovou nebo délkovou
- řadové vsi, lesní lánové vsi s plužinou záhumenicovou
- řetězové vsi s volnějším půdorysem a původně záhumenicovou plužinou, později dělenou
- vsi hromadné cestní, rozptýlené osídlení těšínskoleszského typu s plužinou dělených úseků
- dvorcové, případně hromadné vsi a osady horského typu s nepravidelnou plužinou
- bez osídlení

Zpracovali: Mgr. Radim Fojtík, Ing. arch. Dagmar Saktorová; Ostrava 2019
 Zdroj použitých geodat: © ČÚZK, 2019 © KÚ MSK, 2019

Obrázek 1.23: Tradiční typy venkovských sídel českého Slezska

1.3 Základní přírodní charakteristika území

1.3.1 Geologie

Území českého Slezska je typické velkou rozmanitostí geologické stavby, jelikož sem zasahují dva velké geologické celky – Český masiv a Západní Karpaty. Tomu pak odpovídají geologické a mineralogické poměry. Pro geologický vývoj Českého masivu měl zásadní význam hercynský, neboli variský horotvorný pochod, který probíhal přibližně před 380–300 miliony let, od svrchního devonu do spodního permu. Nejlépe zachovaným zbytkem variského horstva je právě Český masiv. Variské horotvorné procesy jej pak zformovaly do pevného celku, který již nebyl dále vrásněn a postupně jej překryly druhohorní a třetihorní sedimenty. Současnou podobu získal ve čtvrtohorách, kdy jej modelovalo především zalednění a následné utváření říční sítě. Český masiv je tvořen několika geologicky odlišnými oblastmi, z nichž dvě – lugiikum a silesikum – zasahují na území dnešního Slezska a severní Moravy. K silesikumu řadíme především Hrubý a Nízký Jeseník. Vnější Západní Karpaty tvoří systém svrchnokřídových a třetihorních příkrovů, které se přesunuly přes jihovýchodní okraj Českého masivu během alpinských horotvorných procesů. Ty začaly asi před 100 miliony let a v podstatě pokračují až do současnosti. Na území Slezska a severní Moravy patří k Vnějších Západním Karpatům Beskydy a Podbeskydská pahorkatina (Chlupáč, 2011).

K nejstaršímu geologickému období, tedy proterozoiku (starohorám), patří v metamorfikách silesika v Hrubém Jeseníku varisky silně přepracované horniny v jádrech klenbových struktur či příkrovů (desenská a keprnická klenba).

Obrázek 1.24: Trilobit *Illaneula iliaenoides*, devon, Chabičov

Zdroj: Foto J. Solnický

Paleozoikum (prvohory)

V moravkoslezské oblasti jsou značně rozšířeny devonské horniny, které vystupují v četných povrchových výchozech v Hrubém i Nízkém Jeseníku. Zajímavá je devonská fauna, jedinečné nálezy trilobitů pochází z Chabičova (obr. 1.24) a Horního Benešova. Ve spodním karbonu zcela převažují mořské uloženiny (kulmská facie), ve svrchním karbonu naopak sedimenty sladkovodní, což je odrazem klimatických změn a působení horotvorných pohybů variského vrásnění. Spodnokarbonské uloženiny dosahují největších mocností v Nízkém Jeseníku, kde jsou vyvinuty převážně v břidličnato-drobovém neboli kulmském vývoji (obr. 1.26). Ve spodním karbonu, tedy asi před 340 miliony let, se na našem území nacházelo moře. Mořská fauna je druhově poměrně chudá a má obdobné složení na mnoha lokalitách. Ve svrchním karbonu, asi před 320 miliony let, se oblast Moravy a Slezska stala souší. Tehdy vznikla rozlehlá plošina, kterou

Obrázek 1.25: Otisk kůry stromovité plavuně rodu *Lepidodendron*, Karviná

Zdroj: Foto L. Wunsch

Obrázek 1.26: Otisk kulmské rostliny *Neuropteris antedecens*, Zálužné

Zdroj: Foto L. Wunsch

dnes nazýváme hornoslezskou pánví. Plošina postupně zarůstala vegetací, a vznikl tak pozoruhodný suchozemský ekosystém – karbonský prales. Díky teplému a vlhkému klimatu vzniklo z hmoty karbonských rostlin černé uhlí s množstvím zkamenělin rostlin (obr. 1.25) i živočichů (Chlupáč, 2011).

Mezozoikum (druhohory)

Pozoruhodným obdobím druhohor byla svrchní jura, období, ve kterém před 150 miliony let sedimentovaly v teplých mořích faunou bohaté vápence. Významný organogenní útes, tvořený především masivními, stočenými schránkami mlžů, plžů a korálů, se nacházel v místě dnešního vápencového vrchu Kotouč u Štramberka.

Terciér (třetihory)

V mladších třetihorách, se na Moravě a ve Slezsku naposledy rozlévalo moře. Po jeho ústupu před 14–13 miliony let zůstaly ve vrstvách jílovitých usazenin Opavského zálivu zkameněliny různých měkkýšů, ale hlavně kompletní kostry ryb. Srážením minerálních solí z přesycené mořské vody zde vznikla významná ložiska sádrovce (Chlupáč, 2011).

Vulkanická činnost na rozhraní třetihor a čtvrtohor vytvořila jedinečnou sopečnou krajinu ve střední části Nížkého Jeseníku. Vznik vulkanických těles souvisí s intenzivní horotvornou činností alpinského vrásnění na jihu a východě Evropy (Přichystal, 1993).

Kvartér (čtvrtohory)

Kvartér začal přibližně před 1,8 milionu let a dosud trvá. Ve starších čtvrtohorách (pleistocénu) se cyklicky střídala období teplého podnebí s obdobími, kdy docházelo k celosvětovému ochlazení. V ledových dobách (glaciálech) se rozšiřovaly pevninské a horské ledovce, které v teplejších obdobích (interglaciálech) opět roztávaly. Na území Slezska a severní Moravy zasáhl kontinentální ledovec během dvou dob ledových řazených do středního pleistocénu (Chlupáč, 2011).

Obrázek 1.27: Granát – grosulár, varieta hesonit, Žulová

Zdroj: Foto L. Jarošová

Obrázek 1.28: Železný meteorit z Opavy-Kylešovic

Zdroj: Foto L. Wunsch

Slezsko je známé výskytem zajímavých minerálů (obr. 1.27). Nacházejí se zde minerály vyvřelých (magmatických) hornin a doprovodné minerály vzniklé z horkých roztoků (hydrotermální minerály), dále minerály hornin přeměněných (metamorfovaných), minerály v usazených (sedimentárních) horninách a recentní minerály, tedy minerály vznikající v současnosti (Novák, 1993). Za světový unikát jsou považována meteorická železa z Opavy-Kylešovic (obr. 1.28); jejich jedinečnost spočívá v tom, že byla nalezena v roce 1925 v kontextu paleolitického sídliště (Drahný, 1925), jehož stáří je odhadováno na 18 000 let (Svoboda a kol., 2009). Mimořádným dokladem dopadu meteoritu je i nález několika zlomků kamenného meteoritu v obci Morávka v roce 2000 (Borovička a kol., 2003).

1.3.2 Geomorfologie

Krajina českého Slezska a přilehlých částí severní Moravy je nesmírně rozmanitá, nachází se zde různé typy georeliéfu, od rovin a nížinných pahorkatin až po hornatiny Hrubého Jeseníku (obr. 1.29) a Moravskoslezských Beskyd (obr. 1.30). Setkávají se zde tři geomorfologické provincie: Česká vysočina na severozápadě a Západní Karpaty na jihovýchodě, ze severu zasahuje poměrně malý výběžek Středoevropské nížiny. Provincie se zde dále dělí na soustavy: Krkonošsko-jesenická soustava, Středopolské nížiny, Vněkarpatské sníženiny a Vnější Západní Karpaty. Soustavy se pak dále dělí na podsoustavy, jejich skladebnými částmi jsou celky, členěné dále na podcelky, v jejichž rámci se většinou ještě vymezují okrsky. V krajině se projevují nejen výsledky rozdílného geologického vývoje a změn podnebí, ale také působení člověka na krajinu. Na jedné straně se zde nacházejí části přírody téměř nedotčené, na straně druhé krajina poznamenaná těžbou, průmyslem i zástavbou (Bína, Demek, 2012).

Obrázek 1.29: Hrubý Jeseník, Praděd, 2011

Zdroj: Foto I. Kozelek – T. Indruch

Obrázek 1.30: Pohled na Lysou horu z Radhoště, 2013

Zdroj: Foto J. Roháček

Na rozhraní třetihor a čtvrtohor se na vývoji reliéfu slezské krajiny výrazně podílela vedle tektonických pohybů i sopečná činnost. Z hlediska geomorfologie bylo pro krajinu dnešního Slezska klíčové čtvrtohorní zalednění, které se výrazně podílelo na modelaci terénu, stejně tak jako následné utváření říční sítě. Na území Slezska a severní Moravy zasáhl kontinentální ledovec během středního pleistocénu. Po jeho ústupu zde zůstaly mocné vrstvy jílu, písků a štěrků, které obsahují menší kusy severských hornin i bludné balvany transportované ledovcem na různou vzdálenost (Czudek, 2005). V důsledku intenzivního mrazového zvětrávání v předpolí ledovce v dobách ledových vznikly výrazné skalní dominanty Jeseníků, tzv. mrazové sruby (Petrovy kameny – obr. 1.31, Vozka, Obří skály či vrchol Keprníku). Mrazivé klima se podílelo i na vytvoření specifických terénních půdních tvarů, jako jsou kamenná moře nebo mrazem tříděné půdy na holích. Přímým působením horského ledovce vznikl kar Velké kotliny, díky nepropustnosti podloží se v době poledové vyvinula rašeliniště na Rejvízu a mezi Keprníkem a Vozkou (Demek, Novák a kol., 1992).

Na formování georeliéfu se kromě mrazu podílely a podílí četné procesy – vodní a větrná eroze, povodně, sesuvy a další. V několika posledních stoletích je původní reliéf stále více přetvářen činností člověka. Rozmanité geomorfologické tvary v krajině jsou oblíbeným turistickým cílem. K těm nejzajímavějším určitě patří krasové jevy. Největší krasovou jeskyní v krystalických vápencích na území ČR je Jeskyně Na Pomezí s bohatou krápníkovou výzdobou, pozoruhodný mramorový kras je zpřístupněn v Jeskyních Na Špičáku (Weissmannová a kol., 2004). V hluboce zařezaných údolích vodních toků se často vytvořily vodopády. Ráz některých údolí byl zásadním způsobem změněn vybudováním velkých vodních nádrží, přičemž zcela mimořádným způsobem krajinu Hrubého Jeseníku pozměnila výstavba přečerpávací elektrárny Dlouhé Stráně.

Obrázek 1.31: Petrovy kameny, CHKO Jeseníky

Zdroj: Fotoarchiv SZM

1.3.3 Vodstvo

Voda má v krajině mimořádný význam, ostatně i reliéf krajiny vznikl za významného přispění působení tekoucí vody. Říční krajina představuje soubor ekosystémů a jejich fungování je přítomností řeky v krajině přímo podmíněno. Také lidské osídlení se v minulosti koncentrovalo především podél vodních toků, přičemž energii vody začal člověk záhy využívat. S rozvojem průmyslu a zejména během industrializace ve 20. století docházelo často ke znečištění řek, které mělo zásadní dopad na celý ekosystém vodních toků. Druhově bohatá společenstva jsou velmi citlivá na veškeré nevhodné zásahy a znečištění vody. V současné době je ochraně vody věnována nejvyšší možná pozornost.

Rozloha českého Slezska se do značné míry překrývá s povodím Odry. Jde o povodí řeky prvního řádu, která je součástí úmoří Baltského moře. Povodí je oblast, ze které do řeky Odry přitéká voda buď přímo, nebo prostřednictvím jejích přítoků. Jeho hranici tvoří rozvodí se sousedními povodími. Páteřními toky povodí Odry je řeka Odra (obr. 1.32) s levostranným přítokem Opavou, přibírající Moravici z Jeseníků, a pravostrannými přítoky Ostravicí a Olší, odvodňujícími Moravskoslezské a Slezské Beskydy. Některé řeky patří k tzv. okrajovým přítokům Odry, do níž ústí mimo ČR na území Polska (Osoblaha, Bělá a Vidnávka).

Povodí Odry zahrnuje dvě hydrologicky odlišné oblasti, jesenická patří k Českému masivu a beskydská k Západním Karpatům. Řeka Odra pramení v Oderských vrších, protéká českou částí Slezska a opouští Českou republiku pod soutokem s Olší v Bohumíně. Pět hlavních toků povodí představují řeky Odra, Opava, Moravice, Ostravice a Olše. Odra, Opava a Olše utvářejí zčásti hranici s Polskem, Odra a Ostravice tvořily část historické zemské hranice s Moravou.

Ostravice vzniká spojením Bílé a Černé Ostravice. Bílá Ostravice, která je považována za pramenou, pramení v lokalitě Bílá-Hlavatá. Od soutoku s Černou Ostravicí již řeka pokračuje

Obrázek 1.32: Přírodní památka Hraniční meandry Odry, 2020

Zdroj: Foto L. Jarošová

Obrázek 1.33: Rybník v Raduni, 2017

Zdroj: Foto L. Jarošová

pod názvem Ostravice. Před výstavbou přehrad patřila Ostravice průtokově k nejrozkolísanějším tokům na území ČR a průběh povodní zde byl často velice dramatický. Řeka Opava vzniká soutokem Střední a Černé Opavy ve Vrbně pod Pradědem, další zdrojnicí tvoří Bílá Opava. Řeka Opava má mnohem stabilnější poměry, než srovnatelné toky na beskydské straně povodí. Ve Velké kotlině v NPR Praděd pramení řeka Moravice, která má téměř po celé délce charakter horského toku. Jejím významným přítokem je Hvozdnice. Řeka Olše jako jediný z pěti hlavních toků povodí nepramení na českém státním území, ale na území Polské republiky, na naše území se dostává poblíž obce Bukovec (Atlas, 2016).

Ve Slezsku vznikaly také umělé vodní nádrže. Nejprve to byly rybníky (obr. 1.33), případně celé soustavy rybníků (Jistebnické rybníky, Polanecké a Svinovské rybníky), později pak menší vodní nádrže i velká vodní díla (Kružberk a Slezská Harta na Moravici, Morávka na Morávce, Šance na Ostravici, Žermanice na Lučině, Olešná na Olešné a Těrlicko na Stonávce). Specifickou vodní plochou jsou lokality ovlivněné těžbou (umělá vodní jezera, zatopené poklesové propadliny i zatopené lomy). V záplavových oblastech řek a potočních nivách, či v místech se zhoršeným odtokem a zvýšenou hladinou spodní vody vznikají mělké vodní nádrže, tůně. Typickými přechodovými biotopy mezi vodními a suchozemskými ekosystémy jsou mokřady, území s půdou trvale či po určité období roku nasycenou či zaplavenou vodou. Významným projektem, kterým byly slezské krajiny navraceny melioracemi dříve znehodnocené plochy a mokřady, jsou Kozmické ptáčí louky. Zvláštním typem mokřadů jsou rašelinště, jejichž základem jsou odumřelé vrstvy mechorostů, zejména rašeliníků (Rejvíz).

Prameny (proště i minerální), toky a jejich nivy, jakož i mokřady jsou ekologicky, geomorfologicky a esteticky hodnotnou částí krajiny, utváří její typický vzhled a přispívají k udržení její stability. Mnohé vodní toky si alespoň zčásti udržely svůj původní ráz a staly se domovem chráněných a ohrožených druhů rostlin a živočichů. Ne vždy přistupoval člověk k říčnímu eko-

systemu zodpovědně, u celé řady toků byly v minulosti provedeny nevhodné zásahy. Naštěstí dochází v posledních letech také k promyšlené revitalizaci toků a jejich ekosystémů (Kopp, Křivánek, Kyzlík a Němec, 2014; Kopp, Křivánek, Němec 2016).

1.3.4 Podnebí

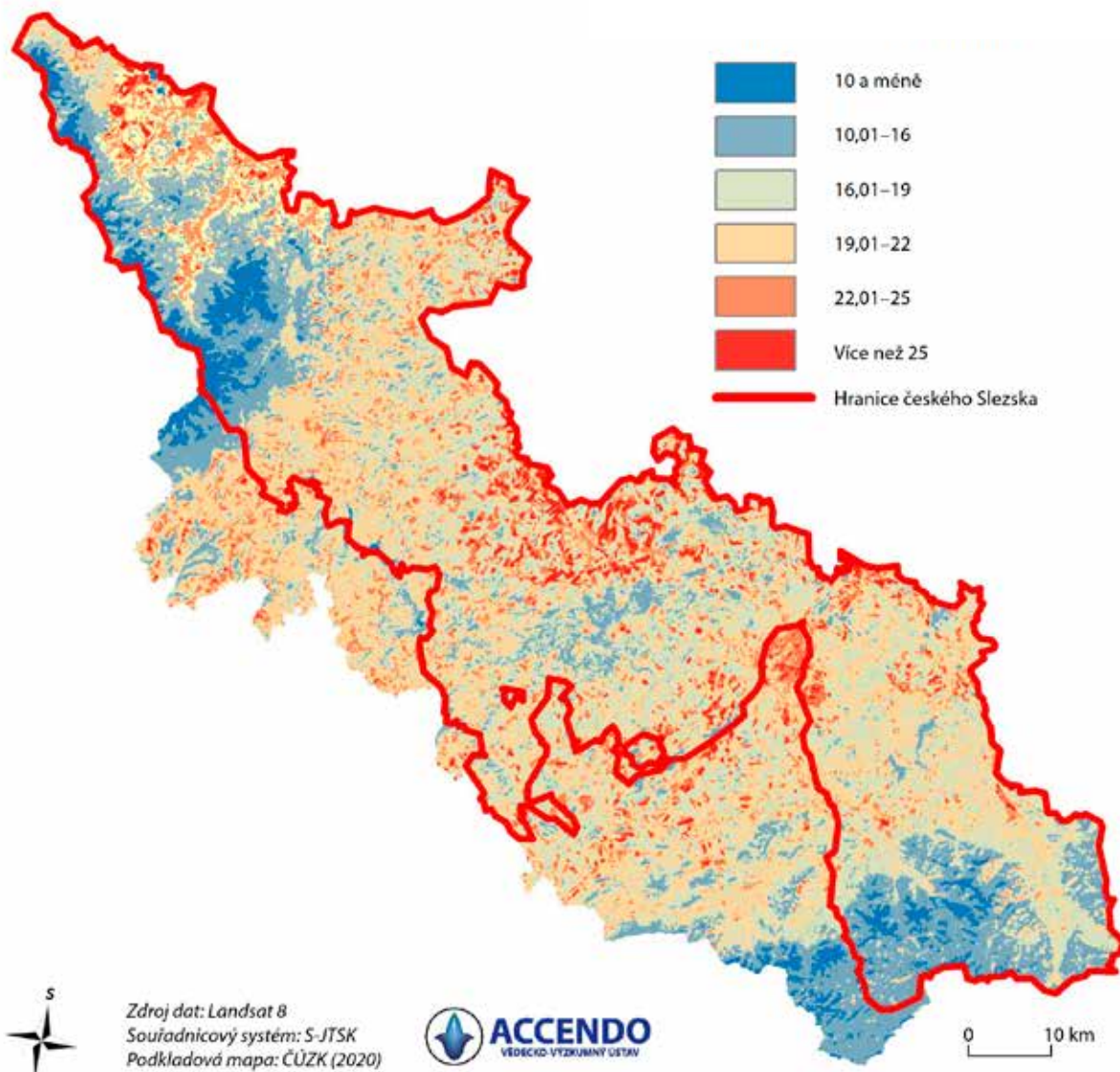
Klima neboli podnebí je obecně pojímáno jako dlouhodobý charakteristický režim atmosférické cirkulace. Ten je popisován jednak průměrnými hodnotami klimatických veličin (teplot, srážkových úhrnů a dalších), jednak mírou jejich rozptýlenosti a proměnlivosti a dalšími statistickými údaji. Podnebí České republiky je typické vzájemným pronikáním a mísením oceánských a kontinentálních vlivů.

Klimatické poměry českého Slezska předurčuje jeho poloha v rámci mírného klimatického pásu na přechodu mezi oceánským a kontinentálním typem klimatu. Podstatný vliv na podnebí má nadmořská výška a reliéf území. Na rozdíl od Čech, kde se projevuje hlavně přímořský vliv, přibývá na Moravě a ve Slezsku kontinentálních podnebních vlivů. Klima má zásadní ekonomický význam především pro rostlinnou produkci, proto je sledování jeho vývoje důležité pro celou společnost. Podle nejpoužívanější klimatické klasifikace Wladimira Köppena a jejích modifikací patří nižší polohy Slezska s mírně teplým klimatem, rovnoměrným rozložením srážek a teplým létem k typu Cfb. Ten je od středních poloh vystřídán typem Dfb, který je charakteristický mírně studeným klimatem, rovnoměrným rozložením srážek a teplým létem. Vyšší polohy Moravskoslezských Beskyd a Jeseníků se vyznačují mírně studeným klimatem, rovnoměrným rozložením srážek a chladným létem a řadí se tak k typu Dfc. Unikátním prostředím jsou jesenické horské hole, které nesou některé typické znaky tundry. V této tzv. arкто-alpínské tundře na hřebenech Jeseníků je dokonce zastoupeno i klima tundry, typ ET. Detailnější členění klimatu Slezska plyne z klimatické klasifikace prezentované v Atlasu podnebí Československé republiky. Vymezuje oblasti teplé (A), mírně teplé (B) a chladné (C). Klasifikační kritéria uvedeného členění byla pozměněna a nově aplikována na klimatologické údaje z období 1961–2000. Podle tohoto členění je ve vyšších polohách Jeseníků a Moravskoslezských Beskyd zastoupena chladná oblast (okrsek C1, popř. C2). Naprostá většina území patří do mírně teplé oblasti (B). Klimatická pestrost území je dána nejen polohou vzhledem k převažujícím cirkulačním systémům, ale i jeho značnou vertikální členitostí (Brázdil, Kirchner a kol., 2007).

Nejteplejší oblastí v rámci českého Slezska (obr. 1.34) jsou severní okrajové části a ostravská pánev, kde se průměrné roční teploty pohybují v rozmezí 8–9 °C. Nejchladnější jsou vrcholové části Hrubého Jeseníku, kde průměrná roční teplota klesá pod 2 °C. Srážky se vyznačují značnou prostorovou a časovou proměnlivostí. Nejvyšší měsíční, sezonní a roční úhrny srážek připadají na vrcholové polohy Moravskoslezských Beskyd a Hrubého Jeseníku, Lysá hora je nejdeštivějším místem Moravy a Slezska. Větrné poměry Slezska jsou dány jeho polohou v oblasti převládajícího západního proudění, přičemž směr i rychlost proudění jsou ovlivňovány tvarem reliéfu. Meteorologické a hydrologické stanice na území českého Slezska spravuje pobočka Českého hydrometeorologického ústavu v Ostravě, která také archivuje výsledky jejich pozorování. Na Lysé hoře probíhá měření již od roku 1897, dlouhou tradici mají meteorologická pozorování v Jeseníkách (obr. 1.35, 1.36).

V několika posledních desetiletích můžeme sledovat výrazný nárůst extrémních hydrometeorologických jevů, které bývají dávány do souvislosti s procesem globálního oteplování. Vývoj klimatu na Zemi bude mít samozřejmě výrazný vliv na další změny podnebí včetně hydrometeorologických i geomorfologických extrémů ve Slezsku (Brázdil, Kirchner a kol., 2007).

Obrázek 1.34: Teplota povrchu, duben 2020

Zdroj: Souřadnicový systém: S-JTSK, Podkladová mapa: ČÚZK (2020)

Obrázek 1.35: Meteorologická stanice Lysá hora (1323 m n. m.), 2017

Zdroj: Foto L. Jarošová

Obrázek 1.36: Meteorologická stanice Šerák (1351 m n. m.), 2020

Zdroj: Foto L. Jarošová

1.3.5 Přirozená krajina – chráněná krajinná oblast

Přirozená krajina se na území naší republiky už v podstatě nevyskytuje, nejvíce se jí blíží chráněné krajinné oblasti (CHKO). Jejich posláním je ochrana krajiny, jejího vzhledu a jejích typických znaků tak, aby tyto hodnoty vytvářely vyvážené životní prostředí a aby přírodní dědictví mohlo být v co nejlépejším stavu předáno dalším generacím. Na území Slezska se nacházejí tři taková teritoria – CHKO Beskydy, CHKO Jeseníky a CHKO Poodří. Krajinný ráz všech tří CHKO samozřejmě byl a je ovlivňován přímým či nepřímým působením člověka, způsobem obhospodařování zemědělských pozemků, lesním hospodářstvím, těžbou a zpracováním nerostných surovin, výstavbou, rekreačními a sportovními aktivitami atd. Ochrana přírodního, ale i kulturního dědictví těchto krásných oblastí Slezska je stále velice aktuální (Šafář a kol., 2003; Weissmannová a kol., 2004).

Chráněná krajinná oblast Beskydy se nachází v Moravskoslezském a Zlínském kraji při hranici se Slovenskou republikou. K nejcenějším prvkům oblasti patří zejména původní pralesovité porosty (NPR Mionší), v nichž se vyskytují vzácné karpatské druhy živočichů a rostlin. Druhově pestré jsou louky a pastviny. Do konce 19. století byly v Beskydách prakticky zcela vyhubeny naše největší šelmy – medvěd hnědý, vlk a rys ostrovid (obr. 1.37). Díky přímé návaznosti horstev CHKO Beskydy na západoslovenská pohoří došlo při nárůstu populací těchto šelem na Slovensku k jejich postupnému návratu na moravskoslezské pomezí. Jediným fenoménem horské přírody je beskydský pseudokras s jeskynnými systémy (Cyrilka, Kněhyňská jeskyně, Ondrášovy díry). Z hlediska možnosti a využití množství vody jde o celostátně velmi významnou oblast, bylo zde vybudováno několik vodárenských nádrží. Především v minulosti se v této oblasti projevilo imisní zatížení porostů. Výsledkem historického soužití člověka

Obrázek 1.37: Rys ostrovid *Lynx lynx*, CHKO Beskydy

Zdroj: Foto M. Anděra

Obrázek 1.38: Přírodní rezervace Rezávka, CHKO Poodří, 2011

Zdroj: Foto J. Kristiánová

Obrázek 1.39: CHKO Jeseníky, okolí chaty Švýcárna, 2011

Zdroj: Foto I. Kozelek – T. Indruch

s touto krajinou je také její estetická hodnota a pestrost, která láká k rekreačnímu využití (Weissmannová a kol., 2004).

Chráněná krajinná oblast Poodří tvoří více než 30 kilometrů dlouhý pruh nivního a pahorkatinného terénu kolem řeky Odry v Oderské bráně. Toto území je výjimečné především zachovalostí vodního režimu. Řeka Odra zde vytváří meandry, které jsou neustále odstavovány za současného vzniku meandrů nových. Vzniká tak unikátní síť starých ramen a meandrů, doplněná soustavou rybníků a odvodňovacích příkopů (obr. 1.38). Údolní niva Odry je také přirozenou ochranou zastavěného území před povodněmi, především zpomalováním odtoku v meandrujícím toku a rozlivem do nezastavěné nivy. Hydrologický režim řeky Odry přirozeně ovlivňuje mokřadní ekosystémy s vzácnými společenstvy bezobratlých i obratlovců, specifických pro podmáčené biotopy. I přes znečištění Odry z povodí se s ním řeka stále dokáže relativně dobře vyrovnat svou vysokou samočisticí schopností (Weissmannová a kol., 2004).

Pohoří Hrubého Jeseníku, které je jádrem CHKO Jeseníky (obr. 1.39, 1.40), patří mezi tři pohoří v ČR, která dosahují výšek nad horní hranici lesa (tzv. vysokohorské bezlesí). Jde o nejlesnatější CHKO u nás, lesnatost zde dosahuje 80 % a vedle smrkových pralesů jsou zachovalé i fragmenty bučin. V Jeseníkách původně nerostla kleč, proto se vyvinula unikátní hranice lesa připomínající parkovou úpravu. Celá oblast CHKO Jeseníky byla vyhlášena chráněnou oblastí přirozené akumulace vod. V přírodních rezervacích se nacházejí mnohá rašeliniště (Rejvíz, Skřítek), vodní prameny daly vznik tradičním lázeňským střediskům (Karlova Studánka, Jeseník, Lipová-lázně). Výrazným zásahem do zdejší krajiny byla výstavba přečerpávací elektrárny Dlouhé Stráně. Nejcennější území oblasti jsou chráněna ve čtyřech NPR (Praděd, Šerák-Keprník, Rejvíz, Rašeliniště Skřítek), jedné národní přírodní památce (Javorový vrch), 19 přírodních rezervacích a sedmi přírodních památkách. Předmětem ochrany jsou vzácné druhy rostlin a živočichů. Kromě glaciálních reliktnů se zde nachází také několik endemických druhů, vyskytujících se pouze v Jeseníkách. Unikátní lokalitou evropského významu je Velká kotlina v NPR Praděd. Na území CHKO se nachází také historické pozůstatky těžby rud; opuštěné štoly jsou technickou památkou a zároveň slouží jako zimoviště letounů. V Karlově Studánce byla již v roce 1991 vybudována venkovní geologická expozice, která návštěvníky seznamuje s geologickým vývojem Jeseníků. Posláním CHKO Jeseníky je rovněž ochrana kulturního dědictví včetně lidové architektury. Výsledkem historického soužití člověka s touto krajinou je také její estetická hodnota a pestrost, která láká k rekreačnímu využití (Šafář a kol., 2003).

Obrázek 1.40: Kamzík horský *Rupicapra rupicapra*, v Jeseníkách byl do volné přírody vysazen v roce 1924

Zdroj: Foto M. Anděra

1.4 Procesy v krajině

1.4.1 Kůrovcová kalamita

V posledních letech se jedním z kontroverzních a medializovaných témat stala kůrovcová kalamita. Ke gradaci lýkožrouta smrkového nedošlo ze dne na den, na riziko smrkových monokultur vědci upozorňovali již dávno. Na území českého Slezska jsou lesy zastoupeny poměrně nerovnoměrně, což je dáno geografickou členitostí území.

K postupnému zhoršování stavu lesů v minulosti přispívaly hospodářské aktivity člověka (uhlířství, dehtářství a smolaření, sklizně letniny, pastva dobytka v lesích atd.). Opravdovou pohromou pak pro lesy znamenal rozvoj hornictví a zpracování rud ve 14. až 16. století, o něco později i rozvoj sklářství. V důsledku intenzivního využívání byly lesy v 17. století značně redukovány a jejich zbytky byly ve velmi špatném stavu. Obavy z ohrožení celého hospodářství nedostatkem dříví vedly později k vydání císařského patentu, který měl sjednotit zásady hospodaření v lese a zajistit dostatek dříví do budoucna. Tereziánský lesní řád (pro Slezsko 1756) uložil vlastníkům lesů řadu povinností a omezení v zájmu zachování lesa a trvalého výnosu dříví. Nedostatek dříví ve druhé polovině 18. století vedl také k převratnému zásahu do dřevinné skladby našich lesů, kdy byly původní listnaté lesy nahrazovány borovými a smrkovými porosty. Výrazné proměny krajinného rázu pokračovaly od poloviny 19. století. S rozvojem průmyslu v podhůří vzrostla spotřeba dřeva a dřevěného uhlí. S nástupem průmyslové revoluce začalo být dříví postupně nahrazováno uhlím, což pro lesy znamenalo v podstatě záchranu. Přesto po celé 19. století i v první polovině 20. století pozorujeme zvláště v zemědělsky využívaných oblastech i v industrializačních centrech další pokles rozlohy lesů. Přeměna původních listnatých a smíšených porostů na převážně smrkové monokultury pokračovala i ve 20. století. Od 70. let minulého století navíc převládala snaha o mechanizaci lesního hospodářství nasazením velkých lesnických strojů; to vedlo k preferování holosečí a dalšímu zvyšování podílu jehličnanů (Lipský, 2000). Podstatné je, že většina hospodářských smrkových lesů byla založena na místě původních listnatých či smíšených lesů, které vznikaly za výrazně odlišných klimatických podmínek. To vedlo ke značnému oslabení přirozené funkce lesa a dodnes se na stavu našich lesů projevuje.

Vedle rozsáhlých škod na porostech způsobených větrem, námrazou, sněhem a zvěří došlo v 70. a 80. letech minulého století k výrazné degradaci lesů (především beskydských) vlivem emisí. S tím souvisí také dlouhodobá acidifikace a nutriční degradace lesních půd, ke kterým se ve srážkově chudých obdobích přidává i rozsáhlé poškození lesa hmyzími škůdci (Hruška a Ciencala, 2005). Nejnovější výzkumy v oblasti dynamiky horských lesů ukazují, že k jejich rozpadu na větších plochách dochází zcela přirozeně. Hlavními důvody přirozeného rozpadu středoevropských horských smrkových lesů jsou vichřice a následné působení podkorního hmyzu, přičemž starší lesy jsou k narušení větrem a následně hmyzem náchylnější než porosty mladší. Hmyzí kalamity nejsou nijak neobvyklým jevem, vyskytovaly se i v přirozeném lese, byly však malého rozsahu a obvykle netrvaly dlouho. Kůrovcovití, především lýkožrout smrkový, jsou spolu s dalšími druhy hmyzu součástí přirozeného lesa a podílejí se na jeho obnově (Sádlo a Storch, 2000; Slezák a kol., 2019). Lýkožrouti napadají přednostně staré odumírající stromy, polomové dříví a dříví z těžeb (obr. 1.41). Po větrných polomech nebo oslabení lesních porostů nepříznivými podmínkami se však mohou lýkožrouti velice rychle přemnožit. Pokud jejich počet stoupne nad určitou hranici, napadají i zdravé stromy, a dochází tak k úhynu lesů na rozsáhlých plochách. Příčinou přemnožení lýkožrouta smrkového bývá tedy jeden z těchto faktorů, častěji jejich kombinace: polomy, sucho, vysoké teploty a zanedbání obranných opatření, která jsou plně v rukou lesníků (Liška a kol., 1991; Skuhřavý 2002).

Kůrovcová kalamita postihla lesy v minulosti již několikrát. Současná kůrovcová kalamita propukla v roce 2015 po období abnormálního sucha a vysokých teplot, přičemž nepříznivá

kůrovcová situace byla registrována již v roce 2014 na Bruntálsku. O rok později se situace výrazně zhoršila a následně nárůst výskytu kůrovce gradoval prakticky v celém severomoravském a slezském regionu. Situace se pak dále zhoršovala v abnormálně suchých a teplých letech 2016 a 2017 a kalamita nabyla celorepublikového rozsahu. Příčinou přemnožení kůrovce v nepůvodních smrčínách Slezska je především jejich oslabení způsobené teplým a suchým počasím. Sucho jako faktor přemnožení kůrovce bylo často podceňováno, přitom suchem oslabeným stromům klesá jejich obranyschopnost, ztrácejí vitalitu a jsou špatně zásobovány živinami. Kůrovcová gradace v oblasti Jeseníků a Beskyd je za současného stavu horských smrčín prakticky nevyhnutelná, především vzhledem k současným klimatickým výkyvům a vysokému stáří porostů.

U horských smrčín je velmi důležitý management, proto se vedly a vedou zásadní spory především v případě horských lesů (CHKO Jeseníky, Beskydy). Existují dvě možnosti: buď ponechat horskou smrčinu přírodním procesům (nezpracovávat napadené stromy, umožnit broukovi namnožit se), nebo se přiklonit k lesnickým zásahům, které jsou běžné v hospodářských lesích. Dnešní management tak představuje určitý kompromis těchto možností (Havira a Čada, 2018). Zásadní význam má také sledování kůrovcové aktivity, což umožňuje lesnická opatření zamezující jeho šíření. Pro monitoring a včasnou detekci kůrovce se dnes využívá dálkový průzkum Země, především bezpilotní letecké systémy, drony (Klouček a Komárek, 2018). Současná situace vypadá sice katastroficky, paradoxně však nabízí možnost využití narušených porostů pro rozhodnější přestavbu a zahájení péče o lesní porosty. Z dlouhodobého hlediska se zdá být jedinou cestou prevence, tedy vysazování smíšených lesů spolu s maximálním využíváním přirozené obnovy lesních dřevin (Havira a Čada, 2018, Kindlmann a kol., 2013).

Obrázek 1.41: Požerky podkorního hmyzu, Andělská hora, 2021

Zdroj: Foto L. Jarošová

1.4.2 Od tradičního zemědělství přes kolektivizace až k dnešní ekonomizaci

Z hlediska změn v naší přírodě a krajině jsou nejdůležitější změny, které se odehrály v zemědělství, především jde o rychlý zánik jeho tradiční formy. Je to konec období, ve kterém se většina lidstva na zemědělské produkci přímo podílí. Zemědělství prodělalo v minulosti řadu podstatných transformací spojených s inovacemi, které vznikaly už od neolitu (Beranová a Kubačák, 2010). V našich zemích bývají jako příklad zásadní proměny zemědělské krajiny uváděna 50. léta minulého století, největší změny však proběhly v 60. letech (rozvoj státních statků a zemědělských družstev) a charakter současné zemědělské krajiny se utvářel v 70. a 80. letech minulého století, kdy docházelo k rozsáhlým deformacím zemědělské krajiny. Celková změna krajiny se naplno projevila počátkem 90. let. Změny druhé poloviny 20. století bývají označovány pojmem zelená revoluce, jde však spíše o vyvrcholení všech předchozích trendů. Některé následky determinují současný stav i budoucnost zemědělské krajiny. Moderní zemědělská produkce je plně industrializována, chemie se využívá k hnojení i v boji proti škůdcům. Půda, svébytný a druhově bohatý ekosystém, postupně mizí. Prosadil se zcela nový styl zemědělství, kdy hospodařící lidé krajinu v podstatě opustili a zemědělství bylo industrializováno. To je také hlavním důvodem úbytku biologické rozmanitosti zemědělské krajiny (Hájek, 2008; Mackovič 2016; Storch a kol. 2018).

Na slezské zemědělství měly po celou dobu jeho dlouhého vývoje zásadní vliv především přírodní podmínky (klíma, charakter reliéfu a stav půdy), které jsou zde velmi rozdílné. (obr. 1.42) Zemědělství však také úzce souvisí především se stavem krajiny. Slezský venkov se vyznačoval využíváním převážně méně úrodných půd (více než polovinu rozlohy Slezska tvoří vrchoviny, pětina podhorské oblasti s nadmořskou výškou 500–750 m n. m. a desetina pak připadá na

Obrázek 1.42: Sklizeň Inu v Karlovicích, 1958

Zdroj: Foto SZM

horské oblasti s polohami nad 750 m n. m.). Pouze 14 % rozlohy zaujímaly úrodné nížiny, především v Javornickém výběžku, na Osoblažsku a na Opavsku. To byly také jediné oblasti, které umožňovaly skutečně intenzivní zemědělské využití (Cibulka a kol., 2021). Historická struktura krajiny starých zemědělských oblastí českého Slezska se dochovala v podobě plužin, k charakteristickým prvkům patří také agrární formy reliéfu (Saktorová, 2018).

Závažným problémem současnosti je stav zemědělské půdy, která je ohrožována řadou procesů, zčásti přírodních, z větší části však jde o procesy antropogenní. Ty vedou k omezení nebo dokonce ke zničení schopnosti půdy plnit základní funkce. Dochází tedy nejen ke snižování výměry zemědělsky využitelné půdy, ale také se neustále zhoršuje její fyzický stav. Významný podíl na tom má používání chemických hnojiv a postřiků proti škůdcům, utlačování půdy těžkými stroji, vodní i větrná eroze a denudace. K tomu se přidává okyselení půd a jejich ochuzování o důležité prvky. Pokud je půda v dobrém stavu, může účinně regulovat odtok vody z krajiny a tlumit jak rizika dopadů povodní, tak rizika nadměrného sucha. Snížená schopnost krajiny zadržovat vodu je dána především špatným hospodařením, poškozením půdy vodní a větrnou erozí, nadměrným utužením půdy a ztrátou biologické aktivity půd.

Jaká je budoucnost zemědělské krajiny? Hospodaření v krajině je velice komplexní činností, proto mohou být důsledky nesprávných a neuvážených aktivit jen těžce předvídatelné (Kostkan a kol., 2013). K nepředvídatelnosti přispívají nejen klimatické změny, ale ještě více proměny politické situace. Neblahý je úbytek biologické rozmanitosti vázané na tradiční zemědělskou krajinu (Sádlo a Storch, 2000). Symbolem změn, které se v zemědělské krajině odehrály v posledních 70. letech, se stala koroptev polní. Početnost jednoho z nejběžnějších ptáků tohoto typu prostředí značně poklesla, přitom jde o typický deštníkový druh – kde se daří koroptvi, tam bývají početné i ostatní ptačí druhy. Dalším typickým ubývajícím druhem zemědělské krajiny je skřivan polní. V poslední době se naštěstí přece jen daří vracet tyto druhy do zemědělské krajiny (Zámečník, 2019).

Do budoucna by bylo ideální zemědělskou krajinu strukturovat tak, aby část ploch tvořily chemicky neošetřované přírodní prvky, které budou sloužit jako útočiště zvěře, ptáků, hmyzu i původních planých rostlin. K dalším požadavkům patří zlepšení kvality zemědělské půdy, především je bezpodmínečně nutné dosáhnout zvýšení množství vody zadržované v půdě. Podpora druhové pestrosti a dobrý stav zemědělské krajiny patří mezi prvořadé cíle Společné zemědělské politiky EU, přesto se dotace poskytnuté za účelem ozdravení krajiny často ani nevyužívaly, zejména na orné půdě. Je třeba prosazovat takové dotace, které přispějí k pestřejší a živé zemědělské krajině. Jedním z hlavních problémů je riziko pěstovaných monokultur a především energetických plodin, které postupně nahrazují klasickou zemědělskou produkci.

1.4.3 Sucho v krajině a jeho dopad

Klimatické podmínky posledních několika let znovu upozornily na vážnou hrozbu – sucho, jehož dopady jsou ekonomické, sociální i environmentální. Podle dostupných klimatických modelů lze do budoucna s velkou pravděpodobností očekávat další růst teploty vzduchu a s tím související zvýšení rizika výskytu a trvání sucha. Dopady dlouhodobého sucha ještě prohlubuje mnohaleté nevhodné hospodaření v krajině, především na zemědělských půdách a v lesích, ale také na zastavěném území. Různé plochy mají různou schopnost udržet vodu v krajině (např. v rámci kategorie zemědělské půdy vykazují podstatně vyšší schopnost zadržet vodu v porovnání s ornou půdou travní porosty). V našich podmínkách patří sucho společně s povodněmi a vichřicemi k nejvýznamnějším hydrometeorologickým extrémům. Příčiny sucha nejsou úplně jednoznačné; výskyt extrémů obecně může být projevem tzv. vnitřní variability klimatického systému a lze na ně tedy pohlížet jako na přirozenou součást počasí a podnebí dané oblasti. Jejich četnost a intenzita se však může významně měnit v důsledku změny klimatu (Žalud a kol., 2020).

Obrázek 1.43: Snížená hladina vodní nádrže Žermanice v suchém roce 2018

Zdroj: Foto L. Jarošová

Velice podrobné záznamy se dochovaly k suchu v roce 1947, které se významně promítlo také do oblasti společensko-politické. V našem století se sucho projevilo v letech 2000, 2003, 2007, 2012, 2015, 2018 i 2019. Zvýšená četnost suchých roků, jejich intenzita i plošný rozsah nabývají charakteru sucha dlouhodobého, k jehož výraznému zmírnění již nepostačuje ani výskyt chladnějších a deštivějších období. Sucho i jeho negativní dopady se kumulují, začínají se projevovat např. i poklesem mělkých podzemních vod a problém sucha se tak stává problémem celé společnosti (Žalud a kol., 2020). Postupně také dochází ke snižování zásob půdní vlhkosti a riziko výskytu sucha je v současnosti nejvyšší za posledních 130 let (Brázdil a kol., 2009).

Nejzávažnější dopady sucha jsou patrné především v zemědělství. Takzvané zemědělské sucho má dramatický vliv na zemědělskou produkci, především na pěstování obilnin. Právě sucho je jedním z nejzávažnějších faktorů limitujících produkci rostlin. Kombinace sucha s nevhodným obhospodařováním vede k degradaci a erozi zemědělské půdy a ke snížení jejího produkčního potenciálu. V urbanizovaných oblastech může dojít nejen k nedostatku vody, ale také ke zhoršení její kvality či přímo ke kontaminaci (Žalud a kol., 2020).

Velké problémy způsobuje sucho také v lesnictví. Spolu s vysokými teplotami zhoršuje fyziologický stav dřevin a připravuje vhodné podmínky pro biotické škůdce, kterými jsou především lýkožrout smrkový a bekyně velkohlavá. Sucho patří společně s požáry, vichřicemi, sněhem či lavinami mezi jevy, které způsobují změny v přirozené sukcesi lesa a mění řídicí faktory lesního porostu. Sucho může být přímo příčinou zpomalení růstu a úmrtnosti dřevin a velmi pravděpodobně se stane klíčovým limitujícím faktorem pro lesní porosty v nižších polohách. Naproti tomu rostoucí teplota vzduchu prodloužením vegetační sezony ve vyšších polohách může být pro lesní společenstva prospěšná. Vzhledem k předpokládanému vývoji

klimatu bude vhodné zvýšit pěstování dřevin tolerujících suchu a dále využívat oblasti vůči suchu rezistentní.

S nárůstem sucha a vysokých teplot se také předpokládá větší výskyt požárů lesních a travních porostů i zemědělských kultur. Predikce do roku 2099 předpokládají další postupný nárůst průměrných teplot na území ČR, přičemž nejvyšší teploty v rámci Slezska budou i nadále v oblasti ostravské pánve. Nejdůležitější adaptací na zvyšování teplot a navazujících projevů, k nimž patří především sucho, by mělo být zajištění stabilních ekosystémů zejména v oblasti lesnictví, zemědělství a vodního hospodářství. (obr. 1.43, 1.49)

1.4.4 Kvalita ovzduší v česko-polském příhraničí

Znečišťující látky v ovzduší pocházející z přirozených zdrojů (sopečná činnost, požáry, pyl) byly v ovzduší přítomny po celou historii. Další příměsi pocházejí z lidské činnosti a v řadě případů mají vliv na zdraví lidí i celých ekosystémů. Antropogenní znečištění bývá obvykle spojováno s průmyslovou revolucí, je však doloženo i v dobách mnohem starších (paleolit, starověk, středověk). Zatímco v období před průmyslovou revolucí mělo znečištění ovzduší převážně lokální charakter, s využíváním nových zdrojů energie (především uhlí) ovlivňuje znečištění ovzduší nejen města, ale stále větší území. I přes častější regulační opatření se objevuje smog a kyselé srážky. Kromě antropogenních změn v krajině samotné tak začal spolu s rozvojem průmyslu také proces degradace kvality ovzduší (Macoun, 2017).

Po druhé světové válce se prioritou stalo odstranění jejích následků a obnova a rozvoj hospodářství. Rozvíjející se těžký průmysl vyžadoval rychlý růst výroby elektrické energie. Negativní důsledky rozvoje těžkého průmyslu se začínají ve velkém rozsahu projevovat již ve druhé polovině 50. let minulého století. Stavba vysokých komínů u tepelných elektráren měla za následek transport znečištění, zejména oxidu siřičitého, na velké vzdálenosti. Následný nárůst kyselosti srážek v 70. a 80. letech zapříčinil odumírání lesních porostů v Beskydech. Zatímco prach s oxidem siřičitým byly považovány za hlavní škodliviny, nezachyceným jemným frakcím se tehdy nepřisuzoval žádný vliv. Prvním pokusem o ochranu čistoty ovzduší bylo přijetí zákona č. 35/1967 Sb. Zásadní pokles emisí oxidu siřičitého a dalších znečišťujících látek přinesl teprve zákon č. 309/1991 Sb., který ukládal zvláště velkým zdrojům povinnost do konce roku 1998 odsířit své provozování. V současné době je ochrana kvality ovzduší v České republice řízena zákonem č. 201/2012 Sb. a směrnicí 2008/50/ES. Velký problém však přináší doprava a lokální topeniště (Henelová, 2013; Macoun, 2017).

Hlavními zdroji celkových emisí je výroba elektrické a tepelné energie, doprava a výrobní procesy, přičemž průmyslové zdroje znečištění ovzduší jsou celostátně sledovány. K neprůmyslovým zdrojům znečištění řadíme lokální topeniště a automobilovou dopravu. Problémem lokálních topenišť je jejich velké množství (rodinné domy, byty), umístění přímo v obytné zástavbě, relativně nízké komíny, tepelné výkony, použitá paliva a nižší kvalita spalovacích zařízení. Spolu s automobilovou dopravou tak lokální topeniště tvoří významnou skupinu zdrojů znečišťování ovzduší. Zdravotní riziko představuje nejen vysoká koncentrace hrubých, jemných i velmi jemných částic, ale především jejich chemické složení. Zvláštní kategorií je přízemní ozon, který nemá vlastní významný emisní zdroj, vzniká za účinku slunečního záření soustavou fotochemických reakcí a poškozuje dýchací soustavu (Bednář, 1989; Jančík a kol., 2013).

K faktorům, které mají vliv na kvalitu ovzduší, patří především směr a rychlost větru a teplota vzduchu, dále vertikální stabilita atmosféry, atmosférické srážky, sluneční svit, vlhkost vzduchu a atmosférický tlak. Roli hrají také orografické podmínky. Větrné poměry Slezska jsou dány polohou v oblasti převládajícího západního proudění, které je však dále modifikováno zvláštnostmi reliéfu (Brázdil a kol., 2007). Na velké části území severovýchodní Moravy a Slezska převládá zejména v chladné polovině roku proudění z jihozápadních směrů, což souvisí s orografickým vlivem Moravské brány (ten se projevuje i v přilehlých částech Slezského vojvodství).

V nejvýchodnější části českého Slezska je směr větru ovlivněn Jablunkovskou brázdou a převažuje zde jihovýchodní proudění. V teplé polovině roku již není jihozápadní proudění tak četné. Převládající směry proudění pochopitelně podporují vzájemnou výměnu vzdušných hmot mezi oblastmi česko-polského příhraničí, kde se vysoká úroveň znečištění ovzduší částicemi antropogenního původu stala závažným a dlouhodobým problémem. Na území Slezského vojvodství a Moravskoslezského kraje se nachází velký počet průmyslových zdrojů, hustá silniční síť, vysoká je i hustota zalidnění. Oblast patří k nejvíce urbanizovaným a průmyslovým oblastem ve střední Evropě. Oběma regionům je společná historie průmyslu založeného na využívání uhlí. Přeshraniční přenos škodlivin mezi Českou republikou a Polskem ovlivňuje významným způsobem kvalitu ovzduší (Blažek a kol., 2013).

Ke zlepšení kvality ovzduší v obou zemích začalo docházet teprve od poloviny 90. let minulého století. Jednalo se především o technologické změny, uzavírání některých průmyslových podniků a také narůstající zájem veřejnosti o stav ovzduší a ochranu životního prostředí vůbec. Bylo také zahájeno systematické měření kvality ovzduší a vstup ČR i Polska do Evropské unie znamenal přizpůsobení legislativy jejím požadavkům. Přesto patří emise této oblasti stále k nejvyšším v Evropě. Původcem znečištění je vysoká koncentrace průmyslové výroby, velká hustota zástavby s lokálním vytápěním tuhými palivy a zahuštěná dopravní infrastruktura. Lokální topeniště jsou v současné době dokonce jedním z největších znečišťovatelů ovzduší (emise tuhých znečišťujících látek a benzo(a)pyrenu), což se projevuje především v zimním období. Právě několikanásobné překračování cílové hodnoty benzo(a)pyrenu je největším zdravotním rizikem (Blažek a kol., 2013; Braniš a Hůnová, 2009).

V ochraně ovzduší byla učiněna řada kroků, které významně přispěly ke snížení imisní zátěže a dopadů na zdraví obyvatelstva i na životní prostředí. Přesto však pokračující výzkumy v této oblasti odhalují nové znečišťující látky, jejichž měření i modelování je často komplikovanější a nákladnější než například u oxidu siřičitého (Macoun, 2017). Kromě těchto závažných dopadů není zanedbatelný ani vliv znečištěného ovzduší na historické budovy, kamenné památky a stavby obecně (Ledererová a kol., 2009). S ohledem na polohu a meteorologické podmínky je samozřejmě klíčovou záležitostí pro zlepšení životního prostředí v česko-polském příhraničí vzájemná spolupráce obou stran (Blažek a kol., 2013).

1.4.5 Nová divočina

V poslední době je velice diskutovaným fenoménem tzv. nová divočina, specifický typ prostředí vznikající na místech, která byla člověkem využívána a následně opuštěna. Tento fenomén úzce souvisí s kulturní krajinou. Ve městech bývá označován také jako městská divočina nebo vágní terén. Divočina představuje protiklad ke kulturní krajině, nová pak kontrast vůči divočině staré. Podobný fenomén se v krajině pochopitelně vyskytoval i dříve v minulosti, kdy docházelo k opouštění lidských sídel či hospodářství, která pak podléhala přírodnímu vývoji (Lipský, 2010a, b; Pokorný a Sádlo, 2004; Zemková, 2009).

Pojem divočina označuje území ponechané úplně nebo převážně spontánnímu vývoji, tedy s žádným, nebo jen omezeným vlivem člověka. Jde o velmi specifické prostředí, kde velmi brzy nastupují raná stadia sukcese a lokalita zarůstá bylinnými společenstvy a křovinami. Svě útočiště zde nachází hmyz, ptactvo a zvěř, objevují se i přístřešky bezdomovců a černé skládky. Charakteristický je ambivalentní vztah lidí k nové divočině: na jednu stranu působí dojmem neuspořádanosti, divokosti, budí pocity nebezpečí, na stranu druhou může být vnímána jako nedotčená příroda, vyznačující se živelností a schopností se obnovovat (Haluzík, 2020; Lipský, 2010a, b; Mikuláš a Šturma, 2015; Sádlo a kol., 2005).

Pod původním pojmem divočina si obvykle představíme přírodě blízké biotopy, které se mohou vyvíjet bez většího vlivu člověka (horské smrčiny, pralesy). Naproti tomu nová divočina vzniká v územích, která člověk dříve intenzivně využíval a posléze opustil, mohou to být areály

přímo člověkem vytvořené a poté ponechané svému osudu (výsypky, těžební či průmyslové areály, vojenské prostory, zemědělské plochy a objekty atd.). Velice brzy po ukončení aktivit na dané lokalitě nabývají převahy spontánní přírodní procesy a dynamika prostoru se rychle proměňuje (obr. 1.44). Citlivá rekultivace ponechává prostor přirozené sukcesi a taková místa se mohou stát zdrojem druhové bohatosti a útočištěm řady druhů vzácných rostlin, hub a živočichů. Zároveň se tyto lokality mohou proměnit v atraktivní turistické cíle. Přestože tedy mnoho lidských zásahů působí několik let jako ničení přírody, po čase splynou s okolím a dokonce se mohou stát ostrovy divočiny v zemědělské krajině nebo v rozšiřující se městské zástavbě (Sádlo a Storch, 2000; Haluzík, 2020; Mikuláš a Šturma, 2015).

Vzhledem ke specifickému vývoji českého Slezska zde nová divočina nacházela a nachází dostatek prostoru. Jednotlivé lokality mohou být velmi odlišné. Podle vzniku rozlišujeme několik typů nové divočiny: postagrární (opuštěná pole, louky, sady, pastviny), postmontánní (opuštěné lomy, povrchové doly, cihelny, pískovny, výsypky, haldy a odvaly, nevyužívaná poddolovaná území), postindustriální (zarůstající opuštěné průmyslové areály a jiné brownfieldy), postsídelní (zarůstající zaniklé vsi či jiné pozůstatky lidských sídel) a postmilitární (nevyužívané vojenské prostory a cvičiště). Ne vždy se musí jednat o větší plochy, často jde také o zaniklé pivovary, mlýny, sýpky, ale také o opuštěné zemědělské statky, okolí železnic atd. Podmínky, za kterých nová divočina vznikla, se mohou kdykoliv změnit, proto bývá doba jejího trvání velice těžko odhadnutelná (Mikuláš 2006; Mikuláš a Šturma, 2015). Jednotlivé typy se pochopitelně prolínají, například změny postmontánní krajiny na Karvinsku (poddolování) měly za následek vysídlení této oblasti a likvidaci sídelních objektů (Popelka a kol., 2016).

Na plochách silně ovlivněných člověkem a v okolí lidských sídel roste tzv. ruderalní vegetace. Pro tyto plochy bývají charakteristické časté, nepravidelné disturbance a někdy také

Obrázek 1.44: Zarůstající zchátralý objekt v areálu zámku, Velké Kunětice, 2017

Zdroj: Foto L. Jarošová

zvýšený obsah dusíku v půdě. Objevuje se zde různorodá vegetace, zejména ranně sukcesních stadií, včetně nepůvodních, kulturně zplanělých i invazních druhů (Pergl a kol., 2018). Dalším pozoruhodným fenoménem je tzv. ferroviatická vegetace. Železnice vytvářejí specifické podmínky pro rostliny a zároveň jsou ideálním bezbariérovým migračním koridorem. Významnými lokalitami tohoto typu vegetace jsou ostravská nádraží (Hlisnikovský, 2005).

Zcela nový typ prostředí vytváří v opuštěné kulturní krajině poddolovaná krajina. Na jednu stranu jsou zde patrné stopy činnosti člověka, na stranu druhou dokládá schopnost obnovy přírody. Typickým příkladem takovéto krajiny je například lokalita Karviná-Doly. Z okolí se sem šíří invazní druhy rostlin, které se mísí s původními druhy. Paradoxně se novými biotopy stávají také odkaliště, která mohou být velmi vhodným prostředím pro celou řadu vzácných živočichů. Také haldy jsou dnes z pohledu biologie vnímány jako poměrně unikátní fenomén, jde o biotopy se specifickými podmínkami a vzácnými druhy rostlin i živočichů. Specifickými lokalitami nové divočiny ve Slezsku jsou vedle hald i bunkry jako součást linie opevnění (Gajdošík, 2020). K živočichům nové divočiny řadíme druhy synantropní a synatropizované, tedy obyvatele lidských sídel a jejich okolí, dále druhy vzácné, které se sem uchýlily ze svých původních lokalit, a konečně nepůvodní druhy, včetně některých druhů invazních (Pyszko a kol., 2020).

O narůstající přitažlivosti nové divočiny svědčí to, že je v mnoha zemích rozšířen tzv. UrbEx (urban exploration), tedy poznávání opuštěných objektů a areálů. Ve většině případů jde o nebezpečný a ilegální průzkum, může však také přinést jedinečnou dokumentaci zajímavých lokalit, které podléhají rychlým změnám, chátrání či zániku.

1.4.6 Nepůvodní a invazní druhy rostlin a živočichů

Invazní rostliny jsou většinou agresivně se šířící rostliny narušující celé ekosystémy a vytlačující původní druhy rostlin, což vede ke ztrátě biologické rozmanitosti. Ačkoli provází lidský druh již po tisíce let, tak v dnešní době je mnohem častější, že rostliny, které by nebyly samy schopny překročit geografické a jiné bariéry, obsazují nové oblasti, které pro ně dříve nebyly dostupné. Co se týče kolonizace území České republiky a potažmo Slezska, bylo toto území významně ovlivněno svou polohou v centru Evropy, kudy prochází řada přirozených i lidmi vytvořených migračních tras, které mohou usnadňovat jejich šíření.

Na našem území můžeme nalézt nepůvodní a invazní druhy, přičemž mezi těmito dvěma skupinami je vcelku zásadní rozdíl. Druhy nepůvodní jsou takové, které nejsou součástí přirozených společenstev určitého regionu, tedy v našem případě Slezska. Druhy invazní jsou potom na daném území také nepůvodní, avšak navíc se nekontrolovaně šíří, přičemž agresivně vytlačují původní druhy. Ne každý nepůvodní druh se tedy šíří invazivně a narušuje stabilitu společenstev. V některých případech můžeme dokonce mluvit o druhu nepůvodním pouze v rámci určité části našeho území, například původním na Šumavě a nepůvodním v Jeseníkách.

Nepůvodní druhy v naší flóře můžeme dále rozdělit podle toho, kdy se na našem území začaly šířit, na archeofyty a neofyty. Archeofyty už často ani nepovažujeme za nepůvodní, patří mezi ně dokonce i kopřiva žahavka, nebo vlčí mák, o kterých by asi jen málokdo řekl, že do naší krajiny původně nepatří. Některé z archeofytů se dnes dokonce považují za vzácné, jako například koukol polní, který byl dříve běžným plevelem. Šíření archeofytů je spojeno především s šířením rostlin zemědělci z oblastí Blízkého východu a Středomoří (Mlíkovský a kol., 2006) a na rozdíl od neofytů se jedná o rostliny zavlečené ještě před objevením Ameriky Kryštofem Kolumbem (zjednodušeně do roku 1500). Archeofyty jsou tedy v naší přírodě již poměrně dlouho. Neofyty jsou naopak rostliny, které se často chovají invazně, mohou způsobovat velké škody a může u nich také docházet k nekontrolovanému šíření a vytlačování druhů původních. U značné části nepůvodních druhů rostlin se bohužel často jedná o rostliny, které byly šířeny úmyslně, jako například bolševník velkolepý či křídlatky. Tento proces šíření se

navíc děje prakticky neustále a není výjimkou, že se rostliny šíří ze zahrádek, kam si je lidé vysazují, protože se často dobře pěstují, vydrží zimu a také se dobře množí (obr. 1.45).

Za nejhroženější místa v krajině jsou považovány ty lokality, které jsou ovlivněny lidskou činností, případně i jinak narušeny a nestabilní. Jedná se například o okraje cest, železniční koridory, města, probíhající stavby včetně jejich okolí a další. Časté je také šíření podél říčních koryt a potoků, které mohou sloužit jako migrační cesty k šíření některých druhů invazních rostlin. Co se krajiny Slezska týče, setkáváme se s různými specifiky. Především se jedná o fenomény, jako jsou místa ovlivněná důlní činností, odkaliště, terénní poklesy či haldy. Podle agentury ochrany přírody a krajiny České republiky lze z celkového počtu 1454 nepůvodních druhů rostlin (Pyšek a kol., 2002) vyskytujících se na území České republiky za invazní považovat 61 druhů, přičemž 20 druhů jsou ty vůbec nejdůležitější.

Invazní druhy živočichů jsou člověkem rozšířené nepůvodní druhy, které jsou v místě nepůvodního výskytu úspěšné natolik, že rozvrátí celé původní ekosystémy, nebo ohrožují přežívání populací původních druhů. K jejich rozšíření může dojít jak záměrně, tak neúmyslně, tzv. zavlečením. Stojí na opačné straně ochrannářského spektra než druhy ohrožené a jsou pro přírodu nebezpečné. K rozvrácení původních ekosystémů může dojít např. zastíněním, spásáním, sešlapáváním, nadměrnou produkcí exkrementů, vytvářením vhodného prostředí pro šíření chorob, změnami koloběhu látek či vody, změnami složení a chemismu půdy, nebo dokonce i změnami lokálního klimatu. V některých případech dochází i k zvýšením četnosti přírodních katastrof, např. požárů či eroze (Losos, 1984; Nentwig, 2014; Gaisler, 2018).

Obrázek 1.45: Lupina mnoholistá *Lupinus polyphyllus*, okrasný, ale také invazní a jedovatý druh

Zdroj: Foto L. Číhal

K poškozování populací původních druhů dochází konkurencí o úkryty, potravu, nebo přenosem parazitů a infekcí, na které jsou původní druhy citlivé. Nepůvodní živočich může naopak vykazovat vysokou odolnost k parazitům a infekcím původních druhů, jež může i přímo lovit. Genetické poškození původních druhů se děje křížením s invazním druhem (tzv. hybridizací). Nejvíce bývají šířením invazního druhu postižena zvířata, která zaujímají podobnou ekologickou niku jako on, či ta, která se mohou stávat jeho kořistí. Dochází i k poškozování kulturních rostlin či domestikovaných živočichů. Některé invazní druhy navíc podporují šíření člověku nebezpečných chorob, působí otravy lidí a zapříčiňují nebezpečné havárie (Mlíkovský a Stýblo, 2006).

Biologické invaze tedy působí značné hospodářské škody. Proto vznikly seznamy invazních druhů. Seznam invazních druhů ČR byl vytvořen v souvislosti s činností, kterou na tomto poli vyvíjí Evropská unie (Nařízení EU č. 1143/2014). Celkem 61 druhů rostlin a 113 druhů živočichů je proto nyní považováno za invazní. V roce 2015 navíc vznikl Seznam invazních a nepůvodních druhů s významným dopadem na Evropskou unii. Ten byl již několikrát aktualizován. Od poloviny srpna 2019 obsahuje 56 druhů (26 druhů rostlin a 30 živočichů), pro které platí na celém unijním území zákaz dovozu, převozu, prodeje, držení, chovu, rozmnožování a vypouštění do volné přírody (Pergl a kol., 2016). Tento seznam obsahuje ze živočichů osm druhů bezobratlých a 22 druhů obratlovců. Jde přitom o čtyři druhy ryb, jeden druh obojživelníka, jeden druh plaza, pět druhů ptáků a 11 druhů savců. Některé velmi nebezpečné druhy (např. karas stříbrný a norek americký) se na něm však dosud nevyskytují. Mnohé z druhů unijního seznamu zatím do ČR ještě nedorazily, či zde přežívají pouze v malých populacích (např. slunečnice pestrá a krab říční). Jiné prokazatelně invazní druhy dosud nejsou ani na jednom z těchto seznamů (např. sika či nutrie) (obr. 1.46).

Obrázek 1.46: Nutrie *Myocastor coypus*, druh rozšířený kvůli únikům z chovů

Zdroj: Foto M. Anděra

Jak již bylo řečeno výše, k rozšíření invazních druhů může docházet jak záměrně, tak neúmyslně. V minulosti byla u nás řada nepůvodních zvířat vysazována do volné přírody pro „obohacení fauny“ (např. sika či ondatra pižmová). Jiná byla (a stále jsou) vypouštěna nezodpovědnými chovateli (např. želva nádherná), další se pak rozšířily díky únikům z chovů (např. norek americký či nutrie). Zapomínat nesmíme ani na druhy, jež byly zavlečeny s přepravou materiálů (především bezobratlí, např. plzák španělský) a jiných komodit (např. střevlička východní). Ve Slezsku se z invazních druhů obratlovců setkáváme se dvěma druhy ryb (střevlička východní, karas stříbřitý), jedním druhem plaza (želva nádherná) a ptáka (husice egyptská) a pěti druhy savců (mýval severní, norek americký, psík mývalovitý, ondatra pižmová a nutrie).

1.4.7 Vybrané přírodní extrémny a jejich dopady

Extrémy v počasí nám ukazují, jak je člověkem přetvořená krajina zranitelná. Na období sucha jsou navázány především problémy v zemědělství a zásobování vodou. Stále ničivější bývají přívalové deště, což souvisí s četnými negativními zásahy do krajiny v minulosti. Retenční schopnost krajiny byla zásadním způsobem snížena a krajina ovlivněna intenzivním zemědělstvím, zástavbou a dalšími faktory již není schopná pojmout potřebné množství vody. Účinnou ochranou před povodněmi jsou sice i různá stavební opatření, ta ale zároveň bývají velkým zásahem do krajiny.

Přírodní extrémny zasahují území českého Slezska každoročně a podle svého rozsahu působí škody materiální, v extrémních případech dochází i ke ztrátám na lidských životech. Nejničivějším fenoménem bývají povodně, které mohou nabývat charakteru přírodních katastrof, jako tomu bylo na Moravě i ve Slezsku v červenci 1997. Mezi další hydrometeorologické extrémny patří přívalové a dlouhotrvající srážky, sucha, vichřice, krupobití, námrazové jevy, velké množství sněhu, extrémní teplé či studené vlny. Nezanedbatelné lokální dopady v krajině mohou mít rovněž geomorfologické extrémny, které jsou představovány zejména svahovými procesy (např. sesuvy, skalní řícení, bahenní a blokovobahenní proudy). K nejvýznamnějším hydrometeorologickým extrémům se řadí povodně, sucho a vichřice (Brázdil a Kirchner, 2007).

Povodně jsou až na nepatrné výjimky přirozeným jevem a jejich příčinou bývají většinou srážky nebo tání sněhu. Za klíčové z hlediska tvorby povrchového odtoku a povodňových průtoků v tocích lze považovat výšku srážek, jejich intenzitu, trvání a rozdělení v ploše, dále stupeň nasycení půd, míru naplnění všech objemů schopných pojmout vodu a aktuální fyzický stav povodí. Vydatné srážky mohou zapříčinit i další nepříznivé jevy, zejména erozi půdy a svahové pohyby, které mohou následně způsobit narušení dopravy, zanesení kanalizace a snížení průtočné kapacity koryt. Jejich výskyt je silně nahodilý a předpovědět konkrétní zasaženou oblast je velmi obtížné. Scénáře změny klimatu obecně předpokládají v letním období spíše pokles celkových srážek, ale nárůst velikosti extrémních srážek přívalových. V roce 1903 napáchala povodeň rozsáhlé škody na Jesenicku (obr. 1.47), mimořádně ničivá byla také červencová povodeň v roce 1997, kdy velké škody na životech i na majetku zapříčinila mnohdy velice hustá zástavba záplavových území Moravy a Slezska (Ďurica, 2014).

Opačným extrémem je sucho, které způsobuje problémy především v zemědělství, lesnictví, vodohospodářství i v dalších sférách společnosti (Brázdil a Trnka, 2015).

Vítr se stává nebezpečným teprve zvyšováním své intenzity a rychlosti (vichřice) a následným působením na předměty a objekty v okolí člověka. Vítr může lámat větve, vyvracet stromy, ničit budovy, elektrické vedení, telefonní linky, působit problémy v železniční i silniční dopravě. Extrémní vítr zpravidla také postihuje především dopravu, energetiku, komunikace, sídla a lesní porosty, které může komplexně poškodit nebo zničit. V zastavěných oblastech s velkou hustotou obyvatelstva je největším rizikem pád předmětů. Ani výskyt tornád však není v ČR ničím neobvyklým, i když jejich ničivé účinky jsou zde podstatně slabší. V roce 2013 došlo ke vzniku tornáda u Krnova, kde větrný vír způsobil značné škody především na lesních porostech.

Atmosférický vír (tromba) byl v roce 2010 pozorován nedaleko Koberžic a Štěpánkovic. Průvodním jevem silných bouřek bývá krupobití, které může napáchat velké materiální škody, především v zemědělství.

K nebezpečným jevům patří také svahové sesuvy a řízení skal, v podmínkách Slezska jde naštěstí o výjimečné události. Jedna z nejznámějších sesuvných oblastí na území ČR se nachází na jižním svahu bočního údolí vodní nádrže Šance na řece Ostravici. K mohutnému sesuvu došlo v květnu 2010 po vydatných deštích na jižním svahu Gírové na Jablunkovsku. V Moravskoslezských Beskydech se objevují také blokovobahenní proudy, které představují velice hojný krajinnotvorný prvek. Jsou charakteristické velmi rychlým pohybem, značnou kinetickou energií a ničivými následky (Šilhán a Pánek, 2008). Zvláštním druhem svahových pochodů jsou sněhové laviny. Mechanismus pohybu je totožný jako u sesuvů, transportovaný materiál zde však tvoří sníh. Laviny jsou vázány pouze na horské oblasti a většinou na zimní období. Největší počet lavin na Moravě a ve Slezsku padá ve Velké kotlině v Jeseníkách; sněhová pokrývka je zde v místě ledovcového karu nejvyšší a bývá nebezpečná i při jarním tání sněhu.

Minimální je na našem území seizmická aktivita, k seizmicky neaktivnějším oblastem patří Jeseníky. Kromě této přirozené seizmicity se ve Slezsku objevují antropogenně podmíněné otřesy.

Všechny extrémní meteorologické jevy ohrožují zdraví a životy obyvatel, životní prostředí, majetek včetně kulturního dědictví i prvky kritické infrastruktury. Z tohoto důvodu je třeba věnovat pozornost posílení ekologické stability krajiny a snížení rizik spojených s výše uvedenými jevy. Důležité je rovněž zajištění flexibility a spolehlivosti dopravního sektoru a rozvoj a posílení integrovaného záchranného systému.

Obrázek 1.47: Následky ničivé povodně na Jesenícku v roce 1903, Mikulovice

Zdroj: ZAO, SOkA Jeseník, f. Sbirka obrazového a fotografického materiálu Státního okresního archivu Jeseník

1.4.8 Vývoj těžební krajiny

Těžba nerostných surovin patří k těm antropogenním vlivům, které měnily a mění tvář krajiny, demografii, sociální podmínky i kvalitu prostředí regionu zcela zásadním způsobem. Zpočátku to bylo rýžování zlata, zanechávající v krajině stopy především v podobě tzv. sejpů. Rozmach dolování rud ve středověku a raném novověku už přinášel změny krajiny mnohem většího rozsahu. Krajina se vlivem těžby proměňovala buď jen lokálně (menší lomy, hliníky, pískovny), nebo byla těžbou poznamenaná území velmi rozsáhlá, jako tomu bylo na Ostravsku a Karvinsku. Některé lokality byly po vytěžení zatopeny a dnes slouží k rekreaci.

Severní část moravskoslezské oblasti je bohatá na polymetalická rudní ložiska, která měla v minulosti značný význam. Rudní oblasti ve Slezsku byly využívány již od středověku. Největším rudním revírem polymetalických rud, ale i zlata, je ložisko Zlaté Hory, tzv. zlatohorský rudní revír (Kafka a kol., 2003). V okolí Zlatých Hor jsou stopy těžby i rekultivací stále patrné, nejviditelnější stopou po těžbě rud v okolí Zlatých Hor je propadlina Žebračka, chráněná zákonem jako kulturní památka (Konečný, 2001). Oblast Slezska se v minulosti proslavila v prvé řadě těžbou a zpracováním žuly a mramoru. Využívána jsou bohatá ložiska písků, štěrků a štěrkopísků i dalších surovin. Krajinu Nížkého Jeseníku svérázným způsobem poznamenala především těžba břidlice a neovulkanitů (Štelcl a Vávra, 2014).

Pokud však jde o objem vytěžených hmot a vliv na krajinu, těžbu rud zastínila těžba uhlí a nerudných surovin. Těžba nerostných surovin a rud zasáhla krajinu českého Slezska sice dost intenzivně, avšak v relativně omezeném rozsahu. Masivní exploatace černého uhlí v oblasti ostravsko-karvinského revíru měla za následek rozsáhlou devastaci krajiny v poměrně krátkém čase, takže si vynutila i rozsáhlé nápravné akce v podobě velkoplošných rekultivací krajiny. Nejdůležitějším černouhelným ložiskem v České republice byl odedávna ostravsko-karvinský revír. Neobyčejně rozsáhlá těžba uhlí byla spojena s bouřlivým rozvojem průmyslu. Začaly vyrůstat desítky těžních věží (obr. 1.48), koksových pecí, komínů a hal průmyslových závodů. Pro příliv nových pracovníků ze vzdálenějších oblastí bylo nutno zajistit bydlení pro jejich rodiny, vzniklo tak mnoho hornických kolonií (Černý a kol., 2003).

Hlubinná těžba černého uhlí zapříčinila negativní změny v krajině, vliv těžby se výrazně projevil na morfologii terénu poddolovaných oblastí. Typickou oblastí s intenzivním hospodářským zatížením krajinného celku je ostravsko-karvinský revír, který je součástí ostravské průmyslové aglomerace. Hlubinná těžba zde ovlivnila morfologii terénu i charakter toků. V důsledku toho došlo k degradaci a devastaci krajiny i k následným změnám socioekonomické sféry. Důsledky hlubinné těžby černého uhlí se nejvíce projeví v karvinské části revíru, kde se původně hustě osídlená oblast změnila na téměř zcela zdevastovanou krajinu. Z hlediska charakteru krajiny se staly v průběhu industrializace ostravsko-karvinského revíru typickými projevy báňské činnosti především odvaly neboli haldy a zatopené poklesové kotliny. Pohyby terénu způsobují vážné škody na zástavbě, infrastruktuře i půdním fondu a v případě rozsáhlých poklesů (jako tomu bylo na Karvinsku) mohou vést až k plošné devastaci území. Na druhou stranu některé poklesové tůně, poklesová jezera a kalové nádrže vytváří z biologického hlediska velmi cenné prostředí (Havrlant, 1980; Popelka a kol., 2014).

V podmínkách ostravsko-karvinského revíru bylo nutno provést asanační opatření vedoucí k zajištění kvality zdejších vod. Již ve 20. letech minulého století byly zahájeny úpravy báňskou činností poškozené krajiny. Rozsáhlejší sanační a rekultivační činnost pak probíhá od roku 1956, její nárůst sledujeme zvláště od přelomu 70. a 80. let, kdy bylo výrazně zracionalizováno nakládání s důlní hlušinou. Od konce 70. let do počátku 90. let byly realizovány velkoplošné rekultivace, přičemž byly postupně zrekultivovány celé dobývací prostory, a to v různých částech ostravsko-karvinského revíru. V posledních 20 letech probíhají především asanačně rekultivační práce pro doly v karvinské oblasti (Popelka a kol., 2014).

Obrázek 1.48: Bývalý důl Gabriela, Karviná, 2021

Zdroj: Foto L. Jarošová

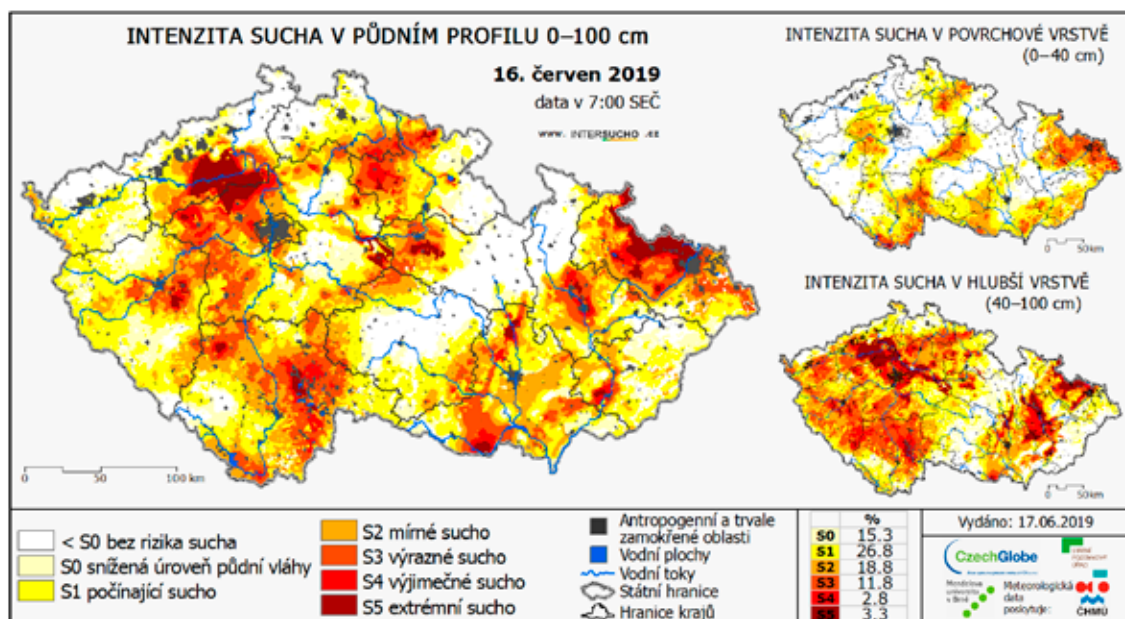
Zahladit nežádoucí stopy po hospodářské činnosti člověka, které ve zvýšené míře narušily dosavadní krajinu a možnost jejího využití, je hlavním cílem rekultivací. Snahou je znovu vytvořit správně fungující krajinný systém, a to nejen z biologického hlediska – důležité je také vrátit krajině její sociální funkci. Podle budoucího využití ploch bývají uplatňovány čtyři základní typy rekultivací (technická, lesnická, zemědělská a přirozená), ve většině případů se nepoužívá pouze jeden typ, ale všechny čtyři se navzájem kombinují. Základem je obvykle rekultivace technická, která připravuje terén pro další typy rekultivací. Dnes jsou nevhodnějšími alternativami tzv. přírodě blízké způsoby obnovy, založené především na využívání ekologické sukcese. Jejich cílem je přímá ochrana ohrožených nebo zvláště chráněných druhů, planě rostoucích rostlin a volně žijících živočichů. Ideální je nechat proběhnout přirozenou sukcesí a vnějšími zásahy ji pouze regulovat (Gremlica a kol., 2013; Sádlo a Storch, 2000).

1.4.9 Antropogenní procesy v krajině

Krajina jako mimořádně dynamický systém má určitou schopnost udržovat stálé prostředí, vracet se po narušení zpět do původního stavu, nebo si najít nový rovnovážný stav vhodný k další existenci. Rychlost procesů, které v současné době probíhají, je různá. Zásahy a změny, které se původně jevily jako rušivé, se postupem času mohou stát vhodnou součástí krajiny. Ta byla a je neustále proměňována přírodními procesy. Poté, co se významným krajinnotvorným činitelem stal člověk, dochází k prolínání a vzájemnému ovlivňování přírodních a antropogenních procesů, přičemž antropogenní vlivy na krajinu jsou stále intenzivnější (Kirchner a Smolová, 2010).

K nejvýznamnějším přírodním procesům patří eroze, ať už gravitační, vodní či větrná, svou roli hraje také působení mrazu. Srážkový a teplotní režim má rozhodující vliv na zvětrávání hornin. To se dnes týká nejen hornin v jejich přirozeném prostředí, ale také kamenných stavebních objektů a památek. Ožehavým problémem současnosti zůstává vliv klimatu a s tím související emise. Do atmosféry se dostávají hlavně skleníkové plyny pocházející z různých zdrojů

Obrázek 1.49: Intenzita sucha v půdním profilu 0–100 cm, 16. června 2019 v 7:00 SEČ

Zdroj: <https://www.intersucho.cz/cz/?from=2019-05-20&to=2019-06-17¤t=2019-06-16>

(průmysl, doprava, těžba a úprava surovin), významné jsou i ztráty kyslíku při spalování fosilních paliv. Tepelné elektrárny na území Slezska spalují černé uhlí. Průběžně probíhá jejich ekologizace, takže se postupně daří škodlivé vlivy na prostředí snižovat. Za nepříznivých rozptylových podmínek bývají překračovány imisní limity prachových částic, zejména na Ostravsku.

Velice citlivou složkou krajiny je voda. Povrchové i podzemní vody jsou znečišťovány kyselými dešti, průmyslovými emisemi, odpadními vodami, aplikací chemických látek v zemědělství atd. Povrchové vody dokonce obsahují složky léčiv, které se do vody dostávají z farmaceutických továren, nemocnic a domácností, ale také z ilegální výroby narkotik. Se zpožděním se ve znečištění podzemních vod projevuje zvýšené používání dusíkatých hnojiv v 60. a 70. letech minulého století. Potenciální hrozbou jsou skládky odpadu, proto je při jejich budování a provozu nutné pečlivě dbát na to, aby nedocházelo k průsakům do spodních vod. Znehodnocení vod může nastat také v důsledku solení komunikací.

Závažným problémem je stav zemědělské půdy a lesních porostů. Dochází ke snižování výměry zemědělsky využitelné půdy a také se neustále zhoršuje její fyzický stav. Také stav lesů českého Slezska se v poslední době mění; jednodruhové porosty smrku byly poškozeny suchem a následně napadeny kůrovcem, na stav lesů má neblahý vliv i dlouhodobá acidifikace a nutriční degradace lesních půd.

K výrazným změnám krajiny dochází v souvislosti s těžbou nerostných surovin. Ohrožena jsou nejen samotná ložiska, ale i okolní prostředí. Těžba má za následek úbytek půdního fondu, likvidaci vegetačního krytu, může ovlivnit zemědělské, lesní a vodní hospodářství, dochází ke zhoršení ekologických podmínek v okolí. Na druhou stranu však po ukončení těžby mohou vznikat zajímavé nové biotopy, které bývají nezřídka osídlovány i vzácnými druhy rostlin a živočichů.

Ve velkém měřítku probíhá také stavební činnost. Pokračuje proces zahušťování a rozšiřování sítě cest a s ní související fragmentace krajiny. Závažným problémem, který se stavebnictvím úzce souvisí, je riziko svahových sesuvů, které bývá běžně řešeno v rámci zakládání nových staveb. Sledována jsou také území, kde v minulosti k sesuvům došlo. Sesuvy menšího rozsahu mohou být aktivizovány záplavami (Kirchner a Smolová, 2010).

Dominantní vliv na jednotlivé krajinné složky českého Slezska měl dlouhou dobu báňský, hutní a chemický průmysl a energetika. Průmyslová činnost je stále jedním z hlavních vlivů, který působí na atmosféru, ovlivňuje kvalitu podzemních i povrchových vod, jindy je pro výstavbu průmyslových objektů upravován terén atd. Všechny tyto aspekty mohou působit na jednotlivé přírodní složky krajiny (Popelka a kol., 2016).

Po hlubinné těžbě v ostravsko-karvinském revíru zůstaly v krajině rozsáhlé zásahy do reliéfu, některé jsou však již zcela, nebo částečně rekultivovány. Fenoménem Ostravska jsou dvě hořící uhelné haldy, na nichž během hoření probíhá řada geochemických a mineralogických procesů. Aktuálním problémem ostravské a karvinské oblasti zůstávají pohyby způsobené poddolováním, většinou se jedná o poklesy, které i přes výrazný útlum těžby budou doznívat ještě mnoho let. Specifikem jsou antropogenní otřesy způsobené důlní činností, odpaly v lomech i dopravním provozem. Na území Slezska dochází k významnějším otřesům jen v poddolovaných územích Ostravska a Karvinska.

Specifické podmínky se vytvářejí ve větších městech, kde hraje roli velká plocha objektů, výrazné zahřívání, malá plocha vegetace, rychlý odtok vody atd. Ve městech a v okolí vedení vysokého napětí dochází k ovlivnění geomagnetického pole, ve velkých městech se v létě tvoří tepelné ostrovy. Na stavební díla působí antropogenní i přírodní vlivy, které vedou k jejich degradaci. Na území, které bylo člověkem buď intenzivně využíváno, nebo přímo vytvořeno a později opuštěno, vzniká tzv. nová divočina.

Člověk má obvykle tendenci pohlížet na veškeré v současnosti probíhající procesy pouze ze svého pohledu, to však může být zavádějící. Například povodně jsou pro nás bezesporu katastrofickými událostmi, z hlediska jiných organismů však mohou být přínosem, který využijí

ve svůj prospěch. A právě po katastrofických událostech je dobře patrná schopnost krajiny vrátit se zpět do původního stavu (Cílek a kol., 2011).

1.4.10 Ztracená identita sídelního prostoru – zánik sídel v českém Slezsku ve 20. století

Události minulého století se markantně projevíly také v osídlení Slezska. Z různých důvodů zaniklo několik desítek obcí, řada dalších se zásadním způsobem proměnila. Celkově zaniklo na Moravě a ve Slezsku v letech 1945–1989 více než 70 měst, vsí a osad. Z hlediska osídlení se v průběhu 20. století do sídelní krajiny nejsilněji promítla druhá světová válka a její následky a posléze též hospodářské aktivity společnosti (ve sledovaném regionu především báňská činnost a výstavba vodních děl).

Následky druhé světové války se nejmarkantněji projevíly v oblasti západního Slezska. V průběhu druhé poloviny 19. století a první poloviny 20. století se dostává řada obcí především západního Slezska, které zůstaly stranou modernizačních impulsů, do trvalé regrese a postupné depopulace. Zásadní zvrát přišel pro tento region v souvislosti s důsledky druhé světové války, neboť se jednalo o region většinou osídlený obyvatelstvem německé národnosti.

Odsun Němců, který představuje největší přesun obyvatelstva v novodobých českých dějinách, přinesl razantní pokles obyvatelstva. S ním se západní Slezsko potýká fakticky až dodnes – vždyť např. v rámci okresu Jeseník žilo na počátku 21. století pouze 57 % obyvatelstva oproti roku 1930. Proměna venkovského osídlení Jesenicka byla velice dramatická. Nově příchozí často nezvládli drsnější klimatické podmínky a práci v zemědělství, kdy práce na kamenitých polích byla nesmírně náročná. Mnoho přistěhovalců dalo nakonec přednost návratu

Obrázek 1.50: Zbytky zdiva v zaniklé osadě Annín u Kobylé nad Vidnávkou, 2021

Zdroj: Foto L. Jarošová

do měst, či přesídlení do nově se rodících rekreačních a sportovních areálů (Macháček, 2019). Obecně atraktivnější pro nové osídlence byla správní centra a větší, hospodářsky rozvinuté i dopravně dobře položené obce. Naopak fatální důsledky měl odchod německého obyvatelstva pro dopravně špatně dostupná a hospodářsky zaostávající sídla. Tyto obce nebyly zpravidla nikdy řádně dosídleny a jejich počet obyvatel často drasticky poklesl (např. Vojtovice, Buková, Salisov, Terezín). Nejmenší a hospodářsky nejméně významné obce a osady mohly krátce po odsunu původních obyvatel zcela zaniknout (obr. 1.50). Na Jesenicku šlo obvykle o obce založené později, zpravidla až v 17. a 18. století, buď ve výše položených oblastech (např. Hraničky, Hraničná, Hřibová, Kamenné), nebo parcelací velkostatků v 18. století (např. Johanka, Pavlínka, Gotartovice).

Velmi negativně bylo po druhé světové válce postiženo také Krnovsko, Bruntálsko a Osoblažsko. Poslední zmíněná oblast byla silně poznamenána závěrečnými boji druhé světové války, samotná Osoblaha skončila naprostou devastací (90 % domů ve městě bylo zničeno) a v 50. letech byla nově zastavěna nevýraznými budovatelskými stavbami. Obec, ve které žilo k roku 1930 více než 2200 obyvatel, měla v roce 1947 již jen 421 osob a v roce 1960 ztratila status města. V současnosti zde žije okolo 1100 obyvatel a je centrem mikroregionu Osoblažsko. Zanikly i některé malé obce při státní hranici (např. Studnice, Pelhřimovy).

Ve druhé polovině 20. století poznamenala sídelní strukturu slezské krajiny také hospodářská činnost člověka. Ta se nejvýrazněji projevila v souvislosti s báňskými aktivitami a s výstavbou velkoplošných vodních děl. Nejviditelnější příklad zániku sídla z důvodu báňské činnosti je osud staré Karviné. Průmyslové město, ve kterém žilo v roce 1930 více než 22 000 obyvatel, se začalo záhy potýkat s důlními škodami. V 50. letech 20. století – v období, kdy měla těžba uhlí naprostou prioritu – došlo k poddolování staré Karviné, včetně reprezentativního zámku Larisch-Mönnichů v Karviné-Solci. Většina původní zástavby, ze které se dochoval jen v důsledku poddolování výrazně vychýlený kostel sv. Petra z Alcantary, byla zničena, stejně jako někdejší ves Darkov (vyjma jodobromových lázní) nebo většina původní zástavby obce Louky nad Olší.

Zániku se dočkaly ve druhé polovině 20. století taktéž obce, které stály v cestě budování velkých vodních děl. Požadavek na jejich stavbu vyplynul především z rychlého průmyslového rozvoje Ostravska. Každá z těchto nádrží znamenala velký zásah nejen do krajiny, ale i do života tamních obyvatel. Jako první nádrž v povodí Odry byl vybudován v roce 1955 Kružberk, ale záhy následovaly další. Ve sledovaném regionu došlo k úplnému nebo částečnému zániku obcí v případě vodní nádrže Kružberk (obce Kerhartice, Medlice a Lesy), Žermanické přehrady (obce Horní a Dolní Soběšovice a Dolní Domaslavice), Těrlické přehrady (zatopeny obce Horní a Dolní Těrlicko), Šance (zatopena část obce Staré Hamry a množství samot v údolí Ostravice) a Slezská Harta (zatopena obec Karlovec, větší část obce Nová Pláň a dolní části obcí Leskovec nad Moravicí, Roudno a Razová). Díky technickému pokroku, který snižuje destruktivní vliv vodárenských nádrží (výstavba čističek odpadních vod), nebylo nutné při stavbě Slezské Harty rušit i několik kilometrů vzdálené vesnice, jako tomu bylo v případě Kružberku. O zachování či zániku sídelních jednotek v okolí vzniklé nádrže může rozhodovat předchozí destabilizace regionu (odsun německého obyvatelstva). Transformace vesnic jako následek vybudování vodní nádrže je velmi komplexním procesem, který je na každé lokalitě poněkud odlišný (Váňa, 2013).

V současné době se připravuje na základě rozhodnutí vlády z roku 2008 výstavba protipovodňové přehrady Nové Heřminovy na horním toku řeky Opavy, která má zaplavit dolní část stejnojmenné obce. Na příkladu tohoto projektu vznikla jedinečná možnost sledovat proces zániku části obce a postupující přípravné i stavební práce, včetně jejich dopadu na stávající přírodu a krajinu.

1.5 Sociodemografické a ekonomické procesy

1.5.1 Vylidňování území

V roce 2001 žilo na území českého Slezska 905 366 obyvatel. Historicky se jedná o největší počet obyvatel na tomto území, přesněji od roku 1869 do roku 2021. Od roku 2001 do roku 2021 dochází k poklesu počtu obyvatel přibližně o 59 000 (6,5 % obyvatel), způsobenému především migračním chováním. Nárůst množství obyvatel v předchozím období byl spojen především s procesy industrializace. Výše uvedený pokles je provázen procesem deindustrializace, tzn., že klesá význam průmyslu, snižuje se počet zaměstnaných osob v tomto sektoru. Někteří autoři (Musil, 2010) tento proces označují pojmem reindustrializace, tzn., že přes snižující se počet zaměstnaných osob v průmyslovém sektoru jeho význam neklesá, pouze se transformuje a modernizuje včetně rozšiřování automatizace, robotizace. Výše zmiňované procesy ovlivňují populační vývoj jednotlivých podoblastí.

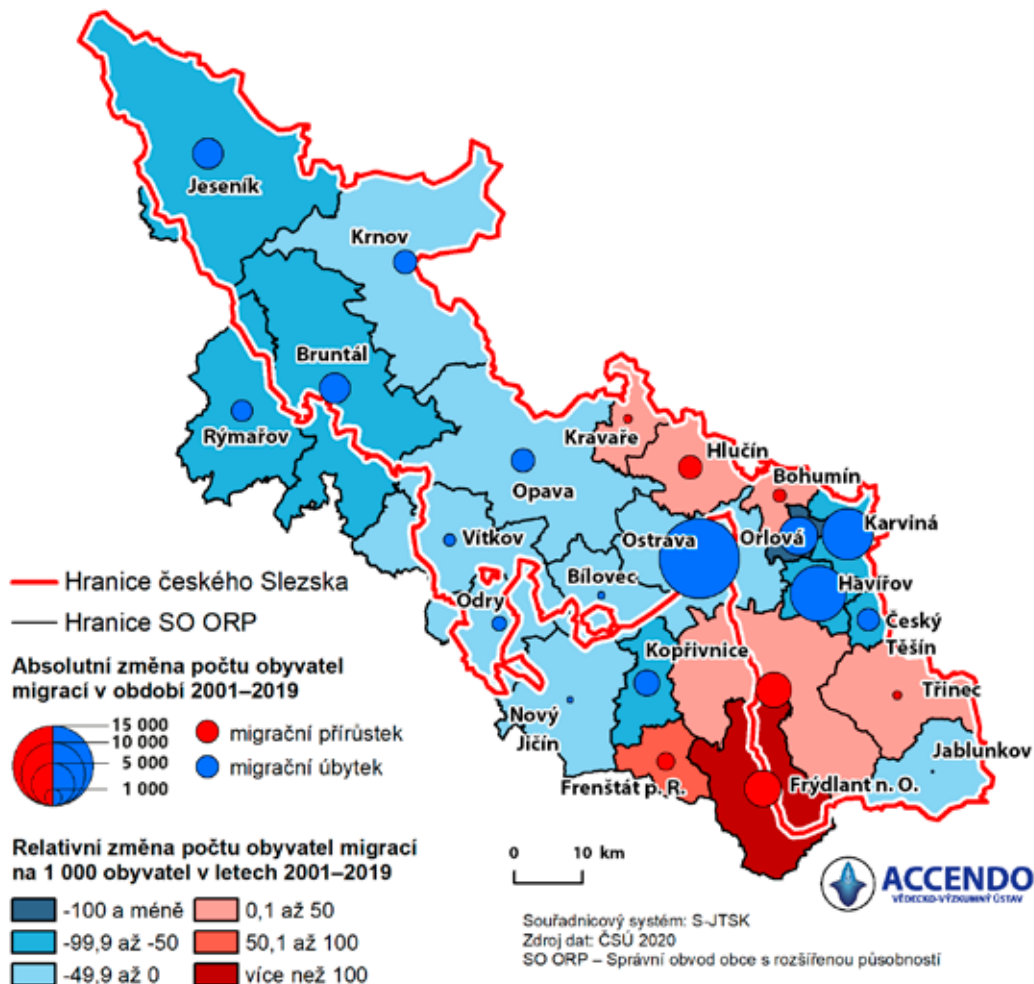
Nejsilněji se industrializace a deindustrializace projevuje v oblasti Těšínského Slezska, kde byl od roku 2001 do roku 2021 zaznamenán největší pokles počtu obyvatel, a to o 37 000, především migrační ztrátou Karvinska. Tento pokles je výrazný i v dalších podoblastech, především na Jesenicku. Výjimkou je oblast Hlučínska, která vykazuje mírný nárůst počtu obyvatel. Z hlediska rozložení obyvatel na území zde převládají procesy suburbanizace, tzn. stěhování do zázemí větších měst. Tato skutečnost se projevuje i pozitivním nárůstem počtu obyvatel na Hlučínsku, způsobeným především procesem přistěhování obyvatel z Ostravy.

Tabulka 1.5: Vývoj počtu obyvatel

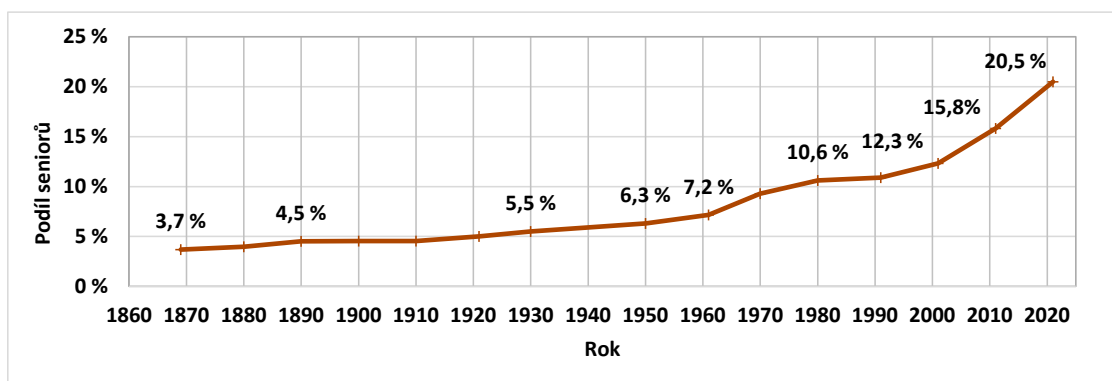
Podoblasti	Počet obyvatel			Podíl (%)		
	2001	2021	Rozdíl	2001	2021	Rozdíl
Jeseníky – Olomoucký kraj	42 413	37 709	-4 704	4,7	4,5	-0,2
Jeseníky – Moravskoslezský kraj	79 589	72 788	-6 801	8,8	8,6	-0,2
Opavsko bez Hlučínska	135 861	132 350	-3 511	14,9	15,6	0,6
Hlučínsko	72 892	73 743	851	8,0	8,7	0,7
Ostravsko – slezská část	153 383	145 896	-7 487	16,9	17,2	0,3
Těšínské Slezsko	424 688	387 192	-37 496	46,7	45,6	-1,1
území českého Slezska	908 825	849 677	-59 149	100,0	100,0	

Zdroj: ČSÚ, SLDB 2001, Běžná evidence obyvatel k 1. lednu 2021

Obrázek 1.51: Hrubá míra migračního salda v SO ORP na území českého Slezska a severovýchodní Moravy

Obrázek 1.52: Vývoj podílů seniorů na území českého Slezska

Zdroj: ČSÚ, cenzy a Běžná evidence obyvatel k 1. lednu 2021

1.5.2 Stárnutí

Jeden z nejvýraznějších demografických procesů v 21. století, který ovlivňuje všechny rozvinuté země, je stárnutí obyvatelstva. Dochází k proměně demografické struktury měst a celých regionů, které se této nové situaci musí přizpůsobit. Na území českého Slezska vzrostl podíl seniorů za 10 let skoro o 5 %. Příčinou je prodlužující se délka života, která se měří nadějí na dožití. Proces zvyšování podílů seniorů je intenzivnější v oblastech, kde dochází k migračním ztrátám, jelikož nejčastěji odchází osoby ve věku 20 až 34 let,¹³ což má za následek další pokles porodnosti a návazné snížení dětské složky v území.

Nejintenzivnější proces stárnutí, projevující se výrazným zvýšením podílu seniorů, je na Jesenicku, tento nárůst je provázen i poklesem zastoupení dětské složky, což se bude dlouhodobě promítat do věkové struktury populace v území. Naopak nejpříznivější situace je na Hlučínsku. S prodlužováním délky života bude růst počtu seniorů dále pokračovat i v dalších letech.

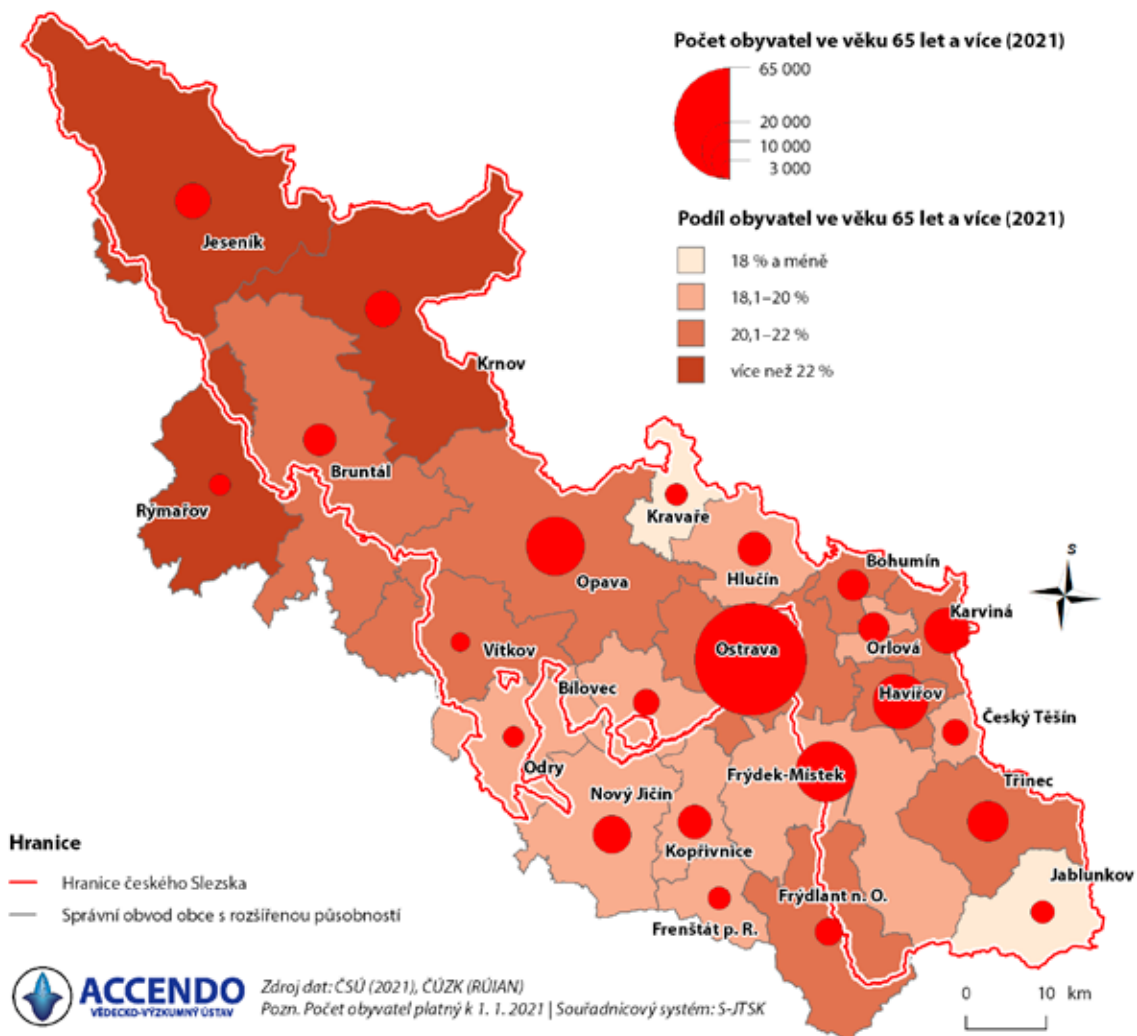
Tabulka 1.6: Stručná statistická charakteristika vymezených oblastí (v %)

Ukazatel	Rok	České Slezsko							Ostravsko moravská část
		Celkem	Jeseníky OLK	Jeseníky MSK	Opavsko bez Hlučínska	Hlučínsko	Těšínské Slezsko	Ostravsko slezská část	
Podíl dětské složky (věk 0–14 let)	2011	14,5	14,6	15,0	14,9	14,9	14,4	14,2	14,0
	2021	15,3	14,1	14,7	15,7	16,2	15,1	15,3	15,1
Podíl seniorské složky (65 let a více)	2011	15,8	15,6	14,6	15,4	15,3	16,1	16,4	16,5
	2021	20,5	22,6	21,4	20,5	19,0	20,4	20,4	20,6

Zdroj: ČSÚ SLDB 2011, Databáze demografických údajů za obce 2021, Policie ČR (2021), MF ČR (2020), MPSV ČR (2021)
 Pozn.: Ukazatele u obcí spadajících do několika podoblastí (obce rozdělené historickou slezsko-moravskou hranicí) byly přepočítány podle počtu trvale bydlících obyvatel ze SLDB 2011 přiřazených k adresním bodům v Registru sčítacích obvodů. Hranice mezi Slezskem a Moravou byla definována historickou příslušností základních sídelních jednotek k zemi slezské nebo moravské

¹³ V této věkové kohortě je genderový rozdíl, odcházející ženy jsou mladší a u žen starších 30 let počet prudce klesá, u mužů je pokles pozvolnější, souvisí to zřejmě s jejich schopností vytvořit si zázemí pro rodinu, tzn. než vydělají dostatečnou částku pro přestěhování.

Obrázek 1.53: Podíl seniorů v SO ORP na území českého Slezska a severovýchodní Moravy

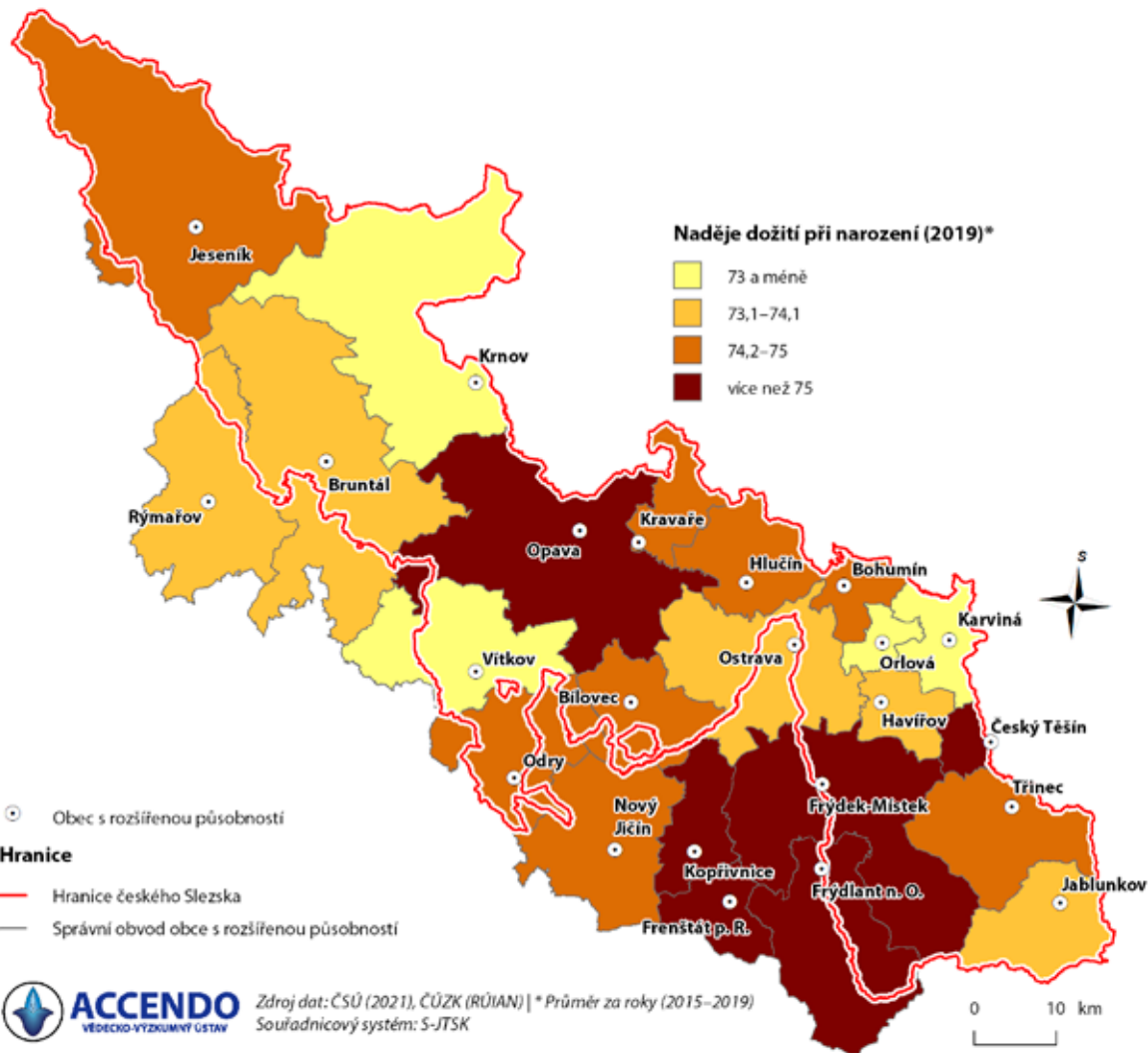

1.5.3 Změna rodiny

Pro úvahy o rodině je významná analýza struktury domácností. Z tohoto pohledu je nezbytné soustředit se na údaje o struktuře obyvatelstva dle rodinného stavu a struktuře domácností dle počtu členů. Faktory, které ovlivňují strukturu obyvatelstva dle rodinného stavu, jsou mimo jiné sňatečnost a rozvodovost. Přes výrazný pokles počtu sňatků po roce 1990 je patrný od roku 2013 pozitivní nárůst, který je přerušen v roce 2020 pandemií COVID-19.

Intenzita rozvodovosti se v České republice, na rozdíl od většiny ostatních demografických procesů, neměnila výrazněji až po roce 1989. Následkem liberalizace rozvodové legislativy a větší tolerance společnosti k rozvodům jako řešení partnerských problémů se rozvodovost zvyšovala již v průběhu předchozích desetiletí. Nárůst postupně, obdobným tempem, pokračoval i v 90. letech 20. století a v prvních letech 21. století. V první polovině 50. let 20. století

Obrázek 1.54: Naděje dožití při narození v roce 2019 v SO ORP na území českého Slezska a severovýchodní Moravy

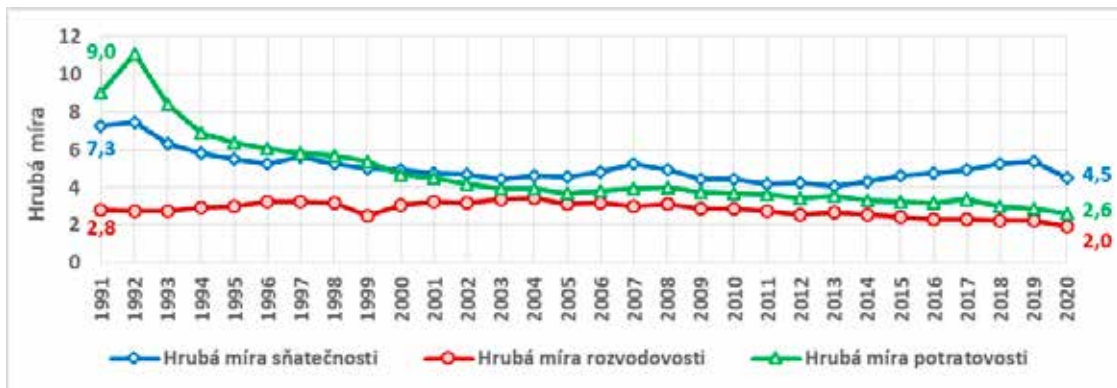

končila rozvodem desetina manželství. Hranice 30 % byla poprvé překonána v roce 1975 a na hodnotu 50 % vystoupala míra rozvodovosti v roce 2010. Míra rozvodů na území českého Slezska vykazuje v posledních 10 letech mírný pokles (viz mapa v příloze č. 1). Z hlediska struktury obyvatel dle rodinného stavu jsou mezi podoblastmi výrazné rozdíly, zvýšený počet rozvedených osob je na Ostravsku a v Jeseníkách, naopak nejnižší podíl těchto osob je na Hlučínsku.

V současné době převládá v ČR trend jednočlenných domácností. Členové jednočlenných domácností pocházejí z různých cílových skupin, převážně jsou jimi senioři (vdovy/vdovci) a tzv. singles. Ve všech vybraných městech je podíl jednočlenných domácností vyšší než 35 %. Druhou nejpočetnější skupinou jsou dvoučlenné domácnosti (více než 30 %).

Bytové domácnosti jednotlivců, tj. byty obydlené jednou osobou, vykazují rostoucí trend v celé České republice. V roce 2011 tyto domácnosti tvořily v českém Slezsku 31,3 % všech bytových domácností, tzn. v každém třetím bytě žil člověk ve věku 15 a více let sám a rovněž

Obrázek 1.55: Míra sňatečnosti, rozvodovosti a potratovosti (%) v českém Slezsku

Zdroj: ČSÚ, Databáze demografických údajů za obce ČR (2021)

Pozn.: Pokles hrubé míry rozvodovosti v roce 1999 byl způsoben novelizací zákona o rodině (k 1. srpnu 1998), která změnila podmínky pro ukončení manželství, zejména těch s nezletilými dětmi

Tabulka 1.7: Stručná statistická charakteristika vymezených oblastí

Ukazatel	Rok	České Slezsko						Ostravsko – moravská část	
		Celkem	Jeseníky OLK	Jeseníky MSK	Opavsko bez Hlučínska	Hlučínsko	Těšínské Slezsko		Ostravsko – slezská část
Hrubá míra potratovosti	2020	2,66	1,59	3,46	2,77	2,27	2,65	2,64	2,88
Podíl rozvedených v %	2011	10,5	11,4	11,6	9,1	6,6	10,7	12,2	13,3
Podíl sezdaných v %	2011	42,7	40,5	39,3	43,2	47,5	43,1	41,0	39,3
Autochtonní složka v %	2011	51,0	40,0	44,9	53,9	59,3	49,7	53,9	57,1
Podíl věřících v %	2011	27,4	18,8	17,1	27,2	44,5	29,4	21,1	20,2
Podíl vysokoškolačků v %	2011	10,7	8,0	8,0	11,5	9,4	10,0	14,8	14,5

Zdroj: ČSÚ SLDB 2011, Databáze demografických údajů za obce 2021, Policie ČR (2021), MF ČR (2020), MPSV ČR (2021)

Pozn.: Ukazatele u obcí spadajících do několika podoblastí (obce rozdělené historickou slezsko-moravskou hranicí) byly přepočítány podle počtu trvale bydlících obyvatel ze SLDB 2011 přiřazených k adresním bodům v Registru sčítacích obvodů. Hranice mezi Slezskem a Moravou byla definována historickou příslušností základních sídelních jednotek k zemi slezské nebo moravské

i sám hospodařil. Domácnosti jednotlivců zahrnují dvě nejvýznamnější skupiny jednotlivců, a to domácnosti singles a domácnosti jednotlivců – seniorů. Nárůst je spojen se stárnutím populace, ve vyšších věkových skupinách od 65 let se jedná především o domácnosti vdov, příp. rozvedených žen. U věkových kategorií 40 až 65 let převládají především rozvedení muži a u věkové kategorie pod 40 let svobodní muži, přičemž tento trend je ovlivněn změnou hodnotového systému spojeného s hedonistickým stylem života¹⁴ s důrazem na neochotu se vázat.

¹⁴ Podle sociologa Alfreda Schultze jsou současní mladí lidé sociálně stále neukotvenější. Často žijí v jednočlenných domácnostech a přestože mají partnery, nepoživují si dítě. Mají slabou prostorovou vazbu s daným územím a poměrně často se stěhují.

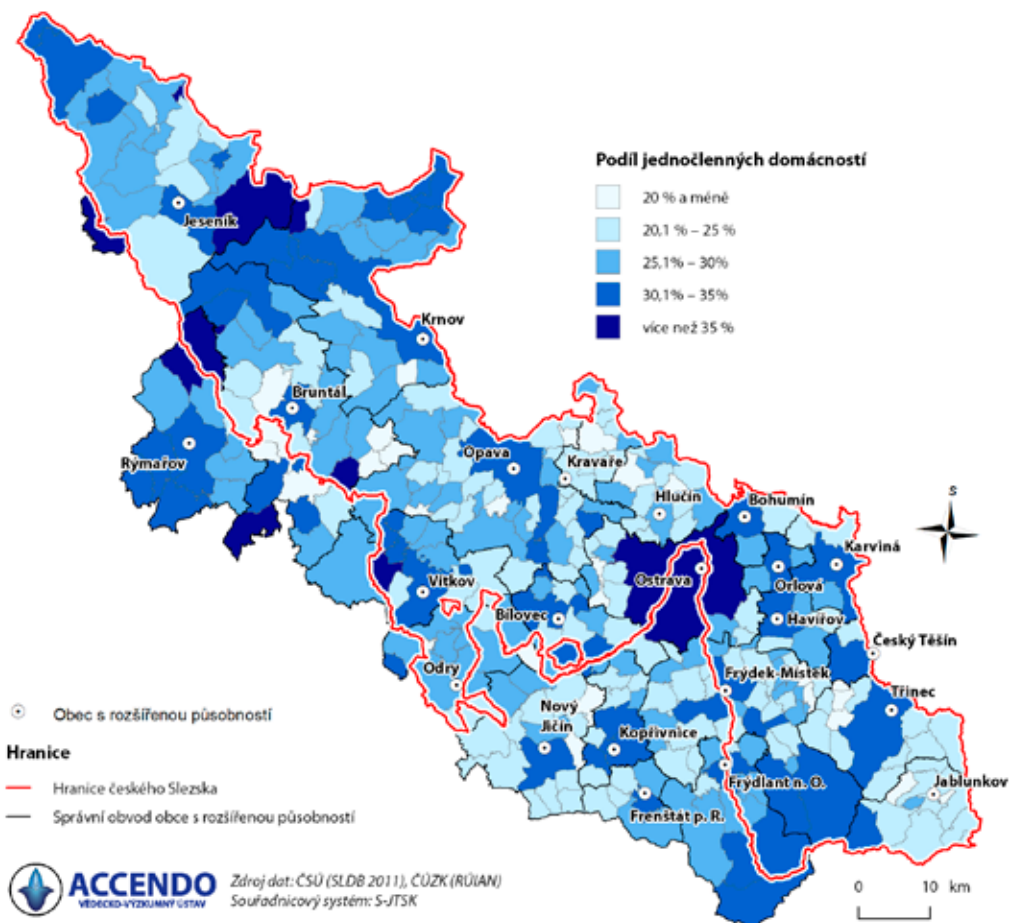
Tabulka 1.8: Míra sňatečnosti, rozvodovosti a potratovosti (%) v českém Slezsku

Velikostní kategorie	České Slezsko							Ostravsko moravská část
	Celkem	Jeseníky OLK	Jeseníky MSK	Opavsko bez Hlučinska	Hlučinsko	Těšínské Slezsko	Ostravsko slezská část	
méně než 1000	25,5	26,6	27,2	25,4	23,0	24,9	21,4	n
1000–2999	24,6	28,2	27,5	24,4	23,1	23,6	22,8	24,9
3000–9999	26,6	35,2	31,4	29,8	24,5	24,6	26,7	n
10000–19999	32,9	34,4	34,6	n	29,5	n	n	n
20000 a více	34,4	n	33,2	33,1	36,7	33,8	36,7	36,7
Celkem	31,3	30,6	31,5	29,9	26,5	31,3	34,7	36,6

Zdroj: ČSÚ SLDB 2011

Pozn.: n – v podoblasti se nevyskytuje velikostní kategorie obce. Ukazatele u obcí spadajících do několika podoblastí (obce rozdělené historickou slezsko-moravskou hranicí) byly přepočítány podle počtu trvale bydlících obyvatel ze SLDB 2011 přiřazených k adresním bodům v Registru sčítacích obvodů. Hranice mezi Slezskem a Moravou byla definována historickou příslušností základních sídelních jednotek k zemi slezské nebo moravské

Obrázek 1.56: Podíl jednočlenných bytových domácností na území českého Slezska a severovýchodní Moravy

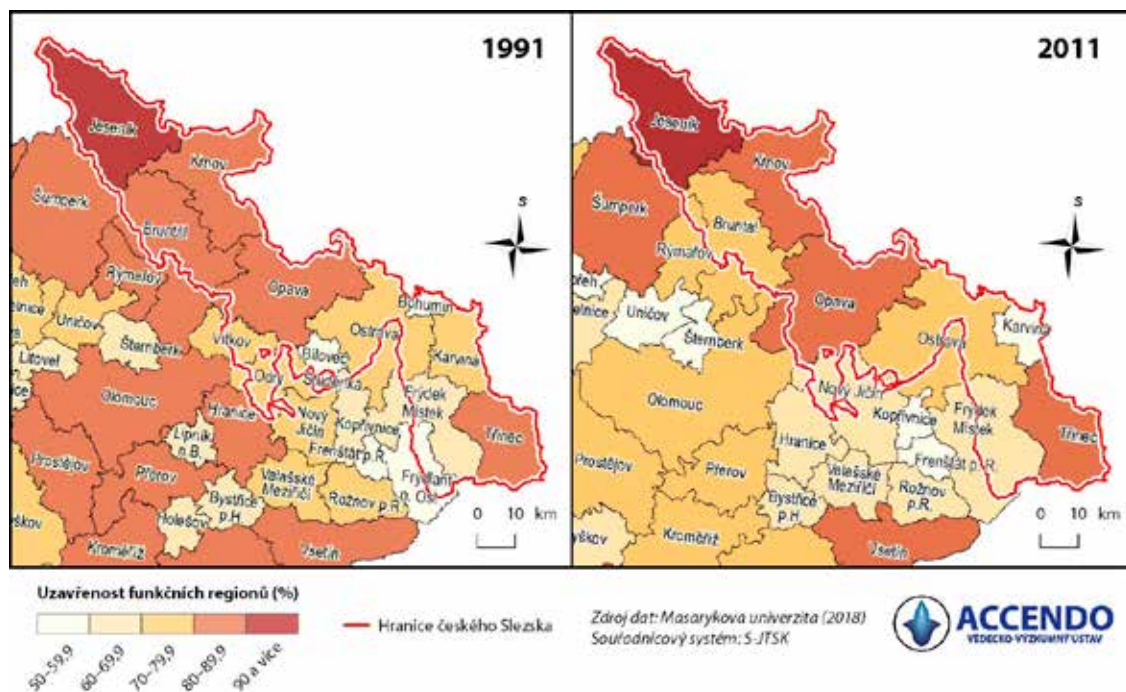
Zdroj: ČSÚ, Databáze demografických údajů za obce ČR (2021)

1.5.4 Vliv globalizace na mikroregionální struktury

Petr Tonev a jeho tým (Tonev, Halás a Klapka, 2018) metodou CRUDS¹⁵ prokázal, že v ČR počet funkčních regionů klesá (od roku 1991 do roku 2011 se jedná o pokles o 20,7 %), tzn., že roste jejich velikost, a přesto klesá jejich uzavřenost z hlediska trhu práce (tzn. počet dojížděkových vztahů do zaměstnání přes hranice vymezených mikroregionů roste). Tyto trendy jsou identifikovány i v dalších zahraničních zemích: USA (za 20 let pokles o 11,2 %), Spojené království (pokles o 26,0 %), Francie (pokles o 12,6 %), Švédsko (pokles o 32,1 %), Itálie (pokles o 22,1 %). Důvodem, proč dochází ke snižování počtu pracovních mikroregionů, je vliv globalizačního procesu v území, spojený s vyšším prostorovým pohybem osob a doprovázený klesající uzavřeností lokalit. Dochází k celkovému růstu otevřenosti území. Socioekonomické procesy v současnosti se vykazují mnohem menší prostorovou zakotveností.

Vývoj funkčních regionů (míněno pracovních mikroregionů) ve Slezsku vymezených regionalizační metodou CRUDS je uveden v následujícím mapovém výstupu. V roce 1991 se území českého Slezska vyznačuje relativní uzavřeností, především v regionech v podhorských oblastech, a to na Jesenicku, Krnovsku a Bruntálsku, dále jsou uzavřenější regiony Opavska a Třínecka, tzn. centra, která mají významnější koncentraci pracovních funkcí v jádře regionu. Naopak oblast jádra ostravské aglomerace je z hlediska dojížděkových proudů otevřenější. V roce 2011 je uzavřenost regionu ovlivněna především polohou u státních hranic. Za 20 let dochází k zánikům pracovních mikroregionů Bohumínska, Bílovecka a Vítkovska, Oderska a Studénky ve prospěch hierarchicky vyšších center Ostrava, Opava a Nový Jičín. Na základě sociodemografického a ekonomického vývoje se zmenšuje velikost regionu Karviná. Proměna pracovního trhu na Bruntálsku zvýšila jeho otevřenost (podobně i Rýmařovsko), na rozdíl od

Obrázek 1.57: Vývoj funkčních regionů podle dojíždky za prací na území Slezska v letech 1991 a 2011

¹⁵ Metoda CRUDS je víceúrovňová agregační metoda, která se skládá z iteračních procedur, ve kterých je matice toků aktualizována po každém jednotlivém spojení prostorových jednotek (obcí). Funkce omezení stanovuje podmínku pro minimální velikost a uzavřenost regionu.

Jesenicka, které je obklopené geografickými bariérami a je v roce 2011 nejuzavřenějším regionem v celé ČR.

1.5.5 Rozdíly v regulaci umisťování staveb pro bydlení ve stavebních řádech pro Moravu a Slezsko

Na území Moravskoslezského kraje platily od konce 19. století až do období po druhé světové válce dva různé stavební předpisy, které byly pouze novelizovány. Pro Moravu¹⁶ platil stavební řád ze dne 16. června 1894 č. 64, změněný zákonem ze dne 16. června 1914, pro celé Slezsko stavební řád z 2. června 1883 č. 26. Regulace obsažené v těchto stavebních předpisech mají převážně preventivní charakter pro odvrácení škod a nebezpečí hrozících ze stavebních činností, ale výrazná je také jejich úloha při prosazování veřejného zájmu při omezení vlastnického práva. V období první republiky nebyly legislativní práce na novém jednotném celostátním stavebním řádu dovedeny do konce a byly přerušeny druhou světovou válkou. V předpisech z období okupace upravovala vládní nařízení pouze některé dílčí záležitosti (opatřování plánů polohy obcí, věcnou příslušnost obcí ve stavebních věcech, požadavky na ochranná pásma, zvláštní předpisy pro některé druhy staveb aj.). Teprve poválečné stavební předpisy sjednotily právní úpravu pro celé území státu.¹⁷ Vzhledem ke skutečnosti, že minimálně od konce druhé světové války platí pro Moravu a Slezsko stejné stavební předpisy, soustřeďuje se studie na možnost ovlivnění rozdílnosti způsobu zástavby stavebními řády platnými od konce 19. století do této doby.

Stavební řád pro Moravu (dále jen moravský stavební řád) ukládal všem městům, obcím a uzavřeným osadám povinnost pořízení polohového plánu, který obsahuje všechny ulice a veřejná prostranství, stoky a potrubí, parcely pozemkové a stavební i s budovami a hranice záplavového území. Do evidenční části těchto polohových plánů, které lze považovat za předchůdce územně plánovací dokumentace, se zakreslovala náměstí a veřejná prostranství, ulice, stoky a kanály včetně nivelety, všechny parcely pozemkové a stavební i s budovami a také hranice rozlivu včetně výšky vody při záplavách. Vedle toho obsahoval polohový plán regulační část, která určovala mj. stavební program obce do budoucnosti (Schlée, 1932). Určujícím hlediskem pro obsah regulační části plánů nebylo pouze vyhovění požadavkům zdravotním, bezpečnostním, estetickým a požadavkům na provoz, ale ve veřejném zájmu mohla obsahovat i další omezení podle místních poměrů, včetně omezení práva vlastnického. Plány mohly obsahovat předpisy pro různé způsoby zastavění území (budovy obytné, činžovní, průmyslové, veřejné budovy, parky, hřiště atd.), ale také zákaz zastavění některých ploch. Regulační části polohových plánů však na rozdíl od jejich evidenční části nebyly povinné a obec je mohla pořídit jen na část svého území. Polohové plány byly relativně podrobné, měly být zpracovány v měřítku 1 : 1000, nebo v měřítku katastrální mapy (1 : 2880). Polohový plán musela mít obec povinně pořízen do roku 1920, pokud tak neučinila, mohl jej dát zemský úřad pořídit na její útraty.

Stavební řád pro Slezsko (dále jen slezský stavební řád) byl ve srovnání s moravským stavebním řádem starší, ustrnul na úrovni dřívějších českých a moravských stavebních řádů a zůstal až na některé odchylky provedené pozdějším zákonodárstvím téměř nezměněný až do sjednocení stavebního práva v českých zemích (Štafl, 1940). Hlavní odlišností slezského stavebního řádu z hlediska plánování území byla absence předpisů o polohovém plánu. Regulace se omezovala (s výjimkou obcí z velké části zničených požárem či povodní) jen na parcelaci a stanovení stavebních čar a nivelety. Stavební úřady tak neměly podklad pro budoucí koncep-

¹⁶ S výjimkou měst Brno a Olomouc, která měla vlastní stavební předpisy.

¹⁷ Zákon č. 86/1946 Sb., o stavební obnově, zaměřený především na obnovu válkou poškozených a zničených staveb, a zákon č. 280/1949 Sb., o územním plánování a výstavbě obcí, který založil pojem územní plánování jakožto nástroje pro komplexní řešení území.

ci a regulaci sídla. Některé obce si sice pořídily regulační plán, ale ten nebyl s výjimkou obcí zničených požárem či povodní právně závazný (Štafl, 1940). Pouze částečnou nápravu přineslo v tomto směru opatření Stálého výboru č. 261/1938 o odstraňování stavebních a komunikačních závad, které stanovilo, že obec, která nemá plán polohy, je povinna si opatřit upravovací plán, pokud hodlá vymezit území s nevyhovujícími stavbami, které má být přestavěno, nebo pokud má být odstraněna nezpůsobilá stavba, zastavěna proluka a pokud má být z důvodu komunikační závady prodlouženo nebo rozšířeno veřejné prostranství.

Vymezení regulačních čar podle slezského stavebního řádu bylo plně v kompetenci stavebního úřadu, který musel brát ohled na veřejný zájem. Zde je třeba zdůraznit, že stanovení stavební čáry se nevyžadovalo pro stavby, které měly být zbudovány u soukromé cesty. Pouze pokud obec hodlala zřídit místo soukromé cesty komunikaci veřejnou, měly se (podle uvážení stavebního úřadu) vymezit stavební čára a niveleta. Přitom platilo, že stavebník může umístit stavbu za stavební čarou. Při parcelaci nezastavěného pozemku pro stavební využití muselo být schváleno nejprve jeho rozdělení podle oddílového plánu, přičemž mělo být vyhověno požadavkům zdravotním, protipožárním, policejním a dopravní obslužnosti. Tato nová parcelace sice podléhala správnímu řízení, ale platilo, že byla-li stavba řádně povolena na pozemku, který nebyl řízením určen jako stavební, byl pozemek nadále považován za zastavitelný.¹⁸ Zvláštní povolení k přeměně dosud nezastavěného pozemku na stavební parcelu slezský stavební řád neznal. Podle slezského stavebního řádu bylo potřeba stavební povolení pro každou novou stavbu, přístavbu nebo přestavbu, avšak nevyklučuje se dodatečný stavební souhlas pro stavbu postavenou bez stavebního povolení, pokud vyhoví podmínkám stanoveným stavebním řádem.

Zásadní vliv na vznik rozptýlené struktury zástavby Těšínského Slezska mělo ustanovení, které umožňovalo stavět obytné domy bez vazby na zastavěné území obce, „docela mimo osadu“ v případě „povolení od politického úřadu“ (okresního úřadu). Toto povolení dokonce nebylo potřebné, pokud v blízkosti místa budoucí stavby již existovaly stavby pro bydlení, příslušející k osadě, třebaže „uzavřená“ část osady byla od místa stavby značně vzdálena. Slezský stavební řád také připouští, aby se budovy stavěly i bez přístupu na pozemek z veřejné komunikace. Zajištění přístupu k budově bylo soukromou věcí stavebníka a stavební úřad nemohl odmítnout vydat stavební povolení např. jen proto, že přístup je zajištěn pouze soukromou cestou nebo přes pozemek souseda podmíněný jeho odvolatelným souhlasem.¹⁹

Práva sousedů byla podle slezského stavebního řádu omezena, veřejný zájem byl nadřazen zájmu soukromému. Sousedé nemohli vyžadovat, aby stavba měla „z důvodu zachování dobrého vkusu“ určitou výšku, neměli však ani právo požadovat na stavebním úřadu nepovolení navrhované stavby z toho důvodu, že je k ní přístup pouze přes jejich pozemek nebo že odvod splašků je možný jen s použitím stoky v jejich vlastnictví, mohli pouze uplatnit námitky a v případě nevyhovění se odvolat.

Uvedené benevolentní podmínky stavebního práva spolu se skutečností, že v době rozmachu těžby a těžkého průmyslu ve slezské pánvi se zemědělství stalo jen doplňkovým zdrojem obživy a polnosti bylo možné dělit mezi potomky za účelem zřizování staveb pro bydlení, způsobily pravděpodobně vznik zástavby roztroušené po celém katastru obcí s výjimkou lesů. Po roce 1945 byl tento způsob využívání území úřady nadále tolerován, slezská zástavba se zahušťovala a rodinné domy byly povolovány u bývalých polních cest, nyní vyasfaltovaných, ale šířkově čím dál méně vyhovujících nárokům dopravy.

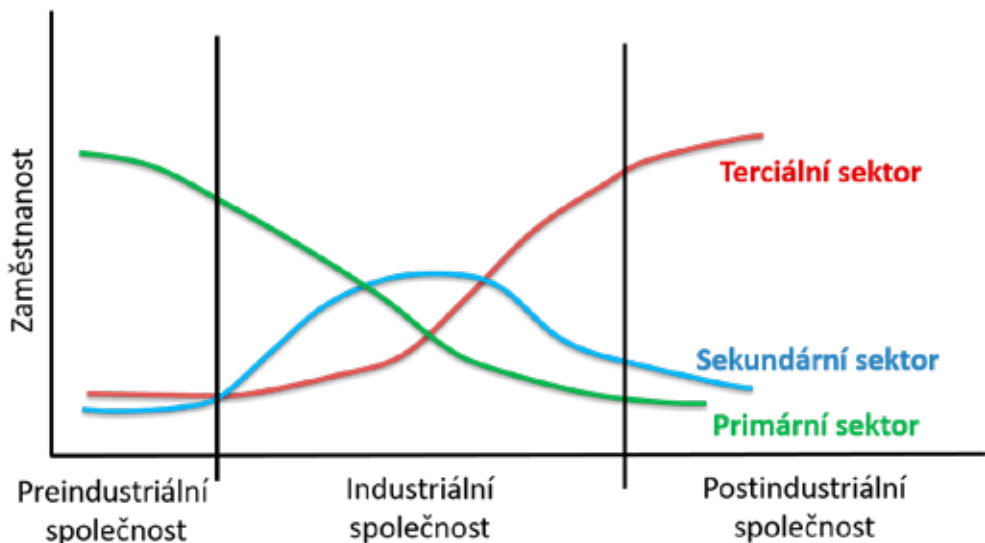
¹⁸ O tomto postupu svědčí v katastru zapsané rodinné domy na pozemcích orné půdy.

¹⁹ Praxe umísťování staveb bez ohledu na vazbu na veřejnou komunikaci bohužel založila problémy s přístupy na pozemek, které se řeší dodnes.

1.5.6 Industrializace a reindustrializace

Žijeme v době proměny sociální struktury obyvatelstva, často se tento proces přeměny označuje jako přechod industriální společnosti ke společnosti postindustriální. Koncept postindustriální společnosti byl zaveden na počátku minulého století. Popularitu koncept získal v 70. letech, kdy toto téma začali zpracovávat sociologové v dílech *La société post-industrielle* Alaina Touraineho a *The Coming of Post-Industrial Society* Daniela Bella. Základním rysem postindustriální společnosti je nárůst zaměstnanosti ve službách, které svým významem převýšily dosavadní vliv průmyslu. Fourastie popsal tento vývoj se zaměřením na proměnu ekonomiky prostřednictvím tří sektorů: primární (zemědělství, lesnictví, těžba, dobývání a rybolov), sekundární (průmysl) a terciální sektor (služby).

Obrázek 1.58: Fáze vývoje společnosti

Zdroj: FOURASTIE, J., 1949. *Le grand espoir du XXe siecle. Progres technique – Progres Economique – Progres social.* Paris. Přepřacováno autorem

S konceptem postindustriální společnosti je spojena deindustrializace, která je charakterizována jako trvalý pokles aktivity a kapacity průmyslu, zahrnuje absolutní a/nebo relativní pokles výkonu průmyslu, zaměstnanosti a výrobních prostředků.²⁰ Deindustrializace zahrnuje přeměnu společnosti od aspektů technologických, ekonomických, kulturních, sociálních i urbanistických. Hlavním důvodem poklesu zaměstnanosti v průmyslu je zvýšení produktivity způsobené automatizací a robotizací. Dalším důvodem klesající produkce průmyslu může být i miniaturizace, která vyžaduje menší množství vstupních materiálů. V kontextu Průmyslu 4.0 (tzv. čtvrtá průmyslová revoluce, která spočívá v digitalizaci a automatizaci výroby, vytvořením chytrých továren) budou tyto procesy nadále pokračovat, tzn., bude klesat zaměstnanost v průmyslu. Oproti tomu dochází k rozvoji sektoru služeb, který je sektorem s velmi širokým vymezením. Služby se nejčastěji dělí na tržní a netržní, případně na veřejné a osobní. Autoři Browning a Singelmann (1975) provedli podrobnější rozdělení služeb na produkční (sloužící výrobě), distribuční (síťové služby sloužící anonymní veřejnosti), sociální (organizované státem)

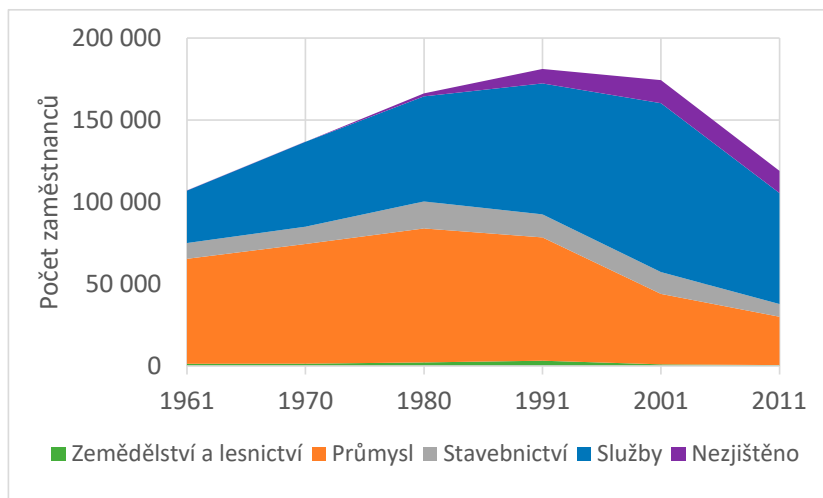
²⁰ Johnston et al. (eds.), 2000: Dictionary of Human Geography, heslo Deindustrialization.

a služby osobní povahy (adresované konkrétním klientům). Obecně platí, že služby mají nižší produktivitu práce než průmysl. Ale existují i služby generující extrémní zisky výrazně vyšší než v průmyslu, patří sem finanční služby včetně pojišťovnictví, informatika a komunikační technologie. Výše uvedené služby zesilují polarizaci společnosti včetně prostorového uspořádání (Sassen, 2001) a roli metropolitních aglomerací, kde jsou tyto služby převážně lokalizovány (např. sídla bank, IT společností, telekomunikačních společností).

Území českého Slezska v současnosti stále prochází procesem deindustrializace, ale i reindustrializace, tj. přeměny průmyslu. Tyto procesy se v území projevují rozdílnou intenzitou, např. v oblasti Karvinska dochází k deindustrializaci, která je spojena se snižováním počtu pracovních míst v průmyslu, sektor služeb po roce 2001 nevytváří další pracovní místa, což způsobuje i snižování celkového počtu obyvatel v území především migrací. Oproti tomu na Ostravsku a také na Jesenicku v současnosti dochází spíše k procesům reindustrializace, průmyslové podniky se restrukturalizovaly a využívají nové technologie, výrobky distribuují na nových trzích, nedostatek zaměstnanců řeší dovozem pracovní síly z okolí nebo ze zahraničí.

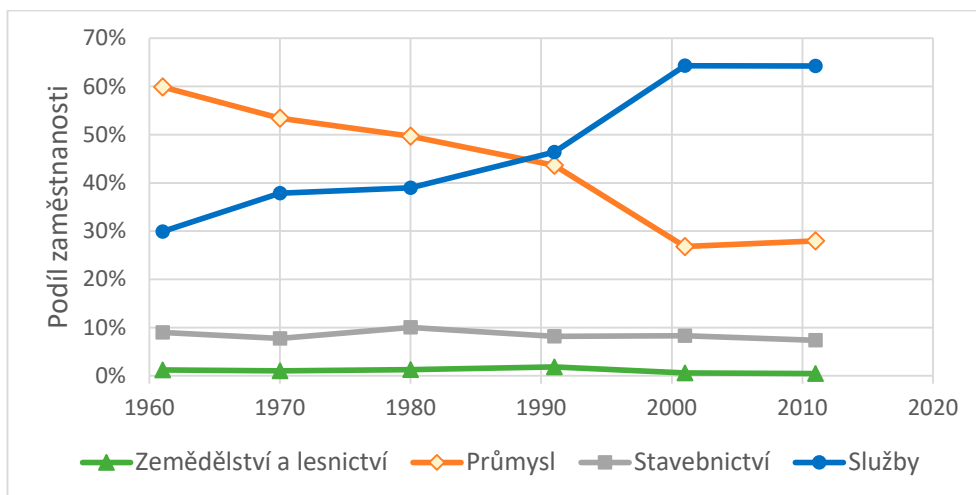
Výrazným příkladem procesu přeměny průmyslu v území je město Ostrava s polycentrickou strukturou vytvořenou historickým průmyslovým vývojem. O průmyslovém rázu města Ostravy rozhodl nález uhlí v roce 1763, k rozmachu Ostravy došlo v letech 1830–1880, kdy proběhla přeměna zemědělských osad v industriální město. Technologické využití uhlí v moderním hutnictví, energetice, chemickém průmyslu, dopravě přineslo rozvoj ekonomiky a podnítilo industrializaci velkého rozsahu. Ta postupovala tak rychle, že se tomuto trendu nemohlo přizpůsobit urbanizační uspořádání opožďující se za průmyslovými zájmy. Rozmach hornictví přinesl sídelní roztržičnost, která zbrzdila vývoj městotvorných aktivit, což způsobilo rozdělení města do tří center. Spolu s rozmachem průmyslu a těžby se zvyšoval zcela mimořádně i počet obyvatel. Stěhování velkého počtu obyvatel za prací na Ostravsko podnítil rozvoj stavebního podnikání v oblasti bydlení, na kterém se kromě soukromých podnikatelů podíleli i majitelé dolů a hutí, kteří pronajímali dělníkům i úředníkům závodní byty. Tyto historické souvislosti spolu s výstavbou nových obytných sídel pro zaměstnance v průmyslu (Poruba, Hrabůvka, Výškoviče, Dubina) ovlivňují dodnes současný charakter města. Bytová a domovní výstavba na území Ostravy se v současnosti soustřeďuje spíše do okrajových obcí a je zaměřena především na výstavbu nových rodinných domů, ale dochází i k zahušťování rozvolněné městské zástavby (např. Slezská Ostrava) a výstavby v prolukách (centrum Ostravy).

Obrázek 1.59: Vývoj zaměstnanosti obyvatel žijících na území Ostravy

Zdroj: ČSÚ, cenzy a Běžná evidence obyvatel k 1. lednu 2021

Obrázek 1.60: Vývoj podílů sektorů na území Ostravy

Zdroj: ČSÚ, SLDB 1961 až 2011

Do roku 1980 pracovala nadpoloviční většina obyvatel Ostravy v průmyslu, ke kterému se řadí i těžba a zpracování uhlí. Dlouhodobě docházelo k přesunu pracovních míst z průmyslu do služeb. U dvou největších zaměstnavatelů v průmyslovém odvětví došlo k restrukturalizaci, a tím k výraznému poklesu počtu pracovních míst. U Vítkovických železáren z přibližně 36 000 zaměstnanců zůstala v roce 2000 pouze jedna třetina a v současné době se počet zaměstnanců pohybuje okolo 7 000 s navazujícími závody. Druhý největší zaměstnavatel Liberty Ostrava, a. s. (dříve Nová huť) snížil do roku 2000 svůj stav z 25 000 pracovníků na polovinu, nyní zaměstnává přibližně 6 000 pracovníků.

Rokem 1989 se urychlil proces deindustrializace Ostravy, přičemž určité znaky bylo možné sledovat již v předchozím období. Tento proces postihuje celosvětově všechna průmyslová města (Glasgow, Dortmund). V Ostravě byla těžba na území města ukončena v roce 1994 a postupně se snižoval i význam těžkého průmyslu.

Vedle průmyslového sektoru se změna nejvíce dotkla sektoru obslužné a administrativní sféry, kde došlo k obrovskému růstu nevýrobních činností, což se odrazilo v údajích z roku 2011, kdy se zaměstnanost v průmyslu snížila na 28 % (v roce 1991 to bylo 43,7 %). Proces deindustrializace měl na jednostranně orientované město i celý region hluboký dopad. Nízká míra terciárního sektoru v Ostravě zapříčinila i nízký podíl budov občanské vybavenosti v centru města (stravování, kultura, zdravotnictví, školství apod.). Postupně ustávalo i budování sídlišť, ve výstavbě se pokračovalo jen v jižní části Ostravy (sídliště Dubina). Od roku 1991 dochází také k poklesu počtu obyvatelstva, který je způsoben především migračními ztrátami. Odchod obyvatel z Ostravy je způsoben jednak ekonomickými důvody (tj. nedostatek kvalitních pracovních míst), což se projevuje odchodem mladých vzdělaných obyvatel zejména do Prahy, tak i suburbanizací obyvatel do zázemí města. V současnosti levnější ceny bytů v porovnání s dalšími velkými městy mohou tyto procesy zvrátit.

Dopad deindustrializace na Ostravu není až tak drastický jako v Karviné, což je způsobeno výrazným rozvojem sektoru služeb z důvodu aglomeračních efektů a procesem reindustrializace, tj. vznikem pracovních míst v nových průmyslových společnostech, které přišly ze zahraničí, anebo vznikly transformací zastaralých technologií na nové. Pokles podílu zaměstnanosti v průmyslu se v Ostravě po roce 2001 zastavil. Pro další analýzu vývoje je nutno zohlednit zázemí Ostravy, které se procesem suburbanizace rozšiřuje, k tomu se využívá koncept FUA.

1.5.7 Rozvoj podnikání

Po roce 1989 během transformace společnosti na společnost s tržním hospodářstvím se rozvinuly možnosti podnikatelských aktivit. Postupně se vytvářela potřebná legislativa a další podmínky pro rozvoj podnikání, např. přizpůsobil se bankovní sektor. V míře podnikavosti obyvatel jsou v území ČR velké rozdíly. Míra podnikatelské aktivity je počet podnikajících fyzických osob na 1000 obyvatel v dané obci. Tato míra měří podnikavost obyvatel v území, která je ovlivněna jednak prostředím, např. v horských oblastech má mnoho obyvatel podnikatelské aktivity v oblasti cestovního ruchu (penziony, stánky s občerstvením, půjčovny a opravy sportovního vybavení, výroba a prodej suvenýrů apod.), a v druhém případě tradicí, např. odkaz Bati na Zlínsku. Dále je ovlivněna i procesem suburbanizace, kdy podnikatelé se stěhují do zázemí rozvíjejících se měst. Jednou z dalších možností, proč začnou obyvatelé podnikat, může být i ztráta zaměstnání, podnikání je způsob jak si tuto situaci kompenzovat.

Na území českého Slezska je největší míra podnikatelské aktivity v podoblasti Jeseníků ležících na území Olomouckého kraje. Během 10 let došlo k jejímu poklesu o 8,4 podnikatelů na 1000 osob. Podobná situace byla i v oblasti Opavska, kde v roce 2011 byla druhá nejvyšší míra podnikatelské aktivity a pokles byl o 11,5 podnikatelů na 1000 osob. Nejvýznamnější nárůst podnikatelské aktivity byl na Hlučínsku, které vykazuje i nárůst obyvatel z důvodu suburbanizace z Ostravy i Opavy. Je zřejmé, že suburbanizace je příčinou (stěhují se především obyvatelé ze středních vrstev, kde je vyšší míra zastoupení podnikatelů), ale i následkem, protože tito obyvatelé vyžadují rozvoj služeb v území, a tím vytvářejí podmínky pro rozvoj podnikatelského sektoru (např. zahradníci, úklidové služby, stavebnictví, volnočasové aktivity pro děti a mládež, stravovací služby, bezpečnostní služby apod.).

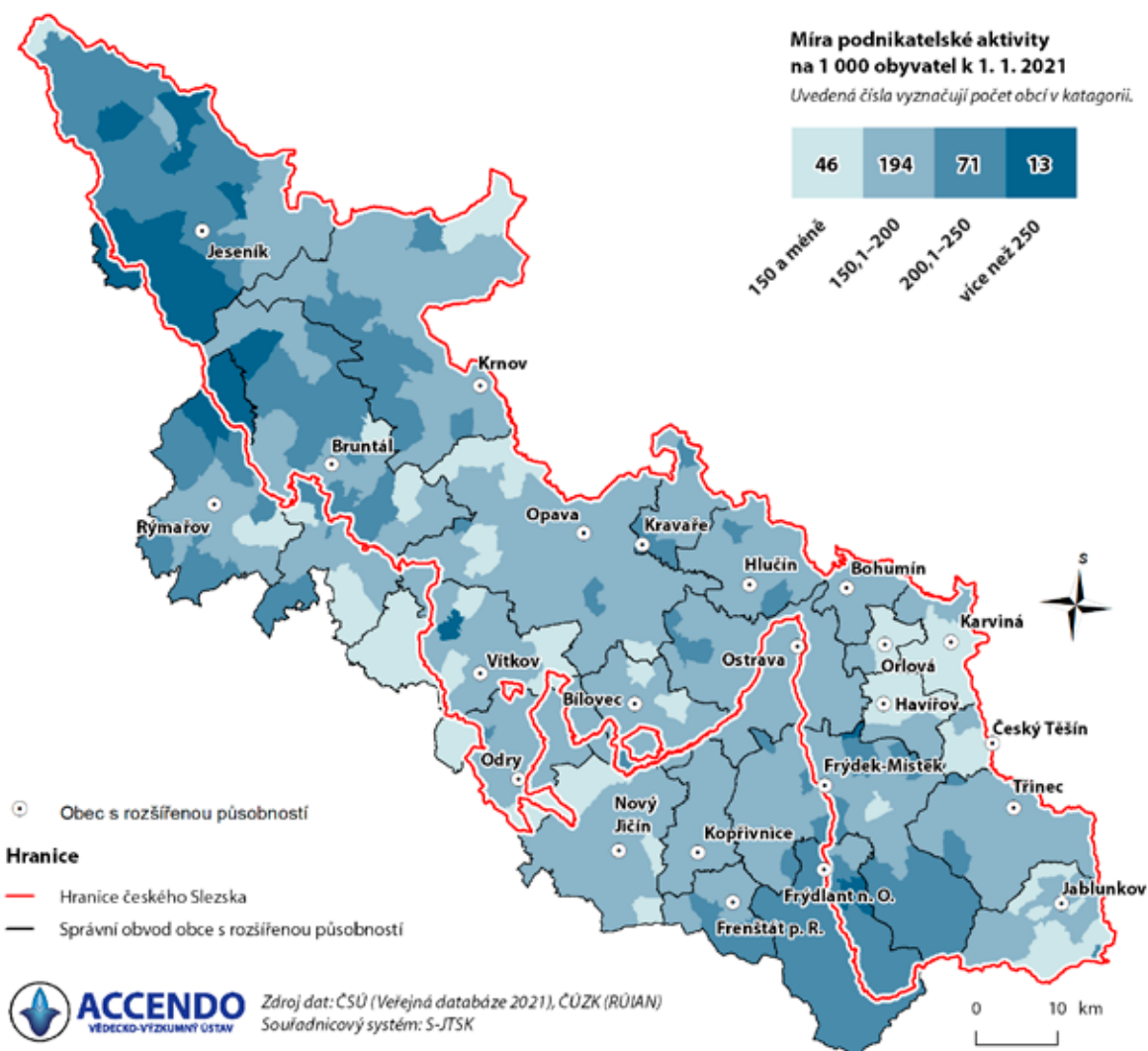
Pro vytvoření kontextu vývoje území je vhodné doplnit ukazatel počtu ekonomických subjektů se zjištěnou aktivitou na 1000 obyvatel, tzn. je vykazován v promile (‰). V následujícím grafu se zaměříme na vývoj tohoto ukazatele v podhorských oblastech českého Slezska, konkrétně se jedná o SO ORP Jeseník, Bruntál, Krnov, Vítkov a Jablunkov. Nejvyšší hodnoty počtu ekonomických subjektů byly v SO ORP Jeseník v rámci celého analyzovaného období od roku 2007 do roku 2020. Z výše uvedených dat vyplývá ekonomický růst celé oblasti. Pomalejší vývoj má Bruntálsko, které za Jeseníkem výrazně zaostává v počtu ekonomických subjektů na 1000 obyvatel. Jedním z možných důvodů je existence velkých firem se zahraniční účastí, jako jsou např. OSRAM v Bruntále, Husqvarna Manufacturing ve Vrbně pod Pradědem. Tyto společnosti jsou zde natolik významným zaměstnavatelem, že ovlivňují snížení potřeby vzniku dalších ekonomických subjektů v území. Nejvyšší nárůst ekonomických subjektů v podhorských oblastech vykazuje Jablunkovsko, které je ovlivněno procesem suburbanizace z Třinecka. Tímto územím prochází republiková rozvojová osa směrem na Slovensko. Rozdíl mezi SO ORP Jablunkov a SO ORP Vítkov výrazně vzrostl.

Tabulka 1.9: Míra podnikatelské aktivity na území českého Slezska

Rok	České Slezsko							Ostravsko moravská část
	Celkem	Jeseníky OLK	Jeseníky MSK	Opavsko bez Hlučína	Hlučínsko	Těšínské Slezsko	Ostravsko slezská část	
2011	163,5	239,2	170,5	178,2	172,4	145,5	171,2	173,5
2021	163,6	230,8	173,7	166,6	185,0	148,0	169,2	165,8
Rozdíl	0,1	-8,4	3,2	-11,5	12,6	2,5	-2,1	-7,7

Zdroj: ČSÚ, Organizační statistika, Běžná evidence obyvatel

Obrázek 1.61: Míra podnikatelské aktivity v obcích na území českého Slezska

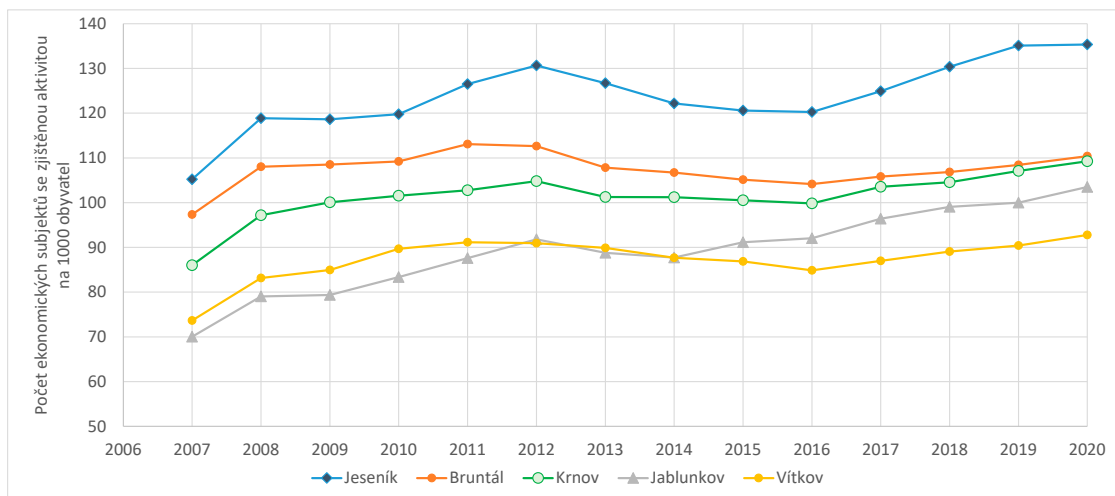
Zdroj: ČSÚ (Veřejná databáze 2021), ČÚZK (RUIAN)

Další oblasti českého Slezska zahrnují administrativní centra SO ORP Opava, Český Těšín a Ostrava a také oblasti zemědělského charakteru SO ORP Hlučín a Kravaře. Nejvyšší nárůst podnikatelských subjektů je v SO ORP Ostrava, která je administrativním centrem Moravskoslezského kraje, v roce 2007 jich bylo 102,4 % a v roce 2020 už 136,2 %. SO ORP Opava, které mělo 97,6 % těchto subjektů v roce 2007 a v roce 2020 jich mělo jen 117,2 % (podobný vývoj byl v SO ORP Ostrava). Podobné hodnoty v roce 2020 jako Opava dosáhly další SO ORP Český Těšín a Hlučín. Rovněž SO ORP Kravaře se této hranici v roce 2020 přiblížily. V kontextu klesající průměrné velikosti ekonomických subjektů lze předpokládat růst diverzifikace ekonomické báze v území jednotlivých SO ORP, tzn. jejich větší stabilitu pro budoucí vývoj i v krizovém období.

Poslední skupina představuje oblasti českého Slezska s průmyslovou minulostí, konkrétně se jedná o SO ORP Karviná, Orlová, Třinec, Havířov, Bohumín, a pro porovnání je znovu

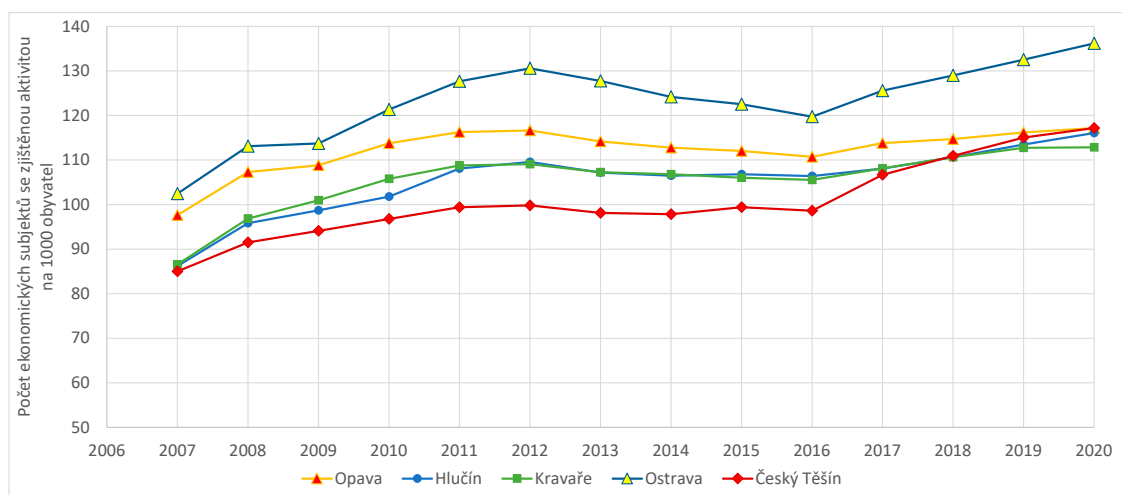
uveden vývoj SO ORP Ostrava. Nejprogressivnější vývoj v počtu ekonomických subjektů je v SO ORP Třinec, který udržuje krok s vývojem SO ORP Ostrava. Naopak nejmenší nárůst je u SO ORP Karviná a Orlová, které vykazují i nejnižší počet ekonomických subjektů na počet obyvatel. Obě tato území mají i největší ztráty počtu obyvatel ze všech analyzovaných SO ORP v českém Slezsku.

Obrázek 1.62: Počet ekonomických subjektů v podhorských oblastech SO ORP českého Slezska

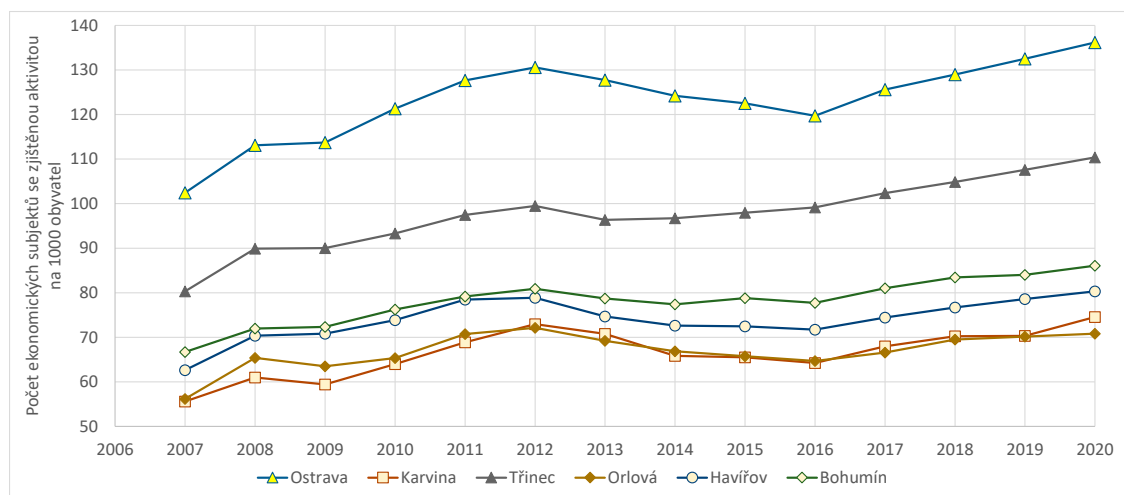
Zdroj: ČSÚ, Organizační statistika, Běžná evidence obyvatel – střední stav

Obrázek 1.63: Počet ekonomických subjektů v administrativních centrech a zemědělských oblastech SO ORP českého Slezska

Zdroj: ČSÚ, Organizační statistika, Běžná evidence obyvatel – střední stav

Obrázek 1.64: Počet ekonomických subjektů v průmyslových oblastech SO ORP českého Slezska

Zdroj: ČSÚ, Organizační statistika, Běžná evidence obyvatel – střední stav

1.6 Doprava jako modernizační prvek českého Slezska: současný stav a výhledy vybraných oblastí

1.6.1 Vývoj dopravních vazeb v 19. a 20. století

Z dopravního hlediska bylo rakouské, resp. české Slezsko oblastí s různou mírou dopravní dostupnosti, kterou ovlivnily nejen slezské války, ale také připojení Haliče k rakouské monarchii v roce 1772 a snaha konkurovat zavedeným trhům ve Vratislavi a ve Frankfurtu nad Odrou. Pro vládnoucí rod se tedy výstavba komunikací, podporujících jeho zájmy jak ve Slezsku, tak v Haliči stala prioritou (Popelka, 2013).

Kvalitativně zcela nový způsob dopravy představovala pro rakouské Slezsko a moravský klín v 19. století železnice. Zatímco na Ostravsku a Těšínsku sehrály zásadní roli v dopravní dostupnosti velké železniční firmy jako Severní dráha císaře Ferdinanda a Košicko-bohumínská dráha (Popelka, 2013), pro dopravně izolované části Šumperska, Jesenicka či Novojičinska zásadní roli sehrávaly železnice nižšího řádu, tzv. místní dráhy (Popelka, 2013), jimž v urbánním prostoru Opavy a Těšína zdatně sekundovaly pouliční dráhy (Závodná, 2016).

Zcela specifický charakter měla doprava v ostravsko-karvinské aglomeraci, kterou již počátkem 20. století František X. Hodáč označil za „kus amerikanismu v našich poměrech“ (Hodáč, 1910, s. 6). Zdejší prolínání průmyslových vleček montánní dráhy (Winkler, 1931) s železnicemi různých řádů a městskou dopravou (Závodná, 2016) mohlo v rámci českých zemí působit naprosto nezvykle, avšak při pohledu do ostatních uhelných regionů jej lze považovat za běžné (Szczech, 2013).

S postupným prosazováním jednotlivých typů dopravy jako běžné součásti každodenního života se rovněž rozšiřoval jak okruh cestujících, tak i investorů. Z původně exkluzivního předmětu podnikání (Hons, 1975) se po výkyvech způsobených krachem na vídeňské burze (Popelka, 2015) stal postupně předmět vícezdrojového financování místních investorů, zemských orgánů i obecních samospráv, k němuž se jako zcela nový typ podnikání již před první světovou válkou přidala soukromá individuální či hromadná doprava (Popelka a Závodná,

2016). V očích řady současníků totiž představovala dobrá dopravní dostupnost základní předpoklad hospodářského rozkvětu sídel, proto byla výstavba dopravní infrastruktury předmětem dobového lobbyingu.

Lze konstatovat, že dopravní dostupnost rakouského, resp. českého Slezska byla před první světovou válkou poměrně dobrá a rozvíjela se i v meziválečném období, kdy prioritu dostala inkorporace nově připojeného území – Hlučínska – do Československa (Závodná, 2011). Meziválečné období bylo také dobou, v níž se mnohem výrazněji začala rozvíjet především silniční automobilová (Gryžboň, 2014; Gryžboň, 2015) a autobusová doprava a s ní související infrastruktura (Hermann a Svoboda, 1928).

Poválečné období s postupnou přeměnou omezené demokracie v totalitární režim předznamenalo řadu problémů, s nimiž se oblast musela potýkat po roce 1948. Ve světle archivních pramenů vyvstává do popředí nekoordinovaný a nejasněný postup vládních a zemských orgánů k dopravní problematice, násobený rovněž rozvrácenými majetkovými a právními poměry a chronickým nedostatkem vozidel, pohonných látek a pracovních sil (Závodná, 2020).

Komplexní strukturální proměna československého průmyslu, kterou zrychlil a prohloubil únor 1948, výše uvedené disproporce ještě více zviditelnila. Vládní politika preference investic do těžkého průmyslu a urychlená výstavba tzv. ocelového srdce republiky – Ostravy – výrazně narušila dosavadní ekonomické vazby a regiony zaměřené na zemědělství, resp. tradiční průmysl s dominancí textilnictví odsoudila do pozice zaostalých, resp. zaostávajících regionů, popřípadě pouze oblastí doplňkového charakteru (Káňa, 1965; Hříbek, 1967). Zatímco po válce se vládní a zemské orgány pokoušely regiony Jesenicka, Hlučínska či Valašska znovu zalidnit, situace po roce 1948 naopak tyto migrační směry důrazem na jádro ostravsko-karvinské aglomerace obrátila. Stále větší poptávka po pracovních silách vyžadovala každodenní, resp. týdenní dojízdku, přičemž ani železniční, ani silniční doprava nebyla s to tyto dopravní nároky zvládnout (Horejsek a kol., nedatováno; Hříbek, 1967).

Nově se k problémům přidaly také důsledky prováděné socializace, kompetenční spory mezi vznikajícími národními a komunálními podniky (Závodná, 2020) a přetrvávající chronický nedostatek vozidel, o která se jednotlivé podniky napříč republikou přetahovaly, zpožděné dodávky, nedostatečný servis apod.²¹ (Horejsek a kol., nedatováno).

Chronické disproporce v dopravní obslužnosti kraje například v roce 1952 dospěly do fáze, kdy měly být rušeny všechny linky, které nesloužily k přepravě pracujících do zaměstnání, dále linky duplicitní se železnicí nebo městskou dopravou, linky zájezdové a dálkové.²² I přesto však dopravní prostředky nestačily a ani příjezd pravidelné linky automaticky neznamenal bezproblémové cestování. Především v zázemí ostravské aglomerace si cestující pravidelně stěžovali na přeplněné autobusy, které při cestě do nebo ze zaměstnání nemohli využít jednoduše proto, že se do nich nevešlí.²³ (Horejsek a kol., nedatováno).

Na druhé straně však podle průzkumu dopravní obslužnosti existovalo v roce 1952 v Ostravském kraji 187 obcí s nejbližší zastávkou ČSAD nebo železnice ve vzdálenosti 4 km, 48 obcí mělo zastávku vzdálenou do 8 km a 24 obcí nad 8 km (35 let ČSAD, [1984?]).

Chronický nedostatek pracovních sil v ostravském průmyslu eskaloval v řadě více či méně povedených návrhů, mezi nimiž nechyběla ani představa města Opavy coby noclehnárny Ostravy, ztroskotavší opět na poddimenzované dopravní infrastruktuře (Káňa, 1965).

V kontextu výše uvedeného tak lze nahlížet na výstavbu nových obytných celků na Ostravsku a Karvinsku jako na řešení jak výše uvedeného nedostatku pracovních sil, tak také poddimenzované dopravní obslužnosti regionu.

Na příkladu výstavby tzv. nové Ostravy (Poruby) je však patrné, jak se dlouhodobé problémy dojízdky do zaměstnání přenesly ze vzdálenějšího zázemí aglomerace do jejího samotného

²¹ ZAO, f. Severomoravský Krajský národní výbor, Ostrava, inv. č. 111, k. 2370.

²² Tamtéž.

²³ Tamtéž.

jádra. Vedle problému, jak zvládnout kvalitní přepravu zaměstnanců ostravských podniků např. z Hlučína, Petřkovic, Vratimova, Řepiště, Staré či Nové Bělé (Albrecht a kol., 2015, s. 20–25), se po rozhodnutí postavit novou Ostravu najednou stalo krucióální otázkou zajištění přepravy zaměstnanců z bydlíště, tj. z Poruby, na pracoviště, tj. primárně Novou huť Klementa Gottwalda v horizontu 30–45 minut.²⁴ Do popředí se tak i na Ostravsku dostal problém realizace zrychlené městské dráhy, resp. rychlodráhy, jejíž realizace se v průběhu následujících desetiletí opakovaně zvažovala.²⁵

Určitý zlom v dopravní problematice celého regionu přinesla až 60. léta 20. století. Jednak se ustálily téměř na 40 let hranice Severomoravského kraje, jednak se po krátkém intermezzu let 1960–1963 konsolidovala struktura národního podniku Československé státní automobilové dopravy. Jeho základními organizačními jednotkami zůstaly původní okresní podniky ČSAD, které se dále členily na dopravní závody a provozovny. Platilo, že pro ČSAD v Severomoravském kraji byly všechny jeho organizační složky označeny číslicí 7. V 80. letech 20. století tak například dopravní závod Bruntál nesl označení 701 a podléhaly mu provozovny v Krnově, Rýmařově a Moravském Berouně, dopravní závod Nový Jičín byl označen číslem 705, dopravní závod Olomouc 711 apod. V Ostravě bychom našli jak dopravní závod 709, tak také zasilatelství s kódem 721, nebo například závod výpočetní techniky 761 apod. (35 let ČSAD, [1984?]).

Od 60. let 20. století lze v dopravní infrastruktuře sledovat stále větší důraz na predikci dopravních potřeb aglomerace v následujících desetiletích. Právě z počátku tohoto období máme k dispozici první generel dopravy v Ostravě, který však neřešil dopravu aglomerace jako celku a svou preferencí automobilové dopravy a motorizace obecně přispěl k rušení úzkorozchodných drah na Karvinsku a jednokolejných tratí v obvodu města (Svinov, Hrabová) a k jejich nahrazení autobusy (Albrecht a kol., 2015).

Plánování dopravní obslužnosti ostravsko-karvinského revíru však komplikovaly i geologické podmínky regionu, protože bylo nutné na poddolovaném území provádět přeložky tratí, například z Dětmovic do Karviné přes Louky (Štefek, 2020), ale také neujasněná dopravní koncepte státu, kdy nebyla např. dořešena podoba odersko-dunajského průplavu. Svým způsobem podvazovala možnosti rozvoje aglomerace také připravovaná dálnice D47, která byla součástí dálniční sítě na území Československa vymezené vládním usnesením č. 286 o koncepci dlouhodobého rozvoje silniční sítě a místních komunikací z roku 1963 a navazovala na mezinárodní úmluvy o tvorbě mezinárodní dálniční sítě v ose Balt – Jadran, tedy předchůdce jedné z dnešních os systému TENT-T. Uvedené usnesení vytyčilo hlavní směry budování kapacitních silnic dálničního typu soustředěné na spojení Prahy s Brnem a Bratislavou, následně pak na propojení se Slovenskem. Celkem se jednalo o devět zamýšlených silnic dálničního typu o celkové délce 1711 km, přičemž zamýšlená dálnice D47 se měla na D1 napojovat v Čechyni u Rousínova a přes Ostravu vést k hranicím s Polskem (Šenkýř, 2011).

Úvahy o realizaci této dálnice výrazně zpomalily prostorové poměry Ostravy. Původně se předpokládala trasa po pravém břehu řeky Odry v průtahu Ostravou, avšak ta se postupem času ukázala pro město nevhodnou především proto, že podvazovala možnost výhledově rozšiřovat areál Moravských chemických závodů. V roce 1970 tak bylo přistoupeno k vypracování variantního vedení průtahu Ostravou. Zatímco tzv. severní varianta by vedla středem Poruby a dále po levém břehu Odry do Bohumína, tzv. jižní varianta předpokládala průtah Starou a Novou Bělou, Vratimovem, Šenovem a Havířovem a směřovala by následně na Český Těšín. Na základě usnesení vlády č. 271/1973 zajistilo Ředitelství dálnic pro hodnocení ústředními orgány pro obě varianty studie souboru staveb. Právě tyto ústřední orgány měly definitivně rozhodnout o konečném vedení dálnice D47 v ostravsko-karvinské aglomeraci. Pro územní rozvoj aglomerace však bylo problematické také to, že až do tohoto konečného roz-

²⁴ AMO, f. Dopravní podnik Ostrava, nezpracováno, k. 131; tamtéž, f. Útvar dopravního inženýrství města Ostravy (ÚDIMO), k. 54.

²⁵ AMO, f. ÚDIMO, k. 54, 69; tamtéž, f. Jednotný národní výbor Ostrava, inv. č. 552, Deník nové socialistické Ostravy, s. 30.

hodnutí byly obě trasy územně hájeny, bytová výstavba v jižním kvadrantu aglomerace se tak zkomplikovala.²⁶ Na finální podobě trasování se například neshodli ani inženýři, kteří posuzovali ostravské dopravní generely. Jižní variantu například v roce 1974 upřednostnil ing. Erich Vrtiš v koncepčním materiálu přehodnocujícím MHD města Ostravy.²⁷ Inženýři Peter Hubka a Rudolf Syrový naopak ve svém posudku z roku 1975, který se týkal dopravního generelu města Ostravy z roku 1973, poukázali na chybějící argumentaci, která by umožnila zodpovědné rozhodnutí ve věci trasování dálnice (Hubka a Syrový, 1974, s. 5).

Dopravní generel pro Ostravu z roku 1973 pak již zohlednil dopravní problematiku komplexně a soustředil se na provázání jádra ostravské aglomerace s okolními městy Havířov, Orlová, Opava, Karviná současně s výstavbou městského okruhu (Rudná, Mariánskohorská, Frýdecká, Místecká), přičemž tyto stavby pokračovaly až do roku 1989 (Lídl a kol., 2009). Ve srovnání s předchozím generelem je také patrný důraz na implementaci automatizace do dopravní obslužnosti a důraz na vědecké a racionalizační přístupy ve výstavbě i řízení dopravy.

Rozmach těžkého průmyslu doprovázený poddolováním si v 50. a především v 60. letech 20. století vyžádal přeložky tratí na území ostravsko-karvinského revíru. Na bývalé Košicko-bohumínské dráze musela být vybudována a zprovozněna nová trať v úseku Dětmárovice – Louky nad Olší. Významné změny doznalo také spojení mezi Ostravou, Havířovem a Českým Těšínem. Původní trať byla v úseku Havířov – Albrechtice u Českého Těšína přeložena (1962), v souvislosti s výstavbou tzv. polanecké spojky mezi Svinovem a Kunčicemi (1964) byla trať zdvoukolejněna a elektrizována (Lexa Přendík, 2016). Výše uvedené původní traťové úseky spolu s úsekem Doubrava – Orlová – Bohumín přebrala v průběhu 60. až 80. let 20. století do své správy firma Ostravsko-karvinský revír, doprava, n. p. a nadále sloužily výhradně nákladní dopravě, přičemž po roce 1989 docházelo k postupnému útlumu provozu na těchto tratích, úsek Rychvald – Bohumín byl v roce 2019 zastaven (Štefek, 2020).

S důrazem na jádro ostravsko-karvinského revíru ostře kontrastoval stav dopravní infrastruktury v ostatních obcích kraje. Velmi výrazně se zastarávání a chátrání dopravní infrastruktury projevovalo v západní části kraje, především v jeho příhraničních oblastech. Poválečné uspořádání Evropy a železná opona vedly ke zrušení přeshraničních úseků slezských tratí (Bernartice u Javorníku – Otmuchów, Vidnava – Nysa, Krnov – Głubczyce, Opava – Pilszcz).²⁸ V peážním provozu zůstal pouze úsek přes Gluchořazy, avšak bez možnosti nástupu/výstupu pro české cestující.

V případě východní části kraje, tj. na Těšínsku, si dominantní postavení spojky se Slovenskem udržela bývalá Košicko-bohumínská dráha, nyní součást národního podniku Československých státních drah.

Změny v podobě sítě lokálních drah byly do roku 1989 minimální. Došlo pouze ke zrušení části trati ze Svobodných Heřmanic do Horního Benešova z důvodu propadu poddolovaného území (1981), trati Ostravice – Bílá kvůli vybudování vodního díla Šance (1965)²⁹ a k vybudování tramvajového spojení mezi Hlučínem a Ostravou prostřednictvím tzv. tratě míru (1951–1982), (Garba 1990).

1.6.2 Vývoj dopravy do roku 2020

Převrat v roce 1989 neznamenal jen zánik totalitárního systému, ale odrazil se rovněž v hospodářské oblasti, dopravní infrastrukturu nevyjímaje. V chaotické době měnové reformy, kupónové privatizace a zániku československého státu (Průcha a kol., 2009) byla řada projektů

²⁶ AMO, f. ÚDIMO, k. 11, dopravní generel Ostravy z roku 1973.

²⁷ Tamtéž, k. 5. Kol. aut., 1974. Přehodnocení MHD města Ostravy, Brno. In: tamtéž, k. 9.

²⁸ *Železniční archeologie. Pardubický spolek historie železniční dopravy.* [online]. [cit. dne 6. 5. 2021]. Dostupné z: <http://www.pshzd.cz/archo.html>; *Konec přeshraničních tratí. Neuskutečněné projekty.* [online]. [cit. dne 6. 5. 2021]. Dostupné z: <http://www.muzeum.jesenik.net/vystavy/masinky/9.pdf>.

²⁹ *Železniční archeologie. Pardubický spolek historie železniční dopravy.* [online]. [cit. dne 6. 5. 2021]. Dostupné z: <http://www.pshzd.cz/archo.html>.

připravených v 80. letech 20. století zastavena či odsunuta a investice byly realizovány pouze v nezbytných případech. Postupné zapojování České republiky do západoevropských vazeb, které vyvrcholilo v roce 2003 vstupem státu do EU a v roce 2007 přistoupením k zemím schengenského prostoru, výrazným způsobem ovlivnilo rovněž podobu dopravní infrastruktury sledovaného území.

K dalším důležitým změnám je rovněž potřeba připočíst správní změny, k nimž došlo na přelomu let 1999 a 2000. Dřívější Severomoravský kraj zanikl a nahradil jej Moravskoslezský kraj, u něhož však došlo ke korekci územního rozsahu. Nově byly do Olomouckého kraje začleněny okresy Jeseník, Olomouc, Přerov a Šumperk a do Zlínského kraje pak okres Vsetín. Součástí Moravskoslezského kraje tak zůstaly pouze okresy Bruntál, Frýdek-Místek, Karviná, Nový Jičín, Opava a Ostrava-město.³⁰ Historické území rakouského, resp. českého Slezska, které sice po více než 40 let nebylo samostatným správním územím, ale bylo alespoň součástí jednoho kraje, tak bylo rozděleno mezi dva samosprávné územní celky s vlastními volenými samosprávnými orgány a s vlastní krajskou dopravní koncepcí, které překreslily dosavadní dopravní vztahy a vazby ve vztahu k původním a nově ustaveným krajským sídlům Ostravě, Olomouci a Zlínu.

Postupná integrace České republiky do EU nalezla svůj odraz rovněž v dopravní infrastruktuře zapojením do tzv. sítě TEN-T,³¹ přičemž územím Olomouckého a Moravskoslezského kraje měly procházet prioritní osy železniční dopravy ve směru Vídeň – Brno/Bratislava – Varšava – Gdaňsk a silniční dopravy ve směru Vídeň – Brno/Bratislava – Gdaňsk, označované také jako balticko-jaderský a rýnsko-dunajský koridor, resp. helsinko-krétský koridor.³²

Přistoupení České republiky k této vizi EU, rozpracovávané již od počátku 90. let 20. století, deklarovala česká vláda schválením dopravní politiky ČR na dobu 2005–2013. Pozornost se zaměřila na všechny oblasti dopravní infrastruktury s cílem její modernizace, racionalizace, bezpečnosti, komfortu, ekologické šetrnosti apod. Mezi jednoznačně formulovanými úkoly bylo vystavět a modernizovat dopravní infrastrukturu, především mezinárodní dálnice procházející územím obou krajů v návaznosti na výše zmíněnou síť TEN-T, v železniční dopravě se pozornost soustředila na modernizaci II. a III. transitního koridoru, železničních uzlů, na pokračování elektrizace tratí a optimalizace systémů regionální a městské dopravy, tvorbu integrovaných dopravních systémů, podporu cyklistiky apod. (Ministerstvo dopravy, 2005, s. 25; Sedmidubský, 2007).

Právního rámce mělo být dosaženo prostřednictvím novelizace širokého spektra příslušných legislativních norem. Z finančního hlediska se mělo jednat o kombinaci zdrojů státního rozpočtu, podpory z evropských zdrojů a finančního partnerství soukromého a veřejného sektoru (Ministerstvo dopravy 2005, s. 38–39; Sedmidubský, 2007).

1.6.2.1 Dálnice

Paralelně s tvorbou státní dopravní politiky probíhala také jednání o dopravních koncepcích na úrovni jednotlivých krajů. Prioritní pro rozvoj Moravskoslezského kraje byla a stále je především severojižní balticko-jadranská evropská dopravní osa, k níž byla v roce 2002 dotvořena a vydefinována koncepce tzv. slezského kříže.³³ Jeho severojižní koridor spojuje především vídeňskou a katovickou aglomerací a na území kraje jej vymezují dálnice D1, mezinárodní

³⁰ Severomoravský kraj. [online]. [cit. dne 6. 5. 2021]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Severomoravsk%C3%BD_kraj.

³¹ K procesu tvorby evropské dopravní politiky, vztahu TEN-T, multimodálních panevropských koridorů a procesu TINA viz Brunclík, Vorel a kol., 2009; Sedmidubský, 2007, s. 30–38.

³² *Trans-European transport network (Tent-T). Priority axes and projects.* European union 2004. [online]. [cit. dne 6. 5. 2021]. Dostupné z: <https://ec.europa.eu/ten/transport/maps/doc/axes/pp00.pdf>.

³³ Koncepce tzv. slezského kříže v podobě variantních návrhů v jednotlivých směrech vč. dálnice D 47 obsahuje např. již analýza čtyř variant rozvoje ostravsko-karvinské aglomerace, stať ing. Ericha Vrtiše o obecných faktorech utváření dopravní struktury, která je součástí studie přehodnocení MHD města Ostravy z roku 1973, s. 84–153, zde s. 96–97, 143, 144. Z hlediska variantního řešení D 47 se autor přiklání k jižní variantě, srov. s. 143, 144. AMO, f. ÚDIMO, k. 5, Kol. aut. Přehodnocení MHD města Ostravy, Brno 1974.

tah E462 v trase silnic I/48 a D48, II. transitní železniční koridor (Přerov – Bohumín), zamýšlená trať vysokorychlostní železnice a mošnovské letiště. Východní osu tvoří silnice I/11 a III. železniční koridor z Bohumína do Mostů u Jablunkova, propojuje především katovickou, ostravskou a žilinskou aglomeraci. V západním směru je poté slezský kříž vymezen silnicí I/11 a I/57 z Ostravy přes Opavu a Bartultovice do Opolí a železniční tratí z Ostravy přes Opavu do Krnova. Spojuje regionální centra a příhraniční regiony Opavska a Krnovska se subregiony Opolska a Nysy (Moravskoslezský kraj, 2020).

Idea slezského kříže se stala součástí základního programového dokumentu Koncepce rozvoje dopravní infrastruktury Moravskoslezského kraje, který zastupitelstvo kraje v roce 2004 schválilo, a postup prací byl každoročně aktualizován v tzv. bílé knize Moravskoslezského kraje, která představuje komplexní materiály, kterými kraj systematicky mapuje dopravní infrastrukturu a s ní spojené investice (Moravskoslezský kraj, 2016).

Z výše uvedených dokumentů je patrné, že dosavadní infrastruktura Moravskoslezského kraje neodpovídala dopravním potřebám, především s ohledem na nárůst silniční dopravy ve vztahu k průmyslovým zónám v Nošovicích (Paskovská, 2006, s. 21–22), Žilině a v Mošnově. Současně bylo zřejmé, že jednotlivé obce Moravskoslezského kraje trpí rostoucím motorismem kvůli neexistujícím městským okruhům či obchvatům a kraj samotný citelně postrádá páteřní dálnice a vysokorychlostní silnice, nedisponuje kvalitním leteckým spojením a jeho železniční infrastruktura je rovněž zastaralá.

Tyto oblasti tedy byly vybrány jako priority a kraj začal se systematickou snahou o jejich modernizaci. Největší zájem, ale i kontroverze vzbuzovala výstavba dálnice jako neuralgický bod celé dopravní infrastruktury severní Moravy a Slezska. Na rozdíl od předchozích let se počátkem 21. století začaly podnikat první faktické kroky k zahájení stavebních prací. Stavba byla svěřena Ředitelství silnic a dálnic a rozdělena na dílčí úseky s různými termíny realizace a zprovoznění. Původně se mělo jednat o dvě na sebe navazující dálnice: dálnice D1 měla končit v Lipníku nad Bečvou, kde se předpokládalo napojení na dálnici D47, která byla trasována od polsko-českých hranic přes Ostravu k Lipníku. K vlastnímu sloučení označení do podoby D1 došlo v roce 2006, kdy už byla výstavba vybraných úseků D47 v plném proudu. Již v říjnu 2003 se začalo s výstavbou úseku z Rudné do Hrušova v délce 8,540 km (stavba 4708) a v dalších letech stavba pokračovala směrem k polským hranicím poblíž Bohumína, kde se napojila na budovanou polskou A1 na základě mezivládní dohody uzavřené mezi Českou republikou a Polskem v roce 2001 (Šenkýř, 2011).

Na české straně výstavba pokračovala realizací dílčích úseků a dálničních přivaděčů. Úseky, které Ostravu napojily na dálniční síť (Bělotín – Hladké Životice, 4705 a Hladké Životice – Bílovec, 4706), začaly být stavěny v roce 2006 a do roku 2010 byly zprovozněny, ačkoliv dálniční průtah Ostravou v úseku Rudná–Bohumín byl zprovozněn již v listopadu 2007 (Ředitelství silnic a dálnic ČR, 2010). I když se předpokládalo zprovoznění celé dálnice do roku 2015, kvůli komplikacím ve výstavbě, mj. např. při realizaci obchvatu Přerova, bylo předpokládané datum zprovoznění celé dálnice stanoveno na rok 2024 (Ředitelství silnic a dálnic ČR, 2019).

Vedle dálnice byla v letech 2004–2008 rovněž iniciována výstavba dílčích úseků rychlostní silnice R48 z Frýdku-Místku do Českého Těšína včetně potřebných přeložek, do vlastnictví kraje bylo získáno mošnovské letiště, modernizace probíhaly i v železniční dopravě (viz níže). Významnou roli v modernizaci dopravní infrastruktury kraje sehrálo v roce 2013 zařazení dálnice D1 a mošnovského letiště do hlavní sítě a dálnice D48 ve směru na Slovensko do globální sítě.

Další paralelně připravovanou stavbou se stala modernizace silnice I/11 v úseku Jablunkov-Třanovice a do roku 2008 pak v dílčích úsecích Ostrava – Opava. Jedná se především o obchvat Opavy, Mokřých Lazců, Hrabyně a tzv. prodlouženou Rudnou.

V současné době je na území kraje dokončena a zprovozněna dálnice D1, probíhá modernizace tahu E462, realizuje se napojení tahu silnice I/11 na dálnici D48 v oblasti Třanovic. Zpro-

vozněn je obchvat Velké Polomi, Hrabyně, prodloužená Rudná, severozápadní obchvat Krnova. Dále se pokračuje v dobudování severního obchvatu Opavy. (Moravskoslezský kraj, 2020).

1.6.2.2 Modernizace železnice

Mnohem výraznější zásahy do železniční sítě lze pozorovat od 90. let 20. století. Zánikem Československa došlo k reorganizaci státního podniku Československých státních drah na České dráhy a později na rozdělení Českých drah na správce železniční dopravní cesty a na České dráhy jako jednoho z provozovatelů železniční dopravy.

Usnesením vlády z roku 1995 byly z celostátní dráhy vyčleněny všechny regionální dráhy. Liberalizace a optimalizace krajské i městské dopravy, tvorba integrovaných dopravních systémů apod. zasáhly javornické a jesenické regionální tratě. Hlavní tahy mezi Olomoucí, Šumperkem, Krnovem, Opavou a Ostravou prochází v 21. století postupnou a komplexní modernizací traťového svršku i spodku, zabezpečovacího zařízení i nádražních prostor, na nevytížených a nerentabilních neelektrizovaných tratích dochází k redukci spojů. Funguje např. sezonní osobní/turistická doprava (Třemešná ve Slezsku – Osoblaha, Mikulovice – Zlaté Hory, Kravaře ve Slezsku – Chuchelná).³⁴ Soukromý nákladní provoz je často jediným způsobem, jak regionální tratě (Opava-východ – Svobodné Heřmanice, v jedné části Velká Kraš – Vidnava)³⁵ nebo aspoň jejich část (Bruntál – Světlá Hora) (Kuba, 2020) zachovat, nicméně i nyní jsou podnikány poměrně kontroverzní kroky k tomu, aby bylo možné nerentabilní tratě konzervovat (Sůra, 2021).

V průběhu posledních let také prošly modernizací tratě z Bohumína do Petrovic jako součást II. železničního koridoru a trať z Bohumína do Mostů u Jablunkova jako III. železničního koridoru. Ve stadiu příprav je koncept VRT, tzn. vysokorychlostní železnice (Jiříček, 2020).

1.6.2.3 Integrované dopravní systémy

Vedle individuální automobilové dopravy a příslušné infrastruktury probíhal na území obou krajů již od 90. let 20. století proces tvorby tzv. integrovaných dopravních systémů, jehož cílem bylo optimalizovat různé typy dopravy a zajistit dopravní obslužnost kraje dle jeho potřeb. V případě Moravskoslezského kraje existuje od roku 1995 jako společnost s ručením omezeným firma Koordinátor ostravského integrovaného dopravního systému (KODIS), v případě Olomouckého kraje podobnou funkci plní Koordinátor integrovaného dopravního systému Olomouckého kraje (KIDOK), příspěvková organizace Olomouckého kraje, vzniklá v roce 2012. Obě organizace se zaměřují především na správu integrovaného systému a jeho další rozvoj a pro samotný provoz zajišťují nezbytnou administrativu (výběrová řízení, evidenci tržeb, správu a sestavení jízdních řádů apod.).

Do integrovaných dopravních systémů jsou zapojovány také železniční linky, např. v rámci Moravskoslezského kraje existuje od roku 2008 tzv. Esko Moravskoslezsko, což je koncept tzv. S-linek a R-linek, které mají umožnit rychlejší a snadnější příměstskou a regionální dopravu (České dráhy, 2008) a s tím související úpravy tarifů, např. tvorba tzv. konceptu Ostrava XXL a od roku 2011 postupný přechod k tzv. odisce, tj. jedinému vzájemně uznávanému elektronickému

³⁴ Osoblažská úzkokolejka. [online]. [cit. dne 15. 5. 2021]. Dostupné z: <http://www.osoblazsko.com/zajimavosti>; *Železniční trať Mikulovice – Zlaté Hory* [online]. [cit. dne 15. 5. 2021]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/%C5%BDelezni%C4%8Dn%C3%AD_tra%C5%A5_Mikulovice_%E2%80%93_Zlat%C3%A9_Hory; NAVRÁTIL, Bohumil, 2010. Válka přerušila železniční trať z Opavy do Ratiboře. In: *Opavský deník*. [online]. 18. dubna. [cit. dne 15. 5. 2021]. Dostupné z: https://opavsky.denik.cz/zpravy_region/valka-prerusila-zeleznicni-trat-z-opavy-do-ratibor.html.

³⁵ *Železniční trať Opava východ – Svobodné Heřmanice – Horní Benešov*. [online]. [cit. dne 15. 5. 2021]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/%C5%BDelezni%C4%8Dn%C3%AD_tra%C5%A5_Opava_v%C3%BDchod_%E2%80%93_Svobodn%C3%A9_He%C5%99manice_%E2%80%93_Horn%C3%AD_Bene%C5%A1ov; HÁNYŠ, Rostislav, 2020. Na nejsevernější trať v Olomouckém kraji se možná vrátí vlaky, cestující ne. In: *Idnes.cz*. [online]. 9. října. [cit. dne 15. 5. 2021]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/olomouc/zpravy/zeleznice-regionalni-trat-velka-kras-vidnava-jesenicko.A201006_574908_olomouc-zpravy_dik.

kému platebnímu prostředku u dopravců zajišťujících veřejnou osobní dopravu v rámci ODIS.³⁶ S přechodem k odisce souvisela i strategie Dopravního podniku Ostrava, a. s., který k 1. dubnu 2020, tj. po třech a půl letech od zavedení bezkontaktních plateb, zrušil platnost papírových jízdenek (Dopravní podnik Ostrava, 2019).

1.6.2.4 Vlakotramvaj

Útlum hornické činnosti v revíru a následná rekultivace a revitalizace těžbou postiženého území ovlivnila především vlečkový systém ostravsko-karvinského revíru (Ožanová a Roháč, 2011). Rostoucí tlak Evropské unie směrem k nízkoemisní ekonomice i rostoucí přepravní nároky staví stále výrazněji do popředí otázku budoucího využití stávající dopravní sítě ostravsko-karvinské aglomerace. Do roku 2021 byly vlečky bývalé báňské dráhy přístupné pouze v mimořádných případech při akcích pořádaných Slezským železničním spolkem ve spolupráci s provozovatelem nákladní dopravy AWT.³⁷ Teprve v letošním roce začaly být vybrané trati sezónně využívány, mj. i pro přepravu návštěvníků ostravské ZOO.³⁸ Snaha o jejich transformaci do podoby vlakotramvaj (Lipowski, 2019) však zůstává bez odezvy.

V souvislosti se vznikem Moravskoslezského kraje v roce 2000 začala být řešena jeho komplexní dopravní obslužnost. V posledním dvacetiletí se pozornost při řešení dopravní obslužnosti kraje soustředila především na možnost vybudovat systém tzv. vlakotramvaje (train-tram). Úspěšným průkopníkem tohoto systému, který v sobě integruje regionální železniční a městskou kolejovou dopravu, je německé město Karlsruhe, které bývá často považováno za kolébku moderního systému train-tram (Velek, 2015), nicméně postupně jej přejala a zprovoznila i další evropská města (Pilgr, 2017).

V souvislosti s možnostmi transformace bývalých uhelných regionů se systém vlakotramvaje začal zvažovat i na Mostecku, resp. Liberecku, stranou nezůstala ani možnost využít tento dopravní systém pro obsluhu rozsáhlých aglomerací, jako je např. Praha (Pilgr, 2017).

Rovněž v Moravskoslezském kraji se otázka realizace vlakotramvaj dostala poměrně brzy ke slovu (Moravskoslezský kraj, 2020). Pro zjištění možností výstavby systému train-tram si nechaly České dráhy v letech 2003–2006 zpracovat u společnosti DIPRO, s. r. o., studie kolejového spojení Ostravy s Hlučínem a Ostravy s Orlovou (Laně, 2010) V rámci podkladových materiálů se vycházelo především ze specifických požadavků na provoz vozidel, která musejí splňovat drážní požadavky železnice i tramvaje, i z technických požadavků, kdy se jednalo o provoz jednoho vozidla v různých dopravních systémech.

Důvodem zpracování podkladů pro systém vlakotramvaje byla snaha snížit zátěž autobusového spojení vybraných oblastí s Ostravou. V případě spojení s Hlučínem, popř. s Opavou (Hinčica, 2018), se předpokládalo využití koncových železničních, resp. tramvajových stanic a rovněž i profilu bývalého tramvajového spojení Ostravy s Hlučínem. Projektční kancelář, které byla studie zadána, zpracovala územně-technickou studii (2004) tohoto spojení. Ačkoliv pro projekt byla získána i obecní samospráva Ludgeřovic, která se původně stavěla proti, projekt nebyl doposud realizován především ze dvou důvodů. Tím prvním je zatím neexistující česká legislativa, která by umožňovala kombinovaný provoz na železničních a tramvajových tratích, tím druhým byly náklady na vybudování projektu, které se blížily dvěma miliardám (Pilgr, 2017) s návratností cca 98 let při roční úspoře cca 20 milionů Kč (Bartoňová, 2013).

Na tuto aktivitu navázaly České dráhy, a. s., objednaním další studie systému vlakotramvaje, tentokrát pro trasu Ostrava – Orlová – Karviná. Tato studie se zabývala využitím tramva-

³⁶ *Projekty a projektové záměry ODIS*. [online]. [cit. dne 15. 5. 2021]. Dostupné z: <https://slideplayer.cz/slide/2452459/>.

³⁷ *Báňské spěšné vlaky. Slezský železniční spolek*. [online]. [cit. dne 15. 5. 2021]. Dostupné z: <https://slezskyzeleznicnispolek.cz/udalosti/banske-spesne-vlaky-vi/>.

³⁸ *Pro přepravu návštěvníků do ostravské ZOO se využijí vlečky AWT*. 16. května 2018. [online]. [cit. dne 15. 5. 2021]. Dostupné z: <https://www.systemylogistiky.cz/2018/05/16/do-zoo-ostava-po-vleckach-awt/>; *Zahajujeme provoz osobních vlaků po OKR!*. 12. a 13. června 2021. [online]. [cit. dne 6. 6. 2021]. Dostupné z: <https://slezskyzeleznicnispolek.cz/udalosti/testovaci-udalost/>.

jových tratí Dopravního podniku Ostrava, železničních tratí a dále vlečkových tratí OKD. Studie byla dokončena v roce 2006, optimální variantu tratě představovalo využití železniční trati z ostravského hlavního nádraží do Hrušova a následně koridorem vlečky OKD přes areál bývalého dolu Heřmanice, Rychvaldem až do Karviné, kde se měla trať napojovat na nově vybudovanou tramvajovou trať k autobusovému nádraží (Pilgr, 2017). V souvislosti se závěry konceptu rozvoje pohornické krajiny Karvinska (POHO2030) však koncept vlakotramvaje může představovat zásadní prvek zdejší dopravní obslužnosti jako součásti doposud zatím teoretického modelu představeného Danielem Lipowským, který ve své bakalářské práci vytváří uzavřený systém OVTO – ostravský vlakotramvajový okruh – jako páteřní síť pro vlakotramvajovou dopravu přibližně v roce 2030 (Lipowski, 2019).

Původní velkorysé plány z roku 2008, které propojovaly Orlovsko s Těšínskem a Rybníkem (Klimšová, 2009), byly zřejmě opuštěny. Ačkoliv téma vlakotramvaje se v průběhu let objevovalo na stránkách regionálního tisku, nezřídka jako předvolební lákadlo,³⁹ zdá se, že projekt samotný je reálný i ekonomicky uskutečnitelný. Vlastní tramvajový systém je nejprve nutno rozpracovat jako projekt a začlenit jej do územních plánovacích dokumentací. Předpokládá se spojení Ostravy s Karvinou a Havířovem, přičemž existuje několik možností trasování, které částečně kopírují historické směry někdejších úzkorozchodných drah. V úvahu připadá jižní spojení s Karvinou přes Rudnou a Havířov, dále severní spojení přes Rychvald a Orlovou. Vyloučena není ani varianta spojení Petřvald v návaznosti na koncepci POHO2030 a rozvoj ZOO Ostrava. Právě rok 2030 by měl být datem, kdy by měl být projekt za necelých 16 miliard Kč postaven (Gabdžyl, 2021).

³⁹ Modrá tramvaj pro Karvinsko. 2016. In: *Československý dopravák. Doprava – technika – urbanismus*. [online]. 19. září. [cit. dne 15. 5. 2021]. Dostupné z: <https://www.cs-dopravak.cz/2016-9-19-modr-tramvaj-pro-karvinsko/>.

2

Historický vstup k vývoji českého Slezska

2 Historický vstup k vývoji českého Slezska

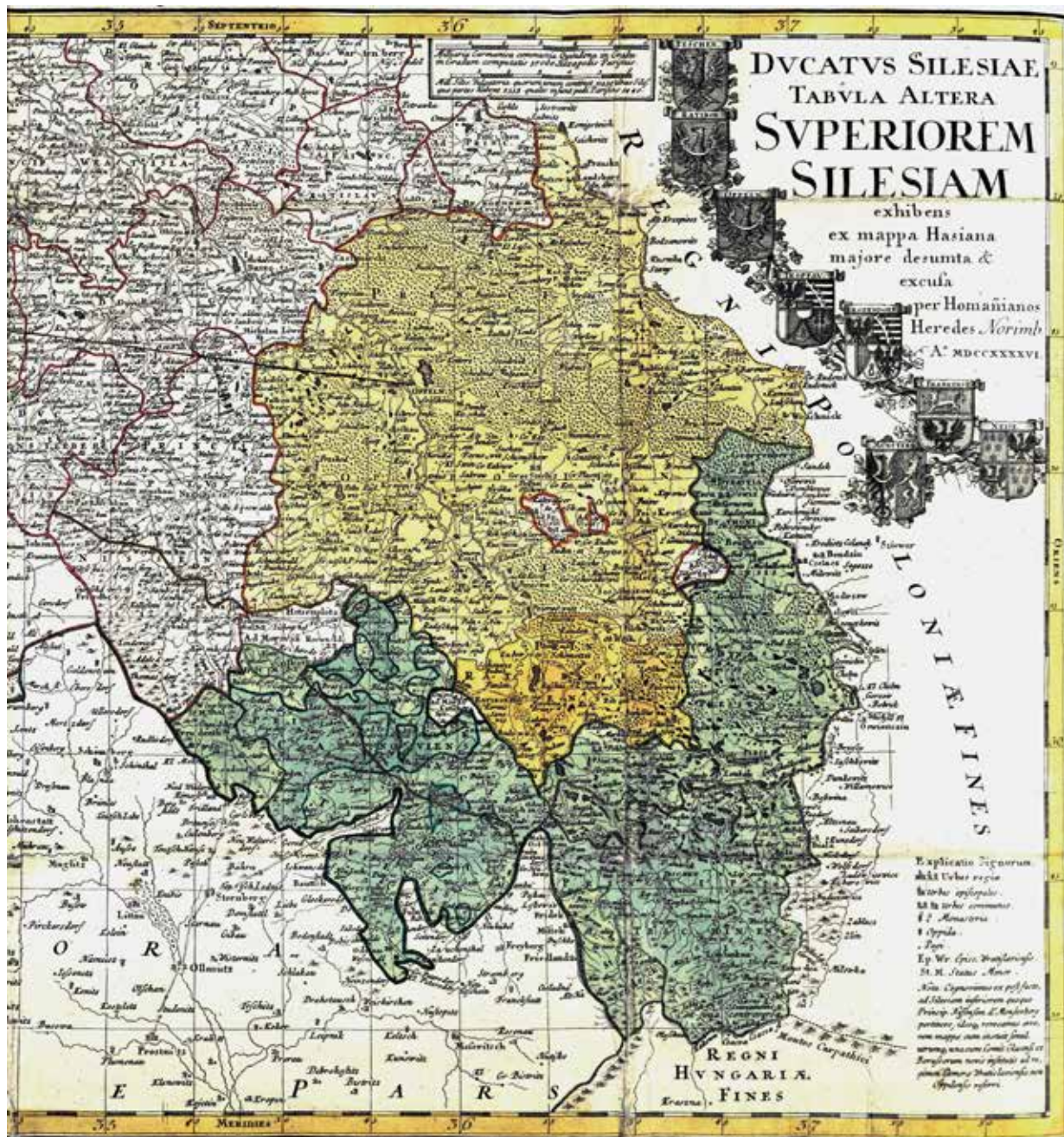
2.1 Moravsko-slezské pomezí ve středověku a raném novověku (nástin vývoje historických územních celků do roku 1740)

Mírový protokol z Berlína 1742 stanovil, že součástí habsburské monarchie mělo zůstat pouze celé území Těšínského knížectví, k němuž byla z původního Ratibořska přičleněna část nižšího stavovského panství Bohumín, dále většina Opavského a Krnovského knížectví, menší část Nisko-grotkovského knížectví a v podstatě všechny tzv. moravské enklávy ve Slezsku. Rakousku tedy připadlo necelých 14 % z celkové rozlohy Slezska (Gawrecki a kol., 2003, s. 49–52; Uhlíř, 2012, s. 374; Mahel, 2013, s. 17–18; Kubica, 2019, s. 4). Podpis mírových dohod uzavíral jednu z etap dějin Slezska, měl zásadní význam pro jeho další vývoj a poznamenal zejména historické územní celky, které se nacházely na pomezí nově vytyčené státní hranice. Citelný zásah do kontinuity těchto území, vyvíjejících se od dob vrcholného středověku jako do jisté míry svébytné správní útvary, a jejich zapojení do nových struktur státního aparátu narušil dosavadní poměry v regionu. Pro pochopení územního, kulturního, ekonomického a demografického vývoje po prohraných slezských válkách je nutné se nejdříve seznámit v nástinu se staršími dějinami země tvořících tzv. rakouské Slezsko. Kvůli specifickým poměrům v daných historických celcích, jejich rozdílné příslušnosti k nadřazeným územním jednotkám a odlišnému právnímu postavení bude popsán jejich rozvoj ve středověku a raném novověku v dílčích podkapitolách.

Než k tomu však přistoupíme, zastavme se krátce u samotného Slezska (něm. Schlesien, pol. Śląsk, lat. Silesia), jež se ve starších dobách na rozdíl od Českého království či Moravského markrabství skládalo z mnoha dílčích historických územních celků s vlastními zemskými správními orgány a svébytným právním postavením – tj. knížectví. Slezsko se rozkládá na horním a středním toku Odry, řeky, která byla nejdůležitější komunikační tepnou a zdrojem obživy obyvatel od počátku osídlení úrodných nížin rozprostírajících se po jejích březích. Procházely tudy i stezky spojující východní a západní Evropu, severské země se Středomořím. K soustavnějšímu osídlení Poodří přispěly až slovanské kmeny v raném středověku. Patrně jeden z nich – Slezané, kteří se usadili v okolí Vratislavi, se zasloužil o zobecnění názvu pro celou pozdější oblast. Podle jedné z hypotéz pojmenování Slezsko pochází od názvu posvátné hory Slenzy (pol. Ślęza), jež své označení získala zřejmě od slovanského výrazu ślęg, znamenajícího nepohodu či zvýšenou vlhkost, způsobenou mlžným oparem, v němž tento vrchol bývá často zahalen (např. Bahlcke, 2001, s. 23; Rosik, 2009, s. 53). Vedle Slezanů se v západní části Slezska někdy v 8. století usadili Dědošané, Bobřané a Třebované, území Horního Slezska obývali Opolané, na jihu sousedící s Holasici a na východě s Vislany (např. Bakala, 2003, s. 115, zde další literatura k tématu).

Území Slezska, rozděleného zhruba uprostřed hlubokým pohraničním hvozdem (tzv. přesekou) na severozápadní a jihovýchodní část, tzn. vlastní Slezsko a Opolsko, náleželo do sféry vlivu polského státu. K jeho osamostatnění ve formě dědičného údělu došlo v roce 1138, kdy jej získal kníže Vladislav II. Vyhnanec († 1159). Čtyři roky po jeho smrti obdrželi od seniora rodu, Boleslava IV. Kadeřavého, celou oblast Poodří Vladislavovi synové Měšek I. Křivonohý († 1211) a Boleslav I. Vysoký († 1201). Měšek se stal zakladatelem větve piastovského rodu, jejíž potomci si v dalších generacích podrželi vládu v postupně se konstituujících knížectvích bytomsko-kozelském, opolském, osvětimském, ratibořském a těšínském. Jeho bratr Boleslav I. se pak stal prapředkem všech dolnoslezských Piastovců, kteří v průběhu 13. a 14. století obsadili knížecí stolce v Hlohově, Lehnici, Minsterberku, Olešnici, Svídnici, Vratislavi či Zaháni. S rozrodem dynastie slezských Piastovců tak úzce souviselo vnitřní územní členění Slezska na jednotlivé, stále menší samostatné správní celky. Rozdrobená knížectví po následném vymření dědičných vládců (v roce 1335 vymřela vratislavská větev slezských Piastovců, 1368 svídnická, 1428 min-

Obrázek 2.1: Mapa Horního Slezska vypracovaná profesorem matematiky ve Wittenberku Janem Matyášem Hasem, která vyšla u Hommanových dědiců v Norimberku v roce 1746. Pravý horní roh mapového pole zdobí erby jednotlivých knížectví. Je zajímavé, že autor zcela nejvýše, na nejčestnější místo umístil erb Těšínského knížectví, níže pak Ratibořska, Opolska, Opavska, Krnovska, Minsterberska a Niska. Poznámka na dolním okraji mapy informuje o rozdělení Horního Slezska po rakousko-pruských válkách v roce 1742

Zdroj: ZAO, f. Mapy a plány, inv. č. 86

sterberská, 1492 olešnická, 1504 hlohovská, 1532 opolská, 1625 těšínská, 1675 lehnicko-břežská; v roce 1647 Poděbradové jako držitelé Minsterberského knížectví, v roce 1521 opavsko-ratibořští Přemyslovci) přecházela do rukou panovníka jako odumřelá léna České koruny, nebo je trvale či jen dočasně získávaly významné šlechtické rody. Po třicetileté válce se počet slezských knížectví ustálil na 16, z nichž 11 náleželo k Dolnímu Slezsku (břežské, hlohovské, javorské, lehnické, minsterberské, nisko-grotkovské, olešnické, svídnické, vratislavské, volovské a zaháňské) a pět k Hornímu Slezsku (krnovské, opolské, opavské, ratibořské a těšínské), (podrobněji viz Orzechowski, 1971a, 1971b, 1972; Korbelařová, 2002, s. 164).

Roztříštěnost Slezska na jednotlivé země a zemičky se odrazila v jeho vnímání jako integrálního územního celku (podrobněji viz Růther, 2010; Manikowska, 1990, s. 253–267). Proces utváření politické identity širšího Poodří souvisel se zapojením slezských lenních knížectví do svazku korunních zemí za vlády Jana Lucemburského. Mezník v dalším vývoji představovala vojenská výprava krále Jana do Polska, během níž v Opavě v únoru 1327 složili před panovníkem hold (horno)slezští Piastovci – Boleslav Nemodlínský, Kazimír I. Těšínský, Lešek Ratibořský a Vladislav Bytomský. Během následujícího tažení se Lucemburkovi na svou stranu podařilo získat i některé z dolnoslezských knížat. Suverénní postavení českého krále ve Slezsku

Obrázek 2.2: Země Koruny české (1348–1742): 1) Čechy; 2) Kladsko; 3) Morava; 4) Slezsko; 5) Opavsko, Krnovsko; 6) Osvětimsko, Zátorsko (od 1457 u Polska); 7) Sevěřsko (od 1443 u Polska); 8) Horní Lužice (od 1635 v lenním držení Saska); 9) Dolní Lužice (od 1635 v lenním držení Saska); 10) Chebsko

Zdroj: Petr Kwašný

pak potvrdily dohody uzavřené v Trenčíně (24. srpna 1335) a uherském Vyšehradu (12. listopadu 1335). Právní postavení Slezska v rámci zemí Koruny české s definitivní platností stvrdil král Karel IV. Slezská lenní knížectví na základě dokumentu ze 7. dubna 1348 panovník inkorporoval pod svou vládu, když potvrdil, že „je i s vazaly, lény a leníky, výnosy, důchody, soudy, právy a zvyklostmi a náležitostmi připojuje, přivtěluje, připisuje a neodlučitelně a neoddělitelně spojuje s Českým královstvím a jeho Korunou.“ Podíváme-li se na zmíněný dokument pozorněji, zjistíme, že identita Slezska v pojetí královny kanceláře prostřednictvím vydané listiny ve jménu Karla IV. odráží soudobé vnímání této země. Nehovoří se v ní o Slezsku jako celku, nýbrž se uvádí „knížectví slezská, knížectví vratislavské s městem Vratislaví“ (*ducatum Silesienses ac ducatum Vratislaviensem cum Vratislavia civitate*), (Hrubý, 1928, č. 61).

Integrační politika vedla k vytváření správních celků, ovšem zároveň k posilování zemské identity jednotlivých slezských historických území. Zásadní roli v těchto procesech sehrávala knížecí piastovská dynastie, jež se stala zhmotněním dlouhotrvající tradice a právního řádu v zemi. Piastovci vystupovali v titulatuře svých listin v první řadě jako „slezská knížata“ (*dux Silesiae*) a až v druhém sledu jako zeměpánové svých dědičných držav coby pánové (*dominus*) Lehnice, Břehu či Těšina. K vytváření svébytné identity Slezska přispívali i středověcí kronikáři, kteří na stránkách svých literárních děl popisovali význam piastovských knížat v rozvoji země, jež se v jejich pojednáních začala vymezovat vůči dřívějším vazbám na polský stát a zároveň identifikovat se jako zvláštní celek v rámci zemí Koruny české. V průběhu 14. století se konstituovaly instituty společné správy celého Slezska, reprezentované knížecími sjezdy, soudy a „jednotnou“ vnější politikou.

Oslabující panovnická moc, projevující se výrazněji od počátku 15. století, vedla k utužení vazeb uvnitř rozdrobeného Slezska. Výsledkem bylo uzavření prvního zemského landfrýdu v roce 1435. Obranný spolek slezských zeměpánů byl namířen vůči všem nepřátelům země a stal se politickou dohodou k ochraně zemského míru v širokém slova smyslu. Tento systém integrální komunikace se stal základem pro vytvoření jednoty této korunní země a dokladem právního rámce, v němž byla ochrana zájmů celého Poodří povýšena nad zájmy jednotlivých knížat (Jurek, 1991, s. 50). Vnější ohrožení Slezska ze strany husitů tak urychlilo vytvoření politicky sjednocené země.

Specifického postavení dosáhlo v tomto období hlavní centrum Slezska – město Vratislav. Zástupci vratislavské městské rady získali do své správy významný úřad hejtmana Vratislavského

Obrázek 2.3: Vratislav, hlavní zemské město Slezska, na veduté z roku 1493 publikované v kronice Hartmanna Schedela

Zdroj: commons.wikimedia.org

knížectví, díky ovládnutí obchodních tras disponovali značnými prostředky, kontrolovali písemnou komunikaci napříč celým Slezskem a své postavení se snažili prosadit i v politické rovině (Čapský, 2013, s. 228–249). Naplnění tohoto programu však zhatily správní reformy krále Matyáše Korvína. Postupně byl v 70. a 80. letech 15. století aplikován důmyslný aparát, který nadobro zvrátil správu této korunní země a vytvořil prostor pro budování její identity v éře raného novověku. Panovník zřídil pozici vrchního slezského hejtmána jakožto svého přímého zástupce, jenž se stal vrchním soudcem a odpovídal za obranu země. Byl rovněž dotvořen (celo)slezský sněm, na němž zasedala knížata jednotlivých lenních knížectví spolu se šlechtou a městy. Země byla rozdělena na Dolní Slezsko a Horní Slezsko. Ostatně poprvé se s termínem Horní Slezsko namísto Opolsko setkáváme v pramenech až v roce 1478. O 20 let později, za vlády Vladislava Jagellonského, došlo k novelizaci samosprávy země. Král v roce 1498 vydal dokument, v němž potvrdil všechna předešlá privilegia a výsady slezských knížat a stavů a navíc dal vzniknout vrchnímu knížecímu soudu, scházejícímu se třikrát do roka za předsednictví vrchního slezského hejtmána. S dílčími úpravami tento model fungoval i v období vlády Habsburků (Orzechowski, 2005, s. 85–88).

Rozvoj humanistického vzdělání a rychlý přenos informací prostřednictvím stále dostupnějšího knihtisku vedl k rozšíření povědomí o identitě Slezska jakožto svébytné země Koruny

Obrázek 2.4: Nejstarším tiskem vydaná mapa celého historického území Slezska Sebastiana Münstera z roku 1544, rozměry 255 x 342 mm, měřítko 1 : 1 000 000. Pro tuto dobu je typické, že je mapa orientována opačně a znázornění území i sídelních jednotek je velmi schematické. Autor se lépe orientoval v oblastech Dolního Slezska, naopak nejjihnější část – Opolsko, Ratibořsko a Těšínsko – znal velmi povrchně

Zdroj: Moravská zemská knihovna, sign. ST3-0005.822a

české i k posilování regionální sounáležitosti. Ovšem nutno zdůraznit, že tento transfer probíhal zpočátku výhradně v řadách vzdělanějších jedinců, kteří měli přístup k publikovaným spisům a hlavně je dokázali přečíst. S tím souvisel rozvoj vzdělanosti, dostupné jak zámožným šlechticům, tak i měšťanům a díky různým stipendijním programům posléze i méně majetným jedincům. Systém školní přípravy od lokálních farních škol, přes středisková gymnázia až po zahraniční univerzity přispěl k rozšiřování kulturního rozhledu obyvatel Slezska. Básníci je začali označovat svou vlastí, která je zaslíbeným krajem, v němž žijí obyvatelé v krásných městech, milují svou zemi a jsou na ni pyšni (srov. např. dílo Salomona Frenzela). Stále oblíbenější a vyhledávanější topografické spisy detailně líčily starobylé dějiny Slezska, popisovaly všechny významnější lokality i významné činy jejich zeměpánů. Z děl Bartoloměje Steina, Mikuláše Henela a Jáchyma Cureuse pak informace čerpali další autoři, publikující mimo samotné Slezsko. Příkladem může být *Cosmografie* Sebastiana Münstera (1544), ve které byla publikována první mapa Slezska. Precizněji ji pak zpracoval rodák z Nisy Martin Helwig (1561) jehož práce se dočkala v průběhu 17. století celé řady dalších upravených vydání. Během 16. století se vytvořil obraz Slezska, historické země, která získala svou pevnou identitu v rámci struktur zemí Koruny české a stala se pojmem, jenž měl trvalé místo na politické mapě střední Evropy i v lokální paměti jejich obyvatel (Harc, 2011, s. 73–82; Harc, 2013, s. 97–108; srov. Šopák a kol., 2011).

Značně komplikovaný vývoj Slezska se projevil i v heraldické symbolice. Pro označení celého Slezska byla v 15. a 16. století užívána černá orlice se stříbrným perizoniem, křížkem uprostřed a jetelovým zakončením na prsou ve zlatém štítě, heraldické znamení náležející původně vratislavským Piastovcům (vymřelým roku 1335), jež zevšeobecnělo jakožto symbol Dolního Slezska. Jedním z nejstarších dokladů užití tohoto znaku v panovnické symbolice je majestátní pečeť Václava IV. z roku 1363. Tutéž orlici pak nacházíme i v heraldické výzdobě Staroměstské mostecké věže ze 70.–80. let 14. století, v královské oratoři chrámu sv. Víta v Praze a jinde při reprezentaci jagellonského královského majestátu z přelomu 15. a 16. století. Vratislavská orlice našla uplatnění rovněž v heraldice habsburských panovníků. Hornoslezští Piastovci (těšínská a opolská knížata) užívali naopak zlatou orlici v modrém poli, která se stala symbolem Opolska, resp. celého Horního Slezska (Müller, 1992, s. 91–92).

2.1.1 Opavsko

Vývoj Opavska, resp. Opavského knížectví (něm. Fürstentum Troppau, pol. księstwo opawskie), ve středověku a na počátku raného novověku byl poznamenán komplikovaným státoprávním postavením, které bylo de iure vyřešeno až s jeho nabytím Karlem z Lichtenštejna na přelomu let 1613/1614.

Na základě dosavadních poznatků lze říci, že k soustavnějšímu osídlení Opavska došlo během mohutné vlny nově přichozího slovanského etnika v průběhu 7. století. Kmen Holasiců vedle námi sledované oblasti zaujal i jižní část Hlubčické pahorkatiny. K holasickým správním centrům náležela opevněná hradiska v Hradci nad Moravicí, na vrchu Landek v Ostravě-Koblově či později s ohledem na česko-polské napjaté vztahy, které ovlivňovaly dění na moravsko-slezském pomezí, zbudovaná opevnění v Opavě-Kylešovicích, Opavě-Jaktaři, Cvilíně nad Úvalnem a Holasovicích (Kouřil, Prix a Wihoda, 2000, s. 412 an.). Spory o to, komu toto území náleží, vygradovaly ve druhé polovině 12. století (podrobněji Wihoda, 1997). V listině papeže Hadriána IV. vydané roku 1155 jsou Holasice uváděny mezi piastovskými kastelániemi, o 40 let

Obrázek 2.5: Erb Slezska, potažmo Dolního Slezska – černá orlice se stříbrným perizoniem na zlatém poli –, a erb Opolska, resp. Horního Slezska – zlatá orlice v modrém poli

Zdroj: Soukromý archiv J. Brňovjaka

později však v Opavě zpečetil listiny přemyslovský kníže Vladimír Olomoucký. Za definitivní mezník včlenění Holasicka do českého přemyslovského státu je všeobecně považován rok 1201, kdy král Přemysl Otakar I. území z hlediska církevní správy začlenil k olomouckému biskupství (Bakala, 2002, s. 67). Rozpoutalo to spor se zástupci vratislavské diecéze, který svým rozhodnutím v roce 1229 vyřešil papež Řehoř IX., a potvrdil tak připojení Holasicka, od té doby uváděného podle nejrozvinutějšího sídla Opavskem, do struktur českého státu jako jednu z moravských provincií. V té době zde již probíhala čilá kolonizace, vedená především klášterními institucemi, která zásadním způsobem měnila charakter země a vedla ke vzniku řady menších i větších sídel. Nejvýznamnější osady získaly status městských sídlišť – nejstarším z nich byl Bruntál, jehož počátky jsou kladeny do závěru prvního desetiletí 13. století, následovala Opava, k jejímuž právnímu vysazení došlo mezi lety 1213–1220, Hlubčice s důležitou tranzitní polohou jsou zmiňovány roku 1224, první písemná zmínka o Krnovu pochází z roku 1240 a poslední z nich, nejvýhodněji situovaný Hlučín, byl založen pravděpodobně v 50. letech 13. století (Bakala, 2002, s. 76, 242–244; Prix, 2015, s. 11).

Pomezí region opavské provincie svým specifickým postavením býval často v centru zájmu českého krále Přemysla Otakara II. Rozvíjející se osídlování dosud nepřilíš zalidněných oblastí, kultivace krajiny a expanzivní snahy o její ovládnutí vedly přemyslovského panovníka v polovině 50. let (1256?) ke svolání sjezdu do Opavy, kde byl po dohodě s opolským knížetem Vladislavem stanoven průběh hranice mezi Moravou a Opolskem, tzn. fakticky mezi českým státem a Polským královstvím. Podle uzavřené smlouvy hranice vedla od Hlucholaz (pol. Głucholazy), statků vratislavského biskupa, k údolí řeky Pštiny (pol. Psina) až k jejímu ústí do řeky Odry jižně od Ratiboře, na východě podél toku Odry až k Bohumínu a Ostravě, odkud dále na jih pokračovala středem koryta řeky Ostravice až k jejím pramenům, tvořícím pomezí s Uherskem. Takto vytyčená hranice se stala na dlouhá staletí i předělem mezi vratislavskou a olomouckou diecézí.

Důležitým mezníkem v dějinách Opavska se stalo rozhodnutí krále Přemysla Otakara II., jenž nejpozději v roce 1269 provincii v podobě údělu přiřkl svému nemanželskému synovi Mikulášovi, který se tak stal zakladatelem samostatné větve opavských Přemyslovců, s nimiž byly víceméně spjaty dějiny širšího regionu až do roku 1521, kdy rod po meči smrti Valentina Hrbatého vymřel. Mikulášova vláda na Opavsku po smrti jeho otce († 1278) byla poznamenána trvalým sporem s ovdovělou královnou Kunhutou a poté i se svým nevlastním bratrem Václavem II. Pod tlakem královy moci Mikuláš odešel do Polska, kde působil jako zástupce českého panovníka v pozici krakovského a sandoměřského hejtmána, později tuto funkci plnil pro území Velkopolska. Po násilné smrti českého krále Václava III. se Mikuláš do Opavy načas vrátil, avšak již roku 1308 byl nucen po zásahu slezských knížat zemi opustit (Wihoda, 2001, s. 221–225; Antonín a Prix, 2012, s. 244).

Do rukou Přemyslovců se Opavsko vrátilo o 10 let později. Dne 3. července 1318 byla vydána a zpečetěna listina, podle níž Mikulášův stejnojmenný syn složil před králem Janem Lucemburským lenní slib a převzal od něj Opavsko jakožto území nezávislé na Moravském markrabství a přímo podřízené českému panovníkovi coby jeho lennímu pánovi. Z provincie se tímto aktem stalo knížectví s jasně definovaným postavením v rámci zemí náležejících ke státu ovládanému Lucemburky. V případě vymření Přemyslovců mělo Opavsko připadnout jako odumřelé léno zpět českému panovníkovi. Pravděpodobně ještě v témže roce se Mikuláš II. († 1365) oženil s ratibořskou kněžnou Annou, čímž položil základ budoucí aspirace na sousední knížectví, které pak získal od krále Jana po smrti Leška Ratibořského roku 1337. Mikuláš ostatně náležel k předním dvořanům prvních Lucemburků na českém trůnu, zastával post královského komořího a účastnil se jménem Karla IV. několika zahraničních diplomatických misí. V rámci státoprávního konstituování zemí Koruny české, k němuž král Karel přistoupil v roce 1348, byla potvrzena plná nezávislost Opavského knížectví, které bylo společně s Moravským markrabstvím a Olomouckým biskupstvím zmíněno jako součást lucemburského

středoevropského státu. Podle králova privilegia se Opavsko stalo jednou z korunních zemí, svým postavením zcela svébytnou, jejíž vlastní identita a právní rámec bývá stavěn na roveň Moravy i Slezska (naposledy Starý, 2019, s. 26–27, zde shrnutí starší literatury k problematice státoprávního postavení Opavska ve 14. a 15. století).

Mikuláš II. se sice do dějin regionu i tehdejšího světa urozených zapsal výrazným způsobem, avšak záhy po jeho smrti se ukázalo, že nákladný způsob života a dlouhodobé pobyty u panovnického dvora značným způsobem zadlužily jeho přemyslovskou pokladnici. Navíc se o dědictví po otci hlásili hned čtyři synové, což znamenalo další rozdrobení nikterak velkých knížecích majetků a rozdělení vlády mezi nimi. Poté, co tři z nich dospěli, bylo roku 1377 losem rozhodnuto, že nejstarší Jan I. († 1380/1381) získá celé Ratibořsko a podělí se s Mikulášem III. († 1394) o západní část Opavska – tj. Krnovsko –, východní díl – tj. vlastní Opavsko – obdrželi mladší sourozenci Václav I. († 1381/1382) s Přemyslem I. († 1433).

Stvrzením těchto dohod došlo k trvalému odloučení Krnovska od Opavska a k vytvoření svébytného knížectví, jemuž vládla samostatná větev přemyslovského rodu (obšírně Prix, 1997, s. 70–71). Po krátkou dobu života Mikuláše III. bylo z Opavska vyděleno navíc i Hlubčicko s hradem Edelštejnem a třemi městy Cukmantl (Zlaté Hory), Hlubčice a Nová Cerekev.

Po smrti svých starších bratrů dokázal Přemek I. opět scelit rozdrobené Opavské knížectví, k němuž náležely vedle zmíněných sídel nacházejících se na Hlubčicku rovněž hrady v Hradci nad Moravicí a Landek a města Opava a Hlučín. Tento opavský Přemyslovec po dobu své dlouhé vlády konsolidoval poměry v zemi, navíc jako přední stoupenec Lucemburků požíval jejich přízně, když se aktivně podílel na obraně jejich zájmů proti husitům. Avšak i jeho dohnaly finanční problémy, které vedly v letech 1383–1403(?) k zástavě strategického hradu v Hradci pánům z Kravař (Kouřil, Prix a Wihoda, 2000, s. 172–173). Jelikož ze tří manželství zplodil pět synů, kteří se dožili dospělosti, další dělení knížectví bylo nasnadě (podrobněji Čapský, 2005).

V rozporu s Přemkovým testamentem šlechtická komise v roce 1434 rozhodla, že podíl z otcovských majetků získá i jeho druhorozený syn Mikuláš († po 1437). Vzápětí nato jej ale prodal staršímu bratru Václavovi II. († 1446), jenž tak převzal rezidenční hrad Hradec, Hlubčice a polovinu Opavy (podrobněji Prix, 1999). Vilém († 1452) s Arnoštem († 1460/1464) si museli vystačit s polovinou Opavy a drobnými zemskými statky, poslední ze sourozenců Přemysl († 1478) byl předurčen k církevní kariéře. Rozdrobené knížectví, následky období husitské revoluce a časté neshody mezi bratry oslabovaly jejich pozici na Opavsku, knížata dokonce zeměpanským městům Opavě, Hlubčicím a Cukmantlu odprodala důležitý mincovní regál (Čapský, 2006, s. 127). Jen zdánlivým vylepšením jejich tíživé situace byl zisk Minsterberska knížetem Vilémem roku 1443. Po jeho předčasné smrti poručnickou vládu namísto nezletilých potomků převzal kníže Arnošt, jenž však byl nucen Jiřímu z Poděbrad prodat Minsterbersko a v roce 1457 dokonce i většinovou část Opavska Boleslavovi V. Opolskému. Český panovník využil svého vlivu v oblasti a skoupil Opavské knížectví pro své syny Jindřicha, Hynka a Viktorí-

Obrázek 2.6: Jezdecká pečeť opavsko-ratibořského knížete Mikuláše II. přivěšená k listině z roku 1362

Zdroj: ZAO, SOkA Opava, f. Archiv města Opava, inv. č. 118, sign. II,1

na. Tuto skutečnost potvrdil vydáním lenní listiny 16. prosince 1465. Opavské větvi Přemyslovců tak zbyl pouze prázdny titul, poslední z nich Jan Zbožný zemřel roku 1482 v Hlubčicích (Čapský a Prix, 2012, s. 413).

Dlouhého trvání neměla vláda synů krále z Poděbrad. V roce 1472 Opavsko převzal jeho druhorozený syn Viktorín († 1500), jehož život byl poznamenán sporem s Matyášem Korvínem, jemuž pak v roce 1485 knížectví postoupil (Fukala, 2002, s. 223; Felcman, 2011, s. 177). Uherský a český král ho daroval svému nemanželskému synu Jánošovi, po něm Opavsko v letech 1501–1511 držel Zikmund Jagellonský, pozdější polský panovník, a následně pak přešlo jako bezprostřední knížectví do majetku českých králů (Kozák, 2008, s. 87–96).

Otázka identity země a její státoprávní příslušnosti nabyla v předbělohorském období značných rozměrů. Od roku 1529 se totiž opavští stavové odmítali účastnit celozemských slezských sněmů a participovat na dění v této korunní zemi (Fukala, 2003, s. 28; Fukala, 2004). Navzdory předchozímu směřování svých zeměpánů z řad opavských Přemyslovců a Korvínově integrační politice, která dala vzniknout novému správnímu aparátu Slezska, zdůrazňovali odvěké sepětí s Moravským markrabstvím. Jejich cílem však nebylo historickou zemi s vlastními zemskými správními strukturami spojit s Moravou, k níž byli vázáni jistým poutem v oblasti užívání shodných právních norem a jednou diecézí s centrem v Olomouci, nýbrž postavit ji na totožnou úroveň s okolními zeměmi Koruny české, tj. Moravou a Slezskem, tak jak bylo její postavení vyjádřeno v lenním vztahu přemyslovského knížete Mikuláše II. vůči panovníkovi Janu Lucemburskému roku 1318.

Veškeré diskuze přeřalo rozhodnutí císaře Matyáše Habsburského z přelomu let 1613/1614, který postoupil Opavské knížectví vlivnému šlechtici Karlovi I. z Lichtenštejna († 1627). Zemi mu předal jakožto slezskému knížeti a Opavsko tím bylo inkorporováno mezi ostatní knížectví ve Slezsku (Kozák, 2015, s. 14). K jeho definitivnímu začlenění mezi slezská knížectví však došlo až po dramatických událostech spjatých s počátkem třicetileté války, neboť na rozdíl od opavských měšťanů, kteří se poddali novému vládci záhy po jeho převzetí Opavska, zdejší stavové hold odmítali složit. Učinili tak až v souvislosti s přijetím pro ně bezesporu výhodných podmínek saského akordu v roce 1622 (Korbelářová, 2006, s. 166, 168). K bezprostředním Lichtenštejnovým majetkům náležely panské statky v Opavě, zdejší zámek, příjmy z předměstí, část vsi Kateřinek a ves Kylešovice. Nutno podotknout, že hospodářským a správním centrem knížectví zůstávala Opava, která si od dob vrcholného středověku udržovala oproti ostatním místním lokalitám nesrovnatelně významnější postavení, ve srovnání počtu domů ve vnitřním městě, jichž bylo celkem 453, ji na sklonku 16. století mohla na Moravě konkurovat pouze Olomouc (580), Jihlava (570) a Brno (510). V této souvislosti uvedme, že např. ve Frýdku se nacházelo jen asi 100 domů, dvojnásobný počet vykazovala Moravská Ostrava (Žáček, 2006, s. 138; Barcuch, 2013, s. 59; Jež, 2014, s. 68–69).

Karlovi z Lichtenštejna se podařilo roku 1622 získat i sousední Krnovské knížectví, které spolu s Opavskem převzal po jeho smrti syn Karel Eusebius († 1684). Jelikož skolem jeho nástupce Jana Adama Ondřeje tato větev Lichtenštejnů v roce 1712 vymřela, jejich majetky zdědili potomci další linie rodu, která pocházela od Karlova bratra Gundakara († 1658), konkrétně kníže Antonín Florián, jenž dosáhl roku 1719 povýšení svých hrabství Schellenberg a Vaduz na samostatné Lichtenštejnské knížectví. Poté zájem vlivného rodu o slezská knížectví výrazně opadl, stala se především zdrojem finančních příjmů. Do slezských válek se na opavsko-krnovském knížecím stolci vystřídali Jan Adam (1721–1732) a Jan Nepomuk Karel (1732–1748), po něm do rozpadu monarchie ještě dalších šest zástupců rodu z Lichtenštejna, jimž byly všechny majetky, které vlastnili v Československu, zestátněny po druhé světové válce (souhrnně Müller, 2016, s. 22, 24).

2.1.2 Krnovsko

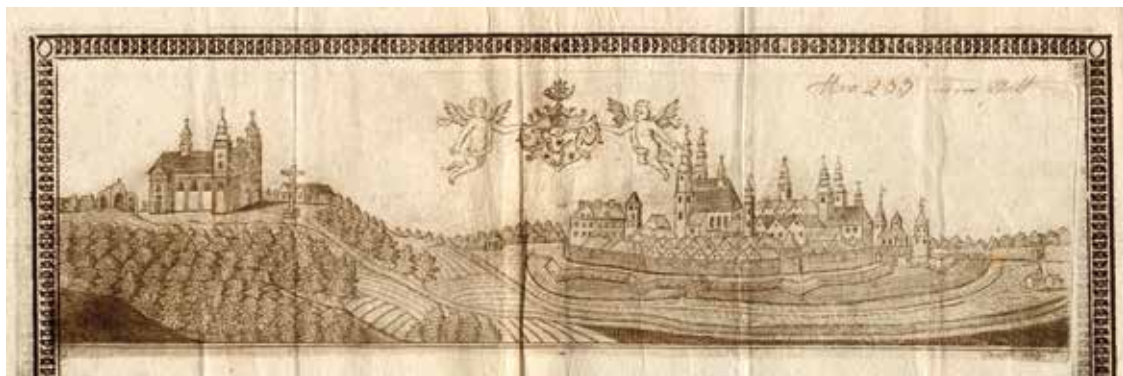
Jak již bylo zmíněno výše, v roce 1377 při dělení domény po smrti Mikuláše II. mezi jeho čtyři syny byla vyčleněna západní část Opavska, a vzniklo tak samostatné Krnovské knížectví (něm. Fürstentum Jägerndorf, pol. księstwo karniowskie), k němuž příslušela města Krnov s Bruntálem a hrady Fürstenwalde s Cvilínem. Přestože Mikulášův syn Jan I. patřil k významným postavám přemyslovského rodu s vlivným postavením na lucemburském panovnickém dvoře, do dějin mu vyděleného Krnovska neměl možnost příliš zasáhnout. Zemřel již v roce 1380 a knížectví připadlo jeho mladičkému synu Janovi II., jenž však po odprodeji čtvrtiny Opavského knížectví i Krnova s Bruntálem opolskému knížeti Vladislavovi II. roku 1384 zůstal pánem pouze na Ratibořsku. Ráznou politikou si vysloužil řadu přezdívek, byl označován jako Mistr (ve smyslu popravčí) za účast při vraždách králových oblíbenců roku 1397, či adjektivem Železný za nesmlouvavý postup vůči svým nepřátelům a husitům. Za aktivní podporu krále získal zpět Krnovské knížectví, které po smrti moravského markraběte Jošta († 1411) připadlo České koruně jako odumřelé léno. V době Janova skonu († 1424) byli oba jeho synové Mikuláš V. a Václav nezletilí, a proto zemi spravovala jejich matka, litevská kněžna Helena Korybutovna (obšírně Kouřil, Prix a Wihoda, s. 509–517).

Mikuláš V. († 1452) spolu s mladším bratrem vládli společně pouze do roku 1437, kdy podle výroku komise došlo k rozdělení jejich majetků. Mikuláš získal Krnovsko s Bruntálskem a panství Vartnov, k nimž byl z Ratibořska přičleněn Bavorov, Pština, Rybník a Vladislav. Kníže Václav se stal pánem rezidenčního hradu v Ratiboři a příslušného správního obvodu spolu s městem. Ambicióznější Mikuláš se prosadil jako zdatný válečník, když se mu po bitvě u Rybníka roku 1433 z oblasti podařilo postupně vytlačit husitské spojence a bránil zemi proti polským jednotkám v boji o český trůn. K opětovnému štěpení rodových držav došlo v roce 1465, kdy se jeho synové, poslední potomci Přemyslovců ovládající oblast Krnovska, dohodli, že starší z nich Jan IV. získá Bruntálsko a Krnovsko a mladší Václav Pštinu a Rybník. Stále se zmenšující dominium rodu tímto krokem výrazným způsobem oslabilo pozici Přemyslovců, k čemuž přispěl i jejich příklon na stranu voleného českého krále Vladislava Jagellonského. V dramatických dobách zápasu o Českou korunu a vliv v oblasti Slezska mělo toto rozhodnutí ve svém důsledku fatální následky. V roce 1474 totiž opavský kníže Viktorín s podporou uher-ských jednotek dobyl hrad Cvilín a obsadil i města Krnov a Bruntál. Jan IV. musel na vládu v knížectví rezignovat, Matyáš Korvín mu ponechal pouze Vladislav s tvrzí, kde kníže roku 1483 bezdětný zemřel. Ještě horší osud potkal jeho bratra Václava, zvaného Pitomý, jenž byl Korvínovými vojáky zajat a vsazen do vězení, ve kterém roku 1478 skonal rovněž bez právoplatných dědiců (Čapský a Prix, 2012, s. 411).

Poté, co Matyáš Korvín v roce 1490 zemřel, Krnovsko přešlo do rukou krále Vladislava II. Jagellonského. Ten ho o tři roky později udělil lénem za zásluhy českému kancléři Janovi ze Šelmberka († 1508), jmenovitě se jednalo o panství Krnov, hrad Cvilín, Bruntál, Benešov, Hlubčice a Vladislav. Rozhodnutí panovníka však vyvolalo spor s kněžnou Barborou († po 1512), sestrou někdejšího krnovského knížete Jana IV., provdanou za Jana Osvětimského, která si poměrně úspěšně nárokovala dědictví přemyslovského rodu na Krnovsko, neboť od počátku 90. let fakticky převzala správu jeho rezidenčního města (Kozák, 2017, s. 272). Kulantním řešením (budoucích) majetkoprávních vztahů se stal sňatek její jediné dcery Heleny († před 1523) se Šelmberkovým synem Jiřím († 1526), k němuž došlo pravděpodobně v roce 1498 (Starý, 2018, s. 67). Jiří ze Šelmberka hrad Cvilín, města Krnov a Hlubčice, městečka Benešov a Bavorov spolu s dalšími 24 vesnicemi, které náležely k jeho krnovským majetkům, prodal v roce 1523 markraběti Jiřímu Braniborsko-Ansbašskému. Tuto transakci záhy nato potvrdil král Ludvík Jagellonský, v jehož listinách bylo Krnovsko označeno jako samostatné léno příslušné ke Slezsku jakožto zemi Koruny české. S takto chápaným státoprávním postavením ho drželi nástupci markraběte Jiřího z rodu Hohenzollernů až do roku 1622 (Fukala, 2005). S titulem

krnovských knížat vystupoval Jiří Fridrich (1543–1603), Jáchym Fridrich (1603–1606) a po něm jeho syn Jan Jiří (1606–1621). Posledně jmenovaný se aktivně zapojil do protihabsburského odboje v počátcích třicetileté války a vedl slezské stavovské vojsko, za což byl po porážce povstání zbaven všech majetků (Fukala, 1997). Císař Ferdinand v roce 1622 Krnovsko předal Karlovi z Lichtenštejna, držiteli sousedního Opavského knížectví, s nímž pak nadále sdílelo své zeměpány.

Obrázek 2.7: Pohled na Krnov a poutní kostel Panny Marie Sedmibolestné na Cvilíně zbudovaný v letech 1722–1728, mědiryt užívaný na tovaryšských listech v poslední třetině 18. století

Zdroj: ZAO, SOkA Olomouc, f. Cech pasířů Olomouc, inv. č. 3

Při vytyčování nové hranice po prohrané válce s Pruskem byl značným způsobem dotčen původní rozsah historických území Opavska a Krnovska. Hraniční linie mezi oběma monarchiemi sledovala od roku 1742 tok řeky Opavy, vyjma levobřežního území Ratibořského předměstí, vesnice Kateřinky a nevelkých polností náležejících městu Opavě. Nedaleko za ní se hranice opět vrátila do středu vodního toku, a to až po Krnov, jenž podle původních plánů měl být přičleněn k pruskému státu. Nakonec bylo rozhodnuto o tom, že město včetně polností nacházejících se na opačném břehu Opavice zůstanou Rakousku (Mahel, 2013, s. 20). Ostatně Krnov byl důležitým střediskovým sídlem regionu, podle údajů karolinského katastru pořízeného v letech 1723–1724 čítal 417 domů, z nichž 242 stálo ve vnitřním městě, zbylý podíl se nacházel na předměstí (Michl-Bernard a Korbelařová, 2015, s. 50). Z vojenského hlediska plnil roli strategické zemské pevnosti bránící hranici s Pruským královstvím.

2.1.3 Nisko-Grotkovsko (Jesenicko)

Nisko-grotkovské knížectví (něm. Fürstentum Neisse-Grottkau, pol. księstwo nysko-grotkowskie) bylo jediným historickým územním celkem, který přináležel k Dolnímu Slezsku a po prohraném válečném konfliktu s Pruskem se jeho jihozápadní, menší část stala v roce 1742 součástí habsburské monarchie.

Na počátku 13. století úrodné nížiny nacházející se v povodí Kladské Nisy a dolního toku Bělé, jejího pravostranného přítoku, zasáhla intenzivní kolonizační vlna vedená německými osadníky. S vědomím a podporou vratislavského biskupa Vavřince (1207–1232) se začaly zalidňovat i výše položené oblasti podhůří severních svahů Jeseníků a pahorkatiny přiléhající k severovýchodnímu masivu Rychlebských hor. Toto území sousedilo s holasickou provincií, a tudíž se rovněž stávalo předmětem zájmu expanzivní politiky českých přemyslovských panovníků, kteří se však spokojili se zabráním Cukmantlu s bohatými nalezišti strategického nerostu. Mnohem palčivější dlouhodobé problémy přinášel poměr vratislavských biskupů ke slezským Piastovcům. Předmětem sporů se stal výběr desátků a prosazení zeměpanské moci na stat-

cích, které si nejvyšší duchovní správci Slezska nárokovali. Biskup Tomáš I. (1232–1268) roku 1256 pohrozil exkomunikací všem, kteří odmítnou povinné odvody církvi platit, načež jej však energický kníže Boleslav II. Rohatka († 1278) zajal a na několik měsíců nechal uvěznit. Po pěti letech došlo k uzavření dílčí dohody, avšak spory mezi světskými knížaty a vratislavskými biskupy pokračovaly i nadále. Vedl je zejména vratislavský kníže Jindřich IV. († 1290), který vehementně vystoupil vůči nástupci na biskupském stolci Tomáši II. (1270–1292), jenž se snažil o uznání práv k 65 nově založeným vesnicím rozkládajícím se v prostoru tzv. přeseky. Pomezí hvozdu oddělující Slezsko od Opolska v širokém pásu zasahoval i do majetků v nisko-otmuchovské provincii, z lokalit na území současné České republiky se to týkalo celé řady vsí, z nichž konkrétně můžeme zmínit tyto: Adolfovice, Bernatice, Červená Voda, Domašov, Glinna (zaniklá ves), Kobylá, Mikulovice, Kolnovice, Petrovice, Skorošice (?), Supíkovice, Tomíkovice, Velké Kunětice, Vlčice či Javorník. V neposlední řadě je třeba uvést i Frývaldov, profilující se jako spádové centrum jižní oblasti kastelánie, které se v posledním desetiletí 13. století mohlo pyšnit městskými právy (Zuber, 1966, s. 72; Zuber, 1972, s. 30; Kouřil, Kováčik, Prix a Wihoda, 2007, s. 259). Jimi disponovala i o něco větší Vidnava, jejíž počátky jakožto města sahají pravděpodobně ještě o zhruba 30 let hlouběji. Kníže Jindřich se biskupově snaže o vynětí těchto vesnic z moci světských knížat důrazně ohradil, když v roce 1276 násilím od vesničanů vybral desátky. Přestože papežův legát biskupovi práva k uvedené oblasti přiznal, kníže Jindřich si nadále počínal jako její suverénní zeměpán. Po jednáních v Opolí a Ratiboři, která se uskutečnila za prostřednictví hnězdenského arcibiskupa a některých slezských knížat v roce 1287, došlo ke smířčímu uzavření dlouholetého sporu. K vynětí nisko-otmuchovské provincie ze světské moci a k jejímu plnému podřízení vratislavským biskupům přistoupil kníže Jindřich IV. až ve svém testamentu roku 1290. Součástí nabytých zeměpanských práv byl i mincovní a horní regál.

Prvním vratislavským biskupem, jenž užíval v rámci své titulatury i knížecí hodnost, byl Jindřich z Vrbna (1302–1319). Postavení jeho nástupce, někdejšího krakovského biskupa Nankera (1326–1341), ovlivňovaly komplikované vztahy k Janovi Lucemburskému. Vytrvalý střet mezi světskou a církevní mocí ve Slezsku se podařilo konsolidovat až biskupu Přeclavovi z Pohořelé (1341–1376), vzdělanému právníkovi, jenž dokázal využít svého diplomatického umu v jednání s českým panovníkem. Na základě vzájemných písemných dohod uzavřených na samotném počátku srpna 1342 biskup proklamoval, že král je dědicem práv slezských knížat a patronem církve, zavázal se jej chránit právními nástroji církve a podporovat jej i vojensky poskytnutím svých biskupských hradů. Lucemburk na oplátku potvrdil všechna privilegia, která biskupství náležela od počátku 13. století, a zavázal se k obraně práv, výsad a majetků slezského duchovenstva. Se souhlasem kapituly Přeclav v roce 1344 zakoupil od lehnicko-břežského knížete Boleslava III. († 1352) městečko Grotkov s okolními vesnicemi. Jelikož toto panství podléhalo jakožto bývalé území Břežského knížectví pod svrchovanou příslušnost českého krále, složil biskup do rukou panovníka za nabyté panství lenní přísahu. Takto činili i jeho nástupci v úřadu vrchních správců vratislavské diecéze. Grotkovské panství se tak stalo jistinou lenního vztahu biskupů vůči českým králům.

K další úpravě vzájemných státoprávních vztahů a postavení vratislavského biskupa jakožto světského zeměpána přistoupil císař Karel IV. V roce 1358 do jeho rukou složil biskup i představený vratislavské kapituly lenní slib, vázaný ke grotkovské vikpildě. Biskup zároveň potvrdil, že je spojencem českého panovníka a král jeho patronem. Grotkov byl vydáním císařova privilegia inkorporován do svazku zemí Koruny české (Dola, 1996, s. 57; Čapský a Prix, 2012, s. 282).

Centrem Nisko-grotkovského knížectví se stala Nisa, město lokované roku 1223 na místě osady založené německými kolonizátory. Jeho význam v průběhu pozdního středověku vzrůstal, avšak zásadním mezníkem v dalším vývoji bylo rozhodnutí vratislavských biskupů usadit se ve městě nastálo a učinit z něj kulturní, duchovní i správní středisko celé diecéze. Od druhé

poloviny 50. let 15. století, za episkopátu Jošta z Rožmberka (1456–1467), byla zásadním způsobem modernizována biskupská rezidence, ve které sídlili nejvyšší duchovní správci diecéze počínaje Rudolfem z Rudesheimu (1468–1482). Mimo to k významnějším sídlům na území Nisko-grotkovského knížectví v 15. století patřila další desítky měst, k oporám biskupovy moci v oblasti dnešního českého Slezska náležely všechny zdejší hrady – tj. Frýdberk, Javorník, Kaltenštejn a s největší pravděpodobností i Rychleby (Kouřil, Prix a Wihoda, 2000, s. 532).

Obrázek 2.8: Celkový pohled na město Nisa publikovaný v topografickém díle Mathiase Meriana z roku 1650

Zdroj: Muzeum Těšínska, Muzejní knihovna a studovna Silesia, inv. č. P 1553

Po prohrané slezské válce zůstala v rakouské monarchii z rozsahu původního knížectví pouze jeho menší, jihozápadní část, v níž se nacházela čtyři města (řazeno podle velikosti: Cukmantl, Vidnava, Javorník a Jeseník) s 904 domy a 60 vesnic s 5 477 domy, dohromady zde žilo zhruba 23 000 obyvatel (Zuber, 1966, s. 108–109).

2.1.4 Těšínsko

Těšínsko, resp. Těšínské knížectví (něm. Fürstentum Teschen, pol. księstwo cieszyńskie), se konstituovalo jako do jisté míry svébytný teritoriální celek až na sklonku 13. století. V období raného středověku bylo toto území, od druhé poloviny 8. století řídcy osídlené Slované (pravděpodobně z kmene Opolanů, dle jiných názorů Holasiců či Vislanů), patrně na přechodnou dobu za vlády knížete Svatopluka I. († 894) pod vlivem Velkomoravské říše. Za první správní centrum regionu je nutné považovat výšinné hradisko v Chotěbuzi-Podoboře, osídlené již v pozdní době bronzové a v době halštatské, značně rozšířené a dobře opevněné slovanským etnikem ve druhé polovině 8. a zejména v 9. století, kdy se podle mínění některých archeologů stalo strategickým opěrným bodem zajišťujícím ochranu předpolí velkomoravské expanze. Násilné obsazení hradiska v prvních desetiletích 10. století souviselo s úpadkem vlivu Velké Moravy v této oblasti, která se posléze dostala pod hegemonii piastovské dynastie Polanů (Kouřil, 1994, s. 164–167; Kouřil a Gryc, 2014, s. 214–218). Funkci centra správního okrsku – tzv. kastelanie – začal plnit hrad v Těšíně zbudovaný na nevýrazném ostrohu nad řekou Olší, poprvé písemně doložený v listině papeže Hadriána IV. z 23. dubna 1155 vydané pro vratislavského biskupa Valtra z Malonne. Z hlediska výkonu církevní správy měla důležitou funkci románská rotunda zasvěcená sv. Mikuláši (a od roku 1609 rovněž sv. Václavovi, viz Gojniczek, 2020, s. 56) nacházející se v areálu opevněného sídla těšínského kastelána (Czwojdrak, 2020, s. 40–41), jenž byl podřízen knížatům ze slezské linie polských Piastovců založené Vladislavem II. Vyhnancem (1105–1159). Po vleklých sporech si dědictví po otci rozdělili jeho synové, přičemž jižní díl Slezska s centrem v Ratiboři připadl Měškovi I. Křivonohému, který po získání Opolského knížectví v roce 1202 přijal titul opolského knížete a na sklonku života dosedl i na polský knížecí stolec. Opolsko-Ratibořsko, jehož nedílnou součástí i nadále zůstávala těšínská kastelanie, zdědil jeho jediný syn Kazimír (vládnoucí v letech 1211–1230) a po něm jeho potomci

Měšek II. (1230–1246) a Vladislav (1246–1281). Vládu nad Ratibořskem a Těšínskem si však na základě znění testamentu zesnulého Kazimíra podržela až do své smrti v roce 1251 ovdovělá kněžna Viola. K zásadní změně územně-správního postavení Těšínska došlo pár let po smrti knížete Vladislava, kdy si rodovou doménu opolsko-ratibořských Piastovců rozdělili jeho čtyři synové – Měšek, Kazimír, Boleslav a Přemysl. Z otcovského podílu získali Měšek s Přemyslem nejprve do společné vlády Ratibořsko, Těšínsko a Osvětimsko, Kazimír s Boleslavem pak Opolsko a Bytomsko. Mezi 1. listopadem 1289 a 31. lednem 1290 se Měšek s Přemyslem dohodli, že starší z nich, Měšek, si ponechá Těšínsko a Osvětimsko a Přemysl Ratibořsko (Korbelářová a Žáček, 2008, s. 32; Panic, 2010b, s. 54). Každý z bratrů se tak stal zakladatelem samostatné větve rodu; Měškoví potomci vládli Těšínskému knížectví v mužské linii do roku 1625, resp. až do smrti poslední piastovské kněžny Alžběty Lukrécie, jež zemřela v roce 1653. Během více než tří a půl století se na knížecím stolci vystříдалo 15 knížat a kněžen.

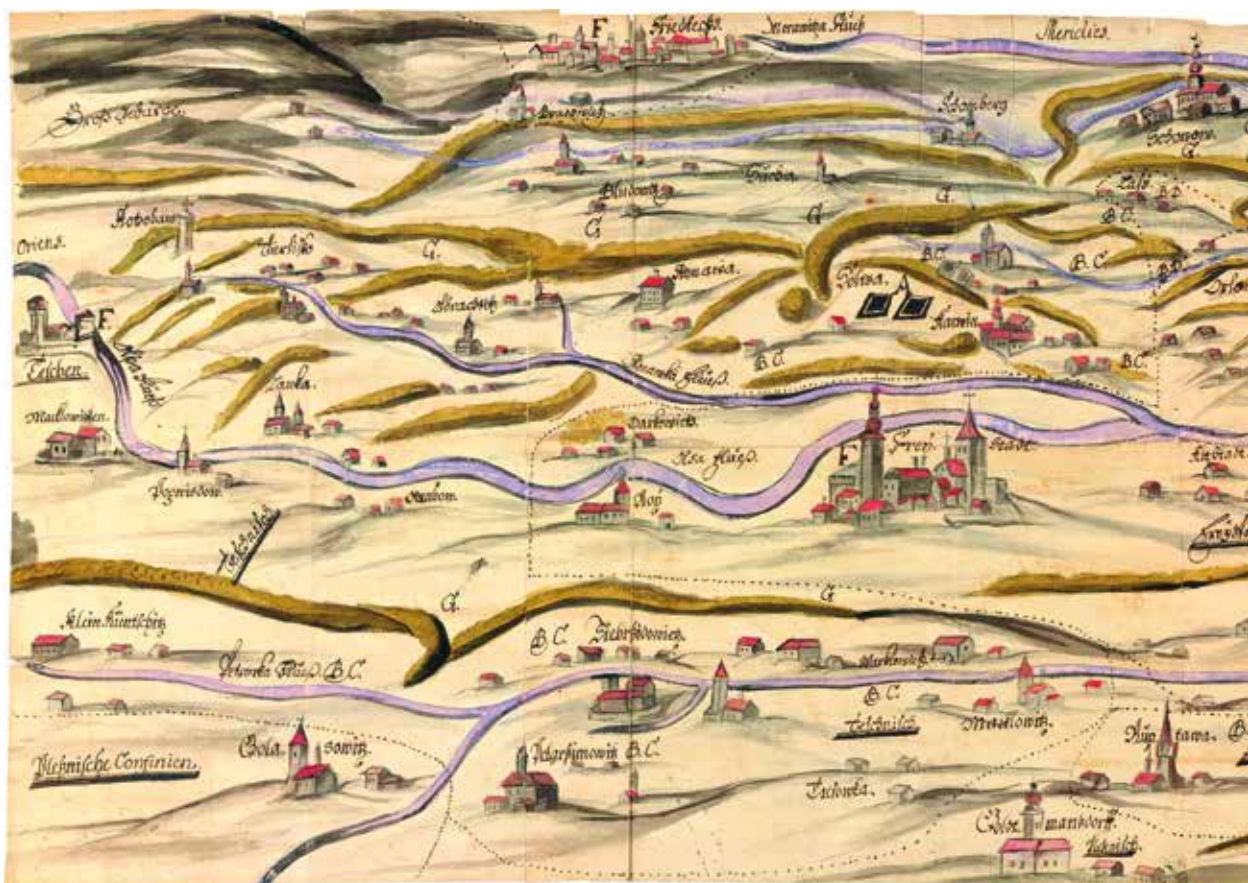
Obrázek 2.9: Těšínský kníže Měšek uzavírá 2. srpna 1297 v přítomnosti svého bratra Boleslava Opolského dohodu s olomouckým biskupem Dětrichem o hranicích mezi jejich majetky. Ta měla vést středem hlavního řečiště Ostravice

Zdroj: ZAO, pob. Olomouc, f. Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 939, sign. Ela3

Měšek (1252/1256–1315/1316) hned na počátku vlády v lednu 1291 uzavřením dohody s přemyslovským králem Václavem II. o vojenské podpoře zřetelně vytyčil budoucí orientaci svých potomků na pražský dvůr, což stvrdil mj. i sňatek jeho jediné dcery Violy s českým panovníkem Václavem III. v roce 1305. Měškův syn Kazimír I. (1280/1290–1358) pak složil spolu s ostatními hornoslezskými knížaty před Janem Lucemburským snad přímo v prostorách opavského minoritského kláštera v únoru 1327 lenní slib a přijal „*svou těšínskou zemi s městem a hradem Těšínem, městy Fryštátem a Bílskem, městečka s tvrzí Skočovem a Jemnicí* [tj. předchůdce Frýdku] a *hrad Ostravu*“ v dědičné užívání. Uzavření tohoto důležitého aktu, jenž vytvořil základ mocensko-právního poměru těšínských knížat (a dalších slezských Piastovců) k českým králům, bylo důsledkem napjaté situace v regionu, který se nacházel v zájmové sféře jak polského krále Vladislava I. Lokýtky, tak i lucemburského panovníka, rivalů soupeřících o polskou královskou korunu. Český král však na rozdíl od svého protivníka nabízel slezským knížatům přijatelnější model svrchovanosti, neboť navázaný vztah opíral o západoevropský princip lenního práva. Podle něj zůstávala knížatům zachována vláda v jejich knížectví, zdejší zeměpáni byli ovšem zavázáni věností lennímu pánovi, a to mj. povinností poskytnout mu vojenskou pomoc. Naproti tomu panovník zajišťoval jejich ochranu a dohled nad dodržováním práva. Svrchovanost českého krále nad slezskými knížectvími formálně stanovovaly i dohody uzavřené na jednáních v Trenčíně (24. srpna 1335) a posléze v uherském Vyšehradu (12. listopadu 1335). Lucemburkové se však za příslib vyplacení vysokého finančního odškodnění polským panovníkem museli vzdát nároků na jeho korunu. Polský král Kazimír III. Veliký podmínky smluv potvrdil až roku 1339. K začlenění Těšínska a ostatních slezských knížectví (vyjma biskupského Niska a Svídnicko-Javorska) do právního rámce České koruny došlo 7. dubna 1348, kdy Karel IV. vydal sérii listin upravujících poměry Českého království k říši a k ostatním zemím pod jeho vládou. Tento stav definitivně vyjádřil v listině z 9. září 1355. Ze strany polského krále byla lenní svrchovanost Lucemburků nad širším Poodřím vyjádřena odstoupením nároků na Svídnické a Javorské knížectví v roce 1356, o 16 let později Ludvík z Anjou coby uherský a polský král opětovně stvrdil rezignaci práv polské koruny na celé Slezsko (Bar, 2008, s. 103–113; Antonín, 2011, s. 25–30).

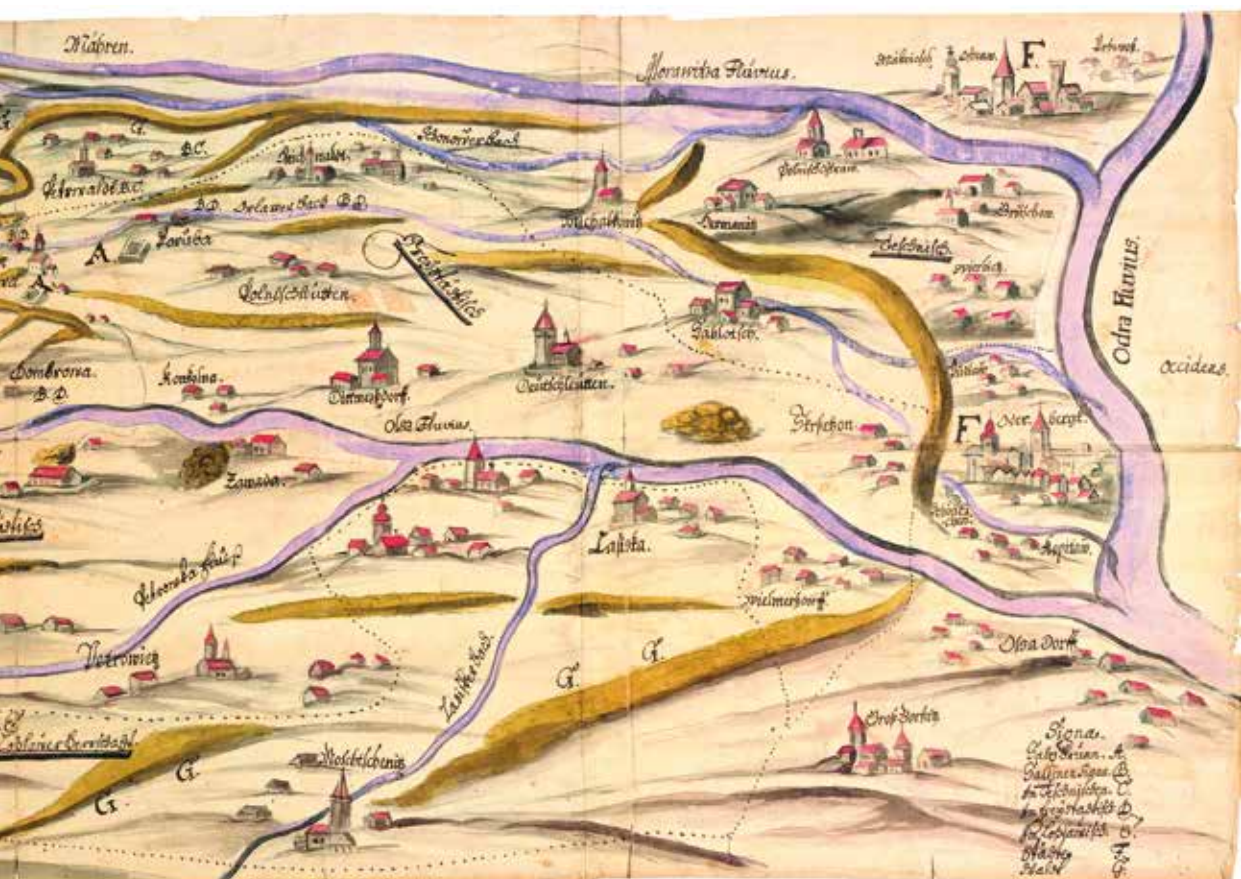
Z dobrých vztahů s Lucemburky dokázal v maximálně možné míře těžit i další z těšínských Piastovců – Přemysl I. (1358–1410) označovaný obvykle kvůli těžkému onemocnění dnou přízviskem Nošák, jenž se stal předním diplomatem císaře Karla IV., v počátečním období vlády Václava IV. dokonce zastával post říšského vikáře, tj. správce říše v panovníkově zastoupení, a měl tak nemalý podíl na politickém dění ve střední Evropě. Na počátku 80. let se účastnil diplomatických misí na francouzském královském dvoře, v Bruggách a Londýně, kde jednal o obsazení papežského stolce a sňatku české princezny Anny s Richardem II. Za příkladnou podporu panovníka a úspěchy při zahraničních misích byl jak Kazimír, tak zvláště jeho syn štědře odměněn. Jejich územní majetek se postupně rozrostl o část Bytomsko-Kozelska (1355), polovinu Bytomi s Toškem a Pyskovicemi (1369), Žáry (1378), část Svídnicka (1384), Střelín (1385) a královskou polovinu dolnoslezského Hlohovska (1384) spolu s roční rentou ve výši 500 liber, kterou Přemysl obdržel v roce 1381 od anglického krále (Małysz, 2012, s. 3; Panic, 2020, s. 165–166). Kromě části Hlohovska, jež Piastovcům z těšínské větve navzdory různým peripetiím náleželo až do roku 1480 (poté měli právo alespoň formálně užívat titulu velkohlohovských knížat), trvale k jejich doméně zmíněná území připojena nebyla. Nestalo se tak ani v případě sousedního Osvětimska a Zátorska, jihovýchodních částí Horního Slezska, ve kterých v letech 1316–1405 vládla větev dalšího z Měškových potomků – knížete Vladislava. Po smrti posledního z nich se obě země dostaly do rukou Přemka Nošáka a ten je svěřil svému stejnojmennému synovi. Po předčasně zesnulém Přemkovi († 1406) Osvětimsko a Zátorsko zdědil jeho jediný potomek Kazimír Osvětimský († 1433/1434), načež v následující generaci získal obě země v roce 1457 polský král. Na počátku 15. století, konkrétně od roku 1402, se součástí držav těšínských knížat stalo i městečko Místek s okolními vesnicemi. Toto území však zůstávalo z hle-

Obrázek 2.10: Mapa území středního a dolního povodí řeky Olzy a slezské, pravobřežní strany Ostravice, tzn. historických území Těšínského knížectví, Pštinského panství a Ratibořska. Vznikla v souvislosti s rozhodnutím královské komory o hospodářském využití solných zřídel na Těšínsku. Jedná se o první kartografické dílo, které ve větším měřítku zachycuje podstatnou část Těšínska i sousedních zemí, kolem roku 1677

diska právního postavení nedílnou součástí moravských majetků olomouckých biskupů; v roce 1512 potvrdil Stanislav Thurzo jeho doživotní držbu knížeti Kazimírovi II. a o 10 let později dispoziční práva vymezil pro tři následující pokolení rodu těšínských Piastovců s výminkou složení lenní přísahy (Al Saheb, 2011a, s. 20–22).

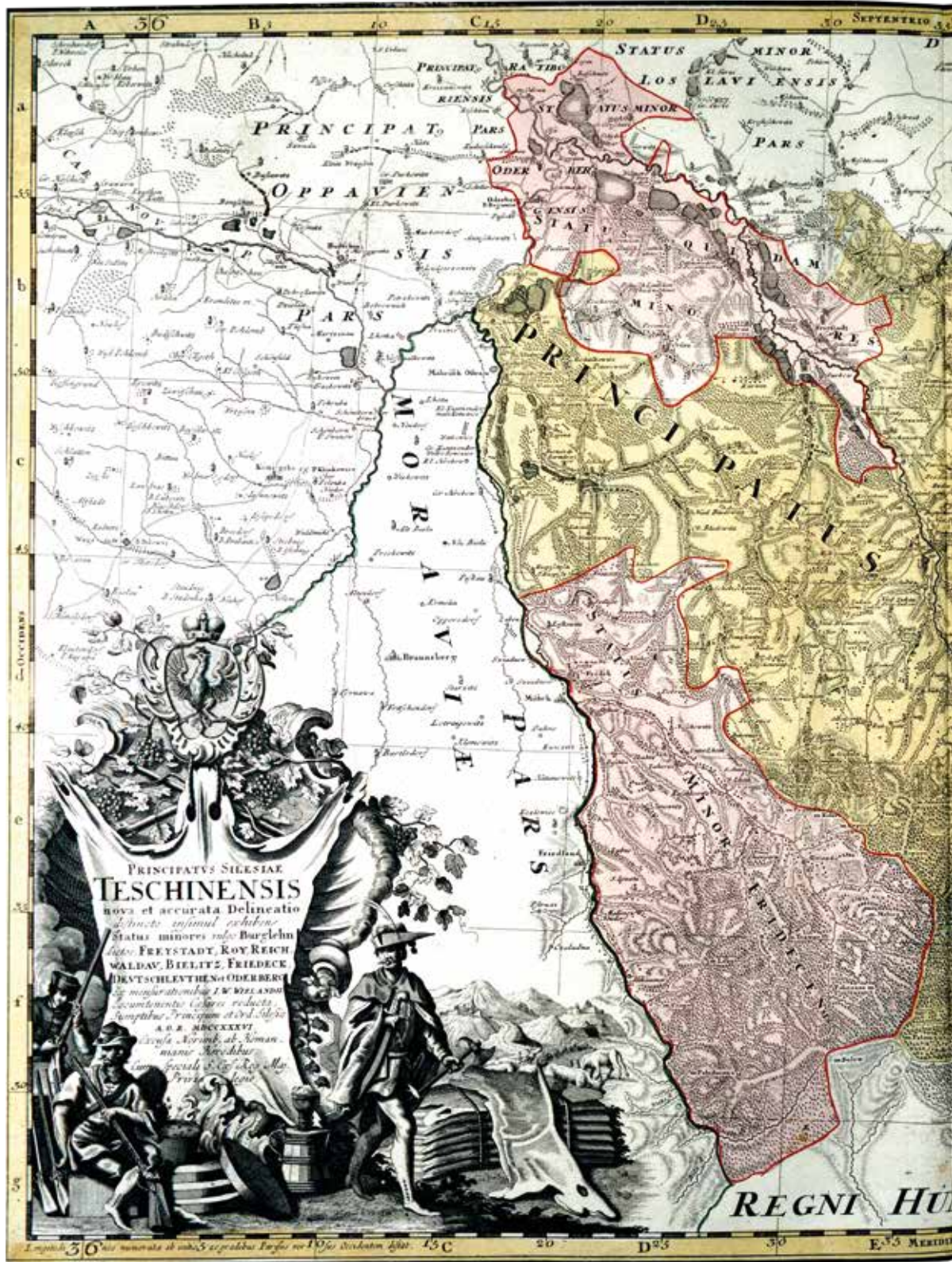
Těšínsko, jež bylo díky kolonizační vlně soustavněji osídlováno až od sklonku 13. století (Bakala, 1992, s. 25–26), teritoriálně vymezovaly a jako historickou zemi dosud vymezují přirozené přírodní překážky. Na západě byla hranice vůči majetkům olomouckého biskupství smluvně stanovena někdy v polovině 50. let 13. století (v roce 1256?), důkladněji pak v roce 1297, kdy se Měšek s biskupem Dětřichem dohodli, že povede korytem řeky Ostravice. Těšínsko na východě od území Polského království (od roku 1457, kdy polský panovník získal Osvětimsko a Zátorsko) oddělovala řeka Bílá (pol. *Biała*), dále hranice vedla po hřebenech Slezských Beskyd, Jablunkovského mezihoří až k Jablunkovskému průsmyku a vrcholky Moravskoslezských Beskyd na jihu. Severní hranice, přecházející plynule do nížinné části Ratibořska, se posléze ustálila na řece Visle a drobných pravobřežních přítocích Olše. Nejproblematictější úseky hranice Těšínského knížectví, o něž se v průběhu raného novověku táhly vytrvalé územně-právní spory, byly na západě a jihu. Komplikace činila zejména meandrující Ostravice, jejíž říční koryto při pravidelných povodních měnilo svou polohu, valašská kolonizace pak od polo-

Zdroj: NA Praha, f. *Mapy a plány*, inv. č. 3696

viny 16. století rozpoutala lýtý boj mezi osadníky a jejich vrchností o salaše zakládané na horských svazích na pomezí s Uherským královstvím. Těšínská knížata se marně snažila císařské komisaře řešící od 70. let 16. století kauzu sporné hranice přesvědčit o tom, že jim odpradávná náleží celé území severních Kysuc až po soutok řeky Kysuce s Oščadnicí. Vleklé spory o zemskou hranici, kterou střežil systém protitureckých fortifikací, byly uzavřeny až v roce 1793 (Macůrek, 1959, s. 327–328; Paráčová, 2012, s. 10–11).

Po smrti Přemysla Nošáka se jeho potomkům nepodařilo značně rozptýlené majetky v Horním i Dolním Slezsku udržet a navíc se mezi čtyři Boleslavovy (1363/1373–1431) syny rozštěpila i rodová doména. Ke stabilizaci poměrů došlo až za vlády Kazimíra II. (1449/1452–1528, samostatná vláda od 1477), jediného právoplatného dědice těšínského knížecího stolce. Kazimír obratným lavírováním mezi Prahou a Budínem navázal na úspěchy svého známějšího prapředka a angažoval se nejen v záležitostech Slezska, ale i okolních zemí (Pindur, 2010). V letech 1490–1504 a 1509–1516 byl nejvyšším slezským hejtmanem (tzn. zástupcem panovníka v zemi s rozsáhlými pravomocemi celozemského charakteru v oblastech výkonu práva z pozice vrchního soudce, vojenských coby generálního velitele zemské hotovosti, politických jakožto předsedajícího knížecího sněmu, hospodářských s povinností dohledu nad výběrem berně a v mnohých dalších), posléze tentýž prestižní úřad zastával pro oblast Horní Slezska (1516–1528) a Opavského knížectví (1515–1528). Kazimír II. se zasloužil nejen o vydání tzv. velkého privilegia králem Vladislavem II. Jagellonským v roce 1498, jímž byly vymezeny kompetence slezského vrchního knížecího soudu (Ober- und Fürstenrecht) a stanoven tak potažmo

Obrázek 2.11: Mapa Těšínského knížectví, kterou vytvořil císařský důstojník a kartograf Jan Wolfgang Wieland v roce 1731 (definitivní podoba pochází z roku 1736), kolorovaná mědirytina, rozměry 557 × 815 mm, měřítko 1 : 118 000. Nové podrobné mapové zpracování území Těšínského knížectví bylo odpovědí na

rámec stavovského systému ve Slezsku, ale v témže roce dosáhl u panovníka i vydání listiny, kterou mu Vladislav potvrzoval starší výsady a udělil několik nových. Jednalo se zejména o dědická práva těšínských knížat vztahující se od té doby na všechny mužské i ženské členy rodu až do čtvrtého pokolení. Upraveno bylo rovněž postavení knížat v rámci soudního řízení – v případě vznesení obvinění panovníkem či některým ze slezských knížat měli být těšínské zeměpáni souzeni pouze na území Slezska, a to před vrchním knížecím soudem; pokud by obvinění vůči těšínskému knížeti předložil zástupce nižšího stavu, řešení soudního sporu náleželo výhradně do jurisdikce zemské šlechty Těšínského knížectví, tedy soudu, jemuž předsedal kníže či jeho zástupce. Jestliže by tato zásada nebyla těšínskými Piastovci dodržena, případně nebylo dostatečně zajištěno personální obsazení soudu, měl poškozený právo obrátit se i opakovaně na vrchního slezského hejtmana (nebo jiného pověřeného zástupce krále), aby kauzu vyřešil (Ptak, 2010, s. 873–879; Gojniczek, 2014, s. 167, 206).

Ve Vladislavově listině z 23. února 1498 bylo dále potvrzeno Piastovci již dříve držené – avšak v roce 1438 městu Těšín odprodané – právo ražby vlastní mince za podmínky jejich dobré ryzosti srovnatelné s panovnickými ražbami a oběživem produkovaným ostatními slezskými knížaty, jež mincovního regálu taktéž využívala. Kazimír II. nechával razit pouze drobné haléřové mince (1503–1504), nominálně vyšší platidla (půlgroše, groše, třígroše, krejcare, tříkrejcare ad.) razila těšínská knížata až od roku 1559, a to z počátku pouze v těšínské mincovně a posléze i ve Skočově a epizodicky rovněž v Bílsku (1568–1570). Ražba tolarů byla v roce 1574 císařem Maxmiliánem II. zakázána, neboť mince nespĺňovala stanovená kritéria – obsahovala nízký podíl stříbra a příliš se podobala ražbám polských králů; oběživo s tímto nominálem nechala v roce 1650 razit poslední piastovská kněžna Alžběta Lukrécie. Po její smrti mincovního práva využíval jen krátce předčasně zesnulý král Ferdinand IV. Habsburský († 1654), rok nato mincovna v Těšíně ukončila svou činnost (Šefčík, 1987, s. 3–7; Spyra, 2005).

Dlouhodobé pobyty ve Vratislavi, výdaje na cestování a nákladnou reprezentaci však dokonale vyčerpávaly Kazimírovu pokladnici. Nedostatek finančních prostředků řešil zástavami panství, stále vyššími půjčkami a v roce 1517 i odprodejem Pštinska (získaného věnem od své manželky Johany Minsterberské roku 1480) bratrovi olomouckého a vratislavského biskupa Alexeji Thurzovi. V osidlech narůstajících dluhů se pak ocitl jeho vnuk Václav III. Adam (1524–1579, vládl od 1545), narozený jako pohrobek, za něž v době nezletilosti spravoval knížectví z pozice „mocného otcovského poručníka“ na základě vzájemných rodových smluv jeho budoucí tchán Jan z Pernštejna (Jež, 2008, s. 3–4). Kníže Václav III. Adam uvedené pohledávky z podstatné části převedl za dosti nevýhodných úvěrových podmínek na svého syna z prvního manželství s Marií z Pernštejna Fridricha Kazimíra (1541/1542–1571), obvykle ne zcela právem označovaného za hlavního strůjce rozkladu knížecích majetků na Těšínsku. Fridrich Kazimír za převzetí otcovských dluhů získal v 60. letech 16. století bílské, frýdecko-místecké, fryštátské a skočovsko-strumeňské panství, avšak po jeho náhlé smrti musela být všechna kvůli umoření pohledávek věřitelů odprodána (Jež, 2010, s. 34).

Bílsko, které bylo stejně jako Frýdecko-Místecko a Fryštátsko právně přetvořeno v tzv. nižší stavovské panství (status minor) podléhající přímo slezské královské komoře se sídlem ve Vratislavi, jehož držitelé měli právo delegovat své zástupce na zasedání slezského stavovského sněmu, koupil Karel z Promnic. Posléze jej držel mj. Adam Schaffgotsch (1582–1592), hrabata Sunegové z Jesenice (1592–1724) a od roku 1752, kdy panství královna Marie Terezie povýšila na knížectví (a o dva roky později na vévodství), Sułkowští, jimž náleželo až do roku 1945, resp. 1946, kdy byly všechny jejich bílské majetky zkonfiskovány polským státem (Panic, 2010a, s. 286–298; Brňovják, 2015, s. 28–46; Madej, 2015, s. 57–68). Území kolem středního toku Ostravice, jehož součástí bylo od roku 1402 i výše zmíněné moravské Místecko, nabyli v roce 1574 páni z Lohova, již ho pak o sedm let později prodali olomouckému biskupovi Stanislavu Pavlovskému z Pavlovic (Jež, 2014, s. 51–58). V rukou biskupů Místecko zůstalo již natrvalo, Frýdecko drželi Bruntálští z Vrbna (1584–1636), Oppersdorfové (1636–1697) a Pražmové

z Bílkova (1697–1797), od nichž panství odkoupila arcivévodkyně Marie Kristýna, dcera Marie Terezie, a její manžel Albert Sasko-Těšínský (Pindur, 2014, s. 106–109). Fryštátské nižší stavovské panství, záhy rozdělené na nižší stavovská panství Německá Lutyně, Ráj a Rychvald, od knížete Václava III. Adama získal Václav Cigán ze Slupska. Jeho potomkům náleželo až do roku 1624. Po rychlém střídání majitelů příslušelo téměř 100 let Gašínům, dále Taaffům (1748–1792) a po nich až do roku 1945 Larisch-Mönnichům (Pindur, 2018, s. 5–7; Brňovják, 2012, s. 5–8). Ačkoliv se Piastovci snažili rozprodané majetky získat zpět, podařilo se jim to pouze v případě skočovsko-strumeňského panství, na jehož koupi v roce 1597 si musel kníže Adam Václav (1574–1617, vládl od 1594) vypůjčit hotovost od vzdálených příbuzných své manželky Alžběty Kuronské († 1601), jíž vzápětí celou doménu s výnosnými dvory a četnými rybníky daroval. Adam Václav se do dějin zapsal jako císařský vojevůdce bojující proti Turkům v Uhrách (Jež, 2011, s. 151–157).

Po smrti kněžny Alžběty Lukrécie v roce 1653 získali Těšínsko jako odumřelé léno Habsburkové, a to z titulu českých králů, byť si na něj činil nárok Ferdinand Jan, kněžnin syn pocházející z jejího nevydařeného manželství s Gundakarem z Lichtenštejna (Winkelbauer, 1999, s. 539–540; Šmerda, 2009, s. 642; Jež, 2018, s. 142–143). Bývalou piastovskou doménu skládající se z 39 vesnic, kterou nová vrchnost nadále systematicky rozšiřovala, spravovala tzv. Těšínská komora podřízená slezské královské komoře (Šmerda, 1962, s. 39; Chlebowczyk, 1966, s. 32). Z ní byla na základě rozhodnutí císaře Karla VI. v roce 1722 vydělena a knížectví předáno lénem Leopoldu Josefovi Lotrinskému (1679–1729). Lenní vztah a právní postavení nového zeměpána však bylo jiné než v případě knížat z rodu Piastovců. Leopold Lotrinský sice měl zajištěno právo zasedat na slezském knížecím sněmu, nejvyšším knížecím soudu a jiných celozemských sjezdech konaných ve Vratislavi, předsedal těšínskému zemskému sněmu a rozhodoval v záležitostech komorních majetků, nicméně svrchovaná moc nad knížectvím náležela výhradě českému králi jakožto nejvyššímu slezskému knížeti. Z tohoto titulu tak jeho kompetence v neomezené míře zahrnovaly oblasti finanční, mincovní, vojenské i náboženské, a těšínský kníže se proto musel nejednou podřídit nařízení svého lenního pána (Spyra, 2012, s. 24, 57).

2.1.5 Moravské enklávy ve Slezsku a tzv. moravský klín

Jako moravské enklávy ve Slezsku jsou označována panství a drobné statky v majetku olomouckých biskupů (tj. léna Koruny české Ketř, Osoblaha a Rusín), olomoucké kapituly (tj. léna Koruny české Kozlůvky, Sucholazce a Vlašovičky), johanitů (Dívčí Hrad), biskupská léna (tj. podléna Koruny české Bartultovice, Bučávka, Deštné, Dolní a Horní Povelice, Fulštejn, Hrozová, Janov, Jindřichov, Ketř, Litultovice, Matějovice, Německé Pavlovice, Pelhřimovy, Rudoltice, Slavkov, Štáblovice, Uhlířov, Velké Petrovice a Životice) a alodní statek Slatina (Tesař, [1910]; Tesař, 1917; Hosák, 2004, s. 713–730). Přímý majetek biskupů, sloužící k jejich hospodářskému a ekonomickému zajištění, tvořily tzv. mensální (neboli stolní) a komorní državy. Tyto všechny uvedené pozemkové majetky byly vyňaty z pravomoci zemských úřadů a právně podléhaly jurisdikci manského soudu olomouckého biskupství.

Vznik enkláv souvisel s upevňováním pozice olomouckého biskupství v oblasti Holasické provincie na přelomu 12. a 13. století, jak bylo stručně objasněno již výše. Ruku v ruce s postupující kolonizací a vznikem celé řady lokalit postupně vykristalizovala doména, která spadala do majetku a správy olomouckých biskupů. V prvních letech episkopátu Bruna ze Schauenburku (1245–1281) k jeho državám náležela Osoblaha, jejíž počátky jakožto lokovaného města spadají někdy do období před rokem 1252, a bezmála dvě desítky vesnic v jejím okolí. Druhou část tvořila ves Ketř, v pramenech zmiňovaná jako městečko až v roce 1321 (Bakala, 2002, s. 251, 253), a několik lokalit v jejím sousedství. Nevelké statky se nacházely rovněž v blízkosti Opavy. Postupně se rozsah moravských enkláv na území (budoucího) historického Slezska měnil, biskupové některé z nich udělovali lénem manům olomouckého biskupství.

Vývoj pozemkové držby souvisel s politickým děním v zemi. Období konjunktury poznamenaly zejména husitské války, které zásadním způsobem zasáhly hospodaření olomouckého biskupství. Akutní potřeba finančních prostředků vedla nejvyšší moravské církevní hodnostáře v nejednom případě k zástavě svých mensálních statků. Tento trend se dotkl i enkláv. Například biskup Tas z Boskovic (1459–1482) disponoval pouze mensálními statky Vyškov a Modřice, vsí Jaktař u Opavy a drobnými majetky nacházejícími se u Olomouce, zbylá panství včetně Osoblahy a Ketře se nacházela dočasně v rukou šlechty. Ke konsolidaci došlo až za biskupa Stanislava Thurza (1497–1540), jemuž se podařilo získat zastavená zboží zpět. Jeho nástupci pak dále rozšiřovali pozemkové vlastnictví a zefektivnili jeho správu a řízení za pomoci rozvětveného úřednického aparátu. V základních obrysech se statky náležející biskupům zformovaly za episkopátu Františka z Ditrichštejna (1599–1636). Olomoucký duchovní hodnostář se stal jedním z největších pozemkových vlastníků nejen na Moravě, nýbrž i ve všech ostatních korunních zemích (srov. Al Saheb, 2012, s. 12–15, 33–36).

Specifické postavení, územní roztržitost a geografická poloha moravských enkláv nacházejících se ve Slezsku, vklíněných mezi územní državy náležející ke Krnovskému, Opavskému, Nisko-grotkovskému, Opolskému a Ratibořskému knížectví, vedla k dlouhodobým sporům mezi slezskými a moravskými stavy, resp. zástupci stavů sousedních zemí, panovníkem a biskupy. Předmětem svárů se stávala snaha přičlenit enklávy ke Slezsku. Od 50. let 16. století si totiž úřednický aparát slezské komory svévolně nárokoval výběr pohraničního cla na statcích olomouckého biskupa, jindy se zase jednalo o výběr berní k válečným účelům. Veškeré snahy o podřízení slezským fiskálním úřadům císař v souladu s požadavky moravských stavů rázně odmítal (Al Saheb, 2011b, s. 52–54).

Obrázek 2.12: Gotický svorník v tzv. staré sakristii kostela sv. Petra a Pavla v Jaktaři, roku 2021

Zdroj: Foto D. Pindur

Možnosti nemalých příjmů odhalují první dochované protostatistické materiály. Podle lánových rejstříků, berní evidence pořízené roku 1667, se v rámci 25 panství moravských enkláv ve Slezsku nacházelo celkem 2016 usedlostí (z tohoto sumárního počtu jich však bylo 303 pustých). K nejlidnatějším lokalitám náležela města Osoblaha a Ketř, vyšší míru zalidnění vykazovalo i panství Jindřichov (Radimský, 1945b, s. 225; srov. Radimský, 1945a, 1947). Pokud přijmeme obecně uznávaný koeficient, jenž počítá průměrně se sedmi členy jedné domácnosti, dostáváme souhrnný počet bezmála 12000 osob, které trvale obývaly panství moravských enkláv v období vrcholného baroka.

Uzavření předběžného vrtislavského míru a podpis dohod v Berlíně roku 1742, po nichž následovalo vytyčení nové státní hranice, přinesl značné komplikace. Pětice z 25 panství se totiž ocitla v hranicích Pruského království. Statek Ketř i s dalšími vesnicemi v okolí však nadále zůstával majetkem olomouckého biskupa. Jedním z necitlivých zásahů do dalšího vývoje panství byl příklad statku Pelhřimovy, hranice vedená korytem říčky Hrozová jej rozdělila, centrum vsi zůstalo na pruské straně, ale úrodné polnosti Rakousku (Trávníček, 1966, s. 346; Grim, 1992, s. 75–76; Mahel, 2002, s. 40).

Obrázek 2.13: Hrad Hukvaldy, správní sídlo biskupských statků na severovýchodní Moravě, pohlednice vydaná kolem roku 1915

Zdroj: Muzeum Těšínska, f. Pohlednice, inv. č. H 28026

Stejně jako moravské enklávy ve Slezsku náležela k majetkům olomouckých biskupů i značná část území tzv. moravského klínu, oblast severovýchodní Moravy vklíněná mezi historické celky Těšínska na východě a Opavska na severozápadě. Podle sídelního hradu Hukvaldy bylo označováno celé mensální panství, jehož rozsah se od dob velké kolonizace za episkopátu Bruna ze Schauenburku pochopitelně měnil. Poté, co jej Stanislav Thurzo roku 1510 získal ze zástavy zpět, se jeho území v průběhu 16. století podstatným způsobem zvětšovalo, a to scelováním a slučováním okolních lenních statků. Jestliže okolo roku 1550 hukvaldské panství tvořilo asi 20 lokalit, pak o 50 let později sestávalo ze dvou měst (Ostrava a Příbor), tří městeček (Brušperk, Frenštát pod Radhoštěm a Místek) a 29 vsí (Al Saheb, 2011b, s. 108–112). Nejdynamičtěji ze všech uvedených lokalit se rozvíjela (Moravská) Ostrava, tržní středisko založené na soutoku Ostravice a Odry patrně v 60. letech 13. století (Hosák, 1963, 1964, 1966, 1967). Řemeslnicko-zemědělský ráz tohoto poddanského města podtrhují i údaje z konce námi sledované periody – v roce 1754 měla Ostrava celkem 192 obydlených stavení, což ji v rámci srovnání řadilo až na poslední místo mezi všemi městy a městečky hukvaldského dominia. Mírně ji převy-

šoval Brušperk, kdežto ve Frenštátě i Místku bylo o zhruba 100 domů více, v Příboře jich stálo dokonce 360 (Brňovják, 2013, s. 147). Překotný hospodářský vývoj v následujícím století však znamenal zásadní obrat a z lokality provinčního rázu se začala vytvářet průmyslová a sídelní aglomerace kraje, která mu vtiskla svou svéráznou identitu.

2.2 Postavení rakouského Slezska v habsburské monarchii a vnitřní administrativní struktura v letech 1742–1918

2.1.2 Historické okolnosti vzniku rakouského Slezska

Vznik tzv. rakouského Slezska, jež se po rozpadu monarchie stalo základem slezské části nově vzniklého Československa, souvisí s výsledkem první slezské války mezi habsburskou monarchií a Pruskem a jejich vládci Marií Terezií a Fridrichem II. K jejímu zahájení došlo v prosinci 1740, kdy jednotky Fridricha II. vstoupily do Dolního Slezska. První slezská válka současně iniciovala sérii ozbrojených konfliktů, které souhrnně nazýváme válkami o rakouské dědictví a které v letech 1740–1745 vedla Marie Terezie jako dědička habsburské monarchie po otci Karlu VI. spolu se svými spojenci zejména proti Prusku, Bavorsku a Francii a částečně také Sasku (z obsáhlé literatury k tématu zejm.: Biermann, 1874; Grünhagen, 1890; Maleczyński a kol., 1963, s. 479–524; Bein, 1994; Gawrecki a kol., 2003; Czaplinski, 2005, s. 208–253; Al Saheb, 2006; Al Saheb, 2010; Menzel, 2011, s. 1–80, 490–547; Jirásek a kol., 2012, s. 363–398; Taraba, 2019).

Samotnému střetu předcházela jednání v listopadu ve Vídni o postoupení části Slezska Prusku, během nichž Fridrich II. argumentoval dědickými smlouvami mezi Hohenzollerny a opolsko-ratibořskými a lehnicko-břežskými Piastovci z první poloviny 16. století. První z nich nebyla habsburskou stranou uznána již ve své době, druhou se pak po vymření lehnicko-břežsko-volovských Piastovců roku 1675 snažil aktivovat tehdejší pruský vévoda a braniborský markrabě Fridrich Vilém, jenž se ale nakonec spokojil s finanční kompenzací. Smírnou dohodou z roku 1695 mezi Leopoldem I. a Fridrichem III. ostatně dopadla také prusko-habsburská pře o dolnoslezskou exklávu Svobodín (něm. Schwiebus, dnes pol. Świebodzin) obklopenou pruským příhraničním územím (Volz, 1918; Baumgart, 1984, s. 84–87; Fukala, 2005, s. 69 an.; Bein, 1994, s. 99–132). Během listopadových jednání Fridrich II. nabízel Marii Terezií finanční pomoc ve výši tří milionů zlatých a slib podpory vůči Bavorsku, jehož vládce Karel Albrecht taktéž požadoval část dědictví po Karlu VI. Jistě očekávaná nereálnost akceptace takovéto nabídky vedla pruského krále ještě během neukončených jednání (ta se táhla až do února následujícího roku) k zahájení přímých vojenských aktivit: v polovině prosince Prusové překročili hranice a do února 1741 obsadili drtivou většinu slezského území včetně Opavska a Těšínska po Jablunkovský průsmyk. Důležité pevnosti jako Vratislav, Břeh, Hlohov či Nisa a také opevněné Kladsko pruské jednotky zprvu obešly, aby je do podzimu dobyly či obsadily po kapitulaci jejich posádek (Kladsko padlo až v dubnu 1742). Po porážce rakouské armády 10. dubna 1741 u dolnoslezských Molvic (něm. Mollwitz, dnes pol. Małujowice) a srpnovém obsazení Vratislavi se v září přidal na stranu Pruska a Bavorska také saský kurfiřt a současně polský král August III., který usiloval o získání části dolnoslezského území, jež by zajistilo komunikační spojení Saska s Polskem. Sasové navíc uzavřeli dohodu s Bavorskem, podle níž by bavorská strana získala Čechy a saská Moravu a Slezsko. Aktivním členem protihabsburské koalice byla rovněž Francie, která na podporu plánů bavorského kurfiřta vyslala do střední Evropy svou armádu. Již v létě 1741 vpadly francouzsko-bavorské jednotky do Horních Rakous a poté dále postupovaly do Dolních Rakous. V této velmi vážné situaci Marie Terezie uzavřela 9. října v Klein Schnellendorfu (dnes pol. Przydroże Małe) na Opolsku tajnou dohodu s Fridrichem II., v níž deklarovala ochotu odstoupit Prusku Dolní Slezsko výměnou za pruskou neutralitu. Pruský král využil nastalého

zklidnění situace a zahájil politickospřávní, vojenské a berní reformy, jejichž prostřednictvím chtěl upevnit nadvládu nad zabraným slezským územím a újeji jej začlenit do svého soustátí. Ovšem postup nepřátel do Čech (francouzsko-bavorských jednotek z jihu a saských ze severozápadu), obsazení Prahy a povolání bavorského kurfiřta Karla Albrechta českým králem (9. prosince 1741) přiměly Fridricha II. k obnovení válečné aktivity. Během následujícího tažení pruská armáda v prosinci 1741 znovu obsadila Opavsko a pronikla hluboko na Moravu, kde dobyla Olomouc a neúspěšně oblehla Brno. Mezitím se ale rakouským zbráním podařilo osvobodit Horní Rakousy a v únoru 1742 zaútočit na vlastní Bavorsko (Mnichov byl paradoxně obsazen den poté, co byl bavorský kurfiřt zvolen a korunován císařem Karlem VII.), Praha však zůstávala v držení nepřítele. Zásadním mezníkem v dalším vývoji se stala bitva u Chotusic nedaleko Čáslavi ve východních Čechách 17. května, v níž bylo rakouské vojsko poraženo. Následně byla ve Vratislavi 11. června 1742 uzavřena preliminární mírová dohoda, která byla potvrzena mírovou smlouvou v Berlíně 28. července (Bakala, 1993, s. 111–116).

Po vratislavském prelimináři se Prusové i Sasové stáhli z Čech a Marie Terezie se tak mohla se svými veliteli plně soustředit na znovudobytí Prahy. Rakouská armáda hlavní město českých zemí začala obléhat na počátku listopadu, na konci tohoto měsíce se začaly francouzské jednotky připravovat na stažení a přes západní Čechy na návrat do Francie. Ačkoliv rakouské jednotky vstoupily do Prahy na počátku ledna 1743 (zbytek francouzské posádky kapituloval již 26. prosince), poslední nepřátelské jednotky opustily Čechy do poloviny roku 1743, na počátku září se vzdala francouzská posádka v Chebu.

Dopad prusko-rakouských mírových dohod z roku 1742 na integritu historického českého státu a potažmo na územní rozsah celé habsburské monarchie byl zásadní. Již ve vratislavském prelimináři si Fridrich II. nárokoval drtivou většinu Slezska až k řece Opavě, zatímco Marie Terezie si mohla ponechat pravobřežní část Opavska a město Opavu, hornatou oblast Jesenic-

Obrázek 2.14: Mapa rakouského Slezska z roku 1791

Zdroj: ZAO, Sbírka map a plánů, inv. č. 168

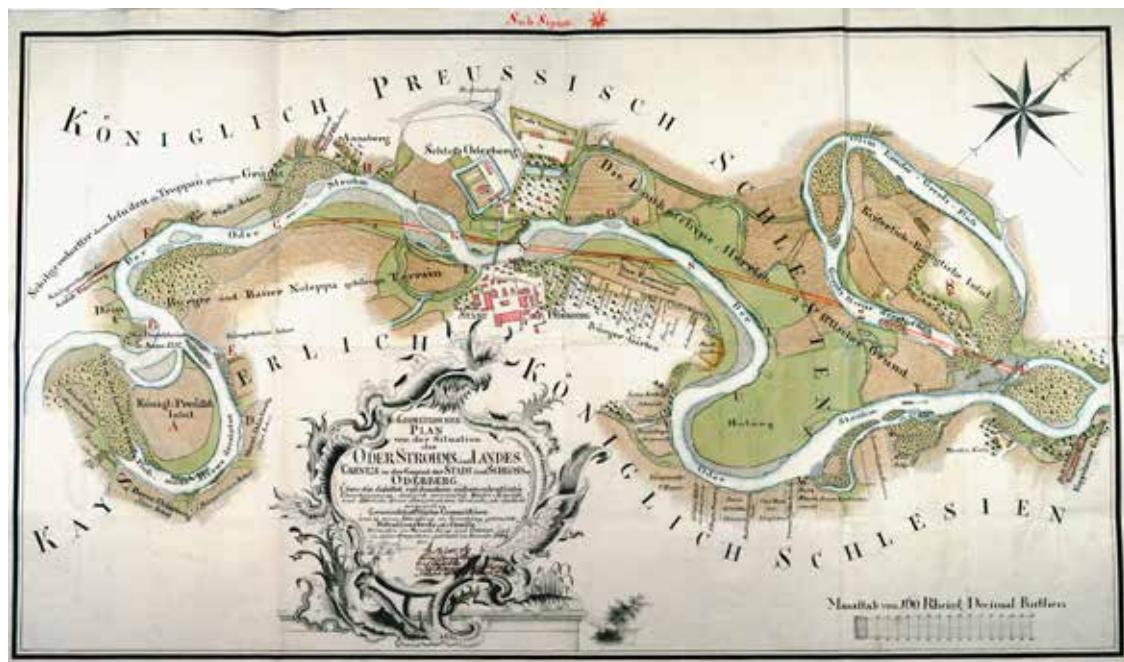
Obrázek 2.15: Písemná rezignace stavů Českého království na lenní přináležitost Slezska k české Koruně, Praha 16. července 1743

Zdroj: NA Praha, Archiv českých stavů, inv. č. 2497

ka a moravské enklávy. S pomocí britské diplomacie se rakouské straně během mírových jednání v Berlíně podařilo dosáhnout zmírnění některých původních pruských požadavků. V rakouském držení setrvalo také strategické opevněné město Krnov, které nová hranice obešla. Jejím vedením po toku řeky Opavice namísto Opavy si Rakousko mohlo ponechat území severního úpatí Jeseníků až po Bílou Vodu u Rychlebských hor. Úspěch rakouských diplomatů také představovalo uchování slezského vévodského titulu v oficiální panovnické tituluře Marie Terezie a jejích nástupců. Od září 1742 pak začala společná rakousko-pruská komise přímo v terénu pracovat na vytyčení konkrétního průběhu nové státní hranice a jejím označení hraničními sloupky. Výsledky její činnosti byly posléze zaznamenány do tzv. hraničního recesu, jenž byl podepsán v Ratiboří 6. prosince; 20. ledna následujícího roku došlo v Hlubčicích k vzájemnému předání ratifikovaných exemplářů. Prusko tak získalo přes 33 000 km² původního slezského území, zatímco Rakousku bylo ponecháno necelých 5 200 km². Součástí Pruska se také stalo celé Kladské hrabství (součást Čech), jež bylo v následujících pruských administrativních reformách začleněno do slezského území. Pro Marii Terezii i pro celou monarchii velmi bolestivá ztráta většiny slezského území měla ještě nepříjemnou dohru v létě roku 1743, kdy si Prusko na základě ujednání berlínské mírové smlouvy vynutilo formální písemnou rezignaci českých stavů na lenní přináležitost Slezska ke Koruně české, jak to žádal čl. XII vratislavského prelimináře. Čeští stavové vydali tuto písemnost 16. července a zpečetili ji svatováclavskou pečetí (Kalousek, 1892, s. 165–166, 631–632; Veselý, 2012, s. 309–310).

Obrázek 2.16: Plán řeky Odry z roku 1769, jehož původním korytem byla od roku 1742 vedena nová státní hranice, která rozdělila centrum nižšího stavovského panství Bohumín na rakouskou a pruskou část

Zdroj: ZAO, inv. č. 1279, sign. 21/13

Vedení prusko-rakouské hranice zapříčinilo, že rakouská část Slezska se nyní skládala ze dvou vzájemně nesousedících územních celků, které od sebe odděloval úzký několikakilometrový pás moravského území, jež tokem řeky Odry přímo hraničilo s pruskoslezským Hlučínskem. Východní část rakouského Slezska tvořilo především Těšínské knížectví a menší stavovské panství (status minor) Bílsko, které si jako jediné administrativní celky v zásadě uchovaly svou územní celistvost. V rámci hranic východní části rakouskoslezského území se nacházela také menší část statusu minor Bohumín. Západní polovinu rakouské části Slezska tvořily části historických knížectví Opavského, Krnovského a Niského (Nisko-Grotkovského) a dále celistvé statusy minor Bruntál a Albrechtice. Vedení nové rakousko-pruské hranice akceptovalo specifický správní status moravských enkláv, z nichž na pruské straně zůstala pouze osamělá enkláva Keř (něm. Katscher, dnes pol. Kietrz) na pomezí historického Krnovského a Ratibořského knížectví (Grünhagen, 1890, s. 207–215; Bein, 1994, s. 252–255; Mahel, 2002; Mahel, 2005; Mahel, 2013; Kubica, 2019).

Pouze v několika případech vytyčení prusko-rakouské státní hranice zasáhlo skutečně razantně do územní celistvosti konkrétních statků a panství. Mezi nejmarkantnější příklady dělení patří již zmíněné nižší stavovské panství Bohumín hrabat Henckelů z Donnersmarcku: vedení hranice kopírovalo tok řek Odry a Olše, díky čemuž Prusku připadla větší část bohumínského panství spolu se zámek a habsburské monarchii menší část s vlastním městem Bohumín. Obdobně na Opavsku připadla pruské straně drtivá většina panství Linhartovy Sedlnických z Choltic, přičemž samotná hranice vedoucí středem koryta řeky Opavice procházela bezprostředně před vchodem do zámku. Některé další příklady výraznějšího rozdělení původně celistvých panství a statků nalezneme při rakousko-pruské hranici u Krnova (např. Chomýž) a pak v Niském knížectví (např. Velké Kunětice patřící svobodným pánům Skalům). Veškeré majetky v rozděleném Slezsku byly ponechány v rukou svých dosavadních majitelů, díky čemuž se z nich stali poddaní současně dvou monarchií. Tito šlechtici se pak museli rozhodnout, vůči

Obrázek 2.17: Prusko-rakouská hranice vedená v korytě řeky Opavice bezprostředně před zámekem v Linhartovech na kresbě F. B. Wernera, okolo 1763

Zdroj: Werner, Friedrich Bernard, cca 1763, *Silesia in Compendio seu Topographia das ist Praesentatio und Beschreibung des Herzogthums Schlesiens [...] Pars I, von Ober Schlesien über haupts [...] S. I.*

kterému z obou vládců projeví svou loajalitu, nebo s ním budou riskovat komplikované či dokonce konfliktní soužití, a to jak v obdobích válečných konfliktů, tak i čase míru. Například hrabata Wilczekové vlastnila rozsáhlé majetky v rakouském Slezsku i v pruském Dolním Slezsku. Obdobně patřili mezi rakouskoslezské i pruskoslezské pozemkové vlastníky Lichnovští z Voštic. Takoví „dvojí“ poddaní byli především ze strany Fridricha II. a jeho státního aparátu považováni za nedůvěryhodné, a proto byli vystavováni zvýšenému daňovému zatížení a v případě přijímání rakouských hodností a úřadů trestáni dočasným obstavením majetku či udělováním pokut. Vratislavský biskup Schaffgotsch, bílský pán Fridrich Vilém hrabě Haugvic a Josef Maria Baltazar hrabě Wilczek byli pruskou stranou vyhodnoceni za osoby natolik spjaté s habsburským dvorem a jeho politikou (k Haugvicovi detailněji viz níže), že byli nakonec dokonce donuceni k odprodeji svých pruskoslezských držav (Brňovják, 2019a; Brňovják, 2019b; Brňovják, 2020, s. 550–559). Důsledky rozdělení Slezska byly vedle pozemkových vlast-

Obrázek 2.18: Hraniční mapa z roku 1769 zobrazující obec Chomýž při řece Opavici, která patřila k lichtenštejnským komorním statkům na Krnovsku a která byla roku 1742 rozdělena na pruskou a rakouskou část

Zdroj: ZAO, f. Královský úřad Opava, inv. č. 1279, sign. 21/13

Obrázek 2.19: Nákres cedule na rakouském hraničním sloupu, 40. léta 18. století

Zdroj: ZAO, f. Královský úřad Opava, inv. č. 1298, sign. 22/1a

níků postižení také obchodníci a měšťané rakouskoslezských měst, na jejichž obchodní a řemeslnické aktivity dopadly nepříjemné důsledky nastolených cel a mýt či dokonce uzavření hranic pohybu obyvatel a zboží. Rakouskoslezské venkovské obyvatelstvo využívalo v případě zvýšeného hospodářského, sociálního či náboženského útisku blízkosti hranice, za níž hledalo dočasné, nebo dokonce trvalé bezpečí a ochranu před zásahy ze strany rakouského vrchnostenského a státního aparátu či rakouské armády. K normalizaci prvotně zřejmě dosti vypjatých příhraničních vztahů a jejich opětovnému prohloubení došlo po smrti Fridricha II. a po definitivní rezignaci Habsburků na restituci jejich nadvlády nad celým Slezskem a Kladskem (viz níže).

Na tomto místě je nutno poznamenat, že rozdělení Slezska na pruskou a rakouskou část se významně dotklo rovněž hranic olomoucké diecéze (od roku 1777 arcidiecéze), která spravovala oblast Opavského a Krnovského knížectví a moravských enkláv, jejichž část se ocitla v pruském záboru, stejně jako vratislavské diecéze, do jejíž kompetence přináležela rakouská část Niského knížectví, celé Těšínsko a Bílsko.

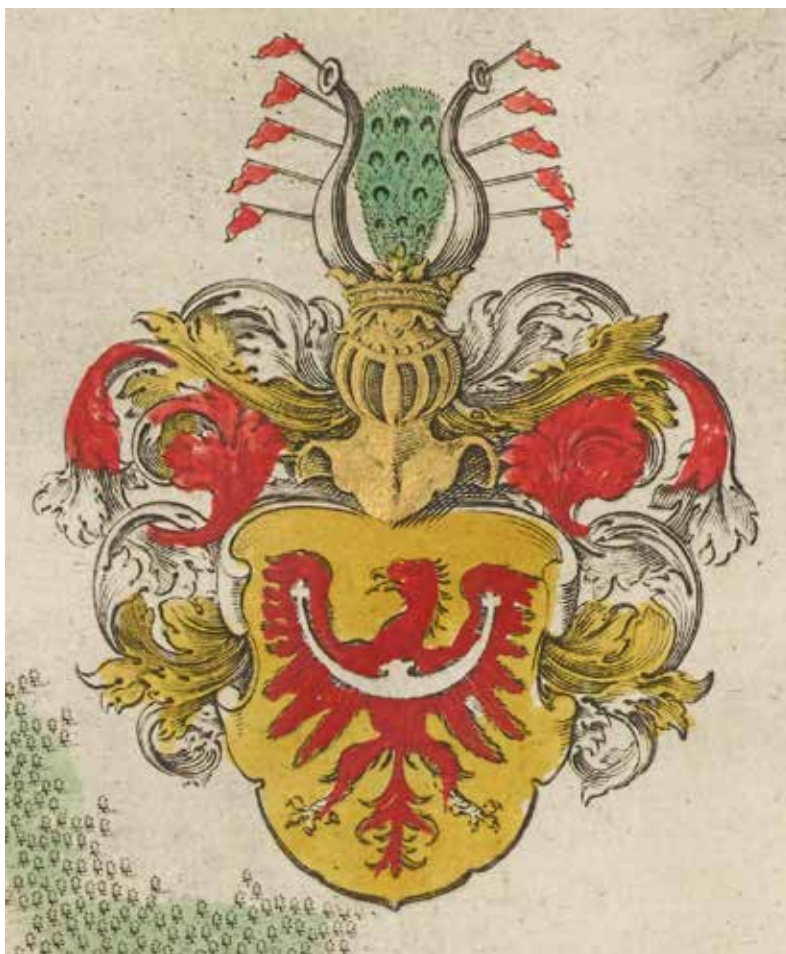
Se ztrátou Kladska a většiny Slezska se Marie Terezie dlouhodobě odmítala smířit. V rámci tzv. druhé slezské války, která probíhala v letech 1744–1745, se neúspěšně pokusila ztracené slezské území získat zpět. Ani přes spojenectví se Saskem, jemuž byl slíben dolnoslezský koridor, jenž by jej spojil s Polskem, a rovněž podporu značné části hornoslezského obyvatel-

stva, nespokojeného s novou pruskou vládou, se rakouské straně nepodařilo získat natolik výrazné vítězství, aby mohla dosáhnout svých územních cílů. Po vypuzení pruských jednotek z Čech do konce roku 1744 se rakouská armáda vedená Karlem Lotrinským pokusila dobýt Slezsko. Avšak po drtivě prohrané bitvě u dolnoslezského Hohenfriedbergu (dnes pol. Dobromierz) 4. června 1745 následovala úspěšná pruská ofenziva v Horním Slezsku, během níž Prusové obsadili Opavsko i Krnovsko, kde se pak dostávali do střetů s uherskými jednotkami habsburské armády, která setrvala v prostoru Hlučínska, Bohumínska a posléze zejména Těšínska. Mezitím byli Rakušané poraženi v bitvách u Žďáru nedaleko Trutnova 30. září a u saského Kesseldorfu 15. prosince. Tyto zásadní neúspěchy, s nimi spojená kapitulace spojeneckého Saska a hrozba zastavení britské finanční podpory nakonec přiměly vídeňský dvůr k uzavření mírové smlouvy v Drážďanech 25. prosince 1745, v jejímž rámci byla Prusku potvrzena držba Slezska v intencích berlínské mírové smlouvy z roku 1742.

Habsburská monarchie neuspěla s nároky na znovuzískání celého Slezska a Kladska ani při uzavření mírové smlouvy v Cáchách roku 1748, která ukončila celý komplex válek o rakouské dědictví, stejně jako ani neproměnila své poslední šance v tzv. sedmileté válce (1756–1763), nazývané také třetí slezskou válkou. V druhém roce tohoto válečného konfliktu, po slavné bitvě u Kolína (18. června), rakouská armáda vtáhla do Dolního Slezska a v listopadu dobyla Svidnici a poté dokonce Vratislav. Bohužel již na počátku prosince byli Rakušané drtivě poraženi u dolnoslezského Leuthenu (dnes pol. Lutynia) a do konce roku 1757 ztratili Vratislav a Lehnici, Svidnice odolávala do dubna následujícího roku. Během tažení do Slezska se na rakouskou stranu přidala řada zdejších katolíků, v jejichž čele stál vratislavský biskup Schaffgotsch. Po rakouské porážce musel uprchnout do monarchie, kde pak doživotně pobýval na svém biskupském zámku Jánský Vrch u Javorníka. V následujících letech se válečné štěstí střídavě přiklápělo k jedné, nebo druhé straně. Roku 1760 rakouské jednotky neúspěšně oblehly Vratislav, spolu s ruským spojencem byly úspěšnější během roku 1761, kdy byla dobyta dolnoslezská Svidnice. Fridrich II. se na konci roku dostal do velmi tíživé situace, avšak odstoupení Ruska z protipruské aliance a uzavření prusko-ruského a prusko-švédského míru v květnu 1762 jej zachránilo. V následné ofenzivě se Prusům podařilo Rakušany ze Slezska vytlačit. Celkové válečné vyčerpání a také mírová dohoda mezi zneprátenou Velkou Británií a Francií nakonec přiměly k zahájení mírových jednání také vídeňský a berlínský dvůr. Mírová smlouva uzavřená v saském Hubertusburgu 15. ledna 1763 znamenala návrat k dřívějším mírovým smlouvám z let 1742 a 1745, a tedy opětovné uznání pruské držby většiny historického Slezska. To se posléze stalo jednou z nejbohatších provincií pruského státu (Stellner, 2000). Úvahy nad znovuzískáním Slezska na vídeňském dvoře částečně rezonovaly ještě po zbylá desetiletí vlády Marie Terezie. Definitivně na slezské nároky rezignoval až Josef II. v první polovině 80. let 18. století, jeho názor v tomto směru zformoval poslední střet habsburské monarchie s Pruskem Fridricha II. ve válce o bavorské dědictví (1778–1779), jejíž průběh se dotkl rovněž rakousko-slezského území (Šedivý, 2018).

Rozdělení Slezska na pruskou a rakouskou část, jak bylo vytyčeno v druhé polovině roku 1742, vydrželo až do zániku obou monarchií roku 1918 a stalo se základem vymezení státních hranic nových nástupnických států Československa, Polska a Německa. Miniaturní a nesourodé rakouské části Slezska, trpící až do nástupu průmyslové revoluce silně periferním postavením, se poměrně záhy po jejím vzniku stalo zvykem zjednodušeně, avšak neoficiálně říkat rakouské Slezsko (Österreichisch-Schlesien). Jak již bylo zmíněno výše, podle berlínské mírové smlouvy z roku 1742 mohla Marie Terezie a její nástupci na českém trůnu užívat titul suverénních slezských vévodů (Herzogin/Herzog in Schlesien). V habsburské velké panovnické titulaře se tak až do zániku monarchie nadále pravidelně setkáme s titulem vévodkyní, resp. posléze vévodů Horního a Dolního Slezska (Herzogin/Herzog zu Ober- und Niederschlesien). Tato skutečnost tak symbolicky poukazuje na dlouhodobé habsburské nároky na ztracené Slezsko v jeho původní celistvé podobě, stejně jako reálně odráží držbu rakouského dílu

Obrázek 2.20: Tradiční slezský zemský znak na mapě Slezska z roku 1665

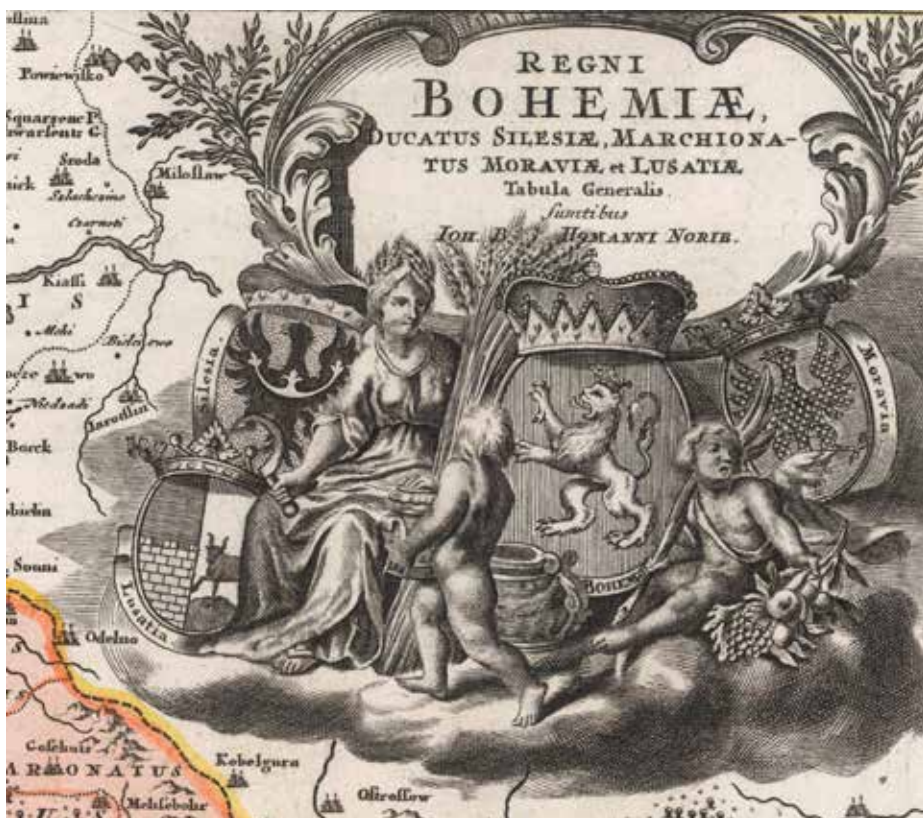

Zdroj: Blaeu, Joan, *Atlas Maior Sive Cosmographia Blaviana* [...], Amsterdam, 1665

Niského knížectví, jež historicky náleželo k Dolnímu Slezsku (paradoxně větší pruská část Niska byla v rámci pruských administrativních reforem přičleněna k oblasti Horního Slezska). Od poloviny 19. století získalo rakouské Slezsko, jež bylo v rámci správní reformy západní části Rakouského císařství opět ustaveno svébytnou korunní zemí (k tomu detailněji níže), název Herzogtum Ober- und Nieder Schlesien. V oficiálních úředních ročenkách či řadě dalších úředních tiskovin, stejně jako v dobové literatuře, např. v topografiích či šlechtických almanaších, byly užívány zkrácené názvy, které rakouské Slezsko označovaly prostě jako císařsko-královskou část Slezska: k. k. Antheil Schlesiens, Das Herzogtum Schlesien österreichischen Antheils apod. (Gall, 1992, s. 47–107; Gawrecki, 2001, s. 74–78; Gawrecki, 2003, s. 13–14).

Pojetí Slezska jako integrální součásti historického českého státu, jemuž habsburská dynastie vládla stabilně od roku 1526 (nutno upřesnit, že od roku 1740 to byla dynastie habsbursko-lotrinská) a jež si jako celek alespoň symbolicky stále nárokovala, se projevovала také v heraldické symbolice západní části habsburského soustátí, které bylo vytvořeno spojením českých a rakouských zemí při administrativní reformě roku 1749. Slezsko bylo v české státní heraldice tradičně reprezentováno černou orlicí ve zlatém poli, která podle znění dobových císařských (a ve shodě s ustanoveními mírových smluv z roku 1742) nařízení symbolizovala od 50. let 18. století výslovně Horní a Dolní Slezsko. Po vzniku Rakouského císařství roku 1804

Obrázek 2.21: Heraldické vyjádření svazku historických zemí Koruny české na parergonu mapy českých zemí z roku 1716. Znak českého království nesprávně nese vévodskou korunu

Zdroj: Homann, Johann Baptist, *Atlas Novus Terrarum Orbis Imperia Regna et Status Exactis Fabulis Geographice Demonstras*, Norimberk (?), 1716

a zániku Svaté říše římské o dvě léta později byl komplex znaků historických zemí Koruny české doplněn také o znak Těšínska, tj. zlatou orlici v modrém poli, která byla současně tradičním znakem Horního Slezska. Jeho zařazení jistě odkazovalo na lenní držbu Těšínska Albertem Sasko-Těšínským, vdovcem po arcivévodkyni Marii Kristině, a tedy v zásadě příslušníkem habsburského rodu. Později byla vazba Těšínska k Habsburkům podtržena osobnostmi arcivévody Karla Ludvíka (těšínským vévodou v letech 1822–1847) a jeho dědice Alberta Fridricha. Těšínský znak setrval součástí rakouského velkého státního znaku i po jeho úpravě roku 1836. Odstraněn byl až roku 1867, kdy došlo vlivem porážky ve válce s Pruskem a Itálií k opětovné úpravě státní symboliky, jež pak až do zániku monarchie roku 1918 užívala již jen tradiční (dolno/celo)slezský znak. Státní symbolika v zásadě vycházela z aktuálně užívané velké panovnické titulatury, do níž bylo Těšínsko jmenovitě zahrnuto taktéž roku 1804 a setrvalo v ní až do zániku monarchie. V rámci poznámek o symbolickém postavení Slezska v rakouské státní symbolice je nakonec nutno připomenout podobu středních znaků od počátku 19. století: již od roku 1804 byl habsbursko-lotrinský štít na prsou dvouhlavého císařského orla doprovázen deseti štítky se zemskými znaky, z nichž pátý v pořadí nesl polcený moravsko-slezský znak a ve shodě s titulaturou obou zemí byl opatřen vévodskou korunou. Tento polcený moravsko-slezský znak, evokující administrativní sloučení Moravy a Slezska v letech 1783–1849, se objevil rovněž ve středním státním znaku z roku 1815, 1836, 1867 a nakonec 1915 (Gall, 1992, s. 47–107; Sedláček, 2000; Gregorovičová a Sedláček, 2002, s. 19–86; Brňovják, 2017).

Obrázek 2.22: Znaky historických českých zemí ve výřezu z velkého znaku Rakouského císařství z roku 1806: uprostřed jako střední štítek český znak se svatováclavskou korunou; v horní polcené polovině štítu znaky Moravy a Slezska; v dolní dvakrát polcené polovině znaky Dolní Lužice, Těšínska a Horní Lužice

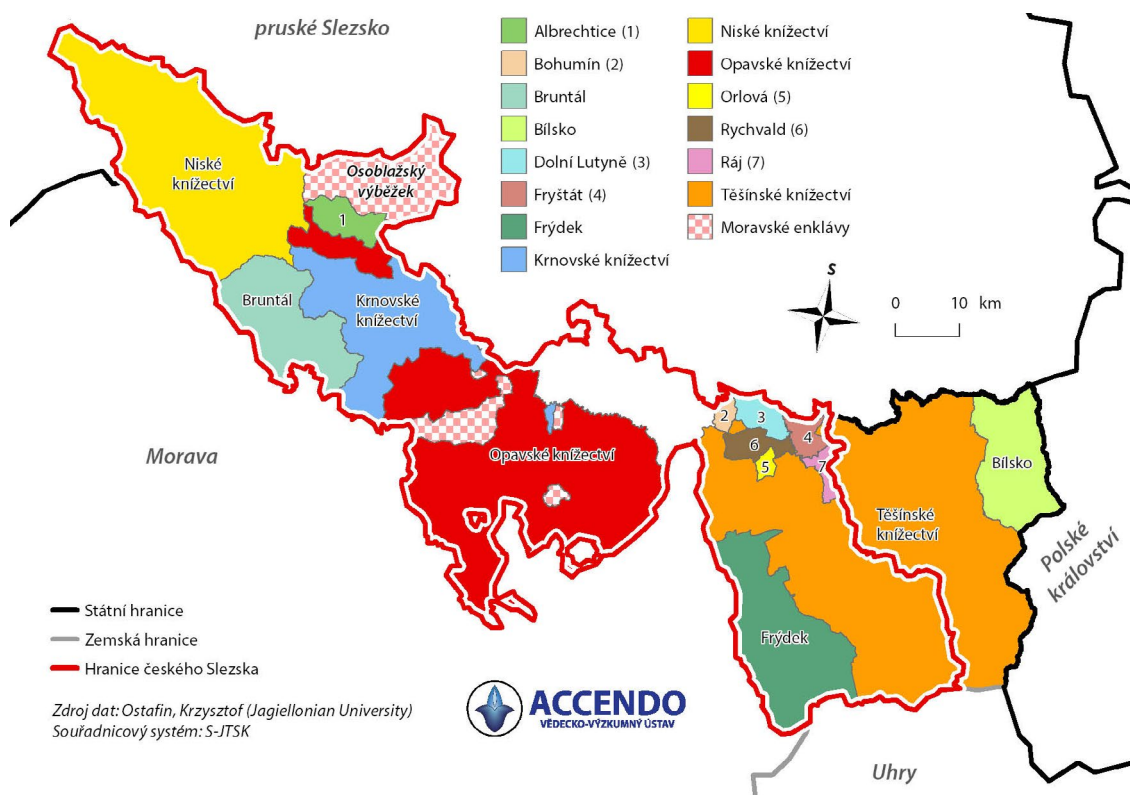
Zdroj: Sr. k. k. Majestät Franz des zweyten politische Gesetze und Verordnungen für die Österreichischen, Böhmischen und Galizischen Erbländer, 27. Wien 1808

2.2.2 Správní vývoj do poloviny 19. století

Obdobně jako pruský král Fridrich II. na území pruského Slezska i Marie Terezie a její dvůr bezprostředně po první prusko-rakouské slezské válce pocítili potřebu přikročit k vybudování nové administrativní struktury rakouského Slezska. Zatímco Fridrich II. přikročil k poměrně radikálním krokům, které měly za cíl integrovat Slezsko do jeho soustátí a nebraly tedy příliš ohled na dosavadní tradici habsburské administrativy, Marie Terezie zvolila cestu imitace systému původních institucí spravujících celé Slezsko před rokem 1742. Jedním z motivů tohoto přístupu byla jistě neochota přijmout rozdělení Slezska, spojená s očekáváním jeho brzkého znovuzískání. Právní a správní kontinuita s obdobím před rokem 1742 také měla za cíl demonstrovat příznivější podmínky, než jaké vládly na pruském území, kde došlo k zásadnímu omezení dosavadních stavovských práv (ze základních přehledů vývoje správní struktury: d'Elvert, 1894, po s. 149; Berthold, 1909, s. 5–17; Janák, 1965; Janák, 1987; Hledíková, Janák, Dobeš, 2007, s. 136–238; Schelle, 1991, s. 8–50; Štarha, 2005; Schelle, 2015, s. 191–205; ke kontinuitě s obdobím před rokem 1742: Orzechowski, 1979; Orzechowski, 2005; Korbelařová, 2002; ke kontextu pruských správních reforem také Conrads 1983; Klueting, 1990).

Již na přelomu let 1742/1743 byl v Opavě zřízen Královský úřad, jehož kompetence a personální struktura v zásadě kopírovaly původní celoslezský královský Vrchní úřad (Oberamt) ve Vratislavi. Podle jeho vzoru měl i on v rakouském Slezsku zastupovat panovnici jako českou

Obrázek 2.23: Vnitřní administrativní členění rakouského Slezska k roku 1746

Zdroj: D. Kubáň

královnu, proto do jeho gesce spadalo široké spektrum politických, hospodářských, fiskálních (komorních a kontribučních), obchodních, vojenských a do jisté míry i soudních záležitostí. Do čela Královského úřadu byl postaven prezident, jemuž bylo podřízeno radní kolegium, jež se nejprve skládalo ze dvou a posléze devíti radů. Královský úřad, který sídlil v městském paláci Bruntálských z Vrbna na opavském Horním náměstí, měl dohlížet na všechny jemu bezprostředně podřízené vlády a úřady v jednotlivých rakouskoslezských knížectvích, vrchnostenské úřady nižších stavovských panství a prostřednictvím jmenovaných městských královských administrátorů také na magistráty měst Krnov, Opava a Těšín. Královský úřad také dohlížel na činnost slezského veřejného konventu (k němu detailněji níže), stejně jako mu byly přičleny soudní kompetence nad svobodnými a nižšími stavovskými panstvími. Rozsuzování případných věcných sporů mezi jednotlivými rakouskoslezskými knížaty bylo vyhrazeno přímo panovníkovi, neboť Marie Terezie již nebyla ochotna pro radikálně zmenšené území rakouského Slezska ustavit vlastní knížecí soud, který by byl obdobný dřívějšímu celoslezskému knížecímu soudu ve Vratislavi (Ober- und Fürstenrecht). Prvním prezidentem byl jmenován Slezan Fridrich Vilém hrabě Haugvic, který do počátku roku 1741 působil při vratislavském Vrchním úřadu. Po příchodu pruských jednotek opustil svou dolnoslezskou domovinu a odešel do Vídně. Haugvic začal v Opavě pracovat na konceptu reformy celého správního aparátu, jejímž základem bylo potlačení stavovského vlivu v jednotlivých zemích a sjednocení politické i fiskální zemské i centrální správy, kterou roku 1743 předložil Marii Terezií. Téhož roku odkoupil od zadluženého hraběte Solmse status minor Bílsko, jež bylo vzápětí Marií Terezií povýšeno na status maior. Od roku 1747 byl Haugvic pověřen správou Kraňska a Korutan. Roku 1749 jej panovnice pověřila realizací reformy v západní části monarchie, během níž byly české a rakouské země administ-

Obrázek 2.24: Rakouskoslezské hlavní zemské město Opava ve 30. letech 19. století

Zdroj: *Schlesischer Stadt- und Landmanns-Kalender auf das Jahr 1836*

rativně sloučeny v jeden celek tzv. dědičných zemí a na místo jejich dřívějších dvorských kanceláří bylo ustaveno Directorium in publicis et cameralibus a Nejvyšší soudní místo, přičemž Haugvic byl jmenován direktoriálním prezidentem. Během této reformy byl opavský Královský úřad stejně jako ostatní obdobné zemské vlády přejmenován na Královskou reprezentaci a komoru. Při správní reformě dědičných zemí roku 1763, kdy byl Haugvic zproštěn vedení direktoria, získala rakouskoslezská vláda zpět svůj původní název (ostatní zemské vlády historických českých zemí se staly gubernií), (Walter, 1938, s. 92–193; Walter, 1958; Ruzicka, 2002, s. 98–167; Šterbová, 1992; Peterka, 2013, úvod).

V každém z knížectví, jež se zcela či jen zčásti stala součástí rakouského Slezska, existovaly před rokem 1742 tradiční úřady, které reprezentovaly vládu držitelů těchto knížectví a také instituce zdejších stavovských obcí. Obě tyto sféry byly propojeny především postavami zemských hejtmanů, kteří byli současně orgány knížat a stavů jednotlivých knížectví, jež zastupovali na knížecím sněmu a při veřejném konventu v Opavě. Jako vrcholní představitelé stavovské společnosti jednotlivých slezských knížectví stáli až do josefínských reforem v čele knížecích vlád a jako prezidenti předsedali zemským soudům. Původní vévodská vláda byla po roce 1742 ponechána pouze na Těšínsku, jehož územní celistvost nebyla novou prusko-rakouskou hranicí v zásadě narušena. Na základě doporučení Marie Terezie došlo roku 1743 ke sloučení rakouských částí Opavska a Krnovska v jedno knížectví a s tím také k vytvoření jedné společné funkce opavsko-krnovského zemského hejtmana se sídlem v Opavě. Nový hejtmanský úřad zahájil svou činnost v polovině února 1746. Pro rakouskou část Niského knížectví nechal biskup Sinsendorf na základě nařízení Marie Terezie z prosince 1742 ustavit následujícího roku novou

Obrázek 2.25: Renesanční budova fojtství ve Vidnavě (stav k roku 1970), v letech 1734–1767 sídlo zemského staršího a knížecí biskupské vlády

Zdroj: ZAO, SOkA Jeseník, Sběrka obrazového a fotografického materiálu Státního okresního archivu Jeseník, sign. 45

vládu se sídlem v biskupském městě Vidnava, jíž předsedal zemský hejtman. Zemská vláda užívala až do přesunu na biskupský zámek Jánský Vrch jako stavovský dům vidnavský zámek patřící zdejším svobodným fojtům. V Bílsku zemské instituce vznikly po povýšení z nižšího stavovského panství na svobodné stavovské panství roku 1751 (ve prospěch nového majitele, polského aristokrata Alexandra Josefa Sułkowského), což následné povýšení na knížectví roku 1752 a na vévodství roku 1754 jen potvrdilo (Brňovják, 2015).

Roku 1744 převzaly politickou agendu knížecích vlád a úřadů nově jmenovaní zemští starší (Landesälteste), kteří byli podřízeni přímo Královskému úřadu v Opavě. Tito zeměpanští úředníci byli vybíráni z řad zemské stavovské šlechty a působili v Opavě (pro Opavsko-krnovské knížectví), Těšíně (pro Těšínské knížectví) a ve Vidnavě (pro rakouskou část Niského knížectví). Instituce zemských starších byla do jisté míry obdobou krajských hejtmanů v Čechách a na Moravě, stejně jako připomínala existenci těchto zemských úředníků ve správní struktuře celistvého Slezska před rokem 1742.

Součástí tradičních zemských stavovských struktur byly také zemské soudy neboli zemská práva (Landrechte), které byly personálně obsazovány z řad zemských úředníků v čele se zemským hejtmanem v hodnosti prezidenta, jenž zastupoval knížete, a kolegium přísedících, kteří byli vybíráni z řad zemské stavovské šlechty. Do pravomoci zemských práv náleželi všichni vlastníci běžných alodních majetků disponujících patrimoniálními právy. Na Těšínsku vykonávalo zemské právo soudní pravomoc také nad měšťanskými držiteli deskových realit a nešlechtickými držiteli svobodných statků, jako byli těšínský měšťané a svobodní sedláci (svobodníci, Freisassen). Po sloučení rakouských částí Opavska a Krnovska v jedno společné knížectví byla roku 1746 také sloučena v jednu soudní instituci jejich původně samostatná zemská práva. V souvislosti s povýšením bílského panství na status maior roku 1751 bylo i zde ustaveno samostatné zemské právo. Činnost bílského zemského soudu ale nebyla příliš rozsáhlá, neboť do jeho kompetence spadali kromě poddaných z komorních majetků pouze šlechtičtí vlastníci Javoří, popř. držitelé svobodného dvora ve Starém Bílsku. Od zemských soudů

bylo možno se odvolávat k apelačnímu soudu (apelační komoře) v Praze. Jediným rakousko-slezským knížectvím, které postrádalo vlastní zemské právo, byla rakouská část Niska, kde zemskou soudní jurisdikci vykonávala biskupská vláda. Do její kompetence spadali vedle usedlé šlechty také držitelé svobodných rytířských šoltéství a dědičných šoltéství s patrimoniálními právy (Drkal, 1958, úvod; Stratil, 1965, úvod).

Důležitou formu kontinuity dřívějších celoslezských institucí stavovské samosprávy představovalo ustavení nového slezského veřejného konventu (schlesisches öffentliches Konvent, conventus publicus) na přelomu let 1742/1743, nyní samozřejmě pouze s pravomocí vně hranic rakouského Slezska. Veřejný konvent v sobě kombinoval dvě tradiční celoslezské stavovské instituce: knížecí sněm (Fürstentag), který se scházel jednou ročně po dobu tří dnů, a vlastní veřejný konvent, jenž představoval v podstatě jakýsi stavovský výbor, jenž zasedal v mezidobí mezi jednotlivými knížecími sněmy. Právo účasti na jednáních konventu náleželo držitelům Těšínského a Opavsko-krnovského knížectví, kteří mohli zasedat osobně nebo prostřednictvím svých zplnomocněných zástupců (Abgeordnete), neboli deputovaných (Deputierte), a rovněž delegátů opavsko-krnovských stavů. Na konci roku 1742 byl konvent rozšířen o zástupce vratislavského biskupa jakožto niského knížete a roku 1751 také čerstvě ustaveného svobodného stavovského panství Bílsko. Mezi léty 1789–1803 byly hlasy zástupců knížat Lichtenštejnů a opavsko-krnovských stavů sloučeny v jeden. Vlastního zastoupení se snažily domoci rovněž těšínské stavy, které reprezentoval deputovaný těšínského vévody – argumentovaly faktem, že se podílely na zemských příjmech vyšší měrou než sám vévoda. I přes souhlas těšínského vévody byla jejich žádost roku 1789 moravskoslezským guberniem zamítnuta. Na Těšínsku byl úřad deputovaného tradičně personálně svázan s postem zemského hejtmana. V rakouské části Niského knížectví se obdobně dělo až do roku 1784, kdy byly zdejší zemská vláda i úřad zemského hejtmana zrušeny a deputovanými se pak stávali prezidenti zemského práva na Jánském Vrchu. Naopak deputovaní Knížectví bílského a Opavsko-krnovského většinou nebyli s posty zemských hejtmanů personálně spojeni. Jednání veřejného konventu se odehrávala v Opavě, nejprve v domě na Horním náměstí a od počátku 19. století v budově státem vlastněné bývalé jezuitské koleje na Zámecké ulici (dnešní Sněmovní ulice 1) při Dolním náměstí. Tento dům proto byl zván Zemským či také Konventuálním. Frekvence jednání knížecích sněmů časem klesala, až nakonec roku 1847 zcela ustala. Naopak vlastní jednání veřejného konventu pokračovala až do počátku 60. let, kdy byl konvent přetransformován ve slezský zemský sněm (Drkal, 1959, úvod; Kubica, 2006).

V rámci rakouského Slezska představoval kontinuitu dřívější tradice stavovských shromáždění pouze opavsko-krnovský zemský sněm, který organicky navazoval na dřívější existenci separátních zemských sněmů obou historických knížectví. Na Těšínsku přestaly být zemské sněmy svolávány zřejmě ve 40. letech 18. století, v Niském knížectví pravděpodobně ještě dříve. V Bílsku nebyly od jeho povýšení na status maior ustaveny žádné stavovské korporace, nepochybně z nedostatku případného členstva (Ptak, 1992, s. 38, 46; Spyra, 2012, s. 205, 211). Na popsaném stavu viditelně opět mělo zásadní vliv komplikované uspořádání rakouského Slezska, stejně jako kvantitativní i kvalitativní nesourodost jeho jednotlivých dílčích částí. Osazenstvo opavsko-krnovského zemského sněmu bylo tradičně rozděleno do čtyř kurií. První představovali duchovní neboli (zemští) preláti, kteří reprezentovali církevní instituce vlastníci na území knížectví deskové statky. Mezi preláty tak byli počítáni rektor opavských jezuitů, jimž patřil status minor Albrechtice (vyměněn roku 1743 za pruskoslezské Šilheřovice) a panství Melč, probošti zastupující velehradské cisterciáky držící Velké Heraltice a probošt fulneckých augustiniánů kanovníků, kteří vlastnili Pustějov. Druhou panskou a třetí rytířskou kurii tvořili všichni členové opavsko-krnovské zemské šlechty. Z řad šlechty byli vybíráni nejvyšší zemští úředníci včetně zemského hejtmana. Poslední čtvrtou kurii pak tvořili purkmistři měst Opavy a Krnova. Stálé hlasy nakonec drželi představení opavské johanitské komendy u sv. Jana a zástupci knížecího lichtenštejnského komorního purkrabského úřadu v Krnově a velmistra řádu

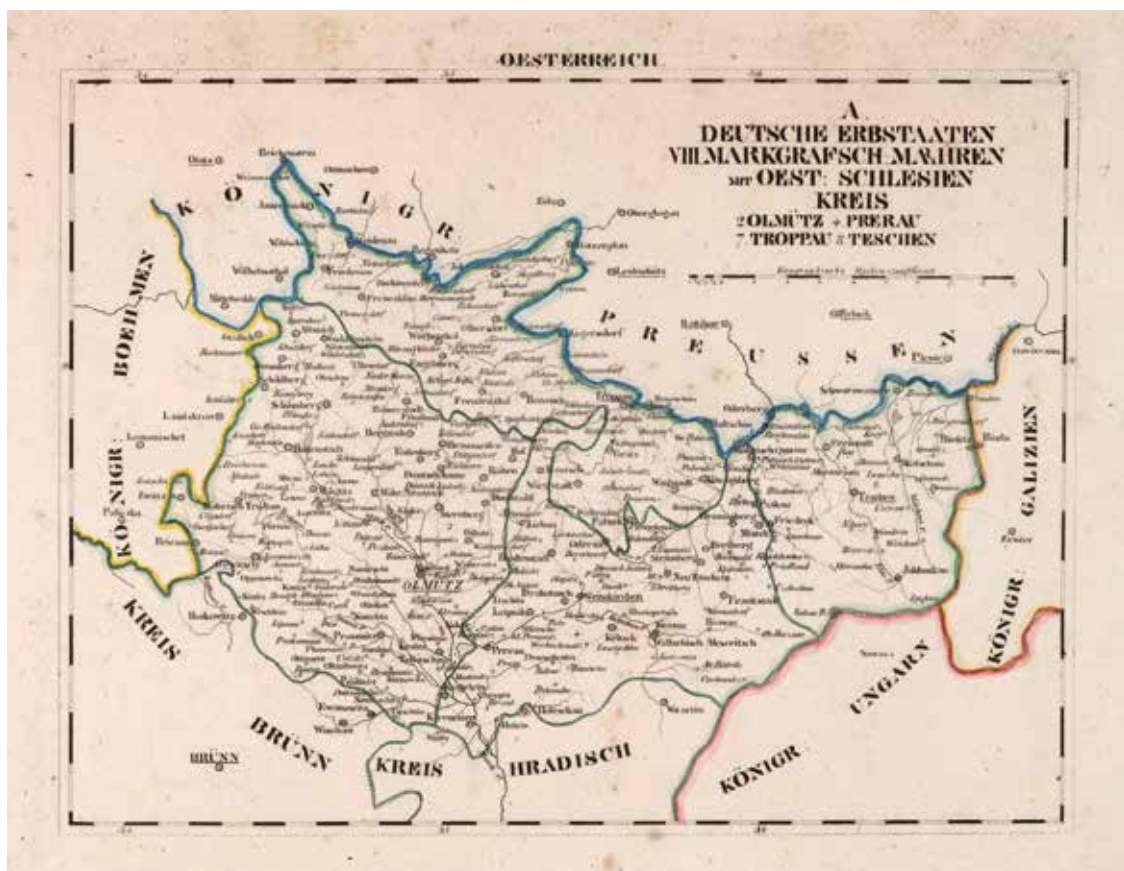
německých rytířů. Jednání původních samostatných opavských a krnovských sněmů se nejdříve odehrávala v zemských domech v Opavě (stavovským potřebám sloužilo pronajaté křídlo s dormitářem minoritského kláštera při Panské ulici) a Krnově. Po sloučení obou knížectví přestala být budova krnovského zemského domu od 50. let 18. století ke stavovským shromážděním užívána. Sjednocené opavsko-krnovské zemské stavy se scházely v tradiční zemské sněmovně v opavském minoritském klášteře až do poloviny 19. století (Müller, 2002; Brňovják, 2020, s. 483–484, 493–495).

Definitivní rezignace na opětovné začlenění pruské části Slezska do habsburské monarchie, k níž Josef II. dospěl po prusko-rakouské válce o bavorské dědictví, jej přiměla k opětovnému zamyšlení nad reorganizací rakouskoslezské státní správy, která by snížila finanční výdaje eráru na provoz a současně zvýšila její úřední efektivitu. Výsledkem byl dekret z 20. června 1782, kterým Josef II. s platností od 1. července rozhodl o administrativním sloučení rakouského Slezska s Moravou. Reforma zásadně proměnila dosavadní rakouskoslezskou správní strukturu a ještě více okleštila původní kompetence knížecích zemských vlád a stavovských institucí. Správní kompetence nad rakouskoslezským územím převzalo nově ustavené moravskoslezské zemské gubernium se sídlem v Brně. Pragmatický, leč poměrně nevybíravý přístup Josefa II. se odrazil ve skutečnosti, že z rakouskoslezského státního úředního personálu bylo do Brna převedeno jen sedm úředníků, zatímco ostatní byli penzionováni. Do čela gubernia byli povolováni loajální šlechtici-byrokrati pocházející z Moravy či jiných provincií dědičných zemí (Cavriani, Ugarte, Ditrichštejn, Wallis, Mitrovský aj.), výjimku představuje dosud nepřiliš známé, avšak zcela epizodní působení regionálně velmi výrazné osobnosti Jana hraběte Larisch-Mönnicha (v čele gubernia stál zřejmě jen krátce během roku 1813). Marginalizaci slezského prostoru v následujícím období dále zdůrazňovala absence Slezanů ve všech dalších vyšších úředních postech brněnského gubernia. Jak bude ještě níže zmíněno, rakouskému Slezsku byla ponechána pouze vlastní stavovská agenda, která pro vídeňský dvůr nepředstavovala předmět vážnějšího zájmu a která ostatně již delší dobu podléhala pozvolnému, avšak důslednému postátnování.

Spolu se sloučením rakouského Slezska s Moravou roku 1783 byla po vzoru Moravy také na slezském území zavedena krajská správa. S ohledem na specifickou rozlohu bylo Slezsko rozděleno do dvou krajů, Opavského a Těšínského. Zřízení krajů z pohledu státní správy nijak nerespektovalo rozdělení rakouského Slezska do knížectví a současně zapříčinilo zánik stávajících úřadů zemských starších. Opavští krajští hejtmani sídlili až do roku 1793 v Krnově a poté v Opavě, kde od roku 1809 užívali dům v Panské ulici (dnes Masarykova třída) naproti Zemskému (Konventuálnímu) domu. Do jejich gesce spadalo také území moravských enkláv (k nim detailněji viz níže). Těšínské krajské hejtmanství spravovalo vedle vlastního Těšínska rovněž Bílsko a Bohumínsko a nově také část při jihovýchodním okraji části Opavského kraje, kterou tvořily panství a statky Bravantice, Dobroslavice, Klimkovice s Porubou a Třebovice. Lze se domnívat, že příčinou připojení Klimkovicka k Těšínskému kraji byla držba tohoto panství hrabaty Wilczeky, kteří na Těšínsku vlastnili panství Slezská Ostrava (Klos, 1969a, úvod; Klos, 1969b, úvod).

Jak bylo výše uvedeno, již od 40. let 18. století byly kompetence zemských vlád silně oklešťovány ve prospěch zeměpanských úřadů, především zemských starších, resp. od roku 1783 krajských hejtmanů, až jim nakonec nezbyla jiná než soudní agenda vztahující se na příslušníky zemské stavovské obce. Proto již rok po josefínské správní reformě byly všechny čtyři rakouskoslezské knížecí vlády proměněny v nově koncipované zemské soudy (zemská práva), které se staly modernizovanými nástupci dosavadních tradičních stavovských zemských soudů (práv). K nim bylo přidáno také zcela nově ustavené zemské právo v rakouské části Niska se sídlem na Jánském Vrchu. Samostatné bílské zemské právo bylo z racionálních důvodů na počátku září 1807 zrušeno a jeho kvantitativně nevelké kompetence byly předány zemskému právu v Těšíně. Roku 1787 byly v rakouském Slezsku navíc ustaveny dva nové kriminální soudy,

Obrázek 2.26: Opavský a Těšínský kraj na mapě severní Moravy a rakouského Slezska, 1828

Zdroj: Schlieben, Wilhelm, Ernst, August a Hermann, O., *Atlas von Europa nebst den Kolonien*. Leipzig, 1828

v Opavě a v Těšíně, které již nebraly ohledy na stavovskou příslušnost. V Nisku, opět s ohledem na malý územní rozsah tohoto knížectví, bylo zdejší stávající zemské právo pověřeno rovněž kompetencemi kriminálního soudu. Nadřízenou instancí nových zemských práv se stal taktéž nově ustavený všeobecný apelační soud v Brně, od něhož bylo možno se odvolávat k nejvyššímu soudnímu místu ve Vídni. Po administrativní stránce byla zemská práva podřízena moravsko-slezskému zemskému právu v Brně (Drkal, 1958, úvod; Stratil, 1965, úvod).

Slezské stavy se v 80. a 90. letech 18. století několikrát pokoušely o začlenění moravských enkláv do slezského území. Jejich snahy ale zůstaly neúspěšné a právní i správní specifika enkláv tak byla nadále zachována. Během josefínské správní reformy roku 1783 byly moravské enklávy s výjimkou Butovic, Nového Vrba a Slatiny administrativně přičleněny ke Krnovskému kraji (do té doby byly součástí moravského Přerovského kraje). Krnovskému kraji byl podřízen také moravský výběžek sahající od Moravského Berouna hluboko do historického území Opavska takřka k samotnému městu Opavě a od té doby začal být chápán rovněž jako součást moravských enkláv. Po přesunutí krajského úřadu roku 1791 do Opavy se enklávy, od roku 1797 včetně Slatiny, staly součástí Opavského kraje (Gawrecki, 2007, s. 4–5; Gawrecki, 2006, s. 115–118).

Na území rakouského Slezska se nacházelo více než sto alodních patrimoniálních jednotek, které byly v dobové terminologii označovány pojmy statek (Gut) či panství (Herrschaft). Mezi držiteli slezských statků a panství drtivě převažovala šlechta, která vlastnila tzv. inkolát, tedy právo držby svobodných statků na území historického českého státu, a jejíž příslušníci byli

plnoprávními členy stavovských obcí rakouskoslezských knížectví. Menší množství pozemkového majetku včetně panských sídel v západní (opavské) části Slezska se nacházelo v rukou církevních institucí: nejrozsáhlejší pozemkový komplex vlastnili v rakouské části Niského knížectví (Javornicko, Jesenicko, Vidnavsko, Zlatohorsko) vratislavští biskupové, a to z titulu světských držitelů Niského knížectví, a dále řád německých rytířů, jemuž patřilo především rozsáhlé a hornaté nižší stavovské panství Bruntál; velehradští cisterciáci vlastnili Velké Heraldice (roku 1765 prodány Bruntálským z Vrba), fulnečtí augustiniáni Pustějov, opavští jezuité Melč a Šilheřovice (do 1743), resp. status minor Albrechtice (od 1743) a johanité vedle komendy sv. Jana v Opavě především moravskou enklávu Dívčí Hrad a od roku 1837 spojené statky Štítina a Hrabyně. Po zrušení jmenovaných řádů v 70. a 80. letech vyjma johanitů se jejich majetky dostaly do rukou státu, který je od přelomu 18. a 19. století odprodával světským držitelům: Pustějov koupil roku 1825 opavský soukenický podnikatel a velkostatkář Karel Josef Czeike z Badenfeldu, Albrechtice roku 1825 opavští podnikatelé Tlach a Keil. V rakouské části Niska se kromě rozsáhlé knížecí domény vratislavských biskupů a alodních statků nacházely také dvě desítky svobodných rytířských šoltéství (freie rittermässige Scholtiseien) a čtyři dědičná šoltéství. Uvedené jednotky, jejichž majiteli mohli být také svobodní nešlechtici, byly počítány k dominikálu a byly vedeny v niských zemských deskách, popř. jako biskupská léna v lenních knihách; nikoliv všechny ale disponovaly patrimoniálními právy, jako např. část rytířských šoltéství či všechna dědičná šoltéství. Na Těšínsku bylo k držbě zemských statků oprávněno několik desítek tzv. svobodníků, sídlících především v Těrlicku a Bobrcích, a dále majitelů stavovských domů v Těšíně (ständische Freihäuser) či samotných těšínských měšťanů, pokud ve svém městě vlastnili měšťanský dům. Na Opavsku se setkáme s majiteli drobných deskových realit a stavovských domů v městě Opavě (Brňovják, 2015b, s. 104–128; Brňovják, 2020, s. 483–489).

V rámci patrimoniální soustavy vykonávaly určité aspekty správní a soudní agendy především vrchnosti, mnohé kompetence byly vyhrazeny vlastní poddanské samosprávě. Prostředníky mezi vrchnostmi a poddanými byli venkovští rychtáři (fojti), kteří mohli svůj úřad držet dědičně (zákupní fojti), nebo do něj byli dosazováni vrchnostmi. V některých obcích existovala dokonce rychtářská kolegia, která byla kromě vlastních rychtářů tvořena tzv. přísežnými. V druhé polovině 18. století pozvolna pronikal státní dohled i do tradičního venkovského systému; dělo se tak zejména v souvislosti s poddanskými nepokoji, ke kterým v rakouském Slezsku došlo v 60. letech 18. století. Prostřednictvím urbaniální reformy z roku 1771 státní úřady regulovaly míru a evidenci robotních povinností na jednotlivých panstvích a statcích. Během vlády Josefa II. došlo nejen ke zrušení nevolnictví, které mělo zásadní dopad na venkovskou poddanskou společnost a její vztah k vrchnostem, ale v polovině 80. let také k povinnému ustanovení právně vzdělaných patrimoniálních úředníků, tzv. justiciářů, kteří převzali především soudní agendu nad poddanským obyvatelstvem a kteří se již vymykali vrchnostenskému dohledu. Státní dohled nad patrimoniální správou se rovněž zvyšoval pomocí povinného úředního přezkoušení odborných kompetencí hospodářských úředníků (Šmerda, 1962; Šmerda, Korbelářová, 1998).

V rakouském Slezsku se v období do poloviny 19. století nacházelo celkem 25 měst, z nichž čtyři byla sídelními městy knížectví (Těšín, Opava, Krnov a od 1752 Bílsko) a zbylých 21 tradičními městy poddanskými, mezi nimiž pět měst současně představovalo centra statusů minor (Bohumín, Bruntál, Frydek, Fryštát a Město Albrechtice). Městskou správu reprezentovala městská rada, která se skládala z purkmistra a kolegia radních, jejichž počet kolísal od cca 3–4 do 12 osob. Městské rady byly označovány také jako magistráty. Městské radě býval podřízen rychtář se sborem přísežných, který se zabýval nižším soudnictvím a policejní agendou. Městské rady mohly být voleny privilegovanou částí městského obyvatelstva, nebo byly vybírány odstupující městskou radou. Právo jmenování rady patřilo vrchnosti, funkční období se zpravidla omezovalo na jeden rok, delší období (např. tříleté) ale nepředstavovalo

žádnou výjimku. Vrchnosti mohly na chod městské administrativy dohlížet také pomocí sborů deputovaných (zejm. na Těšínsku). Státní dohled představovali od roku 1742 královští městští administrátoři pro města Opavu, Krnov a Těšín či domestikální komise, které byly zřizovány Královským úřadem za účelem eliminace nevhodného chování městských samosprávných institucí. V druhé polovině 18. století byla rovněž v rakouském Slezsku uváděna do praxe zásadní reforma městské samosprávy. Stejně jako v Čechách a na Moravě i zde byla všechna města rozdělena podle ekonomické zdatnosti do tří základních kategorií. Největší města (Opava, Krnov, Těšín a Bílsko) získala tzv. plné magistráty s minimálně šesti radními, jejichž právnícké znalosti byly prověřovány apelačním soudem v Brně. Představeným celého magistrátu zůstával purkmistr. Úplný magistrát mohl být doplněn také o sbor nezkušených městských radních, kteří ale byli voleni pouze na dva roky a disponovali jen poradním hlasem v hospodářských záležitostech. V menších městech (Frýdek, od 1792 Fryštát) byly zřízeny tzv. neúplné magistráty, které byly tvořeny placenými profesionálními úředníky (syndik na místě prvního radního a kancelista/aktuár) a které byly doplněny o sbor několika tradičních neplacených a nezkušených městských radních, z jejichž řad byl vybírán purkmistr. Do vedení nejmenších a z ekonomického hlediska v podstatě bezvýznamných měst (Bohumín, Skočov, Strumeň a Jablunkov, do 1792 Fryštát), jimž jejich hospodářský potenciál nedovoloval zaplatit příslušný zkoušený magistrátní personál, nebyl dosazen žádný státní úředník a řešení významnějších a soudních záležitostí bylo předáno vrchnostenským úřadům (d'Elvert, 1865, s. 85–86; Korbelařová, Šmerda, Žáček, 2002, s. 146–153; Korbelařová, 2005, s. 135–150).

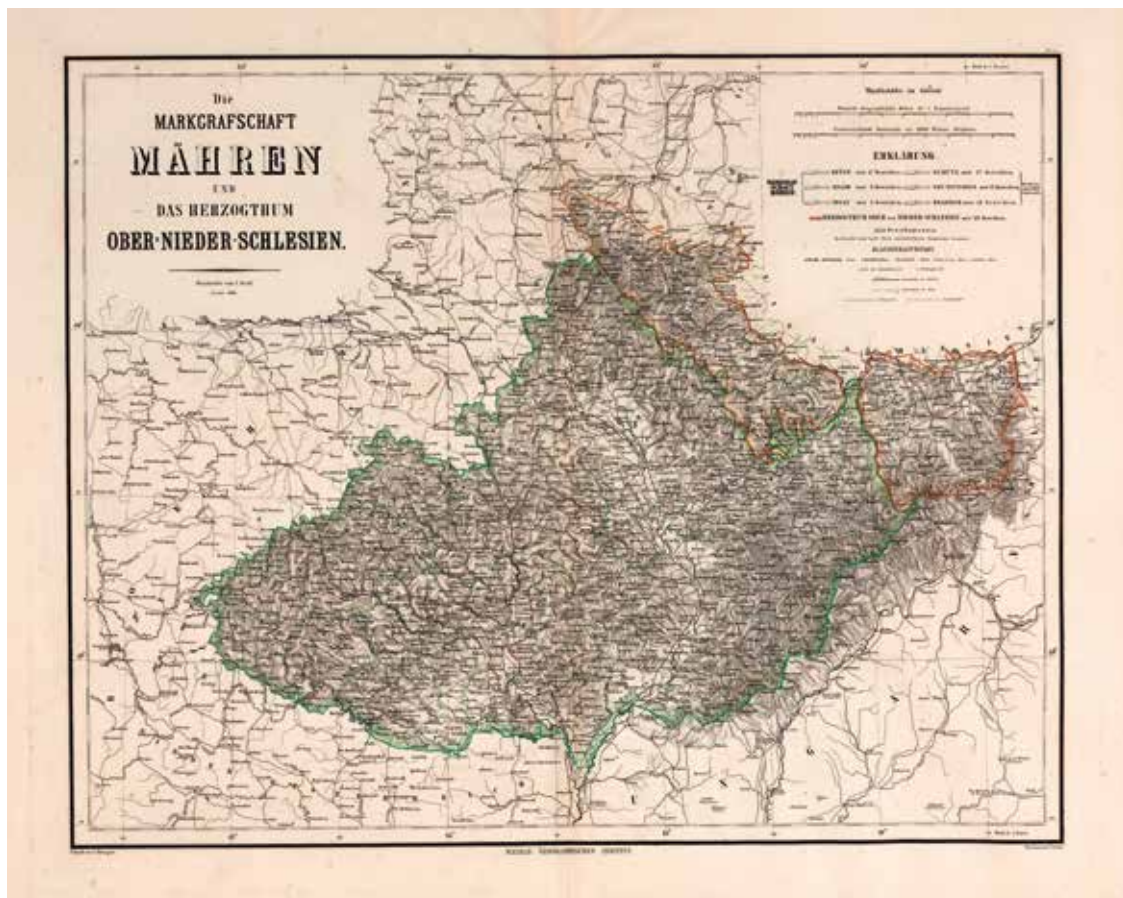
2.2.3 Od revolučních let 1848/1849 do zániku monarchie

Vnitřní společenské i administrativní uspořádání habsburské monarchie včetně rakouského Slezska mimořádně hluboce ovlivnily události revolučních let 1848–1849. Rakouské Slezsko v následujícím období v zásadě ztratilo všechna svá dosavadní specifika, která vyplývala z okolností jeho vzniku, a stalo se zcela standardní provincií západní části habsburského soustátí (z obsáhlé literatury k tématu zejm.: d'Elvert, 1894, od s. 149; Berthold, 1909, od s. 45; Janák, 1965; Janák, 1987; Hledíková, Janák, Dobeš, 2007, s. 239–327; Schelle, 1991, s. 8–50; Štarha, 2005; Schelle, 2005, s. 11–76; Schelle, 2015, s. 206–314).

Pillersdorfova ústava z 25. dubna 1848 a císařský patent ze 7. září 1848 o zrušení poddanství přinesly definitivní zánik stavovského systému, jenž byl nahrazen občanskou společností konstituční monarchie, v níž již nemělo být místo pro tradiční stavovská privilegia, včetně takřka výhradního práva stavů na držbu svobodného pozemkového majetku. Odstraněna byla rovněž tradiční společenská, soudní a vojenská privilegia šlechty. Všichni obyvatelé monarchie se nyní stali občany rovnými před zákonem a bezprostředními poddanými císaře. Tyto zásadní společenské přeměny se projeví ve správní reformě z 26. června 1849, jejímž cílem bylo zavedení nové trojstupeňové (trojinstanční) koncepce státní správy, v níž měla být oddělena politická správní agenda od soudní. Autorem správní reformy byl František hrabě Stadion, ministr vnitra a autor známé ústavy ze 4. března 1849. Reforma ale byla uvedena do praxe až 1. ledna následujícího roku. Namísto dosavadních gubernií byla v jednotlivých korunních zemích zřízena místodržitelství, do jejichž čela byli postaveni císařem jmenovaní místodržitelé. Rakouské Slezsko bylo odděleno od Moravy a znovu tak získalo status samostatné korunní země, jejíž oficiální název zněl Vévodství Horní a Dolní Slezsko. Na pozici slezského hlavního zemského města nadále setrvala Opava. Původní dělení do knížectví bylo odstraněno a ze slezských knížat se stali „pouzí“ velkostatkáři. S knížectvími současně zanikly dosavadní relikty původních knížecích vlád i zemských stavovských institucí.

Druhý stupeň nové správní struktury představovaly kraje v čele s krajskými prezidenty, které na úkor místodržitelství přebíraly mnohé kompetence dřívějších gubernií. Zatímco České království bylo rozděleno na sedm krajů a Moravské markrabství na dva, na území rakouského

Obrázek 2.27: Vévodství Horní a Dolní Slezsko na výřezu z mapy Moravy a Slezska z poloviny 60. let 19. století

Zdroj: Kiepert, H, Graf. A, Bruhns, C., *Hand-Atlas der Erde und des Himmels*. Weimar, 1866

Slezska ke zřízení krajů s ohledem na jeho nevelkou rozlohu nedošlo (původní krajskou strukturu zrušilo již císařské nařízení z června 1849). Nejnižším instančním stupněm státní správy se jako ve všech ostatních korunních zemích staly i v rakouském Slezsku politické okresy, spravované okresními hejtmanstvími, v jejich čele stáli okresní hejtmani. Politických okresů bylo celkem sedm: Bílsko, Bruntál, Frýdek, Frývaldov, Krnov, Opava a Těšín. Území okresů bylo dále vnitřně rozčleněno do dvou až čtyř samostatných soudních okresů.

Ovšem již roku 1851 došlo s nástupem Alexandra Bacha do funkce ministra vnitra k restauraci neoabsolutismu. Takzvané silvestrovské patenty z 31. prosince 1851 zrušily oktrojovanou ústavu z března 1849 (ta ostatně ani nenabyla platnosti), potvrdily zrušení poddanství a rovnost všech občanů monarchie před zákonem a stanovily novou politickosprávní strukturu monarchie. Hlavní obrysy nové správní reformy byly zveřejněny v lednu 1853, příslušné zákony byly vydány roku 1854, k jejich uvedení do praxe ale došlo až v první polovině roku 1855. Místodržitelenské úřady byly ponechány pouze ve větších zemích, jako byly Čechy či Morava, naopak v rakouském Slezsku byla zřízena zemská vláda v čele se zemským prezidentem. Její kompetence se nijak zásadně nelišily od agendy předcházejícího místodržitelství (Brzobohatý a kol., 1964, úvod). Na úkor zemských místodržitelství byla posílena pozice krajských úřadů (v Čechách byl počet krajů zvýšen na 13 a na Moravě na šest), což se ovšem rakouského Slezska vzhledem k absenci krajské správní úrovně nedotklo. Na úrovni okresů došlo k opětovnému sloučení politické a soudní správy a místo původních politických okresů byly zřízeny

Obrázek 2.28: Budova rakouskoslezské zemské vlády v tehdejší Panské ulici (dnes Masarykova třída) v Opavě v době návštěvy císaře Františka Josefa I. roku 1880. Zcela vlevo tzv. Blücherův palác, vpravo část průčelí kostela sv. Ducha

Zdroj: SZM, fotopracoviště, inv č. D1617

tzv. smíšené okresy, které měly v gesci prvoinstanční politické i soudní záležitosti. Ovšem dřívější velmi široké rozhodovací pravomoci okresních hejtmanství byly nyní značně okleštěny ve prospěch vyšších instancí. Smíšené okresní úřady existovaly v západní, opavské části Slezska v Albrechticích, Bílovci, Bruntálu, Cukmantlu, Frývaldově, (Horním) Benešově, Javorníku, Klimkovicích, Krnově, Odrách, Osoblaze, Vidnavě a ve Vítkově; ve východní, těšínsko-bílské části Slezska pak v Bílsku, Bohumíně, Frýdku, Fryštátu, Jablunkově, Skočově a Strumeni. Pouze v Opavě a Těšíně byly zřízeny okresní úřady s ryze politickou působností, neboť politické záležitosti obou měst náležely do gesce jejich magistrátů, zatímco soudní záležitosti s městskou i okresní působností pak vyřizovaly nově zřízené městské delegované okresní soudy.

V roce 1859 bylo císařem propuštěno ze státních služeb několik neoblíbených úředníků v čele s Alexandrem Bachem, čímž Bachův neoabsolutistický režim definitivně padl. František Josef I. dále vydal 20. října 1860 tzv. říjnový diplom, ve kterém přislíbil přechod k ústavnosti. Pád absolutismu a významné ústavní změny spolu s rakousko-uherským vyrovnáním se samozřejmě zobrazily i ve změnách organizace státní správy v západní části monarchie, které se snažily vyřešit její již neúnosný stav. Roku 1868 opětovně došlo k oddělení politické a soudní správy, a to v úřadech všech instancí. Téhož roku byli do čela politické správy království a zemí postaveni tzv. zemští šéfové, jimiž byli ve větších zemích místodržitelé a v menších jako rakous-

ké Slezsko zemští prezidenti. Jelikož krajské úřady byly na počátku 60. let zrušeny (v Čechách roku 1862, na Moravě již 1860), zemští šéfové tak byli přímými nadřízenými okresních hejtmanů i magistrátů statutárních měst (tj. měst se zvláštními statuty na úrovni politického okresu). Ve Slezsku bylo ustaveno sedm politických okresů (Bruntál, Frýdvaldov, Krnov, Opava, Bílsko, Fryštát a Těšín), k nimž posléze přibýly dva nové (Bílavec 1896, Frýdek 1901). V čele jednotlivých okresních hejtmanství stáli okresní hejtmani. V obvodu každého okresního hejtmanství působilo jeden až pět okresních soudů, jejichž územní působnost byla vymezena soudními okresy.

První ústavy z let 1848–1849 a provizorní říšské (Stadionovo) obecní zřízení z 20. března 1849 se staly základem pro ustavení nové obecní samosprávy, která měla spolu s politickými okresními úřady převzít agendu bývalých patrimoniálních úřadů a magistrátů poddanských měst. Ve Slezsku tak bylo zřízeno více než 400 místních samosprávných obcí, jejichž rozloha byla vytvářena na základě původních katastrálních jednotek josefského berního katastru z konce 18. století. Samosprávu místních obcí měly vykonávat volené obecní výbory a obecní představenstva (purkmistr, dva radní) s tříletým volebním obdobím. První volby do obecních zastupitelstev se uskutečnily roku 1850. Roku 1854 ale vzhledem k politické situaci tzv. bachovského neoabsolutismu nebyly nové volby vypsané a stávající obecní reprezentace byly ponechány. Ve shodě s politickým vývojem západní části monarchie bylo 24. března 1859 vyhlášeno nové obecní zřízení, které ale v zásadě nebylo uvedeno do praxe. Až po vyhlášení Schmerlingovy ústavy z roku 1861 byl následujícího roku vydán nový říšský zákon o obecním zřízení, z něhož pak vycházel slezský zemský zákon o obecním zřízení z 15. listopadu 1863. Tento zákon rozdělil obyvatelstvo všech obcí s výjimkou statutárních měst do tří základních kategorií: první tvořili příslušníci obcí s domovským právem a druhou tzv. společníci platící v dané obci příslušnou výši přímé daně, přičemž členové obou kategorií byli oprávněni volit; třetí kategorii představovali tzv. přespólní bez volebního práva. Ve skutečnosti bylo volební právo omezeno pouze na tzv. údy obce (zletilé a svéprávné muže platící přímé daně) a tzv. honoraci (vybrané vrstvy úředníků, duchovní křesťanských církví, židovští rabíni, doktoři s domácím akademickým titulem, představení a vyšší učitelé obecních škol, resp. profesoři a učitelé středních a vyšších škol, důstojníci aj., u nichž nebylo placení přímých daní podmínkou). Z voleb vzešla obecní samospráva, opět tvořená obecním výborem a obecním představenstvem, jejichž mandát byl stanoven na tři roky. Specifickou správní jednotku, v níž se prolínala samosprávná rovina se státní na úrovni politického okresu, představovala statutární města, která se řídila zvláštním zemským zákonem. Magistráty těchto statutárních měst byly podřízeny přímo zemské vládě, jejich starosta (purkmistr, primátor) byl potvrzován panovníkem. V rakouském Slezsku existovalo již od roku 1849 jako statutární město Opava, k němuž se roku 1869, resp. 1870 přidala města Frýdek a Bílsko (Kladiwa, 2007).

Zatímco se rakouskoslezské knížecí sněmy od roku 1847 definitivně přestaly scházet, jednání veřejného konventu pokračovala i po revolučních letech 1848–1849. V tomto období došlo rovněž k významným proměnám v personálním obsazení konventu a v rozsahu jeho kompetencí. V souvislosti se zánikem stavovského zřízení přestali být jeho členy výhradně představitelé stavovských obcí jednotlivých rakouskoslezských knížectví. Na základě reskriptů z 18. a 23. března 1848 císař Ferdinand I. přislíbil stavovským sněmům dědičných zemí včetně Slezska zvětšení jejich pravomocí, avšak současně žádal jejich rozšíření o zástupce měšťanstva a poddaných. Takto modifikované sněmy měly začít pracovat na tvorbě nových zemských ústav. Ještě v průběhu roku 1848 dosáhl počet členů konventu 48 osob: byli zde čtyři zástupci rakouskoslezských knížat, 12 zástupců velkostatkářské šlechty, 16 zástupců měšťanstva a 16 poslanců venkovských obcí. Toto rozšíření členské základny si vynutilo vytvoření dvou volebních výborů, širšího (zrušen 1852) a sedmičlenného užšího. Konvent se rovněž stal parlamentním tělesem s působností pro celé rakouské Slezsko. Veřejný konvent svou činnost vykonával až do roku 1861, kdy byl v souvislosti s vydáním tzv. říjnového diplomu roku 1860 a vyhlášením

Obrázek 2.29: Průčelí budovy bývalého Zemského domu v Opavě v době návštěvy císaře Františka Josefa I. roku 1880, dnes sídlo Zemského archivu v Opavě ve Sněmovní ulici č. 1

Zdroj: ZAO, Sběrka dokumentačního materiálu Státního okresního archivu Opava, neinv.

tzv. únorové ústavy roku 1861 na základě nového Zemského zřízení vévodství slezského proměněn ve slezský zemský sněm, skutečné širší parlamentární těleso, jež reprezentovalo slezskou zemskou samosprávu v zásadě až do zániku monarchie (Drkal, 1961, úvod; Gawrecki, 2000; Šustková, 2006, s. 10–11).

Výkonným orgánem slezského zemského sněmu se stal pětičlenný zemský výbor. Na sněmu mohlo zasedat celkem 31 poslanců: vratislavský biskup jako virilista, devět poslanců ve velkostatkářské kurii, 12 poslanců za města a obchodní a živnostenské komory a devět poslanců za ostatní venkovské obce. Velkostatkářská kurie byla sama o sobě rozdělena do dvou voličských sborů: v prvním z nich, který volil dva poslance, měla volební právo tři slezská knížata (těšínští, opavsko-krnovští a bílíští vévodové) a velmistr řádu německých rytířů; v druhém voličském sboru (volil sedm poslanců) měli volební právo všichni zbylí velkostatkáři, šlechtici i nešlechtici. Uchazeči o místo ve velkostatkářské kurii museli být plnoletí, disponovat rakouským občanstvím a vlastnit deskový nebo lenní velkostatek, z něhož odváděli roční majetkovou daň v minimální výši 250 zlatých. Pokud vlastnili více velkostatků, museli z něj souhrn-

Obrázek 2.30: Mořic svobodný pán Sedlnický z Choltic na Bílovci, poslanec slezského zemského sněmu za velkostatkářskou kurii, na památeční kabinetní fotografii z roku 1863

Zdroj: ZAO, Velkostatek Karviná, inv. č. 474

ně platit taktéž minimálně 250 zlatých pozemkové daně. Prosincová ústava z roku 1867 stanovené volební podmínky nezměnila, novela volebního zákona z roku 1873 jen detailněji specifikovala výši volebního berního censu (Gawrecki, 2000, s. 2105–2130).

I po celou dobu existence slezského zemského sněmu stáli v jeho čele na postu zemských hejtmanů představitelé rakouskoslezské pozemkové aristokracie. Právo jejich výběru příslušelo císaři. Od roku 1861 jím byl Jan hrabě Larisch-Mönnich, přední rakouskoslezský pozemkový magnát a podnikatel v těžbě a zpracování kamenného uhlí. Jeho nástupcem v rakouském Slezsku se roku 1865 stal Amand hrabě Kuenburg, který rok poté převzal post prezidenta opavského zemského soudu. Posledním zemským hejtmanem se stal roku 1886 Jindřich Larisch-Mönnich, syn výše zmíněného Jana, který zemřel krátce po vzniku samostatného Československa. Tento rakouskoslezský magnát započal svou politickou kariéru roku 1884, kdy po smrti otce převzal jeho dědičné místo v panské sněmovně vídeňské říšské rady a současně byl za velkostatkářskou kurii zvolen poslancem slezského veřejného konventu. V čele slezské zemské samosprávy stál až do zániku monarchie, sám zemřel zanedlouho poté, na počátku prosince 1918 (Brňovják, 2020, s. 503–505).

Do nového správního systému, zavedeného na počátku roku 1850, byly zahrnuty také moravské enklávy. Olomoucké arcibiskupské lenní statky, které tvořily většinu enkláv, byly na základě zákona 1869 alodifikovány, tj. převedeny do dědičné držby, avšak jejich příslušnosti k moravskému prostředí se tato skutečnost nijak nedotkla. Všechny enklávy nadále administrativně podléhaly příslušným politickým okresům jako nejnižším instancím nově utvořené poli-

tické správy. V enklávách ale dále platily moravské zemské zákony a berní výnosy byly prostřednictvím rakouskoslezských úřadů odváděny na Moravu. Mezi léty 1848–1854 probíhala další jednání mezi slezským konventem a moravskými institucemi o politické i administrativní začlenění moravských enkláv do Slezska. Tyto snahy slezské politické reprezentace však nebyly úspěšné. Stejně jako běžné velkostatky, tak i moravské enklávy poskytovaly svým vlastníkům možnosti politických aktivit na zemské úrovni. V rámci politického systému byli majitelé zdejších velkostatků reprezentováni ve velkostatkářské kurii moravského zemského sněmu. Moravské enklávy tvořily jeden z moravských volebních okresů, který vysílal jednoho poslance do moravského zemského sněmu a jednoho poslance do říšské rady ve Vídni (Gawrecki, 2006; Gawrecki, 2007, s. 5–7; Malíř, 2012, s. 74–20).

Rakouskoslezské zemské soudy (zemská práva), zřízené v 80. letech 18. století během josefínských reforem, byly oficiálně zrušeny v květnu 1848, v činnosti však měly pokračovat až do realizace nové soudní reformy. O rok později bylo vydáno nařízení o odstranění patrimoniálního soudnictví, k definitivnímu zániku zemských práv pak došlo až roku 1850. Pro rakouské Slezsko byly zřízeny dva zemské soudy, v Opavě a Těšíně, jimž byly podřízeny veškeré okresní soudní instance. Zemské soudy samy byly podřízeny vrchnímu zemskému soudu v Brně jakožto nástupci původního všeobecného apelačního soudu, zřízeného při soudní reformě roku 1783. Kromě vlastní soudní agendy okresní soudy vedly rovněž pozemkové knihy, které navazovaly na dřívější zemské knihy (desky), jež evidovaly manipulaci s deskovým majetkem (Peterka, 2011). Během neoabsolutistického období v letech 1855–1868 byla okresní prvoinstanční justice přičleněna k nově ustaveným smíšeným okresním úřadům. Od roku 1868 bylo soudnictví definitivně odděleno od politické správy a byla znovuobnovena síť okresních soudů s kompetencemi na území příslušných soudních okresů.

2.3 Postavení Slezska v Československu – správní vývoj

Po porážce Německa a Rakouska-Uherska v první světové válce se Slezsko pro svůj hospodářský a strategický význam uprostřed Evropy stalo předmětem územních sporů mezi Německem a nově vzniklými státy – Československem a Polskem. V Horním Slezsku povstalo silné hnutí volající po vytvoření samostatného slezského státu (Dokoupil, Myška, Svoboda a kol., 2005, s. 54–55). Na Těšínsku se němečtí politici snažili získat neutralitu buď přímo pro území Těšínska, nebo pro celou hornoslezskou průmyslovou oblast (Gawrecki, 1992, s. 83). Československá vláda si činila nároky na některá teritoria bývalého německého Slezska – Ratibořsko, Hlubčicko a Kozelsko, kde ještě pobývala poměrně silná „moravská“ menšina. Výsledkem bylo připojení oblastí, která byla posléze nazvána Hlučínsko. Oficiálně bylo toto území předáno československému státu 4. února 1920 (Dokoupil, Myška, Svoboda a kol., 2005, s. 56). Na Ratibořsku zůstalo ještě několik obcí s moravskou většinou (Bořutín, Boleslav, Křenovice, Petřatín, Šamařovice, Velké Petrovice), shodou okolností patřily k česky nejuvědomějším, ale k Československu připojeny nebyly (Gawrecká, 2004, s. 28).

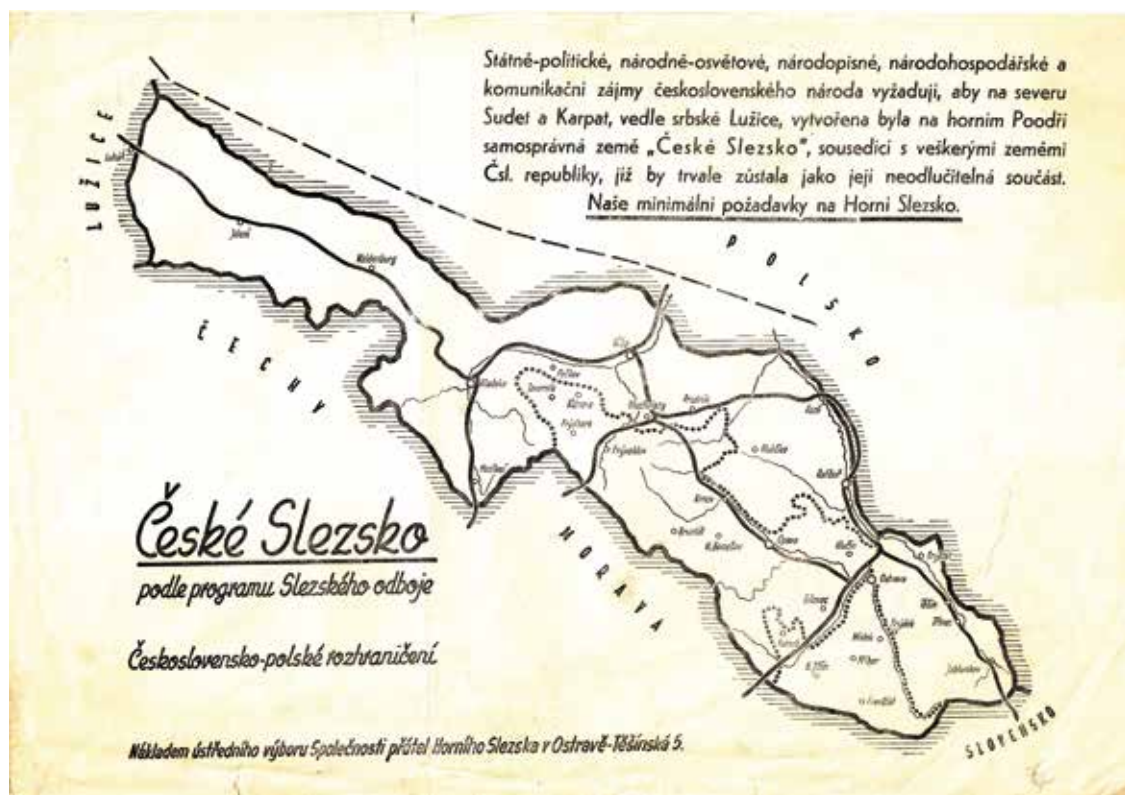
Československo mělo zájem spravovat také celé bývalé rakouské Slezsko, ale od počátku se v tomto směru střetlo s Polskem o Těšínsko a muselo si zároveň pojistit oblasti s převahou německojazyčného obyvatelstva. Němečtí poslanci z Moravy a Slezska v německo-rakouském národním shromáždění ve Vídni už 30. října 1918 vyhlásili založení provincie Sudetenland jako součásti nového státu Německé Rakousko. Sídlo sudetské zemské vlády se nacházelo v Opavě (Bartoš a kol., 1966, s. 17). Provincie zahrnovala celé západní Slezsko s výjimkou obcí, v nichž převažovali Češi, a přilehlá německá teritoria severní Moravy. Sudetenland byl ovšem odříznut od Rakouska a nemohl očekávat podporu ani z Vídně, ani z Berlína. Vedení provincie se před blížícím československým vojskem rozhodlo kapitulovat a 18. prosince 1918 byla bez boje obsazena Opava. Vláda Sudetenlandu byla rozpuštěna (Gawrecki a kol., 2003, s. 296–297). Neskončily tím incidenty v západní části Slezska. Klid narušovala napjatá situace v Horním

Slezsku, kde gradoval územní konflikt mezi Němci a Poláky. Tohoto stavu využívaly různé lupičské a pašerácké bandy, popř. oddíly německých nacionalistických radikálů (tzv. orgešů). K několika útokům došlo na Frývaldovsku (Kolář, 2018, s. 15–16).

Nutno připomenout, že obyvatelstvo na Opavsku deklarovalo ještě před koncem první světové války svou sounáležitost s českým národem. Dokladem tohoto postoje byl tábor lidu na Ostré hůrce 22. září 1918, tzn. v místech, kde se již roku 1869 konal tábor lidu s obdobnými cíli (Kocich, 1966, s. 434). Dokonce byla na tomto táboru lidu proklamována myšlenka samostatnosti československého státu a opavská městská rada proti tomu protestovala u císaře (Gawrecká, 2004, s. 16).

Ještě složitější situace byla na Těšínsku, kde se střetly nároky dvou nově vzniklých států – Polska a Československa (oba chápány jako vítězné a vůči Dohodě spojenecké), k čemuž se přidalo ne nevýznamné vnitřní hnutí za zisk neutrality a samostatnosti. Na základě císařského federalizačního manifestu z 19. října 1918 povstala Rada Narodowa Księstwa Cieszyńskiego (Národní rada Těšínského knížectví), která v prohlášení z 30. října 1918 požadovala připojení celého Těšínska k Polsku. Už o den dříve Rada Narodowa oznámila zemskému prezidentovi, že přebírá moc nad územím. Nedlouho poté, 1. listopadu 1918, proklamoval podobný zásah, tzn. převzetí moci nad celým rakouským Slezskem, také nově vzniklý Zemský národní výbor pro Slezsko se sídlem v Polské Ostravě. Následně si obě instituce rozdělily správu na sporném území a konečné rozhraničení mělo připadnout ústředním vládám (Gawrecki, 1992, s. 81; Bílek, 2018, s. 35). Zemský národní výbor pro Slezsko byl nejvyšším orgánem českého národa a vykonavatelem moci pražského Národního výboru, který vyhlásil samostatnost ČSR (Schelle,

Obrázek 2.31: Schematická mapa územních požadavků Společnosti přátel Horního Slezska, ustanovené 26. června 1945, na vytvoření samosprávné země České Slezsko (1945)

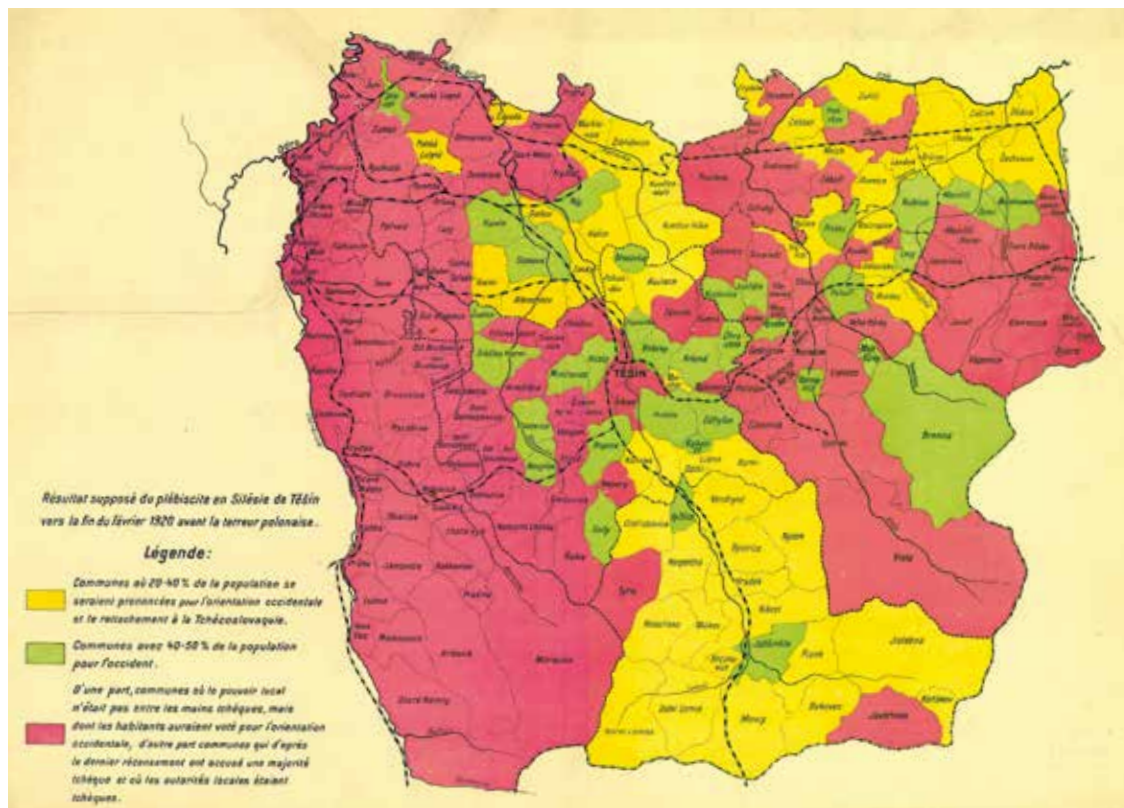

Zdroj: Muzeum Těšínska, f. Kartografie, sign. H 29705

1991, s. 58–59). Fakticky pražský Národní výbor ani později československá vláda nikdy oficiálně ZNV pro Slezsko neuznali, ale další události opodstatnily existenci tohoto orgánu (Kocích, 1966, s. 440).

Československá a polská vláda se však nebyly schopny dohodnout a územní spor eskaloval. Na konci ledna 1919 zasáhla na Těšínsku československá armáda, aby tam neproběhly volby do polského Sejmu. Polská strana to považovala za agresi a na pařížské konferenci se na tuto akci pohlíželo většinou nevráživě. Jednání mírové konference se přikláněla k požadavkům Polska a na základě tzv. Tissiho linie měla Polsku připadnout většina uhelného revíru a Košicko-bohumínská dráha. Československá strana tedy souhlasila s variantou vyhlášení plebiscitu, který Poláci zpočátku vítali, ale postupem času od něho raději upustili, protože si nemohli být jisti hlasy Němců a tzv. Šlonzáků. Polsko tehdy válčilo s bolševickým Ruskem, takže bylo ve složité situaci a navrhlo, aby o osudu Těšínska rozhodla arbitráž. S tím československá vláda souhlasila, takže následovala velvyslanecká konference v belgickém Spa, jejímž výsledkem bylo rozhodnutí z 28. července 1920 o přičlenění uhelného revíru a Košicko-bohumínské dráhy k Československu (Gawrecki a kol., 2003, s. 300–302). Obě strany byly nespokojeny. Polští nacionalisté obviňovali Dohodu i pražskou vládu, že zneužily obtížné situace Polska. V Praze byl zase ministr zahraničí Beneš obviňován ze zrady, protože za tak příznivé situace bylo údajně možno získat Těšínsko celé. Nejhuře celé řešení nesli Němci a Šlonzáci, kteří se rozdělením Těšínska stávali menšinou v obou státech (Bílek, 2018, s. 106).

Obrázek 2.32: Předpokládané výsledky plebiscitu na Těšínsku podle jednotlivých obcí, stav z konce února 1920, žlutě zaznačeny obce, ve kterých se 20–40 % obyvatel klonilo k západu a připojení k Československu, zeleně zvýrazněny lokality s 40–50% podílem obyvatel, jež by volili připojení k ČSR, červeně obce, které si z větší části přejí připojení k ČSR, mapa sloužila jako materiál k rozhodování mezinárodní komise zasedající v Paříži (1920)

Zdroj: Muzeum Těšínska, f. Kartografie, sign. S 6316

Z bývalého rakouského Slezska připadly soudní okresy Bílsko, Strumeň, Skočov a část okresů Jablunkov, Těšín a Fryštát Polsku. Ostatní území spolu s Hlučínskem se jako Slezsko stalo jednou z pěti zemí ČSR, nejmenší rozlohou (4423 km²) i počtem obyvatel (672 268). Většinu z přítomných obyvatel sice k roku 1921 tvořili Češi, ale bylo to jen 46,2 %, Němců bylo 39,6 % a Poláků 13,4 % (Dokoupil, Myška, Svoboda a kol., 2005, s. 56). Bylo to 56 % území historického Těšínského knížectví a 68 % obyvatel. Vytyčení nových hranic měla za úkol rozhraničovací komise, která mohla se souhlasem konference velvyslanců navrhnout a provést drobné úpravy „*vzhledem ke zvláštním místním okolnostem*“ (Bílek, 2018, s. 108–109). Obvod působnosti zemské vlády slezské se rozšířil o území přičleněného Těšínska, oblast byla brzy obsazena československým vojskem a zajištěn běžný chod všech odvětví správy (Kocích, 1966, s. 454).

2.3.1 Veřejná správa za první republiky

Československo převzalo již při svém vzniku 28. října 1918 tzv. recepčním zákonem celý právní řád a správní systém Rakouska. Ve správním systému tedy nedošlo k zásadním změnám (Štarha, 2005, s. 22). Slezsko bylo spravováno nadále zemskou vládou slezskou, které nebyly nijak zmenšeny pravomoci, právě naopak s rostoucí byrokratizací nového státu byly spíše posilovány. V roce 1919 zemská vláda převzala veškeré pravomoci slezského zemského výboru (péče o bezpečnost, doprava, polní policie, potravinová policie atd.), (Bartoš a kol., 1966, s. 17). Zemský prezident baron Adalbert Widmann nepřijal požadavek Rady Narodowe, aby jí byla odevzdána svrchovanost nad východním Slezskem (Schelle, 1991, s. 59). V roce 1920 se územní kompetence slezské zemské vlády rozšířila o Hlučínsko, jehož správu převzal zplnomocněný komisař ČSR – slezský zemský prezident Jan Šrámek (Štarha, 2005, s. 23; Schelle, 1991, s. 91). Ten nastoupil do této funkce již na konci roku 1918, ale zpočátku úřadoval v Moravské Ostravě a do Opavy se přesunul až poté, co byla obsazena československým vojskem (Kocích, 1966, s. 446). Sídlem slezské zemské vlády totiž zůstala Opava, ačkoliv různí zástupci národních výborů z Ostravska a Frýdecka měli zájem přesunout ho do Moravské Ostravy (Gawrecká, 2004, s. 33).

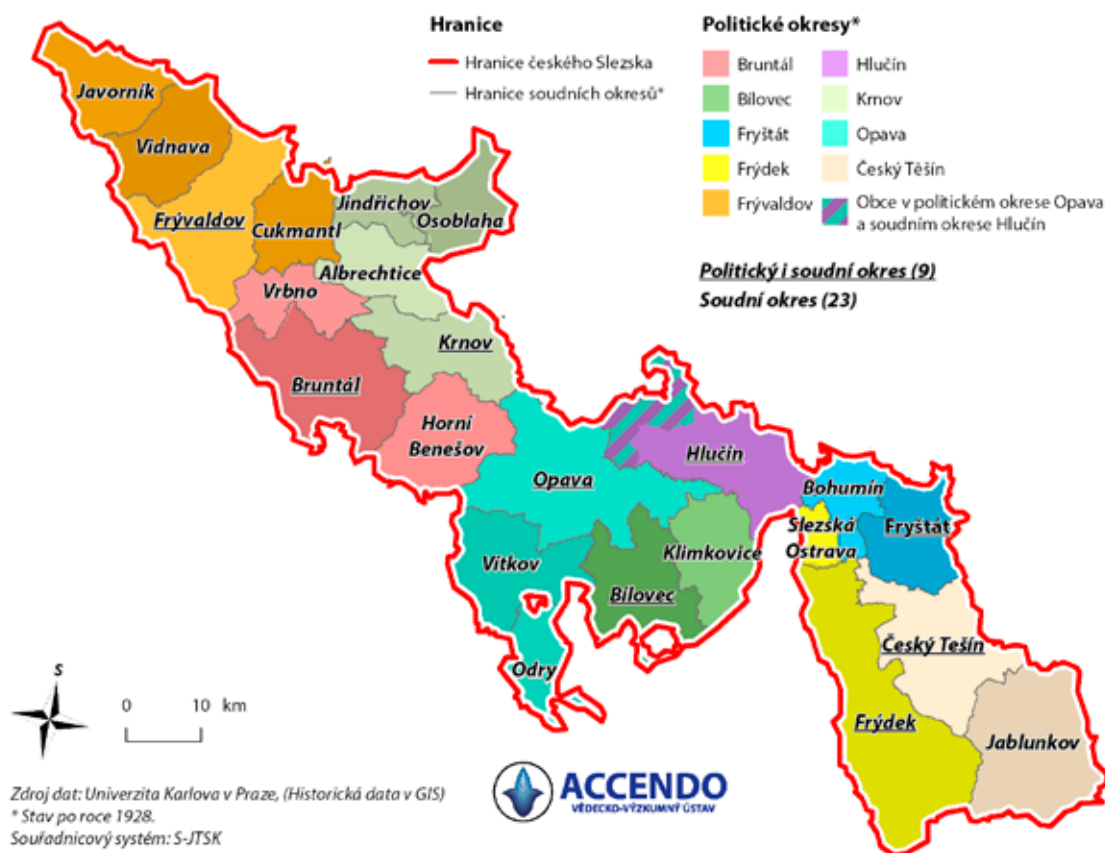
Rovněž na úrovni okresů a obcí povstávaly se vznikem ČSR národní výbory, které zpočátku působily nezávisle na státních úřadech. V okresech však byly rušeny už koncem roku 1918 a okresní hejtmanství převzala plně původní kompetence. Jedinou viditelnou změnou bylo přejmenování hejtmanství na okresní správu politickou, což se však ve Slezsku stalo se značným zpožděním oproti ostatním českým zemím až v roce 1922 (Bartoš a kol., 1966, s. 22). Jako samosprávné orgány nadále ve Slezsku působily pouze okresní silniční výbory (Schelle, 1991, s. 104). Českoslovenští politici si uvědomovali, že rozvíjet samosprávu by bylo krajně nevýhodné vzhledem k oblastem s převahou německé národnosti. Ochotně se tedy smířovali s odbouráváním samosprávy a jejím srůstáním se státní správou. Podstatným způsobem byla omezena i pravomoc obcí. Na druhou stranu nový volební řád přinášel demokratizaci, takže do obcí se od roku 1919 volilo podle zásad všeobecného, přímého, rovného a tajného hlasovacího práva. Dřívější obecní výbor nahradilo obecní zastupitelstvo, které ze svého středu volilo obecní radu, jež musela být minimálně tříčlenná (Janák, 1990, s. 348–349; Janák, Hledíková, Dobeš, 2005, s. 376–377).

Československo převzalo v roce 1918 také celou rakousko-uherskou soudní organizaci, takže zůstaly stejné soudní okresy, jen některé získalo v rámci své části Těšínska Polsko a z Těšína byl krajský soud přenesen do Moravské Ostravy. Ke Slezsku byl přičleněn soudní okres Hlučín, který byl zároveň politickým okresem (Štarha, 2005, s. 32). Okres Hlučín spadal pod zemský soud v Opavě (Bartoš a kol., 1966, s. 85). S těšínským krajským soudem přesídlilo do Moravské Ostravy také státní zastupitelství, které neslo titul „*státní zastupitelství těšínské v Moravské Ostravě*“ (Turek, 1959, s. 127). Územní jednotky soudních a politických okresů zůstaly shodné se situací před rokem 1918 s výjimkou Těšínska. V případě Hlučínska došlo

k drobné změně ještě v roce 1924, kdy z rozhodnutí mezispojenecké delimitační komise připadly k Československu obce Hař a Píšť (Schelle, 1991, s. 91). V témže roce byla na Těšínsku připojena k Československu ještě Hřčava, původně osada obce Javořinka.

Existenci samostatné země Slezsko hrozil ukončit už zákon č. 126/20 Sb. ze dne 29. února 1920 o zřízení župních a okresních úřadů. Dosavadní země měly být podle tohoto zákona zrušeny a novým mezičlánkem mezi ústřední vládou a okresy se měly stát župy. Historické hranice zemí neměly být při rozhraničení žup respektovány (Bartoš a kol., 1966, s. 22). Představitelé slezských politických kruhů reformu vnitřní správy žádali, protože se obávali separatistických snah. Sice uznávali, že se zemská správa osvědčila a lid si na ni zvykl, ale naléhavě upozorňovali, že pro Slezsko by mohl být požadavek autonomie osudný. Při zachování historických hranic Slezska by totiž Češi nemuseli v zemi tvořit většinu. Tito představitelé politických stran tedy župní zřízení podporovali a ostravští sociální demokraté dokonce přišli s myšlenkou vytvořit společnou ostravsko-slezskou župu (Schelle, 1991, s. 135–136). Problémem nebyla jen otázka zachování historických zemí, ale i rivalita některých měst o získání sídla župy. Ve Slezsku a na severovýchodní Moravě to byl boj mezi Opavou a Moravskou Ostravou, což bylo vlastně jen pokračování souboje o určité instituce od počátku existence první republiky (Kocích, 1966, s. 449).

Obrázek 2.33: Politické a soudní okresy v českém Slezsku za první republiky

Pozn.: V roce 1928 bylo odděleno 12 obcí politického okresu Hlučín a přičleněno k politickému okresu Opava. Zůstaly však nadále součástí soudního okresu Hlučín.

Župní zákon měl být aktivován do tří let, ale jeho provedení bylo neustále odkládáno a nakonec vstoupil v platnost jen na Slovensku v roce 1923. Stav politické správy v Československu se tím ještě více roztříštil, a proto se hledaly způsoby, jak ji sjednotit. Výsledkem byl zákon o organizaci politické správy z roku 1927, který sjednocoval veřejnou správu na celém území státu. Zaváděl opět zemské zřízení, župy byly zrušeny, okresní a zemská samospráva byly postátněny, čímž byla definitivně odstraněna dvojkolejnost veřejné správy (Janák, 1990, s. 350). Znamená to, že politickými úřady s povšechnou působností se staly v první instanci okresní úřady a ve druhé instanci zemské úřady (Janák, Hledíková, Dobeš, 2005, s. 352). Pro Slezsko tato reforma znamenala konec samostatnosti, protože bylo sloučeno s Moravou v jednu Zemi moravskoslezskou a zemská správa politická v Opavě byla k 30. listopadu 1928 zrušena (Bartoš a kol., 1966, s. 18). Zemská správní komise pro Slezsko proti spojení Moravy a Slezska protestovala a v memorandu slezské odbočky Národní rady byla sepsána řada požadavků v případě sloučení obou zemí. Mimo jiné národní rada chtěla, aby se nově vzniklé

Obrázek 2.34: Podrobná mapa Moravy a Slezska (výřez), zpracoval František Machát, vydal V. Neubert a synové, Praha-Smíchov (1925)

Zdroj: Muzeum Těšínska, f. Kartografie, sign. M 109

území nazývalo Morava-Slezsko a aby některé úřady zůstaly v Opavě. Řada protestů proti sloučení přicházela z různých měst s českou i německou správou (Schelle, 1991, s. 147).

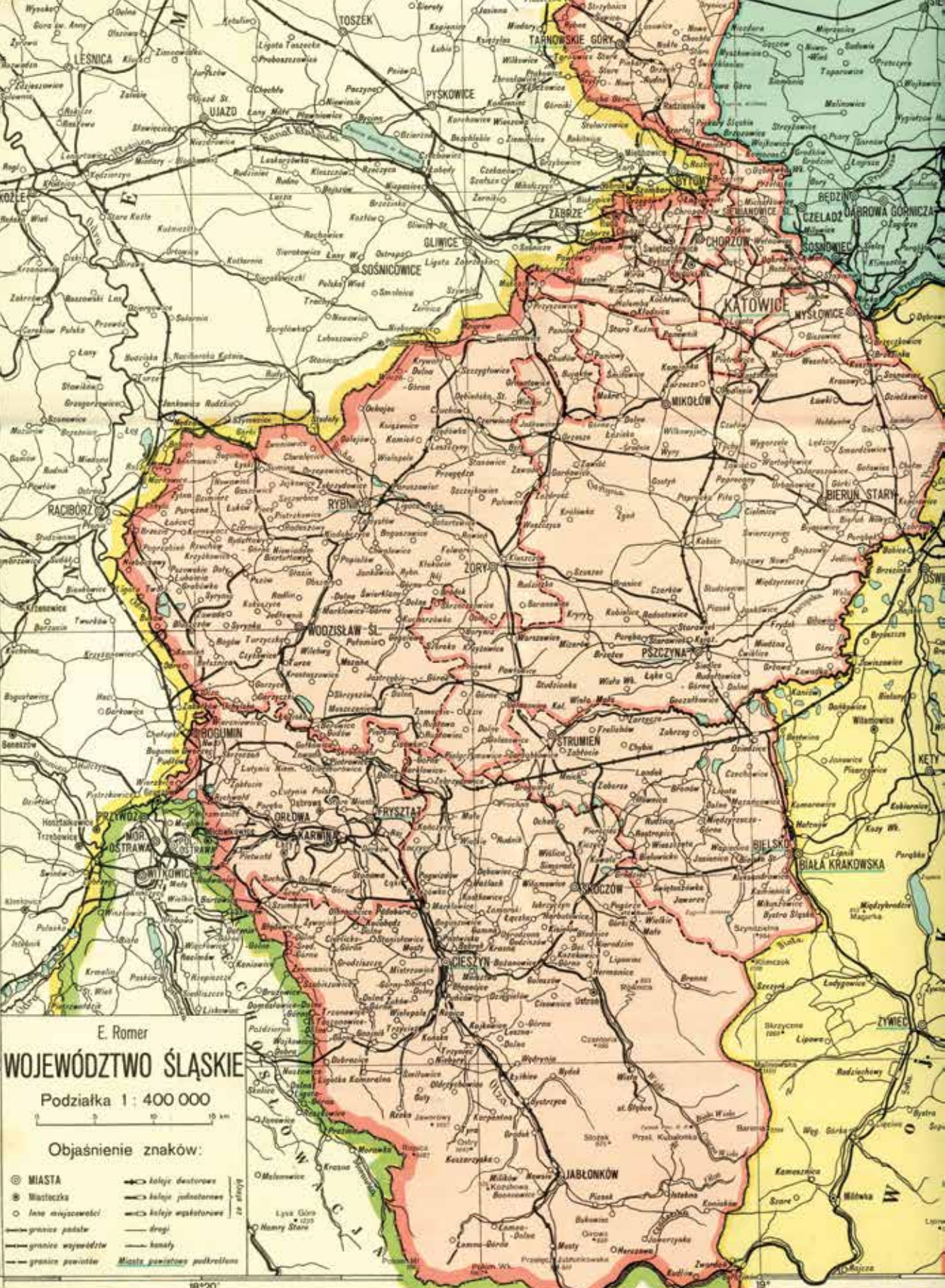
V českých zemích byl organizační zákon realizován k 1. prosinci 1928. Pro Slezsko se zemské úřady a zastupitelstvo nacházely v Brně, nižšími správními jednotkami byly okresy (Schelle, 1991, s. 154–155). Obvody okresních úřadů se většinou kryly s obvody dosavadních okresních správ politických, bylo provedeno jen několik územních změn. Kompetence okresních úřadů se rozšířila o část agendy předchozích zemských výborů (Bartoš a kol., 1966, s. 22). Zvažovalo se zřízení expozitury zemské správy politické pro Slezsko v Moravské Ostravě, posléze bylo rozhodnuto, že taková expozitura vznikne v Opavě, avšak nakonec k tomu nedošlo ani v jednom z obou měst (Kocích, 1966, s. 456). Stát tímto krokem ztratil přímý dohled nad neklidnou pohraniční oblastí, což se záhy projevilo, protože po nástupu nacistů v Německu rostly iredentistické tendence sudetských Němců. K eskalaci přispěla jedna z oněch několika územních změn. Některé obce Hlučínska byly připojeny k opavskému okresu a naopak hlučínský okres byl rozšířen o několik obcí Bílovecka. Cílem bylo oslabit německé strany a spolky na Hlučínsku, což se ale příliš nezdařilo (Kolář, 2018, s. 19–20).

Moravská Ostrava měla od počátku existence republiky záslusk na řadu institucí spjatých se Slezskem. Úspěšná byla nejen v případě krajského soudu a zastupitelství, ale také policejního ředitelství. Jeho obvod zahrnoval průmyslové obce Ostravska bez ohledu na to, zda se nacházely na Moravě, na Těšínsku nebo na Hlučínsku. Policejní ředitelství ovšem byla zřízena také v Opavě a ve 30. letech v Českém Těšíně (Gawrecká, 2004, s. 36). Město bylo úspěšné hlavně v oblasti báňské správy. V Moravské Ostravě sídlil revírní horní úřad podléhající báňskému hejtmanství v Brně. Po připojení Hlučínska k Československu byla i na toto území rozšířena pravomoc revírního úřadu v Moravské Ostravě. V roce 1934 byla zřízena ještě báňská inspekce a pro obvod revírního úřadu v Moravské Ostravě začal fungovat báňský inspektorát rovněž v Moravské Ostravě (Drkal, Pitronová, 1964, s. 160–161).

2.3.2 Rozdělení Slezska po mnichovské dohodě a vznik protektorátu

Mnichovským diktátem v roce 1938 byla západní část českého Slezska připojena k Německu a k 1. květnu 1939 zde byla zřízena administrativně-správní jednotka Říšská župa Sudety. Spolu s některými severomoravskými a východočeskými okresy tvořilo území západního Slezska opavský vládní obvod v rámci této župy. Obvod spravoval tzv. vládní prezident. Hlučínsko do Sudet nespadlo, ale bylo začleněno přímo do Říše (tzv. staré říše) a přináleželo k vládnímu obvodu Opolí (Dokoupil, Myška, Svoboda a kol., 2005, s. 57–58). Vládní obvod v Opavě zahrnoval slezské venkovské okresy Bílovec, Bruntál, Frývaldov, Krnov, Opava-venkov a městský okres Opava. Vládní prezidenti byli prostředníky mezi nižšími úřady landrátů ve venkovských okresech a úřadem říšského místodržitele. Úřady landrátů v podstatě převzaly agendu československých okresních úřadů (Bartoš a kol., 1966, s. 27–28). Rozdělení sudetské župy na vládní obvody mělo své opodstatnění. Území župy bylo rozsáhlé a obtížné bylo zejména komunikační spojení. Opavsko bylo fakticky úplně územně odtrženo od zbylého území župy (Vrbata, 1962, s. 51).

Vedle Německa si své území ukrojilo také Polsko, které na základě ultimáta své vlády z 30. září 1938 začalo zabírat armádou východní část českého Těšínska, tzv. Zaolží. Zábor představoval celé okresy Fryštát a Český Těšín a několik obcí, popř. části katastrů některých obcí okresů Frýdek a Moravská Ostrava. Dohromady to mohlo být 830 km² a 230 000 obyvatel. Území bylo začleněno do slezského vojvodství se sídlem v Katovicích (Dokoupil, Myška, Svoboda a kol., 2005, s. 58). Postup obsazování byl stanoven polskou nótou, v níž se také předpokládal plebiscit ve sporných oblastech, ale k ničemu takovému nakonec nedošlo, ačkoliv se mnoho českých představitelů na Těšínsku a Ostravsku plebiscitu dovolávalo (Nenička, 2010, s. 21).

E. Romer

WOJEWÓDZTWO ŚLĄSKIE

Podziałka 1 : 400 000

Objaśnienie znaków:

- ⊙ MIASTA
- ⊙ MIASTECZKA
- Inne miejscowości
- granice państwa
- granice województw
- granice powiatów
- kolejki destynacyjne
- kolejki poludniowe
- kolejki wschodniowe
- drogi
- kanały
- Miasta powiatowo-pokreślone

Wydanie prawa zastrzeżone
 Printed in Poland. Copyright,
 1938, by Kartografczna Atlas, Lwów

KSIAZKA
 NOWA

◀ **Obrázek 2.35: Politická (správní) mapa Slezského vévodství se značením sídel, správního členění a komunikací, reflektuje stav k počátku roku 1939, zpracoval Eugeniusz Romer, vydal Instytut Kartograficzny Imienia E. Romera, Książnica-Atlas, Lwów – Warszawa (1939)**

Zdroj: Muzeum Těšínska, f. Kartografie, sign. H 39777

Z celého českého Slezska zůstalo Československu jen zbylé území okresu Frýdek, jež se 16. března 1939 stalo součástí nově vyhlášeného Protektorátu Čechy a Morava. Nejdříve nastoupila vojenská správa, při níž okresy Frýdek, Místek, Moravská Ostrava a další spadaly pod VIII. armádní sbor (Šisler, 1963, s. 58). Hned v prvním dnu okupace se však na Moravě vytvářela síť oberlandrátů, které řídily s několika výjimkami všechna odvětví okupační správy (Schelle, 1991, s. 184). V květnu 1939 existovalo na Moravě sedm oberlandrátů, jeden zahrnoval oblasti Frýdecka, Místecka a Moravskoostravska a měl sídlo v Moravské Ostravě. Později se obvod působnosti moravskoostravského oberlandráta rozšiřoval, ale o moravská území (Bartoš a kol., 1966, s. 29). Místo značení Oberlandrat se mělo sice používat termínu krajský hejtman (Kreishauptmann), aby byl zdůrazněn vztah k okresnímu hejtmanovi, ale v praxi se nejednotně užívala obě označení (Šisler, 1972, s. 195).

Oberlandráti byli nadřizeni okresním úřadům, a proto do nich dosazovali německé úředníky. Vedením okresního úřadu ve Frýdku byl pověřen K. Wildhage. Okresní úřad ve Frýdku byl po Heydrichově reformě k 1. červnu 1942 zrušen (Šisler, 1963, s. 76, 78) a jeho území bylo začleněno k okresu Místek. Soudní správa zůstala v případě Frýdecka nezměněna, nadále existovaly okresní soudy ve Frýdku a Slezské Ostravě, které spadaly pod krajský soud v Moravské Ostravě a nově německý úřední soud tamtéž (Šisler, 1963, s. 87–91).

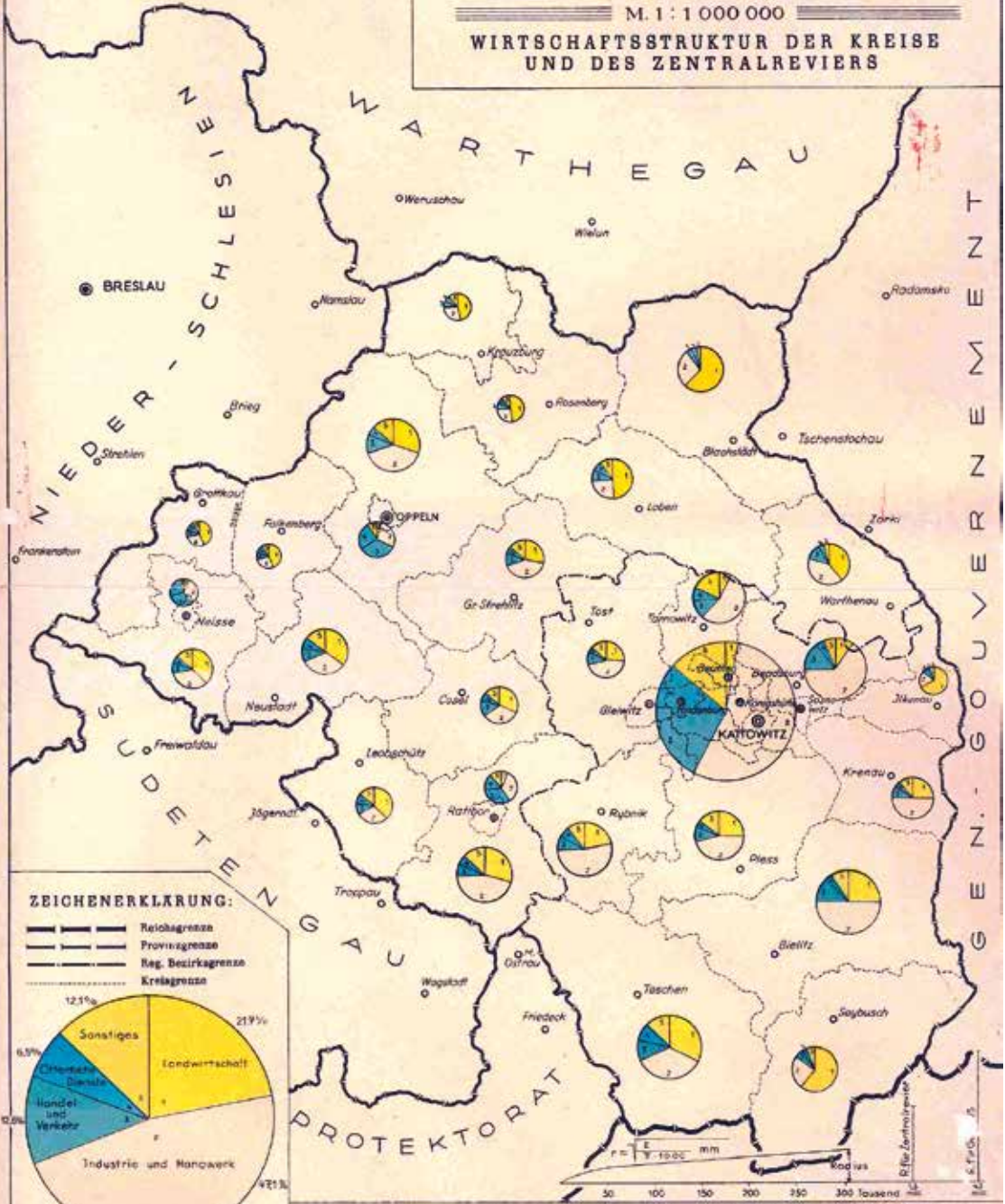
Obrázek 2.36: Příruční mapa Protektorátu Čechy a Morava (výřez), zpracovali K. Kuchař, J. Janka, vydal V. Neubert a synové, Praha-Smíchov (1941), Zdroj: Muzeum Těšínska, f. Kartografie, sign. F 193

OBERSCHLESISIEN

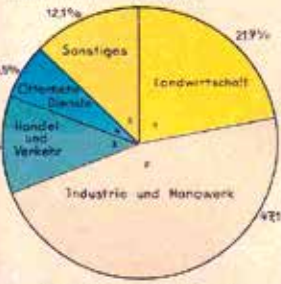
M. 1 : 1 000 000

WIRTSCHAFTSSTRUKTUR DER KREISE
UND DES ZENTRALREVIERES

ZEICHENERKLÄRUNG:

- Reliösgrenze
- Provinzgrenze
- Reg. Bezirksgrenze
- Kreisgrenze

Die Kreise geben die Bevölkerungszahl auf Grund der Zählung (Altreichgebiete) beziehungsweise Einwohnererfassung (rück- und angegliederte Gebiete) von 1930 an Berechnungsweise siehe Zeichenerklärung. Die Anteile der Wirtschaftsteilungen wurden für die rück- und angegliederten Gebiete aus den Angaben der Zählung von 1931 entnommen und für die Altreichgebiete aus den Angaben der Zählung von 1933 auf Grund der Beschäftigtenanteile errechnet.

LANDESPLANUNGSGEMEINSCHAFT OBERSCHLESISIEN

Papierdruck, Posen

◀ **Obrázek 2.37: Mapa hospodářských odvětví krajů provincie Horní Slezsko, vydal Landesplanungsgemeinschaft Oberschlesien, Kattowitz (1941)**

Zdroj: Muzeum Těšínska, f. Kartografie, sign. G 3843

V říjnu 1939, po útoku na Polsko a započetí druhé světové války, byl polský zábor českého Těšínska připojen k Německu. Po krátkém období vojenské správy byl zřízen okres Těšín sloučením polských okresů Frysztat a Cieszyn. Patřil k největším v celé Říši jak počtem obyvatel (téměř 300 000), tak rozlohou (1505 km²). Okres Těšín spadal pod vládní obvod Katovice v říšské provincii Slezsko se sídlem ve Vratislavi. Na počátku roku 1941 byla slezská provincie rozdělena a okres Těšín se nově nacházel v provincii Horní Slezsko (stejně tak i Hlučínsko), jejíž vrchní vládní prezident sídlil v Katovicích. Vrchnímu vládnímu prezidentovi podléhali vládní prezidenti ve vládních obvodech a těm zase představitelé okresů – landráti (Gawrecki a kol., 2003, s. 373–374). Zpočátku existovaly snahy připojit bývalou českou část Těšínska k Protektorátu, ale zůstaly nevyslyšeny. Podobně nebyla uskutečněna ani Henleinova idea jeho připojení k Sudecké župě (Bílek, 2018, s. 194).

Nacisté sledovali od počátku ve Slezsku dva cíle: využít maximálně průmyslový potenciál pro potřeby války a co nejrychleji germanizovat. Napomoci tomu měla kolonizace kraje občany německé národnosti, což se však uplatnilo více v říšském obvodu Horní Slezsko (Dokoupil, Myška, Svoboda a kol., 2005, s. 59).

2.3.3 Poválečné uspořádání

V květnu 1945 byla obnovena Československá republika a dekretem prezidenta republiky č. 121/45 ze dne 27. října 1945 byly prohlášeny všechny změny nastalé v důsledku okupace za neplatné. Zároveň byly vyhlášeny zásady pro přechodnou územní organizaci národních výborů (Bartoš a kol., 1966, s. 23). Novým typem veřejné správy se tedy po válce staly národní výbory, jejichž název byl převzat od národních výborů působících v roce 1918. Tyto výbory převzaly kompetence zemských, okresních i městských a obecních úřadů. Byly to orgány samosprávy i veřejné správy na všech úrovních. Do parlamentních voleb v roce 1946 měly jednotlivé povolené politické strany v národních výborech paritní zastoupení (Štarha, 2005, s. 53). Místní národní výbory byly podřízeny okresním národním výborům a ty zase příslušným zemským národním výborům. V záležitostech politické správy byly okresní a zemské národní výbory podřízeny ministerstvu vnitra, popř. jinému příslušnému ministerstvu (Janák, 1990, s. 354).

Slezsko nebylo samostatnou zemí, ale už v protifašistickém odboji se objevila výrazná tendence po obnově Slezska jako plnohodnotné politické správní jednotky Československa (Dokoupil, Myška, Svoboda a kol., 2005, s. 61). Restituce zemské správy a samosprávy byla částečně podporována i z Prahy. Vycházelo to z nároků Československa na území pruského Slezska. Po připojení Ratibořska, Hlubčicka a Kladska⁴⁰ by vznikla samosprávná země České Slezsko (Gawrecki a kol., 2003, s. 409). Výsledkem těchto snah bylo alespoň vytvoření určitého orgánu na úrovni země pro Slezsko a několik moravských okresů, ale jeho centrem se nestala Opava. Znovu se projevíly ambice Ostravy a strany Národní fronty směřovaly k přesunu střediska. Například národní socialisté byli stoupenci zemského zřízení, ale jejich představitelé na Ostravsku si uvědomovali, že ostravská průmyslová oblast by potřebovala být řízena vlastním krajovým orgánem (Moravec, 1971, s. 54).

O zřízení zemských národních výborů se psalo v ústavním dekretu prezidenta republiky ze 4. prosince 1944. Z Národní rady slezské, vzniklé již v ilegalitě, byla vládním usnesením ze 17. května 1945 vytvořena v Moravské Ostravě expozitura Zemského národního výboru v Brně

⁴⁰ Kladsko ovšem nikdy nebylo součástí Slezska, nýbrž historicky patřilo k Čechám.

s územní kompetencí pro Slezsko a správní okresy Moravskou Ostravu, Nový Jičín a Místek. Expozitura byla plnoprávným orgánem a měla ve svém obvodu stejné pravomoci jako ZNV. Obvod představovaly správní okresy Bílovec, Bruntál, Fryštát, Frývaldov, Hlučín, Nový Jičín, Krnov, Místek (vznikl spojením bývalých okresů Frýdek a Místek), Moravská Ostrava, Opava-venkov a Český Těšín. Vedle těchto okresů pod pravomoc expozitury ZNV spadala dvě statutární města: Ostrava (do roku 1946 Moravská Ostrava) a Opava (Bartoš a kol., 1966, s. 33–34). Zatímco ZNV v Brně byl od počátku složen paritně, v expozituře zasedalo devět komunistů, sedm sociálních demokratů, pět národních socialistů, čtyři lidovci a jeden nestraník (Janák, 1990, s. 355).

Velmi specifické a důležité úkoly měly národní výbory a správní komise v oblastech s německým obyvatelstvem, zejména pak po rozhodnutí Postupimské konference o odsunu Němců. Musely organizačně zajistit všechny záležitosti týkající se odsunu včetně kontroly dodržování podmínek stanovených v Postupimi. Vedle toho byly pohraniční národní výbory pověřovány správou majetku a novým osídlením těchto oblastí, přičemž nemalým úkolem bylo zajištění bezpečnosti nových osídlenců (Čechák, 2004, s. 34). Právě v německých okresech Bruntál, Frývaldov a Krnov se po válce tvořily okresní správní komise, ačkoliv v okrese Bruntál se nejdříve ustavil okresní národní výbor, který byl však následně zrušen nově zřízenou správní komisí. Podobný průběh nastal také na Hlučínsku. Místní správní komise působily rovněž převážně v západní části Slezska, od Frývaldovska po Hlučínsko. Teprve v průběhu následujících let, zejména po volbách 1946, byly správní komise v těchto oblastech nahrazovány národními výbory (Gawrecki a kol., 2003, s. 412).

Území českého Slezska nezměnilo po druhé světové válce své hranice, ačkoliv existovaly snahy Československa některé oblasti připojit a opět vyplul na povrch problém Těšínska. Jelikož české obyvatelstvo po obsazení českého Slezska v roce 1938 z velké části odešlo, v národních výborech měli po válce jasnou převahu Poláci a také aktivní komunistická strana byla tvořena hlavně Poláky: „*Přitom právě národní výbory zastupovaly a symbolizovaly československou svrchovanost nad znovu získaným Zaolžím...*“ (Bílek, 2018, s. 202). Už v polovině června 1945 hrozilo na Těšínsku válečné střetnutí. Ozbrojený konflikt byl odvrácen při polsko-československých jednáních v Moskvě. Ta však skončila nezdarem, protože obě strany trvaly na protichůdných stanoviscích (Janák, Prokop, Krol, 1992, s. 124). Po mnoha dalších neúspěšných pokusech a jednáních do hry vstoupil Sovětský svaz, který zaslal 27. července 1946 nótu československé i polské vládě, ve které žádal, aby obě strany spolu uzavřely přátelskou smlouvu. Stalin si dokonce pozval Klementa Gottwalda k osobnímu rozhovoru. Následně se už jednání netýkala ani tak změn hranic, jako spíše postavení polské menšiny v Československu. Smlouva o přátelství z 10. března 1947 pak už hovořila především o hospodářské a kulturní spolupráci a o právech menšin (Binar, Jirásek, 2012, s. 69–71).

Hranice na Těšínsku tedy zůstala stejná jako před druhou světovou válkou a tzv. Zaolží bylo nadále součástí Československa, ale možná stojí za zmínku, že v době války jednali polští a českoslovenští představitelé o spojení Polska a Československa do jedné země – konfederace. Zatímco Poláci ze Zaolží byli této myšlence velmi nakloněni, čeští Slezané se drželi spíše myšlenky, aby bylo Zaolží po válce znovu české (Baron, 1998, s. 322).

2.3.4 Zánik zemského zřízení

Po sestavení Ústavodárného národního shromáždění v roce 1946 se diskutovala otázka, zda by mělo zůstat zemské správní uspořádání, nebo zda by se nemělo přistoupit k rozdělení na menší správní celky. Komunistický návrh vypracovaný v létě 1946 se zemským zřízením nepočítal (Schelle, 1991, s. 193). O zrušení zemí usilovali komunisté už za první republiky a znovu s tím vystoupil Klement Gottwald na VIII. sjezdu KSČ v roce 1946. Ihned poté se za tuto myšlenku postavil i předseda expozitury ZNV v Moravské Ostravě ing. Vladimír Chamrád (Janák, 1990,

s. 356). Na prvním zemském sjezdu (expozitory ZNV) v roce 1947 se projednávala decentralizace a zavedení krajských národních výborů na základě dvouletých zkušeností s expoziturou v Ostravě. Podle delegátů se právě tato expozitura stala prototypem a modelem příštího KNV. Pouze lidovci byli proti a trvali na zemském zřízení (Moravec, 1971, s. 58). Přejít k nové státní a veřejné správě vyžadoval v oblasti ostravské expozitory ještě dřešit otázku moravských enkláv. V tomto směru byly strany Národní fronty zajedno a rada expozitory žádala, aby moravské enklávy byly zrušeny před územní reorganizací vnitřní správy (Moravec, 1971, s. 59).

V červnu 1948 byl svolán první celostátní sjezd národních výborů do Kroměříže, kde se velmi často projednávala otázka krajského zřízení, jež předjímal v řadě svých formulací už Ústava 9. května. Zákonem č. 280/1948 Sb. ze dne 21. prosince 1948 bylo území Československa rozděleno na 19 krajů, zvláštní postavení mělo hlavní město Praha. Zákon zároveň stanovil zřízení krajských národních výborů (Čechák, 2004, s. 54–56), které zahájily činnost 1. ledna 1949. Od zemského národního výboru přebíraly různé referáty téměř do konce února, takže ZNV v Brně zanikl 25. února 1949 a s ním zanikla také expozitura v Ostravě (Štarha, 2005, s. 54–55). V souvislosti s těmito změnami byly zrušeny některé okresy a naopak některé byly nově zřízeny. Ve Slezsku a na severovýchodní Moravě nedošlo ke zrušení žádného okresu, ale vydělily se okresy Frenštát pod Radhoštěm a Vítkov (Čechák, 2004, s. 56). Územní obvody krajů a okresů byly vymezeny podle vládního nařízení z 18. ledna 1949. Tehdy došlo i ke značným přesunům mezi jednotlivými okresy.

Slezsko bylo rozděleno mezi dva kraje: olomoucký a ostravský. Do kraje Olomouc přináležely ze Slezska okresy Bruntál a Jeseník (Frývaldov), do ostravského Bílovec, Český Těšín, Fryštát (Karviná), Hlučín, Krnov, Opava, Vítkov, moravské byly v tomto kraji okresy Ostrava, Frenštát pod Radhoštěm, Místek a Nový Jičín. Na Moravu i do Slezska zasahovaly okresy Bruntál, Vítkov, Frenštát p. R. a Ostrava. Mimo správu ONV stála statutární města, na Moravě Brno, Olomouc a Moravská Ostrava, ve Slezsku pouze Opava. V roce 1948 byly v krajských městech a v Opavě zřízeny jednotné národní výbory (JNV) s působností místního národního výboru pro město a okresního národního výboru pro okres. V roce 1954 byl okres Ostrava rozdělen na Ostravu a Ostravu-venkov. Zatímco Ostrava měla místo JNV nově městský národní výbor (MěstNV), jemuž podléhaly obvody národní výbory (ObNV), Ostrava-venkov měla svůj okresní národní výbor (Bartoš a kol., 1966, s. 36–37).

Ačkoliv dekretem prezidenta republiky byl i v soudní správě obnoven stav k 29. září 1938, působnost řady okresních soudů byla přenesena na jiné okresní soudy. Původní soudní okresy tak fakticky přestaly existovat a po správní reformě z roku 1948 byly soudní obvody a jejich sídla přizpůsobeny nové správní organizaci okresů a krajů (Bartoš a kol., 1966, s. 87). U okresních soudů, sídlících většinou v sídlech okresních národních výborů, byly zřízeny okresní prokuratury jakožto úřady veřejné žaloby první instance v čele s okresním prokurátorem. Nadřízenou instancí se staly krajské prokuratury, jež dozoroval ministr spravedlnosti. Tím zanikla vrchní (zemská) státní zastupitelství a také funkce zmocněnců u okresních soudů. Zákonem č. 320/1948 Sb. o územní organizaci soudních orgánů bylo stanoveno, že sídla krajských soudů a prokuratur měla být sídla krajských národních výborů. Zákon nabyl platnosti 1. ledna 1949 (Turek, 1959, s. 136–137). Novým rysem byla převaha soudců z lidu nad soudci z povolání. Ve tříčlenných senátech byl jeden soudce z povolání a dva soudci z lidu, v pětičlenných pak dva soudci z povolání a tři z lidu. Pro okresní soudy je ustanovoval příslušný ONV, pro krajské soudy KNV (Janák, Kubíček, 1972, s. 107).

Bezprostředně po druhé světové válce byla do jisté míry tolerována snaha vypěstovat hlavně u nových osídlenců povědomí identity se Slezskem. Rada institucí tak měla v názvu příslušnost k zemi, popř. k jejímu hlavnímu centru, např. Slezské divadlo, Slezské muzeum, či nově vybudovaný Slezský studijní ústav v Opavě a obnovená Matice opavská. Postupně se však prosazovala marxistická koncepce „socialistického vlastenectví“ a identifikace s historickými celky byla odsouzena jako buržoazní nacionalismus. Přívlastek slezský tak mizel

z názvů mnoha institucí (Dokoupil, Myška, Svoboda a kol., 2005, s. 63). Negativní vztah ke slezanství měl pro komunistický režim do jisté míry stabilizační význam, protože vědomí slezského patriotismu mohlo ve složitém Ostravském kraji jítřit národnostní otázku (Knapík a Jirásek, 2010, s. 426).

2.3.5 Severomoravský kraj

V roce 1960 byla přijata Ústava Československé socialistické republiky, která kromě konstatování, že stát již dosáhl socialismu, vytvořila legislativní rámec pro činnost centrálních i ostatních územních orgánů veřejné správy. Zůstala zachována trojstupňová soustava národních výborů – krajské, okresní a v obcích městské nebo místní (Čechák, 2004, s. 67–68). Ještě před přijetím této ústavy však byl vydán zákon o územním členění státu z 9. dubna 1960 (č. 36/1960 Sb.), jímž byly v celém státě vytvořeny nové kraje a okresy, přičemž byly podstatně větší než dosud. Slezsko spadalo celé do Severomoravského kraje, v němž se nacházely okresy Bruntál, Frýdek-Místek, Karviná, Nový Jičín, Olomouc, Opava, Ostrava-město, Přerov, Šumperk a Vsetín (Bartoš a kol., 1966, s. 37). Důležité bylo také usnesení ÚV KSČ z 8. dubna 1960 o rozšíření pravomoci a odpovědnosti národních výborů, o jejich přestavbě a zvýšení úlohy v hospodářské a kulturní výstavbě, což bylo realizováno zákonem č. 65/1960 Sb. o národních výborech (Janák, Kubíček, 1972, s. 75).

Tato centralizace ještě zvýraznila význam Ostravy a Ostravska v rámci kraje. Posilováno bylo postavení Ostravy jako dominantního kulturního střediska, takže byly v dalších letech rozšířeny kompetence KNV při řízení kultury a osvěty. Opava byla již na konci 50. let upozadována, směřovalo se k odstranění „opavského egocentrismu“ a probíhala kampaň proti lokálnímu patriotismu, jež byla v podstatě součástí „ideové přípravy“ na novou správní reorganizaci státu v roce 1960. Prostor pro uplatnění slezského patriotismu se ještě zmenšil (Knapík a Jirásek, 2010, s. 433–434).

Reorganizace zvýšila kompetence okresních národních výborů a některých střediskových MNV a MěstNV (Štarha, 2005, s. 58). Městský národní výbor s působností městského i okresního NV byl v Ostravě. Toho se také mírně dotkl zákon č. 69/1967 Sb., podle něhož měl NV města Ostravy určité kompetence státní správy, které jinak příslušely KNV (Janák, Kubíček, s. 79). Organizace a struktura veřejné správy vycházející z tohoto územního členění zůstala v platnosti v podstatě až do 90. let (Čechák, 2004, s. 70).

S uvolňováním poměrů v druhé polovině 60. let začala Opava znovu zdůrazňovat svou roli regionálního kulturního centra. V roce 1968 se dokonce objevily snahy obnovit slezskou samosprávu. Probuzení slezského patriotismu na jaře 1968 sice nemělo výraznější dopad ani v regionálních podmínkách, natož celostátních, jelikož se omezovalo víceméně na Opavsko, přesto znamenalo oživení slezské ideje (Knapík a Jirásek, 2010, s. 438–439).

V roce 1990 se projeví snahy o obnovu veřejné správy z let 1945–1948 a s tím bylo zrušeno krajské zřízení (Štarha, 2005, s. 61). Okresní národní výbory byly zákonem České národní rady č. 425/1990 Sb. ze dne 9. října 1990 nahrazeny okresními úřady v jejich původních sídlech. Kontrola činnosti okresních úřadů byla v kompetenci vlády (Čechák, 2004, s. 112), takže žádný mezičlánek mezi okresem a státem neexistoval. Tím mezičlánek mohly být znovu země, protože 9. května 1990 schválilo Federální shromáždění usnesení o obnovení moravsko-slezské samosprávy. Nedošlo však k tomu (Štarha, 2005, s. 61).

Idea slezanství se objevila vždy, když nastalo nějaké ideologické uvolnění. K výraznému oživení proto došlo po roce 1989. Přívlástek slezský se tehdy vrátil do názvů mnoha institucí, prosadilo se právo přihlásit se ke slezské národnosti ve sčítání lidu 1991, objevily se snahy zřídit samostatnou Slezskou univerzitu a neúspěšné pokusy konstituovat Zemi slezskou a slezské biskupství (Dokoupil, Myška, Svoboda a kol., 2005, s. 63–64).

3

Vývoj kulturní krajiny českého Slezska

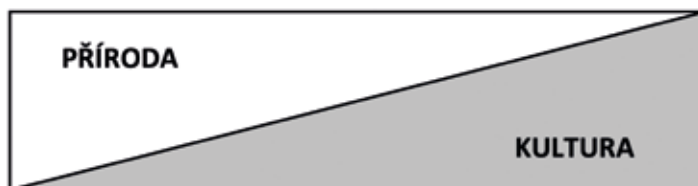
3 Vývoj kulturní krajiny českého Slezska

Krajina je neodmyslitelnou součástí života člověka. Člověk se od dávných dob přírodním podmínkám přizpůsoboval, nebo se pokoušel adaptovat přírodu vlastním potřebám; výsledkem je řada typů krajín – od přírodních přes kulturní až po antropogenně transformované. Výsledkem proběhlých procesů mohou v krajině přetrvávat staletí i tisíciletí, nebo jsou časem nahrazeny jinými krajinnými strukturami. Člověk způsobuje zpravidla krátkodobé a dynamické změny krajiny. K antropogennímu ovlivnění dochází nejčastěji v oblastech, které může člověk intenzivně využít (např. těžba nerostných surovin), nebo si je přizpůsobit pro svou potřebu (např. zemědělství nebo nová zástavba). Výrazné urychlení změn v krajině přinesl především industrializační proces 19. a 20. století, vedený mnohdy až na pokraj ekologické únosnosti.

Krajina je velmi složitý systém, tomu také odpovídá množství definic a přístupů. Krajina je středem zájmu mnoha oborů jako např. geografie, biologie, ekologie, architektury. Každý vědecký obor definuje krajinu podle své potřeby a ze svých hledisek. Proto jinak krajinu definuje geograf, jinak ekolog nebo architekt (Sklenička, 2003).

Krajina je výslednicí vzájemné interakce přírody a člověka, resp. kultury (obr. 3.1). Přírodou rozumíme souhrn všeho abiotického, nebo biotického, co existuje a je udržováno samo o sobě bez přispění člověka. Kultura je ovoce duševních schopností člověka. Současná krajina je tedy výslednicí působení přírodních a antropogenních činitelů. Veškerá lidská činnost krajinu ovlivňuje, ať už pozitivně, nebo negativně.

Obrázek 3.1: Krajina jako kombinace/integrace přírody a kultury

Zdroj: Zonnenveld, 1995

Chápeme-li výraz kulturní krajina v nejširším významu (území ovlivňované člověkem bez ohledu na intenzitu tohoto vlivu), lze konstatovat, že středoevropské krajiny jsou ve velké většině krajinami kulturními. Pro území České republiky byly vypracovány regionální rámce charakteristik kulturních krajín. Pro popis rozmanitosti krajiny jsou důležité tyto charakteristiky:

- vegetační stupňovitost,
- členitost reliéfu,
- vyjádření výjimečnosti typů reliéfu,
- biogeografické podprovincie (vyjádření odlišnosti geologické, geomorfologické, ale i klimatické),
- struktura využití ploch,
- historické typy sídel a jejich plužin,
- typy lidového domu,
- vývoj a doba osídlení krajiny jako vůdčí charakteristiky průkazu trvalé udržitelnosti využívání krajiny člověkem v průběhu historického vývoje.

Kulturní krajinu českého Slezska můžeme charakterizovat například dle struktury využití ploch (od krajiny přírodní ke krajině člověkem podmíněné až přeměněné). V českém Slezsku nalzáme šest rámcových typů využití území:

- zemědělské krajiny,
- lesozemědělské krajiny,
- lesní krajiny,
- rybníční krajiny,

- krajiny horských holí (pouze v okrajové míře),
- urbanizované krajiny (obr. 3.2).

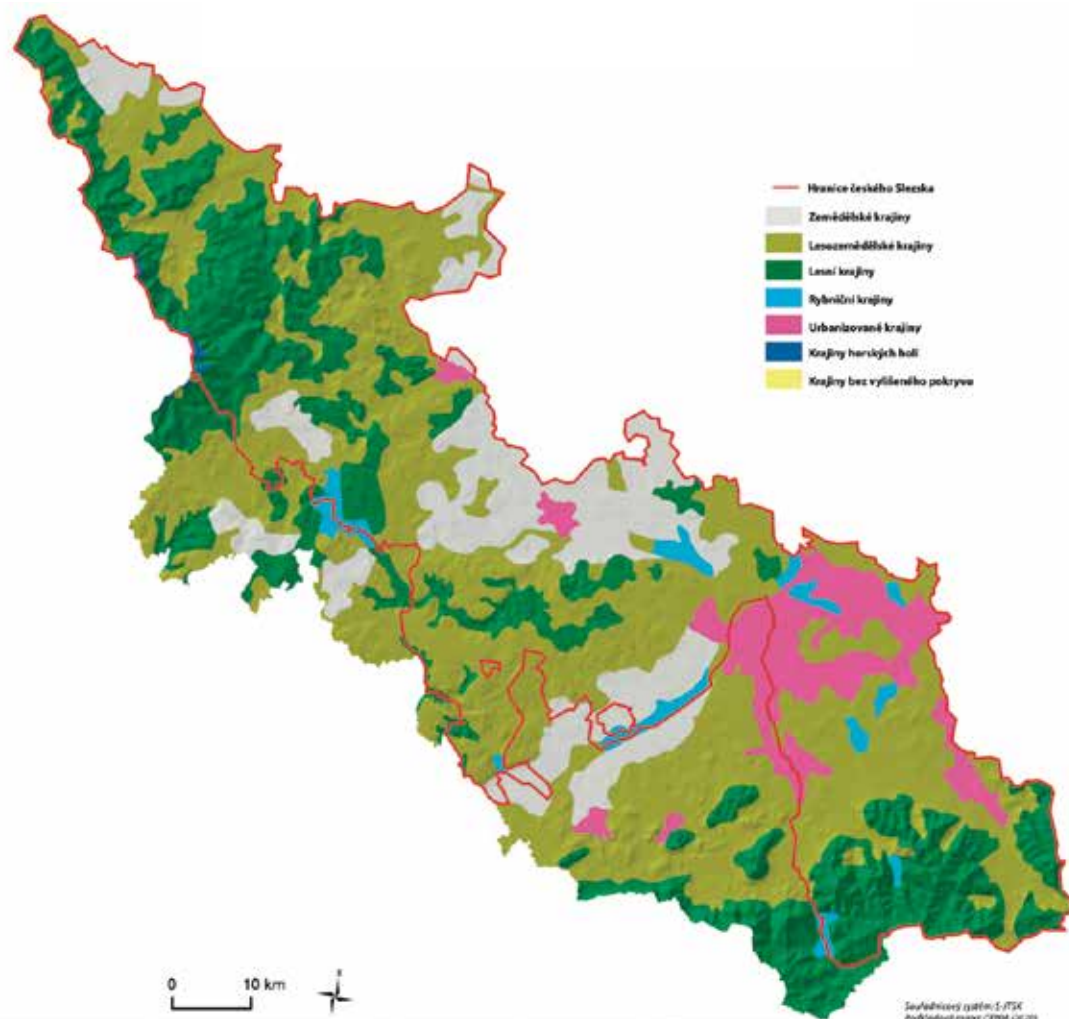
Jednotlivé kulturní krajiny jsou dnes navzájem propojené a tvoří složitou síť, tzv. krajinnou sféru (Lów a Novák, 2008).

Zemědělská krajina je lidskou kultivací silně pozměněný typ krajiny. Většinu plochy zde tvoří pole a trvalé travní porosty. Jedná se o otevřený systém s množstvím složitých vazeb, které se podílejí na jeho stabilitě. K typickým zemědělským oblastem českého Slezska patří Opavsko, Osoblažsko, Javornicko a Vidnavsko.

Přechodovým krajinným typem je lesozemědělská krajina charakteristická střídáním lesních a nelesních stanovišť. Zastoupení ploch porostlých dřevinnou vegetací kolísá mezi 10 % až 70 %. Krajiny mají charakter převážně polootevřený.

Lesní krajiny jsou lidskými zásahy méně pozměněným typem krajiny. Jsou charakteristické velkou převahou lesních porostů (nejméně 70 % plochy). Mají pohledově uzavřený charakter. Dnes již les není chápán pouze jako zdroj dřeva, ale jsou respektovány i funkce a potřeby tohoto mimořádného biotopu. Je věnována stejná pozornost užitné, ochranné i regenerační funkci.

Obrázek 3.2: Rámcové krajinné typy dle způsobu využití území

Zdroj: Low, Novák, 2008 https://www.uur.cz/images/5-publikacni-cinnost-a-knihovna/casopis/2008/2008-06/06_typologicke.pdf

rační funkci lesa. Trvalý rozvoj je směřován ke strukturně a druhově bohatým, zdravým a stabilním lesům. Důraz je kladen také na ekologicky udržitelnou těžbu dřeva. Kůrovcová kalamita v posledních letech zasáhla i smrkové lesy ve Slezsku a těžba napadeného dřeva v některých oblastech výrazně změnila ráz krajiny (Jeseníky, Beskydy). Zatímco v některých lesních ekosystémech žijí bohatá a zajímavá společenstva živočichů, o kulturních lesích, zvláště smrkových, to neplatí. Malá rozmanitost prostředí a omezená nabídka potravy ochuzují druhovou pestrost takovýchto lesů. Nejvíce živočichů se vyskytuje na kraji lesa, na pasekách či podél cest.

Rybniční krajiny jsou charakteristické významným prostorovým zastoupením mělkých vodních ploch. V českém Slezsku se vyskytují v souvislosti se zachovalou rybniční sítí (např. Poodří) a s vodními nádržemi. V minulosti měla rybniční krajina na severní Moravě a ve Slezsku výraznější zastoupení než v současnosti.

Krajiny horských holí se v českém Slezsku objevují ojediněle v Jeseníkách (oblast Pradědu, Šeráku a Keprníku). Zahrnují raritní území ležící ve velehorských fragmentech nad horní hranicí lesa.

Člověkem nejintenzivněji ovlivněný typ jsou urbanizované krajiny. Jsou charakteristické převahou zástavby a zpevněných ploch. Podle převažujícího typu využití můžeme podrobněji zmínit sídelní krajinu, těžební krajinu nebo industriální krajinu.

Sídelní krajina je člověkem intenzivně ovlivněný typ krajiny. Přírodní složky krajiny jsou již značně změněné stavebními úpravami. Platí to především pro městské krajiny. Hlavním důvodem postupného nárůstu rozlohy zastavěných ploch byl a je růst počtu obyvatel, resp. proces urbanizace. Významnou roli hraje také výstavba zemědělských a průmyslových objektů. Intravilány měst mají některá výrazná specifika i z biologického hlediska. Prvním je efekt tepelného ostrova, dále skleníkový efekt, smog, změny proudění vzduchu kvůli přítomnosti staveb, snadná dostupnost potravy, a naopak malá nabídka úkrytů. Města často bývají centry šíření nepůvodních druhů rostlin i živočichů. Z rostlin se zde setkáme především s druhy, které se šíří rychle a snadno se vyrovnávají s extrémními podmínkami. Ze živočichů zde pak můžeme nalézt tzv. synantropní druhy, které trvale doprovázejí člověka; dále druhotně zdivočelé domestikované druhy; druhy člověkem vysazené či zavlečené; druhy z volné přírody přizpůsobené městským podmínkám; druhy vyskytující se ve městech pouze krátkodobě a konečně druhy chované člověkem v zajetí.

Těžební krajina je velmi narušena povrchovou nebo podpovrchovou těžbou nerostných surovin. Vliv těžby na krajinu českého Slezska se začal projevovat již ve středověku, a to v souvislosti s rudným hornictvím. Mnohé stopy této historické těžby jsou v krajině patrné dodnes, jedná se však o relativně malé zásahy. Ještě v první polovině 19. století, kdy se rozvíjející těžba stále příliš neprojevovala, bylo Slezsko zemědělsko-lesní krajinou složenou z mozaiky polí, luk, pastvin, lidských sídel, lesů i četných rybníků. Zvláště za poslední dvě staletí prošla krajina velkou změnou způsobenou dolováním černého uhlí a těžbou dalších nerostných surovin. V ostravsko-karvinském revíru se v krajině vlivem těžby uhlí objevují zcela nové antropogenní tvary reliéfu (např. odvaly nebo poklesové kotliny, které bývají často zatopené), vznikaly kalové nádrže, důlní a s nimi související průmyslové areály a k nim vedoucí silnice a železnice. Hornictví ovlivnilo vzhled krajiny nejenom doly a haldami, ale také budováním četných hornických kolonií a později sídlišť (např. Ostrava-Poruba).

Těžba způsobila v průběhu 20. století také degradaci četných vodních biotopů. K důsledkům těžby patří i změny vodního režimu v krajině. Krajinu poznamenaly rovněž zábory půdy a její degradace, výstupy důlních plynů bohatých na metan, důlní otřesy, kontaminace životního prostředí (zvláště markantně voda a ovzduší), fragmentace krajiny atd. Přestože těžební zásahy do krajiny byly a jsou vnímány často spíše negativně, výsledky různých výzkumů svědčí o značné přizpůsobivosti přírody. Mnohé a často i velmi vzácné druhy rostlin a živočichů nacházejí v těžební krajině ideální prostor pro život. V některých zatopených poklesových kotli-

nách, ale také rekultivovaných nebo nerekulťivovaných kalových nádrží se vyskytují např. vážka plavá, rak bahenní a škeble rybníčná. Jedná se o zvláště chráněné, silně ohrožené druhy. Vážka plavá byla v České republice do nedávné doby dokonce považována za vymizelý druh. Není divu, že jako nejlepší způsob obnovy těžební krajiny se ukazuje spontánní sukcese (přirozené zarůstající haldy a lomy). Problémem bývá šíření synantropní vegetace. Ta se sice snadno přizpůsobí těžbou poznamenaným povrchům, může je dokonce i účinně zpevnit, často se však začne nekontrolovatelně šířit i do oblastí, ze kterých vytlačuje původní druhy. Na území českého Slezska jsou typickými oblastmi poznamenanými těžbou především ostravsko-karvinský revír (černé uhlí), Zlatohorsko, Hornobenešovsko a Rýmařovsko (rudy), Jesenicko (granit, mramor) a oblast Nížkého Jeseníku (břidlice, neovulkanity).

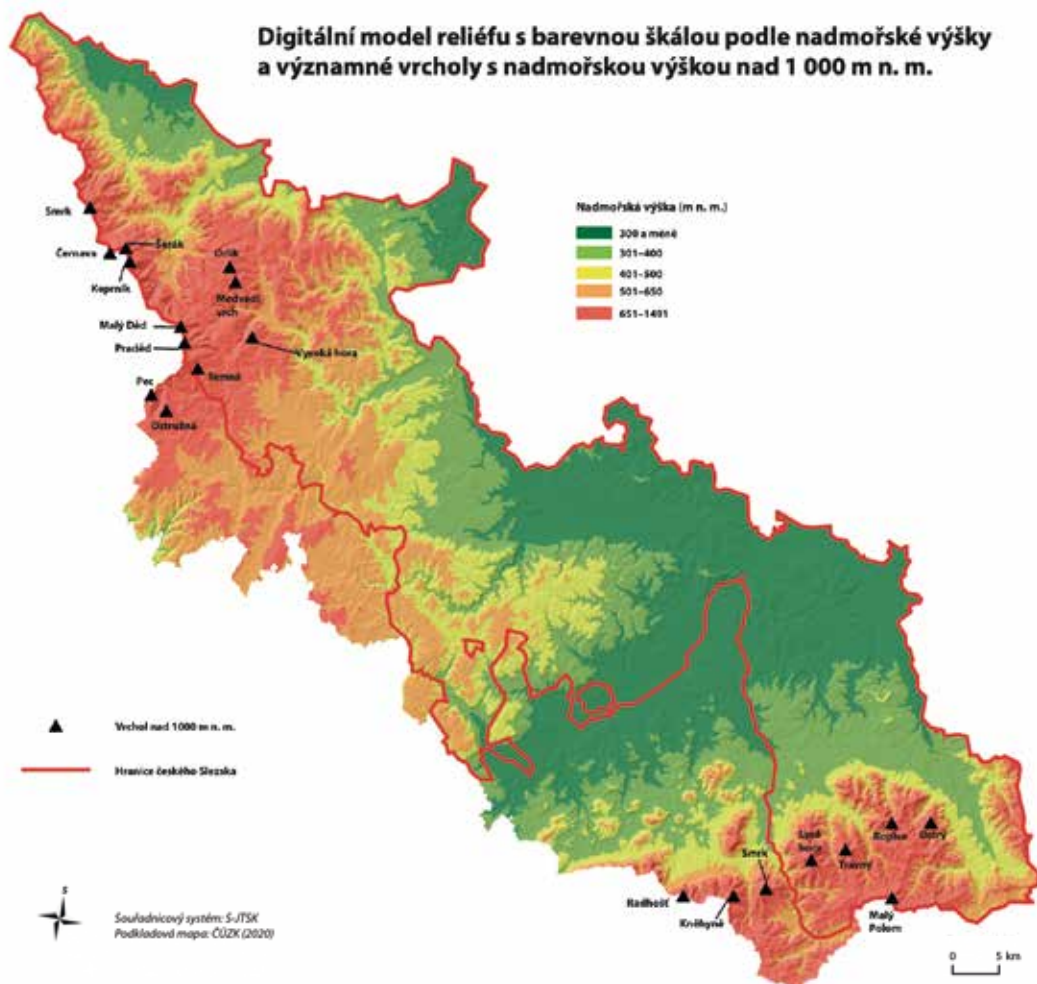
Existence industriální krajiny souvisí s intenzivním působením člověka na krajinu v období posledního čtvrt tisíciletí. Od konce 18. století totiž dochází ke klíčovým transformačním procesům, které se podílely na přeměně tradiční agrární společnosti v moderní industriální společnost. Tyto závažné proměny byly podle názoru mnoha historiků odstartovány tzv. dvojitou revolucí (Doppelrevolution). Za první „revoluci“ můžeme považovat společenské změny vybuzené myšlenkami éry osvícenství, které vyústily v přerod tradiční stavovské společnosti ve společnost postavenou na principu formální rovnosti, liberalismu a svobody. Druhou „revolucí“ pak míníme průmyslovou revoluci, která přinesla nejen klíčové výrobní a společenské změny, ale především radikálně proměnila závislost člověka na přírodě. Právě průmyslová revoluce, první fáze širšího procesu industrializace, přinesla nejzákladnější změnu existence člověka, jaká kdy byla zachycena v psaných pramenech (Pierenkemper, 1996). Již v průběhu 19. století se vytváří pestrá paleta regionů s různou mírou hospodářské vyspělosti i charakteru. Na jedné straně vznikají střediska industrializačního procesu (průmyslové oblasti, v rámci nichž se formuje industriální krajina), na druhé straně regiony orientované na tržní zemědělství a regiony stagnující. Diverzifikace regionů v průběhu industrializačního procesu 19. a 20. století se projevila také v různé intenzitě a typu ovlivnění přírody člověkem.

3.1 Současná krajina českého Slezska na digitálním modelu reliéfu

Digitální model reliéfu (DMR) zájmového území je vytvářen ze vstupních výškových dat (obr. 3.3). Nejčastěji se jedná o body (případně o linie, výjimečně také o plochy), pro které známe jejich nadmořskou výšku. Pro získání nadmořské výšky v bodech mohou být použity různé techniky (např. geodetická měření v terénu, využití leteckých měřičských snímků, letecké laserové skenování, odvození z mapových podkladů). Digitální reprezentace reliéfu vzniká v procesu digitálního modelování. Ze známých výškových dat se odvozují nadmořské výšky v ostatních bodech nacházejících se uvnitř modelované oblasti. Pro výpočet nadmořské výšky v bodech, ve kterých neznáme jejich skutečnou nadmořskou výšku, se používají vybrané interpolační algoritmy (např. krigování, metoda inverzních vzdáleností). Výběr zdrojů výškových dat, jejich rozmístění v zájmové oblasti a volba vhodné interpolační metody jsou rozhodující pro kvalitu výsledného DMR.

Po vygenerování digitálního modelu reliéfu zájmového území je třeba provést kontrolu. Zjištěné chyby se odstraňují editací DMR. Vytvořený DMR je možné dále analyzovat a získávat o něm celou řadu potřebných informací. Objemové výpočty se např. využívají pro výpočet objemu vody v přehradní nádrži, objemu zavezených skládek, objemu ložiska nerostné suroviny. Analýzy viditelnosti sledují oblast viditelnou ze zadaného místa, oblast pokrytí signálem z vysílače atd. Při studiu krajiny je vhodné DMR použít hlavně v členitých oblastech s velkými rozdíly nadmořské výšky. Kromě využití země nebo krajinného pokryvu (např. v oblasti krajinného plánování) jsou často DMR aplikovány pro zjišťování různých charakteristik terénu (např. délka svahu, sklon svahu, orientace). S využitím DMR je také možné modelovat povodně, svahové deformace, sesuvy, vodní eroze a další.

Obrázek 3.3: Současný digitální model reliéfu sledované oblasti

Zdroj: Data jsou z Digitálního modelu reliéfu České republiky páté generace (DMR 5G), www.cuzk.cz

Vhodná vizualizace vytvořeného DMR hraje významnou roli při rozhodování o krajině (např. u krajinového plánování, v oblasti ochrany a péče o krajinu). Častým typem vizualizace je vykreslení DMR obarveného podle nadmořských výšek (používá se např. barevná škála od zelené barvy pro malé hodnoty nadmořské výšky přes žlutou a hnědou až po bílou pro vrcholy hor). Pro vytvoření realistického pohledu na terén je možné využít metodu stínovaného reliéfu, který se často používá jako podklad (zobrazí se např. pod částečně průhledný DMR obarvený podle nadmořských výšek nebo pod částečně zprůhledněné letecké nebo družicové snímky). Stínovaný reliéf vzniká hypotetickým osvětlením reliéfu ze severozápadu, aby stíny byly vrhány za objekt (např. za horu). Při využití zobrazení v podobě stínovaného reliéfu vnímáme vytvořený model plasticky. Obě zmíněné techniky (vykreslení DMR obarveného podle nadmořských výšek a metoda stínovaného reliéfu) byly použity při tvorbě DMR českého Slezska.

Pro vytvoření mapy s DMR českého Slezska byla využita data z Digitálního modelu reliéfu České republiky páté generace (DMR 5G). Tento digitální model představuje zobrazení přirozeného, nebo lidskou činností upraveného zemského povrchu v digitálním tvaru ve formě výšek diskrétních bodů v nepravidelné trojúhelníkové síti bodů o souřadnicích X, Y a H, kde H repre-

Obrázek 3.4: Praděd, CHKO Jeseníky

Zdroj: Foto I. Kozelek – T. Indruch

zentuje nadmořskou výšku ve výškovém referenčním systému Balt po vyrovnání (Bpv) s úplnou střední chybou výšky 0,18 m v odkrytém terénu a 0,3 m v zalesněném terénu. Model vznikl z dat pořízených metodou leteckého laserového skenování výškopisu území České republiky v letech 2009 až 2013. Dokončen byl k 30. červnu 2016 na celém území ČR (zdroj: www.CUZK). Letecké laserové skenování je moderní metoda hromadného sběru velice přesných trojrozměrných dat o objektech a jevech na zemském povrchu. Velká množství takto získaných bodů se nazývají mračna bodů. Pro vytvoření DMR 5G prošla pořízená data automatickou filtrací a detailní manuální kontrolou a editací.

Obrázek 3.5: Lysá hora, CHKO Beskydy

Zdroj: Mapy.cz

Vedle DMR je možné pro zvolené území vytvořit digitální model povrchu, který kromě reliéfu zahrnuje také další trojrozměrné objekty umístěné na reliéfu (např. domy, stromy atd.).

Na vytvořené mapě s DMR českého Slezska je jasně patrná vertikální členitost reliéfu zájmového

území. Dominantním pohořím českého Slezska je Hrubý Jeseník (v západní části území) s nejvyšší horou Praděd (1491 m n. m., obr. 3.4). Jihovýchodně od Hrubého Jeseníku na něj navazuje poněkud méně výškově členité pohoří Nížkého Jeseníku. Na jihovýchodě českého Slezska také vystupují vrcholy Beskyd s nejvyšší Lysou horou (1323 m n. m., obr. 3.5). Z vytvořeného DMR jsou rovněž velmi dobře patrné nížiny převládající v okrese Karviná, v severní části okresu Opava a Jeseník a také v Osoblažském výběžku.

Využití DMR je v současné době poměrně rozsáhlé a používá se jako podklad pro různé tematické vrstvy. Často je podkladem pod částečně zprůhledněným leteckým nebo družicovým snímkem. Digitální model reliéfu se také používá v oblasti péče a ochrany krajiny, pro územní plánování (např. plánování nových staveb) a podobně. Použití DMR je rovněž důležité v oblasti modelování či simulace antropogenních i přírodních jevů (např. povodní). Kvalitní a dobře provedená vizualizace DMR je vhodnou pomůckou pro různá rozhodování o krajině.

3.2 Venkov. Zemědělská a lesozemědělská krajina

Vymezení venkova může být rozličné, nicméně za výstižnou lze považovat sociologickou definici venkova: obydlý prostor mimo městské lokality, který je tradičně charakterizován orientací na zemědělství a menší hustotou obyvatelstva, ale i odlišným způsobem života, většinou újeji propojeným s přírodou, a také odlišnou sociální strukturou ve srovnání s městem. Typickou sídlištní jednotkou venkova je vesnice (oba pojmy vystupují v mnoha ohledech jako synonyma). Z hlediska sociologie je venkov charakterizován především specifickým typem společnosti, tzv. venkovskou komunitou, která se většinou vymezuje v protikladu ke komunitě urbánní (městské) těmito znaky:

- vyšší mírou vzájemné sociální závislosti,
- menší variabilitou profesních možností,
- menší sociální diferenciací a také zúženým prostorem sociální mobility,
- silnější vazbou na tradici a slabší inklinací k sociální změně,
- silnější determinací přírodním prostředím.

Za charakteristický rys venkova bývala považována i jistá kulturní izolace spojená s menší civilizovaností i nižší úrovní civilizace (viz image venkovana v beletrii, pejorativní označení „venkovský buran“ apod.). Ves vymezil přední český historik František Kutnar jako sídelní jednotku, ve které základní a původní funkcí byla zemědělská produkce. Přes rozvoj nezemědělské řemeslné výroby na venkově zůstala zemědělská činnost až do 20. století základním atributem vesnického obyvatelstva, což s sebou přinášelo nejen specifické sociální uspořádání, ale i charakteristickou venkovskou mentalitu (pro venkov charakteristický názorový tradicionalismus, sepětí venkovského člověka se zemědělskou prací a s přírodou, odmítavý či podezíravý vztah k městskému prostředí a vyšším společenským vrstvám), (Kladiwa a kol., 2021).

Jakkoliv se pojem venkov dichotomicky vymezuje právě vůči městu, oddělit venkov od města lze opravdu jen hypoteticky. Venkovská města sice disponovala městským statutem, naplňovala základní městské funkce (správní a tržová centra, sídla vyššího než elementárního školství, sídla větších far, případně děkanství atd.) a jejich obyvatelé (měšťané) se mohli vůči venkovánům vymezovat, se zemědělským okolím však zůstávala silně funkčně spjata a zemědělství sehrávalo ve fungování těchto měst stále klíčový význam. Venkovská města tedy můžeme zcela legitimně vnímat jako integrální součást venkova.

Jasná dělicí linie mezi městem a venkovem stěží existuje a ani existovat nemůže. Určitě není rozhodující právní status nebo lidnatost – nemálo obcí se statutem města bylo a je menších než větší vesnice (např. Janov, okres Bruntál, Andělská Hora, Žulová) a nemělo o mnoho větší hospodářský význam. V éře industrializace se naopak setkáváme s fenoménem velmi lidnatých průmyslových obcí, které dlouho existovaly bez městského statusu. Řadu takových obcí nalezneme v ostravsko-karvinském uhelném revíru (např. Slezská Ostrava, Vítkovice, Mariánské

Hory). Existovaly i vesnice, kde se většina nebo alespoň významná část obyvatel stále živila hlavně zemědělstvím, ale jen několikakilometrová vzdálenost od průmyslového centra umožnila části populace pracovat v sekundárním sektoru či v báňském průmyslu.

Přechodovou linii mezi venkovským (rurálním) a městským prostředím lze přibližně vyznačit pomocí socioprofesionální struktury obyvatelstva a koncentrace institucí (především státních a církevních). Domníváme se, že spíše než mezi vsí a městem se pomyslná hranice – oddělující převážně venkovské od převážně městského prostředí – nachází mezi městy třetího a druhého stupně, kde první stupeň tvořila pouze nejvýznamnější města v českých zemích. Uvedená přechodová linie se nachází zhruba mezi úrovní sídel politických okresů a sídel soudních okresů (nejen ve Slezsku měla sídla soudních okresů stále velmi blízko k venkovu a tvořila v podstatě jeho integrální součást), (Kladiwa a kol., 2021).

Základní charakter venkovské krajiny je tedy spjat se zemědělskou činností. Hlavní faktor, který určuje povahu zemědělství ve Slezsku, jsou přírodní podmínky. Ty jsou ve sledovaném regionu velmi rozdílné. Slezský venkov se vyznačoval využíváním převážně méně úrodných půd (více než polovinu rozlohy Slezska tvoří vrchoviny, pětina podhorské oblasti s nadmořskou výškou 500–750 m n. m. a desetina pak připadá na horské oblasti s polohami nad 750 m n. m.). Pouze 14 % rozlohy zaujímaly úrodné nížiny. Ty se rozkládají především v Javornickém výběžku, na Osoblažsku (obr. 3.6) a na Opavsku. To byly také jediné oblasti, které umožňovaly skutečně intenzivní zemědělské využití.

K charakteristickým prvkům krajinné struktury starých zemědělských oblastí českého Slezska patří především v oblastech s vyšší nadmořskou výškou a s kamenitou půdou agrární valy (kamenice), agrární haldy (hromadnice) a agrární terasy. Tyto formy antropogenního reliéfu byly vytvořeny zemědělskou činností člověka záměrně, nebo spontánně s cílem zvýšení produkčních vlastností krajiny. Zároveň byly většinou budovány tak, aby zabraly co nejméně zemědělské půdy, vznikaly tedy především na mezích a neúrodných místech. Pouze tam, kde

Obrázek 3.6: Zemědělská krajina na Osoblažsku, 2011

Zdroj: Foto I. Kozelek – T. Indruch

bylo kamení hodně, vznikaly agrární valy i uprostřed parcel. Kámen vysbíraný z polí byl také využíván k budování dalších krajinných prvků (podpůrné kamenné zídky a kamenné násypy polních cest, okraje plužin, nájezdy na parcely, podpovrchová drenáž, kamenné stáje atd.). Vzhledem ke kamenitému složení představují tyto tvary v krajině specifický biotop pro rostlinná i živočišná společenstva. Vegetace těchto agrárních tvarů je v poslední době intenzivně studována především na Jesenicku a v dalších oblastech, kde ve druhé polovině 20. století došlo k poklesu intenzity zemědělské činnosti a vegetace se zde mohla rozvíjet téměř nerušeně. Agrární formy reliéfu spoluvytvářejí přírodně-antropogenní reliéf, zvyšují geodiverzitu, jsou specifickým útočištěm pro rozmanitá rostlinná i živočišná společenstva a vypovídají o horninovém prostředí dané lokality. Plní protierozní funkci, zvyšují stabilitu svahu, představují hmotný doklad lidské práce a dnes již určitou estetickou hodnotu krajiny (Kischner a Smolová, 2010; Riezner, 2007, 2011).

Louky se původně vyskytovaly jen na svazích a hřebenech hor, v údolích řek či jako stepní formace. Teprve s rozvojem zemědělství nahradily v evropské krajině velkou část lesů. Na loukách obvykle nerostou dřeviny a v bylinném patru převládají trávy nebo jim podobná vegetace. Ta bývá jednou či několikrát do roka odstraňována sečením, v případě pastvin spásáním. Pokud jsou louky a pastviny ponechány přirozenému vývoji, postupnou sukcesí se vracejí ke stadiu lesa, proto je většinou pokládáme za antropogenní společenstvo, tj. vzniklé čistě lidským působením. Louky a pastviny mají v zemědělské krajině zásadní význam: zachovávají její rozmanitost, zvyšují kvantitu a kvalitu vody, zlepšují kvalitu půdy, zachycují nežádoucí splachy, snižují vodní a větrnou erozi.

Pastviny slouží jako zdroj potravy různým druhům hospodářských zvířat, jež se zde volně pasou, nebo se využívají jako zdroj sena pro krmení v zimním období. Pastva na rozdíl od sečení působí na vegetaci velmi selektivně, zvířata si vybírají určité druhy rostlin a jiným se naopak vyhýbají. Kráva pasený porost silně narušuje zdupáním a potravně je nejnáročnější, ovce je nenáročná, zkonsumuje i mnoho druhů aromatických či pichlavých, pase se s hlavou až u země, takže okusuje trávnik nakrátko. Koza je ještě nenáročnější než ovce, navíc druh rostliny, která jí chutná, dokáže selektivně vypásat. Dalším specifikem kozy je to, že žere dřeviny, kterým dokonce často dává přednost před trávou, pomáhala tak bránit zarůstání pastvin křovinami (Sádlo a Storch, 2000).

V našich podmínkách jsou louky a pastviny přirozeným prostředím nejvyššího počtu druhů rostlin, vysoký je i počet druhů hmyzu a půdních mikroorganismů. Mnoho druhů sem pouze přichází za potravou. K savcům častěji se vyskytujícím na lukách patří zajíc polní, hraboš polní, rejsek obecný a krtek obecný. Ptáky zastupují dravci (káně lesní a poštolka obecná), pěvci (skřivan polní, vrabec polní, bramborníček hnědý, ůhýk obecný, rákosník zpěvný, strnad obecný, havran polní). Dříve hojnými druhy byli i zástupci hrabavých ptáků (křepelka obecná, koroptev polní a bažant obecný), dnes je lze vidět už jen zřídka. Časté kosení zvýhodňuje světlo milné druhy rostlin se schopností rychlé regenerace a druhy kvetoucí záhy zjara, jejichž semena dozrávají před prvním sečením (Hrouda, 2013).

Jako louky byla původně využívána vlhká údolí potoků, okolí rybníků či nehluboká mokřiska, naopak sušší sklonité odlesněné porosty a plochy, které byly nevhodné k orbě, sloužily jako pastviny. Krajina podhorských a horských obcí byla v minulosti převážně lesní, lesy však byly stále více ovlivňovány těžbou dřeva a kolonizované podhůří se postupně stalo zemědělskou krajinou. Scelování pozemků v 50. letech minulého století znamenalo likvidaci četných luk a pastvin. Podmáčené louky a pastviny se odvodnily a pro efektivnější výrobu se začala používat chemie. To mělo samozřejmě za následek ústup četných rostlin a živočichů, ztratily se mokřady a s nimi navždy i mnohé vzácné druhy.

V horských oblastech Jeseníků již od první poloviny 17. století půda kolem vesnic přestávala stačit obživě stále rostoucímu počtu lidí, došlo tedy i k využívání vegetace horských holí. Pastva a sklizení sena, tzv. travaření na hřebenech, byly patrně příčinou rozvoje mnohých druhů

roślin. Naposledy byl dobytek vyháněn na hole ještě krátce po druhé světové válce. Odsun německého obyvatelstva a následná změna v přístupu k zemědělství znamenaly zásadní změnu zejména pro podhůří. Vzhledem k výraznému poklesu počtu obyvatel už nebylo zapotřebí tolik zemědělské půdy, vzdálenější horské louky a políčka byly zalesněny smrkem, a les se tak přiblížil po čtyřech stoletích zpátky k vesnicím. Ještě dnes můžeme v lesích daleko od vesnic podle hromad kamení dobře rozeznat původní políčka, ze kterých byly každoročně vynášeny kameny. Nedávno byla obnovena pastva v NPR Praděd i na dalších místech. Hlavním cílem je vrátit druhově bohaté horské trávníky, které byly v minulosti stovky let spásány nebo koseny, než zde hospodaření po druhé světové válce ustalo. Návštěvníci okolí Pradědu zde dnes mohou spatřit skotský náhorní skot a huculské koně, do některých míst se opět vracejí ovce. Po více než 70 letech byla obnovena i pastva v oblasti dnešní Ovčárny. Podobný trend probíhá také v Beskydech.

Od začátku 90. let roste využití luk jako zdroje biomasy pro energetické a biotechnologické účely. Vzhledem k proměnám zemědělského využití půdy, kdy se extenzivní sečení luk často ekonomicky nevyplácí, a k obecné eutrofizaci prostředí podporující růst konkurenčně silných druhů rostlin patří mnoho lučních společenstev mezi ohrožené až silně ohrožené biotopy.

S venkovem je spojena taktéž existence venkovských zahrad, v nichž měly své pevné místo ovocné stromy, které plnily důležitou roli v zásobení domácností. Ovocné výsadby v nich bývaly a jsou velmi pestré, různého stáří i rozličných forem. V současné době se však ovocný strom vlivem opouštění od samozásobení a trendu zřizování zahrad pro odpočinek začíná stávat ohroženým druhem. Sterilní zeleň v podobě okrasných stálezelených konifer (zeravů, cypřišků, tují apod.) nemůže nikdy poskytnout takové služby jako koruna ovocného stromu.

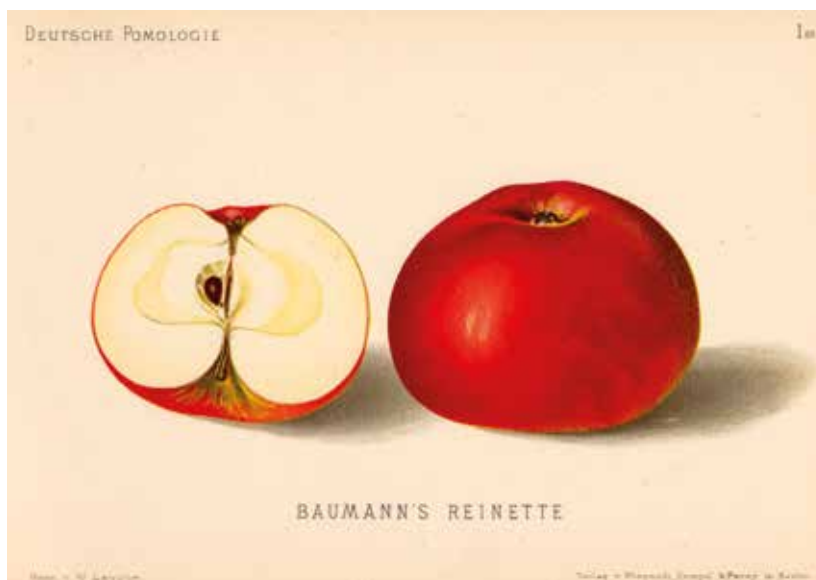
Sady představují výsadbu ovocných stromů rozmístěných v pravidelných útvarech, obvykle v řadách. Často navazují na hospodářská stavení a jsou ohraničeny záhumenní polní cestou, jindy se nacházejí mimo zastavěnou část, na okraji obce nebo ve volné krajině. Intenzivní sady poznáme podle nižších kmenových tvarů (zákrsky, nižší štíhlá větvena), vysoké úrovně obhospodařování a podle častější aplikace chemické ochrany. V extenzivních sadech se zpravidla pěstují vysokokmenné tvary, jsou zatravněné nebo se v meziřadí pěstují zeměděl-

Obrázek 3.7: Jeřáb sladkoplodý moravský

Zdroj: Foto S. Juga

Obrázek 3.8: Baumannova reneta, kultivar druhu jabloň domácí

Zdroj: Wilhelm Lauche, Wikipedie

ské plodiny a keře, pak se označují také jako polní sady. Pro selské sady je typické celoplošné zatravnění, protože jejich využití je zaměřeno nejen na produkci ovoce, ale také na sklizeň krmiva nebo pastvu hospodářských zvířat. Tráva se většinou sklízí na seno, někdy ji spásají hospodářská zvířata (nejčastěji ovce a kozy).

V současnosti pozorujeme trend „objevování“ původních odrůd a úsilí po navrácení osvědčených, avšak dnes již téměř vymizelých druhů ovocných stromů. Zvlášť patrné je to např. na Jesenicku, kde objevování původních druhů souvisí s hledáním identity krajiny postižené vysídlením původního německého obyvatelstva. Například občanské sdružení Eberesche se zasloužilo o výsadbu jedlých jeřábů (*Sorbus aucuparia*, var. *Dulcis* moravika, obr. 3.7). Ty byly vyšlechtěny na počátku 19. století na lichtenštejnském panství v Ostružné a zásluhou knížecího lesníka Franze Kraetzla se během druhé poloviny 19. století rozšířily do celé Evropy jako ovocný strom plodící i v horských nebo studených oblastech. Sdružení vysázelo na podzim v roce 2012 alej 45 jeřábů na mezi podél místní komunikace do Petříkova, dva stromky u kapličky při této silnici a tři další u kostela (Lokoč a kol., 2013). Plody, obsahující vysoký podíl vitamínu C, se využívají na výborný kompot, marmelády, víno, pálenky a další produkty. Hnutí Brontosaurus Jeseníky se pak v téže době podílelo na záchraně původních, z ekologického hlediska velmi cenných ovocných sadů v dnes již zaniklých obcích Hřibová (Pilzberg) a Zastávka (Stillstand). V sadech se nacházely staré stromy převážně jabloní a hrušní, jako např. Gdanský hranáč (česká odrůda známá minimálně od 16. století), Parména zlatá zimní (odrůda známá již v období středověku), Baumannova reneta (obr. 3.8), Boikovo obrovské, Landsberská reneta, Sudetská reneta či z hrušní Boscova lahvice (Lokoč a kol., 2011).

3.3 Lesní (lesohospodářská) krajina

Na území českého Slezska jsou lesy zastoupeny poměrně nerovnoměrně, což je způsobeno hlavně geografickou členitostí území. Komplexy lesů v části Hrubého a Nížkého Jeseníku a Moravskoslezských Beskyd tak kontrastují s méně lesnatými částmi Slezské nížiny. Vývoj lesů byl určen do značné míry klimatickými a půdními poměry, ale podstatný byl také koloniizační vliv, rozvoj průmyslu a zemědělství, majetkové poměry a v pozdější době plánované lesní

hospodaření. Na většině území v minulosti převažovaly smíšené porosty s různým vzájemným podílem buku a jedle. Pro velkou část území však byly charakteristické také dubobukové a bukové porosty středních poloh, přičemž zastoupení buku se zvyšovalo se stoupající nadmořskou výškou a ve vyšších polohách bučiny převažovaly. V nížinách byly zastoupeny lužní lesy ovlivňované záplavami a ve vyšších horských částech (Jeseníky a Beskydy) se vyskytoval v porostech i větší podíl jedle a smrku.

V Nízkém Jeseníku z hlediska vegetační stupňovitosti převažuje les bukový, následuje jedlobukový a dubobukový. Původními dřevinami v celé oblasti byly buk lesní a jedle bělokorá. Smíšené porosty však byly nahrazeny smrkovými, a tak se s původní skladbou setkáváme jen zřídka (např. v okolí Hradce nad Moravicí).

Pro Hrubý Jeseník jsou typické lesy převažující přírodní a krajinnou složkou (obr. 3.9). Současné lesní porosty jsou však oproti původním lesům díky dlouhodobému obhospodařování významně změněny, části, kde současná dřevinná skladba odpovídá původnímu složení porostů, se tak zachovaly jen ostrůvkovitě, především na extrémních a špatně přístupných stanovištích. Lesy však stále tvoří téměř v celé CHKO Jeseníky rozsáhlý a souvislý komplex. K přeměně původních smíšených porostů s převahou smrku na dnešní stejnorodé horské smrčiny přispěla nejen činnost člověka, ale také tzv. malá doba ledová mezi 14. až 19. stoletím – chladnější klima totiž smrku vyhovovalo. V důsledku drsných klimatických podmínek se dokonce vyvinul typický horský smrk s úzkou korunou zavětvenou až k zemi a s esovitě prohnutými větvemi, které směřují šikmo dolů. Zbytky takových porostů původní populace horského smrku se nacházejí například v NPR Praděd a v oblasti NPR Šerák-Keprník se dokonce nachází tzv. Lichtenštejnský prales, založený v roce 1904 knížetem Janem II. z Lichtenštejna,

Obrázek 3.9: Lesy Hrubého Jeseníku

Zdroj: Foto L. Wunsch

který byl vůbec první rezervací v Jeseníkách a je také nejstarším chráněným územím na Moravě a ve Slezsku.

V původních přirozených porostech Podbeskydské pahorkatiny převažovaly bukodubové porosty s příměsí jedle a ostatních listnatých dřevin. V severní části byly hojně zastoupeny dubohabřiny, jilmové doubravy a v lužních lesích střemchové jaseniny. Struktura listnatých dřevin je zde dodnes velmi pestrá. Les je rozmístěn nerovnoměrně a většinou je rozdroben do malých lesních komplexů nebo izolovaných lesíků. Nejzachovalejší fragmenty přírodě blízkého lesa bukového vegetačního stupně jsou zde chráněny v PR Palkovické hůrky, mezi obcemi Kozlovice a Dolní Sklenov.

Nejrozšířenějším lesem Moravskoslezských Beskyd byl les jedlobukový s příměsí klenu, dubu, jasanu a jilmu a ve vyšších polohách potom smrkobukový, přičemž smrk byl zastoupen spíše v menší míře (obr. 3.10). Lesnatost oblasti je velmi vysoká a druhová struktura porostů je bohužel nevhodně posunuta ve prospěch smrku, druhou nejrozšířenější dřevinou je buk. Původní jedle je dnes zastoupena minimálně. Nejzachovalejší jedlobukový porost na našem území je chráněn v NPR Mionší a jedinečný zbytek přirozených porostů horského typu je chráněn v NPR Kněhyně – Čertův mlýn.

V Opavské pahorkatině se přirozené lesy kupodivu zachovaly poměrně dlouho, obzvláště na Opavsku. V minulosti zde převažovaly dubobukové lesy s příměsí lípy, habru a klenu, v přechodu do vyšších poloh bukové. V oblasti se vyskytovala i tzv. heraltická borovice, kterou nyní ještě stále nacházíme ve smíšených porostech mezi Cvilínem a Opavou, avšak mnohé její porosty byly přeměněny na smrkové. Lesnatost území je poměrně nízká s převahou lesa dubobukového a bukového. Přirozené porosty se již zachovaly jen na několika místech a nejzachovalejší dubová bučina je chráněna v PR Černý les u Šilheřovic.

Obrázek 3.10: Beskydské lesy

Zdroj: Foto L. Wunsch

Obrázek 3.11: Žimrovice, dříví připravené k plavení po Moravici, 1936

Zdroj: Fotoarchiv SZM

Obrázek 3.12: Pila v Hamrové, 1912

Zdroj: ZAO, SOkA Jeseník, f. Sbirka obrazového a fotografického materiálu Státního okresního archivu Jeseník

Les vždy sloužil člověku jako zdroj potravy, materiálu na stavbu obydlí a výrobu náradí, úkryt před nepřáteli, či se v něm pásala hospodářská zvířata. Od samého počátku docházelo ke vzájemnému ovlivňování – člověk ovlivňuje les svou činností a les svou přítomností působí na lidské počínání. Cílem dnešního přístupu je šetrně nakládat se zdrojem čisté, obnovitelné suroviny, zachovat a zvyšovat biodiverzitu lesních ekosystémů, uplatňovat přírodě blízké způsoby obhospodařování a pečovat o zdravotní stav lesů tak, aby plnily nejen ekonomickou, ale také ochrannou a rekreační funkci.

Dokud se lidé živili převážně sběrem plodů a lovem zvěře, mohl se les vyvíjet téměř nerušeně. V souvislosti s pozvolným přechodem k pastevectví a zemědělství však zasahoval člověk do krajiny stále výraznějším způsobem. Lesy v okolí sídlišť tak sloužily jako rezervoár zemědělských půd, vysoká byla také spotřeba užitkového a palivového dříví. Přesto se tehdejší rozloha lesů v delším časovém odstupu příliš neměnila, avšak se stále větším osídlením spotřeba dřeva postupně rostla (obr. 3.11, 3.12).

V Jeseníkách došlo k významnému zvratu mezi 13. a 14. stoletím. Tehdy byly Jeseníky cíleně kolonizovány v souvislosti s hledáním a dobýváním zlata, stříbra, mědi a dalších kovů (tzv. velká kolonizace). Postupně se těžba začala zaměřovat také na ložiska železných rud. S rozvojem hornictví vznikaly v údolích řek hamry a hutě, které spotřebovávaly velká množství dříví, což dále souviselo s odlesňováním horských svahů i ve vyšších polohách. Naproti tomu Beskydy tvořily prakticky až do konce středověku pohraniční hvozdy na hranici s Horními Uhrami. Do 14. století bylo v Beskydech osídleno pouze úpatí hor, avšak změnu přinesl příchod valašských kolonistů, kteří dokázali od 15. století díky tzv. salašnickému chovu ovcí a koz hospodářsky využít i vysoké polohy hor, což vedlo k získávání dalších pastvin a mýcení lesů, čímž vznikaly tzv. paseky a javořiny. Odlesňování probíhalo hlavně na hřebenech hor, kde však byla následná obnova lesa blokována drsným klimatem a pastvou. Sekundární osídlování Beskyd probíhalo formou tzv. pasekářské kolonizace a znamenalo zásadní proměnu původních biotopů – lesní porost byl klučen a žďáren, aby tak byla získána nová zemědělská půda. Lesy v blízkosti vodních toků, které umožňovaly plavení dříví, trpěly nejvíce. Na mnoha místech tak zmizel přirozený meliorační vliv buku, klenu a jeřábu a druhová skladba tehdejších lesů byla ochuzena o jedli, která zpevňovala porosty a zvyšovala jejich odolnost vůči abiotickým stresorům (Horáček, 2017). V důsledku intenzivního využívání byly lesy v 17. století značně redukovány a jejich zbytky byly ve velmi špatném stavu.

Obrovská spotřeba dříví, zpusťované lesy a obava z ohrožení celého hospodářství kvůli nedostatku dříví vyvolaly vydání patentu, který měl sjednotit zásady hospodaření v lese a zajistit dostatek dříví do budoucna. Tereziánský lesní řád (pro Slezsko 1756) uložil vlastníkům lesů řadu povinností a omezení v zájmu zachování lesa a trvalého výnosu dříví (povinnost zalesňovat vytěžené plochy, zákaz získávání pryskyřice ze zdravých stromů, zákaz vývozu dříví do ciziny, povinnost lesníka mít patřičné vzdělání atd.). Nedostatek dříví ve druhé polovině 18. století vedl také k převratnému zásahu do dřevinné skladby našich lesů. Listnaté lesy byly nahrazovány nesmíšenými borovými a smrkovými porosty, smrk velmi dobře rostl, a kvalitní dřevo tak bylo k dispozici v poměrně krátké době.

K další významné změně krajinného rázu došlo v polovině 19. století, kdy s rozvojem průmyslu v podhůří vzrostla spotřeba dřeva a dřevěného uhlí. Majitelé panství za účelem vyšších zisků postupně zaváděli plánovitě lesní hospodářství podle německého vzoru, pasekáře z hor postupně vytlačili a pozemky zalesnili smrkem. Obecně tedy k činnostem, které se podílely na zhoršování stavů lesů, patřilo uhlířství, dehtářství a smolaření, sklizeň letniny, pastva dobytka v lesích atd.

S nástupem průmyslové revoluce začalo být dříví postupně nahrazováno uhlím, což pro lesy znamenalo v podstatě záchranu. Přesto po celé 19. století i první polovinu 20. století pozorujeme zvláště v zemědělsky využívaných oblastech i v industrializačních centrech další pokles rozlohy lesů. Lesní porosty byly káceny nejen v souvislosti s vysokou poptávkou po

dřevě, ale začal se také projevovat problém s poškozováním zvláště jehličnatých dřevin průmyslovými exhalacemi. Z hlediska druhové skladby byly nejvíce ohroženy jedlové porosty, které v poslední třetině 19. století v ostravsko-karvinském revíru vymíraly. Ústup lesní půdy je spojen také s rozvojem báňského průmyslu a zintenzivňujícím se procesem urbanizace, a zvláště pak s jejich proměnou v ornou půdu, po které byl v globálním měřítku stále větší hlad. Proto kolem poloviny 20. století pokleslo zastoupení lesů v krajině Slezska na historické minimum. Trend se začal obracet teprve v poslední třetině 20. století (rekultivace krajiny, rozpad socialistického plánování v zemědělství).

Cílem obhospodařování lesů v 18. a 19. století bylo rychlé získání kvalitní suroviny pro stavební účely a k tomu byly nevhodnější smrkové porosty. Zakládáním stejnorodých smrkových a borových porostů i v nižších polohách se sice výrazně zvýšila dřevní produkce, ale také se značně rozšířily lesní kalamity způsobené jak živly (větrem, sněhem), tak i hmyzími škůdci (kůrovcem a mniškou). Až do poloviny 20. století při kalamitách převažovaly škody biotické (škodlivý hmyz), později nabyly převahy škody abiotické (vítr, sníh, sucho, znečištěné ovzduší). Historické příčiny vzniku těchto škod tkví v rozsáhlých přeměnách původních přirozených porostů na monokultury. Výsadby odstartované v tomto období vedly k tomu, že v současné době na 75 % výměry našich lesů rostou jehličnany. Přijetí zákona o lese v roce 1960 znamenalo zásadní obrát k maloplošnému pasečnému (podrostrnímu) způsobu hospodaření. Podíl listnatých dřevin se od roku 1950 postupně zvýšil z 12,5 % na současných 25 %. Od 70. let minulého století potom převládala snaha o mechanizaci lesního hospodářství s nasazením velkých lesnických strojů. Bohužel tomuto megalomanskému trendu na využití mechanizace lesní zákon z roku 1977 zcela přizpůsobil hospodaření, a to především z hlediska velikosti sečí. Zavádění mechanizace tak vedlo k preferování holosečí a zvyšování podílu jehličnanů.

Období 70. až 80. let je také charakterizováno dalším výrazným fenoménem – kulminací škod imisemi. Především byly postiženy lesní porosty v klimaticky a orograficky exponovaných polohách a na kyselých substrátech, zejména v příhraničních lesních oblastech. Následkem působení emisí dále dramaticky mizela z porostní skladby beskydských lesů jedle. Dlouhodobé působení imisí vyvolalo degradaci půd a vyplavování živin z asimilačního aparátu lesních dřevin. Tento jev je způsoben nejen vysokými emisemi síry v minulosti, ale i zvyšujícími se emisemi sloučenin dusíku v posledních desetiletích. Přes velký pokles emisí síry během 90. let se zdravotní stav horských smrkových porostů výrazněji nemění a zůstává velmi špatný. Emisemi oslabené porosty byly často napadány hmyzími škůdci, kteří ještě více urychlili odumírání lesů (Hruška a Ciencala, 2005).

V důsledku negativního působení průmyslu (Ostravsko, Horní Slezsko) došlo k poškození a značnému zhoršení zdravotního stavu lesů. Od 70. let 19. století začal být v ostravsko-karvinském revíru pozorován vliv průmyslových exhalací na lesní porosty a zemědělské plodiny. Symbolem osudu lesů v ostravsko-karvinském revíru se staly lesy ve Slezské Ostravě a jejím okolí. Již v roce 1870 uspořádala komise moravsko-slezského lesnického spolku exkurzi do zdejších lesů, přičemž konstatovala, že v porostech již byla úplně vyhubena jedle a ostatní stromy vykazují jen malý přírůstek, nebo zcela hynou. Poškozování lesních porostů se stalo vzhledem k jeho intenzitě na sklonku 19. století a v první třetině 20. století dokonce předmětem vědeckého zkoumání. Na počátku 20. let 20. století konstatoval významný český chemik a biolog Julius Stoklasa, že je k vidění jen málo míst, kde exhalace působí na vegetaci tak intenzivně, jako v okolí Moravské a Slezské Ostravy, Vítkovic a Karviné. Dle jeho propočtů se v této oblasti denně spálilo uhlí obsahující více než pět vagonů síry, což mělo na vegetaci devastující účinek (Popelka, Popelková a Mulková, 2013).

Obzvláště silně byla kvalita ovzduší v ostravské průmyslové oblasti poznamenána v období socialistické industrializace. Megalomanské budování hutního průmyslu, energetiky a koksáren společně s využíváním méně kvalitních paliv extrémním způsobem zatížilo stav ovzduší, takže byla trvale překračována hygienická norma jak pro prašnost, tak pro emise dalších látek,

především SO₂. Patrně nejhorší situace panovala v oblasti znečištění ovzduší v 50. letech a na počátku 60. let 20. století, kdy nově budované průmyslové kapacity měly jen minimum opatření snižujících emise prachu a škodlivých exhalátů. Průměrné denní limity koncentrace SO₂ dané hygienickými předpisy byly na některých sledovaných místech překračovány až desetinásobně. Není divu, že lesnatost okresů Ostrava a Karviná byla v polovině 70. let nejnižší v celém Československu.

Především v severní a severozápadní části Moravskoslezských Beskyd došlo k rychlé degradaci lesních porostů. Alarmující zprávy o velkoplošném poškozování nebo úhynu lesů na konci 70. a počátkem 80. let se zabývaly pouze efektem imisního působení, zejména přímým vlivem oxidu uhličitého na asimilační aparát stromů. Postupně byl akceptován také vliv kyselé depozice a následné acidifikace půd jako další významný mechanismus poškození. Vývoj znečištění ovzduší v letech 1980–1999 je charakterizován třemi hlavními škodlivinami: oxidem siřičitým, oxidy dusíku a tuhými látkami. Oxid siřičitý a oxidy dusíku jsou přirozenou součástí atmosféry, při jejich nadprodukci, způsobené především antropogenními zdroji, však nastává problém, se kterým se příroda nedokáže vypořádat. Takzvané kyselé deště patří k hlavním činitelům, které způsobují poškození dřevin. V roce 1999 bylo dokončeno odsíření velkých zdrojů SO₂, což vedlo ke snížení celkových emisí síry v České republice na 10 % jejich množství produkovaného na počátku 90. let. Emise dusíku klesly za tu dobu o cca 30 % a změnila se jejich struktura – dominantním zdrojem se stala doprava.

Poškozovány nejsou jen smrkové lesy, ohroženy mohou být i další druhy stromů. V posledních 20 letech dochází například k výraznému chřadnutí jasanu ztepilého. Původcem je houba *Chalara fraxinea*, dnes již velice rozšířená v celé Evropě. Hrozí tak postupné vymizení jasanů z naší krajiny (Jankovský a kol., 2009).

Jako zlomový se v lesním hospodářství jeví rok 1989, odkdy se stále více prosazují způsoby obhospodařování lesů respektující přírodní zákonitosti, včetně zvyšování podílu listnatých dřevin. Za nástroj k dosažení těchto cílů se v současnosti považuje trvale udržitelné lesní hospodaření, tedy hospodaření bližší přírodě a diferencované dle stanovištních podmínek. Moderní obhospodařování lesů vychází nejen z vlastnické, ale i ze společenské poptávky. Lesníci se již delší dobu snaží přiblížit dřevinnou skladbu původnímu zastoupení, při vysazování upřednostňují listnaté druhy a usilují o přírodě blízké lesní hospodaření. Změnily se i požadavky společnosti na les, je stále více vyžadováno, aby lesy zůstaly nejzachovalejší součástí naší přírody a poskytovaly nejen ekonomický užitek, ale aby sloužily také pro rekreaci a odpočinek.

3.3.1 Exkurz: Vývoj lesních porostů na Karvinsku v 19. a 20. století

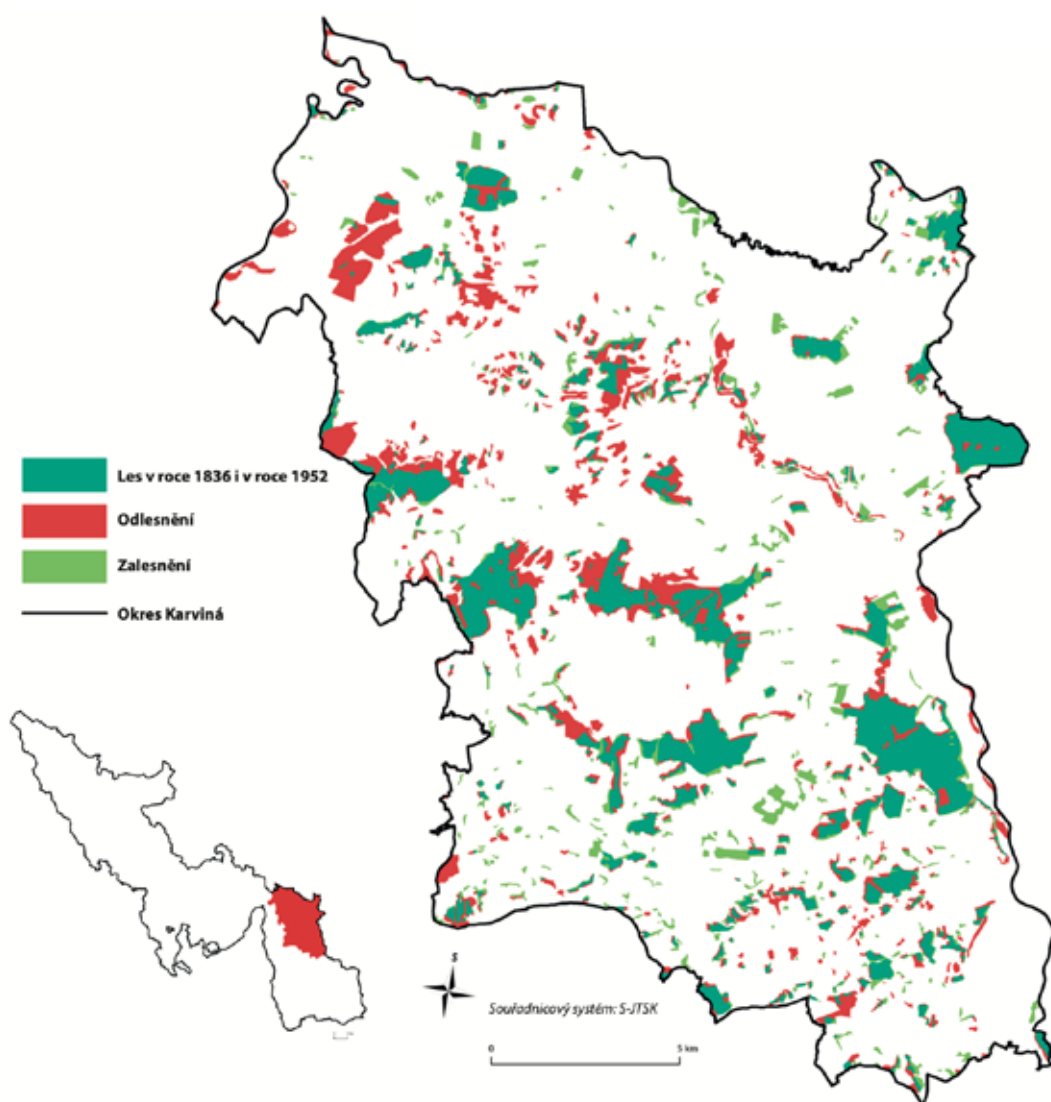
Z hlediska vývoje krajiny v českém Slezsku je oblast okresu Karviná velice zajímavým územím. Okres Karviná je územím s výraznými a na první pohled jasně patrnými časoprostorovými změnami v krajině. Zásadní roli v proměně výskytu lesů v okrese Karviná sehrála také hlubinná těžba černého uhlí a rozvoj těžkého průmyslu. Ještě v první polovině 18. století se zde vyskytovala výhradně zemědělská krajina s množstvím lesů i mimolesní vegetace. Ve druhé polovině 18. století se objevily první zmínky o hornické činnosti. V průběhu 19. a 20. století dochází v souvislosti s rozvojem těžby černého uhlí k proměně původně zemědělské krajiny na krajinu převážně ovlivněnou hornickou a průmyslovou činností.

Karvinsko je oblastí s mírnou výškovou členitostí, dostatkem srážek s maximy v letních měsících a příznivými teplotními podmínkami srovnatelnými s oblastí Hané. Na Karvinsku převládají půdy s nižší kvalitou, především půdy podzolované, zčásti půdy hlinité a rendziny. Pedologické poměry jsou tedy méně příznivé, avšak příznivá teplota a hnojení umožňuje pěstovat i náročnější plodiny. Z hlediska bonity půdy v oblasti převažuje bramborářsko-ječný a bramborářsko-pšeničný typ.

V předindustriální éře byla krajina Karvinska primárně krajinou orné půdy. Ta zaujímala podle map stabilního katastru z 30. let 19. století více než dvě třetiny rozlohy oblasti. Intenzita zemědělského využití oblasti byla vysoká. Podle informací oceňovacích operátů stabilního katastru se zde pěstovaly běžné druhy obilnin, z okopanin brambory i cukrová řepa, dále pak zelí a z pícein jetel. Tezi o intenzivním zemědělském využití potvrzují údaje o chovu dobytka. Ve sledované oblasti nacházíme poměrně vysoké stavy koní, což souviselo s rozsahem polního hospodářství. Chov hovězího dobytka nepřekračoval průměr okolních krajů. Velmi rozvinutý byl ve sledované oblasti do poloviny 19. století také chov ovcí, které se chovaly na vrchnosten-
ských velkostatech na vlnu.

Významnou složku karvinské krajiny představovaly lesní porosty. Na vývoji lesů se podílely jak přírodní podmínky, tak především lidská činnost. Pro období 18. století existují údaje

Obrázek 3.13: Vývoj lesů v okrese Karviná v období od roku 1836 do roku 1952

Zdroj: data jsou z map druhého vojenského mapování (rok 1836) a z vojenských topografických map z roku 1952, www.cuzk.cz

o rozsahu a charakteru lesních porostů již v prvním existujícím slezském katastru – tzv. karolínském katastru, vypracovaném již ve 20. letech 18. století. Uváděné údaje jsou však pro lesní půdu silně poddimenzované, a to z důvodu obavy majitelů půdy před jejím vyšším zdaněním. Z druhového hlediska rostly podle údajů karolínského katastru na Karvinsku smíšené lesy s výraznějším zastoupením buku, dubu, olše, z jehličnatých stromů se setkáváme s jedlí a smrkem (Nožička, 1956).

První reálné údaje o rozloze lesních porostů na Karvinsku v 18. století lze získat až na základě rozboru map prvního vojenského mapování. Podle naší analýzy se na Karvinsku nacházelo téměř 6818 ha lesních porostů (tj. 19,14 %, tedy téměř pětina rozlohy oblasti). Jednalo se již tehdy o zalesnění silně disperzní, nesouvislé, rozptýlené na celé ploše sledované oblasti.

Ještě před nástupem industrializace došlo k poměrně citelnému poklesu zastoupení lesů v krajinném pokryvu ve sledované oblasti. Na základě analýzy map druhého vojenského mapování můžeme říci, že do počátku 40. let 19. století poklesla rozloha lesů na cca 5416 ha (tj. 15,20 % rozlohy okresu Karviná). Proces odlesnění zasáhl 11,8 % plochy sledované oblasti, a relativizoval tak souběžně probíhající zalesnění, které se dotklo pouze necelých 8 % rozlohy okresu Karviná. Převažující proces odlesňování odpovídá informacím o úbytku lesních ploch, které máme doloženy z období první poloviny 19. století v oblastech s rozvinutým zemědělstvím (Popelková, 2018).

Obrázek (obr. 3.13) ukazuje vývoj lesních porostů v okrese Karviná. Srovnáván byl výskyt lesních porostů na mapách druhého vojenského mapování (rok 1836) a na vojenských topografických mapách z roku 1952.

Z hlediska stáří a druhového složení převažovaly ještě na počátku industrializačního procesu vzrostlé lesy, které byly tvořeny z větší části původními smíšenými lesními porosty. Druhá skladba přibližně odpovídala stavu z předcházejícího století. Výrazněji byl stále zastoupen buk, dub a olše, z jehličnatých stromů především jedle, zčásti i smrk (Tichý, 1968). Analýza druhového složení v okrese Karviná provedená z map druhého vojenského mapování potvrzuje výše uvedené tvrzení. Smíšené lesy se vyskytují z více než poloviny. Jehličnaté lesy tvoří 15 % a listnaté jen 4 % všech lesních porostů. U více než čtvrtiny hlavně menších ploch lesů však z mapového materiálu není možné určit druh lesního porostu. Důvodem pro pokles výměry lesů byl s velkou pravděpodobností hospodářský boom v období po napoleonských válkách, který využívali majitelé velkostatků k intenzifikaci zemědělské výroby získáváním orné půdy na úkor luk, pastvin, lesů, rybníků a především neproduktivní půdy (Rodan, 2008).

Trend poklesu rozloh lesních porostů se v průběhu industrializačního procesu prohluboval. Lesní porosty byly káceny nejen v souvislosti s vysokou poptávkou po dřevě, ale začal se také projevovat problém s poškozováním zvláště jehličnatých dřevin průmyslovými exhalacemi. Ústup lesní půdy je spojen mj. s rozvojem báňského průmyslu a zintenzivňujícím se procesem urbanizace, ale také se snahou o získání nové zemědělské půdy. Podle údajů získaných analýzou map třetího vojenského mapování klesla rozloha lesů ve sledované oblasti na cca 4905 ha (13,77 % rozlohy oblasti), přičemž proces odlesnění zasáhl 4,5 % rozlohy sledované oblasti. Velká část lesní půdy se v tomto období proměnila na půdu zemědělsky využívanou.

Do poloviny 20. století klesla výměra lesních porostů v okrese Karviná na historické minimum. Analýza topografické vojenské mapy ukázala, že ve sledované oblasti lesní porosty zaujímaly rozlohu necelých 4354 ha (12,22 % celkové rozlohy okresu). V oblasti Karvinska se začalo v masové míře projevovat poddolování, při kterém docházelo k devastaci povrchu a vytváření rozsáhlých zatopených poklesových kotlin. Původní lesy z krajiny ve druhé polovině 20. století z velké části vymizely a byly nahrazovány uměle vysazenými lesními porosty. Oproti polovině 19. století se také proměnila druhová skladba karvinských lesů. Byl sice nadále zachován smíšený charakter porostů, avšak soustavně klesalo zastoupení jehličnanů. V lesních porostech z jehličnanů zcela vymizela původní jedle, která byla nahrazena smrkem. Druhé složení lesů je u topografických vojenských map jednodušší než u předchozích mapových

podkladů, protože symbol jehličnatého nebo listnatého stromu se vyskytuje u většiny větších lesních komplexů. Téměř dvě třetiny lesních porostů byly jehličnaté lesy, více než desetina listnaté a necelá desetina smíšené lesy. Ostatní (hlavně menší) lesní porosty nebyly označeny symbolem převládajících stromů. Nejčastěji je v mapách uveden smrk (jak je zmíněno výše), méně pak borovice. Z listnatých stromů se objevuje dub a buk.

K pozitivnímu obratu, co se zastoupení lesů v krajině okresu Karviná týká, došlo primárně v souvislosti se dvěma procesy: s procesem rekultivace krajiny po ukončení hornické činnosti a s procesem deagrarizace souvisejícím s rozpadem socialistického plánování v zemědělství. Na počátku 80. let 20. století pokrývaly lesy v okrese Karviná díky rekultivacím již 4651 ha (13,39 %). Z hlediska krajinné struktury se však jednalo jen o rozlohou malé celky (žádný nepřesahoval výměrou 6 km²), které byly rozmístěny v krajině silně disperzně. Celkem se v tehdejší době nacházelo v okrese Karviná 250 různých lesních porostů. Míra lesnatosti byla stále silně podprůměrná, a to jak ve srovnání s tehdejším Severomoravským krajem (lesnatost 38 %), tak i z pohledu celého Československa (lesnatost 35 %). Díky tomu Karvinsko představovalo jeden z nejméně lesnatých okresů v celém tehdejším Československu.

Zásadní nárůst v zalesnění oblasti je spojen teprve s vývojem po roce 1989. Rychlý útlum hornické činnosti v ostravsko-karvinském revíru a snaha o urychlenou nápravu hornictvím postižené krajiny přinesly éru velkoplošných rekultivací. Stejně rychlý rozpad plánované zemědělské výroby znamenal útlum v zemědělském obhospodařování půdy a přerod části zemědělsky využívaných ploch na lesní půdu. Proto se také nejčastěji lesní porosty rozšiřovaly na plochy porostlé soliterními stromy, křovinami a travními areály a na zemědělské plochy, kdy část do té doby zemědělsky využívaných pozemků prošla zalesněním. Nárůst lesních ploch byl v posledních 30 letech nejdynamičtější v historii, neboť se v současnosti lesy rozkládají ve sledované oblasti již na 7933 ha, tj. více než na 22 % území, což je historické maximum (Popelková, 2018).

Tabulka 3.1: Celková rozloha lesů odvozená ze zdrojových dat a jejich procentuální podíl na celkové rozloze okresu Karviná

Zdroj dat	Rok	Rozloha lesů (ha)	Rozloha lesů (%)
První vojenské mapování	(1763) 1780	6817,87	19,14
Druhé vojenské mapování	1836–1840	5416,36	15,20
Třetí vojenské mapování	1869–1885	4904,84	13,77
Topografická vojenská mapa	1952	4353,57	12,22
Ortofoto	2017	7933,05	22,27

Zdroj: R. Popelková

Na základě provedené multitemporální analýzy dat lze v krajině určit ty oblasti, ve kterých se vyskytují lesní porosty po celé sledované období. Z hlediska vývoje krajiny některé z těchto oblastí reprezentují lesní porosty, které mají velkou hodnotu jak z hlediska krajinotvorného, tak z hlediska biologické diverzity a ekologické stability. Několik z těchto území získalo pro svůj charakter status chráněných území, některá zajímavá jsou však teprve zkoumána.

K takovým patří Černý les v Karviné-Ráji. Jedná se o lesní komplex rozprostírající se na severozápadním svahu Rájského kopce, kterým prochází česko-polská státní hranice. K jeho zachovalosti přispěl fakt, že se před rokem 1989 jednalo o vojensky využívanou oblast, která byla veřejnosti nepřístupná. Les je tvořen původními listnatými porosty a zachovaly se v něm některé vzácné exempláře (památný buk lesní a brslen evropský). Podobný prostor se stabilními lesními porosty původního charakteru představuje i les Krajčok rozkládající se na katastrálním území Orlová. V lese, který dnes plní rekreační funkci, se v současnosti nachází hned 12 chráněných stromů reprezentujících původní listnaté porosty ve stáří 110–250 let (z toho

osm exemplářů buku lesního, dva exempláře dubu zimního, jeden exemplář javoru kleny a jeden habr obecný).

Přirozený lužní les reprezentuje ve sledované oblasti přírodní památka Věřňovice, která se nachází v blízkosti stejnojmenné obce mezi tokem řeky Olše a hranicí s Polskem. Má rozlohu 4,59 ha a tvoří ji přirozený porost rostoucí na říční terase. V oblasti se daří řadě chráněných druhů rostlin a živočichů, kupříkladu sněžence podsněžníku (*Galanthus nivalis*), bleduli jarní (*Leucojum vernum*), trnce obecné (*Prunus spinosa*), psíku mývalovitému (*Nyctereutes procyonoides*) nebo jezevci lesnímu (*Meles meles*). Zachovali se zde přirození jedinci dubů letních (*Quercus robur*), jasanů ztepilých (*Fraxinus excelsior*), místy jilmů vaz (*Ulmus laevis*), lip srdčitých (*Tilia cordata*), javorů babyka (*Acer campestre*).

Jediným rozsáhlejším chráněným lesem celkem je přírodní rezervace Velké doly, která se rozkládá na 30,5 ha v prostoru mezi městy Český Těšín a Třinec. Rezervaci tvoří přirozený smíšený lesní porost s lipovými habřinami a řadou chráněných druhů rostlin. Přírodní rezervace se rozprostírá v nivě řeky Olše a na západním svahu protáhlého kopce, který tvoří těšínský vápenec. Během těžby vápence byly dubové bučiny káceny a nahrazovány habrem obecným (*Carpinus betulus*), lípou malolistou (*Tilia cordata*) a velkolistou (*Tilia platyphyllos*), javorem babykou (*Acer campestre*) a javorem klenem (*Acer pseudoplatanus*). V lesních porostech byly pozorovány více než čtyři desítky druhů ptáků. Hnízdí tu mimo jiné lejsek šedý (*Muscicapa striata*) a sluka lesní (*Scolopax rusticola*). (Popelková, 2018).

3.4 Rybníční krajina a voda v krajině

Rybníky jako specifická kategorie vodních nádrží jsou určeny především k chovu ryb. Jsou významnými biotopy, na které je vázán výskyt mnoha ohrožených druhů organismů. Postupně se začlenily do krajiny a dnes už jsou její neoddelitelnou součástí. Vzhledem k tomu, že se jedná o jedny z nejhodnotnějších přírodních prvků kulturní krajiny, jsou některé z nich chráněny státem. Také ve Slezsku vznikly celé rybníční soustavy, tedy systémy umělých vodních nádrží. Obhospodařování rybníků má značný vliv na kvalitu povrchových vod a celkový hydrologický režim (Andreska, 1997; Hurt, 1960).

Nedostatek vodních ploch v krajině byl postupně nahrazován výstavbou umělých vodních děl. Zpočátku byly budovány sádky (haltýře), později pak první umělé nádrže, rybníky. Rybníkářská tradice se v oblasti českého Slezska rozvíjela stejně jako na Moravě a v Čechách prokazatelně od první poloviny 14. století. Zlatý věk rybníků následně přichází v období 15.–17. století, kdy vzniká množství rybníků v souvislosti s rozvojem režijního podnikání šlechty. Nejrozsáhlejší rybníční soustavy vznikly ve sledovaném regionu v oblasti Karvinska a Ostravska, kde se až do přelomu 18. a 19. století rozkládalo několik rybníčních soustav:

- v nivě řeky Odry od Studénky po Heřmanice (obr. 3.14),
- na řece Ostravici v úseku od Sviadnova po Moravskou Ostravu,
- na řece Stružka od Orlové po Vrbici,
- na řece Stonávce v oblasti Stonavy a Karviné.

Od přelomu 18. a 19. století docházelo postupně k vysušování velké části rybníků a k jejich přeměně na zemědělskou půdu. To bylo způsobeno především hospodářskými proměnami a obecným hladem po zemědělské půdě. Například všechny rybníky v okolí Moravské Ostravy byly již v první třetině 19. století vysušeny a v mapách stabilního katastru se již objevují v orné půdě. Podobný osud stihl desítky rybníků v celé sledované oblasti. Dnes se na území České republiky nachází jen asi třetina z odhadovaného počtu rybníků z počátku 17. století. Rušení, vysoušení a odvodňování rybníků byl proces svou náročností srovnatelný s jejich budováním.

V rámci dotačních programů dochází od počátku 90. let 20. století k budování nových malých vodních nádrží (mezi něž dnes rybníky řadíme), nebo obnově nádrží stávajících či zaniklých. Tato snaha o obnovu a revitalizaci vybraných vodních ploch je obzvláště důležitá

Obrázek 3.14: Přírodní rezervace Kotvice, 2021

Zdroj: Foto L. Jarošová

v období klimatických změn. Dnes je většina ploch zaniklých rybníků využívána jako zemědělská půda. Na mnoha místech se do dnešní doby dochovaly původní hráze.

V současnosti patří k nejvýznamnějším rybníkům českého Slezska soustava jistebnických rybníků mezi Studénkou a Ostravou. K plošně největším rybníkům patřily lutyňské rybníky mezi obcemi Dolní Lutyně a Dětmarovice. Wielandova mapa Opavského knížectví pocházející z roku 1739 zachycuje soustavu rybníků na levém břehu řeky Olše (Václavíková, 2013). Rybníky byly propojeny umělým kanálem Mlýnkou, který je zásoboval vodou z Olše. Rybníky na dolnolutyňském panství ve své době představovaly hlavní zdroj příjmů. Hlavní příčinou zániku těchto rybníků byl rozsáhlý chov ovcí na statcích hraběte Larische a také zahájení pěstování cukrové řepy i dalších průmyslových plodin (Pavelková a kol., 2014).

Některé rybníky musely ustoupit těžbě nerostných surovin, na jejich místech vznikly písčiny a štěrkovny. Příkladem je Hlučínské jezero (Štěrkovna), které vzniklo na bývalém Velkém Fifejdském a Mlýnském rybníce (Václavíková, 2013).

Rybníky hrály nejen roli ekonomickou (chov ryb), ale staly se také významným krajinářským fenoménem. V historické krajině plnily i další funkce, sloužily jako zdroj pitné a užitkové vody, zásobárny energie pro pohon výrobních zařízení atd. V krajině plní důležitou roli biotopu, má retenční funkci a významně se podílí na utváření krajinného rázu. Vzhledem ke klimatickým změnám je možné uvažovat o obnově některých vhodných rybníků, tam, kde je to možné, pokud tam již není les či intravilán (Löw a Míchal, 2003; Šusta, 2005).

Vzhledem k tomu, že klima v posledních letech prochází výraznými změnami, uvědomuje si člověk znovu nenahraditelnou roli vody v krajině i pro život vůbec. Voda měla pro člověka vždy zásadní význam. Zdrojům vody byla již v minulosti projevována úcta, svědčí o tom nejen názvy pramenů a studánek, ale také pověsti a legendy, které se k nim vztahují. Pramenům a studánkám byla věnována patřičná péče, kterou doprovázely různé obřady (např. otvírání

studánek). Mnohým pramenům byla připisována léčivá moc. Během posledních dvou století se vztah k vodě postupně měnil, voda byla spíše využívána a mnohé úpravy v krajině měly neblahé následky (Kovařík, 2019).

Slezsko je bohaté také na minerální vody, tedy přirozené přírodní směsi a roztoky různé koncentrace, jejichž vznik podmínila řada činitelů. Výskyt minerálních zřidel zde kopíruje průběh horských pásem a sníženin a směřuje od Ostravy a Beskyd směrem na severozápad. Na severní Moravě a ve Slezsku se pásmo minerálních vod Českého masivu stýká s pásmem minerálních vod Západních Karpat. Uhličitě vody v jesenické oblasti mají nízký obsah oxidu uhličitýho i nízkou mineralizaci. Jejich nevýrazný chemismus je dán poměrně jednotvárným a horninově chudým geologickým podložím, tvořeným převážně drobnými, břidlicemi a fylity. Minerální vody jsou využívány k lázeňské léčbě i k běžnému pití. Každý z přírodních pramenů má jiné vlastnosti, a tedy i jinou chuť. Vlastnosti minerálních vod jsou dány především charakterem a původem vody, vlastnostmi okolních hornin, záleží také na sycení vody plynem, biochemických procesech a na geologickém vývoji dané oblasti.

Vývěrů minerálních vod bývalo v Nížkém Jeseníku před pár desítkami let podstatně více a na mnoha lokalitách. Na zániku mnoha z nich se podílel především prodej minerálních vod (často chemicky upravených), který zapříčinil to, že se na řadě lokalit vytratil zájem místních obyvatel o údržbu pramenů, studní a studánek. Mnoho vývěrů minerálních vod ve Slezsku zaniklo, nebo bylo poškozeno také rozsáhlými povodněmi v roce 1997. Vztah k přírodním zdrojům se naštěstí začíná měnit a postupně se obnovují i některé zdroje přírodních minerálních vod. Příkladem může být obec Lichnov na Bruntálsku, která investovala do geologického vrtu a podařilo se jí obnovit původní zdroj oblíbené lichnovské kyselky.

K neznámějším minerálním vodám českého Slezska patří zdroj v Karlově Studánce (obr. 3.15), který představuje kyselku typickou pro jesenickou oblast. Příčinou vzniku minerál-

Obrázek 3.15: Karlova Studánka, pitný pavilon, 1965

Zdroj: ZAO, SOKA Jeseník, f. Sběrka obrazového a fotografického materiálu Státního okresního archivu Jeseník

Obrázek 3.16: Jeden z chátrajících lázeňských objektů, Jánské Koupele, 2021

Zdroj: Foto L. Jarošová

ních pramenů v Karlově Studánce je bělský zlom, který protíná ve směru severozápad–jihovýchod geologicky velmi komplikovanou kernou stavbu Hrubého Jeseníku. Zlomové pásmo doprovázené četnými puklinami umožňuje vsakování bohatých srážek až do hloubek 200 metrů a zároveň zajišťuje přírodní dráhu hlubinnému oxidu uhličitému, jehož původ souvisí se čtvrtohorním vulkanismem v okolí Bruntálu. Vývěry minerálních vod s obsahem železa vytváří charakteristické rezavé povlaky hydroxidů, které vznikají oxidací dvojmocného železa na trojmocné.

Obrázek 3.17: Zdevastovaný pramen v Jánských Koupelích

Zdroj: Foto L. Jarošová

V místech vývěru minerálních vod vznikly významné lázně. K nim patřily i Jánské Koupele v údolí řeky Moravice. Lázně byly založeny v roce 1809, ale již od roku 1754 se zdejší silně uhličitá voda plnila do sudů pod názvem Melčská kyselka a dovážela na zámek v Melči. Dříve úpravné pavilony pramenů Marie a Pavla jsou dnes uzavřeny a odběr minerální vody, která byla velice oblíbená, již není možný (Janoška, 2011). Návštěvníkům se naskytne jen smutný pohled na zdevastované prameny i lázeňské budovy (obr. 3.16, 3.17). Areál lázní je dnes typickou ukázkou vzniku tzv. nové divočiny. Chátrající objekty po-

Obrázek 3.18: Lázně Jeseník, Priessnitzovo sanatorium

Zdroj: Fotoarchiv SZM

Obrázek 3.19: Bezručův, neboli Pruský pramen, Jeseník

Zdroj: ZAO, SOkA Jeseník, f. Sbírka obrazového a fotografického materiálu Státního okresního archivu Jeseník

Obrázek 3.20: Stavební práce v areálu připravovaného vodního díla Nové Heřminovy, 2021

Zdroj: Foto L. Jarošová

Obrázek 3.21: Suchý poldr Jelení u Karlovic, 2021

Zdroj: Foto L. Jarošová

stupně zarůstají vegetací, která v kombinaci s původními okrasnými dřevinami umocňuje atmosféru zániku.

K dalším známějším a dostupným vývěřům minerálních vod patří Jeseník nad Odrou, Dolní Moravice, Suchá Rudná či Zátor. Ve Velké Štáhli funguje plniřna CO₂. Nedaleko osady Sedm Dvorů u Moravského Berouna se nachází jímací území, odkud se do závodu v Ondrášově potrubím dopravuje jedna z neznámějších minerálek. I ta patří ke skupině minerálních vod, jejichž původ souvisí s mladou vulkanickou aktivitou v oblasti Nízkého Jeseníku. Ke stejné skupině minerálních vod patří i minerálka zachycená vrtem ve Lhotce u Litultovic.

Vrtný průzkum v souvislosti s těžbou černého uhlí odhalil existenci řady zdrojů minerálních vod také v oblasti ostravské pánve. Minerální vody v Karviné-Darkově patří k fosilním, chemicky přeměněným mořským vodám (solankám) z třetihorních písčitých vrstev. V jodobromové vodě dominují ionty sodíku a chlóru, obsah bromu a jodu je dokonce nejvyšší v Evropě. Historie využívání jodobromových vod v okolí Karviné sahá až do 13. století, kdy se v Solci (dnes součást Karviné) vyráběla sůl. Takzvané darkovská sůl je dodnes využívána k léčebným účelům. Stejný typ minerální vody využívají Sanatoria Klimkovice. Jodobromová voda se čerpá z 11 km vzdálených vrtů u obce Polanka nad Odrou, zbavuje se rozpuštěného metanu a teprve poté se ukládá do zásobníku, odkud se pak odvádí do léčebných zařízení.

Zcela odlišný charakter mají termální sirné vody v severomoravských lázních Bludov a Velké Losiny. Místní termální prameny jsou výsledkem rychlého koloběhu vod po puklinách zemské kůry, kdy srážkové vody pronikají do hloubky až 1000 metrů, ohřejí se a opět vystupují vzhůru (Janoška, 2011).

Lázně však nejsou provázány jen s vodami minerálními. Věhlas lázní v Jeseníku (původně Gräfenberg, obr. 3.18) je založen na využívání léčivých účinků studené vody, za což vděčíme činnosti místního rodáka Vincenze Priessnitze a jeho následovníků (Kočka, 2017). V lesích v okolí Jeseníku vyvěrá několik desítek pramenů. Od roku 1840 byly budovány první prameny a také pomníky vděčných pacientů, mnoho z nich má značnou uměleckou hodnotu (obr. 3.19). Četné prameny začaly po první světové válce chátrat, některé zcela zanikly. Nový zájem o prameny se objevuje až v 50. letech minulého století. Později byly díky Hnutí Brontosaurus Jeseníky mnohé prameny obnoveny a dál slouží svému účelu (Abt, 2007).

Výskyt minerálních i prostých vod na území Slezska a severní Moravy dal vznik lázeňské tradici, která sice není tak proslulá jako tradice lázní západočeských, ale díky rozmanitosti jednotlivých lokalit rozhodně má co nabídnout.

Na vývoj vodních toků má vliv především geologická stavba povodí, přinejmenším během posledních dvou staletí se však stále častěji projevují zásahy člověka. Přirozené vodní toky byly v minulosti postupně upravovány a regulovány, zejména ve 20. století dochází k jejich rozsáhlým stavebním úpravám. Technické zásahy do přirozeného charakteru vodních toků probíhaly a probíhají z různých důvodů. Především jde o ochranu území před účinky povodňových průtoků a ochranu před vymíláním koryta a odnosem půdy. K dalším důvodům patří zavlažování či odvodňování, stavba jezů a splavů, údolních nádrží (obr. 3.20), vodních elektráren, mostů a komunikací. Úpravy toků jsou nutné také při zajištění potřeb obecného využívání toku (odběry vody, rekreace) či zajištění splavnosti řek. Všechny tyto zásahy však mohou mít za následek celou řadu negativních vlivů, k nimž řadíme zhoršení ekologického stavu toku, zrychlení průchodu povodňových vln, snížení nebo vyloučení přirozené retence vody v říční nivě, zásah do morfologické rovnováhy vodních toků, ovlivnění chodu splavenin a zhoršení estetické funkce vodních toků. K extrémním morfologickým změnám říčních koryt dochází za povodní, problémem je také postupné zanášení a zarůstání upravených koryt.

Každá regulace je významným antropogenním zásahem do přirozené morfologie vodního toku. Člověk se snaží reagovat na mimořádné události, jakými jsou například velké povodně. Nejen po katastrofických povodních v roce 1997 musela být koryta řek na mnoha místech zpevněna kamennou či betonovou dlažbou, byly opraveny povodní poškozené mosty, lávky

a dopravní komunikace. Za účelem ochrany před povodněmi se také budují hráze a suché nádrže, tzv. poldry (obr. 3.21).

K obecně známým vodním úpravám patří stavby jezů a splavů. Pro stavbu jezů byl zvlášť významný konec 19. a počátek 20. století, kdy si rozvoj průmyslu vyžádal modernizaci jezů starých i stavbu nových. Jez je vodní dílo, které slouží k vzedmutí hladiny vody na vodním toku a které také většinou umožní odebrat část toku mimo hlavní řečiště do náhonu. Slouží k tomu, aby se spád vody využil pro výrobu energie (mlýn, pila, elektrárna), případně se buduje kvůli regulaci vodního toku (ochrana proti povodním, zvýšení splavnosti). Jezu podobnou stavbou je splav. Ten se však obvykle buduje na stojaté vodě jako součást hráze a slouží k tomu, aby hladina nepřekročila určitou mez, zatímco jez se buduje na tekoucí vodě a slouží ke zvýšení vodní hladiny. Ke zvláštním stavbám, budovaným především z estetických důvodů, patří umělý vodopád, napodobenina přírodního vodopádu. Umělý vodopád vznikl například v Karlově Studánce koncem 19. století pro potřebu lázní a dnes je jednou z atrakcí těchto oblíbených lázní.

Přívod vody do míst její spotřeby, ale i dopravní propojení, plavení dříví a odvod vody z území zajišťují vodní kanály. Unikátní technickou památkou ve Slezsku je vodní náhon, který nechal postavit podnikatel Carl Weissshuhn (obr. 3.22). V květnu 1891 se podařilo celý 3,6 km dlouhý kanál uvést do provozu. Byl využíván pro plavení dřeva do žimrovických papíren, kterým dodával vodu a byl také zdrojem energie. Na trase náhonu byly vyraženy celkem tři tunely a zbudovány dva akvadukty.

K vodním stavbám patří také vodojemy, vodárenské objekty pro akumulaci vody. Jejich účelem je vyrovnávat rozdíly mezi přítoky z vodního zdroje a odběry spotřebitelů, zajistit potřebný tlak na vodovodní síti a zabezpečit dostatečnou rezervu vody pro případ požáru. Vodojemy jsou budovány jako podzemní či nadzemní, v rovinatém území se staví vodojemy věžové, které obvykle tvoří v krajině výraznou dominantu (obr. 3.22).

Obrázek 3.22: Weissshuhnův vodní náhon, 2007

Zdroj: Foto L. Jarošová

Obrázek 3.23: Věžový vodojem z roku 1963 ve Starém Bohumíně, 2021

Zdroj: Foto M. Pietaň

Ve 20. století probíhala intenzivní výstavba a modernizace vodovodní a stokové sítě. Vodovodní síť zahrnuje objekty, které slouží pro zásobování pitnou vodou, stoková síť představuje soustavu zařízení sloužících k odvádění odpadních vod z jednotlivých objektů a z veřejného prostranství do čistírny odpadních vod. Díky čistírnám odpadních vod se v posledních desetiletích výrazně podařilo snížit znečištění vodních toků a omezit další dopady na přírodu a krajinu.

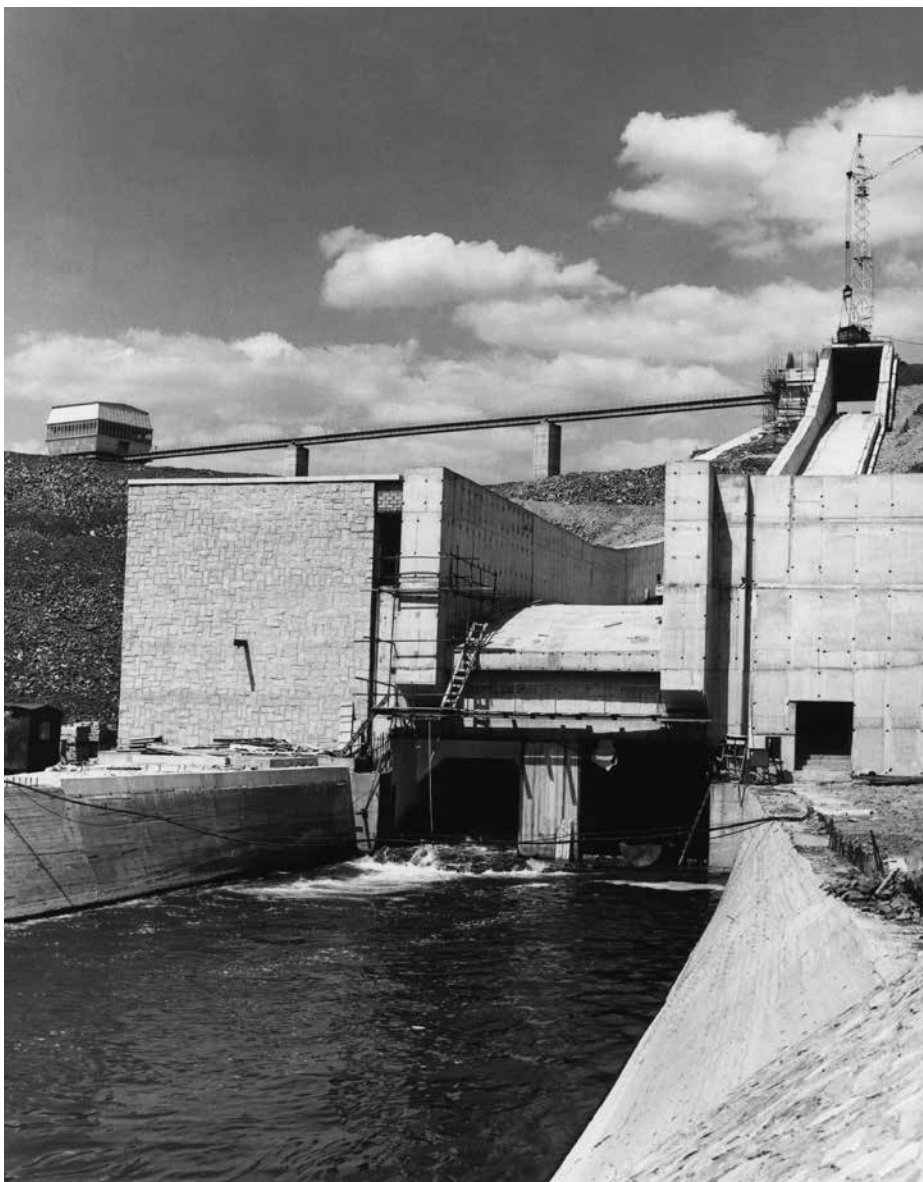
Z ekosystémového hlediska vytváří říční krajina jedny z nejpestřejších a nejkrásnějších biotopů. Koryta vodních toků s jejich přilehlými zónami jsou dlouhodobě vystavována antropogennímu tlaku, proto je nutné veškeré úpravy připravovat tak, aby upravený tok co nejvíce připomínal přirozenou řeku a přirozené záplavové území. Současným trendem je návrat vody do krajiny, revitalizace vodních toků, obnovování mokřadů a další aktivity, jejichž cílem je vrátit vodě v krajině její původní, přirozenou funkci. Krásným příkladem je lokalita Kozmické ptačí louky. V 60.–80. letech minulého století zde docházelo k melioračním úpravám, narovnávání toků, zavážení mokřadů a jejich soustavnému odvodňování. Cenné biotopy byly dále devastovány výsadbami smrků a borovic. Díky iniciativě firmy Semix byly obnoveny základní funkce říční krajiny v údolní nivě řeky Opavy. Po vybudování tůň a obnovení meandrů napřímeného potoka Přehyně došlo k návratu mnoha živočišných druhů. Dnes je lokalita významnou zastávkou na tahu ptáků na jaře i na podzim a útočištěm cenných druhů ryb, hmyzu, obojživelníků a plazů. Konečným cílem projektu je vybudování oblasti atraktivní pro lidi i zvířata s tím, že na revitalizovaném území bude probíhat odborný výzkum, jehož výsledky budou průběžně předkládány návštěvníkům lokality. Od roku 2019 napomáhá údržbě lokality pastva exmoorských koní.

K jedné z nejrozsáhlejších proměn slezské krajiny v minulém století došlo vybudováním přehradních nádrží na některých řekách a následným zatopením rozsáhlých, místy i obyde-

ných ploch. Nejčastějším důvodem stavby přehrad je nutnost zabezpečit dodávky vody rovnoměrně během celého roku. Vodnatost většiny toků v České republice není nijak vysoká a kolísá v čase. Nádrž vytvořená vybudováním přehrady umožňuje uchovat nadbytečnou vodu (přitékající např. za povodní) na dobu sucha, kdy je možné ji využít pro zásobování pitnou vodou, pro průmysl a zemědělské závlahy. Dalším významným důvodem pro budování přehrad je ochrana před povodněmi. Nádrž je v běžné pohotovostní poloze téměř prázdná a připravená pojmout případnou povodňovou vlnu, nebo alespoň snížit její ničivé účinky.

Velké množství přehrad se buduje pro potřeby energetiky. Protože výkony vodních elektráren jsou v našich podmínkách většinou relativně nízké, jejich provoz má malý dopad na životní prostředí. Najetí hydroelektrárny z klidového stavu na plný výkon je jen otázkou několika

Obrázek 3.24: Stavba vodního díla Slezská Harta, 1993

Zdroj: Foto L. Wunsch

minut, což umožňuje pružně reagovat na výkyvy ve spotřebě energie, navíc lze vodní elektrárnu snadno ovládat dálkově. Zvláštním případem jsou pak přečerpávací elektrárny tvořené dvěma nádržemi, kdy je voda do horní přečerpávána zpátky v době nadbytku energie – fungují tak vlastně v roli akumulátoru. V poslední době se opět rozvířila debata o vhodnosti a důležitosti stavby přehrad, a to především v souvislosti s plánovanou stavbou údolní nádrže Nové Heřminovy.

Již v letech 1910–1918 došlo v souvislosti s plánem Odersko-dunajského kanálu k navržení výstavby osmi přehrad v oblasti hornooderského povodí: heřminovské (na Opavě), žimrovické (na Moravici), hlučínské (na Opavě), vilměřovské (na Olši), na Šancích (na Ostravici), u Frenštátu pod Radhoštěm (na Lubině), u Čeladné (na Čeladnici) a u Barnova (na Odře). V meziválečném období se opakovaně objevovaly návrhy na budování přehrad především pro zásobování obyvatelstva pitnou vodou (zvláště důležité pro ostravskou sídelní aglomeraci) a z energetických důvodů.

Jako první byla realizována v letech 1948 až 1955 stavba nádrže Kružberk na řece Moravici, která byla vybudována jako první údolní nádrž v povodí Odry. Pod vodní hladinou přehrady skončila na rozdíl od jiných přehrad jen jedna obec, dalších pět ale bylo zbouráno, protože zasahovaly do hygienického pásma. Původní záměr převážně energetického využití průtoků Moravice byl s ohledem na rostoucí potřeby pitné vody změněn na využití pro vodárenské účely. Po vybudování výše ležící nádrže Slezská Harta (budována v letech 1987–1996, obr. 3.24), s níž nádrž Kružberk úzce spolupracuje v kaskádě, plní následující úkoly: zajištění dodávky surové vody pro vodárnu v Podhradí v dostatečném množství i kvalitě; zlepšování průtoků na Moravici, Opavě a Odře; vytváření lepších podmínek pro život v řekách a umožnění průmyslových odběrů z nich. Významnou funkcí celé kaskády je povodňová ochrana. Betonová hráz je založena do skalního podloží tvořeného kulmskými břidlicemi, drobnými a slepenci. V tělese

Obrázek 3.25: Vodní dílo Morávka

Zdroj: Foto Povodí Odry

hráze jsou instalována zařízení pro sledování deformací a pohybu hrázových bloků, účinnosti drenážních vrtů, průsakových množství do hrázových chodeb a dalších parametrů, které garantují bezpečný provoz přehrady. Součástí vodního díla je i zemní sypaná hráz na pravostranném přítoku Lobník, sloužící k zachycení splavenin.

Krátce po vybudování kružberské přehrady začaly být budovány další vodní nádrže, a to jak pro zásobování pitnou vodou, tak ochranu před povodněmi. Jednalo se o Žermanickou přehradu na Lučině (1951–1958), Těrlickou přehradu na Stonávce (1955–1962), přehradu na Morávce (1960–1966) a přehradu Šance (1964–1969). Propojením nádrží Kružberk, Morávka (obr. 3.25) a Šance vznikla první vodárenská soustava v Československu (tzv. ostravský oblastní vodovod), která zajišťovala zásobování pitnou vodou pro aglomeraci s více než milionem obyvatel. Menší uměle vytvořené vodní plochy, jako je přehrada Baška na Bašticích (1958–1961) a Olešná na stejnojmenném toku (1960–1964), byly budovány z důvodů zlepšování průtoků řek v letních měsících a k rekreačním účelům.

Hospodářská činnost člověka je spojena se změnami kvality životního prostředí a ve svých důsledcích může přímo, nebo nepřímo ovlivnit zdravotní stav lidské populace. Ve vodním hospodářství se vliv antropogenní činnosti může projevit zhoršováním jakosti povrchových vod, kdy například při znečištění akumulované vody ve vodárenských nádržích, které hrají prioritní roli k zajištění dostatečných rezerv kvalitní pitné vody pro potřeby obyvatelstva, by mohl nastat problém. K objektivnímu vyhodnocení antropogenní zátěže hydroekosystému patří znalost zdravotního stavu rybích populací, která vychází z parazitologického a histologického vyšetření orgánů a z chemické analýzy kvality a kvantity anorganických a organických toxikantů ve svalovině a vnitřních orgánech ryb. Současně se vyhodnocuje přítomnost toxikantů v sedimentech vodních nádrží. Ryby patří k organizmům, které se podílí na udržování biologické rovnováhy prostředí v jednom z největších vodárenských systémů v České republice, který je na území českého Slezska reprezentován třemi vodárenskými nádržemi (Kružberk, Šance a Morávka). Pravidelný biomonitoring vodních ekosystémů má své opodstatnění v odhalování rizikových kontaminantů nejen za účelem ochrany zdravotního stavu rybích společenstev, podílejících se na udržování vody v požadované vodárenské kvalitě, ale i v ochraně zdraví lidské populace (Řehulka, 2020).

3.5 Krajiny horských holí

Krajiny horských holí se v ČR vyskytují jen ve třech pohořích, vedle Krkonoš a Kralického Sněžníku jsou to také Jeseníky (obr. 3.26). Představují raritní území ležící ve velehorských fragmentech nad horní hranicí lesa (Löw a Novák, 2010). Horské hole neboli ekosystémy vrcholového bezlesí určují specifický ráz Hrubého Jeseníku a představují bezlesí podmíněné z velké části přirozeně, nadmořskou výškou. Jde o unikátní ostrov vysokohorské a severské přírody s výjimečnou kombinací severských, středoevropských a alpských organismů a jejich společenstev nesoucí některé znaky typické pro oblast tundry (arkto-alpská tundra). Jesenické bezlesí je výsledkem složitých přírodních procesů, které ve střední Evropě probíhaly v periglaciálních podmínkách ledových dob a v době poledové. Zachování dnešního bezlesí je umožněno především díky chladnému a vlhkému podnebí nejvyšších poloh Jeseníků. Po ústupu kontinentálního ledovce se do původně bezlesé krajiny postupně šířily jednotlivé druhy stromů a také ostatní vegetace se měnila. Nejvyšší části Jeseníků byly původně bezlesé, jen s roztroušenými skupinkami nízkých stromů, mezi nimiž převažoval smrk, hojně se vyskytovala i líska, jedle, jeřáb a buk, přičemž v nejvyšších polohách jsou schopny růst jen smrky a jeřáby. Tyto stromy bývají často jednostranně deformovány větrem a vytvářejí tzv. vlajkové formy dřevin, které mají větve jen na závětrné straně kmene (Banaš a Zeidler, 2012; Kočí a Kočí, 2019). Využívání původně rozsáhlých komplexů vysokohorských luk k pastvě a travení však mělo za následek to, že tyto původní roztroušené skupinky stromů vymizely.

Obrázek 3.26: Jesenické horské hole

Zdroj: Foto L. Wunsch

Rozvíjející se průmysl v podhůří se na zdejší krajině také významně podepsal a měl za následek rozsáhlou těžbu dřeva, která zasáhla i do nejnvýše položených lesů. Vytěžené plochy byly následně zalesňovány výsadbami, často nevhodnými pro jesenické podmínky. Většina současných porostů při horní hranici lesa pochází právě z období vysokohorského zalesňování kolem poloviny 19. století. Kromě výsadby nepůvodního smrku měla velký vliv na zdejší krajinu výsadba nepůvodní borovice kleče v nejvyšších částech pohoří. Důvodem byla snaha zabránit sesuvům půdy a zabezpečit či zvýšit horní hranici lesa. Z hlediska ochrany přírody je kleč na mnoha místech nevhodná, proto dochází k jejímu odstraňování, především tam, kde zabraňuje růstu vzácné vegetace. Kleč je návštěvníky hor dnes již vnímána jako významný krajinný prvek a jen málokdo si uvědomí, že v Jeseníkách není původní.

V průběhu minulého století z hor postupně zmizela pastva, došlo k rozvoji turismu a salaše se měnily na horské chaty. Antropogenní vlivy se v krajině začaly projevovat stále více a vybuodovala se zde četná rekreační, či sportovní zařízení (Kočí a Kočí, 2019).

3.6 Urbanizované krajiny

Urbanizovaná krajina zahrnuje zastavěné plochy včetně veřejných prostranství a ploch veřejné zeleně, průmyslových a logistických areálů a rekreační zástavby, ale také dopravně-technické infrastruktury (silniční a železniční sítě), vodních nádrží a dalších člověkem přeměněných území. Takováto krajina je vysoce citlivá vůči změně klimatických podmínek a její přirozená adaptační schopnost je nízká. Velký podíl zpevněných ploch ovlivňuje celkové mikroklima území a způsobuje přehřívání povrchů, vyšší teploty vzduchu, zvýšenou výparnost, rychlý odtok srážkových vod, prašnost atd. Podle převažujícího typu využití lze v rámci urbanizované krajiny dále vyčlenit krajinu sídelní, těžební a industriální. Následkem deindustrializace vzniká krajina postindustriální, jejímž specifickým znakem je vznik tzv. nové divočiny.

3.6.1 Sídelní krajina

3.6.1.1 Charakter osídlení českého Slezska

České Slezsko a jím sevřený klín severovýchodní Moravy představuje uměle vzniklý útvar, který dnes z větší části náleží Moravskoslezskému kraji, v západní části (oblast Jesenicka) pak ke kraji Olomouckému. Z hlediska přírodních podmínek se jedná o velmi rozmanitý prostor, tvořený jak nížinatými oblastmi (např. Vidnavsko, Opavsko, Ostravsko), tak podhůřím a horskými oblastmi. Právě rozdílné přírodní podmínky ovlivňovaly příchod a činnost člověka. Hojnější doklady o existenci člověka pochází z daného regionu z období středního paleolitu s nejstarším pozůstatkem neandrtálce z jeskyně Šipka u Štramberku. Z období mladšího paleolitu, přibližně před 21 000 lety, lze datovat nález tábořiště lovců mamutů z Landeku v Petřkovicích. Zásadní klimatické změny a ústup ledovce znamenal i změnu života pravěkého člověka a předpoklad přechodu k trvalému osídlení a zemědělské činnosti, pro kterou byly vhodné úrodné nížiny Osoblažska (obr. 3.27), Opavska, Hlučínska i oblasti Moravské brány, které tvořily domov pro nejstarší trvalé osídlení.

Zlom z hlediska osídlení sledovaného prostoru přinesly vlny středověké kolonizace, které v průběhu 12., 13. a první poloviny 14. století vytvořily základní sídelní strukturu. Výsledkem kolonizace byl rychlý vzestup počtu venkovských obcí, a to i v podhorských oblastech, růst hustoty populace a zakládání měst, která měla nezastupitelnou hospodářskou i kulturní roli. Některá městská centra navazovala na starší osídlení (Opava, Těšín, Moravská Ostrava), v některých případech došlo k přenesení městského jádra (Frýdek) a jiná byla založena tzv. na zeleném drnu (např. Horní Benešov či Brušperk). Středověká kolonizace ovlivnila z dlouhodobého hlediska zásadním způsobem nejen sídelní strukturu, ale i vnitřní uspořádání sídel

Obrázek 3.27: Osoblah, 2011

Zdroj: Foto I. Kozelek – T. Indruch

Obrázek 3.28: Bruntál, 2011

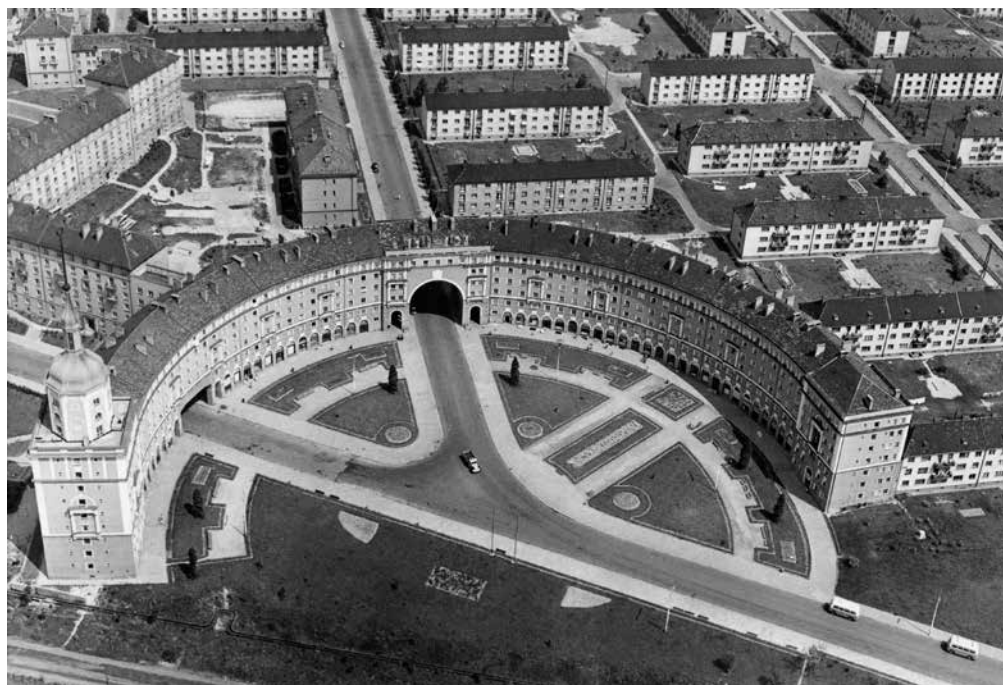
Zdroj: Foto I. Kozelek – T. Indruch

a plučiny. Jestliže sídelní struktura nebyla husitskými válkami nijak významněji poznamenána, jinak tomu bylo za česko-uherských válek v 60. a 70. letech 15. století, kdy byla jen na Opavsku a Krnovsku zpusťována přibližně stovka vsí. V průběhu 16. století došlo k vlně zakládání nových osad zvláště v západním Slezsku v souvislosti s rozvojem hornictví (např. Andělská Hora či Vrbno pod Pradědem), v témže čase na Těšínsku započala tzv. valašská kolonizace, jejíž hlavní fáze spadá až do 17. století a zapříčinila osídlení horských oblastí Beskyd a Javorníků.

V 18. století bylo zásadní obohacení existující sídelní struktury spjato především s parcelací dvorů. Princip, kdy byla z iniciativy státu i vrchností rozparcelována dosavadní dvorová půda rolníkům do dlouhodobého nájmu, měl vést k racionalizaci vrchnostenského podnikání. Díky tomu došlo zvláště v západním Slezsku k založení desítek nových osad. Například na Jesenicku vzniklo více než 20 tzv. kolonií, a to v časovém horizontu od druhé poloviny 80. let 18. století až do první dekády 19. století. Vznikl tak např. Děřřichov, Rožmitál, Ramzová, Rejvíz, Bělá či později proslavený Gräfenberg. Touto poslední vlnou kolonizace bylo dosaženo nejzazších možností využití půdy před nástupem moderních technologií.

Nové, velmi silné impulsy vedoucí k proměně dosavadní sídelní struktury, přinesla průmyslová revoluce a následné industrializační vlny. Změny energetických zdrojů i technologií s sebou v 19. století přinesly i změny sídelního charakteru. Nejprve sledujeme nárůst významu tradičních textilních center, která přechází na moderní průmyslovou výrobu textilu a jejichž počet obyvatel roste (Krnov, Bruntál, Frýdek, Místek, Nový Jičín apod., obr. 3.28). Tato tradiční centra však byla záhy zastíněna mohutným rozvojem moderního těžkého průmyslu (uhelné hornictví, hutnictví, chemický průmysl), který přinesl explozivní růst počtu obyvatel těchto

Obrázek 3.29: Sídliště v Ostravě-Porubě

Zdroj: Fotoarchiv SZM

Obrázek 3.30: Válkou poničená zástavba v Opavě

Zdroj: Fotoarchiv SZM

nových industrializačních center, kde se mnohdy zcela bezvýznamné vesnice a maloměsta proměnily v krátkém čase v desetitisícová sídla (Vítkovice, Přívoz, Mariánské Hory, Moravská Ostrava, Karviná, Orlová atd.). Vytváření nových industrializačních center a postupné zaostávání tradičních řemeslnických měst vyvolalo v průběhu druhé poloviny 19. století další diferenciaci sídelní sítě, neboť periferní a hospodářsky postupně zaostávající horské a podhorské oblasti (Jesenicko, Bruntálsko, Pobeskydí) se začínají vyliďňovat a přesouvají se za obživou do hospodářsky výhodnějších center a nastalá vlna urbanizace zasáhla především průmyslové Ostravsko a Karvinsko. Od přelomu 19. a 20. století získává řada zdejších lidnatých obcí městský status (např. roku 1900 Přívoz, 1907 Mariánské Hory, 1908 Vítkovice, 1920 Slezská Ostrava, 1922 Orlová, 1923 Karviná). Aglomerační proces pak sílil po první světové válce, kdy se diskutoval a posléze v omezeném rozsahu uskutečnil projekt tzv. Velké Ostravy (obr. 3.29). Tak vzniklo na počátku roku 1924 sloučením sedmi moravských obcí třetí nejlidnatější město meziválečného Československa.

Poslední podstatný zásah do sídelní struktury sledované oblasti pak přinesla druhá světová válka, resp. její důsledky. Nejen přímé válečné škody, které se z hlediska podoby osídlení dotkly zvláště Opavska (obr. 3.30), ale především odsun německého obyvatelstva v letech 1945–1948 trvale poznamenal ty oblasti, ve kterých žila německá majorita (hlavně Jesenicko, Bruntálsko, Krnovsko, Osoblažsko a Opavsko). Následné znovuosídlení vysídlených oblastí bylo organizováno jednak z agrárních regionů českých zemí, jednak formou řízené reemigrace (především z Rumunska a Volyně) i usazováním řeckých uprchlíků. Mnohé vysídlené obce však nebyly pro nově příchozí atraktivní, což znamenalo rychlý zánik desítek především malých a periferně položených obcí a dlouhodobou stagnaci celých regionů. Jen v okrese Jeseník po druhé světové válce zcela zanikly téměř dvě desítky malých obcí (např. Hřibová, Hraničky, Annín, Johanka) a dalších několik desítek nebylo nikdy řádně dosídleno a postupně se proměnilo v rekreační oblasti (Macháček, 2019, 2020).

Naopak socialistická industrializace a preference těžkého průmyslu zapříčinily další prudký nárůst počtu obyvatel v oblasti ostravsko-karvinského revíru. Došlo tak od 50. let 20. století k rychlé urbanizaci rozsáhlého zázemí průmyslové oblasti, což s sebou přineslo vytváření nových sídelních celků (Ostrava-Poruba, ostravské Jižní město, Havířov atd.). Tyto nové kapacity měly za úkol mimo jiné nahradit těžbou zdevastované oblasti (zvláště na Karvinsku). Fáze nárůstu počtu obyvatel průmyslové aglomerace skončila rychlým útlumem báňské činnosti v první polovině 90. let a restrukturalizací průmyslu v podmínkách tržní ekonomiky.

3.6.1.2 Exkurz: Formování ostravské sídelní aglomerace

Dnešní statutární město Ostrava je jak svojí rozlohou (214 km²), tak počtem obyvatel (283 316 osob k 1. lednu 2021) třetím největším městem v České republice. V celé ostravské aglomeraci žije téměř milion obyvatel a je hned po pražské druhou největší aglomerací v České republice. Proces vytváření ostravské sídelní aglomerace byl přitom historicky podmíněn formováním ostravské průmyslové oblasti. Sídelní aglomerace je definována jako silně urbanizované území tvořené jedním, dvěma nebo několika městy, která tvoří jádro aglomerace, a jejich okolím, zahrnujícím geograficky blízké sídelní útvary s jejich spádovými územími. Ostravská aglomerace je svým uspořádáním polycentrická s několika sídelními centry. Ta se v minulosti profilovala ve svém jádru primárně v souvislosti s uhelným hornictvím a navazujícím těžkým průmyslem. Za nejužší centra ostravské sídelní aglomerace lze považovat Ostravu, Havířov a Karvinou (obr. 3.31, 3.32). Silniční vzdálenosti mezi centry všech tří měst se pohybují okolo 20 kilometrů a prochází silně urbanizovaným územím (Petřvald, Orlová atd.). Celá oblast je charakterizována vysokým podílem zastavěných ploch i intenzivními dopravními vazbami. Tato tři centra mají silný populační potenciál (v součtu 430 000 obyvatel), který převyšuje všechny ostatní aglomerace v rámci ČR s výjimkou Prahy. Všechna tři města jsou navíc městy statutár-

ními. Pokud k těmto lokalitám navíc připočteme jejich sídelní zázemí (cca 63 obcí), dosáhneme hodnoty přibližně 620 000 obyvatel. K ostravské sídelní aglomeraci se dále počítají taktéž dvě statutární města v těsném zázemí takto vymezené zóny – Opava a Frýdek-Místek – včetně širšího sídelního zázemí, a v širším pojetí i vzdálenější oblast Příbořska a Novojičínska.

Krystalizačním jádrem celé aglomerace byla Moravská Ostrava a obce, které ji obklopovaly, a to jak na historickém území Moravy, tak i Slezska. Na území dnešního statutárního města, tvořeného původně 34 samostatnými obcemi, žilo v roce 1840 pouze 18 700 obyvatel, v roce 1900 to bylo již 146 155 obyvatel a v roce 1950 pak 216 289 obyvatel. Nejvyšší počtu obyvatel dosáhla Ostrava při sčítání lidu v roce 1991, kdy vystoupal na 327 371 osob. Od té doby počet obyvatel setrvale klesá. Překotná industrializace Ostravska tedy přinesla v průběhu druhé poloviny 19. století obrovský příliv obyvatel jak z širšího okolí, tak ze vzdálenějších míst (západní Slezsko, Pobeskydí, Halič). Ostravské obce se v této době stavebně vyvíjely živelně a odpovídající veřejné instituce zde vznikaly značně opožděně. Teprve na přelomu 19. a 20. století zde vznikají významnější kulturní a správní instituce (1895 městské divadlo, 1896 gymnázium, 1900 okresní hejtmánství, 1904 městské muzeum). Taktéž byly na přelomu 19. a 20. století vypracovány regulační plány pro významnější obce aglomerace a vznikaly nové významné veřejné budovy. Obdobně tomu bylo i v případě povýšení lidnatých a hospodářsky důležitých obcí aglomerace na městyse (1879 Polská Ostrava; 1907 Michálkovice; 1908 Hrušov), resp. města (Přívoz 1900; Mariánské Hory 1907; Vítkovice 1908; Slezská Ostrava 1920; Svinov 1936).

Moravská Ostrava tvořila již před první světovou válkou s okolními obcemi fakticky jeden stavebně propojený celek, který se vyznačoval vysokou koncentrací obyvatel i průmyslové výroby. Bylo jen otázkou času, kdy se tyto přirozené vazby formalizují vytvořením jednotného

Obrázek 3.31: Sídlíště v Havířově

Zdroj: Fotoarchiv SZM

Obrázek 3.32: Sídliště v Ostravě-Porubě

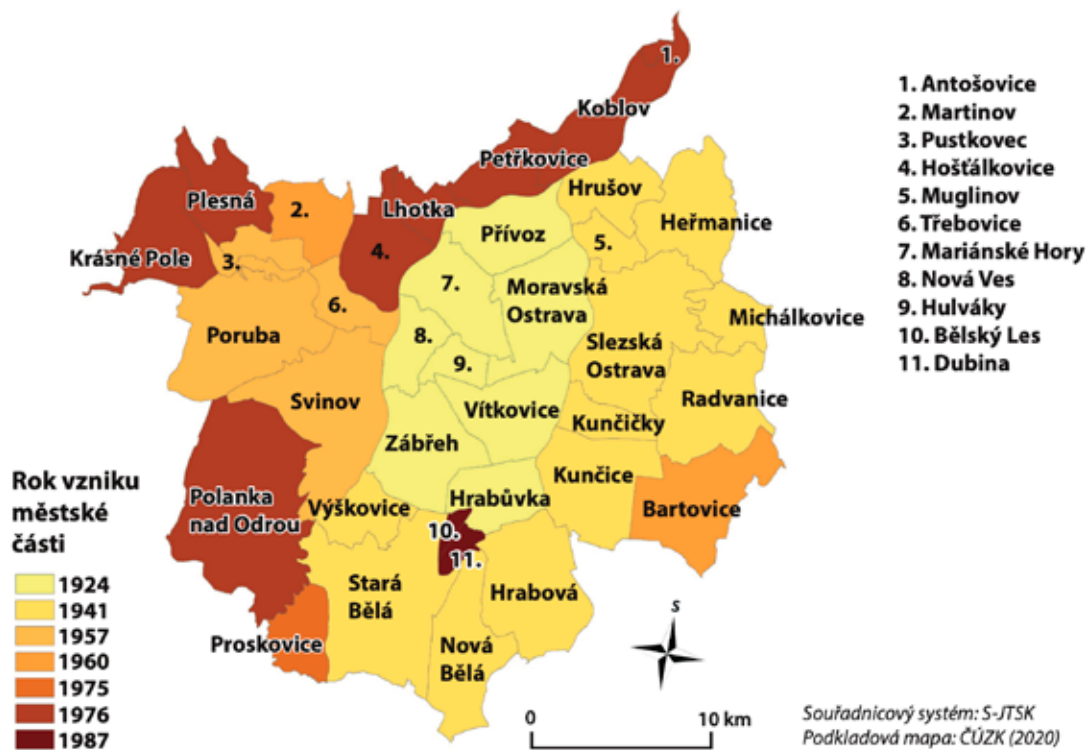
Zdroj: Fotoarchiv SZM

správního útvaru. Již před první světovou válkou (v roce 1913) se jednalo o sloučení tří nejvýznamnějších lokalit: Moravské Ostravy, Přívozu a Vítkovic, avšak neúspěšně. Situace se výrazně změnila po první světové válce, především proto, že na úrovni samospráv jednotlivých obcí byly ustaveny namísto původních obecních výborů nové správní komise, které ovládli Češi naklonění realizaci projektu tzv. Velké Ostravy. Tento plán prosazovaný především správním komisařem Moravské Ostravy Janem Prokešem předpokládal sloučení 15 ostravských obcí, a to jak na moravském, tak slezském teritoriu. Slučovací záměr však zkomplikovaly čtyři problémy:

- nedořešená státní příslušnost Těšínska, ke kterému přináležely kromě Svinova všechny dotčené slezské obce,
- otázka zemské příslušnosti vznikajícího velkoměsta,
- legislativa, která až do roku 1920 neřešila otázku změn obecních hranic, jež by měly za následek změny hranic historických zemí,
- fakt, že některé obce, především Vítkovice, v otázce připojení k Moravské Ostravě dlouhodobě lavírovaly.

Zdlouhavá vyjednávání způsobila, že vláda nakonec schválila 20. prosince 1923 s platností od počátku roku 1924 sloučení omezené pouze na sedm moravských obcí (Moravská Ostrava, Přívoz, Mariánské Hory, Vítkovice, Hrabůvka, Nová Ves, Zábřeh nad Odrou). Rozsahem byla nová Moravská Ostrava sice o polovinu menší, než předpokládal původní záměr, počtem obyvatel téměř 114 000 však představovala třetí největší město Československa.

Obrazek 3.33: Formování statutárního města Ostrava

V této podobě platilo správní uspořádání až do roku 1941, kdy byla vládním nařízením č. 236 ze dne 29. května Moravská Ostrava rozšířena o dalších osm slezských obcí z frýdeckého okresu (Heřmanice, Hrušov, Kunčice, Kunčičky, Michálkovice, Muglinov, Radvanice, Slezská Ostrava) a čtyři obce z moravskoostravského okresu (Hrabová, Nová Bělá, Stará Bělá, Výškovice). Takto rozšířené město bylo povýšeno na statutární, tj. jeho magistrát získal postavení první instance politické správy a byl podřízen Zemskému úřadu v Brně. Tyto změny z období okupace pak byly potvrzeny i dekretem prezidenta republiky č. 121 z 27. října 1945 a výnosem ministerstva vnitra z 28. června 1946 byla provedena úprava úředního označení města na město Ostrava. V následujících desetiletích se rozsah Ostravy nadále rozrůstal o nově připojené obce, a to v několika vlnách: na konci 50. let (1957 Poruba, Pustkovec, Svinov, Třebovice; 1960 Bartovice a Martinov), v polovině 70. let (1975 Proskovice; 1976 Antošovice, Hošťálkovice, Koblov, Krásné Pole, Lhotka, Petřkovice, Plesná, Polanka) a v roce 1984 Dubina. Tím byl územní rozsah dnešního statutárního města dovršen.

3.6.1.3 Zámecké a městské parky českého Slezska

Park lze charakterizovat jako část krajiny, která je tvořena cíleně upravovanou a udržovanou zelení, jež plní funkce společenské, estetické a rekreační. V tomto smyslu jsou parky a zahrady prostorem cíleného setkávání mezi civilizací a přírodou. Jestliže v počátcích si zahrady udržovaly nezanedbatelný praktický rozměr (chov zvířete, pěstování léčivých či užitných rostlin), potom s postupem času nabýval jejich význam především jako míst kulturního styku a dějiště společenských událostí. Tuto svou funkci si udržely až do současnosti. V mnoha případech získaly pro svůj mimořádný charakter také status chráněných území.

Kultivace krajiny spojená se zřizováním parků je kulturně spjata již s nejstaršími civilizacemi a dokazuje lidskou touhu vytvářet funkčně i esteticky hodnotné životní prostředí. V našem prostředí se s cíleným budováním zahrad setkáváme již ve středověku, a to jak v podobě klášterních zahrad (zvláště pak tzv. rajských zahrad) i zahrad hradních. Ve sledovaném regionu si však žádný z těchto prostorů neuchoval původní vzhled a využití.

Podstatně širšího rozšíření doznalo zakládání parků a zahrad v období renesance a baroka, kdy vznikají rozsáhlé zámecké i klášterní zahrady s mnoha druhy dřevin i květin a s využitím zahradní architektury. Právě barokní zámecká kultura dala v českém Slezsku vzniknout řadě realizací, a to i u menších zámeckých objektů (park v okolí biskupské rezidence na Jánském Vrchu, dále zámecké parky v Hrabyni, Štáblovicích, Velkých Heralticích, Fulneku atd.).

V období pozdního baroka se stal ve Slezsku nejproslavenějším rokokově-manýristický zámecký park hraběte A. J. Hodice ve Slezských Rudolticích ze třetí čtvrtiny 18. století (obr. 3.34). Prostor parku byl zaplněn řadou vodotrysků a staveb – od umělých zřícenin a jeskyní přes chrámky až po honosné stáje. Věhlas parku i jeho majitele přilákal do Rudoltic např. Voltaira či pruského krále Friedricha II. Velikého a Rudoltice získaly označení slezské Versailles. Bohužel po Hodicově smrti sláva zámku i jeho parku upadla a definitivní zkázu pak přináší změny v pohraničí po roce 1945.

V městském prostoru se parky uplatňují poněkud opožděně, což souviselo s kompozicí středověkých měst, kde v podstatě neexistoval prostor veřejné zeleně (vyjma zeleně hřbitovů). Zlatý věk budování městských parků tak přichází až v 19. století, kdy tento „výdobytek“ získává i velká část menších měst, často za spolupráce obecních orgánů a místních okrašlovacích spolků. Často je vznik městských parků spojen s bouráním hradebních zdí, kdy byla část takto získaných pozemků využita pro parkovou úpravu.

V krajině českého Slezska dodnes dominují především významné krajinnotvorné parky v okolí zámeckých sídel. Mezi nejcennější parkové objekty ve Slezsku patří zámecké parky

Obrázek 3.34: Obnovený zámecký park ve Slezských Rudolticích, 2020

Zdroj: Foto L. Jarošová

v Bruntále, Hradci nad Moravicí, Kravařích, Raduni a Šilheřovicích (obr. 3.35). Své specifické postavení zde zauímají dva dendrologicky nejcennější parkové objekty – arboretum v Novém Dvoře a park a arboretum u plicního sanatoria v Jablunkově.

Zámecký park v Bruntále o výměře cca 2,75 ha vznikl již v 16. století. Poté, co se stal bruntálský zámek hlavní rezidencí velmistra řádu německých rytířů, byla zde provedena nejprve barokní, později klasicistní úprava. Na přelomu 19. a 20. století byl za velmistra Evžena Habsburského podle návrhu architekta G. J. Hauberissera z větší části přeměněn na přírodní park. Barokní úprava před průčelím zámku je dochována, včetně čtyř barokních plastik symbolizujících čtyři roční období.

Za novogotickým Červeným zámkem a Bílou věží zámku Hradec nad Moravicí se rozprostírá přírodně krajinářský park a parkově upravená krajina o rozloze zhruba 130 ha. Park, založený na přelomu 18. a 19. století, se skládá vzhledem ke značně členitému terénu z několika celků a přechází volně do okolní krajiny, s níž je propojen cestami a dalekými průhledy. V parku je mnoho romantických zákoutí.

V roce 1721 vybudoval v Kravařích proslulý architekt J. L. Hildenbrandt barokní zámek. V téže době vznikla barokní zahrada, která se odvíjela od ústřední lipové aleje směřující k zámecké kapli s kopulí, výrazně vystupující z hmoty zámku. Kompoziční osa směřovala k mramorovému schodišti sestupujícímu k vodnímu toku a jezírku s přístavištěm pro loďky. V polovině 19. století zde vznikl módní anglický park, který však pozoruhodně ctil tehdejší pravidelnost zahrad.

Původní zemanská tvrz v Raduni, přestavěná v 16. století na renesanční zámek, byla v letech 1816–1826 adaptována, tentokrát v klasicistním stylu. Zámek byl postupně obklopen

Obrázek 3.35: Zámek a park v Šilheřovicích, 1980

Zdroj: Fotoarchiv SZM

Obrázek 3.36: Arboretum Nový Dvůr

Zdroj: Foto L. Wunsch

přírodně krajinářským parkem a doplněn půvabnou oranžérií se soustavou okrasných zahrad. Počátky přírodně krajinářského parku mají svůj původ v travnatých plochách v okolí zámku, které byly časem obohaceny o vzácné dřeviny i drobné stavby. Po zrušení ovocných sadů byla také jejich plocha zakomponována do vznikajícího parku doprovázeného soustavou aranžovaných zahrad. Velký význam pro kompozici parku měl potok Raduňka a soustava chovných rybníků.

Poté, co v roce 1787 získal šilheřovické panství baron Eichendorf, nechal zde vystavět rozlehlý zámek v romantickém historizujícím slohu. Objekt je obklopen velkým parkem, který vznikl patrně v letech 1820–1830. V roce 1844 koupili šilheřovické panství Rothschildové, kteří započali se zvelebováním a rozšiřováním parku. Parkový areál byl pojednán po vzoru anglických krajinářských parků a se svými 98 hektary patří k největším svého druhu v České republice.

Arboretum je parková sbírka živých dřevin, respektive dendrologická zahrada neboli specializovaná botanická zahrada se zaměřením na výzkum a pěstování dřevin. Zpravidla má charakter parkové úpravy, ale bývá zakládána i ve formě lesních porostů, např. u arboret sloužících k výzkumným účelům. Arboretum může být buď specializované na jednotlivé rody (čeledi apod.) jako dendrologická sbírka, nebo na dřeviny určitého území, nebo může být všeobecné, zaměřené na všechny dřeviny bez rozdílu. Ideální podoba arboreta vychází z vyváženého vztahu mezi zahradně architektonickou kompozicí a sbírkotvornou činností.

Unikátní živá sbírka v Novém Dvoře vznikla na základech historické sbírky dřevin, kterou soustředil, vypěstoval a udržoval velkostatkář Quido Riedel (1878–1946) v letech 1906 až 1928. Mnohé z původních exemplářů se dochovaly až do dnešních dnů a patří mezi významné introdukce nejen na Moravě a ve Slezsku, ale také v rámci ČR. Quido Riedel vtiskl novodvorské sbírce jedinečnou zahradně architektonickou podobu s rysy anglického přírodně krajinářského

parku. Do kompozice tvořené již původní vzrostlou zelení, ponechanou a zformovanou do podoby skupin stromů, solitérů a průhledů, vnášel s vytříbeným vkusem nové výsadby exotických dřevin. Za jeho působení tak vznikl zámecký park o rozloze 1,8 hektaru, s úctyhodnou dendrologickou sbírkou čítající přes 500 druhů a kultivarů domácích a cizokrajných dřevin. V roce 1958 byl novodvorský park postoupen Slezskému zemskému muzeu, které zde zřídilo Arboretum Nový Dvůr (obr. 3.36). Rozloha dendrologické expozice se postupně rozrostla až na současných 23 hektarů.

Mezi dřevinami jsou zastoupeny nejcennější jehličnaté i listnaté dřeviny, mezi kterými lze najít letité exempláře heraltického ekotypu borovice lesní, jedny z nejstarších cedrů atlaských v ČR, jeden z nejmohutnějších pajehličníků přeslanatých v ČR či vzrostlý, bizarně rostoucí ostrolistec kopinatý. Nechybí zde ani exempláře vývojově prastarých dřevin – živých fosilií, které jsou ve sbírce zastoupeny metasekvojí čínskou, tisovcem dvouřadým, jinanem dvoulaločným a zmarličníkem japonským. Mohutnými rozměry ohromí severoamerické „mamutí stromy“ – sekvojovce obrovské. Zástupci tohoto druhu dosahují v přirozených podmínkách výšky kolem sta metrů a dožívají se úctyhodného věku 2–3 000 let. Nejčasněji kvetoucí sakury jsou zde zastoupeny bohatě růžově kvetoucí slivoní Sargentovou a bíle kvetoucí slivoní jedoskou. Nevšední pohled skýtají v době květu „tulipánové stromy“ – mohutné liliovníky tulipánokvěté, jejichž květy skutečně nápadně připomínají žlutozelené tulipány.

První plány na výstavbu ústavu pro léčbu tuberkulózy a přilehlého parku v Jablunkově pocházejí z roku 1924. V průběhu druhé poloviny 20. let byl park pro pacienty léčebny rychle rozšiřován, takže v závěru 20. let zaujímal rozlohu 14 ha a v polovině 30. let více než 36 ha s 10 kilometry procházkových tras. Během let 1936 a 1937 vrcholila výsadba okrasných dřevin. Park jablunkovského sanatoria tak měl díky odbornému vedení podobu skvěle vedeného arboreta s bohatou flórou. V roce 1938 se zde nacházelo okolo tisíce druhů dřevin, z toho na 400 jehličnanů. V 90. letech 20. století byly provedeny razantní úpravy podoby parku. V současné době arboretum, které už je vedeno na seznamu kulturních památek, disponuje 500 druhy vzácných dřevin, především pak širokým sortimentem keřů a stromů mírného pásma. Dále zde naleznete různé stínomilné a podrostové trvalky a byliny. Místo je doplněno řadou zákoutí a odpočinkových ploch doplněných o rybníčky a tůně. Celek arboreta dotváří říčky Lomná a Ošetnice, jež se zde setkávají a v délce 800 metrů protékají prostorem této přírodní dominanty.

3.6.1.4 Stromořadí, aleje a památné stromy

Stromořadí a aleje tvoří zvláštní druh výsadby dřevin, nejčastěji podél pozemních komunikací (obr. 3.37). O stromořadí hovoříme tehdy, když jsou vysazené dřeviny uspořádány v pravidelných rozestupech do jedné linie. Obvykle je stromořadí tvořeno jedním druhem dřeviny. Alej je tvořena zpravidla dvěma, v některých případech však i více stromořadími. V monotónní zemědělské krajině jsou často posledním zbytkem přírody a útočištěm pro hmyz, ptáky a drobné živočichy. Mimo jiné jsou aleje významným orientačním prvkem v krajině. Nabývaly na významu i v zimním období, kdy zavátou cestu často vymezovalo pouze lemující stromořadí. Původním smyslem alejí je vést kroky cestujících k význačným krajinným dominantám. Nejoblíbenějším alejovým stromem se stala bezesporu lípa. V kopcovitém terénu však přicházejí ke slovu také aleje javorové, zejména klenové. Pro silnice a cesty v horských polohách jsou zase typické aleje březové či jeřábové. Podél cest a říčních břehů byly často vysazovány štíhlé a vysoké „vlašské“ topoly. Nelze opomenout ani exoticky vypadající jírovec maďal, „koňský kaštan“, který svým kvetením vtiskl neopakovatelný ráz nejednomu stromořadí (hukvaldská alej). Z ovocných dřevin se můžeme setkat nejčastěji s jabloněmi, hrušněmi, třešněmi, slivoněmi nebo ořešáky.

Byť máme zprávy o stromořadích i alejích vzácně již v 15. století, s jejich rozšířením ve střední Evropě můžeme počítat až od 17. století, kdy začaly tvořit důležitý krajinařský prvek

tzv. barokní krajiny. Síť hlavních silnic i podružných cest s typickými alejemi stromů natrvalo zakotvila do krajiny českých zemí zvláště za panování Marie Terezie a Josefa II., kdy byla výsadba stromů v alejích podél cest dokonce nařizována císařskými patenty. „Užitečné“ stromy, vysazované podél cest, měly poskytovat ochranu cestujících proti slunečnímu žáru i přivalům sněhu a nezanedbatelný význam mělo stromoví i z hlediska zásobování ovocem.

Aleje se tak v průběhu krátké doby staly zcela typickým krajinným prvkem, přetrvávajícím až do 20. století. Teprve masový nástup automobilismu přinesl zánik nemalé části z nich. Zvláště v posledních desetiletích jsou často poškozovány jak při rekonstrukcích silniční sítě, tak především nevhodnou údržbou komunikací (solením vozovek, používáním herbicidů) a také rušením odborných skupin pracovníků silniční správy, které o aleje pečovaly v 70. a 80. letech minulého století. Na počátku 21. století dochází k rušení alejí pod záminkou nebezpečnosti pro vzrůstající silniční provoz.

Některé velmi staré či jinak zajímavé aleje však zůstávají státem chráněny coby významné přírodní památky. Z hlediska významu patří mezi unikátní, dodnes dochované aleje v Moravskoslezském kraji především čtyřřadá alej lip na Uhlířském vrchu u Bruntálu. Alej byla vysazena podél cesty od Bruntálu k baroknímu poutnímu kostelu v letech 1766–1770 ve velmi nepříznivých přírodních podmínkách (nadmořská výška přesahující 600 m n. m., nevyhovující půdní podmínky apod.). To se také projevilo tím, že zde vyrostly bizarní stromy s pokroucenými, boulovitými kmeny a nepravidelnými korunami. V roce 1973 byla alej prohlášena chráněným přírodním výtvozem a v roce 1993 se stala součástí nemovité kulturní památky kostela Panny Marie. Z původního počtu 362 lip se jich do dnešních časů dochovalo na 271. V roce 2007 zde

Obrázek 3.37: Alej v Linhartovech, 2011

Zdroj: Foto I. Kozelek – T. Indruch

byla zřízena naučná stezka s pěti zastaveními a altánem a vznikla zde řezbářsky ztvárněná křížová cesta.

Za zmínku stojí taktéž alej památných dubů letních spojujících v minulosti Raduň se sousedními Vršovnicemi. Duby jsou zakresleny již na mapách prvního vojenského mapování. V roce 1972 bylo šest nejstarších dochovaných dubů stáří až 300 let vyhlášeno památnými stromy, v současnosti z nich zůstaly zachovány čtyři (obvod kmene 4–5 m a výška 20–24 m).

Velmi působivá alej lip se nachází na spojnici mezi zámkem v Dubové se sousedním Radkovem. Alej, kterou máme zachycenu na mapovém materiálu již ve 20. letech 19. století, byla v minulosti tvořena minimálně 80 stromy, z nichž se větší část (byť v nepříliš dobrém zdravotním stavu) dochovala až do současnosti. Alej je nyní udržována, doplňována a vytváří významný krajinný prvek. Ačkoliv v minulosti byly snahy lípy vykácet a komunikaci rozšířit, doposud byla dána přednost uchování této nevšední památky minulých časů.

Téměř půl kilometru je dlouhá pozoruhodná lipovo-javorová alej nacházející se nedaleko Janovic u Rýmařova v trati nazvané V Alejích. Doklady na její existenci máme již v mapách druhého vojenského mapování v první polovině 19. století. Alejí vede turistická i naučná stezka.

Památný strom je oficiální označení pro mimořádně významné stromy, které byly za památné vyhlášeny podle zákona o ochraně přírody a krajiny. Označují se tabulí s malým státním znakem, zpravidla na stojanu poblíž paty stromu. Vyhlášení stromu za památný může pověřenému úřadu navrhnout každý občan České republiky. Návrh úřad posoudí z hlediska vhodnosti a rozhodne o něm. Každý památný strom má ochranné pásmo, ve kterém není dovolena žádná pro památný strom škodlivá činnost (např. změna terénu, odvodnění, chemizace, stavební práce apod.).

Mnohé z těchto památných stromů jsou opředeny pověstmi, které se vážou k historii (jako např. Josefinin platan v Bartošovicích či tzv. Bratrská lípa ve Velké Štáhlí). Úctyhodný je chráněný dub letní v zámeckém parku v Linhartovech. Jeho obvod kmene je 720 cm, výška 28 m, šířka koruny 10 m a věk je odhadován na přibližně 850 let. Roste jako solitér v zámeckém parku a v rámci České republiky patří mezi 10 dubů s nejsilnějším kmenem. Vztah lidí ke stromům se rozvíjel a posiloval především v době českého národního obrození, které se obracelo do doby národních hrdinů. Novodobou vlnu zájmu o staré a památné stromy, jejich příběhy a ochranu vyvolal televizní seriál Paměť stromů.

3.6.2 Těžební krajina

Člověk se již od pradávna zajímal o využití surovin, které nacházel nejprve na povrchu, později soustředil svůj zájem i do podzemí. Počátky vyhledávání rudních ložisek a jejich dobývání sahají daleko do minulosti. Historicky největší zájem panoval o těžbu drahých kovů, primárně zlata a stříbra, záhy však byla cíleně exploatována ložiska železné rudy a monometalických i polymetalických rud obsahující měď, cín, olovo, zinek, nikl, kobalt, wolfram a další. Éra rudného hornictví se do tváře naší krajiny zapisovala nejdéle; pokud však jde o objem vytěžených hmot, těžbu rud v 19. a 20. století zastínila těžba uhlí a nerudných surovin. Od konce 40. let 20. století proběhl v souvislosti s vysokou poptávkou po nerostných surovinách rozsáhlý geologický průzkum, který se stal základem posledního rozmachu rudného hornictví v regionu. Do konce 90. let 20. století však byla veškerá těžba rudních surovin pro nízkou rentabilitu zastavena.

Východosudetská část Českého masivu, která je tvořena z velké části pohořím Hrubého a Nízkého Jeseníku, je bohatá na polymetalická rudní ložiska, která měla v minulosti značný význam. Přímo do Slezska zařazujeme dvě historicky významná ložiska rud, která náležejí k největším v Českém masivu. Jde o ložisko zlata Zloto Stok rozkládající se nedaleko hranice České republiky a o zlatohorský rudní revír. Zlatohorská rudná oblast zahrnuje ložiska polymetalických rud obsahujících měď, olovo, zinek, stříbro a zlato. Oblast těžby je poměrně rozsáhlá a nachází se zhruba v prostoru mezi obcemi Zlaté Hory, Heřmanovice, Horní Údolí a Ondřejo-

vice. Počátky těžby rud v okolí Zlatých Hor byly známy již před 13. stoletím a zanechaly po sobě stopy, které jsou v terénu patrné dodnes. Velmi pěkně dochované zbytky těžby z různých historických období najdeme v oblasti Táborských skal a Příčného vrchu, který je dominantou celého rudního revíru.

Z nepřímých indicií vyplývá, že povrchoвым způsobem těžili zlato v oblasti Zlatých Hor už Keltové v období laténu. Pravděpodobně již ve druhé polovině prvního tisíciletí bylo získáváno zlato rýžováním na potocích Olešničce, Prudniku i na Černé, Bílé a Prostřední Opavě a Opavici. Fáze těžby nastoupila nejpozději od první poloviny 13. století, a to v okolí Zlatých Hor a Zlatého Chlumu u Jeseníku. Historické ložisko zlata na Zlatém Chlumu je situováno na severozápadním svahu, lokalita je cenná i po stránce montanistické. V terénu jsou dobře patrná dlouhá propadlá ústí štol, haldy a haldičky, pozůstatky šachtic i staré hornické cesty. Výrazný rozmach těžby zlata nastal na Zlatohorsku především přispěním obchodního domu Fuggerů od konce 15. století a trval do počátku 17. století. Průval vody do nejperspektivnějšího dolu, z něhož pocházely nálezy valounů zlata, a komplikace ve zbývajících lokalitách těžbu prodražovaly a vytěžený drahý kov přestal pokrývat náklady. Ačkoliv v období 17., 18. i 19. století byly opakovaně podnikány pokusy o obnovení těžby zlata ve větším rozsahu, žádný nebyl dostatečně úspěšný.

Po roce 1949 byly na Jesenicku v souvislosti s budováním centrálně plánované ekonomiky důkladně zmapovány všechny racionálně využitelné nerostné suroviny a řada ložisek suroviny (včetně ložisek drahých kovů) byla exploatována v rámci nově budovaného podniku Rudné doly Jeseník (obr. 3.38). V 80. letech se těžební zájem soustředil na polymetalické rudy včetně

Obrázek 3.38: Rudné doly Jeseník, závod Zlaté Hory

Zdroj: Fotoarchiv SZM

zlata a probíhá těžba na ložiscích Zlaté Hory – západ a Zlaté Hory – východ. Poslední hornické práce probíhaly na ložisku Zlaté Hory – západ, kde zájmovou surovinu tvořily zlato a zinek. Těžba skončila rokem 1993 a za posledních sedm let zde bylo získáno téměř 1559 kg zlata, což je přibližně stejně jako za všechna období do roku 1793 (Fojt a Večeřa, 2000; Vávra a Štelcl, 2014). Následně byla zahájena likvidace jednotlivých podzemních i povrchových objektů zlatohorského rudního revíru, včetně likvidace zátěží. Část podzemí dnes slouží jako speleoterapeutická léčebna, Poštovní štola je zpřístupněna veřejnosti prohlídkovou trasou. Dodnes hraje hornická tradice v oblasti Jesenicka i Zlatohorska významnou úlohu, jejímž důkazem je řada kulturních akcí zaměřených na tradici dolování drahých kovů.

Tabulka 3.2: Nejvýznamnější ložiskové prostory zlatohorského rudního revíru (zpracováno podle Hrubana a kol., 2011)

Novodobé ložiskové prostory		Těžba v letech
Zlaté Hory – jih	monometalické Cu-rudy (chalkopyrit, pyrit a pyrhotin)	1965–1990
Zlaté Hory – Hornické skály	monometalické Cu-rudy (chalkopyrit, chalkozin a pyrit)	1981–1990
Zlaté Hory – východ	polymetalické Cu-Pb-Zn-Ag rudy (chalkopyrit, sferit, pyrit, galenit a tetraedrit, včetně sekundárních minerálů)	1988–1992
Zlaté Hory – západ	polymetalické rudy, především Cu-Zn-Pb s převahou volného zlata (Au)	1990–1993

Historicky těžené oblasti bez novodobé těžby		
Zlaté Hory – sever	oblast Marie Pomocné	těžba zlata z křemenných žil
	oblast štoly Anna a Zámecké štoly	drobná těžba sulfidů k výrobě vitriolu
Dolní a Horní Údolí	Tobias, Melchior	železné rudy typu Lahn-Dill
Heřmanovice	Maria Trost	železné rudy typu Lahn-Dill
Miserich		rýžoviště zlata
Severní úpatí		rýžoviště zlata
Měkké doly		rýžoviště zlata

Nedaleko Zlatých Hor byla v údolí řeky Olešnice vybudována replika středověkých hornických mlýnů (obr. 3.39) s naučnou stezkou Údolí ztracených štol. V mlýnici je turistům předváděno drcení zlaté rudy. Oba dřevěné stroje, zhotovené podle dobových nákresů, jsou poháněny vodními koly, která čerpají energii z původního kanálu. Horský ráz údolí a postavení vodních kol v kaskádě kolmo ke svahu vytvářejí malebné zákoutí. Na Jesenicku je několik dalších velice zajímavých naučných stezek, které seznamují návštěvníky s hornickou činností, jež zanechala v krajině tak výrazné stopy. K nejzajímavějším lokalitám patří Příčný vrch s bohatou hornickou minulostí (Večeřa a kol., 1994).

Na rozdíl od zlata byla ložiska stříbra ve sledovaném regionu v porovnání s jinými českými či moravskými historicky významnými lokalitami poněkud méně vydatná. Koncentrovala se především v oblasti Nížkého Jeseníku v okolí Horního Benešova (obr. 3.40) a Horního Města. Zajímavé je ložisko Nová Ves u Rýmařova, těžené pravděpodobně od poloviny 13. století s pře-

Obrázek 3.39: Replika zlatorudných mlýnů na řece Olešnici, Ondřejovice u Zlatých Hor

Zdroj: Foto L. Jarošová

Obrázek 3.40: Rudné doly Jeseník, závod Horní Benešov

Zdroj: Fotoarchiv SZM

stávkami do roku 1959. V terénu jsou velice dobře patrné pozůstatky po historické i nedávné těžbě. Četné drobné výskyty polymetalického zrudnění leží také v jihovýchodní části Nízkého Jeseníku, zvláště v Oderských vrších (obr. 3.41).

Minerály ložisek rud mědi jsou známy například z Ludvíkova u Vrbna pod Pradědem. K mineralogicky nejbohatším lokalitám ve Slezsku patří uranová ložiska Zálesí a Horní Hoštice u Javorníka, příp. Bílá Voda v Rychlebských horách. Ložisko v Zálesí u Javorníka bylo nalezeno při průzkumu v roce 1957, uranové rudy zde byly těženy v letech 1959–1968. Do oblasti Slezska pokračují z Moravy železnorudná ložiska, která se nacházejí především v okolí Malé Morávky a Dolního Údolí u Zlatých Hor, a dále v okolí Horního Benešova (Horní Životice, Horní Loděnice, Leskovec nad Moravicí). Rudní tělesa mají zpravidla povahu plochých čoček. Na řadě míst v Moravskoslezských Beskydech byly v 18. a 19. století těženy železité konkrce, které sloužily jako zdroj železných rud, a tvořily tak historickou surovinovou základnu hutního průmyslu ve Slezsku.

Oblast českého Slezska se v minulosti proslavila vedle těžby rud také exploatací přírodního kamene, v první řadě těžbou a zpracováním žuly a mramoru. Těžba žuly ve Slezsku probíhala primárně v rozsáhlém masivu tzv. žulovského plutonu zaujímajícího širší okolí města Žulová (obr. 3.42). Zpracovávala se jak běžnější žula světlá, tak méně častá a vzhledově vyhledávanější žula tmavá. Vedle granitů jsou velmi známou a významnou surovinou slezské mramory. Ty byly těženy v četných lomech v okolí žulovského plutonu s centry v Horní Lipové, Supíkovicích a Velkých Kuněticích. Slezský mramor proslul svou barevnou pestrostí, takže vedle běžnějšího šedobílého či tmavého mramoru se těžil i vzácnější nahnědlý, načervenalý či nazelenalý mramor. Pro své vynikající vlastnosti a vzhledem k podobnosti s italskými bílými mramory bývá kalcitický supíkovičský mramor označován jako slezská Carrara. Jde o jeden z našich nejkvalitnějších dekoračních kamenů.

Obrázek 3.41: Historické dobývky u Jerlochovic, 2014

Zdroj: Foto L. Jarošová

Rozsáhlý žulový masiv sloužil jako zdroj stavebního materiálu již ve středověku, jak je dodnes patrné na nejstarších světských i církevních stavbách na Jesenicku (např. raně gotický portál kostela sv. Kateřiny ve Vidnavě či kamenné prvky hřbitovního kostela sv. Kříže v Javorníku-Vsi). První písemná zmínka o použití jesenického mramoru pochází z roku 1419, kdy byla zhotovena z kunětického mramoru náhrobní deska pro vratislavského biskupa Václava. I v následujících staletích nacházela jesenická žula a mramor odbyt nejen ve zdejšímu regionu, ale také v přilehlých nížinných oblastech Niského knížectví (Otmuchov, Nisa, Pačkov). Systematická těžba zdejšího kamene však nastala teprve v průběhu 19. století, kdy se ve velkém začaly z žuly vyrábět nejen užitkové předměty (žlaby, korýtká, dveřní a okenní rámy, schody apod.), mramor začal být využíván i pro náročnější výrobu pomníků či oltářů.

Od 60. let 19. století již můžeme mluvit o počátcích průmyslové produkce kamenických výrobků organizované na podnikatelské bázi (z nejznámějších podnikatelů Albert Förster a Hermann Franke). O racionální využívání nerostných zdrojů se zasloužily odborné kamenické školy, které byly vzhledem ke kamenickému boomu založeny v roce 1885 v Supíkovcích pro zpracování mramoru a o rok později v Žulové pro zpracování žuly (obr. 3.43). Na konci 19. století se jen na Jesenicku živilo zpracováním kamene více než 3500 osob a pracovalo zde na 160 průmyslových podniků na těžbu a zpracování kamene. V té době šla velká část zdejších kamenických výrobků na export, zvláště do sousedního Německa, ale též do USA či do Austrálie. Koncentrace kvalitních zpracovatelů kamene způsobila, že od 80. let 19. století byla ve zdejšímu kraji zpracovávána nejen místní surovina, ale také importovaný kámen ze Skandinávie (především švédská žula) a z Itálie (carrarský mramor) pro výrobu luxusního zboží.

Rozmach těžby a zpracování žuly a mramoru v oblasti podhůří Rychlebských hor, Žulovské pahorkatiny a Zlatohorské vrchoviny pokračoval i přes útlum kamenické výroby v období hospodářských turbulencí první třetiny 20. století a přes další úpadek v období druhé světové

Obrázek 3.42: Žulová, lom, 1937

Zdroj: ZAO, SOKA Jeseník, f. Sběrka obrazového a fotografického materiálu Státního okresního archivu Jeseník

Obrázek 3.43: Kamenická škola v Žulové, 1908

Zdroj: ZAO, SOkA Jeseník, f. Sbíрка obrazového a fotografického materiálu Státního okresního archivu Jeseník

války a následný odchod kamenických mistrů při odsunu Němců z Jesenicka. Kamenická výroba po druhé světové válce již nedosáhla předválečného objemu a kvality. Zcela upozaděna byla umělecká produkce a zelenou dostala především účelová produkce dlažebních kostek a dalších stavebních materiálů. I když v současnosti probíhá těžba žuly a mramoru na Jesenicu jen ve velmi omezeném rozsahu, přesto má pro region tradice těžby a zpracování kamene velký význam i dnes.

Bohatou historii má v oblasti Nížkého Jeseníku a v Oderských vrších těžba a zpracování břidlice. Velká ložiska spodnokarbonského stáří dodnes poskytují kvalitní pokrývačské břidlice, které se využívají k opravám střech historických objektů, ale především jako obklady a dlažby. Vlastní počátky těžby břidlice spadají do 18. století, kdy byla používána nejprve jako dlažební kámen, posléze však našla své uplatnění především pro pokrývačské práce. Jemnozrnná břidlice byla od poslední třetiny 19. století užívána též v elektroprůmyslu k výrobě elektrických izolačních desek či pro zhotovování školních psacích tabulek. K nejvýznamnějším těžebními lokalitám náležely doly ve Svobodných Heřmanicích, Jakartovicích, Střelné, Nových Těchanovicích, Budišově či v Hrubé Vodě. Největší rozmach těžby pokrývačské břidlice však nastává v letech 1860–1914. Nové technologie umožnily rozvoj hlubinného dolování, díky nově vybudované lokální železnici bylo možné zpracovanou horninu rozvážet po celé monarchii. Těžba pokrývačských břidlic měla jeden z rozhodujících vlivů na celkový rozvoj jinak průmyslově zaostalého regionu. Na začátku první světové války byla činnost většiny dolů a lomů zastavena, mnohé z nich se již nikdy neotevřely. Na konci roku 1918 se podařilo břidlicový průmysl částečně obnovit, zasáhla ho však hospodářská krize ve 30. letech minulého století. K dalšímu poklesu břidlicové výroby došlo následkem používání nových střešních krytin, které úspěšně konkurovaly klasickým kamenným taškám.

Po roce 1945 byl břidlicový průmysl, který se z velké části soustředil v rukou německých starousedlíků, konfiskován. S odsunem německého obyvatelstva nebyla pro dosídlence z vni-

trozemí těžba břidlice prioritou; doly byly uzavírány a břidlicový průmysl postupně upadal. Po ukončení těžby v Zálužném v 70. letech byla těžba přeložena do nedalekých Nových Těchanovic – Lhotky a v omezenější míře se těžila břidlice též ve Starých Oldřůvkách (od roku 1971). Většina prospekčních prací v 90. letech minulého století ztroskotala na nedostatku finančních prostředků, nenalezení kvalitních ložisek a na nejasných majetkových poměrech. Dnes probíhá těžba v regionu jen v omezeném množství, většina používané břidlice pochází z exportu.

Hornická činnost zanechala v kraji Nížkého Jeseníku četné a viditelné doklady po těžbě i zpracování břidlice: haldy a plošiny, zídky i romanticky vyhlížející lomová jezírka. Dnes jsou již tato místa převážně porostlá modříny, borovicemi a břízami, odvaly postupně zarůstají mechem a náletovými jehličnany, v opuštěných štolách zimují netopýři. Některé lokality se vyznačují bohatými paleontologickými nálezy. Postupem času se areály dolů a lomů staly atraktivním místem pro výstavbu chatových osad, jsou navštěvovány turisty a rekreanty. Zatímco před více než 100 lety na těchto místech probíhala intenzivní těžba, v současnosti zdejší krajina bývá přirovnávána k obrovské zahradní skalce.

Vedle dominantního dobývání a zpracování žuly, mramoru a břidlice byly v českém Slezsku těženy také další nerostné suroviny. V minulosti se hospodářsky dosti významnou stala především těžba a zpracování vápence na Jesenicku. První zmínky o pálení vápna máme z konce 15. století (Velké Kunětice, 1487); v průběhu 16. století se vápno pálilo již v několika zdejších obcích. Technologická změna ve výrobě vápna, kterou znamenal přechod od malých polních pecí k šachtovým pecím v první polovině 19. století, katapultovala Jesenicko na předního producenta vápna. V krajině se nám zachovaly až do dnešních dnů pozůstatky těchto šachtových pecí v řadě obcí (Velké Kunětice, Supíkovice, Vápenná, Javorník). V závěru 19. století se nacházelo jen ve Vápenné 10 velkých kruhových pecí, což představovalo největší koncentraci vápenické produkce v českých zemích. Většina produkce našla odbyt v sousedním Německu. Po druhé světové válce došlo k útlumu výroby, ve Vápenné byly poslední dvě pece uzavřeny v roce 1978.

Obrázek 3.44: Pískovna Kolnovice na Jesenicku, 2018

Zdroj: Foto L. Jarošová

Na území českého Slezska jsou využívána bohatá ložiska písků, štěrků a štěrkopísků, které patří k nejdůležitějším surovinám průmyslu stavebních hmot. Pískovny a štěrkovny jsou otevírány převážně v glacienních sedimentech, dále pak v údolních nivách v okolí řek, tedy v místech s velkým výskytem říčního štěrkopísku. Jejich významným zdrojem jsou nánosy středního toku řeky Opavy a jejího soutoku s Odrou, důležitá jsou i četná glacienní ložiska na Ostravsku, Opavsku a Jesenicku. Písky se těží např. ve velkých pískovnách Závada u Opavy a Kolnovice na Jesenicku (obr. 3.44). Těžba čistého písku představuje jen velmi okrajovou záležitost, v naprosté většině se jedná o těžbu štěrkopísku. Bohatými zdroji štěrků jsou lokality Dolní Benešov a Bohumín.

Pískovny a cihelny bývají menší i velké, ale relativně mělké povrchové jámy, jež vznikly postupným odstraněním povrchové půdní vrstvy a odtěžením případných nadložních hornin. Malé pískovny vznikaly již za raného středověku při ruční těžbě písku. Větší písková jezera se v krajině objevila až v období socialismu. Těžba štěrkopísku dosahovala vrcholu v 80. letech 20. století především v souvislosti s výstavbou velkých sídlišť. Těžba v této době znamenala zánik velmi cenných biotopů, některých druhů rostlin a polí a luk obhospodařovaných po celá desetiletí. Útlum těžby a větší ohledy k přírodě přinesl až počátek 90. let minulého století, především díky přísnější legislativě a stagnaci velkého stavebnictví.

Surovinovými zdroji cihlářských surovin jsou především ložiska kvartérních spraší a sprašových hlín. Hliník, řidčeji též hliniště, je starší výraz pro lokalitu s povrchovou těžbou hlíny. Primárním účelem hliníků bylo zajištění dostatečného množství suroviny pro výrobu cihel a jiných stavebních komponent, výjimečně též k výrobě keramiky. Hliníky proto vznikaly zpravidla v těsném sousedství lidských sídel na místech naleziště vhodné hlíny a nejlépe ve svahu, který umožňoval snadnější těžbu. Některé hliníky byly, podobně jako pískovny, po ukončení těžby zatopeny vodou (často samovolně) a sloužily dále jako rybníky. V místech, kde bylo vydatnější ložisko, v pozdějších staletích vznikaly cihelny. V minulosti se hliník nacházel prakticky

Obrázek 3.45: Těžba kaolínu u Vidnavy, 1912

Zdroj: ZAO, SOKA Jeseník, f. Sběrka obrazového a fotografického materiálu Státního okresního archivu Jeseník

u každé obce. V současnosti je většina hliníků již zaniklá, ale název často zůstal zachován v místních pojmenováních.

U Vidnavy v Žulovské pahorkatině bylo těženo ložisko kaolínu, který v minulosti sloužil především k výrobě šamotu. První zprávy o využití kaolínu máme z 80. let 18. století. Ve větším množství se těžil od 60. let 19. století, kdy byl dobýván na export do sousedního Německa v tzv. Staré jámě (obr. 3.45). Od konce 19. století těžba rostla v souvislosti se založením šamotárny na katastru Fojtovy Kraše. Kromě bílého kaolínu, jenž odpovídá nejkvalitnější keramické surovině, se zde vyskytuje kaolín zelený s příměsí biotitu silně přeměněného na chlorit; žlutý a červený kaolín je zbarven oxidy a hydroxidy železa. Dnes patří lokalita k nejkrásnějším lomům na Jesenícku (obr. 3.46).

Specifickým a velmi významným „nerostem“ severní Moravy a Slezska je nepochybně uhlí. Jestliže černé uhlí dalo vzniknout celé rozsáhlé těžební oblasti, dobývání hnědého uhlí mělo v českém Slezsku jen zcela okrajový význam.

Ostravsko-karvinský uhelný revír představuje hlavní černouhelný revír na území České republiky a zahrnuje 90 % zdejších zásob černého uhlí. Již v období habsburské říše tvořil jednu z nejdůležitějších průmyslových oblastí monarchie a rovněž v meziválečném období se o něj opíral veškerý metalurgický průmysl státu. Strategická důležitost uhelné pánve sehrávala rozhodující roli i v socialistické industrializaci Československa po roce 1945. V 90. letech minulého století však byla těžba postupně utlumena a dnes probíhá již jen v omezené míře na Karvinsku.

Při archeologických výzkumech na vrchu Landek v Ostravě-Petřkovicích byly nalezeny doklady pálení uhlí staré přibližně 21 000 let. Snadno dostupné výchozy černého uhlí na vrchu Landek v Ostravě-Petřkovicích umožnily v mladém paleolitu nejstarší doložené použití černého uhlí na světě. Není jen jasné, zda šlo o záměrné, nebo jen náhodné využití černého uhlí (Cílek a Jarošová, 1999; Svoboda, 2003).

Obrázek 3.46: Zatopený kaolínový lom u Vidnavy, 2017

Zdroj: Foto L. Jarošová

Počátky systematické těžby uhlí na severní Moravě a ve Slezsku datujeme do druhé poloviny 18. století. Vzhledem ke stoupajícím cenám dřeva a ke snaze vídeňské vlády o podporu manufakturního podnikání v českých zemích začaly úřady ověřovat kolem poloviny 18. století možnosti využití nových druhů paliv, především kamenného uhlí a rašeliny. Není náhodou, že právě v tomto období bylo objeveno uhlí na různých místech českých zemí – na Plzeňsku, Duchcovsku, Bílinsku, Hořovicku či Rosicku. Ve stejném období máme také první doložené zprávy o nález uhlí v prostoru ostravsko-karvinského revíru, a to z blíže neznámého naleziště v okolí Ostravy. V roce 1757 víme o nález uhlí na panství Polská Ostrava, ale teprve v roce 1763 můžeme nález zdejšího uhlí poprvé i přesněji lokalizovat. Systematická těžba se však ještě v této době neuplatnila, neboť pro uhlí nebyl odbyt. Následující nálezy uhlí v prostoru ostravsko-karvinského revíru přichází až později. V roce 1776 bylo nalezeno uhlí na panství Karviná a v roce 1782 také v nejzápadnější části revíru – na katastru Petřkovic ležících na pruském panství Hlučín. Zde byly uhelné zásoby poprvé prokazatelně systematicky těženy a našly odbyt jak v přilehlé části Pruska, tak i v rakouském Slezsku.

Pravidelná těžba byla v ostravsko-karvinském revíru zahájena v 80. a 90. letech 18. století, avšak ve velmi omezeném rozsahu. Progresivněji se rozvíjely od počátku 19. století vedle dolů v Petřkovicích pouze doly hrabat Wilczků v Polské Ostravě a důlní majetek hrabat Larisch-Mönnichů v Karviné. Až do počátku 30. let 19. století vykazovala těžba pomalý a nepravidelný růst, pohybující se ve 20. letech 19. století maximálně kolem 6000 t ročně. Do počátku 30. let 19. století se tak ostravské a karvinské dolování pohybovalo v bludném kruhu: malá poptávka po uhlí omezovala investice do důlních podniků, nízké investice způsobovaly technické zaostávání dolů a primitivní technika pak neumožňovala zvýšit a zefektivnit těžbu uhlí.

Prolomení bludného kruhu, ve kterém se pohybovalo uhelné hornictví, je spjato s nástupem moderní industrializace. České země se staly díky řadě faktorů, mimo jiné i ložiskům kvalitního koksovatelného uhlí, společně se Štýrskem a Dolním Rakouskem nejprogresivněji se rozvíjejícími zeměmi habsburské říše. Přeměna Ostravska v město hutí, dolů a chemických továren byla tedy výsledkem strukturálních změn lokalizace průmyslu, které přinesla průmyslová revoluce. Jestliže rozhodujícími faktory pro lokalizaci starých železářských manufaktur byla přítomnost lesních porostů, snadno dobytelné železné rudy a vodních zdrojů, potom moderní železářství bylo postaveno v první řadě na dostupných nalezištích černého uhlí.

Ve 30. letech 19. století byl sledovaný region stále zemědělskou oblastí, ve které hrála těžba uhlí jen podřadnou roli. Prvotní impuls pro prudkou poptávku po uhlí dal vznik Rudolfovy hutě ve Vítkovicích v roce 1828. V následujících desetiletích se z Vítkovic stávají jedny z nejmodernějších železáren a strojírny v habsburské monarchii. Potřeby vítkovického podniku způsobily, že se jen v období let 1833–1841 těžba zvýšila čtyřnásobně. V roce 1847 byla dovedena do Ostravy a sousedního Bohumína Severní dráha Ferdinandova, která ostravskému uhlí otevřela cestu na vzdálené trhy ve Vídni, Pešti či v moravské cukrovarnické oblasti.

Rozmach v uhelném hornictví se v této fázi týkal převážně oblasti Ostravska. Východní část revíru neměla tak snadný přístup k železničnímu spojení, což znesnadňovalo její konkurenci dolům v západní části revíru. Teprve po zahájení provozu na Košicko-bohumínské dráze a po dostavbě montánní dráhy do Doubravy a Karviné, tj. na přelomu 60. a 70. let 19. století, se mohla stát karvinská část konkurenceschopnou ve vztahu k západní, ostravské části revíru.

Význam ostravsko-karvinského revíru v průběhu 19. století neustále vzrůstal. Jestliže v roce 1819 činil podíl ostravsko-karvinského revíru na celkové těžbě v českých zemích pouze necelých 10 %, potom na počátku 40. let 19. století to bylo již 27 % a v roce 1880 se dostal ostravsko-karvinský revír na první místo mezi uhelnými revíry v českých zemích s podílem téměř 37 % těžby českých zemí. Před první světovou válkou dokonce převýšil podíl ostravsko-karvinského revíru na celkové těžbě černého uhlí v českých zemích 65 %.

Jestliže ještě v polovině 19. století byla oblast Ostravska i Karvinska stále místem, ve kterém se rozprostíraly lány úrodných polí a luk, protínané někde pásy lesů, jinde pastvinami

a rybníky, zdejší krajina se začala v následujících desetiletích velice rychle měnit. Začaly vyrůstat desítky těžních věží, koksových pecí, komínů a hal průmyslových závodů. Uhlí bylo nejen zdrojem tepla a energie, ale postupně se stalo i surovinou pro zpracování v navazujících odvětvích. Tradiční, především řemeslná textilní výroba zcela ustoupila a zemědělství, které dříve vázalo největší počet pracovních sil, je již jen doplňkovým zdrojem obživy. Ostravsko a Karvinsko se teprve nyní stává revírem s dominujícím těžebním, hutním a chemickým průmyslem.

Původně řídké osídlený kraj zalidnili lidé nejen ze širokého okolí, ale i ze vzdálenějších míst. Rychlý a extenzivní růst těžby uhlí vyvolal v poslední čtvrtině 19. století příliv z velké části nekvalifikovaných pracovníků, přicházejících především z podhůří Beskyd, ale i z poměrně vzdálené Haliče. Zdejší původně venkovská městečka se proměňují v živá průmyslová centra, která prochází rapidním stavebním rozvojem. Pro zaměstnance dolů i hutí byla stavěna typická sídliště, tzv. kolonie, která se stala charakteristickým prvkem zdejší sídelní zástavby.

Největší rozmach ostravsko-karvinského revíru však nastal ve 20. století. Zvláště po roce 1945 se v důsledku zaměření československého hospodářství na budování těžkého průmyslu preferovala těžba uhlí a ostatních surovin a ostravsko-karvinský revír se stal ocelovým srdcem republiky. V souvislosti s výstavbou nových dolů, rekonstrukcí a modernizací stávajících se těžba uhlí, výroba koksu a počet pracovních sil proti předválečné době podstatně zvýšily. Těžba uhlí v roce 1960 poprvé v historii převýšila 20 milionů tun a nad touto hodnotou se pohybovala až do sametové revoluce. Změna krajiny Ostravska i Karvinska byla v této době skutečně radikální.

Uhelný revír, který však již v 80. letech nastoupil cestu stagnace, prodělal v období nástupu tržního systému dramatickou proměnu. V průběhu několika let došlo k útlumu těžebních aktivit, k organizační restrukturalizaci celého revíru a k intenzivnímu snižování zaměstnanců v hornictví. Od počátku 90. let proto probíhal rychlý útlum těžby, především v ostravské a petřvaldské části revíru. První etapa útlumu byla realizována v letech 1991–1992 a týkala se čtyř závodů, z toho tří v ostravské části revíru a jednoho v petřvaldské části. Druhá etapa probíhala v období let 1993–1995 a v jejím průběhu došlo k uzavření všech dolů v ostravské části revíru. Po roce 1995 pak následovala třetí fáze útlumu báňské činnosti, která zasáhla doly ve střední i východní části revíru. V období let 1990–2001 tak skončila těžba ve 14 dobývacích prostorech v ostravské a petřvaldské části revíru na území o velikosti 180 km². V současnosti probíhá těžba ve třech důlních komplexech, a to na Dolu Darkov, Dolu ČSM a Dolu ČSA (zde byla těžba ukončena v únoru 2021), (Popelka, Popelková a Mulková, 2016).

Na území českého Slezska se nachází také několik malých ložisek málo kvalitního hnědého uhlí, tzv. lignitu. Těženo bylo ložisko v okolí obce Uhelná u Javorníku, vrty byla doložena hnědouhelná sloj mezi obcemi Bernartice a Uhelná. Tenké sloje jsou známy také v okolí Slezských Pavlovic, u Svinova a Kunčic. Dnes již prakticky zapomenuto je ložisko u Dolních Životic.

Neogenní sedimenty v okolí Uhelné jsou pravděpodobně součástí subsudetské hnědouhelné pánve, která na naše území zasahuje malým výběžkem. Pokrývá území trojúhelníkového tvaru, které se rozšiřuje od obce Vlčice na jihu přibližně k severozápadu. Ložisko u Uhelné bylo objeveno v roce 1859 a o tři roky později sem byly propůjčeny tři dvojité důlní míry pod označením Fridrich Zeche. V roce 1865 se uhlí dobývalo lomem, následné pokusy o hlubinnou těžbu byly vzhledem k podmínkám neúspěšné a těžba dále pokračovala jako povrchová. Na počátku 20. století se roční objem těžby v Uhelné pohyboval kolem 1000 tun. Veškeré dokumenty týkající se těžby lignitu v 19. a části 20. století byly bohužel za druhé světové války odvezeny do Vratislavi, kde pravděpodobně shořely. Objem těžby s menšími výkyvy postupně klesal až do roku 1950. V témže roce byl Důl Bedřich přejmenován na Důl Antonín Pelnář. Lignit se těžil současně se žáruvzdornými jíly, v nichž byl uložen pod glaciálu sedimenty. Zdejší lignit svou kvalitou sice vyhovoval parametrům pro výrobu montánního vosku (výroba např. leštících past), ale vzhledem k malé hmotnosti zásob byl využíván pouze jako energetická surovina. V roce 1957 došlo k zatopení dolu při průvalu spodních vod následkem porušení jílovitého

podloží. Po ukončení těžby byl terén z části rekultivován a dnes je lokalita využívána k rekreaci a k chovu ryb (obr. 3.47, obr. 3.48).

Ložisko u Dolních Životic leží na ploše asi 16 ha a výzkum zde proběhl naposledy v 50. letech minulého století v souvislosti s rozšiřující se těžbou uhlí v bývalém Československu. V šachtici, zvané Havírna, se již v roce 1735 těžily jíly, využívané jako kamnářská hlína. V roce 1886 byla šachtice obnovena za účelem těžby uhlí, nejsou však známy podrobnosti o hmotnosti vytěženého uhlí či délce trvání těžby. Dnes je šachtice zatopena vodou (Pešek a kol., 2010).

Obrázek 3.47: Uhelná, prostor dnes zatopeného dolu Pelnář

Zdroj: Zdroje uvedeny na jednotlivých obrázcích

Obrázek 3.48: Uhelná, současný stav zatopeného dolu Pelnář, 2020

Zdroj: Foto L. Jarošová

3.6.2.1 Vliv těžby nerostných surovin na krajinu

Hornické aktivity poznamenávají již od nejstarších dob tvář krajiny. Nejprve to bylo rýžování zlata, zanechávající v krajině stopy především v podobě tzv. sejpů (odvalů říčních usazenin vzniklých vyryžováním zlatonosných písků). Dolování rud s sebou již ve středověku a raném novověku přinášelo změny krajiny mnohem většího rozsahu. Jednalo se přitom jak o primární projevy těžby, tak o projevy sekundární. Mezi primární projevy těžby rud patřily především nejruznější terénní změny a útvary – od menších šachtic a zářezů, přes pinky (menší poklesové propadliny), jámy a odvaly. K sekundárním projevům těžby pak počítáme odlesňování související jak s vlastní těžbou, tak především s rudným hutnictvím, a dále úpravy vodních toků v souvislosti jak se stavbou důlních zařízení, tak zařízení na zpracování rudy (stoupy, hamry).

V Nízkém Jeseníku krajinu specifickým způsobem poznamenala především těžba břidlice, která dala vzniknout géniu loci zdejšího kraje. Mezi typické prvky hornické krajiny, které jsou svým vznikem spojeny s těžbou břidlice, patří lomy a lomová jezírka, štoly a šachty a především velmi výrazné odvaly úlomků vytěžené břidlice. Dnes jsou pozůstatky po těžbě břidlice vítanou turistickou atrakcí a staly se základem pro řadu naučných stezek.

Jestliže výše uvedená těžba zasáhla krajinu sice dost intenzivně, avšak v relativně omezeném rozsahu a v případě těžby rud probíhala pozvolna v horizontu staletí, potom jiná situace nastala při těžbě uhlí. Masivní exploatace černého uhlí v oblasti ostravsko-karvinského revíru vyvolala rozsáhlou devastaci krajiny v poměrně krátkém čase, takže si vynutila i masivní nápravné akce v podobě velkoplošných rekultivací krajiny (Martinec, Schejbalová a kol., 2005; Martinec a kol., 2006).

Vlastní těžební aktivity spojené s exploatací černouhelných slojí vyvolaly v první řadě změny geomorfologické, přičemž se můžeme setkat jak s primárními projevy hlubinné těžby uhlí (odvaly, poklesové kotliny, kalové nádrže a povrchové stavby dolů), tak s projevy sekundárními, ke kterým řadíme rekultivační plochy, suché kalové nádrže či komunikační tvary reliéfu (Mulková a Popelková, 2013). Míra geomorfologických změn krajiny ostravsko-karvinského revíru byla dána třemi základními faktory:

- rozsahem těžby,
- uplatňovanou těžební technikou,
- mocností těžebních slojí.

Antropogenní tvary reliéfu – především odvaly a zatopené poklesové kotliny – dosáhly v ostravsko-karvinském revíru značného rozšíření. Nejtypičtějším antropogenním tvarem reliéfu se staly odvaly, které vznikaly v důsledku nutnosti deponovat hlušinu vytěženou při exploataci nerostných surovin (obr. 3.49, 3.50). Technologie ukládání hlušiny a potažmo tvary odvalů se v čase proměňovaly. Historicky nejstaršími haldami, které vznikaly v revíru až do 50. let 20. století, byly kuželovité haldy. Jednalo se o dominantní až 80 m vysoké útvary, které až do 30. let 20. století obsahovaly vzhledem k málo vyvinuté technologii úpravy uhlí relativně velké množství uhlí, což způsobovalo časté požáry odvalů, prašnost a množství exhalátů. Vzhledem k výše uvedeným skutečnostem a velmi složité možnosti rekultivace došlo v 50. letech k zákazu jejich budování. Nově začaly být zakládány haldy plochého tvaru různých typů (Havrlant, 1980; Kostruch, 1988). Již v meziválečném období se haldy staly symbolem ostravské krajiny a byly reflektovány jako symboly negativního dopadu industriálního rozvoje společnosti (Bydžovská a Lahoda, 2012). Z hlediska historického vývoje vznikaly haldy jak v blízkosti jednotlivých dolů, tak v blízkosti koksoven a úpraven uhlí. Vzhledem k nevelkému rozsahu těžby byl minimálně do poloviny 19. století rozsah hald v ostravsko-karvinském revíru nevelký. Navíc většina dolů byla umístěna mimo obydlené oblasti, a proto jejich existence nebyla chápána jako problematická. Situace se však začala v průběhu druhé poloviny 19. století zhoršovat, neboť se zvyšoval objem těžby a řada dolů expandovala do obydlených částí revíru, resp. sídelní zástavba pronikala do oblastí bezprostředně sousedících s těžebními areály (Myška, 1989).

Obrázek 3.49: Kuželovité haldy v Moravské Ostravě – prostor tzv. Černé Louky

Zdroj: AMO, sbírka fotografií

Obrázek 3.50: Odval dolu Trojice, 70. léta 20. století

Zdroj: AMO, sbírka fotografií

Až do poloviny 20. století nebyla věnována problému hald v ostravsko-karvinském revíru systematická pozornost, a proto nemáme žádné souhrnné informace o těchto antropogenních formách krajinného reliéfu. Teprve výrazné zhoršování životního prostředí a zabírání množství orné půdy způsobily, že se začal od počátku 50. let fenomén hald v ostravsko-karvinském revíru diskutovat. V roce 1956 bylo v souvislosti s prvotní evidencí hald zjištěno, že odvaly hlušiny zaujímají v revíru plochu 495 ha s kubaturou dosahující téměř 53 milionů m³. V tomto čísle byly zahrnuty jak odvaly aktivně využívané, tak staré, již neprovozované haldy. Největší koncentrace haldových hlušín se nacházela na katastru Mariánských Hor (odval dolu Jan Šverma), Slezské Ostravy (odvaly dolů Trojice, Petr Bezruč a Zárubek) a Karviné (odvaly dolů Mír, 1. máj a ČSA). Na konci 50. let 20. století dohořívalo či hořelo cca 51 ha hald, které byly zcela prosté vegetace a představovaly silný zdroj prašnosti i exhalací. Dalších 128 ha hald bylo nově založeno s počínajícím nástupem vegetace. Pouze 65 ha starých hald bylo zčásti nebo úplně zalesněno a 158 ha starých hald bylo pokryto bylinnou vegetací (Popelka, 2013a).

V následujících letech celkový počet odvalů rychle klesal, avšak vzhledem k intenzitě báňské činnosti rostla celková plocha, kterou odvaly zabíraly. V závěru 60. let napočítal Miroslav Havrlant celkem 121 odvalů o celkové ploše téměř 650 ha. Z uvedeného počtu bylo 40 hald alespoň částečně rekultivováno, 18 hald bylo bez vegetačního krytu a zbytek byl alespoň částečně pokryt spontánně rostoucí vegetací (Martinec a kol., 2006).

Od přelomu 70. a 80. let 20. století dochází ke zvratu v haldovém hospodářství, kdy se ukázalo jako neúnosné ukládat vytěžený kámen do desítek lokalit často v blízkosti zástavby. Začaly vznikat tzv. centrální odvaly jako velkoplošná úložiště důlní hlušiny, zakládána obvykle v devastovaných místech určených k asanaci (Havrlant, 2003). Do konce 70. let sice proběhla rekultivace větší části starých nevyužívaných hald, avšak na druhé straně vyrostly nové rozsáhlé odvaly (Drlík, 1969). K největším patřil odval koksoven Vítězný únor, Karolina a Rudý říjen v Ostravě-Heřmanicích (téměř 15,4 milionů m³), centrální odval na Zárubku (více než 11 milionů m³ hlušiny), halda dolu Fučík 2 v Petřvaldě (téměř 7,5 milionů m³) a halda dolu Jan Šverma v Ostravě-Mariánských Horách (více než 6 milionů m³). V krajině ostravsko-karvinského revíru se nacházelo na konci 70. let již jen 85 hald, které však zabíraly plochu 1238,6 ha. Z tohoto počtu bylo 30 odvalů částečně rekultivováno, 20 aktivních odvalů bylo bez vegetace a zbývající byly alespoň zčásti pokryty náletovou vegetací. K haldám vzniklým působením báňské činnosti je však třeba připočítat dalších šest odvalů vzniklých provozováním hutní výroby, které zaujímaly plochu 271 ha, pět z nich bylo částečně rekultivováno (Havrlant, 1980).

Využití materiálu z hald bylo omezené. Většinou se ho používalo pro stavbu komunikací, pro úpravy vodních toků, pro rekultivační práce a pro vršení přehradních hrází (Havrlant a kol., 1967; Drlík, 1964). Od 60. let se ve větší míře využívala hlšina pro velkoplošné vyplňování poklesových kotlin s cílenou rekultivací. Karbonské hlušiny nebylo možné využívat přímo k zemědělské rekultivaci, ale primárně k rekultivaci lesnické, případně k zatravnění. Do poloviny 70. let převažovala spíše tendence k lesnické rekultivaci neaktivních hald, se zemědělskou rekultivací odvalů se spíše experimentovalo. Zákon č. 125/1976 Sb. o ochraně zemědělského půdního fondu však po předchozích špatných zkušenostech striktně vyžadoval, aby byla zemědělská půda zabraná v souvislosti s báňskou činností zpětně rekultivována bez výjimek opět na zemědělskou půdu. To také ovlivnilo rekultivační praxi, a zemědělský typ rekultivace rychle převládl. Po roce 1989 se však situace dostala do opačného extrému. Vzhledem k faktickému rozpadu plánované zemědělské výroby se od zemědělského typu rekultivací zcela upustilo a většina ploch určených k rekultivaci se zalesňovala (Martinec a kol., 2006).

Přes útlum báňské činnosti po roce 1989 představují odvaly v krajině ostravsko-karvinského revíru významné dominanty. Některé z nich se staly symboly zdejší krajiny, např. Ostravsku známá halda Ema v areálu bývalého Dolu Petr Bezruč. Začala být vršena kolem roku 1920, je dodnes termicky aktivní, což ovlivňuje její charakter i vegetaci. Podobně je tomu i na heřmanické haldě (obr. 3.51).

Obrázek 3.51: Termicky aktivní heřmanická halda, 2018

Zdroj: Foto L. Jarošová

Druhým významným prvkem krajiny ostravsko-karvinského revíru se staly zatopené poklesové kotliny vznikající v důsledku poklesu terénu vlivem poddolování (obr. 3.52). Poklesy území v důsledku těžby jsou v krajině rozdílné v závislosti na geologických poměrech a jsou přímo úměrné rozloze těžených uhelných slojí a jejich mocnosti. Obecně lze říci, že se v západní části revíru poklesy vyznačovaly menším rozsahem než ve východní části revíru. Celkové poklesy terénu od počátků báňské činnosti není možné exaktně zjistit, protože až do roku 1960 nebyly nikým systematicky sledovány. Maximální celkové poklesy v ostravské části revíru jsou odhadovány na 20 metrů, v karvinské pak téměř na dvojnásobek. Ukázkovými příklady objektů, které zasáhly v důsledku poddolování dlouhodobé a silné poklesy, může být kostel sv. Petra z Alcantary v Karviné (obr. 3.53), který poklesl od roku 1950 o celých 33 metrů, nádražní budova v Karviné-Dolech, která od počátku 70. let do poloviny 90. let poklesla o 30 metrů nebo hrad ve Slezské Ostravě, který poklesl o 14 metrů (Havrlant, 2003).

Jestliže celková plocha všech dobývacích prostorů v ostravsko-karvinském revíru činila k roku 2000 celkem 320 km², potom poklesy ovlivněná plocha byla propočtena na 255 km², což představuje ovlivnění 80 % povrchu v rámci existujících dobývacích prostorů. V letech 1961–1989 činila celková plocha postižená poklesy povrchu více než 251 km², z čehož 115,5 km² poklesů připadalo na poklesy v kategorii malých (od 0,1–1 m) a 91,5 km² bylo v kategorii středních (1–10 m). Po roce 1989 v souvislosti s masivním útlumem těžebních aktivit výrazně ubylo poklesů všech kategorií vyjma minimálních poklesů do 0,1 m (Martinec a kol., 2005).

Pohyby terénu způsobují vážné škody na zástavbě, infrastruktuře i půdním fondu a v případě rozsáhlých poklesů, jako tomu bylo na Karvinsku, mohou vést až k plošné devastaci území. Velmi často dochází k zatopení pokleslého terénu a vzniku zatopené poklesové kotliny. Některé vzniklé poklesové kotliny byly od druhé poloviny 20. století využívány k sedimentaci flotačních hlušín, uhelných kalů nebo elektrárenského popílku, jiné byly postupně rekvizitovány k rekreačním účelům (Havrlant, 1980; Havrlant, 2013).

Obrázek 3.52: Louky nad Olší, zatopená poklesová kotlina

Zdroj: Fotoarchiv SZM

V počátcích důlní činnosti nebyl vzhledem k malému rozsahu hornických prací tento jev dostatečně patrný. Vliv poddolování byl patrně ještě kolem 40. let 19. století rozsahem sice relativně malý, avšak intenzivní. Z počátku ale nebyly problémy důlních škod tak palčivé. Bylo tomu proto, že většina důlních děl byla vytvářena v řídce osídlených částech revíru a byla relativně malá. Od 40. let 19. století, zvláště pak od poloviny 19. století, začaly být projevy důlní činnosti vnímány silněji. To souviselo jednak s nárůstem důlní činnosti, ale především s technikou dolování černého uhlí. Stále se totiž těžilo jen v relativně malých hloubkách (ve 40. letech 19. století maximálně do 150 m) a při porovnání množství získaného uhlí s důlními škodami nejvíce devastujícím způsobem těžby metodou pilířování na zával. Protože se při této technice vytěžené uhelné sloje nezakládaly a nacházely se relativně blízko povrchu, docházelo k poměrně rychlému poklesu terénu. Dobové propočty uvádějí,

Obrázek 3.53: Chrám Sv. Petra z Alcantary v Karviné-Dolech, stav kolem roku 2015

Zdroj: Foto R. Popelková

že při dolování do 100 metrů bylo možné očekávat poklesy půdy nejpozději do čtyř dnů po vyrubání sloje (Myška, 1989).

Dlouhou dobu byl problém důlních poklesů řešen především ve vztahu k obydleným oblastem, kde poklesy páchaly škody na nemovitém majetku. Jedinou ochranou povrchu v obydlených oblastech bylo ponechávání ochranných pilířů, což ovšem naráželo na odpor těžařů. Nejmarkantněji to bylo vidět od závěru 40. let 19. století v západní části ostravsko-karvinského revíru. Moravská Ostrava a její okolí byly poměrně rychle postihovány projevy důlní činnosti: poklesy terénu způsobujícími škody na nemovitostech a výrony metanu zapříčiňujícími exploze (Kroček, 2009; Hep, 1973).

Teprve v roce 1888 nařídil Báňský úřad v Olomouci zastavení těžebních aktivit v centru Moravské Ostravy a zřízení ochranného pilíře. Původní plocha pilíře činila 35 ha. V roce 1910 byla chráněná plocha dále rozšířena a k rozšíření pilíře došlo naposledy na počátku 50. let, kdy zaujímala téměř 120 ha, přičemž dle dobového propočtu zablokovala těžbu cca 30,3 milionu tun uhlí (Klát, 1987; Rohlová, 2014). Není bez zajímavosti, že se ochranný pilíř stal objektem zájmu představitelů báňského průmyslu v období první poloviny 50. let, kdy se v souvislosti s obrovskou poptávkou po uhlí vážně uvažovalo o jeho vyrubání, demolici historického centra Moravské Ostravy a přesunu centra ostravské aglomerace do nově budované Ostravy-Poruby. Pozdější urbanistické koncepce z let 1955–1970 již počítaly se zachováním historického jádra Moravské Ostravy jakožto přirozeného centra sídelní aglomerace (Przybylová a kol., 2013).

Další ochranné pilíře měly v oblasti ostravsko-karvinského revíru podstatně užší rozsah. Jednalo se o ochranné pilíře samotných důlních areálů, případně o ochranu vybraných objektů (v roce 1889 pro kostel Povýšení sv. Kříže ve Fryštátě, v roce 1911 pro nově budovanou vodárnu v Ostravě – Nové Vsi, v roce 1934 pro nový jez na řece Odře v Ostravě-Koblově). Na počátku

Obrázek 3.54: Kalové nádrže v území Karviná-Doly na leteckém snímku z roku 1971

Zdroj: Popelka, Popelková, Mulková, 2016, s. 73

70. let 20. století existovaly v ostravsko-karvinském revíru pouze tři ochranné pilíře: ochranný pilíř centra města Ostravy, chemických závodů v Ostravě-Hrušově a elektrárny v Ostravě-Třebovicích (Hep, 1973). Neexistence rozsáhlejších ochranných pilířů a technologie těžby měla za následek, že ve druhé polovině 20. století došlo k rozsáhlým devastacím povrchu především v karvinské části ostravsko-karvinského revíru. Tato skutečnost se týkala i rozlehlých zastavěných území, což mělo za následek sídelní změny v oblasti (Hep, 1973).

Existence poklesových kotlin však byla stejně jako problematika odvalů fakticky až do poloviny 20. století stranou zájmu a neexistuje relevantní informační zdroj, který by kvantifikoval rozsah poklesových kotlin. Z archivních výzkumů jsou nám známy pouze jednotlivé případy rozsáhlejších poklesových kotlin, které byla těžířstva nucena řešit. Teprve od roku 1956 byl zahájen soustavný výzkum vlivu poddolování, a to v souvislosti se snahou o asanaci a rekultivaci postižených oblastí. Miroslav Havrlant evidoval k roku 1980 celkem 108 lokalit postižených poklesy na ploše 1483 ha. Pouze dvě z těchto lokalit byly podle Havrlanta částečně rekultivovány (Havrlant, 1980). V 90. letech 20. století, tj. již po částečných rekultivacích, evidoval na Karvinsku J. Havrlant stále ještě 880 ha zaplavených poklesových kotlin, tj. přibližně 13 % území zasažených poklesy. Větší část zatopených poklesových kotlin byla silně znečištěna, neboť byla využívána k sedimentaci uhelných kalů a elektrárenského popílku (Havrlant, 1997).

Specifický primární projev hlubinné těžby černého uhlí představují kalové nádrže (obr. 3.54, 3.55), které se v krajině ostravsko-karvinského revíru začaly objevovat až ve druhé polovině 20. století. Vznik těchto specifických útvarů souvisí s vývojem technologie úpravy černého uhlí, kdy od konce 50. let 20. století vyvstal problém s velkým množstvím jemnozrných odpadů. V průběhu dalších několika desetiletí plocha kalových nádrží začala rapidně narůstat. Celková plocha odkališť se v ostravsko-karvinském revíru oproti roku 1950 zvětšila

Obrázek 3.55: Kalové nádrže po vodohospodářské rekultivaci vodní plocha Mokroš na ortofotu z roku 2012

Zdroj: Popelka, Popelková, Mulková, 2016, s. 73

stonásobně a v roce 1989 se pohybovala okolo 815 ha. V ostravsko-karvinském revíru bylo v roce 2000 evidováno 96 odkališť s celkovou kapacitou přes 29 milionů m³. V důsledku snižování těžby uhlí a díky zavádění nových technologických řešení produkce uhelných kalů od počátku 90. let prudce klesla. V roce 1990 bylo v ostravsko-karvinském revíru vyprodukováno 1,49 milionů tun kalů, v roce 1995 již jen 0,19 milionů tun a po roce 1998 nejsou uhelné kaly produkovány vůbec. Odkaliště se od 90. let 20. století postupně odtěžují a kaly se využívají především pro energetické účely. V současné době jsou nádrže postupně dotěžovány, rekultivovány a začleňovány do okolní krajiny. Vzniká tak specifické prostředí mokřadů a vodních ploch velmi často v oblastech původních rybníků. Z biologického hlediska se tak vytváří velmi cenné prostředí (Hlavatá a kol., 2012).

Vedle geomorfologických změn těžba uhlí a rozvoj dalších průmyslových odvětví působily v mnoha směrech také na vodní toky a kvalitu vod. Samotná těžba uhlí ovlivňovala vodní toky především poklesy terénu, které způsobovaly jednak narušení stability říčních koryt a jednak zhoršení odtokových poměrů v krajině vedoucí ke vzniku zatopených poklesových kotlin. V oblasti ostravsko-karvinského revíru bylo v nedávné minulosti ovlivněno poddolování celkem 115 km vodních toků, z čehož nejvíce připadlo na Ostravici, Olši a Odru (Martinec a kol., 2006).

Palčivou otázkou se stal problém znečišťování vody ze strany průmyslových podniků i jejího dostatku. Proces industrializace i urbanizace totiž způsobil enormní zvyšování nároků na spotřebu vody. Zároveň však hospodářskou činností docházelo ke stále rozsáhlejšímu znečišťování vodních toků i zdrojů, které bylo možné využívat. Velké nároky na odběr vody měly především železárny, uhelná prádla a chemické závody. Průmyslové podniky odebíraly užitkovou vodu obvykle z říční sítě, ovšem kvalita říční vody se postupně zhoršila natolik, že bylo její použití čím dál tím problematičtější. První zprávy o dopadu těžby uhlí na kvalitu vody máme z 50. let 19. století, kdy došlo ke zhoršení kvality vod ve studních v Moravské Ostravě prostřednictvím úniků metanu (Myška, 1989).

Zprávy o poškozování vodních toků průmyslovou výrobou máme z 60. let 19. století, kdy se na znečišťování vodních toků začal podílet rozvíjející se chemický průmysl, rozvoj úpravy a zpracování uhlí a výroba celulózy. Protože doly i průmyslové závody odváděly znečištěnou vodu do říční sítě bez jakéhokoli čištění i omezení, byl již v 80. letech 19. století na řadě míst stav kvality říční vody kritický. Například po otevření továrny na výrobu celulózy ve Vratimově došlo fakticky k vyhynutí veškeré fauny žijící v řece Ostravici a voda se nedala použít ani na praní (Palát, 2002, 2004). Podobným způsobem byly postiženy i mnohé rybníky, které se tehdy již vůbec nehodily pro chov ryb. V roce 1909 proběhlo úřední šetření, které konstatovalo, že jsou rybníky v Polské Ostravě a v Hrušově kontaminovány vysokým podílem kyseliny sírové a dehtem. Vodní toky začaly být také postihovány intenzivním vypouštěním nečištěné důlní vody, která obsahuje vysoké množství solí a minerálních látek. Důlní voda následně poškozovala jak faunu i flóru vodotečí, tak kvalitu zemědělské půdy (Myška, 1984, 1989).

Problémem však bylo, že opatření činěná ve prospěch omezování znečišťování toků pokulhávala za stále narůstajícími výrobními kapacitami a novými znečišťovateli. Tento stav fakticky přetrvával i v meziválečném období, dočasně byl umenšen nástupem některých nových výrobních technologií šetrnějších k životnímu prostředí a dále pak projekty asanace vodstva ostravsko-karvinského revíru, výstavbou centrální sítě kanalizace, posílením zásobování nezávadnou pitnou vodou atd. (Przybylová a kol., 2013).

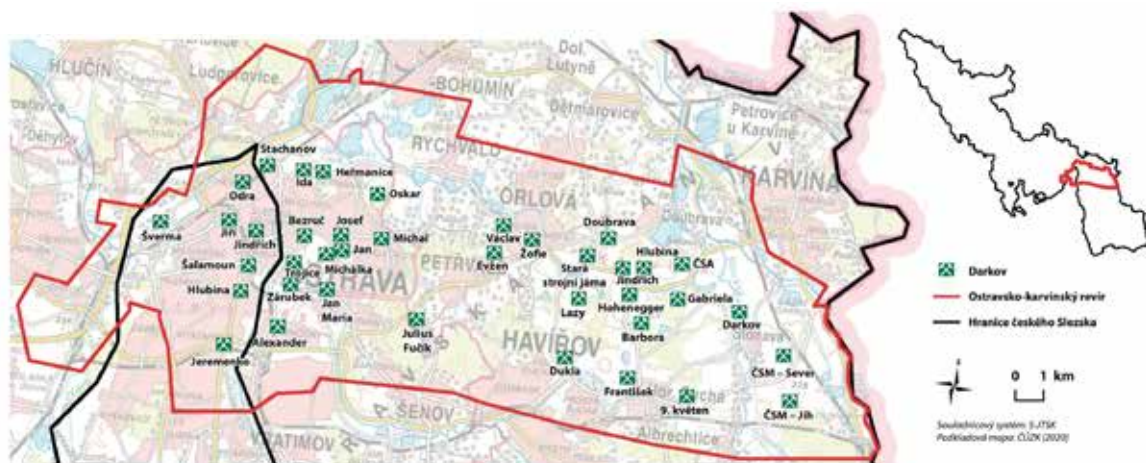
Stav kvality vody v říční síti se však po roce 1945 nadále zhoršoval. Přispíval k tomu jak silně extenzivní rozvoj průmyslové výroby, tak absence dostatečného čištění odpadních vod. Čistírny vod u důlních závodů ostravsko-karvinského revíru začaly být postupně budovány teprve od roku 1958 a větší čistírny odpadních vod u nově budované sídlíštní zástavby ještě později. Proto se kvalita vody ve vodních tocích v průběhu 50. a 60. let zhoršovala. Mnohonásobně byly překračovány koncentrace hlavně fenolu a kyanidu, velmi vysoký podíl tvořily také nerozpuštěné látky z uhelné i hutní výroby (Jiřík, 1980, 2003).

K největším producentům odpadních vod patřily za socialismu hutní závody. V 50. letech byla bilance ochrany vod přímo tragická. Jen Nová huť Klementa Gottwalda vypouštěla do říční sítě 1240–1380 kg fenolu denně (Havrlant, 1971; Michajlov a Střížík, 1971). K velkým producentům nerozpustných látek patřily také ostravské doly, především úpravny uhlí. Kaly z uhlých prádel vysoce znečišťovaly vody i v menších tocích revíru a zanašely koryta řek postižených v některých případech i důlními poklesy. Neradostnou bilanci uzavíraly chemické podniky, které vodní toky „obohacovaly“ o nebezpečné chemické sloučeniny, jako např. kyseliny, oleje či fenol. Specifickým, avšak podstatným znečišťovatelem řeky Ostravice pak byla celulózka ve Vratimově (Michajlov a Střížík, 1971).

Již v 50. a 60. letech tak nastala situace, kdy odběr vody ze strany průmyslových podniků klesal pro silné znečištění vody, kterou způsobovali sami její odběratelé. Vždyť např. voda řeky Ostravice byla tvořena v oblasti Ostravy z 90 % odpadními vodami. Relativně čistá voda se naopak nacházela v poklesových oblastech zatopených spodní vodou, jako např. v oblasti Zárubku či Hrušova, které dokonce skýtaly možnost využití pro chov ryb (Havrlant, 1971). Specifický problém představovaly odčerpávané důlní vody. Tyto vody byly od počátku báňské činnosti vypouštěny volně do vodních toků a na této praxi se nic nezměnilo ani v období budování socialismu. Nebyl totiž nalezen ekonomicky schůdný způsob jejich čištění (Jiřík, 2003).

Problém znečišťování vodních toků se začal řešit teprve od počátku 60. let. Od roku 1963 se začala systematicky sledovat kvalita vody v tocích a v průběhu 60. let byly uváděny do provozu čistící stanice a zařízení u zvláště závažných znečišťovatelů. K definitivnímu obratu došlo teprve na počátku 70. let. 20. století, kdy se podařilo zprovozněním asi 30 průmyslových čistíren odpadních vod výrazně snížit znečištění vodních toků uhlými kaly, flotačními hlušiny, fenoly, dehtem, kyanidy i organickými odpady. Přesto ani poté nemůžeme mluvit o čistotě říční vody. V polovině 70. let byla Odra po zaústění Ostravice nejvíce znečištěnou řekou v Československu a řeka Olše na tom nebyla lépe. Tento problém se začal dokonce řešit v mezinárodní spolupráci poté, co byla ustavena československo-polská komise, která se věnovala snížení znečištění obou toků, zvláště pak snížení salinity vzniklé masivním vypouštěním důlní vody (Mareš a kol., 1975). Na Karvinsku je v důsledku poklesů poddolovaných území mnoho hektarů zcela zamokřeno.

Obrázek 3.56: Doly v ostravsko-karvinském revíru

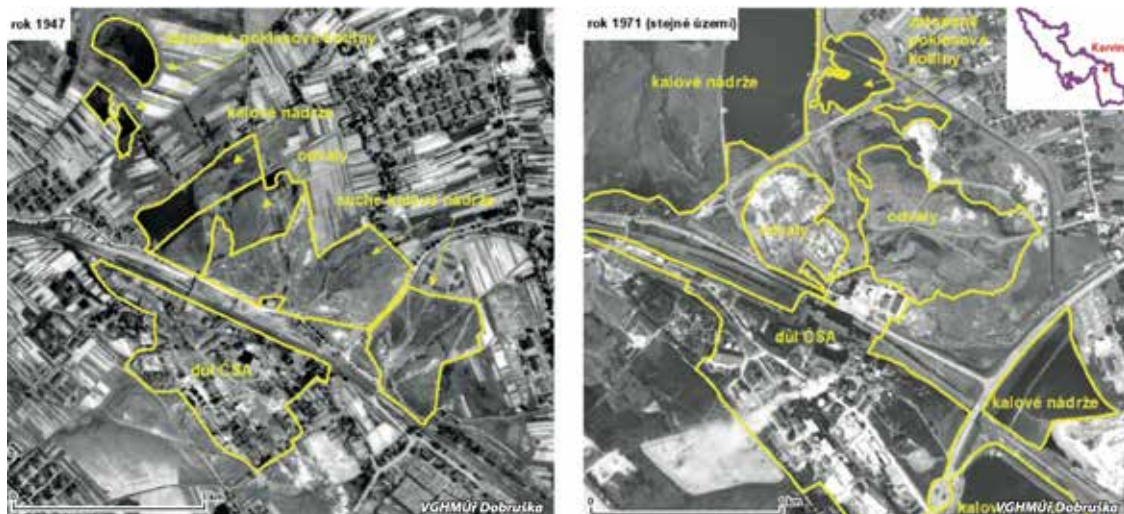
Zdroj: Bodovou vrstvu dolů i liniiovou vrstvu OKR vytvořila R. Popelková na základě podkladových dat (vrstva dolů odvozena z leteckých snímků, hranice OKR z dat dobývacích prostorů OKR), letecké snímky poskytl Vojenský geografický a hydrometeorologický úřad Dobruška

Míra změn krajiny ostravsko-karvinského revíru byla dána třemi základními faktory:

- rozsahem těžby,
- uplatňovanou těžební technikou,
- mocností těžených slojí.

Z hlediska dopadů na krajinu se stalo dlouhodobým problémem zakládání vytěžených slojí. Vzhledem k důrazu na maximalizaci těžby se sloje za druhé světové války stejně jako po roce 1945 zakládaly jen z malé části a masově se uplatňovala metoda řízeného závalu. To začalo působit ve druhé polovině 20. století velkoplošné poškozování krajiny, zvláště na Karvinsku (obr. 3.56, 3.57).

Obrázek 3.57: Typické projevy hlubinné těžby černého uhlí v krajinné části Karviné

Zdroj: Liniovou vrstvu projevů těžby vytvořila R. Popelková na základě podkladových dat, letecké snímky z uvedených let poskytl Vojenský geografický a hydrometeorologický úřad Dobruška

3.6.2.2 Rekultivace hornické krajiny ostravsko-karvinského revíru

Hlavním cílem rekultivací je zahladit nežádoucí stopy po hospodářské činnosti člověka, která ve zvýšené míře narušila dosavadní krajinu a možnost jejího využití. Při rekultivaci se odborníci snaží znovu vytvořit správně fungující krajinný systém, a to nejen z biologického hlediska – důležité je také vrátit krajině její sociální funkci.

Rozeznáváme čtyři základní typy rekultivací podle budoucího využití ploch; ve většině případů se nepoužívá pouze jeden typ, ale všechny čtyři se navzájem kombinují. Při lesnické rekultivaci dochází k výsadbě dřevin na pozemcích určených k rekultivacím, přičemž musí být přihlédnuto k budoucí funkci lesa. Od 90. let 20. století jsou lesnické rekultivace výrazně preferovány. Zemědělská rekultivace spočívá v tom, že před zahájením báňské činnosti dojde ke skrývce ornice, ta je uložena a po ukončení těžby se využívá pro zemědělskou rekultivaci.

Principem vodohospodářské rekultivace je zakládání rybníků, přehrad, mokřadů a dalších vodních ploch. V případě ostatních rekultivací se plocha upravuje do podoby parků, příměstské zeleně, sportovišť a jiných rekreačních ploch.

Základ uvedených rekultivací tvoří tzv. technická rekultivace (sanace), která vychází z myšlenkové základny 50. a 60. let, kdy panovalo přesvědčení, že každý pozemek musí být nějak využit. Cílem technické rekultivace je vymodelování nového terénu, který má zahladit „jizvy“, zahrnout či zasypat lomové jámy a prostor připravit pro osázení – tj. biologickou rekultivaci. Při úpravách terénu velkých odvalů po těžbě černého uhlí jsou přemísťována ohromná množství

skrývkových zemin, respektive haldoviny. U stěnových lomů jsou technickými úpravami odstraňovány a zahlazovány skalnaté plochy etáží, svislé stěny jsou upravovány do mírných sklonů, tento postup sice vyhovuje bezpečnostním předpisům, avšak zcela ničí jedinečné biotopy. Těžební jámy jsou v mnoha případech z ekonomických důvodů zaváženy výkopovými zeminami, stavební sutí, vedlejšími produkty energetického průmyslu, kaly z čistíren odpadních vod. Zásadním nedostatkem takových plošných technických rekultivací je pro budoucí vzhled i funkce krajiny zcela nevhodné snížení morfologické diverzity terénu a devastace hodnotných biotopů, které se v příhodných částech lokalit vytvořily. Technické rekultivace jsou většinou předimenzované, a tím také velmi nákladné (Štýs a kol., 1981).

Nejvhodnějšími alternativami jsou tzv. přírodě blízké způsoby obnovy, založené především na využívání ekologické sukcese. Hlavním cílem takto prováděných sanací a rekultivací je přímá ochrana ohrožených nebo zvláště chráněných druhů planě rostoucích rostlin a volně žijících živočichů. Přírodní rekultivace se u nás uplatňuje zejména v posledních letech. Lomy jsou již v průběhu těžby tvarovány do cílového stavu, ideální je nechat proběhnout přirozenou sukcesi a největšími zásahy ji pouze regulovat.

Na rozdíl od severočeského hnědouhelného revíru, kde se s rozsáhlejšími rekultivačními pokusy začalo ještě před první světovou válkou, se v ostravsko-karvinském revíru setkáváme s prvními významnějšími pokusy o nápravu a zahlazení škod napáchaných důlní činností teprve v meziválečném období. Tehdy bylo toto úsilí spojeno s myšlenkou asanace (ozdravení) revíru a s úsilím o zavedení zákonné povinnosti rekultivace krajiny postižené hornickou činností. V ostravsko-karvinském revíru se nejprve projednávala asanační opatření vedoucí k zajištění kvality zdejších vod. Již v průběhu 20. let 20. století bylo realizováno množství projektů, z nichž některé měly poměrně blízko k později realizované asanaci báňskou činností poškozené krajiny. Jednalo se o různé úpravy vodních toků a zasypávání bažinatých oblastí v ostravské aglomeraci, bylo využito množství haldové hlusiny hyzdící ostravskou krajinu. Jestliže úsilí o asanaci ostravsko-karvinského revíru bylo alespoň zčásti naplněno, zákonná povinnost rekultivovat krajinu po těžbě uhlí nebyla v důsledku nátlaku těžbařské lobby v meziválečném Československu zavedena (Popelka, 2013b).

Situace se změnila po roce 1945, a to jak s ohledem na znárodnění báňského průmyslu, tak vzhledem ke stupňujícím se environmentálním problémům sledované oblasti. V souvislosti s prvním pětiletým plánem nabrala devastace krajiny v ostravsko-karvinském revíru takový rozměr, že uhelný revír začal kolabovat ve svých základních funkcích. Ještě před vydáním nového horního zákona z roku 1957 a zákona o ochraně půdního fondu z roku 1959 byla proto učiněna řada kroků, které měly přispět k zavedení některých nápravných opatření. V roce 1952 byla vypracována první studie komplexní asanace ostravsko-karvinského revíru. Na počátku roku 1953 bylo vydáno vládní nařízení, které v uhelných revírech zřizovalo účelové statky a zemědělská střediska pro rekultivaci devastované půdy. První rekultivační středisko vzniklo v ostravsko-karvinském revíru teprve v říjnu 1955, avšak rozsah jeho činnosti byl vzhledem k míře devastace krajiny nedostatečný.

Paralelně s organizací prvních rekultivačních středisek sílil tlak na okamžité řešení situace životního prostředí ostravsko-karvinského revíru. V závěru roku 1955 byla kvapně spuštěna vládní akce, která měla v revíru napravit nejvážnější problémy, avšak ta se od počátku potýkala se značnými problémy. Některá provizorní opatření byla sice realizována, ale v závěru roku 1956 KNV doporučil upustit od mimořádných forem asanačních prací v revíru ve prospěch systémových opatření (Popelka, 2013b).

Výrazný mezník v úsilí o rekultivaci krajiny přinesla legislativa druhé poloviny 50. let 20. století, která stanovila pro těžební podniky rekultivační povinnost. V závěru 50. let se uskutečnila nejprve série výzkumných prací, jejichž výsledkem byly první ucelené plány asanačně-rekultivačních prací. Rozsah vlastních asanačních a rekultivačních prací byl ale v závěru 50. let stále skromný. Ke změně došlo teprve od roku 1962, kdy v rámci koncernu OKD vznikl samo-

statný národní podnik Rekultivace. Vlastní činnost nového národního podniku byla vzhledem k širokému vymezení jeho funkcí mnohostranná. Zvláště v počátcích sehrávala stále velmi významnou úlohu zemědělská činnost, tj. rozvoj účelového zemědělství. S účelovou zemědělskou činností souvisel značný rozsah obhospodařovaného pozemkového majetku. Národní podnik Rekultivace v sobě koncentroval poměrně velké rozlohy půdy rozestě po celém revíru, což z něj činilo jednoho z nejvýznamnějších pozemkových vlastníků regionu. Rozsah obhospodařované půdy v první polovině 60. let 20. století narůstal díky transferům půdy od jednotlivých důlních závodů, ale také díky začleňování některých neperspektivních JZD do tohoto národního podniku (jednalo se např. o JZD v Muglinově, v Bartovicích, z části o JZD v Rychvaldě).

Do vydání nového zákona o ochraně zemědělského půdního fondu z roku 1966 bylo v ostravsko-karvinském revíru asanováno či rekultivováno celkem 1710 ha území. Do přelomu 60. a 70. let 20. století byl položen základ pro systematickou rekultivaci hornickou činností poškozené krajiny ostravsko-karvinského revíru (Popelka, 2013b).

Povaha rekultivačních prací byla dána specifickým charakterem jednotlivých částí revíru, což si vynutilo i odlišný typ asanačních a rekultivačních prací. Ostravská část revíru se vyznačovala mírnými poklesy povrchu, avšak produkce důlní hlušiny zde byla značná, což dalo vzniknout řadě důlních odvalů. K demolicím objektů zapříčiněným těžbou zde docházelo jen ojediněle. Prvořadým úkolem rekultivačního úsilí se stala úprava a ozelenění odvalů a odvodnění krajiny prostřednictvím melioračních a odvodňovacích prací. Karvinská část ostravsko-karvinského revíru měla odlišný charakter. Docházelo zde k mnohem rozsáhlejšímu poklesu povrchu, což způsobilo vznik mnoha zatopených poklesových kotlin a vynutilo si rozsáhlé demolice objektů. Míra devastace krajiny si vynutila provedení velkoplošných rekultivací krajiny (Martinec a kol., 2006).

Značným problémem však byla stálá proměnlivost krajiny, ve které byla kontinuálně provozována těžební činnost, což znamenalo, že se zdaleka ne všechny provedené rekultivační práce ukázaly být jako konečné. Vlivem další těžební činnosti musely být některé lokality rekultivovány opakovaně. Při inventuře terénu v roce 1969 bylo nalezeno pouze 200 ha rekultivovaných ploch (převážně lesnické rekultivace) a 2274 ha tvořil rozsah ploch devastovaných. Z toho vyplývá, že nemalá část prvotních rekultivací byla patrně znehodnocena dalším postupem těžby (Mareš a kol., 1975).

Nárůst asanačně-rekultivačních prací sledujeme zvláště od přelomu 70. a 80. let, kdy bylo výrazně zracionalizováno nakládání s důlní hlušinou a došlo k celkovému zefektivnění činnosti rekultivačního podniku. Tak se stalo, že cca 60 % v revíru vyprodukované hlušiny bylo ihned zužitkováno při rekultivačních pracích. V období od konce 70. let do počátku 90. let byly realizovány velkoplošné rekultivace, postupně byly zrehabilitovány celé dobývací prostory v různých částech ostravsko-karvinského revíru (např. Důl Jan Šverma v Ostravě – Mariánských Horách, Důl Julius Fučík v Petřvaldě, Důl Dukla v Havířově). Technická i biologická rekultivace byla prováděna současně na ploše cca 10 000 ha.

V souvislosti s politickými a následně i hospodářskými změnami konce 80. let došlo i k výrazné proměně rekultivačního úsilí. Především se změnilo financování rekultivačních prací, které přestaly být hrazeny ze státního rozpočtu, a zahlazování následků důlní činnosti přešlo na jednotlivé závody OKD. Tuto fázi charakterizuje prudký pokles objemu prováděných asanačních a rekultivačních prací a naprostý útlum dosavadní účelové zemědělské rekultivační činnosti. S ohledem na ekonomické podmínky došlo do roku 1997 k úplnému ukončení klasického obdělávání zemědělské půdy, což byl před rokem 1989 jeden z hlavních cílů rekultivačního úsilí. Nástupnická akciová společnost OKD Rekultivace musela svoji činnost pružně přizpůsobit radikálním proměnám v sektoru báňského průmyslu. V posledních dvaceti letech poskytovala především asanačně rekultivační práce pro doly v karvinské oblasti (např. rekultivace území Darkova) a podílela se na likvidaci starých ekologických zátěží (např. sanace území bývalé koksovny Karolina v centru Ostravy), (Popelka, Popelková a Mulková, 2013).

3.6.3 Industriální krajina

Industriální krajina je fenoménem, který vzniká v přímé souvislosti s hospodářským a technologickým vývojem v 19. a 20. století. Ačkoliv hospodářská činnost silně ovlivňovala podobu krajiny již v předcházejících staletích (např. středověké i raněnovověké rudné hornictví poměrně devastujícím způsobem), toto ovlivnění bylo až do nástupu industriální společnosti výrazně lokálně omezeno. Teprve v 19. století vystavilo krajinu doposud bezprecedentnímu lidskému tlaku vycházejícímu z komplexu zásadních technologických, energetických, výrobních i sociálních změn.

Rozšiřování použití parního stroje i technologická změna v hutnictví si vyžádaly rychlý přechod k uhlí a jeho velkoobjemovou těžbu. Průmyslový rozvoj v kombinaci s boomem železniční výstavby vyvolal řetězovou reakci v podobě rozsáhlých migrací obyvatel a vzniku hustě osídlených industrializačních center. Vznikly tak zcela nové ekonomické typy oblastí: jak regiony, které se vyznačovaly skokovým růstem obyvatel a vysokou koncentrací průmyslu (Ostravsko, Karvinsko), tak regiony s intenzivním rozvojem moderní zemědělské výroby a navazujícím potravinářským průmyslem (např. úrodné oblasti Opavska). Vedle toho povstaly regiony s víceméně stagnujícím tradičním zemědělstvím či průmyslovou výrobou, které poznamenala i stagnace demografická (některé regiony západního Slezska).

Industriální krajinu si nelze představit jako krajinu homogenní, ale naopak: díky tomu, že se tento proces neuplatňoval plošně, ale vysoce diverzifikovaně s existencí industrializačních ostrovů rozličného typu, ovlivnění krajiny bylo diferencované. Pěkně lze tento fakt demonstrovat na oblasti Těšínska. Industrializační proces, který na Těšínsku v náznacích sledujeme od konce 18. století na bázi tradičního železářství a soukenictví, začal nabírat na své dynamice po napoleonských válkách. Opíral se tak jako v mnoha dalších regionech primárně o transformaci tradiční textilní výroby v moderní textilní průmysl (Bílsko, Frýdek), jakož i o masivní rozvoj železářského průmyslu (Ustroň, Baška, Třinec, Lískovec), nástup uhelného hornictví na západním Těšínsku i o vytváření moderního potravinářského průmyslu (zpočátku především na panství hraběte Jindřicha Larisch-Mönnicha). Těšínsko se tedy nevyvinulo do podoby homogenní hospodářské oblasti, ale bylo reprezentováno několika industrializačními centry, která měla namnoze rozdílný charakter. V průběhu 19. století tak postupně vznikla čtyři základní průmyslová centra Těšínska. V prvé řadě to bylo Bílsko a blízké okolí, kde došlo k proměně tradičního soukenictví v moderní vlnářský průmysl. Toto relativně homogenní centrum vlnářské velkovýroby poměrně zřetelně dominovalo ve struktuře těšínského průmyslu až do hospodářské krize v 70. letech 19. století. Na západním Těšínsku se v průběhu 19. století zformoval průmyslový region mezi Polskou Ostravou a Karvinou založený na exploataci ložisek černého uhlí a návazném koksárenském a chemickém průmyslu. Třetím centrem byl Frýdek s přílehlým okolím, kde nejdůležitější průmyslová odvětví představovaly textilní výroba zaměřená na lněné a bavlněné tkaniny a hutnictví železa koncentrované do provozů v Bašce a Lískovci. Poměrně homogenní pak bylo poslední z průmyslových center Těšínska – na hutnictví a kovodělný průmysl orientovaná oblast Třince a Ustroně. Právě hutnictví železa a uhelné hornictví zastínilo na přelomu 19. a 20. století na Těšínsku svým významem rozvinutou textilní výrobu. Zmíněná industrializační centra posléze ovlivňovala jak své bezprostřední zemědělské zázemí, tak mnohokrát zasáhla do vývoje podhorských a horských oblastí Beskyd (odchod či dojíždka části obyvatel za prací, rekreační výstavba, masivní těžba dřeva a nutnost obnovy lesa, vliv průmyslových exhalací na lesní porosty atd.) (Myška, 2014).

Nejmarkantnější přímé zásahy do krajiny se uskutečňovaly v oblastech exploatace nerostných surovin a rozvinutého těžkého průmyslu. Zde v průběhu 19. a 20. století zpravidla došlo k výrazným krajinným změnám, které si vyžádaly následné rozsáhlé rekultivační zásahy (v českých zemích Kladensko, Ostravsko, Karvinsko, severočeský hnědouhelný revír). V oblastech těžby se projevil velkoplošné geomorfologické změny (vznik hald hlušiny, poklesy půdy

Obrázek 3.58: Sukcese – nástup prvních rostlin na uschlém povrchu odkalovací nádrže dolu Jeremenko, 1971

Zdroj: Foto R. Janda, fotoarchiv SZM

v důsledku poddolování, vznik zatopených poklesových kotlin), těžba měla dopad na kvalitu vodstva i na stav ovzduší. Trendy ve vývoji krajiny, které zaznamenáváme před rokem 1945, se v následujících desetiletích projevovaly ještě v mnohem zesílenější podobě. Naopak výrazně méně destruktivně krajinu zasáhl rozvoj moderního spotřebního průmyslu.

Po roce 1989 se začal do krajiny otiskovat poměrně rychle protichůdný proces – deindustrializace. Deindustrializace znamená omezení výroby v sekundárním sektoru, ztrátu pracovních míst a pokles zaměstnanosti v průmyslu. Je však zároveň provázána demografickými změnami (snížení porodnosti, stárnutí populace) a změnami v sídelní struktuře (suburbanizace). Deindustrializace se začala projevovat v nejvyspělejších státech světa již v 70. let minulého století a postihovala především města s koncentrací tradičních průmyslových odvětví. Tento trend zasáhl české země po roce 1989 a velmi razantně se projevil ve starých průmyslových oblastech orientovaných na těžký průmysl. V krajině se proces deindustrializace projevuje mnoha způsoby, především pak razantním nárůstem opuštěných ploch zarůstajících vegetací a existencí tzv. brownfields, tj. nevyužívaných či nedostatečně využívaných pozůstatků po ekonomické činnosti člověka. Zpravidla se tyto areály (opuštěné tovární objekty, haly, nevyužité dopravní stavby, administrativní objekty a na ně navazující plochy) nachází v blízkosti sídelních útvarů (v centru nebo na okraji, výjimečně i mimo něj), dosahují větší rozlohy (v ČR se systematicky evidovaly areály 2 ha a více) a v převážné míře jsou nositeli ekologické zátěže. Místa s velmi vysokou koncentrací ekologických zátěží, jako např. nechvalně proslavené tzv. ostravské laguny, bývají označována jako tzv. blackfield. V současnosti sledujeme snahu po efektivní rekultivaci a opětném využití opuštěných a ekologicky poznamenaných oblastí (obr. 3.58).

3.6.3.1 Ostravsko – ocelové srdce republiky v letech 1948–1989

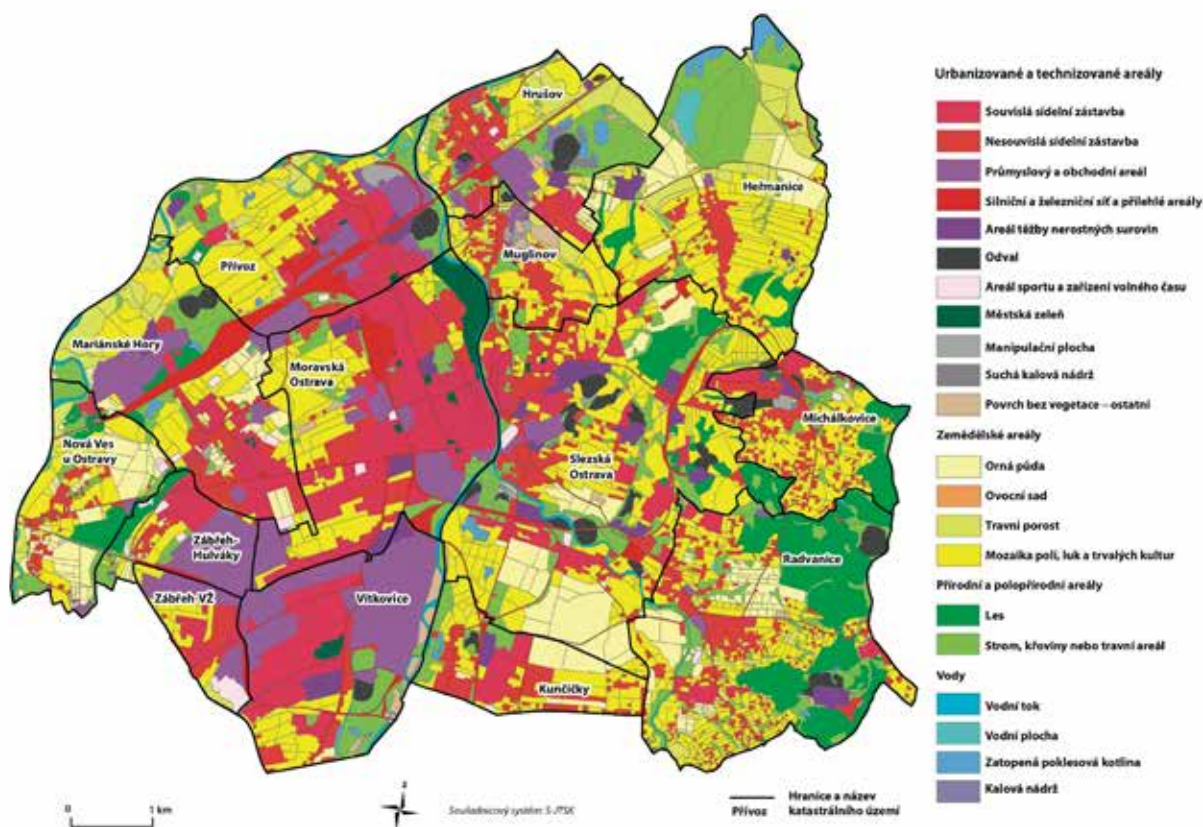
Po komunistickém převratu v únoru 1948 se Československo stalo faktickým satelitem SSSR, který se stejně jako celý východní blok připravoval na nový válečný konflikt – třetí světovou válku. S tím souvisel koncept preference těžkého průmyslu se zaměřením na zbrojní výrobu. Pro Československo problém spočíval v tom, že jako jediné v celém východním bloku disponovalo vyspělou základnou těchto odvětví. Československé hospodářství prodělalo v krátké době rozsáhlou strukturální přestavbu, jejíž směr nevyrostal z přirozeného vývoje a neodpovídal charakteru, potřebám ani možnostem země. Základním kamenem nového systému se stalo totální znárodnění průmyslu a státní plánování. V něm hrálo rozhodující roli prosazování makroekonomických ukazatelů s enormním důrazem na stálé zvyšování objemu výroby zejména v těch odvětvích, jež sloužila vyzbrojování. V Československu to bylo zejména Ostravsko, jemuž byla přičtena role nejvýznamnějšího centra uhelného průmyslu, hutnictví a těžkého strojírenství. Ostravsko tak bylo vnímáno jako ocelové srdce republiky. Od zahájení prvního pětiletého plánu v roce 1949 se stalo centrem tzv. ocelové koncepce československé průmyslové výroby. Nároky kladené na hutě a těžké strojírenství odpovídaly roli, kterou tato odvětví hrála ve velkých západních státech – USA, Velké Británii a SRN. Československo ji však mělo spolu s NDR realizovat ve vztahu k celému východnímu bloku. První pětiletka počítala pro oblast Ostravska především s enormním nárůstem výroby oceli, což bylo spojeno nejen s posílením kapacit vítkovických a třineckých železáren, ale především s budováním nového hutního gigantu (Nová huť) i tehdy největší elektrárny v ČSR v Ostravě-Třebovicích. Skokové navýšení hutní výroby bylo provázáno výrazným nárůstem požadavků na produkci uhlí a koksu. Tyto požadavky nebylo možné pokrýt pouze stávajícími kapacitami, ale byl vypracován plán komplexní výstavby ostravsko-karvinského revíru. Ten počítal s přestavbou stávajících dolů a s budováním nových dolů „na zelené louce“. Státem stanovené úkoly spojené s produkcí uhlí byly natolik přepjaté, že je nebylo možné plnit ani s pomocí mimořádných opatření, která v mnohých rysech připomínala hysterickou atmosféru válečných časů. Výsledkem byl skokový nárůst smrtelných úrazů v důlních provozech a rozsáhlá důlní neštěstí. Díky mimořádným opatřením

vzrostla těžba uhlí v ostravsko-karvinském revíru v letech 1949–1953 z 13,5 milionu tun na 16,2 milionu tun, avšak ani to nestačilo ke splnění plánu.

Obdobně hektickým vývojem prošel ostravsko-karvinský revír i v období druhé pětiletky (1956–1960), kdy lze sledovat soustavný meziroční růst produkce uhlí o více než milion tun. Těžba v revíru tak v roce 1960 poprvé v historii překročila 20 milionů tun. Plné zprovoznění nových velkých dolů a zpomalení tempa rozvoje těžkého průmyslu však přinesly revíru v konečném důsledku úlevu v tlaku na vzestup těžby. To umožnilo dočasnou stabilizaci, rekonstrukci velké části dolů malé a střední hloubky, výstavbu nových dolů (Důl 9. květen, Důl ČSM), zvýšení technické vyspělosti a mechanizace práce.

Důraz na další rozvoj ostravsko-karvinských dolů, které produkovaly v první polovině 60. let cca 37 % veškeré produkce koksovateľného uhlí evropských lidově demokratických států, se projevoval po celou první polovinu 60. let. V té době došlo poprvé k vyrovnání potřeb uhlí v národním hospodářství s jeho zdroji. První polovina 60. let se nesla v duchu zakládání nových dolů (1960 Důl Paskov, 1961 Důl ČSM, 1964 Důl Staříč), které měly zabezpečit další navyšování těžby. Po roce 1965 však došlo k prudkému obratu. V souvislosti s československými ekonomickými reformami pokleslo tempo rozvoje těžkého průmyslu a proběhla raciona-

Obrázek 3.59: Krajinný pokryv vybraných katastrálních územích v Ostravě v roce 1946

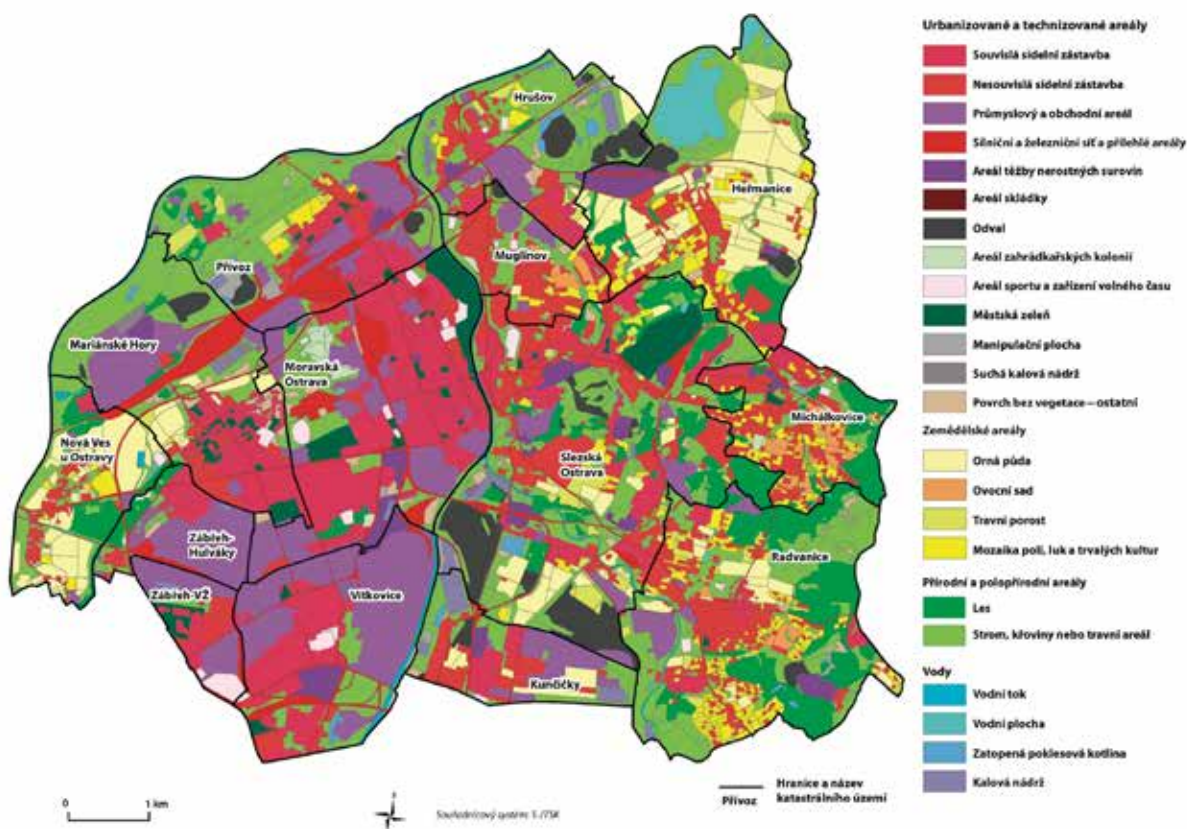
Zdroj: plochy krajinného pokryvu vytvořila R. Popelková odvozením z leteckých snímků, letecké snímky z uvedeného roku poskytl Vojenský geografický a hydrometeorologický úřad Dobruška

lizace, která v oblasti hutní výroby přinesla v neobyčejně krátkém čase podstatné snížení nároků na vysokopeční koks. To znamenalo, že v krátké době nastal naopak problém s uhelným odbytem. Po mnoha letech honby za navyšování uhlé těžby přišel prudký obrat, který prokázal neujasněnost koncepce vývoje uhlé průmyslu.

Rozpad československé ekonomické reformy a obnovený tlak RVHP katapultoval po roce 1968 ostravsko-karvinský revír zpět na trajektorii rostoucích dodávek uhlí, což přineslo opět nové problémy. V souvislosti s tím byla zpracována nová koncepce dlouhodobého rozvoje revíru, která byla založena na myšlence maximalizace těžby. Koncepce přitom prokázala, že krátkodobě a za využití všech dostupných investičních i technických možností je revír schopen dodávat maximálně 23,5–24 milionů tun uhlí ročně. V následujících letech však byla těžba realizována nad tuto maximální variantu, což nešlo provést jinak než ekonomicky nevýhodnými a improvizovanými zásahy. Navíc se na některých dolech začaly projevovat nepříznivé vlivy limitující či znesnadňující další těžbu. V polovině 70. let již třetina revírní těžby pocházela ze slojí ohrožených důlními otřesy a náchylných k průtržím hornin či plynů.

V polovině 70. let se tak dostal ostravsko-karvinský revír do rozporné situace. Na jedné straně stále plnil centrálním hospodářstvím předepsané úkoly, na druhé straně opakovaně

Obrázek 3.60: Krajinný pokryv vybraných katastrálních územích v Ostravě v roce 1971

Zdroj: plochy krajinného pokryvu vytvořila R. Popelková odvozením z leteckých snímků, letecké snímky z uvedeného roku poskytl Vojenský geografický a hydrometeorologický úřad Dobruška

předkládal analýzy, které poukazovaly na dlouhodobou neudržitelnost tohoto stavu. Další navyšování těžby bylo vzhledem ke kapacitním možnostem mimo realitu. Vývoj ve druhé polovině 70. let ukázal, že se ostravsko-karvinský revír dostal neodvratně za zenit svých možností. Zhoršující se geologické podmínky se projevily v postupném sestupu výkonu revíru. Přesto však revír ještě dosahoval impozantních výsledků, kdy roční těžba pravidelně převyšovala 24 milionů tun. Jeho role v československém hospodářství byla stále mimořádná.

Osmdesátá léta 20. století se v ostravsko-karvinském revíru již nesla ve znamení neodvratné stagnace. Všechny vypracované prognózy popsaly, že musí dojít ke snížení požadavků na těžbu. Charakteristickým rysem první poloviny 80. let byl soustavný pokles ročních těžeb. V roce 1985 těžba nedosáhla ani 23 milionů tun, což však bylo vzhledem k objektivnímu stavu revíru vysoko nad rámec skutečných kapacitních možností. Řada starých dolů hospodařila pouze s dožívajícími zásobami a rozvoj nových těžebních kapacit byl v nedohlednu. Celá 80. léta se tak stala obdobím permanentního hledání takové koncepce rozvoje revíru, která by umožnila stabilizovat jeho chod.

Raketový nárůst objemu těžby, rozvoj těžkého průmyslu i masová výstavba se výrazně odrazily v rychlých a dramatických proměnách krajiny a celkovém stavu životního prostředí. Rychlost změn byla díky bezprecedentní intenzitě využití hospodářského potenciálu oblasti výrazně dynamičtější, než tomu bylo v předcházejících desetiletích.

Mocenskopolitický zvrát roku 1989 vytvořil výrazný mezník nejenom v politickém, ale také v hospodářském vývoji Československa. Po roce 1989 se prudce zhoršilo ekonomické postavení ostravsko-karvinských dolů. S ohledem na ceny paliv a na rostoucí náklady na těžbu nedosahovaly ostravsko-karvinské doly v podstatě žádný zisk. Z ekonomického hlediska byl provoz velké části dolů neefektivní a vzhledem k nepříznivým geologickým podmínkám i bez naděje na racionalizaci. Stagnující uhelný revír, který doposud fungoval v uměle udržovaných podmínkách řízeného hospodářství, prodělal v období nástupu tržního systému dramatickou proměnu. V průběhu několika let došlo k radikálnímu útlumu těžebních aktivit, k organizační restrukturalizaci celého revíru a k intenzivnímu snižování počtu zaměstnanců v hornictví (obr. 3.59, 3.60).

3.6.3.2 Exkurz: Industriální krajina – modelový příklad Vítkovic

Vítkovice se rozvíjely od svého založení ve 14. století po dlouhá staletí jako malá ves hukvaldského panství náležejícího olomouckým biskupům. Ještě v závěru 18. století zde podle topografa Franze Josepha Schwoye žilo 157 obyvatel v 23 domech. O to zajímavější je, že v závěru 20. let 19. století odsud vzešel rozhodující impuls, který natrvalo změnil nejen zdejší obec, ale také celý region. V roce 1828 zde totiž majitel panství, olomoucký arcibiskup Rudolf Habsburský, založil první moderní huť v habsburské monarchii.

Moment počátečního, zprvu nesmělého pronikání moderního těžkého průmyslu do zdejšího regionu precizně dokumentují mapy stabilního katastru, které byly pro tuto oblast vyhotoveny v roce 1836. Katastrální mapy již v této době ukazují krajinu kontrastu. Na jedné straně stále dominovala tradiční zemědělská krajina, tvořená soustavou polí přerušovaných nepravidelnou sítí polních cest a remízků. Převážně nesouvislá sídelní zástavba byla tvořena povětšinou dřevěnými obytnými i hospodářskými budovami. Podél toku Ostravice, v té době tvořící vedle hlavního toku řadu slepých ramen, se rozprostíraly mokré, sečené louky a zbytky lužních lesů. V severní části území obce vedla velmi významná komunikace – císařská silnice – spojující hlavní město rakouského Slezska Opavu s Těšínskem, resp. Haličí. V krajině však již v této době dominoval komplex Rudolfovy hutě, který zaujímal rozlohu necelých 11 hektarů.

Právě rostoucí železářny, které v roce 1843 odkoupil Salomon Mayer Rothschild, způsobily obrovský příliv obyvatel a trvalou změnu charakteru Vítkovic. Podnik se bouřlivě rozvíjel zejména od konce 70. let 19. století pod vedením vynikajících manažerů Paula Kupelwiesera

a později Adolfa Sonnenscheina, kteří vedle prosperity firmy kladli důraz na realizaci sociálních programů, včetně rozsáhlé bytové výstavby (projekt tzv. Nových Vítkovic). Jestliže ve Vítkovicích žilo v závěru 60. let 19. století již necelých 1700 obyvatel, pak na přelomu 19. a 20. století zde stála velká, téměř dvacetitisícová obec. Před první světovou válkou byly Vítkovice, povýšené v roce 1908 na město, pátou nejlidnatější obcí na Moravě. V železárnách našla obživu nejen většina místních obyvatel a mnozí z širšího moravského a slezského okolí, ale také velká řada migrantů z Haliče, Uher a Balkánu. Příliv obyvatel motivoval vedení Vítkovického horního a hutního těžířstva ke stavbě dělnických kolonií, úřednických domů i rozvinuté občanské vybavenosti, takže zde stálo na přelomu 19. a 20. století celé nové tovární město. Železářny se rozrostly před první světovou válkou na více než 510 ha, což znamená, že rozsahem významně přerostly vlastní katastrální území Vítkovic (k roku 1900 činilo 436 ha).

Vítkovické železářny (obr. 3.61, 3.62, 3.63) si svoji důležitost ještě prohloubily v turbulentním 20. století. Nejprve ukázaly svou nepostradatelnost za obou světových válečných konfliktů v pozici významného dodavatele vojenského materiálu pro rakousko-uherskou a později i německou armádu, následně se po roce 1948 staly pilířem socialistické industrializace při realizaci tzv. ocelové koncepce československého hospodářství. Enormní důraz na ekonomickou funkci způsobil, že se Vítkovice staly v průběhu několika desetiletí doslova ocelovým městem. Krajina Vítkovic doznala rychlé proměny ve zcela urbanizovaný celek prorostlý průmyslovými provozy, objekty dolů a odvalů.

Letecké snímky z první poloviny 60. let dokládají, že 80 % katastrálního území bylo zastavěno sídelní i průmyslovou zástavbou, pouze v okrajových oblastech zůstala zachována rezidua zemědělské činnosti v podobě typické mozaiky polí a luk, která však v následujících desetiletích zcela vymizela.

Obrázek 3.61: Vítkovické železářny Klementa Gottwalda

Zdroj: Fotoarchiv SZM

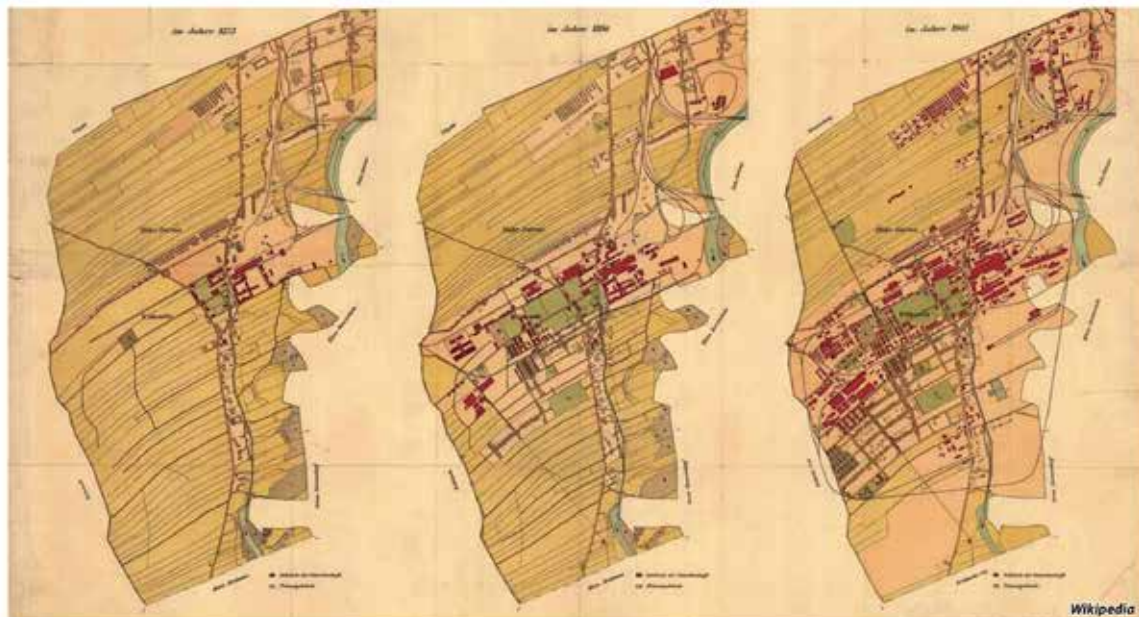
Obrázek 3.62: Letecké snímky Vítkovických železáren v letech 1949 a 2009

Zdroj: Český úřad zeměměřický a katastrální (ČÚZK)

Vítkovice dodnes představují příklad továrního města, ve kterém jeden dominantní průmyslový podnik zásadně ovlivnil prostorovou podobu sídla i život v něm. Zčásti dnes stále představují živý organismus, jehož historické jádro typické architekturou s režným zdívkem bylo v roce 2003 vyhlášeno městskou památkovou zónou. Významná část průmyslového areálu tzv. Dolní oblasti Vítkovic (komplex Dolu Hlubina, koksovny, vysokých pecí a návazných provozů) byla po ukončení hutní prvovýroby zachována a stala se kulturním a společenským centrem. V roce 2002 byl areál vyhlášen národní kulturní památkou a v roce 2008 získal status památky Evropského kulturního dědictví.

Obrázek 3.63: Růst Vítkovického horního a hutního těžířtva v letech 1873–1907

Zdroj: Wikipedie

3.7 Vývoj dopravy

3.7.1 Vývoj dopravy – silniční síť

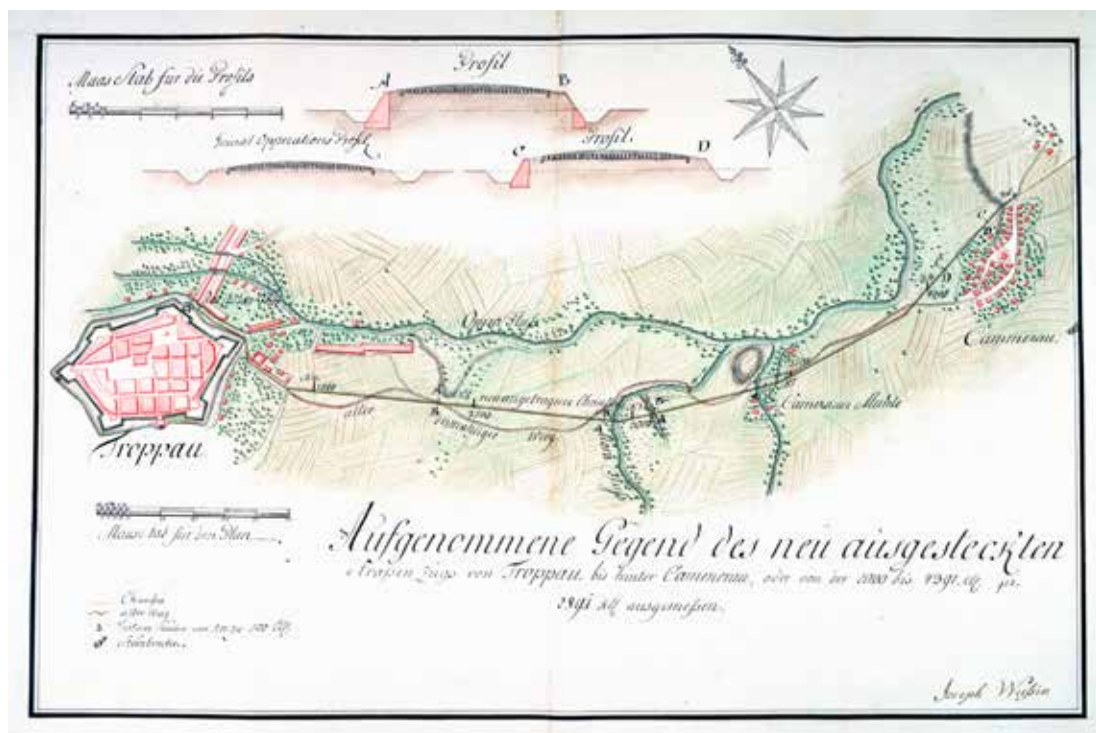
Středoevropská krajina se začala od 18. století pomalu proměňovat i vlivem stavby nových dopravních tepen. Již v období 18. století můžeme pozorovat (nejen) v habsburské monarchii první vlnu modernizace dopravy, která se nesla ve znamení pokusu o systematické budování vodních cest i kvalitních kamenných silnic. Modernizace silniční dopravy v 18. století a v první polovině 19. století je tak spojena s budováním kamenných silnic – tzv. chaussée.

Tyto silnice se vyznačovaly přímým směrem, zpevněným povrchem, postranními příkopy a výsadbou alejí. Jednalo se o komunikace, které měly být díky konstrukci a pravidelné údržbě sjízdné za každého počasí. Tyto silnice byly stavěny z popudu státu a jejich technické parametry byly poprvé v novověkých dějinách standardizovány stavebními technickými předpisy. Obzvláště důležitou modernizační roli plnily kamenné silnice v oblastech, kde nebylo možné efektivně rozvíjet vodní dopravu. To byl případ českých zemí.

Z jakých důvodů budoval osvěcensko-absolutistický stát nákladnou dopravní infrastrukturu? Jako hlavní důvod pro výstavbu státních silnic bývá uváděna podpora nadregionálního obchodu, což souznělo s tehdy uplatňovanými merkantilistickými principy. Velmi silný byl důvod vojensko-strategický. Nové silnice se staly v mnoha případech prostředky posilujícími územní integritu státního celku a sehrávaly významnou roli při fixaci periferních či nově získaných území. Tento rys je patrný např. u silniční výstavby v moravskoslezské oblasti. Ta byla motivována po slezských válkách mocenským zajištěním oblasti rakouského Slezska a později také nově získané Haliče.

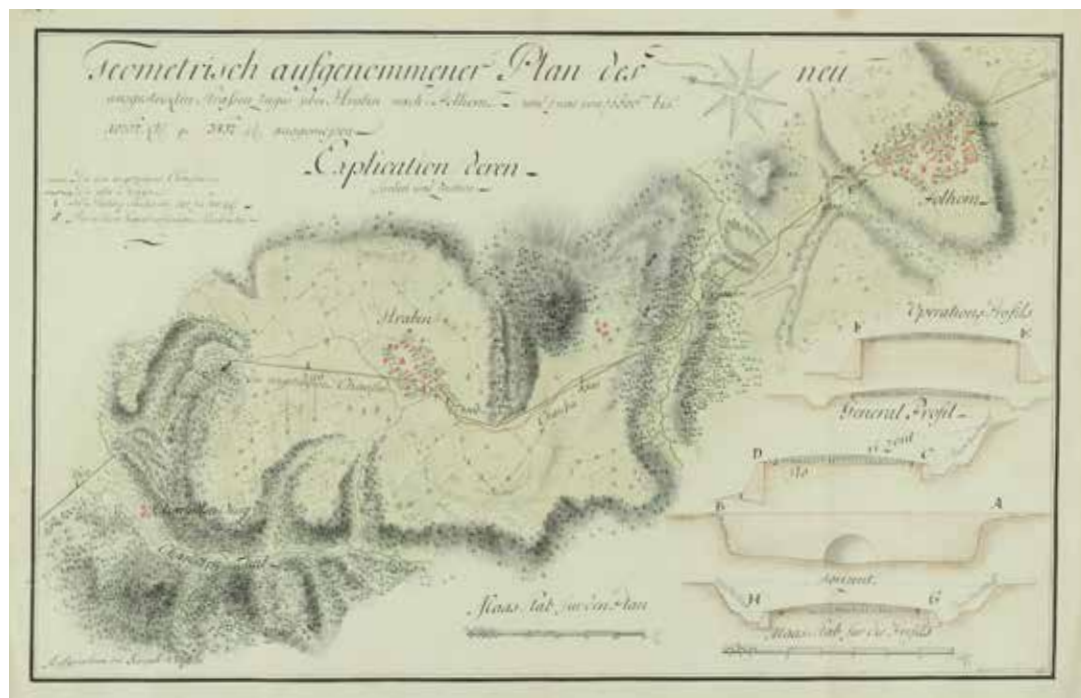
Silniční stavby 18. i 19. století se svým charakterem i trasováním značně odlišovaly od starších typů pozemních komunikací, které se maximálně přizpůsobovaly terénu a neměly pevný povrch. Nové „císařské“ silnice měly udržovat v maximální míře rovný směr, což způso-

Obrázek 3.64: Mapa Slezsko-haličské silnice Opava – Komárov

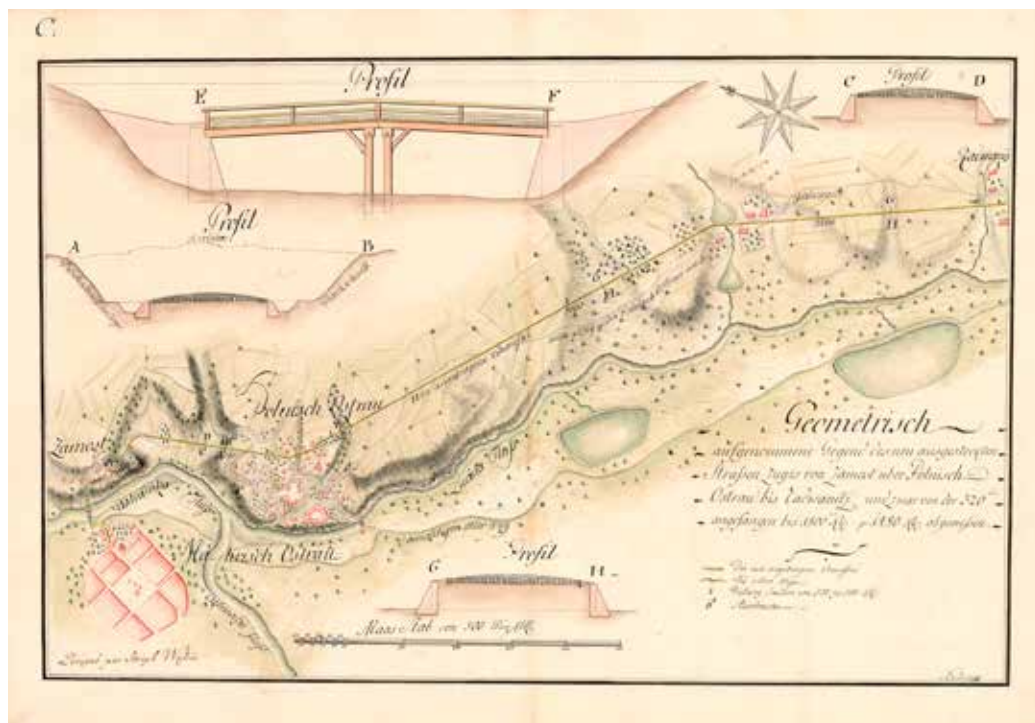
Zdroj: ZAO

Obrázek 3.65: Mapa Slezsko-haličské silnice Hrabyně – Polom

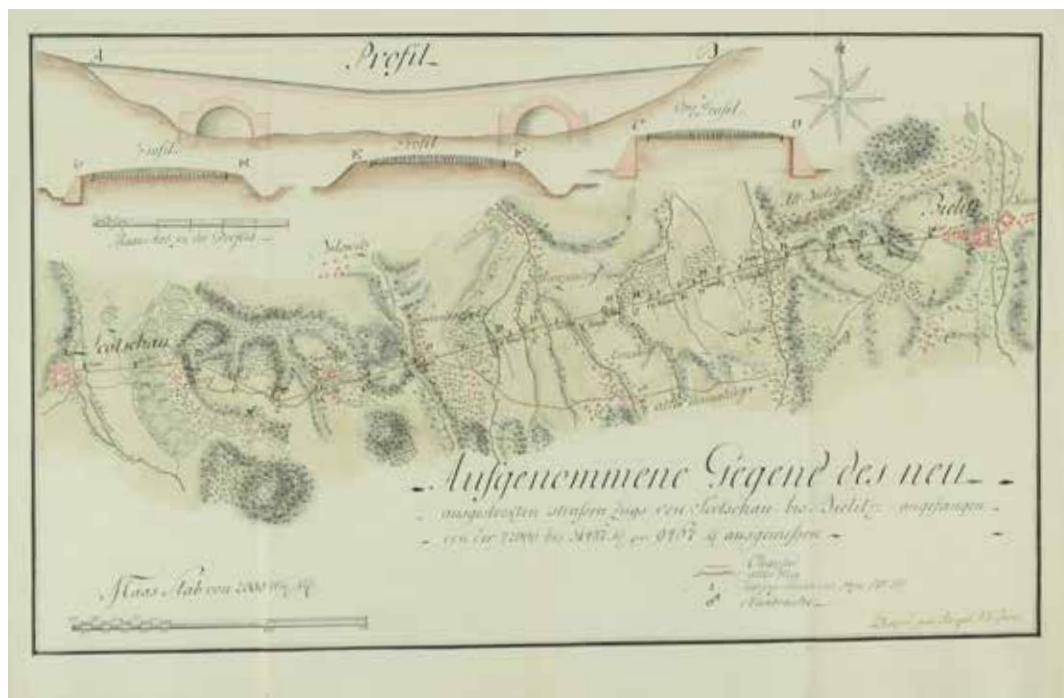
Zdroj: ZAO

Obrázek 3.66: Mapa Slezsko-haličské silnice Ostrava – Radvanice

Zdroj: ZAO

Obrázek 3.67: Mapa Slezsko-haličské silnice Skočov – Bílsko

Zdroj: ZAO

bovalo zábor nové půdy a občas i soudní spory s majiteli pozemků. Byly opatřeny odvodňovacími systémy a z hlediska zabezpečení ochrany před závějemi a větrem alejemi tvořenými užitečnými stromy. Jejich povrch měl klenutý tvar, který odváděl dešťovou vodu, a kamenný základ se šterkovou vrstvou, který měl zabezpečit dobrou sjízdnost.

Obrázek o tom, nakolik tyto mimořádně náročné stavby své doby ovlivnily krajinu, si můžeme učinit např. díky dochovaným unikátním rukopisným mapám, které byly vyhotoveny v 70. letech 18. století v souvislosti se stavbou slezsko-haličské silnice z Opavy do Těšína a Bílska (obr. 3.64–3.67). Stopu těchto velkorysých staveb můžeme nalézt v krajině dodnes, byť byly v pozdějších staletích modernizovány, rozšiřovány a překryty novým povrchem. Příkladem může být právě původní trasa zmiňované slezsko-haličské silnice, která vedla v úseku od Opavy do Ostravy až do roku 2015 fakticky po původní císařské silnici.

3.7.2 Vývoj dopravy – železnice

Již od 30. let 19. století dochází v českých zemích z hlediska vývoje dopravních systémů k podstatným změnám. Páteř nadregionálního obchodu tvořil doposud nevelký počet státem budovaných a udržovaných „císařských“ silnic. V případě vhodných přírodních podmínek mohly obdobnou roli plnit i splavněné toky významných řek, což ovšem nebyl případ sledované oblasti. Od počátku 30. let 19. století se však začíná v celém středoevropském prostoru rychle prosazovat nový dopravní systém – železnice. Právě železnice ovlivnila v průběhu 19. století významně tvářnost slezské krajiny a toto ovlivnění trvá až dodnes (obr. 3.68).

Dálková doprava formanskými vozy a dostavníky byla rychle nahrazována železnicí, která svojí kapacitou dopravu na silnicích v 19. století neskonale převyšovala. Města ležící na hlavních silničních trasách tak rychle ztratila svou atraktivitu, kterou naopak získávají regiony ležící v blízkosti nově budovaných hlavních železničních tahů. Tím byl položen na jedné straně základ

Obrázek 3.68: Nádraží v Dolní Lipové, kolem roku 1910

Zdroj: ZAO, SOKA Jeseník, f. Sběrka obrazového a fotografického materiálu Státního okresního archivu Jeseník

pro hospodářský rozvoj regionů ležících poblíž nových komunikačních tepen, na druhé straně tž proces znamená možnou regresi dříve dopravně výhodně „zasíťovaných“ oblastí, které zůstávají příliš dlouho stranou železnice. Historickou reflexi tohoto faktu ve sledovaném regionu trefně popsal již v roce 1851 v souvislosti s dovedením Severní dráhy Ferdinandovy na moravsko-slezsko-pruské pomezí pisatel opavské obchodní a živnostenské komory: „*Dříve, než do dopravního života zasáhla Severní dráha (císaře Ferdinanda), nacházel se ve Slezsku kvetoucí obchod především s Pruskem, který se uskutečňoval buď přes Krnov a Prudník, nebo přes Ratiboř. V okamžiku, kdy Severní dráha vytvořila bezprostřední spojení s pruskými drahami přes Bohumín, utrpěl slezský obchod, uskutečňující se přes Opavu, mocný úder a dosavadní silnice, přes které se obchodovalo, pustnou. Důležitá průmyslová centra, jako Opava, Horní Benešov, Bruntál, Krnov, Vrbno pod Pradědem, Ludvíkov či Zlaté Hory, ztrácí na svém významu.*“

Železnice, která se stala v mnoha směrech přímo ztělesněním průmyslového věku, měla vedle ekonomických dopadů také značný podíl na formování krajiny. Tyto výrazné liniové stavby znamenaly především zásah geomorfologický. Železniční těleso bylo třeba vystavět v co možná nejpřímějším směru a bez výrazného stoupání či klesání, což nutně znamenalo výstavbu řady nových mostů (případně viaduktů), zářezů, tunelů a vůbec si vyžádalo rozsáhlé úpravy okolního terénu. O jak náročné stavby se jednalo, si lze udělat obrázek v případě Moravskoslezské centrální dráhy (Olomouc – Krnov – Opava; Krnov – Jindřichov ve Slezsku), kde na 115 km dlouhé trati bylo třeba vystavět pět tunelů v úhrnné délce 744 m a jen mezi Hlubočkami a Domašovem musela dráha 22× překonávat řeku Bystřici. Poměrně náročná byla taktéž výstavba některých železnic na Jesenicku a na Těšínsku. Obecně lze konstatovat, že z hlediska dopadu na krajinu větší zásahy vyvolávala stavba hlavních tratí, dráhy lokální byly často stavěny s ohledem na úsporu financí se snahou co nejvíce je přizpůsobit terénu krajiny. Příkladem může být dvacetikilometrová úzkorozchodná dráha z Třemešné do Osoblahy, kde se nachází u obce Liptaň nejostřejší železniční oblouk v České republice (poloměr pouze 75 metrů). S ohledem na současný stav je však třeba si uvědomit, že v podstatě všechny železnice byly původně projektovány pouze jako jednokolejné, k výstavbě druhé (či dalších) kolejí mohlo dojít teprve poté, co prokázaly svou rentabilitu. Zdvoukolejnění se tak železničním společnostem povolovalo zpravidla až s výraznějším časovým odstupem. Například v případě Košicko-bohumínské dráhy byla druhá kolej stavěna postupně od konce 19. století, většina tratí této dráhy byla zdvoukolejněna do 30. let 20. století a jako celek teprve v roce 1955.

Výstavba železnice se významně dotkla také stavebního vývoje měst a obcí. Nešlo přitom zdaleka pouze o výstavbu železničních budov, které nabyly v některých případech zvláště po pozdějších přestavbách velmi reprezentativního vzezření (např. Opava-východ či Ostrava-Svinov), jinde tvořily poměrně unifikovanou železniční architekturu příslušných dopravních společností. Nádraží zpravidla přineslo do urbánního prostoru nový komunikační středobod, který bylo třeba spojit s městským centrem a v průběhu druhé poloviny 19. století tak vzniká fenomén nádražních ulic. Ty se stávají nejen živou dopravní tepnou, ale taktéž prostorem pro reprezentativní občanskou a komerční zástavbu. Parní železnice krajinu významně ovlivňovala také svými emisemi a hlukem. V 19. století byl tento jev vnímán rozporuplně. Zatímco většina venkovanů spatřovala v kouřící a rachotící lokomotivě minimálně v počátcích ohrožení svých agrokultivačních snah, pro jiné byla symbolem pokroku a prosperity. Prosperita byla v těchto úvahách spojena s hospodářským vzestupem a postupně shromažďovaná data dávala tomuto pohledu za pravdu. Vzájemný vztah mezi rozvojem hospodářství ve Slezsku a existující dopravní sítí, který krajinu silně ovlivnil, je patrný i z mapy, kterou na počátku 80. let 19. století nechala vyhotovit opavská obchodní a živnostenská komora. Je na ní zachycen stav železniční sítě ve Slezsku po ukončení výstavby hlavní železniční sítě v českých zemích, tj. na samém počátku éry výstavby lokálních drah. Zároveň je patrný rozvinutý průmysl Slezska v závěrečné fázi průmyslové revoluce.

3.7.3 Vegetace železničních a silničních komunikací a vliv dopravních staveb na fragmentaci krajiny

V otevřené zvláště krajině utváří těleso železnice výraznou terénní nerovnost a v urbanizovaných úsecích obvykle splývá s okolním terénem. Stálé disturbance způsobené železniční dopravou sice zabraňují vytvoření souvislého vegetačního krytu, vytváří však ze železnice ekotop, který je vhodný ke kolonizaci pro mnohé specifické druhy. Železnice tak představuje ideální migrační koridor, který umožňuje rostlinám překonávat i velké vzdálenosti. Většina ze zde nalézáných druhů jsou rostliny teplomilné, původem z jihu, kde se podobný typ výhřevných stanovišť nachází přirozeně. Během dlouhé historie železnice k nám byl nákladními vlaky z různých zemí dovážen rozmanitý materiál, který mnohdy obsahoval také semena rostlin. Z nádražních stanovišť pak dochází k šíření těchto zavlečených druhů do okolní krajiny a k následným invazím.

S šířením invazních, ale také plevelných rostlin podél železničních koridorů souvisí používání herbicidních přípravků, které mají za úkol toto šíření potlačovat. Tyto totální perzistentní herbicidy jsou zde dokonce používány v mnohem vyšších dávkách než v zemědělství, což však může vést k celé řadě negativních účinků. Mezi nejzávažnější je možné zmínit vytváření rezistentních populací vůči aplikaci herbicidů, které se tak mohou dále šířit do okolí, a také znečišťování podzemních a povrchových vod (Zurynek et al., 2008).

Problematikou železniční flóry se zabýval především Zdeněk Kilián (Kilián, 1960), jehož poznámky jsou významným zdrojem informací o rostlinstvu kolejí. Mnoho herbářových položek z ostravských kolejí nasbíral také havířovský přírodovědec Emil Burša (Burša, 1975).

Recentní floristický výzkum zaměřený na ostravskou železniční síť kolejí přinesl zajímavá zjištění. Pozornost byla věnována především nákladovým (seřaďovacím) nádražím. Jako druhově nejpestřejší byl vyhodnocen úsek Mariánských Hor, nejchudším pak úsek Třebovic. Železniční biotopy jsou tak optimálním refugiem mnoha ohrožených druhů, skvělým informačním zdrojem ke sledování počátků rostlinných invazí, ale také rizikovým faktorem v jejich šíření. Mapování kolejí je důležitým úkolem, který nám poskytuje informace o výskytu mnoha nových, vzácných i nebezpečných rostlinných druhů (Hlisnikovský, 2015).

Vegetace kolem silničních komunikací je specifickou kategorií, která má celou řadu zvláštností. Především se jedná o její funkčnost, například ochranu před hlukem, prachem, větrem či sněhem, nebo její estetickou stránku. Zároveň je tato vegetace zvláštní celou řadou faktorů ovlivňujících vegetaci ve spojení s užíváním silnic, mezi ně můžeme zařadit zvýšenou hladinu výfukových zplodin, prachu, či zimní solení silnic proti náledí.

Mezi nejznámější a dobře rozeznatelné prvky spojené s cestami patří bezesporu aleje, těch však v dnešní době spíše ubývá. Nejsou to však jen aleje, které jsou spojeny s komunikacemi, také bylinné či keřové patro má svou důležitou funkci. Jedná se hlavně o zpevnění terénu a jeho ochranu před erozí, která by hrozila především ve svahovitém terénu, případně ve svazích, které jsou budovány uměle při výstavbě silnic a dálnic. I zde tedy tvoří vegetace důležitý a jen těžko zastupitelný prvek krajiny. Poměrně novým je také přístup k této vegetaci jako k důležitému prvku ochrany biodiverzity v krajině, kdy je podél rychlostních silnic místo druhově chudých společenstev trav vysazována bylinná vegetace poskytující zázemí různým druhům hmyzu a motýlů (Kuras a kol., 2015).

I zde však může často docházet k šíření invazních či plevelných rostlin, pro které mohou cesty fungovat jako koridory pro jejich šíření, je proto třeba dbát zvýšené opatrnosti, a pokud je to možné, situaci přinejmenším monitorovat.

Vybudování dopravní sítě mělo za následek značnou fragmentaci krajiny. Tento dynamický proces má zásadní vliv na živou přírodu. Z hlediska ochrany přírody jde o závažný problém, který může mít katastrofické následky pro společenstva rostlin a živočichů, pro celé ekosystémy a následně i pro charakter krajiny. Dopady fragmentace se neprojevují hned, jsou však dlouhodobé a často nevratné.

K rozčleňování krajiny přispívají jednak přírodní procesy (vichřice, požáry, povodně či sesuvy), především však aktivity člověka. Největší podíl na tomto procesu má výstavba a využívání dopravní infrastruktury, dále pak zemědělství a urbanizace. V krajině vznikají menší a izolovanější jednotky, fragmentační bariéry pochopitelně také snižují potenciál krajiny pro rekreaci obyvatel a propustnost krajiny umožňující volný pohyb. K tomuto procesu se pak samozřejmě přidává ještě hluková a imisní zátěž. Pokud jsou v jednom migračním koridoru vybudovány dvě či více paralelních dopravních cest, na kterých je intenzivní provoz, dochází k tzv. dvojité fragmentaci, která již představuje prakticky neprůchodnou bariéru (Anděl, 2005; Zýka, 2016). Každý živočišný druh vnímá fragmentaci krajiny odlišně. Některé druhy se přizpůsobí jakémukoliv prostředí a zásah do krajiny je příliš neovlivní (prase divoké, holub hřivnáč, strakapoud velký). Mnohé druhy na fragmentaci reagují velmi citlivě a vyžadují celistvější prostředí (tetřev hlušec, vlk obecný). Zvířata využívají při pohybu z jednoho fragmentu do druhého tzv. biotopové koridory, často však musí překonávat silnice či železniční trať a dochází velmi často ke srážkám vozidel se zvěří (Anděl a kol., 2010).

Pozornost vzbuzují především migrace losa evropského. Ve sbírkách Slezského zemského muzea v Opavě se nachází dermoplastický preparát mladé samice losa, usmrcené v září 1977 vlakem mezi Jilešovicemi a Děhylovem na Opavsku. O tři roky později vlak usmrtil další mladou losí samici v Opavě-Palhanci. Další losi byli v regionu pozorováni i později (Hlavnice, Fulnek, Slezské Rudoltice, Krásné Loučky a další lokality). Nedávno byl zaznamenán výskyt losa v Ostravě, šlo o samici s mládětem, která se zdržovala v protihlukovém zeleném pásu poblíž frekventované silnice mezi Ostravou a Haviřovem. Plot, který zde byl instalován právě po předchozím úmrtí samce losa na stejném úseku této silnice počátkem září 2018, zabránil oběma zvířatům ve vstupu do vozovky, a tím jim patrně zachránil život. V roce 2017 se pak samec losa objevil u Otice-Rybníčků. Losi na naše území migrují z Polska, kde se v okolí Katovic vyskytuje nejbližší rozmnožující se populace tohoto v minulosti na našem území vyhubeného druhu.

3.8 Návrat k přírodě – turismus, rekreace a sport

Lidé v minulosti pohoří dlouho považovali za pustý, zlověstný a nebezpečný prostor obývaný temnými silami a přízraky, kam není radno vkročit. Jenže během druhé poloviny 18. století se v důsledku nepříznivých dopadů industrializace na města, vlivem sentimentálního rousseauovského kultu přírody, díky expedicím přírodovědců a záhy i romantickému konceptu děsivého „Vznešena“ hory v očích cestovatelů proměňují. Vlažný pohled cestovatele na kopce a skály se zabarvuje ohromením, úctou a krasocitem. Rodí se turistický pohled na horskou krajinu. Kdysi nehostinné a zákeřné „ne-místo“, se tak obrací v „místo“, kde si vědci, nadšení intelektuálové i výstřední umělci mohou prožít „autentické“, „minulé“, „panenské“ a „divoké“. Vše, čeho se v precivilizovaných městech nedostává.

Novou módní manýru pak mezi nejširší měšťanstvo vnese umělecký romantismus první poloviny 19. století svými zkazkami o krásách barev, světél a stínů horských velikánů i jejich blahodárně čistém vzduchu, v němž se dodnes obrňujeme „imunitou“. Jenže turisté se tím chytanou do pastí své vlastní modernity. Technické a stavební vymoženosti se totiž během 19. století stanou organickou součástí horské krajiny. Hromadně tištěná média ji zpopularizují. A moderní kolejová doprava zlepší její dostupnost pro stále hojnější počty nacionalistů, Čechů i Němců, kteří si ji ideologicky přivlastní. Přirozenost a pokrokovost, divoké a civilizované, natura a kultura se v horách skloubí do paradoxního – tedy moderního – vztahu.

Přijetím liberálního spolkového zákona z roku 1867 se uvolní nohy organizované horské turistice dodávající náročným výšlapům sportovní nádech v podobě samoučelného požitku z fyzického výkonu, který romantičtí turisté neznali. Vzorem se stanou britské (1857 Alpine Club) a rakouské (Österreichischer Alpenverein) alpinistické kluby. Ve Slezsku se přitom po-

ptávka po horské pěší turistice koncentruje na severu do Jeseníků, masivu Králického Sněžníku, Rychlebských hor a na jihu do Beskyd. Roku 1881 se zakládá Mährisch-Schlesischen Sudeten-Gebirgsverein, jehož členové mají v úmyslu během několika desetiletí zpomalizovat jesenické hřebeny: podávat zprávy o povětrí, šířit pohlednice, zřizovat horské stezky, ukazatele a odpočívadla, budovat rozhledny a vyhlídky, opatřovat je orientačními tabulemi a dalekohledy, zajišťovat levné jízdné, publikovat doporučení na dobré hostince, restaurace a ubytování (obr. 3.69, 3.70, 3.71). Spolek pořádá také exkurze, výstavy a přednášky. Zřizuje knihovnu, vydává vědecké spisy, mapy i tištěné průvodce. V českých zemích tak půjde o klub s širokým teritoriálním záběrem, centrálou v Jeseníku a řadou podřízených sekcí. Se členskou základnou 4003 osob k roku 1911 si v jesenických horách udržel hegemonii, a to i po vzniku Československa a navzdory úsilí Klubu československých turistů, se kterým naváže také řadu spoluprací.

Obrázek 3.69: Původní rozhledna na Pradědu, po roce 1912

Zdroj: ZAO, SOKA Jeseník, f. Sběrka obrazového a fotografického materiálu Státního okresního archivu Jeseník

Ještě než roku 1888 dojde k založení Klubu českých turistů, vzniká v roce 1884 Pohorská jednota Radhošť. Až poté se roku 1893, tedy s jistým zpožděním z důvodu absence německého zázemí v převážně slovanských Beskydech, otevře konkurenční organizace Beskidenverein se sídlem v Moravské Ostravě (od roku 1895 v Těšíně), která po roku 1918 zahrne přes 6000 členů.

Beskidenverein je aktivnější ve vydávání publikací a časopisů, ale oba spolky se soustředí na propagaci Beskyd prostřednictvím turistických průvodců, map a pořádáním rozmanitých osvětových akcí, divadelních představení, tanečních zábav, výletů, výstav, filmových projekcí i přednášek. Mezi oběma organizacemi se přitom během první poloviny 20. století rozhoří řada exemplárních nacionálně zbarvených konfliktů o „vládu“ nad horami. Boj se kupříkladu projeví třenicemi během výstaveb vlastních útulen nebo chat a výrazně se dotkne i značení turistických stezek. Není přitom nutně vždy česko-německy vyostřený. Němci se potýkají i s polským Towarzystwem Turystycznym, kdežto Pohorská jednota Radhošť naopak řeší rozdíly s Klubem českých turistů. Zatímco si pak Beskidenverein s 3690 členy k roku 1927 úspěšně přisvojí beskydské podhůří i některé významné vrcholy jako Babí hora, tak Pohorská jednota s počtem 6152 členů k roku 1934 opanuje oblast Pusteven, Radhoště i vrchol Velkého Javorníku.

Sjednocování tělovýchovy komunistickým režimem po roku 1948 pocítí i organizovaná turistika. Nejprve se všechny turistické kluby rozpustí v Sokole, aby mohly být 15. června 1950 na základě výnosu ministerstva národní bezpečnosti zrušeny. Turistické aktivity se během dalších let přesouvají převážně pod odbory turistiky tělovýchovných jednot Československého svazu tělesné výchovy a dochází ke znárodnění rozsáhlé turistické infrastruktury, která se z více než třetiny nachází v oblasti Sudet. Po odsunu Němců a nasazení správců na rozsáhlý majetek sloužící turismu dojde k výraznému úpadku i devastaci turisticky atraktivních oblastí. Významnou formou turismu se v poválečném Československu následně stane kromě osamělých výšlapů i masová rekreace pracujících, kterou bude organizovat Revoluční odborové hnutí.

Obrázek 3.70: Chata Jiřího na Šeráku, 1947

Zdroj: ZAO, SOkA Jeseník, f. Sbíрка obrazového a fotografického materiálu Státního okresního archivu Jeseník

Během 60. a 70. let pak dojde v horách Hrubého Jeseníku a Beskyd k proměně mnoha objektů, vybydlených stavení i mlýnů na chalupy i k výstavbě nových chat spojených s československým fenoménem tzv. druhého bydlení. K roku 1988 je v Jeseníkách dohromady 3822, v Beskydech pak 7132 chat a chalup. Pro Jeseníky bude přitom i během polistopadového období typické chalupaření, kdežto kopcovité a horské oblasti Beskyd jsou dodnes typické spíše chatařením.

V posledních desetiletích je naléhavým problémem trvale udržitelný turismus v horách. Do území se zvýšenou ochranou jako jsou CHKO spadají už od 60. a 70. let i horské pralesy, pastviny a hole Jeseníků i Beskyd, v nichž je nařízen rozsah povolených a zakázaných aktivit návštěvním řádem. „Příroda“, „autentičnost“ a „divokost“ má svou životnost, a tak je dnes na příděl. Ač se turistika reguluje, trendy nastoupené v horách 19. století dodnes přežívají. Ačkoli by běžkař, lyžař nebo cykloturista, který se v kopcích zjevuje okolo roku 1900, budil v romantickém turistovi Máchova ražení nevěřicný úžas, oba sbližuje prahnutí po „krásném“, „nezkaleném“ a „původním“. I když mezi členy Beskidenvereinu a současnými horskými turisty v Jeseníkách zeje více jak 100 let, spojuje je snaha své zážitky a dojmy sdílet, hodnotit a komentovat. Kdysi na papíře spolkového plátku, dnes pomocí smartphonu a sociálních sítí, o čemž svědčí akce jako 32 vrcholů Beskyd / 32 vrcholů Jeseníků. Lamentování tvrdého jádra slezských turistů nad zaneřádováním hor moderními vymoženostmi pak není žádnou novinkou. Hnutí za starou jednoduchost mezi středoevropskými organizacemi horských turistů a alpinistů se objevuje už na sklonku 19. století. Využívání rousseauovského mýtu posvátné přírody coby refugia před zhoubnými vlivy městského života se ale v tažení proti přebujelé stavební činnosti, z pohodlnosti či zatahování luxusu do hor nikdy nedočkalo valného přijetí. Návraty k rustikální idylce a domnělému asketizmu turistických „otců zakladatelů“ měly tvář v tvář moderním vymoženostem, plodům vědy a svodům neurvalého konzumismu úspěchy jen u hrstky ortodoxních alpinistů. Turisté tak v každé době sice cestují proti proudu času, prchají

Obrázek 3.71: Čertovy kazatelny v Rychlebských horách

Zdroj: Fotoarchiv SZM

dočasně před civilizací, ale neodmítají při tom technologický pokrok. Turista je tak typicky moderní figura, člověk hluboce zaklíněný mezi neskonalou touhou po „opravdovém“, „přírodném“ či „svobodném“ a neochotou upřít si při tom byť jen kousek pohodlí a přepychu.

Rekreace je volnočasová aktivita, která slouží především k odpočinku a odreagování od pracovních a jiných povinností. Cílem rekreace může být relaxace spojená s poznáváním přírody, estetický zážitek z krajiny, sport, rybaření atd. Rekreační využívání krajiny má samozřejmě vliv na okolní prostředí, dochází k ovlivnění krajiny činnostmi s rekreací spojenými. K negativním vlivům rekreace patří vandalismus, ilegální jízdy motorových vozidel v přírodě, stavby v krajině a přizpůsobení krajiny rekreačním účelům.

Rychlá industrializace, nárůst počtu obyvatel ve velkých městech a zhoršující se životní prostředí ve městech vedly obyvatele k životnímu stylu směřujícímu k návratu k přírodě. Přispěl k tomu i rozvoj dopravy a později změny v oblasti práce a s tím související volný čas. Také rozmanitost naší krajiny výrazně přispěla k rostoucímu zájmu o přírodu. Spojení hor, vodních toků, lesů a luk vytváří jedinečné prostředí pro různorodé trávení volného času, relaxaci a sport.

Tendence městských obyvatel stěhovat se v letních, ale i jiných obdobích mimo město se neobjevila náraz, měla dlouhý vývoj a zpočátku souvisela s rozvojem lázeňství. Postupem času vzrůstal zájem o rekreaci v individuálních objektech, které byly situovány v okolí přírody. Vznik chatářství se pojí s hnutím trampingu, které se k nám dostalo na počátku 20. století. Chaty, na rozdíl od chalup, byly vymyšleny a budovány přímo za účelem trávení volného času, seberealizace a zejména uspokojení jejich majitelů a stavitelů zároveň. Chalupaření má svůj původ již v 19. století, kdy převážně obyvatelé městských aglomerací a lidé ze středních vrstev začali trávit svůj volný čas na venkově. Vlastní chalupaření jako forma rekreace se rozvíjí až po druhé světové válce, což bylo dáno vylidňováním venkova a zejména odsunem Němců z pohraničí. V tomto období již byla na našem území silně zakořeněna tradice trávení volného času a rekreace v přírodě, chatách, chatkách a jiných rekreačních zařízeních. Tento trend do velké míry posílil a dále rozvíjel nastupující socialismus. Koncem 50. let se objevila první ze socialistických forem tzv. masové rekreace pracujících.

Kromě pěší turistiky je velmi oblíbená cyklistika a cykloturistika. V 90. letech 20. století nastal boom horských kol, což změnilo charakter návštěvnosti přírody. V Klubu českých turistů vznikla sekce cyklistiky a zavedlo se zvláštní značení cyklotras a cykloturistických tras. Bylo vybudováno množství asfaltových cyklostezek v dosud málo zasažených územích. Cyklostezky jsou často projektovány na březích řek a potoků, kde představují vážný zásah do břehů (ničí porost, reliéf i horninové podloží, často i přirozenost samotného toku) a přetínají přirozené cesty volně žijících živočichů k vodě.

Horské prostředí (Jeseníky, Beskydy) je využíváno k rekreačním aktivitám v každém ročním období. Lyžování původně sloužilo k dopravě, v průběhu 20. století se postupně stalo oblíbenou sportovní a rekreační aktivitou. Díky velkému zájmu o zimní sporty je lyžařské infrastrukturu věnována značná pozornost. Na mnoha místech stavby spojené se zimními sporty změnily charakter horské krajiny (sjezdovky, lyžařské vleky, lanovky, parkoviště, rekreační objekty, problémem je i umělé zasněžování).

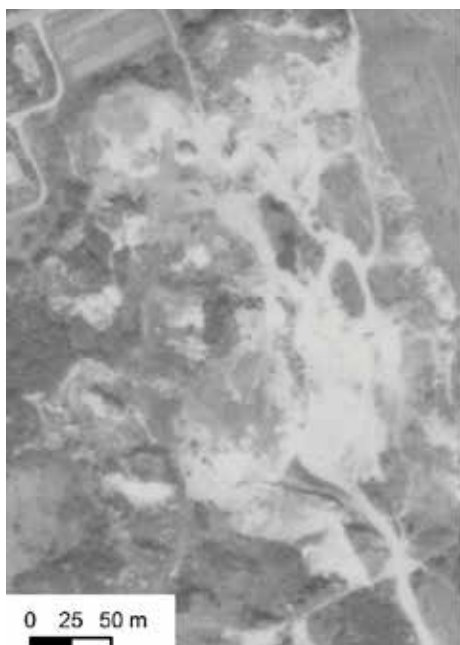
Voda, tekoucí i stojatá, byla k odpočinku a sportu vyhledávána již odnepaměti. Nejprve vznikaly říční lázně na březích řek, později koupaliště a aquaparky. Ke koupání jsou využívány také zatopené lomy a pískovny. Aktivitou úzce spojenou s vodou je rybaření a vodní turistika. Jízda na koni není dosud zcela běžná, přesto v okolí jezdeckých areálů může být její vliv na přírodu a krajinu zřetelný. Přímé škody na přírodě bývají vesměs zanedbatelné (sešlap rostlin). Naproti tomu motorismus je aktivitou velmi problematickou s řadou negativních vlivů na přírodní prostředí i strukturu krajiny (hluk, emise, úniky provozních náplní, eroze, ničení organismů, fragmentace krajiny atd.). Rekreační provoz terénních automobilů, motocyklů, čtyřkolek nebo sněžných či vodních skútrů vážně poškozuje jednotlivé složky přírody. Ilegální jízdy na terénních strojích v krajině (tzv. divoký motokros) mají neustále rostoucí tendenci; tento problém je

Obrázek 3.72: Zatopená poklesová kotlina Darkovské moře na ortofotu z roku 2009

Popelka, Popelková, Mulková, 2016, s. 145

Obrázek 3.73: Odval dolu Doubrava na leteckém snímku z roku 1971 (vlevo). Na stejném místě zábavný park DinoPark Ostrava zobrazený na ortofotu z roku 2018 (vpravo)

Popelka, Popelková, Mulková, 2016, s. 144

modelově řešen především na území CHKO Beskydy, CHKO Jeseníky a CHKO Poodří. Zejména v chráněných krajinných oblastech a přírodních rezervacích je nutné při veškerých rekreačních aktivitách dodržovat určité povinnosti tak, aby nedocházelo k poškozování krajiny a přírody.

Také některé rekultivované plochy ostravsko-karvinského revíru nyní slouží k rekreaci. Zajímavou vodní plochou, která slouží jako rekreační a sportovní zóna, je takzvané Darkovské nebo také Karvinské moře (obr. 3.72, 3.73). Jedná se o zatopenou poklesovou kotlinu, která vznikla v důsledku hlubinné těžby černého uhlí. Má rozlohu víc než 30 hektarů a hloubku 25 metrů.

Příkladem nového využití plochy odvalů ostravsko-karvinského revíru může být někdejší velký odval Dolu Doubrava. Na tomto místě byl vybudován a v roce 2009 otevřen zábavní park s názvem DinoPark Ostrava (obr. 3.74).

3.9 Vztah člověka a krajiny na území českého Slezska

Krajina českého Slezska je velice rozmanitá jak svým přírodním charakterem (od horských oblastí Jeseníků a Beskyd až po ostravskou pánev), tak historicky ovlivněnou strukturou osídlení. Tuto heterogenitu zachytilo již vymezení oblastí v kapitole 1. 1.

Pro sociologický výzkum vnímání krajiny byl stejně jako v šesté kapitole zvolen smíšený metodologický přístup (např. Creswell, 2002), který komplementárně kombinuje kvantitativní a kvalitativní metody s cílem dosáhnout vyšší validity výzkumu. Konkrétně bylo realizováno kvalitativní šetření formou skupinových diskuzí (focus groups) dle připraveného scénáře. V rámci tohoto výzkumného designu byly v roce 2018 provedeny skupinové diskuze v pěti oblastech (Jeseníky, Opavsko, Hlučínsko, Ostravsko, Těšínské Slezsko). Vytvořeny byly dvě cílové skupiny. První se zaměřila na osoby zabývající se o historii území, ve kterém žijí, a členy místních spolků, druhá na mládež ve věku 14 až 17 let, navštěvující místní školy. Celkem se konalo 10 skupinových diskuzí, jejichž cílem bylo zjistit, v jakých kategoriích cílové skupiny vnímají územní identitu, jaký mají vztah k území, kde žijí, jaké změny v území pozorují, jak vidí budoucnost v území, kde žijí. Z focus groups byl pořízen anonymizovaný zvukový záznam, který byl následně přepsán.

Druhým přístupem bylo kvantitativní reprezentativní šetření, které proběhlo formou osobních standardizovaných rozhovorů se zápisem do záznamového archu (face to face) metodou CAPI/PAPI. Cílem průzkumu bylo získat validní data, na jejichž základě byly identifikovány faktory podílející se na formování národní a kulturní identity obyvatel tohoto národnostně smíšeného regionu. Dotazy směřovaly např. na vztah obyvatel k regionu, ve kterém žijí, na jejich historickou paměť, na to, jak vnímají vztahy k území a k národní identitě apod. Průzkum se realizoval na území českého Slezska a v moravských částech MSK. Výběr respondentů proběhl stratifikovaným víceetapovým náhodným výběrem dle pohlaví, věku a osmi podoblastí, konkrétně Těšínského Slezska, Ostravska (moravská a slezská část), Opavska, Hlučínska, Jeseníků (část v MSK a část v OLK). Kontrolní/referenční skupinu tvořili obyvatelé moravské části MSK (viz obrázek níže). Základní soubor zahrnoval všechny obyvatele pobývajících na sledovaném území historického českého Slezska a moravské části MSK ve věku 18 a více let. V oblasti žil k 1. lednu 2019 celkem 1 241 629 obyvatel, z toho ve slezské části území se jednalo o 906 948 obyvatel (pro vymezení oblasti bylo využito územní dělení dle obcí, u 16 obcí, kterými prochází hranice Slezska, je počet obyvatel spočítán dle vrstvy adresních bodů RUIAN). Základní soubor osob ve věku 18 a více let tvoří 1 050 630 obyvatel, z toho 769 554 obyvatel žije na území českého Slezska. Vybráno bylo 3 002 respondentů. Pro výpočet charakteristik za celé české Slezsko byly hodnoty převáženy dle podoblastí, věku a pohlaví tak, aby se jednalo o reprezentativní soubor (odstranění vlivu stratifikace).

3.9.1 Hodnocení krajiny českého Slezska a porovnání oblastí

Vnímání krajiny ovlivňuje mnoho faktorů od jejího charakteru přes hodnotové systémy respondentů a jejich věk až po historické souvislosti osídlení. Právě tyto historické souvislosti sehrály při hodnocení krajiny českého Slezska významnou roli. Úhel pohledu na hodnocení krajiny, spokojenost s životními podmínkami a vztahy s komunitou se liší u rodáků a přistěhovaných osob. Stejně tak se liší kvalita života lokálních komunit a váha, kterou prostředí, v němž žijí, přikládají.

Z výkumu vyplynulo, že v Jeseníkách a na Opavsku jsou lidé se svým životem nejspokojenější. Rovněž zde byly dosaženy nejvyšší hodnoty spokojenosti s krajinou, kde žijí. Na základě kvantitativního sociologického výzkumu se prokázala kladná vazba (Personův koeficient korelace 0,492) mezi celkovou spokojeností s životem a spokojeností s okolní krajinou/prostředím,

Tabulka 3.3: Hodnocení celkové spokojenosti s životem a dílčí spokojenosti s okolní krajinou včetně rozdílů v intenzitě vztahu mezi podoblastmi

Území	Průměrná spokojenost		Intenzita vztahu (Pearsonův korelační koeficient)
	Celková	Okolní prostředí/krajina, kde žijete	
České Slezsko	72,2	71,4	0,492
Jeseníky OLK	71,4	73,6	0,558
Jeseníky MSK	76,3	83,6	0,467
Opavsko bez Hlučínska	75,6	76,1	0,464
Hlučínsko	69,8	67,4	0,618
Ostravsko – slezská část	69,0	66,3	0,448
Těšínské Slezsko	71,2	70,9	0,482
Ostravsko – moravská část	59,3	50,7	0,608
Jiná část MSK	73,1	70,4	0,458

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologické šetření oblasti českého Slezska, 2019

Pozn.: Průměrné hodnocení přeškolené na škálu 0–100, u otázky A1a Jak jste spokojen/a celkově se svým životem A1n Jak jste spokojen/a s okolní krajinou/prostředím kde žijete). Hodnoty převážené pod pohlaví a věku a u českého Slezska i podle populační váhy podoblasti

Tabulka 3.4: Hodnocení krajiny českého Slezska pomocí sémantického diferenciatu

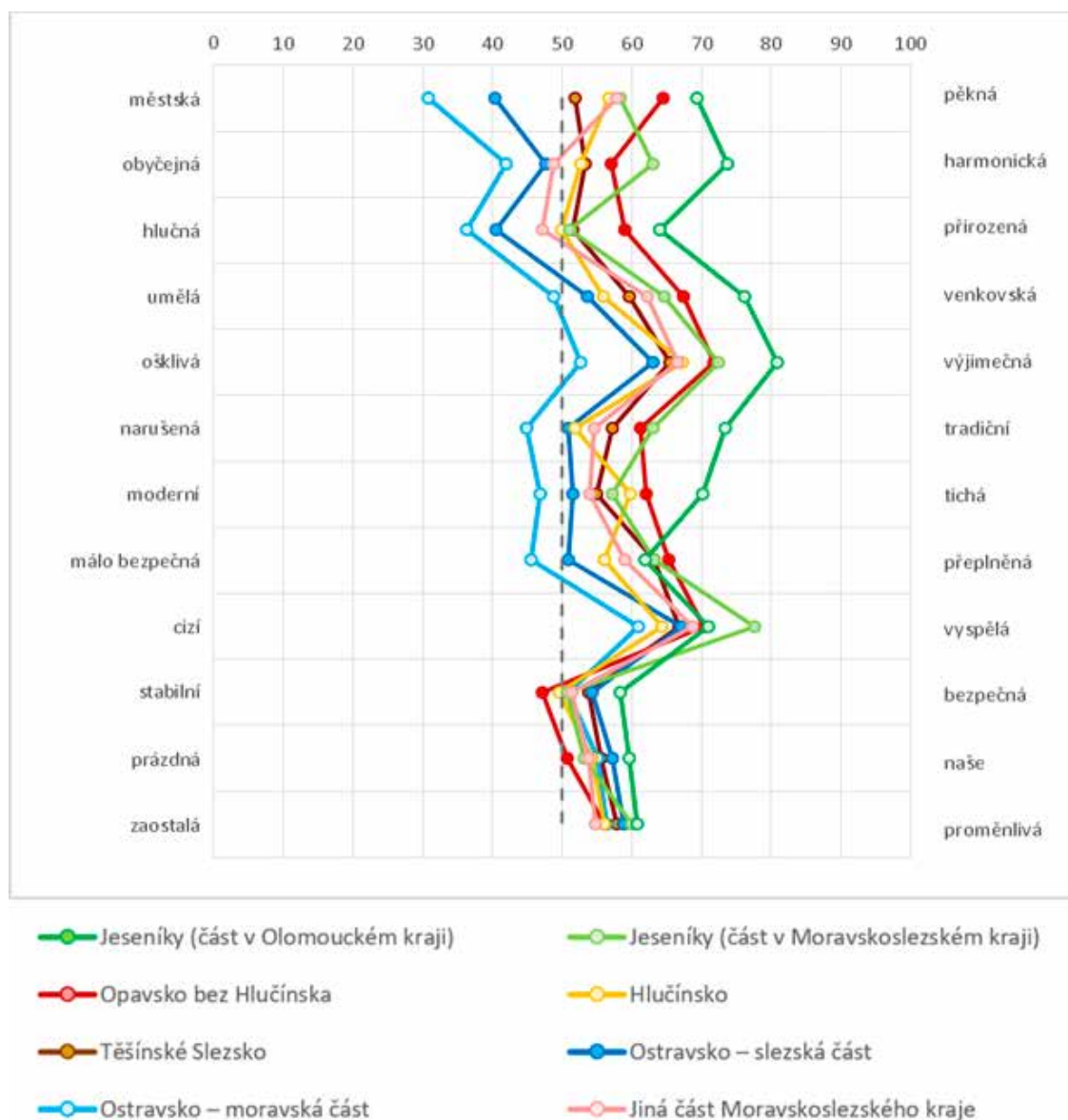
	Hodnocení		Počet	Směr. odchylka
ošklivá	66,7	pěkná	2235	25,84
narušená	56,7	harmonická	2232	27,71
umělá	60,0	přirozená	2229	26,01
městská	52,4	venkovská	2231	30,39
obyčejná	53,9	výjimečná	2230	25,41
moderní	56,4	tradiční	2231	25,32
hlučná	50,9	tichá	2228	27,51
prázdná	55,1	přeplněná	2227	22,44
zaostalá	57,7	vyspělá	2229	23,42
málo bezpečná	60,0	bezpečná	2229	25,59
cizí	67,9	naše	2232	24,77
stabilní	52,4	proměnlivá	2230	25,15

Zdroj dat: ACCENDO, SZM, Sociologické šetření oblasti českého Slezska – Část B., 2019

Pozn.: Průměrný postoj v podoblasti na základě otázky B4: Jak na Vás působí okolní krajina, ve které žijete? Přeškálováno na 0 až 100. Hodnoty jsou převáženy na území českého Slezska podle podoblasti, věku a pohlaví

Respondenti charakterizují krajinu českého Slezska jako naši, pěknou, přirozenou a bezpečnou. Velké rozdíly respondentů byly identifikovány u adjektiv/faktorů městská x venkovská, narušená x harmonická, hlučná x tichá, což je dáno rozdílným charakterem území. Na základě korelační analýzy, lze tvrdit, že pokud lidé považují krajinu za pěknější, tak ji také považují za harmonickou. Lidé, kteří svou krajinu považují za ošklivější, ji spíše považují za narušenější a za umělou.

Obrázek 3.75: Hodnocení krajiny dle podoblastí

Zdroj dat: ACCENDO, SZM, Sociologické šetření oblasti českého Slezska – Část B., 2019

Pozn.: Průměrný postoj v podoblasti na základě otázky B4: Jak na Vás působí okolní krajina, ve které žijete? Přeškálováno na 0 až 100

Z hlediska analyzovaných profilů hodnocení charakteristiky krajiny nejvyšších průměrných hodnot dosáhlo Jesenícko a Opavsko. Za nejpěknější svou krajinu považují lidé v Jeseníkách, v části patřící OLK je průměrná hodnota 80,8 a v části patřící MSK je průměr 72,4. U obou podoblastí máme poměrně nízkou hodnotu směrodatné odchylky, postoje obyvatel v každé podoblasti jsou tedy velice homogenní.

Naopak jako krajinu s nízkou estetickou hodnotou ji vnímají lidé žijící v moravské části Ostravska s průměrnou hodnotou 52,7 a s mírně vyšší směrodatnou odchylkou (názory obyvatel na estetickou hodnotu městské a průmyslové krajiny se tedy různí). Průměrná hodnota z dotazníkového šetření odpovídá středu hodnotící škály, proto můžeme doplnit interpretaci o výsledky z kvalitativního výzkumu. V něm bylo zjištěno, že lidé na Ostravsku svou krajinu považují buď za výrazně narušenou a špinavou, nebezpečnou, s místy „nikoho“, která jsou divoce zarostlá buší, nebo za výrazně moderní, industriální, pěknou.

3.9.2 Jeseníky

Horská zalesněná a členitá krajina Jeseníků, jejíž nejcennější části spadají do CHKO Jeseníky, a jejího podhůří je vnímána pozitivně i v ní žijícími obyvateli. Z hlediska pozitivního hodnocení krajiny nejvyšších hodnot dosahuje Jesenícko v OLK. Nižších hodnot dosahuje průměrné hodnocení obyvatel z MSK, přestože jsou nejvíce spokojeni s krajinou, kde žijí. Slezská část Jeseníků v OLK má téměř u všech charakteristik hodnocení krajiny vyšší průměrné hodnoty, které u většiny podotázek odpovídají pozitivnějšímu vnímání krajiny. Pouze u otázky cizí x naše průměrné hodnoty odpovědí z Jeseníků v MSK výrazněji převyšují odpovědi z Jeseníků. Tento výsledek můžeme interpretovat následovně. Respondenti přiklánějící se více k hodnocení krajiny, v níž žijí jako „naše“, ji více pokládají za součást své identity. Tomu i odpovídá výše uvedená spokojenost s prostředím, kde žijí. S ohledem na korelaci mezi cizí x naše

Tabulka 3.5: Vnímání krajiny u obyvatel v oblasti Jeseníků

	Jeseníky OLK			Jeseníky MSK		
	Průměr	Počet	Sm. odchylka	Průměr	Počet	Sm. odchylka
Ošklivá – pěkná	80,8	305	18,50	72,4	375	21,87
Narušená – harmonická	73,3	301	20,78	63,0	375	29,43
Umělá – přirozená	76,1	305	20,12	64,7	376	24,74
Městská – venkovská	69,3	305	22,65	58,2	376	24,34
Obyčejná – výjimečná	73,7	305	20,46	63,0	375	23,19
Moderní – tradiční	70,1	305	20,93	57,1	376	25,91
Hlučná – tichá	63,9	305	20,05	51,0	376	24,40
Prázdná – přeplněná	59,7	305	19,51	53,2	374	18,55
Zaostalá – vyspělá	60,8	305	18,91	60,0	376	20,53
Málo bezpečná – bezpečná	61,8	302	19,12	63,1	376	22,23
Cizí – naše	70,9	305	19,70	77,5	376	22,22
Stabilní – proměnlivá	58,4	302	21,37	50,7	376	26,55

Zdroj dat: ACCENDO, SZM, Sociologické šetření oblasti českého Slezska – Část B., 2019

Pozn.: Průměrný postoj v podoblasti na základě otázky B4: Jak na Vás působí okolní krajina, ve které žijete? Přeškálováno na 0 až 100. Hodnoty jsou převáženy podle věku a pohlaví

a umělá x přirozená je však zřejmé, že obyvatelé moravskoslezské části Jeseníků považují za svou krajinu přirozenou, krajinu bez lidských zásahů, s níž se identifikují. U obyvatel olomoucké části Jesenicka je nejsilnější vztah⁴¹ mezi faktory prázdná x plná a tradiční x moderní (0,900) a mezi prázdná x plná a městská x venkovská (0,893). Obyvatelé se tedy shodují, že čím je více je krajina městskou a moderní, tím je prázdnější, respektive, čím více je krajina venkovská a tradičnější, tím je plnější.

Dále výstupy z kvantitativního šetření ukazují, že v Jeseníkách platí, že čím jsou lidé starší, tím více považují krajinu za „jejich“, v té části Jeseníků, která spadá do MSK je potom tento vztah ještě o něco silnější než v části, která leží v OLK. V Jeseníkách v MSK lidé v nejvyšší věkové kategorii 65 a více let považují krajinu, ve které žijí za „hlučnější“ a více městského rázu než lidé z nižších věkových kategorií⁴².

Z kvalitativního šetření vyplývá, že obyvatelé Jesenicka považují za nejkrásnější rozlehlé lesy. Dominantou krajiny je hora Praděd, je vidět z okolních stran téměř odevšad. Kamkoli vystoupáte, dojdete k nádherným panoramatickým pohledům na hřebeny Jeseníků, nebo do krásných dlouhých údolí. Respondenti uvedli: „*Je tu zajímavý druh zvlněné krajiny, hodně malých a větších kopečků a téměř žádné roviny. Údolí, dlouhé stráně, hodně lesů. To asi nikde jinde v Čechách není a je to tu nejhezčí*“ (Hrušková a kol., 2019, s. 89).

V lesích jsou zajímavým, přirozeným způsobem rozmístěny, krásné skalní stěny, které svou stavbou a rozlehlostí umí překvapit nové příchozí a vždy potěší i starousedlíků. Respondenti uvedli, že jim vyhovuje menší rozvoj turistiky v Jeseníkách, protože jim je lidé nejednotlivě ničit. Vyjádřeno respondentem z Vrbenska: „*Mně se líbí tady ty kopce, které nejsou turisticky značené, například Medvědí vrch, to je jeden, podle mě jeden z nejhezčích vrchů. Orlík je další, to jsou prostě nejpěknější kopce. Praděd je samozřejmě taky pěkný, ale bohužel ten rozvoj turistiky bych řekl, že mu značně škodí*“ (Hrušková a kol., 2019, s. 89).

Mezi Beskydami a Jeseníky je dle vnímání respondentů také rozdíl v osídlení. V Jeseníkách jsou lidé v údolích a na samotách jsou už jen chaty, zatímco v Beskydech sídlí lidé i v nejvyšších místech na samotách, kde např. pasou stáda. „*Lesy, byla jsem i v Beskydech a všude možné, jsou tam takové malebnější lesy, ale tady jsou drsnější, divočejší a to je lepší*“ (Hrušková a kol., 2019, s. 89).

Respondenti uvádějí dále, že počátkem těžební důlní činnosti došlo ke spálení původních bukových lesů, vznikly pastviny, na kterých byl chován dobytek, a následovně byly vysazeny smrky pro potřebu rychle rostoucího dřeva. Toto rozhodnutí považují za nešťastné, jelikož se stalo příčinou dnešní kůrovcové kalamity, která výrazně postihla níže položené smrkové porosty v Jeseníkách.

Dle současných i minulých informací, které mají respondenti z médií, je ve Vrbně pod Pradědem a v Karlové Studánce nejčistší vzduch ve střední Evropě. Město Vrbno pod Pradědem, dříve Vrbno ve Slezsku leží dle respondentů v nejpěknějším údolí v Jeseníkách.

Velká změna v území je očekávána s výstavbou nové přehrady v Nových Heřminovech, jelikož v území hrozí nedostatek vody nebo naopak velmi nebezpečné povodně. Jesenicko zažilo v historii již mnohokrát ničivé povodně. Všichni respondenti mají své zkušenosti i oprávněné obavy z opakování živelných katastrof.

3.9.3 Opavsko

Území Opavska bez Hlučínska je tvořeno Opavskou a Vítkovskou pahorkatinou, jedná se především o zemědělskou krajinu s výjimkou podhorské oblasti Vítkovska. „*V té severní části opavského okresu nevidím žádnou typickou krajinu, to je klasika, ty vesnice, pole*“ (Hrušková

⁴¹ Měřeno prostřednictvím Kendallovo tau-b.

⁴² Viz tabulky v příloze, které srovnávají průměrné hodnoty odpovědí na otázku B4 jak na vás působí okolní krajina, ve které žijete ve třech věkových kategoriích v jednotlivých podoblastech.

Tabulka 3.6: Vnímání krajiny u obyvatel v oblasti Opavska

	Průměr	Počet	Sm. odchylka
ošklivá – pěkná	71,7	364	23,15
narušená – harmonická	61,2	364	24,42
umělá – přirozená	67,3	362	23,25
městská – venkovská	64,5	362	26,93
obyčejná – výjimečná	57,0	363	22,88
moderní – tradiční	62,0	362	22,09
hlučná – tichá	58,9	362	23,49
prázdná – přeplněná	50,7	362	19,07
zaostalá – vyspělá	56,0	362	16,62
málo bezpečná – bezpečná	65,3	362	20,85
cizí – naše	70,4	362	22,78
stabilní – proměnlivá	47,2	362	19,37

Zdroj dat: ACCENDO, SZM, Sociologické šetření oblasti českého Slezska – Část B., 2019.

Pozn.: Průměrný postoj v podoblasti na základě otázky B4: Jak na Vás působí okolní krajina, ve které žijete? Přeškálováno na 0 až 100. Hodnoty jsou převáženy podle věku a pohlaví

a kol., 2019, s. 57). Lidé žijící na Opavsku považují svou krajinu za „pěknou“, „naší“ a „přirozenou“, která je „stabilní“. Odpovědi respondentů v oblasti vykazují nízkou variabilitu, ale lze konstatovat, že na Opavsku starším lidem přijde krajina víc „venkovská“ a „stabilní“, než se jeví lidem mladším⁴³.

Výstupy hodnot z kvantitativního šetření ukazují, že na Opavsku existuje velmi silný pozitivní vztah⁴⁴ mezi faktory stabilní x proměnlivá a prázdná x přeplněná, což lze interpretovat tak, že obyvatelé Opavska považují plnější krajinu za proměnlivější a stabilní za prázdnější.

Další identifikované pozitivní vztahy jsou mezi faktory zaostalá x vyspělá a faktory hlučná x tichá a moderní x tradiční. Ukazuje se, že čím je krajina vyspělejší, tím je tišší a také tradičnější. To vede k zamyšlení, protože obecně lze předpokládat, že čím je krajina modernější, tím je vyspělejší, protože modernizace je obvykle považována za pozitivní. To, že tuto skutečnost obyvatelé Opavska takto nevnímají, lze vysvětlit tím, že ve své krajině sice vidí moderní změny, ale nepovažují je pro krajinu a pro život v ní za pozitivní, preferují tradiční hodnoty, což poukazuje i na vyšší míru konzervativnosti obyvatel. Obyvatelé Opavska mají velmi silný vztah ke svému území, žijí zde po mnoho generací a i ti, pro které Opavsko není historicky jejich domovem, jsou pyšní na bohatou historii slezského Opavska. Dostupné jsou zde vzpomínky předků či zápisy úvodních obyvatel o podobě a životě v krajině před nástupem moderních zemědělských metod.

Negativní vazby jsou u faktoru stabilní x proměnlivá spolu s faktory ošklivá x pěkná a cizí x naše. Obyvatelé Opavska tedy považují stabilní krajinu za pěknější a více si ji přisvojují.

V kvalitativním výzkumu respondenti uvedli, že na Opavsku jsou stále zemědělci či farmáři, kteří hospodaří specifickým způsobem dochovaným z doby komunismu, obdělávají tedy velká

⁴³ Viz tabulky v příloze, které srovnávají průměrné hodnoty odpovědí na otázku B4 jak na vás působí okolní krajina, ve které žijete ve třech věkových kategoriích v jednotlivých podoblastech.

⁴⁴ Měřeno prostřednictvím Kendallovo tau-b.

pole a využívají těžkou zemědělskou techniku. Rovněž zdejší velké zemědělské společnosti obhospodařují mnoho hektarů půdy s monokulturami, což negativně ovlivňuje krajinu, neboť Opavsko je považováno za zemědělskou oblast.

Charakter krajiny na Bruntálsku určovalo vlastnictví půdy státními statky, na rozdíl od JZD na Opavsku. V rámci pozemkového fondu se v 90. letech postupně státní vlastnictví drobilo mezi spoustu malých vlastníků a dnes je veškerá půda v pronájmu. Oproti Opavě jsou podmínky na Bruntálsku podhorské a zaměřují se zde spíše na travní porosty, chov skotu, krav či koz. Jak na Opavsku, tak na Bruntálsku však pronájmy půdu likvidují. Pozitivní roli vlastnictví se věnovala i práce socioložky Jarmily Premusové (1999). Ukázalo se, že nájemci půdy uvažují pouze v horizontu maximálně 10 let, nechovají se k půdě jako hospodáři, pouze využívají její potenciál, a pak ji ve špatném stavu vrací. Půda je zhutňována, nevzdušná, snižuje se podíl humusu a tím i její dlouhodobá kvalita, jak dokládá výpověď respondenta. *„Jako člověk Vám mohu konkrétně říct, že jsem si postavila domeček na okraji Opavy na malém poli. Ta půda je strašlivě znehodnocená, úplně strašně zhutněná, bez špetky humusu, neroste tam vůbec nic. Já opravdu obdivuji regenerační schopnost přírody, že to díky Bohu vypadá tak, jak to vypadá“* (Hrušková a kol., 2019, s. 57).

Respondenti vedle výše uvedených změn způsobených nevhodným zemědělstvím velmi negativně vnímají kůrovcovou kalamitu, která velmi intenzivně postihla celé Česko, např. dle výpovědi respondenta z Vítkovska: *„Jezdím na Vítkovsko a tam to jsou už holiny, to je katastrofa, to je něco neuvěřitelného. My jsme jezdili domů do Klokočova na Hadinku takovým lesním tunelem a teď jedeme planinou, tam není nic, katastrofa“* (Hrušková a kol., 2019, s. 59). Další obavy jsou ze znečištěného ovzduší, které tradičně přichází z Ostravy.

3.9.4 Hlučínsko

Na Hlučínsku je především zemědělská krajina s menším výskytem lesů. Historicky zde bylo více zemědělských polností. Dle výpovědi respondenta z Vřesiny u Hlučina: *„Les byl původně kolem celé Vřesiny, dnes to je takový neudržovaný prales. Kdysi v tom lese rostly houby, maliny, ostružiny, vonělo jehličí, byla to nádhera. A teď je to prostě prales. Tam když se někdo ztratí, tak ho nenajdete, nikdo se o les nestará“* (Hrušková a kol., 2019, s. 40). Mladá generace považuje místní krajinu za zajímavou a hezkou, ale projevují obavy ze stále rozšiřující se zástavby způsobené suburbanizací, která nezvratně mění krajinný ráz. Za negativní považují životní prostředí zničené hornictvím, skládkami, elektrárnami. Klíčové je pro ně ovzduší znečištěné emisemi, dle respondenta z Hlučina: *„Od Ostravy se táhne černý mrak a občas postupuje i na Hlučín. Koksovna překračuje emisní limity, ten dým má vlastně být bílý, ale on je až úplně černý a štiplavý. Je to jeden z těch nejhorších stupňů a stále se to nějak přehlíží. Vzduch je tu cítit podle toho, jestli foukne od Ostravy nebo od Kravína“* (Hrušková a kol., 2019, s. 41).

Výstupy z kvantitativního šetření ukazují, že průměry u jednotlivých faktorů vnímání krajiny se nachází ve středu hodnotící škály s výjimkou vyšších hodnocení u faktorů ošklivá x pěkná a cizí x naše. Obyvatelé Hlučínska tedy považují krajinu, ve které žijí, za pěknou a svoji. Jednotlivé faktory vnímá obyvatelé na Hlučínsku homogenně (viz hodnoty směrodatných odchylek). V porovnání s Opavskem se obyvatelé Hlučínska dle všech věkových kategorií⁴⁵ v názoru na krajinu shodují.

Výstupy hodnot z kvantitativního šetření ukazují, že na Hlučínsku existuje silnější pozitivní vztah⁴⁶ mezi faktory cizí x naše a prázdná x přeplněná, což lze interpretovat tak, že čím je krajina přeplněnější, tím víc ji obyvatelé Hlučínska považují za svou. Což můžeme i vzhledem

⁴⁵ Viz tabulky v příloze, které srovnávají průměrné hodnoty odpovědí na otázku B4 jak na vás působí okolní krajina, ve které žijete ve třech věkových kategoriích v jednotlivých podoblastech.

⁴⁶ Měřeno prostřednictvím Kendallova tau-b.

Tabulka 3.7: Vnímání krajiny u obyvatel v oblasti Hlučínska

	Průměr	Počet	Sm. odchylka
ošklivá – pěkná	67,2	297	21,86
narušená – harmonická	51,8	297	25,14
umělá – přirozená	55,9	296	24,63
městská – venkovská	56,7	296	27,30
obyčejná – výjimečná	52,6	296	24,50
moderní – tradiční	59,8	296	23,50
hlučná – tichá	49,9	296	24,68
prázdná – přeplněná	54,3	296	19,89
zaostalá – vyspělá	56,1	294	19,27
málo bezpečná – bezpečná	56,0	296	22,72
cizí – naše	64,4	296	22,48
stabilní – proměnlivá	49,6	296	20,28

Zdroj dat: ACCENDO, SZM, Sociologické šetření oblasti českého Slezska – Část B., 2019

Pozn.: Průměrný postoj v podoblasti na základě otázky B4: Jak na Vás působí okolní krajina, ve které žijete? Přeškálováno na 0 až 100. Hodnoty jsou převáženy podle věku a pohlaví

k specifické mentalitě zdejších obyvatel⁴⁷ interpretovat tak, že čím jsou aktivity obyvatel v krajině viditelnější – v podobě velkých upravených domů a krásných zahrad, ale i pěkných a uklizených společných prostor – tím více je krajina jejich a není cizí. Další identifikovaný pozitivní vztah je mezi faktory obyčejná x výjimečná a málo bezpečná x bezpečná. Tyto údaje lze interpretovat tak, že výjimečnost Hlučínska se spojuje s pocitem bezpečí.

V rámci kvalitativního výzkumu se všichni respondenti shodli na to, že v posledních letech je krajina ohrožena suchem. V oblasti Vřesina jsou napojeni na veřejnou vodovodní síť, v oblasti Píště však mají občané vlastní vrty/studny, které jim začaly vysychat. Pokles vody je znatelný i ve studních. Postihlo je sucho způsobené změnou klimatu a obávají se budoucnosti. „Zalíváme z vlastní studny, ale přece jenom je někdy poznat, že tam ta voda klesne na tolik, že prostě to už nejede, no“ (Hrušková a kol., 2019, s. 40).

Jeden z respondentů vtipným způsobem popsal výhody území, které není přímořskou krajinou: „Četli jsme výhledovou studii meteorologů na příští rok, že nějaké to El Niño nás tu znova postihne s obrovskými výkyvy teplot a se záplavami a zase na druhou stranu s velkými suchama. Z jedné stránky člověk lituje, že není u moře, že nemá ten zdroj, tu možnost toho mořského vyžití, z druhé stránky jsme rádi, že jsme střed Evropy, kde je ještě jakž takž relativní klid. Kdyby to náhodou na ně ruchlo, tak na nás ne. Je tu takové přísloví, že ať zaprší na moje kobzole a sousedovo seno“ (Hrušková a kol., 2019, s. 40).

Respondenti dále uváděli, že zde zůstalo velké zatížení půdy a to nebezpečnou municí z doby druhé světové války, především v souvislosti s ostravsko-opavskou operací. „Okolí, bylo

⁴⁷ Sami sebe vnímají obyvatelé Hlučínska jako velmi pracovité společenství lidí, postavené na silných rodinných vazbách. Jako samozřejmost vnímají, že si všichni pomáhají v rodině, se sousedy, s přáteli. Vlivem nepříznivých historických událostí v tomto regionu se zde lidé naučili být obezřetní a šetrní. Když se cokoli důležitého děje, dokážou se spojit a táhnout za jeden provaz. Přistěhované přijímají jen pozvolna mezi sebe. Pokud někdo začne o někom cokoliv mluvit bez jeho přítomnosti, může se mu stát, že vždy narazí na někoho z jeho rodiny, jelikož v území jsou velmi silně propojené rodinné vazby. Dle výpovědi respondenta: „Z jedné stránky si pomůžem, ale z druhé stránky si taky trochu závidíme. Když má soused bazén, tak musím mít taky bazén. No přesně a on má nové auto, tak musíme si koupit též nové auto. Lepší, dražší. Cizí neštěstí, radost nejčistší, to je jakési známe pořekadlo. Ten má taký krásný hrob, to já budu mít lepší. To je taky ta prajzskácká povaha. Ti nepřející, ti jsou ale všude, nejen na Prajzské.“ (Hrušková a kol., 2019, s. 32).

hodně zaminované z války, teď už to naštěstí není. Spousta lidí zde přišla k úrazu, do teď se občas miny nacházejí. Chodí zde dodnes hledači min, nábojnic. Našly se u kostela, při kopání základu domu, v Hlučíně u zámku. Osvobozovací boje byly nejhorší směrem na Bolatice a Hrabyni. Strýc nám říkal, že tu nemáme kopat moc do kopce, kolem pískovny a v křácích. Pamětník vojenských aktivit nám říkal: já být váma, tak do toho moc nekopu, Bůh ví, co tam je. Neopovažujte se je pokácet kolem ty křaky. Jednou je pokácíte a neručím vám, co se stane“ (Hrušková a kol., 2019, s. 40).

Ubylo polí, přibylo zástavby. *„Mezi polama jsou Boží muka, zde chodilo procesí v ty Křížové dny v dubnu. Požehnat polím“ (Hrušková a kol., 2019, s. 40).* Respondenti vnímají svoji krajinu jako území, které pečlivě uklízejí, opracovávají, jsou samozřejmě hrdí na svou pracovitost a pečlivost. Jsou přesvědčeni, že mimo Pražskou se jim jen tak v Česku nikdo nevyrovná: *„Vždycky se říkalo, že to poznáš, jak vyjedeš na Pražsku v sobotu odpoledne, bo baby všechny zametají chodník kolem baráku. Kdysi ještě byl takový zvyk, že se zametala k tomu i cesta. Dostala jsem do ruky kramlu a rašpulírovala jsem beton, tzn. vytrhávala jsem trávu mezi betony a kachlami u baráku“ (Hrušková a kol., 2019, s. 40).*

Perfektní úklid a hezký design pro rodiny znamená i hrob na hřbitově, protože vše berou jako vizitku své jejich práce a vztahu ke všemu, co vlastní. O Pražácích se zde traduje, že v jejich chování a jednání se projevuje působení německé disciplíny, která zde byla v nedávné minulosti všudypřítomná. Zvláštní pozornost věnují i úpravě hřbitovů, kde se dá hovořit až o soutěživosti ve výzdobě. Dle staršího respondenta: *„Máme tu též pěkné hřbitovy, plné květin a upravené, nejkrásnější jsou na dušičky, všechno je hezky uklizené a plné svíček. Když se podíváte na hřbitovy na Pražské, tak to má lepší dizajn, než ty baráky postavené. Jinde mají třeba hroby lajdácké, je to potom takové prostě neestetické celý ten hřbitov“ (Hrušková a kol., 2019, s. 40).* Další respondent hned dodává: *„Před dušičkama to je tu na hřbitově jak Flora Olomouc. Ale je poznat stejný styl u Poláků tady v pohraničí. Jak přijedete do toho Polska, tak je vidět, že jsme tak nějak jako historicky k sobě spjatí, protože tam je to stejné, tam až jdou ještě do větších extrémů. Čisté hroby, no vypíglované“ (Hrušková a kol., 2019, s. 40).*

Klíčovým problémem území je dopravní spojení Ostravska a Hlučínska. Přímá a nejkratší cesta na Pražskou vede z centra Ostravy přes most nad řekou Odrou a dále přes Petřkovice. Řeka Odra byla v minulosti státní hranicí mezi Pruskem (Pražskou) a Českem, dodnes není dořešeno kapacitní dopravní napojení oblasti s rostoucím počtem obyvatel.

3.9.5 Ostravsko

Ostravskem prochází historická zemská hranice, proto je rozděleno na slezskou a moravskou část. Slezská část je tvořena Porubou (bytové domy ve stylu socialistického realismu a novější panelová sídliště) a rozvolněnou zástavbou rodinných domů (např. Martinov, Slezská Ostrava, Michálkovice). Části města ležící mezi řekou Opavou a Odrou (tj. Petřkovice, Lhotka, Hošťálkovice, Koblov, Antošovice) jsou zahrnuty do oblasti Hlučínska, kam historicky patřily. V moravské části Ostravy se nacházejí rozsáhlá panelová sídliště Hrabůvka, Dubina a Výškovičky, kde je koncentrováno velké množství obyvatel. Jedná se o městskou krajinu s industriálními i postindustriálními prvky (např. rekultivované haldy).

Výsledky kvantitativních výstupů jsou v této podoblasti slezské části Ostravy velmi podobné podoblasti Hlučínska. Lidé z Ostravska (jak z moravské, tak ze slezské části) nemají příliš silnou územní identitu. Přestože se některé skupiny obyvatel s Ostravou identifikují poměrně silně, o její historii a kulturních tradicích toho vědí jen málo. Rozmanitost vnímání krajiny slezské části Ostravska dokládají poměrně vysoké hodnoty směrodatné odchylky u faktorů městská x venkovská a hlučná x tichá. Obyvatelé krajinu považují spíše za městskou a hlučnější. Lidé ve slezské části Ostravska cítí, že je krajina naše, spíše než, že je pěkná. Krajina pro ně tedy má nízkou estetickou hodnotu, přesto cítí, že je jejich. Obyvatelé Ostravska

slezské části považují městskou krajinu za málo bezpečnou.⁴⁸ Dále vnímají vztahy mezi faktory následovně: čím víc je krajina považována za naši, tím je tišší. Naopak čím více je krajina cizí, tím je hlučnější.

Moravskou část Ostravy obyvatelé vnímají jako městskou a hlučnou. Ze všech zkoumaných podoblastí právě tuto obyvatelé vnímají jako nejméně pěknou, hodnota průměru faktoru 52,7 se nachází ve středu škály. Obyvatelé se také celkem shodují na tom, že krajina, ve které žijí, je relativně narušená a obyčejná. Je zde výrazná migrace obyvatel, mnoho z nich zde nemá kořeny a k danému území mají volnější vztah, což dokládá i poměrně nízká hodnota průměru u faktoru cizí x naše. Pro obyvatele moravské části Ostravy je identifikován vztah mezi hodnotícími faktory krajiny narušená a málo bezpečná.⁴⁹ Při jejich hodnocení je zaostalost krajiny spojena s jejím venkovským rázem a naopak městskou krajinu považují za vyspělou.

Tabulka 3.8: Vnímání krajiny u obyvatel v oblasti Ostravska

	Ostravsko – slezská část			Ostravsko – moravská část		
	Průměr	Počet	Sm. odchylka	Průměr	Počet	Sm. odchylka
ošklivá – pěkná	63,0	300	21,73	52,7	298	23,81
narušená – harmonická	50,8	300	24,96	44,9	298	24,82
umělá – přirozená	53,7	300	22,75	48,7	297	23,49
městská – venkovská	40,3	300	30,38	30,9	298	28,81
obyčejná – výjimečná	47,7	300	20,23	41,9	298	25,03
moderní – tradiční	51,4	300	24,88	46,9	298	26,70
hlučná – tichá	40,5	298	26,80	36,3	298	28,43
prázdná – přeplněná	57,1	298	18,76	55,1	298	27,84
zaostalá – vyspělá	58,8	299	21,91	56,4	298	25,53
málo bezpečná – bezpečná	50,9	300	25,62	45,5	299	27,37
cizí – naše	67,0	300	23,47	60,9	299	24,82
stabilní – proměnlivá	54,2	300	21,97	50,9	298	25,67

Zdroj dat: ACCENDO, SZM, Sociologické šetření oblasti českého Slezska – Část B., 2019.

Pozn.: Průměrný postoj v podoblasti na základě otázky B4: Jak na Vás působí okolní krajina, ve které žijete? Přeškálováno na 0 až 100. Hodnoty jsou převáženy podle věku a pohlaví

Mezi slezskou částí a moravskou částí Ostravska, lze identifikovat výrazný rozdíl v hodnocení krajiny u faktorů zaostalá x vyspělá, kdy starší lidé považují krajinu za vyspělejší než ti mladší. V moravské části Ostravska je také dost velký rozdíl v bodě cizí x naše. Mladým lidem žijícím v této podoblasti připadá krajina poměrně odcizenější než starším lidem.⁵⁰

V kvalitativním výzkumu respondenti věrně popsali svoje velmi naturalistické dojmy z území. Je zřejmé, že Ostrava se potýká se zničeným životním prostředím těžbou, průmyslem. Dodnes není dořešeno znečištění ovzduší: „No, tak já teda vnímám Ostravu jako hlučnou, centrum je už téměř neprůjezdné, jak je to tam ucpané autama, prostě je tam strašně moc aut. Vytváří to dojem takové obrovské hektičnosti. Říká se v Česku, že Ostrava je hnusná a špinavá, ale já bych řekla, že je docela hodně zelená, takže spousta lidí je pak překvapeno, když přijedou

⁴⁸ Viz vztah měřený prostřednictvím Kendallovo tau-b mezi faktory málo bezpečná x bezpečná a městská x venkovská.

⁴⁹ Měřeno prostřednictvím Kendallovo tau-b.

⁵⁰ Viz tabulky v příloze, které srovnávají průměrné hodnoty odpovědí na otázku B4 jak na vás působí okolní krajina, ve které žijete ve třech věkových kategoriích v jednotlivých podoblastech.

do Ostravy a myslí si, že je to ošklivé, špinavé, hnusné město, že je vlastně hodně zelené. Bydlím zde více než 30 let, špinavé ovzduší je tu stále a rozhodně to není atraktivní, dokonce mi to připadá horší, když doma utírám prach, je to hrůza, prach je mastný a černý. Není divu, že mají už děti astma a je všude plno alergií, mají to mít z čeho“ (Hrušková a kol., 2019, s. 74).

Industriální dědictví Ostravy vnímají jedni jako tísňivé, děsivé, až morbidní. „Šla jsem tady k řece Ostravici u haldy v Hrabůvce, ještě když jsme mívali psa labradora, s manželem a synem. Jak jsem viděla tu odpornou řeku, která teče plná špinavého hnusu a všechno je tam odporné, tak jsme tomu začali říkat Mordor (pozn.: dle příběhu Bilba Pytlíka). Někteří tam chytali ty otrávené ryby, jinde spali bezdomovci. Jenom ti skřeti, kdyby se vyvalili z lesa tak by to bylo celé“ (Hrušková a kol., 2019, s. 74).

Druzí jsou nadšeni z železných konstrukcí, které v nich vyvolávají vzpomínky sejetí s ostravskou minulostí. Okolní výhled z Ostravy na Beskydy vnímají všichni pozitivně. „Podle mě je ta krajina Ostravska sice pěkná, ale trochu hlučná, trochu moc znečištěné ovzduší, z mého pohledu. Já naštěstí bydlím u lesa, takže to tak nevnímám. Pokud to vezmu v širším smyslu, tak se mi ta krajina líbí ještě víc, protože tam přidáme ty hory a ty jsou naprosto úžasné“ (Hrušková a kol., 2019, s. 73)

Na Ostravsku se dle respondentů nacházejí území nikoho, kde se rozpíná hustě zarostlá „buš“, je to zničené území s porostem, který nikdo neprojde a nikdo neví, co tam je. Charakteristika krajiny z pohledu mladého respondenta ze slezské části Ostravska: „Je to tady bažinaté. Akorát ty lesy, je to strašně husté a neprůchodné, plné jakéhosi divokého porostu“ (Hrušková a kol., 2019, s. 75). Druhý hned dodává: „Krajina je jako neudržovaná. No, jezdím kolem toho⁵¹ na kole, ale radši bych tam nejel, musel bych to však moc objíždět, a to je potom o dost dále“ (Hrušková a kol., 2019, s. 75).

Je rozdíl ve vnímání Ostravska rodilými panelákovými Ostravany, nebo přistěhovalými z jiných míst z okolí Ostravy. Všichni mají Ostravu, Ostravsko rádi, ne všichni jsou nadšeni ze specifického projevu ostravské kultury pomocí tzv. železného harampádí. Dle vyjádření respondenta z moravské části Ostravy: „Vyrůstala a žiju celý život tady v Zábřehu u Bělského lesa, takže jako děcka jsme pořád byli v lese, k Odře jsme to měli čtvrt hodiny. I manžel tam chodí na ryby, za čtvrt hodiny je u řeky, takže všechno je po ruce. Bydlíme v panelácích, ale pořád v přírodě. A když přijeli kamarádi nebo známí třeba z Brna, tak jsem je vytáhla na Emu a šli jsme zadem tam od té Zoo a furt se nic nedělo, furt ty šutry a najednou jsme vylezli nahoru a panebože, ten krásný výhled. Byli všichni uchvácení a říkali, že je to úplně dech beroucí nádhra, jak se to před námi celé otevřelo. Kdo je industriální snilek, tak si tady přijde na své. A dojmá mě, když jedu do centra a jedu kolem Dolní oblasti Vítkovic, tak mě to úplně sevře. Takže jo, líbí se mi tu, i příroda“ (Hrušková a kol., 2019, s. 74). Oproti tomu uvádí ostravský respondent pocházející z Hlučínska: „Co se týče toho starého, železného, rezavého haraburdí ve Vítkovicích, těch železných děsivých konstrukcí, tak to snad nikde ve střední Evropě není, že by uprostřed města bylo něco tak strašného, hnusného a ještě to bylo označeno za jakousi památku a ještě to všichni navštěvovali a udržovali, snad to tam nikomu nepadne na hlavu. To je zase můj pohled na to, že bych se tam bála na to vejít. Je to pro mne projev jisté obhroublosti a buranství. Dobré místo pro natáčení hororu. Ostrava ráda vystavuje ošklivé sochy a rezavé industriální konstrukce, kterými se chlubí. Je fakt, že to je historie Ostravy, ale chlubit by se dalo něčím jiným při využití fantazie. Výhled z haldy Emy na děsivé dědictví rozvoje průmyslu na Ostravsku si nechám ráda ujít, fuj komíny a zničené neobydlené baráky, nekonečný neuklizený bordel, špína a mezi tím normálně bydlí lidé. Ano v dále jsou krásné Beskydy, ovšem ve velké dále“ (Hrušková a kol., 2019, s. 73–74).

Budoucnost Ostravy očekávají v rekultivaci životního prostředí a zlepšení možností pro život. „Nějaká rekultivace těch míst bude trvat hodně dlouho, více než desetiletí“ (Hrušková

⁵¹ Stará těžební místa.

a kol., 2019, s. 73). Pohledem mládeže: „*Tak upřímně třeba na té Haldě to je někdy hnus, jak je to zamořené těma odpadkama. To je třeba takové mínus, ale co tak pozoruju tak třeba kolem řeky jsou udělané nové projekty, které by měly vést k nějakému sociálnímu prostoru. Oživení nábřeží Ostravice*“ (Hrušková a kol., 2019, s. 75). Jeden z optimistických pohledů staršího respondenta do budoucnosti: „*Každopádně Ostrava je zelená a myslím si, že se přeměnila na pěkné město. Myslím si, že tu chybí parky, že by tu mělo být víc parků, v dnešní době se tomu říká mezigenerační hřiště, tj. tam, kde by si přišli senioři zahrát šachy, příp. karty, a aby tam taky mohly být matky s dětmi atd. Je to takový moderní styl – mezigenerační hřiště, třeba v Brně s tím hodně pracují. Bělský les je velmi pěkný a nově upravený. Aby se zde více žilo a nejenom pracovalo*“ (Hrušková a kol., 2019, s. 74)

3.9.6 Těšínsko

Oblast Tešínska je část ostravské pánve, Podbeskydské pahorkatiny a Západních Beskyd. Jedná se o rozlehlé území, zahrnující Karvinsko, které je poznamenáno těžbou uhlí, historické a administrativní centrum Českého Těšína, průmyslové Třinecko, Jablunkovsko obklopené Beskydami. Do území spadá část města Frýdek, tj. slezská část současného města Frýdek-Místek. To vystihuje názor respondenta: „*Severní Těšínsko, tzn. rovina, Karvinská pánev, a jižní Těšínsko, tzn. Beskydy, tak tyto dva světy jsou geograficky i kulturně daleko od sebe víc, než si lidé uvědomují. Dneska se to trošku ztratilo, protože se ztratila kultura severního Těšínska. Havíři, dobře, existuje to, ale není tam ta lidová kultura tak silná jako na Jablunkovsku*“ (Hrušková a kol., 2019, s. 26).

Výsledky hodnot z kvantitativních výstupů uvádějí nejvyšší hodnoty průměrů, které se vyskytují u faktorů ošklivá x pěkná, cizí x naše a málo bezpečná x bezpečná. Vedle toho, že obyvatelé Těšínska považují svou krajinu za poměrně pěknou a svou, považují ji také za bezpečnou.

Je nutno uvést, že u všech faktorů jsou velmi vysoké hodnoty směrodatných odchylek, což ukazuje, že názory obyvatel této oblasti vykazují vysokou různorodost, která je dána především rozdílným charakterem území, kde respondenti bydleli.

Tabulka 3.9: Vnímání krajiny u obyvatel v oblasti Těšínska

	Průměr	Počet	Sm. odchylka
ošklivá – pěkná	65,4	595	29,39
narušená – harmonická	57,1	594	29,78
umělá – přirozená	59,6	591	27,63
městská – venkovská	51,8	593	30,95
obyčejná – výjimečná	53,3	592	27,38
moderní – tradiční	54,9	593	26,51
hlučná – tichá	51,4	593	28,50
prázdná – přeplněná	55,6	593	25,94
zaostalá – vyspělá	57,9	593	26,64
málo bezpečná – bezpečná	63,1	592	27,09
cizí – naše	66,7	594	26,79
stabilní – proměnlivá	53,8	593	28,26

Zdroj dat: ACCENDO, SZM, Sociologické šetření oblasti českého Slezska – Část B., 2019

Pozn.: Průměrný postoj v podoblasti na základě otázky B4: Jak na Vás působí okolní krajina, ve které žijete? Přeškálováno na 0 až 100. Hodnoty jsou převáženy podle věku a pohlaví

Prokázaný pozitivní vztah mezi faktory obyčejná x výjimečná a prázdná x přeplněná, lze u obyvatel Těšínska interpretovat tak, že vnímání prázdné krajiny ji pro ně dělá obyčejnou.

Podoblast Těšínské Slezsko je v názorech na krajinu napříč věkovými kategoriemi velice homogenní. Největší rozdíl je u faktoru narušená x harmonická, kde platí, že starším lidem připadá krajina Těšínského Slezska harmoničtější než lidem mladším.⁵²

Skupina respondentů v kvalitativním šetření velice emotivně popisovala vztah ke svému území. Považují Těšínsko za nesmírně zajímavý region, kde jsou dva světy v rámci jedné země, viděno z více úhlů pohledu. Těšínské Beskydy jsou součástí karpatského oblouku a lidé žijící na tomto území jsou ovlivňováni gorolskou kulturou: „*Je to tady karpatská krajina, to je dost důležité. To v Čechách nemají. V celé Moravě mají jinou krajinu. My tím pádem jsme blízcí právě těm Gorolům v Polsce, na Slovensku, až na Ukrajinu. Celý ten karpatský oblouk má určitý druh kultury, a tím, že my jsme tady v Karpatech, až někde u té Ostravské pánve už Karpaty nejsou, tak nám to hodně vtiskuje podobnou identitu s těmi Goroli, která je jiná, než je identita Moraváků a než je identita Čechů*“ (Hrušková a kol., 2019, s. 26).

Mladí lidé vnímají tuto krajinu jako velmi zatíženou poškozením životního prostředí těžbou, znečištěnou průmyslem a bezohledností lidí. Vnímají novou výstavbu jako málo promyšlenou a málo šetrnou k životnímu prostředí. „*Kdysi tady prý podle vyprávění bývala pěkná krajina, ale teď je hodně, jak vidíme, poznamenaná těžbou uhlí a kyselými dešti. Všeobecně celé životní prostředí zde je zatížené a zdevastované průmyslem.*“ (Hrušková a kol., 2019, s. 26). Další mladý respondent uvádí: „*Je tu poznamenaná krajina nešetrnými rozhodnutími lidí, chamtivostí. Třeba podbeskydský areál tady v Nošovicích, postavila se tam velká fabrika Hyundai. Nebo třeba na Těrlicku udělali takový polorondl a je to tam takové jen oplácané asfaltem místo toho, aby se tam udělal třeba kruháč. Prostě takové celkově nesmyslné stavby zatěžující životní prostředí*“ (Hrušková a kol., 2019, s. 27).

Rovněž jsou Beskydy zasaženy usycháním smrků bez zjevné příčiny. Dalším nebezpečím je kůrovec, za jehož přemnožením je dle vyprávění nesprávná výsadba smrkových lesů v době první republiky. To lze doložit názornou výpovědí staršího respondenta: „*Kůrovec, ten sežral Beskydy. Většina lesů byla vysázena v první republice. Tvrdili hodně, že to byli Schwarzenbergové a další, kdo to zalesnili a ty smrky vysadili. Kdybych vám ukázal staré fotky z 20., 30. let, tak to, co je dnes zalesněné, je odlesněné a opačně. Kdysi byly Beskydy skoro holé, byly tam salaše a pásli se tam ovce atd.*“ (Hrušková a kol., 2019, s. 27). Mladá generace se s tímto tvrzením shoduje: „*Máme tady dnes problém s kůrovcem tím, že se tady vysazovaly smrky. Za první republiky. V celé České republice bylo asi o třetinu stromů míň, než je dnes a byly tady hodně pastviny, pásly se převážně ovce, ale i krávy. A potom, když tady začala zástavba, tak se tady hodně sázely smrky, jelikož to rychle roste, aby se z toho mohlo stavět, na topení a tak na všechno. A v dnešní době je to právě velký problém, protože ta biodiverzita v těch lesích je malá a škůdci už nemají takový problém to zlikvidovat*“ (Hrušková a kol., 2019, s. 27).

Respondenti se shodli, že krajinu zničila těžba uhlí i spad z třineckých železáren. Shodně popisují pustiny plné divokých porostů, plazících se popínavých rostlin, což vyvolává dojem pro člověka nepříznivé džungle, kde se v křoví prohánějí možná i nebezpečná zvířata. Zde na procházku nikdo nepůjde a na kole nepojede. Respondenti přikládají větší vinu Čechům než Polákům: „*Poláci taky nesou svůj díl viny na ničení přírody, ale přece jenom v téhle části Slezska, bych víc řekl, že je ta krajina zničená na té české straně, na té naší straně Olzy. To se týče těch důlních propadů na Karvinsku, takových těch pustin a džunglí, kde nic není. Karvinsko, Bohumínsko, jsou tam pěkná místa, nivy apod. Poláci toho tolik nemají. Poláci mají pěknou krajinu v tom Dolním Slezsku, tam někde za Náchodem. Krajina je zde z hlediska životního prostředí zničená*“ (Hrušková a kol., 2019, s. 27).

⁵² Viz tabulky v příloze, které srovnávají průměrné hodnoty odpovědí na otázku B4 jak na vás působí okolní krajina, ve které žijete ve třech věkových kategoriích v jednotlivých podoblastech.

Skončilo zde drobné zemědělské hospodaření. Probíhá výstavba nových domů majetných přistěhovačů, kteří nemají zájem komunikovat s rodáky. Z centrálního města se dnes Český Těšín stal městem periferním s množstvím vietnamských obchodů a také s výskytem sociopatologických jevů. Potenciál, který zde byl, dle respondentů není využit a mizí: „*Prudce se staví, krajina je zaplněná. To jsou lidi, co mají dost peněz a staví tam obrovské „Southforky“. Jsou tam i řekněme klasičtější domky, ale jinak opravdu právě opevněné stavby, vyjedou s džípem, za nimi se zavře brána, s nikým nekomunikují*“ (Hrušková a kol., 2019, s. 27). Výše uvedený pohled doplňuje respondent z Třinecka: „*Já tu vnímám pozitivní rozdíl jak třeba železářny odprášily. Kdysi se tam člověk prošel a měl červené nohy. Druhá věc, na venkově, ta roztahaná zástavba spojená s místními komunikacemi, ty jsou už všechny vyasfaltovány. To kdysi ta krajina nebyla přístupná. Autobusová síť asi není hustší, ta spíš chřadne. A další, co jsem chtěl říct, v horách a podhůří, všude, skončilo drobné zemědělské hospodaření*“ (Hrušková a kol., 2019, s. 75).

4

Obyvatelstvo českého Slezska v druhé polovině 19. a ve 20. století

4 Obyvatelstvo českého Slezska v druhé polovině 19. a ve 20. století

4.1 Vývoj počtu obyvatel

Devatenácté století bylo z hlediska populačního růstu velmi příznivé v celých českých zemích, které snad k roku 1820 dosáhly pěti milionů obyvatel a k roku 1909 už 10 milionů (Fialová a kol., 1996, s. 197). Podobně příznivě se vyvíjel počet obyvatel tehdejšího rakouského Slezska a severovýchodního cípu Moravy, přestože ještě v polovině 19. století byla zdejší populace zasažena silnou hladovou krizí, která způsobila vysokou úmrtnost zejména v podhůří Beskyd a Jeseníků.

Předcházely tomu značné problémy v textilnictví, které bylo pro obyvatele podhorských vesnic nesmírně důležitou formou doplňkové obživy, často dokonce základním zdrojem příjmu. V důsledku konkurence strojově vyráběných příze a plátna se dramaticky snížily příjmy domácím přadlákům a tkalcům, ale ceny potravin rostly třeba dvojnásobně až trojnásobně (Kutnar, 1954, s. 200). V Cukmantlu působil v první polovině manufakturista Josef Münzberg, který kromě přespolních zaměstnával na 300 místních tkalců. S rozvojem dovozu cizích výrobků se však zvýšila konkurence natolik, že musel už ve 30. letech 19. století propouštět a snižovat mzdy. Ani další podnikatelé v regionu, např. frývaldovský Raymann, nedokázali dát množství tkalců práci (Grobelný, 1958, s. 52–53).

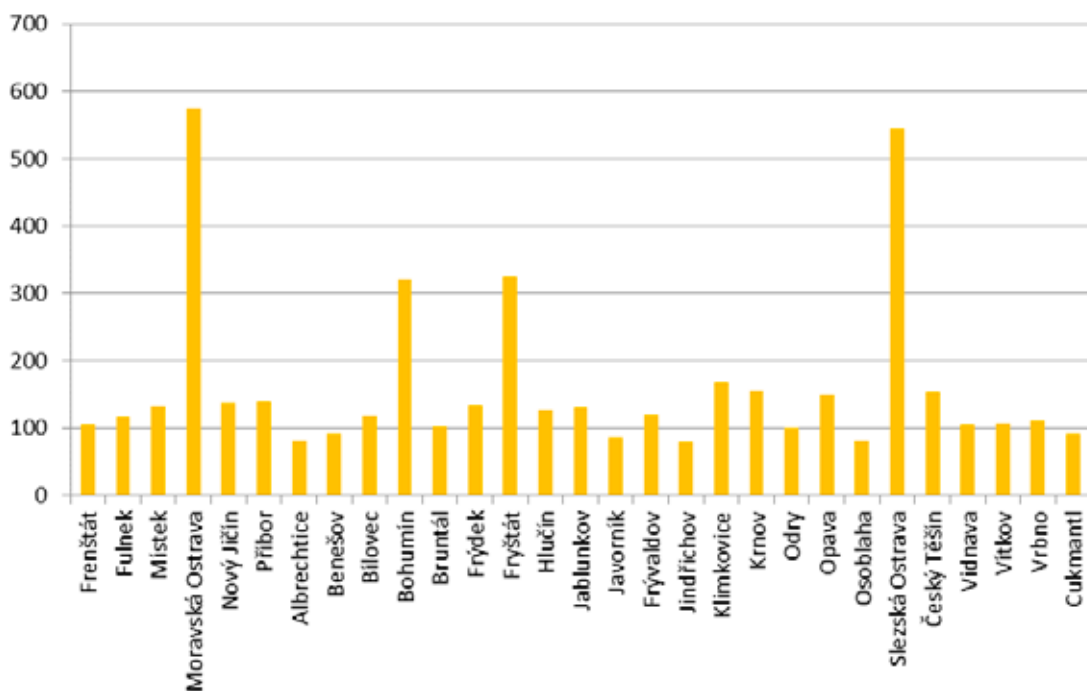
Ve 40. letech 19. století se pak šířily hniloby brambor, které způsobovaly stále větší neúrody. V horských obcích Jablunkovska už v roce 1847 bída řádila velmi prudce. Zvyšoval se počet žebráků a žebratou se živily i děti. Na obtíž byli obyvatelstvu žebráci, kteří přicházeli ze slovenského pohraničí. Stoupaly ceny obilnin, a proto se v jídle uskrovněovali i zámožnější obyvatelé, kteří jedli třeba černý chléb, chudí pak omezeně chléb z ovsa, ječmene a kukuřice, po-

Obrázek 4.1: Před porodnicí, Krnov (1977)

Foto G. Aulehla

Obrázek 4.2: Index populačního růstu k roku 1910 podle soudních okresů (1869 = 100)

Zdroj: ČSÚ, *Historický lexikon obcí České republiky – 1869–2011*. Vlastní výpočet.

případě kyselé zelí, pokud ho měli ještě v zásobě. Podle zprávy současníka lidé tehdy sbírali na loukách malé dužinaté hlízy orseje jarního (byliny z čeledi pryskyřníkovitých) v domnění, že to byla mana spadlá z nebe. Ceny potravin se postupně zvýšily natolik, že si je venkované už nemohli koupit. I držitelé usedlostí se živili směsí z bukového listí, kopřiv a jiných rostlin, které svařovali s otrubami. Lepší a zámožnější hospodáři jedli potraviny z ovesa a zelí. V Mostech u Jablunkova zemřel hladu muž se třemi dětmi, obětí hladu se stala také matka s novorozěnkem. Proslýchalo se, že na polích byly nalezeny mrtvoly lidí zemřelých hladem (Grobelný, 1958, s. 66–68).

Katastroficky rostoucí úmrtnost byla ovšem způsobena především šířením epidemií jako tyfus, úplavice a posléze zřejmě i cholera (Dokoupil, 1975, s. 60). Tyfus se v roce 1847 na Jablunkovsku rozšířil nejen ve městě Jablunkov, ale i v horských vesnicích Javořince, Koňákově, Horní Lomné a její osadě Přelači, kam podle úřadů zavleklí tuto nemoc žebráci ze slovenského Staškova. Přitom prý většina žebráků pomřela (Grobelný, 1958, s. 69). Hladová léta trvala poměrně dlouhou dobu (1847–1855), i když nejvyšší vzestupy úmrtnosti byly na počátku, tzn. v letech 1847–1848. Vlivem vysoké mortality a poklesu natality v těchto letech se snížil celkový počet obyvatel (Dokoupil, 1975, s. 72). Srovnají-li se výsledky soupisů obyvatel z let 1846 a 1851, poklesl mezi těmito lety počet obyvatel rakouského Slezska o 27 416, přičemž ubylo 17 127 mužů a 10 289 žen. K roku 1851 mělo Slezsko 438 586 obyvatel (Lipovski, 2018, s. 70).

V dalším průběhu druhé poloviny 19. století se už podobná katastrofa neodehrála, takže počet obyvatel utěšeně stoupal. Mezi lety 1869 a 1910 vzrostl v rakouském Slezsku z 511 581 na 756 949 a v politických okresech Místek, Moravská Ostrava a Nový Jičín, tvořících moravský klín, ze 128 622 na 252 435 (Dokoupil, Nesládková, Lipovski, 2014, s. 50). V druhé polovině 19. století se výrazně snížil dopad infekčních nemocí s výjimkou tuberkulózy (Fialová a kol.,

Tabulka 4.1: Vývoj počtu obyvatel podle výzkumných podoblastí (1869–1991)

Podoblast	Hlučínsko	Jeseníky MSK	Jeseníky OLK	MSK – ostatní	Opavsko bez Hlučínska	Ostravsko – moravská část	Ostravsko – slezská část	Těšínské Slezsko	české Slezsko
1869	33 529	103 223	63 916	159 059	100 781	19 052	32 105	116 454	450 008
1880	34 974	108 701	67 275	163 844	108 511	28 977	41 097	133 957	494 515
1890	37 126	109 940	68 016	167 084	113 717	48 204	51 748	149 229	529 776
1900	39 988	105 627	67 346	173 788	121 654	86 794	75 320	188 157	598 092
1910	40 910	105 735	67 249	186 727	129 495	110 812	94 718	224 398	662 505
1921	44 055	100 838	64 594	177 340	127 620	122 683	95 229	244 257	676 593
1930	46 258	106 757	70 092	188 537	136 833	136 349	105 874	272 333	738 147
1950	44 992	62 456	37 881	155 046	104 316	134 710	102 661	263 602	615 908
1961	55 753	69 159	40 195	169 866	123 587	143 060	137 788	329 549	756 031
1970	59 569	70 447	39 709	194 970	122 907	158 487	165 735	394 692	853 059
1980	63 382	77 301	42 238	216 472	132 272	178 216	172 483	416 964	904 640
1991	64 139	78 236	42 583	216 957	136 009	198 986	156 353	428 046	905 366

Zdroj: ČSÚ, *Historický lexikon obcí České republiky – 1869–2011*. Vlastní výpočet

1996, s. 187). Společnost vyvíjela dlouhodobé úsilí o zlepšení hygieny, budování kanalizací, vodovodů, čištění ulic, odvoz odpadků apod. Problematickými zůstávala města, kde se v souvislosti s průmyslovou revolucí tvořily chudinské čtvrti, v nichž žily početné rodiny s podnájemníky a nocležníky, takže byty byly přeplněné a šířila se právě tuberkulóza (Horská a kol., 1990, s. 357).

Obrovská krize hladových let 1847–1855 nezměnila základní tendenci populačního vývoje v 19. století v rakouském Slezsku a moravském klínu – rychlý populační vzestup industrializovaných obcí a zpomalení růstu, popř. stagnace až depopulace, v širokém zázemí průmyslové oblasti. Tato tendence vydržela až do vypuknutí první světové války (Dokoupil, 1986, s. 19) a vlivem značného přistěhovalectví na konci 19. století se ještě zvýraznila. Bezkonkurenčně nejrychleji rostly populace soudních okresů Moravská Ostrava a Polská Ostrava. Díky datové projekci lze sledovat vývoj na jejich teritoriích od sčítání 1869, třebaže soudní okresy povstaly až v roce 1900, resp. 1904.⁵³ V okrese Moravská Ostrava dosáhl index růstu k roku 1910 úroveň 575 a v okrese Polská Ostrava 544. Blížily se jim jen okresy Fryštát (325) a Bohumín (320). Všechny tyto soudní okresy tvořily jádro ostravské a karvinské průmyslové oblasti, kde se rozvíjel těžký průmysl – hornictví, hutnictví, chemie, který přitahoval pracovní sílu, takže populace prudce rostla přistěhovalectvím i přirozeným přírůstkem. V těchto okresech se nacházely obce s naprosto nejvyššími populačními přírůstky – Mariánské Hory (index 2579), Vítkovice (1381), Kunčičky (966), Zábřeh nad Odrou (833), Michálkovice (784), Šunychl (740), Lazy (737) atd. (Dokoupil, Nesládková, Lipovski, 2014, s. 55). Zejména obce Ostravska rostly poměrně rychle už v období před rokem 1869 díky uhelným dolům a hutí ve Vítkovicích – Přívoz, Vítkovice, Polská Ostrava, Hrušov, Michálkovice apod. (Pitronová, 1967, s. 449).

⁵³ Lidnatosti všech soudních okresů byly vypočítány pro celé sledované období 1869–2001 na základě dat o počtech obyvatel pro jednotlivé obce. Údaj z roku 1869 tedy představoval základ pro výpočet indexu růstu (1869 = 100).

Z ostatních soudních okresů sledované oblasti zažily jakýsi růst do roku 1910 ještě Klimkovice (167) jako teritorium těžící z blízkosti průmyslové oblasti, Krnov (155), který rostl díky svému centru – středisku textilní výroby, nazývanému slezský Manchester, a okolním obcím Chařová a Kostelec (Pitronová, 1969, s. 321), Těšín (153), v němž se rozvíjely významné železářny v Třinci, a Opava (149) s hlavním centrem rakouského Slezska. Třinec se řadil mezi nejvýrazněji rostoucí obce v celém rakouském Slezsku po hornických obcích Ostravska a Fryštátska. Jeho index růstu činil ve sledovaném období 600 (Pitronová, 1969, s. 318). Hranici explozivního růstu překročily také obce Svinov a Poruba v okrese Klimkovice, rychle se rozvíjely Pustkovec, Krásné Pole a Plesná (Dokoupil, Nesládková, Lipovski, 2014, s. 61).

Depopulace se projevovala zejména v německojazyčných soudních okresech Jeseníků – Albrechtice (82), Benešov (92), Javorník (86), Osoblaha (81), Jindřichov (80), Cukmantl (92), ale ani další okresy tohoto území nezaživaly pozitivní populační vývoj, většinou stagnovaly. Největší dynamika úbytků se projevovala v obcích Adamov (63), Podlesí (64), Hynčice (64), Valštejn (65), Dětrichovice (66) atd. (Dokoupil, Nesládková, Lipovski, 2014, s. 65). Z podbeskydských okresů se vyvíjel hůře Frenštát, kde docházelo do roku 1900 k depopulaci, ale na počátku 20. století populace mírně vzrostla (106). Naopak například v podobně podbeskydském okrese Jablunkov probíhal před první světovou válkou sice pozvolný, ale trvalý růst (131).

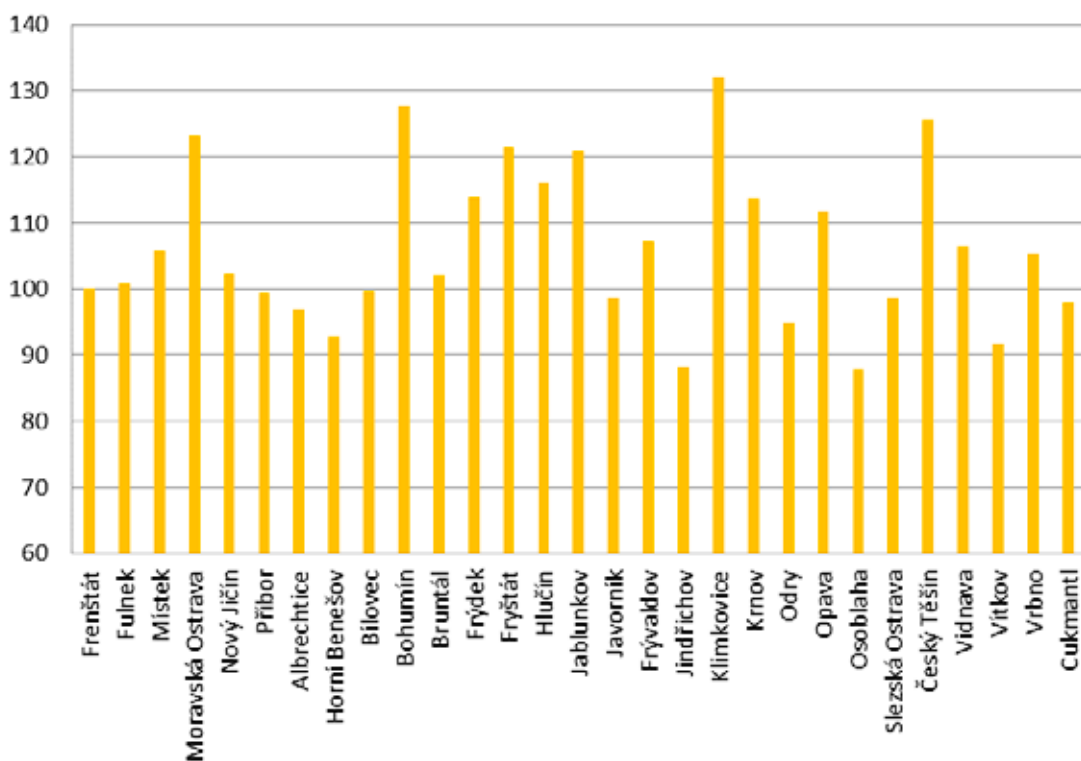
Shrnou-li se data do větších výzkumných oblastí, je patrné, že všude populace rostla, ale někde jen minimálně. V oblastech Jeseníky MSK a Jeseníky OLK stoupl počet obyvatel za léta 1869–1910 jen o 2–4 000 a indexy růstu byly velmi nízké (102, resp. 105). Do roku 1890 ještě obě oblasti mírně populačně rostly, ale pak už nastala stagnace až depopulace. Nevelký vzestup byl zaznamenán také na Hlučínsku a Opavsku, naopak vysoký růst zaživaly Ostravsko a Těšínské Slezsko. Dalo by se to vyjádřit i jednodušeji, rozdělením na východní a západní část rakouského Slezska. Zatímco v západní části se zvýšil počet obyvatel mezi lety 1857–1910

Tabulka 4.2: Index populačního růstu podle výzkumných podoblastí (1869–1991)

Podoblast	Hlučínsko	Jeseníky MSK	Jeseníky OLK	MSK –ostatní	Opavsko bez Hlučínska	Ostravsko – moravská část	Ostravsko – slezská část	Těšínské Slezsko	České Slezsko
1869	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1880	104	105	105	103	108	152	128	115	110
1890	111	107	106	105	113	253	161	128	118
1900	119	102	105	109	121	456	235	162	133
1910	122	102	105	117	128	582	295	193	147
1921	131	98	101	111	127	644	297	210	150
1930	138	103	110	119	136	716	330	234	164
1950	134	61	59	97	104	707	320	226	137
1961	166	67	63	107	123	751	429	283	168
1970	178	68	62	123	122	832	516	339	190
1980	189	75	66	136	131	935	537	358	201
1991	191	76	67	136	135	1044	487	368	201

Zdroj: ČSÚ, *Historický lexikon obcí České republiky – 1869–2011*. Vlastní výpočet

Obrázek 4.3: Index populačního růstu k roku 1930 podle soudních okresů (1910 = 100)

Zdroj: ČSÚ, *Historický lexikon obcí České republiky – 1869–2011*. Vlastní výpočet

o 126 %, ve východní to bylo o 230 %. Citelný rozdíl byl zejména v posledním desetiletí 19. století, kdy vrcholil příliv imigrantů do ostravské průmyslové oblasti, zatímco v západní části Slezska přibývalo minimum obyvatel – 5570. Jestliže do roku 1890 žilo více lidí v západní části Slezska, od roku 1900 už dominovala východní část (Pitronová, 1969, s. 314).

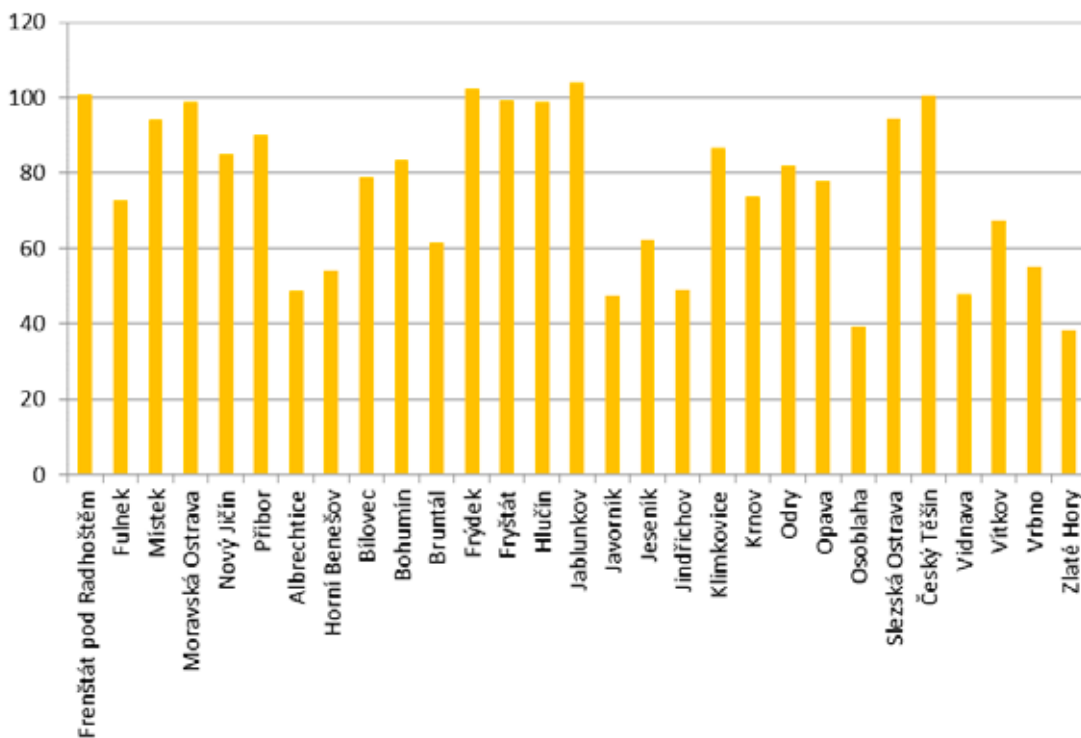
První světová válka nezasáhla do populačního růstu nějak dramaticky. Umírali muži na frontách a v českých zemích razantně poklesla porodnost, takže české Slezsko populačně spíše stagnovalo. Úbytky byly zaznamenány opět v německojazyčných oblastech Jeseníků, mírně také Opavska, stagnovala překvapivě slezská část Ostravska, ale v moravské části pokračoval růst a menší přírůstky se projevily na Hlučínsku a Těšínsku (bez slezské části Ostravska). Ve většině soudních okresů počet obyvatel mezi lety 1910–1921 poklesl. Významnější růst nastal pouze v okresech Moravská Ostrava, Bohumín a Fryštát, překvapivě však ne v okrese Slezská Ostrava, kde se počet obyvatel snížil z 55 752 na 54 043. Menší populační přírůstky zaznamenaly ještě okresy Klimkovice, Krnov, Opava, Hlučín, Jablunkov a Český Těšín.

Po útlumu způsobeném první světovou válkou a epidemií španělské chřipky na jejím konci nastal ve 20. letech 20. století opět populační růst, přestože už zdaleka nebyl tak výrazný jako v předválečných desetiletích. Vzhledem ke značnému poklesu porodnosti se přirozený přírůstek stal zanedbatelným, a tak především průmyslová centra znovu rostla imigrací. Přistěhovalectví z Halliče se zastavilo na počátku 20. století a rodiny příchozích Halličanů už naplnily svou reprodukční roli, tzn. neplořily další děti. Jejich zplodění potomci dorůstali do dospělého věku a měli nahradit své rodiče v reprodukčním procesu, ale v důsledku demografického přechodu ustoupili od velké početnosti potomstva.

Lidé se stěhovali zejména do těch lokalit, které byly blízko průmyslových závodů a zároveň ještě poskytovaly prostor pro výstavbu domů a bytů. Oproti roku 1910 tak vzrostl počet obyvatel v okrese Klimkovice (index 132), imigračně přitažlivé byly stále obce okresů Moravská Ostrava (123), Bohumín (128), Fryštát (121), Jablunkov (121) a Český Těšín (126). V případě posledně jmenovaného okresu hrály zásadní roli železárny v Třinci a stoupala rovněž populace nového okresního města Český Těšín, které povstalo rozdělením města Těšína hranicí s Polskem. V Českém Těšíně stoupl počet domů mezi sčítáními 1921 a 1930 ze 420 na 750, ačkoliv nárůst obyvatelstva tak výrazný nebyl (z 8068 na 10 554), protože město nenabízelo pro výraznější imigraci dostatek progresivních průmyslových závodů (Lipovski, 2020, s. 151). Podobný vývoj lze očekávat u většiny okresních měst. Město Třinec zažívalo největší přírůstky přistěhovalců na podkladě evidence domovského práva v letech bezprostředně následujících po rozdělení Těšínska. Dohromady za léta 1920–1938 přibylo do Třince 3306 obyvatel (podle domovského práva), z čehož 1686 (51 %) obdrželo domovské právo v letech 1921–1923. Do značné míry to bylo důsledkem rozdělení Těšínska, protože řada dělníků železáren zůstala za hranicemi (Macura, 2019, s. 40). Železárny stály nepochybně také za určitým růstem populace okresu Jablunkov, protože obyvatelé podhorského regionu dojížděli za prací právě hlavně do Třince.

Ve 20. letech pokračovalo vyliďňování německojazyčných oblastí Jeseníků. Nejlépe se držel soudní okres Krnov (114), trochu za ním zaostával okres Frývaldov (107). Oba čerpaly z textilního průmyslu v jejich hlavních střediscích. V ostatních okresech populace buď stagnovala, nebo klesala. Ve většině okresů od roku 1910 do roku 1930 obyvatelstva nepřibylo, v mnoha ubylo. Je však nutno říct, že hlavní úbytky nastaly v důsledku první světové války. Mezi léty 1921 a 1930 i v dříve depopulujících okresech počty obyvatel mírně vzrostly. Výjimkou byl

Obrázek 4.4: Index populačního růstu k roku 1950 podle soudních okresů (1930 = 100)

Zdroj: ČSÚ, *Historický lexikon obcí České republiky – 1869–2011*. Vlastní výpočet

Obrázek 4.5: Dětské hry v mateřské škole na Rozvoji v Českém Těšíně, foto Franciszek Bałon (1984)

Zdroj: Muzeum Těšínska, f. Fotografie, sign. Neg 9097

okres Osoblaha, kde klesla populace i ve 20. letech 20. století, takže k roku 1930 činil index růstu 88, což byla spolu s okresem Jindřichov nejnižší úroveň.

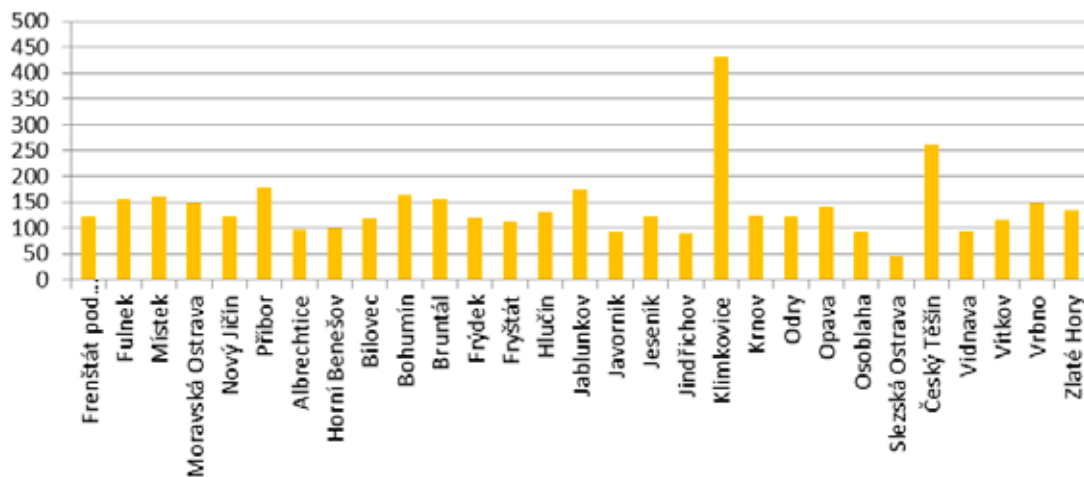
Po druhé světové válce znatelně ubylo obyvatel v českém Slezsku. Jestliže k roku 1930 zde žilo 738 147 obyvatel, ve sčítání 1950 bylo zjištěno jen 615 908 obyvatel. Celkový úbytek tedy činil 122 239 osob. Úbytky byly patrné i na severovýchodní Moravě. Částečně byly poklesy způsobeny přímými ztrátami za války, protože mnoho mužů zejména z Hlučínska a Těšínska narukovalo do německé armády. Důležitější příčinou ovšem bylo poválečné vysídlení německého obyvatelstva. Zásadně to postihlo samozřejmě okresy s převahou německého osídlení v oblasti Jeseníků a Novojičínska. Sice existovala snaha doosídlovat tato území českým a slovenským obyvatelstvem, později také řeckými uprchlíky, přesto se v některých oblastech ne-

Obrázek 4.6: Rodinná fotografie u příležitosti 50. narozenin neznámého muže, Javorník (1907)

Zdroj: ZAO, SOkA Jeseník, f. Sběrka obrazového a fotografického materiálu Státního okresního archivu Jeseník, sign. 51, poř. č. 54

Obrázek 4.7: Index populačního růstu k roku 1991 podle soudních okresů (1950 = 100)

Zdroj: ČSÚ, Historický lexikon obcí České republiky – 1869–2011. Vlastní výpočet

dostal počet obyvatel na polovinu předválečného stavu ani do počátku 21. století. Platilo to o okresech Albrechtice (index 49), Javorník (48), Jindřichov (49), Vidnava (48) a především Osoblaha (39) a Cukmantl, nově Zlaté Hory (38). Řada dalších oblastí se potýkala s výrazným úbytkem obyvatel – okresy Fulnek (73), Horní Benešov (54), Bílovec (79), Bruntál (61), Frývaldov, nově Jeseník (62), Krnov (74), Opava (78), Vítkov (67), Vrbno (55), přičemž ani průmyslové okresy nezůstaly úbytku obyvatel ušetřeny, např. Bohumín (84), Slezská Ostrava (94), Moravská Ostrava a Fryštát/Karviná (shodně 99). V jedné jediné oblasti nastaly mezi lety 1930 a 1950 populační přírůstky, i když tedy mizivé – Pobeskydí, tzn. okresy Frenštát pod Radhoštěm (101), Český Těšín (101), Frýdek (102) a Jablunkov (104). Právě podhorské oblasti Beskyd byly asi nejméně osídleny německým živlem. Malý úbytek obyvatelstva zasáhl také Hlučínsko, přestože v něm žilo poměrně hodně občanů s původně německou národností. Odsun se však dotkl Hlučínska jen omezeně, asi 700 osob se vystěhovalo samo a zhruba 1300 bylo odsunuto (Gawrecki a kol., s. 424).

Oblast s původně souvislým německým osídlením v pohoří Jeseníků se nezalidnila na úroveň z roku 1930 až do počátku 21. století. V mnoha okresech populační stav stagnoval, takže oproti roku 1930 činil index růstu k roku 2001 v okrese Albrechtice stále 48, Horní Benešov 54, v okrese Javorník došlo dokonce ještě k poklesu na 42, podobně v Jindřichově (42), Vidnavě (45) a Osoblaze (36). V okrese Zlaté Hory sice nastal po roce 1950 určitý růst, ale k roku 2001 činil stav pouze 51 oproti předválečné situaci.

Komunistické vlády se snažily v 50. a 60. letech populačně pozvednout západní část Slezska. Druhá etapa centrálně řízeného osídlování pohraničí probíhala v letech 1954–1956, ale nebyla příliš úspěšná, protože spousta nových osídlenců přišla pouze na tři roky, ke kterým se zavázali a za něž dostali dotace (Gawrecki a kol., s. 427). V podhorských lokalitách nebyly ani vhodné klimatické podmínky pro zemědělství, ani průmysl se nerozvíjel nijak podstatně. Prioritou pětiletého plánu po roce 1948 bylo posílení těžkého průmyslu a „ocelového srdce republiky“ – Ostravska. Původní představa posílit hospodářsky slabší části Slezska byla v mnoha směrech opuštěna (Gawrecki a kol., s. 451). Socialistická industrializace se prosazovala alespoň v malé míře ve větších centrech jako Bruntál, Vrbno pod Pradědem, Zlaté Hory, Krnov a Jeseník. Vesměs v nich působily textilní závody, popř. se rozvíjela těžba dřeva a rud, výroba stavebních hmot a v plánovaném hospodářství bylo protežováno strojírenství (Gawrecki a kol., s. 456). Nejprogresivněji tak rostly okres Bruntál, jehož index růstu stoupl od roku 1950 do roku 1991 na 156, okres Vrbno (index 148) a okres Zlaté Hory (134). V okresech Jeseník a Krnov se populace zvyšovala méně (indexy 123, resp. 124). Ve všech těchto případech rostlo obyvatelstvo pozvolna zhruba po celé období. Ostatní oblasti pohoří Jeseníků zažívaly poněkud odlišný vývoj. V 50. letech díky doosídlování vzrostly, ale od 60. let v nich zase populace zvolna ubývala, takže srovnání mezi lety 1950 a 1991 ukázalo v podstatě většinou na stagnaci, popř. mírnou depopulaci. Například v okrese Jindřichov činil index růstu 121 k roku 1961, ale už jen 110 k roku 1970, 98 k roku 1980 a 89 k roku 1991.

V období komunismu byl kladen důraz především na rozvoj těžkého průmyslu, a proto se migrace pracovních sil týkaly opět hlavně ostravsko-karvinské průmyslové oblasti a Třinecka. Došlo ovšem k určité restrukturalizaci osídlení v těchto průmyslových aglomeracích, což vycházelo ze socialistické výstavby bytů. V 50. letech nastala vysoká imigrace na Ostravsko, ale projevilo se to hlavně v sousedním okrese Klimkovice, protože v obci Poruba se budovalo obrovské sídliště a výstavba bytů tam pokračovala i v dalších desetiletích. Poruba byla v roce 1951 určena za místo budoucího velkoměsta pro více než 150 000 obyvatel. Jestliže k roku 1947 žilo v Porubě 1495 obyvatel, o 10 let později to bylo 24 831 obyvatel (Jiřík a kol., 1993, s. 550–551). Index růstu činil v okrese Klimkovice 267 k roku 1961, 420 k roku 1970 a 467 k roku 1980. Teprve poté začal klesat. Oproti tomu zcela opačným směrem se vydal index růstu převkypivě v okrese Slezská Ostrava (k roku 1961 už 87, k roku 1991 pouhých 46). Dal by se v tom vidět určitý suburbanizační proces, tzn. díky změnám ve zdrojích energie, v dopravě a v hod-

Obrázek 4.8: Soubor fotografií zachycující občanské obřady. Vítání občánků (1959–1965)

Zdroj: ZAO, SOKA Bruntál, f. MNV Dvorce, inv. č. 491

notových orientacích se část obyvatelstva snažila stěhovat z center na okraje měst a aglomerací (Horská, Maur, Musil, 2002, s. 16). V případě Poruby byl ovšem rozhodující prostor k výstavbě, jehož se v lokalitách okresu Slezská Ostrava už nedostávalo. Navíc v okresu Slezská Ostrava probíhala masová likvidace hornických kolonií. Obě oblasti vytvořily zcela odlišné urbanizační celky. Zatímco ve Slezské Ostravě, Michálkovicích, Heřmanicích a dalších částech okresu Slezská Ostrava se to hemžilo tzv. finskými domky, které byly jednopatrové, v Porubě povstávaly mnohapatrové věžáky a paneláky. Podobným způsobem rostlo ještě v okrese Karviná nové město Havířov.

Rovněž progresivním způsobem jako okres Klimkovice se vyvíjel okres Český Těšín. Město Třinec zaznamenalo nebývalý růst už mezi lety 1930 a 1950 (z 6128 na 15619 obyvatel) a do roku 1991 se jeho počet obyvatel vyšplhal až na 45210, ačkoliv nutno dodat, že tento růst byl způsoben do značné míry přičleňováním okolních obcí. Přesto se zvětšovala přímo sama lokalita, kde se rovněž stavěla sídliště. Hutnictví bylo nejrychleji rostoucím odvětvím s největšími odvětvovými přírůstky, na čemž se vedle Třineckých železáren podílela také Nová huť Klementa Gottwalda v Ostravě, Vítkovické železářny, Železářny a drátovny Bohumín ad. (Gawrecki a kol., s. 458). Centrum okresu Český Těšín zažívalo rovněž určitý vzestup počtu obyvatel. První sídliště tam bylo vybudováno dokonce už v letech 1947–1949. Panelová sídliště se však začala stavět od 60. let 20. století, prvním byla v Českém Těšíně lokalita Hrabinská vystavěná v letech 1964–1968 (Rosová, Strakoš, 2020, s. 268, 281). Populace teritoria soudního okresu Český Těšín do roku 1991 utěšeně rostla (index 261) a poměrně dobře se vyvíjela také populace sousedního okresu Jablunkov (173), která byla na Třinecké železářny hodně navázána.

V pohledu za celé sledované období a za výzkumné oblasti vyplývá, že progresivně se téměř pořád vyvíjela moravská část Ostravska, v níž stoupl index růstu do roku 1991 až na 1044 ve srovnání s rokem 1869. Pozvolnější, ale také trvalý růst zažívala populace slezské části Ostravska, i když v jejím případě došlo v posledním jedenáctiletí 1980–1991 k poklesu na konečnou úroveň 487. Značný a trvalý vzestup počtu obyvatel vykazovalo Těšínské Slezsko

(index 368), poněkud menší pak Hlučínsko (191). Obě oblasti čerpaly z blízkosti ostravsko-karvinského průmyslového regionu a z podniků těžkého průmyslu na jejich území.

4.2 Mechanická měna

4.2.1 Teritoriální pohyb obyvatelstva v letech 1869–1910

S nástupem modernizace se stal teritoriální pohyb obyvatelstva masovou záležitostí. Častější byl v životě muže, pro něhož byl mnohdy i předpokladem sociální mobility, změny životní pozice, než u žen, kde byl nejčastější v souvislosti se sňatkem. Stěhování mělo různý charakter, mohlo být trvalé, někdy jen dočasné, případně opakující se, kyvadlové, mohlo být předpokladem pozitivních změn, sociálního vzestupu, ale i nebezpečím a hrozbou. Bylo po přirozené reprodukci druhým základním faktorem ovlivňujícím početnost a složení populace.

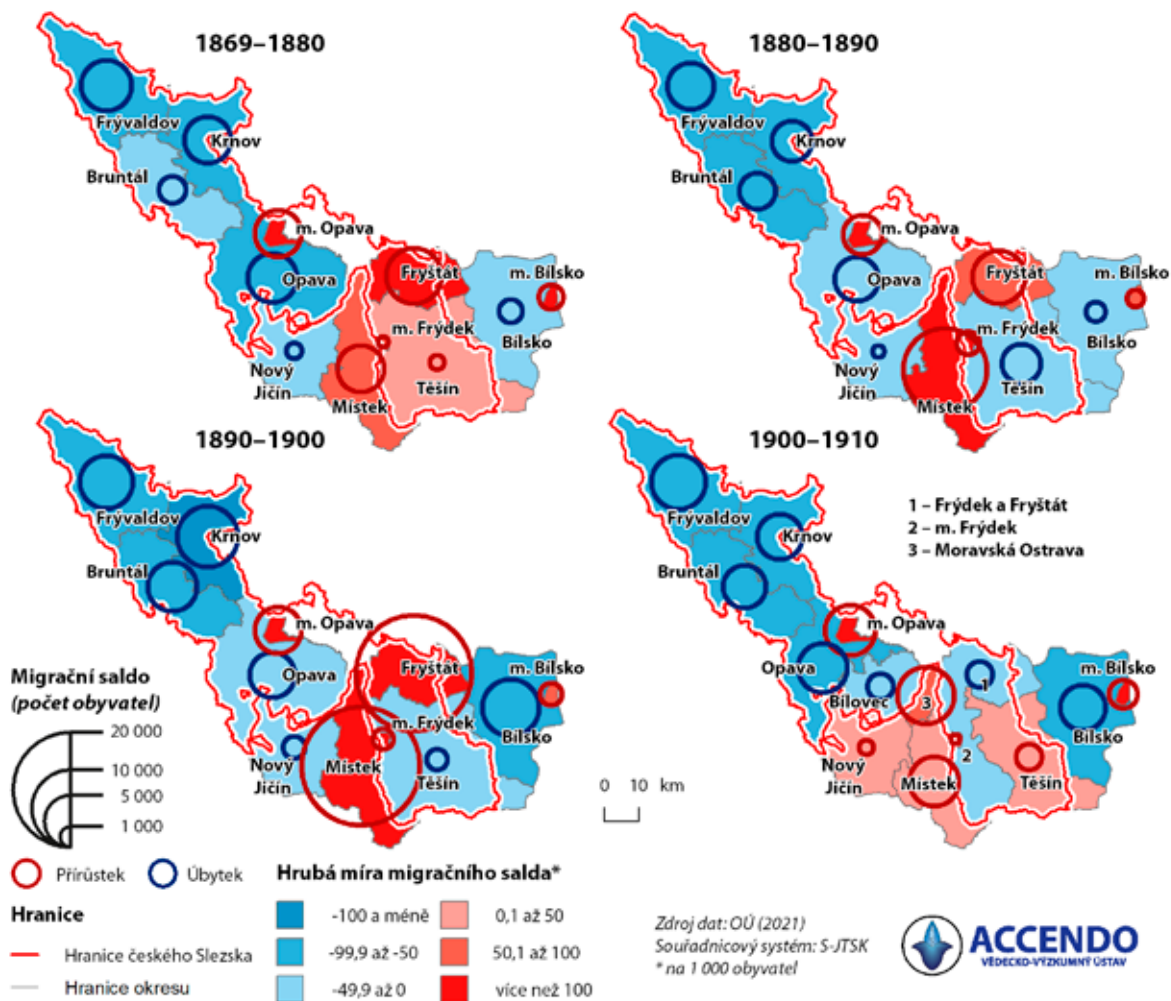
Pro dobu před velkou válkou můžeme o stěhování obyvatelstva čerpat informace především z pravidelně se opakujících cenzů. Ty však přinášejí údaje většinou jen pro větší celky – obvykle politické okresy a statutární města – a východiskem je především pro studium migrací problematická domovská příslušnost osob. Vhodnější údaj pro přesnější určení migrací – místo narození – byl zjišťován až od sčítání v roce 1890. Nelze rovněž stanovit výši migračního salda, přesně určujícího podíl migrací na vývoji konkrétní populace. Pro zjištění intenzity migrací se

Obrázek 4.9: Skupinové foto ze svatby horníka Josefa Stanoška z Řepiště s Filoménou Stiborovou, mezi hosty první zprava v zadní řadě dlouholetý starosta Řepiště a tehdy již říšský poslanec ve Vídni – sedlák František Pavlok (1865–1928), foto Josef Kostial (25. listopadu 1911)

Zdroj: Soukromý archiv D. Pindura

Obrázek 4.10: Bilance přirozené měny a populačního růstu

Zdroj: Vollständiges Orts-Verzeichniss des Markgrafenenthumes Mähren auf Grundlage der Volkszählung vom 31. December 1869 bearbeitet. Brünn 1872; Bevölkerung und Viehstand der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach der Zählung v. 31. Dezember 1869. Wien 1871; Vollständiges Ortschaften-Verzeichniss der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. December 1880. Wien 1882; Vollständiges Ortschaften-Verzeichniss der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach der Ergebnissen der Volkszählung vom 31. December 1890. Wien 1892; Allgemeines Ortschaften-Verzeichniss der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach Ergebnissen der Volkszählung vom 31. December 1900. Wien 1902; Allgemeines Verzeichnis (!) der Ortsgemeinden und Ortschaften Österreichs nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. Wien 1915. Statistisches Jahrbuch der Österreichischen Monarchie 1871 1880. Wien 1873 1881; Österreichische Statistik. Bewegung der Bevölkerung, Band V, Heft 1, Wien 1884; Band VIII, Heft 2, Wien 1885; Band XII, Heft 2, Wien 1886; Band XIII, Heft 4, Wien 1887; Band XVIII, Heft 1, Wien 1888; Band XXI, Heft 3, Wien 1889; Band XXV, Heft 1, Wien 1890; Band XXVIII, Heft 1, Wien 1891; Band XXXI, Heft 3, Wien 1892; Band XXXVII, Heft 1, Wien 1893; Band XXXVIII, Heft 3, Wien 1895; Band XLVI, Heft 2, Wien 1896; Band XLIX, Heft 2, Wien 1898; Band LII, Heft 2, Wien 1899; Band LIV, Heft 1, Wien 1900; Band LV, Heft 3, Wien 1902; Band LXII, Heft 3, Wien 1902; Band LXVII, Heft 1, Wien 1902; Band LXXII, Heft 1, Wien 1904; Band LXXIII, Heft 3, Wien 1906; Band LXXIX, Heft 1, Wien 1906; Band LXXXIV, Heft 1, Wien 1908; Band LXXXIV, Heft 3, Wien 1908; Band LXXXVI, Heft 1, Wien 1908; Band LXXXVIII, Heft 1, Wien 1910; Band LXXXVIII, Heft 3, Wien 1911; Band XCII, Heft 1, Wien 1912; ÖS Neue Folge 8, Heft 1, Wien 1913; ÖS Neue Folge 8, Heft 3, Wien 1915; ÖS Neue Folge, 14, Heft 1, Wien 1918. Vlastní výpočet

tak východiskem stává bilance obyvatelstva, založená na porovnání úrovně přirozené měny a vývoje počtu obyvatelstva.

K habsburské monarchii náležející část Slezska v desetiletích před první světovou válkou přes pokračující růst celkového počtu obyvatel část přirozeného přírůstků ztrácela, nejvíce na počátku 20. století (1900–1910 bilance -17 005). Vývoj moravským klínem rozděleného území rakouského Slezska však byl rozdílný, zatímco západní (opavskou) část postihla citelná emigrace, východní (těšínský) díl obyvatelstvo imigrací významně získával. Souviselo to s rozvojem ostravské průmyslové oblasti a jím vyvolanou vysokou potřebou pracovních sil pro místní doly, hutě, další průmyslové podniky, dopravu i služby. Podobně dynamický byl též migrační přírůstek v moravské části Ostravska, který v závěru 19. století patřil k nejvyšším v celé monarchii (Dokoupil, Nesládková, Lipovskí, 2014, s. 207).

Zatímco Ostravsko a Fryštátsko zaznamenávaly vysokou imigraci, většinou zápornou bilanci obyvatelstva vykazovalo sousední Těšínsko a ještě na vyšší úrovni vzdálenější Bílsko ve východní části regionu, především však v západním Slezsku Opavsko a emigrací nejvíce postižené Krnovsko, Bruntálsko a Jesenicko. Kromě průmyslové oblasti přistěhovalectví přispívalo též k růstu obyvatelstva slezských statutárních měst – Bílska, Frýdku a nejvíce hlavního slezského města Opavy.

Až do roku 1890 evidovala rakouská sčítání pouze domovskou příslušnost osob. Získávala se zpravidla narozením, sňatkem, případně přijetím do obce, nebyla proto přesným zdrojem informací pro určení východiska migrací, naznačovala však aspoň jejich základní směry. Sčítání v roce 1869 potvrdilo ještě ve všech politických okresech převahu domácího obyvatelstva, ale přestože imigrace na Ostravsko a Fryštátsko po období tzv. hladových let v polovině 19. století procházela teprve etapou startu, rýsoval se již rozdíl mezi stěhováním více zasaženou oblastí ostravsko-karvinského revíru a ostatními polickými okresy, kde hlavně na Novojičínsku, Opavsku a Krnovsku podíly místních domovskými příslušných byly vyšší. Nadpoloviční většinu cizích vyjadřující vyšší intenzitu stěhování – 61,5 % mužů a 54,2 % žen – však nacházíme pouze ve statutárním městě Opava s širší nabídkou pracovních příležitostí, ale také s početnou vojenskou posádkou (Dokoupil, Nesládková, Lipovskí, 2020, s. 920).

Výsledky dalších sčítání z let 1880 a 1890 prokazují rychle vzrůstající migrační pohyb obyvatelstva, který nejintenzivněji zasahuje populaci průmyslových okresů a větších měst, ale je zřetelný i v ostatních částech regionu. V roce 1880 v politickém okrese Fryštát tvořili domácí již jen přibližně dvě pětiny obyvatel (41,5 % mužů a 44,1 % žen), podobně tomu bylo v moravském politickém okrese Místek, do něhož náležel i moravskoostravský soudní okres (45,1 % mužů a 49,6 % žen). K padesátiprocentní hranici se podíl domácích příslušníků přibližoval na Krnovsku a Bruntálsku, jejich vyšší zastoupení přetrvávalo na Opavsku, Těšínsku i na moravském Novojičínsku. Jednoznačně nejméně domácích žilo ve všech statutárních městech, kde podíl kolísal v rozmezí čtvrtiny až třetiny jejich populace, nejmenší byl v Opavě (25,6 % mužů a 32,5 % žen).

Značné proměny, které bylo možno sledovat zejména v populačním vývoji průmyslových oblastí a velkých měst, naznačovaly již v 80. letech 19. století potřebu provést změny ve sčítací praxi. Proto od sčítání v roce 1890 bylo zjišťováno i místo narození, které bylo východiskem k přesnějšímu určení teritoriálního pohybu obyvatelstva.

Podle cenzu z roku 1900, který následoval po velké migrační vlně do průmyslových obcí ostravsko-karvinského revíru v předchozím desetiletí, v moravskoostravské části představovali místní rodáci pouhou třetinu přítomných a ani na Fryštátsku nepřevýšili jejich polovinu. Podobně imigrací byly podstatně poznamenány populace statutárních měst, v Opavě na zdejší rodáky připadal vůbec nejnižší díl (28,1 % mužů a 32,8 % žen). Kupodivu maximum v místě narozených žilo na s Ostravskem sousedícím Bílovecku s více než sedmdesátiprocentním zastoupením mezi muži i ženami, vyšší stabilitou se nadále vyznačovaly též populace Novojičínska a Místicka s jejich více než dvoutřetinovou převahou.

Postup mechanizace prací v dolech na počátku nového století snížil extenzivní potřebu pracovních sil a omezil příliv migrantů do průmyslových obcí. Do roku 1910 tak zastoupení místních rodáků v nich mírně narůstalo, v jiných oblastech, např. na Novojičínsku, Místecku i Krnovsku, naopak nadále klesalo. Větší města, ale hlavně průmyslové obce ostravsko-karvinského revíru měly hlavní podíl na vysoké imigraci vrcholící imigrační vlnou v závěru 19. století, která podstatně přispěla k růstu početnosti a k proměnám profesní a sociální skladby obyvatelstva.

Data o domovské příslušnosti umožňují naznačit hlavní směry migrací. Při pohledu na výsledky cenzu z roku 1869 postihneme rozdíly mezi jednotlivými částmi regionu. Jestliže pro oba moravským územím oddělené díly rakouského Slezska rozhodujícím zdrojem imigrace byla na prvním místě Morava, v nejuvýchodněji položeném politickém okrese Bílsko již v této době výrazně dominovali příchozí z Haliče (61,1 % cizích přítomných). Nejvíce příslušných na Moravu žilo na Bruntálsku (71,4 %), v dalších politických okresech převyšoval jejich podíl dvě třetiny, poněkud nižší byl na Jesenicku (35,6 %) a Krnovsku (24,2 %), na Bílsku pak jen 15,1 %. Značné bylo jejich zastoupení i ve statutárním městě Opavě (47,3 %).

Kromě Bílska domovsky příslušní do Haliče ještě významné místo mezi migranty do rakouského Slezska a na Moravu nezaujali. Jejich vyšší účast registrujeme jen na s Bílskem sousedícím Těšínsku (17,6 %), méně jich pobývalo na Fryštátsku (7,8 %), v ostatních částech se vyskytovali v rozmezí 0,3–4,6 procentních bodů. Ve většině slezských politických okresů i ve statutárním městě Opava v této době mezi cizími přítomnými vyšší podíl než do Haliče náležel příslušným do Čech. Nejvíce jich žilo na Fryštátsku (11,2 %), více než desetinu najdeme též na Krnovsku, Těšínsku i v hlavním slezském městě Opava. Na příslušné do jiných zemí monarchie připadal již většinou jen malý díl, nejvíce jich bylo ve městě Opava (7,3 %). Z Uher se zdržovala přibližně desetina cizích pouze na sousedním Těšínsku a dvacetina na Bílsku.

Tabulka 4.3: Cizí přítomné obyvatelstvo pocházející ze zemí monarchie (1869, v %)

Politické okresy a země	Čechy	Halič	Morava	Slezsko	rak. země	Uhry	ostatní země monarchie	zahraničí	celkem
Bílsko-venkov	6,6	61,1	15,1	-	2,3	5,1	0,2	9,6	100,0
Fryštát	11,2	7,8	43,9	-	2,4	2,3	0,0	32,3	100,0
Těšín	10,2	17,6	41,3	-	5,7	9,8	0,7	14,7	100,0
Místek	6,7	6,1	-	73,3	2,6	2,4	0,0	8,9	100,0
Nový Jičín	16,4	6,6	-	64,0	5,3	2,7	0,0	4,9	100,0
Opava-venkov	6,9	2,2	59,4	-	4,5	2,1	0,1	24,8	100,0
Krnov	10,3	2,4	24,2	-	1,8	0,8	0,0	60,6	100,0
Bruntál	9,9	0,3	71,4	-	3,8	1,2	0,2	13,2	100,0
Jeseník	7,8	0,6	35,6	-	2,7	1,9	0,4	51,0	100,0
Opava-město	10,8	4,6	47,3	-	7,3	2,7	0,3	27,1	100,0
rak. Slezsko	9,2	14,7	41,3	-	3,8	3,5	0,2	27,2	100,0

Zdroj: *Bevölkerung und Viehstand der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Ländern, dann der Militärgränze. Nach der Zählung vom 31. December 1869. Heft I. Bevölkerung nach Geschlecht, Religion, Stand und Aufenthalt. Wien 1871. Vlastní výpočet*

Tabulka 4.4: Přítomné obyvatelstvo podle domovské příslušnosti (1900, v %)

Politické okresy a země	Čechy	Halič	Morava	Slezsko	rakouské země	Uhry	ostatní země monarchie bez Bosny a Hercegoviny	zahraničí	celkem
Bílsko-venkov	4,5	67,5	11,6	-	2,4	2,3	0,0	11,7	100,0
Fryštát	5,3	64,2	17,9	-	1,1	2,2	0,1	9,3	100,0
Těšín	6,4	31,7	33,8	-	2,9	10,6	0,2	14,4	100,0
Mor. Ostrava	7,4	44,1	-	38,8	2,3	2,0	0,1	5,3	100,0
Místek	10,5	10,3	-	69,7	3,0	2,5	0,0	3,9	100,0
Nový Jičín	13,1	7,0	-	64,1	5,4	3,0	0,3	7,2	100,0
Bílovec	9,6	18,5	52,9	-	3,5	4,5	0,1	11,0	100,0
Opava-venkov	5,8	14,1	60,4	-	1,7	1,2	0,1	16,7	100,0
Krnov	10,7	3,5	39,9	-	4,9	1,2	0,0	39,9	100,0
Bruntál	8,3	1,2	79,0	-	3,1	1,0	0,1	7,3	100,0
Jeseník	14,2	2,3	37,3	-	5,0	2,0	0,1	39,1	100,0
Bílsko-město	4,9	72,4	10,2	-	3,6	2,5	0,2	6,3	100,0
Frýdek-město	13,1	12,9	63,6	-	2,7	2,7	0,0	4,9	100,0
Opava-město	11,4	14,9	44,9	-	7,5	3,1	0,4	17,9	100,0
rak. Slezsko	7,0	41,7	31,4	-	2,6	3,4	0,1	13,8	100,0

Zdroj: Österreichische Statistik. Band 64, Heft 1. Wien 1902

Hlavně v příhraniční části můžeme postihnout zřetelnou vazbu k pruskému Slezsku, nejvíce cizích odtud přišlo na Krnovsko (60,6 %) a Jesenicko (51,0 %), téměř třetinu zaujali též na Fryštátsku. Zajímavostí je, že ve všech těchto případech bylo o několik procentních bodů více žen než mužů (např. na Krnovsku 64,7 % žen a 56,6 % mužů). Odlišným migračním režimem se vyznačovaly politické okresy oběma částmi Slezska sevřeného moravského území. Na Novojičínsku i Místecku největší díl cizích přítomných náležel do rakouského Slezska (64,0 a 73,3 %), následován příchozími z Haliče (6,6 a 6,1 %).

Po jedenáctiletém odstupu při novém sčítání v roce 1880 je nápadný především značný nárůst cizích přítomných, který je důsledkem zvýšené intenzity stěhování. Základní směry imigrace zůstávají zachovány. Nadále nejvíce cizího obyvatelstva v rakouském Slezsku mělo domovskou příslušnost na Moravě (39,0 %), za ní zásluhou okresů sousedících s pruskou částí Slezska následovali příchozí z ciziny (23,0 %), zhruba desetina připadala pořád na Čechy. Nápadný již v této době je růst podílu cizích příslušných do Haliče, v politickém okrese Těšín

překročil pětinu (22,2 %), na Fryštátsku dokonce čtvrtinu (25,4 %). V opavské části Slezska zůstávalo vysoké zastoupení příslušných na Moravu (např. v politickém okrese Bruntál 75,6 %) i do zahraničí, především blízkého pruského Slezska (např. Jeseník 53,9 %). V moravských politických okresech Místek a Nový Jičín stále dominovali mezi cizími příslušní do rakouského Slezska (62,2 a 71,0 %). Vedle Opavy se nově statutárními městy stalo Bílsko a Frýdek. Mezi cizími přítomnými v Bílsku dvoutřetinový podíl zaujala jen řekou Bialkou oddělená Halič (65,5 %), ve Frýdku třičtvrtinový přes řeku Ostravici sousedící Morava (75,4 %).

Intenzivní postup industrializace v závěru 19. století vyvolal v ostravské průmyslové oblasti zvýšenou potřebu pracovních sil. Výsledky sčítání z přelomu staletí – v roce 1900 – posunuly na první místo v zastoupení cizích přítomných Halič. Svědectví současníků spojovala počátek haličské imigrační vlny s polovinou 80. let a uváděla, že „polský rolník tehdy zalidnil ostravsko-karvinský revír a najímal se do jakékoliv práce“ (Pitronová, 1979, s. 73). Podle sčítání se v roce 1900 v rakouském Slezsku zdržovalo 50 463 do Haliče příslušných osob, což představovalo více než dvě pětiny všech cizích přítomných (41,7 %) a suverénně první místo v této kategorii obyvatel. Vedle Bílska na tom měla zásluhu ostravská průmyslová oblast, na Fryštátsku podíl Haličanů mezi cizími dosáhl 64,2 %. Mnoho jich žilo též v blízkých moravských průmyslových obcích, v nově vytvořeném politickém okrese Moravská Ostrava zahrnovali více než dvě pětiny cizích (44,1 %).

Rozbor původu haličských migrantů mezi horníky na Ostravsku potvrdil předpoklad, že jejich značná část přicházela z oblasti solných dolů v Bochni a Věličce, a vyústil v tvrzení, že „šlo o migraci znatelně průmyslového charakteru“ (Myška, 1967, s. 175). Při vysoké lidnatosti Haliče, početných rodinách a málo produktivním zemědělství však v celkové imigraci hlavní role připadla venkovskému prostředí. Přímé železniční spojení usnadňovalo přesun do průmy-

Obrázek 4.11: Soubor fotografií zachycující občanské obřady, Sňatek (1959–1965)

Zdroj: ZAO, SOkA Bruntál, f. MNV Dvorce, inv. č. 491

slových obcí revíru i jejich blízkého zázemí, na rozdíl od dřívějších příchodů celých rodin v závěru století mezi migranty převažovali mladí muži ze zemědělského prostředí, nepřizpůsobení práci v těžkém průmyslu, často střídající zaměstnání a nezřídka navracející se do svých původních domovů. Jejich kulturní úroveň byla zpravidla velmi nízká, průvodním jevem byla negramotnost, narůstajícím problémem pak alkoholismus. Bydleli často v hornických koloniích jako podnájemníci (tzv. nocležníci), vyhledávali tu především své krajany, v tomto prostředí tak vytvářeli specifické skupiny (tzv. regionální grupy). Při nedostatečném národním vědomí podléhali ve složitém prostředí tří etnik – českého, německého a polského – snadno asimilaci a jejich integrace byla dlouhodobým a komplikovaným procesem. Specifickou skupinu migrantů z Haliče tvořili židé, směřující „ve stopách dělníků“ hlavně do průmyslových obcí, kde se věnovali nejčastěji obchodu, často podomnímu, pohostinství, případně řemeslu (Pitronová, 1979, s. 98–99, 120).

Výsledky posledního sčítání v monarchii v roce 1910 potvrdily postupující stabilizaci populací i v souvislosti s klesající intenzitou imigrace. Bylo to především důsledkem nižší potřeby pracovních sil po zahájení komplexní mechanizace v uhelném revíru. Základní směry migrací zůstaly zachovány. Novou skutečností bylo vytvoření politického okresu Frýdek-venkov, jehož součástí se staly i hornické obce tehdy polskostravského soudního okresu. Vysoký podíl Haličanů mezi cizími v nově vytvořeném okrese (63,3 %) se projevil naopak jejich úbytkem na Fryštátsku (56,4 %).

Přesnější obraz migračních toků nám poskytne analýza vycházející z údajů o místech narození; před první světovou válkou prokazují poměrně vysokou fluktuaci obyvatelstva. Nejméně stabilní byly populace statutárních měst, v nichž žilo nejméně místních rodáků. Vůbec nejmenší bylo jejich zastoupení v Opavě (30,0 %), z politických okresů jich bylo nejméně v nově utvořeném vysoce industrializovaném moravskoostravském okrese (34,3 %). V ostatních se podíl pohyboval v rozmezí poloviny až dvou třetin populace, vyšší byl na Bílovecku (70,9 %). Značná část migrantů – většinou v rozmezí 15–25 % – se rekrutovala z nevelké vzdálenosti, přicházeli z jiné obce téhož politického okresu. Nejvíce jich bylo v nejsevernějším cípu rakouského Slezska – na Jesenicku – celkem 26,9 %, čtvrtinu překonalo i zastoupení v okrese Těšín (25,7 %), nejméně jich bylo naopak v moravskoostravské části (pouze 9,9 %). Z ostatního území téže země putovalo nejvíce migrantů do statutárních měst, na prvním místě do Opavy (41,6 %), minimální byl naopak podíl v okrese Jeseník (pouze 3,1 %). Z ostatního teritoria Moravy přibýlo nejvíce osob do okresu Moravská Ostrava (16,3 %). Z jiných zemí monarchie kromě s Haličí sousedícího města Bílska (39,6 %) nejpřitažlivější byly s rakouským Slezskem sousedící průmyslové obce moravskoostravského okresu (36,5 %), málo tyto migrace zasáhly Krnovsko (7,5 %) a zejména odlehlé Jesenicko (4,8 %). Jen malým dílem přispívaly k utváření populací migrace ze zahraničí, nejvíce takových rodáků žilo ve městě Opava (5,5 %), určitou váhu měly též u města Bílsko (4,7 %) a u okresů hraničících s pruským Slezskem (např. Krnov 4,6 %).

Zaznamenání domovsky nepřítomných v rakouských sčítáních umožňuje zachytit též hlavní směry emigrace. Stěhování z rakouského Slezska směřovalo nejvíce do rakouských zemí, především zásluhou Vídně do Dolních Rakous, dále na Moravu a do Haliče. U moravských politických okresů Místek a Nový Jičín cílem emigrantů byly hlavně lokality rakouského Slezska a rovněž rakouských zemí. V nepřítli četných odchodů do zahraničí přední místo zaujalo pruské Slezsko, objevovali se též emigranti do Ruska a zatím málo početné odchody do Ameriky, převážně z Místicka (Dokoupil, Nesládková, Lipovski, 2020, s. 931). Cenzy ze závěrečných decenníí 19. století potvrdily přetrvávání dosavadních směrů stěhování, s postupem modernizačního procesu však zároveň podstatný růst intenzity migrací. Přesnější data ze sčítání v roce 1910, vycházející z kritéria rodiště osob, prokázala především velkou přitažlivost Vídně, dominantní hlavně v okresech s převahou německého obyvatelstva (Bruntál, Krnov, Jeseník).

4.2.2 Migrační pohyby od roku 1918 do konce 80. let 20. století

Z období první republiky, druhé světové války a počátku komunismu nejsou k dispozici žádná data o teritoriálním pohybu obyvatel. Určitá statistika migrací se začala provádět až v polovině 50. let 20. století. Známe samozřejmě posuny obyvatel, ale statisticky není podchyceno téměř nic. Za první republiky pokračovalo stěhování obyvatelstva do průmyslových center a oblastí, ale už nebylo tak silné jako na konci 19. století. Československo se snažilo zvyšovat zastoupení svého obyvatelstva v tak národnostně složitém prostoru, jako bylo Slezsko, což rovněž přispívalo k mechanickým přesunům. Český živel byl posílen příchodem českých státních zaměstnanců, učitelů, úředníků atd. Po vyřešení sporu o Těšínsko (1918–1920) odešla malá část Poláků do Polska, z Hlučínska se po jeho připojení k ČSR vystěhovalo několik tisíc lidí do Německa (Dokoupil, Myška, Svoboda, 2005, s. 15).

V průběhu druhé světové války docházelo k rozsáhlým pohybům obyvatelstva. Náleželo k nim např. totální nasazení v Německu, odchody na frontu, do koncentračních táborů, pochody smrti, samotný průběh postupující fronty na daném území. Cílem nacistů byla úplná likvidace českého národa i státu, genocida židů a Romů. Mnichov jako diktát velmocí vedl k odstoupení pohraničí a vyhánění českého obyvatelstva (Myška, 2018, s. 19–20), dalším aktem zvláště bylo vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava, Slovensko se odtrhlo a vyhlásilo samostatný stát pod kuratelou nacistického Německa. Tlak nacistů ve Slezsku byl ve srovnání s protektorátem silnější s většími dopady pro obyvatelstvo.

Po válce se uskutečnilo na základě rozhodnutí mírové konference v Postupimi ze dne 2. srpna 1945 nucené vysídlení Němců z Československa, Polska a Maďarska, jež bylo u nás potvrzeno dekretem prezidenta republiky Edvarda Beneše. V první fázi označované jako tzv. divoký odsun docházelo k pogromistickým excesům, byl uplatněn princip kolektivní viny. Na teritoriu českého Slezska a přilehlého území Moravy žilo podle cenzu z roku 1930 přes 320 000 Němců. Kolem 250 000 bylo v letech 1946–1947 vystěhováno do okupačních zón Německa. Nejvíce jich bylo odsunuto pochopitelně ze západního Slezska, tzn. z okresů Bruntál, Krnov a Jeseník, popř. Opava-venkov i Opava město. Lubomír Bajger uvedl určité statistiky počtu odsunovaných z Ostravska, ale bohužel existují různá data z různých let a pramenů. Podle

Tabulka 4.5: Počty Němců odsunutých v roce 1946 z vybraných okresů Slezska a severovýchodní Moravy a počty neodsunutých

Okres	Podle hlášení ONV		Podle jmenných seznamů	Evidovaní Němci	
	v roce 1946	v roce 1948		k 1. 12. 1946	k 16. 10. 1948
Ostrava-město	7418	4551	3641	1788	250
Fryštát	2560	2754	2631	707	138
Český Těšín	3502	1588	1603	189	104
Frýdek Místek	2690	1450	1315	463	169
Hlučín	1425	1301	1307	180	asi 800
Opava-město	8953	13101	9427	1054	616
Opava-venkov	23283	22520	21392	1450	1046
Bílovec	9105	9105	8166	540	91
Nový Jičín	26320	23715	23715	1999	772
Celkem	85256	80085	73165	8370	3986

Zdroj: Bajger, 1968, s. 154, 157, tab. č. 3 a 4

autora byly zřejmě přesnější poněkud nižší počty uváděné okresními národními výbory v roce 1948 (tedy s odstupem času), ale ani ony nemusely odpovídat vzhledem ke srovnání se jmenovými seznamy a měsíčními hlášeními (Bajger, 1968, s. 155).

Násilně při odsunu zahynulo cca 5600 osob, na jeho následky pak dalších asi 13000. Odsun komplikovalo neurčité postavení tzv. Moravců na Hlučínsku s německým státním občanstvím i slovanských držitelů tzv. volkslisty na Těšínsku. Kromě toho vystěhování nemohlo být realizováno přes německé Slezsko, tzn. docházelo k užití dlouhých tras. Na Opavsku byly obtížně přístupné terény kompaktně osídlené Němci, kde ještě po válce operovaly německé záškodnické skupiny tzv. werwolfů. V létě roku 1945 bylo v Moravské Ostravě, v táboře Hanke, zahubeno 230–300 internovaných Němců, v Místku asi 30. V současnosti žije v Moravskoslezském kraji kolem 4300 Němců. Vysídlení vedlo k devastaci západního Slezska i přilehlých částí Moravy, což dodnes nebylo napraveno (Ivánek a Smolka, 2013, s. 130; Staněk, 1991; Bajger, 1968).

S vystěhování Němců souviselo doosídlování vysídlené krajiny, zvláště v oblasti Sudet, obyvatelstvem z vnitrozemí, reemigranty, cizinci, uprchlíky. Přicházeli Češi z Volyně, Rumunska, Bulharska, Řekové. Tyto procesy byly řízeny z centra (Ivánek a Smolka, 2013, s. 82, 83; Čapka, Slezák a Vaculík, 2005, s. 185–206). Soupis obyvatel z let 1946/1947 tuto imigraci do jisté míry zachytil a statistici zpracovali data pro správní uspořádání po roce 1948. Mezi přistěhovalci zřejmě převažovali mladí lidé, protože mezi přítomnými v pohraničí Ostravského kraje bylo nejvíce osob ve věkové skupině 15–34 (88394) a dále ve skupině 2–14 (64715). Vysoké zastoupení měli také lidé ve věku 35–49 let (kratší věková skupina než 15–34). Mezi obyvateli pohraničí sice měli většinu lidé, kteří tam žili již na konci druhé světové války, ale hodně jich přišlo také z jiné obce na Moravě a ve Slezsku, méně už ze Slovenska, Německa a Rakouska, jiných zemí ciziny a Čech. Mezi přistěhovalci z Moravy a Slezska dominovaly osoby žijící na počátku května 1945 v okrese Místek (14 196), popř. Ostrava-město (8918) a Valašské Meziříčí

Obrázek 4.12: Soubor snímků zachycujících odsun Němců z Rýmařova 30. ledna 1946

Zdroj: ZAO, SOKA Bruntál, f. Sběrka dokumentačního materiálu Státního okresního archivu Bruntál, inv. č. N

Obrázek 4.13: Soubor snímků zachycujících odsun Němců z Rýmařova 30. ledna 1946

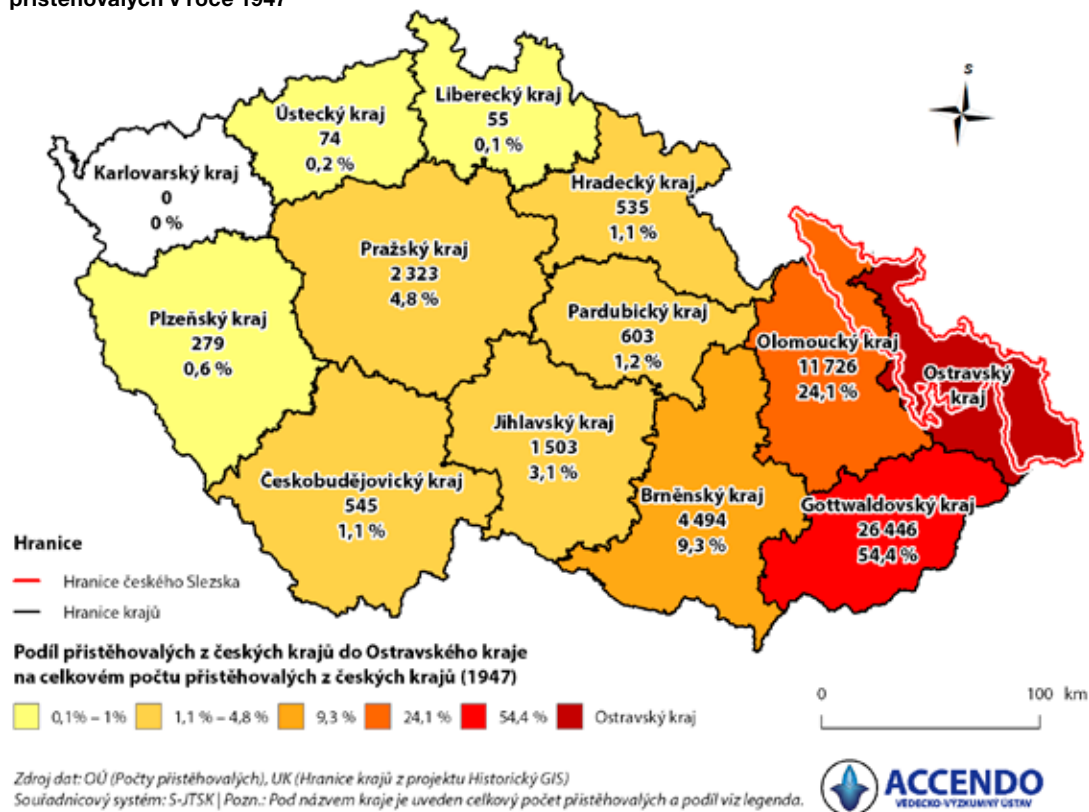
Zdroj: ZAO, SOkA Bruntál, f. Sběrka dokumentačního materiálu Státního okresního archivu Bruntál, inv. č. N

Tabulka 4.6: Obyvatelstvo přítomné v pohraničí českých zemí podle věkových skupin

Kraj, okres, popř. jejich část ležící v pohraničí	Úhrn obyvatel přítomných 22. 5. 1947			Z toho ve věku						
	celkem	mužů	žen	0-1	2-14	15-34	35-49	50-64	65+	neuvedeno
Kraj Ostravský (část)	274610	129587	145023	13166	64715	88394	59219	32340	16168	608
Ostrava (část)	15564	7354	8210	565	3406	4725	3863	2012	980	13
Bílovec	37690	18171	19519	1785	8497	11617	8564	4744	2377	106
Frenštát p. R. (část)	1094	535	559	64	328	330	238	97	34	3
Hlučín	41219	18172	23047	1276	10701	11922	8891	5233	3135	61
Krnov	35901	17662	18239	2281	8336	14480	7015	2791	885	113
Nový Jičín (část)	53030	25614	27416	2752	11827	17023	11709	6457	3192	70
Opava	67262	31027	36235	3072	15716	20601	14506	8677	4524	166
Vítkov	22850	11052	11798	1371	5904	7696	4433	2329	1041	76

Zdroj: Soupisy obyvatelstva v Československu v letech 1946 a 1947. Praha: Státní úřad statistický 1951, tab. 27

Obrázek 4.14: Počet a podíl přistěhovalých z českých krajů do Ostravského kraje na celkovém počtu přistěhovalých v roce 1947

Tabulka 4.7: Obyvatelstvo přítomné v pohraničí českých zemí podle místa původu

	Z obyvatel starších dvou let bylo 1. 5. 1945 přítomno								
	v téže obci	v jiné pohraniční obci	v jiné obci v Čechách	v jiné obci na Moravě a ve Slezsku	na Slovensku	v Německu a Rakousku	v ostatní cizině	v zahraniční armádě	neuvedeno
Kraj Ostravský (část)	137656	25633	4795	72327	7478	6970	5359	789	437
Ostrava (část)	11392	796	176	1567	131	551	323	52	11
Bílovec	24209	4190	241	5601	822	345	422	65	10
Frenštát p. R. (část)	253	335	10	407	12	7	3	3	-
Hlučín	30609	2308	599	2076	60	3190	839	200	62
Krnov	2789	2542	867	21768	3105	644	1696	111	98
Nový Jičín (část)	24988	4199	1034	16963	1267	694	906	118	109
Opava	37656	8706	1531	12907	987	1273	796	196	138
Vítkov	5760	2557	337	11038	1094	266	374	44	9

Zdroj: Soupisy obyvatelstva v Československu v letech 1946 a 1947. Praha: Státní úřad statistický 1951, tab. 27

Tabulka 4.8: Hrubá míra imigrace (hmi), hrubá míra emigrace (hme) a hrubá míra migračního salda (hmms) ve vybraných okresech Severomoravského kraje v pětiletých průměrech 1960–1989 (v ‰)

hmi	Okresy						
	Bruntál	Frýdek-Místek	Karviná	Nový Jičín	Opava	Ostrava	Šumperk
1960–1964	29,1	16,5	47,1	19,7	10,7	40,3	16,8
1965–1969	24,1	18,6	33,9	17,0	13,5	30,2	14,3
1970–1974	21,7	15,5	15,6	17,4	12,9	23,1	12,9
1975–1979	16,6	12,0	12,6	13,3	10,7	16,5	11,5
1980–1984	13,8	11,6	12,7	11,6	9,9	14,9	9,7
1985–1989	11,7	10,9	11,0	11,7	8,8	14,4	8,9
hme							
1960–1964	35,2	15,1	17,8	20,3	20,3	21,1	24,0
1965–1969	32,5	14,1	22,2	18,7	17,4	21,5	20,4
1970–1974	24,4	11,6	17,7	15,2	13,9	17,2	16,7
1975–1979	21,5	11,2	15,0	12,7	12,4	14,4	13,4
1980–1984	18,2	10,6	14,3	12,1	10,7	13,9	12,1
1985–1989	15,9	10,7	14,2	11,3	10,2	12,6	10,7
hmms							
1960–1964	-6,1	1,5	29,3	-0,6	-9,5	19,3	-7,2
1965–1969	-8,3	4,6	11,8	-1,7	-3,9	8,7	-6,1
1970–1974	-2,7	3,8	-2,1	2,2	-1,0	5,9	-3,8
1975–1979	-4,9	0,8	-2,4	0,7	-1,8	2,1	-1,9
1980–1984	-4,4	1,0	-1,6	-0,6	-0,7	0,9	-2,5
1985–1989	-4,2	0,2	-3,2	0,4	-1,3	1,8	-1,8

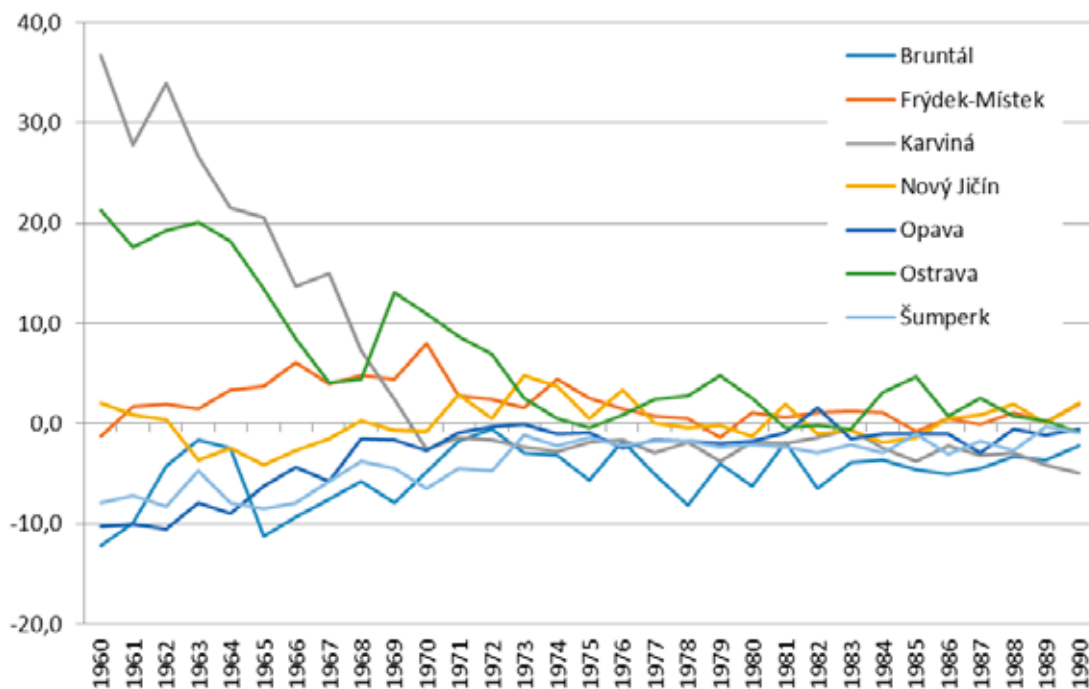
Zdroj: Pohyb obyvatelstva v republice Československé 1931–2017. [online]. [cit. dne 21. 3. 2021]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/casova_rada_demografie

(8346), mezi imigranty z Čech obyvatelé hlavního města Praha (1185), přes 100 jich bylo také třeba z okresu Tábor (171), Kutná Hora (187) či Pardubice (139).

Po únoru 1948 v souvislosti se změnou politického režimu se v celém státě začaly ve vývoji populací uplatňovat nové tendence, což se výrazně promítlo v dynamickém růstu přistěhovaných Slováků do ostravsko-karvinské aglomerace (Prokop a kol., 1998, s. 56–71). Ačkoliv cílem byl princip rovnoměrného rozložení investic v regionech, aby byla omezena každodenní dojíždka do práce a zajistil se tak stabilní růst obyvatelstva, nebylo této mety dosaženo. Naopak se v revíru, ale také v dalších centrech industrializace, např. na Třínecku, širším Frýdecko-Místecku, koncentrace obyvatelstva neúměrně zvýšila, pohraničí se vyliďňovalo. Začaly vznikat emigrační oblasti, namísto rovnováhy se uplatnila nerovnováha (Jančurová, 1967, s. 145–170).

Ze statistických dat jsme schopni rekonstruovat hrubou míru imigrace (hmi) od 60. let 20. století. Vzhledem k četným změnám administrativních struktur nemůžeme komparovat ani s údaji staršími, ani novějšími. Pohybujeme se na úrovni neúplného Severomoravského kraje (mimo okres Vsetín, Přerov a Olomouc). Na počátku 60. let (1960–1964) se setkáváme s vysokým přistěhovalectvím, přičemž dominovalo Karvinsko (hmi = 47,1 ‰) a Ostravsko (40,3 ‰), následovány Bruntálskem (29,1 ‰). Příliv obyvatel do ostravsko-karvinské aglo-

Obrázek 4.15: Hrubá míra migračního salda ve vybraných okresech Severomoravského kraje v letech 1960–1990 (v ‰)

Zdroj: Pohyb obyvatelstva v republice Československé 1931–2017. [online]. [cit. dne 21. 3. 2021]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/casova_rada_demografie

merace se stal projevem státní komunistické ocelové koncepce, která jednoznačně akcentovala rozvoj těžkého průmyslu. Její dopady na obyvatelstvo i krajinu byly těžké.

Již v meziválečném období experti v oblasti dolování uhlí zjistili, že jeho zásoby v ostravsko-karvinském revíru se budou v krátkém čase nacházet ve velkých hloubkách, tzn. jejich dobývání bude ekonomicky neakceptovatelné, proto bylo nutno vytvořit novou koncepci celkové přestavby aglomerace, která by byla finančně velmi nákladná, složitá a v krátkém čase existence první republiky v podstatě neproveditelná.⁵⁴

Tuto linii transformace však komunisté neakceptovali, místo toho zvyšovali požadavky na těžbu uhlí a výrobu koksu v souvislosti s budováním stavby mládeže – Nové huti Klementa Gottwalda – na katastru Kunčic. V důsledku těchto zásadních ekonomických změn se odehrál nový příliv pracovních sil. Na Karvinsku doznívalo velké přistěhovalectví na konci 50. let, v roce 1960 se hmi rovnala 53,0 imigrantům na 1000 obyvatel. Byla to éra, během níž se z ostravsko-karvinského revíru stala díky komunistické propagandě přímo „rajská zahrada“ pro všechny nejen mladé muže, ale i ženy, protože podle tehdejších názorů emancipovaná socialistická žena zvládne vše, tedy i práci v těžkém průmyslu. Tento stav vedl z migračního hlediska ke zcela jedinečné situaci, kdy se ocelové srdce republiky stalo magnetem všech krajů, které svými mladými přispívaly k populačnímu růstu aglomerace, přičemž české regiony svými podíly převyšovaly ty slovenské. Nejvyšší kvóty přicházely ze sousedního Jihomoravského kraje, významně se podílel také kraj Východočeský, nejvíce imigrantů ze Slovenska se stěhovalo ze Středoslovenského kraje.

⁵⁴ Informace o těchto vizech byly získány od pamětníka dr. Ing. Chmelaře, experta a specialisty na problematiku koksárenství nejen v ostravsko-karvinském revíru, ale v celé Evropě, který býval zván na zasedání RVHP, přičemž nikomu z mocných nevadilo, že se jedná o bývalého vysokého manažera Severní dráhy císaře Ferdinanda.

Trend u všech sledovaných okresů jednoznačně směřoval ke snižování přílivu přistěhovalců, takže na konci 80. let 20. století se ustálil v rozmezí 8,8–14,4 ‰, „vedlo“ Ostravsko se 14,4 ‰, nejnižší hmi byla vypočtena pro Opavsko a Šumpersko.

Statistické údaje dávají možnost vyhodnotit i hrubou míru emigrace (hme) v Severomoravském kraji. Nejvyšší míru vystěhovalectví měl okres Bruntál (35,2 ‰) v letech 1960–1964 a Šumperk (24,0 ‰), nejnižší Frýdek-Místek (15,1 ‰). Tendence byla shodná s imigrací, totiž trvalý pokles hrubých měr. Na konci 80. let bylo nejvíce odcházejících z Bruntálska (15,9 ‰), následně Karvinska (14,2 ‰) a Ostravska (12,6 ‰).

Oba předchozí ukazatelé umožňují rekonstruovat hrubou míru migračního salda (hmms) na 1000 obyvatel. Ta tvrdými daty dokládá, jak jediné velkoměsto regionu – Ostrava – doslova vysávalo lidnatost ostatních měst a obcí v kraji. Jedině okres Ostrava měl v celém období 1960–1989 kladné hmms, Bruntálsko, Šumpersko, Opavsko záporné, Karvinsko od počátku 70. let rovněž, Frýdecko-Místeco se sice pohybovalo v plusových datech, nicméně od 70. let téměř nedosáhlo k hodnotě 1 a Novojičínsko kolísalo mezi mírnými přírůstky a malými úbytky v intervalu 0,6–2,2 ‰.

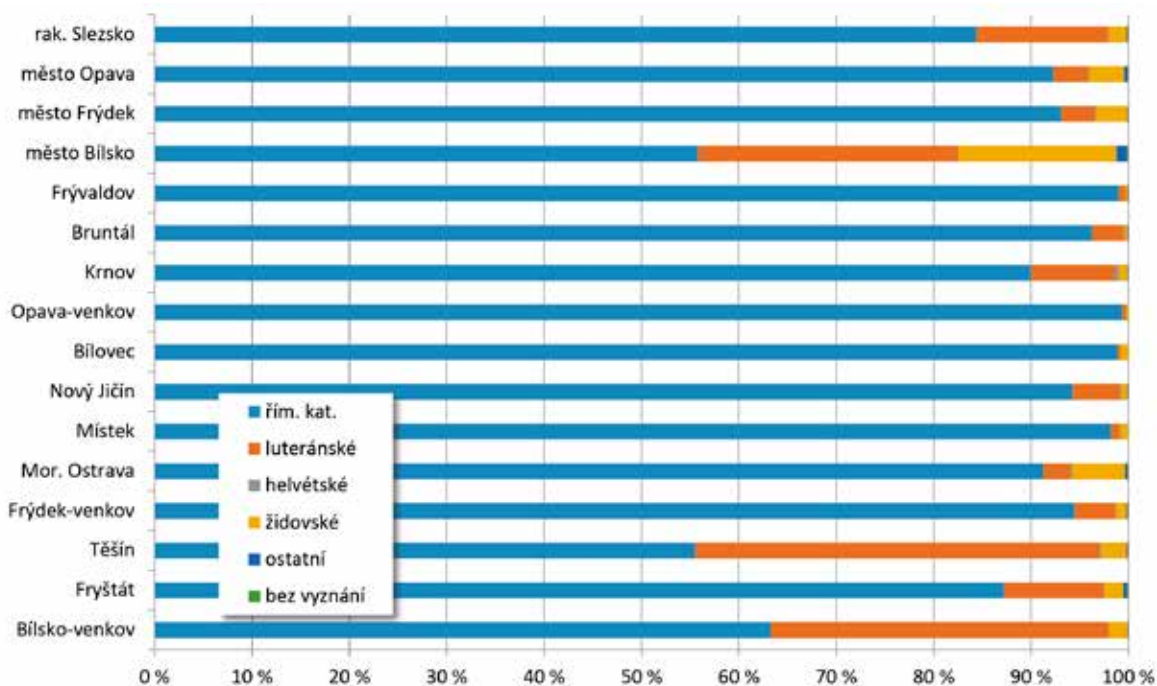
4.3 Náboženská skladba

4.3.1 Katolické obyvatelstvo

Po rozdělení Slezska byla část rakouského Slezska pod správou olomouckého biskupa, ale daleko větší oblast řídilo vratislavské biskupství. Patřilo k ní celé Těšínské knížectví, jižní část Niského knížectví a stavovská panství Bohumín, Bílsko a Albrechtice. Problém spočíval v tom, že tyto církevní obvody netvořily jeden územní celek. Fary diecéze ve Vratislavi vedly všechny své písemnosti i v obcích se zcela českým obyvatelstvem jen v německém jazyce, naproti tomu farní úřady olomoucké diecéze pořizovaly svou agendu zápisem té strany, jejíž obyvatelstvo v obci převažovalo, tzn. německy, nebo česky. Pruská Vratislav vytvořila seminář pro dané území ve Vidnavě, což vedlo k tomu, že kněží, absolventi tohoto semináře, prováděli své bohoslužby německy, nebo polsky i v obcích, kde české obyvatelstvo zcela převažovalo, tzn. docházelo k citelné germanizaci a polonizaci. Ke krakovské diecézi patřila jedna fara v okrese Bílsko, jednalo se o Komorovice se 668 katolíky (Lukeš, 1913, s. 26–28). V 19. století docházelo k významnému růstu počtu nejen farností, ale také kurácií a lokálií (nižší stupně církevní organizace) ve slezské části olomoucké diecéze i vratislavské diecéze, což přímo souviselo se zvyšováním počtu obyvatelstva (Gawrecki a kol., 2003, s. 134).

Revoluční rok 1848 proběhl v rakouském Slezsku (např. v Opavě) ve značně protiklerikálním duchu, úloha katolické církve, ale i jiných vyznání, pak klesala nejen ve veřejném životě, ale také v soukromí. Výrazně protiklerikální byli němečtí liberálové, ale i příslušníci demokratických stran. Posílení katolické církve po uzavření konkordátu Rakouska s papežskou stolicí v roce 1855, což se projevilo v církevní správě, rodinném právu i ve školství, nemělo dlouhého trvání a bylo napadáno liberály po pádu neoabsolutismu. Školství přecházelo po přijetí prosincové ústavy (1867) pod státní správu. Nicméně katolická církev sehrávala nezastupitelnou roli v boji za uplatňování národně politických požadavků Čechů i Poláků. V důsledku toho byl předurčen konzervativní ráz národních hnutí. Do 90. let se liberální názory prosazovaly v českém prostředí cestou kompromisů, jen aby se zachovala národní jednota. Od 90. let došlo i v českém táboře k diferenciaci na tzv. pokrokáře a politické klerikály, kteří začali zakládat samostatné politické organizace a spolky. K pokrokářům se řadila řada politických proudů od sociálních demokratů až po mladočechy. Političtí klerikálové měli výrazné pozice mezi Němci na Jesenicu, mezi Čechy v hornických organizacích na Ostravsku i Opavsku a mezi Poláky ve straně Związek Śląskich Katolików (Gawrecki a kol., 2003, s. 261, 262).

Obrázek 4.16: Skladba obyvatel podle náboženství v jednotlivých okresech, statutárních městech a v zemi rakouské Slezsko (1910)

Zdroj: Österreichische Statistik. Neue Folge. Band 1, Heft 2. Die Bevölkerung nach der Gebürtigkeit, Religion und Umgangssprache in Verbindung mit dem Geschlechte, nach dem Bildungsgrade und Familienstande; die körperlichen Gebrechen; die soziale Gliederung der Haushaltungen. Wien 1914. Vlastní výpočet

Rakouská sčítání obyvatelstva evidovala přítomnou populaci od roku 1869 podle vyznání na úrovni politických okresů. Pro celé rakouské Slezsko i severovýchodní Moravu bylo při prvním moderním sčítání 1869 nejmasověji rozšířeno římskokatolické vyznání. Největší koncentrace žila v okresech Frývaldov a Opava-venkov, kde tvořili téměř 100% majoritu. Jen o něco méně evidovalo sčítání na Bruntálsku a Místecku (97–98 %), Novojičínsko mělo 95 % katolíků. Na Krnovsku a Fryštátsku se nacházely vedle 90 % katolíků větší komunity luteránů (8–9 %). Nejmenší zastoupení registroval cenzus na Těšínsku (68,5 %) a v okrese Bílsko-venkov (58,1 %), což byly tradiční bašty luteránů. Rovněž vydělené slezské okresy, po roce 1896 Bílovec a po roce 1904 Frýdecko, byly z 94–98 % katolické. Relativní hodnoty byly až do konce monarchie velmi stabilní, k jistému výraznějšímu pohybu došlo v okrese Bílsko-venkov, kde mírně vzrůstal podíl katolíků (migrace Haličanů) a ubývalo protestantů. V roce 1910 v důsledku vydělení okresu Frýdek-venkov pokleslo v okrese Těšín zastoupení katolíků (z 67,3 % v roce 1900 na 55,5 % v roce 1910) a naopak se zvýšil podíl protestantů (z 30,7 % na 41,6 %). Morava jako celek mívala kolem 95 % katolíků, Slezsko kolem 84 %.

4.3.2 Evangelické obyvatelstvo

V 16. století se Evropou začala šířit reformace, jejíž snahou byla náprava katolické církve. Ve slezském prostředí rychle postupovala, zvláště ji přijímalo německé obyvatelstvo, rovněž politická roztržetost země napomáhala její expanzi. Významným šířitelem reformačních myšlenek, zejména na Horním Slezsku, se stal markrabě Jiří Braniborský. Když získal (1524) Krnovsko, přiváděl sem protestantské kazatele a nová víra se šířila i na Opavsku. Na Těšínsku

Obrázek 4.17: Portréty manželů Rösnerových s oběma syny (kabinetky)

Zdroj: ZAO, SOKA Bruntál, f. Rösner Oskar, Dr. mont. Ing., inv. č. 34

převládali luteráni, ale vyskytovali se i kalvinisté, na severovýchodní Moravě novokřtenci (Dokoupil, Myška, Svoboda a kol., 2005, s. 197). O síle protestantismu ve Slezsku svědčí fakt, že již podle vestfálského míru (1648) se mohli nekatolíci soustřeďovat kolem několika tzv. artikulárních kostelů. Na základě tzv. exekučního recesu (1709) byla posléze povolena výstavba tzv. milostivých kostelů, z nichž jeden se nacházel v Těšíně (Czapliński a kol., 2002, s. 182–183). Těšín se stal hlavním luteránským centrem pro celou monarchii, na jeho gymnáziu působili učitelé ze zahraničí, udržovaly se kontakty s německými evangelickými univerzitami (Gawrecki a kol., 2003, s. 135).

S prudkým vzrůstem obyvatelstva v ostravsko-karvinské aglomeraci v závěru 19. století rostlo přistěhovalctví osob různých vyznání, také protestantů, jejichž počty se zvyšovaly v samotné Moravské Ostravě, ale také v sousedních obcích, nejvíce ve Vítkovicích (3,4 %), rovněž v hornických obcích na Fryštátsku se usazovaly evangelické rodiny. V rakouském Slezsku i na severovýchodní Moravě se podstatně rozšířila luteránská víra, nicméně v průběhu času mírně stoupaly i počty kalvínů, především v důsledku přistěhovalctví z Čech a Švýcarska. Mnozí z nich byli významnými odborníky v oblasti průmyslu. Helveti žili také na Krnovsku v okrese Albrechtice (251 osob k roku 1910), ale to bylo způsobeno hromadnou konverzí holčovických luteránů ke kalvínství (Dokoupil, Nesládková, Lipovski, 2014, s. 270–271).

4.3.3 Židé

Na počátku novověku začali být židé systematicky vytlačováni z královských měst českých zemí. Docházelo k radikální změně struktury osídlení odchodem do poddanských měst. Ve Slezsku byla situace nejhorší, zde byli vypovídáni v průběhu celého století ze země, udržely se jen náboženské obce v Osoblaze a Těšíně (Kwak, 1989, s. 65, 66). Po vydání tolerančního ediktu z 10. ledna 1713 Karlem VI. docházelo k rychlému růstu lidnatosti židů, zvláště

na Těšínsku. Tomu chtěl zabránit např. vratislavský vrchní úřad vydáním reskriptu v roce 1725 Proti židům (Wegen der Juden). Roku 1726 vešla v platnost císařem Karlem VI. schválená určitá obdoba familiantského zákona (uzákoněná pro Čechy a Moravu), jehož cílem bylo omezovat židovskou reprodukci. Oženit se směl jen prorozený syn a jen ten získal inkolát (občanství), (Spyra, 1994, s. 26). Židé nacházeli své hospodářské uplatnění ve službách šlechty jako nájemci mýt nebo palírníci. Profitovali obvykle z maloobchodu a nájmu feudálních práv, tzv. arendy, odtud označení arendářů (Spyra, 2020, s. 843).

K roku 1846 žilo v rakouském Slezsku 2165 židů, přičemž 1213 pobývalo na Těšínsku a 952 na Opavsku. Podle Janusze Spyry a jiných autorů zde bylo přítomno ještě dalších cca 700 židů. Židé směřovali do větších a velkých měst, byli migračně neaktivnější, docházelo k proměnám jejich sociální skladby, rostla technická a humanitní inteligence, podnikatelé, průmyslníci, novátoři.

Do první světové války bylo v rakouském Slezsku 15 synagog i se dvěma ortodoxními, 16 hřbitovů a 10 rabínů. Židovská populace rostla především na Těšínsku, na Opavsku nastal naopak pokles. V roce 1869

statistika registrovala 6 123 věřících, v roce 1910 už 13 444, což představovalo 1,8 % obyvatelstva země. Prudký vzrůst lidnatosti na přelomu 19. a 20. století souvisel s vlnou haličské imigrace. Těžiště židovského obyvatelstva se nacházelo v Bílsku (3024), Těšíně (2112) a Opavě (1112), (Spyra, 2020, s. 856). V Bílsku se jejich zastoupení dostalo až na 16,3 %. Z jednotlivých správních obvodů rakouského Slezska a severovýchodní Moravy se nejvíce židé vyskytovali vedle města Bílska v okrese Moravská Ostrava (5,5 %), městě Opava (3,6 %), městě Frýdek (3,2 %), v okrese Těšín (2,6 %), Fryštát (2,0 %) a Bílsko-venkov (1,9 %). V ostatních okresech to bylo do 1,0 %.

4.3.4 Náboženská skladba za první republiky

V závěru 19. a na počátku 20. století v souvislosti s rozvojem všech složek a úrovní modernizace rostly také spolky a hnutí ateistické. Jednou z významných mezinárodních organizací se stala Volná myšlenka, která vznikla v roce 1880 v Bruselu, česká sekce působila v letech 1904–1939, v roce 1907 se v Praze konal světový kongres. Rozšířilo se také hnutí Katolické moderny, jehož cílem byla reforma katolicismu, zvláště silné bylo v Čechách. V průběhu Velké války byly masově ničeny lidské životy, probíhala zákopová válka, přibývalo invalidů, také zázemí trpělo nedostatkem potravin, nemocemi. To vše dopadalo na katolickou církev, prožívající krizi, zvláště když její reprezentanti žehnali rakouským zbraním a církev zůstala loajální k monarchii až do jejích posledních dnů.

První republika přinesla nové pojetí v postavení církví. Nový stát navrhoval odluku církve od státu, díky prvnímu ministru školství a národní osvěty se stala výuka náboženství na školách

Obrázek 4.18: Svatba dcery Sigmunda Singera s Lotharem Steinitzem z Německa, synagoga Krnov (1937)

Zdroj: Archiv Spolku u synagogy, Krnov

Tabulka 4.9: Skladba podle vyznání v politických okresech českého Slezska a severovýchodní Moravy (1921, 1930, v %)

1921	římskokatolické	evangelické	československé	židovské	ostatní	bez vyznání	celkem
Český Těšín	50,1	46,8	0,1	2,0	0,6	0,4	100,0
Fryštát	79,0	11,3	5,0	1,9	0,6	2,2	100,0
Frýdek	73,6	5,1	15,6	1,1	0,3	4,3	100,0
Hlučín	98,7	1,0	0,1	0,1	0,0	0,1	100,0
Bílovec	95,8	0,7	0,9	0,6	0,1	1,9	100,0
Opava	95,6	1,9	0,4	1,3	0,4	0,4	100,0
Krnov	89,6	9,2	0,0	0,7	0,3	0,2	100,0
Bruntál	95,5	3,8	0,0	0,3	0,4	0,0	100,0
Frývaldov	98,0	1,0	0,0	0,3	0,6	0,1	100,0
Slezsko	83,9	9,6	3,6	1,1	0,4	1,4	100,0
Moravská Ostrava	78,5	4,3	3,0	5,6	0,4	8,2	100,0
Místek	94,0	1,5	1,6	0,6	0,1	2,2	100,0
Nový Jičín	91,8	5,3	0,8	0,5	0,1	1,5	100,0
1930							
Český Těšín	50,4	45,1	1,8	0,6	0,7	1,4	100,0
Fryštát	72,2	11,5	9,1	1,5	0,7	5,0	100,0
Frýdek	71,3	5,4	14,6	0,8	0,4	7,5	100,0
Hlučín	97,8	0,8	0,6	0,1	0,1	0,6	100,0
Bílovec	87,3	1,0	6,3	0,4	0,2	4,8	100,0
Opava	93,8	2,1	1,1	1,0	0,3	1,7	100,0
Krnov	88,3	9,3	0,3	0,6	0,2	1,3	100,0
Bruntál	94,8	3,9	0,1	0,2	0,4	0,6	100,0
Frývaldov	97,4	1,1	0,3	0,3	0,3	0,6	100,0
Slezsko	80,9	9,8	5,0	0,8	0,4	3,1	100,0
Moravská Ostrava	66,3	4,6	12,6	5,0	0,4	11,1	100,0
Místek	89,5	2,1	3,6	0,4	0,2	4,2	100,0
Nový Jičín	89,0	5,7	1,9	0,4	0,1	2,9	100,0

Zdroj: Historická data v GIS. Projekt zpřístupnění historických prostorových a statistických dat v prostředí GIS. [online]. [cit. dne 21. 3. 2021]. Dostupné z: <http://www.historickygis.cz/>. Vlastní výpočet

dobrovolná, vzhledem k předchozí praxi. Ze tříd byly odstraněny kříže, výuka nezačínala a nekončila modlitbou. Žáci se nemuseli za doprovodu učitelů zúčastňovat náboženských svátků. Tyto změny odmítala církevní hierarchie i Řím. Z celkového kvasu té doby se zrodila v lednu 1920 nová církev československá. Chtěla se oprostít od tradičního formalismu a ztotožnit se

s moderním občanstvím, jejím cílem se stalo oživení náboženského života. Prováděla agitaci mezi katolíky, což mnoho z nich stavělo před nelehké rozhodnutí. Nastal také boj o jednotlivé kostely a fary (Jemelka, Štofáník, 2020, s. 176–179). Úspěch náboru zčásti zmírnilo provolání významných univerzitních profesorů, J. Pekaře a J. Šusty, kteří upozorňovali na možné zahraničně politické důsledky masového přestupu k nové církvi (Kárník, 2000, s. 315–318).

S první republikou byly spojeny změny státních hranic – Těšínsko bylo rozděleno mezi ČSR a Polsko, k Opavsku přibýlo Hlučínsko, ztracené za slezských válek Marií Terezií. Tyto změny se promítly do poválečné náboženské skladby Slezska úbytkem evangelíků – za monarchie představovali kolem 13–14 % obyvatelstva, v roce 1921 nastal pokles na 9,6 %. Římští katolíci si udrželi svůj podíl 83,9 %, k nové církvi československé se přihlásilo 3,6 % obyvatel, bez vyznání bylo 1,4 % občanů.

V roce 1923 se stal správcem nové slezské diecéze Československé církve (vznikla rozdělením moravsko-slezské) bývalý radvanický římskokatolický farář Ferdinand Stibor, který patřil k jejím zakládajícím členům (Jemelka, Štofáník, 2020, s. 177). K církevnímu obvodu náleželo celé Slezsko a moravské politické okresy Moravská Ostrava, Místek a Nový Jičín. Patřilo k němu 10 náboženských obcí, nejsilnější pozice měl hornický soudní okres Slezská Ostrava. Přes několik tisíc příslušníků církve se nacházelo na Frýdecku, Fryštátsku, stovky na Příborsku, Opavsku, Klimkovicku, celkem přes 25 000 osob (Kárník, 2000, s. 347, 348). Důležité centrum Radvanice se nacházelo v soudním okrese Slezská Ostrava, kde činil podíl věřících Československé církve 26,6 % v roce 1921 (14 350 osob). Do roku 1930 podíl mírně poklesl na 25,0 %, ale zvýšil se v sousedních okresech Bohumín (15,3 %), Moravská Ostrava (12,6 %) a Klimkovi- ce (9,1 %).

Československému státu se po celé meziválečné období nepodařilo vytvořit pro Slezsko nové biskupství, proto, přes několik pokusů, nedošlo ke ztotožnění církevních a státních hranic. I po rozdělení Těšínska mezi ČSR a Polsko nadále zůstalo celé Těšínsko pod správou vratislavské diecéze, od roku 1929 arcidiecéze. Československá část Těšínska a Jesenícko byly nadále řízeny dvěma komisariáty, které se staly nezávislé na existujícím generálním vikariátu v Těšíně (Pindur, 2020, s. 390).

Na území Těšínska docházelo po roce 1920 ke změnám národnosti farářů, měnil se i jazyk bohoslužeb. Jestliže v roce 1918 bylo na území pozdějšího československého Těšínska 26 farářů, z toho 18 Poláků, šest Čechů a dva Němci, v 17 kostelích se konaly jen polské bohoslužby, pak v roce 1933 byly bohoslužby zpravidla dvoujazyčné, z 26 farářů bylo 11 Poláků, 14 Čechů a jeden Němec (Gawrecki a kol., s. 349).

Celé západní Slezsko zůstalo i za první republiky nábožensky nezměněné, tzn., tam, kde existovalo dominantní zastoupení katolíků, tam i zůstalo (95–98 %), mírně přibývalo evangelíků. Na Těšínsku došlo k většímu poklesu podílu katolíků v tradičních evangelických centrech, nejvíce v Jablunkově, kde získali luteráni podílovou převahu (51 %). Moravské sbory zůstaly zachovány, ale podíly katolíků klesaly, nejvíce v okrese Moravská Ostrava (78,5 %), díky velkému růstu osob bez vyznání (8,1 %), židů (5,6 %) a evangelíků (4,3 %). Sčítání v roce 1930 prohloubilo diferenciaci obyvatelstva, v průmyslových centrech přibývalo osob s československým vyznáním a mírně evangelíků.

V prosinci roku 1918 došlo k zásadní změně – augšpurské (luterské) a kalvínské vyznání se spojily v jednu církev s názvem Československá církev evangelická. Přihlásila se k národnímu odkazu, jímž se stala husitská tradice. Ochranovská církev bratrská a denominace moravských bratří zůstaly mimo. Němečtí evangelíci se oddělili od vídeňského ústředí a ustavili samostatnou Německou evangelickou církev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku na svém sněmu v roce 1919. Základem bylo jen augšpurské (luterské) vyznání (Kárník, 2000, s. 318–320).

Aby zůstala zachována jednotu polských sborů i po rozdělení Těšínska, vznikla v roce 1920 nová organizace s názvem Augšpurská církev evangelická ve Východním Slezsku v Československu. Roku 1937 působilo na území československého Těšínska sedm sborů v Bludo-

Obrázek 4.19: Druhý den svatby Heleny Niemcové a Pavla Kalety, autor Karel Kaleta, Bystřice (1947)

Zdroj: Soukromý archiv J. Kalety

vicích (9 000 členů), Bystřici (8 500), Českém Těšíně (3 500), Komorní Lhotce (3 800), Návsi (4 000), Orlové (10 000) a Třinci (7 500). Evangelické kostely byly v Bystřici, Dolních Bludovicích, Českém Těšíně, Komorní Lhotce, Návsi, Orlové, Třinci a Bohumíně. Českobratrské sbory se nacházely v Třinci, Petřvaldě, Rychvaldě a kaple v Českém Těšíně (Gawrecki a kol., 2003, s. 347, 348).

Nejpočetněji byli evangelíci zastoupeni v soudním okrese Český Těšín, kde jich bylo 20 308 v roce 1921, za devět let se počet zvýšil na 22 953. Obdobně tomu bylo v soudním okrese Jablunkov (13 634 a 15 498), Fryštát, Krnov, Albrechtice. Ve všech sborech na severovýchodní Moravě nastal vzrůst členské základny.

Nejsložitější stav vznikl po rozdělení města v Českém Těšíně. Vzhledem k této mimořádné situaci došlo v průběhu 20. let k vytvoření tří evangelických sborů luterského vyznání – česko-šlonzáckého, německo-šlonzáckého a slezského – respektive polského. Příčinou byly národnostní a z toho vyplývající politické třenice, kuriózní na tom byl fakt, že všechny tři početně silné sbory se hlásily ke stejným kořenům a tradicím slezského luterství (Pindur, 2020, s. 414).

Již při vzniku Československa židé projeví velkou loajálnost k novému státu, který zcela akceptovali. Ve státě existovaly odděleně svazy židovských náboženských obcí, vedle českého svazu fungoval také svaz s německou jednací řečí. Vrcholným orgánem byla Nejvyšší rada židovských náboženských obcí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Uplatnila se kontinuita vývoje, početnost židovstva proti stavu na konci monarchie nijak zásadně neklesala, v roce 1921 žilo v českých zemích 113 200 židů. Československo se stalo jediným státem v Evropě, kde se mohli také přihlásit ke své židovské národnosti. Protože neměli vlastní stát, ani moderní mateřskou řeč, mohli si zapsat kterýkoliv jazyk, který byl státem uznán a statisticky sledován.

Židé hlásící se k židovské národnosti se psali s velkým písmenem Ž. Bylo tedy možno rozlišit židy podle náboženské příslušnosti a Židy, kteří se přihlásili k židovské národnosti (Veber a kol., 1997, s. 56, 69).

Vznik židovské národnosti byl pro židy zcela novou a mimořádnou situací, jež vedla ke značné diferenciaci. Ti, kteří přiznali židovskou národnost, spojovali svou víru s tvrdou ortodoxií, nebo s přijetím sionismu. Orientovali se na maximální program náboženské i národní emancipace, souhlasili s vytvořením židovského státu. Ti, kteří zůstali jen u své víry a již byli asimilováni s národem, v jehož středu žili, byli zpravidla i nábožensky vlažní. Mezi nimi bylo mnoho tzv. třídenních židů, kteří navštěvovali synagogu třikrát do roka, byli to již svěštější židé (jedli např. vepřové maso, o Vánocích zdobili křesťanský stromek atd.), (Kárník, 2000, s. 320). Podíly národních Židů vzrůstaly směrem na východ, nejvíce jich bylo na Podkarpatské Rusi, kde bylo také nejvíce židů ortodoxních (Nesládková, 2008, s. 1–14).

Počty židů podle víry rostly v centrech industrializace, tam, kde docházelo k realizaci velkých investic. V českém Slezsku patřily k těmto okresům Fryštát, Český Těšín, Bohumín, Opava, Slezská Ostrava. Na severovýchodní Moravě jednoznačně dominoval okres Moravská Ostrava, kde bylo v roce 1921 ze všech obyvatel 5,6 % židů. Město Moravská Ostrava se stalo významným centrem sionismu a třetí největší náboženskou obcí po Praze a Brně. Konal se zde v roce 1923 sjezd sionistů z celého Československa. Zúčastnilo se 61 delegátů z 200 organizací. Ostravská obec patřila k těm progresivním, což dokládá realizace prvního českého kázání v synagoze v Moravské Ostravě, mluvilo se česky i německy, hrály se obě národní hymny. Židé se intenzivně zapojovali do všech modernizačních procesů, jejich děti studovaly na středních i vysokých školách (Gawrecki a kol., 2003, s. 349, 350; Nesládková, 2001, s. 10–14).

Jako nový trend sílilo bezvěrectví, nejvíce v průmyslových regionech (Jemelka, Štofanič, 2020, s. 181–184). V našem souboru se rovněž potvrzuje předpoklad center průmyslu. Ve Slezsku vedl okres Slezská Ostrava (11,3 % k roku 1930), za ním následovaly Bohumín (5,9 %), Klimkovice (5,9 %), Fryštát (4,5 %), Frýdek (4,0 %). Na Moravě vedla jednoznačně Moravská Ostrava (11,1 %), více ateistů bylo také na Místecku (4,4 %) a Příborsku (4,8 %). Vyskytovaly se však také okresy, v nichž nedosahoval počet bezvěrců ani jednoho procenta. Většinou to byly německojazyčné okresy Jeseníků, ale třeba i Hlučín (0,6 %) nebo Jablunkov (0,8 %).

4.3.5 Situace po druhé světové válce

V průběhu druhé světové války uskutečnili nacisté genocidu židů a Romů, po válce došlo k odsunu Němců, což vedlo zprvu ke značnému vylidnění západního Slezska, stopy těchto událostí se promítly i do náboženské skladby. Po skončení druhé světové války v květnu 1945 se náboženský život vrátil do předválečných poměrů, nicméně nastaly některé významné změny. Rychle došlo k přechodu z němčiny na češtinu, v níž byly vedeny bohoslužby. Náboženské organizace zaměřené na německé obyvatelstvo byly likvidovány (Jirásek, 1997, s. 164–170). Vzhledem k tomu, že Státní bezpečnost ovládali komunisté, byly určité církevní aktivity sledovány (Gawrecki a kol., 2003, s. 516).

Po únorovém převratu 1948 a vítězství komunistů stát změnil kurz na rigidně proticírkevní a ateistický. Na základě zákona č. 217/1949 Sb. byla zřízena nová organizace – Státní úřad pro věci církevní v Praze, jemuž podléhali krajsí a okresní církevní tajemníci, kteří řídili církevní oddělení krajských a okresních národních výborů. Tito zvláště vybraní zasloužilí komunisté se stali neomezenými pány nad všemi církvemi i duchovními. Tento zákon doplnil další č. 218/1949 Sb., který se zabýval hospodářským zabezpečením církví státem. Církev se staly zcela ekonomicky závislé na státu, postavení jednotlivých duchovních, také jejich plat, bylo od této chvíle podmíněno souhlasem státu k výkonu duchovní služby, což bylo spojeno s povinným slibem věrnosti ČSR. V daném roce vyšly ještě další zákony, jejichž obsah patřil k významné součásti církevní agendy (Pindur, 2020, s. 402, 403; Pavelčíková, 2013, s. 307–443).

Tabulka 4.10: Skladba podle vyznání v politických okresech českého Slezska a severovýchodní Moravy v absolutních číslech a v % (1950)

Okresy	římsko katolické	evangelické	československé	židovské	ostatní	bez vyznání	nezjištěno	celkem
Jeseník	30627	2221	2789	14	899	954	67	37571
Bruntál	22859	1355	1892	9	786	477	83	27461
Krnov	31591	1918	2817	36	1246	1078	204	38890
Bílovec	34164	616	2669	4	230	1291	30	39004
Místek	63257	3318	1441	8	484	1690	69	70267
Nový Jičín	54103	4549	2216	11	574	1390	178	63021
Opava	68033	1385	2160	45	403	944	82	73052
Český Těšín	41084	38831	721	42	1143	1022	167	83010
Karviná	83753	15527	8733	53	782	2679	84	111611
Hlučín	41005	291	273	1	191	143	17	41921
Frenštát pod R.	31177	906	1395	6	176	933	80	34673
Ostrava	174275	13225	42349	251	1822	12979	358	245259
Vítkov	21993	1661	807	3	277	291	141	25173
Jeseník	81,5	5,9	7,4	0,0	2,4	2,5	0,2	100,0
Bruntál	83,2	4,9	6,9	0,0	2,9	1,7	0,3	100,0
Krnov	81,2	4,9	7,2	0,1	3,2	2,8	0,5	100,0
Bílovec	87,6	1,6	6,8	0,0	0,6	3,3	0,1	100,0
Místek	90,0	4,7	2,1	0,0	0,7	2,4	0,1	100,0
Nový Jičín	85,8	7,2	3,5	0,0	0,9	2,2	0,3	100,0
Opava	93,1	1,9	3,0	0,1	0,6	1,3	0,1	100,0
Český Těšín	49,5	46,8	0,9	0,1	1,4	1,2	0,2	100,0
Karviná	75,0	13,9	7,8	0,0	0,7	2,4	0,1	100,0
Hlučín	97,8	0,7	0,7	0,0	0,5	0,3	0,0	100,0
Frenštát pod R.	89,9	2,6	4,0	0,0	0,5	2,7	0,2	100,0
Ostrava	71,1	5,4	17,3	0,1	0,7	5,3	0,1	100,0
Vítkov	87,4	6,6	3,2	0,0	1,1	1,2	0,6	100,0

Zdroj: Historická data v GIS. Projekt zpřístupnění historických prostorových a statistických dat v prostředí GIS. [online]. [cit. dne 21. 3. 2021]. Dostupné z: <http://www.historickygis.cz/>. Vlastní výpočet

Novým ideologickým fundamentem totalitního režimu byl ateistický marxisticko-leninský materialismus, jenž byl vtlučen do hlav celé společnosti od jeslí a mateřských škol až po domovy důchodců. Šlo o zlomení moci církví, o eliminaci vlivu křesťanství na veřejnost. České Slezsko bylo vystaveno značné perzekuci. Docházelo k věznění duchovních v případě čtení pastýřských listů arcibiskupa Berana. Zatýkalo se i mezi příslušníky rozpuštěné organizace

Orel. Ve Frýdlantu nad Ostravicí po zrušení církevní školy došlo k demonstraci matek dětí dané školy. Ve všech okresech vznikly tzv. pětky, které sledovaly duchovní i věřící a udávaly je, výsledkem pak byly soudy a jiné formy perzekuce. Dlouhodobé problémy způsobovaly komunistické straně i státu početné přihlášky dětí do náboženství i v době po školním roce 1951/1952, kdy se stalo náboženství nepovinným předmětem. Vyučování zajišťovali místní kněží. Vysokou účastí se až do konce totality vyznačovaly poměry v Českém Těšíně, kde se mezi dětmi objevovaly i ratolesti členů KSČ. Koncem 60. let nastalo celkové uvolňování, což vedlo k rozvoji náboženského života, např. realizovalo se tzv. Dílo koncilové obnovy, jehož se účastnili duchovní i laici (Gawrecki a kol., s. 516, 517; Pindur, 2020, s. 406–408).

Státu se stále nedařilo zřídit pro české Slezsko novou diecézi. Nicméně v roce 1978 došlo po složitém jednání s Vatikánem ke ztotožnění církevních a státních hranic. Apoštolská admini-

Tabulka 4.11: Skladba podle vyznání v politických okresech českého Slezska a severovýchodní Moravy v absolutních číslech a v % (1991, 2001)

rok	okresy	římskokatolické	evangelické	československé	ostatní	bez vyznání	neznášeno	celkem
1991	Bruntál	40247	1693	717	941	43375	21992	108965
	Ostrava-město	115263	5741	6707	4316	140030	55314	327371
	Frýdek-Místek	106374	31232	1238	2636	58932	27110	227522
	Nový Jičín	77078	3806	911	942	52054	23976	158767
	Opava	118071	1591	634	778	38681	20883	180638
	Karviná	111786	19885	3348	3535	102881	43123	284558
2001	Jeseník	10303	480	167	1331	26689	3443	42413
	Bruntál	24575	637	444	3153	68104	8226	105139
	Ostrava-město	75637	2192	4227	11344	197913	25431	316744
	Frýdek-Místek	83424	13272	965	20454	92886	15817	226818
	Nový Jičín	55183	2225	618	4480	84356	13063	159925
	Opava	96722	800	451	5819	64953	12660	181405
	Karviná	77518	4953	2141	19047	155408	20369	279436
1991	Bruntál	36,9	1,6	0,7	0,9	39,8	20,2	100,0
	Ostrava-město	35,2	1,8	2,0	1,3	42,8	16,9	100,0
	Frýdek-Místek	46,8	13,7	0,5	1,2	25,9	11,9	100,0
	Nový Jičín	48,5	2,4	0,6	0,6	32,8	15,1	100,0
	Opava	65,4	0,9	0,4	0,4	21,4	11,6	100,0
	Karviná	39,3	7,0	1,2	1,2	36,2	15,2	100,0
2001	Jeseník	24,3	1,1	0,4	3,1	62,9	8,1	100,0
	Bruntál	23,4	0,6	0,4	3,0	64,8	7,8	100,0
	Ostrava-město	23,9	0,7	1,3	3,6	62,5	8,0	100,0
	Frýdek-Místek	36,8	5,9	0,4	9,0	41,0	7,0	100,0
	Nový Jičín	34,5	1,4	0,4	2,8	52,7	8,2	100,0
	Opava	53,3	0,4	0,2	3,2	35,8	7,0	100,0
	Karviná	27,7	1,8	0,8	6,8	55,6	7,3	100,0

Zdroj: Historická data v GIS. Projekt zpřístupnění historických prostorových a statistických dat v prostředí GIS. [online]. [cit. dne 21. 3. 2021]. Dostupné z: <http://www.historickygis.cz/>. Vlastní výpočet

strativa v Českém Těšíně byla papežem Pavlem VI. k 30. prosinci 1977 zrušena a od 1. ledna 1978 byla československá část vratislavské arcidiecéze trvale připojena k olomoucké arcidiecézi (Pindur, 2020, s. 405).

Po válce došlo na studovaném území k řadě administrativně-správních změn, lze proto jen přibližně určit vývojové trendy. Snad nejzásadnější na západě Slezska byl úbytek věřících v důsledku odsunu Němců. Například v politickém okrese Frývaldov žilo v roce 1930 celkem 69 845 katolíků, po válce (1950) jen 30 627, na Bruntálsku se počet snížil ze 46 545 na 22 859, na Krnovsku z 54 755 na 31 591 katolíků a tak by se dalo pokračovat. Na Ostravsku a Karvinsku bylo přes 70 % katolíků, nekatoličtější Hlučínsko bylo spjato s 98 % věřících. Méně než 50 % katolíků se nacházelo tradičně na Českotěšínsku, které zůstalo hlavním centrem protestantů se 47 % osob. Více evangelíků žilo na Karvinsku (14 %), Novojičínsku (7,2 %), Vítkovsku (6,6 %), kolem 5 % evidovalo sčítání na Bruntálsku, Krnovsku, Jesenicku, celkově nastal značný úbytek protestantů – ze 123 866 na 88 829 osob. Nových členů přibývalo Československé církvi, nejvíce na Ostravsku, kde bylo evidováno 17,3 %, přes 7 % bylo přítomno na Karvinsku, Jesenicku, Krnovsku, Bruntálsku, méně na Bílovecku. Snížily se počty osob bez vyznání, snad v důsledku odsunu Němců a exterminace židů, přesto 5 % zůstalo na Ostravsku, kolem 3 % na Bílovecku a Krnovsku.

Po listopadu 1989 spojeném s pádem totality a nástupem demokracie došlo v oblasti náboženských poměrů k návratu svobody vyznání v plné míře a k jejímu ústavnímu zaručení. V řadě farností se konají dvojjazyčné české a polské bohoslužby a probíhá pastorace. Krátce po roce 1989 začaly spontánně vznikat na bázi dobrovolnosti charity, členy jsou angažovaní farníci. Postupně dochází k profesionalizaci služeb. V Českém Těšíně vznikl např. dům pro matky v tísní, charitní dům pokojného stáří, rozšiřují se služby ošetrovatelské a pečovatelské. Byla navázána přeshraniční spolupráce, konají se poutě charit. Také evangelické sbory usku- tečňují pestrou činnost (Pindur, 2020, s. 410, 411). V roce 1996 bylo založeno ostravsko-opav- ské biskupství.

Čísla vypovídající o současných poměrech jsou však proti minulosti výrazně jiná, jsou také dokladem dalších administrativně-správních změn. Tabulky nelze objektivně vyhodnotit díky vzniku rubriky nezjištěno, která postupem doby nabývá významně na váze. V roce 1991 se její rozsah rovnal 11–20 %. Největší podíl katolíků mělo Opavsko (65,4 %), Novojičínsku (48,5 %) a Frýdecko-Místecko (46,8%), nejméně Ostrava-město (35,2 %), přičemž katolíci stále představovali dominantní skupinu. Za nimi byly osoby bez vyznání, nejvíce v Ostravě-městě (42,8%), na Bruntálsku (39,8 %), Karvinsku, nejméně na Opavsku (21,4 %).

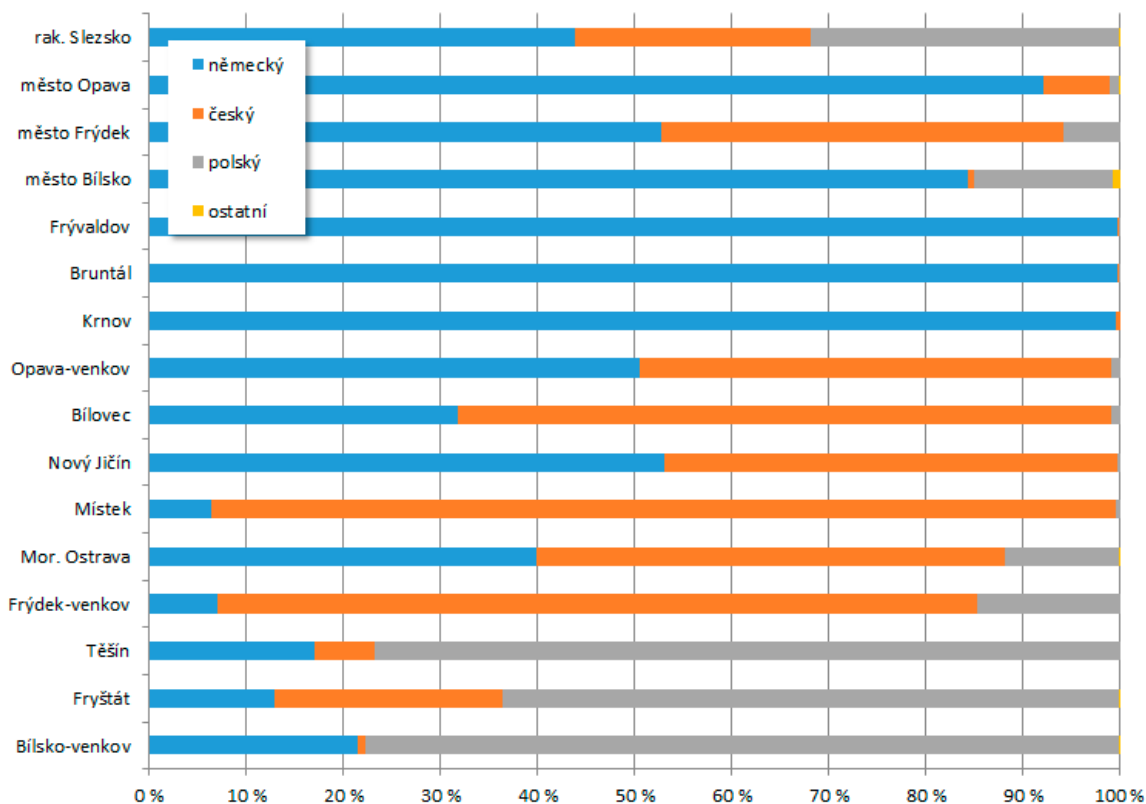
Sčítání v roce 2001 zrcadlí opět novou situaci. Nastala redukce rubriky nezjištěno, která vykazovala jen 7–8 %. Prudce však vzrostly podíly osob bez vyznání, které se staly, až na katolické Opavsko (53,3 %), zcela dominantní za značného poklesu zastoupení katolíků. V okre- sech Jeseník, Bruntál, Ostrava-město měli ateisté více než 60 %. U evangelíků nastala rovněž redukce, na Frýdecko-Místecku jich bylo 5,9 %, na Novojičínsku 1,4 %. Naopak rostly počty a podíly osob, které přiznaly jiná vyznání. Šlo původně o sekty Svědků Jehovových, Adventis- tů sedmého dne atd.

4.4 Jazyková a národnostní skladba

4.4.1 Obyvatelstvo podle obcovacího jazyka do roku 1910

Rakouská statistika v období před první světovou válkou nezjišťovala při sčítáních lidu národnost, nýbrž od roku 1880 tzv. obcovací řeč, která představovala dorozumívací jazyk na veřejnosti, tedy jazyk obcování. Žádné bližší vysvětlení k tomu ovšem centrální místa nevydala. Podle německých národních pracovníků to byl jazyk, který se používal, aby se člověk v daném místě uplatnil v zaměstnání. Komunikace v rodině tak v podstatě neměla žádnou váhu a v uza- vřeném německém území byli zapisováni k němčině i usedlí Češi (Kladiwa a kol., 2016, s. 60).

Obrázek 4.20: Skladba obyvatelstva podle obcovacího jazyka v jednotlivých politických okresech a statutárních městech rakouského Slezska a severovýchodní Moravy v roce 1910 (v %)

Zdroj: Österreichische Statistik. Neue Folge. Band 1, Heft 2. Die Bevölkerung nach der Gebürtigkeit, Religion und Umgangssprache in Verbindung mit dem Geschlechte, nach dem Bildungsgrade und Familienstande; die körperlichen Gebrechen; die soziale Gliederung der Haushaltungen. Wien 1914. Vlastní výpočet

V rakouském Slezsku měli v porovnání s ostatními českými zeměmi největší zastoupení právě obyvatelé vykazující německý jazyk za svou obcovací řeč. Ve všech předválečných sčítáních dokonce dominovali. Jejich podíl se sice od roku 1880 do roku 1910 snížil o pět procentních bodů (ze 48,9 % na 43,9 %), ale stále se více než dvě pětiny obyvatel hlásily k němčině. Důležitým důvodem byly tři okresy západního Slezska – Frývaldov, Bruntál a Krnov, v nichž žilo téměř bezvýhradně německojazyčné obyvatelstvo. Významné zastoupení měli německojazyční obyvatelé také v okresech Opava-venkov a Nový Jičín, jimiž procházel pás německého osídlení přes Vítkovsko, Odersko, Fulnecko a Kravařsko.⁵⁵ Souvislejší osídlení německou populací se ještě nacházelo kolem města Bílska na samém východě rakouského Slezska, na hranici s Haličí. V tomto německém jazykovém ostrově měli navrch samozřejmě němečtí národní aktivisté, působily zde německé školy, německé spolky apod. (Kuhn, 1981, s. 360).

V centru tohoto jazykového ostrova, městě Bílsko, se vytvořila jedinečná národnostní, náboženská i sociální populační struktura (Dokoupil, Nesládková, Lipovski, 2014, s. 288). Německojazyční lidé v něm představovali k roku 1880 až 86,5 % všeho obyvatelstva, a přestože tento podíl v následujících letech poklesl, bylo to jen nevýrazně (84,3 % v roce 1910). Pro města

⁵⁵ Jako Kravařsko (Kuhländchen) se označovala oblast na Novojičínsku s výrazným německým osídlením. Neměla nic společného s Kravařemi na Hlučínsku. Odersko a Fulnecko by se do něho daly v zásadě zařadit.

však bylo typické, že v nich měli německojazyční obyvatelé vysoká zastoupení, protože se v nich soustřeďovala inteligence a úřednictvo. Tyto vyšší vrstvy pak ovlivňovaly okolní obyvatelstvo, a mimo jiné proto docházelo ke germanizaci. V Opavě stoupl podíl německojazyčné populace z 84,1 % v roce 1880 na 92,1 % v roce 1910, ve Frýdku za stejné období z 18,1 % na 52,7 %.

Zastoupení osob vykazujících německý jazyk se zvyšovalo také v průmyslových lokalitách ostravské oblasti. Mohlo se na tom podílet přistěhovalectví Němců, ale to bylo na přelomu 19. a 20. století značně omezené. Migranti z německojazyčných oblastí totiž směřovali spíše do Rakous. Podstatnější byla vědomá germanizace původního obyvatelstva a přistěhovalců z Haliče, jež byla prováděna některými průmyslovými závody, správou železnice a nádraží v Přívozu (dnes městská část Ostravy) nebo městskou správou Moravské Ostravy (Myška, 1969, s. 109). Germanizaci podléhaly zejména obce, v nichž byl vybudován železářský, strojírenský a chemický průmysl, např. Vítkovice (Pitronová, 1980, s. 89). V Moravské Ostravě se v roce 1910 přihlásilo k německému jazyku 48,4 % obyvatel, v Přívoze dokonce 50,5 % (Dokoupil, 1977, s. 34).

Přesto lze okresy s těžkým průmyslem považovat za převážně slovanskojazyčné. Nejvíce si v roce 1910 zapisovali německý jazyk obyvatelé okresu Moravská Ostrava (39,9 %), ale i tam měli navrch lidé, kteří vykazovali česko-moravsko-slovácký (48,2 %), nebo polský jazyk (11,8 %). V okrese Frýdek-venkov tvořili německojazyční lidé dokonce pouhých 7,0 % obyvatel, zcela převažovali českojazyční (78,2), k čemuž nepřispívalo jen venkovské okolí města Frýdku, ale i průmyslový soudní okres Slezská Ostrava, kde se k českému jazyku začali hlásit přistěhovalí Haličané.

Okresem s největším zastoupením českojazyčného obyvatelstva byl moravský Místek (93,2 % v roce 1910). Celé Frýdecko-Místecko bylo oblastí s převahou obyvatel hovořících lašským nářečím. Podobně na tom bylo Opavsko, tzn. okresy Opava-venkov a Bílovec, kde působilo silné české národní hnutí. V soudním okrese Opava vykázalo 86 % obyvatel k roku 1880 český obcovací jazyk, ale s časem přibývalo Němců až na 23 % v roce 1910 (Dokoupil, Nesládková, Lipovský, 2014, s. 283). Projevovalo se to také na jazykové skladbě politického okresu Opava-venkov, kde nejdříve tvořili českojazyční obyvatelé nadpoloviční většinu (56,4 % v roce 1880), ale jejich zastoupení kleslo do roku 1910 na 48,6 % a nadpoloviční většinu už představovali „Němci“. Do značné míry to ovšem způsobilo vydělení politického okresu Bílovec v roce 1896, protože v tomto okrese tvořili českojazyční lidé více než dvě třetiny obyvatelstva (67,3 % v roce 1910).

Důležité zastoupení mělo v populaci rakouského Slezska před první světovou válkou polskojazyčné obyvatelstvo. Ve všech předválečných sčítáních se pohybovalo kolem 30 %, k roku 1910 to bylo 31,7 %, takže polskojazyční obyvatelé představovali druhou nejvýznamnější etnickou skupinu v této zemi. Doménou jejich osídlení byly východní okresy Bílsko-venkov, Těšín a Fryštát. Přestože v nejvýchodnějším okrese Bílsko-venkov se nacházel již zmiňovaný německý jazykový ostrov, dominovali v něm polskojazyční obyvatelé (77,6 % v roce 1910). Podobně podíly vykazovaly okresy Těšín (76,8 %) a v poněkud menší míře Fryštát (63,5 %). Polskojazyčné obyvatelstvo se stěhovalo rovněž do průmyslových okresů Moravská Ostrava, Slezská Ostrava, Fryštát, ale tam se jeho „polskost“ nakonec příliš neprojevila, protože podléhalo germanizaci a čechizaci.

Na konci 19. století, kdy se vyostřovaly nacionální boje mezi příslušníky různých národností, vrcholil do ostravské průmyslové oblasti příliv Haličanů, kteří se stali významným prvkem tohoto zápasu, ačkoliv, nebo možná spíš protože, byli k národnostním vášním poměrně chladní. Sami se považovali hlavně za katolíky, jelikož slovo Polák se jim pojilo s nenáviděnými velkostatkáři: „*Vycházeli z jednoduché rovnice – Němec dává práci, Němec poroučí, a když to žádá, budeme se k nim hlásit.*“ (Šústková, 2007, s. 162). Pro rozvoj identity měl tento přístup pochopitelně velký význam. Haličané byli ochotni vykazovat německý i český jazyk a později také různé národnosti. Pod vlivem činnosti polských spolků se sice někteří začali ještě na konci

19. století hlásit k polské národnosti, ale z větší části byli k národnostní otázce indiferentní (Šústková, 2007, s. 163).

Rubrika obcovací řeč umožňovala velmi flexibilně přistoupit k vlastní identitě. Německá strana vysvětlovala před sčítáním 1910, že by se obcovací jazyk neměl zaměňovat za národnost, takže lidé zaměstnaní u Němců by měli zapsat německou řeč, protože ji v běžném styku používali a navíc němčina byla vnitřní úřední řečí Rakouska. Čeští národní pracovníci se naopak snažili lidem vštípit myšlenku, že rubrika obcovací řeč by se měla chápat jako dotaz na národnost. Vyzývali, aby lidé nevykazovali řeč moravskou, slezskou nebo slováckou, protože by z nich mohli být uděláni Němci (Pavlíček, 1982, s. 66–67). Čeští pracovníci se poučili od Němců a po zjištění, že některé obce okresu Slezská Ostrava se při sčítání 1900 popoľštily, vedli usilovnou agitační práci mezi přistěhovalými Haličany a podařil se jim úplný zvrat v některých obcích: „Každopádně se situace za deset let od sčítání v roce 1900 zcela obrátila v polskoost-ravském okrese ve prospěch Čechů, a to tak nepřírozně [...], že to vyvolalo zcela oprávněné protesty polské veřejnosti a polského tisku.“ (Pavlíček, 1982, s. 69). Výrazná změna v tomto duchu nastala např. v Rychvaldu, Orlové, Porubě (dnes Orlová-Poruba), Radvanicích, Heřmanicích (Pitronová, 1980, s. 23). V některých lokalitách to probíhalo do jisté míry spontánně, někde si Poláci stěžovali, že byli českým zastupitelstvem zapsáni s českou obcovací řečí (Kladiwa, 2014, s. 17).

4.4.2 Národnostní skladba po první světové válce

Pro novou Československou republiku bylo pochopitelně národnostní složení velmi důležité, protože na něm stavěla svou existenci. Při sčítáních zjišťovala národnost, která byla chápána jako kmenová příslušnost, jejímž hlavním vnějším znakem byl mateřský jazyk. Národnost sice byla vnímána jako předmět svobodné volby, ale zároveň byla charakterizována mateřským jazykem jako objektivním znakem (Kadlec a kol., 2016, s. 23, 35). Zavedena byla československá národnost a ta také byla sledována v obou meziválečných sčítáních 1921 a 1930. Byl to vědomý a cílený konstrukt, který sloužil k posílení obyvatelstva, na němž nová republika stavěla, a oslabení jinak poměrně velkých menšin.

I v nově vzniklém českém Slezsku mělo zavedení československé národnosti svůj význam, protože státní moc chtěla dát možnost přihlásit se k této kategorii také jedincům, jejichž mateřštinou čeština nebo slovenština nebyly, ačkoliv byli českého nebo slovenského původu (Kadlec a kol., 2016, s. 35). Mohlo to mít jistý dopad v německojazyčném prostoru Jeseníků, kde se skutečně určité množství lidí k československé národnosti už v roce 1921 přihlásilo, byť se jednalo řádově o stovky lidí a jejich podíl v okresech Frývaldov a Bruntál jen slabě překročil jedno procento, v okrese Krnov dosáhl 2,3 %. Do jisté míry to mohli být noví přistěhovalci, jako např. administrativní pracovníci, ale i toto pomohlo, aby lidé s československou národností ve Slezsku převažovali (48,4 % k roku 1921).

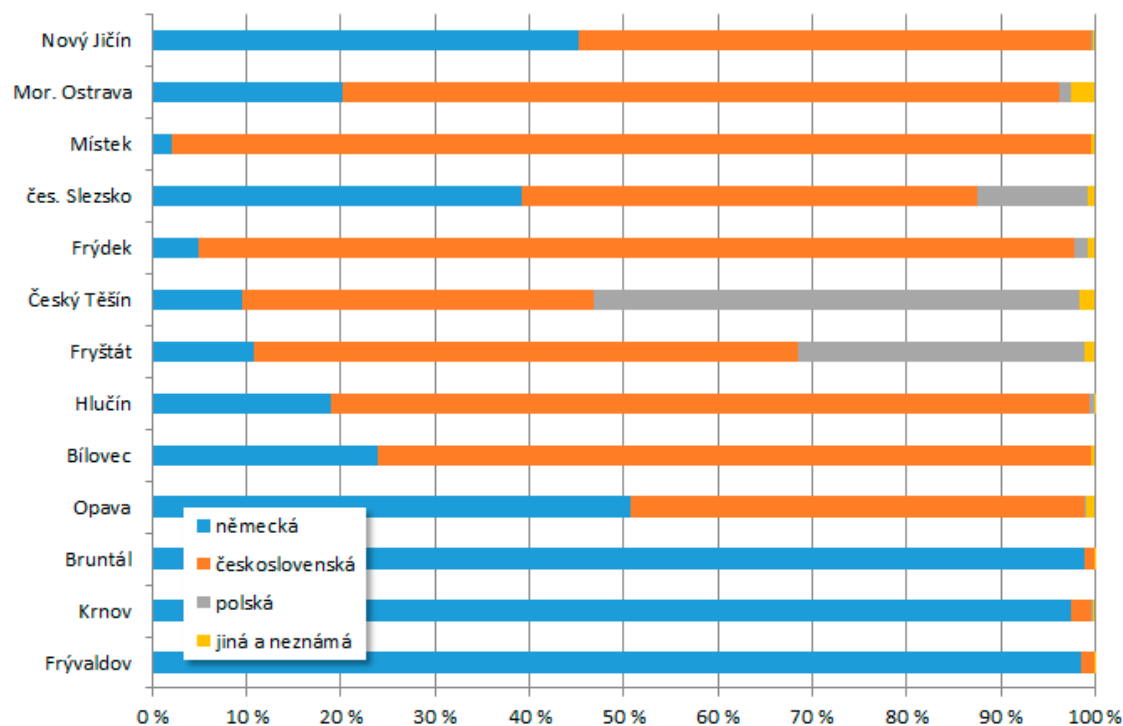
K této převaze Čechoslováků přispěla celá řada dalších „taktických“ kroků. V okresech Moravská Ostrava a Fryštát sice žilo velké množství osob původem z Haliče, ale ti se po vzniku samostatné republiky většinou hlásili k československé národnosti, k čemuž přispěla jednak jejich dřívější „konverze“, jednak snaha získat československou státní příslušnost. V okrese Fryštát i díky tomu vykazovalo československou národnost 57,7 % lidí, v okrese Moravská Ostrava 76,0 % a v okrese Frýdek dokonce 92,9 %. V případě politického okresu Frýdek na tom nenesl podíl jen soudní okres Frýdek, ale i soudní okres Slezská Ostrava, v němž se k československé národnosti přihlásilo 92,2 % obyvatel a jen 1,9 % k polské. Na Hlučínsku si velké množství obyvatel nepřálo oddělení od Německa a k novému státu bylo nakloněno chladně až nepřátelsky. Zde se maximálně projevil význam připoutání národnosti k mateřskému jazyku, protože obyvatelé Hlučínska většinou německy nehovořili, nýbrž používali jakousi moravskou alternativu českého jazyka. Uvedení nesprávných údajů bylo samozřejmě poměrně přísně tres-

táno a úřady vyhodnocovaly, co bylo a nebylo správně (Kadlec a kol., 2016, s. 115–116). Výsledkem bylo 80,6 % osob hlásících se k československé národnosti.

Nejsložitější situace byla na Těšínsku, kde se sice odloučením značného území a jeho připojením k Polsku snížil podíl Poláků, ale i tak jich bylo v československé části Těšínska stále hodně a své začlenění do Československa chápali jako křivdu. Státní orgány ovšem využily toho, že se část polsky hovořících obyvatel tohoto území nechtěla hlásit k polské národnosti. Do sčítání 1921 zavedly kategorii Šlonzák a obyvatelé Těšínska dostali možnost se k ní hlásit s upřesněním další orientace, tzn. československé, polské a německé. Podle této orientace pak byli Šlonzáci připočítáni ke konkrétní národnosti (Kadlec a kol., 2016, s. 101; Kárník, 2000, s. 90). V soudním okrese Český Těšín se tak k československé národnosti i se započtením Šlonzáků-Čechoslováků přihlásilo 46,1 % obyvatel a k polské pouze 38,2 %. V jižněji položeném soudním okrese Jablunkov sice dominovali Poláci (74,6 %), ale československou národnost si zapsalo 22,1 % obyvatel, což rozhodně nebylo málo. Celkově Poláci tvořili v českém Slezsku 11,8 % obyvatel, ale v podstatě žili téměř výhradně ve dvou politických okresech – Fryštát a Český Těšín.

Výraznější menšinou byli Němci, jejichž zastoupení mezi obyvateli českého Slezska činilo 39,1 %. Rozhodující byly samozřejmě okresy Frývaldov, Bruntál a Krnov, kde se k německé národnosti hlásilo 97–99 % lidí, přes polovinu populace však tvořili Němci také v okrese Opava (50,7 %) a relativně silné zastoupení měli v okresech Bílovec (24,0 %) a Hlučín (18,9 %). Z oblastí moravského klínu bylo Němci nejvíce osídleno Novojičínsko (45,3 %), kde dominovali občané německé národnosti hlavně v soudním okrese Fulnek (88,0 %). Další národnosti se už ve Slezsku a na severovýchodní Moravě vyskytovaly jen ojediněle. K ruské a maloruské národnosti se ve

Obrázek 4.21: Skladba obyvatelstva podle národnosti v jednotlivých politických okresech českého Slezska a severovýchodní Moravy v roce 1921 (v %)

Zdroj: Historická data v GIS. Projekt zpřístupnění historických prostorových a statistických dat v prostředí GIS. [online]. [cit. dne 21. 3. 2021]. Dostupné z: <http://www.historickygis.cz/>. Vlastní výpočet

Tabulka 4.12: Skladba podle národnosti v politických okresech českého Slezska a severovýchodní Moravy v absolutních číslech a v % (1930)

Politické okresy	Národnost								celkem
	československá	ruská a maloruská	romská	německá	polská	maďarská	židovská	jiná a neznámá	
Frývaldov	2712	8	0	68771	90	53	38	45	71717
Bruntál	1060	9	0	47909	117	8	18	13	49134
Krnov	2931	14	0	58748	157	17	108	20	61995
Opava	54921	139	0	48242	530	37	595	80	104544
Bílovec	39899	13	0	12427	135	3	114	62	52653
Hlučín	49957	16	0	4599	124	1	13	24	54734
Fryštát	90536	98	0	12064	37744	23	1526	74	142065
Frýdek	107989	56	0	5086	1705	9	604	46	115495
Český Těšín	33513	48	0	6505	44184	22	1023	39	85334
Slezsko	383518	401	0	264351	84786	173	4039	403	737671
Místek	56191	43	19	1527	195	13	129	24	58141
Moravská Ostrava	106428	142	2	24125	2294	50	3749	159	136949
Nový Jičín	47231	31	2	38543	185	23	205	22	86242
%									
Frývaldov	3,8	0,0	0,0	95,9	0,1	0,1	0,1	0,1	100,0
Bruntál	2,2	0,0	0,0	97,5	0,2	0,0	0,0	0,0	100,0
Krnov	4,7	0,0	0,0	94,8	0,3	0,0	0,2	0,0	100,0
Opava	52,5	0,1	0,0	46,1	0,5	0,0	0,6	0,1	100,0
Bílovec	75,8	0,0	0,0	23,6	0,3	0,0	0,2	0,1	100,0
Hlučín	91,3	0,0	0,0	8,4	0,2	0,0	0,0	0,0	100,0
Fryštát	63,7	0,1	0,0	8,5	26,6	0,0	1,1	0,1	100,0
Frýdek	93,5	0,0	0,0	4,4	1,5	0,0	0,5	0,0	100,0
Český Těšín	39,3	0,1	0,0	7,6	51,8	0,0	1,2	0,0	100,0
Slezsko	52,0	0,1	0,0	35,8	11,5	0,0	0,5	0,1	100,0
Místek	96,6	0,1	0,0	2,6	0,3	0,0	0,2	0,0	100,0
Moravská Ostrava	77,7	0,1	0,0	17,6	1,7	0,0	2,7	0,1	100,0
Nový Jičín	54,8	0,0	0,0	44,7	0,2	0,0	0,2	0,0	100,0

Zdroj: Historická data v GIS. Projekt zpřístupnění historických prostorových a statistických dat v prostředí GIS. [online]. [cit. dne 21. 3. 2021]. Dostupné z: <http://www.historickygis.cz/>. Vlastní výpočet

Obrázek 4.22: Neznámá svatební fotografie. Nad ženichem stojí svědek Alfred Michael Schoss z Javorníku, Krnov (1924–1928)

Zdroj: ZAO, SOKA Jeseník, f. Sbirka obrazového a fotografického materiálu Státního okresního archivu Jeseník, sign. 51, poř. č. 53

Slezsku přihlásilo 370 osob a v moravském klínu 82 osob. Nejvíce se jich objevovalo v okresech Opava (127), Český Těšín (125), popř. Fryštát (59) a Moravská Ostrava (49). Ještě méně pobývalo ve zkoumaném prostoru Maďarů, nejvíce v okresech Moravská Ostrava (37) a Opava (31).

Specifikem prvorepublikových sčítání byla kategorie židovské národnosti. Židé se mohli přihlásit k vlastní národnosti, což nebylo podmíněno vůbec ničím, ani jazykem, ani členstvím v nějaké židovské náboženské obci (Kadlec a kol., 2016, s. 196). Neznamená to, že by se židé houfně k této kategorii hlásili. Spousta z nich využila jinou možnost, ale i tak v roce 1921 vykázali někteří z nich židovskou národnost, zejména v průmyslových oblastech. Nejvíce osob s touto národností bylo zachyceno v okrese Moravská Ostrava (2920), což představovalo 2,4 % veškerého obyvatelstva. Určité zastoupení měly tyto osoby také v soudních okresech Český Těšín (2,0), Bohumín (1,6 %), Fryštát (0,8 %), Slezská Ostrava (0,8 %) a Opava (0,9 %). Jednalo se vždy řádově o stovky lidí.

V průběhu 20. let se pokračovalo v obsazování administrativních pozic v národnostně složitých oblastech českými úředníky, čímž přibývalo osob, které se hlásily ve sčítání 1930 k československému národu. Jestliže v roce 1921 si v okrese Frývaldov zapsalo československou národnost 887 lidí, v roce 1930 jich bylo již 2712 a podobný nárůst byl patrný také v okresech Krnov a Bruntál. Nejvíce Čechoslováků žilo v centrech těchto okresů, o čemž vypovídá skutečnost, že největší zastoupení měli v soudních okresech Krnov (6,9 %), Frývaldov (5,7 %) a Bruntál (2,5 %), zatímco třeba v okrese Cukmantl jich bylo poskrovnu (1,9 %), podobně v okrese Vrbno (1,0 %) nebo Osoblaha (1,4 %). Zajímavý je v tomto směru nárůst počtu Maďarů v okrese Frývaldov (z 12 na 53), přičemž většina těchto osob žila v soudním okrese Vidnava

Obrázek 4.23: Řecký pohřeb, Krnov (1962)

Zdroj: Foto G. Aulehla

Obrázek 4.24: Romská rodina na koupališti, Krnov (1980)

Zdroj: Foto G. Aulehla

Obrázek 4.25: Soubor fotografií zachycující občanské obřady. Vítání občánků (1959–1965)

Zdroj: ZAO, SOKA Bruntál, f. MNV Dvorce, inv. č. 491

(40). Důležitý byl zřejmě také ekonomický potenciál dané oblasti. I tak ovšem německý živel v těchto okresech naprosto dominoval.

Rovněž v problematické oblasti Těšínska se dařilo zvyšovat počty a podíly národnostně československého obyvatelstva. Situace ve státě byla daleko stabilnější a pozice československého národa pevnější než před sčítáním 1921. Nepolevily snahy státních úřadů, aby výsledky dopadly pro stát co nejpříznivěji (Kadlec a kol., 2016, s. 24). Avšak i představitelé menšin se zkonsolidovali, vytvořili si národnostní organizace a mnohem razantněji prosazovali své požadavky (Kadlec a kol., 2016, s. 106). Zatímco v soudním okrese Jablunkov stoupl podíl osob hlásících se k československé národnosti na 30,7 % (o 8,6 procentního bodu) a podíl Poláků poklesl na 67,1 % (o 7,3 procentního bodu), v soudním okrese Český Těšín se sice zvýšil počet Čechoslováků, ale jejich zastoupení kleslo ze 46,1 na 44,2 %, přičemž zastoupení Poláků úměrně tomu vzrostlo (z 38,2 % na 42,9 %). Celkově v politickém okrese Český Těšín mírně stouply podíly Čechoslováků i Poláků, a to především na úkor osob vykazujících německou národnost. V dalším politickém okrese s polskou menšinou, Fryštátě, se zvýšil podíl Čechoslováků a snížil podíl Poláků. V okresech Slezská a Moravská Ostrava se sice zastoupení osob s polskou národností zvětšilo, ale bylo to téměř neznamenné a pohybovalo se kolem dvou procent.

Zvýšení podílu lidí zapisujících československou národnost bylo patrné i v dalších oblastech Slezska a severovýchodní Moravy. Například v okrese Opava měli v roce 1921 nadpoloviční většinu Němci, ale v roce 1930 už Čechoslováci. Politický okres Opava se dělil na tři soudní okresy a jen v jednom z nich, Opavě, převažovali Čechoslováci, zatímco v okrese Odry činil podíl německého obyvatelstva 91,8 % ještě v roce 1930 a v okrese Vítkov 79,5 %. Jednou z příčin, proč v okrese Opava vzrostl podíl osob s československou národností, byly změny hranic administrativních jednotek. V roce 1928 byly k soudnímu okresu Opava, tudíž i k politickému okresu Opava, připojeny některé obce Hlučínska a k Hlučínsku zase některé obce Klimkovicka (Gawrecki a kol., 2003, s. 307).

4.4.3 Proměna národnostního složení po druhé světové válce

Zásadní změnu v národnostní skladbě obyvatel českého Slezska a severovýchodní Moravy způsobily ztráty na lidských životech za druhé světové války, ale především pak odsun německého obyvatelstva a doosídlování vysídleného prostoru. První transport Němců v tzv. organizovaném odsunu odjel 26. ledna 1946 z Krnova do amerického okupačního pásma v Německu. Do konce roku 1946 bylo z pěti okresů západního Slezska (od Bílovice po Bruntál) odsunuto téměř 171 000 obyvatel, nejvíce z Jesenicka (přes 53 000), Krnovska (34 000) a Brun-

Tabulka 4.13: Skladba podle národnosti ve správních okresech českého Slezska a severovýchodní Moravy v absolutních číslech a v % (1950)

Okresy	Národnost							
	česká	slovenská	ruská a ukrajinská	německá	poľská	maďarská	jiná a neznámá	celkem
Jeseník	30037	5052	94	1854	180	124	230	37571
Krnov	33407	4193	61	654	273	30	272	38890
Bruntál	21968	3749	430	930	133	26	225	27461
Opava	69196	1241	87	1806	427	70	225	73052
Bílovec	37560	758	25	461	118	24	58	39004
Hlučín	40985	216	9	462	187	5	57	41921
Karviná	81249	3287	60	125	26585	109	196	111611
Český Těšín	52490	704	31	94	29515	72	104	83010
Místek	68435	987	24	233	319	62	207	70267
Ostrava	227161	10248	304	1408	4807	459	872	245259
Vítkov	21958	1837	39	935	123	13	268	25173
%								
Jeseník	79,9	13,4	0,3	4,9	0,5	0,3	0,6	100,0
Krnov	85,9	10,8	0,2	1,7	0,7	0,1	0,7	100,0
Bruntál	80,0	13,7	1,6	3,4	0,5	0,1	0,8	100,0
Opava	94,7	1,7	0,1	2,5	0,6	0,1	0,3	100,0
Bílovec	96,3	1,9	0,1	1,2	0,3	0,1	0,1	100,0
Hlučín	97,8	0,5	0,0	1,1	0,4	0,0	0,1	100,0
Karviná	72,8	2,9	0,1	0,1	23,8	0,1	0,2	100,0
Český Těšín	63,2	0,8	0,0	0,1	35,6	0,1	0,1	100,0
Místek	97,4	1,4	0,0	0,3	0,5	0,1	0,3	100,0
Ostrava	92,6	4,2	0,1	0,6	2,0	0,2	0,4	100,0
Vítkov	87,2	7,3	0,2	3,7	0,5	0,1	1,1	100,0

Zdroj: Historická data v GIS. Projekt zpřístupnění historických prostorových a statistických dat v prostředí GIS. [online]. [cit. dne 21. 3. 2021]. Dostupné z: <http://www.historickygis.cz/>. Vlastní výpočet

tálska (31 000). V letech 1947–1948 odcházely ještě další skupiny Němců v tzv. dodatečném (dobrovolném) odsunu a přesunu z pohraničí do vnitrozemí. Zůstat mohli specialisté s rodinami, členové smíšených manželství, držitelé osvědčení o prozatímním československém občanství a antifašisté (Gawrecki a kol., 2003, s. 506).

Proto nejvíce Němců pobývalo za sčítání 1950 v okresech Jeseník, Opava a Ostrava, ale v žádném nepřesáhli 2000 osob. Největší podíly měli v okresech Jeseník (4,9 %), Vítkov (3,7 %) a Bruntál (3,4 %). V okrese Hlučín sice stále byla společnost nakloněna určitému německému, ale při sčítání se k německé národnosti přihlásilo jen 462 osob. Jelikož mnoho hlučínských mužů za války bojovalo v německé armádě, snažili se Hlučičané po válce prokázat právo na československé občanství i loajalitou ke státu. Podobný princip fungoval na Těšínsku, kde bylo za

Tabulka 4.14: Skladba podle národnosti ve správních okresech českého Slezska a severovýchodní Moravy v % (1961, 1970, 1980)

okresy	Národnost								
	česká	slovenská	ruská a ukrajinská	německá	poľská	maďarská	jiná	nezjištěno	celkem
1961									
Bruntál	77,9	13,7	0,3	2,3	0,4	0,3	4,9	0,2	100,0
Frýdek-Místek	85,1	2,0	0,0	0,1	12,4	0,1	0,2	0,1	100,0
Karviná	76,2	5,6	0,1	0,3	16,9	0,4	0,5	0,1	100,0
Nový Jičín	95,1	3,0	0,1	1,1	0,2	0,1	0,2	0,1	100,0
Opava	95,8	2,3	0,1	1,2	0,2	0,1	0,3	0,1	100,0
Ostrava-město	92,6	5,4	0,2	0,3	0,4	0,3	0,8	0,1	100,0
Šumperk	88,7	6,5	0,2	2,4	0,2	0,2	1,7	0,1	100,0
1970									
Bruntál	81,2	12,7	0,2	1,3	0,4	0,2	3,9	0,0	100,0
Frýdek-Místek	84,5	3,5	0,1	0,1	11,4	0,1	0,2	0,1	100,0
Karviná	77,6	8,8	0,1	0,2	12,1	0,6	0,5	0,1	100,0
Nový Jičín	95,0	3,7	0,1	0,7	0,2	0,1	0,2	0,1	100,0
Opava	96,0	2,6	0,1	0,8	0,2	0,1	0,2	0,1	100,0
Ostrava-město	91,5	6,5	0,1	0,2	0,3	0,3	0,8	0,2	100,0
Šumperk	90,2	6,3	0,1	1,7	0,2	0,2	1,4	0,0	100,0
1980									
Bruntál	84,7	11,3	0,2	0,9	0,4	0,2	2,0	0,3	100,0
Frýdek-Místek	84,7	4,3	0,1	0,1	10,4	0,2	0,2	0,1	100,0
Karviná	79,3	9,0	0,1	0,1	10,3	0,6	0,4	0,2	100,0
Nový Jičín	95,0	3,8	0,1	0,4	0,2	0,1	0,1	0,3	100,0
Opava	96,3	2,6	0,1	0,5	0,2	0,1	0,2	0,1	100,0
Ostrava-město	91,8	6,4	0,1	0,1	0,3	0,3	0,5	0,4	100,0
Šumperk	91,8	5,7	0,1	1,2	0,2	0,2	0,8	0,1	100,0

Zdroj: Historická data v GIS. Projekt zpřístupnění historických prostorových a statistických dat v prostředí GIS. [online]. [cit. dne 21. 3. 2021]. Dostupné z: <http://www.historickygis.cz/>. Vlastní výpočet

Obrázek 4.26: Soubor fotografií zachycující občanské obřady, Sňatek (1959–1965)

Zdroj: ZAO, SOKA Bruntál, f. MNV Dvorce, inv. č. 491

druhé světové války rovněž mnoho mužů povoláno do wehrmachtu na základě přihlášení ke slezské národnosti a přijetí tzv. volkslisty, což byl úřední seznam občanů německé národnosti na územích včleněných do říše (Borák, 1992, s. 108). V okrese Český Těšín žilo v roce 1950 všehovšudy 94 osob německé národnosti, v okrese Karviná 125. Vysídlením ztratila především města jako Karviná, Český Těšín, Bohumín, protože v nich zaujímal německá populace vlivné a společensky aktivní postavení (Janák, Prokop, Krol, 1992, s. 133).

Polská menšina žila v naprosté většině na území okresů Karviná a Český Těšín, kde tvořila pětinu až třetinu veškerého obyvatelstva. Téměř 5000 osob vykazovalo polskou národnost také v okrese Ostrava, protože již na konci 40. let docházelo k přistěhovalectví pracovních sil do tamních dolů a hutí a bylo logické, že mezi imigranty z Těšínska byli lidé polské národnosti. Původní polské obyvatelstvo rekrutující se z haličských migrací mohlo také ještě vykazovat polskou národnost. Několik stovek dalších Poláků bylo rozeseto po celém zbylém území českého Slezska a severovýchodní Moravy, což byl rovněž důsledek migrací v souvislosti s doosídlováním původně německých teritorií. Počet přesídlenců z podhorských sídel Beskyd a z hornického prostředí Ostravska a Karvinska do pohraničí sice nebyl nijak vysoký, ale k přesunům docházelo (Janák, Prokop, Krol, 1992, s. 133).

Obrázek 4.27: Družba s družičkou v ateliéru těšínského fotografa Heinricha Jandaurka (17. července 1921)

Zdroj: Muzeum Těšínska, f. Fotografie, sign. F 13523

Právě proces doosídlování pohraničních území způsobil národnostní diverzitu, protože přicházelo národnostně různorodé obyvatelstvo. Nejvíce nových osídlenců pocházelo samozřejmě z českých zemí, a proto i v okresech Jeseník, Bruntál, Krnov, Opava, Bílovec a Vítkov už zcela převažovali obyvatelé české národnosti. Hodně osídlenců však přicházelo také ze Slovenska, a to především do oblasti Jeseníků, kde vytvořili nejvýznamnější menšinu, v okrese Jeseník představovali 13,4 % obyvatel, v okrese Bruntál 13,7 % a v okrese Krnov 10,8 %. Největší množství občanů slovenské národnosti ovšem pobývalo v roce 1950 v okrese Ostrava (10248) a poměrně hodně jich bylo také v okrese Karviná. Už v období tzv. dvouletého plánu v letech 1947–1948 migrovalo obyvatelstvo přilehlého severozápadního Slovenska a hlavní vlna pak následovala v letech 1949–1953 do nových sídlišť od Karviné po Ostravu-Porubu (Gawrecki a kol., 2003, s. 502). Nutno ovšem dodat, že mezi obyvateli hlásícími se ke slovenské národnosti mohli být Romové, jejichž migrace ze Slovenska byla výrazná bezprostředně po druhé světové válce, takže v roce 1947 jich bylo v českých zemích již 17 000 (Fialová a kol., 1996, s. 340). Počet Romů v českém Slezsku a na severovýchodní Moravě na přelomu 40. a 50. let

Tabulka 4.15: Skladba podle národnosti ve správních okresech českého Slezska a severovýchodní Moravy v absolutních číslech a v % (1991)

Okresy	Národnost							
	česká	slovenská	ruská a ukrajinská	německá	polská	maďarská	jiná a nejištěno	celkem
Bruntál	96500	8854	113	809	389	193	2107	108965
Frýdek-Místek	194798	9689	123	205	20707	409	1591	227522
Karviná	231676	23774	282	499	23780	1657	2890	284558
Nový Jičín	151742	5182	121	429	299	229	765	158767
Opava	173308	4004	110	1663	362	146	1045	180638
Ostrava-město	299381	17508	375	571	1120	1035	7381	327371
Šumperk	153463	7167	163	1530	352	275	1273	164223
%								
Bruntál	88,6	8,1	0,1	0,7	0,4	0,2	1,9	100,0
Frýdek-Místek	85,6	4,3	0,1	0,1	9,1	0,2	0,7	100,0
Karviná	81,4	8,4	0,1	0,2	8,4	0,6	1,0	100,0
Nový Jičín	95,6	3,3	0,1	0,3	0,2	0,1	0,5	100,0
Opava	95,9	2,2	0,1	0,9	0,2	0,1	0,6	100,0
Ostrava-město	91,5	5,3	0,1	0,2	0,3	0,3	2,3	100,0
Šumperk	93,4	4,4	0,1	0,9	0,2	0,2	0,8	100,0

Zdroj: Historická data v GIS. Projekt zpřístupnění historických prostorových a statistických dat v prostředí GIS. [online]. [cit. dne 21. 3. 2021]. Dostupné z: <http://www.historickygis.cz/>. Vlastní výpočet

značně narůstal, ale nejsou k dispozici prameny k jejich statistickému podchycení (Pavelčíková, 1999, s. 35). Podobně jako Slováků a Romů přibývalo v průmyslové oblasti také Maďarů, kteří se stěhovali z jižních částí Slovenska částečně nuceně (přesídlení do vysídlených oblastí), částečně dobrovolně za prací.

Zcela novým národem, který našel své útočiště v české části Slezska, byli Řekové. Přicházeli do Československa v roce 1949, nejdříve se sem dostávaly děti, posléze političtí emigranti z období řecké občanské války. Usazování byli především na Krnovsku, Bruntálsku a Osoblažsku. Jelikož se plánoval jejich krátkodobý pobyt a brzký návrat do vlasti, byli ubytováni provizorně v různých ubytovnách. Postupně byli řečtí emigranti zapojováni do pracovního procesu především v textilním průmyslu (Gawrecki a kol., 2003, s. 510–511). Statistiky bohužel jejich počty nevykázaly.

Určitý pohyb obyvatel, který by mohl mít vliv na národnostní strukturu, nastal ještě v 50. letech 20. století. Stěhovalo se hlavně obyvatelstvo do průmyslu v ostravsko-karvinské oblasti a mezi přistěhovalci byli ve větší míře zastoupeni Slováci. Přicházeli jak ze Slovenska, tak z pohraničí, kde se nemohli po započítání kolektivizace starat o vlastní polnosti. Největší zastoupení měli sice Slováci při dalším sčítání 1961 v okrese Bruntál (13,7 %) a i jejich počet byl nejvyšší (13 470), ale nebylo to o mnoho více než v bývalých okresech pohoří Jeseníků v roce 1950. Početně se už blížily průmyslové okresy Ostrava-město (12 713 Slováků) a Karviná (11 892 Slováků). Těžištěm slovenských migrací byla tedy Ostrava a Karviná, resp. Havířov, zkrátka

nová města a části měst. Vlna slovenského stěhování pak plynule pokračovala ještě v 60. letech a poněkud pomaleji ještě v 70. a 80. letech (Gawrecki a kol., 2003, s. 502–503). Zatímco v okrese Bruntál počet Slováků stagnoval (12 778 k roku 1970), v průmyslových oblastech stále rostl – v okrese Ostrava-město se v roce 1970 hlásilo ke slovenské národnosti 18 000 osob, v okrese Karviná 23 986 osob. Do východní části ostravsko-karvinského revíru se více stěhovali také Maďaři, v roce 1970 jich v okrese Karviná bylo 1588, v okrese Ostrava-město 974.

V období komunismu neustále ubývalo obyvatel příznávajících německou národnost. V roce 1961 jich bylo nejvíce, nebereme-li v potaz okres Šumperk, v okrese Bruntál (2232), dále v okresech Opava (1964) a Nový Jičín (1514). Do roku 1980 počty poklesly na 976 v okrese Bruntál, 899 v okrese Opava a 605 v okrese Nový Jičín.

Značně klesaly rovněž podíly obyvatel s polskou národností. Žili v naprosté většině v okresech Karviná a Frýdek-Místek, mezi něž byl rozdělen původní okres Český Těšín. Zejména v okrese Karviná došlo k znatelnému poklesu zastoupení Poláků z 16,9 % v roce 1961 na 10,3 % v roce 1980. V okrese Frýdek-Místek, který zahrnoval Třinecko a Jablunkovsko, nebyl pokles tak výrazný, ale k roku 1980 zde Poláci tvořili téměř stejný podíl populace jako v okrese Karviná (10,4 %). Početně ubylo za těch zhruba 20 let v okrese Karviná asi 6 500 Poláků, v okrese Frýdek-Místek však pouze 593. V obou oblastech docházelo k viditelné asimilaci, k výraznější v okrese Karviná.

Zhroucení komunistického režimu se nejvíce projevilo na zastoupení německé národnosti v českém Slezsku a na severovýchodní Moravě. V 90. letech začaly vznikat nové německé organizace a spolky, objevily se možnosti získat německé občanství a práci v Německu, takže počty obyvatel zapisujících německou národnost se zvyšovaly (Gawrecki a kol., 2003, s. 507). Tento trend se projevoval hlavně na Hlučínsku, tzn. v okrese Opava, kde se již při sčítání 1991 přihlásilo k německé národnosti 1663 osob a v roce 2001 celkem 2171 osob.

Početně nejvýraznější menšinou byli v roce 1991 Slováci, kteří pobývali hodně v průmyslových okresech Ostrava-město a Karviná, značné množství jich žilo také v okresech Frýdek-Místek a Bruntál. Důležité bylo, že se stále hlásili ke své národnosti, což se začalo měnit až v 90. letech. Podobně na tom byla maďarská menšina. K maďarské národnosti se ještě v roce 1991 hlásilo v okrese Karviná 1657 osob, ale v roce 2001 jen 1102, v okrese Ostrava-město 1035 osob, ale o 10 let později 681 lidí. Další pozvolné asimilaci podléhala také polská menšina, jejíž zástupci početně poklesli do roku 2001 v obou nejvýznamnějších okresech Karviná a Frýdek-Místek pod 20 000. Určitou příčinou bylo, že se lidé mohli přihlašovat ke slezské nebo moravské národnosti, ale zájem o tyto kategorie se projevil spíše krátce po zhroucení komunistického režimu a postupně vyprchával.

Specifickou skupinou zůstávali nadále Romové, jejichž populace se od konce druhé světové války ve sledovaném regionu neustále zvětšovala, což způsobila trvalá imigrace ze Slovenska a vysoká plodnost romských rodin. V roce 1991 se mohli přihlásit k romské národnosti, ale mnoho z nich tuto možnost nevyužilo, takže je statisticky nelze úplně postihnout. Romové nepochybně stáli za vysokým počtem obyvatel jiné národnosti v okrese Ostrava-město, popř. i za množstvím Slováků tamtéž. Nadále se na Krnovsku, Ostravsku nebo Třinecku vyskytovaly komunity Řeků, ale část z nich, zejména starší generace, se rozhodla v 80. letech odejít do Řecka, kde nastoupil socialistický režim (Gawrecki a kol., 2003, s. 511). Mladší generace se v zásadě asimilovaly, jen si ponechaly určité kulturní obyčeje a zvyky.

4.5 Obyvatelstvo podle pohlaví a věku

Složení obyvatelstva podle pohlaví je výsledkem tří faktorů: zastoupení chlapců a dívek mezi živě narozenými dětmi, rozdílné úmrtnosti mužů a žen a jejich migrací (Maur, 1978, s. 90). Ačkoli přesně nedokážeme vysvětlit příčinu, narodí se více chlapců než dívek (kolem 1060 : 1000), v průběhu života však umírá více mužů než žen, výsledkem je vyšší průměrný věk dožití žen

Obrázek 4.28: Svatebčané netradičně zachyceni na schodišti domu českotěšínským fotografem Jakobem Elsnerem (30. léta 20. století)

Zdroj: ZAO, SOKA Bruntál, f. MNV Dvorce, inv. č. 491

(Pavlík, Rychtaříková, Šubrtová, 1986, s. 112–113). Podíl mužů a žen ovlivňovaly rovněž migrace; vyšší mobilitu zaznamenáváme obvykle u mužů, ale působil na ni též ekonomický charakter oblasti, jak je typické právě pro Slezsko a severovýchodní Moravu. Do regionů s těžkým průmyslem se stěhovali zejména muži, textilní střediska nabízela více pracovních příležitostí ženám. Nerovnoměrné zastoupení obou pohlaví se nepříznivě odráželo ve společenském životě lidí.

Údaje o skladbě obyvatelstva nám poskytují moderní sčítání, zachycující skutečně přítomné osoby, prováděná v habsburské monarchii od roku 1869. Tradiční populace vykazovaly zpravidla vyšší zastoupení žen vzhledem k hojnější úmrtnosti mužů a delšímu průměrnému věku žen. Tak tomu bylo na konci 60. let 19. století i v rakouském Slezsku, kde připadalo pouze 908 mužů na 1000 žen (tzv. index maskulinity, Im). V jednotlivých částech země však byly již v této době určité rozdíly, např. v zemědělském politickém okrese Opava-venkov to bylo na

1000 žen jen 862 mužů, na industrializaci již poznamenaném Fryštátsku 984. Jediným soudním okresem s převažujícím podílem mužů byl Bohumín (Im = 1023).

Jestliže v politických okresech západního Slezska – Frývaldově, Bruntálu a Krnovu, stejně jako na Opavsku – se situace do první světové války výrazněji nezměnila, jinak tomu bylo v oblastech zasažených intenzivní industrializací, zejména na Ostravsku a Fryštátsku. S rozšiřováním dolů, hutí, provozů těžké chemie i dopravy narůstala potřeba pracovníků-mužů, a tak se postupně rozšiřovala i oblast, z níž migranti přicházeli. Navyšoval se i jejich podíl a již při cenzu v roce 1890 bylo v politickém okrese Fryštát na 1000 žen 1046 mužů. Po výrazné migrační vlně v posledním decenniu 19. věku byla na přelomu století zaznamenána nejvyšší maskulinita v centru průmyslové oblasti v politickém okrese Moravská Ostrava (Im = 1182) a Fryštát (Im = 1129), ve všech ostatních si převahu udržely ženy. Největší byla v místech s rozvíjející se textilní výrobou, např. ve statutárním městě Bílsku to bylo na 1000 žen jen 890 mužů, ve Frýdku dokonce pouze 839.

Poslední sčítání před Velkou válkou v roce 1910 v průměru rakouského Slezska 957 mužů připadajících na 1000 žen skrylo podstatné rozdíly ve složení populace průmyslových okresů Fryštát (Im = 1057) a Frýdek-venkov (Im = 1050) ve srovnání se západní částí země – Bruntálskem, Frývaldovskem a Krnovskem (Im = 904). Ještě vyšší maskulinitou se vyznačovalo obyvatelstvo přilehlé moravské části, v níž v Moravské Ostravě a Vítkovicích byl poměr dokonce 1211 mužů k 1000 žen (Dokoupil, Nesládková, Lipovski, 2014, s. 238).

Tabulka 4.16: Index maskulinity (Im) v politických okresech a statutárních městech rakouského Slezska (1869–1910)

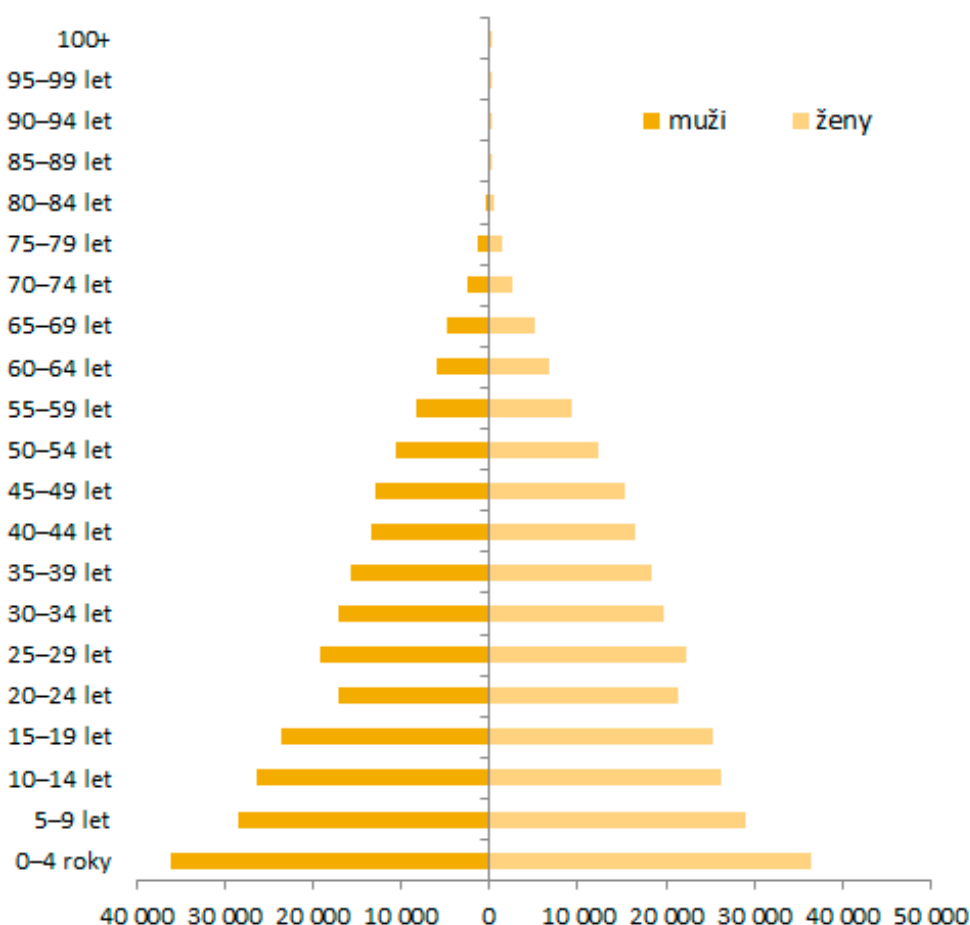
Administrativní jednotky	1869	1880	1890	1900	1910
Bílsko	927	915	905	916	948
Fryštát	984	976	1046	1129	1057
Frýdek	-	-	-	-	1050
Těšín	896	884	894	921	927
Opava	862	874	875	881	892
Bílovec	-	-	-	906	939
Krnov	878	893	891	892	897
Bruntál	905	903	898	896	900
Frývaldov	890	889	883	896	914
město Opava	925	955	927	978	950
město Bílsko	-	898	913	890	936
město Frýdek	-	815	839	839	853
rak. Slezsko	908	902	912	946	957
Mor. Ostrava	-	-	-	1182	1160
Místek	942	935	998	894	911
Nový Jičín	884	876	877	893	912

Zdroj: *Bevölkerung und Viehstand der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Ländern, dann der Militärgränze. Nach der Zählung vom 31. December 1869. Heft I. Bevölkerung nach Geschlecht, Religion, Stand und Aufenthalt. Wien 1871; Österreichische Statistik. Band 1, Heft 1. Wien 1882; Band 32, Heft 1. Wien 1892; Band 63, Heft 1. Wien 1902; Österreichische Statistik. Neue Folge. Band 1, Heft 1. Wien 1912. Vlastní výpočet*

Skladba obyvatelstva podle pohlaví je zpravidla analyzována v úzké vazbě s jeho věkovou strukturou a graficky zobrazena tzv. věkovou pyramidou. V období od prvního sčítání můžeme sledovat postupný pokles úrovně porodnosti a s ním zmenšování podílu dětí v populaci a naopak stále četnější příslušníky seniorské skupiny. Podle zastoupení obou kategorií rozlišujeme populaci progresivní, typickou pro éru před nástupem demografického přechodu, s přibližně dvoupětinovou dětskou a minimální stařeckou složkou, populaci stacionární, stagnující, s přibližně třetinovou dětskou a narůstajícím podílem seniorů, a konečně regresivní, nastupující s dovršením demografického přechodu v průběhu 20. století, s méně než pětinou dětí, již senioři převýší (Maur, 1978, s. 93).

Věková pyramida obyvatelstva rakouského Slezska podle výsledků sčítání v roce 1869 zachovala ještě vcelku pravidelnou podobu rovnoramenného trojúhelníku, typického pro regresivní populaci před nástupem modernizačního procesu. Stále rozměrná základna prokazuje vysokou porodnost v 60. letech 19. století a ke dvěma pětinaš dosahující podíl dětí. Pravidelnost narušují ve skupině mladších osob (15–19, hlavně 20–24 let) zářezy vyvolané drastickým růstem mortality, ale též snížením natality během tzv. hladových let. Již v této době však po-

Obrázek 4.29: Věková pyramida populace rakouského Slezska (s vojskem) v roce 1869

Zdroj: *Bevölkerung und Viehstand der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Ländern, dann der Militärgränze. Nach der Zählung vom 31. December 1869. Heft III. Bevölkerung nach dem Alter. Wien 1871. Vlastní výpočet*

Obrázek 4.30: Svatební fotografie neznámého páru, Jesenícko (1920–1930)

Zdroj: ZAO, SOkA Jeseník, f. Sběrka obrazového a fotografického materiálu Státního okresního archivu Jeseník, sign. 50, poř. č. 103

střehněme značné místní rozdíly související zejména s rozdílným ekonomickým vývojem jednotlivých oblastí. Centrální část rozvíjející se průmyslové oblasti s profilujícím těžkým průmyslem, zvláště Fryštátsko a Bohumínsko, vykazovala stále ještě dvoupětinový podíl dětí, v západním Slezsku, na Bruntálsku, Frývaldovsku a Krnovsku, ale též na Opavsku a moravském Novojičínsku, to byla přibližně již pouze třetina. Nejméně dětí žilo v hlavním městě rakouského Slezska – Opavě (pouze 29,4 %), pobývalo tu však nejvíce osob v produktivním věku. Také stále ještě velmi nízké zastoupení seniorů, většinou tvořící jen dvacetinu přítomných, prokazovalo, že populaci rakouského Slezska a jím sevřené části Moravy můžeme označit za poměrně mladou.

Jestliže sledujeme výsledky dalších cenzů, zjišťujeme prohlubující se rozdíly mezi vývojem ekonomicky stagnujícího západního Slezska a modernizačním procesem výrazně poznamenané ostravsko-karvinské oblasti, ale též mezi městy a venkovem. Zprvu v souladu s vývojem porodnosti jen mírně klesalo zastoupení dětské skupiny, které v zemském průměru kolísalo kolem třetiny (Dokoupil, Nesládková, Lipovski, 2014, s. 111). Stále zůstávalo vyšší na Fryštátsku a Bílsku, ubývalo ve statutárních městech, v Opavě v roce 1890 tvořilo již pouze čtvrtinu (25,1 %). V produktivním věku přibývalo nejvíce obyvatel ve statutárních městech, v nichž v roce 1890 zahrnovalo dvoutřetinovou většinu, více než tři pětiny tvořilo rovněž v moravském politickém okrese Moravská Ostrava, kde se vyskytoval minimální díl seniorů (v roce 1900 ve skupině šedesátiletých a starších pouze 2,5 %).

Postupující změny můžeme nejlépe poznat při analýze výsledků posledního sčítání v habsburské monarchii v roce 1910. V rakouském Slezsku si nejmladší kategorie stále ještě zachovala 36% zastoupení, v seniorském věku 60 let a vyšším se nacházelo pouze 6,7 % osob. Narůstaly však rozdíly ve vývoji jednotlivých částí země. Na počátku 20. století rychle se snižu-

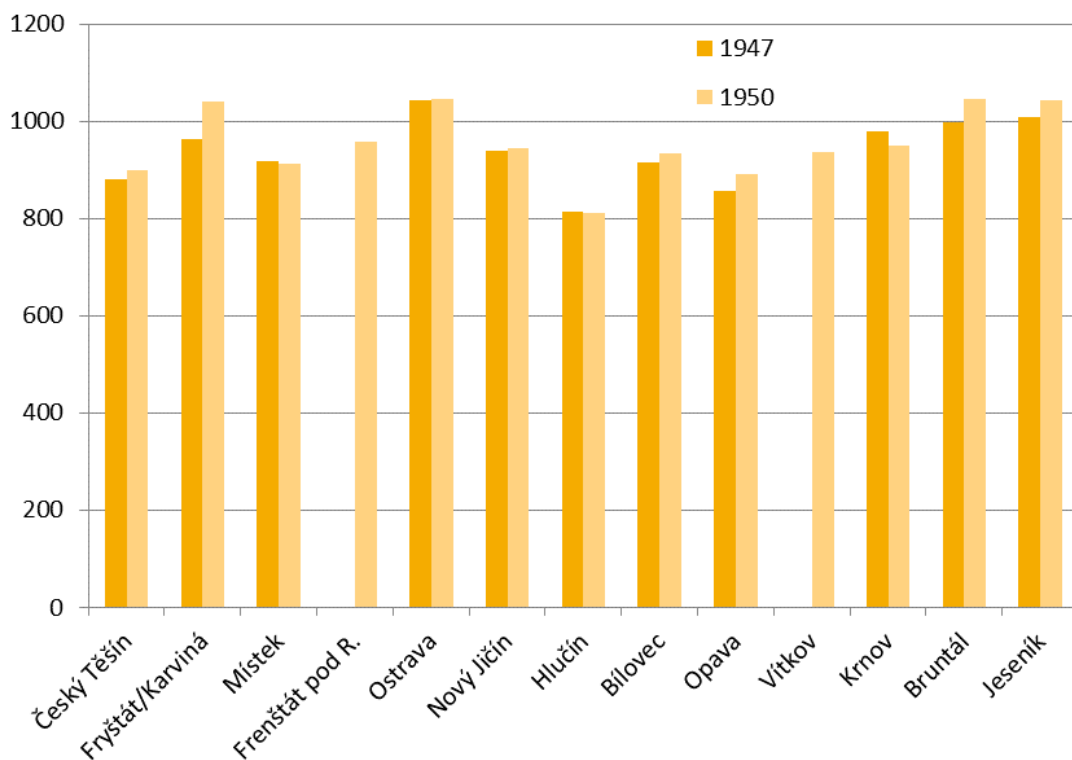
jící úroveň porodnosti a emigrace mladších ročníků vyvolaly zřetelné stárnutí obyvatelstva západního Slezska, více u ženské populace. Na Bruntálsku, Frývaldovsku a Krnovsku se podíl dětí pohyboval již jen kolem 30 %, narůstala kategorie osob produktivního věku, ale hlavně seniorů; šedesátiletých a starších byla již více než desetina. Méně výrazně stejný proces postupoval i na opavském venkově. V industrializované části i zásluhou imigrace nalézáme stále velmi mladou populaci s početnými dětmi (Fryštátsko 40,7 %, Frýdecko 38,1 %) a malou částí starých lidí (Fryštát 3,7 %, Frýdek 4,3 %). Jen třetinu však tvořily nyní děti v politickém okrese

Tabulka 4.17: Věková skladba podle základních věkových skupin a podle soudních okresů (1921, 1930, v %)

Soudní okresy	1921					1930				
	0–14	15–59	60+	neznámo	celkem	0–14	15–59	60+	neznámo	celkem
Fryštát	33,7	62,0	4,1	0,1	100,0	29,0	67,5	3,5	0,1	100,0
Jablunkov	35,7	57,3	6,9	0,1	100,0	35,9	59,4	4,6	0,1	100,0
Český Těšín	31,5	61,4	6,8	0,2	100,0	27,7	67,1	5,1	0,1	100,0
Hlučín	34,6	57,4	7,9	0,0	100,0	31,6	62,3	6,0	0,1	100,0
Klimkovice	34,8	58,9	6,2	0,1	100,0	29,9	66,1	3,9	0,1	100,0
Slezská Ostrava	31,5	65,1	3,3	0,1	100,0	25,9	70,7	3,3	0,1	100,0
Bohumín	33,5	62,5	3,9	0,1	100,0	27,8	68,9	3,2	0,1	100,0
Frýdek	31,6	60,9	7,4	0,1	100,0	29,1	65,7	5,1	0,1	100,0
Horní Benešov	30,2	58,0	11,8	0,0	100,0	28,5	62,9	8,5	0,1	100,0
Krnov	27,1	63,7	9,2	0,1	100,0	23,7	69,5	6,7	0,1	100,0
Albrechtice	31,5	56,9	11,5	0,0	100,0	28,0	63,4	8,5	0,1	100,0
Osoblaha	28,3	59,0	12,6	0,0	100,0	27,2	62,6	10,0	0,1	100,0
Jindřichov	26,3	59,3	14,4	0,1	100,0	24,8	64,7	10,4	0,0	100,0
Cukmantl	30,1	59,1	10,8	0,0	100,0	28,1	63,8	8,0	0,1	100,0
Frývaldov	29,3	60,8	9,8	0,0	100,0	25,3	67,9	6,7	0,1	100,0
Vidnava	33,0	56,8	10,2	0,0	100,0	30,5	62,8	6,7	0,1	100,0
Javorník	29,4	58,3	12,2	0,1	100,0	28,8	62,1	9,0	0,1	100,0
Vrbno	31,5	58,7	9,8	0,0	100,0	27,7	65,7	6,5	0,1	100,0
Bruntál	29,6	59,4	10,9	0,0	100,0	26,9	65,5	7,6	0,1	100,0
Opava	26,6	65,2	8,2	0,1	100,0	23,9	69,9	6,1	0,1	100,0
Odry	27,2	60,6	12,1	0,1	100,0	23,9	67,9	8,1	0,2	100,0
Bílovec	30,0	61,2	8,7	0,2	100,0	27,9	65,5	6,5	0,1	100,0
Vítkov	28,8	60,5	10,7	0,0	100,0	26,2	65,9	7,8	0,2	100,0
Fulnek	26,8	62,9	10,2	0,0	100,0	23,9	69,0	7,1	0,1	100,0
Nový Jičín	29,3	61,7	9,0	0,0	100,0	25,0	68,6	6,3	0,1	100,0
Příbor	30,6	62,3	7,1	0,0	100,0	25,2	68,9	5,8	0,1	100,0
Frenštát pod R.	35,6	56,9	7,4	0,1	100,0	31,5	63,1	5,3	0,1	100,0
Místek	31,8	60,5	7,6	0,1	100,0	27,0	67,3	5,5	0,1	100,0
Moravská Ostrava	26,1	70,0	3,8	0,1	100,0	20,4	76,2	3,2	0,1	100,0

Zdroj: Historická data v GIS. Projekt zpřístupnění historických prostorových a statistických dat v prostředí GIS. [online]. [cit. dne 21. 3. 2021]. Dostupné z: <http://www.historickygis.cz/>. Vlastní výpočet

Obrázek 4.31: Srovnání indexů maskulinity v letech 1947 a 1950 podle okresů

Zdroj: Historická data v GIS. Projekt zpřístupnění historických prostorových a statistických dat v prostředí GIS. [online]. [cit. dne 21. 3. 2021]. Dostupné z: <http://www.historickygis.cz/>. Vlastní výpočet.

Pozn.: Srovnání není zcela přesné, protože některé okresy se vydělením nových okresů Frenštát p. R. a Vítkov zmenšily; došlo ke změnám hranic administrativních jednotek, což mohlo ovlivnit skladbu

Moravská Ostrava, kde při minimálním podílu stařecké kategorie (2,9 %) téměř dvě třetiny připadaly na osoby produktivního věku. Nejvýraznější úbytek dětí před první světovou válkou postihl města (v Opavě jen 22,5 %, v Bílsku 23,2 %, v Těšíně 23,7 %), naznačující, že s postupem demografického přechodu jejich populace již směřovala ke stacionárnímu typu.

Na počátku 20. století do vývoje obyvatelstva podstatně zasáhla první světová válka v letech 1914–1918, která urychlila postup demografického přechodu. Složení populace ovlivnily i další krizové jevy, především od přelomu 20. a 30. let hluboká hospodářská krize a po několika letech následující druhý světový válečný konflikt.

První československé sčítání v roce 1921 dosvědčilo značný úbytek mužů v populaci k československému státu náležejícího Slezska – index maskulinity se snížil na 927. Jestliže průmyslové Fryštátsko i moravské Ostravsko zachovaly převažující maskulinitu na předválečné úrovni, všechny ostatní části zaznamenaly úbytky mužů, nejvíce Bruntálsko a moravské Místecko. V soudních okresech Horní Benešov a Jindřichov s dominancí německého osídlení scházela mužům k vyrovnané populaci již více než pětina. Do počátku 30. let se průměr téměř nezměnil, poněkud klesala maskulinita populace ostravské průmyslové oblasti a jen mírně narůstal podíl mužů ve všech ostatních částech.

Ve věkové pyramidě se objevily dva výrazné zářezy. První byl výsledkem Velké války, kdy s odchodem mužů na světová bojiště klesala sňatečnost a v souvislosti s tím i porodnost, druhý byl výsledkem světové hospodářské krize v první polovině 30. let. Při sčítání v roce 1921 se ve

Obrázek 4.32: Pohřeb z okolí Třince, autor Jan Rosmarin (20.–30. léta 20. století)

Zdroj: Soukromý archiv H. Wawreczky

srovnání s předchozím cenzem před 11 lety snížil podíl dětí o 3,7 procentního bodu a vzrostla skupina produktivního obyvatelstva při minimálním navýšení podílu seniorů. Ve srovnání se zemským průměrem zhruba dvojnásobný však byl úbytek dětí na Fryštátsku a Ostravsku, kde naproti tomu produktivní populace narostla na více než dvoutřetinový díl. A shodný byl i vývoj v dalších letech, kdy úbytek dětí a růst produktivního obyvatelstva zůstal v podstatě stejný jako v předchozí intercenzální etapě. V českém Slezsku v roce 1930 tak děti již jen nepatrně převyšovaly čtvrtinu obyvatel (27,8 %), produktivní populace zahrnula dvě třetiny (66,6 %). Nejméně dětí – přibližně čtvrtina – bylo na Krnovsku a Opavsku, nejvíce – kolem třetiny – na Hlučínsku a Jablunkovsku. Modernizační proces nejvíce pokročil v moravské části Ostravska, kde na děti připadal již jen pětinový díl, zatímco produktivní populace při stále ještě malém zastoupení seniorů (3,2 %) zaujala více než dvě třetiny všech přítomných.

Do vývoje obyvatelstva výrazně zasáhla také léta nacistické okupace. Politické změny po uzavření mnichovské dohody překreslily hranice státních celků, do nichž bylo dříve jednotné území rozčleněno, s tím souviselo např. vystěhování českého obyvatelstva z pohraničí, odchody mužů do války, věznění a likvidace židovské populace a antifašistů. V rozdílu k době první světové války vzhledem ke stabilní porodnosti nedošlo k úbytku dětí, přesnější obraz věkové pyramidy však nelze vytvořit.

Podstatné změny ve vývoji populace se dostavily po osvobození. V prvních poválečných letech se nakrátko zvedla křivka porodnosti, zásadní však byly především velké migrační přesuny spojené s poválečným odsunem německého obyvatelstva, které se podílelo na rozbití Československa. Odsun nejvíce zasáhl západní Slezsko s převážně německou populací. Osídlování pohraničí bylo složitým a dlouhodobým procesem, na migracích se podíleli hlavně mladí lidé, takže na rozdíl od jiných částí českého Slezska a přilehlého teritoria Moravy se tu zvyšoval jejich podíl, a to především vyšší mobilitou se vyznačujících mužů. V roce 1950 tak

Tabulka 4.18: Indexy maskulinity v okresech českého Slezska a přilehlého moravského území v letech 1961, 1970, 1980, 1991

Okresy	1961	1970	1980	1991
Bruntál	1001	1003	991	978
Frýdek-Místek	952	956	958	963
Karviná	960	971	971	966
Nový Jičín	972	978	971	966
Opava	935	943	949	951
Šumperk	972	974	969	962
Ostrava-město	954	948	939	938

Zdroj: *Historická data v GIS. Projekt zpřístupnění historických prostorových a statistických dat v prostředí GIS. [online]. [cit. dne 21. 3. 2021]. Dostupné z: <http://www.historickygis.cz/>. Vlastní výpočet*

můžeme konstatovat převahu mužů nad ženami nejen na průmyslovém Ostravsku a Karvinsku, ale i na stále doosidlovaném Jesenicku a Bruntálsku. Pozitivní roli tu hrály migrace ze Slovenska, zachovávající vyšší přirozenou reprodukci (Hernová, 1967, s. 244 nn.). V průměru českého Slezska a jím sevřeného dílu Moravy však převahu udržely hlavně zásluhou Hlučínska (Im = 810), Opavska (Im = 892) a Těšínska (Im = 898) ženy (průměr Im = 971). Do sčítání v roce 1961 zmizela tradiční maskulinita průmyslových regionů, naposled byla prokázána sčítáním v roce 1970 na Bruntálsku (Im = 1003). Další cenzy až do roku 2001 prokazovaly značnou stabilitu v poměru obou pohlaví (Im kolem 960).

Větší změny registrujeme při pohledu na věkovou skladbu zdejší populace. Komparaci však značně ztěžují časté změny v rozsahu administrativně správních celků a ve vymezení základních věkových kategorií (posun hranice produktivní a seniorské skupiny na 65 let).

Tabulka 4.19: Věková skladba podle základních věkových skupin v okresech českého Slezska a v přilehlých oblastech Moravy (1950, v %)

Okresy	0–14	15–64	65+	celkem
Český Těšín	26,1	66,7	7,2	100,0
Karviná	22,6	70,4	7,0	100,0
Místek	24,7	67,0	8,3	100,0
Frenštát pod R.	25,1	67,2	7,7	100,0
Ostrava	21,9	72,0	6,1	100,0
Nový Jičín	28,9	64,5	6,6	100,0
Hlučín	29,4	63,2	7,4	100,0
Bílovec	29,1	64,4	6,5	100,0
Opava	29,0	64,1	6,9	100,0
Vítkov	33,9	61,4	4,6	100,0
Krnov	32,8	64,1	3,1	100,0
Bruntál	32,5	64,7	2,8	100,0
Jeseník	33,3	63,6	3,1	100,0

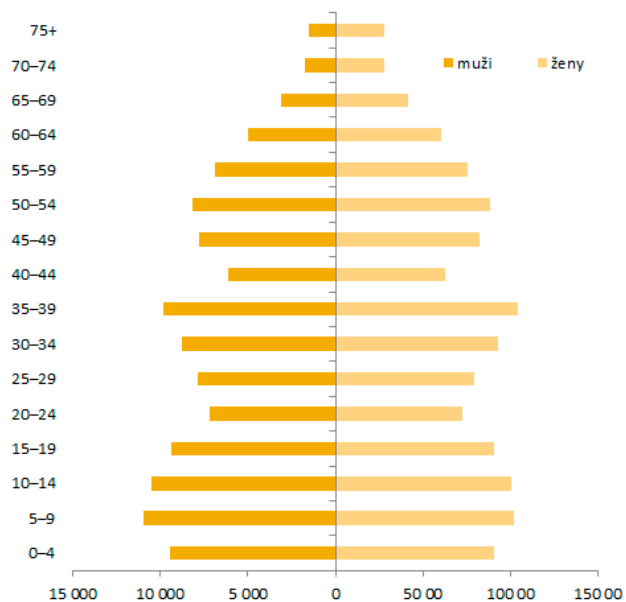
Zdroj: *Historická data v GIS. Projekt zpřístupnění historických prostorových a statistických dat v prostředí GIS. [online]. [cit. dne 21. 3. 2021]. Dostupné z: <http://www.historickygis.cz/>. Vlastní výpočet*

Obrázek 4.33: Polní kolébka (kolymbáč) se synem Jiřího Lipovského před domem čp. 110 v Bukovci, autor Karel Kaleta (50. léta 20. století)

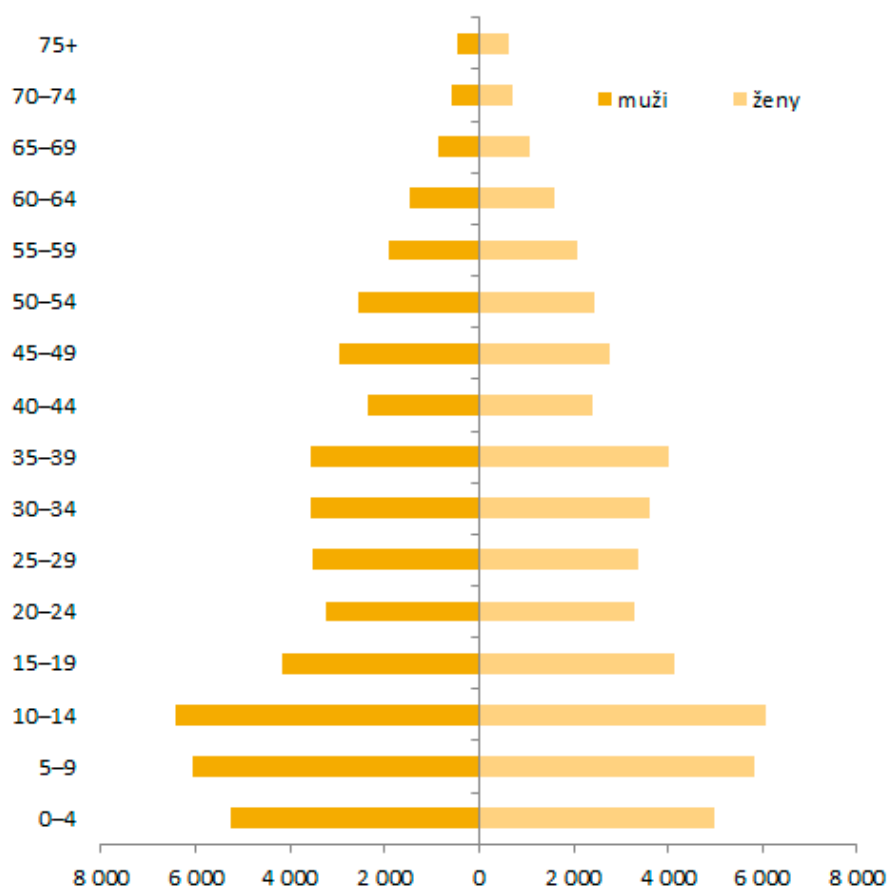
Zdroj: Soukromý archiv H. Wawreczky

Obrázek 4.34: Věková pyramida pro okres Ostrava-město (1961)

Zdroj: Historická data v GIS. Projekt zpřístupnění historických prostorových a statistických dat v prostředí GIS. [online]. [cit. dne 21. 3. 2021]. Dostupné z: <http://www.historickygis.cz/>. Vlastní výpočet

Obrázek 4.35: Věková pyramida pro okres Bruntál (1961)

Zdroj: Historická data v GIS. Projekt zpřístupnění historických prostorových a statistických dat v prostředí GIS [cit. 21. 3. 2021]. Dostupné z: <http://www.historickygis.cz/>. Vlastní výpočet

Tabulka 4.20: Věková skladba podle základních věkových skupin v okresech českého Slezska a přilehlých oblastí Moravy (1970, 1980, 1991, v %)

Okresy	1970				1980				1991			
	0-14	15-64	65+	celkem	0-14	15-64	65+	celkem	0-14	15-64	65+	celkem
Bruntál	27,0	66,7	6,4	100,0	28,0	63,8	8,2	100,0	23,8	66,9	9,3	100,0
Frýdek-Místek	23,2	65,4	11,4	100,0	24,5	63,6	11,9	100,0	21,8	66,5	11,7	100,0
Karviná	26,5	65,3	8,2	100,0	24,6	65,8	9,6	100,0	21,7	68,1	10,2	100,0
Nový Jičín	24,3	65,9	9,8	100,0	25,8	63,2	11,0	100,0	22,8	66,4	10,8	100,0
Opava	24,6	65,6	9,8	100,0	25,1	64,3	10,7	100,0	22,5	66,7	10,8	100,0
Šumperk	24,7	66,1	9,2	100,0	26,0	63,1	10,8	100,0	22,5	66,2	11,3	100,0
Ostrava-město	23,0	67,6	9,4	100,0	23,8	65,1	11,1	100,0	20,8	67,8	11,3	100,0

Zdroj: Historická data v GIS. Projekt zpřístupnění historických prostorových a statistických dat v prostředí GIS [cit. 21. 3. 2021]. Dostupné z: <http://www.historickygis.cz/>. Vlastní výpočet

Obrázek 4.36: Kojenecký ústav, Krnov (1981)

Zdroj: Foto G. Aulehla

Obrázek 4.37: Odpočinek, Úvalno (1980)

Zdroj: Foto G. Aulehla

Z poválečných sčítání v letech 1947 a 1950 vyplynulo ve srovnání s předválečným stavem vyšší zastoupení dětí, nejvíce v západním Slezsku, ale též na Opavsku a moravském Novojičínsku, zatímco ve východní části Slezska a na Místecku se jejich podíl snížil. Vysoká porodnost poválečných let a imigrace mladších lidí do západního Slezska měly za následek, že tu na děti opět připadala zhruba třetina, zatímco na stařecký věk jen nepatrný, asi tříprocentní díl populace.

Všechny tyto změny názorně představí věková pyramida ze sčítání v roce 1961. Ukazuje počínající úbytek nejmenších dětí v souvislosti s poklesem porodnosti i v důsledku nového zákona o umělém přerušení těhotenství v roce 1957, vyšší podíl ve věkových skupinách 5–14 let, značný pokles kolem 25. roku spojený s následky hospodářské krize 30. let a další u čtyřicátníků, spjatý s trvalými dopady první světové války. Srovnání věkových pyramid pro okresy Ostrava-město a Bruntál ukazuje, že v prvním zmíněném okrese už byl silně patrný dopad snižování porodnosti. Základna věkové pyramidy byla podstatně užší než v případě okresu Bruntál, v němž ještě děti představovaly poměrně početnou kategorii, ale nejmenší v nejnižší věkové skupině 0–4 roky. Na Bruntálsku proces snižování porodnosti začínal, ale o to byl rychlejší.

Šedesátá léta přinesla s nižší porodností ve všech částech regionu klesající zastoupení dětí, nejvíce právě na Bruntálsku (pokles o 8,3 %), při mírném rozšíření produktivní kategorie a zřetelném navyšování podílu seniorů většinou o více než dva procentní body. Nadále trval mírný příliv hlavně mladších mužů na Ostravsko, který pozitivně ovlivňoval věkovou strukturu (Jančurová, 1967, s. 159–160). Propopulační opatření z počátku 70. let spolu s větší četností mladých v populaci v důsledku vysoké úrovně poválečné natality vyvolaly krátkodobý růst počtu narozených dětí, takže tato skupina naposled dosáhla čtvrtinového podílu. Od této doby však nastoupil trvalý proces stárnutí populace. Ve všech dalších cenzech poměrně rychle klesal podíl dětí, v závěrečném decenniu 20. století se úbytek pohyboval kolem pěti procentních bodů, jen mírně narůstalo produktivní obyvatelstvo, ale stále početnější byla skupina seniorů. Na počátku nového století nenacházíme již ani pětinu dětí (nejvíce na Bruntálsku – 18,1 %, nejméně v Ostravě-městě 16,4 %), senioři všude převýšili desetinu, nejvíce v okrese Frýdek-Místek (13,1 %). Podstatné rysy regresivního typu populace tato data zřetelně zobrazila.

4.6 Nástin vývoje přirozené měny obyvatel

4.6.1 Přirozená měna do první světové války

Po dramatických hladových letech 1847–1855 nastalo v druhé polovině 19. století ve vývoji přirozené měny v celých českých zemích určité uklidnění a stabilizace. Neobjevila se už žádná výrazná demografická krize, i když menší či větší zásahy některých epidemických nemocí se ještě projevovaly. Na porodnost měla stále velký vliv úroveň sňatečnosti, protože většina dětí se rodila v manželstvích. Nemanželských dětí přicházelo na svět mezi všemi novorozenci zhruba 10–12 % (Fialová a kol., 1996, s. 174). Sňatečnost tedy byla pro reprodukční proces důležitá a to vydrželo v zásadě do konce 20. století.

V rakouském Slezsku bylo možno sledovat ve vývoji sňatečnosti dva odlišné regiony. Západní Slezsko bylo charakteristické nízkými úrovněmi sňatečnosti, východní vytrvale až do první světové války poněkud vyššími. V okresech Frývaldov, Bruntál, Krnov, ale i Opava-venkov se průměrné hrubé míry sňatečnosti pohybovaly v letech 1871–1913 kolem 7,5 ‰, zatímco v okresech Bílsko-venkov, Těšín a Fryštát kolem 8,5 ‰. Na Těšínsku klesaly míry sňatečnosti pod 8,0 ‰ až na počátku 20. století, především pak těsně před první světovou válkou. Vývoj byl samozřejmě kolísavý, což lze vidět na křivce pro celé rakouské Slezsko. Sňatečnost se prudce snížila především po krachu na vídeňské burze 1873, čímž skončilo období značného ekonomického růstu a nastala delší deprese, v níž řada menších podniků zanikla a nové nevznikaly. Mladí lidé museli delší dobu čekat na to, až dosáhnou na stálou a dostatečnou obživu pro založení

Obrázek 4.38: Z pohřbu pasekáře ve Starých Hamrech (kol. 1945)

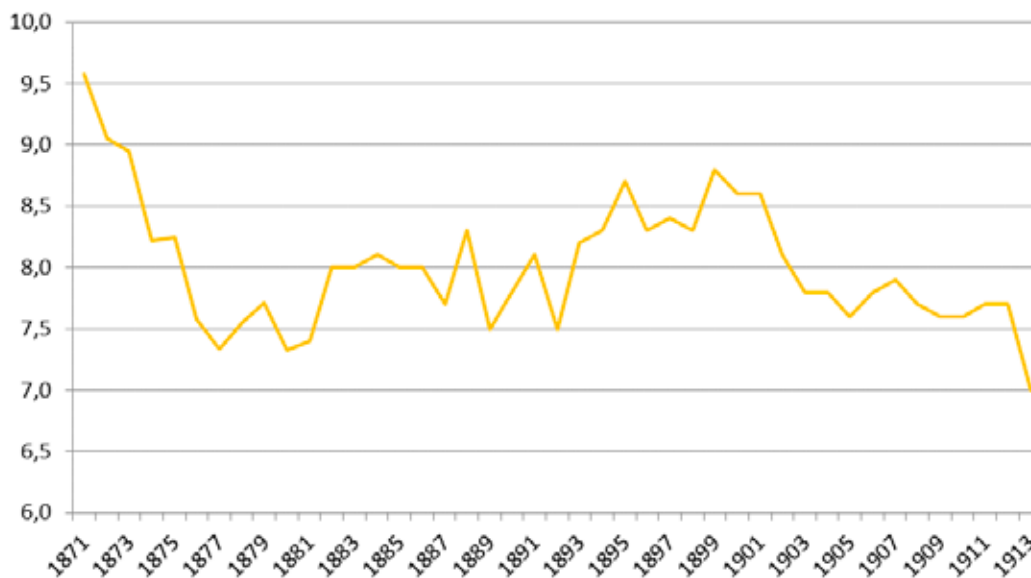

Zdroj: Soukromý archiv D. Pindura

manželství a rodiny. Teprve na přelomu 19. a 20. století se situace znovu natolik zlepšila, že se sňatečnost dostala na úroveň kolem 8,5 %, s počátkem 20. století však vytrvale klesala.

Na vývoj sňatečnosti s mírným zpožděním reagovala porodnost. Díky ekonomickému růstu a vysoké sňatečnosti se hrubá míra porodnosti v rakouském Slezsku na počátku 70. let 19. století pohybovala kolem 40 %, ale v roce 1876 začala klesat a svého minima dosáhla v roce 1881 (35,0 %). Poté zvolna rostla až na 40,9 % v roce 1902 a následně se velmi rychle snižovala. Nejnižší úroveň byla zaznamenána v roce 1913 (31,5 %). První pokles byl způsoben špatnou ekonomickou situací po krachu na vídeňské burze a snížením sňatečnosti. Druhý pokles byl důsledkem ukončení imigrací do ostravské průmyslové oblasti a postupujícího demografického přechodu.

Obrázek 4.39: Vývoj hrubé míry sňatečnosti (hms) v rakouském Slezsku v letech 1871–1913 (v ‰)

Zdroj: *Statistisches Jahrbuch der Österreichischen Monarchie 1871–1880*. Wien 1873–1881; *Österreichische Statistik. Bewegung der Bevölkerung*, Band V, Heft 1, Wien 1884; Band VIII, Heft 2, Wien 1885; Band XII, Heft 2, Wien 1886; Band XIII, Heft 4, Wien 1887; Band XVIII, Heft 1, Wien 1888; Band XXI, Heft 3, Wien 1889; Band XXV, Heft 1, Wien 1890; Band XXVIII, Heft 1, Wien 1891; Band XXXI, Heft 3, Wien 1892; Band XXXVII, Heft 1, Wien 1893; Band XXXVIII, Heft 3, Wien 1895; Band XLVI, Heft 2, Wien 1896; Band XLIX, Heft 2, Wien 1898; Band LII, Heft 2, Wien 1899; Band LIV, Heft 1, Wien 1900; Band LV, Heft 3, Wien 1902; Band LXII, Heft 3, Wien 1902; Band LXVII, Heft 1, Wien 1902; Band LXXII, Heft 1, Wien 1904; Band LXXIII, Heft 3, Wien 1906; Band LXXIX, Heft 1, Wien 1906; Band LXXXIV, Heft 1, Wien 1908; Band LXXXIV, Heft 3, Wien 1908; Band LXXXVI, Heft 1, Wien 1908; Band LXXXVIII, Heft 1, Wien 1910; Band LXXXVIII, Heft 3, Wien 1911; Band XCII, Heft 1, Wien 1912; *ÖS Neue Folge* 8, Heft 1, Wien 1913; *ÖS Neue Folge* 8, Heft 3, Wien 1915; *ÖS Neue Folge*, 14, Heft 1, Wien 1918. *Vlastní výpočet*

Velký podíl na růstu porodnosti ve Slezsku měl jediný okres – Fryštát. Hrubé míry se v něm pohybovaly nad zemským průměrem a ke konci 19. století neustále stoupaly. Už v letech 1871–1875 se dostávaly každoročně nad 50 ‰, po krachu na vídeňské burze sice pod tuto hranici poklesly, ale nikdy ne pod 40 ‰. V 80. a 90. letech 19. století vyvrcholil příliv Haličanů do ostravské průmyslové oblasti. Byli to v naprosté většině mladí lidé produktivního věku, kteří si získáním dobrého zaměstnání zajistili dostatečnou obživu a měli prostředky k uživení rodiny. Vstupovali brzy do manželství a v něm se z reprodukčního hlediska chovali velmi tradičně, tzn. nijak neomezovali plodnost a měli velké množství dětí. Stoupající porodnost se v tomto okrese dostala na své maximum v roce 1902 (55,4 ‰), pak už v důsledku zastavení přistěhovalectví trvale klesala, přesto se do roku 1913 snížila „jen“ na 37,6 ‰. Podobně na tom byl sousední okres nespádající do Slezska – Moravská Ostrava. V letech 1900–1902 se v něm hrubá míra porodnosti pohybovala mezi 46 a 48 ‰, ale daleko rychleji klesala, takže v roce 1913 už činila pouze 28,3 ‰.

Poměrně vysoké úrovně porodnosti zůstávaly až do první světové války na celém Těšínsku, tzn. v okresech Těšín, Bílsko, Fryštát, později Frýdek, mimo Těšínsko v přilehlém okrese Místek. Neklesly pod 30 ‰. Naopak v německojazyčných okresech Frývaldov, Bruntál a Krnov, popř. Nový Jičín, se za celé sledované období nedostaly ani v jednom roce nad 40 ‰ a těsně před první světovou válkou se pohybovaly naprosto pravidelně pod 30 ‰. Nepříznivá hospodářská situace v německojazyčném prostoru způsobovala vystěhovalectví mladých lidí, především mužů, takže tamní biologická skladba nebyla dobrá pro sňatečnost ani porodnost. Možná se tam projevil jeden ze zásadních rysů demografického přechodu – vědomé omezování po-

Obrázek 4.40: Vítání občánků na městském národním výboru Český Těšín (1963)

Zdroj: Muzeum Těšínska, f. Fotografie, sign. H 22951_5

rodnosti, protože v německojazyčných oblastech se ukázal dříve. Nepochybně lze tento jev vnímat před první světovou válkou ve větších městech. V Bílsku se od roku 1909 křivka porodnosti nedostala nad 20 ‰, v Opavě k roku 1913 klesla na 22,6 ‰. V německém prostředí velkých měst v českých zemích se omezování plodnosti objevilo už v 60. až 80. letech 19. století. Byl to výraz nového demografického chování vyšších sociálních vrstev obyvatelstva (Fialová a kol., 1996, s. 169).

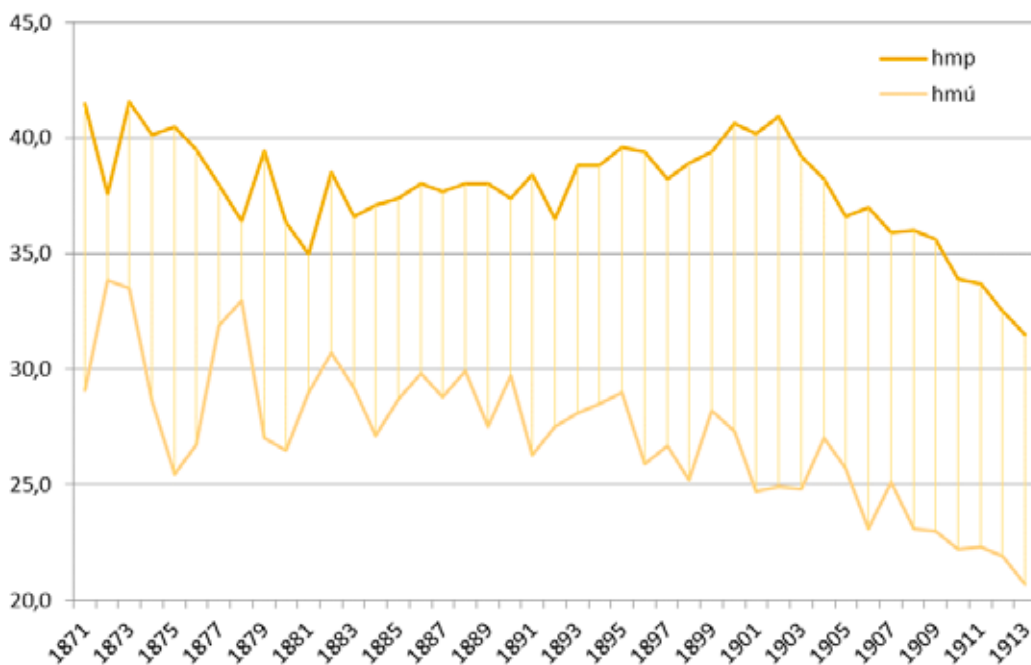
Důležitým projevem demografického přechodu byla klesající úmrtnost. Trend snižování hrubých měr mortality byl v českých zemích pozorován po celé 19. století a v rakouském Slezsku se výrazněji projevil po hladové krizi 1847–1855. V 60. a 70. letech se sice ještě vyskytla tři podstatnější zvýšení počtu zemřelých a hrubé míry úmrtnosti v souvislosti s rozšířením epidemických nemocí, ale tyto choroby měly stále menší vliv. V roce 1866 se v důsledku pohybu vojsk za prusko-rakouské války rozšířila cholera, ta se pak vrátila ještě v roce 1873, ale její dopad neustále slábl. Vysokou úmrtnost v roce 1873 zavinily také neštovice, které se epidemicky objevily po poměrně dlouhé době vlivem oslabení vakcíny. Další epidemie neštovic, ale zejména záškrtu se pak projevila naposledy v letech 1877–1878 (Dokoupil, Nesládková, 1987, s. 196). Jinak se v druhé polovině 19. století výrazně snižoval dopad infekčních nemocí (s výjimkou tuberkulózy), takže jestliže v roce 1873 činil jejich podíl na úmrtí 36 %, v roce 1920 to bylo 20 % (Fialová a kol., 1996, 185–186).

Úmrtnost sice díky tomu klesala, ale šlo to velmi pomalu, protože se stále nedařilo snížit její podstatnou část – kojeneckou mortalitu. Ta se v rakouském Slezsku pohybovala ve sledovaném období mezi 200–250 ‰, takže pětina až čtvrtina všech novorozenců zemřela před dokončením prvního roku svého života. Teprve v letech 1911–1913 klesla průměrná kojenecká úmrtnost na 196,4 ‰. Nejhorší situace byla v západních okresech Krnov, Bruntál a Frývaldov a v nevjýchodnějším okrese Bílsko. V posledně jmenovaném byla vysoká porodnost, a proto ztráty nebyly tak výrazné jako v německojazyčných okresech, kde se natalita pohybovala pod-

statně níž. V okresech Bruntál, Krnov nebo třeba Opava-venkov neklesla kojenecká úmrtnost ani v těsně předválečných letech pod 200 ‰ (Dokoupil, Nesládková, Lipovski, 2014, s. 179–180). Určitým předělem ve vývoji kojenecké úmrtnosti byla polovina 90. let 19. století. Od té doby se dařilo mortalitu dětí do jednoho roku věku zvolna snižovat a nejen díky tomu klesala celková úmrtnost. Jestliže v 70. letech 19. století se v rakouském Slezsku hrubá míra úmrtnosti pohybovala kolem 30 ‰, do roku 1913 se snížila na 20,7 ‰. Začal proces stárnutí obyvatelstva, takže jestliže v 70. letech 19. století byla v českých zemích šance dožít se 65. roku života zhruba 20–30 %, na začátku 20. století už činila 30–40 %. Poměrně významně klesala úmrtnost mužů ve věku do 40 let a u žen ve věku 40 a více let (Hulíková Tesárková, Mazouch, Fialová, 2020, s. 198, 215). Výsledkem bylo masivní přežívání žen do konce jejich reprodukčního věku, což se v současnosti považuje za zásadní příčinu pocitu „demografického bezpečí“ a z toho vyplývajícího demografického přechodu.

Z poměrně příznivého vývoje porodnosti a úmrtnosti vyplýval vyšší přirozený přírůstek obyvatelstva. Za celé období od 70. let 19. století do roku 1913 se v rakouském Slezsku nevykytl ani jeden rok s přirozeným úbytkem obyvatel. Nejnižší přírůstky byly logicky v letech zasazených epidemiemi 1872 (3,7 ‰) a 1878 (3,4 ‰). Průměrně se však v jednotlivých pětiletích přírůstky pohybovaly mezi 8–14 ‰, od poloviny 90. let se pak stabilně udržovaly nad 10 ‰.

Obrázek 4.41: Hrubá míra porodnosti (hmp), hrubá míra úmrtnosti (hmú) a přirozený přírůstek v rakouském Slezsku v letech 1871–1913 (v ‰)

Zdroj: *Statistisches Jahrbuch der Österreichischen Monarchie 1871–1880*. Wien 1873–1881; *Österreichische Statistik. Bewegung der Bevölkerung*, Band V, Heft 1, Wien 1884; Band VIII, Heft 2, Wien 1885; Band XII, Heft 2, Wien 1886; Band XIII, Heft 4, Wien 1887; Band XVIII, Heft 1, Wien 1888; Band XXI, Heft 3, Wien 1889; Band XXV, Heft 1, Wien 1890; Band XXVIII, Heft 1, Wien 1891; Band XXXI, Heft 3, Wien 1892; Band XXXVII, Heft 1, Wien 1893; Band XXXVIII, Heft 3, Wien 1895; Band XLVI, Heft 2, Wien 1896; Band XLIX, Heft 2, Wien 1898; Band LII, Heft 2, Wien 1899; Band LIV, Heft 1, Wien 1900; Band LV, Heft 3, Wien 1902; Band LXII, Heft 3, Wien 1902; Band LXVII, Heft 1, Wien 1902; Band LXXII, Heft 1, Wien 1904; Band LXXIII, Heft 3, Wien 1906; Band LXXIX, Heft 1, Wien 1906; Band LXXXIV, Heft 1, Wien 1908; Band LXXXIV, Heft 3, Wien 1908; Band LXXXVI, Heft 1, Wien 1908; Band LXXXVIII, Heft 1, Wien 1910; Band LXXXVIII, Heft 3, Wien 1911; Band XCII, Heft 1, Wien 1912; *ÖS Neue Folge* 8, Heft 1, Wien 1913; *ÖS Neue Folge* 8, Heft 3, Wien 1915; *ÖS Neue Folge*, 14, Heft 1, Wien 1918. Vlastní výpočet

Obrázek 4.42: Neznámí novomanželé na kabinetní fotografii, Javorník (1901–1914)

Zdroj: ZAO, SOkA Jeseník, f. Sběrka obrazového a fotografického materiálu Státního okresního archivu Jeseník, sign. 51, poř. č. 27

Přispívala k tomu nejen snižující se kojenecká úmrtnost, ale i vysoká porodnost v průmyslových oblastech. Nejvyšší přirozený přírůstek byl zaznamenán v roce 1902, a to 16,0 %. V politickém okrese Fryštát v témže roce vystoupal na 31,7 %, v politickém okrese Moravská Ostrava bylo maximum zachyceno v roce 1901 (23,5 %).

Pro období první světové války jsou k dispozici pouze data za Moravu a Slezsko dohromady, ale je potřeba zmínit velmi podstatnou změnu, která nastala v průběhu roku 1915. Do března 1915 se rodilo na Moravě a ve Slezsku ještě 7–8000 dětí měsíčně, ale v dubnu to pokleslo pod hranici 7000, do června pak pod 5000 a v prosinci roku 1915 se narodily už jen

Obrázek 4.43: Svatební fotografie neznámého páru, Osoblaha (1901–1914)

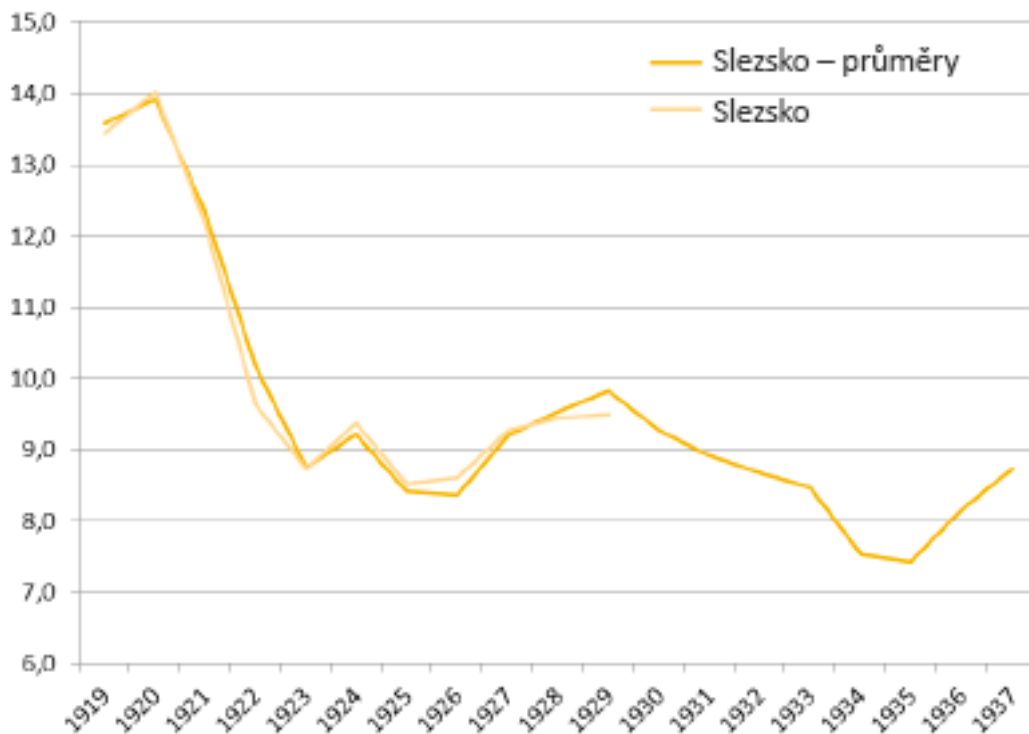
Zdroj: ZAO, SOkA Jeseník, f. Sběrka obrazového a fotografického materiálu Státního okresního archivu Jeseník, sign. 50, poř. č. 94

necelé 4 000 dětí. V letech 1916–1918 se počty narozených pohybovaly mezi 3–4 000 měsíčně (Berrová, 2009, s. 308). Důvodem bylo snížení sňatečnosti v důsledku odchodu mladých mužů na frontu a pokračující proces demografického přechodu, protože první světová válka znamenala velký kulturní šok, v jehož důsledku i lidé v tradičních komunitách začali vědomě snižovat plodnost v manželství.

4.6.2 Vývoj přirozené měny v meziválečném období

V prvních poválečných letech nastala kompenzace, takže se výrazně zvýšila sňatečnost a v jejím důsledku také porodnost. V českém Slezsku se v letech 1919–1921 hrubá míra sňatečnosti dostávala na úroveň kolem 13 %, v roce 1920 činila dokonce 14,0 %. Nejvyšší míry

Obrázek 4.44: Vývoj sňatečnosti v českém Slezsku v letech 1919–1937 (v ‰)

Zdroj: Pohyb obyvatelstva v republice Československé 1931–2017. [online]. [cit. dne 21. 3. 2021]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/casova_rada_demografie

Pozn.: Data ze statistik jsou pouze do roku 1929. Kromě nich byly vypočítány průměry z dat za všechny soudní okresy českého Slezska

byly v roce 1920 zachyceny pro soudní okresy Frýdek (17,2 ‰), Slezská Ostrava (16,7 ‰), Jablunkov (16,1 ‰), ale taky třeba Cukmantl (15,4 ‰). V moravském cípu byla nejvyšší úroveň v okrese Místek (15,7 ‰). Nárůsty byly dány hodně regionálně, takže např. v okrese Horní Benešov byla nejvyšší sňatečnost v roce 1919 (12,0 ‰) a v následujícím roce jen 11,0 ‰. Podobně v okrese Hlučín bylo maximum pouhých 12,3 ‰ v roce 1921, ale schází data za rok 1919. Místní poměry sehrávaly v tomto směru rozhodující roli. Ani v okrese Moravská Ostrava nedošlo k nějakému extrémnímu vzestupu, nejvyšší hrubá míra byla v roce 1920, a to 13,7 ‰.

Už v roce 1922 v mnoha okresech poklesla hrubá míra sňatečnosti pod 10 ‰ a v celém českém Slezsku činila 9,6 ‰. V některých okresech však v tomto roce ještě pokračovala poválečná kompenzace a příkladem je okres (Horní) Benešov, kde sice nebyla sňatečnost příliš vysoká, ale udržela se na vyšších úrovních déle a v roce 1922 činila 12,4 ‰. Teprve v následujícím roce klesla na 8,2 ‰. Po celý zbytek 20. let 20. století se hrubá míra sňatečnosti pohybovala v rozmezí 8–10 ‰, vyšší byla na konci 20. let. S nástupem hospodářské krize se od roku 1930 sňatečnost trvale snižovala na minimum v roce 1935 (7,4 ‰ průměr pro české Slezsko).⁵⁶ V posledních meziválečných letech 1936 a 1937 se sice úroveň sňatečnosti průměrně pro Slezsko zvýšila a přiblížila se 9 ‰, ale zejména v některých okresech západního Slezska se situace dokonce ještě zhoršovala. V letech 1934–1937 tam hrubá míra sňatečnosti spadla

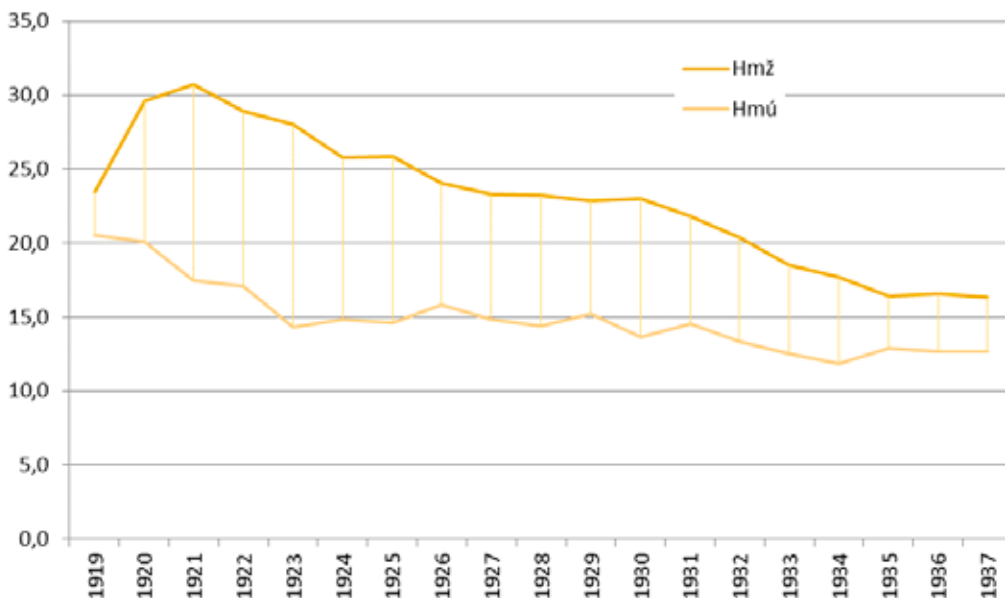
⁵⁶ V roce 1928 bylo Slezsko sloučeno s Moravou, a proto od roku 1930 statistiky neuváděly samostatné hodnoty pro Slezsko. Data uváděná v grafu a v textu byla průměrem vypočítaným za všechny soudní okresy českého Slezska.

Tabulka 4.21: Hrubá míra živorodnosti (hmž) a hrubá míra úmrtnosti (hmú) v pětiletých a tříletých průměrech v letech 1919–1937 podle soudních okresů (v ‰)

Soudní okresy	Hmž				Hmú			
	1919–1923	1924–1928	1929–1933	1934–1937	1919–1923	1924–1928	1929–1933	1934–1937
Albrechtice	26,7	24,3	20,9	16,5	18,2	16,7	15,4	14,0
Bílovec	28,3	26,7	22,5	17,8	17,5	15,8	13,8	13,0
Bohumín	28,4	22,0	17,7	12,2	13,2	10,5	10,3	9,1
Bruntál	27,4	23,9	20,0	16,4	20,7	16,6	14,1	13,6
Český Těšín	26,5	23,5	19,9	14,3	15,2	12,4	10,9	10,6
Frenštát	32,6	29,1	24,0	18,9	17,4	15,8	15,6	13,8
Frýdek	30,5	26,8	21,3	14,7	17,9	15,1	12,8	11,6
Fryštát	31,0	24,9	18,4	12,8	16,2	11,7	10,4	9,3
Fulnek	21,0	20,0	17,4	13,5	14,3	13,5	12,8	11,9
Hlučín	36,1	28,8	27,3	22,0	18,4	15,4	14,1	13,3
Horní Benešov	29,4	24,5	21,5	18,7	18,9	17,2	15,1	13,9
Jablunkov	37,2	35,6	30,5	23,6	20,4	16,0	13,0	11,3
Javorník	27,9	24,8	23,5	18,0	19,7	16,3	16,6	14,0
Frývaldov	25,5	21,5	20,6	16,1	18,3	14,9	14,0	12,1
Jindřichov	25,1	20,3	18,2	16,3	20,6	17,8	17,1	15,2
Klímkovice	29,0	24,6	22,5	15,1	14,2	11,3	10,8	9,7
Krnov	23,9	19,9	17,8	14,4	17,4	13,5	13,4	12,2
Místek	29,5	24,4	19,1	13,9	17,4	13,8	12,1	11,5
Moravská Ostrava	20,4	15,5	11,8	8,8	14,1	10,1	9,4	8,6
Nový Jičín	24,6	21,7	18,9	15,2	17,1	14,7	13,2	11,5
Odry	22,0	21,1	19,2	15,1	18,0	15,4	15,2	14,0
Opava	25,6	21,5	18,8	15,3	19,3	14,1	13,2	12,4
Osoblaha	25,7	23,5	20,6	18,3	18,8	16,8	16,8	15,1
Příbor	24,1	20,3	18,0	15,4	14,1	12,1	11,2	11,6
Slezská Ostrava	30,6	21,8	16,4	11,7	13,7	10,6	10,3	10,0
Vidnava	29,3	27,6	26,5	22,2	18,7	15,9	15,9	13,4
Vítkov	25,9	22,2	19,8	18,4	17,8	15,6	15,3	14,5
Vrbno	28,7	25,7	23,0	17,0	18,1	16,3	14,3	11,6
Cukmantl	29,0	26,8	23,1	19,0	20,1	16,8	15,7	14,1
české Slezsko	28,7	24,3	-	-	17,2	13,9	-	-

Zdroj: Pohyb obyvatelstva v republice Československé 1931–2017. [online]. [cit. dne 21. 3. 2021]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/casova_rada_demografie

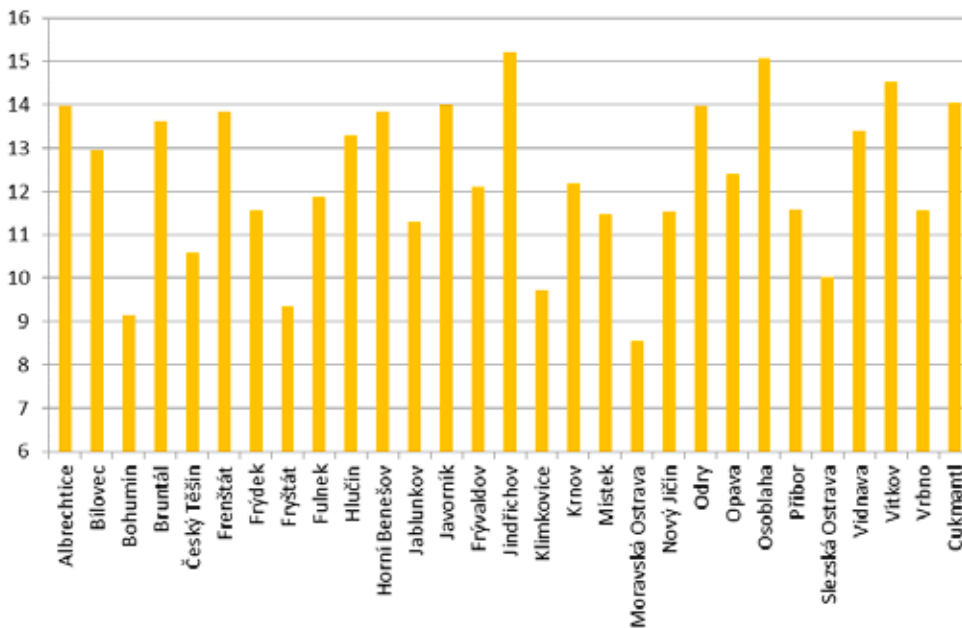
Obrázek 4.45: Vývoj hrubé míry živorodnosti (hmž), hrubé míry úmrtnosti (hmú) a přirozeného přírůstku v českém Slezsku v letech 1919–1937 (v ‰)

Zdroj: Pohyb obyvatelstva v republice Československé 1931–2017. [online]. [cit. dne 21. 3. 2021]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/casova_rada_demografie

Pozn.: Byly vypočítány průměry z dat za všechny soudní okresy českého Slezska. Odchyly od dat uvedených ve statistikách byly zanedbatelné

Obrázek 4.46: Průměrná hrubá míra úmrtnosti (hmú) v letech 1934–1937 v soudních okresech českého Slezska a severovýchodní Moravy

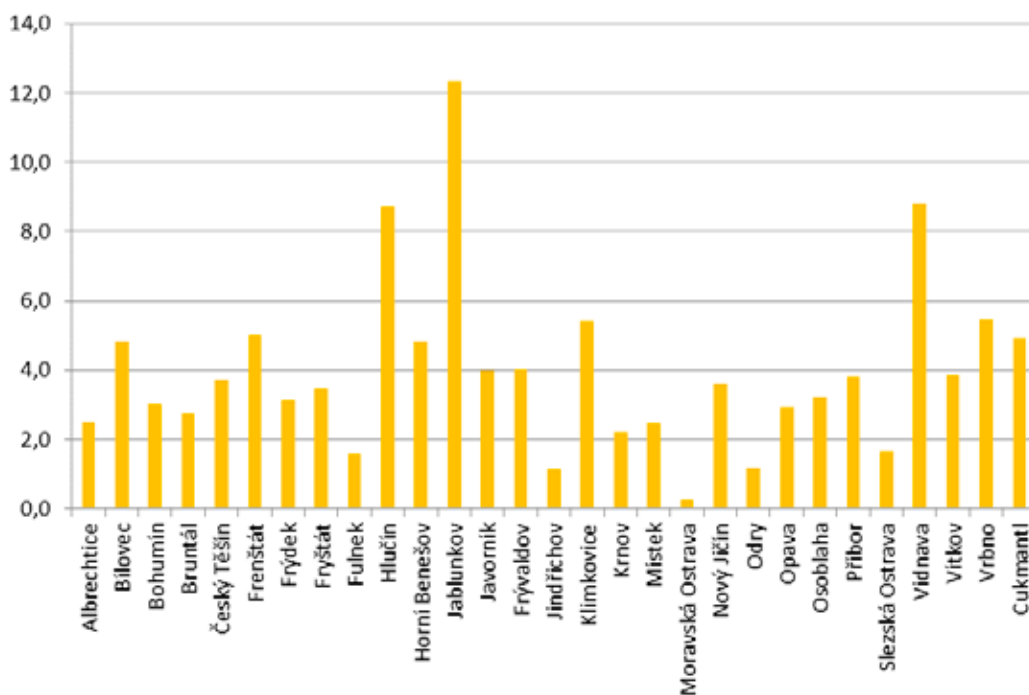
Zdroj: Pohyb obyvatelstva v republice Československé 1931–2017. [online]. [cit. dne 21. 3. 2021]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/casova_rada_demografie

k 7 %, např. v soudních okresech Bruntál (7,0 %), Frývaldov (6,8 %), Vrbno (7,1 %), Osoblaha (7,4 %). Nepříznivá situace byla v podbeskydském okrese Jablunkov (6,9 %), zatímco v typově podobných okresech Frýdek (8,7 %), Frenštát (8,7 %) či Český Těšín (8,3 %) byla sňatečnost vyšší.

Porodnost se po první světové válce vyvíjela z počátku podle sňatečnosti, tzn. v prvních poválečných letech nastal kompenzační růst. Bereme-li v potaz pouze živě narozené děti, pak podle oficiálních statistických dat hrubá míra živorodnosti v letech 1920–1921 přesáhla v českém Slezsku 30 %, nejvyšší úroveň za celé meziválečné období činila 31,7 % (1921). Poté však již křivka živorodnosti vytrvale klesala a nejnižší úrovně byly zaznamenány v letech 1934–1937 (průměrně 16,8 %). Hlavní příčinou byl postupující demografický přechod a s ním spjaté nové demografické chování. Stále více rodin se snažilo vědomě omezovat svou plodnost. Ideálem se stávala rodina o jednom až dvou dětech (Fialová a kol., 1996, s. 322). Ve 30. letech se navíc na poměrně rychlém poklesu porodnosti projevila také hospodářská krize, protože se snížila sňatečnost.

Demografický přechod nepostupoval ve Slezsku rovnoměrně. V některých oblastech se v meziválečném období dovršil, ale v některých o tom ještě nelze hovořit. Například v soudním okrese Jablunkov, nejvýchodnějším a podhorském regionu Beskyd, se hrubá míra živorodnosti dostala v roce 1921 až na 42,1 % a klesala zvolna, takže se až do závěru existence první republiky nesnížila pod 20 % (21,8 % v roce 1937). Podobně v okrese Hlučín se nedostala pod tuto hranici (nejnižší hmž 21,4 % v roce 1935) a totéž lze říci o okresu Vidnava (21,4 % v roce 1937). Ve všech třech okresech pravděpodobně sehrála velkou roli vysoká religiozita obyvatelstva. V ostatních okresech byla hranice 20 % prolomena, ba dokonce existoval okres, v němž se křivka živorodnosti dostala pod 10 % – Moravská Ostrava. Na nejnižší úroveň spadla v tomto

Obrázek 4.47: Průměrná hrubá míra přirozené přírůstkivosti (hmpp) v letech 1934–1937 v soudních okresech českého Slezska a severovýchodní Moravy (v %)

Zdroj: Pohyb obyvatelstva v republice Československé 1931–2017. [online]. [cit. dne 21. 3. 2021]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/casova_rada_demografie

okrese již v roce 1934 (8,29 ‰), nepochybně pod vlivem hospodářské krize, a do roku 1937 vystoupala na pouhých 9,3 ‰. Průmyslové centrum Ostravska bylo charakteristické přechodem na nový demografický režim, protože i v okrese Slezská Ostrava byla hrubá míra živorodnosti nízká (nejméně 10,7 ‰ v roce 1936). Blížil se tomu ještě okres Bohumín (11,9 ‰ v roce 1935), Fryštát (12,0 ‰ v roce 1937), popř. Český Těšín (13,8 ‰ v roce 1937) a Krnov (13,9 ‰ v roce 1937). Přímo ve městě Moravská Ostrava se hrubá míra živorodnosti v letech 1933–1937 pohybovala v rozmezí 8,1–9,1 ‰, ve městě Slezská Ostrava poněkud výše (9,0–11,1 ‰).

Zároveň klesala úmrtnost, ale podstatně pomaleji než porodnost. Vlivem španělské chřipky se ještě v roce 1919 dostala hrubá míra úmrtnosti ve Slezsku nad 20 ‰, poté se už po celý zbytek existence první republiky pohybovala pod touto hranicí. Jako v celých českých zemích se poměrně dlouho držela nad 14 ‰, teprve ve 30. letech poklesla pod 13 ‰. Příčinou bylo snížení plodnosti, a tím i kojenecké úmrtnosti (Fialová a kol., 1996, s. 323). V okresech, kde byla nízká porodnost, se výrazně snížila také úmrtnost, např. Moravská Ostrava, Slezská Ostrava, Bohumín, Fryštát. V těchto okresech se v letech 1934–1937 hrubá míra úmrtnosti nacházela většinou pod 10 ‰, v okrese Moravská Ostrava dokonce pod 9 ‰, naopak v okrese Slezská Ostrava byla neznatelně nad 10 ‰. Ve městě Moravská Ostrava v roce 1934 klesla dokonce na 7,9 ‰ a jinak se v letech 1934–1937 dostala nejvýše na 9,2 ‰. Oproti tomu ve městě Slezská Ostrava se zase pohybovala na mírně vyšších úrovních kolem 10 ‰.

Nepanovala ovšem zcela přímá úměra mezi oblastmi s nízkou porodností a oblastmi s nízkou úmrtností. V okrese Jablunkov byla vysoká porodnost, ale úmrtnost relativně nízká, alespoň tedy ve 30. letech 20. století. Poměrně vysoké úrovně úmrtnosti se tehdy objevovaly zvláště v německojazyčných okresech, ačkoliv ani v nich to neplatilo bez výhrad. Značnou roli zřejmě sehrávala kvalita lékařské péče a možná také úroveň nemanželské porodnosti, která byla stejně jako v předválečném období vyšší v oblastech s převahou německého obyvatelstva.

Vlivem poměrně vysoké porodnosti a zároveň nižší úmrtnosti se přirozený přírůstek pohyboval v prvních poválečných letech ve Slezsku nad 10 ‰. Výjimkou byl rok 1919, kdy se ještě projevovaly dopady španělské chřipky ($hmpp = 3,3 ‰$). Avšak v letech 1921 a 1923 se hrubá míra přirozené přírůstkivosti vyšplhala až na 14,9 ‰. S postupujícím demografickým přechodem a rychle klesající porodností se přirozené přírůstky neustále snižovaly, i když v českém Slezsku celkově se nikdy nedostaly do záporných hodnot. V některých okresech se ovšem přirozené úbytky objevily jednak už v roce 1919 (Bruntál, Odry, Opava, Cukmantl), jednak ve 30. letech. Nejnižší přírůstky se po celé období vyskytovaly v okrese Jindřichov, kde se také ve 30. letech objevily přirozené úbytky obyvatelstva. Velmi slabé přírůstky byly také v okrese Moravská Ostrava, kde se však úbytek vyskytl pouze jednou a malý ($-0,2 ‰$ v roce 1935). Přesto tam byl přirozený přírůstek v letech 1934–1937 vůbec nejnižší (0,3 ‰).

Vysoké přirozené přírůstky se nacházely tam, kde byla vysoká porodnost, tzn. v okresech Jablunkov a Hlučín. V okrese Jablunkov se dokonce hrubá míra přirozené přírůstkivosti dostala v pěti letech 1921–1925 pokaždé nad 20 ‰. Ještě v letech 1934–1937 tam činil průměr 12,4 ‰. Přírůstky nad 20 ‰ se objevily také třeba v okrese Slezská Ostrava v letech 1921–1923, přičemž v téže době v sousedním okrese Moravská Ostrava činily pouze 7,4–9,9 ‰. V okrese Slezská Ostrava ovšem na rozdíl od Jablunkovska poklesla přirozená přírůstkivost na 1,7 ‰ v letech 1934–1937. Rozdíly mezi ostravskými okresy do značné míry vycházely z jejich hlavních center. Zatímco v městě Slezské Ostravě činila hrubá míra přirozené přírůstkivosti v letech 1921–1923 kolem 21–22 ‰, v městě Moravské Ostravě to byly nesrovnatelné 2–4 ‰. Podobně jako Slezská Ostrava na tom byly třeba Mariánské Hory, ale v Přívoze se už přírůstek dostával jen nad 10 ‰ (maximálně 13 ‰) a ve Vítkovicích nejvíce na 8,7 ‰. Ve 30. letech se však úrovně přirozené přírůstkivosti ve městech Slezské a Moravské Ostravě vyrovnaly na 0–2 ‰.

Pro období let 1938–1945 se dochovala data právě obou měst Moravské Ostravy a Slezské Ostravy (do 1940, poté dohromady v rámci velké Ostravy). Jestliže do roku 1937 byly přirozené

Tabulka 4.22: Hrubá míra sňatečnosti (hms), živorodnosti (hmž), úmrtnosti (hmú) a přirozené přírůstkivosti (hmpp) ve městech Moravská a Slezská Ostrava v letech 1925–1948 (v ‰)

	Hms		Hmž		Hmú		Hmpp	
	Moravská Ostrava	Slezská Ostrava	Moravská Ostrava	Slezská Ostrava	Moravská Ostrava	Slezská Ostrava	Moravská Ostrava	Slezská Ostrava
1925	8,46	9,44	16,14	23,08	10,09	10,90	6,05	12,18
1926	8,62	9,78	14,08	17,07	9,21	11,07	4,87	6,00
1927	9,04	9,60	13,73	15,23	9,50	10,14	4,23	5,09
1928	9,37	12,01	13,12	16,58	9,57	10,13	3,55	6,45
1929	9,64	11,81	12,41	15,54	9,67	9,79	2,74	5,75
1930	9,22	10,70	12,32	16,64	9,81	9,89	2,51	6,75
1931	8,66	10,60	11,12	13,47	9,67	9,92	1,45	3,55
1932	7,59	10,01	11,07	13,04	9,16	10,43	1,91	2,61
1933	7,47	9,88	8,85	10,55	8,20	8,69	0,65	1,86
1934	7,16	8,43	8,06	11,08	7,85	9,71	0,21	1,37
1935	7,55	9,41	8,40	10,67	8,88	8	-0,48	2,67
1936	8,03	9,74	8,88	9,02	8,73	10,78	0,15	-1,76
1937	9,97	11,01	9,08	10,20	9,19	9,67	-0,11	0,53
1938	10,67	9,92	12,07	12,61	9,90	10,71	2,17	1,90
1939	18,71	19,04	14,15	12,03	11,56	10,65	2,59	1,38
1940	11,21	10,38	18,53	16,31	10,56	10,84	7,97	5,47
1941		10,34		17,50		11,07		6,43
1942		11,19		18,60		10,86		7,74
1943		9,62		23,25		11,59		11,66
1944		7,65		21,21		13,07		8,14
1945		9,27		20,46		14,83		5,63
1946		10,77		22,98		11,27		11,70
1947		11,57		20,04		10,33		9,71
1948		11,64		18,96		9,01		9,95

Zdroj: Pohyb obyvatelstva v republice Československé 1931–2017. [online]. [cit. dne 21. 3. 2021]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/casova_rada_demografie

Pozn.: Od roku 1925 jsou v rámci Moravské Ostravy započítávány také Mariánské Hory, Vítkovice a Přívoz. Od roku 1941 byla data pro tzv. velkou Ostravu (sloučena Moravská Ostrava se Slezskou Ostravou)

přírůstky v obou městech mizivé a často se dostávaly do záporných hodnot, od roku 1938 se situace změnila a radikální zlom nastal s počátkem druhé světové války. V oblastech začleněných do Německa rostla prudce sňatečnost a trochu pomalejší růst se projevoval také v protektorátu. Byla odstraněna nezaměstnanost, takže zpočátku byly uzavírány hlavně sňatky odložené z hospodářské krize 30. let (Fialová a kol., 1996, s. 331–332). Vzápětí za sňatečností se zvyšovala porodnost. V Ostravě dosáhla svého vrcholu v roce 1943 (23,3 ‰), ale i poté byla nad 20 ‰. Úmrtnost se zpočátku udržovala kolem 10 ‰, ke konci války stoupala, ale na maximálních 14,8 ‰ v roce 1945, což bylo stále poměrně málo ve srovnání s porodností, a proto

po celé období války byl v městě Ostravě kladný a relativně vysoký přirozený přírůstek. Po válce příznivý trend pokračoval, protože opět nastal malý boom v porodnosti.

4.6.3 Přirozená měna po druhé světové válce

První léta míru s sebou přinesla růst sňatečnosti a živorodnosti. Ve všech okresech českého Slezska a severovýchodní Moravy se průměrná hrubá míra sňatečnosti v letech 1945–1948 dostala nad 10 ‰ a hrubá míra živorodnosti se většinou pohybovala nad 20 ‰. Vyšší úrovně byly zaznamenávány v okresech Bruntál, Frývaldov/Jeseník a Krnov, kde však docházelo k vysídlování a doosídlování obyvatelstva, takže počty obyvatel se rychle a průběžně měnily. Data tak nemusí být odpovídající. Průměrná hrubá míra úmrtnosti byla mírně vyšší, což způsobil zejména rok 1945. Třeba v okrese Opava-město se v tomto roce dostala na 24,2 ‰, v okrese Opava-venkov na 23,0 ‰, v okrese Hlučín na 21,2 ‰, v okrese Bílovec na 19,3 ‰.

Pro období 1949–1959 jsou k dispozici jistější data, protože vysídlování německého obyvatelstva už neprobíhalo. V pětiletí 1949–1953 ještě přetrvávaly vyšší úrovně sňatečnosti i živorodnosti. Hrubá míra sňatečnosti se pohybovala ve všech okresech kolem 10 ‰, ale trend poměrně vysoké nuptiality se změnil rokem 1953, kdy proběhla měnová reforma, jež snížila finanční zázemí a úspory lidí. Ve většině okresů tedy úroveň sňatečnosti spadla v šestiletí 1954–1959 ke zhruba 7–8 ‰. Výjimkou byl okres Karviná, kde sice v letech 1953 a 1954 rovněž sňatečnost poklesla na 7,1 ‰, resp. 6,7 ‰, ale pak poměrně značně stoupla pod vlivem přílivu pracovní síly (a tudíž mladých lidí v produktivním věku) do průmyslu v souvislosti se socialistickou výstavbou ekonomiky. Nic podobného ovšem nebylo patrné ani v Ostravě-městě, ani v Ostravě-okolí.

Karviná byla také jedním ze dvou okresů (spolu s Frýdkem-Místkem), v nichž byla průměrná hrubá míra živorodnosti nižší v období 1949–1953 než v následujícím šestiletí. Jinak se projevoval v 50. letech trend snižování porodnosti v celém tehdy existujícím Ostravském kraji

Tabulka 4.23: Přirozená měna obyvatel jednotlivých okresů českého Slezska a severovýchodní Moravy v letech 1945–1948 (průměry, v ‰)

Okresy	Hms	Hmž	Hmú	Hmpp
Bílovec	11,5	25,7	13,7	12,0
Bruntál	14,9	40,2	11,1	29,1
Český Těšín	13,9	20,1	11,3	8,8
Fryštát	13,7	19,4	10,9	8,5
Hlučín	10,9	19,9	14,7	5,2
Frývaldov/Jeseník	16,1	37,7	9,5	28,2
Krnov	14,7	37,4	9,5	27,9
Místek	10,3	22,0	12,4	9,6
Nový Jičín	11,4	28,8	12,0	16,8
Opava-město	11,4	31,2	14,0	17,2
Opava-venkov	10,9	26,2	14,2	12,0
Ostrava-město	10,8	20,6	11,4	9,2

Zdroj: Pohyb obyvatelstva v republice Československé 1931–2017. [online]. [cit. dne 21. 3. 2021]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/casova_rada_demografie

Obrázek 4.48: Idyla u železniční trati, Krnov (1959)

Zdroj: Foto G. Aulehla

Obrázek 4.49: Novomanželé Blanka Uhlová a Evžen Franěk s družičkami, fotoateliér E. Materla Český Těšín (26. prosince 1937)

Zdroj: Muzeum Těšínska, f. Fotografie, s. F 16163

Tabulka 4.24: Přirozená měna obyvatel jednotlivých okresů Slezska a severovýchodní Moravy v letech 1949–1959 (průměry, v ‰)

Okresy	Hms		Hmž		Hmú		Hmpp	
	1949–1953	1954–1959	1949–1953	1954–1959	1949–1953	1954–1959	1949–1953	1954–1959
Ostrava-okolí	-	7,2	-	21,1	-	7,4	-	13,7
Ostrava-město	9,4	6,6	18,2	14,6	9,1	7,9	9,1	6,7
Bílovec	9,7	8,6	25,6	22,1	9,8	8,5	15,8	13,6
Český Těšín	11,5	8,7	24,3	20,1	10,5	8,4	13,8	11,7
Frenštát pod Radhoštěm	9,5	7,5	20,1	17,1	11,6	10,2	8,5	6,9
Hlučín	12,5	7,6	27,3	17,3	11,4	10,0	15,9	7,3
Karviná	9,3	10,1	19,4	23,9	9,7	9,0	9,7	14,9
Krnov	11,2	7,7	34,7	16,9	8,6	8,2	26,1	8,7
Místek / Frýdek-Místek	9,1	8,4	20,3	22,0	12,0	7,1	8,3	14,9
Nový Jičín	9,1	7,7	24,5	18,7	10,4	8,6	14,1	10,1
Opava	9,7	7,7	25,1	19,4	9,7	8,3	15,4	11,1
Vítkov	10,4	8,4	33,0	25,5	9,2	7,4	23,8	18,1
Bruntál	10,5	7,6	34,2	23,4	7,5	5,5	26,7	17,9
Jeseník	10,1	7,4	32,6	22,5	7,8	6,2	24,8	16,3

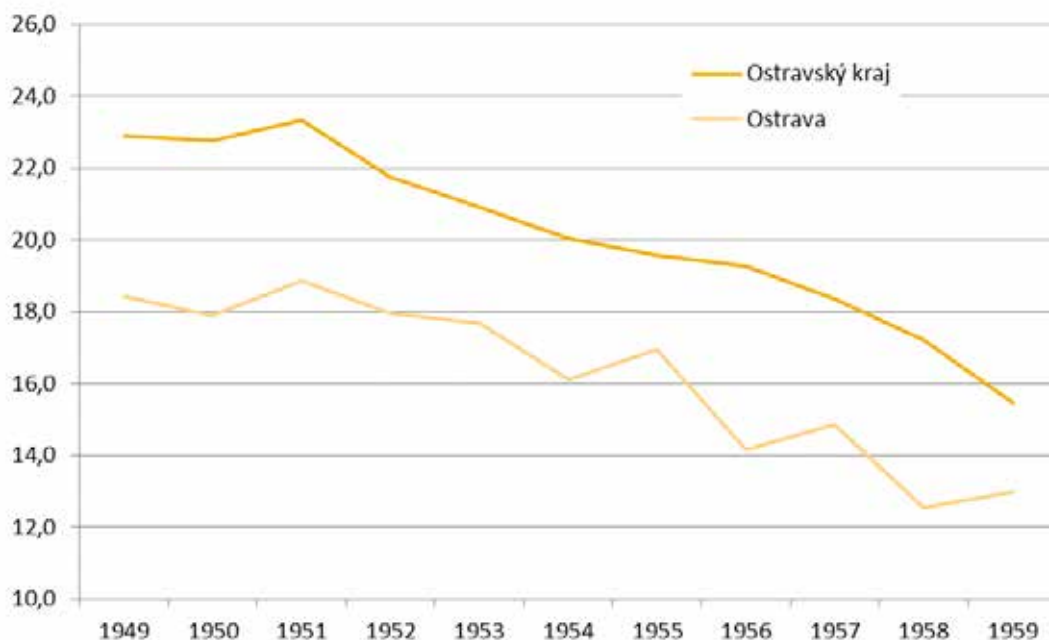
Zdroj: Pohyb obyvatelstva v republice Československé 1931–2017. [online]. [cit. dne 21. 3. 2021]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/casova_rada_demografie

i v přilehlých oblastech. Rychlejší byly v tomto směru populace větších měst jako Ostrava, kde byla nižší porodnost po celé období. V doosidlovaných oblastech Krnovska, Bruntálska a Jesenicka, kam se stěhovali mladší lidé, byla nejdříve velmi vysoká porodnost, ale poměrně rychle v průběhu 50. let klesala. Do jisté míry k tomu patrně přispívala rostoucí rozvodovost v těchto regionech.

Mortalitu se dařilo úspěšně snižovat díky masovému použití antibiotik a organizovanému očkování dětí. Rychle klesala především kojenecká úmrtnost (Fialová a kol., 1996, s. 350). Proto se po celá 50. léta udržoval relativně vysoký přirozený přírůstek, vyšší do roku 1953, poté nižší v důsledku klesající porodnosti. Nejvyšší průměrné hrubé míry přirozené přírůstkivosti se vyskytovaly v doosidlovaných oblastech, kde byla příznivá věková skladba obyvatelstva. Převažovali mladí lidé, kteří vstupovali do sňatků, nebo přicházeli už s rodinami. Porodnost byla vysoká, úmrtnost naopak velmi nízká, jelikož scházely starší ročníky. Jiné demografické chování bylo vidět v Ostravě-městě, kde se projevoval demografický přechod bez výraznějších výkyvů. Porodnost byla nízká, a proto ani přirozené přírůstky nevystoupaly nijak vysoko.

Zásadním trendem konce 50. let, který přešel do 60. let, byla klesající porodnost. Ačkoliv lidé vstupovali do sňatků v nízkém věku a brzy měli děti, jejich cílem bylo zplodit maximálně dva až tři potomky. K tomu přispěla legalizace potratů v roce 1957, protože většina interrupcí byla povolována ženám s několika dětmi, jež už dosáhly plánovaný počet (Fialová a kol., 1996, s. 348–349). Hrubá míra živorodnosti tak v okresech tehdejšího Severomoravského kraje poklesla pod 20 ‰, nejvíce se této hranici blížila v okresech Karviná a Bruntál, kde byla příznivá

Obrázek 4.50: Srovnání hrubé míry živorodnosti v Ostravském kraji a ve městě Ostrava (1949–1959, v ‰)

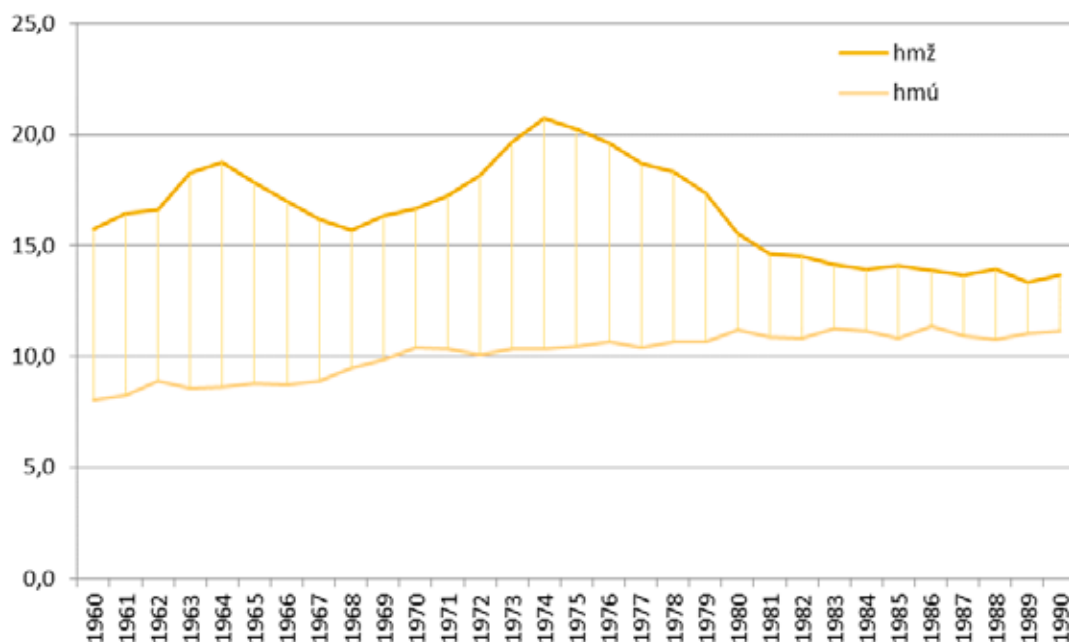

Zdroj: Pohyb obyvatelstva v republice Československé 1931–2017. [online]. [cit. dne 21. 3. 2021]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/casova_rada_demografie

věková skladba, jak bylo vysvětleno výše. Nejnižší úrovně, slabě překračující 15 ‰, se objevovaly v okrese Ostrava. Situace se změnila v první polovině 70. let, kdy nově nastoupivší normalizační režim nabídl mladým lidem výhodné novomanželské půjčky, prodloužení mateřské dovolené, přídatky s preferencí třetího a čtvrtého dítěte apod. (Fialová a kol., 1996, s. 354–355). V některých okresech v letech 1972–1974 stoupla hrubá míra sňatečnosti nad 10 ‰ (Bruntál, Nový Jičín, Opava, Šumperk) a hrubá míra živorodnosti se po několik let opět pohybovala nad hranicí 20 ‰. Možná trochu překvapivě se tak nestalo v průmyslových okresech Karviná (maximum 19,3 ‰ v roce 1974), Ostrava (maximum 19,5 ‰ v tomtéž roce) a Frýdek-Místek (maximum 20,0 ‰ taktéž). V Severomoravském kraji celkově se však v letech 1974–1975 hrubá míra živorodnosti mírně nad 20 ‰ dostala. Tento malý baby boom vyvrcholil v polovině 70. let. Novorozenci z této doby jsou označováni jako Husákovy děti. Od té doby až do konce komunistického režimu porodnost vytrvale klesala.

První polovina 60. let byla nejpříznivějším obdobím z hlediska úmrtnosti v českém Slezsku. Nejvýše vystoupala v okrese Frýdek-Místek, ale „jen“ na 9,3 ‰, a třeba v okrese Bruntál činila průměrná hrubá míra úmrtnosti 6,0 ‰. Bylo to samozřejmě do značné míry dáno věkovou skladbou obyvatelstva, protože v okrese Bruntál byl nižší podíl osob v poproduktivním věku, naopak v okrese Frýdek-Místek nejvyšší. Od 60. let úmrtnost sice pozvolna, ale vytrvale stoupala. V celém Severomoravském kraji se z úrovně kolem 8–9 ‰ dostala na počátku 70. let znovu nad 10 ‰ a v posledních letech komunistického režimu se už běžně pohybovala kolem 11 ‰. Nejvyšší byla v okresech Frýdek-Místek a Ostrava, nejnižší v okrese Bruntál, kde se ani v 80. letech nedostávala přes 10 ‰. Přesto i tam stoupala. Důvodem byla stagnace československého zdravotnictví od poloviny 60. let 20. století (Fialová a kol., 1996, s. 350). Částečně se však už projevovalo také stárnutí populace a vyšší podíl osob dožívajících se vysokého věku. Rostla mortalita na tzv. civilizační choroby (Horská a kol., 1990, s. 428).

Obrázek 4.51: Hrubá míra živorodnosti (hmž), hrubá míra úmrtnosti (hmú) a přirozený přírůstek v Severomoravském kraji v letech 1960–1990 (v ‰)

Zdroj: Pohyb obyvatelstva v republice Československé 1931–2017. [online]. [cit. dne 21. 3. 2021]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/casova_rada_demografie

Díky zvýšení porodnosti v 70. letech se ještě poměrně dlouho v komunistickém režimu udržoval relativně vysoký přirozený přírůstek obyvatelstva, ale ke konci sledovaného období se snížil na minimum. Jestliže v roce 1974 činila hrubá míra přirozené přírůstkivosti v Severomoravském kraji 10,2 ‰, v roce 1989 už to bylo jen 2,3 ‰. Po zvratech způsobených druhou světovou válkou a nástupem normalizace se demografické chování obyvatelstva vrátilo do období konce první republiky. Znovu převládla nízká porodnost, nízká úmrtnost a nízký přirozený přírůstek, tedy typické projevy nového demografického režimu. Velmi nízké přirozené přírůstky se projevily zejména v okresech Ostrava, Frýdek-Místek, Nový Jičín, kde se značně zvyšovala úmrtnost. Poměrně vysoké přírůstky byly v okrese Bruntál, popř. Šumperk, kde byla příznivá věková skladba, takže porodnost se nesnižovala tak rychle a úmrtnost rostla pomalu. V těchto oblastech, kde se nacházelo nově přistěhovalé obyvatelstvo, se budovala nová identita v poměrně velkém množství narozených dětí, které vyrůstaly jinde než jejich rodiče a prarodiče. V menším měřítku tam nastalo z hlediska vývoje identity něco podobného jako na Ostravsku a Fryštátsku na počátku 20. století.

5

Svět na hranici kultur – kulturní obraz českého Slezska v 19. a 20. století

5 Svět na hranici kultur – kulturní obraz českého Slezska v 19. a 20. století

5.1 Průmysl kulturním hybatelem v českém Slezsku – vliv na formování mentality a kolektivní identity obyvatel

Vzhledem ke kontinuální snaze československých, resp. českých státních orgánů v maximální míře omezit slezské státoprávní nároky pozvolna mizí tato dříve samostatná korunní země z povědomí obyvatel České republiky. A není divu. Tento proces, jenž započal záhy po skončení první světové války, pokračoval v roce 1927 začleněním českého Slezska do Země moravskoslezské a po krátkém válečném intermezzu vyústil v roce 1948 v rozdělení české části této historické země mezi Ostravský a Olomoucký kraj, načež byly oba kraje v roce 1960 sloučeny v jediný „velký“ Severomoravský kraj, což mj. napříč slezskou společností dále prohloubilo přejímání moravské identity. A situace není jednoznačná ani dnes. Od přelomu tisíciletí zde sice máme co do činění s Moravskoslezským krajem, významná část západního Slezska se ale nachází v kraji Olomouckém, přičemž při vymezení hranic těchto samosprávných celků spíše než otázka historická hrály rozhodující roli ekonomika a logistika.

Přesto chápání a přijímání Slezska jako historického celku nevymizelo zcela. Nejen v předpovědích počasí, ale také ve sportovních zprávách můžeme stále častěji slyšet slova jako „slezské derby“, hrají-li proti sobě Baník Ostrava, SFC Opava či MFK Karviná. Nejčastěji je však české Slezsko v nejširším povědomí obyvatel České republiky spojováno s hornictvím, hutnictvím, resp. průmyslem jako takovým. Odpovídá ale tento obecně přijímaný stereotyp skutečnosti?

Obrázek 5.1: Seřizovač tkalcovských strojů v KARNOLE, Krnov (1982)

Zdroj: Foto G. Aulehla

Obrázek 5.2: Dělníci v lomu firmy Zothe ve Vápenné okolo roku 1930, Vápenná (1981–1989)

Zdroj: ZAO, SOKA Jeseník, f. Sběrka obrazového a fotografického materiálu Státního okresního archivu Jeseník, sign. 46, poř. č. 68

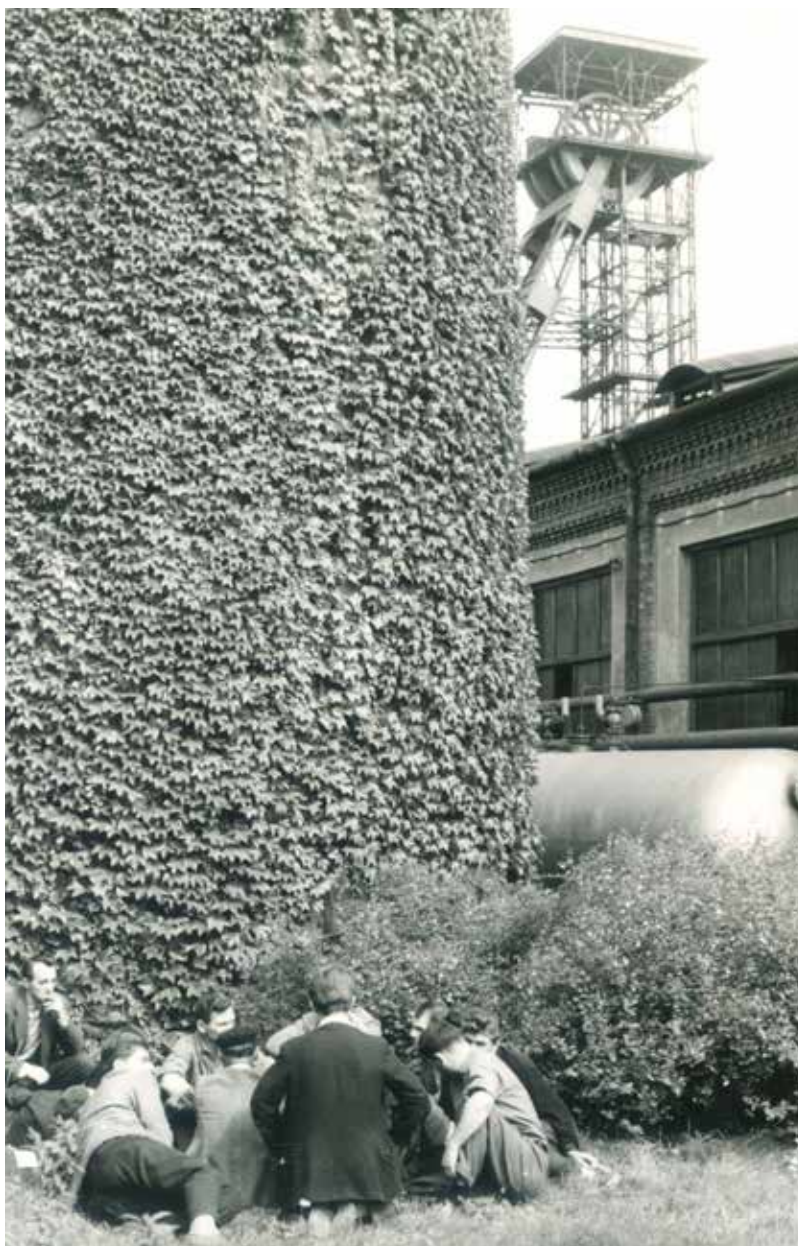
Obrázek 5.3: Stylizovaná fotografie popelářského vozu (nedatováno)

Zdroj: ZAO, SOKA Bruntál, f. Archiv města Krnov, inv. č. 265, k. 105

Jak již bylo na stránkách této publikace nejménou zmíněno, území korunní země Vévodství Horní a Dolní Slezsko (Herzogtum Ober- und Niederschlesien), tzn. té části Slezska, která zůstala habsburské monarchii po uzavření vratislavského míru v roce 1742, netvořilo jednotný celek, nýbrž západní (opavská) a východní (těšínská) část byly od sebe odděleny tzv. moravským klínem z jihu a územím pruského Slezska (Hlučínskem) ze severu. Po první světové válce sice připojením Hlučínska k Československu (1920) došlo k propojení obou dosud oddělených částí, současně ale byly územně vyčleněny bílský a části těšínského a fryštátského okresu, jež se staly součástí Polska. Poválečné vymezení hranic tak dalo Zemi slezské, jež tvořila jednu

Obrázek 5.4: Dělníci před šichtou na Dole J. Fučík, Petřvald (1962)

Zdroj: Foto G. Aulehla

z pěti historických zemí nově vzniklého Československa, „kompaktnější“ tvar, ale ani v nejmenším to neznamenalo, ostatně jako v případě Čech, Moravy, Slovenska či Podkarpatské Rusi, že byl vytvořen homogenní útvar, neboť vedle rozdílů národnostních, jazykových, kulturních či náboženských vystupovaly do popředí i značné odlišnosti hospodářského charakteru.

Vzhledem k tomu, že tato kapitola by se neměla primárně zaměřovat na rozvoj hospodářských struktur, nýbrž by měla rámcově nastínit, jak hospodářské aktivity ovlivňovaly a ovlivňují mentalitu místního obyvatelstva a jeho identifikování s regionem, přistoupím pro usnadnění prezentace zjištěných výsledků výzkumu a z nich do značné míry vycházejících osobních názorů k rozdělení sledovaného teritoria na dvě části, východní a západní, byť si uvědomuji

Obrázek 5.5: Strojní stanice, Krásné Loučky (1963)

Zdroj: Foto G. Aulehla

Obrázek 5.6: Polská Ostrava, celkový pohled (poč. 20. století)

Zdroj: Muzeum Těšínska, f. Fotografie, sign. H 27890

jistou vágnost tohoto přístupu, pro jasnější prezentaci předkládané problematiky ovšem nezbytnou. Jako výchozí chronologický předěl byl stanoven přelomový rok 1989.

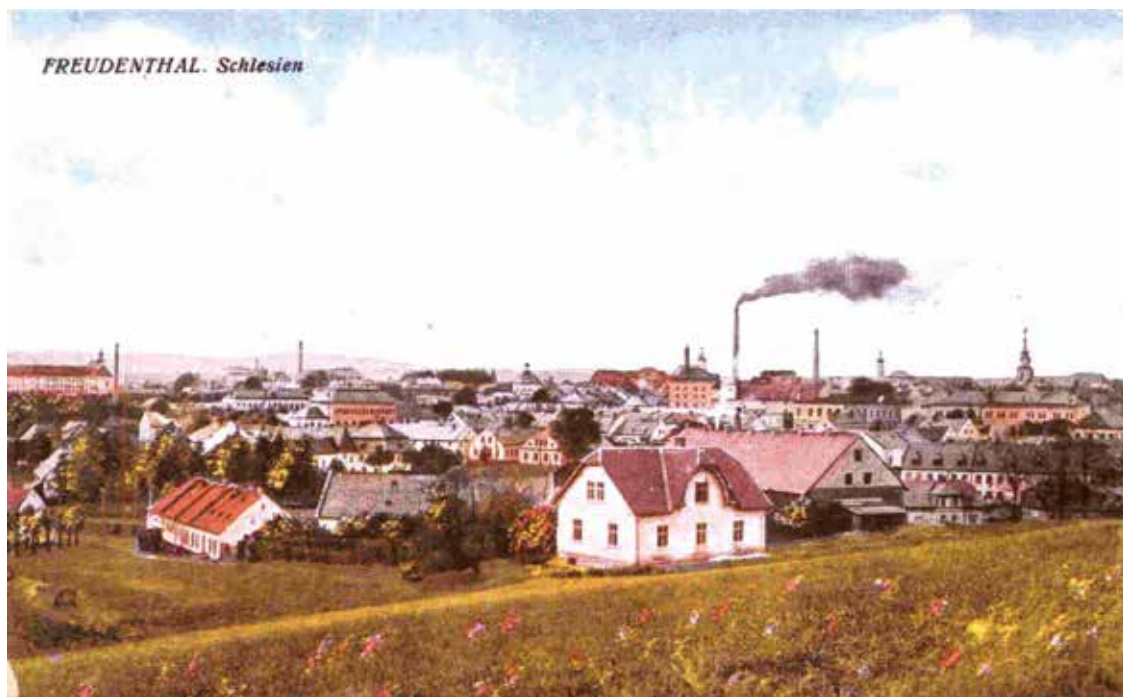
Východní část sledovaného teritoria, jež se z hlediska sledované problematiky jeví snadněji uchopitelná, vymezují ostravskou průmyslovou oblastí v tom nejširším chápání a na ní navázanými přilehlými regiony. Za její centrum považují trojúhelník, jehož vrcholy tvoří Polská (Slezská) Ostrava, Karviná a Hlučín (Petřkovice), tedy nejstarší těžební enklávy budoucího ostravsko-karvinského revíru, kde můžeme počátky prospektorské činnosti sledovat již v polovině

Obrázek 5.7: Bohumínské drátovny (kol. 1898)

Zdroj: *Die Gross-Industrie Oesterreichs. Bd. 2. Wien 1998, s. 298*

Obrázek 5.8: Pohled na Bruntál (konec 19. století)

Zdroj: ZAO, SOkA Bruntál, f. Sbíрка fotografií

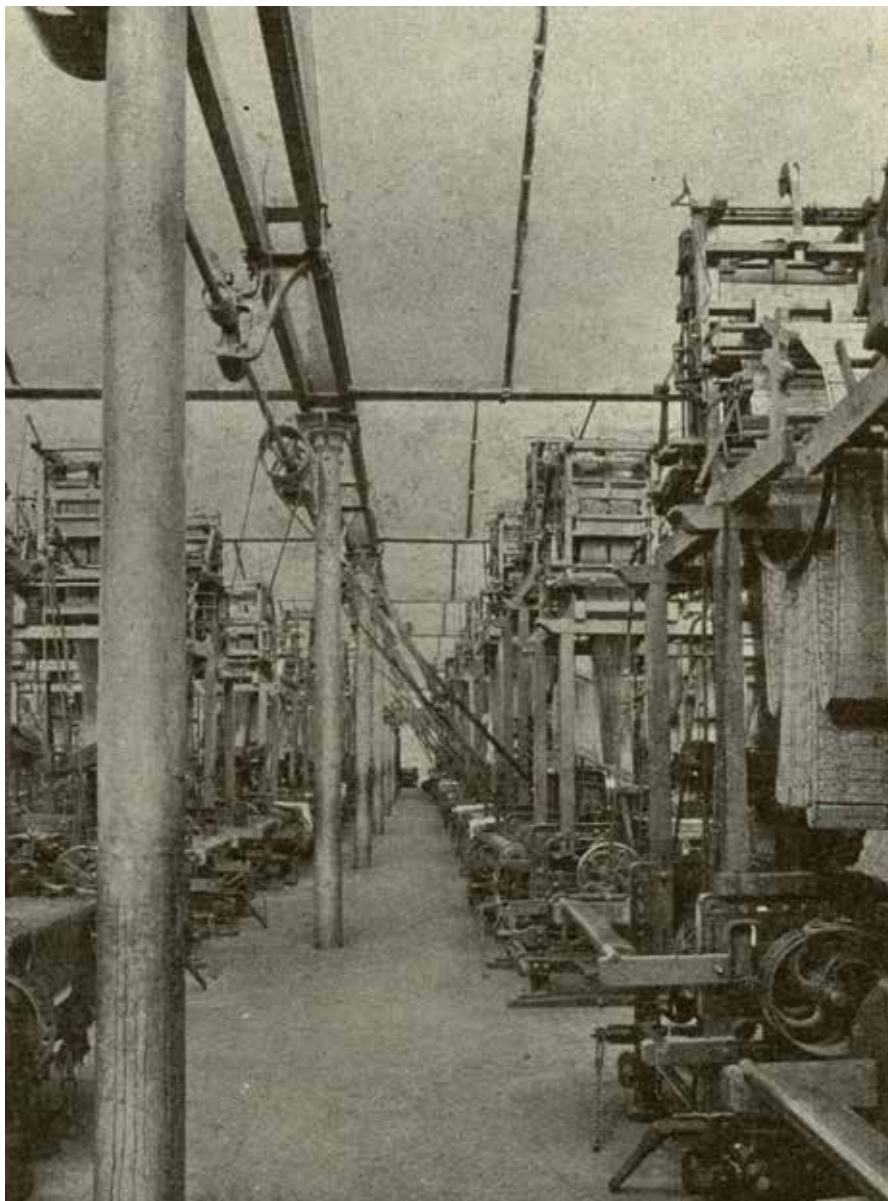
18. století. K nim se v průběhu následujícího století připojily další obce na moravské (Moravská Ostrava, Vítkovice, Mariánské Hory, Zábřeh, Přívoz) i slezské (Petřvald, Orlová, Poruba u Orlové, Horní a Dolní Lutyně, Lazy, Doubrava, Staré Město, Fryštát, Stonava, Horní Suchá, Dětmorovice, Rychvald, Hrušov, Heřmanice, Radvanice, Bartovice, Lipina, Koblův, Vrbice, Kunčice, Kunčičky ad.) straně zemské hranice, přičemž ne vždy se jednalo o lokality přímo spojené s těžbou, nýbrž také o obce, jejichž obyvatelé nacházeli pracovní uplatnění primárně právě v hornictví či způsob jejichž obživy byl s tímto odvětvím úzce spjat (Myška, 1967, s. 171–196).

Hlučínsko, které bylo součástí Pruska, později Německého císařství, bylo sice jako díl Ratibořska řazeno k hospodářsky nejzaostalejším částem pruského (německého) státu, jeho východní část bezprostředně přiléhající k ostravsko-karvinskému revíru však svým hospodářským vývojem v zásadě kopírovala ekonomicky vyspělejší rakouské příhraničí. To, že hlučínská (petřkovická) část revíru nebyla výrazněji provázána s hornoslezskou průmyslovou oblastí, nebylo dáno jen teritoriální blízkostí státní hranice, nýbrž také společným majetkoprávním vývojem, neboť zdejší doly podobně jako významná část báňských a hutních závodů v rakouské části ostravsko-karvinského revíru náležely vídeňským Rothschildům, resp. Rothschildům a Gutmannům, a byly spravovány společně s nimi.

Výše vymezené centrum se v souvislosti se snahou o nové otvírky začalo od počátku 20. století rozšiřovat také v jižním směru na Frýdek, kde byla následně v 60. letech 20. století zahájena těžba na Dolech Staříč a Paskov. Ovšem tato oblast byla silně industrializována již před zahájením těžby. Tradičně zde fungoval průmysl kovo zpracující (Lískovec, Baška, Frýdek), textilní (Frýdek i moravský Místek) a díky blízkosti Moravskoslezských Beskyd také průmysl papírenský (Vratimov) a dřevařský. V souvislosti s rozvojem železniční sítě došlo také k hektickému zprůmyslnění nejvýchodnější části Slezska ve směru Bohumín – Petrovice u Karviné – Dziedzice a Bohumín – Karviná – Těšín – Trinec – Mosty u Jablunkova. Podél hlavních tahů Severní dráhy císaře Ferdinanda a Košicko-bohumínské dráhy se etablovala významná centra

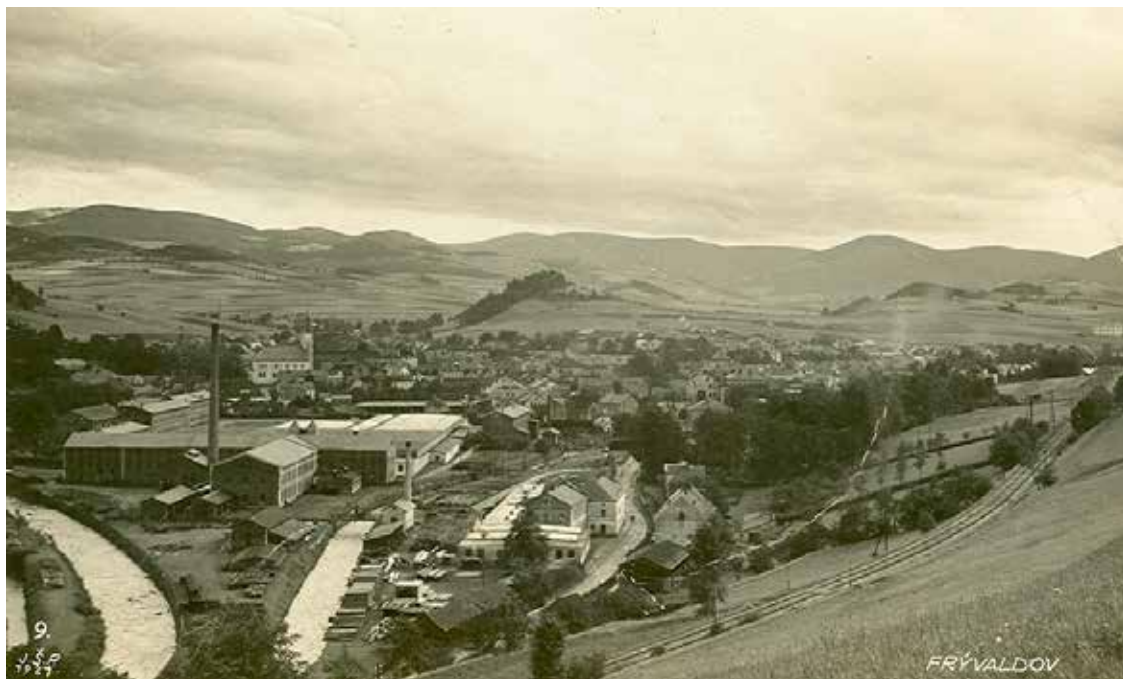
hutního a kovo zpracujícího průmyslu (Bohumín, Karviná, Třinec), těžké chemie a petrochemie (Bohumín, Petrovice u Karviné) a potravinářského průmyslu, která díky železnici profitovala ze snadnější přístupnosti haličské ropy a soli, uherské železné rudy či východoevropského obilí, skotu, vepřů atd. Obdobný trend můžeme přirozeně zaznamenat také u slezských a moravských obcí, které se později staly součástí tzv. Velké Ostravy. Vedle moravských Vítkovic, které jsou právem považovány za kolébku industrializace sledovaného regionu, se hutní a kovo zpracující průmysl rozvinul také ve Svinově, Moravské Ostravě či Přívoze. Základy moderního chemického průmyslu na Ostravsku pak byly již v polovině 19. století položeny v Hrušově, pro petrochemii byl neméně významný moravský Přívoz a tak bychom mohli dále pokračovat. Prů-

Obrázek 5.9: Záběr na tkalcovské stavy bruntálské rodinné firmy Johann Plischke und Söhne (poč. 20. století)

Zdroj: Festschrift anlässlich der 700-Jahrfeier der Verleihung des deutschen Städtrechtes an die Stadt Freudenthal, 1213. 1913. Freudenthal

Obrázek 5.10: Fotografie textilního závodu frývaldovské společnosti Regenhart und Raymann (1927)

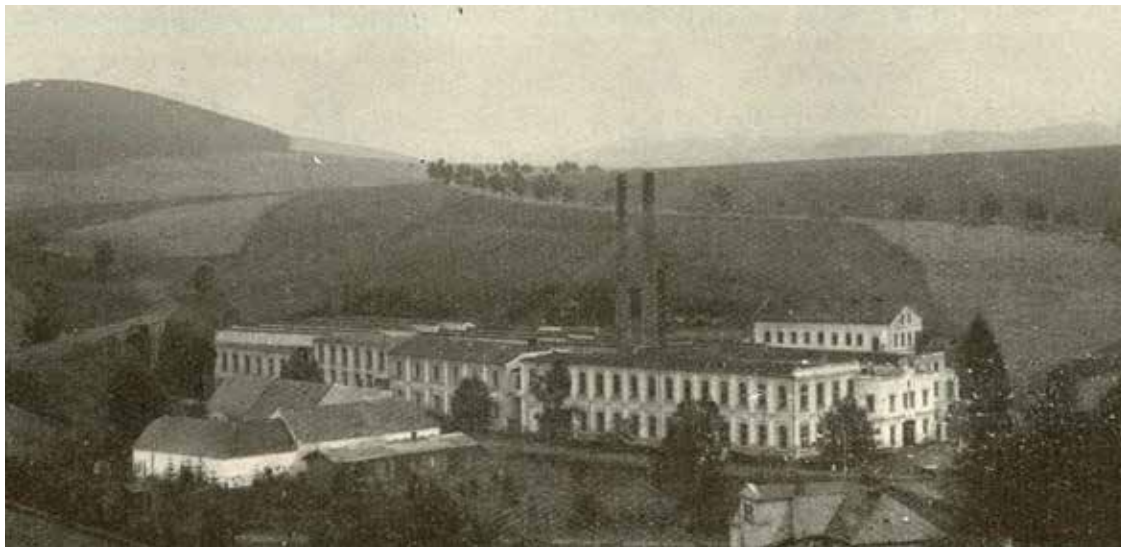

Zdroj: ZAO, SOkA Jeseník, f. Sbíрка obrazového a fotografického materiálu Státního okresního archivu Jeseník

myslová oblast se rozšiřovala také ve směru Svinov – Studénka (např. Vagonka Studénka) a Svinov – Opava (např. Branecké železárny). Problematika zprůmyslnění širšího Ostravska je samozřejmě mnohem komplikovanější, ale vzhledem ke skutečnosti, že stěžejnímu období tohoto procesu se v plné šíři věnuje před nedávnem vydaná mnohasetstránková monografie Rakouské Slezsko v procesu modernizace 1742–1914, přesuneme se po časové ose do výše avizovaného roku 1989 a zamyslíme se nad některými stěžejními momenty, které ovlivňovaly a dovolím si již nyní tvrdit, že stále ovlivňují, přístup zdejších obyvatel ke svému regionu (Zářický a kol., 2020, s. 163–472).

Již z předchozích odstavců je zřejmé, že východní část českého Slezska byla jako celek silně industrializována ještě před první světovou válkou, přičemž tento proces neustal, ba naopak nabyl na intenzitě i v desetiletích následujících. Ať již se jednalo o období budování národního státu v letech 1918–1938, o krátkou, ovšem nesmírně intenzivní etapu válečných let 1939–1945, či o období poválečné obnovy a následné socialistické industrializace let 1945–1989. Co je ovšem zásadní, bez ohledu na to, že všechna takto vymezená období mají svá hospodářská, sociální, kulturní ad. specifika, máme zde po celé sledované období, tzn. minimálně od poloviny 18. století, kdy začínáme modernizační proces sledovat, co do činění s kontinuálním vývojem obyvatelstva. Průmyslová činnost v zásadě již od konce 18. století k sobě připoutává jistou, byť stále zanedbatelnou část populace, která ať již formou robotních povinností, nebo na základě smluvních vztahů participuje na rodícím se průmyslu. Máme-li na mysli jádro rodící se ostravské průmyslové oblasti, tedy budoucí ostravsko-karvinský revír, a pomineme-li přilehlé horské protoindustriální oblasti, jedná se primárně o těžbu černého uhlí, výrobu potaše, popř. další činnosti spojené s hornictvím. Potřeba přílivu nové pracovní síly do těžebního „průmyslu“ je v tomto období v zásadě nulová, region disponuje dostatkem lidských zdrojů, výjimkou jsou pouze nečetné vzdělané kádry, resp. zkušení odborníci zejména z rudných, popř. solných báňských revírů, kteří do regionu přicházejí na pozvání těžařů, převáž-

Obrázek 5.11: Tovární komplex bruntálské rodinné firmy Gustav Marburg und Söhne (poč. 20. století)

Zdroj: Festschrift anlässlich der 700-Jahrfeier der Verleihung des deutschen Städterechtes an die Stadt Freudenthal, 1213. 1913. Freudenthal

ně vrchností, a sociálně se začleňují do vyšších pater místní (přirozeně nearistokratické) společnosti.

Tento stav v zásadě trvá do poloviny 19. století, kdy v souvislosti s výstavbou moderních železáren ve Vítkovicích, potažmo zahájením výstavby Severní dráhy císaře Ferdinanda, prudce vzroste poptávka po hutních a strojírenských výrobcích, koksu a v důsledku toho i po kvalitním kamenném uhlí. Současně se jedná také o období turbulentních politických a společenských

Obrázek 5.12: Pohled na tovární čtvrť ve Frýdku (poč. 20. století)

Zdroj: ZAO, SOkA Frýdek-Místek, f. Sbíрка fotografií

změn, jež byly nastartovány událostmi let 1848–1849. Rychle se rozvíjející průmysl brzy pohltí všechny volné pracovní kapacity v regionu a začne přitahovat dosud v plné míře nevyužitou pracovní sílu ze stále širšího okolí. Obyvatelstvo, které doposud dělilo své pracovní aktivity mezi průmysl a drobná domácí hospodářství, začíná být ve stále větší míře závislé právě na průmyslové činnosti, která nabízí pravidelný a oproti zemědělství také vyšší příjem. S postupující industrializací se tak oblast mezi Ostravou a Třincem stává tavícím kotlem nejrůznějších národností, náboženských vyznání a v neposlední řadě kulturních a společenských tradic.

V rozhodující míře se jednalo o příchozí jazykově a kulturně příbuzné, kteří již v první generaci splynuli s průmyslovým prostředím, založili zde rodiny a zapojili se do chodu místní společnosti, přičemž tmelícím prvkem asimilace, dá-li se vůbec o asimilaci mluvit, byl právě důl, huť, železárny či jiný průmyslový podnik. Byla to tedy v rozhodující míře právě práce, která tu více, tu méně různorodé elementy spojovala a utvářela společné kolektivní povědomí, stanovovala systém hodnot, definovala úspěch a neúspěch atd.

K výraznějšímu rozkolísání nastavených poměrů došlo pouze na konci 19. století v souvislosti s tzv. haličskými migracemi, které do dynamičtěji se rozvíjející východní části ostravsko-karvinského revíru přivedly tisíce příchozích, zejména mladých mužů, z Haliče. Revír bezpodmínečně potřeboval novou pracovní sílu a vzhledem k tomu, že blízké zdroje již byly zcela vyčerpány, popř. zemědělské obyvatelstvo střední a jižní Moravy nemělo o těžkou práci v dolech a hutích zájem, obrátili těžaři svou pozornost k nepříliš vzdálené Haliči, která byla díky železnici rovněž poměrně snadno dostupná. Ani v tomto případě se nejednalo o migranty jazykově výrazně odlišné. Jazyková bariéra zejména mezi polskojazyčným obyvatelstvem Těšínska a Haličany byla v zásadě zanedbatelná. Panovaly zde však nemalé rozdíly kulturní, které měly nejen společenský, ale také politický dopad. Halič, přestože byla od roku 1772 součástí podunajské monarchie, patřila dle ekonomických statistik k hospodářsky retardovanějším částem

Obrázek 5.13: Poslední soukromě hospodařící sedlák v okrese Bruntál, Třemešná (1980)

Zdroj: Foto G. Aulehla

habsburského soustátí, v rámci Předlitavska pak společně s Dalmácií a Bukovinou ke zcela nejzaostalejším. Rovněž ekonomické a společenské nůžky zde byly oproti českým či rakouským zemím značně rozevřenější, rakouskému státu se především na vesnici ne zcela dařilo bojovat s negramotností, alkoholismem atd. A bylo to právě rustikální prostředí, z něhož se rekrutovala rozhodující část těchto ekonomických migrantů, kteří se vedle výše nastíněné společenské a kulturní zátěže museli navíc vypořádat se začleněním městské society dominantně průmyslového regionu.

Byť jsou dnes haličské migrace chápány napříč místními (slezskými) českými i polskými historicky vzdělanými kruhy různě, je dle mého názoru nezpochybnitelné, že se nejednalo o proces jednoduchý a jeho dozvuky rezonují zejména na fluktuujícím česko-polském jazykovém a kulturním pomezí dodnes. Jako se museli s novým prostředím vypořádat příchozí Haličané, muselo se rovněž prostředí vypořádat s nimi. Ne náhodou program nejsilnějšího politického uskupení rakouského Slezska Slezské lidové strany (Śląska Partia Ludowa) deklaroval myšlenku jazykového slovanství, ale kulturního germánství, čímž v zásadě říkal, ano, hovoříme slovanským jazykem, ale naše kořeny jsou pevně vrstlé do německého kulturního prostředí, tedy „nejsme jako oni!“ Obdobně antagonisticky byli ovšem přijati také haličští židé, pro jejichž slezské, moravské či rakouské souvěrce od osvícenských dob těsně spjaté s německou kulturou byl příliv do kaftanů oděných, jidiš hovořících a kulturně diametrálně odlišných chasidských židů nemilým překvapením. Vzhledem k tomu, že šířeji se této problematice věnujeme v jiné části publikace, dovoluji si závěrem konstatovat, že to byly právě haličské migrace, jež díky své masovosti zanechaly ve zdejší populaci nejvýraznější stopu. A byť také potomci haličských migrantů z přelomu 19. a 20. století se v zásadě již v první generaci začlenili do místní společnosti, některé jimi přinesené kulturní zvyky přetrvávají v sociokulturním prostředí Těšínska dodnes.

Obrázek 5.14: Manipulace s vlnou v KARNOLE, Krnov (1982)

Zdroj: Foto G. Aulehla

Přestože žádná další migrace nedosáhla takových rozměrů jako ta z 90. let 19. století, příliv pracovních sil neustal ani po první světové válce, kdy Haličany nahradili zejména příchozí ze Slovenska a tento trend pokračoval také po roce 1945 v souvislosti s obnovou válkou zničeného hospodářství a následnou socialistickou industrializací, jejímž prvořadým cílem bylo právě soustavné posilování výkonnosti těžkého průmyslu. Na významu nabyla dojíždka za prací z průmyslově zaostalejšího slovenského příhraničí, kdy zejména mladí muži během týdne pracovali v dolech, hutích a dalších podnicích v revíru, na víkend se pak vraceli do rodných obcí moravsko-slezsko-slovenského pomezí. Záhy po druhé světové válce byli do regionu přesunuti také „politicky nezpůsobilí“ Maďaři z jižní části Slovenska, příslib dobře placené práce přilákal na Ostravsko rovněž dělníky z Bulharska, s koncem občanské války v Řecku to byl opět sever Moravy a české Slezsko, v tomto případě ovšem především Jesenicko a Krnovsko, co na konci 40. let přijalo řecké politické uprchlíky a jejich rodiny, akutní nedostatek pracovní síly byl občasně řešen také příchodem horníků z polských kamenouhelných revírů a tak bychom mohli dále pokračovat. Nezmnít nelze rovněž široce koncipované náborové aktivity v rámci republiky, z nichž bezpochyby tou nejznámější byla tzv. Lánská akce, tedy celostátní organizovaný nábor pracovních sil, zejména mládeže, do těžkého průmyslu, který vyhlásil v červenci roku 1949 prezident Klement Gottwald na zámku v Lánech. Mnozí z příchozích se sice vrátili domů, ale většina na širším Ostravsku zůstala, založila zde rodiny a s jejich potomky se můžeme setkat i dnes; dokladem jsou maďarské, bulharské či řecké kulturní spolky a organizace. K začlenění nově příchozích do místní společnosti však proběhlo velmi rychle a došlo k němu již v první, nejpozději pak v druhé generaci. O tom, že do značné míry na kultu těžké fyzické práce vybudovaná societa přijala migranty pozitivně, svědčí mj. přísloví „dře jako Bulhar“, jež vypovídá o kladném přístupu bulharských příchozích k pracovním povinnostem,

Obrázek 5.15: Svářečka ocelových zárubní, Karviná (1980)

Zdroj: Foto G. Aulehla

což bylo kvitováno s povděkem. Naopak o pracovních posilách z Prahy kolovala anekdota, která zněla asi takto:

Místní horník: „Přiňýs mi tyn kulik.“

Brigádník z Prahy: Cožéé?

Místní horník: No přines mi ten kulik! (pokyvuje hlavou v daném směru)

Brigádník z Prahy: Helé, tak tomu se u náás říkáá klááda a nosí to dváá.

Pro úplnost a dokreslení situace je nezbytné rovněž uvést, že již tak národnostně a etnicky pestrobarevný tavicí kotel byl od konce 50. let soustavně rozhojňován také zvyšujícím se počtem romského obyvatelstva, které bylo v souvislosti s vydáním zákona o zákazu kočování v roce 1959 rozptýleno a následně zapojeno do běžného pracovního procesu. V případě Romů se jednalo především o pomocné dělnické profese ve stavebnictví (Zářický, 2016, s. 9–18).

Hornické, hutnické, ale i další dělnické profese navázané na těžký průmysl byly oproti jiným odvětvím národního hospodářství vždy dobře placeny. Co jim ovšem chybělo, byla společenská prestiž. V rámci dělnické společnosti utvářející se kolem dolu, huti či jiného průmyslového závodu, tzn. dělnickými koloniemi počínaje a průmyslovými městy konče, sice existovala poměrně transparentní sociální hierarchie, v konfrontaci s ostatními sociálními skupinami (inteligence, živnostníci atd.) bylo průmyslové dělnictvo vnímáno o poznání níže. A to, jak jsem již konstatoval, bez ohledu na výši příjmů! Sociální mobilita byla, i když v omezené míře, přirozeně možná a docházelo k ní především mezigeneračně prostřednictvím nabytého vzdělání. Loajalita k zaměstnavateli vedla v řadě případů k vytváření dělnických dynastií v rámci jednoho podniku, přičemž společenské postavení členů takových rodin, a to jak dovnitř, tak vně firemních struktur, bylo vyšší než např. nově příchozích (Palát, 1989, s. 6–58).

To se ale mělo po roce 1948 změnit. Budování socialistické společnosti, jež jako jednu ze stěžejních hodnot deklarovala práci, především pak těžkou fyzickou práci, tzn. atribut, který byl průmyslovému dělnictvu blízký již dříve, vynesla tuto společenskou skupinu na samý vrchol společenské hierarchie, což se mj. projevilo jmenováním dělnických ředitelů dolů a průmyslových závodů. A byť tento koncept nebyl úspěšný, záhy od něj bylo upuštěno a do vedení podniků se povětšinou vrátili technicky vzdělané kádry, predestinoval tento akt směr, kterým se měla společnost průmyslově rozvinutých regionů lidovědemokratického, později socialistického Československa ubírat. V takto nastaveném společenském klimatu proto jistě nepřekvapí, že např. mzdy horníků v čelbě často převyšovaly nejen příjmy vysokoškolských pedagogů či lékařů, ale v nejednom případě také mzdy nadřízených techniků v rámci téhož dolu.

Vysoká společenská prestiž a příslib vysokého životního standardu lákaly na Ostravsko příchozí ze všech koutů republiky. Dokladem může být dodnes populární filmová série s Jaroslavem Marvanem v roli revizora Pražských dopravních podniků Gustava Anděla (Dovolená s Andělem 1952, Anděl na horách 1955), v níž je Ostravsko a práce na Ostravsku zmiňována hned několikrát. Na tomto místě proto nelze nezmínit také tzv. údernické hnutí, jehož kořeny nacházíme již ve 30. letech 20. století v Sovětském svazu. Otázka tohoto fenoménu je přinejmenším komplikovaná. Pomineme-li společenskou poptávku, i s notným časovým odstupem provedený výzkum nasvědčuje tomu, že samotní horníci si dobře uvědomovali „důležitost“ akcí, které napříč společností zvyšovaly jejich již tak vysoké renomé. Na straně druhé s každým dalším rekordem rostly i těžební normy. Oblíbenost úderníků, zejména pak těch, kteří přišli do revíru na rok či dva a zapříčinili nárůst výkonnostních ukazatelů, jež pak museli místní horníci plnit i v dalších letech, a následně odešli, byla více než diskutabilní.

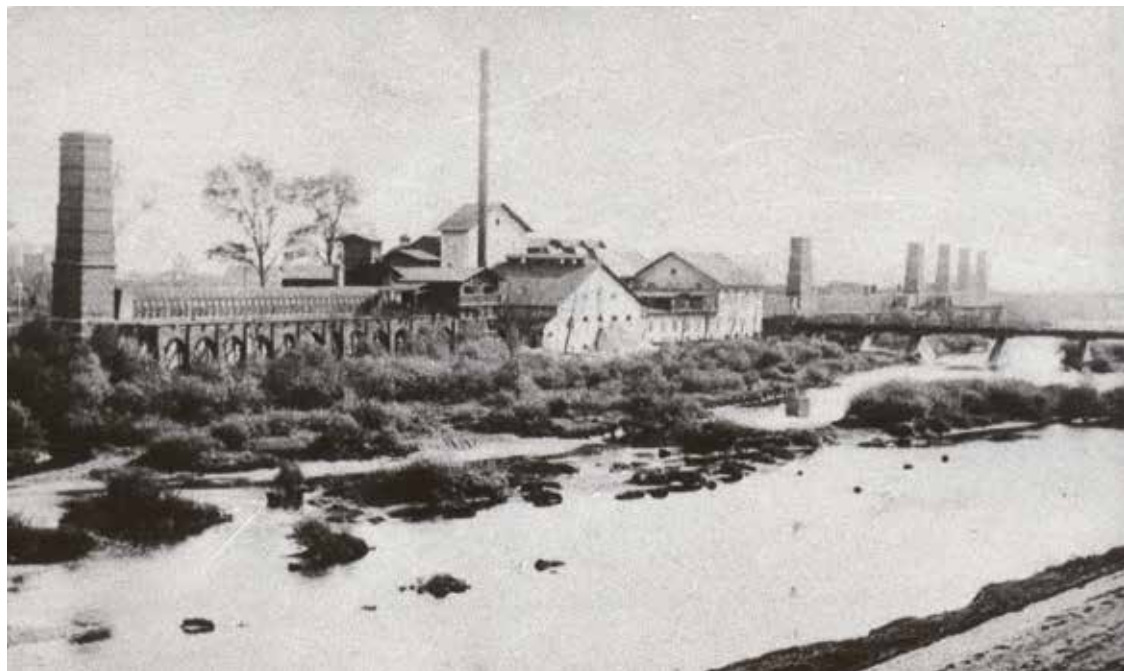
Pro utváření kolektivní mentality místní společnosti byla důležitá také další, v textu již nejdou zmiňovaná sociální skupina, totiž technická inteligence, jejíž vliv na dělnictvo byl bezpochyby značný. Technik, prezentoval-li se vlastnostmi a chováním, jež dělníkům imponovaly, nebyl jen nadřízeným, ale také vzorem. Nešlo jen o to, že jej podřízení napodobovali svým

chování, jednáním, oblékáním či konzumací typického druhu alkoholu a kuřiva, nýbrž především o to, že přijímali jeho politické, společenské, kulturní či dokonce nacionální (!) postoje (Zářícký, 2014, s. 90–98).

Aby ovšem nevznikl mylný dojem, že ostravská průmyslová oblast pouze vtahovala nové a nové příchozí, musíme uvést hned několik událostí, které zapříčinily také nezanedbatelný odliv obyvatelstva. Záhy po první světové válce opustili ostravsko-karvinský revír horníci a dělníci z Haliče, kteří neměli na území Československa trvalý pobyt a jejichž přítomnost byla v národnostně komplikovaném regionu, navíc za vypjaté politické situace, československým státními orgány obstruována (Gawrecki, 2017, s. 123–159). Současně můžeme zaznamenat také odliv státních úředníků, pro něž bylo rakouské Slezsko pouze přechodným působištěm, nebo podnikatelů a obchodníků, pro které po rozpadu celistvého rakousko-uherského trhu ztratilo angažmá v této oblasti na atraktivitě. V tomto případě se ale v zásadě jednalo co do počtu o marginální skupinu osob.

Mnohem tragičtější kurz ovšem nabral politický vývoj koncem 30. a v první polovině 40. let. Sled událostí, který nastartovalo podepsání tzv. mnichovské dohody 30. září 1938, záhy vyústil v nedobrovolný odchod českého obyvatelstva z německého i polského záboru, přičemž ne všichni se do svého domova či působiště v následujících letech vrátili. Po obsazení zbytku Československa v březnu 1939, ale zejména pak po okupaci Polska v září téhož roku, započaly také deportace židovského obyvatelstva z Ostravy a dalších měst a obcí bývalého českého Slezska a moravského příhraničí. V tomto případě bohužel nelze než konstatovat, že v rámci tzv. konečného řešení židovské otázky byla až na jednotlivce zdejší židovská populace zcela vyhlazena. Drastický přístup německé okupační správy se výrazně dotknul také polského etnika na Těšínsku. Po skončení druhé světové války pak vše neodvratně směřovalo k masovému exodu Němců, který lze bezpochyby považovat za jeden z nejvýraznějších střeoevropských migračních mezníků. Vzhledem k národnostní skladbě východní části českého Slezska ale nezasáhl tento region tak fatálně jako jiné části střední a východní Evropy.

Obrázek 5.16: Centrální koksovna Vítkovického horního a hutního těžířtva v Polské Ostravě (80. léta 19. století)

Zdroj: Kamenouhelné doly ostravsko-karvinského revíru. Sv. IV, Moravská Ostrava 1929

Obrázek 5.17: Jáma Alexander v Kunčičkách Společnosti Severní dráhy císaře Ferdinanda (20. léta 20. století)

Zdroj: AMO, f. Sběrka fotografií

Bez ohledu na výše uvedené, odliv ani příliv obyvatelstva od poloviny 19. do poloviny 20. století výrazně kontinuitu populačního vývoje východní části českého Slezska nenarušil. Historická „výbava“, chceme-li hodnotový systém, který se v rámci místní společnosti v souvislosti s masovou industrializací „po staletí“ utvářel, a mj. postavil na piedestal kult těžké fyzické práce, ale také jakési furiantství (chápejme: Já jsem horník, kdo je víc?), přetrvává v poněkud pozměněné podobě ještě v pokolení dnešních třicátníků. Jak je tomu u mladší generace, ponechám na osobách badatelsky kompetentnějších! To vše činí z východní části Slezska do dnešních dní, jak zpívá klasik, region „razovity“. Bylo by možná jednodušší dát hlas právě slezskému bardovi Jarku Nohavicovi, který podobně, jak učinil v případě hudební hry Těšínské nebo (2004), mohl by jinou koláží svých písní poodhalit mentalitu lidí, kteří byli jako jejich předci formováni krajinou dolů, hutí, kališť a hald, mizejících měst, ale i gigantických sídlišť, v nichž kolektivní často vítězilo nad individuálním, snaha o vyšší výdělek nad touhou poznávat. Ale nesnažme se popsat nepopsatelné, přenést na papír nepřenositelné, zaznamenat něco, co se musí prožít, a zakončeme tuto část zamyšlení slovy rockové kapely Tichá Dohoda...a že se zpívá o Kladnu, nevadí!

Kdo se tu nenarodil,
nebo tu nežil pár let,
ten nikdy nepochopí
to město ocelový!

Na nebi rudá zář
svítila každému z nás,
černý zlato v podzemí,
tři týmy hokejový...

(Hlasitá revoluce / Born in Kladno 2017)

Jak jsem již naznačil v úvodu textu, uchopení, nebo snad lépe pochopení, západní části českého Slezska se mi jeví mnohem obtížnější, než je tomu u části východní. A není tomu tak jen proto, že sám z Těšínska pocházím, a je tudíž mému srdci blízké, zatímco do intimnějšího kontaktu, který považuji pro tento typ výzkumu za zásadní, se západní částí Slezska jsem se dostal až značně později, nýbrž především proto, že v případě západního Slezska takřka zcela absentuje kontinuita jevů, jež jsme sledovali na předchozích stránkách.

Ne snad, že by západní Slezsko nemělo dlouhou průmyslovou tradici. Naopak, protoindutriální formy podnikání se zde rozvinuly mnohem dříve než v části východní a následně stály za zrodem moderního textilního průmyslu, železářství či průmyslu stavebních hmot. Ostatně i této problematice je věnována nemalá část již zmíněného dvousvazkového díla Rakouské Slezsko v procesu modernizace 1742–1914 (Zářický a kol., 2020, s. 163–472). Hlavní problém spočívá v tom, že zde máme co do činění s diskontinuitou osídlení! S výjimkou soudních okresů Opava-venkov, Klimkovice a Bílovec, kde žila před druhou světovou válkou česká většina, byl zbytek západního Slezska dominantně německý, a po odsunu Němců byl tedy zcela vysídlen. Nově příchozí obyvatelstvo z různých koutů republiky, ale i repatrianti z Banátu, Bukoviny či Volyně, sice mohli využít výrobních kapacit, které zde, tedy pokud nebyly v rámci válečných reparací předány Sovětskému svazu, zůstaly po Němcích. Problém ovšem spočíval v tom, že mnozí z nich neměli s prací v průmyslu, potažmo i s moderním zemědělstvím, žádné nebo jen minimální zkušenosti.

Jak v jednom z rozhovorů uvedla dcera banátských repatriantů, dnes již takřka osmdesátiletá M. M.: „*Otec se v rumunských Karpatech živil těžbou dřeva. Když rodiče přišli do Adolfovic,*

Obrázek 5.18: Hloubení jámy Ludvík v Radvanicích (Lipině) Ostravské důlní akciové společnosti dříve kníže Salm (poč. 20. století)

Zdroj: AMO, f. Sbirka fotografií

poprvé v životě viděli kroupy, o nichž si mysleli, že je to nějaké velké obilí. Tak je zaseli.“ Tento příběh neuvádím pro zasmání, nýbrž pro dokreslení poválečné reality! Práce v mechanizovaných textilkách či strojárnách sice nebyla ve většině případů nikterak vysoce specializovaná, ale také ona vyžadovala alespoň elementární školení a přípravu. A to zde nehovoříme o technických profesích. A byť se všechny tyto obtíže podařilo postupně překonat, vzhledem k tomu, že tzv. Sudety nebyly, a to až do dnešních dnů, doosídleny na předválečnou úroveň, nedosáhlo ani zdejší textilnictví v celostátním měřítku takového významu, jaký mělo před válkou.

Položme si proto otázku, zda mohl mít místní, zejména textilní průmysl na mentalitu poválečných obyvatel Krnovska, Bruntálska či Jesenícka takový vliv, jako tomu bylo u německých starousedlíků, v jejichž rodinách se textilácká tradice dědila již od dob před rozdělením Slezska. Dovolím si tvrdit, že v tak výrazné míře rozhodně ne! Navíc po 40 letech socialistické industrializace došlo záhy po sametové revoluci takřka k plošnému ukončení výroby textilního zboží, které svou cenou nemohlo konkurovat asijskému importu. Přesto jsem přesvědčen, že nový typ kolektivní identity se u následujících generací obyvatel Jeseníků a jejich podhůří, ať již jejich předkové přišli z Čech, Moravy, východní Evropy, či Řecka, utvořil. Ostatně za 75 let, jež od konce války uplynuly, tomu nemůže být jinak. Jejím ústředním hybatelem již ale není textilka, rudný důl či kamenolom, nýbrž krásná, ale současně drsná, vše obklopující příroda.

Jak zní v textu snad nejznámější jesenícké rokové skupiny Priessnitz, která svou osobitou tvorbou záhy po revoluci nadchla pro kraj pod Pradědem zástupy mladých lidí:

Na horách taje sníh,
řeka je divoká a chladná,
jako Ty, jako Ty,
ve vzpomínkách mých.

...

Na horách taje sníh,
řeka je divoká a krásná,
jako Ty, jako Ty,
ve vzpomínkách mých.

(Nebel / Divoká a chladná 1992)

Hrdost na krásy rodného kraje a propojení s nezaměnitelnou přírodou pak mnohé přivedla k touze poznávat historii země, k níž přilnuli, ale také lidí, kteří ji obývali dávno před nimi.

5.2 Proměny církevní správy ve Slezsku

Následující kapitola sumarizuje v základních rysech proměny církevní správy ve Slezsku od roku 1740 do současnosti. Týká se pouze hlavních křesťanských církví, především římskokatolické, která ve sledovaném období byla většinou pro obyvatelstvo zkoumaného regionu a dodnes se zde k ní také hlásí nejvíce věřících. Především pro východní část Slezska, Těšínsko, jsou symptomatickými bohaté reformační tradice a vznik nové církevněsprávní evangelické struktury po vydání tolerančního patentu císaře Josefa II. v roce 1781 a v následných dějinných epochách.

5.2.1 Římskokatolická církev

Pruská anexe valné části Slezska v rámci první slezské války v letech 1740–1742 zásadně poznamenala již tak komplikovaný církevněsprávní vývoj tohoto území. Z té oblasti Slezska, jež byla od středověku podřízena olomouckému biskupovi, připadly k Prusku tři děkanáty – Hlučín,

Ketř a Opavice. Jednalo se o území s rozlohou 1283 km². Územní změny se však mnohem více dotkly vratislavské diecéze. Vratislavský biskup kardinál Filip Ludvík Sinzendorf (eps. 1732–1747) vystoupil hned po uzavření vratislavského míru z 11. června 1742 s neúspěšným návrhem, aby se diecézní hranice srovnaly s novou státní hranicí a aby došlo k výměně území s olomouckým biskupstvím. Pro správu zmíněných tří děkanátů byl v roce 1755 ustaven úřad biskupského komisaře pro pruskou část olomoucké diecéze (Šigut, 1949, s. 13; Zuber, 1987, s. 9). V roce 1781 se v tomto komisariátu nacházelo 26 far a pět lokálních kaplanství (Catalogus Petrino-Sarcandrinus, 1781, s. 5–6. 10–11).

Z vratislavské diecéze zůstala Rakousku většina území tzv. těšínského biskupského komisariátu, jehož počátky klademe do poloviny 17. století. Jednalo se o pět arcikněžství (arcikněžství znamenala ve vratislavské diecézi totéž, co děkanáty v olomoucké) se sídly v Bílsku, Frýdku, Fryštátě, Těšíně (od roku 1654) a Strumeni (od roku 1738). Tři z pěti farností strumeňského arcikněžství se však ocitly na pruské straně hranice. Těšínský biskupský komisariát ztratil ve prospěch Pruska rovněž téměř celé arcikněžství Vladislav s 11 farnostmi. Jedinou

Obrázek 5.19: Mapa vratislavské diecéze z roku 1751 z Homannova Atlasu Silesiae (Norimberk 1752) byla vytvořena Johannem Ignácem Felbingerem. Barevně jsou rozlišena čtyři arcijáhensství (Hlohov, Lehnice, Opolí, Vratislav)

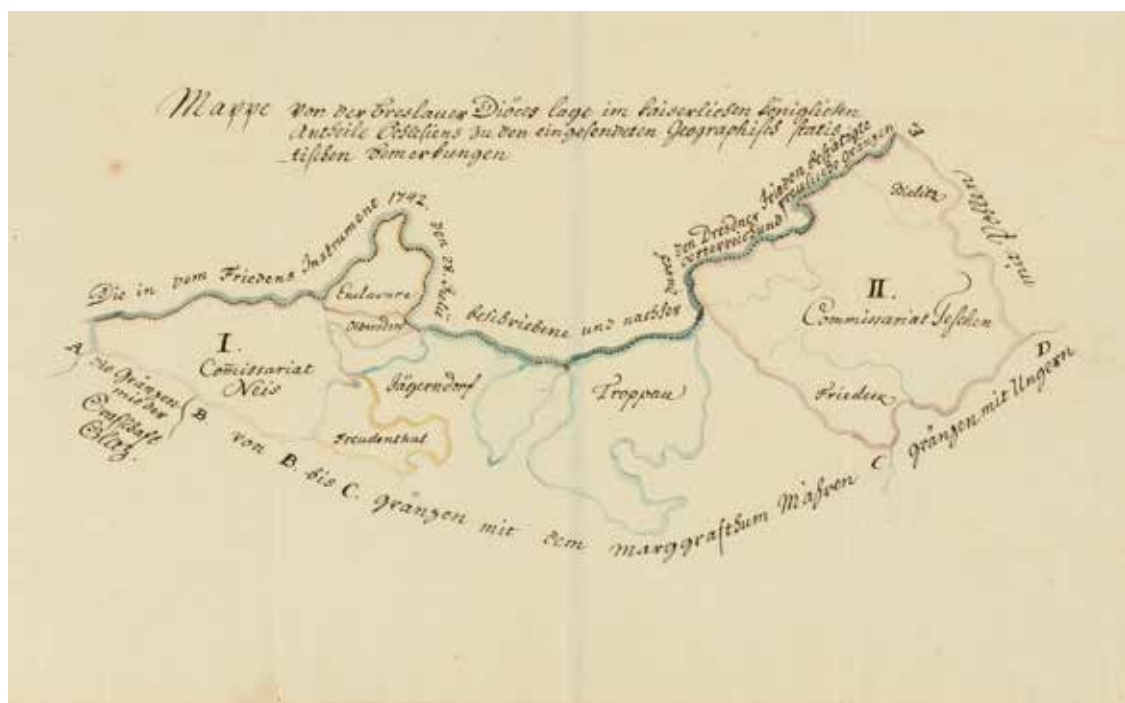
Zdroj: SZM, historické pracoviště, inv. č. Ch 859

výjimkou byla část farnosti Bohumín. Větší část této farnosti zůstala součástí habsburské monarchie (až později byla převedena k fryštátskému arcikněžství). V roce 1769 (uvádí se i 1759) vzniklo arcikněžství Karviná (Pindur, 2009).

Mnohem komplikovanější situace nastala v dolnoslezském Niském knížectví. Jeho jižní část se značným pozemkovým vlastnictvím vratislavských biskupů zůstala v habsburské monarchii. Jelikož se sídla obou zdejších arcikněžství (Hluholazy a Otmuchov) ocitla na pruské straně, bylo nutno pro tuto rakouskou část vratislavské diecéze vytvořit novou jednotku církevní správy. Ve srovnání s jednodušší situací na Těšínsku, kde již od poloviny 17. století existoval biskupský komisariát, ho bylo nezbytné vytvořit pro rakouskou část Niského knížectví. Dne 12. března 1746 byl tedy ustaven tzv. niský komisariát se sídlem na Jánském Vrchu. Prvním komisařem se stal vidnavský farář Jan Karel Zoller. Již o čtyři roky dříve vznikla dvě nová arcikněžství – Cukmantl a Vidnava. V roce 1755 k nim pak přibýlo arcikněžství Jánský Vrch a v roce 1770 Frývaldov (Schipp, 1828, s. 83–108; Zuber, 1966, s. 137; *Catalogus venerabilis*, 1808, s. 17).

Vratislavský biskup Filip Gotthard Schaffgotsch (eps. 1747–1795) byl zpočátku stoupencem Fridricha II. Za svou podporu Rakouska v sedmileté válce však u pruského panovníka upadl v nemilost a od roku 1766 byl nucen žít trvale v exilu v rakouské části vratislavské diecéze. Jeho sídlem se stal zámek Jánský Vrch u Javorníku, pobýval však často rovněž ve Frýdku, Těšíně a na jiných místech. Nikdy se oficiálně nevzdal svého úřadu. Vedením pruské části diecéze byl pověřen jako apoštolský vikář Jan Mořic Strachwitz, dosavadní generální vikář (Seppelt, 1929, s. 79–89; Uhlíř, 2009, s. 25–30). Schaffgotsch si uvědomoval nereálnost neměnnosti státoprávních poměrů v prostoru prastaré slezské církevní provincie, a proto ustanovil 22. července 1770 dosavadního frýdeckého arcikněze a faráře Justa Viléma hraběte Pražmu

Obrázek 5.20: Rukopisná kolorovaná mapa církevního rozdělení rakouského Slezska z roku 1782. Pod číslicemi I a II znázorněny oblasti spravované generálním vikariátem pro rakouskou část vratislavské diecéze (niský a těšínský biskupský komisariát). Zbývající oblasti náležely k olomoucké (arci)diecézi

Zdroj: ZAO, f. Královský úřad v Opavě, inv. č. 849, sign. 15–11, k. 637

z Bílkova (1727–1795) oficiálem duchovní správy a generálním vikářem rakouské části vratislavské diecéze (Pater, 1998, s. 213). Generálnímu vikáři byla vedle sekretáře podřízena rovněž konzistoř, skládající se ze čtyř duchovních z těšínského komisariátu. Do správního obvodu generálního vikariátu v této době náležela arcikněžství: Bílsko, Cukmantl, Frýdek, Frýštát, Frývaldov, Jánský Vrch, Karviná, Strumeň, Těšín a Vidnava. V roce 1777 přibylo ještě arcikněžství Skočov. Neúspěšné pokusy o vznik samostatné diecéze pro rakouské Slezsko se sídlem v Opavě znamenaly, že generální vikariát zůstal nejvyšším církevním orgánem pro rakouskou část vratislavské diecéze až do roku 1920 (Schipp, 1828, s. 17–18; Londzin, 1926, s. 5; Mikoláš, 1930, s. 10–11; Rygula, 2004, s. 54–56, Stanzel, 2007, s. 18–26).

V roce 1773 bylo připravováno rozdělení dosavadní rozlehlé olomoucké diecéze na tři části – olomouckou, brněnskou a opavskou. Sídlem nové opavské diecéze se měla stát fara u kostela Nanebevzetí Panny Marie v Opavě, jež byla dosud zároveň sídlem opavského arcikněžství. Do plánované diecéze měly být zahrnuty rovněž tzv. moravské enklávy v rakouském Slezsku (především děkanát Osoblaha) a rakouská část vratislavské diecéze. Hospodářské zabezpečení nového biskupství měl zajistit výnos biskupských lén na Osoblažsku. Vratislavské biskupství mělo jako odškodnění za své území v Rakousku získat Kladsko, náležející k pražské arcidiecézi. Marie Terezie mezitím v této záležitosti začala vyjednávat s Vatikánem. Změny na

Obrázek 5.21: Franciszek Śniegoń (1809–1891), rodák z Těšína, od roku 1872 generální vikář pro rakouskou část vratislavské diecéze a farář v Těšíně, od roku 1883 pomocný biskup vratislavské diecéze a titulární biskup v Tanes (1885)

Zdroj: Soukromý archiv D. Pindura

papežském stolci, stejně jako vleklá jednání s Berlínem a kapitulami v Praze, Olomouci a Řezně, zpomalily zprvu slibně vyhlížející projekt. Největší překážkou se ukázala hospodářská ztráta vratislavského biskupství v případě výměny území a rovněž nedostatečný výnos lén na Osoblažsku pro zajištění nové diecéze. Další zdlouhavá jednání dospěla k naplnění pouze části projektu. Bulou papeže Pia VI. z 5. prosince 1777 byla dosavadní olomoucká diecéze povýšena na arcidiecézi se dvěma biskupstvími – brněnským a olomouckým. Prvním olomouckým arcibiskupem se stal dosavadní olomoucký kapitulní děkan Antonín Teodor Colloredo Waldsee (1729–1811). Formálně byla papežem schválena i opavská diecéze, jež měla sestávat z 61 far. Vzhledem ke komplikovaným diplomatickým vztahům s Pruskem a brzkému vypuknutí války o bavorské dědictví mezi habsburskou panovnicí a Hohenzollernem bylo její uvedení v život odloženo ad acta. Při uzavření míru mezi oběma válčícími stranami v Těšíně v roce 1779 rakouská strana opět otevřela otázku výměny církevních území. Jediným úspěchem v této věci byla úprava hranic farností, jež byly od 40. let 18. století rozděleny novou státní hranicí (Šigut, 1968, s. 526–527; Al Saheb, 2007a, s. 132–145). Otázka zřízení opavského biskupství se stala aktuální v roce 1868 po prohrané válce s Pruskem. V případě, že by nová diecéze nevznikla, se uvažovalo o převedení území niského komisariátu k olomoucké diecézi a těšínského komisariátu ke krakovské diecézi. Ještě v roce 1871 požadovala část polských katolíků z Těšínska převedení ke Krakovu. Na přímý příkaz z Vídně došlo k ukončení všech těchto plánů. Otázka zřízení opavského či jiného biskupství v rámci rakouského Slezska tak již nebyla do konce první světové války otevřena (Gawrecki, 2000, s. 45–48; Gawrecki, 2002, s. 141–149; Saheb, 2020, s. 813–825).

Ještě počátkem 80. let 18. století však nebyla státní (ale i zemská) hranice v církevně správních záležitostech zcela respektována. V roce 1781 sestávala část olomoucké diecéze v hranicích rakouského Slezska z děkanátů Bílovec, Bruntál, Krnov, Odry (valná část tohoto děkanátu se nacházela na moravském území) a Opava. Například slezské farnosti Radkov a Vítkov nacházíme v obvodu moravského děkanátu Budišov nad Budišovkou, zatímco farnosti Poruba, Pustá Polom a Velká Polom (s lokálním kaplanstvím Hrabyně) ležící v rakouském Slezsku příslušely i nadále k děkanátu Hlučín se sídlem v Prusku. Mezi tzv. moravské enklávy náležel děkanát Osoblaha (Catalogus Petrino-Sarcandrinus, 1781, s. 5–6. 10–11).

Josefínské církevně správní reformy přinesly především zefektivnění dosavadního zastaralého a nedostatečného modelu farní organizace rozdělením na nové, menší farnosti a lokální kaplanství (jednodušší formy duchovní správy). Především v horských oblastech Beskyd a Jeseníků se tato reforma jevila blahodárnou, ovšem ne vždy definitivní (Schipp, 1828; Hauke, 2007, s. 27–30; Spyra, 2012, s. 301–309). V nových sídlech duchovní správy docházelo rovněž k zakládání (či obnově starších) farních škol a tzv. chudinských institutů (Pindur, 2005, s. 8–13). V Opavě vznikla druhá farnost spravovaná minority. Jepičí život měla nová farnost v Těšíně, jejíž správu zajišťovali v letech 1784–1790 dominikáni. Josefínské rušení církevních řádů se v rakouském Slezsku dotklo pouze kláštera dominikánů (1786) a klarisek (1782) v Opavě. O značný majetek na území rakouského Slezska přišly některé kláštery se sídlem na Moravě, například augustiniánský ve Fulneku či cisterciácký na Velehradě. Opavské a těšínské komunity jezuitů byly rozpuštěny již dříve v rámci zrušení řádu v roce 1773. Přesto však v obou městech působila gymnázia vedená bývalými příslušníky Tovaryšstva Ježíšova. V činnosti naopak pokračovali milosrdní bratří a alžbětinky v Těšíně, dominikáni v Těšíně (pouze do roku 1790), minorité v Opavě a Krnově, němečtí rytíři v Opavě a Bruntále, františkáni v Opavě a piaristé v Bílé Vodě a Bruntále (Wolny, 1862; d'Elvert, 1893). V rakouském Slezsku bylo v rámci josefínských reforem zrušeno celkem 54 vesměs aktivních náboženských bratrstev. Z tohoto celkového počtu jich 33 působilo v části náležející k olomoucké diecézi, nejvíce v Opavě (14) a Bruntále (4). Na území generálního vikariátu pro rakouskou část vratislavské diecéze nacházíme před zrušením celkem 21 bratrstev, z toho šest v niském komisariátu a 15 v těšínském komisariátu. Jejich majetek připadl, stejně jako v případě zrušených klášterů, kostelů a kaplí, náboženskému

Obrázek 5.22: Církevně správní mapa rakouského Slezska, Kristián František Plodek, vydána v tiskárně Hynka Fukse v Praze roku 1896, zeleně znázorněny části tehdejší vřatslavské diecéze, žlutě olomoucké arcidiecéze

CÍRKEVNÍ MAPA VÉVODSTVÍ SLEZSKÉHO

dle nejlepších pramenů kreslil a svým nákladem vydal

P. KRISTIN PLODEK.

Na vlastním skládě v Metličanech u Nov. Bydžova (v Čechách).

Cena 1 zl. 50 kr. (3K.)

Ukázka z knihy: P. Kristin Plodek: Slezské vévodství. Praha 1901.

— sídla —
— vlád —
— hranice —
— železnice —
— silnice —
— vodní cesty —
— lesy —
— město —
— obec —
— vesnice —
— poutník —
— kříž —
— kámen —
— strom —

Obrázek 5.23: Svaté obrázky – dobové suvenýry z nejvýznamnějších mariánských poutních míst rakouského Slezska – Cvilína, Frýdku, Hrabyně a Mariahilf u Cukmantlu

Zdroj: Soukromý archiv D. Pindura

fondů, resp. maticí, který dotoval vznik nových kostelů a sídel duchovní správy. Náboženský fond byl rovněž patronem celé řady takto založených církevně správních jednotek. V kostelech postavených v josefínském období našlo uplatnění mnoho předmětů a artefaktů ze zrušených klášterů, kostelů a konfraternit (Maňas, Orlita a Potůčková, 2010).

Počet arcikněžství těšínského komisariátu se do první světové války rozrostl ještě o jablunkovské, ustavené roku 1806 z části dosavadního rozlehlého těšínského arcikněžství. Rakouská část vratislavské diecéze čítala v roce 1820 celkem 48 far založených do roku 1780. Od roku 1780 vzniklo 10 nových farností (až na jednu výjimku především v těšínském arcikněžství), 25 lokálních kaplanství a jedna kuracie. Nacházelo se zde 125 katolických škol (Schipp, 1821). O osm let později zde žilo 227 755 osob, z toho 182 669 katolíků, včetně 177 kněží (z toho 11 řeholníků). Z mužských církevních řádů zde působili piaristé v Bílé Vodě a milosrdní bratří v Těšíně, kde se nacházelo i sídlo a nemocnice Řádu sv. Alžběty. Od 50. let 19. století působily alžbětinky také v Jablunkově, kde vznikl samostatný klášter s nemocnicí. Duchovní správu farnosti Orlová na Těšínsku zajišťovali kněží benediktinského řádu podřízení klášteru ve východočeském Broumově (Schipp, 1828). Zatímco v nízkém komisariátu se síť sídel duchovní správy vytvořená na přelomu 18. a 19. století poměrně stabilizovala, v těšínském komisariátu vzniklo do první světové války ještě několik nových okrsků a sídel duchovní správy. Důvodů bylo několik. V první řadě šlo o značné vzdálenosti některých obcí do sídla duchovní správy (Dobruška, Staré Hamry), demografický rozvoj tradičních obcí (Dětmárovice, Janovice, Sedliště) či obcí poznamenaných překotným rozvojem průmyslu (např. Dědice, Doubrava, Heřmanice, Horní Suchá, Hrušov, Michálkovice, Nový Bohumín, Petřvald, Radvanice, Stonava, Třinec aj.), ze stejných důvodů také na přilehlé severovýchodní Moravě – např. Mariánské Hory, Přívoz, Vítkovice aj.). Zatímco v nízkém komisariátu drželi patronátní právo k většině beneficí vratislavští biskupové, v těšínském komisariátu to byli především habsburští arcivévodové ze svých pozic držitelů Těšínské komory. K významným světským držitelům patronátního práva a mecenášům církevních objektů na Těšínsku patřili v 19. století Larisch-Mönnichové, Saint Genois d'Anneaucourt, Skrbenští z Hříště a několik dalších šlechtických rodů (Šopák, 2013).

Generální vikariát pro rakouskou část vratislavské diecéze měnil své místo, od roku 1855 se stal jeho sídlem Těšín. Jediný generální vikář, který dosáhl biskupského svěcení (30. září 1883), byl těšínský rodák Franciszek Śniegoń (1809–1891), (Bałatrowicz, 2004, s. 69–79). Nástupce tohoto sufragána vratislavské diecéze v úřadu generálního vikáře, papežský prelát Karel Fíndinský, úspěšně realizoval v roce 1894 výstavbu důstojného sídla generálního vikariátu v Těšíně.

Své místo zde dokonce našel i církevní muzeum. V roce 1914 se vedení generálního vikariátu skládalo vedle samotného vikáře ze sedmičlenné konzistoře, dále čtyř radů a 12 čestných radů, sedmi prosynodálních examinátorů, kancléře a kanceláře o čtyřech pracovnících. Při generálním vikariátu působil sedmičlenný soud pro manželské záležitosti, šestičlenný disciplinární soud a správní komise podpůrného fondu diecézního kléru se samostatnými komisemi pro těšínský a niský komisariát (Londzin, 1926). V roce 1899 bylo ve Vidnavě založeno teologické učiliště pro rakouskou část vratislavské diecéze. Kandidáti kněžství z tohoto území dosud studovali většinou ve Vratislavi, Olomouci a Krakově. V roce 1902 zde přibyl chlapecký konvikt. V roce 1914 čítal pedagogický sbor vidnavského semináře sedm učitelů (Stanzel, 2007a, s. 143–148). V sousedství frýdeckého poutního chrámu Navštívení Panny Marie byl v letech 1876–1877 postaven dům pro penzionované diecézní kněze (Emeriten-Priesterhaus). V roce 1914 se v niském komisariátu nacházela arcikněžství Cukmantl, Frývaldov, Jánský Vrch a Vidnava. Těšínský komisariát tvořilo arcikněžství Bílsko, Frýdek, Fryštát, Jablunkov, Karviná, Skočov, Strumeň a Těšín. Celkem se jednalo o 111 jednotek duchovní správy. Nejvíce se jich nacházelo v karvinském arcikněžství (14 far, jedno lokální kaplanství), nejméně ve strumeňském (šest far). Od poloviny 19. století došlo v tomto prostoru k nárůstu činnosti a počtu působišť řádů a kongregací. Z mužských řádů působili v prostoru generálního vikariátu benediktini (Orlová), jezuité (Dědice, Karviná, Těšín), milosrdní bratři (Těšín) a piaristé (Bílá Voda). Z ženských řádů a kongregací to byly alžbětinky (Jablunkov, Těšín), boromejky (Cukmantl, Frýdek, Frývaldov, Jánský Vrch, Javorník, Karviná, Kobylá, Konská, Město Albrechtice, Mnichov u Vrbna, Ondřejovice, Orlová, Polská Ostrava, Skočov, Těšín, Vidnava), Milosrdné sestry sv. Kříže (Polská Ostrava), služebnice Panny Marie (Bílsko, Karviná), školské sestry de Notre Dame (Bílá Voda, Bílsko, Cukmantl, Jánský Vrch, Karviná, Nový Bohumín, Strumeň), vincentky (Frýdek, Karviná) a voršilky (Frývaldov), (Handbuch, 1914, s. 120–179). Mezi poutními místy rakouské části vratislavské diecéze si držel primát Frýdek s barokním chrámem Navštívení Panny

Obrázek 5.24: Majestátní budova teologického učiliště a kněžského semináře (1899–1945) ve Vidnavě

Zdroj: Soukromý archiv D. Pindura

Marie (Pindur, 2011). V těšínském komisariátu se však oblíbě těšila Prašivá (sv. Antonín Paduánský), Borová (sv. Ignác z Loyoly) či mariánské poutní místo Orlová. Mezi nová poutní místa se v polovině 19. století zařadila Salajka se zázračným křížem. Na významu nabývá rovněž kult mučedníků a zdejších rodáků – Jana Sarkandra a Melichara Grodeckého. Byl zdůrazňován rovněž jejich slezský původ (Mozor, 2005, s. 520–539). V niském komisariátu řadíme k nejvýznamnějším poutním místům kostel Panny Marie Pomocné (Mariahilf) u Cukmantlu. Mezi poutní místa vzniklá v 19. století patří např. kostel sv. Anny na Křížovém vrchu u Frývaldova, kaple Panny Marie La Salettské v Travné či kostel Panny Marie Bolestné na Boží hoře u Žulové (Eichler, 1888; Schenková, 2010, s. 83–98).

Bezprostředně před první světovou válkou tvořilo opavské arcikněžství celkem osm děkanátů: Bílovec, Bruntál, Hradec, Jakartovice, Krnov, Odry, Opava a Osoblaha, přičemž území posledního z nich bylo stále považováno za součást Moravy. Celkem se zde nacházelo 96 jednotek duchovní správy (Lukeš, 1913, s. 26). Z řeholního kléru se na místní duchovní správě podílel vedle minoritů (opavská farnost sv. Ducha) především řád německých rytířů (opavská farnost Nanebevzetí Panny Marie, benefícia Andělská Hora, Bruntál, Dolní Václavov, Stará Rudná, Vrbno pod Pradědem). Opavská komenda řádu německých rytířů byla roku 1878 papežem povýšena na proboštví. Roku 1866 se do Opavy ze Sovince přestěhoval řádový kněžský seminář. V Bruntále sídlila rezidence místodržitele a později velmistra řádu německých rytířů. Němečtí rytíři drželi rovněž patronátní práva k řadě farností (Jelení, Kateřinky, Malá Morávka, Mokré Lazce aj.). Obrovská majetková základna řádu německých rytířů v oblasti Jeseníků překračovala zemskou hranici s Moravou. V Andělské Hoře, Bruntálu a Opavě sídlily od 40. let 19. století sestry řádu německých rytířů (dnes Milosrdné sestry Panny Marie Jeruzalémské). V letech 1858–1859 si vystavěly filiální dům ve Vrbně pod Pradědem. Od roku 1878 působily v Krnově školské sestry de Notre Dame. V roce 1870 začaly v Opavě působit první dcery Božské lásky, jež zde v letech 1907–1909 vystavěly impozantní budovu nového kláštera a sociálního ústavu (tzv. Marianum). Nelze nezmínit rovněž milosrdné sestry „opavské“ neboli Kongregaci milosrdných sester III. řádu sv. Františka. Založil ji roku 1844 opavský minorita Leopold Klose (1802–1868), (Tesař, 2003, s. 49–54). Z mužských řádů pokračovali po celé sledované období v činnosti rovněž krnovští minorité či bruntálští piaristé. Od roku 1897 působili v Opavě opět jezuité. Z významných světských držitelů patronátního práva v této oblasti před první světovou válkou jmenujme alespoň knížecí rody Lichnovských či Lichtenštejnů (Wolny, 1862; d'Elvert, 1893; Izydorczyk a Spyra, 2002; Gawrecki a kol., 2003, s. 260–262, Foltýn a kol., 2005). K významným poutním místům této oblasti řadíme opavský kostel sv. Jiří (dnes sv. Vojtěcha) s obrazem Panny Marie Opavské, Cvilín, z dalších mariánských poutních míst pak Hrabyni či Uhlířský vrch u Bruntálu. Hojně navštěvované bylo svatoanenské poutní místo na Anenském vrchu u Andělské Hory či kaple Nejsvětějšího Spasitele u Dolních Životic (Eichler, 1888; Schenková, 2010, s. 83–98).

Průvodním rysem daného období je nástup náboženského periodického tisku i na konfesním principu založené bohaté spolkové činnosti napříč všemi třemi jazykovými skupinami zdejších katolíků (českou, německou a polskou). Dominantní úloha římskokatolické církve ve veřejném životě však vlivem politického vývoje slábla (Gawrecki a kol., 2003, s. 260–262). Častější přítomnost nejvyšších duchovních pastýřů obou diecézí v rakouském Slezsku v daném období přispěla ke zkvalitnění náboženského života i církevní správy. Vedle jejich služby věřícím (udílení biřmování, svěcení církevních objektů, vizitace farností apod.) či správy majetku, je sem však přiváděly i politické aktivity. Je více než výmluvné, že právě v Opavě, na území olomoucké arcidiecéze, zemřel náhle 4. března 1914 vatislavský biskup kardinál Georg Kopp, virilní člen slezského zemského sněmu (Galos, 1992, s. 59).

Po rozdělení Těšínska mezi Československo a Polsko 28. července 1920 vznikl pro československou část tzv. Kníže(arci)biskupský komisariát pro československé západní Slezsko (niský) a Kníže(arci)biskupský komisariát pro československé východní Slezsko (těšínský).

Dosavadní těšínský generální vikariát v čele s Jiřím Kolkem pak existoval do konce roku 1925 ve zmenšené podobě pro děkanáty Bílsko, Skočov, Strumeň a Těšín. Toto území bylo následně připojeno k nově založené katovické diecézi a generální vikariát jako úřad od 1. prosince 1925 byl definitivně likvidován. Území spravované Knížearcibiskupským komisariátem pro československé západní Slezsko obývalo převážně německé obyvatelstvo, v jeho východním protějšku převažovalo české obyvatelstvo se silným zastoupením polské a německé menšiny. V čele stáli komisaři s pravomocemi generálních vikářů. Komisariát pro československé západní Slezsko tvořila v roce 1937 arcikněžství Cukmantl, Frývaldov, Jánský Vrch a Vidnava s 35 farnostmi. Komisariát pro československé východní Slezsko tvořila arcikněžství Frýdek, Fryštát, Jablunkov, Karviná a Slezská Ostrava s 45 farnostmi a jednou expoziturou. Podle modu vivendi z 2. února 1928 se předpokládalo, že tyto části vratislavské diecéze (od roku 1929 arcidiecéze) připadnou k olomoucké arcidiecézi. Až do podzimu roku 1938 k tomu nedošlo. Tehdy byly do dočasné administrace olomoucké arcidiecézi svěřeny části arcikněžství Frýdek a Slezská Ostrava, které zůstaly v druhé republice a později v Protektorátu Čechy a Morava. Ke katovické diecézi bylo totiž po Mnichovu roku 1938 připojeno 29 katolických farností z části českého Těšínska zabraného po Mnichovu Polskem. Dosavadní komisař Mons. Stanislav Weissmann (1866–1946) přesídlil z Karviné do Frýdku. Generálním vikářem pro zabrané území (tzv. Zaolzie) byl jmenován infulát Wilhelm Kasperlik (1873–1958), jenž rezidoval v budově bývalého generálního vikariátu při farním kostele sv. Máří Magdalény v Těšíně. Do Polska připadlo celé území arcikněžství Fryštát, Jablunkov, drtivá většina území arcikněžství Karviná a menší části území arcikněžství Frýdek a Slezská Ostrava a nevelké části farností Čierne a Skalité z nitranské diecéze na Slovensku. Byla připravována restrukturalizace farností na Těšínsku. Záhy po napadení Polska Německem 1. září 1939 došlo k připojení dosavadního Polskem zabraného území někdejšího českého Těšínska k Německé říši a byla ustavena nacistická státní správa. Církevní správa tohoto území byla od 1. ledna 1940 navracena vratislavské arcidiecézi a spravována Josefem Ferchem (1888–1965), zprvu zvláštním arcibiskupským pověřencem a od srpna 1940 vratislavským pomocným biskupem. Ve sloučeném městě Těšíně v letech 1940–1945 nastala kuriózní situace, kdy pravobřežní část měst náležela ke katovické diecézi a levobřežní opět k vratislavské arcidiecézi. Jesenicko v letech 1938–1945 zůstalo součástí vratislavské arcidiecéze (Heller, 2000, s. 203–209; Myszor, 2000, s. 215–252; Tinzová, 2007, s. 66–82, Pindur, 2019, s. 37–39).

Pro Německem zabranou slezskou část olomoucké arcidiecéze byl v letech 1938–1945 vytvořen generální vikariát se sídlem v Branicích. Generálním vikářem se stal Josef Martin Nathan (1867–1947), k 6. červnu 1943 povýšený na pomocného biskupa. K branickému vikariátu příslušelo mj. také 12 slezských děkanátů olomoucké diecéze: Bílovec, Branice, Bruntál, Hlubčice, Hlučín, Hradec u Opavy, Jakartovice, Ketř, Krnov, Odry, Opava a Osoblaha (Larisch, 2006, s. 349–352).

Krátce po osvobození jmenoval vratislavský arcibiskup kardinál Adolf Bertram 21. června 1945 zvláštním arcibiskupským pověřencem pro správu československé části vratislavské arcidiecéze (Jesenicko a Těšínsko) Mons. ThDr. Františka Onderka (1888–1962), rodáka z Bruzovic a dosavadního pedagoga vidnavského teologického učiliště. Listem papeže Pia XII. z 26. června 1947 bylo území vyňato z pravomoci vratislavských arcibiskupů a prohlášeno apoštolskou administraturou se sídlem v Českém Těšíně, podřízenou přímo Vatikánu. Poprvé v dějinách českého Slezska zde vznikla vlastní církevní autonomie. K posílení slezské identity měl sloužit také časopis Slezský katolík vydávaný v letech 1948–1949 apoštolskou administraturou v Českém Těšíně. František Onderek byl jmenován apoštolským administrátorem. Disponoval plnými pravomocemi rezidenčního biskupa s výjimkou udílení vyšších svěcení. Od roku 1949 byl doživotně pod kontrolou Státní bezpečnosti a jeho role ve společnosti i církvi byla cíleně stále více upozadována. Proslul však jako veliký slezský patriot, bibliofil a sběratel. Po Onderkově smrti byl státními orgány do čela apoštolské administratury dosazen komunistické-

Obrázek 5.25: Mons. ThDr. František Onderek (1888–1962), rodák z Bruzovic, dlouholetý pedagog teologického učiliště ve Vidnavě, v letech 1945–1947 zvláštní arcibiskupský pověřenec pro československou část vratislavské arcidiecéze, od roku 1947 apoštolský administrátor sídlící v Českém Těšíně

Zdroj: Soukromý archiv D. Pindura

mu režimu povolný a politicky angažovaný Antonín Veselý (1918–1983), původně kněz královéhradecké diecéze. K 1. lednu 1963 došlo k zarovnání hranic děkanátů s hranicemi okresů. Prostor apoštolské administratury byl nyní organizačně rozdělen na čtyři děkanáty (Frýdek, Jeseník, Karviná, Slezská Ostrava). Apoštolská administratura v Českém Těšíně byla 30. prosince 1977 zrušena papežem Pavlem VI. Její území bylo připojeno k olomoucké arcidiecézi. Ta se tak stala rozlohou a se 731 farnostmi největší ve střední Evropě. Zrušení apoštolské administratury v Českém Těšíně však nebylo přijato jednoznačně kladně, částí zdejších věřících i duchovenstva na Těšínsku i Jesenícku bylo chápáno jako ztráta církevní autonomie v rámci českého Slezska (Krejsa, 1986, s. 38–40; Neubauerová, 2008, s. 41–57; Zbranek, 2008, s. 25–27; Zbranek, 2011a, s. 110–122; Zbranek, 2011b, s. 104–111; Pavelčíková, 2013, s. 407–443; Pindur, 2016, s. 37–50).

Teprve politické a společenské změny po roce 1989 aktivovaly úspěšně završené snahy o dořešení církevní autonomie v rámci českého Slezska, ačkoliv název teritoria se do názvu nové diecéze nepromítl. Bulou *Ad christifidelium spirituali* z 30. května 1996 zřídil papež Jan Pavel II. novou ostravsko-opavskou diecézi se sídlem v Ostravě. Současně jmenoval jejím

Obrázek 5.26: Ostravsko-opavská diecéze, členění na děkanáty a farnosti, stav k 1. lednu 2011

Zdroj: Biskupství ostravsko-opavské

prvním biskupem Mons. Františka Václava Lobkowicze, O. Praem., který dříve působil jako duchovní na Těšínsku a v Ostravě. Od roku 2020 diecézi řídí apoštolský administrátor Mons. Martin David. K nové diecézi byly převedeny děkanáty Bílovec, Bruntál, Frýdek, Hlučín, Jeseník, Karviná, Krnov, Místek, Nový Jičín, Opava a Ostrava s celkovým počtem 275 farností. Území diecéze zahrnuje celý Moravskoslezský kraj a také okres Jeseník, který patří do Olomouckého kraje. Roli katedrály diecéze plní farní kostel Božského Spasitele v Moravské Ostravě, v Opavě bychom naopak našli konkatedrálu Nanebevzetí Panny Marie. Nejvýznamnějším poutním místem diecéze je chrám Navštívení Panny Marie ve Frýdku povýšený v roce 1999 Janem Pavlem II. na papežskou menší baziliku. Patronkou diecéze je svatá Hedvika, která je zároveň patronkou Slezska (Larisch, 2006b, s. 7; Cekota, 2008, s. 26–30; Lobkowicz, s. 120–125).

Vliv sekularizace, politické i demografické procesy a změny v regionu během neklidného 20. století si zde však vybraly svou daň. Na jedné straně nalezneme na území ostravsko-opavské diecéze regiony s dodnes poměrně silnou a tradiční religiozitou (děkanáty Frýdek, Hlučín, Karviná). Žije zde vysoké procento věřících, návštěvnost bohoslužeb a aktivní podíl na životě římskokatolické církve je solidní. Z těchto regionů dodnes vycházejí duchovní povolání.

Obrázek 5.27: Ježíšův kostel v Těšíně, jeden ze šesti milostivých evangelických kostelů ve Slezsku. Stavba probíhala v letech 1710–1723 pod vedením opavských stavitelů Hanse Georga Hausruckera a Josefa Rieda, věž o výšce 72 m byla postavena dokončena v roce 1750 (1884)

Zdroj: Soukromý archiv H. Wawreczky

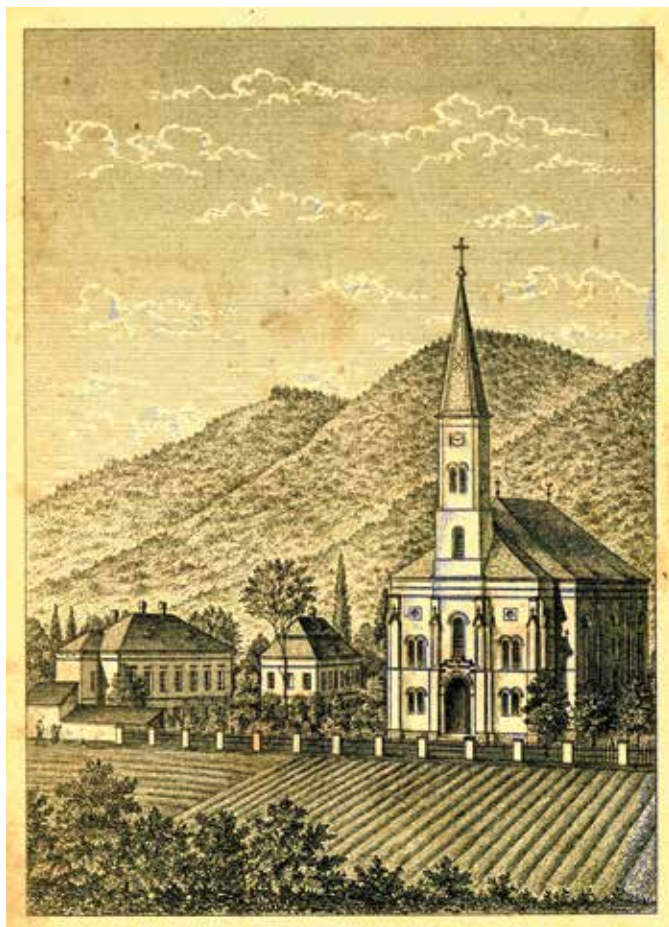
Dodejme, že ve frýdeckém a karvinském děkanátu se nacházejí vedle českých také národnostně smíšené (česko-polské) farnosti (Rusek, 2002; Michalska, 2006; Ondruszová, 2012, s. 59–76). Opačná situace panuje v západní části. Především děkanáty Bruntál, Jeseník a Krnov jsou oblastmi, v nichž došlo k odsunu většiny původního německého obyvatelstva. Řada farností a jednotek duchovní správy zde postupně zcela zanikla a uplatňuje se pastorační model újezdních farností. Oblast se vyznačuje nízkou religiozitou příznačnou pro území někdejších Sudet v rámci celé České republiky.

5.2.2 Protestantské církve

Bohatá reformační tradice Slezska zanechala i přes rekatolizační aktivity 17. a 18. století nesmazatelné stopy především v podstatné části Těšínska, ale např. také na Krnovsku, na statcích Skrbenských z Hříště (Biermann, 1859, s. 31–39). Důsledky altranstädtské smlouvy (1707) a exekučního recesu císaře Josefa I. (1709) přinesly těšínským evangelíkům (augsburského vyznáním, luteránům) částečnou toleranci. V letech 1709–1750 byl na Horním předměstí v Těšíně vystavěn jediný evangelický „milostivý“ kostel v Horním Slezsku, tzv. Ježíšův. Až do vydání tolerančního patentu k němu příslušeli evangelíci z celého Těšínska. Po slezských válkách se stal navíc jediným evangelickým kostelem na území Rakouska, do něhož putovali také tajní nekatolíci z Moravy, Čech i Uher. Mezi nimi byla i řada osob z moravského Kravařska, jež později v Ochranově obnovily jednotu bratrskou. V letech 1749–1785 sídlila v Těšíně evangelická konzistoř (Piętak, Pindur a Spratek, 2020).

Toleranční patent císaře Josefa II. ze 13. října 1781 přinesl mj. možnost zakládat v rakouském Slezsku evangelické sbory a budovat nové modlitebny. Tyto objekty však nesměly svou architekturou připomínat kostely. Bezprostředně po vydání tolerančního patentu vznikly první sbory mimo Těšín (s ohledem na zdejší tradici pouze luterské), jmenovitě v Bílsku, Bystřici,

Obrázek 5.28: Evangelický kostel v Ustroni (dnes Ustroń, Polsko) postavený v letech 1835–1838 (věž 1856–1857), fara a škola, roku 1883

Zdroj: Muzeum Těšínska

Dolních Bludovicích, Javoří, Komorní Lhotce a Visle. Do poloviny 19. století je následovaly další (Drahomyšl, Holešov, Návší, Staré Bílsko, Ustroň), (Tomášová, 2018, s. 38–78). Jediný toleranční sbor mimo Těšínsko vznikl v Holčovicích na Krnovsku (Riezner, 2008, s. 114–125). Zajímavostí je, že celorakouská konzistoř sídlila do roku 1785 v Těšíně a v letech 1813–1873 zde existovalo evangelické gymnázium. Luterské sbory Moravy, Slezska a Haliče byly v letech 1784–1803 spojeny do superintendence v čele s těšínským pastorem Traugottem Bartelmušem. Až do roku 1918 existovala superintendence pro Moravu a rakouské Slezsko. V roce 1807 vznikl samostatný seniorát pro rakouské Slezsko (Patzelt, 1989; Tomášová, 2018, s. 86–127).

Evangelíci však zůstávali stále jen „tolerovanými“ občany státu. Na základě výnosu ministerstva vnitra z 30. ledna 1849 byl zrušen dosavadní společný název protestantů „akatolíci“ či „nekatolíci“ a bylo povoleno označení evangelíci augsburské (luterské) nebo helvetské (reformované) konfese. Evangelickým farářům bylo přiznáno právo vést řádné matriky. Teprve tzv. protestantský patent z 8. dubna 1861 přinesl evangelíkům plné zrovnoprávnění. V letech 1861–1914 vznikla v rakouském Slezsku řada nových augsburských sborů (Bohumín-nádraží, Bruntál, Frýdek, Frývaldov, Krnov, Meziříčí u Bílska, Opava, Orlová, Skočov, Staré Hamry, Třinec a Vrclávek) a vlivem vnitřních rozporů v holčovickém sboru také jeden helvetský (Spálené). U slezských evangelíků dominoval německý a polský jazyk. Tato skutečnost značně determinovala vývoj protestantismu v této oblasti po první světové válce (Patzelt, 1989).

Již před první světovou válkou se na Těšínsku setkáváme rovněž s počátky působení adventistů a několika protestantských denominací, jejichž rozvoj nastal až v meziválečném období.

5.2.2.1 Českobratrská církev evangelická

V českých evangelických sborech se šířilo během první světové války přesvědčení o nutnosti spojení augsburské a helvetské církve na národním principu s apelem na tradice české reformace. V roce 1918 vznikla nová církev s oficiálním názvem Českobratrská církev evangelická (ČCE), německé a polské sbory se k ní však nepřipojily. Dosavadní superintendence a senioráty byly zrušeny. Věřící ČCE ze Slezska byli začleněni do nového Moravskoslezského seniorátu, k němuž v období první republiky příslušely sbory ve Frýdku, Starých Hamrech, Orlové a administrativně také Česko-šlonzácký sbor a. v. v Českém Těšíně. Sbory v Českém Těšíně a Orlové byly v období polské anexe po Mnichovu 1938 likvidovány. Po druhé světové válce byly obnoveny, kromě toho vznikly ve Slezsku také další sbory ČCE, které většinou převzaly objekty zrušených sborů německých evangelíků (Balcar a kol., 1969; Pindur, 2020a; Pindur, 2020b, s. 414–417). V současnosti tvoří Moravskoslezský seniorát ČCE 25 sborů, ve Slezsku se nachází sbory Bruntál, Český Těšín, Frýdek-Místek, Javorník, Jeseník, Krnov, Odry, Opava, Orlová, Ostravice (do roku 1951 Staré Hamry), Šenov u Ostravy a Vítkov. Seniozem je Marek Zikmund, farář v Přerově (Brož, 2002).

5.2.2.2 Slezská církev evangelická augsburského vyznání

Větší část evangelíků na Těšínsku se po první světové válce hlásila k polské národnosti. Zasluhou náveského pastora Franciszka Michejdy vznikl 20. prosince 1918 Slezský seniorát (Seniorat Śląski), který obsáhl území na obou březích řeky Olše a byl podřízen varšavské evangelické konzistoři. Po rozdělení území Těšínska v roce 1920 se šest augsburských sborů slezského seniorátu na československém území (Bystřice, Dolní Bludovice, Komorní Lhotka, Návší, Orlová, Třinec) sdružilo v jeden seniorát Evangelické církve a. v. ve východním Slezsku. Na shromáždění v Třinci 16. srpna 1920 vytvořily Augsburgskou církev evangelickou ve východním Slezsku v Československu, která byla uznána československou vládou teprve 13. července 1923. V jejím čele stál seniorátní výbor se seniozem, konseniozem a seniorátním kurátorem (Szymbeczek, 2010). V roce 1927 přibyl sbor v Českém Těšíně (Na Nivách). I přes snahu o polský

národní ráz církve se zde střetávaly národnosti polská, německá i česká. Sídlo seniorátního výboru přešlo po krátké době z Orlové do Třince. Sídlem celé řady církevních spolků a organizací byl v prvorepublikovém období Český Těšín, namátkou jmenujme alespoň Towarzystwo Ewangelickiej Oświaty Ludowej na Śląsku czechosłowackim (TEOL), Koło Polskich Teologów Ewangel. a. w. w Czechosłowacji, sdružující především katechety. Všechny tyto spolky byly zrušeny hned v počátcích německé okupace. Nejvýznamnějším spolkem českých evangelíků augsburského vyznání ve Slezsku byla v letech 1928–1938 Evangelická Matice Třanovského se sídlem v Českém Těšíně, která vydávala vlastní periodikum Slezský evangelík. Jednalo se o jistou národnostní obdobu propolské TEOL (Pindur, 2020b, s. 422–423).

Obrázek 5.29: Již v roce 1921 vznikla v Bašce kazatelská stanice sboru Českobratrské církve evangelické ve Frýdku. V roce 1929 byl postaven Husův dům posvěcený 8. září téhož roku

Zdroj: Soukromý archiv D. Pindura

Po anexi části českého Těšínska Polskem se sbory připojily 7. listopadu 1938 k stávající organizaci augsburské církve v Polsku (konzistoři ve Varšavě). Po pádu Polska v září 1939 byly všechny evangelické sbory z Těšínska převedeny pod konzistoř v německé Vratislavi. Do čela superintendenty v Těšíně byl jmenován proněmecky orientovaný pastor Paul (Paweł) Zahradník. Nastalo období tvrdé germanizace církve a perzekuce polských evangelických duchovních i laiků (Pindur, 2020b, s. 423–424).

Po osvobození v roce 1945 trval téměř rok přechodný stav, v němž se projevila silná tendence připojit východoslezské sbory a. v. k ČCE. S těžkostmi byly obnoveny některé z prvorepublikových evangelických spolků, které však byly brzy po únoru 1948 opět zrušeny. Sbory se proti snahám o připojení k ČCE postavily, zkonsolidovaly se a zaručily Čechům i Polákům v církvi rovná práva. Na státní uznání však musely čekat až do roku 1948. Roku 1950 se církev přejmenovala na Slezskou církev evangelickou augsburského vyznání (SCEAV), v jejím čele stál biskup a sedmičlenná církevní rada se sídlem v Českém Těšíně. Vzniklo několik nových sborů a došlo k rozdělení do dvou seniorátů, českotěšínského (1969–1998 Horního) a ostrav-

Obrázek 5.30: Slavnostní odhalení pomníku Jiřího Třanovského před evangelickým kostelem v Třanovicích, jehož vznik inicioval komunistickým režimem pronásledovaný třanovický pastor Vladislav Santarius a zhotovil ho akademický sochař Ladislav Ludovít Pollák z Piešťan (30. září 1956)

Zdroj: Církevní rada SCEAV Český Těšín

sko-karvinského (1969–1998 Dolního). V čele seniorátů pak stojí seniorátní výbor se seniorem. Roku 1956 se SCEAV stala členkou Světové rady církví a Světového luterského svazu (Szymeczek, 2004; Szymeczek, 2008; Pavelčíková, 2013, s. 407–443).

SCEAV byla rozdělena roku 1998 do pěti seniorátů (jablunkovský, třinecký, frýdecký, těšínsko-havířovský a ostravsko-karvinský) s 21 sbory nacházejícími se převážně na Těšínsku (Albrechtice, Bohumín, Bystřice, Český Těšín, Frýdek-Místek, Guty, Havířov – Bludovice, Havířov – Suchá, Hrádek, Karviná, Komorní Lhotka, Návsí, Nebory, Oldřichovice, Orlová, Ostrava, Písek, Stonava, Těrlicko, Třanovice a Třinec). Biskupem je od roku 2017 Tomáš Tyrlík sídlící v Českém Těšíně (Pařka, 2007, s. 225–259).

5.2.2.3 Luterská církev evangelická a. v. v České republice

S dlouhodobým servilním postojem vedení SCEAV k vládnoucímu komunistickému režimu v období normalizace nesouhlasili probuzenečtí členové církve, kteří vytvořili pod vedením perzekvovaného pastora Vladislava Santariuse (1915–1989) ilegální hnutí zvané Misijní práce (Říman, 2001; Kaczmarczyk, 2005). Latentní vnitřní konflikt mezi tímto hnutím a vedením církve na mimořádném synodu v Třanovicích v březnu 1991 vyústil v odvolání biskupa Wilhelma Stonawského a jeho náměstka z funkcí. Ti však synod neuznali a dali podnět ke schizmatu. Stou-

Obrázek 5.31: Ze slavnosti otevření novostavby Luterského centra v Bystřici, v němž sídlí i biskup Luterské evangelické církve augsburského vyznání v České republice. Na snímku vlevo promlouvá k přítomným biskup této církve Jan Niedoba (1949–2021), rodák z Bystřice

Zdroj: Foto R. Jež

penzi dřívějšího vedení církve po déle trvajících konfliktech založili novou církev s názvem Luterská církev evangelická a. v. v České republice (LECAV), která byla registrována 19. ledna 1995. Její současný biskup Věslav Szpak sídlí v Bystřici, kde byla v roce 2008 zprovozněna novostavba biskupství. V rámci LECAV v současnosti působí pět farních sborů, kromě Prahy všechny na Těšínsku (Český Těšín, Bystřice, Hrádek, Třinec). Rovněž tato církev se s ohledem na své tradice a historii silně identifikuje se Slezskem, resp. jeho východní částí (Pařka, 2007, s. 226–227; Nešpor a Vojtíšek, 2015, s. 403–409).

5.2.2.4 Německá evangelická církev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku

Němečtí evangelíci v českých zemích utvořili 26. října 1919 v Trnovanech Německou evangelickou církev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (Deutsche Evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien, DEK). Církev byla rozdělena na šest krajských církevních obcí. Jednu z nich, Slezskou, tvořily farní sbory v Bohumíně, Bruntále, Českém Těšíně, Frýdku, Frývaldově, Holčovicích, Krnově, Moravské Ostravě, Opavě, Spáleném a Vraclávku. Farní obec spravoval farář, církevní představenstvo a volené zastupitelstvo. V čele krajské obce byl církevní rada (senior) a představenstvo. DEK přestala fakticky existovat po odsunu Němců. Zbylí členové církve ve Slezsku se připojili k ČCE nebo SCEAV. Právně byla tato skutečnost potvrzena

Obrázek 5.32: Interiér tolerančního kostela z roku 1782 v Holčovicích s kapacitou až 1 500 osob (kol. 1970)

Zdroj: NPÚ, územní odborné pracoviště v Ostravě

zákonem z 6. května 1948, v němž byl prohlášen zánik církve k 4. květnu 1945. Její objekty převzala většinou ČCE, příp. Církev československá (Bartoš, 1966, s. 306–307; Patzelt, 1989, s. 216–248).

5.2.2.5 Malé protestantské církve

Z malých protestantských církví dnes ve Slezsku působí Církev adventistů sedmého dne (s významnými počátky na Těšínsku již v prvním desetiletí 20. století), Křesťanské sbory či Apoštolská církev, jejíž formální ústředí se nachází přímo na Těšínsku. V rámci dvou seniorátů (nazvaných Těšínsko a Severní Morava) spravuje území Slezska Církev bratrská. Posledně dvě jmenované církve se ve Slezsku hlásí k tradici a odkazu někdejšího Svazu rozhodných křesťanů (Związek Stanowczego Chrześcijaństwa) s počátky v Těšíně a okolí v roce 1910 (Kaleta, 1981, s. 145–152; Bubík a kol., 2010; Chlebek, 2014). Těšínsko a Ostravsko se v meziválečném období stalo baštou spiritismu v rámci celého Československa (Jemelka, 2016, s. 27–45; Jemelka, 2018, s. 42–45; Jemelka a Štofanič, 2020).

5.2.3 Církev československá (husitská)

Část českého římskokatolického duchovenstva se již od poloviny 19. století domáhala modernizace církve. Tyto tendence a myšlenky zesílily po vzniku Československé republiky a jejich nositelem byl Klub reformních kněží. V lednu 1920 byla vytvořena Církev českosloven-

Obrázek 5.33: Duchovenstvo ostravské (slezské) diecéze Církve československé s biskupem Ferdinandem Stiborem (sedící čtvrtý zleva) v Radvanicích, kol. roku 1945

Zdroj: Náboženská obec CČSH Ostrava-Radvanice

Obrázek 5.34: Husův dům v Orlové, sídlo sboru Českobratrské církve evangelické, postaven v letech 1924–1925

Zdroj: Muzeum Těšínska, f. Pohlednice, inv. č. H 35986

ská (CČS, od roku 1971 Církev československá husitská) s národní a reformní ideovou náplní. Nalezla hojně příznivce i ve Slezsku, především na Těšínsku (politické okresy Frýdek-venkov a Fryštát), a přilehlé části Moravy. Do dějin CČS se zapsaly Radvanice, kde byla již 15. ledna 1920 založena vůbec první náboženská obec někdejším radvanickým katolickým farářem Ferdinandem Stiborem (1869–1956), rodákem z Řepiště. Od roku 1922 byly Radvanice rovněž sídlem ostravské diecéze CČS a Ferdinand Stibor do roku 1950 biskupem (Barcuch, 2005, s. 20–23; Jemelka, 2018, s. 39–40). Roli diecézního poutního místa plnila od 20. let louka u Winklerovy zvonice ve Starých Hamrech (od roku 1951 katastr obce Ostravice), kde byla v roce 1937 postavena Husova kaple. Tato i další objekty církve (Husovy sbory, fary) byly stavěny v moderním,

většinou funkcionalistickém duchu. Po Mnichovu 1938 se několik náboženských obcí v českém Slezsku dostalo do odstoupeného území, většinou byly likvidovány a jejich členové pronásledováni. Stibor byl v letech 1942–1945 správcem celé církve v rámci Protektorátu Čechy a Morava (Jindra, 2017, s. 43–73).

V roce 1950 byla CČS rozdělena do šesti diecézí. Ostravskou (slezskou) diecézí tvořily tři okrsky (Ostrava, Orlová, Svinov). Roku 1962 došlo ke sloučení olomoucké a ostravské diecéze v jednu, která nese od roku 1963 název olomoucká diecéze (Balatková, 2002, s. 227–241). V rámci olomoucké diecéze se k roku 2020 na území českého Slezska (v ostravském a šumperském vikariátu) nacházely náboženské obce Bruntál, Frýdek-Místek, Jeseník, Karviná, Krnov, Opava, Orlová-Doubrava, Ostrava-Heřmanice, Ostrava – Moravská a Slezská Ostrava, Ostrava-Michálkovice, Ostrava-Polanka, Ostrava-Radvanice, Ostrava-Svinov, Petřvald, Rychvald, Studénka a Vratimov. Biskupem je od roku 2020 Tomáš Chytil, farář v Ostravě-Polance.

5.2.3.1 Starokatolická církev

Vznikla v německém prostředí z hnutí odporu mj. proti dogmatu o papežské neomylnosti vyhlášenému na prvním vatikánském koncilu v roce 1870. Do prostoru rakouského Slezska neproniklo starokatolictví před první světovou válkou takovou měrou, aby zde vyvolalo potřebu vzniku organizační struktury. Starokatolické komunity se však tehdy vyskytovaly v Bohumíně a Frývaldově. Teprve v roce 1925 vznikla samostatná náboženská obec ve Frývaldově, která zanikla s odsunem německého obyvatelstva po druhé světové válce (Spurný, 2002, s. 221–226).

Obrázek 5.35: Interiér kostela slezského, resp. polského evangelického sboru Na Nivách v Českém Těšíně postaveného v letech 1931–1932 podle projektu Eduarda Davida

Zdroj: Soukromý archiv H. Wawreczky

Od roku 2005 v Českém Těšíně působila aktivní starokatolická diaspora pod patronátem farnosti v Šumperku, od roku 2020 se jedná o samostatnou farnost Český Těšín (Pindur, 2020b, s. 437).

V souvislosti s demografickými a politickými procesy v regionu především po druhé světové válce se ve sledovaném regionu setkáváme také s komunitami věřících dalších křesťanských církví, a to jak velkých a tradičních (např. pravoslavné), tak i menších či nově vznikajících (Nešpor a Vojtíšek, 2015).

5.2.4 Slezská identita v církvích

Máme-li se závěrem stručně zamyslet nad otázkou slezské identity v současném životě zdejších církví, pak konstatujeme, že s ohledem na slezskou reformační minulost i další vývoj je na první pohled zřejmě nejviditelnější a nejsilnější identifikace s ní u evangelíků, jedním z několika přímých dokladů je nejen název Slezské církve evangelické a. v., ale i těžiště její teritoriální působnosti, resp. rozmístění sborů či dalších církevních organizací (např. Slezská diakonie) na území historického Těšínska. Na slezské kořeny odkazují ve své tradici také zde působící menší protestantské církve, např. Luterská církev evangelická a. v. v České republice, Církve adventistů sedmého dne, Apoštolská církev či Církve bratrská. Naopak u věřících i členů římskokatolické církve má vnímání Slezska na jeho území spíše historické či teritoriální konotace a reminiscence (slezská patronka sv. Hedvika jako patronka ostravsko-opavské diecéze, zastoupení Opavy jako metropole českého Slezska v názvu aj.). Silněji je pocítováno u autochtonního obyvatelstva (Hlučínsko, Opavsko, Těšínsko), příp. příslušníků nových generací potomků poválečných osídlenců, kteří se již dokázali identifikovat se slezským teritoriem. Na slezský

Obrázek 5.36: Konfirmandky v Bystřici s místními pastory Karolem Michejdou a Franciszkem Buchwaldkem (22. září 1922)

Zdroj: Farní sbor SCEAV Bystřice

původ poukazují také některé zde dodnes působící ženské řehole, např. Kongregace sester Služebnic Nejsvětější Panny Marie bez poskvrny počaté (tzv. slezské sestry) či Kongregace milosrdných sester III. řádu sv. Františka (tzv. opavské).

5.3 Národnostní vývoj, identifikační nabídky a kolektivní identity

Na počátku 19. století se ve zřejmé souvislosti s napoleonskými válkami, ideami romantismu a dědictvím Velké francouzské revoluce začala v Evropě prosazovat národní hnutí vyzdvihující příslušnost k národu a vlasti jako novou stěžejní formu kolektivní identity. Toto hnutí bylo od druhé poloviny 19. století mimořádně silně spojeno s nacionalismem – specifickou integrační ideologií, v jejímž rámci získal národ prvořadé místo mezi velkými skupinami, k nimž se jedinec hlásí, ideologií, v níž emocionální vazba na národ a loajalita k vlastnímu národu stojí na prvním místě v celé škále vazeb a loajalit, ať už se týkají náboženství, dynastie, stavu, třídy, regionu, místa apod. Zatímco v západní Evropě byl koncept národa silně ukotven v teritoriální příslušnosti, tj. ve ztotožnění národa se státem (což dodnes dokládá i anglický termín pro státní příslušnost – nationality), středoevropský koncept národa byl založen na etnicko-jazykovém principu, pravděpodobně kvůli multietnickému prostředí, v němž se vyvinul, a kvůli sociálně nerovnému postavení jednotlivých jazyků, kterými se hovořilo (diglosie).

Moderní národy vznikly působením národotvorných procesů na etnické skupiny. Již etnická skupina měla určité vědomí sounáležitosti, tj. etnickou identitu, nicméně toto vědomí bylo mnohem slabší a méně plošné než u příslušníků národa. V průběhu 19. století se postupně zvyšoval okruh lidí, pro které byla národní identita důležitá, kteří byli aktivními konzumenty národní ideologie, cítili se být příslušníky národa a toto vědomí se promítalo i do jejich společ-

Obrázek 5.37: Skupinová fotografie osob v maskách při masopustu v Oborné (1929)

Zdroj: ZAO, SOkA Bruntál, f. Weiser Erwin, inv. č. CZ227201010//1850//1/3/3/2//31

čenského jednání. Zatímco v prvních dvou třetinách 19. století se aktivní účastníci národního hnutí rekrutovali zejména ze středních a částečně i vyšších vrstev společnosti, v posledních 20 letech předminulého století přineslo rozšiřování politické participace, spolčování a společenské komunikace zahrnutí dolních vrstev do národního společenství.

V multietnickém Rakousku spolu jednotlivá národní hnutí soupeřila o vliv a pozice, přičemž, řečeno sportovní terminologií, nevyrazila do tohoto klání ze stejné startovní pozice. S náskokem vyrazilo německé hnutí, avšak tento náskok se s postupnou liberalizací a demokratizací společnosti snižoval.

Slezsko mělo ze tří zemí Koruny české v době rozvoje národních hnutí a následně i nacionalismů nejsložitější pozici. V Čechách a v menší míře i na Moravě se jedno ze dvou tamních národních hnutí mohlo považovat za autochtonní. Idea moderního českého národa se opírala o etnosymbolický repertoár, odkazovala se na český národ (a jeho moravskou „větev“) a českou státnost existující od středověku, do jisté míry propojovala princip územní a jazykové příslušnosti (viz konfúzní adjektivum český, které se do němčiny podle kontextu překládá jako böhmisch nebo jako tschechisch). Oproti tomu do Slezska se všechna tři národní hnutí a všechny tři nacionalismy dostaly zvenčí. Ne každý historický územní celek mohl mít vlastní národnost pevně ukotvenou ve svém teritoriu. Slezsko je toho příkladem. Vlivem historického vývoje vlastně ani nedostalo šanci, aby si jeho obyvatelstvo vytvořilo vlastní identitu spojující teritorium s jazykem.

Hypotetická možnost vzniku státotvorného slezanství byla limitována již středověkým vývojem a z pohledu českých zemí de facto eliminována následkem první slezské války na počátku 40. let 18. století. V rámci habsburských držav totiž zůstal jen malý díl historického Slezska. Díl, který byla navíc tzv. moravským klínem mezi Odrou a Ostravicí sahajícím až k severnímu okraji Ostravska úplně rozdělen na dvě části. Od rakouského Slezska byla oddělena slezská metropole, jednoznačně nejvýznamnější dopravní, hospodářské a kulturní centrum – Vratislav. Právě z takových center se v 19. století vytvářela síť vazeb klíčových pro etablování národních

Obrázek 5.38: Žánrová pohlednice s výjevem z vesnického života (1920)

Zdroj: ZAO, SOKA Bruntál, f. Weiser Erwin, inv. č. CZ227201010//1850//1/3/3//4

hnutí. Nové správní centrum rakouského Slezska, Opava, bylo v evropském měřítku bezvýznamným provinčním maloměstem, z něhož mohly jen stěží vzejít silné identitotvorné impulsy.

Když se ve druhé polovině 19. století, hlavně v jejím závěru, jednoznačně prosadila národní identita jako nový vůdčí typ kolektivní identity, šance pro slezanství se už blížily nule, protože všechny tři národnosti obývající Slezsko vzhlížely k již etablovaným národním projektům – německému, polskému a českému. Zvenčí byly do Slezska infiltrovány všechny ideje moderního nacionalismu. Tehdejší národně uvědomělá společnost, ať česká, německá či s určitým zpožděním i polská, vyznávala vesměs nacionalismus tradičního ražení. Národní elity byly stále ještě spjaty zemským vlastenectvím a dynastickou loajalitou. Čeští i polští národní aktivisté uměli dobře německy, neboť znalost němčiny byla podmínkou pro získání vyššího vzdělání a tedy i prostředkem k sociálnímu vzestupu. V Opavě jako v německém městě se vzorem ve Vídni byla čeština vyhrazena pouze styku s nižšími vrstvami obyvatelstva, které byly hospodářsky i kulturně příliš slabé, než aby mohly pomýšlet na větší prosazení.

Rakouský dynastický stát stál nad národnostmi. Musel pochopitelně přihlížet k politické síle jednotlivých hnutí, a proto do jisté míry dopustil znevýhodnění těch neněmeckých, vcelku však zajistil prostředí, v němž se všechna hnutí mohla rozvíjet. Nikdy se zcela neztotožnil s národnostní identifikací jako s klíčovým prvkem a pod pláštěm jeho dynastického patriotismu se dařilo i jiným patriotismům, třeba zemským.

Rozpad Rakouska-Uherska a prosazení koncepce nástupnických národních (byť jen na papíře) států byla pro hypotetickou slezskou identitu smrtící. Dvacáté století Slezsku vůbec nepřálo. Vztáhneme-li to k české státnosti a českému Slezsku, i když se ve dvou etapách zjednodušila etnická situace – redukcí počtu polskojazyčného obyvatelstva rozdělením Těšínska po první světové válce a ještě daleko razantnější redukcí počtu Němců po druhé světové válce (spjaté navíc se zrušením menšinových práv pro zbylé Němce) – a československá státní moc se poté již nemusela obávat instrumentalizace slezanství k národně-politickým účelům (tedy k nějaké formě protičeského aktivismu), přesto vůbec nepodporovala povědomí o slezské historii a specifčnosti. Jinými slovy, kulturní politika státu byla velmi centralistická, pevně připoutaná ke (středo-)češtví. Za první republiky, kdy by udělení správní autonomie Slezsku bylo problematické kvůli převaze německojazyčného obyvatelstva v západním Slezsku a polskojazyčného obyvatelstva na východě, je tento centralismus z dnešního pohledu lépe obhajitelný než po roce 1945. Novým osadníkům západní části Slezska, kde došlo po druhé světové válce takřka k úplné výměně obyvatelstva, to pravděpodobně vůbec nevadilo. Nemohli si to ani uvědomit, protože ve Slezsku neměli kořeny.

Nejprve pojednáme o rakouském Slezsku a poté odděleně o malé části pruského Slezska, která se v roce 1920 stala součástí českého Slezska, a dostala název Hlučínsko. Separátní pojednání je nutné, neboť historický vývoj i mentalita lidí zde byly zcela odlišné od oblasti Jeseníků či Beskyd.

Vraťme se však nejprve do 19. století, tedy do doby, kdy obyvatelstvo západní části Slezska mluvilo německy, střední části Slezska česky či německy, a Těšínska převážně polsky. Na většině území východního Slezska se mluva lidu blížila více polštině než češtině (jednalo se o dialekt na pomezí polštiny a češtiny obohacovaný foneticky uzpůsobenými německými výrazy), na Frýdecku a poblíž Ostravice převažovala nářeční čeština, ve významnějších městech (Těšín, Bílsko) zněla i němčina, hlavně u vyšších vrstev. Stanovit jednoznačné národnostní rozhraní je kvůli přechodovému charakteru dialektů obtížné až nemožné. Situaci ještě zpestřila silná skupina migrantů s vysokou mírou analfabetismu.

Až do poloviny 19. století nebylo slezanství rušeno národnostními rozpory, navzdory existující jazykové rozrůzněnosti. Slezané byli až do 40. let 19. století považováni za jeden národ. Většina obyvatel Těšínska nepostrádala určité vědomí národní odlišnosti, avšak nepovažovala přihlášení se k některému ze stanovených jazyků za jednu ze svých priorit. Pro formování národní sounáležitosti měla rozhodující význam agitace a později změny státních hranic. Ve

Obrázek 5.39: Dožínky z Těšínska („žnivovka“) pořádané u příležitosti národopisné výstavy v Orlové, foto Josef Pateisky (1894)

Zdroj: Muzeum Těšínska, f. Fotografie, sign. H 15646_1

střední části Slezska sehrála klíčovou roli Opava, neboť tamní německá inteligence se díky svým kontaktům s Vídní a dalšími městy hlásila k německému národnímu projektu.

Zřejmým mezníkem je rok 1848, kdy zasáhla moderní národní diferenciaci a do „politiky“ vstoupily měšťanské vrstvy obyvatelstva. O obyvatele, hlavně ve východní části Slezska, začali bojovat národní aktivisté. Němce od Poláků a Čechů oddělily volby do Frankfurtu, poslancem frankfurtského parlamentu byl na Těšínsku zvolen ředitel arciknížecí komory Josef von Kalchberg. Na počátku revoluce 1848 ještě na Těšínsku čeští představitelé Jan Winkler a Arnošt Plucar spolupracovali s Poláky vedenými Ludwikiem Ernestem Kluckim či Stalmachem, avšak na Slovanském sjezdu v Praze vstoupili Paweł Stalmach a Andrzej Kotula do polsko-rusínské a ne do československé sekce a Stalmach tam hájil začlenění Těšínska do Haliče.

Právě rokem 1848 začala polská národní agitace na Těšínsku získávat navrch nad českou. Stalmach, Klucki a Andrzej Cienciąła stáli u zrodu polských novin nazvaných Tygodnik Cieszyński, jež byly po pár letech přejmenovány na Gwiazdka Cieszyńską. Přitom před revolucí 1848 měla určitý náskok česká agitace – už od roku 1842 existoval v Těšíně díky Winklerovi literární spolek Česká beseda. Publicisticky se snažili uplatnit i proněmecky (tj. profrankfurtsky) orientovaní šlonzakovci, již založili Nowiny dla ludu wiejskiego, které však na jaře 1849 zanikly.

Český národní projekt ve smyslu integrace Slezska do autonomní Koruny české neměl ve Slezsku v roce 1848 velkou přitažlivost. Jednak bylo české národní hnutí ve Slezsku teprve v plenkách, jednak nepočetnou českojazyčnou inteligenci ve Slezsku ani příliš nelákala idea podřízenosti Slezska Čechům. Podobalo se to situaci na Moravě, kde i političtí vůdci moravských Čechů hájili samostatnost Moravy jako provincie vedle Čech. Zcela rozhodně se proti projektu autonomní Koruny české postavili slezští Němci, jak je patrné například z pamětí Hanse Kudliča.

Po zmrazení bachovským absolutismem nastalo v 60. letech uvolnění. Ekonomická, vzdělanostní a kulturní převaha německví ve Slezsku se vlivem volebního práva zohledňujícího

majetek a vzdělání promítla i do převahy politické, která, na rozdíl od Čech a Moravy, přetrvala až do konce monarchie, neboť ji nedokázala eliminovat zde neexistující česká početní převaha.

V řadách inteligence se začal prosazovat nacionalismus. Její zástupci se stále cítili být i Slezany, pokud ze Slezska pocházeli, ale zároveň i Němci, Poláky či Čechy, a paralelně k tomu měli odlišné představy o budoucnosti „svého“ Slezska – v Německu, v autonomní Koruně české, či v obnoveném Polsku. Vyhraněnější identitou se zřejmě projevovalo německojazyčné obyvatelstvo, její projevy u polskojazyčného a českojazyčného obyvatelstva ještě nebyly tak jasné. Konfúznější národní identita přetrvala ve východním Slezsku, hlavně v oblasti uhelného revíru, až do 70. či 80. let 19. století, k čemuž přispěly i masové migrace za prací. Migranti se rekrutovali zejména ze zaostalých venkovských oblastí Pobeskydí a Haliče (z Haliče mezi lety 1880–1910 na 60 000 lidí). Kvůli těmto migracím došlo k dalšímu „rozmazání“ už tak nejasného jazykové rozmezí mezi polštinou a češtinou. Podobně jako v průmyslových oblastech pruského Horního Slezska se i v rakouské části vyskytovala Wasserpolnisch, vasrpolština, hornoslezské polské nářečí s německými (ve větší míře) a s českými jazykovými výpůjčkami. Její půvabné příklady známe z knihy Ladislava Pallase: „*Po polsku, tj. moja mutterspracha – Wielka mosz reisegeld? – Trzi marki. Wleś do zugu. – Fünf minuten jescze Aufenthalt. – In Kandrzin muszemy umsteigowac. – To mi przyslo komisch vor*“ (Pallas, 1970, s. 14). Z jazykového pohledu se nářečí užívané obyvatelstvem pruské a rakouské části Horního Slezska, a to především východně položených knížectví, od sebe nijak výrazně nelišilo. Jinak tomu bylo na Opavsku a Krnovsku, kde převažovala němčina. Určitým přechodovým územím bylo Hlučínsko – hlučínský dialekt měl k vasrpolštině velmi blízko a původní (tj. neodsunuté) obyvatelstvo dnešního Hornoslezského či Opolského vojvodství mu velmi dobře rozumělo.

V Těšínském Slezsku měla k „ryzí“ (tj. pruské) podobě vasrpolštiny nejbližší mluva obyvatel industrializovaných lokalit (Bohumín, Třinec, Fryštát), což je vysvětlitelné tím, že tamní dělníci přišli při kontaktu s německými řídicími kádry do styku s němčinou. V horských a podhorských oblastech mělo nářečí blíže k polštině, neboť německý jazykový vliv nebyl tak výrazný. Koncem 19. století se jazyk v hornických regionech (Karviná, Orlová, Petřvald) v souvislosti s haličskými migracemi opět více polonizoval, z čehož vyplývaly rozdíly v dialektu vzdálenostně velmi blízkých lokalit (např. „nehornický“ Bohumín versus asi 10 km vzdálená Horní Lutyně).

Národní elitou (dobově se používal krásný výraz národní výtečníci), která svou agitační činností spoluvytvářela národní povědomí obyvatel Těšínska, byli v polovině 19. století duchovní a po nich učitelé, postupně rostla úloha advokátů, notářů, úředníků, publicistů. Polské hnutí získalo ve východním Slezsku početnější základnu v období 1860–1880. Oproti hnutí českému mělo jednu podstatnou výhodu – zakořenění polských předáků v regionu. Zatímco pro českou národní pozici bylo klíčové přistěhovalectví, polští vůdci se většinou na Těšínsku narodili a byli s ním tedy úžeji spjati: Paweł Stalmach se narodil v Bażanowicích nedaleko Těšína, Jerzy Cienciąła v Mistrzovicích, Andrzej Cienciąła rovněž pár kilometrů od Těšína, Ignacy Świeży ve Velkých Kunčicích (Kończyce Wielkie), Jan Michejda v Albrechticích. Oproti tomu Jan Winkler byl rodákem ze Vsetína, Arnošt Plucar z Brna. O dost později, konkrétně od 80. let, působil na Těšínsku František Sláma, jenž pocházel z Chotěboře na Vysočině. Během svého soudcovského pobytu v Těšíně v roce 1882 začal poznávat Slezsko, jeho historii a tamní lid. V první polovině 80. let působil u krajského soudu v Těšíně další významný vlastenec, Věnceslav Hrubý, který pak po odchodu do Opavy posílil řady tamní české inteligence. Právě od 80. let 19. století česká nacionální aktivita ve Slezsku zesílila. V roce 1894 byly v Těšíně založeny české Noviny Těšínské (příliš pozdě, kdy již animozita českých a polských národních zájmů byla zřetelná), v roce 1898 Matice osvěty lidové, o dva roky dříve Občanská záložna. Nicméně na Těšínsku měla polská aktivita několik desetiletí náskok a kromě toho je třeba uznat, že většina tamního obyvatelstva měla z etnického hlediska blíže k Polákům než k Čechům.

Na Těšínsku docházelo v 70. letech k přeměně českých a polských obecných škol na tzv. školy utrakvistické, kdy ve vyšších třídách získávalo nad mateřským jazykem převahu vy-

učování v němčině. Zároveň však docházelo k odcizování české a polské politické reprezentace, když se jádrem sporu stalo zavádění polských bohoslužeb v obcích jazykově českých, a naopak bohoslužeb českých v obcích polských. V polském národním táboře se navíc rozhořel konfesijní spor mezi katolíky a protestanty, který mimo jiné zabránil Cienciałovi znovu obhájit poslanecký mandát v říšské radě, když musel ustoupit katolickému kandidátovi Świeżymu, který však mandát nezískal (Šústková, 2020, s. 589). Spor se uklidnil na konci 19. století.

Od roku 1880 přidalo Předlitavsko do sčítání lidu novou kolonku – obcovací řeč. Ta byla definována jako nejčastěji užívaný jazyk, všichni politici a národní aktivisté ji však považovali za surogát národnosti. Výsledky sčítání obcovací řeči bedlivě sledovali představitelé všech národností a vyjadřovali se k nim. Podle výsledků sčítání lidu 1910 bylo ve Slezsku: pět německých okresů (Opava-město, Bílsko-město, Frývaldov, Bruntál, Krnov; podíl menšin v nich nedosahoval 20 %); zcela vyrovnaný okres Opava-venkov (česko-německý); silně smíšený německo-český okres Frýdek-město s mírnou německou většinou; smíšený okres Bílsko-venkov se silnou polskou většinou; smíšený okres Fryštát s polskou většinou a rostoucí českou menšinou (oproti roku 1900 nárůst podílu české obcovací řeči o 13 %), smíšený okres Frýdek-venkov se silnou českou většinou a polskou menšinou, smíšený okres Těšín se silnou polskou většinou a německou menšinou, a konečně smíšený okres Bílovec se silnou českou většinou a německou menšinou.

V roce 1900 se z přítomného obyvatelstva rakouského Slezska hlásilo 44,7 % k německé obcovací řeči, 22 % k české a 33,2 % k polské. O 10 let později pak 43,9 %, 24,3 % a 31,7 %. Slezské okresy osídlené výlučně či převážně německým obyvatelstvem měly suverénně nejnižší porodnost (30,9 na 1000 obyvatel za období 1901–1905), kdežto slovanské okresy 42,4. Největší populační přírůsty měly politické okresy Fryštát a Frýdek následované bílským venkovským okresem, je tedy vcelku jasné, že největší porodností se vyznačovaly východní „polské“ okresy. Přesto ve srovnání údajů z roku 1900 a 1910 podíl německé obcovací řeči klesl jen velmi málo a podíl demograficky nejrychleji rostoucích Poláků dokonce klesl. Vzrostl jen podíl české obcovací řeči. Vysvětlením je ekonomická a politická síla Němců, která působila v asimilačním a germanizačním duchu, či alespoň v udávání německé obcovací řeči částí německého obyvatelstva kvůli přímému či nepřímému tlaku německých zaměstnavatelů a nadřízených, a ve stejné směru působící sociální převaha češtiny nad polštinou. Část středních technických kádřů uhelného revíru se identifikovala s češtvím a působila v tomto duchu i na své podřízené přicházející hlavně z Haliče či Pobeskydí (Herz, 1914, s. 6, 194, 195).

V některých průmyslových obcích východního Slezska docházelo při srovnání údajů z po sobě jdoucích sčítání lidu ke zcela mimořádnému kolísání podílu české a polské obcovací řeči. Například mezi lety 1890 a 1900 se z výrazné české menšiny v Dětmarovicích, Dombrové, Muglinově či Malých Kunčicích (dnes Kunčičkách) stala jednoznačná polská většina, obrátným směrem se situace vyvíjela v Orlové či v Rychvaldu. Podle výsledků sčítání 1910 byla v Kunčičkách, Dětmarovicích i v Muglinově výrazná česká většina, v Rychvaldu se poměr mluvčích obou jazyků vyrovnal. Byť tehdy docházelo k výrazným dělnickým migracím, můžeme vyloučit, že by se skladba populace proměnila tak radikálně. Je jasné, že z velké části bylo kolísání způsobeno tím, že titíž lidé uvedli v jednom sčítání lidu jako svou obcovací řeč polštinu a v dalším češtinu. Důležitou roli přitom hrál jazyk kázání v kostele (mohl se změnit), jazyk učování v místní škole či agitační působení předáků a dílovedoucích na dělníky.

Národní identita nemusela být a zřejmě ani pro nemalou část populace nebyla tak klíčová, jak se může zdát z četby dobových periodik, poslaneckých projevů či z brožur a letáků vytvořených národními organizacemi. Musíme brát v potaz, že tyto texty a projevy měly především agitační účel a že tedy zobrazovaly spíše kýžený než reálný stav věci. Na druhou stranu však můžeme vyloučit, že by většina populace byla národnostně zcela lhostejná a nevyhraněná. Hypoteticky by to bylo možné snad jen ve zcela odlehklých stagnujících regionech, ale ne v prostředí s rychle se rozvíjejícím hospodářstvím a intenzivní sociální komunikací. Pro řadu lidí byla

stále důležitá náboženská afilace, příslušnost ke stavu / sociální skupině, regionální či lokální identita. Jelikož však nežili izolovaně ve „skleníkovém“ prostředí, nutně se při různých příležitostech setkávali s národně-identifikačními impulzy – při volbách, manifestacích, slavnostech, spolkové činnosti, sčítání lidu, při pohybu ve veřejném prostoru měst (pomníky, názvy ulic), ve škole. Národní „infiltrace“ mohla být spojena i s konkrétní pomocí, například Nordmarka se angažovala v podpoře malozemědělců a malovýrobců, například v poskytování finanční podpory. Tím se odlišovala od elitářských liberálních spolků „staré školy“, které o prostého člověka neměly žádný zájem. Konkrétní pomoc nabízely i školské spolky všech tří národností, jež se rovněž identifikovaly s příslušným národním projektem, stejně jako spolky tělocvičné, záloženské či čtenářské.

Počátek 90. let 19. století se nesl ve znamení česko-polské politické spolupráce, kdy zástupci obou národností získali ve středním a východním Slezsku celkem šest mandátů v zemském sněmu. Poté ale následovala až do války trvající éra soupeření a nepřátelství, neboť polští zástupci nelibě nesli zvýšenou českou národní agitaci ve východním Slezsku, která měla hmatatelné výsledky (viz výsledky sčítání obcovací řeči 1910). Polské katolíky tehdy vedl Józef Londzin, rodák ze Zábřehu u Bílska, katolický kněz, poslanec zemského sněmu a říšské rady, amatérský historik a etnograf, od roku 1919 poslanec Sejmu a 1927–1929 starosta (polského) Těšína. Důležitou postavou polských luteránů byl pastor v Návsí Franciszek Michejda, rodák z Albrechtic.

Charakterizujme si rovněž Opavské Slezsko. Jak již víme, Krnovsko, Bruntálsko a Jesenicko byly téměř výlučně německojazyčné, na Opavsku se mísilo českojazyčné a německojazyčné obyvatelstvo. Přímou v Opavě německé obyvatelstvo převažovalo (jazykově) či dominovalo (ekonomicky a politicky). Jelikož však byla Opava zemským hlavním městem a nejdůležitějším kulturním a vzdělanostním centrem západního Slezska, působili čeští národní

Obrázek 5.40: Průvod slavnosti Slezská svatba pořádaný Svazem Němců v Jeseníku v roce 1936. Kočár veze nevěstu s jejím věnem, po stranách ji doprovázejí obě rodiny (1936)

Zdroj: ZAO, SOkA Jeseník, f. Sběrka obrazového a fotografického materiálu Státního okresního archivu Jeseník, sign. 51, poř. č. 107

aktivisté právě tam (či, možná přesněji, odtamtud). Na rozdíl od Těšínska se čeští vlastenci rekrutovali nejen z řad přistěhovalců, ale i z místních rodáků. Jednou z osobností pocházejících z regionu byl Antonín Vašek, rodák z Háje ve Slezsku, důležitá postava prvních česky tištěných novin Opavský besedník vycházejících v letech 1861–1865. Spoluzakladatelem listu byl Jan Lepař, jenž se narodil na Olomoucku. Oba působili jako středoškolští profesori na opavském gymnáziu a zcela „zapadají“ do obvyklého modelu, v němž prvními šířiteli národní ideologie byli příslušníci vlastenecky smýšlející inteligence, kteří se stali jejími aktivními konzumenty během svých studijních let v národnostně „vyspělejších“ prostředí. Jejich aktivity ale nebyly v opavské německé společnosti vítány a jistě přispěly k jejich přeložení do Brna, respektive do Prahy. Vyvrcholením prvního vzepětí českého aktivismu na Opavsku byl tábor lidu na Ostré hůrce 12. září 1869, jehož účastníci se vyslovili pro národní a jazykové požadavky v úřadování, školství a církevním životě.

Právě zmiňované opavské německé gymnázium se stalo klíčovým zemským intelektuálním centrem. V moravskoslezském guberniálním obvodu mu před rokem 1848 náleželo co do počtu studentů třetí místo. Jak tomu bylo i jinde, při gymnáziu vzniklo regionální muzeum, v tomto případě zemské (1814), v němž se místní německojazyčné elity snažily pěstovat zvláštní zemskou identitu, pochopitelně spojenou s němečtím a německou kulturou (Štaif, 2020).

V roce 1870 začal vycházet nový český list v Opavě, Opavský týdeník (1870–1912). Vedle Antonína Vaška, který do něj přispíval i po svém vynuceném odchodu z Opavy, stáli u jeho zrodu Jan Zaccpal a Vincenc Prasek. Zaccpal se narodil na Hané, Prasek nedaleko od Opavy. Významnou vzpruhou pro aktivity české inteligence bylo založení českého gymnázia v Opavě v roce 1883, neboť nabídlo pracovní příležitost několika vzdělaným mužům s českým vlasteneckým smýšlením. Jeho otevření se podařilo úsilím Matice opavské. U jejího založení v roce 1877 byl Prasek, jenž se stal prvním ředitelem nového středoškolského ústavu. Významným činovníkem Matice byl rodák z Mokřých Lazců Antonín Gruda, který byl farářem ve svém rodišti a poté v Kateřinkách.

Právě v Kateřinkách a v dalších českých obcích v okolí Opavy docházelo od 90. let k ostrým nacionálním konfliktům, což souviselo zejména s radikalizací německé komunální politiky v Opavě, jejíž otěže převzali po liberálech nacionálové. Radikalizace byla výsledkem jednak pocitu ohrožení německé politické reprezentace v celém Předlitavsku, která ztrácela dosud hegemonní postavení, jednak rozšiřování politického práva, neboť nacionální hesla představovala vhodné pojivo, kterým bylo možno stmelit sociálně a kulturně nesourodý konglomerát potenciálních voličů. Koncem roku 1905 se opavská obecní rada ve shodě s počinem svých předchůdců před 53 lety usnesla, že Opava je německé město a tento charakter musí být zachován a že výlučným úředním a jednacím jazykem městské obce Opava je němčina, přičemž jinojazyčná podání a přípisy nebudou zohledňovány a přijímány k úřednímu jednání, pokud současně nebude přiložen autentický překlad do němčiny (Rataj, 2016, s. 90). Slezská zemská samospráva a radnice klíčových měst (Opavy, Těšína, Bílska, Krnova) byly v německých rukou. Starostové největších měst, často se rekrutující z řad sociální skupiny inteligence (nejčastěji právníci, dále třeba lékaři či notáři), byli zároveň, vedle šlechtických velkostatkářů, zemskou politickou elitou, neboť obsazovali poslanecká místa v zemském sněmu i v říšské radě. V 60. až 80. letech 19. století se hlásili k liberálnímu politickému proudu, poté se politická scéna nacionalizovala, hlavně v Opavském Slezsku, kde otěže přebrali umírnění nacionálové (třeba v Opavě, kde se v roce 1892 stal starostou Emil Rochowanski), nebo nacionální radikálové. K Schönererovým všenněmcům se hlásil třeba krnovský rodák Karl Türk, jenž působil jako lékař Holčovicích. Uspěl v zemských i v říšských volbách.

S rozšířením volebního práva do říšské rady (1897, 1905) vzrostl i význam dalších politických uskupení, zejména sociální demokracie. Kupříkladu v Opavě byla v roce 1892 založena sociálně demokratická organizace Sozialdemokratischer Arbeiterverein. Zakladateli se stali vedle Němců rovněž dva Češi z Kateřinek – zednický tovaryš Konrad Binčík a laborant Böhm

(Rataj, 2016, s. 92). Tiskovým orgánem německých sociálních demokratů ve Slezsku se staly noviny *Schlesische Volkspresse*. I sociálně demokratické organizace, které nejdéle pracovaly na nadnárodním principu, se v posledních předválečných letech nacionalizovaly. Kupříkladu centralistické křídlo v české sociální demokracii se dostalo vůči autonomistům do zcela minoritního postavení. Poslanecký mandát centralisty Petra Cingra v Polské Ostravě byl čestnou výjimkou.

Ve volbách do říšské rady v roce 1907 získali z celkem asi 120 000 odevzdaných hlasů v tisících: 22 němečtí sociální demokraté, 13,2 němečtí národní liberálové (*Deutsche Volkspartei*), sedm němečtí liberálové, šest němečtí agrárníci, 3,2 němečtí radikální nacionalisté, 2,7 němečtí křesťanští sociálové; 15,5 polští sociální demokraté, 12 polští katolíci, 4,1 polští agrárníci; 10,8 česká národní strana, 10,3 česká sociální demokracie; 10,4 česká a polská sociální demokracie (v polskoostravském volebním obvodu, kde zvítězil Cingr hlasy Čechů i Poláků). Čísla dokazují sílu sociální demokracie (ve volbách do zemského sněmu se vinou restriktivního volebního práva nemohla projevit) a národních stran, ve srovnání s Moravou menší vliv agrarismu a hlavně katolicismu (křesťanští sociálové se významněji prosadili jen v polském táboře). V případě katolicismu však mohou být výsledky v českém táboře zavádějící, neboť vinou slabého postavení české politiky nedošlo k takové diferenciaci jako třeba na Moravě a katolické uskupení zůstalo integrováno v rámci národní strany.

České národní hnutí na Opavsku (stejně jako polské na Těšinsku) bylo v posledních desetiletích existence monarchie posíleno i tím, že se několik jeho předních představitelů dostalo za některou z venkovských kurií středního Slezska do slezského zemského sněmu a mohlo tam artikulovat politické a jiné požadavky svého národa. Z uvedených osobností se stali poslanci Věnceslav Hrubý (1890–1909 za venkovskou kurii Frýdek–Bohumín) i Antonín Gruda (1890–1902 za venkovskou kurii Opava–Bílovec). Z dosud nejmenovaných uvedme alespoň Františka Stratila, rodáka z Olomoucka činovníka Matice opavské a slezského odboru Národní rady české v Opavě (1889–1911 za venkovskou kurii Opava–Bílovec), a Rudolfa Gudricha, rodáka z Hrabyně, učitele v Kylešovicích, vášnivého dobrovolného hasiče (1909–1918 za venkovskou kurii Opava–Bílovec). Stratil se v Opavě usadil v roce 1880 a založil si advokátní praxi.

Jednotlivá národní uskupení a v rámci nich jednotlivé politické proudy měly vlastní tiskové orgány, což není překvapivé už vzhledem k tomu, že právě kolem novin a klíčových spolků se politické strany formovaly. Například v Opavě byly vydávány, kromě již zmíněného českého Opavského týdeníku a sociálně demokratické *Schlesische Volkspresse*, německé listy *Troppauer Zeitung* (liberální, za první republiky pod názvem *Deutsche Post*), *Freie schlesische Presse* (nacionálnější), *Deutsche Wehr* (radikálně nacionální). Liberální, nacionální a v posledních předválečných letech v trochu umírněnější podobě i sociálně-demokratické a křesťansko-sociální noviny používaly národní slovník, národní diskurz, agitovaly pro národ a nacionální optiku pohledu na události. Listy sociálnědemokratické přidaly národní slovník k primárnímu slovníku třídnímu, noviny křesťansko-sociální ke katolickému.

Rozhodnými zastánci německého liberalismu byly židovské elity. Od poloviny 19. století počet židů v rakouském Slezsku soustavně rostl (jen díky migracím haličských židů na Těšinsko, v západním Slezsku počet židů klesal). Nejpočetnější židovskou minoritu zaznamenala v roce 1910 nejvýznamnější slezská města: Bílsko (3 024), Těšín (2 112) a Opava (1 112), což není překvapivé (Spyra, 2020, s. 856). Na přelomu století se židé dostali do obtížné pozice, neboť polský, český i německý nacionalismus se vůči nim ostře vyhraňoval a německý liberalismus ztrácel pozice, hlavně v západním Slezsku.

Vedle českého, německého a polského nacionalismu se ve východním Slezsku v posledních letech před první světovou válkou snažilo uplatnit i hnutí šlonzakovců. Reprezentovala ho Slezská lidová strana, jejímž tiskovým orgánem byly noviny *Ślązak*. Čelným představitelem byl Josef Koždoň (polsky Józef Koždoń), rodák z Horní Líštné působící jako učitel ve Strumeni a posléze ve Skočově. Koždoň odmítal polský patriotismus, snahy o připojení Těšínska k Haliči.

Obcovací jazyk jako kritérium uplatněné při sčítání lidu respektoval, ale otázku jazyka nepovažoval pro národnost za klíčovou. Domníval se, že těšínské autochtonní obyvatelstvo se nepovažuje za Poláky, díval se spatra na migranty z Haliče, jež měl za kulturně zaostalé. Vyšší úroveň východního Slezska ve srovnání s Haličí podle něj vyplývala z dlouhodobého kontaktu s německým prostředím. Proto se slezský venkovan nebrání vlivu německé kultury a němčiny vůbec a rád posílá děti do německých škol, aby se naučily německy, neboť ví, že z Haliče mu nepříjde žádný pokrok. Před první světovou válkou hájil Koždoň, od roku 1907 i jako poslanec zemského sněmu, program spolupráce s Němci a oddanosti monarchii (Pallas, 1970, s. 55; Gawrecká, 2010, s. 1–2). Zjevným hendikepem Koždoňovy ideje zvláštní slezské národnosti bylo teritoriální omezení jeho příznivců jen na východní Slezsko, kde navíc vedl boj s představiteli polských uskupení hlásajících polskost území a jeho obyvatel.

Pocit regionální sounáležitosti před Velkou válkou existoval zjevně u všech etnik ve Slezsku – prostý obyvatel východního Slezska považoval za Slezsko zpravidla Těšínsko, Slezan ze západu Opavsko (Gawrecki, 2003, s. 258). Rozvoj dolování uhlí a hutnictví v Těšínském Slezsku a přilehlém moravském klínu způsobil, že ve druhé polovině 19. století východní rakouské Slezsko svým významem jednoznačně převýšilo jeho část západní. Po druhé světové válce se tento rozdíl ještě prohloubil v souvislosti s komunistickým důrazem na těžký průmysl a s odsunem Němců.

Konec první světové války znamená zásadní přelom. Monarchie se hroutila, v očích většiny obyvatelstva ztratila v důsledku utrpení prožitého jak vojáky, tak civilním obyvatelstvem svou legitimitu. Ne za vše si mohla sama, ale lidé potřebovali po letech těžkého válečného strádání viníka a hlavně důvěru, že v novém režimu bude automaticky lépe. Na území rakouského Slezska, respektive na některé jeho části, si dělaly nároky německý, polský i český nacionalismus.

Existence československého státu se okamžitě od jeho vyhlášení koncem října 1918 opírala o podporu západních mocností, avšak přesné stanovení hranic mělo být řešeno až na mírové konferenci. Českoslovenští představitelé si pro nový stát nárokovali celé země Koruny české v historických (předlitavských) hranicích a navíc, hlavně z ekonomických a strategických důvodů, i některá menší území za nimi (Ratibořsko, Rybnicko, Kladsko). Zejména německé obyvatelstvo a jeho vyspělá politická reprezentace se začleněním do státu, v němž by bylo národní menšinou, nesouhlasilo. Proto čeští Němci reagovali na 28. říjen 1918 vyhlášením čtyř samostatných provincií, jež se měly stát součástí nového Německého Rakouska. Jednou z těchto provincií byl Sudetenland s centrem v Opavě. Zahrnoval německojazyčné oblasti středního a západního Slezska, přilehlé moravské oblasti (Kravařsko a Hřebečsko) a úzký pás Podorličí. Zemským hejtmanem se stal Opavan Robert Freissler, právník a v letech 1911–1918 slezský poslanec říšské rady za Německou nacionální stranu. Deklarované připojení k Rakousku bylo zjevně neupřímné, neboť Sudetenland neměl s Rakouskem společnou hranici. Jeho představitelé ve skutečnosti doufali v připojení k německému Slezsku, což však nechtěli otevřeně přiznat, neboť si uvědomovali, že vítězné mocnosti nepřipustí jakékoliv územní zisky poraženého Německa.

Sudetenland měl, stejně jako zbývající tři provincie, jen jepičí život, neboť koncem listopadu československá vláda po bezvýsledných vyjednáváních s představiteli těchto provincií nařídila jejich vojenské obsazení. To se odehrálo celkem poklidně, obyvatelstvo zbídačené dlouhým válečným strádáním si přálo hlavně klid, obnovení řádného zásobování a návrat života v důstojných podmínkách. Nevole k československému státnímu zřízení se projevila až se zpožděním a podle zprávy jednoho německého důstojníka souvisela s určitými akty šikanózního jednání čs. vojáků a úřadů vůči německému obyvatelstvu (Maurer-Horn, 1997, s. 52–53). Opava byla obsazena 18. prosince. Na jaře 1919 se situace v německojazyčných oblastech ještě jednou vyostřila. V Rakousku se konaly první parlamentní volby. Političtí představitelé českých Němců, kteří považovali „svá“ území za vojensky okupovaná, ale nikoliv za součást Československa, vyhlásili z Rakouska tyto volby i pro Sudety. Československá vláda uspořá-

dání voleb zakázala. V řadě měst se proti tomu demonstrovalo a vyhrocená situace vyústila na několika místech do střetů, v nichž československá armáda reagovala až příliš razantně. Výsledkem bylo několik desítek mrtvých, včetně žen a dětí. Největší počet obětí si vyžádaly události v severočeské Kadani, velmi tragickou dohru měla i demonstrace v moravském Šternberku. Od té doby si Němci v českých zemích připomínali 4. březen jako den březnových padlých, *Der Tag der Märzgefallenen*.

Velmi složitá byla i situace ve východním Slezsku. K projektu znovuoobnověného polského státu se hlásili i političtí představitelé polského lidu na Těšínsku. Připojení k Polsku mělo být snadno proveditelné, neboť polský stát si nárokoval i bohaté uhelné oblasti pruského Horního Slezska, čímž by s Těšínskem neměl společnou jen východní hranici, nýbrž i hranici severní. Poláci chtěli polskojazyčné území, tedy většinu Těšínska. Orgány vznikající československé a polské moci, Zemský národní výbor (ZNV) a Národní rada Knížectví těšínského (RN), podepsaly v Orlové 2. listopadu 1918 prozatímní dohodu. Podle ní měl frýdecký politický okres a obce s českou správou na Fryštátsku (6) spravovat ZNV, zbytek území RN.

Koncem ledna 1919 však situace na Těšínsku eskalovala do podoby otevřeného vojenského konfliktu. Spouštěčem byly opět volby, tentokrát do polského Sejmu, které polská vláda vypsalas nejen pro území Těšínska spravované jejími orgány, nýbrž i pro území pod českou administrativou. Vypsání voleb na území, o jehož příslušnosti měla teprve rozhodnout mírová konference, bylo porušením prozatímní dohody. Československá vláda reagovala vysláním vojenských jednotek do Polskem obsazených oblastí Těšínska. Vypukla krátká sedmidenní válka. Československé jednotky vedené podplukovníkem Josefem Šnejdárkem překročily 23. ledna 1919 demarkační linii, zajistily klíčovou železniční trať Bohumín – Těšín – Jablunkov a obsadily většinu Těšínska. Poslední boje v okolí Skočova skončily 30. ledna. Plánovaný útok na město již československé jednotky neuskutečnily, protože západní mocnosti si nepřály es-

Obrázek 5.41: Josef Koždoň (1873–1949, stojící na tribuně). Snímek pořízený během slavnostního poklepu základního kamene českotěšínského českého gymnázia 26. června 1932, na křesle s městským znakem sedí ministr školství a národní osvěty Ivan Dérer

Zdroj: Muzeum Těšínska, fond Fotografie, sign. F 14550

kalaci konfliktu, hlavně ne v době, kdy z východu hrozilo sovětské Rusko – zrovna začínala polsko-sovětská válka. Proto bylo mezi Československem a Polskem podepsáno příměří a v únoru 1919 byla stanovena nová demarkační linie. O vedení hranice měl rozhodnout plebiscit, k němu však nakonec nedošlo a hranici platící dodnes stanovila velvyslanecká konference dne 31. července 1920.

Postava Josefa Šnejdárka budí v kruzích polských nacionalistů na Těšínsku emoce dodnes, což ukázala diskuze kolem jeho pomníku vzniklého iniciativou Československé obce legionářské u Bystřice. Šnejdárkův pomník byl po instalaci poničen vandaly.

Sousední území Horního Slezska, na němž proběhly tři série konfliktů mezi polskými a německými bojůvkami (1919, 1920, 1921), bylo navzdory výsledkům plebiscitu v březnu 1921, ve kterém tři pětiny obyvatelstva hlasovaly pro Německo, rozděleno. Třetina území, ale území se značnými zásobami uhlí a s polovinou hornoslezské populace, připadla Polsku.

Obrázek 5.42: Pomník Maryčky Magdoňové, autor akademický sochař Augustin Handzel z Ostravy

Zdroj: ZAO, SOkA Frýdek-Místek, f. Archiv obce Staré Hamry, poř. č. s279_2

Šlonzáci Josefa Koždoně se snažili po první světové válce prosadit myšlenku samostatného slezského státu. Měřeno nerostným bohatstvím a průmyslovou základnou by vznikl velmi bohatý stát, nicméně slezský projekt nezískal podporu mocností. Poté se Koždoň a jeho příznivci rozhodli podporovat raději Československo než Polsko a zasazovali se o připojení celého historického Těšínska k ČSR. Není tedy divu, že po rozdělení Těšínska mezi oba státy bylo v polské části šlonzácké hnutí potlačeno a Slezská lidová strana tam byla zrušena. Hnutí tím přišlo o nejsilnější základnu, která se nacházela v Bílsku a ve Skočově. Naopak v československé části si slezský zemský prezident Šrámek cenil protipolského smýšlení Koždoně, jenž se stal členem Slezské zemské správní komise a v roce 1923 i starostou Českého Těšína (Gawrecki, 2014, s. 3).

V únoru 1920 byla z území bývalého pruského Slezska vyčleněna jižní polovina Ratibořska a připojena k ČSR. Na tomto území, zvaném od této chvíle Hlučínsko, žilo katolické obyvatel-

Obrázek 5.43: Slavnostní odhalení pomníku Maryčky Magdoňové 14. srpna 1933 – řečník bývalý ministr financí Dr. Karel Engliš

Zdroj: ZAO, SOkA Frýdek-Místek, f. Archiv obce Staré Hamry, poř. č. s279_3

stvo hovořící nářeční češtinou (moravštinou) obohacenou o výrazy přejaté z němčiny. O Hlučínsku pojednáme ve zvláštním oddíle podrobněji. V Německu zůstalo 23 moravských obcí se zhruba 10 200 moravsky mluvícími obyvateli v hlubčickém okresu a sedm moravských obcí s 8 224 Moravci v okresu ratibořském. Asi třítisícová menšina Moravců žila v okolí Střelína. Zásadní změna nastala po roce 1945: česká menšina v německém Slezsku byla podstatně oslabena dvojí emigrací (zpět do Čech a do Německa) a v druhé generaci nastal silný asimilační proces (Pallas, 1970, s. 42, 43).

Politika československého státu na Těšínsku byla protipolská. Československá republika sice musela respektovat dohodu o ochraně práv národnostních menšin a zachovat polské školy a spolky a dvojjazyčné úřadování v oblastech s výrazným zastoupením polské populace, zároveň ale využila každé příležitosti k posílení pozic české (respektive v dobovém pojetí československé) národnosti. V uhelném revíru k tomu mohla využít snah tisíců lidí získat československé státní občanství. Po vzniku ČSR se cizinci stali všichni, kdo neměli domovské právo v některé obci Československé republiky, a to včetně těch, kdo domovskými příslušeli do některé země bývalé monarchie. Na Těšínsku to bylo 37 211 lidí, z toho téměř 21 000 v okresech Slezská Ostrava a Fryštát, byli to především Haličané. Značná část imigrantů z Haliče dříve o domovské právo neusilovala, i když v regionu už řadu let žili. Výnos o přistěhovalcích uváděl: „*bude třeba dbáti zvláštní opatrnosti, aby se do československého státu nenastěhovaly osoby z důvodů politických neb hospodářských nevítané nebo nepohodlné.*“⁵⁷ Při vyhodnocování žádosti o čs. občanství měly být „podrobně a svědomitě“ zjišťovány majetkové poměry žadatele, dále jak se uchazeč choval k zájmům československého národa před 28. říjnem 1918, jak se choval po 28. říjnu k zájmům republiky a to, zda by státu jeho přijetím nevznikla nějaká „újma neb škoda“.

Žadatelům záleželo zejména na vlastním materiálním postavení a existenci. Většina z nich evidentně věděla, co se od nich očekává – ne náhodou se z těchto cizinců ve sčítání lidu v roce 1921 přihlásilo 10 171 k československé národnosti a 2 472 ke kategorii Šlonzák/Čechoslovák (k tomu viz dále). Tuto skutečnost nelze vysvětlit jinak, než jako snahu mnohých cizinců o dosažení československého občanství, již přihlášení k české, slovenské nebo „šlonzácké“ národnosti mělo napomoci. Ti, kdo udělování rozhodovali, byli přesvědčeni, že prosazují státní a národní zájmy. Šance na získání občanství se rapidně snižovaly i u žadatele žijícího ve „spořádaných poměrech“ a majícího práci, pokud se jednalo o aktivního člena polského národního hnutí, jenž byl členem polských spolků a posílal děti do polské školy. Nejprísnější byly úřady ke komunisticky smýšlejícím žadatelům. V takovém případě nestačilo ani posílání dětí do české školy, snášenlivost a dobré pracovní výkony, nebo dokonce ani účast v plebiscitních šarvátkách na české straně (Kadlec a kol., 2016, s. 98–101).

Počet tříd a hlavně žáků v polských školách na Těšínsku klesal. Zatímco v roce 1918 existovalo v budoucí české části Těšínska 102 škol s 330 třídami a 21 824 žáky, v roce 1930 statistika napočítala 90 škol, 282 tříd a pouze 10 429 žáků. Polští aktivisté nesli nelibě české menšinové školy vznikající i v ryze polských obcích. Například v podhorské obci Tyra byly v roce 1921 napočítány jen čtyři osoby české národnosti, ale již v roce 1927 zde navštěvovalo novou českou obecnou školu 50 žáků (Kadłubiec a kol., 1997, s. 20, 189).

Naopak proti polskému školství a proti udělování čs. občanství Polákům na Těšínsku ingerovala Slezská matice osvěty lidové jakožto česká nacionální nátlaková organizace.

Reálný úbytek počtu Poláků na území ČSR byl, kromě rozdělení Těšínska, jedinců bez státního občanství a asimilačního tlaku na polskojazyčné obyvatelstvo, doprovázen i poklesem, který „vykouzlila“ nová statistická praxe uplatněná ve sčítání lidu 1921 i 1930. Obyvatelstvo Těšínska dostalo možnost se zapsat jako Šlonzáci, přičemž se rozeznávali Šlonzáci orientovaní československy (Šlonzák-Čechoslovák), polsky (Šlonzák-Polák) a německy (Šlon-

⁵⁷ ZAO, f. Policejní ředitelství Moravská Ostrava, prez. 1919, k. 197. Výnos ministerstva vnitra o udělování státního občanství z 24. ledna 1919.

zák-Němec). Podle druhé části složeniny byly sčítané osoby zapisovány k příslušné národnosti, takže ve výsledné statistice se šlonzácká národnost vůbec neobjevila. Tuto praxi lze stěží nazvat jinak než cílenou manipulací či podvodem na obyvatelstvu (o způsobu statistického vyhodnocení nevěděl) spáchaným z důvodu politického zájmu a zcela v rozporu s obecnými pokyny ke sčítání lidu, v nichž se přímo uvádělo, že národnost nesmí být zaměňována s teritoriální příslušností. Důvody tohoto nesystémového kroku jasně odhaluje vyjádření prezidenta Zemské vlády slezské Šrámka 14 dní před sčítáním lidu 1921: „Šlonzácká národnost ve skutečnosti žádná neexistuje. Šlonzáckou národnost vykonstruoval Koždoň a sloužil mu pojem ten jako jeden z obranných prostředků proti Polákům. Rozeznávají se Šlonzáci orientovaní polsky, německy a česky. Největší část Šlonzáků orientovaných polsky připadla polské republice, pouze asi 1/5 připadla k Republice československé [...] Šlonzáci orientovaní česky zapíší se do sčítacího archu, resp. dají se zapsati do popisného archu s národností českou. Jinak by tomu bylo u Šlonzáků orientovaných polsky a německy. Bude-li těmto poslednějším bráněno, aby udávali národnost šlonzáckou, jest nebezpečí, že se zapíší jako Poláci. Doporučuje se proto, aby zápis šlonzácké národnosti nebyl pozastavován a až bude statisticky zpracován dotýčný materiál a sezná se, kolik těchto 'Šlonzáků' ve skutečnosti je, bude času dosti rozhodnouti, zdali vzhledem na vyšetřený počet mají býti vykázáni jako Šlonzáci anebo ne.“⁵⁸

Šrámek referoval o této věci ministerskému předsedovi a docílil svého. Obdržel odpověď, že podle § 8 poučení ke správnému vyplnění formuláře sčítání lidu nesmí být národnost zaměňována za příslušnost k určitému území, tedy je nepřipustné uvádět jako národní příslušnost Hanák, Slezan. Zapsání šlonzáctví ve Slezsku bylo oproti tomu povoleno a ministerstvo vnitra žádalo, aby byly v tomto duchu instruovány sčítací orgány. Nikde nebylo vysvětleno, proč je termín Slezan považován za teritoriální příslušnost a ne za národnost, kdežto termín Šlonzák nikoliv. Koždoňova Slezská lidová strana (Śląska Partia Ludowa) vydala 11. února ke sčítání lidu zvláštní rezoluci (Śląska Partia Ludowa w sprawie spisu ludności. Cieszyn 11. února 1921). Uvádělo se v ní, že výrazem Ślązak se vyjadřuje sounáležitost k jedné z národností bydlících v zemi, což každý uvede v souladu s pravdou a se svým svědomím a přesvědčením. V rezoluci se zdůrazňovala loajalita ke státu, přičemž termínem Ślązak se měla vyjádřit kmenově odlišná kulturnost.

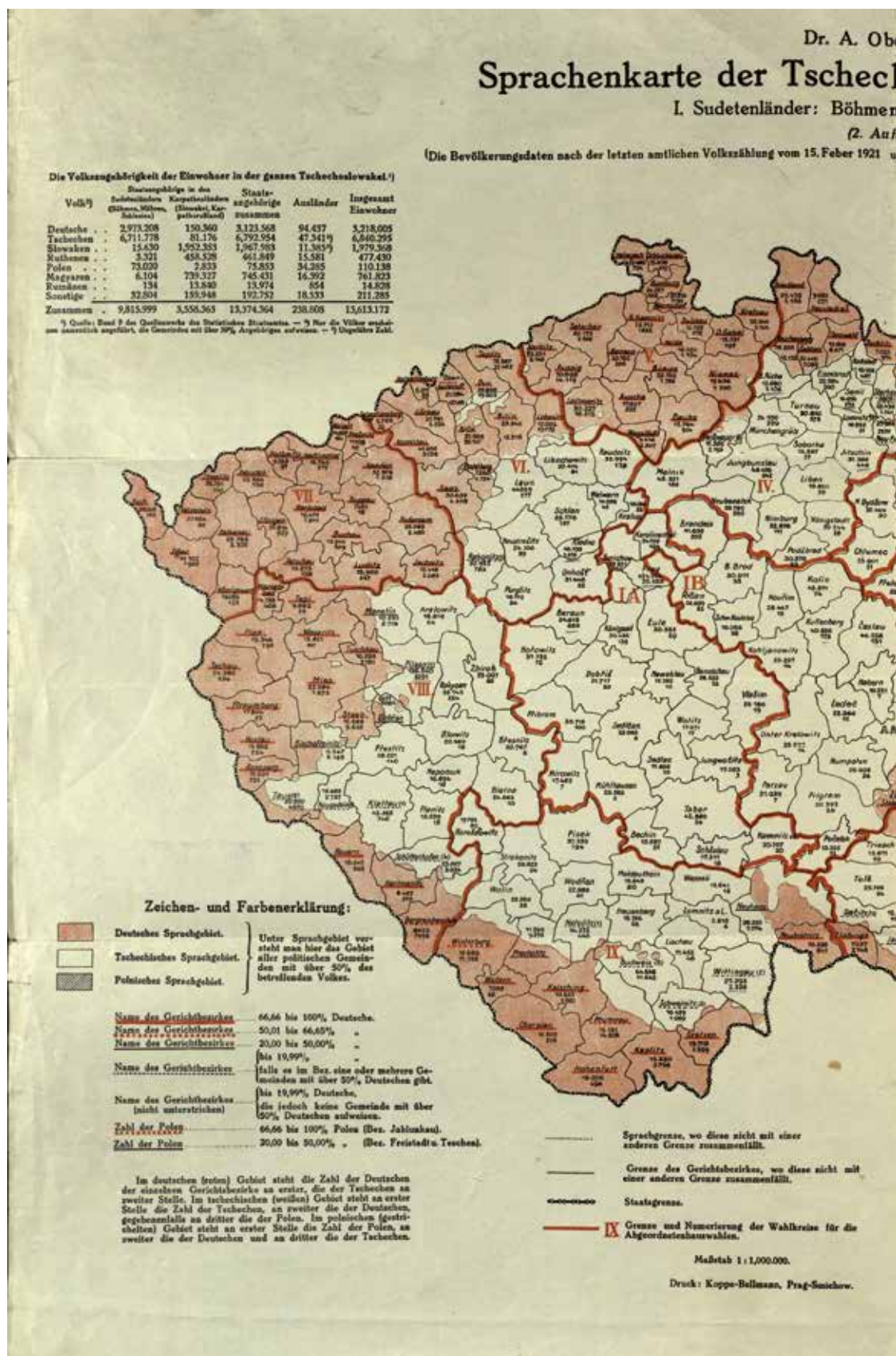
Kategorie Šlonzáků byla tedy ve sčítáních lidu zneužita ke statistickému snížení počtu příslušníků polské národnosti. Z celkem 47 000 zapsaných Šlonzáků bylo 24 000 zapsaných jako Šlonzáci-Čechoslováci, tedy statisticky k československé národnosti. Polská národnost byla zapsána u necelých 22 000 Šlonzáků a německá u 1 400. Podíl Šlonzáků byl výraznější v okresech, kde žilo trvaleji usídlené obyvatelstvo, než v okresech s větším přistěhovalectvím. Také stoupenci Koždoňovy Slezské lidové strany se rekrutovali hlavně z usídleného obyvatelstva, které mělo k přistěhovalcům spíše nevlídný až nepřátelský vztah. Předválečné volby ukazují, že stoupenců Koždoně bylo v pozdějším polském Těšínsku více než v pozdějším československém Těšínsku (Gawrecki, 2014, s. 1–9; Kadlec a kol., 2016, s. 98–101).

Na snížení počtu Poláků na československém Těšínsku měly nesporný vliv i jejich odchody, ať již dobrovolné, nebo nucené, v prvních poválečných letech do Polska. Literatura odhaduje jejich počet na 12–14 000 (Kopeč, 1989, s. 74; Wanatowicz, 1994, s. 161).

V následujícím sčítání lidu v roce 1930 vyšel československým úřadům záměr snížit počet Poláků zavedením šlonzácké národnosti až tak dobře, že se ministerstvo vnitra bálo zveřejnit údaj o počtu Poláků, který byl zjištěn při sčítání lidu na Těšínsku. Bylo totiž napočítáno jen 70 836 Poláků včetně Poláků-Šlonzáků a Šlonzáků (v roce 1921 68 261 Poláků). Státní úřad statistický byl toho názoru, že přírůstek pouhých 2 575 Poláků je s ohledem na vysokou polskou natalitu nízký a vědecky zcela neobhájitelný. Československé úřady se nakonec rozhodly

⁵⁸ NA Praha, f. Ministerstvo vnitra – Stará registratura, inv. č. 1913, k. 246, úřední připomínka – zápis šlonzácké národnosti do sčítacích listin z 29. ledna 1921.

Obrázek 5.44: Jazyková mapa Československé republiky, zachycen stav podle sčítání obyvatelstva z 15. února 1921, autor Albin Oberschall, vydal Deutschpolitischen Arbeitsstelle, Praha (rok 1926, druhé vydání)

erschall's
tschoslowakischen Republik.

, Mähren und Schlesien.

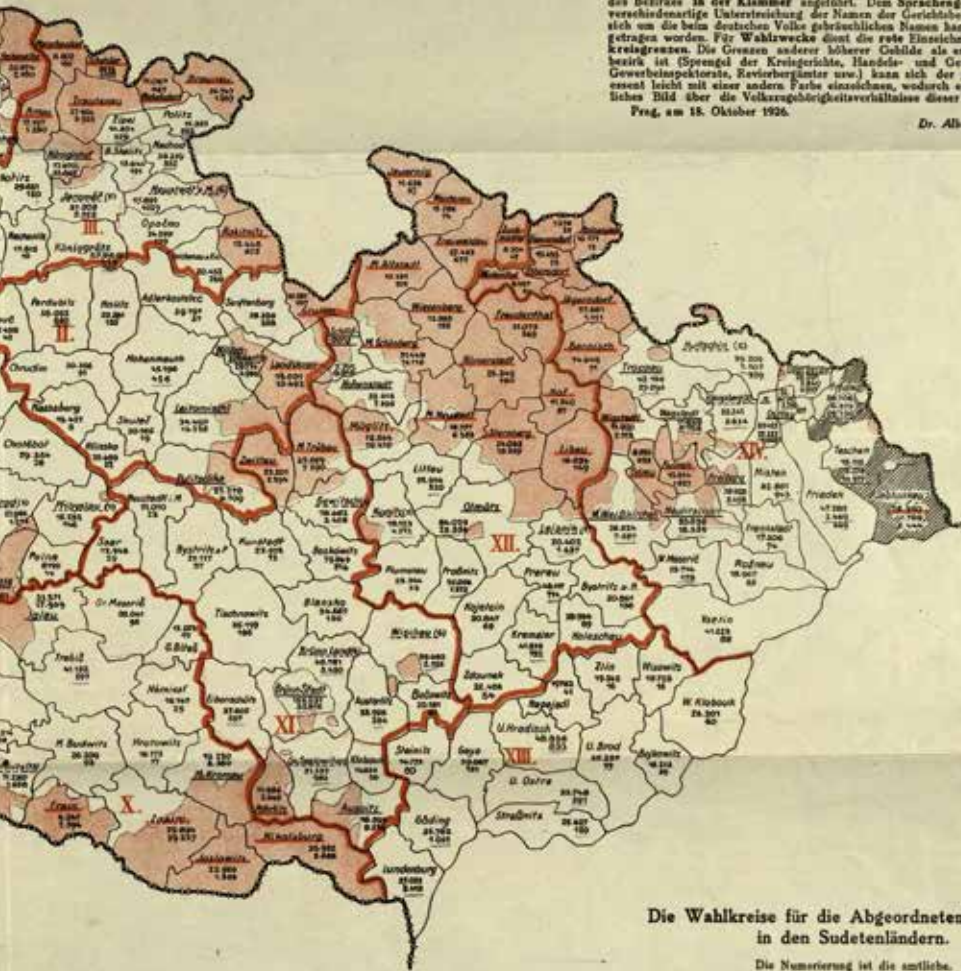
(age)

zw. nach dem amtlichen Gemeindeflexikon für Böhmen u. dem für Mähren-Schlesien.)

Vorwort zur 2. Auflage.

Zweck der Karte ist, schnell und möglichst genau, so gut dies technisch möglich ist, über das Sprachgebiet der Sudetendeutschen, der Tschechen und Polen diese Völker selbst und dann andere zu unterrichten. Bilden eine oder mehrere deutsche Gemeinden (nicht Ortschaften) innerhalb des tschechischen oder polnischen Sprachgebietes eine Insel, so erscheint diese ebenfalls wie beim geschlossenen deutschen Sprachgebiet durch Rot gekennzeichnet. Tschechische Inseln innerhalb des deutschen oder polnischen Sprachgebietes wurden weiß belassen. Um niemandem im Unklaren zu lassen über die Zahl der Deutschen und Tschechen im östlichen Zipfel von Mähren-Schlesien auch noch über die der Polen) in jedem Gerichtsbezirk, so ist diese amtliche Zahl genau angegeben. In den tschechischen Bezirken, in denen es eine oder mehrere deutsche Gemeinden gibt, ohne daß die Gesamtzahl der Deutschen wenigstens 20% der Staatsangehörigen dieses Bezirkes erreicht, ist die Zahl der deutschen Gemeinden neben dem Namen des Bezirkes in der Klammer angeführt. Dem Sprachgesetz ist durch verschiedenartige Unterzeichnung der Namen der Gerichtsbezirke, wobei es sich um die beim deutschen Volk gebräuchlichen Namen handelt, Rechnung getragen worden. Für Wahlzwecke dient die rote Einzeichnung der Wahlkreisgrenzen. Die Grenzen anderer höherer Gebilde als es der Gerichtsbezirk ist (Spengel der Kreisgerichte, Handels- und Gewerbekammern, Gewerbeinspektorate, Revierbergämter usw.) kann sich der jeweilige Interessent leicht mit einer anderen Farbe einzeichnen, wodurch er ein übersichtliches Bild über die Volkverhältnisse dieser Gebiete erhält.
 Prag, am 18. Oktober 1926.

Dr. Albin Oberhall.

Die Wahlkreise für die Abgeordnetenhauswahlen in den Sudetenländern.

Die Nummerierung ist die amtliche.

I. Prag Teil A	}	Böhmen
II. Pardubitz		
III. Königgrätz	}	Böhmen
IV. Jungbunzlau		
V. B.-Leipa	}	Mähren-Schlesien
VI. Laus		
VII. Karlsbad	}	Böhmen
VIII. Pilsen		
IX. Budweis	}	Mähren-Schlesien
X. Iglau		
XI. Brünn	}	Mähren-Schlesien
XII. Olmütz		
XIII. Ung.-Hudtsch	}	Mähren-Schlesien
XIV. Mähr.-Ostau		

Verlag der „Deutschpolitischen Arbeitsstelle“ in Prag II, Graben 26.
 Preis Kč 5.—, 26. Veröffentlichung, Nachdruck verboten!

polské národnosti „přidělit“ dalších pár tisíc lidí, takže výsledné číslo bylo 77 309 Poláků: 66 674 Poláků plus 2 150 Šlonzáků-Poláků plus 4 038 Šlonzáků plus 4 486 lidí ze skupiny Šlonzáků-Čechoslováků (další z poslední uvedené skupiny byli připsáni československé národnosti), (Baran, 2008, s. 26). Prameny neříkají nic o tom, podle jakého klíče bylo toto sekundární přerozdělení provedeno, s objektivním vědeckým postupem však zjevně nemělo nic společného.

Těšínští Šlonzáci vlastně dostali v cenzu možnost plebiscitu, v němž vyjádřili svůj názor, že jim bude lépe v ČSR než v Polsku, pro něž měli méně sympatií. Paralelně k tomu jedinci, kteří se nechali sčítat jako Poláci, většinou chtěli do Polska a nesouhlasili s hranicemi z roku 1920.

Celkově bylo v československém Slezsku v roce 1921 napočítáno 47,6 % Čechoslováků, 40,5 % Němců, 11,2 % Poláků, 0,6 % Židů, 8 % cizinců (v roce 1910 jen 2,1 %). Ve srovnání s rokem 1910 zaznamenala čs. část Těšínska mimořádný vzrůst Čechů (39,6 % → 65,0 %) a pokles podílu Poláků (48,4 % → 25,4 %). V roce 1930 došlo k dalšímu poklesu podílu Poláků na 23,6 % a vzestupu Čechů na 68,8 %. Do výsledků se, kromě již uvedeného, promítli i oportunní přístup části obyvatelstva, jež samo bez nátlaku zohlednilo změněné poměry a zapsalo českou národnost, protože vědělo, že to bude přijato kladně. Hlavně jedincům hovořícím smíšeným dialektem a rozumějícím bez problému česky nemusel zápis české národnosti připadat zvláštní.

Zahraničněpolitické vztahy mezi Československem a Polskem byly po většinu meziválečné éry napjaté. Určité zlepšení nastalo v letech 1925–1933, pak ale přišel ostrý protičeskoslovenský kurz Beckovy vlády.

Obrázek 5.45: Jubilejní výstava moravsko-slezského Pobeskydí v Místku 18. července – 15. srpna 1926. Venkovní vinárna Národního domu (1926)

Zdroj: ZAO, SOKA Frýdek-Místek, f. Procházka Karel, inv. č. 155, sign. F35/2/2

Obrázek 5.46: Jubilejní výstava moravsko-slezského Pobeskydí v Místku 18. července – 15. srpna 1926. Staří národní pracovníci (1926)

Zdroj: ZAO, SOKA Frýdek-Místek, f. Výstava moravsko-slezského Pobeskydí Místek, inv. č. 13, k. 48_1

Za první republiky vystoupil neznámý pseudonym Óndra Łysohorsky s myšlenkou lašského národa a pro tento národ vytvářel na základě českých nářečí ve Slezsku zvláštní spisovný jazyk. Básnické kvality jeho díla byly nesporné, zato jeho národnostní a jazykové teorie byly odmítány. Psal ve stylizovaném lašském dialektu. Za války byl Łysohorsky v emigraci v SSSR a poslal rozsáhlé memorandum adresované ÚV KSSS. Uváděl v něm, že Laši jsou osobitým národem a jsou nacionálně utlačováni Čechy. Akademie věd SSSR dospěla k závěru, že Laši netvoří zvláštní národ a že laština je jedním z dialektů češtiny (Pallas, 1970, s. 76, 89, 92–93).

V západním Slezsku se výrazná německá převaha v obyvatelstvu neztratila ani za první republiky. Němci za první republiky jednoznačně převažovali (95–98 %) v okresech Krnov, Frývaldov a Bruntál, mírná česká většina byla v okrese Opava (56 %) a silnější v okrese Bílovec (74 %). Česká menšina posílila ve správních městech v souvislosti s příchodem státních úředníků a zčásti i učitelů. Na Bruntálsku i Krnovsku, předtím ryze německém, tak žilo v roce 1930 více než desetkrát více Čechů než v roce 1910 (Kadlec a kol., 2016, s. 278–280; Niesner, 2010, s. 7).

Stejně jako ve východním Slezsku byly i ve Slezsku západním zakládány české menšinové školy. Tyto školy nebyly podřízeny místním školským orgánům, nýbrž přímo Ministerstvu školství a národní osvěty.

Zemské hlavní město Opava si udrželo německou radnici, byť i v něm Češi posílili – v tomto případě však spíše přirozenou cestou než uměle. V Opavě a okolí žila významnější česká menšina již před válkou, ale pro nacionální tlak ze strany radnice se do roku 1918 nemohla naplno projevit, a to ani statisticky, protože v předlitavském období byla realizace sčítání lidu svěřena obecním samosprávám, které tak měly příležitost vykonávat na sčítané osoby nátlak.

Udržení německé převahy v Opavě bylo zřejmě hlavním důvodem, proč Opava přišla o postavení statutárního města (statutární města měla tradici již z doby Předlitavska – byla postavena na úroveň okresů, takže správně podléhala až zemským orgánům). Odnětí zvláštního statusu bylo sice spojováno s návštěvou československého prezidenta T. G. Masaryka

Obrázek 5.47: Fotografie z pozůstalosti Karla Frieda, místopředsedy Židovské náboženské obce Krnov, smuteční bohoslužba k uctění památky T. G. Masaryka, pohled na svatostánek krnovské synagogy, Krnov (1937)

Zdroj: Archiv Spolku u synagogy, Krnov

v Opavě 23.–25. června 1924 a s postojí tehdejšího opavského starosty Ernsta Franze (DNP), který přivítal prezidenta republiky v Opavě jako v německém hlavním městě a dal na radnici vyvěsit jen městské a nikoli státní prapory (Rataj, 2016, s. 100–101), avšak tento incident mohly československé orgány potrestat i jinak, například rozpuštěním zastupitelstva. Zdá se tedy, že incident byl spíše záminkou, kterou hledaly.

Z pohledu Slezska se v polovině 20. let schylovalo k ještě horšímu opatření než určitému ponížení jeho hlavního města. Připravoval se zánik Slezska jako zvláštní správní jednotky. Zajisté se tento krok dal vysvětlit i velmi malou rozlohou Země slezské ve srovnání s dalšími čtyřmi zeměmi meziválečného Československa. Slezsko bylo před svým rozdělením mnohem rozsáhlejší než Morava a Marie Terezie po ztrátě většiny jeho území ponechala zvláštní slezské správní orgány ve zřejmé naději, že se jí brzy podaří získat celé Slezsko zpět. Už Josef II., kterého určitě nemůžeme podezřít z protiněmeckých postojů, Slezsko načas připojil k Moravě. Avšak zákon č. 125 Sb. z. a n. z 14. června 1927 byl bezpochyby motivován rovněž snahou omezit politický vliv zdejších slezských Němců. Je zajímavé, že nesouhlas s přičleněním Slezska k Moravě byl jednou z mála věcí, na kterých se shodl slezský tisk napříč národnostním a stranickým spektrem.

Po určitém uklidnění národnostních a sociálních třenic vlivem prosperity druhé poloviny 20. let nastoupila v ČSR hospodářská krize. Nastala s jistým zpožděním oproti západní Evropě, na počátku 30. let, ale o to déle se držela. První republika se z ní až do svého zániku zcela nedostala. Zejména na atmosféru v západním Slezsku měla zásadní vliv skutečnost, že krize obzvlášť razantně udeřila v regionech lehkého průmyslu, kam patřilo i textilní Jesenícko. Na síle nabývalo Henleinovo hnutí, jež ve volbách v roce 1935 zcela dominovalo a postupně pohltilo většinu ostatních německých politických stran. Potíže německojazyčných regionů Henlein vysvětloval špatnou hospodářskou politikou Československa a diskriminací Němců, což z větší části neodpovídalo objektivní realitě (protiněmecký byl spíše politický diskurz než administrativní praxe státu). O té však politická agitace nebyla a není. V roce 1938 už byla značná část německého obyvatelstva radikalizována, což se promítlo i do výsledků obecních voleb, v nichž Henleinova strana potvrdila dominantní pozici. Výjimkou bylo Vítkovsko, kde udržely silné pozice aktivistické strany: V soudním okrese Vítkov sice v roce 1935 zvítězila Sudetoněmecká strana s celkovými 34,1 % hlasů, přesto zde německé demokratické strany nabyly poměrnou většinu (německá sociální demokracie 19,7 %, německá křesťansko-sociálně lidová strana 16 % a strana zemědělců Bund der Landwirte 11,4 %).

Polští předáci na Těšínsku žádali v roce 1938 společenskou, kulturně osvětovou a hospodářskou autonomii. Ta se měla vztahovat i na Spiš a Oravu. Na Těšínsku měl zůstat díl státního důchodu adekvátní ziskům, které byly z tohoto území čerpány (Gawrecki, 1999, s. 360). V posledních předmnichovských dnech se množily i na Těšínsku teroristické útoky. Koždoň od poloviny 30. let spolupracoval s Henleinovou stranou.

Krátce před půlnocí 30. září 1938 předalo Polsko ČSR ultimátum požadující vyklizení Těšínska. Československo ustoupilo. Polská populace polskou armádu vítala, zabránění Zaolží vnímala jako odčinění křivdy z roku 1920. České školy byly zavřeny, česká inteligence propuštěna. Mnozí Poláci věřili, že jednájí v zájmu Zaolží, že ho chrání před německou agresí. V roce

Obrázek 5.48: Průvod obyvatel Karviné po připojení části čs. Těšínska k Polsku (říjen 1938)

Zdroj: Muzeum Těšínska, fond Fotografie, sign. F 9924

1939 se 44 % obyvatel Těšínska přihlásilo v rámci policejní registrace ke slezské národnosti. Tato policejní registrace však později posloužila při vytváření seznamu občanů německé národnosti, tzv. volkslisty. Akce byla zahájena v prosinci 1941. Z celkem asi 300 000 obyvatel těšínského okresu bylo do volkslisty přijato 205 000, z toho naprostá většina do III. skupiny (chráněnci německé říše bez státní příslušnosti). Jak se záhy ukázalo, německá říše výměnou za „ochranu“ očekávala službu mužů v německé armádě, takže mnozí muži z Těšínska, stejně jako Hlučíňané, obdrželi povolávací rozkaz do wehrmachtu.

Pokud válku přežili a vrátili se domů, museli projít rehabilitačním řízením, aby získali zpět československé státní občanství. Přístup čs. úřadů k volkslistářům byl přitom dosti nešetrný. Považovaly je za Němce a kolaboranty, nechápaly, že hodně lidí se zapsalo pod nátlakem, že okupační politika na Těšínsku byla jiná než v protektorátu. Úřady plánovaly odsunutí Poláků přistěhovaných na Těšínsko po září 1938 (6 000), ale nakonec k tomu nedošlo, protože SSSR tlačil na normalizaci československo-polských vztahů (Gawrecki, 2003, s. 376, 383, 385, 386; Jež, Lipovski a Pindur, 2020, s. 55).

K hořkému konci dospěl život Josefa Koždoně. Nedokázal opustit Slezsko, takže nechal evakuovat jen manželku a vrátil se do Těšína. Československé úřady mu nezapomněly jeho vstřícné postoje a zamítly polskou žádost o Koždoňovo vydání. Koždoň byl však fyzicky napaden dvěma mladými Poláky a poté se přestěhoval do Opavy, kde v roce 1949 zemřel na cukrovku v hospici Marianum (Šústková, 2006, s. 59–60).

V prvních poválečných letech se zásadně změnila národnostní situace ve Slezsku, obzvláště v západním. V roce 1946 bylo odsunuto z okresů západního Slezska téměř 171 000 Němců. Z Těšínska bylo oproti tomu odsunuto jen 4–6 000 Němců (z asi 100 000 přítomných volkslistářů, z nichž ale naprostá většina neměla s německou národností nic společného). Po zakončení hromadného odsunu na konci roku 1946 (nepočítáme dodatečné odsuny, které však byly početně nesrovnatelně menšího rozsahu) zůstal v jednotlivých okresech západního

Obrázek 5.49: Soubor snímků zachycujících odsun Němců z Rýmařova 30. ledna 1946

Zdroj: ZAO, SOKA Bruntál, f. Sbíрка dokumentačního materiálu Státního okresního archivu Bruntál, inv. č. N

Obrázek 5.50: Soubor snímků zachycujících odsun Němců z Rýmařova 30. ledna 1946

Zdroj: ZAO, SOKA Bruntál, f. Sbírka dokumentačního materiálu Státního okresního archivu Bruntál, inv. č. N

Slezska následující počet (podíl) německého obyvatelstva: Jeseník 4 398 (12,8 %), Bruntál 470 (1,5 %), Fryštát 1 053 (0,8 %), Krnov 470 (1,5 %), Nový Jičín 1 399 (2 %), Opava-město 1 022 (3,5 %), Opava-venkov 976 (1,9 %), Bílovec 443 (1,2 %), (Polák, 1947, s. 81–89). V celém Severomoravském kraji žilo k 1. březnu 1961 jen 12 393 osob hlásících se k německé národnosti.

Důsledkem pro západní Slezsko byl výrazný pokles populace. Uvedme si pro srovnání čísla ze sčítání lidu 1930 a 1950 pro jednotlivé okresy: Bruntál 49 161, 27 259; Jeseník 65 938, 37 571; Krnov 61 995, 38 890; Bílovec 47 675, 36 702. Oproti tomu město Opava už v roce 1950 přílivem nového obyvatelstva téměř smazalo ztráty vzniklé odsunem. Výrazný pokles obyvatelstva byl v některých obcích patrný ještě v roce 1970 (např. Zlaté Hory, Dolní Moravice, Holčovice, Rudná pod Pradědem, Javorník, Vápenná, Lipová-lázně), jinde se dosídlilo, a byť nenastal nárůst, počet obyvatel se v roce 1970 už přibližoval k předválečnému stavu (Krnov, Bruntál, Vítkov, Jeseník).

Část obyvatelstva se podařilo nahradit. Do západního Slezska přišli repatrianti, chudší vrstvy populace z přilehlých okresů či z moravského vnitrozemí, čeští a slovenští reemigranti z Polska (mj. hornoslezští uprchlíci z Ratibořska a Hlubčicka), Volyně, Rumunska, Maďarska, Jugoslávie. Jejich zájem se koncentroval spíše na větší města než na odlehlé horské obce.

Specifickými imigranty byli řečtí komunisté, kteří museli v důsledku občanské války opustit svou vlast. Základním požadavkem Komunistické strany Řecka bylo vytvoření souvislých, čistě řeckých oblastí pod její přímou správou, což korespondovalo s přesvědčením o brzkém návratu domů – proto měla být řecká emigrace kompaktní a koncentrovaná. Ve Slezsku byly vybrány okresy Krnov a Jeseník. Na Jesenícku se usídlilo asi 2 000 Řeků. Ústřední řecká samospráva fungovala do roku 1953, poté byla zrušena, neboť návrat Řeků domů byl s ohledem na politickou situaci nereálný (Vyvialová, 2013).

Střední část Slezska byla vtahována do ostravské průmyslové oblasti. Opava poklesla na úroveň tuctového okresního města, nebyla v ní zřízena univerzita, jak se s tím počítalo v plánu

Obrázek 5.51: Řecká žena, Krnov (1963)

Zdroj: Foto G. Aulehla

Obrázek 5.52: Romská rodina, Krnov (1981)

Zdroj: Foto G. Aulehla

z roku 1946, dokonce byla Vyšší pedagogická škola přenesena do Ostravy. Opavská část Slezska se cítila zanedbána v investicích, občanské vybavenosti, příjmech a celkové životní úrovni. Vykořeněním západního a zčásti i středního Slezska došlo k dalšímu oslabení slezské ideje. Nově příchozí obyvatelé neměli ke Slezsku vztah, přišli hlavně z ekonomických důvodů (Gawreckí, 2003, s. 423, 425, 447, 453; Plačková, Plaček, 1990, s. 21–22). Není bez zajímavosti, že v prvních poválečných volbách v roce 1946 zaznamenala KSČ nad 40 % hlasů v okresech Krnov a Bruntál, kde těžila z popularity u novoosídlenců, kteří se těšili na majetky po Němcích, a dále v tradičně levicových průmyslových okresech Moravská Ostrava – město a Fryštát. Naopak nejslabší byli komunisté na Opavsku a na Hlučínsku mj. kvůli silné religiozitě tamního obyvatelstva.

Východní Slezsko bylo úbytkem populace postiženo v nesrovnatelně menší míře. Němců tam žilo mnohem méně a polská a šlonzácká populace vystěhována nebyla, jak již víme. K demografické divergenci se ještě přidala ekonomická, byť ta byla pokračováním (a zrychlením) trendu, jenž započal už v Předlitavsku – těžký průmysl východního Slezska a přilehlého moravského klínu se rozvíjel, kdežto lehký průmysl západního Slezska už spíše stagnoval. Další posílení orientace na těžký průmysl po druhé světové válce, hlavně po roce 1948, přineslo novou vlnu investic na Ostravsko a Karvinsko a vytvořilo tisíce nových pracovních příležitostí, kdežto Bruntálsko, Jesenicko a Krnovsko ztrácelo – proces dosídlení tam nebyl dokončen hlavně z důvodu ekonomické neatraktivnosti. Míst v průmyslu či službách bylo málo a zemědělská výroba byla ovlivněna vyšší nadmořskou výškou. Tradiční textilní výroba v západním Slezsku (Krnov, Bruntál, Vrbno pod Pradědem, Horní Benešov, Jeseník) už byla za zenitem a po odsunu obyvatelstva se navíc potýkala s nedostatkem pracovních sil. Po roce 1948 v něm došlo alespoň k posílení kovodělného a spotřebního průmyslu. Rostla i těžba a výroba stavebních hmot.

I komunistický režim, který se už nemusel obávat zneužití případné autonomie k národnostním účelům (alespoň ne v rámci českých zemí), byl přísně centralistický a slezanství v něm nebylo institucionálně pěstováno. Hlavně v opavském Slezsku by po výměně obyvatelstva mohla být slezská identita vytvořena jen cílenou kulturní politikou. V poválečném období však byla slezská idea v českém prostředí ventilována pouze ve dvou krátkých obdobích, ve druhé polovině 40. let a v roce 1968/1969. V prvním období se prosadil proud plně integrující slezskou ideu do češství – došlo k obnovení Matice opavské a Slezské matice osvěty lidové, jež byly v protektorátu zakázány. Zastáncem slezanství byl například historik Leopold Peřich, ředitel opavského archivu. Po únoru 1948 však byly všechny roviny dosavadní slezské ideje potlačeny, o Slezsku se uvažovalo maximálně v rámci regionálních historických výzkumů nebo v dimenzích neškodného folkloru.

V roce 1960 došlo ke zrušení politického okresu Český Těšín a vytvoření velkého okresu Frýdek-Místek. Cílem tohoto administrativního opatření byla určitě i redukce podílu Poláků v jednom okrese.

Za pražského jara se o obrodu slezské myšlenky zasazovala Matice slezská, integrující obě starší matiční sdružení. V rámci pléna Okresního národního výboru v Opavě se v březnu 1968 projednávala idea čtyřdílné federace (tedy Čech, Moravy, Slezska a Slovenska). Hnacím motorem moravkoslezského hnutí v roce 1968 byla Společnost pro Moravu a Slezsko, zatímco jen pro Slezsko působil Přípravný výbor pro Slezsko vycházející z Opavska. Přípravný výbor pro Slezsko spolu s Maticí slezskou a dalšími institucemi předložily radě ONV v Opavě k projednání a schválení Návrh na státoprávní a územní uspořádání Slezska. Návrh vycházel ze základní myšlenky, že Slezsko má vedle Moravy svá historická práva a občané Slezska potřebují pro řešení svých specifických problémů společný orgán. Zdůraznil skutečnost, že v západním Slezsku byli od roku 1945 sestěhováni obyvatelé z celé republiky a že se v jejich vědomí dosud neupevnil pocit sociologické kontinuity na bázi slezského domova. Přípravný výbor však nemohl počítat s přízní Severomoravského KNV v Ostravě.

Obrázek 5.53: Akce „Dny míru a přátelství“ v Karviné (1972)

Zdroj: Muzeum Těšínska, f. Fotografie, sign. F 11515

Vrcholem občanské iniciativy byl sjezd asi sta zástupců slezských měst a obcí, Matice slezské a kulturních a vědeckých ústavů. Jeho programem byla rehabilitace Slezska, odstranění přehlížení Země slezské v učebních osnovách, hospodářská rehabilitace slezských měst vhodnějším rozmístěním průmyslu, či zřízení Slezské univerzity v Opavě. Normalizace však všechny tyto aktivity zastavila (Jirásek, 1991; Plačková, Plaček, 1990, s. 18, 19, 28, 29, 35).

Kulturní paměť Slezska se pěstovala v řadách vyhnanců. Landsmannschaft Oberschlesien vzniklý v roce 1949 vydával a vydává časopis Unser Oberschlesien. Pojímá Horní Slezsko v jeho historických hranicích, tedy českou i polskou část.

Transformace 90. let 20. století byla pro Slezsko problematičtější. Karvinsko, Bruntálsko, Krnovsko, Osoblažsko i Vítkovsko prodělaly problémy s restrukturalizací a nezaměstnaností. Zároveň se objevily v některých regionech i nové příležitosti – hlavně oblast Jeseníků je velmi atraktivní pro turistickou infrastrukturu.

V prvním polistopadovém sčítání lidu v roce 1991 bylo nově možno přihlásit se nejen k české, ale i k moravské a slezské národnosti. V roce 1991 byl zaznamenán velký boom těchto „nových národností“ (1,362 milionu moravská a 44 000 slezská), jenž však záhy odezněl. O 10 let později nastal velký propad na 380 000 u moravské národnosti a na 11 000 u národnosti slezské). Je zajímavé, že osoby slezské národnosti se rekrutovaly převážně z Opavska a ne z Těšínska, což odporovalo předlitavské a prvorepublikové tradici. V roce 2011 si zapsalo slezskou národnost jen 12 231 lidí, moravskou 521 801. Nejvíce Slezanů žilo v okrese Opava (4 967), Karviná (2 485), Frýdek-Místek (1 743) a Ostrava-město (1 426). Na Karvinsku a Frýdeckomístecku, podobně jako na Bruntálsku, žije vlivem poválečných migrací dodnes několik procent Slováků.

Celkem si tak slezskou národnost zapsalo jen zhruba 1,2 % obyvatel českého Slezska, zatímco v polské části Slezska si slezskou národnost zapsalo, ať už jako jedinou nebo jednu ze dvou národností, přes 10 % populace. Počet Poláků v ČR však stále klesá, ze zhruba 60 000 po druhé světové válce na asi 37 000 při sčítání lidu v roce 2011. Podle oficiálních výsledků

sčítání lidu se tedy v dnešní době většina obyvatel Těšínska (aspoň těch, kteří vyplnili nepovinnou rubriku o národnostní příslušnosti) považuje za Čechy či Poláky, avšak podle anket na polských školách na českém Těšínsku se většina žáků na otázku, kým se cítí být, odpovídá, že Zaolziak (Zaolzan) nebo Ślązak (Slezan).

5.3.1 Exkurz: Soupeření na Těšínsku a o Těšínsko

Vrátíme-li se zpět na přelom jara a léta roku 1945, zjistíme, že po obou stranách dnešní česko–polské hranice panovala horečnatá činnost. Zatímco československá strana se snažila profitovat na úkor poraženého Německa posunutím státní hranice směrem na sever (Kladsko, Ratibořsko), tedy do oblastí, které se měly dle dohody vítězných mocností stát součástí nově územně vymezeného polského státu, usilovala polská politická reprezentace o stanovení společné hranice na Těšínsku tak, aby v maximální míře reflektovala polské územní zisky z podzimu roku 1938. Zásluhu na tom, že nedošlo k další eskalaci napětí, lze přičíst sovětské vojenské správě na sporných územích, resp. politickému vedení Sovětského svazu, které si nepřálo pokřivení mezinárodních vztahů v oblasti, která měla v budoucnu připadnout do sféry jeho vlivu. Vzhledem k tomu, že v obou zemích se následně chopili moci komunisté a národy lidově demokratického bloku se navzájem (tedy alespoň oficiálně) chápaly jako národy bratrské, což

Obrázek 5.54: Lidového shromáždění, které se uskutečnilo 23. března 1919 na náměstí ve Fryštátě před zámkem Larisch-Mönnichů, se podle novinářů zúčastnilo 20 000 osob. Ve zjištěných národnostních poměrech sporu o Těšínsko k nim promlouvala polská socialistka Dorota Kłuszyńska a advokát Leon Wolf, zástupci Rady Narodowej Księstwa Cieszyńskiego, foto Leo Beer

Zdroj: Muzeum Těšínska, f. Fotografie, sign. H 14405

bylo u jazykově a do značné míry i kulturně blízkých Čechů a Poláků ještě markantnější, zdála se být komplikovaná situace v regionu „navždy“ vyřešena. Ponoříme-li se ale do stavu věcí hlouběji, zjistíme, že situace na Těšínsku byla poněkud složitější.

Vztahy mezi oběma etniky, které byly již od konce 19. století značně napjaté, ještě více z pohledu Poláků vyostřily události počátku roku 1919, nepopiratelná čechizace regionu v období mezi světovými válkami či jejich nesrovnatelně horší postavení během okupace. Naopak Češi měli stále v čerstvé paměti obsazení rozhodující části Těšínska polskými vojsky na podzim roku 1938 a následné propouštění Čechů, resp. tzv. čechofilů, z práce, odsun české inteligence a úřednictva a zabavování jejich majetků, přičemž vzniklé hrany zcela neotupil ani boj se společným nepřítelem, tedy nacistickým Německem.

Právě vyhocené okamžiky společných česko-polských dějin, a to jak v širším, tak v regionálním měřítku, do značné míry utvářely vztahy i vzájemné vnímání obou etnik v dalších desetiletích. Poláky bylo kriticky chápáno především období po skončení první světové války, kdy nebyly naplněny jejich představy o připojení Těšínska, resp. jeho významné části osídlené polským dialektem hovořícím obyvatelstvem, k Polsku. Československo-polský konflikt, tzv. sedmidenní válka z konce ledna 1919, byl jimi navíc dlouhodobě chápán jako vražení dýky do zad Polsku hrdinně válčícímu proti bolševismu, které se nemohlo vzhledem k rozmístění svých hlavních sil na Ukrajině zákeřnému útoku Čechoslováků účinně bránit, přičemž stěžejní důvody tohoto sporu byly polskými centrálními orgány i místní polskou politickou reprezentací marginalizovány. Zrodil se kult polských mučedníků, kteří položili život v boji za svou vlast proti nepřátelské přesile. Příběhy o raněných polských harcerích (Harcerstwo – polská mládežnická organizace) povražděných československými legionáři během války o Těšínsko či o vlaku polských vojáků vracejících se z války zavražděných na konci roku 1918 na nádraží v Bohumíně, které jsem měl možnost slyšet [AZ] během svého působení na univerzitě v Czestochowé, a řada dalších, ať již měly racionální jádro, nebo byly zcela smyšlené, žily v polském národním povědomí na Těšínsku vlastním životem a přenášely se z generace na generaci. V žádném případě to ovšem neznamená, že se křivdy na obou, či snad lépe na všech stranách neděly. Vyhánění politicky a společensky angažovaných Poláků, Čechů, Šlonzáků (koždoňovců), ale i Němců z území, která připadla do sféry vlivu jejich soupeřů, nebylo výjimkou a neobešlo se v některých případech ani bez represí a brutálního fyzického násilí. Stejně tak jsme mohli být svědky aktivit nejrůznějších na národnostním principu organizovaných bojůvek, a to na všech stranách rodící se česko-německo-polské hranice. Kořeny tohoto stavu můžeme vysledovat již v 80. letech 19. století, kdy se začala utvářet a politicky, společensky i kulturně prosazovat identita neněmeckého obyvatelstva, která z původního odporu proti politicky i ekonomicky dominantním slezským Němcům přerostla v soupeření uvnitř „slovanského“ tábora, který se záhy rozštěpil na šlonzáckou, polskou a českou část, což se projevovalo i v každodenním životě místního obyvatelstva. Již od dětských let existovala mezi žáky polských a českých škol rivalita, která se odrážela mj. v nejrůznějších říkadlech, jako „protipolském“ – „Polok mo na řiti bolok“ (česky něco jako „Polák má na řiti vřed“) či „protičeském“ – „Czechy blechy mają pyski jak warzechy“ (česky „Češi blechy mají držky jako vařechy“). Stejně tak ale naopak platilo, že v rámci jedné rodiny se mohla část členů hlásit k obcovací řeči (později národnosti) polské, část k české a část mohla uvádět národnost slezskou či dokonce německou.

Uvědomíme-li si navíc, že zde máme co do činění s obdobím končící světové války, kdy významná část civilní populace, a to především ve městech, trpěla nedostatkem jídla a prostředků každodenní potřeby, s dobou, kdy se vedle v lazaretech obvyklého břišního tyfu začala populací šířit také pandemie španělské chřipky, a připočteme-li značné sociální napětí ve společnosti, dostaneme nezkraslený obraz Těšínska konce druhého desetiletí 20. století.

K tomuto období se váže také příběh, jenž rezonoval v české i polské společnosti na Těšínsku ještě v době nedávno minulé. V roce 2008 vyvolalo na obou stranách Olše, výrazněji ovšem mezi Čechy a Poláky na straně české, značné pnutí opětovné vztyčení Památníku

k počtě slezských legionářů padlých za Polsko nedaleko nábřeží na hradním návrší (Wzgórze Zamkowe) v polském Těšíně (Cieszyn), jenž byl stržen německými okupačními orgány po obsazení města v roce 1939. Spor nevyvolalo ani tak samotné znovuvztyčení památníku, jako diskuze na téma, zda dívka v slezském kroji, Slezanka (Ślączka), stojící na vrcholu obelisku natočená směrem k české hranici, třímá ve své ruce šavli v postoji obranném, jak tvrdili polští aktivisté, narážející na útok československých legií na počátku roku 1919, nebo útočném, jak poukazovali aktivisté čeští, kteří upozorňovali na okupaci Těšínska polskými vojsky na podzim roku 1938 a polské ambice na jeho znovuoobsazení, což mj. dokládali umístěním čtyř desek s názvy obcí nacházejících se na české straně hranice, kde probíhaly boje již zmíněné sedmidenní války.

Historie památníku odhaleného roku 1934 u příležitosti 20. výročí odchodu dobrovolníků Slezské legie (Legion Śląski) na ruskou frontu je ale samozřejmě poněkud komplikovanější. Jeho autor, rodák z nedaleké Ropice, polský legionář a přední polský meziválečný umělec a pedagog Jan Raszka, měl původně v úmyslu vytvořit postavy tři. První měla připomínat hrdinství slezských (polských) legionářů válčících za první světové války na východní frontě na straně ústředních mocností za znovuoobnovení nezávislého Polska, druhá slezské (polské) povstalec z dob tzv. slezských povstání a třetí slezské (polské) obránce Těšínska před českou invazí 1919, tedy alespoň takto měla být alegorie v době svého vzniku vnímána. Proto také najdeme na podstavci ony již zmiňované tabulky s místy střetů sedmidenní války. Výsledná podoba sochařského vyobrazení však byla poněkud jiná a jediná skulptura těšínské Niké tak v sobě spojuje všechny tři výše zmíněné dějinné milníky, což může být i dnes, a to nejen pro obyvatele Těšínska, jen těžko uchopitelné.

Čím byla pro aktivizované těšínské Čechy Ślonzačka, staly se pro jejich polské protějšky některé politizující projevy výtvarného umění, které začaly po roce 1989 vznikat také v české

Obrázek 5.55: Účastníci sjezdu Polské socialistické dělnické strany v Československu (Polska Socjalistyczna Partia Robotnicza w Czechosłowacji), který se uskutečnil v třineckém Dělnickém domě roku 1922. Strana reprezentovala podstatnou část polské národnostní menšiny

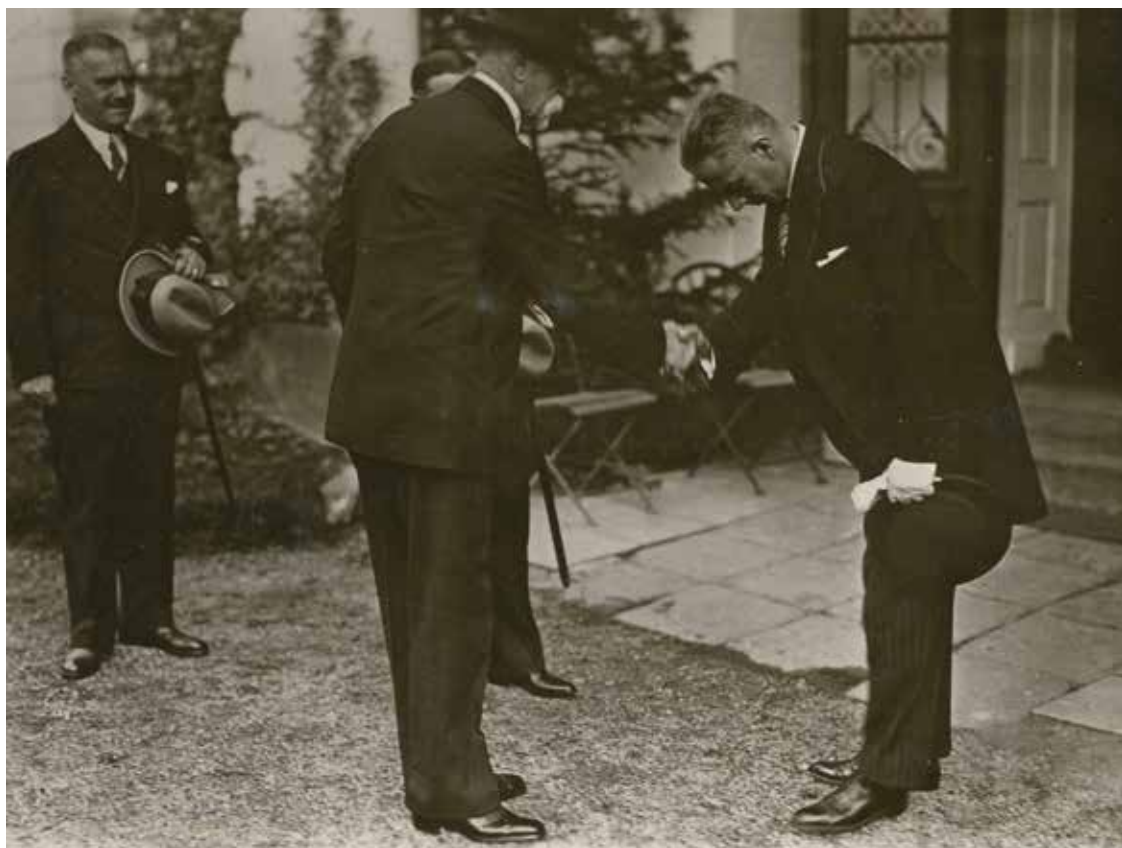

Zdroj: Muzeum Těšínska, f. Fotografie, sign. F 9606

části Těšínska. V angažované a národnostně uvědomělé polské části populace se začalo zcela otevřeně hovořit o zneužívání moci a „očůrávání“ veřejného prostoru symboly české státnosti. K prvnímu výraznějšímu střetu došlo v roce 2012, kdy byl na vrcholu hory Polední v Bystřici na popud Československé obce legionářské vztyčen obelisk připomínající osobnost velitele československých legií z lednových bojů o Těšínsko generála Josefa Šnejdárka. Reakce těšínských Poláků, pro něž byl tento akt jen dalším projevem zvláště, pak nedala na sebe dlouho čekat. Své postoje publikovali nejen na stránkách polského, ale i českého regionálního tisku. „Když jsem si přečetl v novinách článek o odhalení pomníku, nemohl jsem uvěřit, že někdo vymyslel něco tak absurdního. To je proti zdravému úsudku a nectí to naši minulost. Josef Šnejdárka „osvobodil“ polské Těšínské Slezsko za pomoci bajonetů českých legionářů, pronásledování místního obyvatelstva a dokonce vraždění, uvedl např. v Głosu ludu třinecký historik a archivář Stanisław Zahradnik. Obdobně se vyjádřil také historik a toho času předseda Kongresu Poláků v České republice Józef Szymeczek, který uvedl: „*Jestliže už bylo třeba ho připomínat, pak měl jeho pomník vyrůst v jeho rodných Napajedlech, kde, dejme tomu, může být symbolem hrdiny, a ne v Těšínském Slezsku, kde je symbolem pokoření polského národa.*“ Situace kolem památníku záhy eskalovala jeho poškozením vandaly, kteří na něj vyobrazili šibenici se zavěšeným hákovým křížem, což sice obě strany odsoudily, přesto byly do sporu postupně vtahovány také ústřední orgány po obou stranách hranice, načež mediací smířčích jednání převzal Polský generální konzulát v Ostravě (Palata, 2012).

Zcela pozitivně nebylo o dva roky dříve polskou menšinou přijato ani odhalení památníku

Obrázek 5.56: Návštěva prezidenta T. G. Masaryka v Hnojníku (1930)

Zdroj: ZAO, SOKA Frýdek-Místek, f. Základní škola Hnojník, inv. č. 171, poř. č. s13_F03

T. G. Masaryka v Masarykových sadech v Českém Těšíně. Zatímco zástupci českých spolků a kulturních institucí, především pak Muzea Těšínska, zdůrazňovali Masarykovy zásluhy o vznik a výstavbu Českého Těšína a současně poukazovali na skutečnost, že Masarykova socha, která ve městě stála od roku 1924, byla stržena právě po polském záboru města v roce 1938, zůstává Masaryk pro místní Poláky strůjcem roztržení Těšínska po první světové válce. Obdobný důvod měly i protesty proti vztyčení repliky hraničního sloupu na Hlavní třídě před Muzeem Těšínska v roce 2020, kdy místní polská reprezentace poukazovala, že se jedná o evidentní projev adorování dezintegračního procesu, ke kterému zde před sto lety došlo, a současně o symbolické uctívání toho, co nás rozděluje, namísto skutečností, které všechny zdejší obyvatele spojují.

Snad ještě výrazněji než rok 1919 se do povědomí místního obyvatelstva zapsala léta 1938 a 1939. Zatímco zářijové události roku 1938 vyvolaly u těšínských Poláků euforii, znamenaly pro české elity nucený odchod z vedoucích pozic, a to nejen ve státní správě a samosprávě, ale také v korporátu, a u většiny z nich také následný nedobrovolný odchod ze země. Kvapně opouštějící své domovy, vybaveni jen základními věcmi, pak byli často nuceni žít v nuzných podmínkách příhraničních měst druhé republiky, která nebyla s to desetitisícům utečenců zejména z německého záboru zajistit ze dne na den důstojný životní standard. Komplikovaná byla ale i situace těch, kteří své domovy opustit nemuseli. Slovanské obyvatelstvo polského záboru Těšínska se od sebe jazykově ani socio-kulturně výrazně nelišilo. Rozdíly spočívaly pouze v národnosti, ke které bylo během sčítání obyvatelstva v roce 1930 zapsáno, ve výběru vzdělávacího jazyka pro své potomstvo, okrajově pak v národnostně orientovaném společenském angažmá, které ovšem pro většinu populace nebylo zásadní. Rigidní lpění nově dosazených polských úředníků, a to ať již v podnicích nebo na úradech, na národnostním vymezení, které často vycházelo z naprostého nepochopení specifičnosti regionu, do něhož byli vysláni, vedlo k prosazování principu upřednostňování Poláků v přístupu k práci, majetku, úřadům atd. na úkor ostatních národností. Tato skutečnost sice mohla být u národně aktivnějšího polského obyvatelstva chápána jako odplata za čechizaci uplynulých dvou desetiletí, v širší společnosti ovšem vyvolávala ohlasy spíše negativní, neboť převážná část obyvatelstva české části Těšínska se již hlásila k národnosti československé, popř. slezské-československé. Výjimku tvořil pouze soudní okres Jablunkov a částečně soudní okres Český Těšín, kde bylo zastoupení Poláků majoritní, resp. srovnatelné s Čechy.

Nejen Němci, kteří tvořili cca 7 % populace regionu a zaujímali významné místo zejména ve správních a průmyslových centrech regionu, jako byly Český Těšín, Fryštát, Bohumín či Frýdek, ale také mnozí pročeskoslovensky smýšlející Slezané proto přijali obsazení Těšínska německými vojsky kladně a vyšli je uvítat do ulic a na náměstí. Pro obyvatele protektorátu (a dodnes pro jejich potomky) se může zdát tato skutečnost podivná, dokonce vlastizrádná, ale uvědomíme-li si okolnosti, které tomuto aktu předcházely, nelze než se nad celou situací nezaújatě zamyslet a zvážit pohnutky, jež je k tomu vedly. Za všechny uvedme vzpomínku horníka, tehdy žijícího v Polské Lutyni, narozeného roku 1902 v rodině haličského migranta, který přišel na konci 19. století do ostravsko-karvinského revíru za prací. Jeho slova popisující události konce roku 1939 by se dala shrnout asi takto. „Polski burdel“ (polský nepořádek) nahradil „niemiecki ordnung“ (německý pořádek), což zejména ve vztahu k pracovní disciplíně na šachtě chápal značně pozitivně.

S příchodem Němců došlo k připojení polského záboru Těšínska stejně jako slezského území, které Polsko získalo po první světové válce na úkor Německa, k říšské provincii Slezsko (Provinz Schlesien). Od roku 1941 pak bylo Těšínsko součástí říšské provincie Horní Slezsko (Provinz Oberschlesien). Fakticky to znamenalo, že se toto relativně malé, ovšem ekonomicky významné území stalo součástí správní jednotky, jejíž dominantní část se nacházela v hranicích tzv. Altreichu, tedy druhé říše (Německá říše 1871–1919), byť ono samo její součástí nikdy nebylo. V rámci germanizační politiky třetí říše, jež byla na Těšínsku zahájena již v prosinci 1939

policejní registrací obyvatelstva a jejímž konečným cílem bylo osídlit region výhradně německou populací, bylo místní obyvatelstvo rozčleněno dle národností, jejichž postavení se lišilo podílem na politické moci, možnostmi společenského a kulturního angažmá atd. Německé okupační orgány přistupovaly tvrdě a se značnou nedůvěrou především k té části obyvatelstva, která i nadále trvala na své polské národnosti. Vedle řady omezení, mj. také nižších přidělů potravin a spotřebního zboží, byli příslušníci polské inteligence, kléru, činovníci polských spolků a organizací či ti, u nichž byl shledán jen náznak protiněmecké činnosti, internováni, vězněni, deportováni a v řadě případů také mučeni a popraveni. Obyvatelé Těšínska hlásící se k české národnosti sice byli zcela nebo ve značné míře omezeni na svých politických a společenských aktivitách, na každodenní život však měla tato opatření jen marginální vliv.

Naopak obyvatelstvo, které deklarovalo německou nebo slezskou národnost, mělo možnost požádat si o tzv. volkslistu (Deutsche Volksliste), která byla členěna do čtyř skupin, resp. čtyř stupňů. Obecně lze konstatovat, že do prvních dvou skupin mohli být zařazeni jen ti občané, kteří prokázali německý původ a znalost německého jazyka a kultury. První a druhou skupinu pak odlišovala pouze míra zapojení do činnosti NSDAP, popř. jiných spolupracujících politických stran, spolků a hnutí. Z vlastnictví volkslisty vyššího stupně pak vyplývala také vysoká míra politických a občanských práv, ale také závazků, z nichž v období války byla asi tou nejtěžejnější povinnost vojenské služby. Co se umístění těšínských Němců v rámci ozbrojených sil třetí říše týče, nebyli oproti rekrutům z jiných částí říše nikterak znevýhodňováni a můžeme se s nimi setkat ve všech složkách ozbrojených sil včetně vysoce prestižního stíhacího letectva, což dokládá i příklad stíhacího esa, rodáka z Doubravy Waldemara Semelky.

V případech přiznání třetího a čtvrtého stupně volkslisty postupovaly německé okupační orgány v zásadě obdobně jako o deset let dříve orgány československé. Pouze s tím rozdílem, že pokud někdo explicitně neuvedl, že je Čech, Polák, resp. Němec, ale naopak se identifikoval jako Šlonzák, „tutejšy“ apod., současně ale nehovořil plynně nebo dokonce vůbec německy, nýbrž nářečím, které označoval jako „po našymu“, mohl si požádat o volkslistu třetího nebo

Obrázek 5.57: Cvičenci polského tělovýchovného spolku Siła z Bystřice (1930)

Zdroj: Muzeum Těšínska, f. Fotografie, sign. H 16095

čtvrtého stupně. Ta sice svého držitele oproti Čechům a především Polákům do jisté míry zvyšovala ekonomicky, ale zejména na počátku války k ničemu zásadnímu nezavazovala. Naopak držitelé třetího stupně mohli požádat o německou státní příslušnost, která jim ovšem mohla, ale nemusela, být přiznána. Celou situaci stručně a výstižně představil Mečislav Borák, když uvedl: „Většinou se domnívali, že tak na okupanty vyvráží: nevystavili se nebezpečí postihu pro národnost polskou nebo českou, ani se nekompromitovali přijetím národnosti německé. Přiznání slezské národnosti bylo v atmosféře nátlaku a hrozeb do značné míry otázkou taktiky, snahy „zamaskovat se“ a bez větší újmy přečkat na rodné půdě okupaci, v jejíž krátkodobost se ještě všeobecně věřilo.“ (Borák, 2010, s. 111–119). S prodlužující se válkou ovšem zapsání na Deutsche Volksliste přestávalo být „privilegiem“ a osoby, které to odmítaly, přestože podle mínění úřadů byly německého (chápejme slezského) původu, byly vystavovány silnému nátlaku německých okupačních orgánů. Následné přijetí volkslisty pak mělo přirozeně za následek, že zejména v posledních třech letech války museli muži z těchto rodin, a hlavně pak chlapci, kteří dosáhli v průběhu uplynulých let plnoletosti, jimž ovšem již povětšinou nebyla dána možnost se k vlastní národnostní příslušnosti vyjádřit, narukovat do německých ozbrojených sil.

Po skončení války byla situace nejen pro držitele volkslisty samotné, ale i pro nově instalované československé úřady značně komplikovaná. V očích českých úředníků s výhradně protektorátní zkušeností se volkslistáři jeví jako zrádci a v zásadě s nimi bylo zprvu zacházeno jako s Němci, což v praxi znamenalo, že byli internováni v táborech, museli nosit viditelné označení na oděvu, byli vystaveni nebezpečí lidových soudů, zařazeni do odsunu atd. Na straně druhé ale bylo zřejmé, že se v rozhodující míře jedná o stejné občany, kteří se v meziválečné době, ať již samotní nebo prostřednictvím rodičů, národnostně vymezili jako Šlonzáci, tedy Šlonzáky-Čechoslováky nevyjímaje, což bylo naopak v meziválečném období vzhledem k čechizačnímu úsilí chápáno pozitivně. Počet takto postižených můžeme na československém Těšínsku odhadovat na více než sto tisíc osob, přičemž otázka vyřešení jejich státoprávního statusu se s blížícími se volbami stávala stále více předmětem politického boje.

Vstřícný postoj vůči volkslistářům zaujali zvláště komunisté, jejichž předseda a toho času rovněž náměstek předsedy vlády Klement Gottwald již v létě 1945 během své návštěvy Ostravska příslibil, že jejich právní postavení bude brzy ošetřeno zákonnou normou. Následně pak bývalým držitelům volkslisty, kteří požádali o rehabilitaci, byla vydána zvláštní legitimace potvrzující, že se na ně nevztahují omezení platná pro Němce. Při místních národních výborech byly zřízeny komise, které měly přezkoumat jejich chování v době okupace a podat okresním prověřovacím komisím při ONV v Českém Těšíně, Fryštátu a Frýdku návrh na vyřízení každého konkrétního případu. Komise vyšší instance měly znovu každou jednotlivou žádost projednat a v případě souhlasu navrhnout ONV, aby žadateli vydal osvědčení o národní spolehlivosti. Spis byl pak dále postoupen ostravské expozituře Zemského národního výboru a konečně Ministerstvu vnitra. Jak uvádí Mečislav Borák, „zatímco volkslistáři I. a II. skupiny byli vesměs pokládáni za Němce a postupovalo se u nich podle dekretu o Němcích, příslušníci nejpočetnější III. skupiny Deutsche Volksliste byli rozděleni na tři části: na naprosto spolehlivé, kteří měli dostat státní občanství ihned, na menší provinilce, kterým byla určena čekací doba, aby prokázali svou spolehlivost, a na kolaboranty a zrádce, o nichž měl rozhodnout soud. Před soud se ale případy volkslistářů dostávaly jen v souvislosti s jinými činy trestnými podle retribučního dekretu. I když se objevilo několik rozsudků, v nichž bylo přijetí volkslisty označeno za podporu nacistického hnutí, rozhodně to nebyvalo pravidlem. Tato otázka byla řešena spíše administrativní než soudní cestou, jak to umožňoval dekret o národní cti a další zákonné normy. [...] Nejistota a obavy z budoucnosti znovu vedly i k přesunům v národnostní struktuře obyvatel Těšínska. Mnozí z žadatelů, kteří se před válkou hlásili k národnosti polské, se nyní úřadům deklarovali jako Češi v očekávání, že jim to pomůže zlepšit jejich životní situaci podobným způsobem, jako jim jejich vynucený příklon k německví pomohl za okupace.“ (Borák, 2010, s. 111–119).

Snad ještě složitější byla situace s repatriovanými vojáky, kteří v důsledku své evidence v Deutsche Volksliste sloužili v ozbrojených silách nepřátelského státu. Rovněž oni, pokud se během války výrazně neangažovali v německých organizacích nebo nebyli obžalováni z válečných zločinů, nemuseli po návratu ze zajetí Československo opustit. Pouze, pokud tak ovšem neučinili již před válkou, museli absolvovat povinnou vojenskou službu v československé armádě, jako politicky nespolehliví zpravidla u jednotek pomocných technických praporů. Jejich následné začlenění do společnosti sice nebylo, a to zejména záhy po válce, zcela jednoduché, měli-li ovšem potřebné vzdělání, dovednosti a zkušenosti, mohli i oni s postupujícím časem, což do značné míry souviselo také se soustavným nedostatkem pracovních sil, zastávat místa předáků, mistrů, popř. i středních technických kádrů v dolech, hutích, koksovárnách a dalších podnicích široce vymezené ostravské průmyslové oblasti.

Svou válečnou minulostí se sice tito muži zpravidla veřejně neprezentovali, přesto na pracovištích či v obcích nebyla jejich okolí nikterak neznáma. A tabu nebyla ani v rámci rodiny, když tzv. historky z vojny byly na nejrůznějších rodinných sešlostech a oslavách dávány k dobru zejména s přibývajícím množstvím vypitého alkoholu. Jiná pravidla však panovala v úzkém kruhu rodiny či v pracovním kolektivu, jiná ve veřejném prostoru, přičemž tato témata nebyla státem, obcí či podnikem přijatelná a tolerovatelná ani jako okrajová součást společenského či kulturního diskursu. Pro dokreslení situace nelze nezmínit také ty odvedené držitele volkslisty, kteří poté, co zběhli, nebo byli zajati, vstoupili do československého zahraničního vojska a s ním se vrátili do vlasti. V nezáviděníhodné situaci se pak ocitli zejména ti, kteří sloužili v československém vojsku na Západě. Tři pětiny všech bývalých německých vojáků, zařazených během války do čs. vojenských jednotek na Západě (celkem 2923 vojáků), pocházelo z okresů Český Těšín a Fryštát (1795 vojáků), (Maršálek, 2020, s. 116–117). Další tisícovka mužů ze Zaozlí bojovala na různých frontách za druhé světové války v polských vojenských jednotkách (Firla, Kaszper, 1999, s. 134). Naprostá většina mužů z Těšínska s válečnou minulostí však bojovala „jen“ v německé uniformě.

Antagonizmy, které se rozvinuly v meziválečném období a eskalovaly především na počátku druhé světové války, se pak přenášely, a dovolíme si tvrdit, že v určité části populace stále přenášejí, z generace na generaci, a to i v době, kdy od zmíněných událostí uběhlo mnoho desítek let. A tento stav nemohl ze dne na den změnit žádný státnický projev, byť plný slov bratrství, porozumění a lásky mezi národy. Což ovšem neznamená, že s postupující politickou, společenskou a kulturní transformací, k níž na Těšínsku ve druhé polovině 20. století docházelo, se neměnily také vztahy mezi zdejšími Čechy a Poláky.

Především si musíme opětovně uvědomit, že mezi oběma etniky neexistovala žádná jazyková bariéra. Neinklinovala-li rodina, ať již z jakéhokoli důvodu, v každodenním styku striktně k užívání spisovné češtiny či polštiny, hovořilo místní obyvatelstvo specifickým místním dialektem, tzv. po našem, který se sice mohl lokalitu od lokality částečně lišit, přesto v něm výrazně převažoval polskojazyčný základ, který byl do poloviny 20. století doplňován německými a následně českými výrazy, což bylo patrné zejména u odborného názvosloví, pro které nemělo místní obyvatelstvo patřičný ekvivalent. Ať již se tedy jednalo o obyvatelstvo autochtonní (katolíky i evangelíky) či přistěhovalé na přelomu 19. a 20. století z Haliče, a bez ohledu na to, zda se hlásilo k české či polské národnosti, hovořili všichni obdobným jazykem a pohybovali se ve stejném sociokulturním prostředí. S postupným uvolňováním společenských poměrů proto jistě nepřekvapí, že mladí lidé, mnohdy ovšem k nelibosti svých rodičů, uzavírali sňatky napříč konfesemi i národnostními preferencemi.

Děti z polských či smíšených rodin mohly navštěvovat základní a střední školy (třídy) s polským vyučovacím jazykem a následně se ve své mateřštině vzdělávat na vysokých školách a univerzitách v Polsku, popř. studovat polský jazyk a literaturu či učitelství polského jazyka na vysokých školách v Československu, neblíže pak na Pedagogické fakultě v Ostravě. Ne jinak tomu bylo ve sféře kulturních a společenských aktivit, které zastřešovalo již v textu zmiňované

PZKO, které bylo aktivní ve všech městech a obcích s výraznější polskou menšinou, resp. většinou. Přesto docházelo k postupné spontánní čechizaci a začleňování polskojazyčného obyvatelstva do sílicí české společnosti. Zcela běžné byly případy, kdy snoubenci pocházející z rodin, v nichž se hovořilo výhradně nářečím, a z nichž jeden či oba navštěvovali polské školy, začali po uzavření sňatku užívat český přepis dříve polského či místního příjmení. U členů jedné rodiny se tak můžeme setkávat i s několika variantami příjmení současně (Zarzycki, popř. Zorzyci, Zářícký, Zařícký, Zařícki). Aby rodiče dětem usnadnili cestu životem, začali je posílat do českých škol, snažili se s nimi, tedy alespoň v mezích možností, hovořit spisovně česky atd.

Pro příslušníky těchto rodin se v rámci místní polské společnosti vžilo hanlivé označení „škoprtoci“, což by se dalo do češtiny přeložit jako „převraceči“ či „obraceči“. Právě tito škoprtoci byli napříč místní polskou společností považováni za příčinu kontinuálního snižování početního stavu polského etnika v regionu. Tento postoj vyjadřuje rčení: „Škoprtoki sum gorše niż Češi“. Byť dnes tento přístup může na mnohé z nás působit poněkud úsměvně, je, a to zejména u starší generace, stále živý. Ale výjimečné nejsou ani případy opačné, kdy se lidé ke svému škoprtocství hlásí a ani v nejmenším jej nepovažují za problém. Jako příklad nám může posloužit žena středního věku, absolventka prestižního polského gymnázia v Orlové, dnes úřednice v nedalekém Bohumíně, která během rozhovoru sama sebe definovala mj. slovy: „*Ja, jo zech je tako škoprtula*“. Zkrácené kurikulum a fonetický přepis jejího vyjádření uvádíme zejména proto, aby bylo zřejmé, že tato žena plynně slovem i písmem ovládá nejen polštinu a češtinu, ale také místní dialekt.

Zásadním médiem, které od 60. let začalo výrazně ovlivňovat vztahy mezi Čechy a Poláky na Těšínsku, byla televize. Vzhledem k tomu, že místní obyvatelstvo, a to bez ohledu na národnost, k níž se hlásilo, rozumělo polsky, mělo vedle programů Československé televize naladěno také polské vysílání. Na počátku 80. let sice místní, spíše konzervativně (tzn. prorežimně)

Obrázek 5.58: Slavnosti „Gorol“ v Jablunkově (1957)

Zdroj: Muzeum Těšínska, f. Fotografie, sign. G 3181

smýšlející obyvatelstvo přijalo vystoupení odborového hnutí Solidarity s nedůvěrou či dokonce odporem, což bylo umocněno neutěšenou ekonomickou situací v Polsku, jejíž příčiny prvoplánově nacházelo právě v politické a společenské nestabilitě, na konci dekády, kdy se poměry u našich severních sousedů začaly uvolňovat mnohem rychleji než u nás, byla polská televize vítaným zdrojem informací (a to nejen o politice, ale také o módě, kultuře, motorizmu atd.) i zábavy, když vysílala filmy západní provenience, a to i žánrů, které byly v té době v Československu tabu. V tomto období prestiž Polska a Poláků jako nositelů změny v očích obyvatel Těšínska, a dovolíme si tvrdit, že Čechů vůbec, bezpochyby vzrostla.

Zatímco éter byl prostupný v obou směrech, bylo tomu u státní hranice právě naopak. Aby orgány státní moci zabránily šíření „buřičských“ myšlenek z Polska, zavedly výrazná omezení pohybu osob mezi oběma státy, což po jedno desetiletí nejen znesnadňovalo transfer kulturní, vědecký či společenský, ale na Těšínsku výrazně narušilo také vazby rodinné a kontakty mezi příbuznými. Uvolnění poměrů a otevření hranic na počátku 90. let pak s sebou přineslo další fenomén česko-polských vztahů, a tím byly burzy. Nejdříve malá prostranství poblíž státní hranice, kde polští prodejci nabízeli zboží všeho druhu dovezené ze západní Evropy, především Německa, jež brzy vystřídaly přeplněné tržnice, prodejní haly a nakonec i stánky posetá fotbalová hřiště. Každou sobotu zástupy Čechů nejdříve z blízkého pohraničí, ale stále více a více z celé republiky přecházely hraniční řeku Olši, aby si v Polsku zakoupily cigarety, kožené bundy, rifle, audio a video kazety, proutěné prádelní koše, trička s potiskem, spodní prádlo, košile, boty atd. atd. Západoevropský dovoz brzy vystřídala domácí polská produkce, která se obdobně jako zboží nabízené Vietnamci stala pro Čechy synonymem nízké kvality, polský prodejce byl pak vnímán jako člověk, který je připraven a ochoten prodat cokoli, byť si je vědom, že nabízí podřadný sortiment. Láce nabízených produktů však byla pro českého kupujícího, který v době překotných ekonomických změn 90. let nedisponoval dostatečnou kupní silou, natolik lákavá, že počet Čechů vyjíždějících do Polska za nákupy rok od roku rostl. Růst příjmů obyvatel České republiky, kteří začali dávat přednost dražšímu a kvalitnějšímu zboží, sice přivodil na přelomu tisíciletí pád doslova monstrózních burz, neznamenal ovšem jejich definitivní konec. Polští prodejci se přeorientovali na prodej kvalitnějšího, ale oproti České republice stále levnějšího zboží, a změnil se i nabízený sortiment, když dnes hrají vedle oděvů prim potraviny, ovoce, zelenina či sazenice.

Pozadu ovšem nezůstávali ani polští kupující. Ti již na počátku 90. let objevili kouzlo českého piva, pražské šunky či v českých restauracích běžně nabízeného smaženého sýra s hranolky. Vzhledem k omezenému počtu piv na osobu, které mohla jedna osoba přenést (totéž platilo v opačném směru pro cigarety), se státní přechody plnily tzv. mrówkami (mravenčí), kteří mnohokrát denně přecházeli hranici obtíženi tolik žádaným českým pivem. Zejména Český Těšín – Cieszyn, ale i Bohumín – Chałupki – Zabełków ad. se staly významnými tranzitními body a centry přeshraničního obchodu.

Po desetiletí zpřetrhané a omezované vztahy mezi obyvateli Těšínska v obou jeho hraniční řekou rozdělených částech tak dostaly (a to především po vstupu do Evropské unie) zcela nový rozměr. Lidé si museli uvědomit a zvyknout na „novou“ realitu, kterou zažili ještě v dobách habsburského soustátí pouze nejstarší z nich, že v otevřeném pohraničí se budou obě etnika stále více prolínat a že s oběma jazyky se budou den co den potkávat na obou březích Olše. Rovněž problematika tradičních národnostních menšin se ve sjednocené Evropě začala stále více přenášet z roviny politické do roviny kulturní, což platí i pro polskou menšinu na Těšínsku.

A právě zde máme co do činění s dalším, do jisté míry protichůdným aspektem tohoto globalizačního procesu, na který pregnantně upozornil jeden z předních představitelů polského kulturního života na Těšínsku, grafik a znalec regionálních dějin Kazimierz Gajdica, když v rozhovoru s námi doslova uvedl: *„Otevření hranic po 1989 a volný pohyb osob paradoxně nemusely nutně vést k posílení národní identity příslušníků polské menšiny. Hlavně příslušníci mladší generace, když se najednou mohli začít setkávat se svými vrstevníky z Polska (a s polskou*

realitou), narazili na (svou) často naprostou jazykovou nevybavenost. Povinná polská literatura v tzv. polských školách končí kdesi v první polovině 20. století, kromě toho pro většinu z nich je mateřštinou dialekt „po našymu“ a pro učení se spisovné polštiny jim mnohdy chybí motivace, což se projevuje neznalostí polského živého hovorového jazyka, nemluvě o slangu, a také poněkud odlišných polských reálií. Pasivně sice více méně rozumí, ale „zasypání“ kaskádou polského květnatého slovního veletoku mohou vést rovnocenný dialog jen stěží, což je může vést ke zjištění: „My nejsme jako oni. Nejsme Poláci, Češi sice taky ne, tak co tedy jsme? Slezané, „tu stela“ (Tustelané), Zaolzané (Zaolziacy)...a Koždoň vítězí!“

I přesto, že jsme se národnostním poměrům na Těšínsku věnovali poměrně obšírně (polská menšina byla po druhé světové válce jedinou významnější, navíc souvisle usídlenou menšinou v české části republiky), nelze než konstatovat, že od poloviny 20. století stála tato problematika spíše stranou zájmu majoritní části místní společnosti. Obdobně tomu bylo i v případě historického povědomí o zemi, ve které žili. Vzhledem k tomu, že roku 1949 bylo zemské zřízení nahrazeno krajským, přičemž Těšínsko se stalo součástí Ostravského (od roku 1960 Severomoravského) kraje, mizela zemská sounáležitost se Slezskem a řada místních obyvatel se, již s ohledem na název kraje, dokonce domnívala, že jsou Moravany, popř. tuto záležitost neřešila vůbec.

Těšínsko procházelo minimálně od poloviny 19. století soustavnou industrializací spojenou především s rozvojem báňského a hutního průmyslu, která po druhé světové válce v souvislosti s preferencí těžkého průmyslu v zemích socialistického bloku ještě zesílila. A právě v těžkém průmyslu, ať již v hutnictví a těžkém strojírenství (Třinec, Bohumín, Karviná, Frýdek-Místek), nebo v hornictví (Karviná, Orlová, Petřvald), nacházela většina obyvatel východní části českého Slezska zdroj své obživy. Vzhledem k tomu, že ostravsko-karvinský revír trpěl v dlouhodobém horizontu soustavným nedostatkem pracovní síly a současně napříč profesemi nabízel vysoké a někdy i velmi vysoké výdělků, lákal s vidinou lepšího živobytí zástupy mladých mužů, kteří se zde povětšinou usadili a založili rodiny. Obdobně jako na konci 19. a počátku 20. století, kdy došlo v hornictví a hutnictví v důsledku zvýšené poptávky po uhlí a hutních výrobcích k výrazným technickým a technologickým změnám a do revíru přišlo značné množství dělníků z Haliče, také po druhé světové válce potřeba pracovní síly v souvislosti s tzv. socialistickou industrializací prudce rostla. Do revíru se stěhovali v rámci nejrůznějších náborových akcí a výzev pracovníci ze všech částí republiky, zejména pak z průmyslově zaostalejších částí Slovenska. A právě jednostranná orientace na báňský a hutní průmysl a z toho plynoucí vysoké zastoupení dělnických profesí, jejichž společenská prestiž navíc v lidově demokratickém Československu značně stoupla, dala vzniknout onomu dnes již notoricky známému „Já jsem horník! A kdo je víc?“

Převážná část obyvatelstva industrializované východní části českého Slezska zastávala tradičně levicové postoje (již v období první Československé republiky zde měly silné pozice jak sociálně demokratická, tak komunistická strana), a to se nezměnilo ani v poválečných letech. Aniž bychom chtěli paušalizovat, zdejší obyvatelstvo si i přes některé kritické postoje vůči režimu, resp. vůči pražským bílým límečkům a tzv. Čecháčkům vůbec, bylo dobře vědomo svého výlučného postavení v rámci společenských struktur socialistického státu a po celou dobu jeho existence bylo jeho oporou. Ve významné části společnosti pak zůstávala (a zůstává) vysoká míra nostalgie po letech minulých i po listopadových událostech roku 1989, když tyto postoje navíc umocnila divoká privatizace, útlum těžby a těžkého průmyslu, následná rostoucí nezaměstnanost a s tím i spojený pokles prestiže regionu v rámci České republiky.

Obrázek 5.59: Hauzírnice z Hlučínska

Zdroj: Muzeum Hlučínska

5.3.2 Exkurz: Hlučínsko – specifická identita utvářená specifickým vývojem

Hlučínsko, malé území zahrnující 38 obcí na 317 km², se nachází mezi Opavou a Ostravou, od Malých Hořtic po Antošovice, od sudického výběžku po řeku Opavu. Historicky bylo součástí Opavska, vydělilo se z něj následkem první slezské války v roce 1742. Poté bylo až do roku 1920 součástí Pruska. Po většinu pruské éry spadalo do ratibořského okresu.

Periferní pozice a agrární charakter regionu, jenž nebyl v 19. století industrializován, byly jeho „ochranou“ proti plošné germanizaci. Udržení češtiny napomáhala i skutečnost, že Hlučínsko zůstalo součástí olomoucké diecéze (moravské diecéze, z čehož vzniklo i pojmenování obyvatel Hlučínska – Moravci). Lidé na Hlučínsku mezi sebou nadále hovořili svým rodným jazykem, jímž byl dialekt češtiny. Podle pruské statistiky mateřské řeči hovořilo v Hlučíně v roce 1905 z 3 109 obyvatel 2 160 (69,5 %) pouze moravsky, 843 (27 %) pouze německy a jen 32 (tedy

0,1 %) obyvatel ovládalo vedle němčiny slovanský (tedy pravděpodobně moravský) jazyk. Na hlučínských vesnicích byla znalost němčiny ještě mnohem nižší. V Kravařích používalo pouze němčinu jen 214 lidí (5,7 %) a němčinu plus slovanský (moravský) jazyk 84 obyvatel (2,2 %).

Pruský stát spoléhal ve vztahu k Hlučínsku zpočátku spíše na přirozenou asimilaci. Až v závěrečné fázi pruské éry nastal germanizační tlak. Moravština (čeština) měla být odstraněna ze škol, a to i z výuky náboženství (Plaček, 2000, s. 23). Zprávy školních inspektorů z 90. let 19. století však dosvědčují, že žáci na Hlučínsku neuměli vyjádřit německy své myšlenky, neboť ji neovládali (Chrástský, 2006, s. 33). Za udržení moravského jazyka se postavila katolická církev. Zachování svěbytného jazyka bylo z jejího pohledu klíčové zřejmě proto, že udržení kulturní odlišnosti automaticky znamenalo i udržení jejího vlivu na obyvatelstvo, neboť všeobecná znalost němčiny by znamenala i snadný průnik protestantismu. Katolická církev navíc v této době, tedy za kancléře Bismarcka, čelila státnímu tlaku v podobě tzv. Kulturkampfu. Jako opatření proti Kulturkampfu, stejně tak jako prostředek sloužící k udržení společenských pozic katolické církve, iniciovalo třináct církevních hodnostářů z hlučínských obcí v roce 1893 založení česky psaných novin s titulem *Katolické noviny pro lid moravský v Pruském Slezsku*. Náklad novin neustále stoupal, v předvečer první světové války dosáhl již 3000 výtisků, což bylo pro malé území vysoké číslo.

Nehledě na ve vztahu k ostatním obyvatelům Pruska odlišný jazyk a náboženství se na Hlučínsku vytvořil silný pruský patriotismus. Hlučičané považovali Prusko za svou vlast. Muži rukovali do pruské armády a účastnili se jejích slavných vítězství v letech 1866 a 1870. Velké oblibě se pak těšily spolky válečných veteránů. Pociťovaná národní identita nekorespondovala

Obrázek 5.60: Odchod německé armády z Hlučina (1920)

Zdroj: Muzeum Hlučinska

Obrázek 5.61: Oslava pátého výročí připojení Hlučínska. Slezský zemský prezident Josef Šrámek a velitel opavské divize generál Jindřich Hanák přehlízejí nastoupenou jednotku

Zdroj: ZAO, SOkA Opava, Sběrka dokumentačního materiálu Státního okresního archivu Opava, k. 140, manipul. č. 2

s jazykem (objektivní etnicitou), což známe např. i z Mazur (německá národní identita Mazurů, byť v rozporu s etnickou-nacionální „normou“, se ukázala být velmi silnou při plebiscitu v létě 1920, kdy 99,3 % hlasů bylo pro Německo), (Blanke, 2001, s. 314–316).

Život na Hlučínsku se radikálně změnil po první světové válce. Pařížská mírová konference rozhodla na žádost čs. delegace o odstoupení 36 obcí jižního Ratibořska Německou říši ve prospěch ČSR. K převzetí území čs. brannou mocí došlo počátkem února 1920. V roce 1923 byly k ČSR připojeny ještě dvě obce, Hať a Píšť. ČSR zdaleka nezískala celé území, jež chtěla. Požadovala totiž většinu Ratibořska včetně uhelných dolů a salin na Rybnicku. Protože Ratiboř jako tradiční správní centrum zůstala Německu a největší obcí nově získaného území byl Hlučín, vžilo se pro něj označení Hlučínsko.

Když na Hlučínsko přišli čeští úředníci a učitelé, kteří vystřídali ty německé, mysleli si, že jejich činnost bude místním obyvatelstvem vítána, neboť lidé projeví svůj vděk za „záchranu pro národ“. Reakce většiny obyvatelstva je zaskočila. Málokterý Čech byl schopen pochopit skutečnost, že hlučínští Moravci byli v roce 1920 „zachraňováni“ proti své vůli, že k Československu nechtěli. Podle smlouvy s Německem mohl kdokoliv z dospělých obyvatel Hlučínska optovat pro Německo. Opční lhůta byla stanovena na dva roky od data nabytí působnosti mírové smlouvy (10. leden 1920) a od podání opčního prohlášení běžela dvanáctiměsíční lhůta na vystěhování do Německa. Optovala desetina obyvatelstva Hlučínska (4 527 osob).⁵⁹ Podle archivních materiálů však nakonec minimálně 140 optantů požádalo o navrácení čs. občanství, které opcí ztratili. Archiválie dokládají, že 97 z nich uspělo.⁶⁰ Nemálo optantů se odstěhovalo jen pár desítek kilometrů do německého Horního Slezska, tj. na Ratibořsko, určitě pak navště-

⁵⁹ SOkA Opava, f. Okresní úřad Hlučín, inv. č. 1.

⁶⁰ Tamtéž.

Obrázek 5.62: Herr Präsident Befreier T. G. Masaryk, Petřkovice

Zdroj: Muzeum Hlučínka

vovali své příbuzné a známé na Hlučínku, což muselo mít dopad na mentalitu lidí a svým způsobem podryvat autoritu nového režimu.

Neuralgickými body meziválečného Hlučínka byly zejména hospodářská, národnostně-jazyková a náboženská otázka.

Na Německem odstoupeném území se nacházely jen dva kamenouhelné doly v Petřkovicích, malá Holuschova strojírna v Dolním Benešově a továrna na zpracování lnu v Chuchelné, jež se navíc dostala kvůli novým státním hranicím do neřešitelných problémů. Jinak bylo Hlučínko agrárním územím s velkým přebytkem pracovních sil, které si vlivem mechanizace zemědělství už od poloviny 19. století musely hledat práci jinde, především v německé části hornoslezské průmyslové oblasti a v dalších částech Německa, a to hlavně jako horníci, zedníci, podomní obchodníci a zemědělství nádeníci. Po připojení k ČSR nebylo pro Hlučičany v rámci republiky dost práce. Proto pracovalo mnoho lidí z Hlučínka v německém Horním Slezsku, například v roce 1922 asi 2 400 osob (Plaček, 2000, s. 61). Za hospodářské krize se snížil počet pracovních příležitostí i v Německu, avšak již od roku 1933 se tam situace rapidně zlepšovala a bylo možno opět najímat cizí pracovní síly. Československé úřady to neviděly rády, neboť Hlučičané byli v Německu protičeskoslovensky indoktrinováni. Snažily se reagovat zákazem pracovních výjezdů do Německa, od čehož však nakonec musely ustoupit, protože jednoduše neměly pro hlučínské obyvatelstvo práci.

Olej do ohně přilil způsob provedení pozemkové reformy na Hlučínku, při níž bylo 60 % z vyvlastněné velkostatkářské půdy rozděleno mezi drobné rolníky. Velká část z nich však byla hodnocena jako „národně nespolehliví“, proto jim byla pole pouze propachtována a čekalo se, nakolik budou loajální k novým poměrům. V roce 1937, kdy končilo pachtovní období, proběhla prověrka pachtýřů (státní moc hodnotila nejen to, jak se osvědčili hospodářsky, ale i to, jak se chovali státně-politicky). Z 1965 drobných pachtů bylo 40 % navrženo k přidělu do vlastnic-

tví, 51 % k prodloužení pachtu a 9 % k ukončení pachtu (Plaček, 2007, s. 201–202). Stát tedy obyvatelstvu evidentně nevěřil.

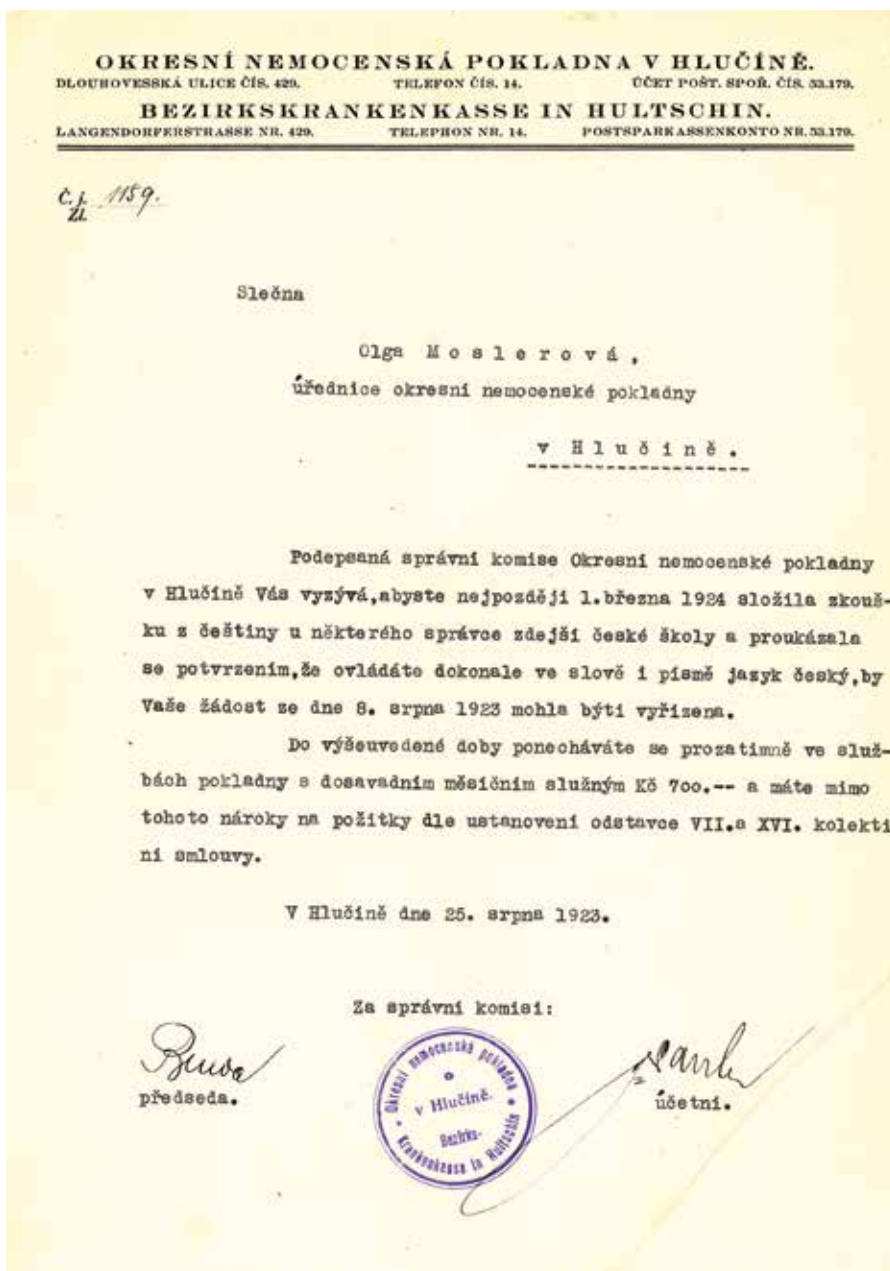
Nemalá část obyvatelstva Hlučínska se za první republiky hlásila k německví a chtěla své děti posílat do německých škol. Jejich postoj byl výsledkem více faktorů – mj. spjatosti s pruským prostředím, německé agitace, obecného despektu k češství a k „českým pořádkům“. Rodiče považovali němčinu za kulturně vyšší jazyk, který dá jejich dětem větší možnosti uplatnění, v čemž je utvrzovaly nejen pracovní výjezdy tisíců lidí do Německa. Jejich uvažování mělo logiku – moravsky už děti uměly z domova, ať je tedy vyučování německy, ať němčinu dobře ovládnou.

Československý stát však nechtěl v žádném případě připustit, aby na tak exponovaném území, jakým bylo Hlučínsko, kde se mu navíc nedařilo získat sympatie obyvatelstva, fungovaly německé školy. Kromě dvou německých obcí, Sudic a Třebomi, se na Hlučínsku od školního roku 1920/1921 vyučovalo pouze česky. Někteří nespokojení rodiče začali posílat své děti do německých škol v Opavě, jiní využili starého předlitavského zákona o domácím vyučování a nechali děti vyučovat doma (tzv. Privatunterricht). Před školním rokem 1938/1939 odhlásili rodiče z Hlučínska z českých škol 2380 dětí a přihlásili je do německých škol. Pak už přišly známé události října 1938 (odstoupení pohraničí Německu) a do všech hlučínských škol se na několik let vrátila němčina.

Podle oficiálních výsledků sčítání lidu publikovaných ve statistické příručce v roce 1924 bylo s německou národností zapsáno 7 707 (16,3 %) čs. státních občanů na Hlučínsku, zatímco s čs. národností (tedy moravskou, alias českou) 39 209 (Statistický lexikon, 1924). Většinu Hlučičanů však nebylo umožněno, aby se při meziválečných sčítáních lidu přihlásili k německé národnosti, jak to odpovídalo jejich citění (byť ne etnicitě). Československý stát totiž zavedl institut úřední verifikace údajů zapsaných při sčítání lidu. Bylo-li shledáno, že zapsaná národnost neodpovídá „skutečnosti“, byla v souladu se zákonem provedena úřední oprava zápisu, a to i při nesouhlasu sčítané osoby. Například v Bobrovnicích se při sčítání lidu 1921 z 552 obyvatel přihlásilo k národnosti moravské pouze 165, teprve na základě opravného řízení bylo docíleno oficiálního výsledku 502 občanů čs. národnosti (91,6 %) a 46 občanů německé národnosti (Plaček, 2007, s. 46–47). V Dolním Benešově byl obdobným způsobem snížen podíl německé národnosti ze 79 % na 12 %. Kromě Třebomi a Sudic byla ve všech dalších obcích Hlučínska německá národnost ve výrazné menšině. Porovnáme-li opravené výsledky sčítání lidu 1921 s pruskou statistikou, je jasně patrné, jak pevně čs. úřady přimkly zjišťování národnosti na Hlučínsku k mateřské řeči, jež se při pruském sčítání lidu 1905 přímo zjišťovala. V Bobrovnicích uvedlo v roce 1905 moravský mateřský jazyk 96,1 % populace, v Dolním Benešově 90,6 % populace. Oficiální výsledek sčítání národností z roku 1921 se podobal pruské statistice z roku 1905 i v případě Hlučina (u německé řeči/národnosti 27 % v roce 1905 respektive 30,8 % v roce 1921). Němečtí publicisté a agitátoři upozorňovali na skutečnost, že výsledky sčítání národností na Hlučínsku v roce 1921 byly v příkrém rozporu s výsledky voleb, které byly tajné a v nichž si lidé mohli vybrat zcela svobodně. Například v obecních volbách na Hlučínsku v roce 1923 obdržely německé strany asi 10 000 hlasů a české asi 14 000 a v parlamentních volbách v roce 1925 volilo německé strany 14 990 (65 %) voličů, české strany 6 592 (29 %) voličů, zatímco 5 % odevzdalo hlasy KSČ (ta se jako jediná politická strana nedělila národnostně), (Peters, Erben, 1930, s. 87).

Významnou oblast problémů integrace Hlučínska do ČSR bychom mohli nazvat nábožensko-kulturní nebo také mentální. V literatuře se často připomíná, že hluboce religiózní Hlučínsko se v roce 1920 ocitlo v prostředí „husitského“ či „bezvěreckého státu“, což vyvolalo konflikty. Je to zčásti pravda, na druhé straně se v tomto případě nejedná o hlučínské specifikum. Jednalo se o střet religióznějšího venkova se sekularizovanějším městským prostředím odehrávající se v celostátním měřítku; případně o rozpor mezi religióznější Moravou a sekularizovanějšími Čechami.

Obrázek 5.63: Zkouška z češtiny v Hlučíně (1923)

Zdroj: Muzeum Hlučínska

Na Hlučínsku nastal nezřídka konflikt mezi přistěhovalým pokrokářským učitelstvem, které přišlo ze sekularizovanějších oblastí, s místními faráři, kteří se snažili o udržení sociální kontroly nad obyvatelstvem. Státní moc volila co nejbezpečnější postup. Učitelstvo bylo instruováno, aby postupovalo v náboženských otázkách opatrně.⁶¹ Nestačilo to však.

⁶¹ ZAO, f. Zplnomocněný komisař Republiky československé pro Ratibořsko, sign. V/53, k. 33, vyjádření okresní školní rady z 26. září 1921.

Již od parlamentních voleb v roce 1935 dominovala na Hlučínsku Henleinova Sudetoněmecká strana (SdP). Do jara 1938 tu vládl klid a obyvatelstvo se chovalo poměrně zdrženlivě, ale v polovině posledního předválečného roku se situace přiostrčila, agitátoři SdP v té době již otevřeně agitovali proti ČSR. Zprávy o brzkém připojení Hlučínska k Německu znamenaly velký psychický nátlak na obyvatelstvo – vyčkávací nebo indiferentní postoje už nebyly dost dobře možné ve chvíli, kdy bylo nacisty proklamováno, že každý, kdo nebude aktivně pracovat v SdP, bude zbaven majetku a vyhnán.

Na základě mnichovské dohody se Hlučínsko stalo v říjnu 1938 znovu součástí Německa. Bylo připojeno přímo k Altreichu, ne k říšské župě Sudety. Na rozdíl od února 1920, v říjnu 1938 byla armáda vítána obyvatelstvem, jež doufalo v lepší ekonomické podmínky. Je třeba otevřeně konstatovat, že většina Hlučíňanů, nehladě na míru politické aktivity, obdivovala tehdejší Německo. Totalitní ráz Hitlerova režimu si uvědomoval jen málokdo a vystřízlivění z „německého snu“ přišlo až za války. Při sčítání lidu v květnu 1939 se téměř všechno obyvatelstvo přihlásilo k německé národnosti. Rychlým tempem, během několika měsíců po zaboru, byla zlikvidována nezaměstnanost (přitom ještě v roce 1938 bylo nezaměstnaných na Hlučínsku asi 7 000) a bylo zlepšeno starobní, invalidní a sociální zajištění. Na počátku 40. let byl vyřešen problém s juterky – propachtovanou půdou, který napáchal tolik zlé krve. Pozemky byly pachtýřům předány do vlastnictví na základě kupních smluv (Plaček, 2016, s. 68, 78).

Všichni lidé, kteří se na Hlučínsku narodili před rokem 1910, anebo byli potomky takových osob, získali automaticky německou státní příslušnost. Muži proto museli po vypuknutí války narukovat do německé armády – první povolávací rozkazy dorazily v prosinci 1939. Postupně narukovalo více než 12 000 mužů. Sloužili na všech frontách u všech typů zbraní. Asi 4 000

Obrázek 5.64: Německé domácí vyučování v Hlučíně

Zdroj: Muzeum Hlučínska

mužů se z války nevrátilo (padli nebo odmítli repatriaci), celá řada z přeživších utrpěla zranění, někteří z nich s doživotními následky (Jung, Neminář, 2017, s. 88).

Ve školách se učilo výlučně německy. Děti musely povinně navštěvovat organizace Deutscher Jungvolk a Deutsche Jungmädel a mládež Hitlerjugend a Bund Deutscher Mädel.

Na konci války, v dubnu 1945, dorazila fronta na Hlučínsko. V jeho západní části se ještě tvrdě bojovalo, některé obce byly velmi poničeny, např. Bolatice či Třebom. Mnohým ženám a dívkám zůstalo do konce života v paměti řádění ruských vojáků.

V prvních poválečných měsících a letech byla životní situace řady hlučínských rodin problematická. Mnoho rodin bylo nekompletních, buď trvale, pokud otec/manžel/bratr/syn padl, anebo dočasně, pokud se ještě nacházel v zajetí, což mohlo trvat několik let. V nejedné rodině vládł hlad. Děti, které jejich rodiče několik let nutili k tomu, aby mluvily německy, byly nyní trestány za to, pokud nemluvily moravsky – v září 1945 musely nastoupit do české školy. Byla obnovena čs. státní správa, která hleděla na Hlučičany s nedůvěrou. Lidé měli strach ze ztráty majetku a z odsunu do Německa. Správní orgány stály před otázkou, jakým způsobem vyřešit „hlučínskou otázku“.

Na straně jedné se Hlučičané s republikou příliš nesžili a v roce 1938 se radovali z připojení k Říši stejně jako sudetští Němci. Na straně druhé se ale v roce 1920 „neprosili“ o přičlenění k ČSR, sama republika o Hlučínsko po první světové válce požádala a použila přitom argumentaci, že se jedná o historicky české území s českým obyvatelstvem. Nebylo tedy dost dobře možné označit nyní veškeré obyvatelstvo Hlučínska za Němce, zabavit mu majetek a odsunout jej. Proto byl na Hlučínsku uplatněn mnohem mírnější postup než na zbytku území. Majetek byl konfiskován činným členům (tedy funkcionářům) nacistických organizací, členům

Obrázek 5.65: Potvrzení pro Adolfa Jiříka z Bolatic o jeho nekolaboraci (1946)

Místní národní výbor
v Bolaticích.

V Bolaticích dne 5. 9. 1946.

Potvrzení.

Místní národní výbor potvrzuje, že pan (t) ~~slečna~~
Adolf Jiřík nar. dne *27. 5. 1884*
bytem v Bolaticích, *Opavské* ulice čis. *13*

1. nebyl(a) členem SDP nebo NSDAP nebo některé ze složek těchto stran, jak jsou uvedeny v bodech 6 a 11 formuláře A žádosti o vydání osvědčení o státním občanství.

2. byl(a) členem (členkou) ~~funkcionářem (kou)~~ strany (složky) *N.S.D.A.P. od r. 1941 – byl k tomu jako star. pokladník, protože osvědčení funkce neměl žádné. – Kamerskamererin.*

Současně se potvrzuje, že jmenovaný(á) členem (členkou) ostatních spolků nebyl(a).

Zdroj: Muzeum Hlučínska

SS, Freikorpsu a iredentistickým vůdcům, jakož i říšským Němcům, kteří přišli až za války. Řadové členství v německých spolcích a organizacích nebylo trestáno ztrátou majetku (Plaček, 1977, s. 11–12; Kladiwa, 1998, s. 14–16). Stejný okruh osob byl určen k odsunu do Německa. Odsunuto bylo 1 301 osob (původní návrh před zmírněním kritérií obsahoval jména 11 800 osob!), ještě před koncem války odešlo asi 700 civilistů. Ostatní obyvatelé nakonec obdrželi, či jim bylo ponecháno, čs. státní občanství. Proto se další vývoj Hlučínska tolik lišil od Sudet, které prodělaly téměř kompletní výměnu obyvatelstva, čímž byla přervána paměť lokální krajiny.

V prvních poválečných volbách v květnu 1946 zvítězili na Hlučínsku přesvědčivě čeští katolíci – Lidová strana. V okrese získala polovinu všech hlasů, celostátně suverénní komunisté zde skončili na posledním, čtvrtém místě (za sociální demokracií a národními socialisty) s pouhými 10 % hlasů.

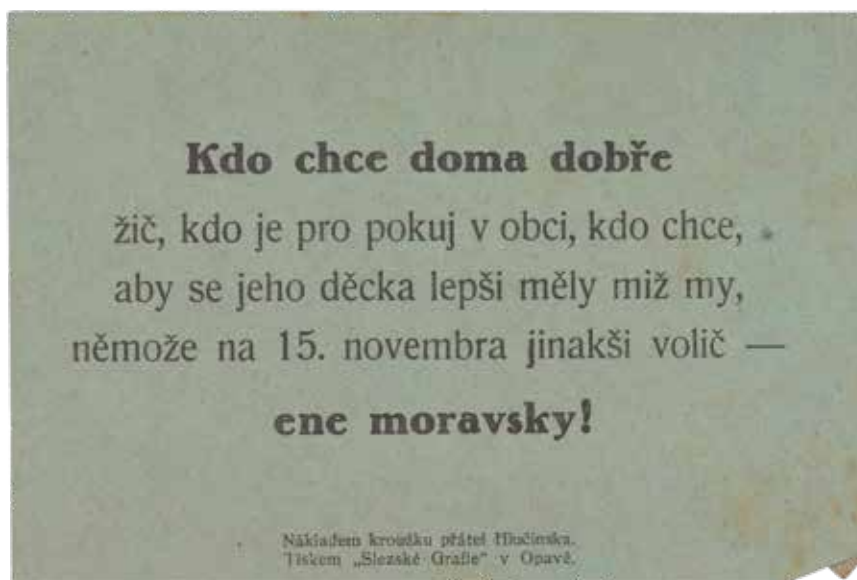
Situace ohledně soužití Hlučínska s Československem se pak postupně, v průběhu desíletí, zlepšila, avšak na Hlučíňany se Češi dívali dlouho s nedůvěrou a místy i s pohrdáním (částečně za to mohl i místní velmi specifický dialekt se spoustou germanismů). Nutno však podotknout, že s nedůvěrou to platilo i obráceně, a to i vůči přistěhovalcům na Hlučínsko, kteří to u místních vůbec neměli jednoduché.

Oficiální festivity a oficiální politika paměti byly na Hlučínsku stejné jako ve zbytku republiky. Ve veřejném prostoru se uctívalo vítězství Rudé armády nad fašismem a o tom, na čí straně Hlučíňané bojovali, se nemluvilo. V rodinném prostředí to bylo jiné – otcové a později dědové bojovali ve wehrmachtu, takže nebylo jednoduché přijmout oficiální narativ, když „my“ a „ti druzí“ bylo postaveno obráceně. Nikdo nechce hanět vlastní předky.

Nemalá část Hlučíňanů měla po válce příbuzné v západním Německu (ať už kvůli poválečnému odsunu anebo kvůli tomu, že někteří vojáci bojující ve wehrmachtu se po válce nevrátili domů). Od uvolnění poměrů koncem 50. let přijížděli příbuzní či známí z SRN na návštěvy. Hlučíňané si z vyprávění návštěv, a na základě toho, jakým autem přijely, co měly na sobě a jaké měly finanční možnosti, mohli udělat jasný obrázek o tom, že životní úroveň je v SRN nesrovnatelně vyšší.

Když začali v 70. letech dostávat bývalí vojáci z Hlučínska zranění ve válce a vdovy po padlých ze západního Německa válečné důchody, vzbuzovalo to závist. Německo posílalo

Obrázek 5.66: Československý propagandistický lístek z kampaně k parlamentním volbám roku 1925

Zdroj: Muzeum Hlučínska

platby v markách, avšak čs. stát marky zadržoval a Hlučíňanům vyplácel ve velmi nevýhodném kurzu tzv. bony – poukázky pro nákup zboží v prodejnách Tuzex.

Poslední vlna nedůvěry vůči Hlučíňanům přišla až po roce 1989, kdy nastala možnost pracovat v Německu. Až do okamžiku přistoupení ČR do schengenského prostoru na konci roku 2007, respektive v případě Německa až do roku 2011 (kdy Německo plně otevřelo pro občany ČR svůj pracovní trh), si museli zájemci o práci v Německu vyřizovat krátkodobá pracovní povolení. Hlučíňané však přišli na to, že díky německému občanství svých předků je pro ně jednoduché získat německé občanství, které jim umožnilo pracovat v Německu i dalších zemích EU bez omezení. Fenomén dvojího občanství Hlučíňanů byl mediálně kritizován některými „českými národovci“, hlavně z toho důvodu, že většina Hlučíňanů požádala o německé občanství čistě z ekonomických důvodů.

Generace Hlučíňanů narozená po roce 1989 už je stejně globalizovaná a „unifikovaná“ jako kdekoli jinde v ČR. Jejich rodiče si ještě zvláštnosti uvědomovali, znali je z vyprávění předků a trochu i z žité reality. Nepostradatelný faktor pro alespoň částečné zachování povědomí o dějinných specifikách Hlučínska představuje činnost Muzea Hlučínska založeného v roce 2005 jako příspěvkové organizace města Hlučína. Muzeum je velmi agilní a svými výstavami, přednáškami a publikacemi se poctivě vypořádává se složitou historií regionu. Od roku 2011 vydává dvakrát ročně monotematické číslo historicko-vlastivědného časopisu Hlučínsko. V lednu 2014 otevřelo stálou výstavu Kdo jsou lidé na Hlučínsku, jejímž hlavním motivem je hledání identity Hlučíňanů. V muzeu je k dispozici databanka s více než 100 audionahrávek se vzpomínkami pamětníků z Hlučínska, kteří ještě zažili válku a těžkou dobu bezprostředně po ní.

5.4 Židovské náboženské obce v rakouském Slezsku. Proměny jejich náboženského, národnostního a politického profilu

Židovské obce v rakouském Slezsku vznikly poměrně pozdě, protože židovské osídlení se v této oblasti rozvinulo také relativně později, i když prameny již od 13. století zmiňují skupiny židů žijící na území Opavy. Až v pozdější době se stoupenci židovského vyznání objevují v Krnově a před polovinou 16. století také v Těšíně, Fryštátu a Polské Ostravě. Tento proces byl přerušen nuceným odchodem židů z Opavy a Krnova v letech 1522 a 1535, a poté také zákazem pobytu židů ve Slezsku, který schválil Rudolf II. v roce 1582 (Rabin, 1927; Spyra, 2005; Spyra, 2001, s. 7–47; Spyra, 2009, s. 19–36). Zachovala se pouze židovská obec v Osoblaze, která jako majetek olomouckých biskupů spadala pod jurisdikci Moravy. Počátky židovského osídlení Osoblazy sahají až do středověku; v roce 1570 se zde usadila skupina 12 židovských rodin z nedalekého Prudniku, jimž biskup povolil stavbu domů a zřízení synagogy. Na konci 16. století čítala židovská komunita v Osoblaze 20–30 rodin a v následujících letech se díky přílivu dalších emigrantů dále rozrůstala (Brilling, 1965, s. 53–57; Al Saheb, 2007b, s. 29–42).

Židé se v Opavském a Těšínském Slezsku začali znovu usazovat v období třicetileté války. Souviselo to s tehdejšími pustošeními, kvůli němuž byli Habsburkové a další feudální ochotni spolupracovat s kýmkoli. Těšínská kněžna Alžběta Lukrécie zaměstnávala od roku 1626 židy jako výběrčí mýta a Jakub Singer z moravských Ivančic u Brna vykonával po jejím boku od roku 1631 funkci tzv. dvorního žida. Později v podobné roli působili židé u pánů nižšího postavení ve Fryštátu, Bílsku a Frýdku. Také v Krnově zaměstnávali Lichtenštejnové od roku 1671 židovské výběrčí mýta a arendáře, zatímco opavští měšťané jim důrazně bránili ve vstupu do města. Usazování židů ve Slezsku usnadnil toleranční edikt Karla VI. z roku 1713, který jim umožňoval pobyt po uhrazení zvláštní, tzv. toleranční daně. Toho mj. využila skupina židů z moravského Jevíčka a usadila se ve Vidnavě, v biskupském Niském knížectví. V roce 1737 žilo v Opavském a Těšínském Slezsku asi 100 židovských rodin (Brilling, 1968, s. 107–117; Spyra, 1994, s. 29). Naprostá většina z nich pocházela z Moravy, především z nejbližších židovských obcí v Lipníku

Obrázek 5.67: Opavská synagoga (těsně před válkou)

Zdroj: SZM, Fotoarchiv, sign. B 2851

nad Bečvou a Hranicích (srov. Hillel, 1928, s. 94). Na několika místech fungovaly soukromé modlitebny (v Těšíně v židovském domě rodiny Singerových, dále také v Bohumíně), přesto slezští vyznavači judaismu zůstávali členy domovských obcí na Moravě. Během třicetileté války židovská komunita v Osoblaze velmi utrpěla a mnoho židů město opustilo. V roce 1648 bylo z 21 židovských domů obydleno pouze 11 (Richter, 1888, č. 88, s. 88, č. 12, s. 96, 1889, č.1,

Obrázek 5.68: Židovský hřbitov v Jablunkově, autor L. Báča (1. květen 1954)

Zdroj: Muzeum Těšínska, f. Fotografie, sign. G 1532

s. 7–8, č. 2, s. 10–12)⁶² a v roce 1675 již pouze osm.⁶³ Teprve od sklonku 17. století se židovská komunita v Osoblaze začala rozrůstat, znovu byl zaměstnán personál. V polovině 18. století fungovala jako plnohodnotná židovská obec v čele s voleným soudem a aktivně se také podílela na životě moravských obcí (Halperin, 1952, s. 135).

Slezské války, které Marie Terezie vedla s pruským králem Fridrichem II., skončily pro královnu ztrátou většiny Slezska a přiměly ji, aby v letech 1744 a 1745 Židy z českých zemí vystěhovala. Nakonec jim sice umožnila zůstat, ale jen za cenu vysokých kontribucí. To se týkalo rovněž jižních částí Slezska. Podle Tolerančního patentu pro židy z roku 1752 zde mohlo pobývat pouze 119 tzv. tolerovaných rodin, z toho 88 v Knížectví těšínském, 23 v Knížectví opavsko-krnovském a osm ve Vidnavě (Spyra, 2005, s. 42–48; Spyra, 2001a, s. 31–48). Pro efektivní výběr daní byli zřízeni tzv. výběřčí, jejichž činnost měli kontrolovat židovští zástupci složení ze starších. To byly počátky společných struktur, zvláště že židovští výběřčí se obraceli na úřady jménem všech tolerovaných židů i v jiných záležitostech. Často se jednalo o žádosti o neudělení tolerovaných míst „cizím“ obyvatelům židovského vyznání, což korespondovalo s rostoucí identifikací s místem pobytu a působením právě ve Slezsku (Spyra, 1995, s. 67–96).⁶⁴

O nejstarší společné aktivitě židů lze hovořit ve Vidnavě, kde na jednom místě žil relativně malý počet obyvatel židovského vyznání.⁶⁵ V jejich čele stál správce zvaný Juden-Richter nebo Juden-Elteste, který disponoval obecní pokladnou a pokladní knihou. V domě, kde si Židé z Vidnavy zřídili modlitebnu, byla také místnost určená pro setkávání příslušníků zdejší

⁶² V roce 1659 se židovská obec za dluh 1800 zlatých vůči městu vzdala svých práv na 13 dříve vlastněných domů.

⁶³ Ze zpráv neznámého rabína, který v Osoblaze působil dva a půl roku, víme, že v polovině 17. století zde žilo asi 40 bohatých rodin, všechny z Polska (Weinryb, 1976, s. 306).

⁶⁴ Nejčastěji žádali o to, aby byl povolen pobyt i jiným potomkům než jen nejstaršímu synovi tolerovaného otce, což se podařilo v roce 1794.

⁶⁵ V roce 1752 to bylo osm tolerovaných židovských rodin v počtu 31 osob, zatímco v roce 1780 čítalo osm zdejších tolerovaných rodin 57 osob. Mimo jiné jako služebnictvo pobývalo ve Vidnavě i několik chudších rodin z Jevíčka, celkem tedy 64 židů (Spyra, 2009, s. 41–43).

obce.⁶⁶ Byli plnohodnotnou odnoží jevíčské obce, jejíž rabíni a správci řešili spory, k nimž mezi židy ve Vidnavě občas docházelo. Naopak rozptýlení židé žijící na území Knížectví těšínského a Knížectví opavsko-krnovského se museli spokojit s nepravidelně organizovanými modlitebními setkáními, která se konala v soukromých prostorech židovských rodin. Dokonce i modlitebna v židovském domě rodiny Singerových byla příliš malá na to, aby se do ní vešli jiní lidé než nejbližší členové rodiny a služebnictvo. Na soukromém hřbitově Singerových byli pohřbíváni také zemřelí židé z celého Těšínského Slezska; v Opavském Slezsku měli židé k dispozici hřbitov v Osoblaze, ale zemřelí byli často i nadále převáženi na Moravu, aby byli pohřbeni ve své domovské obci. Osoblaha zůstala mimo slezské židovstvo a fungovala v druhé polovině 18. století stejně jako ostatní moravské obce na základě nařízení General-Policey-Process und Commercial-Ordnung z roku 1754 (Spyra, 2009, s. 60–62; Marada, 1987, s. 94–109).

Obecně šlo tedy o zajištění základních náboženských povinností židovských rodin, jejichž přelidněné rodinné komunity na Moravě byly nuceny hledat místo a zdroj obživy v sousedním Slezsku. Již nyní se však začali distancovat od svého rodinného prostředí a pociťovat větší sepětí s ostatními slezskými vyznavači judaismu (Spyra, 2005, s. 75–81).

Další etapu vývoje židovských obcí zahájily reformy Josefa II. vyjádřené v řadě tolerančních patentů z let 1781–1789. Cílem panovníka bylo „přeměnit židy v užitečné občany státu“, a odtud tak pramenily kroky usnadňující provozování hospodářské činnosti Židů při současném zachování řady omezení. Židé se museli naučit úřední jazyk a v roce 1787 byli nuceni přijmout stálá vlastní a rodinná jména (Hassenpflug-Eilholz, 1983, s. 145–160; Mahler, 1971, s. 253–268; Singer, 1933, s. 235–311).

Patent pro Židy v rakouském Slezsku z 15. prosince 1781 jim zároveň výslovně zakazoval vydržovat si vlastní rabíny, synagogy a tvořit náboženské obce.⁶⁷ Předznamenalo to období právní fikce na několik dalších desítek let, protože stále více vyznavačů judaismu se patentům nehodlalo podřídit. Židé z Bílska otevřeli v roce 1800 pro všechny věřící přístupnou modlitebnu v pronajatých prostorech a jejich souvěrci z Těšína tak učinili v roce 1801. V následujících dekadách k tomu došlo také ve Skočově, v okolí Frýdku a Polské Ostravy. Také v Opavě se místní židovská obec začala organizovat kolem rodiny Lazarusovy a Steingarberovy, které měly císařská práva umožňující pobyt ve městě, přičemž zdejší komunita využívala mj. služeb jednoho rituálního řezníka. Opavští Židé získali povolení zřídit veřejnou modlitebnu nejpozději v roce 1845 (Spyra, 2005, s. 98–116; Spyra, 2000, s. 25–26; obsáhleji Spyra, 2004, s. 67–96). Židovská komunita ve Vidnavě i nadále tvořila společenství osmi rodin, ve skutečnosti však fungovala jako malá, místními úřady uznaná židovská obec (Brilling, 1973, s. 158–159).⁶⁸ Vazby s mateřskou obcí v Jevíčku se postupně rozvolňovaly. Židovská obec v Osoblaze se začala vyliďňovat po velkém požáru v roce 1802, protože se řada židovských rodin postupně stěhovala za obživou do jiných částí regionu, zejména na Bruntálsko (Spyra, 2009, s. 64–67).

Od roku 1783 správní úřady Těšínského i Opavského kraje, které byly součástí Moravsko-slezského gubernia se sídlem v Brně, toto počínání tolerovaly a v roce 1795 dokonce uložily slezským familiantům povinnost zakládat tzv. obecní fondy (Scari, 1835, s. 217–218). Nový občanský zákoník, který v rakouské monarchii vstoupil v platnost v roce 1811, zaváděl pro obyvatele židovského vyznání povinnost mít ke sňatku povolení krajského úřadu a sňatek musel být současně uzavřen před rabínem nebo alespoň kantorem (Religionsweiser) obce jedné ze stran (Budischowsky, 1995, s. 94–97). V rakouském Slezsku však židovské obce nemohly formálně existovat a úřady neuznávaly ani zde působící rabíny. Tento problém byl vyřešen tak, že krajské úřady převedly pravomoc uzavírat židovské sňatky v Těšínském knížec-

⁶⁶ ZAO, f. Zemská vláda Jánský Vrch, inv. č. 1095, k. 234.

⁶⁷ Tamtéž, f. Patenty a cirkuláře 1700–1850, inv. č. 11. *Allerhöchstes Patent die Toleranz der jüdischen Nation im Herzogthume Schlesien, wie auch ihre Aufklärung, und die Erweiterung ihrer Nahrungsweege betreffend.* Bernardt, 1848, s. 461–462.

⁶⁸ Dokonce i centrální úřady někdy označovaly vidnavské Židy jako „židovskou obec“. MZA v Brně, f. Místodržitelství – Patenty, k. 205, s. 400; AVA Wien, f. Hofkanzlei, k. 1552.

Obrázek 5.69: Synagoga v Krnově (před 1989)

Zdroj: Archiv Spolku u synagogy, Krnov

tví na Judu Löbla Glücklicha, který působil v Těšíně jako zástupce rabína (Rabbiner-stellvertreter), a v Opavském a Krnovském knížectví na Mojžíše Markuse z Bílovce jako na rabína. Mojžíš Markus byl uznáván jako rabín a měl za úkol vést matriky.⁶⁹ Po letech dalších diskusí byli v roce 1844 osoblažskému rabínovi Judovi Schmiedlovi v náboženských záležitostech podřízeni také židé v Opavském a Krnovském knížectví. Naproti tomu pro Těšínské knížectví úřady v roce 1847 zřídily funkci krajského rabína v Těšíně s působností pro celý Těšínský kraj.⁷⁰ Formálně zde však stále neexistovaly žádné regulérní židovské obce, pouze korporace tolerovaných Židů (Judenschaft).

Před rokem 1848 se pouze formálně tolerovaným stoupencům judaismu podařilo vytvořit základy relativně stabilních náboženských struktur – v Bílsku v roce 1828 a v Těšíně v roce 1831⁷¹ dokonce získali povolení ke stavbě vlastních synagog jako samostatně stojících budov určených výhradně pro provádění židovského kultu. Bohatší Židé stále častěji přejímali jazyk a další vnější znaky příslušnosti k nežidovskému světu (oblékání, účes), a to v souladu s postuláty židovské Haskaly.⁷² Byli také stále častěji otevření reformám židovské bohoslužby podle tzv. vídeňského ritu, navrhovaného Isaakem N. Mannheimerem (1793–1865) z Vídně. Ten zavedl změny v liturgii, aniž by odmítal podstatu židovské tradice (Rozenblit, 1990, s. 103–131). Nejvý-

⁶⁹ Židé ve Vídnavě snad mohli být podřízeni jurisdikci nedaleké obce v Osoblaze, nebo nadále spadali pod rabína z Jevíčka.

⁷⁰ ZAO, f. ZVIS, k. 2020; srov. Spyra, 2005, s. 149–152.

⁷¹ K realizaci došlo o něco později. Těšínská synagoga byla vysvěcena v roce 1838, v Bílsku v roce 1838 nebo 1839.

⁷² Juda Schmiedl, který plnil od roku 1834 funkci rabína v Osoblaze, byl jedním z prvních rabínů na Moravě, kteří pronesli v synagoze projev v němčině. Stalo se tak v roce 1835 u příležitosti úmrtí císaře Františka I. (Spyra, 2018b, s. 43).

Obrázek 5.70: Obřadní síň židovského oddělení městského hřbitova v Českém Těšíně postavená podle projektu architekta Eduarda Davida roku 1926 (1954)

Zdroj: Muzeum Těšínska, f. Fotografie, sign. G 1302

razněji se to projevilo v Bílsku, nejpočetnější židovské obci v regionu, kde byl v modlitebně pod vedením Benjamina Holländera zaveden reformovaný řád bohoslužeb. V žádosti z roku 1841 o povolení instalovat v modlitebně varhany argumentovali zástupci Judengemeinde in Bielitz tím, že by rádi zavedli „regulované“ pobožnosti se sborem, avšak stálý sbor zpěváků je pro ně příliš nákladný, a že se chtějí chránit před vlivem sousedních (ortodoxních) židů z Haliče.⁷³

S nástupem revoluce 1848/1849 přichází mj. zrovnoprávnění židovského vyznání s ostatními náboženstvími, i když na jeho definitivní uvedení v platnost si židé museli ještě několik let počkat.⁷⁴ Od té doby probíhaly změny v organizaci náboženského života židů v rakouském Slezsku zdola, především v důsledku demografických a migračních procesů. Po roce 1848 úřady uznaly existující korporaci tolerovaných židů v Těšínském Slezsku jako jednu židovskou obec, která zahrnovala celý region. Zastupovat ji měla Náboženská rada (Kulturvorstand) a krajský rabín z Těšína. Prvním rabínem byl v roce 1848 jmenován Abraham Schmiedl, syn osoblažského rabína (Spyra, 2005, s. 161–162; Spyra, 2009, s. 183–186). Záhy se z této náboženské struktury vymanili bílí židé, když v roce 1849 získali povolení ke zřízení vlastního hřbitova. Od té doby se považovali za samostatnou židovskou obec, kterou respektoval A. Schmiedl i jeho nástupce Josef Guggenheimer. Další krajský rabín, jímž se od roku 1858 stal Simon Friedman a jemuž bílí židé nevěnovali ani zdvořilostní návštěvu, si však stěžoval na nezákonné vystoupení bílských židů z jednotné struktury Těšínského Slezska. V souladu se zákonem mu úřady daly za pravdu a nařídily bílským židům, aby se podřídili Náboženské radě v Těšíně. Po dalším úsilí však ministerské úřady ve Vídni souhlasily se založením samostatné

⁷³ MZA v Brně, f. Moravské místodržitelství (1786–1880), k. 636; AVA Wien, f. Alter Kultus, k. 2. Ve staré synagoze v Bílsku byly před jejím zrušením v roce 1881 nakonec varhany instalovány, ovšem hrály jen při mimořádných příležitostech.

⁷⁴ Úplné zrovnoprávnění Židů přinesly až tzv. základní státní zákony z prosince 1867.

náboženské obce v Bílsku, k čemuž došlo v roce 1865 (Spyra, 1996, s. 25–30). Židé v méně početných komunitách kolem Skočova, Frýdku (zde společně s Židy ze sousedního Místku a moravského Koloredova), Polské Ostravy a Fryštátu se museli vyrovnat s postavením náboženských spolků působících v rámci židovské obce v Těšíně, jejíž statut byl přijat v roce 1866.

V Opavském Slezsku došlo v důsledku revoluce 1848/1849 k zesílení migračních procesů. Židovská komunita v Osoblaze se stále vyliďňovala a značná část obyvatel židovského vyznání se odtud stěhovala do Opavy. Odešla také většina stávajících familiantů a na konci roku 1849 jich zde zůstalo jen devět z dosavadního počtu 23. Přesto úřady stále považovaly komunitu tolerovaných židů z Opavsko-krnovského knížectví za jedinou reprezentaci místního židovského obyvatelstva. Rovněž oni sami nyní začali vystupovat jako „židovská obec“ familiantů, ačkoli jejich činnost se prakticky omezovala jen na nakládání s úroky z dříve nashromážděného obecního fondu. Podobně úřady přistupovaly i k malé židovské obci ve Vidnavě, která si mohla dovolit zaměstnávat pouze jednoho náboženského funkcionáře, jenž zastával současně post kantora, rituálního řezníka a učitele (Spyra, 2005, s. 163–164). Skutečný rozvoj židovského náboženského života v západní části rakouského Slezska probíhal prostřednictvím vytváření nových struktur ve městech, kde se po roce 1848 usadil větší počet obyvatel židovského vyznání z Moravy a Osoblažska. Koncem roku 1849 se dosavadní náboženský spolek soustředěný kolem Lazarusovy a Steingraberovy rodiny v Opavě přeměnil na Synagogální spolek (Synagogen-Verein), jehož cílem bylo zavést regulérní židovský kult. Spolek byl schválen v únoru 1850 a rychle zorganizoval výuku náboženství pro židovskou mládež, otevřel modlitebnu a zřídil hřbitov. Nově zaměstnaný kantor Izrael Blum z Moravského Krumlova, žák reformátora židovského liturgického zpěvu Salomona Sulzera, zavedl v modlitebně sborový zpěv, což vedlo k odchodu členů, kteří byli pro přísné dodržování náboženských zvyklostí. Ti poté založili Židovský modlitební spolek v Opavě (Isr. Gebeth-Verein zu Troppau), jehož cílem bylo praktikovat náboženství podle požadavků „tradičního ritu“, tedy ortodoxního judaismu. Jeho statut schválily v dubnu 1851 orgány židovské obce v Osoblaze a v roce 1853 také politické úřady.⁷⁵ Také Židovský modlitební spolek si v Opavě zřídil vlastní modlitebnu, postupně však převahu získal první spolek, který se v roce 1856 přeměnil na Náboženský spolek a v roce 1863 na Židovskou náboženskou obec v Opavě. V roce 1853 schválily správní úřady stanovy Náboženského spolku v Krnově a samostatnou náboženskou obcí se stal v roce 1877 (Spyra, 2009, s. 100–105).

V konstitučním období židé plně organizovali svůj náboženský život i v menších městech a zároveň nově vznikající obce a náboženské spolky hrály podpůrnou roli v procesu, v němž židovské obyvatelstvo zaujímal své místo ve společnosti a získávalo plná občanská práva. To znamenalo přímou spolupráci s prostředím, které bylo jako jediné pro úplné zrovnoprávnění židů, tedy s německými liberály.⁷⁶ Současně s tím v Bílsku, stejně jako v dalších větších židovských společenstvích (Těšíně, Opavě, Krnově, Frýdku), získávají převahu zastánci modernizované verze judaismu, i když zde zavedené inovace obřadů ani zdaleka nepředstavují radikální řešení. V menších centrech působí organizované židovské spolky většinou v duchu židovských tradic.

K definitivnímu zformování sítě náboženských obcí v rakouském Slezsku došlo až v roce 1893 na základě zákona o vnějších právních vztazích židovských náboženských spolků, přijatého 21. března 1890.⁷⁷ Uvedená zákonná norma vymezovala obecný rámec pro fungování státem uznaných náboženských obcí, k nimž židé povinně patřili podle místa svého bydliště. Na území Těšínského Slezska vznikly nové židovské náboženské obce kromě Těšina a Bílska

⁷⁵ ZAO, f. ZVIS, k. 2020. Viz též Sonnenschein, 1911, s. [2].

⁷⁶ Nejpatrnější je to v největším židovském centru v regionu, tj. v Bílsku, kde byly mandáty do obecních orgánů rozděleny podle náboženské parity a kandidáty do voleb do Národního sněmu v Opavě a do Státní rady ve Vídni nominoval evangelický sbor, náboženská obec a zástupci katolíků (Spyra, 2018a, s. 100–114).

⁷⁷ Reichsgesetzblatt, č. 18 z 15. dubna 1890, poz. 57, s. 109–113. O genezi podrobněji Geller, 1890; méně obsáhle viz Bihl, 1980, s. 897–900.

také ve Fryštátě, Skočově a Frýdku, pod nějž spadal i soudní okres Místek na Moravě. Naproti tomu soudní okres Bohumín byl začleněn do obce v Moravské Ostravě, která patřila k moravským obcím.⁷⁸ V Opavském Slezsku vznikly vedle obcí v Opavě, Krnově a Osoblaze nové obce ve Frývaldově a Bílovci. Navzdory snahám správních orgánů vytvořit struktury schopné plnit všechny zákonné povinnosti (spravovat a udržovat objekty včetně synagogy a hřbitova a také potřebný personál včetně rabína) nebyla situace většiny obcí jednoduchá. Každá z nich měla také svá specifika. Nejpočetnější a nejbohatší byla náboženská obec v Bílsku, která byla schopna plnit všechny zákonem stanovené funkce, a kromě toho realizovala širokou škálu charitativních a vzdělávacích aktivit. Značnou převahu v ní měli „moderní“, proněmecky orientovaní židé, ovšem obec se dokázala postarat také o náboženské povinnosti konzervativně zaměřených souvěrců například tím, že otevřela samostatnou modlitebnu vyhrazenou ortodoxním židům (Spyra, 2009, s. 245–252).⁷⁹ Také v Těšíně převládali stoupenci modernizovaného judaismu, i když přibližně od roku 1870 začali ortodoxní židé, z nichž většina přicestovala vlakem z Haliče a Horních Uher, vytvářet vlastní náboženské spolky.⁸⁰ Na počátku 20. století tvořili ortodoxní židé několik procent členů celé obce, jejich život se odehrával převážně v samotném Těšíně – kromě toho větší židovské komunity existovaly pouze v Jablunkově a Trinci. Náboženská obec ve Skočově, považovaná za středně velkou, byla značně rozptýlená – většina jejích členů žila v sídle obce, komunita čítající asi 20 rodin (s vlastní synagogou) žila v Ustroni a několik dalších menších skupin se soustředilo kolem několika soukromých modliteben v obcích Strumeň, Chyby a Pruchná. Židovští obyvatelé Skočova a Ustroně sdíleli modernější názory svých souvěrců z větších měst, zatímco v menších městech převládaly tradičnější postoje. Ve fryštátské obci začal počet židů růst až v posledních dvou desetiletích 19. století v důsledku přílivu většího počtu z velké části také ortodoxních židů z Haliče. Na území náboženské obce fungovala dvě hlavní centra – ve Fryštátu a v Orlové, kde dynamicky působící Židovský modlitební spolek pro Orlovou a okolí (Israelitischer Bethausverein für Orlau und Umgebung) zřídil všechny instituce potřebné pro fungování náboženské obce, včetně synagogy. Ortodoxní židé také někdy zakládali vlastní modlitebny, například v Karviné. Podobná situace byla i v sousední náboženské obci Bohumíně-nádraží, kde příliv židů souvisel se zdejší stanicí Košicko-bohumínské dráhy, fungující na katastru obce Šunychl. Zvláštností nepřilíš početné náboženské obce ve Frýdku a Místku (kromě toho, že překračovala úřední hranici mezi Slezskem a Moravou) byla skutečnost, že k obci přináležela početná skupina bohatých majitelů textilních továren, díky jejichž podpoře obec dlouho fungovala bez výraznějších potíží (Šlíz, 2001, s. 59–66).

V opavském Slezsku plnily své zákonné povinnosti bez problémů pouze největší obce v Opavě a Krnově. Modernizace nejvíce ovlivnila právě opavské židy, kteří v synagoze postavené v roce 1896 zavedli plně tzv. regulovaný obřad. Vzhledem k charakteru Opavy jako správního města hráli zdejší židé také vedoucí roli v rámci židovských obcí v celém rakouském Slezsku, zejména po roce 1912, kdy byl založen Spolek slezských židovských obcí (Verband der schlesischen Kultusgemeinden).⁸¹ Rovněž orgány krnovské obce zastupovaly převážně modernizovaní židy, ačkoli ještě v roce 1898 vyvolal pokus o instalaci varhan v synagoze velký odpor ortodoxních členů obce (Spyra, 2001b, s. 43–59).⁸² Velkým problémem bylo udržet rabína pro rozptýlenou – čtyři soudní okresy zahrnující – náboženskou obec v Bílovci, v níž začal počet židů postupně výrazně klesat (z 634 v roce 1890 na 433 v roce 1910). V důsledku toho se obec soustřeďovala hlavně na provoz modliteben v Bílovci, Klimkovicích, Odrách a Svinově, role

⁷⁸ V roce 1910 však byla založena samostatná náboženská obec se sídlem v Bohumíně-nádraží (Spyra, 2009, s. 141–148).

⁷⁹ S menší ochotou byla tolerována činnost skupiny chasidů, která uznávala autoritu Admora ze sousední Bělé Arona Halberstama (Wodziński, 1996, s. 106–110).

⁸⁰ Jeden z nich, Machsike Hadas, si v roce 1912 postavil vlastní ortodoxní synagogu.

⁸¹ V té době ještě nebyl oficiálně schválen úřady, ale skutečně fungoval. Formálně byl schválen těsně po skončení první světové války.

⁸² Vedle Krnova se více židů nacházelo pouze v Bruntále, viz Spyra, 1999b, s. 32–48.

Obrázek 5.71: Ateliérová fotka rodiny Rudolfer, dole uprostřed pravděpodobně Moses Rudolfer, Osoblaha (kol. 1890)

Zdroj: Archiv Spolku u synagogy, Krnov

rabína se prakticky omezila na vedení obecních matrik.⁸³ Stará obec v Osoblaze byla uznána jako náboženská obec v roce 1893, ale prakticky vymírala – v roce 1910 měla jen 122 členů, z toho 58 v Osoblaze, a její počet měl dále klesající tendenci. Existovala jen proto, že „staromódní“ rabín Moses Rudolfer, který byl najat v roce 1882, se spokojil s malým platem. Obec ve Frývaldově nebyla o mnoho početnější. Patřili do ní sice i židé z Vidnavy, ale v roce 1910 jich tam zůstalo jen šest. I když zdejší obec pořádala v letní sezoně modlitby pro početné židovské hosty známého sanatoria Lázně Jeseník (něm. Gräfenberg), jejich dary hubený rozpočet obce nijak výrazně nevylepšily.⁸⁴

Ačkoli podle zákona měly náboženské obce plnit výhradně náboženské účely, ve skutečnosti jejich činnost sahala mnohem dál. Zabývaly se mj. charitou a dalšími záležitostmi a v podstatě téměř celý život obyvatel židovského vyznání se odehrával v rámci obce. Ve skutečnosti se k nim přistupovalo jako k reprezentaci židovské komunity, což zahrnovalo i zaujímání postojů k politickým otázkám. To bylo patrné zejména na konci 19. století, kdy byly náboženské obce nuceny vystoupit např. proti antisemitským postojům, na něž reagovalo moderní sionistické hnutí. V rakouském Slezsku našly myšlenky Theodora Herzla zpočátku odezvu pouze mezi mládeží a teprve postupně vznikaly sionistické organizace, k nimž se hlásili také dospělí věřící. Relativně dobré hospodářské a sociální postavení židů v rakouském Slezsku a jejich značná integrace způsobily, že židovský establishment přijímal sionismus neochotně nebo přímo ne-

⁸³ Ostatně od roku 1900 zastával rabínské povinnosti v Bílovci Dr. Simon Mandl, rabín ze sousední obce v Novém Jičíně.

⁸⁴ Přesto se obec až do roku 1908 snažila platit vlastního rabína, od roku 1908 tyto povinnosti vykonával Dr. David Rudolfer, rabín z Krnova (Spyra, 2009, s. 50–54, 70–72).

Obrázek 5.72: Schéma sítě židovských obcí v rakouském Slezsku (1901)

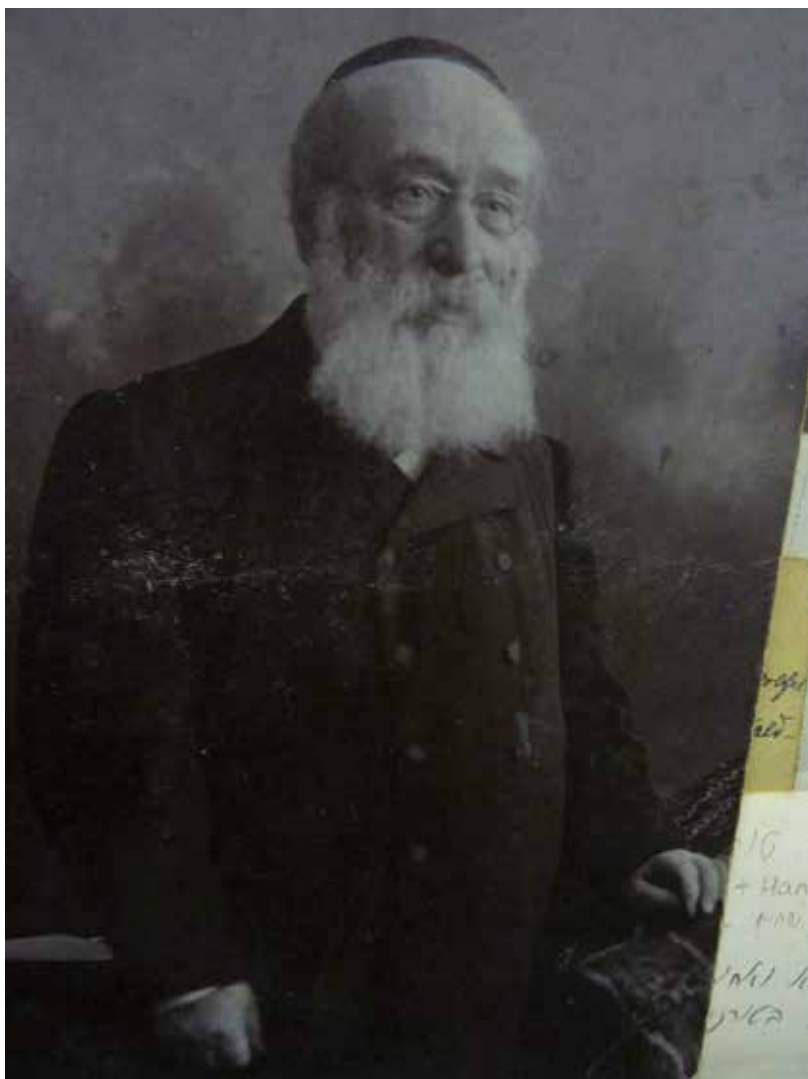
Zdroj: Spyra, 2005, s. 322

přátelsky a autority náboženských obcí proti němu bojovaly, protože se domnívaly, že bude komplikovat soužití židů s křesťanským prostředím, zejména s Němci. V Opavě teprve postupem času našlo sionistické hnutí širší podporu mezi některými činovníky zdejší náboženské obce a jeho předním zastáncem se stal nový opavský rabín Dr. Simon Friedmann. Biłsko se stalo druhým centrem sionistického hnutí, které se zaměřilo na propagaci hnutí také v Haliči (Spyra, 2007, s. 25–41).

K výrazným změnám v situaci židovských náboženských obcí na popisovaném území došlo po první světové válce. Rakouské Slezsko bylo rozděleno (definitivně v roce 1920) mezi Polsko a Československo, kterému připadla jeho větší část, a židé si v každé zemi museli uspořádat vzájemné vztahy s novými národy a jejich úřady. To mj. znamenalo, že se museli distancovat od dosud dominantní německé kultury, což se dělo pomalu, ale trvale. Vedoucí představitelé náboženských obcí zachovávali zcela loajální postoj k zemím, v nichž museli nyní působit, ačkoli v mnoha obcích byla až do vypuknutí války úředním jazykem němčina.⁸⁵ Již před první světovou válkou patrný rozmach vnímání národní identity v meziválečném období ještě zesílil, což s sebou neslo další nárůst agresivních nacionalistických postojů spojených s odporem k židovským sousedům (mj. Mendelsohn, 1992; Tomaszewski, 1990; Borek, 2003). V nejmenší míře se tyto tendence projevovaly v Československu, i když také zde ve 30. letech 20. stol. působily fašistické skupiny.

⁸⁵ Ještě před druhou světovou válkou byla úředním jazykem většiny náboženských obcí v dané oblasti němčina.

Obrázek 5.73: Moses Rudolfer, poslední osoblažský rabín, otec posledního krnovského rabína Davida Rudolfera, Osoblah (kol. 1910)

Zdroj: Archiv Spolku u synagogy, Krnov

Po rozdělení rakouského Slezska se většina náboženských obcí ocitla na území nově vzniklého Československa, a to ve Frývaldově, Osoblaze, Krnově, Bílovcích a Opavě (k níž byl připojen okres Hlučín), dále v Bohumíně-nádraží (od roku 1923 Nový Bohumín), Fryštátu a Frýdku-Místku. Židovské náboženské obce v Bílsku, Skočově a Těšíně připadly Polsku. V československé části bývalého rakouského Slezska žilo v roce 1921 celkem 7317 židovských obyvatel (1,0 %) a v roce 1930 to bylo 6577 (0,95 %). V polské části Těšínského Slezska to bylo v roce 1921 celkem 7337 (5,1 %), resp. 7623 Židů (4,6 %) v roce 1931. Situace náboženských obcí zejména v západní části regionu se zhoršila v důsledku další koncentrace židovského obyvatelstva v největších městech (Fleischmann, 1968, s. 267–353). V obou částech bývalého rakouského Slezska provedly správní orgány v síti a uspořádání náboženských obcí jisté úpravy. V roce 1923 byla založena poměrně početná náboženská obec v Českém Těšíně, ale

Obrázek 5.74: Syn rabína Davida Rudolfera Max s rodinou a přáteli na krnovském koupališti, Krnov (kol. 1930)

Zdroj: Archiv Spolku u synagogy, Krnov

scházely jí obřadní budovy, které zůstaly na polské straně. Vlastního rabína proto zaměstnala teprve v roce 1925. Po smrti Mosese Rudolfera byla v roce 1926 zrušena náboženská obec v Osoblaze a její území rozděleno mezi obce ve Frývaldově a Krnově (Spyra, 1999a, s. 20–22; Dvořák, 2009, s. 45–46). V obou obcích vykonával rabínské funkce syn zesnulého, Dr. David Rudolfer.

V polské části Těšínského Slezska byli k těšínské obci připojeni židé z okolí Ustroně, aby se tím vyrovnal úbytek členů těšínské náboženské obce.⁸⁶ V roce 1927 vznikla – odloučením z bílské obce – nová náboženská obec kolem velkého železničního uzlu v Dědicích (Chromik a Spyra, 1996, s. 89–98).

Rabínem nové obce v Dědicích byl zvolen Dr. Samuel Hirschfeld z Bělé, naplňující dokonalý příklad nového typu židovských duchovních, jací začali působit v židovských obcích po nástupu sionismu.⁸⁷ Šlo totiž o rabína-politika otevřeně se angažujícího v politických otázkách. Byla to reakce na všeobecnou politizaci života v meziválečném období, která často odrážela změnu světonázorové orientace v jednotlivých obcích. Většina slezských rabínů nyní podporovala různé typy sionistického hnutí (Wein, 2009, s. 5–47; Lichtenstein, 2016). Sionistickému hnutí byli umírněně nakloněni také rabíni na české straně – David Rudolfer z Krnova a Chaim Obstler z Fryštátu, což odpovídalo stejně umírněné podpoře tohoto hnutí u většiny členů náboženských obcí. Předním sionistickým stoupencem byl i nadále Simon Friedmann z Opavy. Ve 30. letech 20. století se v některých komunitách kromě prostých sionistů začali objevovat také revizionističtí sionisté, kteří podporovali myšlenky Vladimíra Žabotinského. Mezi jejich příslušníky se řadil i těšínský rabín Dr. Aron Eisenstein a rabín z Nového Bohumína Dr. Karl Blan, hlavní protagonista vleklého sporu, který na dlouhou dobu narušil klid v této pohraniční obci (Spyra, 2017, s. 31–49; Spyra, 2020, s. 5–24).

Výjimkou mezi slezskými rabíny byl Dr. Ernst Baas, který vykonával funkci pomocného rabína v Moravské Ostravě, krátce také v Novém Bohumíně a od roku 1925 v Českém Těšíně.

⁸⁶ Od roku 1900 působili v rámci obce Skočov jako Synagogální spolek (Pílich, 1994, s. 67–79).

⁸⁷ Jedním z prvních byl rabín Kurrein, který hnutí otevřeně podporoval, i když až po svém odchodu z Bílska.

Obrázek 5.75: Oslava svátku Purim. Fotografie z rodinného archivu Hugo Langshura, Krnov (kol. 1926)

Zdroj: Archiv Spolku u synagogy, Krnov

Ačkoli pocházel z asimilované rodiny, stal se po své „duchovní konverzi“ stoupencem přísného ortodoxního judaismu, který sdílela jen část jeho stoupenců v obcích, kde působil (Borák, 2013, s. 165–183). Podporu sionistického hnutí, které je běžně patrné v činnosti náboženských obcí na Opavsku a Těšínském Slezsku, tedy nelze přeceňovat. Většina židů ji podporovala jako jedinou možnou variantu, aniž by toužila opustit své rodné město. Protesty, které oficiální představitelé náboženských obcí podnikli po Hitlerově nástupu k moci v Německu, ani pozdější rozsáhlá akce na podporu uprchlíků z Říše či Rakouska po anšlusu, však nedokázaly zachránit ani židovské obce, ani židovské občany Československa a později Polska (Čapková, 2005).

5.5 Šlechtická kultura

Podkapitola je zaměřená na architektonické, kulturní, hospodářské a symbolické aspekty šlechtické rezidenční infrastruktury v rakouském/českém Slezsku. Rakouské Slezsko, jež se v letech 1918–1920 stalo s dílčími územními změnami součástí nově vzniklého Československa (bez polské části Těšínska, avšak s připojeným Hlučínskem), sice bylo jednou z nejmenších zemí Předlitavska, avšak z hlediska sídelní struktury velmi bohatou na šlechtická sídla. Jen málokteré z těchto objektů lze označit za výstavní: nejčastěji jde o venkovské vily či solitérní stavby odvozené z měšťanské architektury, jež spojovaly jejich hlavní funkce. První z nich byla funkce rezidenční, kdy objekt sloužil jako trvalé či jen občasné sídlo majitelů a jejich rodin, druhou byla funkce správní, poskytující zázemí pro výkon patrimonální agendy a správy velkostatku (Šopák, 2014, s. 55–58). Kvantitativní i kvalitativní charakter zámecké zástavby byl dán nejen provinční povahou příhraničního a administrativně dosti komplikovaného rakousko-

Obrázek 5.76: Zámek svobodných pánů Eichendorffů v Kravařích, aktuální stav

Zdroj: Foto J. Brňovják

slezského regionu, tak jak se vyprofiloval po roce 1742, stejně jako mnohem starší povahou společenské struktury této oblasti Horního Slezska, pro niž byly typickými vysoký podíl držby menších či středně velkých statků a minimální počet velkých pozemkových komplexů. Skoro při každém evidovaném velkostatku se nacházel zámecký objekt (Tittl, 1885; Pokluda, 1979; Rodan, 2008, s. 145–179; Brňovják, 2020, s. 511–524).

Současná podoba slezské zámecké architektury má své kořeny na přelomu 17. a 18. století, kdy došlo k prvním významným přestavbám původních gotických a renesančních tvrzí, popř. nemnoha hradů, ve výstavnější barokní rezidence či vybudování zcela nových zámeckých objektů. Ovšem jen nemnoho z nich výrazněji reflektovalo soudobou tvorbu předních umělců (zejm. Fischer z Erlachu, Hildebrandt a jejich epigoni), kteří pracovali při vídeňském dvoře či ve službách předních rakouských aristokratů. Šlo především o Kravaře, Linhartovy a dnes již neexistující zámky v Hrabyni a Odrách (Dědková a Grůza, 2004; Kouřilová a Augustinková, 2015; Hubáček a Kolář, 2016; Augustinková, Kouřilová a Nokkala Miltová, 2019). Od druhé poloviny 18. století sledujeme několik vln významných přestaveb, uskutečněných zejména v duchu pozdního baroka, klasicismu (resp. neoklasicismu, často označovaného za empír; sporadičtěji se setkáme s označením *biedermeier*) a následujících historizujících slohů (zejména neogotiky), které definitivně dotvořily architektonický výraz slezské zámecké kultury. Jelikož od poloviny 18. století vzniklo jen poměrně málo nových zámeckých objektů, základní mapa rakouskoslezské šlechtické rezidenční infrastruktury tak zůstávala až do poloviny 20. století v zásadě nezměněna. Na zřetelné stagnaci ve vývoji zámecké architektury v období 20.–40. let 20. století se jistě podepsal rozpad monarchie a vznik Československa. V nové československé společnosti byli šlechtičtí vlastníci velkostatků a zámeckých sídel zbaveni svých šlechtických výsad a odsunuti na politickou periferii. Vývoj bezprostředně po druhé světové válce de facto způso-

bil zánik této šlechtické society. Následná desetiletí socialistické státní péče o vyvlastněné zámecké objekty zapříčinila degradaci mnohých z těchto významných hmotných památek, či dokonce zánik docela vysokého počtu objektů. Obdobně problematická byla rovněž doba polistopadové transformace, jejíž následky jsou v mapě šlechtické zámecké architektury dnešního českého Slezska stále patrné. Ovšem negativní procesy druhé poloviny 20. století a počátku nového milénia se odehrávaly také v ostatních částech dnešní České republiky (z obecných přehledů: Spurný a kol., 1983; Samek, 1994, 1999; Musil a Plaček, 2003; Tichánek a Šerý 2003; Tichánek a kol., 2005; Brňovják, 2018).

Největšími světskými pozemkovými vlastníky v rakouském Slezsku byli těšínszí vévodové, příslušníci habsburského rodu včetně Alberta Kazimíra, mladšího syna saského kurfiřta a polského krále Augusta II. a manžela arcivévodkyně Marie Kristýny (Pitronová, 1991). Kromě sídel v samotné Vídni a v jejím okolí využívali k pobytu rezidence v místech výkonu významných správních a vojenských postů, např. v Uhrách (dnes Slovensko a Maďarsko) či Rakouském Nizozemí (dnes Belgie). Své komorní majetky na Těšínsku navštěvovali jen výjimečně, a proto obě jejich zdejší hlavní zámecká sídla v Těšíně a Frýdku sloužila primárně správním potřebám. Zvýšenou pozornost věnoval Těšínsku jen arcivévoda Karel, který v dolní části areálu bývalého piastovského hradu nechal mezi léty 1838–1840 prostřednictvím vynikajícího vídeňského architekta Johanna Kornhäusela vybudovat nový klasicistní Lovecký zámek a v horní části na místě původního zchátralého hradního tělesa anglický park, do nějž byla zakomponována románská rotunda a hradní věž, později zvaná Piastovská. Na přestavbě těšínského zámku J. Kornhäusel, který vedle Habsburků pracoval také pro Lichtenštejny, aplikoval módní neoklasicistní styl palladiánského ražení. Zámecké návrší bylo posledním těšínským vévodou Fridrichem roku 1914 doplněno o umělé romantické zříceniny (Makowski, 2005, s. 28; Jež, 2011, s. 273–283; Jež a Pindur, 2010, s. 188–189, 197). Početná zámecká sídla, která byla spolu

Obrázek 5.77: Lovecký zámek těšínských Habsburků v Těšíně (kol. 1900)

Zdroj: Muzeum Těšínska, f. Pohlednice, sign. H 28 053

Obrázek 5.78: Chotěbuz Těšínské komory v podobě před přestavbou v roce 1875

Zdroj: Kreishoffer, Franz, 1898. XXIV. Jahresbericht der österr.-schlesischen Landes- Ackerbauschule zu Kotzobenz bei Teschen für das Schuljahr 1897-1898. Teschen

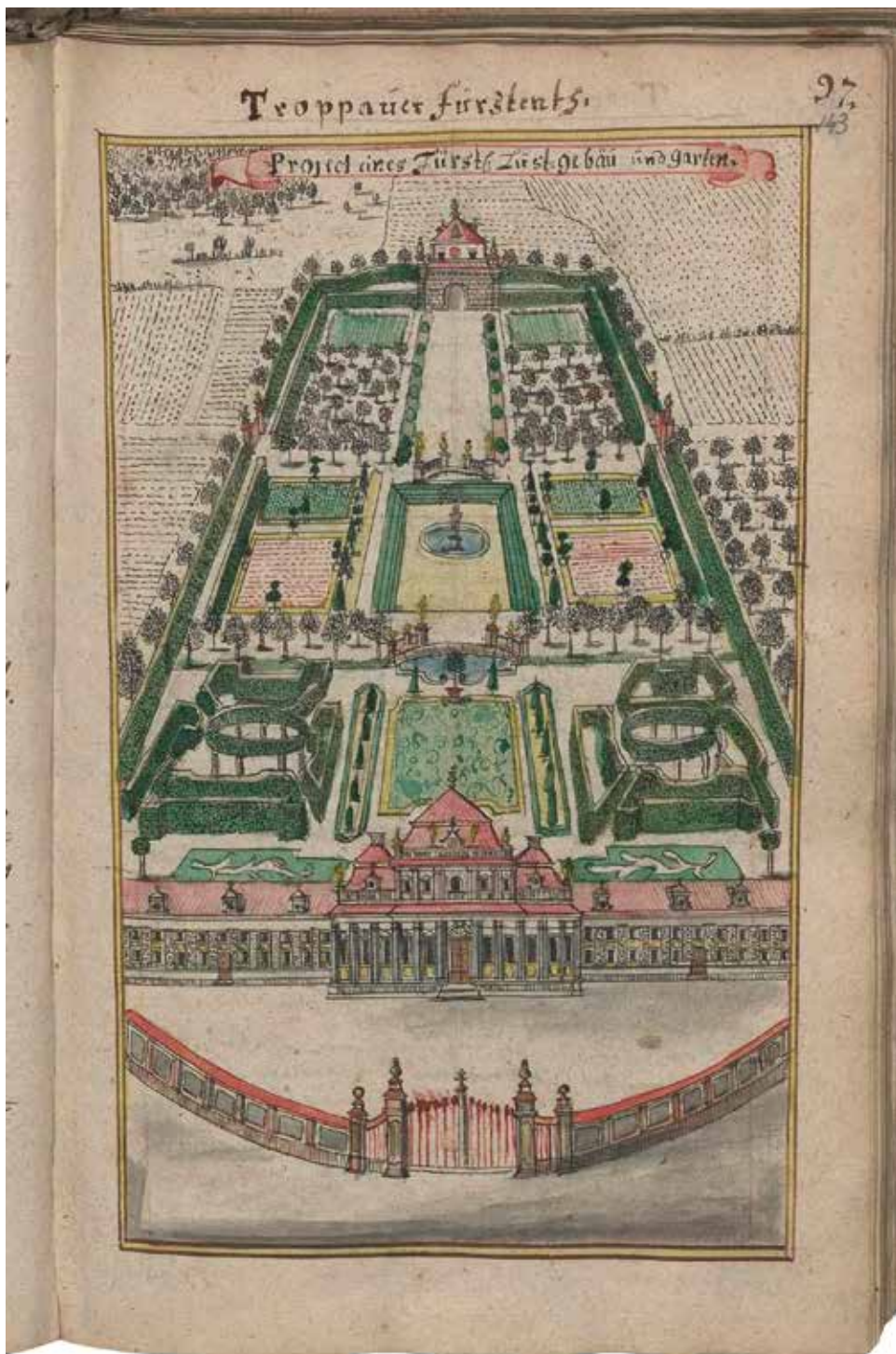
s příslušnými statky na přelomu 18. a 19. století skoupena Těšínskou komorou, přirozeně ztratila svou původní rezidenční funkci a byla používána k administrativně-hospodářským či jiným účelům: např. zámek v Líštne obývali řídicí pracovníci a dělníci ze sousedních třineckých železáren, ve 20. letech 20. století byl při modernizaci Třince spolu s okolní zástavbou asanován;

Obrázek 5.79: Lichtenštejnský knížecí zámek (zcela vlevo) a jeho zamýšlená náhrada (vpravo) na vedutě Opavy Johanna Adama Delsenbacha (kol. 1720)

Zdroj: SZM, uměleckohistorické pracoviště, sign. U 3924 G/a

Obrázek 5.80: Zamýšlená stavba lichtenštejnského paláce a zahrad v Opavě, kolorovaná kresba F. B. Wenera (kol. 1763)

Zdroj: Werner, Friedrich Bernard, cca 1763. *Silesia in Compendio seu Topographia das ist Praesentatio und Beschreibung des Herzogthums Schlesiens [...] Pars I, von Ober Schlesien über haupts [...] S. I.*

Obrázek 5.81: Javorník, zámek Jánský Vrch, sídlo vratislavských biskupů (kol. 1935)

Zdroj: Soukromý archiv D. Pindura

objekt v Chotěbuzi byl roku 1840 upraven jako lovecký zámeček (projekt přestavby je připisován Kornhäuselovi) a od roku 1872 sloužil potřebám Slezské zemské zemědělské školy, přestavba z let 1875–1879 setřela jeho klasicistní vizáž, vzezření zámku pak objekt ztratil při opravě roku 1947 (Benatzky, 1972; Makowski, 2005, s. 104).

Opavsko-krnovští vévodové z knížecího rodu Lichtenštejnů, další rakouskoslezští pozemkoví magnáti, považovali své slezské državy pouze za jeden ze zdrojů příjmů. Pro privátní i administrativní potřeby využívali své městské paláce ve Vídni a rezidence v Lednici a Valticích. O potenciálních úvahách knížete Antonína Floriána vybudovat v Opavě nový reprezentativní knížecí palác, jenž by sloužil k jeho občasným pobytům, svědčí známá mědirytina Johanna Adama Delsenbacha z doby okolo roku 1720. Ke stavbě paláce ale nebylo nikdy přikročeno. Obdobně nedošlo k realizaci letního sídla s výstavní barokní zahradou, jehož projekt z první poloviny 18. století, připisovaný slavnému vídeňskému architektu Johannu Lucasovi von Hildebrandt, se dochoval formou kolorované perokresby Fridricha Bernarda Wenera cca z roku 1763 (Miketová a Müller, 2012). Zámky v Opavě i Krnově sloužily administrativním potřebám, jimž byly průběžně adaptovány. Opavský zámek časem ztratil své vrchnostenské využití, byl pronajímán úřadům, až byl nakonec roku 1890 státem a městem vykoupen a o dvě léta později zbořen (Ens, 1836, s. 138, 1837, s. 4; Miketová a Müller, 2012, s. 12–19, 50–53).

Rakousko-pruské politické napětí v druhé polovině 18. století zapříčinilo, že tradiční letní sídlo vratislavských biskupů na zámku Jánský Vrch nad městem Javorník se na několik desítek let proměnilo ve stálou biskupskou rezidenci a správní centrum rozsáhlé biskupské komorní domény na území rakouské části Niského knížectví. Původně proprusky smýšlející biskup Filip Gotthard hrabě Schaffgotsch v průběhu sedmileté války podporoval Rakousko, v letech 1763–1766 byl držen v zajetí a po útěku se trvale usídlil na Jánském Vrchu. Za správy biskupa Schaffgotsche i jeho nástupců docházelo k řadě stavebních úprav biskupské rezidence, které

zámku daly současný vzhled. Jánský Vrch zůstal oblíbeným letním sídlem vratislavských biskupů, kteří se zde zdržovali zvláště tehdy, když pro ně nebyly pruské a později německé poměry politicky příznivé (Uhlíř, 2008b; Uhlíř 2009; Vojkovský, 2013, s. 16–29).

Vedle výše zmíněných knížat, resp. církevních hodnostářů se mezi rakouskoslezskou pozemkovou šlechtou nacházela již jen nevelká skupina magnátů soustředících ve svých rukou značné pozemkové vlastnictví. V západní části Slezska to byli zejména Lichnovští z Voštic, k nimž se časem připojili Blücherové z Wahlstattu, Bellegardové či Razumovští a na Hlučínsku Rothschildové; ve východní části Larisch-Mönnichové a Wilczekové, jimž jejich držba v 19. století umožnila významně participovat na průmyslovém rozvoji Těšínska.

Wilczekové díky společenským a profesním kariérám opustili svůj domovský region ještě před polovinou 18. století. Členové obou linií tohoto hraběcího rodu budovali své kariéry s úzkou vazbou na vídeňský dvůr a profesně se pohybovali v centru monarchie. Za své trvalé rezidence si vybrali dolnorakouské majetky, relativně nepříliš vzdálené od Vídně. Starší rodová linie, která vlastnila slezská panství Klimkovice, Poruba a Polská Ostrava, měla od počátku 19. století ve Vídni k dispozici palác na Herrengasse, tedy v bezprostřední blízkosti císařského Hofburgu. V závěru 19. století nechal hrabě Hans, známý cestovatel, polární objevitel a mecenáš umění, přebudovat středověkou zříceninu hradu Kreuzenstein nedaleko Vídně v neogotickou rezidenci. Slezská zámecká sídla Wilczeků sloužila ke správním a hospodářským účelům, zejm. pro řízení rozsáhlého podnikání v těžbě kamenného uhlí a s ním spojeném průmyslu. Jako občasné letní sídlo byl využíván zámek v Dobroslavicích. Polskoostravský zámek vinou důlních vlivů a nezáměrné vrchnosti propadal zkáze a v meziválečném období se definitivně proměnil v životu

Obrázek 5.82: Zámek hrabat Wilczeků v Polské Ostravě (1855)

Zdroj: AMO, Sběrka fotografií, inv. č. XIX-29-11216

Obrázek 5.83: Zámek ve Fryštátu hrabat Larisch-Mönnichů (poč. 20. století)

Zdroj: Muzeum Těšínska, f. Pohlednice, sign. H 34995/1

Obrázek 5.84: Dnes již neexistující zámek Solca (Karviná-Doly) hrabat Larisch-Mönnichů (poč. 20. století)

Zdroj: Muzeum Těšínska, f. Pohlednice, sign. H 34 842

nebezpečnou ruinu (Kinsky-Wilczek, 1933, s. 12; Jiřík, 1987, s. 163–183; Grůza, 1998, s. 87; Grůza, 2004; Nierhaus, 2014; Brňovják, 2016).

Hrabata Larisch-Mönnichové i přes služební a společenské povinnosti plynoucí z jejich příslušnosti k vysoké dvorské aristokracii nikdy nepřerušili svou hlubokou vazbu k rodovým majetkům na Těšínsku. Sepětí s regionem, který jim v průběhu 19. století začal přinášet zásadní zisky z podnikání v těžkém průmyslu, vyjadřovali mj. sídelní strategií. Původní rodinnou rezidencí byl klasicistně přestavěný starý piastovský zámek v Karviné, který však před koncem 18. století nahradil roku 1792 zakoupený a následně výrazně klasicistně adaptovaný zámek ve Fryštátu. Jeho vlastník Jan, první hrabě Larisch-Mönnich a zakladatel larisch-mönnichovského hornoslezského pozemkového impéria, investoval rovněž na Opavsku, jak dokládají reprezentativní adaptace městského paláce v Opavě (později zvaný Blücherův), který mohl užívat jako reprezentant Těšínska u zdejšího rakouskoslezského knížecího sněmu a veřejného konventu, iniciace přestavby neobyvatelného zámku v Raduni, jež vlastnila jeho žena Anna Marie Tekla, a nakonec klasicistní úpravy zakoupeného zámku v Dolních Životicích. Janův nástupce po požáru města roku 1823 architektonicky rozšířil fryštátský zámecký komplex stylově shodnou přestavbou bloku vrchnostenských domů (dnes tzv. Lottihaus) mezi zámek a náměstím, sloužícího původně jako hospodářské zázemí panské rezidence (Šigut, 1964, s. 66–67; Šigut, 1965, s. 111–112; Benatzky, 1994, s. 36; Rebrová, 1998, s. 14–23; Rebrová, 2004a; Rebrová, 2004b, s. 38–39; Kolářová, 2015, s. 31–61; Kufa, 2018). Larisch-mönnichovské aktivity v provinčním rakouském Slezsku přinášely neoklasicistní, resp. empírovou architekturu, oblíbenou u příslušníků vládnoucí dynastie a předních rakouských aristokratických rodin. Chronologicky tak předcházely import palladiánského neoklasicismu, zprostředkovaný výše zmíněnými stavitelskými počiny Těšínské komory. Bohužel larisch-mönnichovské a komorní stavby v zásadě nenašly mezi lokální nobilitou až na výjimky (Beessové z Chrostiny na Hnojníku a Konské) odezvu.

Obrázek 5.85: Zámek Lichnovských z Voštic v Hradci nad Moravicí (první polovina 20. století)

Zdroj: Soukromý archiv J. Junga

V závěru 19. století Larisch-Mönnichové pobývali především na zámku v Solci vystavěném roku 1873 v neorenesančním duchu, popř. na zámku v Ráji, jenž zakoupili roku 1899 a poté nákladně přestavěli (Rebrová, 2002). Pro pobyt rodinných příslušníků a příbuzných byly opraveny menší zámky v Prstné a Rychvaldu (Augustinková, 2018, s. 267–269; Augustinková a Barcušová, 2017, s. 35–45). Stavebními aktivitami na Těšínsku v druhé polovině 19. století Larisch-Mönnichové zcela zřetelně připomínají některé pruské hornoslezské magnáty a jejich módní přepychová sídla. Na druhou stranu řadě zámeckých objektů, které se staly součástí larisch-mönnichovského těšínského „impéria“, byla přirozeně přisouzena pouhá role sídel hospodářské správy či bytů vrchnostenských úředníků, jimž se ze strany majitelů ne vždy dostávalo patřičné péče. Naprostým nezájmem trpěl poměrně velký zámecký objekt v Šenově, který byl spolu s velkostatkem zakoupen roku 1893; po vzniku Československa nechali Larisch-Mönnichové z chátrajícího zámku přestěhovat vzácnou knihovnu do Fryštátu a roku 1927 byla celá budova rozebrána na stavební materiál (Makowski, 2005, s. 274).

Významnou stopu v historii slezské zámecké architektury zanechali Lichnovští z Voštic, kteří k původnímu rodovému vlastnictví po obou stranách rakousko-pruské hranice (Chuchelná, Odry) přikoupili roku 1744 Křižanovice (dnes pol. Krzyżanowice) a roku 1778 Hradec nad Moravicí. Zdejší zámek byl po rozsáhlém požáru roku 1796 opraven a modernizován, nákladná rekonstrukce ale přispěla k prohloubení stávajícího rodinného zadlužení, kvůli kterému Lichnovští již roku 1792 prodali panství Odry s vrcholně barokním zámkem. Další velmi výrazné historizující přestavby v módním německém neogotickém duchu pak byly realizovány v druhé polovině 19. století a na počátku 20. století knížetem Karlem Mariou a jeho synem Karlem Maxem na rezidencích v Hradci a Křižanovicích včetně jejich přilehlého hospodářského zázemí (v Hradci šlo především o hospodářský trakt s konírnami, který časem pro svůj monumentální vzhled získal přívlastek „Červený zámek“, kterým se odlišoval od vlastní zámecké rezidence, tzv. Bílého zámku) a rovněž v Chuchelné, která sloužila jako lovecký zámeček. Zejména

Obrázek 5.86: Zámek ve Slezských Rudolticích (1930)

Zdroj: ZAO, SOkA Bruntál, Sběrka dokumentačního materiálu, neinv.

adaptace Karla Maxe v pruskoslezských, resp. po roce 1918 německých Křižanovicích, kam natrvalo přesídlil, viditelně odrážely investorův vkus ovlivněný jeho inklinací k německému kulturnímu i politickému prostředí (Karel Max byl v letech 1912–1914 pruským velvyslancem v Británii), (Jung, 2017, s. 53–72).

Pruskoslezští Blücherové z Wahlstatu získali díky příbuzenskému svazku s Larisch-Mönnichy již v první polovině 19. století na Opavsku významné zámecké objekty – Raduň, Bravantice a Studénku. Největší péči věnovali Raduni, z níž učinili hlavní rezidenci a která se v polovině 19. století pod dohledem opavského architekta Franze Biely dočkala dokončení radikální klasicistní adaptace zahájené již za předchozí majitelky, hraběnky Larisch-Mönnichové. Dnešní podobu pak zámek získal doplněním o romantické historizující prvky na konci 40. let a definitivně pak na přelomu 19. a 20. století. Na zámku v Jistebníku (stržen vrchností ve 40. letech 19. století) a posléze v Bravanticích sídlila hospodářská správa veškerých blücherovských majetků v habsburské monarchii, tj. včetně Haliče, a v pruském Slezsku (do 1913). Zámek ve Studénce nebyl zprvu využíván, po přestavbě v letech 1860–1863 podle plánů architekta Adolfa Korompaye, krnovského rodáka působícího ve Vídni, byl adaptován k přechodným pobytům vrchnosti a zejména k ubytování úředníků velkostatku (Kolářová, 1997, s. 152; Rosová, 1998, s. 92–93; Vojtal, 1999; Šopák, 2002, s. 63–65; Davidová, 2004; Kouřilová a Pelc, 2007, s. 60–63; Kolářová, 2015, s. 65 nn.).

Na proměnách slezské zámecké kultury se více či méně výrazně podíleli nejen příslušníci výše zmíněných, mimořádně zámožných aristokratických rodů s dvorskými konexemi a sítí celoevropských příbuzenských svazků, ale také celé řady dalších rodů, které v regionu vlastnily své rezidence. Mnohé z nich po dlouhou dobu využívaly svá panská sídla v původní barokní podobě, kterou jim vtiskli jejich držitelé v druhé polovině 17. a první polovině 18. století během přestaveb renesančních zámků či dokonce gotických tvrzí, resp. několika málo původních hradů (z nich zejm. Bruntál, Dívčí Hrad, Frýdek, Hradec nad Moravicí, Jánský Vrch či Slezská Ostrava). Z barokních přestaveb jde zejména o zámky v Deštném pánů ze Schertzu (Šopák, 2007), Velkých Heralticích Bruntálských z Vrbna (Indra, 1996), Frýdku Pražmů z Bílkova (Weissbrod, 2009, s. 72–82), Melči Hodiců z Hodic (Mašitová, 2005), Hrabyni Mitrovských z Nemyšle, Linhartovech a Bílovci Sedlnických z Choltic, Odrách Lichnovských z Voštic, Velkých Kunčicích (Kunčicích nad Ostravicí) a Hošťálkovech Skrbenských z Hřiště či Kravařích za Eichendorffů. Jak již bylo výše zmíněno, u posledních čtyř jmenovaných objektů je dodnes patrný vliv vrcholně barokního stavitelství vídeňského dvorského okruhu. Jistě kvůli dosti omezeným finančním prostředkům mohli jen nemnozí z vlastníků slezských zámků investovat do skutečně zásadních přestaveb. Z těchto počínů v období druhé poloviny 18. století musíme jmenovat Slezské Rudoltice za posledních držitelů z hraběcího rodu Hodiců, Karla Alberta a jeho syna Josefa Vojtěcha, které se i díky uměnilovným osobnostem majitelů staly jedním z nemnoha zásadních kulturních center regionu, Velké Hoštice přestavěné Ignácem Dominikem hrabětem Chorynským z Ledské po požáru roku 1765 a původně notně zchátralý Bruntál německých rytířů, jehož přestavbu se na přelomu 60. a 70. let 18. století podařilo realizovat domácím komtureovi a od roku 1770 místodržiteli Maxmiliánovi Xaverovi von Riedheim (Niesner, 2006; Štěpán, 2009, s. 33–47; Myška, 2011, s. 109–208; Kouřilová a Augustinková, 2015, s. 59–71).

Pro Slezsko je typické, že k výstavbě zcela nových rezidencí zde docházelo od poloviny 18. století jen v malé míře, vlastníci stávajících objektů dávali přednost jejich přestavbám, z architektonického hlediska často nijak příliš náročným. Z nových objektů období pozdního baroka a pozvolného příklonu ke klasicismu vzpomeňme zámeček v Prostředních Bludovicích (Karvinští z Karviné), výstavní Velké Hoštice (Chorynský z Ledské), Doubravu (Mattenclouit), Orlovou (Bludovští z Bludovic), „nový“ zámek ve Studénce (Řeplínští z Berečka), „nový“ zámek v Bravanticích (Řeplínští z Berečka nebo již Larisch-Mönnichové), Šilheřovice (Jan Fridrich z Eichendorffu). V druhé polovině 18. století byly pozdně barokně upraveny Dubová (Frobel),

Slezské Pavlovice (Mattencloit) a Hlavnice (Renard), (Adamus, 1926, s. 103–104; Markl, 1980, s. 10; Šopák, 2004).

Již na konci 18. století, a především v první polovině 19. století rovněž vzniklo několik zcela nových zámeckých objektů, které taktéž získaly svůj architektonický výraz v empírovém, resp. neoklasicistním slohu. Jde např. o zámky v Neplachovicích (Marie Elgerová z Eichbergu), Dolních Domaslavicích (Ohm Janušovský z Vyšehradu), Horních Soběšovicích (těšínský obchodník J. Skulina), Horních Tošanovicích (Harasovští z Harasova), Prstné (Gusnarové z Komorna) či Štěplovci (Skrbenští z Hříště), (Vojtal, 2001). Hlavní roli ale opět sehrávaly četné přestavby stávajících venkovských rezidencí ve 30. letech 19. století, jejichž průčelí tak získávala rizalit s trojúhelníkovým štítem nebo předložený portikus s balkónem, fasády mohly být plasticky členěny pilastry nebo polosloupky apod. Na Opavsku byly na přelomu 18. a 19. století a v první polovině 19. století neoklasicistně upraveny Kyjovice Arnošta Augusta hraběte Falkenheyne, Melč Jana hraběte z Tenčina, Hošťálkovy Jindřicha hraběte Arco i Orlová Arnošta Antonína Bludovského z Bludovic, do pozdně klasicistní úpravy fasády zámku v Kunčicích nad Ostravicí v polovině 18. století investovala hrabata Saint Genois (Musil a Plaček, 2003, s. 123; Weissbrod, 2004, s. 169–170). Výjimečně velmi výrazné neoklasicistní palladiánské úpravy ze 30.–40. let 19. století dokládají vedle již zmíněného zámku v Těšíně také rezidence Beessů z Chrostiny v Hnojníku a Konské a zámek těšínské komory v Chotěbuzi, kterým chronologicky předcházela empírová přestavba zámku Larisch-Mönnichů ve Fryštátě a klasicistní adaptace Raduně. V literatuře bývá autorství přestaveb Hnojníku a Konské spojováno přímo s J. Kornhäuselem, avšak ne zcela prokazatelně. Inspirace ve dvorském, resp. obecně vídeňském prostředí je ovšem zjevná (Benatzky, 1972; Havlíček, Benatzky, 1972; Havlíček, 1990; Gebauer, 1992, s. 20; Makowski, 2005, s. 74, 80, 104; Kuthan, 2014, s. 137; Konečný, 2015, s. 391–397; Rosová, 2018, s. 47–52). Na Jesenicku, tj. v rakouské části historického Niska, představuje

Obrázek 5.87: Zámek Beessů z Chrostiny v Hnojníku (poč. 20. století)

Zdroj: Muzeum Těšínska, f. Pohlednice, sign. H 19 927

Obrázek 5.88: Zámek Rothschildů v Šilheřovicích, současný stav

Zdroj: Foto J. Brňovják

zásadní klasicistní přestavbu biskupský zámek Jánský Vrch, která byla realizována v letech 1798–1800 za episkopátu Jana Kristiána knížete Hohenlohe-Waldenburg-Bartensteina; rozsahem sice menší, ale neméně výrazné adaptace z první třetiny 19. století se pak váží k zámečným objektům v Bílé Vodě (d'Ambly), Černé Vodě (Mükuschové z Buchbergu), Kobylé (Skalové), Ondřejovicích (Salisové), Velkých Kuněticích (Strachwitzové) či Vlčicích (Schaffgotschové), (Šopák, 2010, s. 14–17; Musil, 2015).

Zdá se, že období druhé poloviny 19. století se neslo ve znamení jistého útlumu stavitelských aktivit. Neogotickou přestavbu z 60. let 19. století prodělal zámek v Ráji Beessů z Chrostiny (Rebrová, 2002, s. 40–45), zřejmě ve stejném období nechali Rothschildové přestavět Šilheřovice v pruskoslezském Hlučínsku do podoby evokující monumentální vídeňské baroko, stejně jako francouzský klasicismus, tedy ve stylech, které velmi dobře znali a které byly současně velmi blízké některým rezidencím aristokratické magnatérie ze sousedního pruského Horního Slezska (Vybíral, 1987; Musil, 2015, s. 417). K jistému oživení došlo v závěru století, jak dokládají již výše zmiňované příklady Lichnovských, Larisch-Mönnichů a Blücherů. K nim musíme připočítat Razumovské, kteří aktivně adaptovali své čerstvě získané rezidence Dolní Životice, Horní Vikštejn/Dubová a Melč, jež pak využívali jako letní sídla. Zimní sezonu tato hraběcí rodina rusko-rakouského původu trávila ve Vídni, nebo v městském paláci s anglickým parkem na tehdejší předměstí Opavy, který byl vystavěn v letech 1891–1893 na základě projektu vídeňského architekta Ludwiga Tischlera (Tesař, 2008, s. 37–50; Rosová, 2015; Korbelařová a Střeščíková, 2002).

V kontextu sledování vývoje a proměn šlechtické rezidenční infrastruktury na území dnešního českého Slezska je nutno připomenout absenci městských šlechtických rezidencí. Pokud nepočítáme knížecí hrady a zámky, pak v metropolích historických slezských knížectví, jako byla Opava a Krnov či dnes polské Bílsko a Těšín, si regionální šlechta budovala své městské paláce jen zcela výjimečně, a pokud potřebovala, pak dávala přednost vlastnictví klasických

Obrázek 5.89: Zámek hrabat Razumovských v Dolních Živicích (poč. 20. století)

Zdroj: SZM, uměleckohistorické pracoviště, inv. č. U 381 A

domů (do poloviny 19. století šlo o domy svobodné, stavovské), nebo pronájmu apartmánů v měšťanských domech. Skutečné reprezentativní městské paláce byly vybudovány pouze v Opavě (barokní paláce Blücherův a Sobkův mezi řadou bývalých stavovských domů na dnešní Masarykově třídě, výstavní příměstský palác Razumovských z konce 19. století) a v Bohumíně (městský palác Gusnarů z Komorna, klasicistně přestavěn hraběnkou Rudnickou v polovině 19. století), (Gebauer a Šrámek, 1991; Musil a Plaček, 2003, s. 173; Korbelářová a Žáček, 2016, s. 152–162; Brňovják, 2019c, s. 168–169, 214–215).

Šlechtické rezidence patřily mezi významná centra lokálního kulturního života. Cenné kulturní bohatství bylo v zámeckých interiérech kumulováno prostřednictvím knihoven, sbírek uměleckých předmětů a cizokrajných kuriozit, rodových portrétních galerií a rodinných archivů. Samotný interiér včetně zámeckých kaplí byl bohatě zdoben štukováním a freskami a vybaven cenným mobiliářem. V něm se odehrávaly bankety, plesy a slavnosti s významnými hosty a byla pořádána divadelní představení (zejména v baroku) či hudební produkce, mnohdy za přítomnosti významných osobností hudební dobové kultury. Z příkladů od poloviny 18. století, kdy vzniklo rakouské Slezsko, musíme v první řadě jmenovat Slezské Rudoltice za posledních držitelů z hraběcího rodu Hodiců, Karla Alberta a jeho syna Josefa Vojtěcha, kteří investovali značné sumy do vnějších i vnitřních úprav zámku. Společensky dosti extravagantní Josef Vojtěch vydržoval zámeckou kapelu a divadlo a v souladu se svými uměleckými a zednářskými zájmy nechal vybudovat rozsáhlou knihovnu a zřídit oslňující zahradu v americkém a čínském stylu. Rovněž osobní přítomnost biskupa Schaffgotsche znamenala pro Jánský Vrch, město Javorník i celý okolní kraj v druhé polovině 18. století značný hospodářský a kulturní přínos. Kultuřmilovný biskup na zámku založil kapelu, pro niž nechal zřídit kruhový hudební sál. V jeho službách působil také slavný skladatel Karel Ditters z Dittersdorfu. Rovněž bruntálský zámek

německých rytířů se stal jedním ze zásadních ohnisek rakouskoslezské zámecké kultury. Hudebním mecenátem, kontakty s Wolfgangem Amadeem Mozartem i několika pobyty Ludwiga van Beethovena na zámku v Hradci nad Moravicí prosluli Lichnovští z Voštic. Z pozdně barokních kulturních center je třeba nakonec uvést zámek ve Velkých Hošticích Ignáce Dominika Chorynského z Ledské s proslulou a vyhledávanou knihovnou a obrazárnou v pruskoslezském Hlučínsku. Hrabě Chorynský dále provozoval divadelní a operní představení v divadelním sále městského paláce v Opavě (dnes tzv. Blücherův palác). Další zámecká divadla existovala na zámcích v Linhartovech či v Hošťálkovech (Turek, 1971, s. 25; Lifka, 1974; Svátek, 1992; Settari, 1993; Hoňková, 1995, s. 113; Petr, 1995; Mašek, 1996; Stibor, 1998, s. 50–51; Zuber, 1999; Boženek, 2000; Gawrecki a kol., 2003, s. 154–155; Mašek, 2006; Rucková, 2007; Uhlíř, 2008a; Uhlíř, 2008b; Uhlíř 2009; Baran, 2010; Bartušek, 2010, s. 232, 235; Wiesnerová, 2011; Kouřilová a Augustinková, 2016, s. 58). Zájem šlechty o lokální kulturní a společenské dění se projevoval v podpoře paměťových institucí, jako byly např. Zemské muzeum pro Rakouské Slezsko (1814) a Slezské zemské muzeum pro umění a průmysl (1882), jejichž vznik a sbírkové fondy podpořili např. Beessové, Bellegardové, Mükuschové z Buschbergu, Renardové či Rothschildové. Jmenovitě je nutno připomenout především podporu opavského Uměleckoprůmyslového muzea lichtenštejnským knížetem Janem II., který na výstavbu jeho budovy poskytl pozemek a značnou finanční sumu (Matejko-Peterka a kol., 2016; Šopák, 2016, s. 51).

Již bylo výše zmíněno, že v barokním období se takřka povinnou součástí zámeckých sídel stal přílehlý francouzský park, resp. zahrada, která byla koncipována v duchu dobových uměleckých kritérií a vybavována drobnými architektonickými objekty (kašny, oranžerie, altánky) a solitérní sochařskou výzdobou. Z barokních parků lze připomenout Kravaře, Melč a Slezské Rudoltice. Od přelomu 18. a 19. století, v souladu s dobovým uměleckým cítěním, získaly mnohé parky přírodně-krajinářský charakter v anglickém stylu. Vzácný rozlehlý park se dochoval při zámku v Hradci nad Moravicí, další poměrně zachované parky jsou k vidění např. v Karvině-Fryštátu, Kravařích, Raduni, Šilheřovicích a Velkých Hošticích. Relikty v Ostravě-

Obrázek 5.90: Jan hrabě Larisch-Mönnich s manželkou Olivíí Lukrécie roz. Fitz-Patrickovou, interiér pravděpodobně na zámku v Solci (30. léta 20. století)

Zdroj: ZAO, SOKA Karviná, Sběrka obrazového a fotografického materiálu Státního okresního archivu Karviná

Obrázek 5.91: Tzv. Blücherův palác v Opavě (kol. 1900)

Zdroj: SZM, Fotopracoviště, inv. č. A 573.93

Obrázek 5.92: Neptunova fontána v zámeckém parku v Šilheřovicích (Rothschildové), současný stav

Zdroj: Foto J. Brňovják

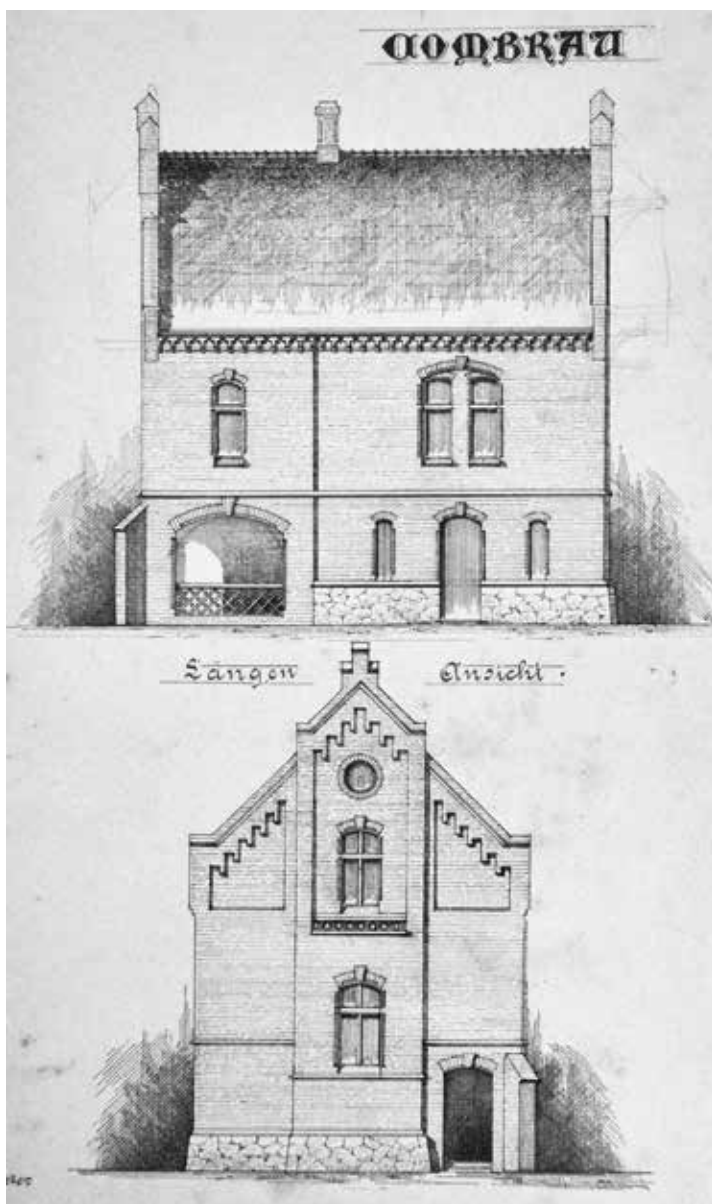
-Kunčicích, Dobroslavicích (Duda a Krkavec, 1959; Pacáková-Hošťálková a kol., 2004; Richter, 2004; Kania, 2015).

V bezprostřední blízkosti zámeckých sídel bylo často budováno vlastní hospodářské zázemí se sýpkami, stodolami, pivovary, zahradami s oranžeriami a skleníky, sady, četnými ovčínami a řadou výrobních objektů (pily, valchy, průmyslové provozy apod.). Mnohé z těchto objektů mohly péčí svých zakladatelů získat velmi cennou architektonickou podobu, jak dokládá především příklad knížat Lichnovských z Voštic (Havrlant a kol., 2017). Soliterně zakladané hospodářské dvory a menší průmyslové objekty včetně k nim příslušejících osad často získávaly názvy po svých zakladatelích, jako např. dvůr Niklasdorf (Nickeltaff) u Bohumína (dnešní Nová Ves), založen hrabaty Taaffe roku 1769 (Brňovják, 2012, s. 9). Vedle zmíněné Nové Vsi u Bohumína poukazují na hospodářskou či dokonce podnikatelskou činnost šlechtických vrchností další, dodnes existující oikonyma: osada Salisov získala své jméno podle Karla Ignáce hraběte Salise, vlastníka statku Ondřejovice u Zlatých Hor (Zuber a kol., 1966, s. 351); jméno horské vsi Karlovice (Karlsthal) při Vrbně pod Pradědem údajně upomíná od poloviny 17. století na vlastníka Karla knížete Lichtenštejna (Escher, 1985, s. 54); známé lázeňské letovisko Karlova Studánka změnila na počátku 19. století svůj původní název (Hinundwieder, Hinnewieder) na Karlovu Studánku (Karlsbrunn), a to na počest arcivévody Karla Ludvíka, velmistra řádu německých rytířů, který disponoval řádovým panstvím Bruntál, na jehož katastru se oblíbená lázeňská lokalita nalézala (Urban, 1954, s. 2; Kočí, Skuhrová, 2012, s. 8–11). Mnohé panské dvory navzdory své kulturní i historické hodnotě propadly v době socialistické péče i porevolučního divokého kapitalismu zkáze, jako již uváděný taaffovský Niklasdorf. Jeden z mála dodnes zachovaných a využívaných soliterních hospodářských komplexů představuje dvůr a osada Paseky, kterou jako ovčinec založili okolo roku 1709 tehdejší vlastníci šilheřovického panství, opavští jezuité. V polovině 19. století jej Rothschildové nahradili vzorovým hospodářským dvorem (Plaček a Plačková, 2006, s. 47, 104–105).

Se šlechtickým hospodářstvím, stejně jako s prezentací aristokratického životního stylu vždy úzce souvisel chov koní. Unikátní spojení obou aspektů představuje již zmiňovaný tzv. Červený zámek v Hradci nad Moravicí, jenž byl v módním německém neogotickém duchu vystavěn knížetem Karlem Mariou Lichnovským z Voštic v 70.–80. letech 19. století jako zámecké hospodářské zázemí včetně koníren. Prvořadou utilitární rovinu této stavby ve vnímání následujících majitelů dokládá fakt, že roku 1939 chtěl kníže Vilém nechat celý komplex kvůli nedostatečné rentabilitě zbourat a na jeho místě vysadit sad. Lichnovského záměr nakonec nebyl realizován pro odpor památkových úřadů a následné vypuknutí druhé světové války (Jung, 2017, s. 66–72; Havrlant a kol., 2017, s. 115–132).

Zejména v západní části rakouského Slezska (Opavsko, Krnovsko, severní podhůří Jeseňáků) bylo typické rozsáhlé lesní hospodářství. Na Těšínsku disponovala značnou plochou lesů především těšínská komora. Lesní hospodářství poskytovalo šlechtickým majitelům příležitost k patřičné reprezentaci majetnosti a péče o toto vlastnictví, stejně tak i výjimečného společenského postavení. Budovy lesních správ, hájenek a mysliven jednotlivých revírů byly stavěny v „alpském“ stylu, později byly projektovány v duchu modernistické architektury přelomu 19. a 20. století. K prezentaci stavitelů byly průčelí a štíty těchto namnoze ryze utilitárních nemovitostí zdobeny rodovými erby. Lesní hospodářství mohla být v několika případech rozsáhlých panství spojena s loveckými kratochvílemi jejich vlastníků. Velká obora se původně nacházela při zámku v Hradci nad Moravicí, vybudovat ji nechal vášnivý příznivce honů a štvanic Jan Karel kníže Lichnovský z Voštic poté, co roku 1778 výhodně odkoupil zadlužené hradecké panství. Hradecká obora se později stala základem zámeckého parku v anglickém stylu. Jako lovecký zámeček sloužil také zámek v Chuchelné. Lichnovští ve svých revírech vystavěli řadu architektonicky velmi zajímavých hájoven (Jung, 2015; Havrlant a kol., 2017, s. 147–162). Loveckým kratochvílím se při letních pobytech na šilheřovickém panství oddávali rovněž nobilitovaní průmysloví velkopodnikatelé a bankéři Rothschildové. Součástí jejich rezi-

Obrázek 5.93: Lesní správa knížat Lichnovských z Voštic, Lichnovští: návrh hájovny Doubrava u Hradce nad Moravicí, Julius Lundwall (1896)

Zdroj: ZAO, f. Rodinný archiv a ústřední správa Lichnovských, inv. č. 948, k. 79

denčního areálu se kromě parku stal tzv. Lovecký zámeček s kotci pro lovecké psy a bažantnice, která byla spolu s hájenkou zřízena v místě původního lesního správního centra zvaného Annin dvůr, jenž byl založen předchozími majiteli panství, svobodnými pány Eichendorffy (Kania, 2015; Kania, 2017).

Rodová heraldika byla v rámci vrchnostenské prezentace využívána také k výzdobě zakládaných hospodářských dvorů (Wilczekové: dvůr ve Svinově, sýpky v Heřmanicích a Klimkovicích) či exteriérů i interiérů kostelů a kaplí, k nimž je vázalo patronátní právo, erby fundátorů nesou rovněž četné sochy světců. Z nepřeberného množství dochovaných heraldických

Obrázek 5.94: Ropice, kříž s erby Karla Celestů a Skrbenských z Hříště v areálu kostela Zvěstování Panny Marie v Ropici, aktuální stav

Zdroj: Foto J. Brňovják

památek připomeňme lichtenštejnské erby na průčelí bývalého jezuitského kostela sv. Vojtěcha při opavském Dolním náměstí, výzdobu erby Oppersdorfů a Pražmů z Bílkova v zámecké kapli sv. Barbory a poutní bazilice Navštívení Panny Marie ve Frýdku, erbovní výzdobu areálu farního kostela v Ropici (Celestové z Celestinu, Skrbenští z Hříště, Saint-Genois). Naprostý unikát zasvěcení představují dvě sochy irského národního světce sv. Patrika, které nechal ve 40. letech 18. století před zámek v Karviné-Fryštátu a při kostele sv. Jana Křtitele v Dolní Lutyni zhotovit majitel obou panství, irský emigrant Mikuláš hrabě Taaffe. Erby byly rovněž součástí průčelí bran bývalých hospodářských a průmyslových objektů, např. v držení hrabat Wilczeků (Heřma-

Obrázek 5.95: Socha irského národního světce sv. Patrika před kostelem Povýšení sv. Kříže v sousedství zámku Larisch-Mönnichů ve Fryštátě

Zdroj: Muzeum Těšínska, f. Negativy, inv. č. F 9132

nice, Hrušov, Svinov a Klimkovic), Rothschildů (důl Anselm v Petřkovicích) i těšínských Habsburků (Sedliště). Erby šlechtických vrchností, popř. z nich extrahované heraldické figury či emblémy výrazně podtrhovaly autoritu hraničních kamenů, jako např. hraničník na vrcholu Pradědu, kde se stýkaly hranice slezských panství Frývaldov vratislavských biskupů a Bruntál německých rytířů s moravskou doménou Vízemberk hrabat Žerotínů (dnes Loučná nad Desnou), nebo při toku Černé Ostravice v Beskydech, která oddělovala nejen frýdecké panství hrabat Oppersdorfů od místeckého panství olomouckých biskupů, ale v zásadě také označovala mo-

Obrázek 5.96: Hraniční kámen panství Frývaldov, Bruntál a Vízmbek (dnes Loučná nad Desnou) na vrcholu Pradědu (stav k roku 2012)

Zdroj: Foto K. Müller

ravsko-slezskou zemskou hranici (Müller, 2008; Müller a Al Saheb, 2010; Müller, 2012a; Müller, 2012b; Šopák a kol., 2012, s. 59; Pindur, 2011).

Šlechtickou společností na území dnešního českého Slezska nakonec stále připomínají četné dochované sepulkrální památky. Až do závěru 18. století se šlechtici nechávali pohřbit nejčastěji v rodových hrobkách v kryptách patronátních kostelů, popř. kaplí, k nimž je tradičně vázalo historické patronátní právo a s ním spjatá rodová tradice, nebo na přilehlých hřbitovech. Místa uložení jejich tělesných pozůstatků označovaly kamenné náhrobky, náhrobníky či epitafy, které byly opatřeny figurální a heraldickou výzdobou, nebo kombinací obou prvků. V některých lokalitách se dochovaly ucelené soubory náhrobníků, jako např. v Bruntále (Bruntálští z Vrbna), Klimkovicích (Bzencové z Markvartovic a jejich příbuzní), Hlučíně (páni ze Zvole) a Šenově (Skrbenští z Hříště), (Hrbáček, 1980; Müller, Polách a Zetulčík, 2008; Myslivečková, 2011; Macurová, 2015; Pindur, 2015). Dnešní umístění řady těchto sepulkrálních památek s významnou uměleckou a historickou hodnotou je druhotné, k přemístění docházelo často v 19. a 20. století, jak názorně ukazuje např. erbovní náhrobník Ondřeje hraběte Renarda, držitele Deštného, jenž byl původně umístěn na původním opavském městském hřbitově na Jaktařském předměstí (v místech dnešního kostela sv. Hedviky, zrušen v 90. letech 19. století) a až roku 1928 byl druhotně umístěn do jedné z venkovních nik závěru presbytáře farního kostela Nanebevzetí

Obrázek 5.97: Figurální náhrobníky Bzenců z Markvartovic a jejich příbuzných v kostele sv. Kateřiny v Klimkovicích, aktuální stav

Zdroj: Foto J. Brňovják

Obrázek 5.98: Pískovcový náhrobník Ondřeje hraběte Renarda (†1800), exteriér konkatedrály Nanebevzetí Panny Marie na Horním náměstí v Opavě (1981)

Zdroj: SZM, Fotopracoviště, č. neg. A81.721/1

Obrázek 5.99: Rodinná hrobka knížat Lichnovských z Voštic v Chuchelné, aktuální stav

Zdroj: Foto J. Brňovják

Panny Marie na opavském Horním náměstí (Müller, 2007; Mihová a Šopák, 2015, s. 7–8). Zřejmě jen zcela výjimečně byla budována rodová mauzolea v podobě pohřebních kaplí – unikátní doklad představuje monumentální pohřební kaple sv. Jana Nepomuckého při klimkovickém farním kostele sv. Kateřiny, kterou od 30. let 18. století až do 20. let 20. století užívala starší rodová větev hrabat Wilczeků (Müller, Polách a Zezulčík, 2008, s. 69–70; Šopák a kol., 2011, s. 111).

Pohřbívání uvnitř kostelních staveb ukončily josefínské reformy a šlechta začala zřizovat nové pohřební nekropole s nápisovými a heraldickými náhrobky a náhrobními deskami (Skrbenští z Hříště a Arcové v Hošťálkovech, Falkenhaynové v Pusté Polomi, Kuenburgové v Branticích, Mattencloit v Orlové, Razumovští v Radkově, Stolbergové v Kyjovicích) na čestných místech při kostelních či hřbitovních zdech a posléze také v podobě samostatných hrobek (Bellegardové ve Velkých Heralticích, Celestové z Celestinu v Ropici, Larisch-Mönnichové ve

Obrázek 5.100: Hrobka hrabat Larisch-Mönnichů v bývalém areálu zámeckého parku v Solci, stav před likvidací (50. léta 20. století)

Zdroj: Muzeum Těšínska, f. Pohlednice, sign. H 15006

Fryštátě, Sedlničtí z Choltic ve Velkých Albrechticích), (Dědková, 2000; Müller, 2012; Šopák a kol., 2011, s. 172–177; Maloušková, 2017; Kubica, 2017). Mezi umělecky nejceněnější funerální stavby patří neogotická hrobka Lichnovských z Voštic z let 1902–1903 v (tehdy pruskoslezské) Chuchelné, připomenout lze rovněž antikizující hrobku Larisch-Mönnichů v zámeckém parku v Solci (dnes Karviná-Doly), vystavěnou v letech 1916–1920 podle plánů proslulého architekta Leopolda Bauera a demolovanou kvůli poddolování roku 1986 (Müller, 2012, s. 63–64; Jung, 2017, s. 79–81). Někteří příslušníci tradiční i nové šlechty, kteří působili v armádě, státní správě nebo komunální samosprávě, byli pohřbeni na městských hřbitovech v Opavě a Těšíně; na katolickém hřbitově v dnešním polském Cieszyně je k vidění reprezentativní hrobka nobilitovaného purkmistra Johanna Demela von Elwehr († 1892) z roku 1897, inspirovaná střeoevropskými vzory, patrně vídeňskými (Šopák a kol., 2011, s. 296).

Obrázek 5.101: Sousoší J. V. Stalina a K. Gottwalda před zrenovovaným zámkem v Odrách (kol. 1960)

Zdroj: ZAO, SOkA Nový Jičín, Sběrka obrazového a fotografického materiálu Státního okresního archivu Nový Jičín, sign. Odr/314

Vznik Československé republiky se ve společnosti držitelů zámeckých objektů ve Slezsku projevil pouze vyvlastněním těšínských majetků Habsburků, které připadly státu. Pozemková reforma probíhající ve 20.–30. letech 20. století sice značně zredukovala rozlohu tehdejších velkostatků, zámky s jejich zázemím ale ponechala v rukou majitelů. Zásadní zlom v historii zámecké kultury ve slezském regionu tak přinesl až konec druhé světové války. Ještě před příchodem Rudé armády řada držitelů své majetky opustila a odešla do exilu. Některé objekty velmi vážně utrpěly během posledních válečných operací na Opavsku, Ostravsku, Těšínsku a Osoblažsku (např. Dívčí Hrad, Hrabyně, Klimkovice, Odry, Poruba, Pusté Jakartovice, Třebovice), mnohé byly bezprostředně po osvobození vyrabovány. Nenávratně tak bylo ztraceno velké množství zámeckého mobiliáře. Přejít do rukou státu zpečetilo následné vysídlení německého obyvatelstva, mezi které patřila valná většina příslušníků bývalé šlechty, a definitivní konfiskace velkostatkového majetku. Konfiskované budovy byly využívány především zemědělskými, lesnickými a průmyslovými podniky a jednotnými zemědělskými družstvy či sloužily jako státní sociální zařízení (dětské domovy, sídla škol a učilišť). Socialistická péče se na spravovaných zámeckých objektech většinou podepsala velmi negativně: budovy byly necitlivě adaptovány novým účelům, trpěly nedostatkem adekvátní péče a chátraly, mnohé z nich nakonec podlely zkáze. Některé byly dokonce záměrně demolovány: především na Těšínsku podlely nezájmu státu, popř. také důsledkům důlních vlivů původně výstavní objekty v Karviné, Orlové, Ráji a Solci, stejně jako množství drobných zámeckých staveb (např. Bartovice, Horní Suchá, Rychvald, Stanislavice); výstavbě Žermanické přehrady musely ustoupit zámky v Dolních a Horních Domaslavicích a Dolních a Horních Soběšovicích; na Opavsku byl roku 1966 i přes odpor veřejnosti zbourán požárem těžce poškozený zámek v Odrách; v západní

Obrázek 5.102: Horní Soběšovice, stav před demolicí (50. léta 20. století), která proběhla v souvislosti s výstavbou Žermanické přehrady

Zdroj: Soukromá sbírka Římsko-katolické farnosti v Domaslavicích

Obrázek 5.103: Zámek v Deštném u Opavy v období socialistické péče (stav k roku 1973)

Zdroj: SZM, Fotopracoviště, A 621/2.93

části českého Slezska zanikly např. zámky v Horních Heřmanicích a Dolních Povelicích (Musil a Plaček, 2003; Šustek, 2003; Badurová a Pavelková, 2018). Veřejnosti bylo v 60.–80. letech 20. století v rámci prezentace kulturního a historického bohatství zpřístupněno pouze několik reprezentativních objektů, které byly zrekonstruovány a vybaveny vlastním i svozovým mobiliářem: Bruntál, Hradec nad Moravicí, Jánský Vrch a nakonec Raduň (Kolářová, 2004; Kolářová, 2015, s. 133–147). Revoluční rok 1989 a na něj navazující období restitucí se nakonec stalo osudným mj. zámku v Kunčicích u Ostravy (Weissbrod, 2004), Dolních Marklovicích či Prostřední Suché; řada dalších objektů dosud chátrá (Deštné, Chotěbuz), některé se podařilo díky zájmu obcí i soukromých subjektů zachránit a pomalu revitalizovat (Hnojník, Neplachovice, Ropice, Rychvald, Štáblovice) či dokonce zpřístupnit veřejnosti (Bílovec, Fryštát, Kravaře, Linhartovy, Slezské Rudoltice, Velké Hoštice, částečně také Hošťálkovy), byť se z jejich vnitřního vybavení povětšinou mnoho nedochovalo. Jen v některých případech lze obdivovat větší relikty původní nástěnné výzdoby (zejména barokní kaple v Hošťálkovech, Kravařích a Velkých Hošticích), (Kouřilová, 2017).

6

Identita a kolektivní paměť obyvatelů Slezska

6. Identita a kolektívna pamäť obyvateľů Slezska

6.1 Identita – všeobecný pohľad, teoretické východiská skúmania územnej, regionálnej, národnej a kultúrnej identity

Koncept identity zaznamenal v posledných rokoch značný rozmach a stal sa takmer všadeprítomný. Zaoberajú sa ním všetky spoločenskovedné disciplíny. S pojmom identita sa stretávame v sociológii, histórii, politológii, filozofii, etnografii, geografii, venujú sa mu architekti, psychológovia, literárni vedci či teológovia. V súčasnosti je jedným z najfrekventovanejších akademických termínov, využívaný v rôznych významových variantoch s multidisciplinárnym charakterom. Aj keď je termín identita prítomný v západnej filozofii už od čias antiky, v sociálnych vedách a v spoločenskom živote sa výraznejšie začína uplatňovať od 60. rokov minulého storočia (Šrajnerová, 2019, s. 20).

Identita je kontextuálny a veľmi mnohovrstvový sociálny a psychologický fenomén. Záleží na danom okamihu a druhu ľudskej činnosti, ktorý faktor identity práve dominuje. V súvislosti so zmenou prostredia a činnosti môže dochádzať ako k zmenám foriem identity, tak ku zmenám obsahov týchto foriem. Jednotlivé dimenzie našej identity sa hlásia o slovo v okamihu, keď iné zlyhávajú. Identita je puto, ktoré viaže dohromady jednotlivca a spoločnosť. Formovanie identity je interaktívny proces medzi jedincem a prostredím, ktoré je kultúrne formované (Müller, 2007, s. 790).

V dnešnej vedeckej paradigme má identita mnoho významov, podôb a úrovní, ktoré sa v mnohých prípadoch vzájomne prekrývajú a dopĺňujú; od individuálnej osobnej identity cez identitu sociálnu, kultúrnu, etnickú a národnú až po stotožnenie sa s ľudstvom ako celkom. Môžeme hovoriť o mnohonásobných alebo viacvrstvových identitách. V niektorých situáciách dopĺňujú mnohonásobné identity jedna druhú, v iných kontextoch môžu byť v konflikte. Táto situácia sa dá využívať pozitívne aj negatívne. Politika sa môže pokúsiť využívať rozdielnosť identít k ich vzájomnej podpore, ale tiež k vyhroteniu a prípadne k vytváraniu rozdielov medzi nimi (Šindlářová, 2001, s. 266).

Skupinová identita je zmnohonásobenou individuálnou identitou založenou na spoločných, či pre všetkých alebo väčšinu účastníkov podobných systémoch hodnôt, noriem, mravov, zvykov, jazyka, ekonomiky a tiež daného teritória (Szczepański a Śliż, 2011, s. 4).

V tradičnom chápaní kolektívnej identity sa vychádzalo z predstavy, že ide o pevný rys danej kontinuity a tá sa automaticky vtláča ktorémukoľvek členovi komunity. Prevládala náboženská, dynastická a hlavne teritoriálna dimenzia kolektívnej identity, ktoré podopierali politické inštitúcie. Moderné (postmoderné) sociálne teórie vnímajú kolektívnu identitu ako výsledok komplexného identifikačného procesu, ako sociálny konštrukt. V modernej spoločnosti prevláda ako kolektívna dimenzia identity národná identita (Gellner, 1993), ktorá je sama mnohorozmerná a sformovaná z radu ďalších čiastkových identít, ako to charakterizoval Miroslav Hroch: „*Národní identita je pouze jednou z možných identit (např. regionální, etnická, náboženská...), které mohou jedinci mít a které lze mezi sebou libovolně kombinovat, tzv. multiple identities. Národní identita není pouhou variantou skupinové identity, protože do jejího utváření vstupuje osobní a sociální identita, které prezentují jedince v sociální interakci s ostatními.*“ (Hroch, 1999, s. 43).

Jednou z dôležitých charakteristík národnej identity je obvykle jej geografický charakter, pretože je úzko zviazaná s pojmom národného štátu, typického pre Európu 19. storočia. Geografický prvok identity sa najčastejšie prejavuje v podobe regionálnej identity (Nedomová a Kostelecký, 1996, Müller, 2007).

Pri skúmaní identít je potrebné sledovať na jednej strane stotožnenie (identifikáciu) s určitým celkom, územím, sociálnou skupinou, a na druhej strane je hľadanie odlišností od iných. Predmetom nášho záujmu je regionálna identita, ktorá obsahuje v sebe kolektívnu aj

osobnú dimenziu, predstavuje vzťah jednotlivca k regiónu resp. regionálnej spoločnosti, má multidimenzionálny komplex. Regionálna identita je prípad skupinovej identity, založenej na regionálnej (lokálnej) tradícii, vzťahujúca sa k výrazne diferencovanému a určenému miestu, regiónu, k jeho špecifickým vlastnostiam sociálnym, kultúrnym, hospodárskym aj topografickým, ktoré ho odlišujú od iných regiónov (území). Vznik regiónu chápeme ako komplexný sociopriestorový proces, behom neho vzniká priestorová jednotka, ako časť priestorovej štruktúry spoločnosti a stáva sa viditeľnou, a jasne identifikovateľnou v rôznych sférach sociálnej praxe a povedomia spoločnosti. Obsahuje niekoľko súvisiacich a navzájom sa ovplyvňujúcich dimenzií (Nikischer, 2017, s. 35). Najčastejšie je región definovaný ako územie vymedzené na základe určitých identických znakov, ktoré ho odlišujú od iného takého územia. Výskum každého regiónu, jeho vymedzenie, aj určenie jeho charakteristiky musí začať výskumom znakov jeho identity. Za hybnú silu formovania regiónu a nevyhnutnú súčasť jeho existencie sa označuje tiež vzťah ľudí k územiu, ich regionálna identita. Vzťah ľudí k územiu je celkom prirodzený a mení sa v priestore a čase (Chromý, 2009, s. 5). Väzba ľudí na určité územie vznikla oveľa skôr ako boli vytvorené prvé novodobé národy (v zmysle štátnych celkov) a preto je regionálna identita nepochybne staršia ako identita národná (Siwek a Kaňok, 2000, s. 1).

Regionálna identita nie je stabilná, v priebehu času sa mení pod vplyvom zmien politických, ekonomických, technologických a iných, je tiež medzigeneračne rozdielna. Súvisí s neustálou potrebou členov územných spoločenstiev niekam patriť. V súvislosti so zmenami spoločenských pomerov, hodnôt a vzorcov chovania/konania ľudí dochádza k premenám regionálnych identít. Dochádza k ožiovaniu pozitívneho regionálneho vedomia, menia sa významy regiónov v živote spoločnosti a spôsoby ich reprezentácie, vonkajšie rámce pre utváranie regiónov a podmienky pre formovanie regiónov v konkrétnych oblastiach (Chromý, Semian a Kučera, 2014; Siwek a Bogdová, 2007).

Geografický priestor je dnes štruktúrovaný spleťou sociálnych hraníc, ktoré majú svoj pôvod vo vedomí jednotlivcov, resp. spoločnosti. Regióny sú abstraktnými entitami, sú jednotkami spoločenskej organizácie priestoru na danom stupni inštitucionalizácie, ich existencia sa zhmotňuje vo forme rôznorodej nadväzujúcej materiálnej infraštruktúry a formálnych i neformálnych inštitúcií, prejavuje sa taktiež v činnosti ľudí. To v akom regióne žijeme vplyva na kvalitu nášho života a na druhej strane, my, ako obyvatelia určitého regiónu ovplyvňujeme to, v akom regióne žijeme, formujeme identity našich regiónov, ich priestorový, inštitucionálny a symbolický tvar (Nikischer, 2014, s. 619). Región ako sociopriestorový proces obsahuje rovnakosť, prepojenosť a skupinové povedomie. Región získava identitu, ktorá je pre jeho existenciu kľúčová, keď ho ľudia prestanú vnímať, región zaniká (Siwek, 2011).

V ČR existujú regióny, ktorých priestorová podoba je podmienená hlavne historickými, kultúrnymi alebo etnografickými aspektmi. Práve historické, etnografické a kultúrne regióny majú tú základnú vlastnosť, že sa formujú dlhodobo. Kým administratívne členenie možno zmeniť už za pár rokov, vývoj tohto typu sa mení až s generáciami. Teda možno predpokladať dynamickejšie prejavy vývojových zmien regiónu, kde došlo k rýchlej výmene obyvateľstva a tým k prerušeniu kontinuálne predávaných informácií nutných k udržaniu vzťahu k územiu, v porovnaní s regiónom, kde táto kontinuita prerušená nebola (Šerý a Šimáček, 2013).

Regionálna identita je súčasťou sociálnej identity a vyjadruje mieru spolupatričnosti ľudí s priestorom. Je obrazom regiónu v mysliach jeho obyvateľov, utvára sa v procese inštitucionalizácie. Popri názvu regiónu patria k jeho dominantám symboly ako prírodnej, krajinnej, tak aj spoločenskej povahy, architektonické prvky, turistické ciele, kultúrne dedičstvo, rozličné ľudské aktivity, atmosféra, etnické zloženie, príslušnosť k etnografickej oblasti atď. Symbolom regiónu môže byť jeho geografická poloha aj vedomie historickej regionálnej príslušnosti. Pri formovaní regiónu dôležitú úlohu hrajú aj grafické symboly (logá, znaky, vlajky a pod.) vychádzajúce z tradícií regiónu, odrážajúce jeho jedinečnosť a špecifiká. S ich pomocou sa ľudia s regiónom ľahšie identifikujú a súčasne symboly slúžia k jeho vonkajšej prezentácii.

Regionálna identita sa vzťahuje k rôzne vymedzeným územiám, ktoré nechápeme len ako prírodné prostredie, ale uvažujeme aj o priestore sociálnych obsahov medziľudských vzťahov, zážitkov a spomienok. Regionálnu identitu vnímame aj v súvislosti so sociálno-kultúrnym systémom miesta a s ľuďmi, ktorí v tomto priestore žijú. Ľudské spoločenstvo vytvára obraz tohto priestoru, rovnako ako prostredie ovplyvňuje spôsob života, zvyky, tradície a kultúru všeobecne (Roubal, 2003, s. 3).

Česká republika má svoje korene ukotvené hlboko v minulosti, ako štátny útvar a sociálny celok sa formovala od ranného stredoveku a už vtedy sa začala členíť na menšie územné celky, regióny s mnohými funkciami. Tieto sa vyvíjali a menili, odlišovali sa svojím určením, významom, veľkosťou, prírodnými podmienkami, počtom obyvateľov a ich demografickou a národnostnou skladbou. Regióny sa vyvíjali vplyvom aktivít jednotlivých skupín obyvateľstva, ktoré často spájali spoločné politické, národnostné, mocenské, hospodárske či kultúrne záujmy. Rozsah regiónov sa v priebehu storočí menil, nové regióny vznikali, staré zanikali. Mnohé udalosti v histórii českého štátu boli späté s vymedzovaním regiónov rôznych veľkostí a typov (Semotanová, 2013, s. 24).

6.2 Kolektívna pamäť

S otázkou vytvárania identity každej sociálnej skupiny aj každého jednotlivca je bezprostredne, veľmi úzko spojená pamäť, ktorá ovplyvňuje ako obsah, tak premenlivosť identity. Kolektívna pamäť uchováva významné spoločenské javy, zážitky a udalosti, je dlhodobo formovaná v určitom priestore. Je jedným z hlavných inštrumentov pre formovanie kolektívnych identít. Pri skúmaní kolektívnej pamäti sme vychádzali z konceptu francúzskeho sociológa Mauricea Halbwachsa, ten pri jej vymedzení konštruoval špecifickú abstraktnú kategóriu, oddelenú od subjektívnych, individuálnych aspektov pamäti, vychádzal z francúzskej školy Annales. Halbwachs predpokladal, že kolektívny život je zdrojom nielen samotných spomienok, ale aj pojmov, v ktorých sa tieto spomienky stelesňujú. Kolektívna pamäť uchováva tú časť prvkov kultúrno-spoločenského systému, ktoré sa v živote daného spoločenstva zakorenili a odovzdávajú sa ďalším generáciám. Je to zámerný a selektívny proces vytvárania historických naratívov etnických komunit, ktorý je sociálne podmienený a zakotvený v určitých sociálnych vzťahových rámcoch. Kolektívna pamäť je tvorená obsahmi, ktorými môžu byť mýtické predstavy, povesti, spomienky na historické udalosti a osobnosti, tradície a zvyky. Rôzne spoločenstvá ľudí si ako subjekty kolektívnej pamäti vytvárajú sociálne rámce, v ktorých sú jednotlivé obsahy tejto pamäti lokalizované. Individuálna pamäť je miestom špecifického prepojenia kolektívnych pamätí rôznych sociálnych skupín. Ten, kto má podiel na kolektívnej pamäti, tým osvedčuje svoju skupinovú príslušnosť. Pamäť je hlavným kolektívnym putom s minulosťou, je skupinovým vedomím, ktoré väčšinou spoločnosť prežíva emocionálnym spôsobom. Pamäť prenáša dedičstvo minulosti do súčasnosti, ale zároveň neustále ustupuje imperatívu aktualizácie, selekcie a očistnému zabúdaniu (Halbwachs, 2009; Hlavačka, 2011, s. 11).

Kolektívna pamäť je tvorená spomienkami prispôbenými požiadavkám a myšlienkam tej skupiny, ku ktorej individuum patrí, alebo patríť chce, čo prispieva k formovaniu identity skupiny. Kolektívna pamäť uchováva z minulosti len to, čo je v nej doteraz živé, alebo schopné žiť vo vedomí skupiny, ktorá ju udržuje. Každá kolektívna pamäť je ukotvená v určitom priestorovom rámci. Skupina, ktorá je nositeľkou pamäti, smeruje k tomu, aby si vytvorila a zaistila miesta, ktoré jej slúžia na udržanie spomienok a sú symbolom jej identity. Kolektívna pamäť má schopnosť neustálej rekonštrukcie, kontinuálnej reaktualizácie referenčných rámcov podľa momentálnej situácie. Nové udalosti či zmeny prinášajú nový pohľad na minulosť, a teda aj jej reštrukturalizáciu. Obraz minulosti sa neustále mení podľa udalostí, priorít a záujmov prítomnej spoločnosti. Kolektívna pamäť je bytostne spätá s nositeľmi, ktorí sa na nej komunikačne po-

dieľajú, udržujú ju a prevádzkujú. Vzťahuje sa nielen k obsahom pamäti, ale predovšetkým odkazuje späť k hľadisku, postojom, záujmom a komunikačným formám skupiny. Odkazuje k modom identifikácie danej skupiny, ku kolektívnej identite. Vyberá z minulosti tie prvky, okolo ktorých sa vytvára identita danej skupiny, jednak tým, že zvyrazňujú jedinečnosť skupiny a jednak tým, že navodzujú pocit trvania v čase (Šubrt, Vinopal a kol., 2013, s. 14).

Obsahy, ktoré sú v pamäti uložené nemajú konštantnú, nemennú povahu, ale naopak sú nestále a v priebehu času sa menia v závislosti na vonkajších okolnostiach. Pamäť sa konštituuje, funguje a reprodukuje v určitých sociálnych rámcoch, ktoré sú vytvárané ľuďmi žijúcimi v spoločnosti. Ide o rámce predovšetkým jazykovej, priestorovej a časovej povahy, v ktorých sú spomienky príslušníkov spoločnosti aj jednotlivých sociálnych skupín zasadené, fixované a spracovávané, nimi je určená relevancia toho, na čo spomínajú. Spomienky majú svoj pôvod v myslení skupiny, v komunikácii a interakcii, ktoré v jej rámci prebiehajú. Kolektívny život je tak zdrojom spomienok samotných, tak aj pojmov, v ktorých sa tieto spomienky stelesňujú.

Naša individuálna pamäť sa opiera o kolektívnu pamäť určitého súboru ľudí, ktorí spomínajú ako členovia skupiny. Kolektívna pamäť individuálne pamäti obklopuje, ale nesplýva s nimi. Z tejto masy spoločných spomienok, ale čerpajú všetci členovia skupiny rovnakým spôsobom. Každá individuálna pamäť predstavuje špecifický spôsob videnia kolektívnej pamäti, ktoré závisí na mieste, ktoré jednotlivec zaujíma medzi ostatnými. Individuálna pamäť je miestom špecifického prepojenia kolektívnych pamätí rôznych sociálnych skupín. Sociálne skupiny sa konštituuju na báze určitého pospolitého spomínania, minulosť strážia, ochraňujú a pestujú.

6.3 Otázky regionálnej a národnej identity a kolektívnej pamäti obyvateľov Sliezska v historickej retrospektíve

Zdanlivo homogénna spoločnosť prihraničných regiónov bola v skutočnosti zmesou obyvateľov rôzneho národnostného, etnického, náboženského a regionálneho zakorenenia v oveľa širšej miere ako v ostatných regiónoch Českej republiky. Napriek homogenizačným snahám socialistického obdobia sa zachovali určité kultúrne rozdiely, ktoré môžu čiastočne (pozitívne aj negatívne) ovplyvňovať aj súčasný rozvoj regiónov a krajiny, a multikultúrnym prienikom, pokiaľ existuje, môže vzniknúť nová kvalita.

Sliezsko predstavovalo v minulosti národnostne heterogénny región, v ktorom popri slovanskom obyvateľstve (poľskom a českom) žilo aj obyvateľstvo nemecké a židovské. Jeho národnostný vývoj bol veľmi zložitý. Národné povedomie bolo často nahradzované jazykovou príslušnosťou a pojem národnosti pocitom príslušnosti teritoriálnej (Pallas, 1970, s. 5–7). Národnostná pestrosť regiónu Sliezska determinovala nielen vzťahy medzi obyvateľmi, ale aj vzťah k regiónu, formovanie regionálnej identity. Iná bola u starousadlíkov, ktorí si uvedomovali špecifickosť a odlišnosť tejto oblasti od ostatných častí Česka, iná u prisťahovaných obyvateľov, u ktorých sa formoval vzťah k regiónu postupne a nemal takú intenzitu ako u pôvodných obyvateľov.

V prvorepublikovom období existovalo Sliezsko, ako administratívna jednotka a rozvíjali sa tam prvky sliezskej identity, ktorá vyrastala z lokálneho patriotizmu so silným historicko-kultúrnym zafarbením a opierala sa o existenciu samosprávnej Země sliezskej, ako jednej z historických českých zemí (Janák, 2007). Vytvorenie Země moravskoslezskej koncom roku 1928 znamenalo síce koniec sliezskej autonómie, pretože v predchádzajúcej podobe nebola nikdy obnovená, ale myšlienka slezanstva, regionálna sliezska identita zostala zachovaná. Stále existoval rad inštitúcií s okruhom sliezskej pôsobnosti.

Obdobie po Mníchove do konca druhej svetovej vojny znamenalo deštrukciu československého Sliezska, jeho časti boli pričlenené k Nemecku, Poľsku a protektorátu, a ani jedna z teritoriálne organizačných zmien nevyjadrovala nejakú sliezska identitu (Gawrecki, 2003, s. 514–515). Zložité politické, hospodárske aj kultúrne pomery v pohraničí v povojnovom období

sa premietali aj do identifikácie obyvateľstva s regiónom. Celá oblasť českého Sliezska bola vojnou silne postihnutá. Došlo tiež k radikálnej zmene národnostných pomerov, keď po odsune nemeckého obyvateľstva prichádzali osídľovať Sliezska noví obyvatelia jednak z vnútrozemia českých krajín, jednak zo Slovenska a vracali sa aj reemigranti zo zahraničia – prichádzali novo osídlenci, ktorí nemali vytvorené žiadne väzby k regiónu.

V prvých dvoch povojnových rokoch sa sliezska identita u pôvodného českého obyvateľstva ešte pomerne úspešne rozvíjala. Vo svojej činnosti pokračovali inštitúcie, ktoré podporovali jej rozvoj (Slezský kulturní ústav v Prahe, Slezské zemské muzeum a Slezské divadlo v Opave, Slezská matice osvěty lidové na Tešínsku, Matice opavská, Slezská studijní knihovna v Opave). S nástupom komunistického režimu vo februári 1948 nastalo obdobie marginalizácie sliezskej identity, boli potlačované alebo utlmované takmer všetky prvky slezanstva. Samotný pojem Sliezska bol redukovaný len na kultúrnu sféru a uvažovalo sa o ňom maximálne v rámci regionálnych historických výskumov, alebo v rozsahu neškodného folklóru. Dôraz sa kládol na rozvoj priemyslového Ostravska formou socialistickej industrializácie a Sliezska bolo vnímané ako nejaký anachronizmus. Územno-správne zmeny v rokoch 1949 a 1960 rozčlenili sliezske územie na úrovni krajov aj okresov a vypustili aj termín sliezsky z názvu kraja. Zlikvidované boli tiež sliezske inštitúcie lokálneho charakteru (Jirásek, 1991, s. 185–191).

Napriek všetkým snahám komunistického režimu sa sliezska regionálna identita nepodarilo z vedomia miestnych obyvateľov úplne vytesniť a koncom 60. rokov došlo k jej oživeniu. Znovu sa objavili úvahy o obnove sliezskej samosprávy, mesto Opava začalo opäť zdôrazňovať svoju úlohu regionálneho kultúrneho centra, rozvinuli sa kultúrne a vzdelávacie aktivity. V roku 1968 sa podarilo obnoviť Matici opavskú, ktorá absorbovala tešínsku Slezskú maticiu osvěty lidové a premenovala sa na Matici slezskú. Začala vydávať revue Sliezska: Kultura a země, kde sa objavovali nové koncepcie vnímania Sliezska. Bola obnovená činnosť Sdružení umělců slezských a pod. (Knapík a Jirásek, 2010, s. 439–440). Všetky tieto prejavy však nastupujúce obdobie normalizácie zatlačilo opäť do úzadia a marginalizácia sliezskej identity pokračovala až do konca 80. rokov, nebolo žiaduce ani vítané hlásiť sa k nej.

Po novembri 1989 došlo v súvislosti s prechodom k demokratickému, politickému a právnomu systému, s vytváraním občianskej spoločnosti, obnovením samosprávy a zásadnej reforme verejnej správy, k oživeniu úvah o slezanstve. Boli obnovené kultúrne a vzdelávacie aktivity na regionálnej úrovni: svoju činnosť v roku 1990 obnovila Matica slezská, v roku 1991 vznikla Slezská univerzita v Opave. Rozvinula sa diskusia o novom územno správnom členení Českej republiky a názov Sliezska sa začal opäť používať. V roku 2001 začalo fungovať nové krajské zriadenie a Sliezska sa stalo súčasťou MSK, len jeho najzápadnejšia časť – Jesenicko – spadalo do kraja Olomouckého.

6.3.1 Výskumy Slezského ústavu SZM (ČSAV)

Jednou z inštitúcií, ktorá skúmala dejiny Sliezska, bol Slezský ústav ČSAV v Opave (dnes súčasť Slezského zemského muzea), (Knapík, 2004). V polovici 60. rokov sa zmenilo jeho výskumné zameranie a z mnohodborového sa stal ústavom spoločenskovedným.

V rámci vtedajšieho štátneho plánu vedeckého výskumu mu bola zverená úloha Vznik a vývoj priemyslových oblastí v Československu, ťažisko ktorého bolo položené na výskum vývoja ostravskej priemyselnej oblasti s perspektívou rozšírenia na celé územie ČSSR (Kalus, 2009). S týmto novým výskumným zameraním veľmi úzko súvisela aj problematika národnej a regionálnej identity, vzťahov rôznych národností a postavenie národnostných menšín žijúcich v pohraničných oblastiach, ktorá až dovtedy stála mimo záujem vládnuccich a stranických štruktúr. Slezský ústav bol prvým akademickým pracoviskom v Československu, ktoré sa začalo týmito otázkami zaoberať. Od 60. rokov pripravil a realizoval rad rozsiahlych sociologických výskumov, ktoré sa sústreďovali na otázky národnej a regionálnej identity, medzietnické

Obrázek 6.1: U obvodního lékaře, Krnov

Zdroj: Foto G. Aulehla

vzťahy, na ich vývoj a zmeny (1967, 1973, 1983, 1987, 1994), na sociolingvistickú problematiku, na premenu jazykového a národného vedomia obyvateľov (1997/1998), na problematiku historickej pamäti a regionálnej identity obyvateľov českého Sliezska (2012), (Šrajeroová, 2019, s. 23–25).

V každom z realizovaných výskumov bol kladený dôraz na niektorý výskumný aspekt, avšak základné tematické okruhy zostávali zachované vo všetkých šetreniach, čím bola vytvorená možnosť komparácie. Rozsah a zameranie niektorých otázok sa menilo podľa aktuálnej spoločenskej situácie, v snahe postihnúť reakcie obyvateľov na ne (napr. rozdelenie čl. štátu, rušenie malotriedok, dvojazyčnosť na Tešínsku a pod.).

Metodikou výskumov bolo kvantitatívne dotazníkové šetrenie podľa potreby dopĺňované, napr. interview v národnostne zmiešaných rodinách, rozhovormi s úradníkmi verejnej správy, čitateľskými anketami, výskumami v pracovných kolektívoch, šetreniami medzi mladými ľuďmi, skupinovými diskusiami a pod. Ďalšími zdrojmi informácií boli štatistiky demografického charakteru, školstva, kultúry a pod.

Prvé tri výskumy (1967, 1973, 1983) sa uskutočnili v okresoch Karviná, Frýdek-Místek a boli zamerané na otázky národného vedomia, interetnických vzťahov, národno kultúrnej orientácie obyvateľstva, menšinového školstva, sledovali aj hodnotovú orientáciu obyvateľov, názory na vzájomné vzťahy medzi etnikami nielen na Ostravsku ale v rámci celej ČSSR, znalosť legislatívnych opatrení v oblasti národnostnej politiky etc. (Sokolová, 1987, s. 216). Výsledky týchto výskumov podali obsiahlu charakteristiku národnej identity obyvateľov žijúcich v regióne Sliezska, potvrdili, že malá kompaktnosť národnostných skupín podmieňovala vysoký stupeň ich etnickej premiešanosti v rámci všetkých základných spoločenských väzieb aj vysokú mieru národnostnej heterogamie. Vzťahy medzi národnosťami sa v porovnaní s obdobím po druhej svetovej vojne zlepšili a prevládali v nich prvky spolupráce a vzájomnej tolerancie. Výskumy

tiež ukázali, že národnostné vzťahy ovplyvňovali procesy industrializácie a urbanizácie spolu s demografickými a sociálnymi faktormi a poukázali na značný stupeň procesu integrácie aj postupujúcej asimilácie, hlavne u slovenskej národnosti.

Pretože tieto výskumy boli zamerané len na dospelú populáciu, boli doplnené výskumom národného vedomia školskej mládeže (1985), ktorý potvrdil, že procesy vývoja a štruktúracie národnej identity majú u českých, slovenských a poľských detí a mládeže niektoré špecifické rysy vyplývajúce z etnického prostredia rodiny, školy a priateľských skupín aj z charakteru vývoja etník v národnostne zmiešanom prostredí a ďalších faktorov (Hernová a Staněk, 1990, s. 401–415).

Hlavným poslaním výskumu, ktorý uskutočnili pracovníci Slezského ústavu SZM v roku 1994 v oblasti Tešínska, bolo postihnúť povahu interetnických vzťahov obyvateľov s prihliadnutím k novým faktom v pohybe etnickej sféry po zmene politických aj štátoprávných pomerov. Výskumné okruhy, podobne ako v predchádzajúcich výskumoch, sledovali základné demograficko-sociálne dáta o respondentoch, otázky jazykovej orientácie, jazykového vedomia, národnej identity, národnostného školstva, právneho vedomia a národnostných vzťahov medzi majoritným českým obyvateľstvom a menšinami. Snahou bolo tiež postihnúť, ako na tieto vzťahy zapôsobili významné historické udalosti roku 1989 a rozdelenie Československej republiky v roku 1993 na dva samostatné štáty. Otázky týkajúce sa národnej identity sa sústreďovali na charakteristiku jej pozície v hodnotovej hierarchii, na podiel jednotlivých faktorov pri jej formovaní (rodičia, škola, národnostné organizácie, oznamovacie prostriedky a pod.), na posúdenie prípadných zmien, vrátane postojov k sliezskej a moravskej národnosti, vzťah k regiónu, domovu, vlasti (Sokolová, Hernová a Šrajnerová, 1997). Pozornosť bola venovaná aj otázkam historického vedomia, jeho formovania a determinantom, ako aj názorom na súčasné problémy vnútropolitického vývoja. Poznatky výskumu boli doplnené tiež závermi výskumu z rokov 1997–1998, zameraného na otázky národno jazykového vedomia obyvateľov (Sokolová a Hernová, 2000).

Výskumy v 90. rokoch potvrdili, že v regióne Sliezska prevládala tolerancia národnostnej zmiešanosti a ukázali, že za hlavné miesto formovania národnej identity pokladali príslušníci všetkých troch sledovaných národnostných skupín rodinné prostredie. V intenzite identifikácie jednotlivca s vlastnou národnosťou boli značné rozdiely, najsilnejšie sa so svojou národnosťou identifikovala poľská menšina, aktívne sa zúčastňovala práce v národnostných spoločenských organizáciách a zmeny národnej príslušnosti tolerovala menej často ako ostatné dve skúmané národnosti. Slovenská menšina sa líšila od poľskej nielen svojím pôvodom, ale aj ďalšími znakmi. Keď sa po rozdelení Československa stali Slováci národnostnou menšinou a riešili otázku štátnej príslušnosti, niektorí z nich stotožnili rozhodnutie prijať české občianstvo s českou národnosťou. Výskumy nedoložili vznik nových národnostných stereotypov, v rámci Sliezska prevládala tolerancia národnostnej zmiešanosti tohto územia.

Výskum v roku 2012⁸⁸ bol orientovaný na oblasť celého českého Sliezska a jeho cieľom bolo podať charakteristiku tohto špecifického regiónu z hľadiska historického, kultúrneho, jazykového aj národnostného, postihnúť otázky kolektívnej pamäti a regionálnej identity miestneho obyvateľstva so všetkými znakmi, podobnosťami a odlišnosťami od obyvateľov iných regiónov, charakterizovať národnostnú skladbu obyvateľstva a ich interetnické vzťahy. Pozornosť bola venovaná aj otázkam účasti na spoločenskom a politickom živote regiónu, otázkam právnych noriem z hľadiska národnomenšinovej legislatívy, problematike jazykového vedomia, či otázkam vzťahu k vlasti. Výskum sledoval uvedené faktory v širších historických súvislostiach a využil aj komparáciu s minulými výskumami.

Kvantitatívny výskum prebiehal v 65 mestách a obciach celého regiónu Sliezska a bol doplnený dvomi skupinovými diskusiami (focus groups). Objektom výskumu boli obyvatelia

⁸⁸ Výskum bol realizovaný v rámci projektu NAKI I. Sliezsko: paměť – identita – region, č. DF11P01OVV018, 2011–2015.

dospeljej populácie nad 18 rokov, žijúci v oblasti. Výskum potvrdil, že obyvatelia Sliezska, predovšetkým v oblasti Tešínska a na Opavsku, sa najvýraznejšie identifikovali so svojím rodiskom, s obcou a s regiónom, v ktorom žili, vnímali túto lokalitu ako domov. Pozitívne hodnotenou podmienkou života v regióne, bolo to, že obyvatelia tu mali svoje rodiny, žili tu ich príbuzní aj priatelia. V hodnotení dôvodov života v sledovanom regióne sa objavovali aj také faktory ako priaznivé životné prostredie, dobrá práca, dobré vzťahy medzi ľuďmi a pod.

Celá oblasť Sliezska vykazovala vysokú mieru stability obyvateľstva, silnú väzbu na región. Prevažná väčšina respondentov sa vyjadrila, že v oblasti žije rada, alebo skôr rada. O migrácii mimo región uvažovalo len necelých 5 %, predovšetkým mladých ľudí z Jesenicka, pričom dôvody migrácie boli podmienené hlavne sociálno-ekonomickými faktormi, nedostatkom pracovných príležitostí a s tým súvisiacou neuspokojivou materiálnou situáciou.

Väčšina obyvateľov vnímala v roku 2012 Sliezska ako historické územie a uvedomovala si jeho odlišnosť od ostatných častí Českej republiky vyplývajúcu predovšetkým z jeho historického vývoja. Respondenti reflektovali tiež určitú odlišnosť Slezanov od obyvateľstva ostatných častí Česka, ktorá spočívala predovšetkým v ich jazyku a nárečí. Niektorí zdôrazňovali inakosť aj v spôsobe života, v kultúre a v povahových rysoch, aj vo väčšej miere religiozity Slezanov (Šrajero­vá, 2015, s. 34–37). Uvedomovali si skutočnosť, že žijú v národnostne zmiešanej oblasti, ktorá im ne­vadila, plne ju akceptovali a aktívne sa podieľali na jej rozvoji partnerskými vzťahmi aj priateľskými kontak­ti­mi s príslušníkmi iných národnostných skupín.

Výskum potvrdil, že v kolektívnej pamäti obyvateľov Sliezska zostali zachované spomienky na významné udalosti a osobnosti spojené s históriou regiónu alebo celého štátu, ako aj historické tradície, povesti a rozprávania spojené s regiónom. Výskum tiež ukázal, že v regióne Sliezska stále žijú ľudia, ktorým je myšlienka sliezskej identity veľmi blízka. Uvedomujú si odlišnosť svojho regiónu od ostatných častí Českej republiky a stotožňujú sa so slezanstvom ako regionálnou príslušnosťou (Šrajero­vá, 2015, s. 136–139).

6.4 Identita a kolektívna pamäť obyvateľov Sliezska dnes

V nadväznosti na predchádzajúce výskumy a v snahe postihnúť vývojové tendencie identity a kolektívnej pamäti obyvateľov sledovaného regiónu, sme týmto sociálnym javom venovali pozornosť aj v našom sociologickom šetrení, ktoré prebehlo na jeseň 2018 a v posledných mesiacoch roku 2019 v celej oblasti českého Sliezska. Jeho cieľom bolo postihnúť celkovú percepciu regiónu Sliezska vlastným obyvateľstvom, získať validné dáta, na základe ktorých boli identifikované faktory podieľajúce sa na formovaní národnej a kultúrnej identity, a kolektívnej pamäti obyvateľov daného regiónu. Ako optimálny postup pre výskum bol zvolený zmiešaný metodologický prístup, kombinácia kvantitatívneho a kvalitatívneho prístupu, metód zberu a analýzy dát (Disman, 2000; Kubátová, 2006; Reichel, 2009). Základ prezentovaných výsledkov tvorili dáta kvantitatívnej povahy, ktoré boli doplnené poznatkami zo skupinových diskusií (focus groups). Kombinácia oboch výskumných metód, ktoré sa vhodne dopĺňali, umožnila popísať sociálnu realitu v jej objektívnej podobe, analyzovať skúmané sociálne javy do hĺbky a podať tak ucelený obraz sledovaných otázok.

6.4.1 Metodika zberu dát

Kvalitatívne šetrenie bolo realizované v piatich oblastiach skúmaného regiónu (Jeseníky, Opavsko, Hlučínsko, Ostravsko, Tešínsko). V každej oblasti boli uskutočnené dve moderované diskusie zamerané jednak na dospelú populáciu v produktívnom a postproduktívnom veku – predovšetkým na osoby zaujímajúce sa o históriu danej oblasti a na mládež vo veku 14–17 rokov, navštevujúcu miestne školy. Celkom sa uskutočnilo 10 skupinových diskusií (focus groups), s hlavným cieľom rozšíriť a doplniť poznatky získané v rámci kvantitatívneho výskumu.

Priebeh diskusie riadil skúsený moderátor, ktorý postupoval podľa vopred pripraveného scenára, vyzýval k odpovediam, usmerňoval diskusiu a vytváral pre ňu priaznivú atmosféru. Zo všetkých diskusií bola vytvorená audionahrávka pre potreby analýzy odpovedí a interpretácie výsledkov, a nasledujúce využitie záznamov. Nasledoval prepis do podoby záverečnej správy, kde boli výroky respondentov v miestnom nárečí interpretované v českom jazyku. Odpovede respondentov boli z veľkej časti vyhodnotené obsahovou analýzou s cieľom hľadať v odpovediach pravidelnosti a jednotiace prvky umožňujúce závery zovšeobecniť do spoločných celkov. Cieľom bolo zhrnúť vyjadrenia komunikačných partnerov – účastníkov skupinových diskusií podľa vopred pripravených tematických blokov a zároveň pre doplnenie kontextu zovšeobecnujúcich vyjadrení, uplatniť v záverečnej správe tiež konkrétne odpovede a názory niektorých respondentov v anonymizovanej podobe. Práve tieto jedinečné výroky niektorých účastníkov diskusií, ktoré doplňovali obraz sledovaných javov, možno považovať za veľmi zaujímavé a prínosné pre výskum (Hrušková, Hruška, Šrajerová a kol., 2019).

Kvantitatívne reprezentatívne šetrenie (Hruška, Šrajerová, Hrušková a kol., 2019) prebehlo formou osobných štandardizovaných rozhovorov so zápisom do záznamového archu (face to face) metódou CAPI/PAPI. Dotazník obsahoval celkom 61 otázok rozčlenených do piatich tematických okruhov:

- Kvalita života
- Krajina a miesto pamäti
- Priestorové vzťahy (bydlisko, migrácie)
- Identita
- Národnosť a menšiny

Tieto boli doplnené základnými sociálno-demografickými údajmi (pohlavie, vek, vzdelanie, postavenie v zamestnaní) a filtračnými otázkami (miesto bydliska, materiálna situácia, politická orientácia).

Prieskum bol realizovaný na celom území českého Sliezska a v kontrolnej skupine moravskej časti MSK. Jednalo sa o stratifikovaný, viacstupňový náhodný výber podľa ôsmich oblastí:

- 1/ Tešínské Sliezske
- 2/ Ostravsko – sliezska časť
- 3/ Ostravsko – moravská časť
- 4/ Opavsko
- 5/ Hlučínsko
- 6/ Jeseníky – časť v MSK
- 7/ Jeseníky – časť v OLK
- 8/ Moravská časť MSK

Zber dát prebiehal od 26. októbra 2018 do 6. decembra 2018.

6.4.2 Základný a výberový súbor

Objektom nášho kvantitatívneho výskumu boli všetci obyvatelia dospeljej populácie nad 18 rokov, žijúci na sledovanom území, historického českého Sliezska a v moravskej časti MSK – keďže pri výbere respondentov bola popri oblasti českého Sliezska zvolená aj kontrolná (referenčná) skupina, tvorená obyvateľmi moravskej časti MSK. Pri výbere respondentov sme vyšli z dostupných štatistických údajov: výsledkov posledného realizovaného sčítania ľudu v roku 2011 a z regionálnych štatistík Českého štatistického úradu. Uplatnili sme pritom stratifikovaný viacstupňový výber podľa troch vekových kohort (18–34 rokov, 35–64 rokov, 65 a viac rokov)

Tabulka 6.1: Štruktúra základného súboru podľa pohlavia a veku – podiel obyvateľov v roku 2018 (v %)

Podoblast	Muž				Žena				Celkem
	18–34	35–64	65+	Celkem	18–34	35–64	65+	Celkem	
Těšínské Slezsko	4,0	8,2	3,3	15,5	3,7	7,8	4,7	16,2	31,7
Ostravsko – slezská část	1,4	3,0	1,2	5,6	1,4	3,0	1,8	6,2	11,8
Opavsko bez Hlučínska	1,3	2,7	1,1	5,1	1,2	2,7	1,6	5,5	10,6
Hlučínsko	0,6	1,4	0,5	2,5	0,6	1,4	0,7	2,7	5,2
Jeseníky MSK	0,8	1,5	0,7	3,0	0,7	1,5	0,9	3,1	6,1
Jeseníky OLK	0,4	0,8	0,4	1,6	0,4	0,8	0,5	1,7	3,3
Slezsko	8,5	17,6	7,2	33,3	8,0	17,2	10,2	35,4	68,7
Ostravsko – moravská část	1,7	3,6	1,5	6,8	1,6	3,6	2,2	7,4	14,2
Jiná část MSK	2,1	4,4	1,8	8,3	2,0	4,3	2,5	8,7	17,0
Morava	3,8	8,0	3,3	15,1	3,6	7,9	4,7	16,2	31,3
Celkem	12,3	25,6	10,5	48,4	11,6	25,1	14,9	51,6	100,0

Zdroj: ČSÚ, SLDB 2021

a podľa ôsmich uvedených oblastí. Horná veková hranica nebola obmedzená. Cieľovú skupinu tvorili obyvatelia trvalo bývajúci na definovanom území, neboli oslovení ľudia bez domova a tí, ktorí žili v sociálnych zariadeniach, v neštandardných obydliach a dlhodobo v zahraničí. Opýtaní boli kategorizovaní na základe štyroch identifikátorov: pohlavie, vek, vzdelanie a rodáctvo (dĺžka pobytu v oblasti). Výskumu sa zúčastnilo celkom 3002 respondentov, čo predstavovalo reprezentatívnu vzorku základného súboru obyvateľov sledovanej oblasti. Kvótny výber umožňoval databázu odpovedí analyzovať z rôznych hľadísk (pohlavia, veku, vzdelania, miesta bydliska a pod.).

Počty základného súboru podľa pohlavia a veku boli odhadnuté z podielu obyvateľov podľa pohlavia a jednotiek veku v jednotlivých obciach v roku 2013, s využitím aktuálnych dát

Tabulka 6.2: Počet respondentov v podoblastiach podľa pohlavia a veku

Podoblast	Muž			Žena			Celkem
	18–34	35–64	65+	18–34	35–64	65+	
Těšínské Slezsko	75	157	62	69	150	89	601
Ostravsko – slezská část	36	77	31	35	76	45	300
Opavsko bez Hlučínska	45	94	39	43	92	54	367
Hlučínsko	37	79	30	35	77	41	298
Jeseníky MSK	47	95	42	44	92	56	376
Jeseníky OLK	38	79	35	34	73	47	305
Slezsko	277	580	238	260	560	331	2247
Ostravsko – moravská část	36	76	31	35	76	46	300
Jiná část MSK	56	118	49	54	114	65	455
Morava	92	195	80	89	190	111	755
Celkem	370	775	318	348	750	442	3002

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologické šetření oblasti českého Slezska, 2019

Tabuľka 6.3: Počet respondentov podľa vzdelania

Vzdělání	Výběrový soubor	
	Celkem	Podíl (%)
Základní	364	12,2
Středoškolské (bez maturity)	1078	35,9
Středoškolské (s maturitou)	1172	39,0
Vysokoškolské	389	12,9
Celkem	3002	100,0

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologické šetření oblasti českého Slezska, 2019

o celkovom počte obyvateľov v obciach k 1. januári 2019. V tých obciach, ktorých katastre spadajú ako do Moravy, tak aj do Sliezska (celkom 15 obcí),⁸⁹ bol pomer zistený pomocou analytického GIS nástroja, prostredníctvom vrstvy adresných bodov, ktoré obsahujú atribút o počte obyvateľov zo SLBD 2011 na jednotlivých adresných bodoch (Hruška, Šrajnerová, Hrušková a kol., 2019, s. 8–9).

Dĺžka rozhovoru sa pohybovala od 30 minút (najkratší rozhovor) do 85 minút (najdlhší rozhovor). Dlhšie rozhovory prebiehali tradične u starších respondentov. Priemerná doba rozhovoru sa pohybovala na hranici 45–50 minút.

Z celkového počtu 3002 respondentov bolo 48,7 % mužov a 51,3 % žien, čo plne odpovedalo pohlavnému zloženiu základného súboru. Čo sa týkalo vekovej skladby, najväčšie zastúpenie mala generácia v produktívnom veku 35–64 rokov, ktorá tvorila viac ako polovicu výberového súboru. Respondentov vo veku 65 a viac rokov bola štvrtina a najmenší podiel predstavovali obyvatelia najmladšej vekovej skupiny 18–34 rokov, ktorých sa nášho výskumu zúčastnilo 23,9 %.

Vzdelávacia kvalifikácia výberového súboru nekorešpondovala úplne s variantmi vzdelávacích stupňov v štatistikách ČSÚ, kde je členenie detailnejšie a uvádza sa celkom šesť vzdelávacích stupňov. Porovnanie so základným súborom bolo možné len po zhrnutí použitých variantov ako to uplatňujú aj štatistici (ČSÚ, 2001, s. 34). Vyplývalo z neho, že súbor respondentov bol v priemere vzdelanejší ako základný súbor, hlavne čo sa týkalo stredoškolsky vzdelaných osôb, ktorých bolo v našom výskume o 10 % viac ako v základnom súbore obyvateľstva skúmanej oblasti.

6.4.3 Vzťah obyvateľov Sliezska k regiónu

Spravidla sa usudzuje, že človek má pozitívny vzťah k miestu, kde sa narodil, kde prežil svoje detstvo alebo časť svojho života. Najväčšie predpoklady pre formovanie kladného vzťahu k regiónu má ten, kto ho nikdy neopustil a žije v ňom stále, tj. rodák. Práve prítomnosť rodákov, starousadlíkov zaručuje kontinuitu predávania miestnych tradícií, kultúry a bráni radikálnym premenám zvyklostí, správy vecí, fyzického prostredia. Vysoký podiel rodákov v regióne je žiadúci pre rozvoj regiónu a sociálnu klímu. Obyvatelia žijúci v mieste dlhšiu dobu, majú viac príležitostí poznať prostredie, v ktorom sa pohybujú a zaujať k nemu nejaký vzťah (či už kladný alebo záporný). Môžu lepšie poznať miestne problémy a pokúsiť sa ich riešiť. Majú príležitosť zapojiť sa do spoločenských, politických, ekonomických a iných štruktúr regiónu a spoluvytvá-

⁸⁹ Odry, Větkovice, Březová, Malá Morávka, Jakartovice, Frýdek-Místek, Baška, Ostrava, Ostravice, Staré Hamry, Vražné, Studénka, Moravskoslezský Kočov, Fulnek, Frýdlant nad Ostravicí.

Tabuľka 6.4: Dĺžka života (pobytu) v regióne respondentov podľa podoblastí (v %)

Podoblast	Délka pobytu osobně						
	Od narození	1945–1950	1951–1970	1971–1989	Po roce 1989	V jiném regionu	V jiném státě
Jeseníky MSK	93,6	0,3	1,5	1,9	1,9	0,9	0,0
Hlučínsko	81,8	1,2	3,3	4,6	8,0	1,1	0,0
Jeseníky OLK	79,9	1,6	1,8	11,0	5,6	0,0	0,0
Ostravsko – slezská část	75,9	0,4	7,0	7,8	7,6	1,3	0,0
Těšínské Slezsko	73,9	0,2	5,6	11,9	7,1	1,0	0,2
Opavsko bez Hlučínska	68,4	1,2	7,2	7,4	13,4	2,5	0,0
české Slezsko	78,4	0,7	4,6	7,8	7,2	1,2	0,1
Ostravsko – moravská část	79,8	0,5	3,2	6,8	8,4	0,9	0,4
Jiná část MSK	76,7	0,4	2,6	5,3	14,1	0,8	0,2
Moravská část MSK	77,9	0,5	2,8	5,9	11,8	0,8	0,2

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologického šetření oblasti českého Slezska, 2019

rať jeho dejiny a kultúru. Majú k regiónu emocionálny vzťah, cítia spolupatričnosť s ním aj s jeho obyvateľmi (Heřmanová, Chromý a kol., 2009, s. 100–103).

Z tohto uhla pohľadu je preto významné, že prevažujúca väčšina (78,4 %) obyvateľov – respondentov nášho výskumu, žila v oblasti českého Sliezska od narodenia, boli pôvodnými obyvateľmi regiónu. Len 7,8 % z nich sa prisťahovalo v rokoch 1971–1989 a 7,2 % po roku 1989.

V priebehu rokov sa menili dôvody aj veková, aj vzdelanostná skladba migrantov. Po roku 1945 do oblasti Sliezska migrovali najmä mladí ľudia v produktívnom veku so základným vzdelaním alebo ľudia bez vzdelania s cieľom získať pracovné uplatnenie v odvetviach rozvíjajúceho sa ťažkého priemyslu, čo sa premietlo aj do odpovedí našich respondentov, keď, ako hlavný dôvod migrácie – sťahovanie za prácou – uviedla takmer tretina respondentov starších ako 65 rokov. U mladších respondentov sa dostalo na prvé miesto dôvodu migrácie sťahovanie za partnerom, za partnerkou. A tento dôvod bol aj najčastejším uvádzaným dôvodom migrácie vo všetkých sledovaných podoblastiach (viď tab. 6.5).

Tabuľka 6.5: Z akého dôvodu sa respondenti presťahovali podľa podoblastí (v %)

Podoblast	Důvod stěhování respondenta			
	Za prací	Za partnerem/partnerkou	Vhodné bydlení	Jiné důvody
Jeseníky OLK	19,10	40,70	16,90	23,30
Jeseníky MSK	12,30	45,50	2,80	39,40
Opavsko bez Hlučínska	21,90	45,20	13,00	19,90
Hlučínsko	20,80	34,30	22,50	22,40
Ostravsko – slezská část	19,30	33,20	10,60	36,90
Těšínské Slezsko	29,10	35,50	16,40	18,90
České Slezsko	22,90	38,60	14,70	23,80
Ostravsko – moravská část	29,90	29,50	21,20	19,40
Jiná část MSK	23,80	30,80	28,10	17,20
Moravská část MSK	26,00	30,40	25,60	18,00

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologického šetření oblasti českého Slezska, 2019

Tabuľka 6.6: Obyvatelia českého Sliezska podľa veku a podľa toho, či chcú zostať v mieste bydliska (v obci) (v %)

Chcete zostať v obci		Určite ne	Spíše ne	Spíše ano	Určite ano	Celkem
Věková kohorta	18–34 let	15,40	23,40	37,40	23,80	100,00
	35–64 let	2,80	6,40	33,90	56,90	100,00
	65 let a více	1,60	2,50	22,90	73,00	100,00
Celkem		6,70	11,40	32,90	49,00	100,00

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologické šetření oblasti českého Sliezska, 2019

Pozn.: Převážený soubor pouze z území českého Sliezska. Koeficient míry asociace Cramerovo V 0,319 prokazuje silnou závislost na věku

Po roku 1989 sa výrazne zmenila vzdelanostná skladba migrantov, keď namiesto obyvateľov so základným vzdelaním, sa do regiónu sťahovali hlavne ľudia s vyšším vzdelaním. Osem percent migrantov tvorili stredoškóľáci s maturitou a 12,6 % bolo medzi prisťahovanými vysokoškóľákmi (Hruška, Šrajárová, Hrušková a kol., 2019, s. 29).

Oblasťami odkiaľ sa najčastejšie obyvatelia do Sliezska prisťahovali bol MSK (55,3 %) a susediace OLK (12,8 %) a Juhomoravský (10,1 %). Čo sa týkalo migrácií zo zahraničia, najväčší počet prisťahovaných pochádzal zo Slovenska a Poľska. Pokiaľ šlo o rodičov našich respondentov, dve tretiny z nich boli pôvodnými obyvateľmi oblasti českého Sliezska a pokiaľ sa prisťahovali, bolo to zväčša v rokoch 1951–1970 zo susedných okresov Moravsko-sliezského, Olomouckého alebo Juhomoravského kraja, len malá časť zo susedných štátov, a to najmä zo Slovenska (Hruška, Šrajárová, Hrušková a kol., 2019, s. 28).

Z hľadiska vzťahu k oblasti a formovania identity s regiónom bolo zaujímavé aj zistenie o možnej, predpokladanej emigrácii miestnych obyvateľov a jej príčinách, ktoré sme tiež sledovali. Väčšina opýtaných (81,9 %) uviedla, že chce zostať v mieste bydliska a neplánuje sťahovanie mimo región. Oblasť by boli ochotní opustiť len mladí ľudia v produktívnom veku 35–64 rokov, s prevažujúcim stredoškolským vzdelaním s maturitou, z dôvodu lepšieho pracovného uplatnenia. Druhým najčastejšie uvádzaným možným dôvodom migrácie mimo región bola nepriaznivá kvalita životného prostredia, toto sa týkalo predovšetkým oblasti Ostravska a Tešínska a na treťom mieste sa ocitli rodinné a bytové dôvody. Naopak, na opačnom póle názorového spektra stáli najstarší obyvatelia, ktorí neplánovali opustiť región vôbec.

Keď sa pozrieme na jednotlivé časti sledovaného regiónu, vidíme, že o možnosti regionálnej mobility uvažovali hlavne najmladší obyvatelia oblasti Jesenicka, vo vekovej kohorte 18–34 rokov práve z dôvodu lepšieho pracovného uplatnenia.

6.4.4 Regionálna identita – kvalita života v Sliezsku

Pri sledovaní identifikácie s regiónom Sliezska nás zaujímalo nielen či sa respondenti identifikovali s oblasťou, v ktorej žili, ale sledovali sme aj mieru ich spokojnosti s kvalitou života v danej oblasti. Zisťovali sme, čo je pre nich najvýznamnejšie z tohto pohľadu a čo menej významné.

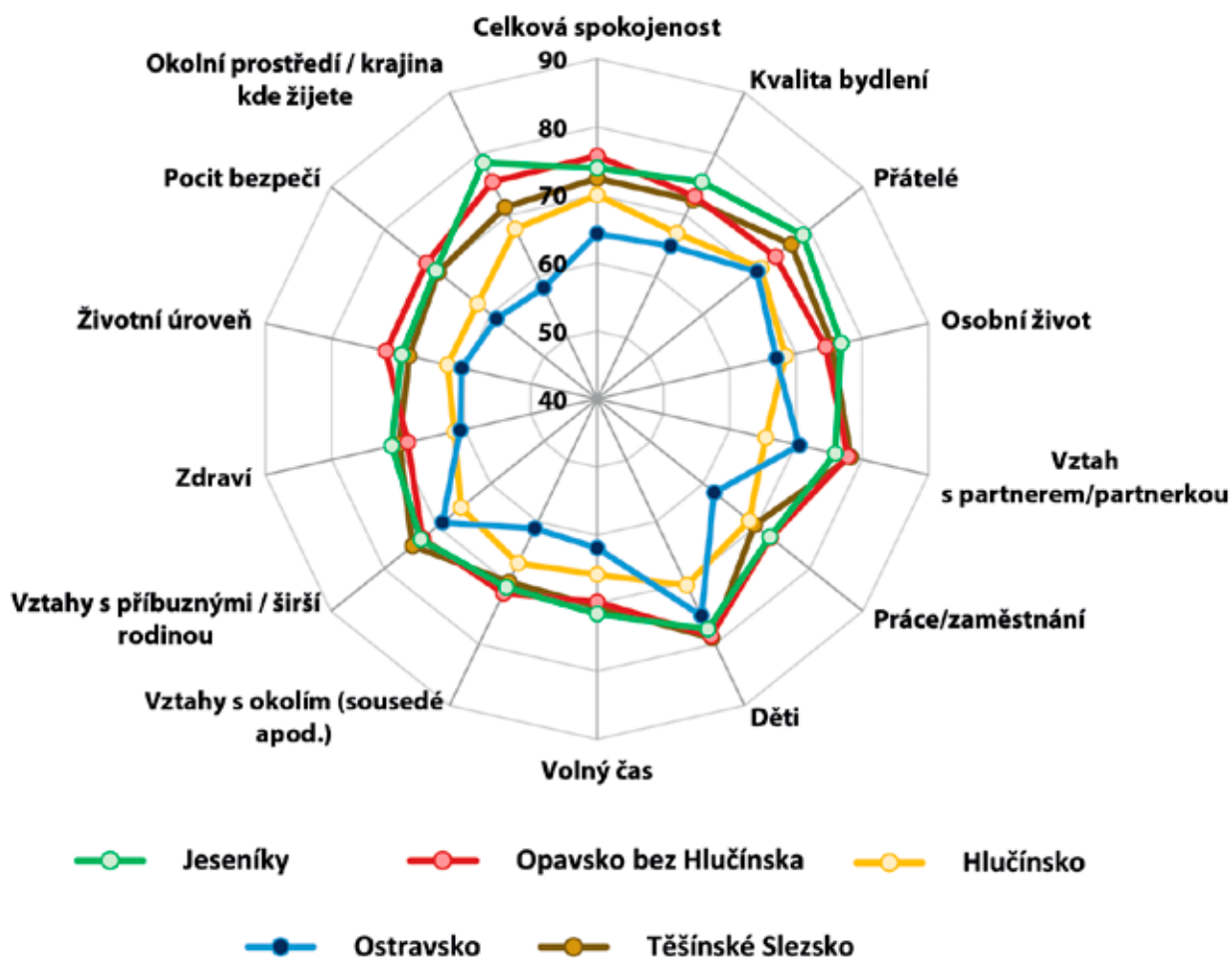
V otázke sme sa zamerali na tieto okruhy:

- Celkovú spokojnosť so svojím životom,
- S kvalitou bývania,
- S priateľmi,
- S osobným životom,
- So vzťahom s partnerom (partnerkou),
- S prácou/zamestnaním,
- S deťmi,

- S voľným časom,
- So vzťahmi s okolím (so susedmi apod.),
- So vzťahmi s príbuznými (širšou rodinou),
- So zdravím,
- So životnou úrovňou,
- S pocitom bezpečia,
- S okolitým prostredím (s krajinou kde žili).

Opýtaní sa mohli k jednotlivým uvedeným faktorom vyjadrovať na škále od 0–100 %; 0 = veľmi nespokojný, 100 = veľmi spokojný, z ich odpovedí sme zostavili súhrnný ukazovateľ úrovne spokojnosti so životom v oblasti.

Obrázek 6.2: Úroveň spokojnosti podľa podoblastí

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologického šetření oblasti českého Slezska, 2019

Pozn.: Úroveň spokojnosti je určena na škále 0–100 %; 0 = velmi nespokojen, 100 = velmi spokojen

Tabulka 6.7: Priemerné hodnotenie kvality života obyvateľov podoblastí (v %)

Dílčí faktory spokojnosti	Těšínské Slezsko	Opavsko bez Hlučínska	Hlučínsko	Jeseníky MSK	Jeseníky OLK	Ostravsko – slezská část	Ostravsko – moravská část	Jiná část MSK	Sig.*	Eta ²
Celková spokojenost	71,2	75,6	69,8	76,3	71,4	69,0	59,3	73,1	,000	,040
Kvalita bydlení	71,2	73,9	66,6	78,2	72,5	69,6	61,2	72,6	,000	,035
Přátelé	75,6	74,0	70,4	84,1	72,1	75,1	64,8	73,6	,000	,044
Osobní život	74,1	74,6	68,2	80,1	73,0	71,2	62,8	75,1	,000	,037
Vztah s partnerem/ partnerkou	77,9	78,3	65,3	80,0	71,1	75,3	66,3	77,7	,000	,041
Práce/ zaměstnání	69,3	72,8	68,8	75,7	70,4	69,8	56,8	71,4	,000	,037
Děti	78,2	79,3	70,4	85,0	69,2	82,1	68,1	81,1	,000	,054
Volný čas	69,8	70,3	65,5	77,6	64,5	66,4	57,8	67,0	,000	,043
Vztahy s okolím (sousedé apod.)	69,0	72,4	66,5	74,5	67,0	66,9	56,4	67,8	,000	,039
Vztahy s příbuznými / širší rodinou	74,1	72,8	65,1	76,5	68,3	74,0	64,3	71,7	,000	,028
Zdraví	66,8	67,4	60,3	73,9	66,9	63,4	55,8	68,6	,000	,036
Životní úroveň	67,3	71,7	62,2	73,4	64,6	66,1	55,4	66,5	,000	,043
Pocit bezpečí	68,9	71,9	62,0	77,1	61,2	63,3	54,7	67,3	,000	,061
Okolní prostředí/ krajina, kde žijete	70,9	76,1	67,4	83,6	73,6	66,3	50,7	70,4	,000	,112

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologické šetření oblasti českého Slezska, 2019.

Pozn.: Tučně jsou statisticky významné rozdíly dle věku na hladině významnosti 0,05, tj. hodnota Signification (Sig.*), pod touto hranicí, měřeno testem ANOVA*. Eta² - míra asociace měřící míru vysvětlené variability rozdělením souboru do skupin při testu ANOVA

Najviac spokojní so všetkými uvedenými faktormi boli obyvatelia žijúci na Jesenicku v MSK a na Opavsku. Najmenšiu spokojnosť naopak vyjadrili obyvatelia v oblasti Ostravska, ktorí boli nespokojní nielen s úrovňou bývania, so svojou životnou úrovňou, ale aj celkovo so svojím životom v skúmanom regióne. Napriek tomu, ale neuvažovali o odsťahovaní z miesta svojho bydliska. O tejto eventualite naopak premýšľali viac obyvatelia Tešínskeho Slezska. Tento faktor bol do istej miery podmienený, ako sme už uviedli, nepriaznivým životným prostredím ako aj nedostatkom pracovných príležitostí po reštrukturalizácii ekonomiky, redukcii ťažkého priemyslu a zatváraní baní.

Detailnejšia analýza jednotlivých faktorov ovplyvňujúcich spokojnosť obyvateľov so životom v Slezsku a v priľahlej oblasti MSK ukázala, že za najdôležitejší faktor pokladali oslovení osobný život, vzťahy v užšej rodine s partnerkou/partnerom, s deťmi ako aj vzťahy s priateľmi a so širšou rodinou. Určitú dôležitosť prikladali aj životnému prostrediu a okolitej krajine. O niečo nižšie hodnoty ovplyvňujúce kvalitu života pripisovali obyvatelia práci, tráveniu voľného času, životnej úrovni, pocitu bezpečia či vzťahom so susedmi. Pritom sa neprejavili výraznejšie

Tabulka 6.8: Miera dôležitosti oblastí života obyvatelov českého Sliezska (v %)

Oblast života	Zcela nedůležitá	Nepříliš důležitá	Docela důležitá	Velmi důležitá / zásadní
Zdraví	0,4	0,5	15,5	83,6
Osobní život	0,4	1,5	23,5	74,6
Děti	4,6	3,1	17,6	74,7
Vztah s partnerem/partnerkou	4,9	3,8	17,9	73,4
Pocit bezpečí	0,5	2,9	36,7	59,9
Přátelé	0,4	5,0	38,6	56,0
Kvalita bydlení	0,3	4,0	41,9	53,8
Práce/zaměstnání	7,3	5,3	34,7	52,7
Životní úroveň	0,3	4,4	45,1	50,2
Vztahy s příbuznými / širší rodinou	0,6	7,6	46,2	45,6
Okolní prostředí/krajina kde žijete	0,8	6,0	49,8	43,4
Volný čas	1,0	8,9	51,7	38,4
Vztahy s okolím (sousedé apod.)	1,2	17,6	53,9	27,3

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologického šetření oblasti českého Sliezska, 2019.

Pozn.: Převážně soubor pouze z území českého Sliezska

rozdiely medzi jednotlivými oblasťami, nižšie hodnoty všetkých ukazovateľov vykázali len obyvatelia moravskej časti Ostravska a ani tieto hodnoty neklesli pod 50 %.

Pri sledovaní názorov len obyvateľov Sliezska vystupovalo ako najdôležitejší faktor ovplyvňujúci celkovú spokojnosť so životom, vo všetkých vekových kategóriách, zdravie a na ďalších miestach sa potom nachádzali ďalšie hore uvedené faktory: ako bol osobný život, vzťahy s partnerom/kou, deti, vzťahy s príbuznými, priateľmi, vzťahy s okolím, so susedmi a pod. Pritom pod 60 % klesla v miere dôležitosti pre život hodnota práce u najstarších obyvateľov, čo je celkom pochopiteľné, pretože to boli ľudia v postproduktívnom veku, väčšinou už nepracujúci (Hruška, Šrajerová, Hrušková a kol., 2019, s. 16).

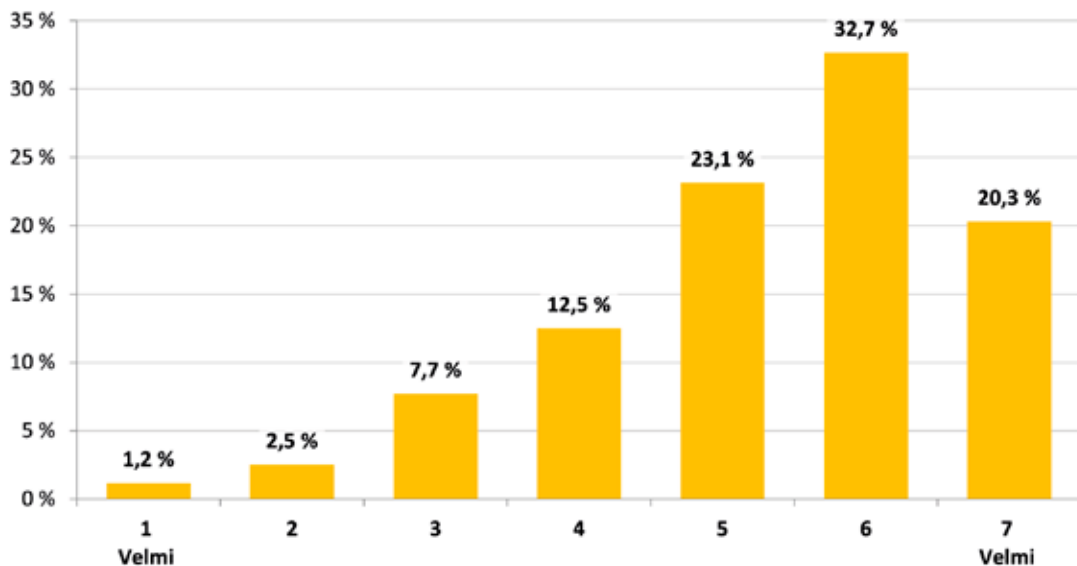
Uvedené závery potvrdili aj odpovede na otázku Žijete rád/a vo svojom bydlisku? Tieto dosvedčovali, že najspokojnejší so životom v regióne boli obyvatelia Jesenicka a Opavska,

Tabulka 6.9: Spokojnosť s miestom bydliska podľa podoblastí (v %)

Podoblast	Rozhodně ano	Spíše ano	Spíše ne	Rozhodně ne
Jeseníky OLK	65,12	29,05	5,83	0,00
Jeseníky MSK	57,98	36,05	4,73	1,25
Opavsko bez Hlučínska	55,68	39,68	3,63	1,01
Hlučínsko	47,81	45,68	5,77	0,74
Ostravsko – slezská část	45,29	46,75	6,63	1,33
Těšínské Sliezsko	45,07	41,91	8,20	4,82
České Sliezsko	52,10	40,00	6,00	1,90
Ostravsko – moravská část	31,22	60,28	7,69	0,82
Jiná část MSK	46,38	50,99	2,63	0,00
Moravská část MSK	40,40	54,70	4,60	0,30

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologické šetření oblasti českého Sliezska, 2019

Obrázek 6.3: Celková spokojnost obyvatelů v českém Slezsku

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologického šetření oblasti českého Slezska, 2019.

Pozn.: Převážený soubor pouze z území českého Slezska

menšiu spokojnosť so životom v oblasti vykazovali obyvatelia žijúci na Ostravsku a v inej časti MSK. Vyššie percento nespokojnosti so životom v mieste bydliska vyjadrili aj obyvatelia Tešínskeho Slezska.

Detailnejšia analýza údajov za celú oblasť českého Slezska ukázala, že so životom v nej bola spokojná, alebo veľmi spokojná viac ako polovica jeho obyvateľov.

V tejto súvislosti stojí za zmienku aj to, že na formovanie regionálnej identity v prihraničných regiónoch, ku ktorým Slezsko patrí, mali významný vplyv rozsiahle migračné presuny po roku 1945, vďaka ktorým sa zmenili jej nositelia a občianska spoločnosť sa formovala v niektorých častiach regiónu prakticky od základov, zo zvyškov pôvodného obyvateľstva a obyva-

Tabulka 6.10: Čo je pre obyvateľov českého Slezska v ich obci/meste významné (v %)

	Velmi významné	Významné	Méně významné	Netýká se mě to
Je tu můj domov	49,3	36,9	11,4	2,4
Žijí/žili zde moji rodiče	30,9	34,2	20,9	13,8
Založil/a jsem zde rodinu	39,0	28,5	13,9	18,3
Mám tu příbuzné	33,6	43,1	19,6	3,6
Mám tu přátele	38,3	43,8	14,3	3,3
Mám zde dobrou práci	26,6	32,8	14,9	24,9
Příznivé životní prostředí	29,1	48,2	20,6	1,8
Dobré vztahy mezi lidmi	26,4	49,7	20,9	2,8
Zvykl/a jsem si	30,1	36,5	23,0	10,0
Nemám kam jít	12,2	12,2	18,3	56,5

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologické šetření oblasti českého Slezska, 2019

Tabulka 6.11: Pozitivní atributy místa bydliště podle podoblastí (v %)

Pozitivní atributy místa bydliště	Jeseníky OLK	Jeseníky MSK	Opavsko bez Hlučínska	Hlučínsko	Ostravsko –slezská část	Těšínské Slezsko	České Slezsko	Ostravsko –moravská část	Jiná část MSK	Moravská část MSK
Příroda**	26,67	43,17	21,57	13,41	10,20	10,25	20,43	11,74	22,22	18,19
Atmosféra	20,35	16,94	20,17	13,41	11,56	9,17	14,72	11,39	17,78	15,32
Dostupnost služeb***	18,60	2,46	6,72	11,88	21,09	11,87	11,56	24,56	17,78	20,38
Dopravní dostupnost	12,28	2,73	11,20	4,98	19,73	8,63	9,63	17,44	9,33	12,45
Upravenost okolí****	11,23	5,46	7,28	9,58	6,12	10,25	8,40	5,34	5,56	5,47
Kulturní aktivity	4,21	4,64	7,28	15,33	12,52	5,94	7,79	10,32	5,33	7,25
Lidé	7,02	6,83	10,92	7,28	7,82	6,47	7,65	4,63	4,00	4,24
Sportovní aktivity	2,11	2,19	4,48	11,88	8,51	8,99	6,42	7,12	3,11	4,65
Volnočasové aktivity	3,51	3,55	3,64	8,05	5,12	11,33	6,37	2,49	2,44	2,46
Parky a zeleň	5,26	6,01	4,76	3,45	9,52	5,94	5,85	14,23	3,33	7,52
Náměstí/centrum obce	8,77	7,65	7,56	2,30	2,38	1,08	4,67	1,42	5,56	3,97
Architektura	4,91	6,83	7,56	3,07	1,70	2,34	4,34	0,71	2,89	2,05
Neodpověď/ neví	0,35	0,55	5,32	1,92	3,74	8,81	4,11	2,85	9,78	7,11
Dostupnost přírody	5,96	5,46	2,24	0,38	5,78	3,78	3,96	7,12	3,78	5,06
Celková spokojenost	3,51	1,91	3,08	3,07	2,72	2,34	2,69	2,14	6,22	4,65
Žádné	0,00	1,37	1,96	1,92	1,02	0,90	1,18	2,14	0,22	0,96
Pracovní příležitosti	1,75	0,82	0,56	0,00	0,00	1,26	0,80	3,20	0,89	1,78
Bezpečnost	0,00	0,00	1,40	1,15	0,00	0,36	0,47	0,71	0,00	0,27
Jiné	1,40	4,10	3,92	6,13	4,42	7,37	4,86	2,85	2,44	2,60

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologické šetření oblasti českého Slezska, 2019

Pozn.: **(hory, lesy, krajina) a čisté ovzduší; ***(obchody, zdravotnictví a ostatní služby); **** modernizace, péče o veřejné prostranství

teľstva novopríchodzieho. Nástup tretej generácie nových osídlencov postupne priniesol stabilizáciu regionálnej identifikácie a postupné vytváranie stabilizovaných lokálnych sociálnych väzieb (Heľmanová a Chromý, 2009, s. 127).

Regionálna identifikácia je často spojená s neekonomickými faktormi sociokultúrnej povahy. Rovnako ako vo výskume v roku 2012 (ŠrajeroVá, 2015, s. 103) bol aj vo výskume v roku 2018 najvýznamnejším faktorom pre identifikáciu obyvateľov s lokalitou, v ktorej žili, jej vnímanie ako domova ako miesta, kde si respondenti založili rodinu, kde žili ich priatelia, rodičia a príbuzní. Významnou, pozitívne hodnotenou súčasťou života v oblasti Sliezska boli aj dobré vzťahy medzi ľuďmi, ako aj to, že obyvatelia si na život v tejto lokalite zvykli. V oblasti Jesenicka hralo značnú úlohu pri identifikácii s regiónom tiež priaznivé životné prostredie, blízkosť prírody.

Pri sledovaní regionálnej identity sme venovali pozornosť aj kladným a záporným stránkam regiónu českého Sliezska a jeho jednotlivých oblastí, tak ako ich vnímali samotní obyvatelia. Pozitívne aj negatívne faktory jednotlivých lokalít boli identifikované na základe dvoch otvorených otázok: Co se Vám neVíc líbí v obci/městě, ve kterém žijete? K čemu máte zásadní výhrady ve Vaší obci/městě? Na tieto otvorené otázky, bez uvedených variantov odpovedí, mohli respondenti voliť aj viac odpovedí, pri vyhodnocovaní sme pracovali celkom s 3592 odpovedami.

Najčastejšie vymenúvaný pozitívny atribút miesta bydliska bola príroda (lesy, krajina, čisté životné ovzdušie) a atmosféra obce, mesta. To boli znaky uvádzané celým vekovým aj vzdelanostným spektrom našich respondentov. Oslovení obyvatelia vysoko kladne cenili, ako sme už uviedli skôr, prírodné podmienky predovšetkým v oblasti Jesenicka a Opavska, kým na Ostravske a Tešínsku sa dostalo do popredia pozitívne hodnotenie dostupnosti služieb (obchody, zdravotníctvo a ostatné služby) – toto bol významný faktor aj v moravskej časti MSK. Dobrú dopravnú dostupnosť vyzdvihli vo svojom hodnotení obyvatelia Ostravska, títo rovnako ako respondenti na Hlučínsku, kladne cenili tiež dostatok kultúrnych aktivít, na Hlučínsku aj aktivity športové a na Tešínsku voľnočasové aktivity vôbec. Za pozitívny faktor života v oblasti pokladali obyvatelia, predovšetkým na Opavsku, vzťahy medzi tam žijúcimi ľuďmi.

Pri komparácii výsledkov výskumov z rokov 2012 a 2018 vidíme veľkú podobnosť, keď najčastejšie uvádzaným pozitívnym faktorom ovplyvňujúcim život v regióne bola v oboch výskumoch príroda, životné prostredie, zeleň a čistota obcí a miest. Na ďalších miestach boli možnosti kultúrneho, športového vyžitia a voľnočasových aktivít, atmosféra miest, pokoj ako aj ich architektúra a celkový vzhľad. Malý posun vidieť v zlepšení obchodov a služieb, v zlepšení možností kultúrneho vyžitia, športu, rekreácie a voľnočasových aktivít a v zlepšení celkovej atmosféry sledovaných miest.

Čo sa týkalo naopak negatívnych faktorov, takmer štvrtina respondentov bez rozdielu pohlavia, veku aj vzdelania nemala žiadne zásadné výhrady k obci, kde žila. Najčastejšie udávaným negatívnym faktorom bolo v oblasti Tešínska a Ostravska – jeho sliezskej aj moravskej časti – znečistené životné prostredie, zlé ovzdušie a negatívny dopad predchádzajúcej industrializácie. Na radikálnu zmenu krajiny poukazovali aj účastníci našich skupinových diskusií. Na Tešínsku bola krajina zničená bezohľadnou ťažbou uhlia, poddolovaním, spádom z Třineckých ťeleziarní a často aj nešetrným rozhodnutím ľudí (napr. výstavba podbeskydského priemyslového areálu v Nošovicich). Jej charakter sa niekde zmenil doslova na džungľu zarastenú popínavými rastlinami, divokým porastom, skončilo drobné hospodárenie na malých plochách, prudko sa stávalo a prisťahovalci v nových, často od okolia izolovaných satelitných lokalitách, nemali taký vzťah ku krajine ako starousadlíci. Problémom sa v posledných rokoch stala aj kalamita kôrovca, ktorý ničil lesy (Hrušková, Hruška, ŠrajeroVá a kol., 2019, s. 27–28). Obyvatelia Ostravska tiež popisovali svoje dojmy z okolitej krajiny negatívne postihnuté ťažbou uhlia a ťažkým priemyslom. Podotýkali, že doteraz nie je znečistenie ovzdušia doriešené. Výhľad na Beskydy bol charakterizovaný pozitívne, ale okolo Ostravy sa rozpínal v urbánnom priestore vágny terén, husto zarastený „buš“ so zničeným porastom, ktorým nikto neprejde: „Podle mne

je ta krajina Ostravska sice pěkná, ale trochu hlučná, trochu moc znečištěné ovzduší“, aj keď bolo toto znečistenie výrazne menšie ako v minulosti, stále predstavovalo veľký problém, hoci mesto Ostrava sa v mnohých ohľadoch zmenilo k lepšiemu, stalo sa z neho zelené mesto, stále však chýbali napr. parky, ako to doslova vyjadril účastník focus group: „Každopádne Ostrava je zelená a myslím si, že sa premenila na pekné mesto. Myslím, že tu chýbajú parky, že by tu malo byť viac parků, v dnešnej dobe se tomu říká mezigenerační hřiště.“ (Hrušková, Hruška, Šrajeroá a kol., 2019, s. 74–75).

V moravskej časti Ostravska sa takmer tretina obyvateľov sťažovala na negatívne vzťahy medzi ľuďmi, podmienené zrejme veľmi pestrú skladbou obyvateľstva, ktorú spôsobila ekonomická migrácia, keďže za prácou sem prichádzali ľudia z rôznych regiónov, rôznej sociálnej skladby. Ďalším negatívnym atribútom života v oblasti Sliezska bola dopravná situácia, preťaženosť ciest, hluk, chýbajúce obchvaty miest, nedostatočná dopravná obsluha. Niektorí respondenti poukazovali aj na nevzhľadnú úroveň verejného priestranstva, chátrajúce stavby a továrenské objekty. V jesenickej časti Sliezska upozorňovali obyvatelia hlavne na nedostatok pracovných príležitostí a nízke platy a v tejto oblasti sa respondenti sťažovali aj na nedostatočné možnosti kultúrneho vyžitia a málo spoločenských akcií (Hrušková, Hruška, Šrajeroá a kol., 2019, s. 44–45).

Vo všeobecnej rovine získané poznatky reflektovali, že obyvatelia regiónu Sliezska mali pozitívny vzťah k miestu svojho bydliska, vykazovali silnú regionálnu identitu podloženú emocionálnymi faktormi – Sliezska vnímali ako svoj domov, kde žili buď od narodenia, alebo dlhodo, mali tam svoje rodiny, priateľov, známych a napriek určitým negatívnym faktorom neuvážovali o odťahovaní, boli zvyknutí na život v danom regióne, kladne hodnotili nielen peknú okolitú prírodu, ale aj pokoj a pocit bezpečia.

6.4.5 Identita hierarchizovaného priestoru

Územná identita má niekoľko úrovní hierarchizovaného priestoru. Tradične sa spája predovšetkým s miestom, lokalitou či regiónom, ktoré sa utvárajú, modifikujú a reprodujú každodennými skúsenosťami človeka/spoločenstva. V prípade národnej identity sa spája nielen s existenciou národného spoločenstva, ale aj s teritóriom, ktoré toto spoločenstvo obýva (napr. národný štát) a v súčasnosti sa prejavujú tiež silné globalizačné tlaky.

Pri skúmaní miery regionálnej identifikácie obyvateľov Sliezska sme sa preto venovali aj otázkam priestorovej hierarchie a skúmali sme vzťah obyvateľov k územným celkom na rôznych úrovniach: k miestu, (obci) kde žili, k Čechám, Morave, Sliezska, k Českej republike, k Európe a k svetu ako celku.

Pri skúmaní miery identifikácie s uvedenými sociálnymi útvarmi sme zistili, že účastníci nášho výskumu sa najsilnejšie identifikovali s miestom, kde sa odohrával ich každodenný život,

Tabuľka 6.12: Územná identita obyvateľov českého Sliezska (v %)

	Miesto nebo obec, kde žijete	Čechy, Morava nebo Sliezsko	Česká republika	Evropa	Svět jako celek
Nejsilnější příslušnost (1. místo)	54,8	17,7	21,7	3,3	2,6
Příslušnost na 2. místě	20,8	42,6	26,6	8,2	1,9
Nejslabší příslušnost	9,2	7,6	30,1	28,8	24,4
1. a 2. místo*	73,7	58,5	47,1	11,1	4,3

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologické šetření oblasti českého Sliezska, 2019

Pozn.: * Zpracováno jako vícenásobná otázka, tzn. podíl respondentů, kteří danou odpověď uvedli na prvním nebo druhém místě

Tabuľka 6.13: Územná identita obyvateľov na prvom a druhom mieste podľa oblastí (viacnásobná otázka) (v %)

Podoblast	Veková kohorta	Miesto alebo obec, kde žijete	Čechy, Morava alebo Sliezsko	Česká republika	Evropa	Svet jako celek
Těšínské Sliezsko	18–34 let	67,5	45,7	53,3	18,2	10,3
	35–64 let	76,2	59,1	45,3	7,0	2,9
	65 let a více	69,4	62,5	49,0	6,6	0,0
Opavsko bez Hlučínska	18–34 let	77,7	49,6	41,9	22,6	6,6
	35–64 let	80,9	65,6	40,1	10,6	,6
	65 let a více	88,8	82,1	19,6	4,9	3,5
Hlučínsko	18–34 let	75,3	61,8	34,1	18,6	8,1
	35–64 let	70,8	76,7	37,4	11,1	1,3
	65 let a více	82,1	76,3	30,6	9,2	1,8
Jeseníky MSK	18–34 let	71,1	64,4	60,9	2,3	0,0
	35–64 let	73,9	60,0	60,8	,8	1,5
	65 let a více	88,4	27,2	78,7	3,1	1,7
Jeseníky OLK	18–34 let	60,7	68,5	60,9	5,0	2,6
	35–64 let	52,1	78,9	64,2	0,0	1,9
	65 let a více	66,3	82,3	51,5	0,0	0,0
Ostravsko – moravská část	18–34 let	72,3	40,5	57,5	18,9	8,2
	35–64 let	72,0	60,7	49,5	13,3	3,2
	65 let a více	76,2	52,6	61,0	7,6	2,7
Ostravsko – slezská část	18–34 let	62,7	43,9	55,8	21,5	10,3
	35–64 let	82,1	62,2	42,5	6,7	3,2
	65 let a více	78,6	52,6	33,8	22,9	7,1
Jiná část MSK	18–34 let	80,3	66,3	33,8	9,4	7,0
	35–64 let	82,5	71,1	31,6	6,5	2,9
	65 let a více	91,4	80,7	18,7	1,3	0,0

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologické šetření oblasti českého Sliezska, 2019

s mestom/obcou, kde žili a aj s ľuďmi obývajúcimi tento priestor. Vytvárali si prirodzené väzby nielen k regiónu, ale tiež väzby k rôznym v ňom žijúcim sociálnym skupinám. Menej intenzívny bol ich vzťah k väčším územným celkom, k historickým krajinám (Čechy, Morava, Sliezsko), k Českej republike, k Európe a najslabšia bola ich identifikácia so svetom ako celkom.

Z detailnejšej analýzy miery priestorovej identifikácie podľa oblastí výskumu a podľa veku respondentov je zrejmé, že najsilnejšiu mieru identifikácie s miestnymi, geograficky blízkymi formami, s miestom svojho bydliska pociťovali najstarší obyvatelia na Opavsku a na Jesenicku. S väčšími územnými celkami – s Európou a svetom sa v celej oblasti českého Sliezska naopak najviac identifikovali najmladší obyvatelia vo veku 18–34 rokov. Toto zistenie nielenže potvrdzuje vekovú podmienenosť regionálnej identifikácie, ale aj plne korešponduje s výsledkami iných podobných výskumov (Hodnoty a postoje, 2009, s. 258–259).

Účastníci našich skupinových diskusií mali tiež možnosť vyjadriť svoj názor na regionálnu identitu. Územnú príslušnosť k Sliezsku opakovane prejavovali hlavne starší respondenti, pre ktorých predstavovalo územie vhodnú platformu pre identifikáciu, pretože s pribúdajúcim vekom často klesali možnosti identifikovať sa so spoločenskými skupinami, vytvorenými na inej báze (napr. pracovným kolektívom, rodinou a pod.), (Nikischer, 2014, s. 27). Napríklad re-

spondent na Opavsku to vyjadril takto: „*Já se cítím jako Opavan, ale protože jsem ve Slezsku, i jako Slezan. [...] cítím se jako Opavák, ale vnímám ty souvislosti, především kulturní a uvědomuju si, že Opava je skutečně taková perla. Stojí za to o ni bojovat [...], skutečně se cítíme být tím, kde cítíme domov. A domov skutečně, ač to může znít pateticky, mám tam, kde mám srdce*“ (Hrušková, Hruška, Šrajerová a kol., 2019, s. 46).

Aj medzi mladými ľuďmi sa nachádzali mnohí, ktorí mali kladný vzťah k regiónu, ako to vyslovili napríklad študenti gymnázia z Hlučína vo veku 14–18 rokov v našej focus group: „*Tak já mám rád Slezsko, Hlučínsko, i kvůli tomu, že tu je takové specifické nářečí, než třeba v Praze [...]*“; „*Já mám taky nejraději Slezsko, protože tady to je vlastně všude propojené a mnoho lidí se tu zná a má to kousek od sebe, takže atmosféra je dobrá, taková vesnická*“ (Hrušková, Hruška, Šrajerová a kol., 2019, s. 31).

V súvislosti s mierou identifikácie s regiónom sme sledovali aj otázku hrdosti obyvateľov na život v Českej republike. Opýtaní mohli vyjadriť svoje emócie v tomto smere na škále od 1–4: 1. som veľmi hrdý/á, 2. dosť hrdý/á, 3. nie veľmi hrdý/á, 4. vôbec nie som hrdý/á na to, že som občanom ČR. Ďalšími boli nešpecifikované možnosti: 5. neviem, 6. neodpovedal, nehodí sa.

Po vyhodnotení výsledkov sme zistili, že celkom 46 % zo všetkých účastníkov nášho výskumu malo veľmi silne rozvinutú občiansku identitu, boli hrdí na to, že sú občanmi Českej republiky. Najväčšiu hrdosť pritom vyjadrili ľudia najstaršej vekovej kohorty nad 65 rokov, stredoškolského vzdelania a naopak najmenšia bola hrdosť najmladších obyvateľov vo veku 18–34 rokov so základným vzdelaním (Hruška, Šrajerová, Hrušková a kol., 2019, s. 53). Pri pohľade na výsledky podľa jednotlivých oblastí najväčšiu občiansku hrdosť na život v Českej republike prejavili ľudia žijúci v jesenickej časti Sliezska a najmenšiu na druhej strane obyvatelia na Opavsku.

Účastníci v skupinových diskusiách dokázali veľmi dobre vystihnúť odlišnosti obyvateľov Sliezska od obyvateľov ostatných regiónov Českej republiky a charakterizovať ich povahové rysy. Respondenti z Ostravska uviedli: „*Lidé tady byli posbíráni z celé republiky a hodně ze Slovenska. Přišli za prací a byli to hodně často lidi z hodně špatných poměrů [...], bydleli jenom v různých ubytovnách, neměli tady ani to zázemí, ani kořeny. A proto se s tím tady ani moc nesžili. Prostě, že tady byli daleko více tvrdí, přímočaří lidé, byl to takový život [...]*“; „*[...] mluvíme velmi rychle, krátce a k věci*“ (Hrušková, Hruška, Šrajerová a kol., 2019, s. 63).

Tabulka 6.14: Hrdosť respondentov na to, že sú občanmi ČR podľa podoblastí (v %)

Podoblast	Velmi hrdý (hrdá)	Dosti hrdý (hrdá)	Ne moc hrdý (hrdá)	Vůbec ne hrdý (hrdá)
Jeseníky OLK	37,50	58,10	4,40	0,00
Jeseníky MSK	46,60	43,60	8,70	1,20
Hlučínsko	33,20	53,70	12,30	0,90
Ostravsko – slezská část	17,60	61,50	19,90	1,00
Opavsko bez Hlučínska	29,10	48,10	21,80	1,00
Těšínské Slezsko	33,10	43,00	15,10	8,80
České Slezsko	33,40	49,70	13,90	3,00
Ostravsko – moravská část	39,40	42,40	15,70	2,50
Jiná část MSK	26,80	54,70	17,20	1,40
Moravská část MSK	32,20	49,40	16,50	1,90

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologické šetření oblasti českého Slezska, 2019

Vzťahy medzi ľuďmi, hlavne v oblasti Hlučínska (na Prajskej), môžeme hodnotiť ako nadštandardné. Ľudia si tu navzájom pomáhajú, podporujú sa, žijú ako jedna veľká rodina, ak niekoho postihne nejaké nešťastie, prírodná alebo ľudská katastrofa, požiar alebo má iný problém, okolie dokáže zasiahnuť, pomôcť buď finančne, fyzicky alebo aj psychickou podporou. Ľudia sú tam mimoriadne pracovití a sporiví, na druhej strane sami sebakriticky priznávajú, že si aj trochu závidia: „*Lidé na Slezsku jsou takoví více prostší, nebo umí jednoduše najít nějaké řešení a myslí fakt jako takovým tím selským, přímočarým rozumem [...]“*; „[...] lidé zde mají menší nároky na všechno a mají větší radost ze života“ (Hrušková, Hruška, Šrajerová a kol., 2019, s. 30–32).

6.4.6 Vnímanie odlišnosti Sliezska a jeho obyvateľov od ostatných oblastí Česka

V snahe postihnúť, ako obyvatelia Sliezska vnímajú tento región a tiež v snahe komparovať poznatky s výsledkami predchádzajúceho výskumu, položili sme našim respondentom rovnakú otázku ako v roku 2012: Co si představujete pod pojmem Slezsko? Otázka mala päť variantov odpovedí: 1. bývalý politicko-správny celok, 2. historické územie, 3. kultúrna oblasť, 4. neviem, nemám predstavu, 5. iné. Na otázku odpovedali všetci opýtaní a mohli si zvoliť aj viac variantov odpovedí. Najčastejšie vnímali obyvatelia Sliezska ako historické územie, takto ho charakterizovala viac ako polovica oslovených v celej oblasti Sliezska – najviac na Opavsku a v sliezskej časti Ostravska. Takmer štvrtina respondentov charakterizovala Sliezska ako kultúrnu oblasť, najčastejšie to boli obyvatelia Jesenicka (časť v OLK) a Těšínskeho Sliezska. Za bývalý politicko-správny celok pokladalo Sliezska celkom 18,2 % obyvateľov, predovšetkým v jeho těšínskej časti. Takmer rovnaký počet opýtaných 18,44 % nemal o pojme Sliezska žiadnu predstavu alebo nevedel, či nechcel na danú otázku odpovedať a 1,84 % Slezanov uviedlo inú, bližšie nedefinovanú odpoveď.

Tabuľka 6.15: Vnímanie pojmu Sliezska podľa respondentov – podoblasti (v %)

Podoblast	Bývalý politicko-správny celok	Historické území	Kulturní oblasť	Nevím, nemám představu	Jiné
Těšínské Slezsko	24,38	46,43	28,19	15,34	2,06
Ostravsko – slezská část	15,69	61,54	21,82	21,50	3,85
Opavsko bez Hlučínska	15,73	63,92	20,55	18,90	1,46
Hlučínsko	21,18	43,52	18,68	24,42	2,78
Jeseníky MSK	17,00	56,37	16,62	14,37	0,16
Jeseníky OLK	9,97	40,13	34,40	20,18	1,05
Slezsko	18,19	51,72	23,74	18,44	1,84
Ostravsko – moravská část	11,95	60,38	20,17	14,93	3,45
Jiná část MSK	12,78	53,55	15,21	18,07	13,63
Moravská část MSK	12,45	56,26	17,18	16,82	9,59

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologického šetření oblasti českého Slezska, 2019, s. 48

Pozn.: Respondenti měli možnost vybrat více odpovědí. Procenta jsou vypočtena podle respondentů v jednotlivých oblastech, převážných na strukturu základního souboru

Účastníci skupinových diskusií tiež najčastejšie charakterizovali Sliezske ako historické územie ako tretiu zem v rámci Českej republiky ležiacu na hraniciach troch štátov, ktorá bola v minulosti často predmetom územných sporov.

Těšínsko: Sliezske je najpriemyselnejší „razovitý region“, „Šlonzok maká víc než jiní“. „Tady jsme na křižovatce národností. Za Mostama máme Uhersko, Horní Uhry, dnešní Slovensko, čili je tu vliv Slovenska, pak jsme byli součástí rakouského Slezska s tou Haličí až po Krakov, čili polský vliv a samozřejmě Frýdek a dolů na Moravu a na Ostravu, takže vliv český. Na křižovatce jsme po staletí, učíme se spolu žít a vycházet, ale ne vždy úspěšně.“

„Je to vlastně historicky velmi významné území z hlediska hospodářství, jelikož na tom území je spousta důlních nebo hornických žil, takže se o to historicky vedly velké spory“ (Hrušková, Hruška, Šrajerová a kol., 2019, s. 13–14).

Opavsko: „Není to ani kraj, ani oblast, ani region, je to země. Má svou hymnu, má své barvy a jako země byla postavena, čili není to region. Je to země, i když byla rozdělena[...]“; „Já vnímám Slezsko jako zemi [...] a vnímám to Slezsko jako dvojaké. Celé Slezsko, tzn. včetně té většiny území, která je v Polsku, a potom ještě jakoby taková zvláštní kategorie české Slezsko anebo rakouské Slezsko“ (Hrušková, Hruška, Šrajerová a kol., 2019, s. 45).

Hlučínsko: „Slezsko je jakási třetí země, obyvatelé jsou jaksi opomíjeni a odstrčení, konečně se začne psát o nás [...]“; „O Slezsku se toho málo ví. Je to taková neznámá pro Moraváky a Čechy, kteří rádi o sobě mluví. Slezsko se musí zviditelnit“ (Hrušková, Hruška, Šrajerová a kol., 2019, s. 30).

Ostravsko: respondenti vykazovali menšiu znalosť geografických pomerov, hlavne mladí obyvatelia tejto oblasti, žiaci 14–18 rokov nedokázali dobre rozlíšiť Moravu od Sliezska, vyjadrovali príslušnosť k Ostrave a Sliezske predstavovalo pre nich archaickú tému; vedeli, že je to územie: „[...] o ktoré se strašně všichni přetahovali – Poláci, Češi, Němci“ a lokalizovali ho takto: „Slezsko je pro mě za tou Ostravicí“ (Hrušková, Hruška, Šrajerová a kol., 2019, s. 62–63).

Jesenicko: k Sliezskeu nemal nikto konkrétny vzťah, pojem upadol po roku 1945 do zabudnutia a noví prisťahovalci si vzťah začali znovu vytvárať, história Sliezska bola prerušená: „[...] čili ten vztah k tomu Slezsku lidé tehdy tak trochu více znali, dneska se k tomu asi jako vracíme [...]. Slezsko, jako bych řekl, že zde trochu upadlo, ale víme z historie, že prostě patříme do Slezska.“

„Slezsko vnímám jen jako historický pojem a dneska jako Slezsko podle mě neexistuje. Historicky samozřejmě ano, ale necítím nic ke Slezsku [...]. Hodně podle mě tady to vnímání Slezska ovlivnila skutečnost, že v roce 1945 vlastně odsud odešlo 95 % původních obyvatel, co tu žili a byli německé národnosti [...], poznání Slezska není zde výrazně vnímáno vlivem přistěhovalců“ (Hrušková, Hruška, Šrajerová a kol., 2019, s. 79–80).

Pri korelovaní názorov respondentov s vekom, vzdelaním a národnostnou príslušnosťou označilo Sliezske za historické územie najviac obyvateľov vo vekovej kategórii 35–64 rokov, vysokoškolského vzdelania. Tiež viac, ako polovica ľudí najstaršej vekovej kohorty nad 65 rokov vnímala Sliezske ako historické územie aj väčšina najmladších opýtaných, vo veku 18–34 rokov, sa klonila k tomuto názoru. Treba však poznamenať, že takmer tretina respondentov z tejto vekovej skupiny nevedela na otázku odpovedať (Hruška, Šrajerová, Hrušková a kol., 2019, s. 48). Uvedené výsledky sú veľmi podobné ako vo výskume pred šiestimi rokmi, výrazne stúpol iba počet tých respondentov, ktorí nevedeli (alebo nechceli) na danú otázku odpovedať. Boli to hlavne najmladší obyvatelia regiónu so základným vzdelaním.

O tom, že si obyvatelia Sliezska uvedomovali odlišnosť regiónu a jeho obyvateľov od ostatných častí Českej republiky dosvedčovali aj odpovede na otázku: Liší se podle Vás obyvatelé české části Slezska od obyvatel ostatních regionů ČR?

Kým štvrtina oslovených nevidela žiadnu odlišnosť obyvateľov Sliezska od obyvateľov ostatných regiónov Českej republiky, viac ako polovica opýtaných uviedla, že hlavnou odlišnosťou Slezanov je ich jazyk, nárečie, ktorým sa dorozumievajú. Tento vonkajší etnoidentifikač-

ný znak bol podľa ich názoru najvýraznejším prejavom odlišnosti. Na ďalších miestach uvádzali respondenti kultúru, spôsob života, historický vývoj, povahové rysy a charakterové vlastnosti miestnych obyvateľov. Mladý študent na Opavsku to vyjadril takto: „Slezané jsou víc otevření, jsou takoví uvolnění, než třeba v Praze, kde mají vše rychlé, shon a práce, stres“ (Hrušková, Hruška, Šrajerová a kol., 2019, s. 45). Rovnako mladý respondent z Těšínska sa domnieval, že: „Povaha Slezanů je taková, že možná tak nejdeme úplně do hloubky problému, ale hned si vytvoříme vlastní názor. Někdy je správný, někdy ne, ale myslím si, že se moc nepitváváme v problémech, že bychom to zkoumali ze všech stran“ (Hrušková, Hruška, Šrajerová a kol., 2019, s. 13). Podobne sa vyjadrovali k charakterovým vlastnostiam miestnych obyvateľov aj respondenti na Ostravsku: „[...] lidé na Slezsku a v Ostravě zvláště jsou lidé jiní než v Čechách a na Moravě [...], jsou takoví hrubozrní, přímočařejší, nemají problém říkat jasně a tvrdě, co si myslí, nebo jít k jádru věci, což je často třeba i šokující pro lidi, kteří jsou z jiné části republiky.“ Tieto povahové rysy Slezanov vyplývali zo zložitých sociálno-ekonomických podmienok (práca v ťažkom priemysle, bývanie často v ubytovniach, pracovná migrácia), boli ovplyvnené radikálnou zmenou skladby obyvateľstva po druhej svetovej vojne, kedy prichádzali (na Ostravsko) pracovať ľudia z rôznych končín republiky, zo Slovenska aj zo zahraničia.

Keď porovnáme mieru diferenciacie obyvateľov českej časti Sliezska podľa jednotlivých podoblastí, najmenšiu mieru odlišnosti vykazovali obyvatelia na Jesenicku a naopak na najväčšiu (jazykovú) osobitosť poukázali obyvatelia na Opavsku. Tiež pri pohľade z vonku, z moravskej časti MSK, vnímali ľudia najväčšiu rozdielnosť Slezanov od ostatných obyvateľov ČR v jazyku, nárečí a ďalšou uvádzanou výraznou odlišnosťou bol ich spôsob života.

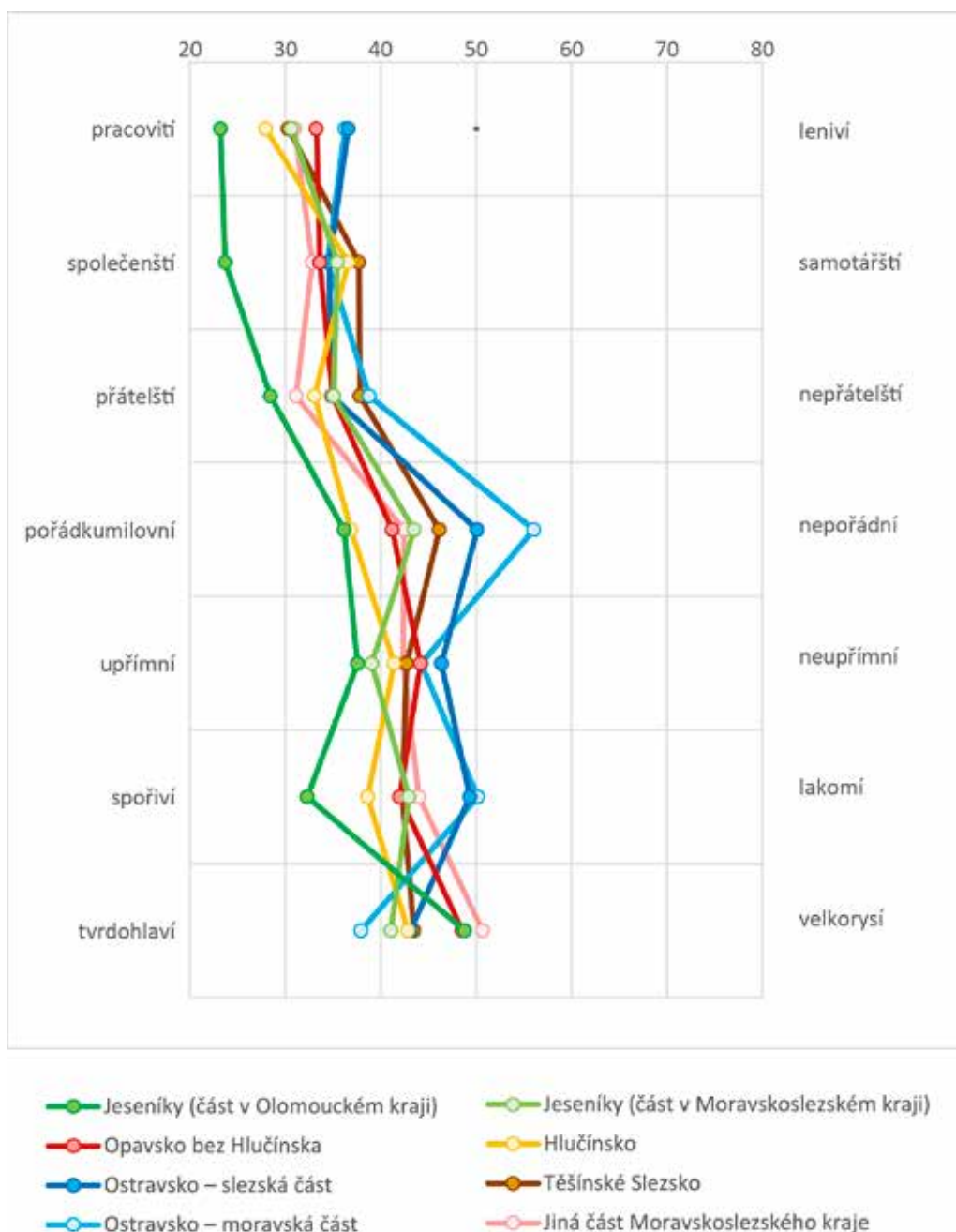
Tabulka 6.16: Vnímamie odlišnosti Slezanov podľa podoblasti respondenta (v %)

Podoblast	Ne, nelíš se	Ano, líš se způsobem života	Ano, líš se kulturou	Ano, líš se jazykem, nářečím	Ano, líš se historickým vývoje	Ano, líš se povahovými rysy	Ano, líš se náboženstvím
Jeseníky OLK	42,66	15,44	36,37	32,33	9,02	6,42	3,46
Jeseníky MSK	20,32	10,42	24,01	47,24	21,99	7,42	1,71
Opavsko bez Hlučínska	24,34	24,54	19,32	60,51	20,23	14,33	3,82
Hlučínsko	31,08	25,16	13,88	44,92	14,58	19,07	13,96
Ostravsko – slezská část	28,31	26,51	18,73	53,99	12,55	27,92	0,77
Těšínské Slezsko	13,40	28,83	28,98	57,73	26,15	21,52	7,04
České Slezsko	24,65	22,44	24,20	50,78	18,81	16,47	5,21
Ostravsko – moravská část	27,97	24,36	26,53	53,66	18,59	20,66	4,52
Jiná část MSK	16,46	46,31	32,15	70,52	9,00	31,67	8,14
Moravská část MSK	21,03	37,59	29,92	63,82	12,81	27,30	6,70

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologického šetření oblasti českého Slezska, 2019

Veľmi zaujímavá je v tejto súvislosti aj autoreflexia obyvateľov skúmaného regiónu. Hodnotenie seba samých ukazovalo, že viac, ako tretina oslovených charakterizovala miestnych obyvateľov vo všetkých sledovaných oblastiach na pozitívnej škále, videli ich ako pracovitých,

Obrázek 6.4: Charakteristika obyvateľov z miesta bydliska podľa respondentov prieskumu

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologického šetření oblasti českého Slezska, 2019

spoločenských, priateľských, poriadkumilovných, úprimných, sporivých, ale na druhej strane aj tvrdohlavých. Najvyššiu mieru kladného hodnotenia vyjadrili obyvatelia Tešínskeho Sliezska, kde pozitívne hodnoty prekročili 40 %. Naopak najviac negatívnych charakteristík miestnych obyvateľov sa prejavilo v oblasti Ostravska ako v jeho moravskej, tak aj v sliezskej časti. Obyvatelia tam vystupovali ako neporiadni, skôr neúprimní, lakomí a veľmi tvrdohlaví. Veľmi nízke bolo tiež pozitívne hodnotenie u obyvateľov jesenickej časti Olomouckého kraja, ktorí síce zdôraznili veľkorysosť miestnych ľudí, ale ostatné hodnotené povahové rysy mali len nízku úroveň: „*Jo, tady je takový trochu nezám, prostě ostatní se nezajímají moc o ostatní, anebo když už se zajímají, tak v tom negativním smyslu slova.*“ (Hrušková, Hruška, Šrajero­vá a kol., 2019, s. 80).

Tieto závery plne potvrdili aj naše skupinové diskusie v jednotlivých lokalitách s dospelými obyvateľmi aj mládežou. Vnímanie Sliezska ako oblasti bolo výrazne determinované odsunom pôvodného nemeckého obyvateľstva a dosídlením obyvateľov zo všetkých kútov republiky aj zo zahraničia (z východného Slovenska, z Rumunska, Grécka etc.), s odlišnými, nesúrodými kultúrnymi aj historickými koreňmi. Starší respondent na Tešínsku situáciu charakterizoval takto: „*Sudeťáky jsme poslali po zásluze pryč [...], jenže problém byl ten, že na jejich místo přicházel každý z jiné oblasti od východního Slovenska až po Aš, ten, koho tam vláda potřebovala dostat.*“ Další doplnil: „*[...] oni se spojují, nemají to povědomí, či jsou, kam patří, takže se identifikují s nejbližším prostorem, zatímco my tak nějak, jak Poláci, tak Češi, my všichni víme, že tady je prostě Těšínsko a máme tady ty slezské kořeny*“ (Hrušková, Hruška, Šrajero­vá a kol., 2019, s. 16).

Respondenti z Jesenicka si tiež uvedomovali svoju sliezskú identitu: „*Slezsko, jako bych řekl, že zde trošku upadlo, ale víme z historie, že prostě patříme do Slezska.*“ Pozitívne pre jeho ďalší vývoj bolo to, že mladí ľudia nielenže reflektovali odlišnosť regiónu od ostatných regiónov v republike, ale domnievali sa, že: „*[...] jsme tady více zaměřeni na hodnoty, víc tíhneme k hodnotám, že nám záleží na našem okolí, zatímco v Praze je to taková metropole, tam se lidi prostě ztrácí a nejsou spjatí s tím městem jako my tady s tím regionem*“ (Hrušková, Hruška, Šrajero­vá a kol., 2019, s. 80).

Obyvateľ najstaršej generácie z Opavska vystihol odlišnosť Sliezska od ostatných častí Českej republiky a jeho marginalizáciu v období komunistického režimu nasledovne: „*Já si myslím, že hodně dostalo Slezsko jako takové na frak už jednak poválečnými událostmi, odsunem Němců, potom potažmo samozřejmě ta komunistická éra taky smazala tydlety rozdíly, členění, maximálně byla tolerována nějaká ta Morava a Čechy. A vlastně celá moje generace vyrůstala v tom, že o nějakém Slezsku nikdo nemluvil, nebylo nikde ohraničené, bylo historicky samozřejmě, ale nikdo už nepoukazoval na to, že tady je ještě Slezsko a tam už je Morava. Takže tak se nějakým způsobem přerušil ten tok předávání té hrdosti a toho vztahu ke Slezsku vlastně natolik, že jak říkáte, že když se dneska někdo přihlásí k tomu, že je Slezan, tak se na něho dívají jako na cizince. Už jenom v tom názvu to byl Severomoravský kraj a o Slezsku v tom názvu nebyla žádná zmínka*“ (Hrušková, Hruška, Šrajero­vá a kol., 2019, s. 48).

Ďalším faktorom, ktorý veľmi úzko súvisel s problematikou regionálnej identity obyvateľov Sliezska, bola otázka existencie sliezskej národnosti. Túto (spolu s moravskou národnosťou) umožnil Český štatistický úrad uviesť občanom Českej republiky pri sčítaní ľudu v roku 1991 (Sčítaní, 1991; Šamanová, 2001, s. 8). V tomto období, v súvislosti s politickými zmenami po roku 1989 a s bojom o nové štátoprávne usporiadanie, prebiehala v českej spoločnosti diskusia o zemskom usporiadaní štátu, vznikali politické strany a hnutia, ktoré zvädzali boj o územnú identitu (Springerová, 2005). Deklarovanie moravskej a sliezskej národnosti malo motivovať záujem o obnovenie zemského zriadenia ako výraz historickej zemskej identity. Jednalo sa o zámenu etnickej identity s identitou regionálnou a prihlásením k moravskej, alebo k sliezskej národnosti obyvatelia vyjadrovali svoju regionálnu príslušnosť, identifikáciu s miestom, kde žili (Šrajero­vá, 2015, s. 49). Po rozdelení Československej republiky na dva samostatné štátne

Obrázek 6.5: Na haldě, Ostrava (1968)

Zdroj: Foto G. Aulehla

útvary stratila táto deklarácia svoje opodstatnenie, čo potvrdili aj výsledky sčítaní v dvoch nasledujúcich decéniách.⁹⁰

Najvyššiu mieru súhlasu s existenciou sliezskej národnosti vyjadrili v našom výskume obyvatelia Jesenicka a Tešínskeho Sliezska. V celej oblasti Sliezska sa stotožnilo s názorom, že existuje sliezska národnosť celkom 38,9 % obyvateľov. Takmer rovnaký počet nevedel na otázku odpovedať a 22,7 % obyvateľov sa vyjadrilo negatívne, teda, že sliezska národnosť neexistuje. Zaujímavý je v tejto súvislosti fakt, že viac ako polovica obyvateľov Opavska neve-

⁹⁰ V roku 1991 sa k sliezskej národnosti prihlásilo 44 446 obyvateľov, v roku 2001 to bolo 10 878 a v roku 2011 deklarovalo sliezske národnosť 12 123 obyvateľov.

Tabulka 6.17: Existencia sliezskej národnosti podľa respondentov – rozdelenie na podoblasti (v %)

Podoblast	Slezská národnost existuje	Slezská národnost neexistuje	Nevím
Jeseníky OLK	55,37	7,39	37,24
Těšínské Slezsko	50,17	29,36	20,47
Jeseníky MSK	38,67	25,19	36,14
Hlučínsko	34,62	20,19	45,20
Opavsko bez Hlučínska	25,07	22,07	52,86
Ostravsko – slezská část	21,29	24,96	53,75
České Slezsko	38,96	22,68	38,36
Ostravsko – moravská část	21,75	21,52	56,73
Jiná část MSK	19,79	16,43	63,78
Moravská část MSK	20,57	18,46	60,98

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologického šetření oblasti českého Slezska, 2019

Tabulka 6.18: Důvody vnímání neexistence sliezskej národnosti podľa podoblastí (v %)

Proč nevnímáte slezskou národnost	Jeseníky OLK	Jeseníky MSK	Opavsko bez Hlučínska	Hlučínsko	Ostravsko – slezská část	Těšínské Slezsko	České Slezsko	Ostravsko –moravská část	Jiná část MSK	Moravská část MSK
Jsem Čech/Češka, patříme k ČR	3,63	17,35	25,01	9,14	40,83	42,81	25,40	26,61	6,58	14,75
Nevím	28,31	22,12	22,61	40,04	11,86	2,54	19,99	31,71	33,82	32,96
Neslyšel jsem o ní	15,14	22,99	17,12	12,69	16,83	7,61	15,17	8,14	30,76	21,54
Neexistuje	10,33	19,97	11,95	17,57	9,92	12,64	14,33	7,38	7,21	7,28
Minulost	9,79	4,39	1,94	7,43	0,00	7,34	4,96	0,75	0,00	0,31
Považuji to za nesmysl	0,00	3,31	7,41	1,23	2,03	7,91	3,99	5,18	6,53	5,98
Slezsko je pouze území	15,40	2,14	1,14	1,06	1,74	4,95	3,40	2,17	1,93	2,03
Není k tomu důvod	0,00	2,94	5,51	2,00	3,02	3,59	3,03	8,75	4,32	6,13
Slezsko je příliš malé	5,43	1,36	4,97	3,06	1,74	2,78	2,87	1,09	3,05	2,25
Nezajímám se	1,46	0,00	2,00	7,89	4,30	0,81	2,80	3,52	3,11	3,28
Jiný	11,78	1,42	1,14	2,83	6,90	9,04	5,10	3,58	2,98	3,22

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologického šetření oblasti českého Slezska, 2019

dela na otázku odpovedať, pritom práve na Opavsku žil najvyšší počet osôb, ktoré v minulých sčítaniach sliezskeho národnosti deklarovali.

Miera súhlasu s existenciou sliezskej národnosti bola determinovaná nielen miestom bydliska respondentov, ale aj ich sociálno-demografickými charakteristikami. Vyššiu mieru súhlasu vyjadrili muži v produktívnom veku 35–64 rokov so stredoškolským vzdelaním, na rozdiel od predchádzajúceho výskumu, kedy vyššiu mieru súhlasu vyjadrovali starší ľudia nad 65 rokov s vysokoškolským vzdelaním. Najčastejšie uvádzaným argumentom pre existenciu sliezskej národnosti boli v celej oblasti českého Sliezska kultúrne tradície a história (64,2 %), na druhom mieste to boli jazykové odlišnosti (41,7 %) a na treťom mieste potom regionálny pôvod obyvateľov (38,6 %) (Hruška, Šrajeroová, Hrušková a kol., 2019, s. 71–72).

Veľmi zaujímavá z hľadiska problematiky nášho výskumu bola argumentácia respondentov na neexistenciu sliezskej národnosti. Štvrtina respondentov v celej oblasti českého Sliezska, ktorí sa k uvedenej otázke vyjadrili, sa považovala za Čechov, hlásila sa k Českej republike, ďalších takmer 20 % o sliezskej národnosti nevedelo, nepočulo o nej, tvrdilo, že neexistuje, alebo ju pokladali za minulosť, či za nezmysel. Sliezske vnímali len ako územie a k prejavom takejto identity nebol dôvod, alebo sa o tieto otázky vôbec nezaujímal.

Účastník focus group z Opavska sa s otázkou sliezskej národnosti vypořiadal takto: „[...] národnosť je to, čo človek cíti, tak predpokladám, že v tššinskom Sliezsku si väčšina ľudí píše národnosť treba poľskou, pretože se cíti byť Poláky. Takže, když se někdo cíti jako Slezan a cíti, že ten fenomén toho Sliezska je mu blízky, tak si myslím, že si může napsat klidně i tu sliezskou národnosť, i když ona de facto dnes neexistuje“ (Hrušková, Hruška, Šrajeroová a kol., 2019, s. 47).

6.4.7. Národnostné menšiny v Sliezsku

Oblasť českého Sliezska bola výrazne národnostne heterogénna a jeho obyvatelia si túto národnostnú pestrosť uvedomovali. Dokázali bez problémov vymenovať príslušníkov jednotlivých národnostných menšín, ktorí v regióne žili, s ktorými sa pri svojom každodennom živote stretávali. Popri českej majorite žili v oblasti Poliaci, Slováci a menšie skupiny Nemcov, Maďarov,

Tabuľka 6.19: Národnosť respondentov podľa podoblasti (v %)

Podoblast	Národnosť							
	Česká	Poľská	Slovenská	Moravská	Nemecká	Romská	Sliezská	Jiná
Jeseníky OLK	99,37	0,00	0,00	0,00	0,63	0,00	0,00	0,00
Jeseníky MSK	93,41	0,00	0,52	0,00	0,00	1,27	4,81	0,00
Opavsko bez Hlučína	97,84	0,00	1,13	0,00	0,26	0,00	0,52	0,26
Hlučínsko	98,47	0,00	0,00	0,00	1,53	0,00	0,00	0,00
Ostravsko – sliezská časť	97,18	0,00	0,97	0,52	0,36	0,00	0,00	0,97
Tššinské Sliezsko	86,65	8,03	4,40	0,00	0,00	0,25	0,67	0,00
České Sliezsko	94,31	2,15	1,58	0,07	0,38	0,28	1,07	0,17
Ostravsko – moravská časť	94,58	0,00	3,11	0,66	0,39	0,00	0,00	1,25
Jiná časť MSK	97,61	0,00	1,92	0,29	0,00	0,18	0,00	0,00
Moravská časť MSK	96,40	0,00	2,40	0,44	0,16	0,11	0,00	0,50

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologického šetření oblasti českého Sliezska, 2019

Tabuľka 6.20: Postoj respondentov k národnej zmiešanosti (v %)

Podoblast	Nevadí mi	Vadí mi v niektorých prípadoch	Vadí mi podstatne	Národnostní smiešanost je minimální	Nevyjadrujú sa
Jeseníky OLK	57,86	21,85	0,00	5,75	14,54
Jeseníky MSK	47,47	34,76	0,60	10,93	6,24
Opavsko bez Hlučínska	50,66	20,94	0,26	11,91	16,23
Hlučínsko	50,52	18,21	3,08	13,57	14,62
Ostravsko – slezská část	38,74	37,88	0,81	8,56	14,00
Těšínské Sliezsko	48,77	31,14	2,53	11,08	6,48
České Sliezsko	48,99	28,00	1,34	10,46	11,21
Ostravsko – moravská část	41,63	46,55	0,00	7,01	4,80
Jiná část MSK	43,08	18,10	4,52	12,74	21,56
Moravská část MSK	42,50	29,41	2,72	10,46	14,90

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologického šetření oblasti českého Sliezska, 2019

Ukrajincov, Vietnamcov, Grékov, Rómov ako aj príslušníkov iných národností, ktorí sem migrovali v posledných rokoch (Kórejci).

Aj medzi respondentmi nášho výskumu sa vyskytovali príslušníci inej, ako českej národnosti – bolo to 54 Slovákov, 48 Poliakov, 10 Nemcov, 15 obyvateľov inej národnosti (Hruška, Šrajeroová, Hrušková a kol., 2019, s. 10). Najviac poľských aj slovenských respondentov pochádzalo z oblasti Tešínskeho Sliezska (8 % Poliakov, 4,4 % Slovákov), títo tiež vykazovali ako svoj materinský jazyk poľštinu (6,7 %) alebo slovenčinu (3,8 %). Materinský jazyk pritom chápali ako jazyk, ktorým s nimi komunikovali ich rodičia (58,5 %) alebo ktorým boli vychovávaní (37,4 %). Najviac nemeckých obyvateľov žilo na Hlučínsku, vo výskume to bolo 1,5 %. Národnostné zloženie rodín inočeských respondentov ako pôvodných (rodiny ich rodičov), tak novovytvorených (ich vlastné rodiny, partneri a deti) bolo tiež zmiešané. Napríklad v celom českom Sliezsku vykazovalo 0,59 % opýtaných, že ich deti majú národnosť slovenskú, 2,2 % poľskú a 0,13 % nemeckú. Národnostnú heterogamiu vykazovali najmä najstarší obyvatelia (Hruška, Šrajeroová, Hrušková a kol., 2019a, s. 74–75).

Obyvatelia Sliezka sa s príslušníkmi inej, ako českej národnosti stretali často aj na pracovisku a boli aj ich susedmi a priateľmi. Ich postoj k národnostnej zmiešanosti oblasti bol veľmi tolerantný, vadila im len minimálne. Mnohí príslušníci menšín sa postupne asimilovali ako to napr. o slovenskej menšine vyjadril účastník focus group na Opavsku: „*Je zde i jako menšina hodně Slováků, kteří se strašně rychle přizpůsobili a splynuli. V dosídlených oblastech, třeba já mám zkušenosti ve Velkých Heralticích, tak asi čtvrtina lidí má kořeny aspoň jednoho z rodičů na Slovensku. Ale nikdy tam nebylo nějaké velké slovenské cítění*“ (Hrušková, Hruška, Šrajeroová a kol., 2019, s. 53).

Ľudí iných národností miestni obyvatelia akceptovali, pokiaľ sa títo správali a žili slušne. Zdôrazňovali, že nie sú rozdiely medzi ľuďmi podľa národnostnej príslušnosti, záleží na tom, ako sa správajú a výhrady vyjadrovali hlavne voči neprispôsobivým rómskym spoluobčanom. Účastníci výskumu mali možnosť hodnotiť aj vzťahy medzi príslušníkmi rôznych národností v minulosti a po roku 1989. Tieto boli a zostali aj po roku 1989, podľa ich názoru, dobré alebo sa zlepšili – to uviedli viac ako dve tretiny opýtaných v celom českom Sliezsku, len podľa štvr-

Tabuľka 6.21: Znalosť organizácií združujúcich príslušníkov národnostných menšín v regióne (v %)

Podoblast	Znáte organizaci sdružující příslušníky národnostních menšin?
Těšínské Slezsko	33,0
Jeseníky MSK	18,6
Ostravsko – slezská část	7,4
Opavsko bez Hlučínska	3,9
Hlučínsko	2,1
Jeseníky OLK	1,2
České Slezsko	14,0
Ostravsko – moravská část	6,6
Jiná část MSK	4,5
Moravská část MSK	5,3

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologického šetření oblasti českého Slezska, 2019

tiny z nich sa vzťahy zhoršili a dôvodom bola závišť, rastúca kriminalita, arogancia a individualizmus, absencia slušného správania, rastúce sociálne rozdiely, dôsledky orientácie na materializmus, rastúci konzumný spôsob života etc. (Hruška, Šrajerová, Hrušková a kol., 2019, s. 82). Teda faktory, ktoré neboli vôbec závislé na národnostnej príslušnosti, ale týkali sa všetkých ľudí.

V súvislosti s národnostnou problematikou sme sledovali aj aká bola znalosť menšinových organizácií miestnymi obyvateľmi. Najlepšiu znalosť vykázali obyvatelia na Tešínsku, ktorí poznali predovšetkým miestne pobočky PZKO, grécke a rómske organizácie, na ich činnosti sa niektorí z respondentov aj aktívne podieľali. Pomerne dobrú znalosť menšinových organizácií vykázali aj obyvatelia na Jesenícku – časti patriacej k MSK. V ostatných častiach skúmaného regiónu pôsobilo týchto organizácií menej a ich znalosť miestnymi obyvateľmi bola tiež menšia.

Pri skúmaní názorov na vzťahy medzi národnostnými menšinami v Sliezsku, sme venovali pozornosť aj otázkam menšinovej legislatívy a zisťovali sme znalosť legislatívnych noriem týkajúcich sa národnostných menšín. Tretina opýtaných sa domnievala, že špeciálne práva pre menšiny sú zbytočné a viac ako 20 % na otázku práv menšín nevedelo odpovedať, ostatní sa vyjadrili kladne k potrebe práv menšín na zakladanie kultúrnych a spoločenských organizácií, na právo používať národný jazyk v úradnom styku a na vzdelávanie detí v národnom jazyku. Tento faktor sa prejavoval konkrétne v uplatňovaní dvojjazyčnosti na Tešínskom Sliezsku a hlavne najstarší obyvatelia zastávali názor, že dvojjazyčnosť je dôležitá pre lepšie jazykové dorozumenie. Mladší obyvatelia, vysokoškolského vzdelania, práve z oblasti Tešínska vyjadrovali negatívny postoj (Hruška, Šrajerová, Hrušková a kol., 2019, s. 65). Poliaci boli často aktívnejší ako Česi pri presadzovaní národnej identity a starali sa o rozvoj svojej kultúry, ako to vyjadrili respondenti v skupinovej diskusii na Tešínsku: „*Je to pochopiteľné, pretože ten, kto je menší, koho zde ubývá, tak se snaží prostě nezahynout*“ (Hrušková, Hruška, Šrajerová a kol., 2019, s. 21). Hoci navonok v oblasti Tešínskeho Sliezska neboli viditeľné žiadne zásadné rozpory, v podvedomí akoby stále existovalo napätie a aktivity Poliakov boli neraz vnímané ako nežiadúce, ako skryté politické angažované pôsobenie smerujúce proti Čechom, preto respondenti zdôrazňovali potrebu oboznámenia sa s históriou česko-poľských vzťahov. Otázky menšinových práv mali byť záležitosťou štátnych orgánov a menšiny sa mali uspokojiť s tým, čo je dobré pre Čechov. Respondent z Opavska to vyjadril takto: „*Práva menšin určitě ano, ale na tom Těšínsku to působí trochu jako taková třaskavá směs [...]*“ (Hrušková, Hruška, Šrajerová a kol., 2019, s. 53).

Obrázek 6.6: Nemocniční plot, Krnov (1963)

Zdroj: Foto G. Aulehla

Zaujímavé boli tiež názory oslovených obyvateľov na zmenu národnostnej príslušnosti v priebehu života. Viac ako polovica z nich považovala zmenu národnej príslušnosti za prirodzenú, zásadný nesúhlas s ňou vyjadrili obyvatelia najstaršej vekovej kohorty vysokoškolského vzdelania. Z opýtaných len 2,83 % uviedlo, že u nich nastala zmena národnej príslušnosti a vo väčšine prípadov to bola zmena zo slovenskej národnosti na českú, len pár jednotlivcov si zmenilo národnosť z pôvodnej (ruskej, maďarskej, nemeckej, poľskej a ukrajinskej) na českú.

Určujúci vplyv na formovanie národného vedomia mali podľa obyvateľov Sliezska, rovnako ako pred šiestimi rokmi, obaja rodičia, druhým činiteľom bola škola a národnostná skladba prostredia, v ktorom človek žil. Aj poradie ostatných uvádzaných činiteľov formujúcich národné vedomie bolo podobné ako v minulých výskumoch, keď na ďalších miestach sa nachádzali oznamovacie prostriedky, národnokultúrne organizácie, verejná mienka a ďalšie, bližšie neurčené faktory (Hruška, Šrajárová, Hrušková a kol., 2019, s. 77).

6.5 Sliezske – kolektívna pamäť

Regionálna identita sa formuje jednak na pozadí každodenného života v prostredí regiónu, jednak prostredníctvom širších kultúrnych vzorcov, ktoré sú výsledkom kontinuity spoločenskej praxe v čase na danom území. Zdroje identity pramenia ako z aktuálnej existencie jednotlivca v priestore a čase, tak aj z odkazov existencie predchádzajúcich generácií (Heřmanová, Chromý a kol., 2009, s. 118). Pretože identita je vytváraná predovšetkým prostredníctvom minulosti, z faktov ľudskej pamäti, bolo nedeliteľnou súčasťou nášho výskumu aj postihnutie kolektívnej pamäti obyvateľov českého Sliezska. Sledovali sme nielen identifikáciu obyvateľov s priestorom, s krajinou, miestom, obcou, ale aj stotožnenie s jeho sociálnym obsahom, s tam žijúcimi ľuďmi, s ich spôsobom života, inštitúciami, organizáciami, s kultúrou a históriou. His-

torická pamäť sociálnych skupín zohráva dôležitú úlohu v procese formovania a posilňovania identity. Nové udalosti či zmeny prinášajú nový pohľad na minulosť, a teda aj jej reštrukturalizáciu. Obraz minulosti sa neustále mení podľa udalostí, priorít a záujmu prítomnej spoločnosti. Kolektívna pamäť vyberá z minulosti tie prvky, okolo ktorých sa vytvára identita danej skupiny, jednak tým, že zdôrazňujú jedinečnosť skupiny, jednak tým, že navodzujú pocit trvania v čase (Šubrt, Vinopal a kol., 2013, s. 22). Minulosť poskytuje argumenty a podnety pre skupinovú sebaidentifikáciu a súdržnosť. Historické vedomie, porozumenie minulosti je ovplyvnené kognitívnymi a skupinovými faktormi. Kolektívna pamäť je veľmi významne spätá s nositeľmi, ktorí sa na nej bytostne podieľajú, udržiavajú a rozvíjajú ju. Je súčasťou dobového diskurzu, je aktualizovaná, verbalizovaná a obvykle tiež inštitucionalizovaná s cieľom prispôsobiť sa súčasnosti (Hroch, 2010, s. 32–33).

6.5.1 Historické udalosti a osobnosti Sliezska

Jedným z podstatných aspektov kolektívnej pamäti je miera záujmu ľudí o minulosť, znalosť významných historických osobností a udalostí dejín. Aké významné osobnosti a histo-

Tabuľka 6.22: Historické udalosti v Sliezske podľa podoblastí (v %)

Historická udalosť	Jeseníky OLK	Jeseníky MSK	Opavsko bez Hlučínska	Hlučínsko	Ostravsko – slezská časť	Těšínské Sliezsko	České Sliezsko	Ostravsko – moravská časť	Jiná časť MSK	Moravská časť MSK
Druhá svetová válka	6,78	24,71	13,58	26,51	20,55	13,97	18,00	21,96	12,68	15,84
Spory o štátné hranice, zmeny hraníc	13,33	6,48	5,97	14,52	1,77	21,09	12,14	6,99	2,89	4,28
Mnichovský diktát (1938), okupace	6,21	5,03	27,43	14,91	11,40	3,20	10,33	6,94	7,95	7,60
Sedmidenná válka	0,00	5,33	3,97	1,80	3,21	17,56	8,05	5,15	0,95	2,38
Války o rakouské dedičství	0,00	13,36	13,37	3,06	2,42	7,96	7,62	7,77	2,69	4,42
První světová válka	0,00	10,75	1,04	8,78	3,58	9,54	6,86	2,63	1,07	1,60
Knížata, panství	0,00	2,90	1,73	6,17	18,75	4,34	5,89	16,03	28,53	24,27
Jiné bitvy a povstání	6,37	11,42	5,93	2,83	3,42	4,59	5,54	2,09	3,14	2,78
Těžba	0,00	7,17	0,61	0,00	8,50	0,00	2,50	4,34	13,17	10,16
Hrady a zámky	0,00	3,73	3,13	2,19	5,83	0,30	2,37	3,45	4,57	4,19
Průmysl (hutě, železárny, továrny)	0,00	8,72	0,50	0,00	2,02	0,60	1,96	0,00	13,53	8,92
Baník	0,00	1,12	0,00	0,94	2,28	0,00	0,66	8,40	0,00	2,86
Jiná	68,58	16,93	32,86	22,76	27,44	31,87	29,83	21,48	19,54	20,20

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologického šetření oblasti českého Sliezska, 2019

rické udalosti zostávajú zachované v historickej kolektívnej pamäti obyvateľov Sliezska sme zisťovali pomocou dvoch otvorených otázok: Jaká historická udalosť se Vám vybaví ve spojení se Slezskem? Které historické osobnosti máte spojeny s dějinami Slezska?

Na otázku týkajúcu sa významných historických udalostí Sliezska odpovedalo celkom 1251 opýtaných a ich odpovede sú dôkazom pomerne dobrej znalosti histórie regiónu. Najčastejšie uvádzanou historickou udalosťou bola druhá svetová vojna a udalosti s ňou spojené (mníchovský diktát, okupácia, zmeny hraníc). Na ďalších miestach sa nachádzali udalosti starších dejín: sedemdnová vojna, vojny o rakúske dedičstvo, prvá svetová vojna a iné bitky a povstania, ktoré prebehli na sledovanom území. Ďalej to boli spomienky na kniežacie rody a ich pôsobenie v oblasti, udalosti spojené s neskoršou industrializáciou regiónu a celý rad ďalších udalostí, ktoré nebolo možné spojiť pod spoločného menovateľa a zostali preto v rubrike iné. Podrobnejšia analýza dát ukázala, že pri určovaní významných historických udalostí neboli výraznejšie diferencie v názoroch mladších a starších respondentov, ani vo vzdelanostnej štruktúre obyvateľov. Výsledky tiež podstatne korešpondovali s výsledkami predchádzajúceho výskumu (Šrajerová, 2015, s. 121–122).

Určité malé rozdiely vidíme pri sledovaní kolektívnej pamäti podľa jednotlivých oblastí, keď obyvatelia Tešínskeho Sliezska priradzovali k najvýznamnejším historickým udalostiam najčastejšie spory o štátne hranice, zmeny hraníc a sedemdnovú vojnu. Podľa obyvateľov Opavska a Hlučínska boli najvýznamnejšie udalosti spojené s mníchovským diktátom a okupáciou regiónu a obyvatelia žijúci v jesenickej časti Sliezska mali vo svojej historickej pamäti tiež najviac zakotvené udalosti spojené s druhou svetovou vojnou. Z ďalších významných udalostí sa v kolektívnej pamäti obyvateľov moravskej časti MSK vyskytovalo, napr. pripomenutie významných kniežat žijúcich v minulosti v oblasti a rozvoj ich panstiev, hradov a zámkov a v inej časti MSK to bol neskorší rozvoj priemyslu, začiatky ťažby uhlia, rozvoj hutníctva a pod. Ako sme už spomenuli, takmer tretina respondentov vo všetkých sledovaných oblastiach bez rozdielu pohlavia, veku či vzdelania, uviedla inú významnú udalosť, ktorá nezapadala do uvedeného členenia (Hruška, Šrajerová, Hrušková a kol., 2019, s. 49).

Otázkami kolektívnej pamäti sme sa zaoberali aj v rámci jednotlivých skupinových diskusií, ktoré potvrdili závery kvantitatívneho šetrenia. Respondenti z Tešínska pripomínali ako jednu z najvýznamnejších udalostí založenie mesta Tešína tromi synmi poľského kráľa Leška III. a pre zachovanie historickej pamäti bola podľa nich dôležitá úloha učiteľov hlavne na základných školách: „*Velmi se přikláním k tomu, že jednu z klíčových rolí hrají učitelé na základních školách. Kdyby ti byli trochu více v našem regionu angažovaní a ty žáky aspoň trochu učili o naši historii, tak to by bylo velmi dobré.*“ Pripomínali tiež, že významná v tomto smere je aj úloha rodiny, kde by sa mali zachovávať tradície otcov a dedov spojené s regiónom (Hrušková, Hruška, Šrajerová a kol., 2019, s. 18).

Na Hlučínsku bol vzťah miestnych obyvateľov k histórii oblasti veľmi výrazný, respondenti reflektovali hlavne udalosti spojené s obdobím druhej svetovej vojny, kedy sa po mníchovskom diktáte stalo Hlučínsko (Prajzsko) súčasťou Nemeckej ríše (Kubátová a kol., 2015, s. 54–55) a toto poznamenalo aj historickú pamäť jej obyvateľov: „*Když byla mobilizace za 2. světové války, tak naši rodiče, naši otcové i dědové museli jít do Wehrmachtu, protože jsme zde byli součástí Německé říše a měli jsme zde brannou povinnost.*“ Tieto udalosti spomínali aj mladí respondenti z tejto oblasti (Hrušková, Hruška, Šrajerová a kol., 2019, s. 34–35).

Zo skupinových diskusií na Ostravsku vyplynulo, že kým dospelí obyvatelia si spomínali hlavne na udalosti spojené s ich mladými rokmi odohrávajúcimi sa v období normalizácie (úmrtie ruského generálneho tajomníka KSSS Brežneva, prvomájové alebo lampiónové sprievody, spartakiáda), mladí ľudia, študenti miestneho gymnázia, sa vyjadrovali veľmi stroho, bez záujmu a znalosti témy, ich odpovede boli bezvýznamné, akoby sa ich minulosť a udalosti s ňou spojené vôbec netýkala, nezaujímal sa o ňu a téma bola pre nich úplne marginálna (Hrušková, Hruška, Šrajerová a kol., 2019, s. 68).

Na Jesenícku sa respondenti pri určovaní významných historických udalostí obracali hlbšie do minulosti a spomínali napríklad husitské vojny: „Slezané se střetli s husity vlastně při husitských vojenských výpadech, prostě i sem došla ta vlna husitů a tehdy Slezané proti nim postavili vojsko [...]“, alebo okolnosti vzniku prvej Československej republiky, ktorej formovanie bolo v tomto pohraničnom regióne pomerne zložitá, ako to vyjadril napríklad jeden z respondentov: „[...] já třeba vím, že v roce 1918 němečtí obyvatelé tady nechtěli přijmout vstup do České republiky, byly tady dokonce i nějaký stávký, takže byly tu nepokoje [...]. U kostela stála socha Františka Josefa, ten byl zlikvidován samozřejmě i těmi německými občany. Byli rádi, že se vlastně z toho područí Rakouska dostali ven, no ale do České republiky vstoupit nechtěli.“ Rovnako študenti z tejto oblasti považovali za významné udalosti: „Slezské války v polovi-

Tabulka 6.23: Historické osobnosti v Sliezsku podľa podoblastí (v %)

Historická osobnosť	Jeseníky OLK	JeseníkyMSK	Opavsko bez Hlučínska	Hlučínsko	Ostravsko – slezská část	Těšínské Slezsko	České Slezsko	Ostravsko – moravská část	Jiná část MSK	Moravská část MSK
Petr Bezruč	31,10	29,34	62,43	48,17	60,74	23,71	43,59	60,26	50,52	53,80
Leoš Janáček	19,38	16,75	4,76	6,96	13,19	8,35	9,69	15,51	23,48	20,80
Marie Terezie	1,81	8,34	4,81	14,14	6,13	5,21	7,09	8,10	5,12	6,12
Adolf Hitler	0,00	30,04	0,36	6,75	0,00	1,95	5,25	1,32	0,63	0,86
J. A. Komenský	0,00	1,54	12,38	1,72	0,80	0,00	3,22	0,50	4,76	3,32
T. G. Masaryk	0,00	0,00	0,00	4,77	0,00	8,60	3,21	0,00	0,28	0,18
Miloš Sýkora	0,00	0,00	1,12	0,47	11,61	0,00	2,25	4,71	0,00	1,59
Jaromír Nohavica	1,81	0,00	2,29	1,27	3,29	1,42	1,75	1,63	0,75	1,05
Heliodor Píka	0,00	0,00	7,47	0,74	0,00	0,00	1,71	0,00	0,00	0,00
Vincenz Priesnitz	22,78	0,00	0,00	0,47	0,00	0,00	1,35	0,00	0,31	0,21
Maryčka Magdonová	0,00	0,00	2,25	0,79	1,16	1,99	1,35	0,00	4,96	3,29
Freud	3,13	0,00	4,41	0,00	0,78	0,00	1,23	0,50	2,75	1,99
Piastovci	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	4,09	1,11	0,00	0,60	0,40
František Palacký	0,00	0,00	4,04	0,00	0,00	0,37	0,95	0,00	8,20	5,44
Edvard Beneš	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	3,45	0,94	0,00	0,00	0,00
Larischovi	0,00	1,57	0,00	0,00	2,40	1,31	0,93	2,95	0,00	0,99
Óndra Łysohorsky	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	3,16	0,86	0,00	0,46	0,31
Generál Laudon	0,00	0,00	1,54	0,00	0,00	0,57	0,48	0,00	5,46	3,62
Jiné	33,03	12,96	23,50	12,25	14,29	32,86	21,78	10,97	13,17	12,42

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologického šetření oblasti českého Slezska, 2019

ně 18. století, když Prusko zabralo většinu Slezska. A zbytek Slezska, které je dneska české, tak to známe jako Slezsko [...]“, alebo tridsaťročnú vojnu, či boje pri oslobodzovaní oblasti (Hrušková, Hruška, Šrajerová a kol., 2019, s. 86–87).

Asociácia historických osobností bola identifikovaná, ako sme už uviedli, tiež prostredníctvom otvorenej otázky, na ktorú odpovedalo 41,6 % opýtaných. Podrobnejšia analýza odpovedí ukázala, že respondenti bez rozdielu pohlavia, veku a vzdelania považovali za najznámejšiu historickú osobnosť spojenú s regiónom Slezska básnika Petra Bezruča. Táto osobnosť vysoko početne prevyšovala ostatné uvádzané osobnosti nielen vo všetkých častiach Slezska, ale aj v príľahlých oblastiach MSK. Na ďalších miestach sa vyskytovali Leoš Janáček, Mária Terézia, J. A. Komenský, či dokonca negatívne hodnotená postava A. Hitlera.

Tabuľka 6.24: Historické osobnosti v Slezsku podľa pohlavia, vekovej kohorty a vzdelania* (v %)

Historická osobnosť	České Slezsko	Pohlaví		Veková kohorta			Vzdelání			
		Muž	Žena	18–34	35–64	65+	ZŠ	SŠ (bez maturituy)	SŠ (s maturitou)	VŠ
Petr Bezruč	43,59	43,32	43,88	48,33	43,12	40,52	46,38	44,13	43,14	42,05
Leoš Janáček	9,69	8,24	11,24	9,05	9,05	11,57	7,92	12,28	9,71	7,87
Marie Terezie	7,09	6,74	7,46	7,19	7,09	7,00	4,42	6,56	7,96	1,47
Adolf Hitler	5,25	5,29	5,21	5,40	4,74	6,18	9,29	7,48	4,22	5,47
J. A. Komenský	3,22	2,13	4,39	1,97	3,38	3,96	0,71	2,18	4,08	0,00
T. G. Masaryk	3,21	2,72	3,74	2,05	3,12	4,39	2,03	3,75	1,13	1,27
Miloš Sýkora	2,25	2,82	1,64	2,15	2,43	1,97	0,00	2,62	1,09	7,63
Jaromír Nohavica	1,75	1,72	1,78	2,40	1,69	1,32	1,85	1,41	1,66	2,23
Heliodor Píka	1,71	2,27	1,10	0,78	2,56	0,75	0,00	2,20	1,02	7,23
Vincenz Priessnitz	1,35	1,55	1,13	0,86	0,33	3,84	0,00	1,67	1,18	0,00
Maryčka Magdonová	1,35	1,81	0,86	1,70	1,22	1,33	0,00	0,35	1,74	0,00
Freud	1,23	0,53	1,97	0,35	0,88	2,70	1,59	1,01	1,79	7,13
Piastovci	1,11	1,48	0,71	1,37	1,08	0,95	0,82	0,85	0,47	0,00
František Palacký	0,95	0,72	1,19	0,46	0,30	2,70	1,59	1,75	0,61	0,00
Edvard Beneš	0,94	0,29	1,63	0,00	0,57	2,48	2,86	1,72	0,24	0,91
Larischovi	0,93	0,64	1,24	0,00	1,01	1,56	0,00	0,70	1,43	3,58
Óndra Łysohorsky	0,86	0,78	0,94	1,64	0,68	0,58	0,00	0,35	1,81	2,12
Generál Laudon	0,48	0,30	0,67	0,00	0,54	0,75	1,29	1,13	0,00	3,49
Jiné	21,78	22,47	21,03	17,59	24,10	20,39	19,76	21,00	20,91	26,19

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologické šetření oblasti českého Slezska, 2019, * pouze obyvatelé českého Slezska

Pri určovaní významných osobností regiónu sú tiež badateľné určité odlišnosti v jednotlivých územných častiach, napr. v oblasti Jesenicka (v OLK) oslovení obyvatelia pokladali za druhú najvýznamnejšiu osobnosť zakladateľa kúpeľov v Jeseníku Vincenza Priessnitzu. V kolektívnej pamäti obyvateľov Jesenicka, v časti ležiacej v MSK, sa objavovala negatívna postava dejín Adolf Hitler. Na Opavsku bol druhou najvýznamnejšou osobnosťou J. A. Komenský, na Hlučínsku Mária Terézia, v oblasti Tešínskeho Sliezska T. G. Masaryk a v sliezskej časti Ostravska uvádzali respondenti ako tretiu najvýznamnejšiu osobnosť oblasti po Bezručovi a Janáčkovi, vojnového hrdinu Miloša Sýkoru. Ďalšie uvádzané osobnosti boli málo početné a veľmi rôznorodé.

Z výsledkov je zrejmé, že pri formovaní kolektívnej pamäti obyvateľov českého Sliezska zohrávali významnú úlohu spomienky na udalosti a osobnosti spojené určitým spôsobom so skúmaným regiónom. Boli to nielen významné osobnosti kultúry (Ľudmila Rysová – literátka, Josef Smolka – rozprávač ľudových povestí z Hlučínska, Joy Adamsová – spisovateľka, ochrankyňa zvierat, rodáčka z Opavy, Jana Schlossarková, Eva Tvrdá, Anna Malchárková – spisovateľky z oblasti Hlučínska, Josef Kainar – básnik, Jaroslav Žila – básnik, Vojtěch Martínek – spisovateľ, Petr Hruška – básnik, spisovateľ z Ostravy, Vilém Závada – básnik z Hrabové, Iva Karasová, Třísková, Drahomír Mohylák – výtvarníci z Hlučínska, Lili Gödllová-Brandhuberová – maliarka z Mnichova pri Vrbne, Mirai – hudobná skupina, Jarek Nohavica, Tomáš Klus, Ewa Farna, Věra Špinarová, Marie Rottrová, Hana Zagorová – hudobníci, speváci), ale aj športu (Jakub Holuša – atlét, Radek Faksa, Radek Bonk – hokejisti, Zdeněk Pospěch, Ivan Baroš, Libor Kozák – futbalisti, Ivan Lendl – tenista, Lubomír Petruš – cyklista, Jaroslav Sakala – skokan na lyžiach, Zdeněk Mlynář – cyklokros), osobnosti politického života z dávnej aj nedávnej minulosti (Piastovci, Přemyslovci, Mária Terézia, Hans Kudlich – poslanec ríšskeho snemu pochádzajúci z Úvalna, prezidenti T. G. Masaryk, Eduard Beneš, politik Josef Koždoň, Jiří Drahoš – kandidát na prezidenta v posledných prezidentských voľbách, aj negatívne hodnotení politici – Adolf Hitler, Miroslav Mamula – krajský tajomník KSČ v normalizačnom období, či Zbyněk Stanjura – súčasný politik ODS), osobnosti spojené s ekonomickým rozvojom regiónu (rod. Larischov, Miroslav Boublík – riaditeľ Třineckých železiární, Josef Božek – vynálezca dvojalcového parného stroja, Leopold Bauer, Josef Pleskot – architekti, Georg Johan Mendel – prírodovedec), historici (František Palacký, František Sláma – napísal Dejiny Tešínska, Jan Šeršník – zakladateľ Muzea Tešínska, Mečislav Borák – historik), lekári (Roman Pomahač – gynekológ, Bohdan Pomahač – plastický chirurg pochádzajúci z Ostravy), vojnoví hrdinovia (gen. Laudon, Miloš Sýkora, Heliodor Píka) ako aj osobnosti nereálne (Maryčka Magdonová). Vymenovanie významných osobností Sliezska bolo podstatne bohatšie ako v predchádzajúcom výskume, zrejme, aj vďaka realizácii väčšieho počtu skupinových diskusií ako medzi dospelými obyvateľmi, tak aj medzi mládežou do 18 rokov. Zaujímavé sú pritom priame výroky niektorých účastníkov výskumu.

Respondent z Opavska sa domnieval, že: „*Oproti Moravě a Čechám zde chyběly vůdčí osobnosti. Samozřejmě podle mě je to dáno německou minulostí, spousta věcí se jakoby přerušila. Samozřejmě je tady spousta historických osobností, které se tady narodily.*“ Ďalší respondent poukázal aj na fakt početnej migrácie miestnych osobností do Prahy: „*Když významná osobnost pochází ze Slezska, tak dneska je v Praze, a vrátíme se zase na začátek, nebude vytrubovat, že je ze Slezska [...]*“, ako aj na to, že v regióne žije celý rad významných anonymných osobností, ktoré obnovujú a podnecujú spoločenskú, kultúrnu, vlastivednú činnosť aj spolkový život, venujú sa ochotníckym spolkom, hudbe, folklóru a pod. (Hrušková, Hruška, Šrajerovala a kol., 2019, s. 51).

Na Hlučínsku bola historická pamäť obyvateľov poznamenaná udalosťami spojenými s pripojením oblasti k Nemecku, zmenou štátnej príslušnosti a občianstva, čo viedlo k prehĺbeniu už existujúcich vzájomných averzií medzi Hlučičanmi a obyvateľmi Československa (Plaček, 2000). Participácia na nemeckej vojrovej mašinérii je stále traumatickou okolnosťou hlučínskej

identity a je vnímaná a interpretovaná ako niečo, čomu sa nedalo vyhnúť: „Naši otcové i dedové museli bojovať za Nemecko, jinak by Němci postříleli jejich rodinu. To proto vždy byli proti nám takoví nepřátelští ostatní Češi, kterých se to netýkalo, a nechtěli to pochopit, co se to tu vlastně dělo [...]“. Mnohí z nich prešli na stranu bojujúcu proti hitlerovskému fašizmu a niekedy sa to stalo aj v rámci jednej rodiny, ako na to spomínali aj účastníci skupinových diskusií: „No a ti druzí, co utekli a byli na ruské frontě nebo přeběhli k Rusům, tak ti byli naopak protifašističtí bojovníci a měli zde po válce spoustu výhod a byli vychvalováni všemi. Ti, co byli ve Wehrmachtu, tak byli v nepříjemné situaci a někdy i nebezpečné – hrozil třeba odsun do ruského gulagu, válečný soud, v lepším případě museli odjet do Německa [...]“; „Máme tady případy, že proti sobě stáli příbuzní jedni na německé straně, druzí na ruské straně. Dokonce i ve stejném boji. Zjistili to vlastně až po válce. Některé rodiny se zcela znepřátelily“ (Hrušková, Hruška, Šrajerová a kol., 2019, s. 34).

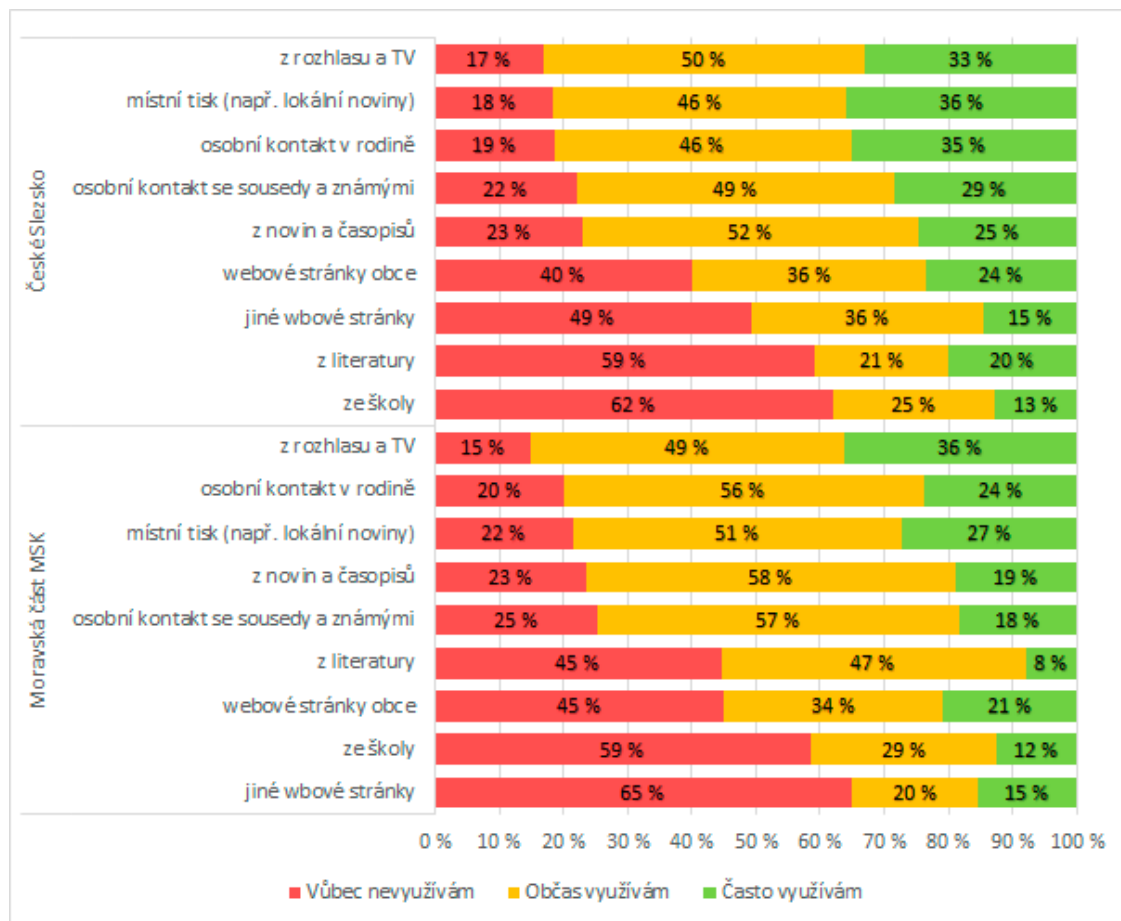
Kolektívna pamäť obyvateľov Sliezska bola determinovaná kultúrnymi aj spoločenskými podmienkami, v ktorých títo žili. Minulosť poskytovala argumenty a podnety pre skupinovú sebadefiníciu a bola preto dôležitá z hľadiska kolektívnej identity. Obraz minulosti sa neustále mení podľa udalostí, priorít a záujmov prítomnej spoločnosti. Záujem o minulosť stúpa jednak s vekom, jednak s postavením jedinca na spoločenskom stratifikačnom rebríčku (Šubrt a Vinopal, 2013, s. 22–28). Vedomie kontinuity existencie na určitom mieste počas niekoľkých generácií zosilňuje putá k danému miestu, podobne väzba nejakej významnej osobnosti či udalosti k miestu môže dávať obyvateľom tohto miesta pocit hrdosti. Tiež napríklad diela významných osobností patria k duchovným hodnotám a zvláštnostiam každej krajiny a ich poznanie umožňuje pociťiť hlbšiu spolupatričnosť s týmto priestorom (Heřmanová a Chromý, 2009, s. 119). Preto sme aj pri našom výskume venovali pozornosť miere poznania miestnych regionálnych tvorcov kultúrnych diel a pamiatok (napr. autorov kníh, skladateľov, maliarov, vynálezcov, vedcov etc.). Na otázku o znalosti regionálnych tvorcov odpovedalo celkom 43,16 % respondentov a najväčšiu znalosť vykázali obyvatelia inej časti MSK a moravskej časti MSK.

Tabulka 6.25: Miera znalosti regionálnych tvorcov (v %)

Podoblast	Pohlaví		Veková kohorta			Vzdělání				Celkem
	Muž	Žena	18–34	35–64	65 a více	Základní	SŠ bez maturity	SŠ s maturitou	VŠ	
Jeseníky OLK	29,44	30,49	15,60	27,06	48,10	10,25	37,22	22,49	38,52	29,97
Jeseníky MSK	47,73	40,72	32,16	48,23	47,50	28,25	38,72	55,12	50,09	44,14
Opavsko bez Hlučínska	38,81	37,91	30,52	41,78	38,97	28,73	28,65	41,47	57,76	38,35
Hlučínsko	45,16	45,37	43,64	45,44	46,58	32,44	48,06	42,38	63,92	45,27
Ostravsko – slezská část	57,45	56,93	46,86	59,33	62,40	35,23	54,60	53,06	80,54	57,18
Těšínské Slezsko	41,74	46,31	39,54	45,18	46,27	40,03	37,04	43,64	65,55	44,09
České Slezsko	43,10	43,22	35,10	44,67	47,78	31,45	39,75	43,74	63,08	43,16
Ostravsko – moravská část	49,21	58,00	40,98	56,77	59,70	38,97	43,47	59,81	64,59	53,78
Jiná část MSK	60,28	66,56	44,82	67,88	72,59	50,82	68,13	63,20	53,32	63,49
Moravská část MSK	55,94	63,12	43,31	63,49	67,38	45,78	60,14	61,81	59,58	59,64

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologické šetření oblasti českého Slezska, 2019

Obrázek 6.7: Zdroje informácií o regióne, ktoré občania využívajú a nevyužívajú

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologického šetření oblasti českého Slezska, 2019

Naopak najmenšiu znalosť miestnych tvorcov kultúrnych a umeleckých diel či architektonických pamiatok dokladali výpovede respondentov z olomouckej časti Jesenicka.

Výsledky analýzy odpovedí respondentov v závislosti od ich veku a vzdelania ukázali, že najvyššiu mieru znalostí regionálnych tvorcov vykázali najstarší obyvatelia nad 65 rokov vysokoškolského vzdelania. Nad priemer ostatných vyčnievali vysokoškooláci zo sliezskej časti Ost-ravska, kde dobrú znalosť regionálnych tvorcov vykázalo až 80,5 % z nich.

Aj pri tomto hodnotení sme požiadali oslovených o uvedenie konkrétneho mena daných tvorcov. Boli to podobné mená, ako pri určovaní historických osobností v regióne. Najčastejšie uvádzaným regionálnym tvorcom bol básnik Petr Bezruč, za ním nasledoval hudobný skladateľ Leoš Janáček, potom spevák J. Nohavica a ďalším bol zakladateľ jesenických kúpeľov V. Prie-ssnitz. Zaujímavé a veľmi pestré je aj vymenovanie ďalších tvorcov: architekt L. Bauer, hudobníci a speváci E. Farna, V. Špinarová, I. Hurník, K. Kryl, historici F. Palacký, V. Blucha, mysliteľ J. A. Komenský, psychológ S. Freud, herečka T. Kronesová, grafik S. Böhm, maliar a ilustrátor Z. Burian (Hruška, Šrajero-ová, Hrušková a kol., 2019, s. 57).

Pri tomto okruhu otázok nás zaujímali aj informačné zdroje, z ktorých respondenti svoje znalosti čerpali. Ako sami priznali, zaujímali sa viac o súčasné dianie, než o kultúrne tradície a históriu regiónu, v ktorom žili. Informácie pritom získavali predovšetkým z rozhlasu a televízie

alebo z tlačenej médií, potom z osobných kontaktov v rodine, so susedmi a známymi. Menej využívanými informačnými zdrojmi bola literatúra a škola. Väčšina opýtaných v celej sledovanej oblasti považovala množstvo informácií o regióne za dostatočné, pripomienky mali len k obsahu, kde chýbalo viac miestnych správ, napr. správy o investíciách a plánovaní, či o histórii alebo konaných akciách (Hruška, Šrajeroá, Hrušková a kol. 2019, s. 56).

6.5.2 Ľudová kultúra v Sliezsku

Významnou zložkou kolektívnej pamäti a zdrojom regionálnej identity sú tiež tradície ľudovej kultúry so širokou škálou materiálnych, duchovných a umeleckých prejavov. Ľudová kultúra Sliezska netvorila homogénny celok, ale bola výrazne regionálne diferencovaná a premietali sa do nej ako vplyvy slovenské, tak aj nemecké. Bola teda veľmi bohatá, pestrá a rôznorodá (Šrajeroá, 2015, s. 127).

Naším zámerom bolo zistiť, aká je znalosť miestnych ľudových tradícií, povestí, rozprávání, zvykov súvisiacich s regiónom u tamojších obyvateľov. Na otázku odpovedala len necelá tretina respondentov, najväčšiu znalosť pritom vykázali respondenti v jesenickej časti a na Tešínsku. Boli to opäť v prvom rade najstarší účastníci výskumu, najmä s vysokoškolským vzdelaním. Kým v oblasti Tešínska nebola historická pamäť miestnych obyvateľov prerušená, na Jesenicku bola situácia oveľa zložitejšia, pretože toto územie bolo po odsune Nemcov z väčšej časti osídlené obyvateľmi z rôznych častí českých krajín aj zo zahraničia, ktorí si doniesli svoje zvyky, tradície, povesti. Pôvodná ľudová slovesnosť bola často zabudnutá a zmenená. Pozitív-

Tabulka 6.26: Podiel obyvateľov, ktorí poznajú miestne povesti, rozprávania, zvyky, príp. ďalšie miestne historické skutočnosti (v %)

Podoblast	Celkem	Pohlaví		Věková kohorta			Vzdělání			
		Muž	Žena	18–34	35–64	65+	ZŠ	SŠ (bez maturity)	SŠ (s maturitou)	VŠ
Jeseníky MSK	42,9	41,4	44,2	36,7	37,7	58,6	48,7	35,4	44,2	61,9
Tešínské Sliezsko	37,0	33,9	40,0	34,9	41,6	29,7	31,5	32,6	34,9	57,7
Jeseníky OLK	29,3	31,3	27,5	15,9	26,5	46,7	12,3	28,2	30,5	48,2
Opavsko bez Hlučínska	21,9	21,6	22,2	15,5	23,8	24,2	15,1	17,6	20,5	39,8
Ostravsko – sliezská část	21,0	20,0	21,9	8,3	24,5	25,7	13,6	16,7	18,5	37,0
Hlučínsko	12,1	14,3	9,9	8,3	9,8	21,0	10,3	11,5	9,3	21,6
České Sliezsko	28,4	29,7	22,5	29,4	34,6	24,7	25,5	28,6	44,4	29,0
Jiná část MSK	41,4	37,7	45,0	35,9	41,0	47,5	35,4	42,9	35,9	62,8
Ostravsko – moravská část	19,4	17,3	21,3	12,6	18,2	28,2	14,7	17,9	19,7	23,6
Moravská část MSK	29,7	35,5	26,8	32,0	39,7	26,6	34,8	29,3	41,0	32,7

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologické šetření oblasti českého Sliezska, 2019

Tabulka 6.27: Konkrétné miestne povesti, rozprávania, zvyky, príp. ďalšie miestne historické skutočnosti spojené s podoblastami (v %)

Povesti, vyprávění, zvyky, historické skutočnosti	Jeseníky OLK	Jeseníky MSK	Opavsko bez Hlučínska	Hlučínsko	Ostravsko – slezská část	Těšínské Slezsko	České Slezsko	Ostravsko – moravská část	Jiná část MSK	Moravská část MSK
O Ondrášovi a Jurášovi	0,00	0,00	0,00	0,00	6,73	15,56	6,21	1,39	26,43	20,45
Skřítci	0,00	11,75	3,05	0,00	9,46	0,69	4,26	1,39	0,00	0,33
Poklad	0,00	13,55	0,85	0,00	1,29	6,86	5,82	1,39	1,78	1,69
Čarodějnice	35,80	6,25	3,43	2,09	1,77	1,00	7,47	0,00	0,00	0,00
Čerti	5,84	0,00	0,00	0,00	0,00	1,06	1,19	6,01	12,13	10,67
Loupežníci	3,75	8,22	0,00	0,00	0,00	0,37	2,56	0,00	1,71	1,30
Vznik města a jeho historie	0,00	1,54	28,25	15,54	2,85	9,82	8,37	4,65	2,40	2,93
Zakletý vrch/les/dům	0,00	7,00	0,00	0,00	0,00	1,21	2,05	0,00	0,00	0,00
Historické události	0,00	7,46	14,65	22,86	0,00	3,75	6,08	7,44	14,66	12,93
Štramberské uši	0,00	0,00	1,02	0,00	1,04	1,26	0,67	0,00	11,02	8,41
Události k uctění památky	0,00	0,00	0,00	0,00	1,77	0,74	0,44	0,00	0,00	0,00
Kulturní akce	0,00	0,00	4,88	0,00	5,60	8,96	4,33	1,39	2,88	2,52
Hornické pamětihodnosti/pověsti	0,00	2,40	5,07	0,00	14,92	3,93	4,02	42,85	0,00	10,25
Další místní pověsti	50,25	21,47	27,09	52,50	25,28	28,76	30,83	15,54	22,87	21,11
Jiné	10,29	23,67	19,49	7,01	28,55	21,60	20,13	25,38	17,80	19,61

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologické šetření oblasti českého Slezska, 2019

ny na druhej strane bol rastúci záujem súčasných aj mladých, obyvateľov tejto oblasti o históriu územia a snaha o oživenie pôvodnej kolektívnej pamäti.

Obyvatelia Sliezska pertraktovali najčastejšie povesti a zvyky vzťahujúce sa k historickým a nadprirodzeným postavám, ku konkrétnym miestam a v nich sa odohrávajúcich udalostiach: napríklad povesti o Ondrášovi a Jurášovi, o vzniku miest, o čertoch, lúpežníkoch, škriatkoch, čarodejniciach, pokladoch, zakliatom vrchu (dome alebo lese), o miestnych pamätihodnostiach, rôzne banické povesti, alebo iné historické udalosti.

Jednotlivé povesti a rozprávania, či zvyky zachytené v kolektívnej pamäti miestnych obyvateľov konkretizovali účastníci skupinových diskusií, na Tešínsku sa napr. tradovala povest o zbojníkovi Ondrášovi: „Takovým jednotlívým prvkom všetkých povestí je bájný zbojník Ondrášek z Janovic, ktorý sa objavuje jak tady v našich krajinách, tak i v polské části Těšínského Slezska, tak i kousek za hranicemi. On loupil dle vyprávění prakticky v celém tomto regionu. A všude

jsou nějaké jiné místní pověsti, kde vlastně ukryl ty poklady. Jeden poklad má být někde v Mostech, jeden kdesi na hoře Goduli a bůh ví, kde všude.“ Z dalších pověstí to bola povest' o medveďovi a rytierovi Belkovi, povest' o Hrádku. Mladí respondenti uvádzali povest' o troch bratoch a založení mesta Tešina: „Sešli se tři bratři, Lešek, Cieszek a Měšek (pozn. dle legendy na stránkách města to bylo Bolek, Lešek a Cieszek). Sešli se u studny, a tak se z toho těšili, až založili město Těšín.“ O hore Čantoryji: „[...] která se dá srovnávat s Blaníkem, že pokud bude Slezanům nejhůř, tak v Čantoryji sídlí nějaké vojsko, které má té slezské oblasti pomoci [...]“, alebo o tešínskom kvietku: „Stalo se to za třicetileté války na Těšínském Slezsku. Je to o mladém Švédovi, který byl vážně zraněn. Přes pomoc lidí, kteří ho vzali k sobě domů, zde zemřel a na jeho hrobě vyrostl kvítek. On když šel do té války, tak si vzal z domova ze Švédska hlínu a chtěl, že kdyby padnul tady na tom území, tak ať ho pohřbí pod tou svou rodnou hroudou. Na tom jeho hrobě vyrostl ten kvítek Těšíňanka“ (Hrušková, Hruška, ŠrajeroVá a kol., 2019, s. 16–18).

Obyvatelia Hlučínska pripomínali, napr. povest' o dube patriacom kňaznej Mechtilde Lichnovskej z Chuchelnej: „Podle jedné verze pověsti kněžna ráda pod dubem sedávala, podle jiné se našla dokonce v dutině stromu malá opuštěná holčička. Druhá verze pověsti o dubu je, že na zámku žila knížecí rodina a jejich holčička se jim ztratila v lese. U toho dubu ji přepadla bouřka a ona se v tom dubu schovala. A tam ji potom našli lesníci. Dovedli ji zpátky k otci a on na památku tam vystavěl kapličku.“

Známou bola tiež povest' o Klekánici, ktorá chodila po zotmení: „Po sedmé hodině večerní, říkala mi mamka, chodila klekánica, a jak nebylo děcko doma, tak ho sebrala do pytlá. To fungovalo, bál jsem se“ (Hrušková, Hruška, ŠrajeroVá a kol., 2019, s. 36). S touto povest'ou sa stretali respondenti aj v ostatných častiach skúmaného regiónu.

Tabulka 6.28: Zdroj znalosti o povestiach, rozprávaniach, zvykoch, príp. ďalších miestnych historických skutočnostiach spojených s podoblastami (v %)

Zdroj vyprávění	Jeseníky OLK	Jeseníky MSK	Opavsko bez Hlučínska	Hlučínsko	Ostravsko – slezská část	Těšínské Slezsko	České Slezsko	Ostravsko – moravská část	Jiná část MSK	Moravská část MSK
Rodina	14,46	66,21	28,10	60,54	45,31	32,07	40,20	38,01	42,55	41,53
Literatura	50,54	7,06	14,17	13,69	6,22	21,36	19,54	11,65	8,41	9,14
Škola	17,92	8,73	8,98	8,08	33,46	9,80	12,47	28,51	11,84	15,59
Nevím	4,07	1,90	23,09	4,04	3,33	14,63	9,41	2,22	12,89	10,50
Známí/sousedé	2,42	1,92	1,59	12,66	4,84	4,91	3,90	7,33	6,82	6,93
Muzeum, zámek, informační tabule	5,01	0,98	0,93	0,00	3,56	6,23	3,55	3,38	0,50	1,15
Vyprávění/doslech (nespecifikováno)	0,00	3,43	4,42	0,00	4,59	3,22	2,86	1,69	7,63	6,29
Tisk/Internet	0,00	0,44	3,18	0,00	0,00	6,41	2,73	9,60	0,00	2,16
Z dětství	0,00	5,23	0,00	0,00	0,00	0,00	1,27	0,00	8,53	6,61
Jiné	8,95	5,58	16,64	6,82	4,54	8,47	8,37	11,73	7,41	8,38

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologické šetření oblasti českého Slezska, 2019

Tabuľka 6.29: Účasť občanov, ktorí poznajú akcie pestujúce miestne tradície (v %)

Oblasť	Účasť na akciách	Celkom	Pohlaví		Veková kohorta			Vzdělání			
			Muž	Žena	18–34	35–64	65+	ZŠ	SŠ (bez maturity)	SŠ (s maturitou)	VŠ
České Slezsko	Aktivní účast	21,5	18,8	23,1	20,2	19,4	24,8	21,1	18,7	17,5	31,9
	Pasivní účast	36,9	40,5	34,7	33,6	40,5	34,5	31,6	33,2	43,1	35,5
	Neúčasť	41,6	40,8	42,2	46,3	40,1	39,9	47,4	47,5	39,4	32,5
Moravská část MSK	Aktivní účast	8,3	6,4	9,9	8,0	6,1	12,4	33,6	5,6	4,8	13,2
	Pasivní účast	38,5	43,1	34,7	34,3	43,4	32,2	27,1	36,8	44,7	36,7
	Neúčasť	52,9	50,5	54,8	56,0	50,4	55,5	39,3	57,1	50,5	50,1

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologické šetření oblasti českého Slezska, 2019

Obyvatelia na Opavsku pripomínali, že mnohé povesti boli prevzaté z nemeckého prostredia: o civilných bielych koňoch, o lúpežných rytieroch na Cvilíne. Mladí respondenti napríklad uviedli ako vznikla rieka Opava: „*To bylo někde v jesenických skalách, daleko nahore v horách. Nějaký skřet tam zavřel do skály dívku. Dívka jak plakala, tak vznikl ten pramen řeky Opavy. Protože má dívka zlaté vlasy, někdy může být u Opavy zlato.*“ (Hrušková, Hruška, Šrajerová a kol., 2019, s. 50).

Na Jesenicku to boli povesti o hore Praděd, o hrade Koberštajne, alebo o čiernej Opave: „*Vlastně se jmenuje Černá Opava proto, že zase z nešťastné lásky zamilovaná žena, která měla černé vlasy, vrhla se ze skály do dneska Černé Opavy a od té doby Opava zčernala. Kousek dál je hrad, zbytky hradu Koberštejnu.*“ (Hrušková, Hruška, Šrajerová a kol., 2019, s. 83).

Na Ostravsku si respondenti vybavili povesti o vzniku Ostravy, či ostravského znaku, o permoníkoch, o pokladoch na Kotouči, alebo o Radegastovi (Hrušková, Hruška, Šrajerová a kol., 2019, s. 67).

Zo zvykov uvádzali účastníci výskumu zvyky pretrvávajúce do dnešných dní: zvyky viačňé (čerešňové kvety na Barborku do vázy, liatie olova) či veľkonočné (chodili s rehtačkami, šmigrust), konali sa púte; špeciálne sliezske povesti alebo zvyky nepoznali (Hrušková, Hruška, Šrajerová a kol., 2019, s. 65–66).

Zároveň so znalosťou ľudovej slovesnosti sme tiež zisťovali odkiaľ obyvatelia informácie o povestiach, zvykoch, rozprávaniach získavali. Položili sme im preto otvorenú otázku: Pokiaľ znáte miestni vyprávění, můžete uvést, odkud? Odpovedali na ňu iba tí opýtaní, ktorí sa vyjadrili kladne k znalosti povestí, teda necelá tretina respondentov. Hlavným zdrojom informácií bola v prevažnej miere rodina. Informácie opýtaní čerpali od rodičov, prarodičov či iných príbuzných. Na ďalšom mieste bola literatúra a potom nasledovala škola, menej často informácie získavali od známych, od susedov, z počutia alebo z internetu. Ľudová slovesnosť sa odovzdávala ďalším generáciám predovšetkým ústnym podaním medzi príbuznými a úloha ostatných zdrojov bola len okrajová.

Významnú úlohu pri rozvoji miestnej kultúry zohrávali aj v regióne Sliezska rôzne spolky, záujmové umelecké, folklórne združenia a inštitúcie. Obyvatelia oblasti poznali niektoré z nich, najviac na Tešínsku (folklórne súbory Slezan a Slezánek, symfonický dychový orchester Májovák z Karvinej, detský spevácky zbor Permoník, ďalšie banícke spolky, spolky v jednotlivých obciach, napr. Babinec v Těrlicku) a Opavsku (Opavská kulturní organizace, festival Bezr-

učova Opava, Majáles Slezskej univerzity), menej na Hlučínsku (Vřesinská šlápota, Hlučínský festival) a Jesenicku (hudobná skupina Žebříňák, skupina Severští páni, zameraná na stredovek, Vidláci v Lichnove, záujmové kluby poľovníkov, včelárov, hasičov a pod.) a najmenej v sliezskej časti Ostravska (Spevácke združenie moravských učiteľov, Zbor vysokej školy banskej) a v priľahlej časti MSK (folková kapela MAROD, aktivity miestnej knižnice), (Hrušková, Hruška, Šrajjerová a kol., 2019, s. 26–27, s. 41–42, s. 61, s. 78–79, s. 93–95). Význam spolkovéj činnosti v dnešnej dobe zhodnotil respondent z Jesenicka takto: „Já myslím, že je dobře, když se podporuje spolková činnost. Protože kdysi v historii, kdy nebyla televize, rádio a mobily už vůbec ne, tak ti lidé žili ve spolcích. Když člověk sleduje ty historické vazby, tak skutečně cítí obdiv. A jsem rád, že některá města a obce ty spolky udržují dodnes.“ (Hrušková, Hruška, Šrajjerová a kol., 2019, s. 93).

Na činnosti jednotlivých záujmových združení, ktoré pestovali miestne tradície sa v celej oblasti českého Sliezska najviac aktívne podieľali obyvatelia najstaršej vekovej skupiny, vysokoškolského vzdelania. Pasívnymi návštevníkmi akcií rozvíjajúcich miestne ľudové tradície boli obyvatelia v produktívnom veku, stredoškolského vzdelania. Pri porovnaní s moravskou časťou MSK, vidíme oveľa väčší nezujem obyvateľov, keď viac ako polovica z nich nemala o akcie takéhoto charakteru záujem a nezúčastňovala sa ich. Tento postoj plne korešponduje so životným štýlom dnešných obyvateľov, kedy ich voľnočasové aktivity sú orientované skôr na šport, súčasnú kultúru a predovšetkým na nové technológie (internet a sociálne siete).

6.5.3 Miesta pamäti českého Sliezska

V každej pamäti je minulosť udržiavaná v podobe, ktorú daná spoločnosť v konkrétnej dobe a v konkrétnom rámci zachytila. Kolektívna pamäť ako konštrukt sociálnych, politických,

Tabulka 6.30: Podiel obyvateľov, ktorí identifikovali vo svojom okolí významné pamätné miesto (v %)

Podoblast	Celkem	Pohlaví		Věková kohorta			Vzdělání			
		Muž	Žena	18–34	35–64	65+	ZŠ	SŠ (bez maturity)	SŠ (s maturitou)	VŠ
Jeseníky MSK	75,9	75,0	76,8	67,4	74,1	87,6	78,0	74,8	77,1	71,1
Jeseníky OLK	68,8	63,4	74,1	56,5	67,6	81,9	42,6	73,6	63,3	89,3
Hlučínsko	63,7	65,6	62,0	52,9	68,0	65,3	36,3	70,3	74,3	69,2
Opavsko bez Hlučínska	57,2	57,2	57,3	48,9	58,0	63,5	46,7	59,8	51,3	76,6
Těšínské Slezsko	51,5	50,2	52,7	50,1	53,0	49,9	39,6	50,0	52,6	62,5
Ostravsko – slezská část	46,5	47,4	45,6	47,1	43,8	51,3	44,9	36,3	49,9	57,3
České Slezsko	59,0	60,6	53,7	60,0	65,2	48,4	61,3	59,7	68,2	59,8
Jiná část MSK	65,9	64,2	67,5	61,8	65,8	69,9	60,1	69,8	63,4	62,8
Ostravsko – moravská část	36,2	34,5	37,8	30,3	36,3	41,6	47,1	33,4	35,1	38,8
Moravská část MSK	52,5	55,6	49,5	54,1	58,5	54,6	58,0	51,8	49,4	54,1

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologické šetření oblasti českého Slezska, 2019

nacionálnych, náboženských a iných skupín je komunikovaná a manifestuje sa v miestach pamäti.

Podľa Halbwachsa neexistuje kolektívna pamäť, ktorá by nebola ukotvená v priestorovom rámci. Skupina, ktorá je nositeľom pamäti smeruje k tomu, aby si vytvorila a zaistila miesta, ktoré jej slúžia na udržanie spomienok a sú symbolom jej identity.

Pojem miesto pamäti je najčastejšie definované podľa francúzskeho historika Pierra Nory ako pevný bod v kolektívnej pamäti, ktorý má symbolickú funkciu s presahom cez viac generácií, aj keď môže byť predmetom významovej premeny. Môže to byť geografické miesto, skutočné aj mýtické osobnosti, pamätníky, pojmy, umelecké a literárne diela.

Tieto miesta sú nielen symbolickým stvárnením minulosti, ale reflektujú aj hodnoty, ktoré sú súčasťou vytvárania kolektívnej identity a ukazujú tiež ako bola minulosť reprodukováaná, aktualizovaná, znovu prežívaná, prípadne využívaná v súčasnosti. Naším cieľom bolo zdokumentovať miesta pamäti, ktoré spoluvytvárali kolektívnu historickú pamäť obyvateľov českého Sliezska a zachovali si svoj význam až do dnešných dní. Aby sme mohli hovoriť o miestach pamäti, muselo ísť o také miesta, pamiatky či artefakty, ktoré vznikli z vôle k pamäti, teda boli vytvorené preto, aby boli reprodukováané. Hoci ich základnou úlohou bolo zastaviť čas a uchovať určitý stav vecí, nemohli by miesta pamäti byť živé, pokiaľ by neboli zároveň schopné sa meniť a svoje významy aktualizovať (Šubrt a Pfeiferová, 2010 s. 21).

Respondentom sme položili otvorenú otázku: Nachází se ve Vašem okolí nějaké významné pamětné místo (přírodní útvar, památník, socha) spojená s dějinami Sliezska?

Najväčší podiel obyvateľov, ktorí identifikovali vo svojom okolí nejaké pamätné miesto, bol na Jesenicku a na Hlučínsku. V celej oblasti českého Sliezska poznalo významné pamätné miesto 59 % respondentov. Na túto otázku bez problémov odpovedali aj účastníci skupinových diskusií v jednotlivých oblastiach.

Pomerne široký okruh miest pamäti, ktoré obyvatelia uvádzali vo svojich výpovediach, sme zhrnuli do niekoľkých celkov. Jednalo sa v prvom rade o architektonické pamiatky: zámky (Kravaře, Šilheřovice, Sliezske Rudoltice, Linhartovy, zrúcanina Šelenburk, Zátor), kostoly (Ludgeřovice – kostol sv. Mikuláše, Opava – kostol sv. Ducha, Tešín – kostol Ježišov, unikátna architektúra drevených kostolov v oblasti, kostol Panny Marie Pomocné v Zlatých Horách, Minoritský kláštor v Opave), divadlo (Opavské divadlo, Těšinske divadlo), kaplnky (Švédská kaple v Opave), radnice (v Opave, v Ostrave, v Těšine), hradby, rozhradne (Cvilín pri Krnove, v Albrechticích), námestia, stanice (Vítkovické nádraží), sídlisko (v Ostrave sídlisko Poruba, Stalingrad, v Hrabůvce), synagógy či krížové cesty. Potom to boli pomníky či pamätné dosky pripomínajúce životné osudy významných osobností spojených s regiónom (P. Bezruč, Maria Hilf, Hukvaldy), významných politikov, spisovateľov, vojenských činiteľov, významné udalosti (Ostrá hůrka – pamätník konania tábora sliezskeho ľudu v roku 1869, pamätník na hore Goduli k 150. výročiu vydania tolerančného patentu) ap. Nasledovali miesta funerálneho charakteru – hroby, cintoríny (židovský cintorín v Hlučine, mestský cintorín v Opave), pamiatky na nejakú vojnovú udalosť – bunkre, tvrdze, opevnenia, vojenské pamätníky (Hrabyně), pamiatky industriálneho charakteru: Landek, bane, ťažobné veže, štóly, haldy (v Ostrave halda Ema), architektúra továrni (Třinecké železiarne, v Krnove Rieger-Kloss varhany, oblasť Dolních Vítkovic), múzea (Sliezske muzeum v Opave) ako aj pamätné miesta prírodného charakteru: významná hora (Beskydy, Lysá hora, kopec Štandl pri Místku, Krmelínsky kopec, Velká Čantoryje), bludné balvany, Štěrkovna – prírodné kúpalisko pri Hlučine, lesná studnička Juliánka v Kozmicích, vrch Šibeníčák v Opave, Bělské lurdy, priehrada Sliezska Harta a iné bližšie nešpecifikované miesta.

Keďže respondenti mohli uviesť aj viac variant odpovedí, pracovali sme celkom s 2135 odpoveďami, ktoré sme zovšeobecnil tak, ako to dokumentuje predchádzajúca tabuľka. Obyvatelia sledovaného regiónu českého Sliezska dokázali určiť vo svojom okolí významné miesto pamäti, prírodný útvar, pamätník, sochu a pod. spojenú s dejinami Sliezska. Boli to najmä ľudia v produktívnom veku 35–64 rokov so stredoškolským vzdelaním s maturitou.

S otázkou kolektívnej pamäti veľmi úzko súvisela aj otázka vlastenectva a patriotizmu miestnych obyvateľov. Názory na pojem vlasti sa zhodovali s predchádzajúcimi výskumami, kde vlasť respondenti vnímali najčastejšie ako určité územie, miesto ku ktorému mali silné emocionálne väzby, ktoré hodnotili pozitívne.

Tabuľka 6.31: Pamätné miesto, ktoré identifikovali respondenti z jednotlivých oblastí (v %)

Pamätní místo	Jeseníky OLK	Jeseníky MSK	Opavsko bez Hlučínska	Hlučínsko	Ostravsko – slezská část	Těšínské Slezsko	České Slezsko	Ostravsko – moravská část	Jiná část MSK	Moravská část MSK
Zámek	3,91	31,68	24,60	23,08	17,60	7,53	18,11	14,47	18,17	17,18
Kostel/kaple/ synagoga/boží muka	22,57	22,73	11,13	20,41	6,00	19,81	18,24	8,13	12,54	11,37
Válečný památník	1,55	2,68	15,31	17,61	21,72	14,52	11,34	25,14	8,40	12,86
Místo spojené s osobností	6,30	1,42	10,94	3,66	7,08	8,62	6,16	13,87	23,19	20,70
Muzeum	0,00	0,58	4,24	7,06	20,59	3,12	4,66	11,14	2,56	4,85
Cvilín	0,00	25,98	0,00	0,00	0,00	0,00	5,76	0,00	0,00	0,00
Hora, kopec	17,51	6,53	0,40	0,71	0,82	1,94	4,68	0,00	1,92	1,40
Lázně	24,46	0,00	0,00	0,00	0,00	0,64	3,67	0,00	0,89	0,65
Landek	0,00	0,00	0,00	5,89	17,01	0,78	2,80	11,81	0,00	3,15
Místo spojené s P. Bezručem	0,00	0,00	6,72	2,53	0,58	4,02	2,37	4,24	2,32	2,83
Bunkry	0,00	2,03	2,78	14,80	0,92	0,48	3,17	1,09	0,00	0,29
Hrabyně	0,00	0,00	8,41	5,89	3,23	1,13	2,67	1,42	0,28	0,58
Důl/štolá/halda	1,04	0,00	4,98	0,61	10,63	0,79	2,26	5,52	0,00	1,47
Náměstí	0,00	2,08	7,45	3,53	0,82	0,48	2,25	1,76	0,57	0,88
Židovský hřbitov	0,00	7,76	0,00	0,00	0,00	2,98	2,45	0,00	0,28	0,20
Maria Hilf	15,44	0,00	0,57	0,00	0,00	0,00	2,30	0,00	0,00	0,00
Rozhledna	6,74	4,70	0,57	0,00	0,00	0,26	2,16	0,00	0,00	0,00
Radnice	0,00	7,44	0,00	1,27	0,82	0,00	1,92	2,59	0,00	0,69
Hradby	0,00	5,17	0,00	6,07	0,80	0,00	2,09	0,00	0,00	0,00
Hukvaldy	0,00	0,00	0,00	0,00	4,21	1,16	0,72	1,84	4,87	4,06
Bludné kameny	0,00	1,92	0,74	1,03	10,45	0,00	1,77	0,00	0,00	0,00
Jiné	25,12	39,27	30,46	17,29	16,87	42,72	31,33	27,71	43,74	39,46

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologické šetření oblastí českého Slezska, 2019

Tabulka 6.32: Význam slova vlast' podľa podoblastí (v %)

Význam slova vlast'	Jeseníky OLK	Jeseníky MSK	Opavsko bez Hlučínska	Hlučínsko	Ostravsko – slezská část	Těšínské Slezsko	České Slezsko	Ostravsko – moravská část	Jiná část MSK	Moravská část MSK
Domov	64,85	40,63	59,34	48,81	54,22	28,54	46,89	56,54	37,57	44,96
Rodná země	19,30	20,47	15,45	23,32	15,17	13,21	17,30	16,88	27,49	23,35
Země, kde žiju	16,90	13,19	10,53	7,01	10,97	12,57	12,01	9,08	12,00	10,87
Česká republika / Česko / česká zem	1,80	10,38	3,93	12,72	5,07	7,30	6,93	3,88	5,82	5,06
Vlastenectví / hrdost / národ	2,03	1,12	8,10	1,98	4,57	10,28	5,27	4,66	3,90	4,19
Rodina	1,10	6,60	3,53	7,51	7,88	4,40	5,09	3,97	3,94	3,95
Tradice, kultura, zvyky	0,00	1,14	2,14	0,46	0,00	2,60	1,25	3,74	1,62	2,45
Dějiny	0,00	0,00	0,89	0,39	0,00	3,82	1,16	1,38	0,54	0,87
Bezpečí	0,00	0,43	0,77	0,00	1,98	1,82	0,94	0,00	0,67	0,41
Jazyk	0,00	0,43	0,64	0,29	0,81	2,31	0,92	1,51	1,21	1,33
Nic	0,00	0,19	1,05	0,00	1,10	1,67	0,78	0,32	0,69	0,55
Domovina	0,00	1,87	0,00	0,53	1,33	0,67	0,76	0,43	7,21	4,56
Sport	0,31	0,00	0,45	0,29	0,00	1,68	0,58	0,00	0,21	0,13
Jiné	0,31	8,06	6,49	7,47	6,35	14,26	7,98	4,80	7,28	6,31

Zdroj: ACCENDO, SZM, Sociologické šetření oblasti českého Slezska, 2019

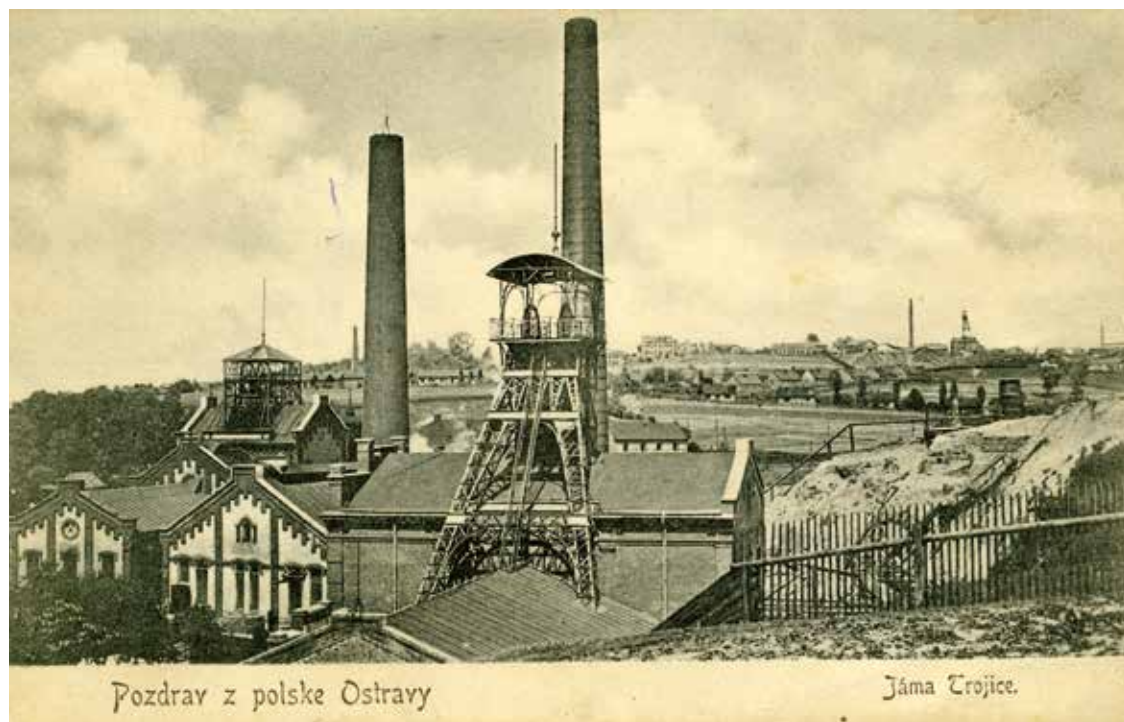
Pojem vlasti sme aj v popisovanom výskume identifikovali pomocou otvorenej otázky, na ktorú odpovedalo 88,5 % respondentov výberového súboru. Odpovede sme analyzovali a kategorizovali do súborov, z ktorých vyplynulo, že väčšina obyvateľov sledovanej oblasti bez rozdielu pohlavia, veku či vzdelania hodnotila vlast' kladne, ako miesto ktoré vyvolávalo príjemné pocity, kde si uvedomovali svoj pôvod, históriu, na ktoré boli hrdí a cítili sa tam bezpečne. Vlast' vnímali ako domov ako rodnú krajinu ako krajinu, kde žili. Menej časté bolo stotožnenie vlasti s Českom, s pojmom vlastenectva, národnej hrdosti, s tradíciami, dejinami alebo s jazykom. Pri porovnaní s predchádzajúcimi výskumami, kedy sa otázka reflexie vlasti tiež sledovala, vidíme takmer identickú zhodu, pozitívne emocionálne konotácie, najčastejšie stotožnenie vlasti s domovom, rodnou krajinou – Českou republikou.

6.6 Specifická místa paměti

6.6.1 Mizející těžní věže

Těžní věže tvořily typické panoráma ostravských městských obvodů Moravská Ostrava a Přívoz, Vítkovice, Slezská Ostrava, Michálkovice aj., obcí Paskov, Staříč a Sviadnov na Frýdecko-Místecku a karvinských průmyslových měst a obcí Karviná, Orlová, Stonava, Albrechtice, Chotěbuz, Horní a Dolní Suchá. Z kulturní krajiny regionu pozvolna mizí v důsledku útlumu

Obrázek 6.8: Polská Ostrava, jáma Trojice (poč. 20. století)

Zdroj: Muzeum Těšínska, f. Fotografie, sign. H 27895

moderní těžby černého uhlí. Za posledních 30 let skončila např. těžba v dolech Jan Šverma (1992), Heřmanice (1993), Odra (poslední důl na území Ostravy, 1994), Julius Fučík (1998), Barbora (2002), Dukla (2007), 9. květen (2016), Paskov (2017) a Lazy (2019), (Januszek, 2019).⁹¹ Ukončení důlní činnosti v ostravsko-karvinském revíru se vzhledem k ostatním průmyslovým regionům českých zemí vyznačovalo a nadále vyznačuje početnými specifiky, která vyplývají z historického vývoje revíru; tvořeného ostravskou částí s centrem v Moravské Ostravě a karvinskou částí s centrem v Karviné. Z pohledu historiků miníme načrtnout složitou cestu vedoucí k zachování kulturního dědictví dobývání černého uhlí v regionu, a to včetně významných mezníků, konceptů a klíčových aktérů.

Počátky muzealizace hornictví v regionu jsou starší než vlastní útlum důlní činnosti poslední třetiny 20. a počátku 21. století. Již v roce 1902 starosta Moravské Ostravy Gustav Fiedler⁹² představil veřejnosti záměr zřídit ve městě německé Průmyslové a živnostenské muzeum, které by pro budoucí generace zachytilo a zachovalo historické milníky z rozvoje hornictví v regionu (Šerka, 2001, s. 102). Po letech příprav byly stanovy muzea schváleny dne 1. února 1906. K zřízení muzea došlo s odstupem několika měsíců 4. června 1907. Místní německý list *Ostrauer Zeitung* u této příležitosti představil čtenářům sbírkotvorný program muzea, který byl na svou dobu koncipován moderně. Pro doložení vyslovené teze uvádíme vybrané pasáže z textu: „*Das Industrie- und Gewerbe Museum für das Ostrau-Karwiner-Revier in Mährisch Ostrau ist eine Vereinigung mit dem Zwecke, einerseits die geologischen Beschaffenheit des Kohlenrevieres und die in diesem Reviere bestehenden Industrien entwicklungsge-*

⁹¹ OKD prochází útlumem. In: *iUhlí.cz*. [online]. 28. 11. 2019. [cit. dne 24. 3. 2021]. Dostupné z: <https://iuhli.cz/okd-prochazi-utlumem/>; Důl Lazy dnes končí. In: *iUhlí.cz*. [online]. 28. 11. 2019. [cit. dne 24. 3. 2021]. Dostupné z: <https://iuhli.cz/dul-lazy-dnes-konci/>.

⁹² JUDr. Gustava Fiedlera pojil s průmyslovým charakterem města nejen výkon funkce starosty, nýbrž i skutečnost, že pocházel z rodiny Leopolda Fiedlera, významného báňského inženýra a horního rady Severní dráhy císaře Ferdinanda v Moravské Ostravě (Przybylová a Šerka, 1996, s. 21–22).

Obrázek 6.9: Lazy, koksovna (1911)

Zdroj: Muzeum Těšínska, f. Fotografie, sign. H 19941/3

*schichtlich darzustellen, andererseits durch Pflege von Kunst und Kunstgewerbe zur Förderung der Kultur der Bevölkerung dieses Revieres beizutragen.*⁹³ Muzeum se mělo členit na tři oddělení: geologické, průmyslové a uměnovědné. V konceptu sbírkotvorné činnosti byla též zastoupena etnografická témata, jako např. životní úroveň a bydlení dělnictva, zvyky, oděv a řemeslná výroba autochtonního obyvatelstva města na prahu procesu industrializace. Prvotní idea sbírkotvorné činnosti muzea byla vzápětí opuštěna. Místo moderního průmyslového muzea vznikla tradiční sbírka umění, která byla v meziválečných letech z politických důvodů začleněna k městskému muzeu (Barcuch a Barcuchová, 2003, s. 422–447). Další z kořenů regionální historie hornického muzejnictví spatřujeme ve sbírkotvorné činnosti slezskoostavského učitele Karla Jaromíra Bukovanského, který po desetiletí vytvářel soukromou etnografickou sbírku prezentující tradiční život v regionu, a to včetně počátků hornické činnosti v slezské části ostravsko-karvinského revíru. Na sklonku profesní kariéry prodal sbírku čítající cca 3 500 předmětů polskoostavské radnici, v jejichž prostorech bylo v roce 1904 otevřeno Muzeum K. J. Bukovanského.⁹⁴ Dějiny hornictví byly široké veřejnosti prezentovány v rámci rozsáhlé vlastivědné expozice. Za první světové války byla cenná kolekce učitele Bukovanského rozkradena (Pokludová, 2005, nestr.). Poslední z meziválečných muzeí zaměřených na hornictví bylo zřízeno z iniciativy vrchního horního rady Ferdinanda Zachy v roce 1905 při revírním báňském úřadu. Sbírkou primárně sloužila k edukaci budoucích techniků. Plánovalo se její zpřístupnění veřejnosti v prostorách nově vystavěné budovy báňského úřadu, avšak pro vypuknutí první světové

⁹³ Einrichtung eines Industrie- und Gewerbe-Museum für das Ostrau-Karwiner Revier. Ostrauer Zeitung, N. 126, 5. června 1907, s. 2.

⁹⁴ Bukovanský napsal nejstarší české zpracování historie dobývání černého uhlí v slezské části revíru, kterou nejprve publikoval v roce 1878 v práci *Polská Ostrava a okolí*. V přepracovaném a doplněném vydání v roce 1901 pod názvem *Dějiny Polské Ostravy* pojednává o dějinách hornictví rozsáhlá kapitola *Hornictví Polsko-Ostavské*, jejíž úvod tvoří výklad pověsti o nález uhlí kovářem Keltičkou na Burni, na kterou pak navazují údaje k jednotlivým dolům.

války nebyla stavba realizována. V roce 1923 byla sbírka představena veřejnosti na Průmyslové a živnostenské výstavě v Ostravě. Po skončení výstavy se kuratoriu hornického muzea revírního báňského úřadu nepodařilo expozici instalovat v žádných výstavních prostorech; v roce 1926 byla sbírka revírního báňského úřadu předána Domu umění v Ostravě.⁹⁵ V karvinské části revíru byla expozice hornictví představena veřejnosti na Národopisné výstavě v Orlové v roce 1894. Těžářstva rozsáhleji představila téma dobývání uhlí na Těšínsku v rámci Průmyslové, živnostenské, kulturní a hospodářské výstavy Těšínska a Ostravska v Orlové v roce 1926.

Navzdory faktu, že poválečná komunistická propaganda vyzdvihovala na piedestal práci horníků a hutníků, založení průmyslového muzea prezentujícího historii ostravsko-karvinského revíru nebylo realizováno. Podle našeho názoru stála v pozadí otázka interpretace počátků dolování černého uhlí v regionu a založení Vítkovických železáren. Autoři námětu, libreta a scénáře expozice by se museli vyrovnat s procesy formování občanské společnosti a liberálního kapitalismu, s pracovními migracemi, multietnickou a multikonfesní skladbou obyvatelstva, klíčovou úlohou vídeňského kapitálu, v revíru realizovanými koncepty welfare capitalism a dalšími tématy, kdyby historie a paměť revíru měla být prezentována komplexně. Poválečné muzejnictví se nechtělo s tímto úkolem vyrovnat a v duchu ideologie doby se omezilo na konstruování pokřiveného obrazu minulosti regionu v Muzeu revolučních bojů a osvobození s důrazem kladeným na regionální dějiny komunistické strany a prezentaci osvobození revíru Rudou armádou v rámci Ostravské operace (10. března – 5. května 1945).

Na sklonku 60. let 20. století se začaly postupně uzavírat technologicky zastaralé a nerentabilní doly v revíru. Odborníci ze Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů si byli vědomi jejich významu v historickém vývoji regionu a formulovali památkovou hodnotu vybraných objektů a technického zařízení (Kučová a Matěj, 2007, s. 7–8). V čase normalizace společnosti však nebyly jejich návrhy na památkovou ochranu vybraných objektů akceptovány. Nejstarší z těžních věží Dolu Šalamoun, nacházející se téměř v historickém centru Moravské Ostravy, byly strženy. Prostor důlních závodů a koksoven byl sanován. Symboly počátků průmyslového rozmachu města tedy zůstaly pro budoucí generace zachovány pouze ve vizuálních pramenech a v dokumentaci stavebního a technického fondu. Další klíčová iniciativa vedoucí k zachování kulturního dědictví hornické činnosti v regionu vzešla z řad báňských inženýrů. Vyústila v ustanovení Hornického muzea OKD v Ostravě dne 15. srpna 1987. Dne 2. září 1988 byla uzavřena smlouva o spolupráci mezi Národním výborem města Ostravy a generálním ředitelstvím Ostravsko-karvinských dolů. Provizorní depozitář byl vytvořen před buldozery zachráněnou elektrocentrálou koksovny Karolina (památkově chráněno od 26. listopadu 1991 – dnes využíváno pro konání kulturních akcí), (NPÚ, 2015a). Pro objekt muzea byl vybrán Důl Anselm v Petřkovicích (NPÚ, 2015b). Jednalo se o první hlubinný důl v ostravsko-karvinském revíru založený v roce 1835, na kterém se v době zřízení muzea ještě těžilo uhlí. Na počátku útlumu těžby v revíru, tj. v letech 1991–1992, byla existence muzea na Dole Anselm ohrožena. Z ryze ekonomických důvodů nebylo realizováno zachování prvního důlního patra jakožto součást expozice.⁹⁶ Hornické muzeum bylo otevřeno veřejnosti v roce 1993, a to symbolicky na den sv. Barbory. Dnes je pod názvem Landek Park součástí projektu Dolní oblast Vítkovice.⁹⁷ V exteriéru jsou prezentovány důlní stroje. Cenná je expozice záchranářské techniky. Muzeum prezentuje vybraná témata z historie hornictví v regionu. Není však muzeem přírodní, hospodářské, sociální a kulturní historie revíru.

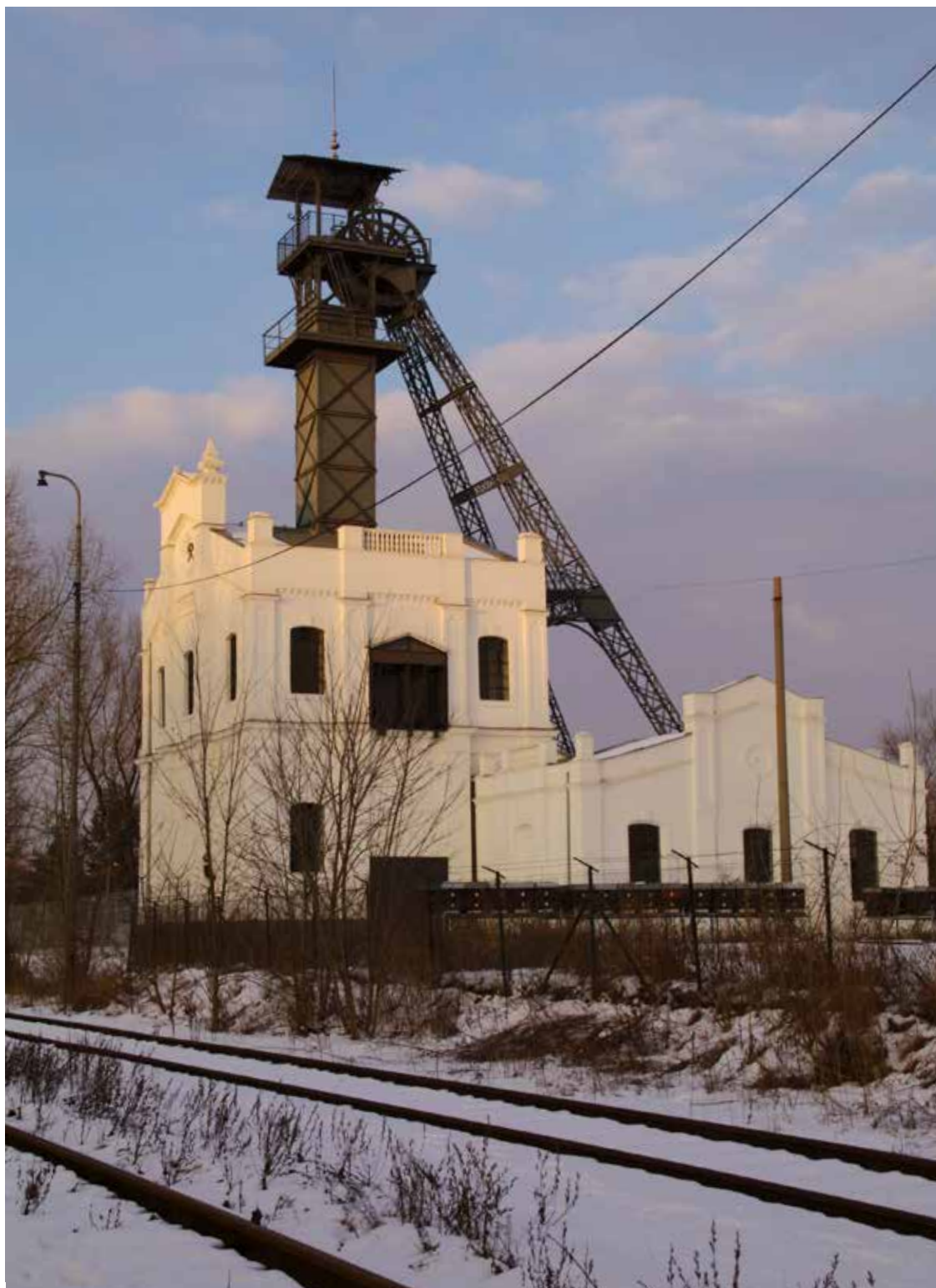
Teprve v éře razantní a masové fáze útlumu hornictví v revíru (1991–1992) se plně rozvinula spolupráce báňských techniků, kteří po zachování technických památek opakovaně volali na stránkách profesního tisku s pracovníky Státního památkového ústavu v Ostravě. „*Zůstali jsme posledním velkým uhelným revírem v Evropě, který se nedokázal postarat o zachování technic-*

⁹⁵ Báňský úřad neznámý. *Ostravsko-karvinský horník*. 22. ledna 1993.

⁹⁶ Hornické muzeum není v útlumu. *Ostravsko-karvinský horník*. 28. února 1992.

⁹⁷ *Landek Park*. [online]. [cit. dne 24. 3. 2021]. Dostupné z: <http://www.landekpark.cz/>.

Obrázek 6.10: Důl Alexander (2018)

Zdroj: Soukromý archiv A. Pokludové

Obrázek 6.11: Důl Staříč – Sviadnov (2017)

Zdroj: Soukromý archiv A. Pokludové

Obrázek 6.12: Karviná (2017)

Zdroj: Soukromý archiv A. Pokludové

kých památek své dlouholeté činnosti.“⁹⁸ Na ministerstvo kultury byl podán návrh na vyhlášení vybraných unikátních technických zařízení kulturními památkami (soubor těžních věží a strojoven).⁹⁹ Na památkovém ústavu byla vypracována studie Útlumový program v hornictví z hlediska zájmu ochrany kulturního dědictví.¹⁰⁰ Navzdory snahám o záchranu byly některé z unikátních těžních věží strženy (těžní věže Dolu Petr Bezruč a Dolu Heřmanice). Z další z důlních lokalit se v průběhu několika málo let po skončení důlní činnosti staly typické brownfieldy se všemi negativy, které tyto postindustriální prostory doprovázejí – ekologická zátěž, vyloučené lokality, nárůst kriminality v jejich blízkosti, depopulace. Část vytypovaných objektů (těžní věže, strojov-

⁹⁸ Dnes NPÚ, územní odborné pracoviště Ostrava.

⁹⁹ Těžní věže zůstanou. *Ostravsko-karvinský horník*. 30. prosinec 1992.

¹⁰⁰ Neztratí Ostrava svou hornickou tvář? *Ostravsko-karvinský horník*. 23. duben 1992.

ny, elektrocentrály apod.) se podařilo zapsat na seznam kulturních památek ČR a po letech re-konverzovat. Ne všechny jsou však po finančně nákladných konverzích přístupné veřejnosti – konkrétně např. těžní věže a přilehlé budovy Dolu Terezie (Slezská Ostrava)¹⁰¹, Dolu Jindřich (Moravská Ostrava) a Dolu Alexander (Ostrava-Kunčičky).

Přes prvotní odpor samosprávy obce Michálkovice se podařilo na Dole Michal zřídit Průmyslové muzeum s expozicí Posledního pracovního dne horníka. V roce 2011 byl autenticky dochovaný důl zanesen na seznam významných památek průmyslového dědictví European Route Industrial Heritage.¹⁰² Část revitalizace objektu byla uskutečněna z prostředků Norských fondů. Dnes je Důl Michal nejen jedním z míst paměti důlní činnosti v revíru, nýbrž i místem pořádání početných kulturních akcí, jako např. výstavy a koncerty (Klát a Matěj, 2007).

Z pohledu památkové péče byly vybrané unikátní technické památky¹⁰³ zahrnuty do souboru monumentů pro nominaci na zápis do seznamu světového kulturního dědictví UNESCO;¹⁰⁴ v seznamu UNESCO ale není soubor industriálního dědictví v Ostravě zapsán.¹⁰⁵ Kromě důlních děl byla nominována koksovna a vysoké pece Vítkovických železáren, které s Dolem Hlubina představují výjimečný výrobní komplex, tj. zachovalý technologický tok těžby uhlí, výroby koksu a železa. Ze zahraničních odborníků vyzdvihl unikátnost ostravských průmyslových památek zakladatel seznamu industriálního dědictví ERIH Dr. Wolfgang Ebert, který Vítkovice pokládá „za jeden z nejdokonaleji zachovaných průmyslových areálů na světě“ (Všelichová, 2011). V roce 2008 předal komplexu Vítkovických železáren známku Evropské kulturní dědictví tehdejší ministr kultury Václav Jehlička, který u dané příležitosti ocenil význam průmyslových památek v regionu: „V minulosti jsme chápali památky pouze jako hrady, zámky a historická města. Na rozdíl od Evropy jsme zanedbávali průmyslové dědictví. Proto jsme se rozhodli, aby k nejvýznamnějším evropským památkám patřily také staré Vítkovice.“¹⁰⁶ Generální ředitel společnosti Vítkovice Jan Světlík při udělení ceny tisku řekl: „Seznam UNESCO klade na majitele památky nároky, jaké zatím nemůžeme ani ve spolupráci s městem a krajem splnit. Evropské dědictví se soustředí především na okolnosti a osobnosti spjaté s historickými místy, na vize a celý genius loci.“ (Honus, 2008).

V následujících letech vlastník Vítkovických železáren realizoval rozsáhlý projekt revitalizace Dolní oblasti Vítkovic, který zcela odpovídá konceptu culture-led regeneration (Olt, 2016). Projekt Dolní oblasti Vítkovice je financován prostřednictvím nadace a grantů. Vytvořeno bylo nové kulturní centrum ve městě. Během několika málo let se oblast stala turisticky vyhledávaným cílem v regionu a místem pořádání kulturních akcí, jako např. hudebního festivalu Colours of Ostrava. Pro své specifické urbánní panorama jsou Dolní Vítkovice nazývány ostravské Hradčany. Uskutečněná revitalizace vyvolávala a stále vyvolává diskuze a pozornost v řadách odborné veřejnosti (Slach a Boruta, 2012, s. 99–112; Marková a Tichá, 2011, s. 207–212); obyvatelé města a turisté ji vesměs hodnotí pozitivně.

Ani jedna z výše uvedených kulturních institucí není průmyslovým muzeem revíru, tedy v regionu absentuje komplexní muzejní prezentace krajiny ovlivněné průmyslovou výrobou a minulostí lidí žijících v průmyslovém regionu v sociálních vazbách a proměnách času. Vybrané

¹⁰¹ Objekty Terezie a Alexander byly v roce 2020 nabídnuty společností Diamo k prodeji viz <https://ct24.ceskatelevize.cz/regiony/3120932-v-ostrave-jsou-na-prodej-tezni-veze-mohly-slouzit-jako-muzeum-nebo-rozhledna>; Ostravské těžní věže jsou na prodej. In: *iUhlí.cz*. [online]. [cit. dne 24. 3. 2021]. Dostupné z: <https://iuhli.cz/ostravske-tezni-veze-jsou-na-prodej/>; Máte zájem? Těžní věže v Ostravě jsou k máni. In: *Moravskoslezsky.denik.cz*. [online]. [cit. dne 24. 3. 2021]. Dostupné z: https://moravskoslezsky.denik.cz/zpravy_region/tezni-veze-v-ostrave-jsou-k-mani-ve-hre-je-bezpecnost-i-pamatkari-20200630.html.

¹⁰² <https://www.erih.net/i-want-to-go-there/site/show/Sites/michal-mine/>. Rovněž oblast Dolu Anselm / Landek Park a Dolní oblast Vítkovice jsou v seznamu uvedeny.

¹⁰³ Pro Indikativní seznam byly vybrány nejcharakterističtější areály – Důl Anselm; Důl Michal; Důl Hlubina, koksovna a vysoké pece Vítkovických železáren a větrná jáma Vrbice.

¹⁰⁴ Ministerstvo kultury ČR podalo do tzv. Tentative Lists UNESCO dne 6. července 2001. <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/1560/> (Kučová a Matěj, 2007; Matěj, 2008).

¹⁰⁵ <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/1560/>.

¹⁰⁶ Ostravské Hradčany se stanou památkou. In: *Lidovky.cz*. [online]. 1. 12. 2008. [cit. dne 24. 3. 2021]. Dostupné z: https://cestovani.lidovky.cz/ostravske-hradcany-se-stanou-pamatkou-dhs-/aktuality.aspx?c=A081201_152103_In-cestovani_glu.

Obrázek 6.13: Karviná, celkový pohled (1921)

Zdroj: Muzeum Těšínska, f. Fotografie, sign. H 27997

technické památky nejsou místy paměti v pravém slova smyslu – chybí totiž příběhy lidí, kteří zde pracovali a prožívali svou každodennost. V regionální historii se snažíme tato bílá místa minulosti postupně zaplňovat, ale obdobně jako kolegové z památkové péče se úzce soustředíme na druhou polovinu 19. a počátek 20. století, aniž bychom výzkumy překročili do období totalitárních režimů a následného útlumu OKD.

Aktuálně probíhá poslední fáze útlumu revíru, která se odehrává mimo ostravskou část revíru. Na Frýdecko-Místecku byla těžba rovněž ukončena. Z důlních objektů zůstane pro svou památkovou hodnotu zachována pouze unikátní kruhová těžní věž Dolu Sviadnov (NPÚ, 2015c).

Na Karvinsku útlum stále probíhá; uzavírají se poslední činné doly a hovoří se o ukončení těžby v revíru v horizontu několika málo let. V karvinské části revíru ve srovnání s ostravskou zcela absentuje prezentace kulturního dědictví dobývání černého uhlí in-situ. Vzpěrné těžní věže Dolu Austria / Barbora / 1. máj (1907), Dolu Gabriela / UNRRA / Mír 1 (1908–1911), Dolu Habsburk / Pokrok / Fučík 1 (1912) a těžní věž typu Walsum (1950) na Dole Austria / Barbora / 1. máj jsou na seznamu kulturních památek. Veřejnosti jsou zpřístupněny pouze výjimečně. Stávají se oblíbeným cílem nadšenců průmyslové historie regionu, ale o muzealizaci objektů nelze hovořit. Na Důl Dukla spojený v kolektivní paměti regionu s tragickým důlním neštěstím (7. července 1961 – 108 obětí na životech) upomíná pouze památník obětem důlního neštěstí; těžní věž byla jako většina věží odstřelena (2008), (Bortlíčková, 2008). Film Dukla 1961 se nenařadil v objektu jmenovaného dolu, ale v interiérech i exteriérech ostravsko-karvinských šachet Staříč, Chlebovice, v Dole Paskov, karvinského Dolu Barbora a Dolu Žofie v Orlové.¹⁰⁷ Jinou formu likvidace těžní věže přibližujeme slovy jednoho z báňských odborníků na příkladu věže

¹⁰⁷ Dukla 61: Havířská tragédie připomene muže, kteří se nevrátili k rodinám. In: *filmovamista.cz*. [online]. [cit. dne 24. 3. 2021]. Dostupné z: <https://www.filmovamista.cz/clanek/263-Dukla-61--Havirska-tragedie-pripomene-muze--kteri-se-nevratili-k-rodinam>.

Obrázek 6.14: Důl Michal, Ostrava-Michálkovice (2020)

Zdroj: Soukromý archiv A. Pokludové

Obrázek 6.15: Důl Petr Bezruč – Jáma Terezie, Ostrava – Slezská Ostrava (2018)

Zdroj: Soukromý archiv A. Pokludové

Dolu 9. květen uskutečněné v roce 2019: „*Nejprve se jeřábem sundala obě kola – lanovnice – a konstrukce jeřábové dráhy s věžičkou nad nimi. Pak nastoupila těžká mechanizace v podobě hydraulických nůžek, které dokázaly rozstříhat ocelové nosníky. Těžní věž jako taková šla dolů během jedné šichty. Na zemi už ji pak stříhali a rozpalovali na menší části.*“¹⁰⁸ Projekt Stará Karviná je jednou z mála platforem prezentace industriálního dědictví a minulosti karvinské části revíru zachovaného v dobových vizuálních pramenech.¹⁰⁹ Nejnověji je minulost hornictví v Těšínském Slezsku prezentována v rámci expozice Muzea Těšínska.

Po ukončení těžby v karvinské části revíru se počítá s likvidací skipových těžních věží, sanací objektů dolů a jejich biologickou rekultivací. Přeměna v nové průmyslové zóny není v revíru tak úspěšná, jak se na počátku restrukturalizace počítalo. Část prostředků na zachování průmyslového dědictví v revíru plynula z rozpočtu OKD (Klát, 2008), ale s aktuálními ekonomickými problémy se veřejnost ptá, zda bude společnost vůbec schopna naplnit literu báňského zákona při likvidaci důlních děl, natož financovat zachování průmyslových památek. V posledních letech vznikají na sociálních sítích komunity prezentující průmyslové dědictví, které oslovují širokou veřejnost a tvoří významné pilíře v utváření povědomí o kulturní hodnotě monumentů.

6.6.2 Lázeňství

Lázeňskou péči založenou na využívání přírodních léčivých zdrojů k léčbě a prevenci nemocí vnímáme za nedílnou součást kulturního a přírodního dědictví regionu. Některé z lázní založených na území rakouského Slezska v průběhu „dlouhého“ 19. století fungují do dnešních dní (Priessnitzovy léčebné lázně, a. s., Lázně Darkov, a. s., Horské lázně Karlova Studánka, státní podnik, Schrothovy léčebné lázně v Dolní Lipové, s. r. o. a Sanatorium EDEL s. r. o.). V jiných byla léčebná činnost ukončena (lázně Jánské Koupele). Každé z uvedených lázní mají za sebou bohatou a pestrou historii, ze které v kolektivní paměti obyvatelstva regionu utkvěly „zvláštnosti“ léčebných procedur vyplývající z tradičního léčení využívajícího přírodní a klimatické podmínky regionu.

Nejstarší zdravotní statistiky z počátku 70. let 19. století počítaly podle dobové klasifikace k lázním: Gräfenberg (Frývaldov) – vodoléčba studenou vodou, Karlovu Studánku – léčebné kúry založené na železité minerální vodě a slatině, Jánské Koupele - železitá minerální voda, Javoří (polsky Jaworze) – užívání jodobromové solanky, Ustroň – předepisování železitých koupelí, Ráj-Darkov – léčba jodovou solí a Dolní Lipová – pokládané za přírodní léčebný ústav s léčebnou péčí založenou na dietě. V případě Dolní Lipové statistika uváděla léčebný ústav, jelikož v lékařských kruzích panovaly pochybnosti, zda „léčebná“ kúra založená na pití vína, přísné dietě spočívající v konzumaci staršího pečiva a teplých potních zábalech je účinná.¹¹⁰ Blahodárné účinky horského klimatu v čase dynamického rozvoje průmyslové výroby a s tím souvisejícího znečištění životního prostředí ve městech zpochybňovány nebyly; pobyt v horách byl všeobecně pokládán za zdraví prospěšný. Oprávněně se lékaři skepticky vyjadřovali k lázním inzerovaným dobrým výsledkům v léčbě klientů s indikovanou syfilis. Ani Schroth a jeho nástupci, obdobně jako Priessnitz, nepokládali praktikované léčebné kúry za univerzální léčebné postupy. Ze Schrothovy léčebné kúry byli na základě empirie vyloučeni klienti s tuberkulózou, rakovinou, chronickými nemocemi srdce a vybranými neurologickými diagnózami. I když se část lékařské obce stavěla nejen k Schrothově léčebné metodě skepticky či s depektem, ústav měl jistý nadregionální věhlas a klientelu.

¹⁰⁸ Demolice budov a likvidace první těžní věže. In: *iUhlí.cz*. [online]. 5. 11. 2019. [cit. dne 24. 3. 2021]. Dostupné z: <https://iuhli.cz/demolice-budov-a-likvidace-prvni-tezni-veze/>.

¹⁰⁹ *Projekt Stará Karviná*. Státní okresní archiv Karviná. [online]. 2010. [cit. dne 24. 3. 2021]. Dostupné z: <https://www.archives.cz/web/SK/index.php>.

¹¹⁰ ZAO, f. ZVIS, inv. č. 1428–1429, k. 1668. Lázně Lipová.

Obrázek 6.16: Lázně Gräfenberk, celkový pohled, reprodukce litografie. Priessnitzovy lázně s budovou tzv. Hradu z roku 1839 (1880–1900)

Zdroj: ZAO, SOkA Jeseník, f. Sbírká obrazového a fotografického materiálu Státního okresního archivu Jeseník, sign. 37, poř. č. 49

Všechny výše uvedené lázně spojovala vodoléčba, která se pokládala za účinnou součást léčby nemocí pohybového aparátu, neurologických onemocnění a nemocí oběhové soustavy. Za klimatické lázně byly pokládány lázně Gräfenberk a Karlova Studánka. Se špatným klimatem se potýkaly lázně Darkov situované v těsné blízkosti karvinských šachet, o kterých okresní lékař do úřední zprávy z počátku 20. století poznamenal: „*Jodové Lázně Darkov nejsou pro mnohé návštěvníky kvůli místnímu klimatu vhodné. I v létě zde panuje zima a komáři. Vodoléčba je stará a neodpovídá moderní době. Zejména děti se zde léčí v dřevěných vanách, které nejsou nejčistější. Jodové lázně jsou vhodné zvláště k léčbě syfilis, ale tyto hosté nejsou moc častí, jelikož pobyt zde stigmatizuje – proto upřednostňují zaslání soli domů. Inzerování lázní jako místa k léčbě syfilis jim škodí, musí být prezentovány za lázně k léčbě skrofulózy. K modernizaci lázní je nutné napojení na vodovod, postavení levných léčebných domů pro pacienty s nižších vrstev společnosti a vybudovat moderní vodoléčbu.*“¹¹¹ Úřední lékař kromě stávajícího popisu lázní jasně a stručně vystihl budoucí směřování moderní indikované lázeňské péče hrazené částečně nebo zcela z nemocenského pojištění.

Na počátku 20. století si klient lázeňskou péči plně hradil, tedy bylo na jeho rozhodnutí, zda míní podstoupit vodoléčbu nebo klučení pařezů, štípaní dřeva a senoseče, které v rámci

¹¹¹ Tamtéž, inv. č. 2003, k. 3839.

Obrázek 6.17: Sanatorium krnovského lékaře MUDr. Ziffera v lázních Gräfenberg u Frývaldova (meziválečná léta)

Zdroj: Archiv Spolku u synagogy, Krnov

léčebné kúry nabízely lázně Karlova Studánka¹¹² a Gräfenberg. Dotovány z obecních prostředků mohly být např. lázeňské pobyty učitelů obecních škol.¹¹³ V průměru navštěvovalo slezské lázně na sklonku 19. století ročně cca 2500 pacientů. Nejvyšší návštěvností se vyznačovaly lázně Gräfenberg s několika moderními lázeňskými domy. Lázně Karlova Studánka i Jánské Koupele se ve srovnání s nimi již tehdy potýkaly se špatnou dopravní dostupností, tj. absencí železničního spojení. Zájem o Karlovu Studánku pozvolna klesal s poskytovaným nízkým komfortem ubytování v dřevěných lázeňských domech s malými pokoji, které ve srovnání s lázeňskými domy v nedalekém Gräfenbergu, např. Priessnitzovo sanatorium vystavěné podle návrhu Leopolda Bauera, působily zastarale.

S profesionalizací lázeňství vyvstala otázka kategorizace na léčebné lázně s vědecky prokázaným účinkem v léčbě a prevenci nemocí a na lázeňská (vodoléčebná, dietická, klimatická) zařízení. Zemský zákon č. 30 ze dne 17. července 1907 k léčebným lázním počítal pouze místa s léčebnými studnami, prameny, koupelemi a klimatickými podmínkami, které byly vědecky uznány za léčebné.¹¹⁴ V předvečer první světové války zákonnou podmínku splňovaly pouze lázně Gräfenberg a Jánské Koupele.¹¹⁵ Lázně Gräfenberg si získaly individuálními přístupy ke klientům nadregionálního věhlasu, což se odrazilo v rostoucí návštěvnosti, která v roce 1913 dosáhla 3500 hostů. Ve srovnání s nimi do Jánských Koupelí přijelo 500 hostů. I když ostatní zařízení nebyla klasifikována jako léčebné lázně, „léčebnou“ činnost neukončila, jelikož měla klientelu, kterou nabízenými službami dokázala oslovit. Některé, jako např. Darkov, se

¹¹² Tamtéž, inv. č. 1796, k. 2928.

¹¹³ AMO, f. Archiv města Sl. Ostravy – Bártová Irena 1902-07, k. 87. Obec Slezská Ostrava přispěla učitelce I. Bártové finanční částkou 200 K na léčebný pobyt v Luhačovicích.

¹¹⁴ Gesetz- und Verordnungsblatt für das Kronland Herzogthum Ober- und Nieder-Schlesien, Troppau, 1907, s. 145.

¹¹⁵ ZAO, f. ZVIS, inv. č. 1990, k. 3813. Bericht über die sanitären Verhältnisse Schlesien in den Jahren 1911 bis 1915. Troppau, 1916, s. 89.

Obrázek 6.18: Rekreační středisko ROH (nedatováno), Jánské Koupele

Zdroj: ZAO, SOkA Opava, f. Sběrka dokumentačního materiálu Státního okresního archivu Opava, Jánské Koupele, č. ukl. jedn. 151/11

Obrázek 6.19: Lázeňský dům (koupelny) v areálu Lázní Darkov (pravděpodobně v roce 1920)

Zdroj: ZAO, SOkA Karviná, f. Sběrka obrazového a fotografického materiálu Státního okresního archivu Karviná, poř. č. 968

přizpůsobily moderním požadavkům trhu a jodovou sůl distribuovaly k domácím léčebným účelům poštou.

V období první republiky se v pojetí veřejného zdravotnictví pozvolna prosazoval koncept léčebných lázní, na které by měli nárok pojištěnci ze sociálního pojištění. S demokratizací společnosti se tradiční lázeňská péče pro samoplátce z elit a středních vrstev společnosti stávala jedním z pozůstatků starých časů. Některé léčebné kúry, jako např. vodoléčba, se nově začaly poskytovat pacientům v rámci nemocniční rehabilitační péče.

Prvorepublikové zdravotní statistiky v regionu českého Slezska počítaly k lázním níže uvedené ústavy, u kterých pro ilustraci dobové lázeňské péče uvádíme léčebné prostředky a indikace:

- Lázně Darkov. Léčebné prostředky: Darkovský a rájský jodový pramen. Indikace: tuberkulóza, skrofulóza, rachitida, chudokrevnost, kornatění tepen, ženské nemoci, exudáty, revmatismus, syfilis, tabes dorsalis (onemocnění míchy po neléčené infekční syfilis), struma, nervové afekce a Gravesova-Basedowova *choroba*.
- Lázně Dolní Lipová. Léčebné prostředky: Schrothova léčba (radikální dieta, periodické odnímání tekutin, zábaly, masáže, sprchy) a fyzioterapie. Indikace: obezita, dna, kožní nemoci, otravy rtutí a jodem, neuralgie.
- Lázně Frývaldov. Léčebné prostředky: klima, dieta, vodoléčba, fyzioterapie. Indikace: nemoci nervové soustavy, poruchy výživy a rekonvalescence.
- Lázně Gräfenberg u Frývaldova. Léčebné prostředky: Priessnitzova léčebná kúra, dieta, klima, fyzioterapie. Indikace: chronické nemoci, nemoci nervové soustavy, poruchy výživy, rekonvalescence, léčba alkoholismu, morfinismu a kokainismu.
- Lázně Karlova Studánka. Léčebné prostředky: horské klima. Indikace: chudokrevnost, sideropenická anemie, nemoci srdce a oběhové soustavy, ženské nemoci, neurastenie, přepracování a Gravesova-Basedowova *choroba*.
- Lázně Melč (Jánské Koupele). Léčebné prostředky: přírodní uhličitá lázně, vodoléčba, fyzioterapie. Indikace: nemoci nervového a zažívacího ústrojí, rekonvalescence.
- Lesní sanatorium Dr. Schweinburga v Cukmantlu. Léčebné prostředky: fyzioterapie, dieta a vodoléčba. Indikace: nemoci nervového a zažívacího ústrojí, nemoci látkové výměny, vyčerpání.¹¹⁶

Soubor lázeňských komplexů v malebných lokalitách pohoří Jeseníků byl v prvorepublikovém období vyhledáván německy hovořící i českou klientelou s početnou indikací nemocí, k jejichž léčbě přispíval pobyt a pohyb na čerstvém horském vzduchu, vodoléčba a dietní strava. Výstavbou moderního lázeňského komplexu vycházejícího z propojeného pavilonového systému se značně oblibě těšilo lesní sanatorium v Cukmantlu.¹¹⁷

Rozvoj lázeňské péče byl přerušen událostmi druhé světové války, které se staly prologem k úpadku lázní v následujících letech komunistického režimu. Německá branná moc pro své potřeby zabrala většinu lázeňských domů, což se podepsalo na jejich stavu na konci války. S poválečným vysídlením německého obyvatelstva regionu přišly lázně téměř o veškerý zdravotnický personál a lázeňské objekty v německém vlastnictví byly zkonfiskovány.¹¹⁸ Lázeňské sezony let 1946–1947 se odehrávaly ve znamení početných nejistot vyplývajících z nedořešených majetkových poměrů a financování lázeňského provozu, ztráty zahraniční klientely, nedostatku kvalifikovaného zdravotnického personálu¹¹⁹ i nevyjasněného směřování budoucí lázeňské péče. Místní levicový tisk na jednu stranu vyzdvihoval počestění lázní a vkládal jisté naděje do jejich znárodnění. Na stranu druhou v mediálním diskurzu ožily pochybnosti o léčebném účinku procedur, tj. zejména Schrothovy léčebné metody, se kterou se pojila další bu-

¹¹⁶ Zdravotnická ročenka československá. X. ročník. Praha, 1937, s. 449.

¹¹⁷ Zdravotnická ročenka československá. II. ročník. Praha, 1929, s. 342–343.

¹¹⁸ *Hlas Jeseníků: týdeník Čs. sociální demokracie pro Severní Moravu*, č. 13 z 29. března 1947, s. 6.

¹¹⁹ Tamtéž, č. 47 z 29. listopadu 1947, s. 3.

Obrázek 6.20: Pohled na budovy Rehabilitačního sanatoria v Karviné-Hranicích (1995)

Zdroj: ZAO, SOkA Karviná, f. Sběrka obrazového a fotografického materiálu Státního okresního archivu Karviná, poř. č. 26

doucnost lázní v Dolní Lipové.¹²⁰ V prvních poválečných měsících proběhla v lázních Jeseník ozdravná akce pro horníky z ostravsko-karvinského revíru. Léčba a rekonvalescence horníků se realizovala také v dalších poválečných letech, kdy se např. v lázních Karlova Studánka v průběhu hlavní sezony roku 1947 léčilo na 100 horníků měsíčně.¹²¹

Zákonem č. 125/1948 Sb. o znárodnění přírodních léčivých zdrojů a začlenění a správě konfiskovaného majetku byly slezské lázně s účinností od 1. ledna 1948 začleněny do národního podniku Československé státní lázně. Zákonem č. 103/1951 Sb. o jednotné preventivní a léčebné péči byly transformovány na zdravotnická zařízení a zákon č. 20/1966 Sb. o péči lidu je překlasifikoval v „lázeňské léčebné ústavy“, ve kterých se při poskytování léčebné a preventivní péče využívají přírodní léčebné zdroje a klimatické podmínky (Jakubíková a kol., 2019, s. 74). Pobyty se organizovaly přes odbory a byly vázány na indikační seznam chorob. Hradily se z nemocenského pojištění. Komplexní lázeňská péče se primárně zakládala na rehabilitačních procedurách.

V československém lázeňství se systematicky neinvestovalo do modernizace léčebné péče ani rekonstrukce objektů, které postupně chátraly a ztrácely meziválečný glanc. Lázně Jeseník, Karlova Studánka, Dolní Lipová byly v rámci národního podniku slučovány a vzápětí osamostatňovány, hledal se ekonomicky vhodný model. Léčebná péče v nich byla zachována. Na sklonku 50. let se v lázních Jeseník začal léčebný program specializovat na léčbu neurotiků a psychotiků; pořádán byl první mezinárodní kongres psychiatrů (1959), (Jakubíková a kol., 2019, s. 74). V 80. letech se přistoupilo k zavedení alternativních přístupů v lázeňské péči. Lázně

¹²⁰ Tamtéž, č. 3 z 18. ledna 1947, s. 1; *Hraničář: protifašistický list okresu Frývaldova*, č. 27 z 9. srpna 1947, s. 5.

¹²¹ *Hlas Jeseníků: týdeník Čs. sociální demokracie pro Severní Moravu*, č. 37 z 20. září 1947, s. 5.

Dolní Lipová se na místo léčby obezity zaměřily na terapii diabetes. V Karlově Studánce byly v průběhu 50. a 60. let realizovány hydrogeologické průzkumy, které vedly k nalezení nových a vydatných pramenů s léčivou vodou. Vodoléčba ve spojení s klimatickými poměry a rehabilitacemi se staly nosnými pilíři poskytované lázeňské péče.

Lesní sanatorium Dr. Schweinburga ve Zlatých Horách bylo na základě výnosu ministerstva zdravotnictví přestavěno v dětskou ozdravovnu pro děti postižené válkou, nemocné tuberkulózou a podvýživou. Rovněž část komplexu lázní Jánské Koupele v Melči se využívala pro léčbu dětí a další objekty sloužily Revolučnímu odborovému hnutí pro rekreaci. V lázních Darkov systematicky posilovala rehabilitační lázeňská péče a v 70. letech 20. století bylo k těmto účelům vybudováno rehabilitační sanatorium vně komplexu původních lázní.

Činnost národního podniku skončila k 31. prosinci 1990. Následující léta se odehrávala ve znamení privatizace jednotlivých lázní i řešení restitučních sporů. Lázně Jeseník, a. s. dokázaly po modernizaci lázeňských domů navázat na slavnou minulost a patří dnes k předním lázním

Obrázek 6.21: Pramen Filipa Kleina na úbočí Zlatého Chlumu. Kámen osazený mramorovým medailonem s podobou předsedy turistického spolku, 1925. Nápis na desce odesán po roce 1945 a přejmenován na pramen U Vousáče, Jeseník (1950)

Zdroj: ZAO, SOkA Jeseník, f. Sběrka obrazového a fotografického materiálu Státního okresního archivu Jeseník, sign. 44, poř. č. 55

v České republice. Lákají nejen lázeňské hosty, nýbrž i početné turisty, kteří se na lázeňských okruzích seznamují prostřednictvím pomníkové kultury s bohatou kulturou regionu. Rovněž zrekonstruované lázně Karlova Studánka jsou pro svou nostalgickou atmosféru oblíbeným místem lázeňských hostů a turistů. I lázně v Dolní Lipové po několikaletém uzavření obnovily provoz. Obdobně jako v lázních Jeseník se některé z tradičních léčebných procedur poskytují klientům v souladu s moderními trendy v lázeňství a wellness pobyty, jako např. Schrothova metoda, v níž je v pitné kúře víno nahrazováno nealkoholickými nápoji. Dětská léčebna ve Zlatých Horách se v posledních letech specializuje na speleoterapii. Všechny výše uvedené lázně a sanatoria v prostředí Jeseníků spojuje koncept horských klimatických lázní.

O lázních Jánské Koupele lze již pravděpodobně hovořit v minulém čase, jelikož se do dnešních dnů nepodařilo obnovit jejich provoz a komplex vybraných budov zapsaný v roce 2006 do Ústředního seznamu kulturních památek ČR podléhá devastaci. Lázně Darkov situované v industriálním centru východního Slezska, tj. v Karviné, se rehabilitačním léčebným programem řadí k lázním orientovaným na pooperační rehabilitace pohybového ústrojí. Obnoven byl v posledních letech původní lázeňský areál s rozsáhlým parkem.

V literárním dění regionu se v lázních Darkov částečně odehrává děj románu Šikmý kostel, ve kterém jsou nastíněny dějiny lázní v éře vlastnictví hrabětem Larisch-Mönnichem. Slezský dům v Karlově Studánce se objevil v kultovní československé komedii S tebou mě baví svět. Životní osudy Vincenze Priessnitze se staly námětem stejnojmenného hraného dokumentárního filmu natočeného v roce 1999 při příležitosti 200 let narození osobnosti. Světová organizace UNESCO zanesla výročí narození zakladatele vodoléčby v Jeseníku pro její význam na list významných výročí pro rok 1999 (Pánek a Hradecký, 2016, s. 275). Lázně a sanatoria v pohoří Jeseníků tvoří významnou součást přírodního a kulturního dědictví regionu.

Obrázek 6.22: Jánské Koupele, celkový pohled na lázně (cca poč. 20. let 20. století)

Zdroj: ZAO, SOKA Opava, f. Sběrka dokumentačního materiálu Státního okresního archivu Opava, č. ukl. jedn. 151/12

6.6.3 Dřevěné kostely jako místa paměti

Pokud bychom si dnes nakreslili mapu dřevěných kostelů na území České republiky, zjistili bychom, že nejvíce se jich nachází na úpatí hor, v oblasti dříve souvislého lesnatého hraničního pásu, širšího než dnes, který směrem k severu ustupoval vlivem postupující kolonizace. Nápadnou koncentraci těchto staveb pak objevíme na severovýchodním pohraničním území, v oblasti Beskyd, která se částečně shoduje s územím někdejšího Těšínského Slezska a jeho nejbližšího okolí. Proč právě v této oblasti se dodnes dochovalo takové množství dřevěných kostelů? Míra dochování dřevěné architektury souvisela s krajinou, bohatstvím, či spíše v tomto případě chudobou regionu a sociálními poměry, ale i s dalšími faktory (Langer, Kuča, 2009, s. 73).

Těšínsko jako oblast odlehlá, dlouho zalesněná a pozdě osídlená bylo předurčeno k tomu, aby zde dřevěné stavitelství vytvořilo silnou tradici. Oblast západních Karpat, o kterou se tu jedná, se vyznačovala chladnějším podnebím, vyššími nadmořskými výškami, velkou mírou zalesnění a uzavřenými údolímí. To zapříčinilo nedostatek kontaktů s přirozenými hospodářsko-kulturními centry, která byla mnohdy příliš vzdálená. Přestože zde existovaly dvě rozdílné kulturní oblasti – nížinná, ovlivňovaná zemědělským hospodařením i blízkostí měst, s vyšší stavební kulturou, a horská, ovlivňovaná pastevectvím a drsnějšími přírodními podmínkami, se stavební kulturou primitivní – stavění ze dřeva se v obou udrželo až do druhé poloviny 18. století (Langer, 1997, s. 50–55; Langer, 2011, s. 9; Šmerda, 1962, s. 39–40). Důvodem bylo hlavně to, že zde, na rozdíl třeba od Moravy, kde kvůli nedostatku dřeva bylo nutné přistoupit k zákazu z tohoto materiálu stavět, bylo dřeva stále dost, a naopak scházel jiný stavební materiál (kámen, cihly). Snadná dostupnost a lacinost pak byly důležité především v chudých horských oblastech. Navíc Těšínsko bylo specifické i sociálním postavením šlechty, která byla vždy hlavním hybatelem stavební kultury a přinášela nové podněty. Těšínská šlechta však měla, v porovnání s jinými zeměmi Koruny české, až na výjimky ekonomicky velmi nízkou úroveň a slabou majetkovou základnu, což se samozřejmě odrazilo i na charakteru staveb, které měla ve své režii. K nim patřily, z titulu šlechty jako držitele patronátních práv, také církevní objekty (Korbelářová, 2005, s. 155–173; Šmerda, 1962, s. 39–44).

Právě kvůli specifickému charakteru kraje se zde tradice výstavby dřevěných sakrálních staveb udržela mnohem déle, než v ostatních regionech. Na Těšínsku se teprve od 17. století velmi pomalu začínají dřevěné sakrální stavby nahrazovat zděnými. V porovnání se severovýchodní Moravou, kde byla kolem poloviny 18. století z celkového počtu kostelů asi čtvrtina dřevěných, na Těšínsku to stále byla téměř polovina. A stále zde fungovala praxe, že zchátralý nebo shořelý dřevěný kostel byl nahrazen opět dřevěným. Teprve se zlepšováním sociálních poměrů v Beskydech, které mělo za následek nárůst počtu obyvatelstva, a tudíž i věřících, se situace začíná měnit a zděných kostelů přibývat. Především v nížinné části Těšínska s vyšší kulturní úrovní, zejména ve větších městech, ale i v jejich bezprostředním okolí, byly poměrně brzy dřevěné kostely nahrazeny kostely zděnými. Na druhou stranu s rostoucím počtem obyvatel přibývaly i dřevěné kostely, neboť přibývalo osadníků v horách, kteří měli stávající chrám daleko nebo se do něj v zimě nedostali. Nové dřevěné kostely se tak v Beskydech a na Těšínsku stavěly ještě koncem 19. a dokonce i ve 30. letech 20. století (Rosová, 2014, s. 11–12).

Ačkoliv množství dřevěných kostelů na Těšínsku a v oblasti Beskyd vzniklo v období reformace a právě Těšínsko bylo oblastí, kde se luteránství stalo v průběhu druhé poloviny 16. a na počátku 17. století oficiálním zemským náboženstvím, neměla konfese na podobu dřevěných kostelů výrazný vliv. Nebyl zde (stejně jako v dalších zemích Koruny české) definován žádný specifický architektonický ani dispoziční typ, odrážející konfesní rozdíly mezi evangelickou a katolickou církví. Naopak zde protestanti přebírali bez výraznějších adaptací katolické kostely a také novostavby, které v té době vznikly (například kostely v Gutech, Nýdku, Bystřici), nijak nevybočovaly z tradičního, ještě středověkého schématu. To pak umožnilo v období reka-

Obrázek 6.23: Kostel Božího těla v Gutech, postavený protestanty v letech 1562–1564

Zdroj: SZM, uměleckohistorické pracoviště, sign. U2068F

Obrázek 6.24: Interiér starého dřevěného kostela Povýšení sv. Kříže v Bystřici, který byl v letech 1897–1899 nahrazen novým dřevěným kostelem

Zdroj: SZM, etnografické pracoviště, sign. N3885

tolizace katolíkům opět převzít tyto kostely zpátky, a to včetně mobiliáře. Jediným rysem odlišujícím luterské kostely od katolických byla jistá centralizace interiéru, zajištěná vybudováním dvouramenné empory, orientované na kazatelnu. Použití dřeva na výstavbu pak také mohlo protestantům vyhovovat ve snaze rychle a levně rozšířit síť kostelů (Mayer, 1986, s. 19–21; Rosová, 2017, s. 10–13; Matuszczak, 1968, s. 10–12).

Co ovšem silný příklon obyvatel Těšínska k protestantskému náboženství, který se i přes silné rekatolizační snahy udržel i po třicetileté válce, pravděpodobně ovlivnil, bylo přetrvání dřevěných kostelů v určitých oblastech knížectví a naopak jejich zánik v oblastech jiných. Poté, co všechny kostely na Těšínsku v roce 1654 převzala opět katolická církev, protestantská šlechta, která držela patronátní práva a ještě počátkem 18. století tvořila celou polovinu šlechtické obce Těšínského Slezska, nebyla nijak aktivní ve výstavbě nových, zděných kostelů, ale dokonce ani v údržbě těch starých. Naopak ve farnostech, které patřily katolické vrchnosti, začaly být brzy dřevěné kostely nahrazovány zděnými. V období rekatolizace to byla i otázka prestiže šlechtických rodů, které se cítily být oporami katolické církve, jako byli Oppersdorfové, nebo Saint Genois, nebo manifestovaly změnu konfese, jako Skrbenští z Hříště. Tak byly zděnými chrámy nahrazeny dřevěné kostely v Bruzovicích, Dobré nebo Šenově (Pindur, 2011, s. 212–216; Pindur, 2016, s. 102).

Aspekty přírodní, sociální, náboženské, ale i kulturní izolace a nedostatek kulturních, a mnohde by se dalo říct i civilizačních podnětů, ovlivnily stavební formu tradičních dřevěných kostelů, dlouhodobé užívání některých charakteristických znaků i podobu interiéru, což vyústilo v tendence, které u zděné architektury nazýváme „retardací slohu“. V oblasti velkého západokar-

Obrázek 6.25: Kostel Nanebevstoupení Páně v Dolních Marklovicích, postavený v roce 1739 v intencích tradičních kostelů s předsazenou štenýřovou zvonící

Zdroj: ZAO, SOkA Karviná, Sběrka obrazového materiálu, fotografií a fotonegativů, poř. č. 133

patského kulturně-historického prostoru, který můžeme vymezit nejen oblastí Těšínska, ale také jižního Horního Slezska, severovýchodní Moravy, severozápadního Slovenska a jižního Malopolska, lze definovat jednotný typ dřevěného kostela. Jednalo se o stavby jednoduché dispozice s krátkou obdélnou (či čtvercovou) lodí a obdélným presbytářem, nejčastěji rovně ukončeným. Třetím prostorem, který však u některých kostelů přibyl až dodatečně, byla sakristie připojená k severní straně presbytáře. Charakteristickým znakem těchto kostelů byly dále dodatečně budované představené štenýřové kónické zvonice s vysazeným zvonícovým patrem (izbica). Většina z těchto kostelů také disponuje či disponovala krytým ochozem, tzv. podsíní, rovněž připojeným až druhotně (Langer, Kuča, 2009, s. 14; Rosová, 2014, s. 31–34; Rosová, 2016, s. 34).

Tato základní forma se prakticky nemění po celé dlouhé období od středověku do poloviny 18. století a vtiskla svou podobu téměř všem dřevěným kostelům v západokarpatské oblasti, ačkoliv mnohé se později proměnily přestavbami. Rovně zakončený presbytář, u zděných staveb pokládán za archaický prvek, se zhusta objevuje ještě u kostelů postavených v 16. nebo 17. století. Stejně tak přistavěnou zvonici, s níž se poprvé setkáváme v první polovině 17. století, najdeme bez výraznější změny u kostela z první poloviny 16. století (dodatečně dostavěnou), stejně jako u novostavby z poloviny 18. století. Tyto znaky pak doplňuje opět dlouhodobé (v rozmezí od 15. do 18. století) užívání archaických („gotických“) prvků, jako jsou sedlové portály nebo portály s oslím hřbetem. Teprve od 18. století se začínají uplatňovat i vlivy barokní architektury zděných kostelů (hranolové věže, prodlužování lodi i presbytáře, nové typy půdorysů, zvětšování oken) a definovaný typ se pozvolna mění, přesto mnohde paralelně stále vznikají kostely budované na základě nezměněné tradice. Poslední tradiční kostely byly posta-

Obrázek 6.26: Kostel sv. Petra a Pavla v Albrechticích z roku 1766, přejímající již prvky barokní zděné architektury

Zdroj: SZM, fotoarchiv, sign. B 9611

veny v první třetině 19. století (Hrušov, 1813), později budované stavby již vycházejí z jiných principů (Mayer, 1986, s. 21–23; Langer, Kuča, 2009, s. 68–69; Rosová, 2014, s. 41–42; Rosová, 2016, s. 40–41).

Přestože se v minulosti dřevěné sakrální stavitelství prezentovalo jako anonymní, lidové, neboť nebylo dílem školených architektů a významných umělců, a stálo tudíž na okraji zájmu dějin umění, současný stav výzkumu umožňuje odhalit osoby, které se na výstavbě dřevěných kostelů podílely. Byli to jednak donátoři, kteří do podoby kostelů vkládali své představy, ideje, životní postoje a přání, přičemž podobu dřevěných kostelů i jejich vybavení často určovala nejen vrchnost jako držitel patronátních práv, ale také sami poddaní, zejména z řad movitých věřících. Ti se přitom neomezili pouze na financování vnitřního vybavení (kazatelny, obrazy, epitafy) a výzdoby (výmalba kostela nebo jeho částí), ale, jak dokazuje příklad v Nýdku nebo Kamenici, dokonce i celého kostela. Investování prostředků do stavby a vybavení kostela mělo pro poddané stejný důvod, jako pro šlechtu – vlastní reprezentaci. Na druhé straně stáli vlastní tvůrci, tesaři a další řemeslníci, jejichž jména v mnoha případech také známe. Již se tedy nedíváme na anonymní stavby, vytvořené „lidem“, ale mnohé z nich si můžeme spojit s konkrétním člověkem, či lidmi, a jejich příběhy (Langer, 1997, s. 8–9; Langer, Kuča, 2009, s. 68–69; Rosová, 2014, s. 71, 106, 112).

Od poloviny 19. století pak nastává ve stavbě dřevěných kostelů zásadní zlom. Na jejich výstavbě se již podílejí školení architekti, kteří opouštějí model tradičních kostelů a tvoří zcela v intencích soudobé architektonické produkce. Zpočátku se při rozšiřování a přestavbách některých starších kostelů i stavbách nových inspirovali tehdy módními historizujícími slohy, ovlivnily je ovšem i romantizující tendence a nečekaně také tradiční skandinávská architektura (kostel sv. Bedřicha v Bílé, 1875, kostel Panny Marie na Gruni, 1891). Zároveň tyto stavby souvisely s rozvojem národního hnutí ve druhé polovině 19. a počátkem 20. století, kdy architekti

hledají takzvaný národní styl, který by pomohl definovat národ a jeho identitu. Vracejí se tak mimo jiné i ke starým tradicím, k nimž patřila práce se dřevem a lidová architektura celkově (Mayer, 1986, s. 32; Langer, Kuča, 2009, s. 225–226; Vybíral, 2013, s. 17–45; Rosová, 2017, s. 42–42; Rosová, 2015, s. 96).

Zvýšený zájem o lidovou kulturu a architekturu podnítil nejen výstavbu několika nových dřevěných kostelů (například kostel v Bystřici, 1899), ale také snahy ochranné, umocněné na přelomu 19. a 20. století hromadným zanikáním kostelů starých. Na dřevěné kostely je poprvé pohlíženo jako na stavby hodné záchrany nikoli z hlediska praktického, ale z hlediska estetického. Byť tyto snahy měly zpočátku pouze střídavý úspěch, neboť veřejnost včetně oficiálních úřadů dlouho nechápala důvod, proč zachovat tyto obyčejné, mnohdy zchátralé a nevhledné stavby. Úspěšnou ochranu také až do poloviny 20. století komplikovala absence památkového zákona, a oficiální památkové úřady tak měly omezené pravomoci a možnosti vynutit si zachování hodnotných staveb. To se stalo osudným mnoha cenným kostelům, které by dnes patřily k tomu nejvzácnějšímu z památkového fondu (například kostely v Tošovicích, Třanovicích, Vrbici). Nicméně již v období první Československé republiky bylo povědomí o hodnotách těchto staveb takové, že k jejich záměrnému ničení docházelo jen výjimečně. Naopak se povedla záchrana několika kostelů z Podkarpatské Rusi, kterou opožděně zasáhla vlna odstraňování tradičních dřevěných svatyní a jejich nahrazování zděnými stavbami (Mayer, 1983, s. 32; Rosová, 2015, s. 90–104).

Dřevěné kostely na Těšínsku a v oblasti Beskyd představují kulturní a historický fenomén, protože v České republice neexistuje žádná jiná oblast, kde by byly koncentrovány v takovém

Obrázek 6.27: Kostel Panny Marie na Gruni, jeden z novodobých dřevěných kostelů, postavený v letech 1890–1891 podle projektu stavitele Ferdinanda Heinricha

Zdroj: Mikoláš, Jaroslav L., *Tam na vysokém Grúni*. Rukopis uložen v Zemském archivu v Opavě, SOKA Frýdek-Místek, sign. R 212

Obrázek 6.28: Kostel Povýšení sv. Kříže v Bystřici postavený na místě starého dřevěného kostela v letech 1897–1899 podle projektu architekta Albína Theodora Prokopa

Zdroj: SZM, etnografické pracoviště, sign. N6220

množství. Dřevěné kostely zde v minulosti (na rozdíl od jiných oblastí v České republice) tvořily převažující stavební typ sakrální architektury a na rozdíl od Čech a Moravy vytvořily vlastní a svébytnou stavební tradici. Navíc se zde tato tradice (právě kvůli specifickému charakteru kraje) udržela mnohem déle než v ostatních regionech. Na dodnes dochovaném souboru dřevěných kostelů na Těšínsku můžeme také doložit vývoj dřevěné sakrální architektury od nejstarších, ještě středověkých kostelů (Řepiště), přes kostely raně novověké ze 16. století (Nýdek, před požárem rovněž Guty), raně barokní z poloviny 17. století (Sedliště, Prašivá), vrcholně barokní z 18. století (Dolní Marklovice, Albrechtice), novověké kostely z 19. století, které odrážejí nové společenské tendence (tzv. hledání národního slohu) i počátky vědeckého zkoumání a památkové péče (Bystřice, Gruň), až po kostely spojující v sobě tradici dřevěné architektury s moderními architektonickými trendy (Hrčava).

Obrázek 6.29: Kostel sv. Cyrila a Metoděje v Hrčavě z roku 1936 podle projektu architekta Karla Nahůnka, kombinující tradiční exteriér s modernistickým interiérem

Zdroj: SZM, etnografické pracoviště, sign. N6479

Obrázek 6.30: Dřevěný kostel v Dolních Třanovicích, zbořený v roce 1903

Zdroj: SZM, uměleckohistorické pracoviště, sign. U2070F

7

Závěr

7 Závěr

Kdo byli a kdo jsou lidé v českém Slezsku? Jaká byla jejich identita v minulosti a do jaké míry ovlivňuje identitu současníků? Na takto koncipované otázky neexistuje jednoduchá odpověď, jelikož dochované prameny přinášejí do jisté míry zkreslený obraz vyplývající z nezbytné sumarizace dat a jejich kategorizace. Když se do problematiky budeme ponořovat hlouběji a šířeji, když si na pomoc vezmeme vyprávění pamětníků, výzkumy etnografů a lingvistů, tak se identita lidí regionu bude jevit jako obrazce v kaleidoskopu.

Konstrukce kolektivní identity obyvatel multikonfesního a multietnického regionu, jakým české Slezsko v minulosti bylo a jakým je dnes, z podstaty věci naráží na základní princip nespočtu identit jedinců v minulosti a jejich vlivu na utváření identity současníků. Identita každého jedince vychází ze sebereflexe, vytváří se procesem socializace a do jisté míry je reakcí na představy společenství, kým má být. Konstruuje se v interakcích v rámci sociálních struktur.

Starší soupisy obyvatelstva a moderní sčítání lidu zjišťovala o jednotlivých obyvatelích sociální a kulturní znaky (užívaný jazyk, praktikované náboženství), nekladla jedincům složitou otázku „Kdo jste?“ Odpověď by totiž často zněla, jak z Martínkova románu *Plameny* vycházejícího z hluboké znalosti každodenního života lidí regionu: „A cos ty vlastně, *Polak, Moravec?*«
»*Kdybych já věděl, lehkomyšlně mávl Kunicki rukou, »to bych ti řekl, kamaráde! Všecko a nic. Ve Vídni jsem byl Němec, s naším inženýrem mluvím německy a on si beztak myslí, že jsem Němec. A s vámi, vy luntí, jak se datě do piťa a jak mě přiberete dohromady, muším být Moravec. A v Čechách jsem byl Čech, a jaký! Zlatej pán, jedna radost! Myslím, že jsem jakýsi Vasrpolák. Táta byl Němec od Bílska, máma Polka a eigentlich — es ist eine Nebensache — co ti na tom záleží?«* (Martínek, 1929, s. 74). Na otázku ohledně etnicity mohl tázající dostat i stručněji vyznívající odpověď: „*Po polsku, to jest moja mutterspracha*“ (Hannan, 1996, s. 184). Zda se odpovídající identifikoval ve Slezsku s polskou národností, není na základě současného stavu poznání problematiky jednoduše zodpověditelnou otázkou (Kladiwa, 2016, s. 109–136). Obvyklejší lidé žijící ve Slezsku na přelomu 19. a 20. století svou etnickou identitu nevnímali vyhraněně (Bjork, 2016, s. 11–13), ale konstruovali ji z rodinné paměti a sociální praxe. Daný problém z každodenního života v regionu rozprostřeném na hranicích etnických skupin a nadto zasaženým nadregionálními pracovními migracemi znali představitelé státní správy, kteří na centrální úřady psali: „[...] *jest mnohdy nesnadné určitě stanovití národnost tázané osoby a tím nesnadněji určití její obcovací řeč.*“¹²² Tedy i v čase šíření myšlenek nacionalismu, kdy se lidé začínali identifikovat za Němce, Čechy a Poláky, se souběžně považovali za Slezany / Schlesier / Ślązaki, ať hovořili česky, německy, polsky nebo užívali regionální nářečí (Valenta, 1997, s. 130). Meziválečnou identitu obyvatel regionu výstižně v pamětech zaznamenal český historik Bořivoj Čelovský narozený v roce 1923 v Ostravě-Heřmanicích:¹²³ „*Při listování ve slezských matrikách mi došlo, jak stěžejní úlohu hraje náhoda v osudech jednotlivců i celých národů. Kdybych se narodil několik kilometrů dále na východ nebo sever nebo kdyby první světová válka skončila jinak, možná, že bych se dnes nazýval Wladyslaw nebo Kurt.*“ (Koura, 2008).

Proměny společnosti velmi věrně odráží proměna krajiny, již daná společnost obývá. Představuje tak, metaforicky řečeno, nejvlastnější pole, na němž se odehrává společenský život. Ne jinak je tomu také v prostoru Slezska. Války o rakouské dědictví daly vzniknout na počátku 40. let 18. století historickému útvaru tzv. rakouského Slezska. Vytyčení nových státních hranic přitom na další staletí předurčilo charakter této oblasti i prostor, ve kterém se rozvíjela slezská společnost. Vznikla tak svým geopolitickým charakterem velmi nesourodá a vcelku bizarní správní jednotka – nejmenší korunní země habsburského soustátí (nepočítáme-li rakouské Přímoří) – která se vyznačovala velmi pestrými přírodními podmínkami. Z větší části

¹²² ZAO, f. Národní rada československá – slezský odbor Opava, datace 1910–1932, k. 1, složka korespondence 1910.

¹²³ Obec je součástí městského obvodu Slezská Ostrava.

hornatá oblast s menším zastoupením zemědělsky intenzivně využitelných oblastí předurčovala k nutnosti hledat alternativní zdroje obživy také jinde než pouze v zemědělství. Slezská společnost se především proto vydala cestou ústící v existenci rozsáhlé protoindustriální oblasti, ve které se nemalá část venkovského obyvatelstva orientovala na domácky provozovanou řemeslnou výrobu. Ve druhé polovině 18. století krajinu rakouského Slezska ovlivnily nejen snahy absolutistického státu o modernizaci (nejvýrazněji z hlediska krajiny patrně výstavba silniční sítě), ale také podpora manufakturního podnikání, systematické hledání nalezišť nerostných surovin a z hlediska sídelní struktury též proces tzv. raabizace, resp. parcelace půdy velkostatků a zakládání nových sídel.

Historický proces modernizace, který startoval v období 18. století, nabral v 19. století výrazně na své dynamice. To se velmi silně a mnohotvárně otisklo ve slezské krajině. V té se ještě více projevil rozdíly, které vyplývaly z jejího využívání. Hledání nových energetických zdrojů zapříčinilo vznik nových průmyslových oblastí s největší dynamikou krajinných změn. Proces urbanizace znamenal zásadní dopad na sídelní strukturu, kdy se začaly stále zřetelněji otevírat nůžky mezi tradičním, resp. tradicionálním zemědělsko-řemeslnickým maloměstem a venkovem a dynamicky se rozvíjejícími průmyslovými sídly. Budování železnic, vytvářejících v krajině trvalé stopy, relativizovalo dosavadní dopravní snahy absolutistického státu a vytvořilo zcela nové podmínky pro lokalizaci hospodářských aktivit. Krajina rychle ztrácela svou předchozí podobu. V podstatě celé 19. století provází hlad po zemědělské půdě, což se i ve Slezsku projevuje vysoušením vodních ploch, odlesňováním a snahou o zemědělskou intenzifikaci. I zemědělský venkov, resp. rolníci, postupně modernizuje své hospodaření a péči o krajinu, což se projevuje např. zvýšenou péčí o louky (meliorace, hnojení apod.), rušením obecní pastvy, rychlým přechodem ke střídavému hospodaření i pěstováním nových plodin. Tak, jak se dynamizuje dění ve společnosti i svět práce, proměňuje se krajina, ve které se toto dění odehrává.

Navíc v 19. století nejde jen o objektivní změny, které se dají v krajině pozorovat a jejichž rozsah můžeme kvantifikovat či popsat. Krajina začíná sehrávat významnou roli v rámci formování kolektivních identit. Začíná být přivlastňována jednotlivými formujícími se národními společnostmi, které se snaží o konstrukci a vymezení národního teritoria. Tento proces byl již v průběhu druhé poloviny 19. století provázen i stanovením fyzických bodů v krajině, které symbolizovaly prostorovou národní dominanci a stávaly se v některých případech i místy paměti (ve Slezsku např. fenomén Ostré hůrky).

Nastoupené trendy v rámci vzájemných interakcí mezi společností a krajinou v průběhu první třetiny 20. století nadále posilují. Významný předěl poznamenávající zásadním způsobem krajinu Slezska představují (vedle geopolitické desintegrace po první světové válce, projevující se mimo jiné i rozdělením Těšínska) události druhé světové války. Nejprve velkolepý záměr budování československého opevnění, následně přímé dopady válečných událostí a především nucené migrace po druhé světové válce natrvalo změnilo charakter krajiny českého Slezska, zvláště pak v jeho západní části. Tyto poválečné změny posléze gradovaly ve snaze o konstrukci nové společnosti, o kterou se pokusil nastoupivší komunistický režim. Tento rozsáhlý, státem dirigovaný sociální experiment, měl své významné environmentální konotace – od krajinných důsledků kolektivizace, přes megalomanskou preferenci těžkého průmyslu, výstavbu (a na druhé straně destrukci) nových čtvrtí a měst, devastaci části církevních objektů a nedosídlených částí pohraničních obcí, po budování nové, finančně velmi náročné infrastruktury. To vše se během několika desetiletí silně vepsalo do krajiny českých zemí.

Podle pozapomenutého českého filozofa Karla Amerlinga kotvila tělesná a duševní povaha lidu (národa), jeho umění, poezie, věda a průmysl, dějiny, zkrátka vše v terénu, půdě (krajině). Hezky to vyjádřila česká spisovatelka Teréza Nováková na příkladu: „[...] lid horský se podobá tvrdým skalám, uzavřeným údolím a zasmušilým lesům jehličnatým, které obývá.“

(Nováková, 1955, s. 152). Později se začalo hovořit o prostředí, které formuje člověka i jeho identitu. Na druhou stranu to byli lidé, kteří utvářeli a modifikovali krajinu. Měli na ni vliv jak tím, že do ní přicházeli a upravovali ji k obrazu svému, tak tím, že ji opustili a ponechali přírodním procesům. Pohyb obyvatel v prostoru byl pro vytváření společností a jejich sebevnímání velmi důležitý.

Z demografického hlediska mají na vývoj identity obyvatelstva vliv dva druhy pohybů – přirozený (reprodukce) a mechanický (migrace). Oběma může obyvatel na daném teritoriu přibývat, nebo ubývat, což ovlivňuje kvantitu populace, a tím také společenské jevy. Jednoduše řečeno, čím více je lidí s určitou identitou, tím více mají dětí a tím výrazněji se předává a šíří jejich sebeuvědomění. Na příkladu českého Slezska a severovýchodní Moravy je krásně vidět, jak oba pohyby spolu úzce souvisely. Migrovali totiž především lidé reprodukčního věku, což ovlivňovalo hlavně porodnost. Do průmyslových oblastí Ostravska a Fryštátska (Karvinska) se mladí lidé stěhovali za prací, zakládali rodiny a měli děti. Něco podobného nastalo ve vysídlených oblastech po odsunu Němců. Také tam přicházeli lidé reprodukčního věku, kteří zvyšovali porodnost a podíl dětí v populaci.

Migrace měly a stále mají podstatný dopad na etnogenezi člověka a naopak. Člověk se neustále pohyboval a v určitých obdobích se realizovalo stěhování se zvláštní intenzitou. Současná věda se dopracovala k poznání, že abnormální mechanický pohyb lidí se uskutečňoval při tzv. civilizačních zlomech. Tím se také stala modernizace, zahrnující přechod od statické agrární společnosti k nové dynamické, občanské a kapitalistické. Docházelo nejen k proměně krajiny, ale také člověka, jeho vnímání a chápání prostoru a času, jeho mentality (Grulich, 2013, s. 8; Holubec, 2009, s. 16–28; Bade, 2005).

Průmyslová revoluce jako součást modernizace byla bytostně spjata s pracovními migracemi, kdy zejména muži opouštěli své domovy, aby hledali práci na dělnických předměstích existujících měst i v továrních vesnicích. A právě tato nová ohniska byla místy, kde se složitě utvářela nová, již moderní identita (Jemelka a Štofánik, s. 200–204). Jestliže nejstarším modelem stěhování byl konzervativní nomádismus, jenž vedl ke změně prostoru etnických nebo příbuzenských skupin lidí v důsledku klimatických změn, vyvolávajících nedostatek obživy, pak v době modernizace, zejména v letech 1850–1914, docházelo k hromadným pracovním migracím. Rozvinutím různých specifických podob migrací se od sebe začaly jednotlivé regiony vzdalovat (Abramuszkínová-Pavlíková, 2010, s. 63–70).

Své jedinečnosti měly v dané době aglomerace vznikající na území hornických černouhelných revírů. Po zprovoznění železnice od 40. let 19. století a jejím dalším rozšiřování nastalo postupné, silící masové přistěhovalectví. To vedlo k nebývalé bytové nouzi a výstavbě kolonií na straně jedné, tak i ke vzniku nové profesní a sociální vrstvy tzv. kovorolníků na straně druhé. Byli to zemědělci, jejichž hospodářství na vesnici je již nedokázalo uživit. Pendlování mezi městem a vesnicí mělo nemalé dopady na růst lidnatosti obcí, kde žili, kromě toho jejich prostřednictvím se utvářel kanál toku informací a novot z města na venkov v nejrůznějších podobách (Myška a Jemelka, 2007, s. 49). Charakteristickým rysem formování ostravsko-karvinské aglomerace byl značný příliv Haličanů, téměř nedotčených modernizací. Když se měli identifikovat, mnoho z nich prohlásilo, že jsou katolíci. Tato nevědomá masa byla snadno manipulovatelná uhlobarony a dalšími vlastníky, což mělo za následek jejich germanizaci, ale i čechizaci. Cesta k asimilaci vedla také přes posílání dětí do německých a českých škol, vstupem se mohl stát i sňatek s „nehaličanem“ (Gawrecká, 2014, s. 93).

Do aglomerace přijížděli z Haliče také východní, ortodoxní židé. Hebrejci, od starověku existující v diaspoře, ovládali techniky flexibilního přizpůsobení novým životním podmínkám, vznikly tak vícečetné identity. V řádu staletí platilo nepsané pravidlo zvládnout jazyky těch obyvatel, mezi nimiž žili. Proto vedle náboženské hebrejštiny (muži) a novodobé jidiš zvládli němčinu, polštinu, češtinu v té míře, aby se mohli domluvit při realizaci svých ekonomických aktivit. Vždy záleželo na konkrétních okolnostech, co a jak použijí. Patřili k nejmobilnějším

vrstvám tehdejší společnosti, ocitali se ve zvýšené míře všude tam, kde docházelo ke značnému přílivu investic, tzn. Ostravsko bylo jejich zemí zaslíbenou. V části židovské komunity se šířily ideje sionismu a Ostrava se v meziválečných letech pokládala za jedno z významných center sionistického hnutí v Evropě. Sociální praxe soužití výše uvedených etnických skupin byla vedle stýkání kultur spojena s četnými konfliktními zónami a negativními celospolečenskými jevy, ze kterých jmenujme xenofobii a antisemitismus.

Do aglomerace přicházeli také příslušníci vymezující se prostřednictvím regionální identity – byli to vedle Slezanů, Haličanů, Moravanů také Valaši, Laši, Prajzáci, Goroli. V této velmi pestré společnosti se odehrávaly procesy asimilace, mnohdy i skokové. Vytvářely se záporné národnostní stereotypy (Wasserpoláci, Prajzáci), (Ivánek a Smolka, 2013, s. 81–83).

První republika přinesla mnoho nového, případně nově se tvářícího. Aby byl tento nástupnický stát mezinárodně uznán jako Československo, stal se státní doktrínou čechoslovakismus, což byla idea existence jednoho národa o dvou větvích – české a slovenské. Za této komplikované situace si nový stát nemohl dovolit podporovat zemské identity, tzn. slezská se spojila s národní českou (československou). Po roce 1928, kdy vznikla Země moravskoslezská, zanikla sice slezská autonomie, nikoliv však regionální slezská identita, která byla silná u všech obyvatel ve Slezsku žijících, bez ohledu na národnost. V oblastech jazykového rozhraní, na slezském Těšínsku, které bylo rozděleno mezi ČSR a Polsko, nastala v československé části Slezska etapa cechizace, což se promítlo také ve sčítáních obyvatelstva, kritériem se stal mateřský jazyk. Nicméně liberální menšinové československé zákonodárství zaručovalo do roku 1938 nerušený vývoj národního života minorit, tedy i jejich identit (Dokoupil, Myška, Svoboda, 2005, s. 15).

Židům byla v novém státě přiznána národnost bez ohledu na jazyk, protože neměli ani stát, ani moderní jazyk. Náboženská identita ustupovala více a více do pozadí, stávala se soukromou věcí každého jedince, zato identita národnostní slavila triumf. Vznikaly další podoby identit spojené např. s politickou orientací, profesí, sportem, členstvím ve spolku atd. V průběhu života člověka se mohly identity měnit, dokonce někdy i zásadně. Z objektivní identity se stávala subjektivní, někdy mnohočetná, záleželo na vzdělání, šíři celkového rozhledu, typu osobnosti atd. (Šrajerová, 2015, s. 361–363).

Epilogem k výše nastíněné etnické skladbě obyvatelstva Slezska byly politické události let 1938 a 1939, válečná léta (oběti holocaustu, životická tragédie) a poválečný vývoj (vyhnání / vysídlení / odsun německého obyvatelstva). Noví osídlenci po vyhnání Němců si drželi původní identitu, nebo si museli budovat novou. Opět se stěhovali především mladší lidé reprodukčního věku, což mělo dopad na přirozenou měnu. V pohraničí se zkrátka rodilo poněkud více dětí (relativně). Právě potomci osídlenců museli řešit problém své identity, protože se narodili už v „novém světě“.

Poválečná multietnicita regionu se zkrátka ve srovnání s předchozím obdobím rozvíjela v jiných dimenzích. V nadregionálních pracovních migracích posílil zejména příliv pracujících ze Slovenska; v rámci náborových akcí do těžkého průmyslu spojených s početnými benefity přicházeli lidé i z ostatních částí Československa. Do počátku 50. let 20. století se klade intenzivní vlna přistěhovalců Romů do regionu. Opomenout bychom neměli řeckou menšinu, jejíž vznik je spojen s poskytnutím azylu dětem a posláze dospělým po skončení řecké občanské války. Dnes je významně zastoupena ve slezských městech Krnov, Bruntál, Karviná, Třinec a Zlaté Hory. Výčet dalších menšin žijících v regionu by mohl pokračovat v souvislosti s pracovními migracemi o vietnamskou komunitu před rokem 1989 či ukrajinskou po Sametové revoluci. Region rozprostírající se na hranici etnických skupin byl v celospolečenském procesu modernizace oblastí s intenzivními pracovními migracemi, byl také regionem transferu obyvatel v důsledku politických rozhodnutí, tyto faktory měly vliv na etnickou identitu obyvatel a nadále ji v komplikovaném identitotvorném procesu spoluutvářejí. S rezidui složitého historického

vývoje se můžeme v běžném životě regionu setkat při označení někoho za Prajzáka, Vasrpoláka i Ostraváka.

Problematika regionální identity je, zvláště ve středoevropském prostoru, přes integrační a globalizační snahy stále vysoce aktuální jak ve vědomí, tak i v chování lidí. Region českého Slezska je jedinečný kulturní a historický útvar, který se díky svému složitému historickému vývoji vyznačuje kulturní diverzitou a heterogenitou. Specifikum regionu tkví v odraze historických událostí, které ho formovaly. Region se vyvíjel a měnil v čase, stejně jako se vyvíjela společnost, která ji utvářela, a krajina, která byla společností přetvářena. Podstatou formování územní identity lidí byla jednak vazba na území, jednak zakotvenost v čase.

Sociologický výzkum realizovaný kombinací kvantitativních i kvalitativních metod šetření na dostatečně velkém výzkumném vzorku respondentů potvrdil, že obyvatelé zkoumané oblasti českého Slezska se výrazně identifikovali s regionem, v němž žili. Měli k němu pozitivní vztah, vnímali ho jako svůj domov, žili v něm buď od narození, nebo dlouhodobě, žili tam jejich rodiče, měli tam své rodiny, přátele a známé. Vykazovali silnou regionální identitu, měli k tomuto území pevné emocionální vazby, žili tam rádi. Především starousedlíci (rodáci) považovali Slezsko za domovský region a vyjadřovali pocity spolupatričnosti s ním. Neuvažovali o odstěhování – to se týkalo zejména starších obyvatel, migraci mimo region připouštěli, do jisté míry, jen mladí lidé v produktivním věku, hlavně z Jesenicka, což bylo podmíněno sociálněekonomickými faktory – nedostatkem pracovních příležitostí v této části Slezska. Druhým nejčastěji uváděným důvodem možné regionální mobility byla nepříznivá kvalita životního prostředí, především na Ostravsku a Těšínsku. Nejintenzivnější vztah k regionu byl zaznamenán u původních obyvatel na Opavsku a na Hlučínsku.

Respondenti výzkumu zaujímali nejsilnější míru identifikace s místními, geograficky blízkými formami, s místem svého bydliště, obcí nebo městem, kde žili. Vztah k větším územním celkům (k historickým zemím Čechy, Morava, Slezsko, popř. Česka) byl méně intenzivní, ačkoliv téměř polovina všech oslovených měla silně rozvinutou občanskou identitu a byli hrdí na to, že jsou občany České republiky. S Evropou a se světem se nejvíce ztotožňovali nejmladší obyvatelé ve věku 18–34 let.

Regionální identifikace obyvatel Slezska byla často spjata s neekonomickými faktory sociokulturní povahy; kromě vztahu s určitou sociální skupinou (rodina, přátelé, spolupracovníci) bylo pro regionální identitu významným stimulem také přírodní prostředí, okolní krajina, čisté ovzduší a atmosféra obcí a měst. Tyto faktory vysoce hodnotili hlavně obyvatelé žijící na Jesenicku a na Opavsku. Na Ostravsku a Těšínsku se do popředí dostalo pozitivní hodnocení dostupnosti služeb (obchody, zdravotnictví a ostatní služby) – toto byl významný faktor i v moravské části Moravskoslezského kraje. Respondenti na Hlučínsku kladně posuzovali dostatek kulturních a sportovních aktivit a obyvatelé na Opavsku považovali za pozitivní faktor života v oblasti také vztahy mezi lidmi. Skoro čtvrtina respondentů bez rozdílu pohlaví, věku a vzdělání neměla žádné zásadní výhrady k obci, v níž žila. Nejčastěji udávaným negativním faktorem bylo v oblasti Těšínska a Ostravska – jeho slezské i moravské části – znečištěné životní prostředí, zlé ovzduší a negativní dopad předchozí industrializace. V moravské části Ostravska si téměř třetina obyvatel stěžovala na negativní vztahy mezi lidmi, podmíněné zřejmě velmi pestrá skladbou obyvatelstva, kterou způsobila ekonomická migrace. Dalším respondenty uváděným negativním atributem života v oblasti Slezska byla dopravní situace, přetíženost silnic, hluk, scházející obchvaty měst a nedostatečná dopravní obslužnost. Někteří poukazovali i na nevzhlednost veřejného prostranství, chátrající stavby a továrenské objekty. V jesenické části Slezska upozorňovali obyvatelé také na nedostatek pracovních příležitostí a nízké platy či na nedostatečné možnosti kulturního vyžití a málo společenských akcí.

Při autoreflexi dokázali obyvatelé Slezska velmi dobře vystihnout svou povahu a odlišnost od obyvatel ostatních českých regionů. Sami sebe viděli jako hrubozrné, přímočaré, vyjadřující se k věci, postihující jádro problému, které hned řeší a zbytečně nerozpítávají.

Charakterizovali se jako pracovití, společenšší, přátelšší, pořádkumilovní, upřímní, ale na druhé straně připouštěli, že jsou také tvrdohlaví. Jako nadstandardní hodnotili vztahy mezi lidmi obyvatel v oblasti Hlučínska (na Prajzké), kde si lidé navzájem pomáhali ve složitých životních situacích, byli nejen nesmírně pracovití a spořiví, ale i závistiví, jak sebekriticky přiznávali.

Za hlavní a nejvýraznější projev odlišnosti místních obyvatel Slezska od obyvatel ostatních oblastí České republiky pokládali respondenti výzkumu vnější etnoidentifikační znak – jazyk, nářečí, kterým se lidé ve Slezsku dorozumívali.

Co se týkalo otázky existence slezské národnosti, ukázalo se, že ta už ztratila to opodstatnění, které měla začátkem 90. let, kdy jako výraz historické zemské identity měla motivovat zájem o obnovu zemského zřízení. Ti z dotázaných, kteří vyjádřili vyšší míru souhlasu s její existencí (v celé oblasti Slezska to bylo 38,9 %), argumentovali kulturními tradicemi a historií Slezska, jazykovými odlišnostmi či regionálním původem obyvatel. Nejvyšší míru souhlasu s existencí slezské národnosti vyjádřili obyvatelé Jesenicka a Těšínska.

Identifikace obyvatel s územím, spjatost s územím i tam žijícími lidmi se projevovala nejen v zájmu o dění v regionu, ale i v účasti na tomto dění, v zapojení do společenských, ekonomických a jiných struktur regionu. Na činnosti různých lokálních sdružení podporujících a rozvíjejících prvky slezské identity se aktivně podílela téměř čtvrtina respondentů, což bylo víc než v moravské části Moravskoslezského kraje.

Více než polovina všech oslovených (hlavně na Opavsku a Ostravsku) vnímala Slezsko jako historické území, čtvrtina se přiklání k názoru, že Slezsko je kulturní oblast (na Jesenicku a Těšínsku) a další pokládali Slezsko za bývalý politicko-správní celek (Těšínsko), či vyjadřovali jinou, bližší nespecifikovanou charakteristiku. Nejčastěji to bylo chápání Slezska jako třetí země, která měla složitý historický vývoj, často se o ni vedly spory a málo se o ní vědělo. Zvláště komplikovaná byla identifikace s regionem Slezska v jesenické části, kde došlo k výrazným změnám nositelů regionální identity a nová společnost se formovala prakticky znovu ze zbytků tamní populace a obyvatelstva nově příchozího, jež bylo sociálně a kulturně velmi heterogenní. Identifikaci obyvatel s tímto regionem poznamenalo přerušení kontinuity kolektivní paměti, což se odrazilo v absenci historického vědomí, jež si obyvatelé oblasti znovu vytvářeli. Pozitivním faktem bylo zjištění, že i nejmladší obyvatelé této oblasti k ní měli pozitivní vztah a projevovali zájem o její minulost a snahu o oživení původní kolektivní paměti.

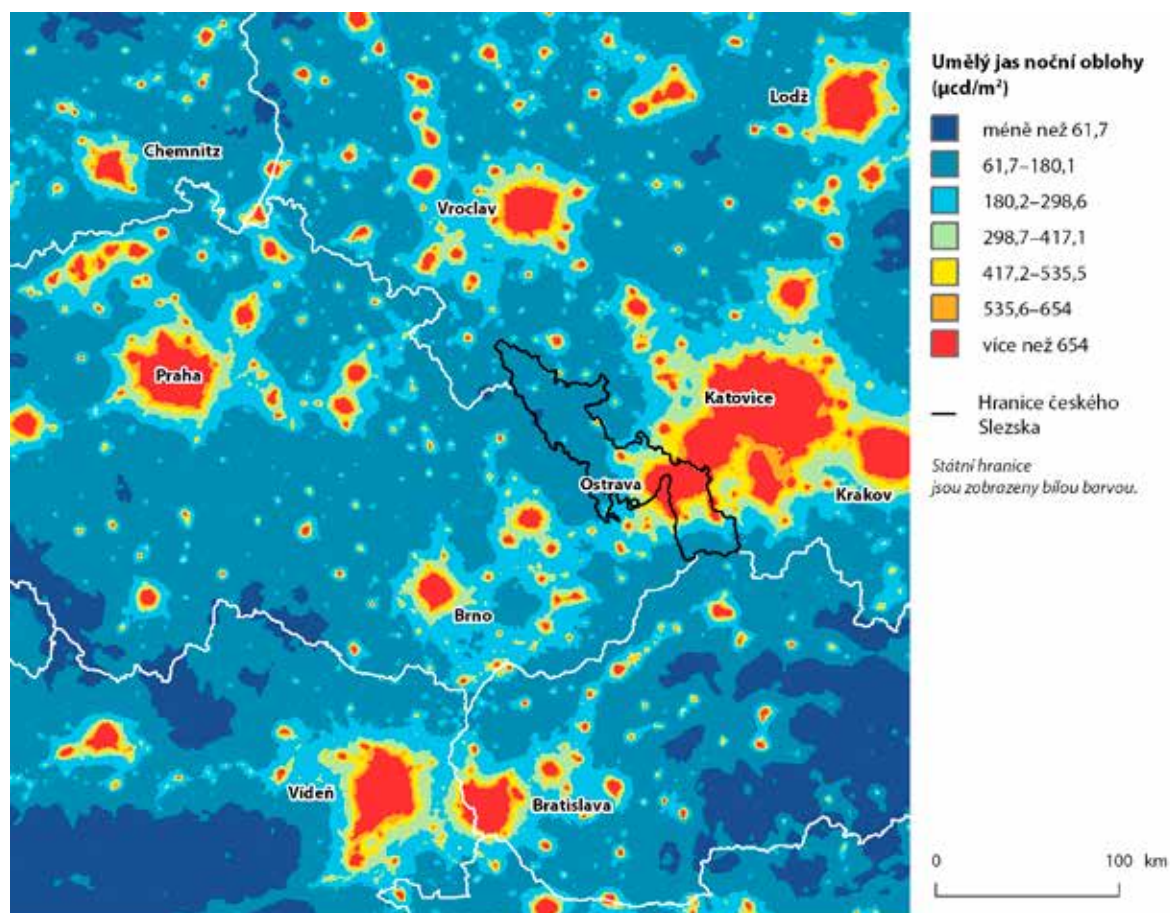
Celá oblast českého Slezska byla národnostně heterogenní s výjimkou české majority. Žijí v ní i příslušníci národnostních menšin, hlavně Poláci a Slováci, ale i menší skupiny dalších národností. Potkávaly se tu různé národy a odlišné kulturní vzorce. Obyvatelé si uvědomovali národnostní smíšenost regionu, akceptovali ji a tolerovali. Podle nich nebyly důležité rozdíly mezi lidmi podle národnostní příslušnosti, záleželo na tom, jak se tito lidé chovali. Určité přežitky minulých stereotypů vystupovaly na povrch jen občas.

Jelikož identita je vytvářena především prostřednictvím minulosti, z faktů lidské paměti, bylo nedělitelnou součástí výzkumu postižení kolektivní paměti obyvatel českého Slezska. Kolektivní paměť obyvatel Slezska byla determinována kulturními i společenskými podmínkami, ve kterých žili. Minulost poskytovala argumenty a podněty pro skupinovou sebedefinici. Kolektivní paměť je vnímána lidmi prostřednictvím udržování tradic, svátků, připomínek významných událostí, odkazu významných osobností a péčí o významná místa. Z výsledků výzkumu bylo zřejmé, že při formování kolektivní paměti obyvatel českého Slezska sehrávaly důležitou úlohu vzpomínky na události a osobnosti spjaté určitým způsobem s regionem. Zůstaly v ní zachovány vzpomínky na významné historické události (události spjaté s druhou světovou válkou, sedmidenní válkou, spory o Těšínsko, válkami o rakouské dědictví, obdobím vlády Marie Terezie, působením významných knížat) a osobnosti spjaté s regionem (P. Bezruč, L. Janáček, Marie Terezie, J. A. Komenský), místní zvyky a tradice předávané v rodinném prostředí, bohatá, pestrá a různorodá lidová kultura se širokou škálou materiálních, duchovních a uměleckých projevů. Obyvatelé Slezska znali mnohé regionální tvůrce a dokázali zdokumen-

tovat místa paměti, která spoluvytvářela kolektivní historickou paměť a zachovala si svůj význam až do dnešních dní.

Vyjmenování významných historických osobností a regionálních tvůrců bylo přitom velmi pestré. Respondenti uváděli osobnosti kulturního, politického i společenského života. Výzkum rovněž potvrdil, že obraz minulosti se neustále mění podle událostí, priorit a zájmů přítomné společnosti. Zájem o minulost stoupal jednak s věkem, jednak s postavením jedince na společenském stratifikačním žebříčku. Největší znalost minulosti vykazali nejstarší obyvatelé regionu ve věku nad 65 let, vysokoškolského vzdělání. Určité malé rozdíly se vyskytly při sledování kolektivní paměti podle jednotlivých oblastí. Respondenti na Těšínsku připomínali jako jednu z nejvýznamnějších událostí založení města Těšína, na Hlučínsku byl vztah obyvatel k historii determinován složitým historickým vývojem – obyvatelé reflektovali hlavně události spjaté s obdobím druhé světové války, kdy se po mnichovském diktátu stalo Hlučínsko (Prajzsko) součástí Německé říše. Na Ostravsku si dospělí obyvatelé vzpomínali hlavně na události spojené s obdobím normalizace, pro mladé lidi z této oblasti byla otázka kolektivní paměti marginální a zájem o historii stál na okraji jejich pozornosti. Odlišná byla situace na Jesenicku,

Obrázek 7.1: Umělý jas noční oblohy / světelné znečištění oblohy

kde se respondenti při určování významných historických událostí obraceli hlouběji do minulosti a rostoucí zájem o minulost byl viditelný i u mladých lidí.

Kolektivní paměť je vždy ukotvená v prostorovém rámci a manifestovaná v místech paměti, která jsou nejen symbolickým ztvárněním minulosti, ale reflektují i hodnoty, které jsou součástí vytváření kolektivní identity. Největší podíl obyvatel, kteří identifikovali ve svém okolí nějaké památné místo, byl na Jesenicku a Hlučínsku. V celé oblasti českého Slezska znalo nějaké významné pamětní místo 59 % respondentů; byly to architektonické památky, pomníky, místa funerálního charakteru, industriální památky a přírodní pamětní místa. Největší znalost míst paměti vyjadřovali lidé v produktivním věku a se středoškolským maturitním vzděláním.

Na základě zjištěných poznatků lze konstatovat, že přes velké demografické, náboženské, národnostní a hospodářské změny, kterými prošla celá oblast českého Slezska v průběhu a hlavně po druhé světové válce (rozsáhlé etnické přesuny, výměna obyvatelstva, změna nositelů identity, postupující industrializace, rozvoj těžkého průmyslu, marginalizace slezské identity v období komunistického režimu), zůstala regionální slezská identita obyvatel zachována a dále se rozvíjela. Stále v tomto regionu žili lidé, kteří se ztotožňovali se slezanstvím jako regionální příslušností. V jejich kolektivní paměti zůstalo z minulosti zachováno to, co podněcovalo regionální identitu – vzpomínky na významné události a osobnosti spjaté s historií regionu či státu, historické tradice, pověsti a vyprávění spjaté s regionem.

* * *

Území českého Slezska má polycentrickou strukturu a v rámci prostorových vazeb a vztahů je v dle silného vlivu moravských měst Olomouc a Brno také ovlivněno významnými sídly v Polsku. Abychom mohli komplexně nahlédnout procesy a vývoj území českého Slezska, je nutné v dalších sociologických výzkumech a prediktivních analýzách zohlednit vzájemné prostorové vztahy včetně přeshraničních. Právě v rozvoji přeshraniční spolupráce se sociální i kulturně blízkými oblastmi je další rozvojový potenciál území českého Slezska. Je tedy potřeba podpořit zvýšenou kooperaci se Slezským a Opolským vojvodstvím i s Žilinským krajem. Spolupráce představitelů územních samosprávných celků je stále nedostatečná, a tak se rozvíjí spolupráce především podnikatelských subjektů a kulturních institucí. Nevyužitím tohoto zatím latentního potenciálu v rámci procesů v postindustriální společnosti se území stane s vysokou pravděpodobností periferií jiných rozvíjejících se center.

Výše uvedený obrázek ukazuje na světelné znečištění noční oblohy, které je v některých studiích používáno jako ukazatel ekonomické aktivity v území (Šilhánková, 2015). Z rozprostření světelného znečištění je zřejmé, že předpoklad možnosti rozvoje tohoto území je opodstatněný. V tomto prostoru žije téměř 5 milionů obyvatel. Rozvoj přeshraniční katovické a ostravské konurbace je taktéž předpokládán v Konceptci prostorového rozvoje Polské republiky do roku 2030 (Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, 2012). Polské koncepční a strategické dokumenty vždy sledují rozvoj území Polska v kontextu okolních států. V České republice toto pojetí chybí, okolní státy jsou jen bílé plochy. Podobně jak bylo uváděno na starých mapách *hic sunt leones* (zde žijí lvi, jako bychom o tomto území neměli informace), jinak také *terra incognita* (země neznámá).

Pokud území českého Slezska nevyužije tento potenciál, může se stát periferní oblastí Evropy. Na základě zdokumentovaného historického vývoje lze vysledovat, že si obyvatelé této oblasti se svým rozvojovým potenciálem vždy úspěšně poradili, využili přednosti svého území spolu s rozvojem průmyslu. V současnosti transformační procesy v postindustriální společnosti přinášejí výrazné změny ve všech oblastech, ve kterých se společnost rozvíjela v minulosti. Zásadní trendy přinášející změny je nutno v budoucnu vyhodnocovat v evropském kontextu. Polycentrická struktura území vytváří vhodný předpoklad dalšího vývoje.

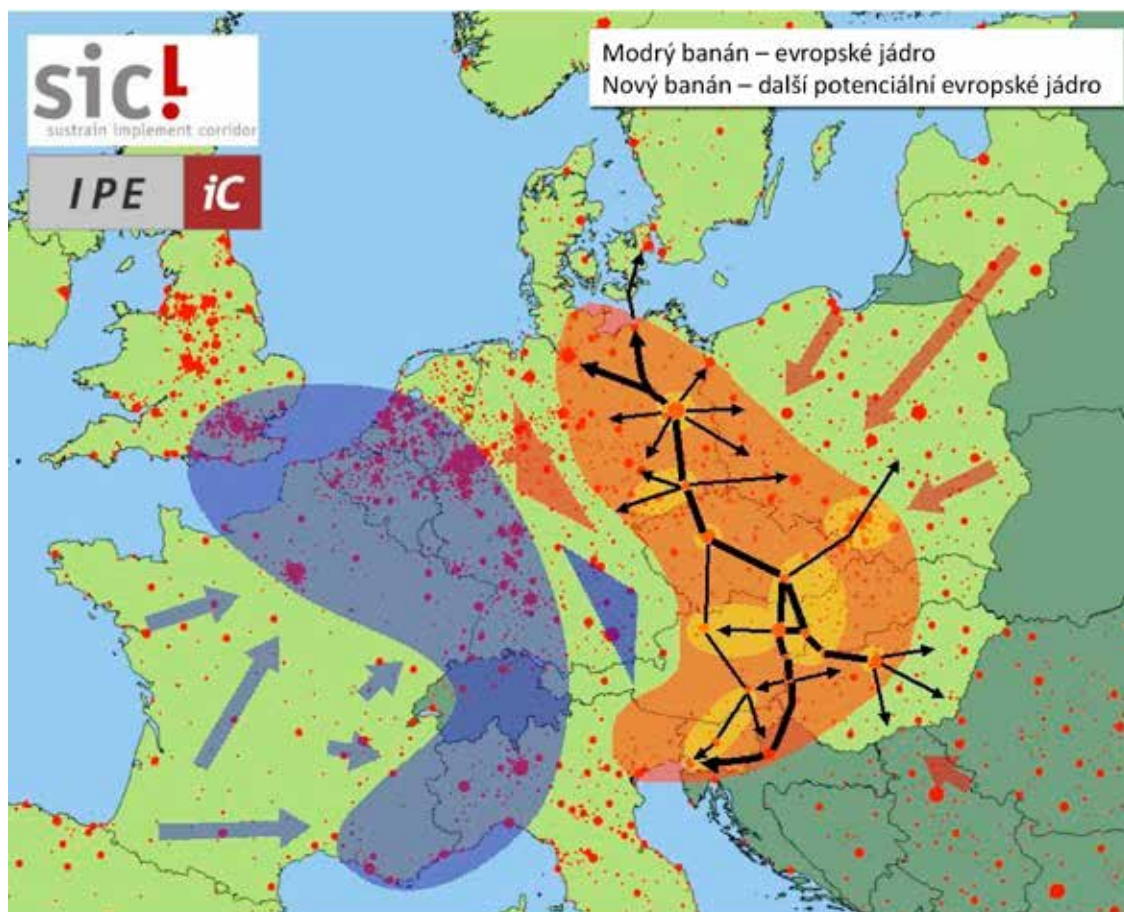
Rozvojový potenciál periferních oblastí, stejně jako nebezpečí koncentrace v jádrových oblastech, jsou uvedeny v materiálu *European Spatial Development Perspective* (Faludi a Waterhout, 2002). Polycentrické pojetí je vnímáno jako strategie k vyřešení současného nežádou-

cího rozdělení evropského prostoru na jádro a periferii. Koncepti polycentrického rozvoje je nutné věnovat pozornost proto, aby byl zajištěn vyvážený vývoj regionů, neboť Evropská unie je plně integrována v globální ekonomice. Polycentrická struktura osídlení pomáhá vyvarovat se ekonomické a demografické koncentraci v jádrových oblastech a přispívá k rovnoměrnějšímu vývoji regionů. Polycentrická struktura podporuje lepší využití ekonomického potenciálu regionů a jejich výraznější zapojení do globální ekonomiky zase zvyšuje konkurenceschopnost Evropské unie v globálním měřítku.

Existuje několik pohledů na to, jak koncept polycentrického rozvoje uvést do praxe. Jedním z nich je posílení několika větších oblastí při integraci Evropské unie do globální ekonomiky včetně periferních území prostřednictvím nadnárodních strategií územního rozvoje. Tradiční jádro ekonomického růstu v EU byl tzv. modrý banán (viz obrázek výše). Nové potenciální jádro je označeno oranžovou barvou a nazváno nový banán. Druhým pohledem je posílení polycentrické struktury a lepší vyvážení metropolitních systémů a aglomerací, a to prostřednictvím užší spolupráce mezi strukturálními politikami a politikami transevropských sítí (TEN) a zlepšení vazeb dopravních sítí na úrovních mezinárodní – vnitrostátní a regionální – místní.

Struktura osídlení českého Slezska byla vedle výskytu uhlí výrazně ovlivněna i terénním reliéfem tvořeným Moravskou bránou, kterou prochází základní dopravní koridory evropského významu, ať to byla Jantarová stezka během prvních čtyř století našeho letopočtu, nebo v polo-

Obrázek 7.2: Vymezení jádrových prostorů Evropy

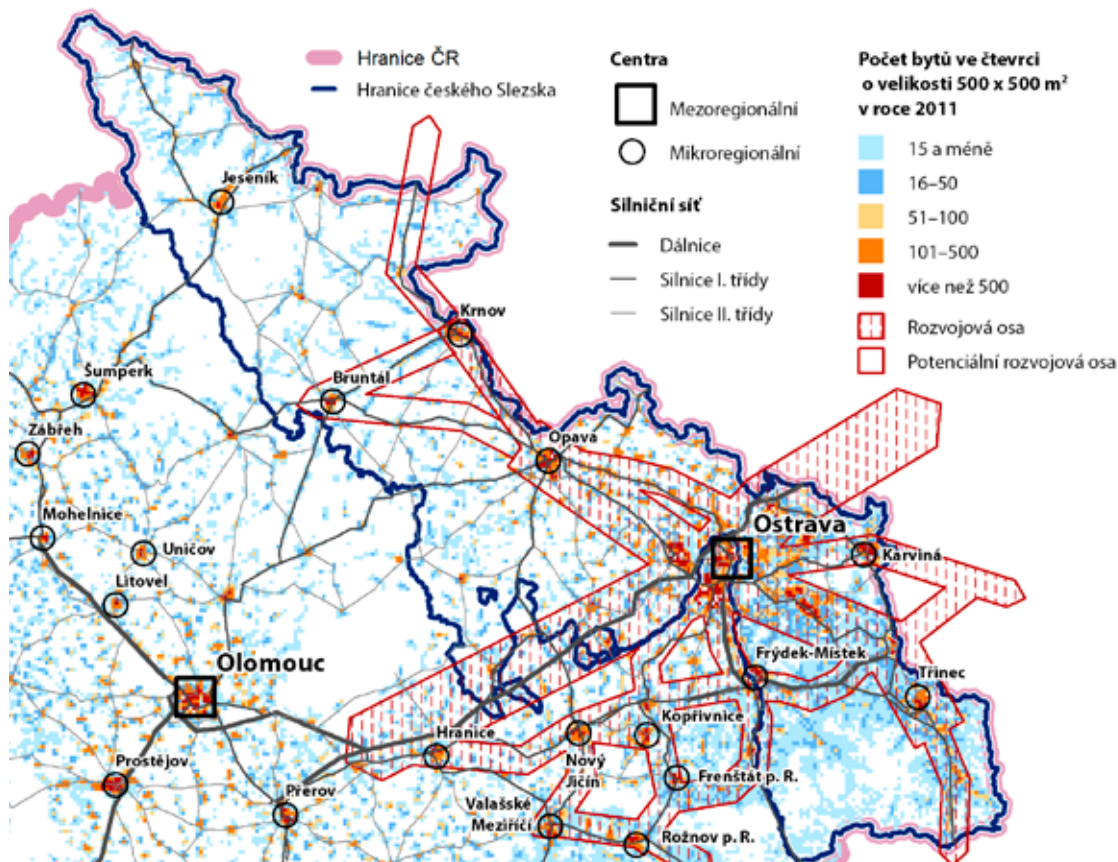
Zdroj: MMR, 2008

vině 19. století Severní dráha císaře Ferdinanda, která patřila k nejdůležitějším tratím habsburské monarchie. S tím souvisí i dobudování dálnice D1 v severojižním dopravním koridoru evropského významu daného reliéfem území.

Doprava je proto klíčovou sítí propojující jednotlivá sídla a v rámci sídel jednotlivé funkční prostory. Ovlivňuje jak výstavbu obytných celků, dostupnost služeb, tak i ekonomický vývoj celé oblasti. S vývojem společnosti a s rostoucím počtem obyvatel vzrůstá tlak na rychlejší a snadnější přemísťování osob, materiálu a informací, který se projevuje ve snaze budovat stále hustší dopravní síť a klíčové dopravní uzly. V souvislosti s polycentrickou strukturou osídlení Slezska je smyslem zkoumání dopravní infrastruktury a zajištění propojení bydlení s výrobním a obslužným systémem. Nejdůležitější je v tomto ohledu dojíždka do dané lokality a dostupnost jednotlivých sídel, v rámci území Slezska je také silný vliv tranzitní dopravy především uvnitř dopravního koridoru.

Současné procesy transformace postindustriální společnosti ovlivňují i sídelní strukturu území českého Slezska následujícím způsobem: základní republiková rozvojová osa probíhá severovýchodním směrem od Brna na Katovice. Vybudovaná dálnice D1 se projevuje i zvýšenou ekonomickou atraktivitou v okolí jejích sjezdů a přilehlých měst. Z hlediska dlouhodobého vývoje lze předpokládat, že i tento prostor se zahustí. Druhá regionální rozvojová osa procházející od Třince přes Český Těšín, Ostravu, Opavu s užším napojením na Krnov je ovlivněna

Obrázek 7.3: Rozvojové osy na území českého Slezska

dlouhodobým rozvojem sídelní struktury a lze předpokládat, že její význam zůstane klíčovým pro Moravskoslezský kraj. Tato vazba mezi Ostravou a Opavou je zesílena po modernizaci a rozšíření silničního tahu I/11 včetně dobudování severního obchvatu Opavy. Po modernizaci I/11 východní část z Třince do Jablunkova lze předpokládat rozvoj osídlení v rámci rozvojové osy Ostrava – Třinec – hranice ČR/Slovensko. Snižuje se význam lokální rozvojové osy Ostrava – Karviná z důvodu poklesu pracovních míst i počtu lidí ve městě Karviná. Pokud nebude dobudováno napojení Karviné na Bielsko-Bialou, bude se tato osa zeslabovat. Oproti tomu se bude rozvíjet osa Ostrava – Český Těšín – Bielsko-Bialá. Pro další vývoj území je klíčová role silných měst a jejich spolupráce. Města se rozšiřují do svého zázemí, se kterým by proto měla být harmonicky propojena. V kontextu jejich rozvoje se používají FUA, které přesahují hranice města.

Procesy suburbanizace v území českého Slezska jsou chápány jako transfery (stěhování) městských funkcí (tj. průmyslu, služeb, bydlení atd.) a obyvatelstva z jádrových částí sídel do přilehlých okrajových periferních oblastí. Jedná se o proces rozšiřování zastavěného území města, který můžeme zaznamenat jak u většiny měst vyspělých zemí, tak v historickém vývoji našich měst. Suburbanizace spolu s urbanizací a reurbanizací tvoří trojici dynamických procesů, kterými sídelní soustava reaguje na potřeby společnosti a jejich změny. O suburbanizaci můžeme mluvit přinejmenším od 18. století, kdy industrializace na jedné straně zhoršila podmínky pro bydlení v jádrech sídel a na druhé straně kolejová doprava a později automobily zlepšily mobilitu jejich obyvatel – důsledkem bylo stěhování těch, kdo na to měli finance a motivaci, do venkovských oblastí přiléhajících k okrajům měst, kde se jim nabízely lepší podmínky k bydlení a odkud současně měli možnost neztratit kontakt s pracovními a společenskými příležitostmi spojenými se životem v jádrové části města. V současnosti působí všechny tři dříve zmíněné dynamické procesy v osídlení souběžně, v čase se mění pouze intenzita působení každého z nich a tím v součtu i výsledný směr jejich působení na osídlení. Rezidenční suburbanizace se projevuje především výstavbou nového bydlení v zázemí města a postupným odlivem lidí z jádrových částí větších měst do nových rodinných (v poslední době i bytových) domů v jejich okrajových částech, nebo v okolních obcích.

Mezi globalizační megatrendy (podrobněji viz Havránek a Pokorný, 2016), které mají vliv na budoucnost území českého Slezska, patří jednak civilizační choroby, kdy narůstá vliv dříve

Obrázek 7.4: Nove trendy slezské identity – osobní sebe prezentace (nálepka na autě)

Zdroj: Soukromý archiv L. Hrušky

neznámých chorob způsobených různými faktory moderní civilizace. Jejich nárůst je daný změnou životního stylu obyvatel, změnou stravovacích návyků, obyvatelé jsou vystaveni novým chemickým látkám a obecně se s narůstající životní úrovní prodlužuje délka života i průměrný věk populace. Bude se měnit např. celospolečenské vnímání stáří. Města připravují projekty aktivního stárnutí, vytvářejí projekty přípravy na stáří, změnu bydlení. Za příčiny civilizačních chorob se považují zejména konzumace průmyslově vyráběných kalorických potravin, nadměrná konzumace jídla, alkoholu a cigaret, nadměrný a trvalý stres a nedostatek fyzického pohybu. Rostoucí individualismus reprezentuje megatrend sílícího vlivu jednotlivce či malých skupin na celospolečenské, ekonomické i politické rozhodovací procesy, dále na společnost i ekonomické subjekty. Tento trend posiluje zvyšující se vzdělanost populace, tlak na lidská práva, rozšiřování individuálních svobod a nové technologie. Vysoká mobilita umožňuje globální propojení spotřebních a výrobních vzorců, nové modely práce i sociálních kontaktů a interakcí. Tento megatrend také ovlivňuje odstraňování bariér v pohybu osob, zboží a informací. S mobilitou souvisí nejen přesun osob, materiálů a zboží, ale i environmentální a sociální zátěže. I přes růst střední třídy se neustále zvětšují příjmové nerovnosti a stále se nedaří odstranit nerovnost mezi pohlavími. Identifikovaným megatrendem je i rostoucí zadluženost a technologická mezera mezi nejchudšími a nejbohatšími obyvateli.

Při hloubkových kvalitativních průzkumech obyvatel českého Slezska lze vysledovat, že odkaz Slezanů nezanikl, je předáván v rodinách mezi rodiči, prarodiči a dětmi. Při bližším pozorování lze vysledovat jeho projevy v řeči, kultuře, sportu, památkách, povídkách, ale i jako součást reklamních kampaní názvů společností, restaurací, kulturních domů, či osobní sebe-prezentace jednotlivců (weby, nálepky na autech atp.).

8

Přílohy

8 Přílohy

8.1 Doprovodné tabulky a mapy

Tabulka 8.1: Vývoj sociodemografická charakteristika podoblastí českého Slezska a moravské části Ostravska

Ukazatel	Rok	České Slezsko							Ostravsko moravská část
		Celkem	Jeseníky OLK	Jeseníky MSK	Opavsko bez Hlučinska	Hlučínsko	Těšínské Slezsko	Ostravsko slezská část	
Počet obyvatel	2011	856 791	38 511	73 926	132 171	71 841	394 388	145 953	176 355
	2021	849 677	37 709	72 788	132 350	73 743	387 192	145 896	172 949
Změna absolutně		-7 114	-802	-1 138	179	1 901	-7 196	-58	-3 405
Změna relativně v %		-0,8	-2,1	-1,5	0,1	2,6	-1,8	0,0	-1,9
Počet cizinců	2011	15 944	812	711	1 319	687	8 284	4 131	5 898
	2021	17 480	911	923	1 813	827	8 287	4 719	6 660
Změna absolutně		1 536	99	212	494	140	4	588	762
Změna relativně v %		9,6	12,2	29,8	37,4	20,4	0,0	14,2	12,9
Rozloha (km ²)	2021	4 461	695	1 070	970	313	1 185	228	99
Hustota zalidnění	2021	190	54	68	136	236	327	641	1 753
Obsazená pracovní místa	2011	343 582	11 962	23 952	61 538	18 071	144 213	83 847	116 769
	2019	380 101	14 104	28 552	69 014	20 828	151 820	95 783	131 890
Změna absolutně		36 518	2 142	4 600	7 476	2 757	7 607	11 936	15 121
Změna relativně v %		10,6	17,9	19,2	12,1	15,3	5,3	14,2	12,9
Míra podnikatelské aktivity	2011	163,5	239,2	170,5	178,2	172,4	145,5	171,2	173,5
	2021	163,6	230,8	173,7	166,6	185,0	148,0	169,2	165,8
Změna		0,1	-8,4	3,2	-11,5	12,6	2,5	-2,1	-7,7
Podíl dětské složky (věk 0–14 let)	2011	14,5	14,6	15,0	14,9	14,9	14,4	14,2	14,0
	2021, v %	15,3	14,1	14,7	15,7	16,2	15,1	15,3	15,1
Změna v %		0,7	-0,5	-0,3	0,8	1,3	0,7	1,1	1,2
Podíl seniorské složky (65 let a více)	2011	15,8	15,6	14,6	15,4	15,3	16,1	16,4	16,5
	2021 v %	20,5	22,6	21,4	20,5	19,0	20,4	20,6	
Změna v %		4,7	7,0	6,8	5,1	3,7	4,3	4,0	4,1
Podíl nezaměstnanosti	03/19	4,7	5,2	5,9	3,0	2,5	5,3	4,7	5,3
	03/21 v %	5,9	6,9	7,4	3,6	3,1	6,8	6,1	6,9
Změna v %		1,2	1,7	1,5	0,6	0,6	1,4	1,4	1,6

Zdroj: ČSÚ Databáze demografických údajů za obce 2021, Policie ČR (2021), MFČR (2020), MPSV (2021)

Pozn.: Ukazatele u obcí spadajících do několika podoblastí (obce rozdělené historickou slezsko-moravskou hranicí) byly přepočítány podle počtu trvale bydlících obyvatel ze SLDB 2011 přiřazených k adresním bodům v Registru sčítacích obvodů. Hranice mezi Slezskem a Moravou byla definována historickou příslušností základních sídelních jednotek k zemi slezské nebo moravské

Tabulka 8.2: Charakteristika podoblastí českého Slezska a moravské části Ostravska dle velikostních kategorií obcí (v %)

Ukazatel	Velikostní kategorie	České Slezsko							Ostravsko moravská část
		Celkem	Jeseníky OLK	Jeseníky MSK	Opavsko bez Hlučínska	Hlučínsko	Těšínské Slezsko	Ostravsko slezská část	
Počet obyvatel (2021)	méně než 1 000	7,6	20,7	20,4	14,9	6,0	3,5	2,9	n
	1 000–2 999	14,2	40,4	14,4	17,9	29,6	10,5	5,8	1,6
	3 000–9 999	19,1	9,8	11,6	24,8	36,2	18,6	12,5	n
	10 000–19 999	4,8	29,1	21,9	n	18,7	n	n	n
	20 000 a více	54,4	n	31,8	42,3	9,5	67,5	78,7	98,4
Počet cizinců (2021)	méně než 1 000	4,0	19,4	15,9	7,1	4,2	2,3	0,4	n
	1 000–2 999	8,4	44,8	10,9	9,5	24,1	6,3	1,5	0,3
	3 000–9 999	12,5	9,8	9,6	28,6	22,7	13,9	3,1	n
	10 000–19 999	3,4	26,0	25,1	n	16,0	n	n	n
	20 000 a více	71,7	n	38,4	54,8	33,0	77,5	95,0	99,7
Obsazená pracovní místa (2019)	méně než 1 000	3,0	11,5	9,2	5,6	2,3	1,6	0,7	n
	1 000–2 999	8,8	27,2	9,1	9,6	16,3	10,5	1,0	0,3
	3 000–9 999	12,9	10,2	11,1	20,6	34,1	12,1	5,6	n
	10 000–19 999	5,6	51,1	32,4	n	21,4	n	n	n
	20 000 a více	69,7	n	38,2	64,2	26,0	75,8	92,7	99,7

Zdroj: ČSÚ SLDB 2011, Data báze demografických údajů za obce 2021, Policie ČR (2021), MFČR (2020)

Pozn.: n v podoblasti se nevyskytuje velikostní kategorie obce. Ukazatele u obcí spadajících do několika podoblastí (obce rozdělené historickou slezsko-moravskou hranicí) byly přepočítány podle počtu trvale bydlících obyvatel ze SLDB 2011 přiřazených k adresním bodům v Registru sčítacích obvodů. Hranice mezi Slezskem a Moravou byla definována historickou příslušností základních sídelních jednotek k zemi slezské nebo moravské

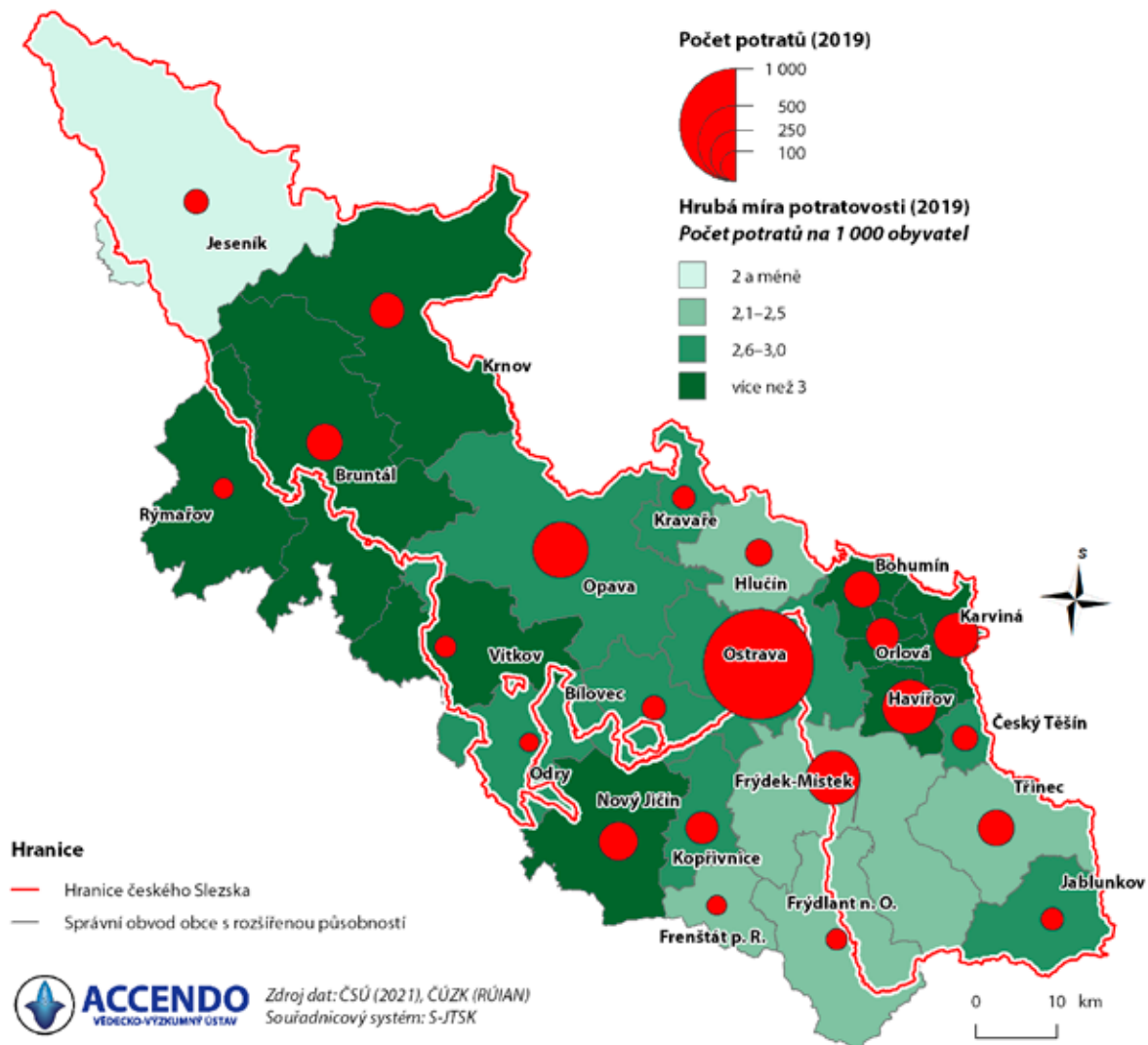
Tabulka 8.3: Podíl jednočlenných domácností bytové domácností dle velikostních kategorií obcí (v %)

Velikostní kategorie	České Slezsko							Ostravsko moravská část
	Celkem	Jeseníky OLK	Jeseníky MSK	Opavsko bez Hlučínska	Hlučínsko	Těšínské Slezsko	Ostravsko slezská část	
méně než 1 000	25,5	26,6	27,2	25,4	23,0	24,9	21,4	n
1 000–2 999	24,6	28,2	27,5	24,4	23,1	23,6	22,8	24,9
3 000–9 999	26,6	35,2	31,4	29,8	24,5	24,6	26,7	n
10 000–19 999	32,9	34,4	34,6	n	29,5	n	n	n
20 000 a více	34,4	n	33,2	33,1	36,7	33,8	36,7	36,7

Zdroj: ČSÚ SLDB 2011

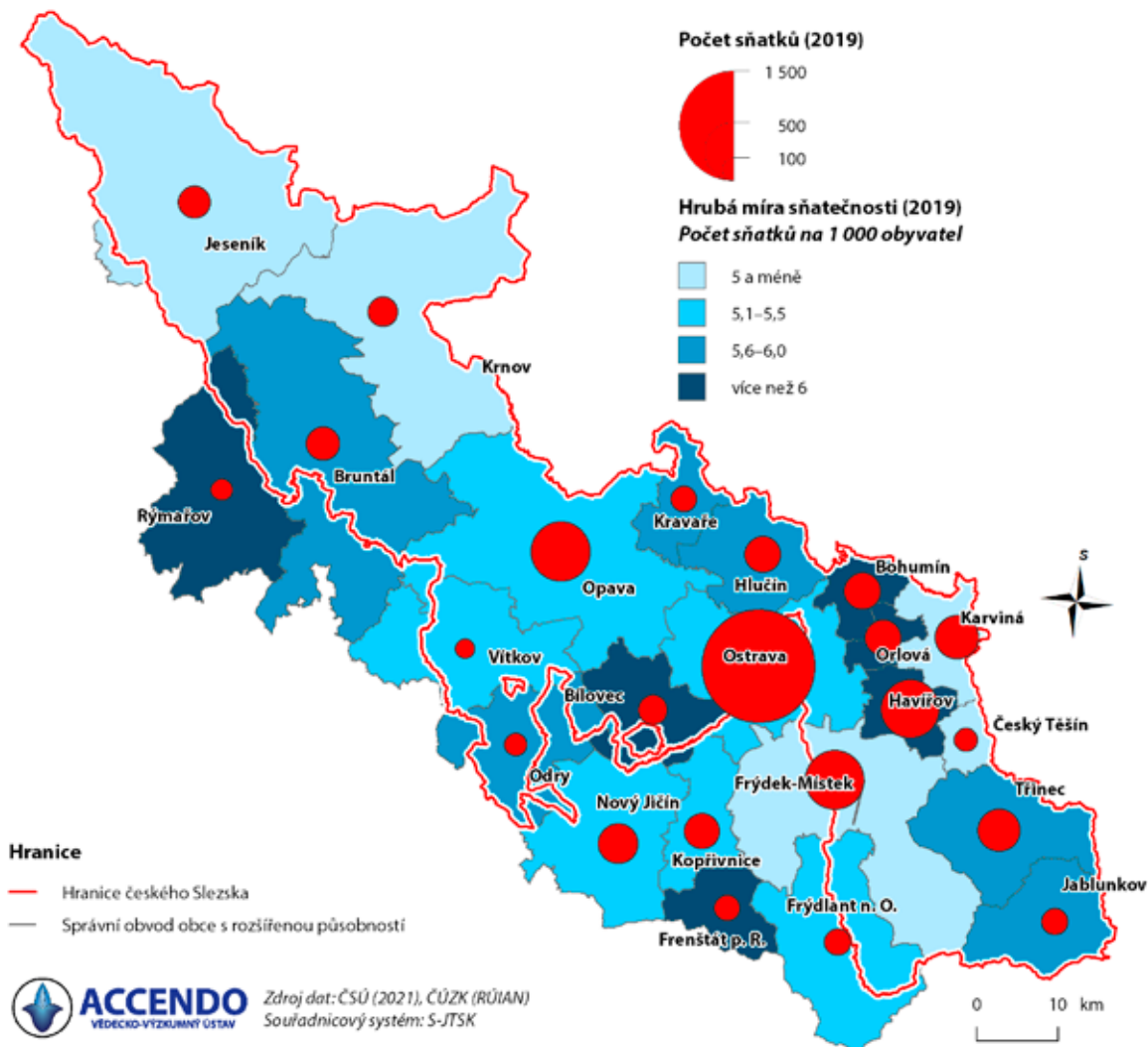
Pozn.: n v podoblasti se nevyskytuje velikostní kategorie obce. Ukazatele u obcí spadajících do několika podoblastí (obce rozdělené historickou slezsko-moravskou hranicí) byly přepočítány podle počtu trvale bydlících obyvatel ze SLDB 2011 přiřazených k adresním bodům v Registru sčítacích obvodů. Hranice mezi Slezskem a Moravou byla definována historickou příslušností základních sídelních jednotek k zemi slezské nebo moravské

Obrázek 8.1: Hrubá míra potratovosti v SO ORP na území českého Slezska a severovýchodní Moravě

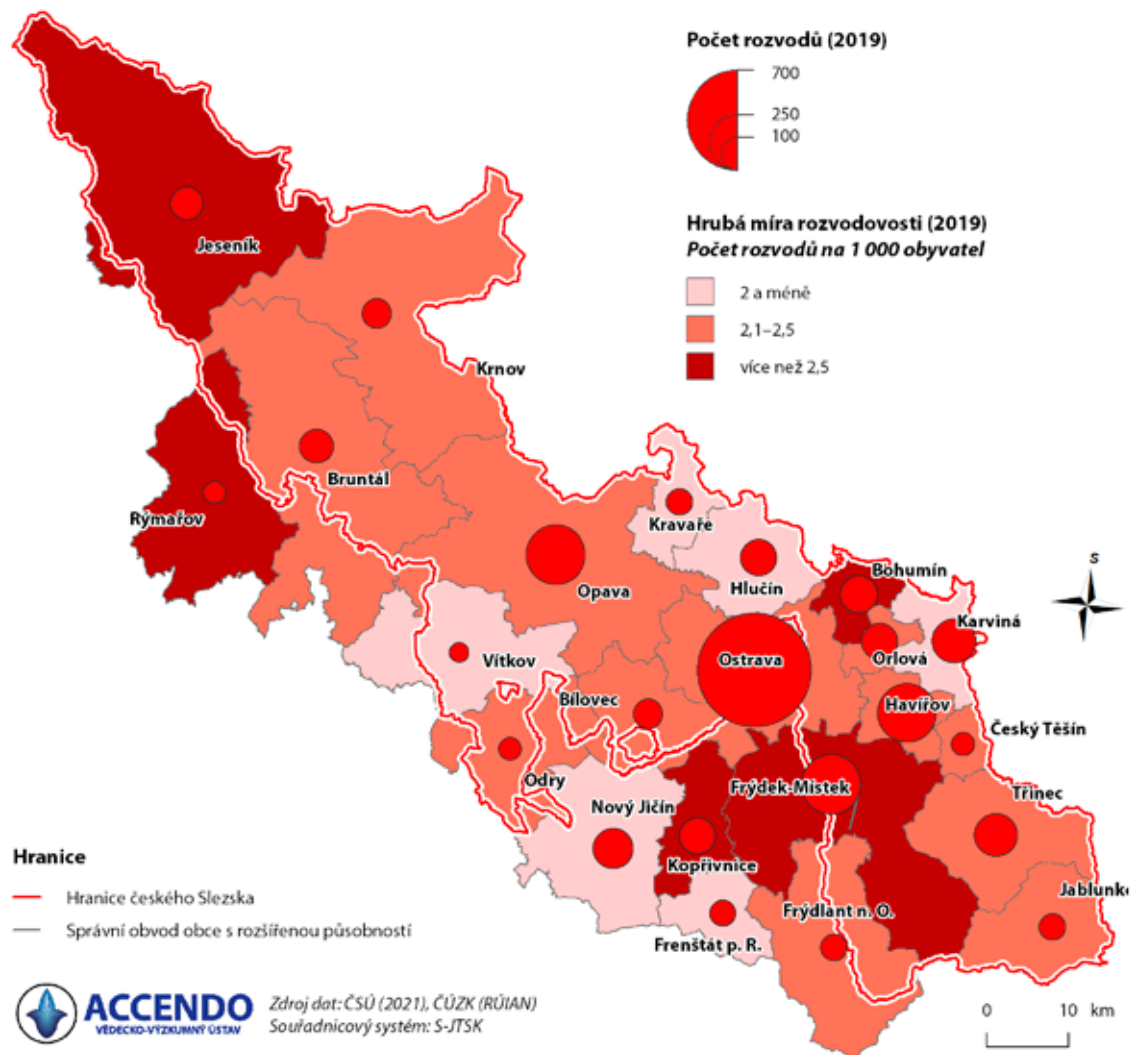
Zdroj: ČSÚ, Databáze demografických údajů za obce ČR (2021)

Obrázek 8.2: Hrubá míra sňatečnosti v SO ORP na území českého Slezska a severovýchodní Moravě

Zdroj: ČSÚ, Databáze demografických údajů za obce ČR (2021)

Obrázek 8.3: Hrubá míra rozvodovosti v SO ORP na území českého Slezska a severovýchodní Moravě

Zdroj: ČSÚ, Databáze demografických údajů za obce ČR (2021)

Tabulka 8.4: Hodnocení krajiny podle věkových skupin a podle podoblastí

Podoblast	Věková kohorta	ošklivá	narušená	umělá	městská	obyčejná	moderní	hlučná	prázdná	zaostalá	málo bezpečná	cizí	stabilní
Jeseníky (část v OLK)	18–34	79,3	71,9	71,6	68,3	65,1	65,4	63,0	56,7	61,5	61,9	68,3	53,1
	35–64	82,7	74,5	77,3	72,5	75,9	72,2	64,8	59,5	61,3	64,0	72,4	59,3
	65 a více	82,2	76,7	78,4	67,4	80,5	74,2	66,1	64,8	60,6	62,3	74,2	62,3
Jeseníky (část v MSK)	18–34	74,5	66,8	67,7	59,1	63,4	58,4	56,4	51,6	56,8	63,8	75,0	51,1
	35–64	72,4	62,5	66,9	62,4	64,8	61,1	53,0	53,7	58,0	62,0	74,4	54,8
	65 a více	70,0	59,7	57,4	49,3	59,3	47,8	42,6	53,7	66,8	64,1	85,1	42,8
Opavsko bez Hlučínska	18–34	68,5	59,4	66,5	60,2	53,5	59,3	60,4	49,8	54,9	65,0	68,1	42,9
	35–64	72,3	60,8	67,7	63,9	58,2	62,2	58,9	51,4	57,3	65,9	71,9	47,5
	65 a více	73,0	63,5	67,3	68,7	58,0	63,3	57,7	50,3	54,3	64,0	69,3	50,0
Hlučínsko	18–34	64,8	49,1	57,3	59,0	49,7	57,6	50,9	52,9	56,1	57,0	64,8	45,6
	35–64	68,0	52,3	54,5	54,2	54,1	59,9	48,9	57,0	57,0	54,5	65,6	51,1
	65 a více	67,1	52,2	57,6	58,0	53,1	61,2	51,3	49,1	54,1	58,0	61,2	50,0
Ostravsko – slezská část	18–34	58,5	46,4	53,6	41,3	46,4	52,7	41,2	54,6	51,5	49,8	61,9	49,0
	35–64	66,5	53,1	53,3	41,1	49,8	53,1	45,2	58,3	60,3	54,6	68,1	54,8
	65 a více	61,3	52,0	55,6	37,5	44,8	47,2	31,6	57,4	63,3	46,0	70,6	56,5
Těšínské Slezsko	18–34	61,3	53,0	55,8	47,0	49,7	54,4	52,7	55,0	55,3	59,7	66,1	55,7
	35–64	66,7	56,7	58,8	55,5	53,9	55,3	49,8	55,8	58,1	65,0	67,5	52,1
	65 a více	65,5	61,3	64,2	48,5	55,9	56,2	54,4	58,0	61,1	62,9	65,5	54,9
Ostravsko – moravská část	18–34	51,8	45,1	48,5	36,3	44,8	41,2	33,2	55,2	56,2	43,3	52,7	49,7
	35–64	51,8	43,3	50,5	27,2	39,7	51,8	34,6	56,3	53,4	44,4	60,4	47,6
	65 a více	55,4	48,8	47,1	31,3	43,3	40,8	40,0	55,4	64,6	49,2	68,3	57,9

Zdroj dat: ACCENDO, SZM, Sociologické šetření oblasti českého Slezska – Část B., 2019.

Pozn.: Průměrný postoj v podoblasti na základě otázky B4: Jak na Vás působí okolní krajina, ve které žijete? Přeškálováno na 0 až 100

Tabulka 8.5: Hodnocení vztahů mezi kategoriemi krajiny měřeno Kendallova tau B pro podoblast Jeseníky (část v OLK)

	ošklivá	narušená	umělá	městská	obyčejná	moderní	hlučná	prázdná	zaostalá	málo bezpečná	cizí	stabilní
ošklivá		0,547	0,503	0,447	0,427	0,397	0,363	0,225	0,406	0,349	0,500	0,207
narušená	0,547		0,468	0,350	0,481	0,445	0,310	0,263	0,369	0,325	0,404	0,297
umělá	0,503	0,468		0,424	0,444	0,444	0,323	0,240	0,364	0,367	0,386	0,249
městská	0,447	0,350	0,424		0,333	0,336	0,389	0,893	0,339	0,405	0,331	0,063
obyčejná	0,427	0,481	0,444	0,333		0,428	0,333	0,226	0,295	0,337	0,408	0,280
moderní	0,397	0,445	0,444	0,336	0,428		0,373	0,900	0,328	0,366	0,343	0,253
hlučná	0,363	0,310	0,323	0,389	0,333	0,373		0,269	0,308	0,378	0,279	0,299
prázdná	0,225	0,263	0,240	0,893	0,226	0,900	0,269		0,348	0,655	0,230	0,206
zaostalá	0,406	0,369	0,364	0,339	0,295	0,328	0,308	0,348		0,329	0,351	0,269
málo bezpečná	0,349	0,325	0,367	0,405	0,337	0,366	0,378	0,655	0,329		0,462	0,448
cizí	0,500	0,404	0,386	0,331	0,408	0,343	0,279	0,230	0,351	0,462		0,358
stabilní	0,207	0,297	0,249	0,063	0,280	0,253	0,299	0,206	0,269	0,448	0,358	

Zdroj dat: ACCENDO, SZM, Sociologické šetření oblasti českého Slezska – Část B., 2019

Tabulka 8.6: Hodnocení vztahů mezi kategoriemi krajiny měřeno Kendallova tau B pro podoblast Jeseníky (část v MSK)

	ošklivá	narušená	umělá	městská	obyčejná	moderní	hlučná	prázdná	zaostalá	málo bezpečná	cizí	stabilní
ošklivá		0,684	0,553	0,299	0,505	0,264	0,278	0,225	0,238	0,347	0,309	0,079
narušená	0,684		0,661	0,410	0,520	0,399	0,346	0,570	0,759	0,304	0,281	0,074
umělá	0,553	0,661		0,524	0,503	0,480	0,454	0,694	0,339	0,257	0,978	0,407
městská	0,299	0,410	0,524		0,476	0,533	0,450	0,970	0,077	0,439	0,058	0,799
obyčejná	0,505	0,520	0,503	0,476		0,421	0,386	0,236	0,228	0,308	0,228	0,586
moderní	0,264	0,399	0,480	0,533	0,421		0,534	0,473	0,004	0,457	0,328	0,643
hlučná	0,278	0,346	0,454	0,450	0,386	0,534		0,694	-0,037	0,265	0,006	0,343
prázdná	0,225	0,570	0,694	0,970	0,236	0,473	0,694		0,349	0,262	0,078	0,245
zaostalá	0,238	0,759	0,339	0,077	0,228	0,004	-0,037	0,349		0,339	0,306	-0,023
málo bezpečná	0,347	0,304	0,257	0,439	0,308	0,457	0,265	0,262	0,339		0,406	0,431
cizí	0,309	0,281	0,978	0,058	0,228	0,328	0,006	0,078	0,306	0,406		-0,007
stabilní	0,079	0,074	0,407	0,799	0,586	0,643	0,343	0,245	-0,023	0,431	-0,007	

Zdroj dat: ACCENDO, SZM, Sociologické šetření oblasti českého Slezska – Část B., 2019

Tabulka 8.7: Hodnocení vztahů mezi kategoriemi krajiny měřeno Kendallova tau B pro podoblast Opavsko bez Hlučínska

	ošklivá	narušená	umělá	městská	obyčejná	moderní	hlučná	prázdná	zaostalá	málo bezpečná	cizí	stabilní
ošklivá		0,651	0,605	0,476	0,448	0,408	0,395	0,055	0,285	0,393	0,548	-0,621
narušená	0,651		0,578	0,449	0,490	0,498	0,467	0,052	0,304	0,374	0,496	-0,073
umělá	0,605	0,578		0,538	0,403	0,465	0,466	-0,027	0,238	0,384	0,495	-0,287
městská	0,476	0,449	0,538		0,374	0,488	0,445	0,037	0,424	0,340	0,379	-0,079
obyčejná	0,448	0,490	0,403	0,374		0,441	0,304	0,639	0,403	0,308	0,366	-0,058
moderní	0,408	0,498	0,465	0,488	0,441		0,400	-0,058	0,980	0,329	0,396	-0,206
hlučná	0,395	0,467	0,466	0,445	0,304	0,400		-0,064	0,873	0,386	0,407	-0,449
prázdná	0,055	0,052	-0,027	0,037	0,639	-0,058	-0,064		0,297	0,058	0,063	0,988
zaostalá	0,285	0,304	0,238	0,424	0,403	0,980	0,873	0,297		0,353	0,361	0,027
málo bezpečná	0,393	0,374	0,384	0,340	0,308	0,329	0,386	0,058	0,353		0,538	-0,375
cizí	0,548	0,496	0,495	0,379	0,366	0,396	0,407	0,063	0,361	0,538		-0,475
stabilní	-0,621	-0,073	-0,287	-0,079	-0,058	-0,206	-0,449	0,988	0,027	-0,375	-0,475	

Zdroj dat: ACCENDO, SZM, Sociologické šetření oblasti českého Slezska – Část B., 2019

Tabulka 8.8: Hodnocení vztahů mezi kategoriemi krajiny měřeno Kendallova tau B pro podoblast Hlučínsko

	ošklivá	narušená	umělá	městská	obyčejná	moderní	hlučná	prázdná	zaostalá	málo bezpečná	cizí	stabilní
ošklivá		0,495	0,475	0,281	0,254	0,374	0,302	0,203	0,386	0,384	0,380	0,041
narušená	0,495		0,553	0,306	0,306	0,360	0,395	0,680	0,276	0,326	0,297	0,440
umělá	0,475	0,553		0,337	0,295	0,307	0,320	0,740	0,327	0,339	0,324	0,268
městská	0,281	0,306	0,337		0,961	0,227	0,274	0,339	0,228	0,349	0,850	0,639
obyčejná	0,254	0,306	0,295	0,961		0,371	0,303	0,621	0,201	0,975	0,084	0,254
moderní	0,374	0,360	0,307	0,227	0,371		0,325	0,296	0,745	0,275	0,237	0,210
hlučná	0,302	0,395	0,320	0,274	0,303	0,325		0,065	0,924	0,248	0,228	0,571
prázdná	0,203	0,680	0,740	0,339	0,621	0,296	0,065		0,229	0,684	0,998	0,603
zaostalá	0,386	0,276	0,327	0,228	0,201	0,745	0,924	0,229		0,327	0,306	0,677
málo bezpečná	0,384	0,326	0,339	0,349	0,975	0,275	0,248	0,684	0,327		0,357	-0,046
cizí	0,380	0,297	0,324	0,850	0,084	0,237	0,228	0,998	0,306	0,357		-0,008
stabilní	0,041	0,440	0,268	0,639	0,254	0,210	0,571	0,603	0,677	-0,046	-0,008	

Zdroj dat: ACCENDO, SZM, Sociologické šetření oblasti českého Slezska – Část B., 2019

Tabulka 8.9: Hodnocení vztahů mezi kategoriemi krajiny měřeno Kendallova tau B pro podoblast Ostravsko – slezská část

	ošklivá	narušená	umělá	městská	obyčejná	moderní	hlučná	prázdná	zaostalá	málo bezpečná	cizí	stabilní
ošklivá		0,575	0,460	0,284	0,390	0,046	0,208	0,073	0,333	0,305	0,348	0,276
narušená	0,575		0,450	0,082	0,307	-0,003	0,670	0,077	0,354	0,268	0,255	0,097
umělá	0,460	0,450		0,252	0,302	0,423	0,275	-0,025	0,309	0,247	0,267	0,039
městská	0,284	0,082	0,252		0,288	0,359	0,390	-0,086	0,060	0,868	0,089	0,020
obyčejná	0,390	0,307	0,302	0,288		0,225	0,277	0,061	0,335	0,283	0,234	0,564
moderní	0,046	-0,003	0,423	0,359	0,225		0,368	0,058	0,046	0,480	0,289	0,040
hlučná	0,208	0,670	0,275	0,390	0,277	0,368		-0,001	0,099	0,367	0,825	-0,044
prázdná	0,073	0,077	-0,025	-0,086	0,061	0,058	-0,001		0,238	0,058	0,225	0,268
zaostalá	0,333	0,354	0,309	0,060	0,335	0,046	0,099	0,238		0,209	0,272	0,244
málo bezpečná	0,305	0,268	0,247	0,868	0,283	0,480	0,367	0,058	0,209		0,344	0,029
cizí	0,348	0,255	0,267	0,089	0,234	0,289	0,825	0,225	0,272	0,344		0,249
stabilní	0,276	0,097	0,039	0,020	0,564	0,040	-0,044	0,268	0,244	0,029	0,249	

Zdroj dat: ACCENDO, SZM, Sociologické šetření oblasti českého Slezska – Část B., 2019

Tabulka 8.10: Hodnocení vztahů mezi kategoriemi krajiny měřeno Kendallova tau B pro podoblast Těšínské Slezsko

	ošklivá	narušená	umělá	městská	obyčejná	moderní	hlučná	prázdná	zaostalá	málo bezpečná	cizí	stabilní
ošklivá		0,545	0,397	0,233	0,294	0,545	0,894	0,010	0,279	0,323	0,377	0,089
narušená	0,545		0,532	0,303	0,303	0,223	0,275	0,026	0,264	0,285	0,369	0,358
umělá	0,397	0,532		0,338	0,339	0,204	0,327	0,056	0,233	0,293	0,362	0,096
městská	0,233	0,303	0,338		0,274	0,309	0,309	-0,050	0,099	0,273	0,263	0,374
obyčejná	0,294	0,303	0,339	0,274		0,240	0,208	0,999	0,333	0,283	0,305	0,268
moderní	0,545	0,223	0,204	0,309	0,240		0,292	0,025	0,091	0,222	0,508	0,298
hlučná	0,894	0,275	0,327	0,309	0,208	0,292		0,039	0,090	0,249	0,264	0,056
prázdná	0,010	0,026	0,056	-0,050	0,999	0,025	0,039		0,275	0,054	0,302	0,259
zaostalá	0,279	0,264	0,233	0,099	0,333	0,091	0,090	0,275		0,332	0,343	0,331
málo bezpečná	0,323	0,285	0,293	0,273	0,283	0,222	0,249	0,054	0,332		0,403	0,008
cizí	0,377	0,369	0,362	0,263	0,305	0,508	0,264	0,302	0,343	0,403		0,605
stabilní	0,089	0,358	0,096	0,374	0,268	0,298	0,056	0,259	0,331	0,008	0,605	

Zdroj dat: ACCENDO, SZM, Sociologické šetření oblasti českého Slezska – Část B., 2019

Tabulka 8.11: Hodnocení vztahů mezi kategoriemi krajiny měřeno Kendallova tau B pro podoblast Ostravsko – moravská část

	ošklivá	narušená	umělá	městská	obyčejná	moderní	hlučná	prázdná	zaostalá	málo bezpečná	cizí	stabilní
ošklivá		0,505	0,395	0,021	0,273	0,000	0,301	0,091	0,225	0,769	0,256	0,386
narušená	0,505		0,400	0,203	0,240	0,064	0,336	0,096	0,086	0,937	0,095	0,034
umělá	0,395	0,400		0,259	0,675	0,878	0,239	0,029	0,078	0,848	0,381	0,006
městská	0,021	0,203	0,259		0,279	0,307	0,320	-0,608	-0,787	0,562	0,007	-0,083
obyčejná	0,273	0,240	0,675	0,279		0,097	0,307	-0,048	0,063	0,381	0,435	-0,038
moderní	0,000	0,064	0,878	0,307	0,097		0,203	-0,225	-0,284	0,049	0,054	-0,287
hlučná	0,301	0,336	0,239	0,320	0,307	0,203		-0,225	-0,023	0,348	0,848	-0,075
prázdná	0,091	0,096	0,029	-0,608	-0,048	-0,225	-0,225		0,385	-0,028	0,336	0,229
zaostalá	0,225	0,086	0,078	-0,787	0,063	-0,284	-0,023	0,385		0,458	0,265	0,279
málo bezpečná	0,769	0,937	0,848	0,562	0,381	0,049	0,348	-0,028	0,458		0,287	0,030
cizí	0,256	0,095	0,381	0,007	0,435	0,054	0,848	0,336	0,265	0,287		0,477
stabilní	0,386	0,034	0,006	-0,083	-0,038	-0,287	-0,075	0,229	0,279	0,030	0,477	

Zdroj dat: ACCENDO, SZM, Sociologické šetření oblasti českého Slezska – Část B., 2019

8.2 Důvody rozptýlené slezské zástavby

Rozdíly v regulaci umisťování staveb pro bydlení ve stavebních řádech pro Moravu a Slezsko jsou uvedeny 1.5.5. Na většině území českého Slezska se typ zástavby vesnic zásadně neliší od typu zástavby na sousední Moravě, bývalá zemská hranice není v terénu vysledovatelná. Identifikované důvody, proč se nepravidelná rozptýlená slezská zástavba rozšířila jen ve východní části českého Slezska a nevyskytuje se na západ od Ostravy, kde platil také výše zmíněný slezský stavební řád, jsou níže uvedené:

1. Vývoj osídlování území
2. Populační změny
3. Industrializace

ad 1/Vývoj osídlování území

Oblasti shodných nebo příbuzných sídelních typů svědčí o jednotné sídelní technice zasažené do určitého časově ohraničeného období. Typově smíšené území naproti tomu vypovídá o postupném osídlování kraje bez jednotné sídelní techniky, případně o překrytí některých starých vrstev novým osídlením. Sledované území nemělo a nemá jednotné přírodní podmínky, lišilo se již před jeho kultivací nejen reliéfem krajiny, nadmořskou výškou a složením podloží, ale hlavně charakterem půdního krytu, zvláště mírou zalesnění.

Území sníženin a mírně zvlněných oblastí do nadmořské výšky 300 m bylo osídlené souvisle přinejmenším od neolitu. Mělo pro zakládání sídel relativně nejlepší podmínky, neboť bylo patrně pokryto lesostepí a světlými, převážně dubovými lesy. Pro toto staré sídelní území jsou charakteristické soustředěné typy vsí, v českém Slezsku převážně návěsní silnicovky nebo ulicovky s traťovou nebo délkovou plužinou. Soustředěné vsi se zachovaly do dnešní doby nejlépe v podobě menších vísek, větší sídla podlehla zásadnějším změnám, ale i tak je jejich urbanistický základ nadále vysledovatelný.

Obrázek 8.4: Petřvald – rozptýlené osídlení před nástupem industrializace, stav k roku cca 1830

Zdroj: Císařské otisky stabilního katastru © 2009 ČÚZK

Obrázek 8.5: Petřvald – zahuštěná rozptýlená zástavba, hornické kolonie i rodinné domy, stav k roku 1955

Zdroj: 1955 © GEODIS BRNO

Území vyšších poloh, dříve převážně neosídlené, se změnilo na kulturní zemědělsky obdělávanou krajinu ve vrcholném a pozdním středověku. Tak zvaná emfyteutická¹²⁴ kolonizace v poměrně krátkém období od 13. do 14. století zavedla nový způsob hospodaření v krajině spojený s novým způsobem zástavby. Toto území do té doby zaujímal smíšený středoevropský převážně bukojedlový les. Proměna krajiny, která nastala, byla náhlá a radikální (Sádlo, J. et al. 2008). Vznikla velmi intenzivně využívaná agrární krajina, která expandovala za hranice dřívějšího osídlení. S tím je spojen počátek nových principů využití krajiny a rozšíření nových sídelních forem. Byla založena jak síť měst, tak systematické osídlení podhorských oblastí (Kuča, K. 2014). Sídla byla zakládána lokátory podle předem stanoveného plánu z podnětu šlechty a církve. Úspěšná sídelní technika se rozšířila i do nížin, kde místy překryla původní parcelaci. Urbanistická struktura lesních lánových a řadových vsí, spojená s touto etapou, se dochovala zvláště v méně úrodných a méně osídlených oblastech Nízkého a Hrubého Jeseníku, kde jsou dodnes dobře viditelné hranice pásů záhumenicové plužiny tvořené stromy a keři. V údolních vsích nižších poloh byly hranice plužin v době kolektivizace zemědělství rozorány, ale základy urbanistické struktury jsou stále patrné.

V 15. století obyvatelstva spíše ubývalo v důsledku válečných událostí a výrazného ochlazení (tzv. malá doba ledová). Další zahuštění sídelní sítě nastalo od 16. století, kdy osídlení pronikalo do výše položených horských oblastí (Kuča, 2014). Za nejmladší sídelní oblast ve sledovaném území se považují svahy Beskyd, osídlované v rámci valašské nebo tzv. goralské kolonizace. Zde se vyskytují pozůstatky nepravidelných dvorcových vsí, pasekářských osad a samot. Některé z nich již zanikly, jiné se staly základem pro pozdější chatové osady.

Obdobná struktura jako u řadových vsí se uplatnila u mnohem více rozvolněných vsí řetězových ve východní a jihovýchodní části českého Slezska. Řetězové vsi jsou však mnohem

¹²⁴ Emfyteuze (řecky *εμφύτευσις*, latinsky *emphyteusis* = dědičný nájem) je feudální forma dědičného nájmu půdy a to buď na delší dobu, nebo navždy. Je spojována jak s vesnickým, tak městským prostředím vrcholného středověku (období kolonizace). Za pronájem půdy se nájemce zavazoval platit pravidelně dávky, nebo pracovat na vrchnostenské půdě. Poplatek či stanovená práce závisela na velikosti lánů a plužiny. Většinou měl nájemce právo se svolením vrchnosti půdu prodat nebo ji svobodně odkázat (<https://cs.wikipedia.org/wiki/Emfyteuze>).

Obrázek 8.6: Petřvald – pokračující zahušťování zástavby rodinnými domy, stav k roku 2018

Zdroj: Ortofotomapa 2018 © 2018 ČÚZK

méně pravidelné a tvoří přechod od normových typů k typům přírodním. Spolu s typem hromadných vsí cestních se staly základem pro zcela neuspořádanou rozptýlenou zástavbu, která pokrývá území od Ostravy na východ a dále až k Jablunkovskému průsmyku. Její rozšíření souvisí s rozvojem hornictví a těžkého průmyslu datujícím se od 19. století, který měl za následek mohutné populační změny v území a s tím související tlak na uspokojování potřeby bydlení. Největší nárůst a zahušťování rozptýlené zástavby nastal však až po 2. světové válce, kdy se těžký průmysl a dobývání uhlí staly prioritou socialistického státu, a výtěžky lidí v něm zaměstnaných umožňovaly realizaci individuálního bydlení.

Zdá se, že tam, kde byl historicky založen pravidelný (normový) způsob zástavby, zůstal v podstatě zachován, ale tam, kde byl založen méně uspořádaný způsob osídlení, vznikla rozptýlená zástavba. Bez zajímavosti není významná korelace s národnostním složením obyvatelstva v době modernizace na přelomu 19. a 20. století (Dokupil, Nesládková, Lipovski, 2014), kdy v převážně německojazyčných oblastech, v severozápadní části území a na Opavsku, převládá normový typ zástavby, kdežto v převážně polskojazyčných oblastech, na Těšínsku a Fryštátsku, neuspořádaný typ zástavby. K jejímu zahušťování dochází nejvíce v období po druhé světové válce, kdy se na „krystalizační jádra“ původních usedlostí a jejich přístupové cesty „nabalují“ nově budované obytné domy. Poslední velké změny ve struktuře osídlení přinesl vývoj po roce 1990 a s ním spojený nástup suburbanizace¹²⁵ s masivní výstavbou rodinných domů na dříve zemědělské půdě.

¹²⁵ Proces suburbanizace znamená přesun obyvatel, jejich aktivit a některých funkcí z jádrového města do zázemí. Jedná se o typický proces rozšiřování území města, který můžeme zaznamenat jak u většiny měst vyspělých zemí, tak v historickém vývoji našich měst (http://www.suburbanizace.cz/01_theorie_suburbanizace.htm). Zázemím rozumíme venkovská sídla v dobré dopravní dostupnosti měst jako center osídlení.

Obrázek 8.7: Střítež – rozptýlené osídlení před nástupem industrializace, stav k roku cca 1830

Zdroj: Císařské otisky stabilního katastru © 2009 ČÚZK

ad 2/Populační změny

Utváření území a způsob jeho urbanizace nepochybně souvisí s populačními změnami. Nejvíce industrializované části Slezska a severovýchodní Moravy zaznamenávají v éře modernizace rychlý populační vzestup (Fryštátsko, Frýdecko, Bohumínsko, Ostravsko), jiné mají méně dynamický populační vývoj (Těšínsko, Opavsko), stagnují (Vítkovsko, Fulnecko) nebo dokonce obyvatelstvo ztrácejí (Bruntálsko, Krnovsko, Jesenicko a nejvíce Javornicko a Osoblažsko). Největší změny souvisí s migrací z východních částí Rakousko-Uherska, zejména z Haliče. Nově přichodící pracovní síle bylo potřeba zajistit ubytování, zpočátku zejména výstavbou ubytoven a hornických a dělnických kolonií. Zde je třeba zmínit, že horníci a hutníci na Ostravsku a Karvinsku se až do počátku první světové války ze své mzdy nezmohli na vlastní rodinný domek (Dokoupil, Nesládková, Lipovský, 2014). K zahušťování a rozšiřování rozptýlené slezské zástavby dochází tedy převážně až od 20. let minulého století.

ad 3/Industrializace

Je zřejmé, že více než stavební právo ovlivnil zástavbu východní část českého Slezska rozvoj těžby a průmyslu spojený s přílivem nových obyvatel a změnou životního stylu. Možnost užít se jinak než prací na poli nenávratně rozrušila zemědělskou tradici a společenskou strukturu. Nastalo do té doby nemyslitelné dělení polností, protože výnos z úrody byl pouze doplňkem příjmu rodiny. Půdu začaly dědit kromě synů i dcery rolníků, které se provdaly za nezemědělce. Dostávaly obvykle kousek pole, na kterém si nová rodina postavila chalupu. Důsledkem bylo velké rozdrobení pozemků a zástavba téměř celého katastru rodinnými domky. Málo restriktivní slezský stavební řád umožňoval stavět prakticky kdekoli bez zásadní regulace. Tento vývoj se týká především nejvíce industrializovaného území (Bartovice, Petřvald, Šenov – viz obr. 6.1, 6.2, 6.3), kde je výrazné zahušťování rozptýlené slezské zástavby patrné už z leteckých snímků z roku 1955. Naproti tomu pro území vzdálenější od

Obrázek 8.8: Střítež – zahušťování zástavby rodinnými domy převážně až od poloviny 20. století, stav k roku 2018

Zdroj: Ortofotomapa 2018 © 2018 ČÚZK

jádra aglomerace (Střítež, Hrádek, Návsí) je ještě v roce 1955 charakteristické poměrně řídké osídlení, srovnatelné se stavem z map stabilního katastru, a nárůst zástavby nastal až v období po druhé světové válce.

8.3 Opuštěné sedimentační nádrže cukrovaru Opava-Vávrovice – útočiště ohrožené mokřadní fauny dvoukřídlého hmyzu

Cukrovar v Opavě-Vávrovicích má poměrně dlouhou historii (Kravar, 2013). Již v roce 1869 byl zde založen (původně rolnický) cukrovar, který kontinuálně fungoval jako převážně německý podnik až do vzniku Československa. Od roku 1928 byl vlastněn českými akcionáři a bez větší újmy přečkal i druhou světovou válku. Po znárodnění byl jediným cukrovarnickým závodem v celém Ostravském kraji. V letech 1949–1953 byl na jeho místě vystavěn cukrovar nový, který po privatizaci (1992) a následném prodeji v roce 1998 funguje jako odštěpný závod společnosti Moravskoslezské cukrovary, a. s. (Kravar, 2013), jenž je součástí mezinárodního koncernu Agrana. V současné době má tento cukrovar maximální kapacitu 3900 tun zpracované cukrové řepy denně. Množství vypouštěných odpadních vod dosahuje 250–350 tisíc m³ ročně (Němcová, 2017).

Důležitou skutečností je, že opavský cukrovar ve Vávrovicích byl založen na celkově vlhkém až bažinatém místě, které leží v inundační zóně řeky Opavy. Severně od cukrovaru byl původně i podlouhlý rybník napojený na mlýnský náhon. Odkalovací nádrže (= kalové rybníky) cukrovaru, které vznikly později (dokladováno již plánem z 30. let 20. století, SOkA Opava), byly situovány blíže k toku Opavy (v prostoru mezi řekou a mlýnským náhonem) na katastrálním území Opavy-Palhance, kde se nacházejí dodnes.

V areálu sedimentačních (odkalovacích) nádrží dochází k čištění odpadních vod cukrovaru, zejména kalů s vysokým obsahem organického odpadu. Sedimentace těchto kalů je urychlována přidávkem vápenného mléka (asi 0.01 % CaO), což má za následek mírnou alkalizaci těchto odpadních vod (Němcová, 2017). Areál sedimentačních nádrží má rozlohu asi 0,32 km². Nejstarší nádrže, nepoužívané již po řadu let (až několik desítek let), pokrývají asi 0,07 km² a udržují si nízkou hladinu vody, která kolísá v závislosti na klimatických podmínkách v daném roce.

Dlouhá léta neužívané odkalovací nádrže u cukrovaru v Opavě-Vávrovicích představují velmi zajímavý, sekundárně vzniklý mokřadní biotop. Uměle zvýšený obsah alkalických vápenatých solí v odpadních vodách vypouštěných na kalová pole se projevuje i na chemizmu vody v opuštěných nádržích a jejich okolí. To má neočekávaně kladný vliv i na složení fauny hmyzu těchto mokřadů, kde úspěšně přežívají vzácné a ohrožené druhy dvoukřídlého hmyzu, zejména bráněnek (čeleď Stratiomyidae) (Roháček, 2020), jejichž larvy potřebují k existenci vodu s vyšším obsahem uhličitanu vápenatého (Rozkošný, 1982).

V areálu sedimentačních nádrží opavského cukrovaru a jeho nejbližšího okolí vzniklo několik biotopů, které umožňují výskyt těchto ohrožených druhů. Jsou to (1) zbytky původních ostřicových mokřadů (slatin), (2) květnaté louky s bohatým výskytem okoličnatých (miříkovitých) rostlin, (3) vlastní opuštěné sedimentační nádrže. Podmáčené ostřicové slatiny (biotop 1) a neužívané zarůstající odkalovací nádrže (biotop 3) umožňují vývoj larev bráněnek, zatímco květnaté louky (biotop 2) jsou zdrojem potravy pro dospělé mouchy, které se živí nektarem a pylém na květech okoličnatých rostlin.

Kombinace těchto tří biotopů na jedné lokalitě je ideální pro úspěšné rozmnožování bráněnek, kterých bylo na tomto malém území zjištěno neuvěřitelných 12 druhů, z nichž devět má vodní larvy (Roháček, 2020). Právě některé bráněnky s vodními larvami patří k nejvíce ohroženým druhům naší fauny. Z výše uvedených devět zjištěných druhů, je pět považováno za ohrožené. Tři z nich jsou klasifikovány v kategorii VU – zranitelný druh, viz *Odontomyia argentata* (Fabricius 1794), *Stratiomys longicornis* (Scopoli 1763) a *S. singularior* (Harris 1776). *Odontomyia argentata* je časně jarní druh vázaný na mokřadní slatiny a na lokalitě se vyskytuje v ostřicovém mokřadu poblíže mlýnského náhonu. Oba velké druhy rodu *Stratiomys* se vyvíjejí v mělkých, ideálně brakických nebo slaných vodách, zde pak v alkalických vodách opuštěných odkalovacích nádrží; *Stratiomys singularior* je v areálu docela hojný a lze ho zastihnout nejen na květech na přilehlé louce, ale i na vegetaci na březích nádrží. Nejvýznamnější je ale

Obrázek 8.9: Umístění sedimentačních nádrží (červená elipsa) cukrovaru Opava-Vávrovice na periferii města Opavy

Zdroj: <https://mapy.cz>

výskyt dvou druhů, které byly v České republice dosud považovány za RE – regionálně vymřelé (Rozkošný, 2005). *Odontomyia angulata* (Panzer, 1798), je druh, jehož larvy žijí v mělkých vodách slatinných mokřadů. V ČR byl nalezen naposledy v roce 1958 v Čechách na jižní Moravě (Dušek, Rozkošný, 1964) jako *Eulalia*. U odkalovacích nádrží v Opavě-Pálhanci byl zjištěn ve více kusech v letech 2016-2018, což dokazuje poměrně stabilní výskyt na této sekundární lokalitě. *Odontomyia annulata* (Meigen, 1822), je další vzácný druh, který nebyl v ČR zjištěn od roku 1963 (poslední nález byl z Lednice na jižní Moravě, viz Dušek a Rozkošný 1965, jako *Eulalia*). Vyskytuje se velmi sporadicky, protože jeho larvy žijí jednotlivě v mokřém detritu pod stromy nebo v jejich přízemních dutinách v zaplavovaných mokřadních územích. Jediný kus nalezený v roce 2017 ale dokazuje, že i tento druh u nás dosud přežívá.

Nutno ale konstatovat, že i ostatní zjištěné druhy bráněnek s vodními larvami patří dnes již ke sporadicky se vyskytujícím druhům, jejichž populace v ČR jsou ve značné regresi. Tyto ještě před 50 lety poměrně běžné mokřadní druhy jsou v současné době značně lokální a přežívají v nepočtených populacích na posledních zbytcích nížinných slatin nebo v mokřinách kolem neobhospodařovaných rybníků. V areálu odkalovacích nádrží byly zjištěny druhy *Nemotelus nigrinus* (Fallén 1817), *N. pantherinus* (Linnaeus 1758) (oba jen ojedinele), dále pak *Odontomyia*

Obrázek 8.10: 2 Satelitní mapa areálu odkalovacích nádrží cukrovaru Opava-Vávrovice. A – čerpací stanice odpadních vod, B – akumulční nádrže, C – aktivní sedimentační nádrže, D – sedimentační nádrže s vysušenými odpadními kaly (určené k vybagrování), E – staré neužívané sedimentační nádrže v různém stádiu vegetační sukcese. Dle Roháček (2020, pozměněno)

Zdroj: Google Earth

tigrina (Fabricius 1775) (dostí často) a *Oplodontha viridula* (Fabricius 1775) (velmi hojně). Silné populace posledně jmenovaných dvou druhů naznačují, že podmínky pro jejich vývoj jsou zde ideální, zatímco v jiných částech Slezska (a celé ČR) je jejich výskyt sporadický (blíže viz Roháček, 2020).

Mokřadní ekosystémy vytvořené v areálu odkalovacích nádrží cukrovaru jsou dnes bližší přirozenému stavu původních mokřadů v aluvii řeky Opavy, než všechny okolní luční a polní intenzivně obhospodařované agrocenózy. Tam entomofauna vázaná na mokřady vymizela pravděpodobně záhy po ukončení zcelování, meliorací a následných rekultivací této údolní nivy, tedy již na počátku druhé poloviny 20. století. Zarůstající opuštěné nádrže s nízkou vodní hladinou, zbytky ostřicových porostů v lokálních depresích v jejich nejbližším okolí i břehové okraje těchto nádrží se starými vrbami a olšemi a bujnou vegetací skýtají dnes poslední útočiště mokřadní fauně v okrajové části města Opavy. Je pozoruhodné, že v takto urbanizovaném, cukrovarnickým průmyslem a zemědělskou činností výrazně změněném území se vytvořilo pro

Obrázek 8.11: Satelitní mapa areálu odkalovacích nádrží cukrovaru Opava-Vávrovce s vyznačením nově vzniklých biotopů. A – ostřicový mokřad a přilehlá podmáčená olšina, B – obhospodařovaná (sečená) louka, C – mokřady ve starých neužívaných sedimentačních nádržích. Dle Roháček (2020, pozměněno)

Zdroj: Google Earth

hmyz tak vhodné prostředí. Jistě je to dáno souhrou celé řady vhodných podmínek: (1) lokalita není odvodněná, protože je obklopena řekou Opavou, mlýnským náhonem k mlýnu Herber a ještě zavlažována odpadními vodami z cukrovaru; (2) odpadní vody z cukrovaru jsou alkalizovány a jejich průsaky do nevyužívaných nádrží a lokálních depresí zvyšují pH i obsah vápenatých solí ve vodě, což je zásadní podmínka pro život některých larev hmyzu; (3) na lokalitě jsou nádrže, malé tůňky, kanály a další podmáčené biotopy s mělkou vodou zarostlou vegetací; (4) bohaté porosty kvetoucích okoličnatých rostlin na březích nádrží a okolních loukách jsou zdrojem potravy pro dospělé hmyz. Současná přítomnost všech těchto podmínek umožnila vznik různých mikrobiotopů, které osidlují různé druhy hmyzu, takže biodiverzita zdejší fauny hmyzu je vysoká.

Bráněnky jsou ovšem jen jednou ze skupin hmyzu, které tuto lokalitu obývají. Protože se však vyznačují vysokou citlivostí k prostředí, jsou velmi vhodnou modelovou (bioindikační) skupinou, na které lze velmi názorně demonstrovat kvalitu daného mokřadního území. Při dip-

Obrázek 8.12: Ekosystémy v areálu odkalovacích nádrží cukrovaru Opava-Vávrovice. 1 – ostřicový mokřad, časné jarní aspekt; 2 – rozkvetlá obhospodařovaná louka s okoličnatými rostlinami, letní aspekt

Zdroj: Foto J. Roháček

Obrázek 8.13: Ekosystémy v areálu odkalovacích nádrží cukrovaru Opava-Vávrovice. 1 – zarůstající neuvážená sedimentační nádrž, pozdně jarní aspekt; 2 – hráz staré sedimentační nádrže se starými vrbami a bohatou křovinnou a bylinnou vegetací

Zdroj: Foto J. Roháček

Obrázek 8.14: Ohrožené druhy bráněnek (Stratiomyidae) zjištěné v areálu odkalovacích nádrží cukrovaru Opava-Vávrovice. 1 – *Odontomyia angulata* (Panzer), samec (RE); 2 – *O. argentata* (Fabricius), samice (VU); 3 – *O. annulata* (Meigen), samec (RE); 4 – *Stratiomys singularior* (Harris), samec (VU)

Zdroj: Foto J. Roháček

terologickém průzkumu v areálu odkalovacích nádrží opavského cukrovaru byla zjištěna i celá řada dalších, sice méně nápadných, ale často také ohrožených či vzácných druhů dvoukřídlého hmyzu, vázaného na mokřady. Žijí zde např. mokřadní čelnice rodů *Ceroxys* a *Meliera* (čeleď Ulidiidae), zranitelné (VU, viz Roháček, 2005) hloubilky *Anthomyza neglecta* (Collin, 1944), a ještě vzácnější *A. paraneglecta* (Elberg, 1968), (čeleď Anthomyzidae) i nepatrný druh *Stenomicrocra cogani* (Irwin, 1982), (čeleď Stenomicrocridae), všechny tři vázané na velké ostřice rodu *Carex*, či mokřadní pestřenky rodů *Anasimyia* a *Parhelophilus*, které lze zastihnout na květech okoličnatých rostlin, ale larvy mají v mělké vodě nebo bahně a mokřém detritu, podobně jako bráněnky. Na orobincích (*Typha* spp.) v neužívaných sedimentačních nádržích se vyskytují

Obrázek 8.15: Bráněny (Stratiomyidae) s vodními larvami zjištěné v areálu odkalovacích nádrží cukrovaru Opava-Vávrovice. 1 – *Odontomyia tigrina* (Fabricius), samec; 2 – *Oplodontha viridula* (Fabricius), samec; 3 – *Nemotelus nigrinus* (Fallén), samec; 4 – *N. pantherinus* (Linnaeus), samec

Zdroj: Foto J. Roháček

hloubilka *Typhamyza bifasciata* (Wood, 1911) (Anthomyzidae), ohrožená (EN, viz Kubík, 2005) zelenuška *Elachiptera austriaca* (Duda, 1932), (Chloropidae) nebo rovněž ohrožená (EN, viz Máca, 2005) octomilka *Drosophila picta* (Zetterstedt, 1847), (Drosophilidae). Na bahně v odkalovacích nádržích a kanálech žije početná komunita břežnicovitých (Ephydridae), včetně nápadného druhu *Dichaeta caudata* (Fallén, 1823).

Proces vytváření současných mokřadů v areálu odkalovacích nádrží cukrovaru byl poměrně dlouhý. Z dobových informací je zřejmé, že v této aluviální oblasti kolem řeky Opavy byly četné mokřady, převážně zřejmě typu ostržicových slatinišť, tedy podobné těm, které se dochovaly např. v rezervaci Úvalenské louky u obce Úvalno nedaleko Krnova (rovněž situované poblíže řeky Opavy). Koncem 19. století byl v této bažinaté lokalitě i mělký rybník (Kravar, 2013), který zadržoval vodu odčerpávanou z místních polí. Je nepochybné, že takovéto mokřady hostily bohatou hmyzí faunu, zahrnující i druhy zmíněné výše. Zcelování pozemků v rámci kolektivizace zemědělství (Lokoč, 2008) a zintenzivnění zemědělské činnosti postupně vedlo k tzv. zúrodňování půdy i na zamokřeném území kolem řeky Opavy, které vyvrcholilo rozsáhlým odvodňováním (melioracemi), zejména od 50. let minulého století (Vašků, 2011). To vedlo k po-

Obrázek 8.16: Mokřadní druhy dvoukřídých zjištěné v areálu odkalovacích nádrží cukrovaru Opava-Vávrovice. 1 – *Parhelophilus versicolor* (Fabricius), samec (Syrphidae); 2 – *Ceroxys urticae* (Linnaeus), samice (Ulidiidae); 3 – *Anthomyza neglecta* (Collin), samec (Anthomyzidae); 4 – *Dichaeta caudata* (Fallén), samec (Ephydriidae)

Zdroj: Foto J. Roháček

stupnému vysoušení a přeměně mokřadů na pole nebo obhospodařované louky. Slatinné bažiny v okolí Opavy prakticky vymizely a s nimi i jejich charakteristická hmyzí fauna, která dnes patří k nejvíce ohroženým skupinám naší přírody.

Činnost cukrovaru a založení odkalovacích nádrží k čištění jeho odpadních vod v Opavě-Palhanici paradoxně umožnily přežít zbytkům ochranářsky cenné mokřadní fauny. Díky stálému zavodnění areálu sedimentačních nádrží a v neposlední řadě i díky alkalizaci odpadních vod z cukrovaru došlo postupně ke vniku sekundárních mokřadů v opuštěných nádržích s velmi vhodnými podmínkami pro rozvoj celé řady ohrožených druhů hmyzu, včetně zde uvedených bráněnek. Z výše zmíněných důvodů se v areálu zachovaly i zbytky původně rozsáhlých ostří-

cových slatinných mokřadů, ve kterých přežívají další mokřadní druhy, zejména takové, které jsou úzce vázány na velké druhy rodu *Carex*. V areálu sedimentačních nádrží cukrovaru tak vznikly mokřadní ekosystémy, které dnes slouží jako refugia mnoha hmyzích druhů, které jinde na Opavsku již (dávno) vyhynuly.

Nutno však poznamenat, že zdejší mokřadní biocenózy nelze považovat za stabilní. Současný rovnovážný stav celé řady faktorů umožňující přežívání těchto druhů je velmi křehký. Největším rizikem je vyschnutí způsobené celkovým poklesem spodní vody kvůli sníženému množství srážek v posledních dekádách. Podobně fatální může být rozhodnutí znovu použít opuštěné nádrže k deponování odpadních kalů, které by vedlo ke zničení vodního prostředí, kde se vyvíjejí larvy mokřadního hmyzu. V neposlední řadě může mít na cennou lokální faunu negativní dopad i přeměna okolních květnatých luk na pole nebo monokulturní louky. K zachování cenných (byť druhotných) mokřadů v tomto malém území je tedy nutné pokračovat v současném způsobu užívání sedimentačních nádrží, včetně ponechání starých neužívaných nádrží netknutých, a zvláště pak nedopustit jakýkoliv vliv na místní vodní systém (Roháček, 2020).

Poděkování:

Rád bych poděkoval Mgr. M. Šopákové, doc. P. Šopákovi a Dr. J. Šílovi (Opava) za poskytnutí údajů a zpřístupnění archivních materiálů ve SOKA Opava.

Summary

In 2018, a relatively large team of researchers began working on the project Great Historical Atlas of Czech Silesia - Identity, Culture and Society of Czech Silesia in the Process of Modernization with an Impact on the Cultural Landscape. The primary task was to create an atlas in both printed and electronic form, which would serve the general public, especially for the studying purposes of primary and secondary school students, but not only them. It had to introduce contemporary Czech Silesia with a historical basis to students and other interested. Of course, such an atlas could not be oversaturated with data and information in which readers would not be able to orient themselves. Data generated during the work on the project was used to compile this publication, which, compared to the atlas, has a more professional tone, supported by extensive graphic material in the form of photographs, maps, tables and graphs.

We asked ourselves the question of who were and are who the people in Czech Silesia. What was their identity in the past and to what extent does it affect the identity of contemporaries? There is no simple answer to questions conceived in this way, as the surviving sources provide a somewhat distorted picture resulting from the necessary summarization of data and its categorization. If we delve deeper into the issue, if we take advantage of the stories of witnesses, research by ethnographers and linguists, the identity of the people of the region will appear as a picture in a kaleidoscope. We tried to look at it from the perspective of several disciplines: history, demography, sociology, economics, urbanism, and natural sciences. Our starting point was a key historical process that most affected the population and the landscape - modernization.

Silesia is a historical country, as well as Bohemia and Moravia. However, Czech Silesia forms only a fraction of the entire historical country, larger part of which lies in the territory of today's Poland and a small part in the territory of today's Germany. The historical territory of Czech Silesia is currently very difficult to identify, it is located in the territory of two regions - the Moravian-Silesian and Olomouc region. It does not correspond with borders of municipalities either. Some joint towns or villages are divided by a geographical border that corresponds with the historical land border. Historical development did not respect this border, and therefore we also worked with geographically close Moravian territories. For the needs of quantitative and qualitative sociological research, the area was divided into as follows:

1. Těšín Silesia
2. Opava region without Hlučín region
3. Hlučín region
4. Jeseníky – Moravian–Silesian region
5. Jeseníky – Olomouc region
6. Ostrava region – Silesian part
7. Ostrava region – Moravian part

Settling from the Neolithic era through the Middle Ages and the creation of a network of cities up to the present has been observed in thusly defined area. The transformation of predominantly rural societies into urban ones is referred to as urbanization and is one of the great changes in the social structures of the society we live in. In terms of the age of individual settlements (or specifically the first mentions of them), the settlement structure of the territory of Czech Silesia is among the slightly younger in comparison with the rest of the Czech Republic, most settlements were established in the period of 1301–1400. The basic process that influenced the further development of the settlement structure of Czech Silesia was industrialization caused by the discovery of black coal in the second half of the 18th century with its versatile use and with the subsequent establishment of smelters and the development of further processing of iron. In the middle of the 19th century, this wave of industrialization was strengthened by the construction of railway from Vienna to the salt mines in Galicia, Poland. At present, on the contrary, the most important processes are deindustrialisation and suburbanisation. All Silesian cities over 10,000 inhabitants are losing their residential function.

The increase in population in the 19th and 20th century was mainly associated with the processes of industrialization. The current decline in population is accompanied by processes of deindustrialization, i.e., reduction of the importance of industry and the number of people employed in this sector. Industrialization and deindustrialization are most pronounced in the area of Těšín Silesia, where the largest decline in population was recorded from 2001 to 2021. Since it is mostly the inhabitants of productive age who are leaving, there is a longer-term problem associated with displacement - the aging

of the population. The territory of Czech Silesia is still undergoing a process of deindustrialization, but also reindustrialization, ie the transformation of industry. For example, in the area of Karviná, deindustrialisation is taking place, which is associated with a reduction in the number of jobs in industry, the service sector has not created additional jobs after 2001, which leads to reduction of the total population. In contrast, in the Ostrava region and also in the Jeseníky region, there are reindustrialization processes taking place. Industrial enterprises have restructured and are using new technologies. Traffic is becoming a modernization element.

Czech Silesia is currently also affected by significant landscape processes. From a historical point of view, it was mainly industrialization that fundamentally affected the landscape. A typical area with an intensive economic burden on the landscape is the Ostrava-Karviná district, which is part of the Ostrava industrial agglomeration. Deep mining has influenced the morphology of the terrain and the character of the streams here. Changes in agriculture were also fundamental. Collectivization had a significant impact in the 1950s and especially in the 1960s, in the decades after there were extensive deformations of the agricultural landscape and the overall change in the landscape fully manifested in the early 1990s. Agriculture is increasingly subjected to economization. One of the main problems is the risk of cultivated monocultures and energy crops, which are gradually replacing more traditional agricultural production. Climate change and the emerging droughts are also not contributing to a positive development.

The area of Czech Silesia has long been plagued by poor air quality. Air quality in the Ostrava industrial area was particularly strongly affected during the period of socialist industrialization. The megalomaniacal construction of the metallurgical and energy industry as well as coking plants, together with the use of lower-quality fuels, put an extreme load on the air quality, so the hygienic standard was permanently exceeded for both dust and emissions of other substances, especially SO₂. The main sources of total emissions today are the production of electricity and heat, traffic, and production processes, while industrial sources of air pollution are monitored nationwide. Non-industrial sources of pollution include local heating and car traffic. A number of steps have been taken in clean air protection, which have significantly contributed to reducing the air pollution load and the impact on the health of the population and the environment. Nevertheless, ongoing research in the area reveals new pollutants.

Another recent, much-discussed phenomenon is the so-called new wilderness, a specific type of environment emerging in places that were used by humans and subsequently abandoned. Due to the specific development of Czech Silesia, the new wilderness has found plenty of space. Mined land, abandoned factory buildings, railways and tracks allow nature to find a new home. Spoil tips have become a specific phenomenon of the Ostrava region. In 1956 it was found that the spoil tips occupy an area of 495 ha with a volume of almost 53 million m³. Despite the decline in mining activity after 1989, spoil tips represent significant dominants in the landscape of the Ostrava-Karviná district. Some of them have become symbols of the local landscape, such as the Ema Spill Tip, well-known in the Ostrava region, around the former Petr Bezruč Mine. Other results of coal mining were settlement craters, sludge tanks, etc.

In the past, emissions from industrial facilities damaged the forests of Czech Silesia. As a result of the negative impact of industry (Ostrava, Upper Silesia), there was damage and a significant deterioration of health of forests. As early as the 1970s, the influence of industrial exhalations on forests and agricultural crops was observed in the Ostrava-Karviná district. Especially in the northern and northwestern part of the Moravian-Silesian Beskydy, there was a rapid degradation of forests. Alarming reports of large-scale damage or death of forests in the late 1970s and early 1980s dealt only with the effect of air pollution, especially the direct effect of carbon dioxide on the assimilation apparatus of trees. Gradually, the effect of acid deposition and subsequent acidification of soils was also accepted as another important damaging mechanism.

Identity of the locals is closely tied to the care for landscape. At present, we are observing a trend of «discovering» the original plant species and efforts to return proven, but now almost extinct species of fruit trees. This is especially noticeable, for example, in the Jeseníky region, where the discovery of original species is related to the search for the identity of the landscape affected by the displacement of the original German population. In many areas, there is an effort to build recreational spaces and for this purpose, spaces created by industry are being used. An example of a new use of the spill tip area of the Ostrava-Karviná district can be the former spill tip of the Doubrava Mine. An amusement park called DinoPark Ostrava was built and opened here in 2009.

The relationship between man and the landscape in Czech Silesia and the adjacent Moravian territory was examined by a sociological survey. Respondents in the territory of Czech Silesia graded

most positively the surrounding nature and its individual elements, especially mountains, forests, meadows, and fields. They greatly appreciated the clean air, quiet environment and monuments, or specific places (Jeseníky, Beskydy, Olešná, Lysá hora, Ema Spill Tip, Dlouhé Stráně). On the other hand, they had a negative perception of air, smog, factories, and the problems associated with air polluted by transportation. People in the Jeseníky consider their landscape to be the most beautiful, while people living in the Moravian part of Ostrava view it as a landscape with a low aesthetic value.

In order to understand the current identity of the inhabitants of Czech Silesia, it is necessary to investigate the past. For many centuries, human identity has been associated with religion. In our culture, it was later represented by the universal Roman Catholic Church headed by the Pope. In the 16th century, Protestantism emerged in several forms (Lutherans, Calvinists, Baptists, etc.), which led to the creation of a new, albeit religious, identity, but nevertheless contributed to dramatic conflicts between Catholics and Protestants. The former unity was lost forever, homogeneity was replaced by heterogeneity. The nineteenth century brought a new identification phenomenon - the national movement, which became a powerful tool of human identification and self-identification. In the Austrian state, unique neuralgic points were the so-called language interfaces, where, as in the case of Eastern Silesia (Těšín region), Germans, Poles and Czechs lived side by side, and where, to make matters ever more complicated, also lived Roman Catholics, Evangelicals, especially Lutherans, and Jews.

Další rovinu komplikací vnesla průmyslová revoluce, která byla bytostně spjata s pracovními migracemi, kdy zejména muži opouštěli své domovy, aby hledali práci na dělnických předměstích existujících měst i v továrních vesnicích. A právě tato nová ohniska byla místy, kde se složitě utvářela nová, již moderní identita. Charakteristickým rysem formování ostravsko-karvinské aglomerace byl značný příliv Haličanů, téměř nedotčených modernizací. Když se měli identifikovat, mnoho z nich prohlásilo, že jsou katolíci. Tato nevědomá masa byla snadno manipulovatelná uhlobarony a dalšími vlastníky, což vedlo k jejich germanizaci, ale i k českizaci. Cesta k asimilaci vedla také přes posílání dětí do německých a českých škol.

Another level of complication was brought about by the industrial revolution, which was inherently connected with labor migration, where especially men left their homes to look for work in the working-class suburbs of existing cities and in factory villages. And it was these new focal points that were the places where a new, already modern identity was formed. A characteristic feature of the formation of the Ostrava-Karviná agglomeration was the considerable influx of Galician people, almost untouched by modernization. When they were to identify themselves, many of them declared themselves to be Catholics. This unaware mass was easily manipulated by coal barons and other owners, which led to their Germanization, but also to Czechization. The path to assimilation also led through the sending of children to German and Czech schools.

Compared to other lands of the Bohemian Crown, Silesia had the disadvantage that there was no autochthonous national movement. All three national movements and all three nationalisms came from outside. When, in the second half of the 19th century, especially at the end of it, national identity clearly established itself as a new leading type of collective identity, the chances for Silesianism were close to zero, as all three nationalities inhabiting Silesia were looking for already established national identities - German, Polish and Czech. The disintegration of Austria-Hungary and the enforcement of the concept of successor national (albeit only on paper) states were deadly to the hypothetical Silesian identity. The cultural policy of the state was very centralist, firmly attached to (Central-)bohemianism. The new settlers of the western part of Silesia, where nearly a complete change of population took place after the Second World War, probably did not mind the continuation of this policy at all. They could not even realize it, because they had no roots in Silesia. Moreover, after 1945, the state was built on the principle of two equal nations, the Czechs and the Slovaks, i.e., there was no place to cultivate regional forms, including Silesianism.

The post-war multi-ethnicity of the region, compared to previous periods, developed in other dimensions. In supra-regional labor migrations, the influx of workers from Slovakia increased in particular; as part of recruitment events into heavy industry associated with numerous benefits, people came from other parts of Czechoslovakia as well. By the early 1950s, there was an intense wave of Roma immigration to the region. We should not forget the Greek minority, the inception of which is associated with granting of asylum to children and later adults after the end of the Greek Civil War. The list of other minorities living in the region could continue in connection with labor migrations of the Vietnamese community before 1989 or Ukrainian after the Velvet Revolution. The region on the border of ethnic groups was in the society-wide process of modernization of areas with intensive labor migration, it was also a region of

population transfer due to political decisions, these factors influenced the ethnic identity of the population and continue to co-create it in a complicated identity-forming process.

Sociological research carried out by a combination of quantitative and qualitative survey methods on a sufficiently large research sample of respondents confirmed that the inhabitants of the surveyed area of Czech Silesia significantly identified with the region in which they lived. They had a positive attitude towards it, they perceived it as their home, they lived in it either from birth or for a long time, their parents lived there, they had their families, friends, and acquaintances there. They showed a strong regional identity, they had strong emotional ties to this area, they loved living there. In particular, the old-timers (natives) considered Silesia as their home region and expressed feelings of belonging to it. The most intensive relationship with the region was recorded among the original inhabitants in the Opava and Hlučín regions. The respondents considered the main and most significant manifestation of the difference between the local inhabitants of Silesia and the inhabitants of other areas of the Czech Republic the external ethnoidentification sign - the language, the dialect with which people in Silesia communicated.

As for the question of the existence of Silesian nationality, it turned out that it had already lost the grounds it had at the beginning of the 1990s, when, as an expression of its historical provincial identity, it was supposed to support interest in the renewal of the provincial establishment. Those respondents who expressed a higher degree of agreement with its existence (in the whole area of Silesia it was 38.9 %), used the cultural traditions and history of Silesia, linguistic differences, or regional origin of the population as their argument. The highest level of agreement with the existence of Silesian nationality was expressed by the inhabitants of Jeseníky and Těšín. More than half of all respondents (mainly in the Opava and Ostrava regions) perceived Silesia as a historical territory, a quarter are inclined to the opinion that Silesia is a cultural area (in Jeseníky and Těšín) and others considered Silesia as a former political-administrative unit (Těšín), or mentioned a different, unspecified characteristic. Most often it was the understanding of Silesia as a third country, which had a complex historical development, there were often disputes about it and little was known about it. The identification with the Silesian region in the Jeseníky part was particularly complicated, where there were significant changes in the bearers of regional identity. The identification of the population with this region was marked by the interruption of the continuity of collective memory, which was reflected in the absence of historical consciousness. A positive fact was the discovery that even the youngest inhabitants of this area had a positive attitude towards it and showed interest in its past and in efforts to revive the original collective memory.

Translated by Mgr. Martin Plohák

Streszczenie

W 2018 roku stosunkowo liczny zespół badaczy rozpoczął prace nad projektem Wielkiego atlasu historycznego czeskiego Śląska – Tożsamość, kultura i społeczeństwo czeskiego Śląska w procesie modernizacji z uwzględnieniem wpływu na krajobraz kulturowy. Zasadniczym zadaniem było stworzenie atlasu w formie drukowanej i elektronicznej, który służyłby szerokiemu gronu odbiorców, szczególnie uczniom i studentom, chociaż nie tylko im. Powstał w celu przybliżenia studentom i innym osobom zainteresowanym tematem współczesnego czeskiego Śląska oraz jego historii. Rzecz jasna, taki atlas nie mógł być przeladowany danymi i informacjami, w których czytelnikom trudno byłoby się zorientować. Ilość danych, które na bieżąco powstawały w trakcie realizacji projektu, posłużyła do opracowania niniejszej publikacji, która ma bardziej specjalistyczny charakter niż sam atlas i wykorzystuje bogatszy materiał graficzny w postaci zdjęć, map, tabel i wykresów.

Zadaliśmy sobie pytanie, kim byli i kim są obecnie mieszkańcy czeskiego Śląska. Jaka była ich tożsamość w przeszłości i w jakim stopniu wpływa ona na tożsamość współczesnych mieszkańców? Na tak postawione pytania nie ma prostej odpowiedzi, gdyż zachowane źródła przedstawiają obraz w pewnym stopniu zniekształcony, wynikający z koniecznego uogólnienia danych i ich kategoryzacji. Jeśli zagłębimy się w zagadnienie i spojrzymy na nie w szerszej perspektywie, wykorzystując w tym celu narracje naocznych świadków oraz badania etnografów i językoznawców, tożsamość mieszkańców tego regionu zacznie nam przypominać wzory w kalejdoskopie. Staraliśmy się wykorzystać perspektywy kilku dyscyplin: historii, demografii, socjologii, ekonomii, urbanistyki i nauk przyrodniczych. Zaczęliśmy od kluczowego procesu historycznego, który miał największy wpływ na ludność i krajobraz – modernizacji.

Śląsk jest krainą historyczną, podobnie jak Czechy i Morawy. Czeski Śląsk to jednak tylko część całej krainy historycznej, którego przeważająca część leży na terenie dzisiejszej Polski, a niewielka część na terenie dzisiejszych Niemiec. Historyczny obszar czeskiego Śląska jest dziś bardzo trudny do wyodrębnienia, ponieważ leży na obszarze dwóch krajów, czyli czeskich województw – morawsko-śląskiego i ołomunieckiego. Współczesna granica nie respektuje nawet granic gmin. Niektóre z miast i gmin połączonych w ramach współczesnych jednostek samorządowych dzieli granica geograficzna, która kopiuje historyczną granicę prowincji. Historia nie respektowała tej granicy, dlatego pracowaliśmy również z geograficznie bliskimi terytoriami morawskimi. Na potrzeby ilościowych i jakościowych badań socjologicznych, terytorium zostało podzielone na regiony:

- 1) Śląsk Cieszyński
- 2) Ziemia opawska bez ziemi hulczyńskiej (czes. Hlučínsko)
- 3) Ziemia hulczyńska
- 4) Jesioniki (czes. Jeseníky) – kraj morawsko-śląski
- 5) Jesioniki – kraj ołomuniecki
- 6) Ostrawa – część śląska
- 7) Ostrawa – część morawska.

Na tak zdefiniowanym obszarze prześledzono osadnictwo od czasów neolitu, przez średniowiecze, kiedy tworzyła się sieć miejska, aż do czasów współczesnych. Przekształcenie społeczności w przeważającej części wiejskich w społeczności miejskie określane jest mianem urbanizacji i jest jedną z głównych przemian, które zaszły w strukturze społeczeństwa, w którym żyjemy. Pod względem wieku poszczególnych osad (lub pierwszych wzmianek o nich) strukturę osadniczą obszaru czeskiego Śląska można określić jako nieco młodszą niż w innych częściach Republiki Czeskiej, przy czym najwięcej osad powstało w latach 1301-1400. Podstawowym procesem, który wpłynął na dalszy rozwój struktury osadniczej czeskiego Śląska była industrializacja spowodowana odkryciem w drugiej połowie XVIII w. węgla kamiennego o wszechstronnym zastosowaniu, a następnie powstaniem hut i rozwojem przemysłu opartego na dalszym przetwórstwie żelaza. W połowie XIX w. proces industrializacji uległ wzmocnieniu wskutek budowy linii kolejowej z Wiednia do kopalni soli w polskiej Galicji. Obecnie natomiast najważniejszymi procesami są dezindustrializacja i suburbanizacja. Wszystkie śląskie miasta liczące powyżej 10 tys. mieszkańców tracą swoją funkcję mieszkalną.

Wzrost liczby ludności w XIX i XX w. związany był przede wszystkim z procesami industrializacji. Obecnemu spadkowi liczby ludności towarzyszą procesy dezindustrializacji, tzn. maleje znaczenie przemysłu i zmniejsza się liczba osób zatrudnionych w tym sektorze. Procesy industrializacji i dezindustrializacji najsilniej przejawiają się w regionie Śląska Cieszyńskiego, gdzie w latach 2001-2021 odnotowano największy spadek liczby ludności. Ponieważ wyjeżdżają przede wszystkim osoby w wieku produkcyjnym, z wyludnianiem związany jest inny długoterminowy problem – starzenie się społeczeństwa.

Na terenie Śląska Czeskiego nadal trwa proces dezindustrializacji, ale także reindustrializacji, czyli transformacji przemysłu. Na przykład w regionie karwińskim trwa dezindustrializacja, co wiąże się ze spadkiem liczby miejsc pracy w przemyśle, a ponieważ sektor usług po roku 2001 przestał generować miejsca pracy, powoduje to również zmniejszenie całkowitej liczby ludności na tym terytorium, głównie wskutek migracji. Z kolei w regionie ostrawskim i na terenie Jesioników zachodzą procesy reindustrializacji, ponieważ przedsiębiorstwa przemysłowe zostały restrukturyzowane i wykorzystują nowe technologie. Funkcję czynnika modernizacyjnego zaczyna pełnić transport.

Również na obszarze czeskiego Śląska zachodzą obecnie istotne procesy przemiany krajobrazu regionalnego. Z historycznego punktu widzenia tym, co miało zasadniczy wpływ na przemianę krajobrazu, była industrializacja. Typowym przykładem obszaru, gdzie doszło do intensywnego gospodarczo obciążenia zespołu krajobrazowego jest Ostrawsko-Karwiński Okręg Przemysłowy, będący częścią ostrawskiej aglomeracji przemysłowej. Wydobycie węgla metodą głębinową miało tu wpływ na morfologię terenu i charakter cieków wodnych. Zasadnicze znaczenie miały również zmiany, które zaszły w rolnictwie. Wyraźne są konsekwencje kolektywizacji, do której doszło w latach 50. i szczególnie w latach 60. XX w. W kolejnych dekadach nastąpiła rozległa deformacja krajobrazu rolniczego, a ogólna zmiana krajobrazu stała się w pełni widoczna na początku lat 90. Obecnie rolnictwo coraz mocniej podlega procesowi ekonomizacji. Jednym z głównych problemów jest ryzyko stopniowego zastępowania konwencjonalnej produkcji rolnej przez monokultury i uprawy roślin energetycznych. Zmiany klimatyczne i pogłębiająca się susza w regionie nie przyczyniają się do pozytywnego rozwoju.

Region czeskiego Śląska od dawna boryka się z problemem złej jakości powietrza. Jakość powietrza w ostrawskim regionie przemysłowym szczególnie ucierpiała w okresie socjalistycznego uprzemysłowienia. Budowa megalomańskiego w swoich rozmiarach przemysłu metalurgicznego, elektrowni i koksowni, w połączeniu z używaniem słabszej jakości paliw, miała bardzo silny wpływ na pogorszenie się stanu powietrza do tego stopnia, że dopuszczalna norma zarówno w przypadku pyłów, jak i emisji innych zanieczyszczeń, zwłaszcza SO₂, była stale przekraczana. Główne źródła emisji całkowitych stanowią obecnie wytwarzanie energii elektrycznej i ciepłej, transport i procesy produkcyjne, jednakże przemysłowe źródła zanieczyszczenia powietrza podlegają monitorowaniu na poziomie ogólnokrajowym. Do nieprzemysłowych źródeł zanieczyszczeń zalicza się lokalne instalacje grzewcze i transport samochodowy. W dziedzinie ochrony powietrza podjęto szereg działań, które w znacznym stopniu przyczyniły się do zmniejszenia emisji oraz ich wpływu na zdrowie publiczne i środowisko. Niemniej jednak trwające nieprzerwanie badania w tej dziedzinie ujawniają coraz to nowe substancje zanieczyszczające.

W ostatnim czasie wiele uwagi poświęca się również tzw. nowym terenom dzikim (po polsku często określanym też jako „trzeci krajobraz”), czyli specyficznemu typowi środowiska, które powstaje w miejscach użytkowanych, a następnie opuszczonych przez człowieka. Ze względu na specyficzny rozwój czeskiego Śląska, nowe tereny dzikie znajdowały tu i nadal znajdują wiele przestrzeni do rozwoju. Obszary dotknięte szkodami górniczymi (podkopane), opuszczone budynki fabryczne, nieczynne torowiska i trasy kolejowe pozwalają przyrodzie znaleźć nowy dom. Swoistym fenomenem ostrawskiego krajobrazu stały się hałdy. W 1956 r., w związku ze wstępną ewidencją zwałowisk, stwierdzono, że hałdy usypane ze skały płonnej na terenie okręgu przemysłowego zajmują powierzchnię 495 ha o kubaturze niemal 53 mln m³. Mimo spadku wydobycia po 1989 r., hałdy stanowią ważne dominanty w krajobrazie Ostrawsko-Karwińskiego Okręgu Przemysłowego. Niektóre z nich stały się symbolami lokalnego krajobrazu, np. popularna hałda Ema na terenie dawnej Kopalni im. Petra Bezruča (czes. Důl Petr Bezruč). Innym skutkiem wydobycia węgla były zapadliska, osadniki mułu itp.

Szkodliwe emisje z zakładów przemysłowych spowodowały w przeszłości szkody w pokrywie leśnej czeskiego Śląska. W wyniku negatywnego oddziaływania przemysłu (region ostrawski, Górny Śląsk) wiele lasów ucierpiało i doszło do znacznego pogorszenia ich stanu zdrowotnego. Już w latach 70. XIX w. w Ostrawsko-Karwińskim Okręgu Przemysłowym zaczęto obserwować zgubny wpływ emisji przemysłowych na lasy i rośliny uprawne. Szczególnie w północnej i północno-zachodniej części Beskidu Morawsko-Śląskiego nastąpiła gwałtowna degradacja pokrywy leśnej. Alarmujące doniesienia o masowym niszczeniu lub umieraniu lasów na przełomie lat 70. i 80. dotyczyły wyłącznie skutków emisji, a zwłaszcza bezpośredniego oddziaływania dwutlenku węgla na aparat asymilacyjny drzew. Stopniowo zaczęto również uznawać wpływ kwaśnej depozycji i następującego po niej zakwaszenia gleby jako kolejnego ważnego mechanizmu powstawania szkód.

Tożsamość ludności miejscowej jest związana z dbałością o krajobraz regionalny. Obecnie obserwujemy tendencję do „ponownego odkrywania” rodzimych odmian roślin oraz wysiłki na rzecz

przywrócenia sprawdzonych, ale niemal już wymarłych gatunków drzew owocowych. Proces ten szczególnie widoczny jest na przykład w regionie Jesioników, gdzie odkrywanie rodzimych gatunków jest związane z poszukiwaniem tożsamości terenów dotkniętych wysiedleniami pierwotnej ludności niemieckiej. W wielu miejscach podejmowane są próby stworzenia obszarów rekreacyjnych i wykorzystuje się w tym celu również tereny poprzemysłowe. Przykładem nowego wykorzystania terenu po wyrobiskach typowych dla Ostrawsko-Karwińskiego Okręgu Przemysłowego jest dawne ogromne wyrobisko kopalni Doubrava. W jego miejscu wybudowano otwarty w 2009 r. park rozrywki DinoPark Ostrava.

W celu zbadania relacji między człowiekiem a krajobrazem na czeskim Śląsku i przyległym obszarze Moraw przeprowadzono badania socjologiczne. Respondenci z terenów czeskiego Śląska najbardziej pozytywnie ocenili otaczającą ich przyrodę i jej poszczególne elementy, zwłaszcza góry, lasy, łąki i pola. W dużej mierze doceniali czyste powietrze, spokojne otoczenie i zabytki, a także konkretne miejsca (Jesioniki, Beskidy, Park Wodny Olešná, Łysą Górę [czes. Lysá hora], Hałdę Ema [czes. Halda Ema], elektrownię szczytowo-pompową Dlouhé Stráně). Z drugiej strony, negatywnie postrzegali zanieczyszczenie powietrza, smog, fabryki i problemy związane z zanieczyszczeniem powietrza spowodowanym transportem. Jeśli chodzi o postrzeganie swojego miejsca zamieszkania, to mieszkańcy Jesioników uważali swoje tereny za najpiękniejsze, zaś mieszkańcy morawskiej części Ostrawy – za obszar o niskich walorach estetycznych.

Aby zrozumieć obecną tożsamość mieszkańców czeskiego Śląska, należy spojrzeć w przeszłość. Przez wiele wieków tożsamość człowieka była związana z religią. W naszym kręgu kulturowym reprezentował ją przede wszystkim dominujący Kościół rzymskokatolicki z papieżem na czele. W XVI w. pojawił się protestantyzm w różnych postaciach (luteranie, kalwiniści, anabaptyści itd.), co doprowadziło do powstania nowej tożsamości, która mimo że była oparta na religii, to przyczyniła do dramatycznych walk między katolikami a protestantami. Dawna jedność została bezpowrotnie utracona; homogeniczność została zastąpiona heterogenicznością. Wiek XIX przyniósł nowe zjawisko, które posłużyło identyfikacji – ruchy narodowe (państwowotwórcze), które stały się potężnym instrumentem identyfikacji i samoidentyfikacji człowieka. W państwie austriackim wyjątkowymi punktami niewralgicznymi były tzw. pogranicza językowe, gdzie – jak w przypadku wschodniej części Śląska (ziemia cieszyńska), żyli obok siebie Niemcy, Polacy i Czesi, i gdzie, jakby to samo w sobie już nie wystarczyło, mieszkali rzymscy katolicy, protestanci, głównie luteranie, i Żydzi.

Kolejny poziom komplikacji przyniosła z sobą rewolucja przemysłowa, która nierozzerwalnie wiązała się z migracją zarobkową, kiedy to głównie mężczyźni opuszczali swoje domy, by szukać pracy na robotniczych przedmieściach istniejących miast i we wsiach fabrycznych. I właśnie owe nowe centra były miejscami, w których w sposób złożony kształtowały się nowe, już nowoczesne tożsamości. Cechą charakterystyczną kształtowania się aglomeracji ostrawsko-karwińskiej był znaczny napływ mieszkańców Galicji, dotychczas w zasadzie nietkniętych procesami modernizacji. Na pytanie o tożsamość, wielu z nich deklarowało, że są katolikami. Tą bezwiedną masą łatwo manipulowali zarówno bezwzględni właściciele kopalni węgla, jak i inni przemysłowcy, co prowadziło do germanizacji, ale także do czechizacji ludności. Droga do asymilacji związana była również z posyłaniem dzieci do szkół niemieckich i czeskich.

Śląsk w porównaniu z innymi krainami Korony Czeskiej miał ten problem, że nie zawiązał się tu żaden rodzimy ruch narodowy. Wszystkie trzy ruchy narodowe i wszystkie trzy nacjonalizmy przywędrowały na Śląsk z zewnątrz. Kiedy w drugiej połowie XIX w., a zwłaszcza u jego schyłku, tożsamość narodowa wyraźnie stała się nowym wiodącym typem tożsamości zbiorowej, szanse na rozwój śląskości były już bliskie zeru, ponieważ wszystkie trzy narodowości zamieszkujące Śląsk były wpatrzone w ugruntowane już projekty narodowe – niemiecki, polski i czeski. Rozpad Austro-Węgier i propagowanie koncepcji sukcesji przez państwa narodowe (mimo że to ostatnie głównie na papierze) było zgubne dla hipotetycznej śląskiej tożsamości. Polityka kulturalna państwa była bardzo centralistyczna, mocno związana z czeskością (czechocentryzmem). Nowi osadnicy, którzy osiedli w zachodniej części Śląska, gdzie po II wojnie światowej nastąpiła niemal całkowita wymiana ludności, zapewne nie mieli nic przeciwko kontynuacji tej polityki. Nawet nie byli w stanie sobie tego uświadomić, gdyż nie mieli śląskich korzeni. Ponadto po 1945 r. państwo było budowane na bazie dwóch równorzędnych narodów Czechów i Słowaków, zatem nie było tam miejsca na kultywowanie żadnych form regionalnych, w tym śląskości.

Powojenna wieloetniczność regionu nabrała innego wymiaru w porównaniu z czasami wcześniejszymi. W transregionalnej migracji zarobkowej nasilił się napływ pracowników głównie ze Słowacji; w ramach akcji rekrutacyjnej pracowników dla przemysłu ciężkiego, która zachęcała licznymi początkowymi korzyściami dla zatrudnionych, na Śląsk przybywali także ludzie z innych części Czechosłowacji. Na początku lat 50. XX wieku nastąpiła duża fala imigracji romskiej do tego regionu. Nie

powinniśmy też zapominać o mniejszości greckiej, której pojawienie się związane jest z udzieleniem azylu najpierw dzieciom, a następnie także dorosłym, po zakończeniu greckiej wojny domowej. Listę kolejnych mniejszości zamieszkujących region można dalej rozwinąć w związku z migracjami zarobkowymi społeczności wietnamskiej przed 1989 r. czy ukraińskiej po aksamitnej rewolucji. Region leżący na pograniczu etnicznym był obszarem intensywnej migracji zarobkowej związanej z ogólnospołecznymi procesami modernizacji, był też obszarem transferu ludności w wyniku decyzji politycznych; czynniki te wpływały na tożsamość etniczną mieszkańców i nadal współtworzą ją w skomplikowanym procesie tożsamościotwórczym.

Badania socjologiczne przeprowadzone z wykorzystaniem kombinacji ilościowych i jakościowych metod badawczych na odpowiednio dużej próbie respondentów potwierdziły, że mieszkańcy badanego obszaru czeskiego Śląska silnie identyfikują się z regionem, w którym żyją. Mieli do niego pozytywny stosunek, postrzegali go jako swój dom, mieszkali tam od urodzenia lub od wielu lat, mieszkali tam ich rodzice, mieli tam swoje rodziny, przyjaciół i znajomych. Osoby te wykazywały się silną tożsamością regionalną, miały silne więzi emocjonalne z tym obszarem i lubiły tam mieszkać. Przede wszystkim dawni mieszkańcy (autochtoni) uważali Śląsk za swój region rodzinny i deklarowali poczucie przynależności do niego. Najmocniejszy związek z regionem zarejestrowano w przypadku rdzennych mieszkańców ziemi opawskiej i ziemi hulczyńskiej. Za główny i najistotniejszy przejaw odmienności mieszkańców Śląska od mieszkańców innych regionów Republiki Czeskiej respondenci biorący udział w badaniach uznali zewnętrzne cechy etnoidentyfikacji – język, dialekt, którym porozumiewają się mieszkańcy Śląska.

Jeśli chodzi o kwestię narodowości śląskiej, to okazało się, że jej istnienie straciło uzasadnienie, jakie miało na początku lat 90. ubiegłego wieku, kiedy jako wyraz historycznej tożsamości regionu miała motywować zainteresowanie przywróceniem porządku krajowego. Ci z respondentów, którzy w większym stopniu zgodzili się z jej istnieniem (38,9% w całym województwie śląskim), argumentowali to tradycjami kulturowymi i historią Śląska, różnicami językowymi lub pochodzeniem mieszkańców z tego właśnie regionu. Najwięcej osób zgodziło się z twierdzeniem o istnieniu narodowości śląskiej znalazło się wśród mieszkańców Jesioników i ziemi cieszyńskiej. Ponad połowa wszystkich respondentów (głównie w regionie opawskim i ostrawskim) postrzegają Śląsk jako terytorium historyczne, jedna czwarta skłaniała się ku twierdzeniu, że Śląsk jest obszarem kulturowym (w regionie Jesioników i na ziemi cieszyńskiej), inni uważali Śląsk za dawną jednostkę polityczno-administracyjną (ziemia cieszyńska) lub przypisywali mu inne, bliżej nieokreślone cechy. Najczęściej było to postrzeganie Śląska jako trzeciej krainy historycznej, która miała skomplikowaną historię, często była obiektem sporów i niewiele o niej wiadano. Identyfikacja z regionem śląskim była szczególnie skomplikowana w regionie Jesioników, gdzie doszło do wyraźnej zmiany nosicieli tożsamości regionalnej. Identyfikacja mieszkańców z tym regionem naznaczona była zerwaniem ciągłości pamięci zbiorowej, co przejawiało się w braku świadomości historycznej. Pozytywnym faktem było stwierdzenie, że nawet najmłodszy mieszkańcy tego obszaru mieli do niego pozytywny stosunek, wykazywali zainteresowanie jego przeszłością i starali się ożywić pierwotną pamięć zbiorową.

Tłumaczenie: Gabriela Maria Gańczarczyk

Seznam zkratek

a. s.	akciová společnost
AMO	Archiv města Ostravy
AVA	Allgemeine Verwaltungsarchiv Wien
AZ	Aleš Zářický
BpV	Balt po vyrovnání
CČE	Církev československá evangelická
CČS	Církev československá
ČSR	Československo
ČSSR	Československá socialistická republika
ČR	Česká republika
ČSAD	Československá státní automobilová doprava, n. p.
ČSAV	Československá akademie věd
ČSÚ	Český statistický úřad
ČÚZK	Český úřad zeměměřičský a katastrální
DEK	Deutsche Evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien
DMR	digitální model reliéfu
DNP	Deutsche Nationalpartei
EU	Evropská unie
f.	fond
FUA	Functional Urban Area
ha	hektar
hme	hrubá míra emigrace
hmi	hrubá míra imigrace
hmms	hrubá míra migračního salda
hmp	hrubá míra porodnosti
hmp _p	průměrná hrubá míra přirozené přírůstkivosti
hmú	hrubá míra úmrtnosti
hmž	hrubá míra živrodnosti
CHKO	chráněná krajinná oblast
Im	index maskulinity
inv. č.	inventární číslo
JNV	jednotný národní výbor
k.	krabice/karton
KSČ	Komunistická strana Československa
KSSS	Komunistická strana Sovětského svazu
KNV	krajský národní výbor
LECAV	Luterská církev evangelická a. v. v České republice
MF	ministerstvo financí
MěstNV	městský národní výbor
MHD	městská hromadná doprava
MMR	ministerstvo pro místní rozvoj
MSK	Moravskoslezský kraj
MPSV	ministerstvo práce a sociálních věcí
MV	ministerstvo vnitra
MZA	Moravský zemský archiv v Brně
NA	Národní archiv v Praze
NPR	národní přírodní rezervace

NPÚ	Národní památkový ústav v Ostravě
NSDAP	Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei
NV	národní výbor
ObNV	obvodní národní výbor
OECD	Organization for Economic Co-operation and Development
OKD	Ostravsko-karvinské doly, n. p.
OLK	Olomoucký kraj
ONV	okresní národní výbor
ORP	obec s rozšířenou působností
ÖS	Österreichische Statistik
PR	přírodní rezervace
PZKO	Polský kulturně-osvětový svaz v České republice
ROH	revoluční odborové hnutí
RN	Národní rada Knížectví těšínského
RVHP	Rada vzájemné hospodářské pomoci
SO	správní obvod
s. r. o.	společnost s ručením omezeným
SCEAV	Slezská církev evangelická augsburského vyznání
SdP	Sudetendeutsche Partei
sign.	signatura
SLDB	sčítání lidu, domů a bytů
SOKA	státní okresní archiv
SRN	Spolková republika Německo
SS	schutzstaffel
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
SZM	Slezské zemské muzeum v Opavě
TEOL	Towarzystwo Ewangelickiej Oświaty Ludowej na Śląsku czechosłowackim
ÚDIMO	Útvar dopravního inženýrství Moravská Ostrava
ÚV	ústřední výbor
zl.	zlatý
ZAO	Zemský archiv v Opavě
ZNV	Zemský národní výbor
ZVIS	Zemská vláda slezská

Seznam obrázků

Obrázek 1.1: Vymezení území českého Slezska	16
Obrázek 1.2: Vymezení podoblastí na území českého Slezska	18
Obrázek 1.3: První zmínka o částech obcí v českém Slezsku a v Moravskoslezském kraji	21
Obrázek 1.4: Porovnání vývoje první zmínky o sídle (části obce) v ČR a ve Slezsku	22
Obrázek 1.5: Vývoj počtu obyvatel na území českého Slezska	23
Obrázek 1.6: Výstavba, Ostrava-Poruba (1981)	25
Obrázek 1.7: Kategorie měst ve Slezsku	26
Obrázek 1.8: Typy FUA	27
Obrázek 1.9: Vymezení ostravské aglomerace ve Slezsku	28
Obrázek 1.10: Polycentrický systém měst na území českého Slezska a severní Moravy	30
Obrázek 1.11: Vývoj počtu obyvatel ve slezských městech nad 10 000 obyvatel	31
Obrázek 1.12: Vývoj pracovních míst ve slezských městech nad 10 000 obyvatel	32
Obrázek 1.13: Brumovice – návesní silnicovka s plužinou traťovou a délkovou, stav k roku cca 1830... ..	33
Obrázek 1.14: Brumovice – návesní silnicovka s plužinou traťovou a délkovou, stav k roku 2018	34
Obrázek 1.15: Holčovice – lesní lánová ves s plužinou záhumenicovou, stav k roku cca 1830	35
Obrázek 1.16: Holčovice – lesní lánová ves s plužinou záhumenicovou, stav k roku 2018	35
Obrázek 1.17: Vendryně – řetězová ves s volnějším půdorysem, stav k roku cca 1830	36
Obrázek 1.18: Vendryně – řetězová ves s volnějším půdorysem, stav k roku 2018	36
Obrázek 1.19: Třinec-Nebory – hromadná cestní ves s plužinou dělených úseků, stav k roku cca 1830	37
Obrázek 1.20: Třinec-Nebory – hromadná cestní ves s plužinou dělených úseků, stav k roku 2018	38
Obrázek 1.21: Fulnek-Kostelec – raabizační osada, stav k roku cca 1830	39
Obrázek 1.22: Fulnek-Kostelec – raabizační osada, stav k roku 2018	39
Obrázek 1.23: Tradiční typy venkovských sídel českého Slezska	43
Obrázek 1.24: Trilobit <i>Illaneula illaenoides</i> , <i>devon</i> , Chabičov	44
Obrázek 1.25: Otisk kůry stromovité plavuně rodu <i>Lepidodendron</i> , Karviná	45
Obrázek 1.26: Otisk kulmské rostliny <i>Neuropteris antedecens</i> , Zálužné	45
Obrázek 1.27: Granát – grosulár, varieta hesonit, Žulová	46
Obrázek 1.28: Železný meteorit z Opavy-Kylešovic	47
Obrázek 1.29: Hrubý Jeseník, Praděd, 2011	48
Obrázek 1.30: Pohled na Lysou horu z Radhoště, 2013	48
Obrázek 1.31: Petrovy kameny, CHKO Jeseníky	49
Obrázek 1.32: Přírodní památka Hraniční meandry Odry, 2020	50
Obrázek 1.33: Rybník v Raduni, 2017	51
Obrázek 1.34: Teplota povrchu, duben 2020	53
Obrázek 1.35: Meteorologická stanice Lysá hora (1323 m n. m.), 2017	54
Obrázek 1.36: Meteorologická stanice Šerák (1351 m n. m.), 2020	54
Obrázek 1.37: Rys ostrovid <i>Lynx lynx</i> , CHKO Beskydy	55
Obrázek 1.38: Přírodní rezervace Rezávka, CHKO Poodří, 2011	56
Obrázek 1.39: CHKO Jeseníky, okolí chaty Švýcárna, 2011	56
Obrázek 1.40: Kamzík horský <i>Rupicapra rupicapra</i> , v Jeseníkách byl do volné přírody vysazen v roce 1924	57
Obrázek 1.41: Požerky podkorního hmyzu, Andělská hora, 2021	59
Obrázek 1.42: Sklizeň Inu v Karlovicích, 1958	60
Obrázek 1.43: Snížená hladina vodní nádrže Žermanice v suchém roce 2018	62
Obrázek 1.44: Zarůstající zchátralý objekt v areálu zámku, Velké Kunětice, 2017	65
Obrázek 1.45: Lupina mnoholistá <i>Lupinus polyphyllus</i> , okrasný, ale také invazní a jedovatý druh	67
Obrázek 1.46: Nutrie <i>Myocastor coypus</i> , druh rozšířený kvůli únikům z chovů	68

Obrázek 1.47: Následky ničivé povodně na Jesenicku v roce 1903, Mikulovice.....	70
Obrázek 1.48: Bývalý důl Gabriela, Karviná, 2021	72
Obrázek 1.49: Intenzita sucha v půdním profilu 0–100 cm, 16. června 2019 v 7:00 SEČ.....	73
Obrázek 1.50: Zbytky zdiva v zaniklé osadě Annín u Kobylé nad Vidnávku, 2021	75
Obrázek 1.51: Hrubá míra migračního salda v SO ORP na území českého Slezska a severovýchodní Moravy	78
Obrázek 1.52: Vývoj podílů seniorů na území českého Slezska	78
Obrázek 1.53: Podíl seniorů v SO ORP na území českého Slezska a severovýchodní Moravy.....	80
Obrázek 1.54: Naděje dožití při narození v roce 2019 v SO ORP na území českého Slezska a severovýchodní Moravy.....	81
Obrázek 1.55: Míra sňatečnosti, rozvodovosti a potratovosti (%) v českém Slezsku.....	82
Obrázek 1.56: Podíl jednočlenných bytových domácností na území českého Slezska a severovýchodní Moravy	83
Obrázek 1.57: Vývoj funkčních regionů podle dojížděky za prací na území Slezska v letech 1991 a 2011	84
Obrázek 1.58: Fáze vývoje společnosti.....	87
Obrázek 1.59: Vývoj zaměstnanosti obyvatel žijících na území Ostravy	88
Obrázek 1.60: Vývoj podílů sektorů na území Ostravy	89
Obrázek 1.61: Míra podnikatelské aktivity v obcích na území českého Slezska	91
Obrázek 1.62: Počet ekonomických subjektů v podhorských oblastech SO ORP českého Slezska.....	92
Obrázek 1.63: Počet ekonomických subjektů v administrativních centrech a zemědělských oblastech SO ORP českého Slezska	92
Obrázek 1.64: Počet ekonomických subjektů v průmyslových oblastech SO ORP českého Slezska ...	93
Obrázek 2.1: Mapa Horního Slezska vypracovaná profesorem matematiky ve Wittenberku Janem Matyášem Hasem, která vyšla u Hommanových dědiců v Norimberku v roce 1746. Pravý horní roh mapového pole zdobí erby jednotlivých knížectví. Je zajímavé, že autor zcela nejvýše, na nejčestnější místo umístil erb Těšínského knížectví, níže pak Ratibořska, Opolska, Opavska, Krnovska, Minsterberska a Niska. Poznámka na dolním okraji mapy informuje o rozdělení Horního Slezska po rakousko-pruských válkách v roce 1742.....	104
Obrázek 2.2: Země Koruny české (1348–1742): 1) Čechy; 2) Kladsko; 3) Morava; 4) Slezsko; 5) Opavsko, Krnovsko; 6) Osvětimsko, Zátorsko (od 1457 u Polska); 7) Sevěřsko (od 1443 u Polska); 8) Horní Lužice (od 1635 v lenním držení Saska); 9) Dolní Lužice (od 1635 v lenním držení Saska); 10) Chebsko	105
Obrázek 2.3: Vratislav, hlavní zemské město Slezska, na vedutě z roku 1493 publikované v kronice Hartmanna Schedela.....	106
Obrázek 2.4: Nejstarším tiskem vydaná mapa celého historického území Slezska Sebastiana Münstera z roku 1544, rozměry 255 × 342 mm, měřítko 1 : 1 000 000. Pro tuto dobu je typické, že je mapa orientována opačně a znázornění území i sídelních jednotek je velmi schematické. Autor se lépe orientoval v oblastech Dolního Slezska, naopak nejjihnější část – Opolsko, Ratibořsko a Těšínsko – znal velmi povrchně	107
Obrázek 2.5: Erb Slezska, potažmo Dolního Slezska – černá orlice se stříbrným perizoniem na zlatém poli –, a erb Opolska, resp. Horního Slezska – zlatá orlice v modrém poli.....	108
Obrázek 2.6: Jezdecká pečeť opavsko-ratibořského knížete Mikuláše II. přivěšená k listině z roku 1362	110
Obrázek 2.7: Pohled na Krnov a poutní kostel Panny Marie Sedmibolestné na Cvilíně zbudovaný v letech 1722–1728, mědirytí užívaný na tovaryšských listech v poslední třetině 18. století	113
Obrázek 2.8: Celkový pohled na město Nisa publikovaný v topografickém díle Mathiase Meriana z roku 1650.....	115
Obrázek 2.9: Těšínský kníže Měšek uzavírá 2. srpna 1297 v přítomnosti svého bratra Boleslava Opolského dohodu s olomouckým biskupem Dětrichem o hranicích mezi jejich majetky. Ta měla vést středem hlavního řečiště Ostravice	116

Obrázek 2.10: Mapa území středního a dolního povodí řeky Olzy a slezské, pravobřežní strany Ostravice, tzn. historických území Těšínského knížectví, Pštinského panství a Ratibořska. Vznikla v souvislosti s rozhodnutím královské komory o hospodářském využití solných zřidel na Těšínsku. Jedná se o první kartografické dílo, které ve větším měřítku zachycuje podstatnou část Těšínska i sousedních zemí, kolem roku 1677	118
Obrázek 2.11: Mapa Těšínského knížectví, kterou vytvořil císařský důstojník a kartograf Jan Wolfgang Wieland v roce 1731 (definitivní podoba pochází z roku 1736), kolorovaná mědirytina, rozměry 557 × 815 mm, měřítko 1 : 118 000. Nové podrobné mapové zpracování území Těšínského knížectví bylo odpovědí na zkonfiskované dílo evangelíka Jonáše Nigriniho, jenž nepřesně zakreslil průběh sporné hranice mezi Slezskem a Horními Uhry. Wieland naopak na přání vrchnosti výrazným způsobem rozšířil území Těšínska až po soutok řeky Oščadnice a Milošovského potoka u Čadce	120
Obrázek 2.12: Gotický svorník v tzv. staré sakristii kostela sv. Petra a Pavla v Jaktarži, roku 2021	124
Obrázek 2.13: Hrad Hukvaldy, správní sídlo biskupských statků na severovýchodní Moravě, pohlednice vydaná kolem roku 1915	125
Obrázek 2.14: Mapa rakouského Slezska z roku 1791	127
Obrázek 2.15: Písemná rezignace stavů Českého království na lenní přináležitost Slezska k české Koruně, Praha 16. července 1743.....	128
Obrázek 2.16: Plán řeky Odry z roku 1769, jehož původním korytem byla od roku 1742 vedena nová státní hranice, která rozdělila centrum nižšího stavovského panství Bohumín na rakouskou a pruskou část.....	129
Obrázek 2.17: Prusko-rakouská hranice vedená v korytě řeky Opavice bezprostředně před zámekem v Linhartovech na kresbě F. B. Wenera, okolo 1763.....	130
Obrázek 2.18: Hraniční mapa z roku 1769 zobrazující obec Chomýž při řece Opavici, která patřila k lichtenštejnským komorním statkům na Krnovsku a která byla roku 1742 rozdělena na pruskou a rakouskou část.....	130
Obrázek 2.19: Nákres cedule na rakouském hraničním sloupu, 40. léta 18. století.....	131
Obrázek 2.20: Tradiční slezský zemský znak na mapě Slezska z roku 1665	133
Obrázek 2.21: Heraldické vyjádření svazku historických zemí Koruny české na parergonu mapy českých zemí z roku 1716. Znak českého království nesprávně nese vévodskou korunu	134
Obrázek 2.22: Znaky historických českých zemí ve výřezu z velkého znaku Rakouského císařství z roku 1806: uprostřed jako střední štítek český znak se svatováclavskou korunou; v horní polcené polovině štítu znaky Moravy a Slezska; v dolní dvakrát polcené polovině znaky Dolní Lužice, Těšínska a Horní Lužice.....	135
Obrázek 2.23: Vnitřní administrativní členění rakouského Slezska k roku 1746	136
Obrázek 2.24: Rakouskoslezské hlavní zemské město Opava ve 30. letech 19. století	137
Obrázek 2.25: Renesanční budova fojtství ve Vidnavě (stav k roku 1970), v letech 1734–1767 sídlo zemského staršího a knížecí biskupské vlády	138
Obrázek 2.26: Opavský a Těšínský kraj na mapě severní Moravy a rakouského Slezska, 1828	141
Obrázek 2.27: Vévodství Horní a Dolní Slezsko na výřezu z mapy Moravy a Slezska z poloviny 60. let 19. století.....	144
Obrázek 2.28: Budova rakouskoslezské zemské vlády v tehdejší Panské ulici (dnes Masarykova třída) v Opavě v době návštěvy císaře Františka Josefa I. roku 1880. Zcela vlevo tzv. Blücherův palác, vpravo část průčelí kostela sv. Ducha.....	145
Obrázek 2.29: Průčelí budovy bývalého Zemského domu v Opavě v době návštěvy císaře Františka Josefa I. roku 1880, dnes sídlo Zemského archivu v Opavě ve Sněmovní ulici č. 1.....	147
Obrázek 2.30: Mořic svobodný pán Sedlnický z Choltic na Bílovci, poslanec slezského zemského sněmu za velkostatkářskou kurii, na památeční kabinetní fotografii z roku 1863.....	148
Obrázek 2.31: Schematická mapa územních požadavků Společnosti přátel Horního Slezska, ustanovené 26. června 1945, na vytvoření samosprávné země České Slezsko (1945)	150

Obrázek 2.32: Předpokládané výsledky plebiscitu na Těšínsku podle jednotlivých obcí, stav z konce února 1920, žlutě zaznačeny obce, ve kterých se 20–40 % obyvatel klonilo k západu a připojení k Československu, zeleně zvýrazněny lokality s 40–50% podílem obyvatel, jež by volili připojení k ČSR, červeně obce, které si z větší části přejí připojení k ČSR, mapa sloužila jako materiál k rozhodování mezinárodní komise zasedající v Paříži (1920)	151
Obrázek 2.33: Politické a soudní okresy v českém Slezsku za první republiky	153
Obrázek 2.34: Podrobná mapa Moravy a Slezska (výřez), zpracoval František Machát, vydal V. Neubert a synové, Praha-Smíchov (1925)	154
Obrázek 2.35: Politická (správní) mapa Slezského vévodství se zaznačením sídel, správního členění a komunikací, reflektuje stav k počátku roku 1939, zpracoval Eugeniusz Romer, vydal Instytut Kartograficzny Imienia E. Romera, Książnica-Atlas, Lwów – Warszawa (1939)	157
Obrázek 2.36: Příruční mapa Protektorátu Čechy a Morava (výřez), zpracovali K. Kuchař, J. Janka, vydal V. Neubert a synové, Praha-Smíchov (1941)	157
Obrázek 2.37: Mapa hospodářských odvětví krajů provincie Horní Slezsko, vydal Landesplanungsgemeinschaft Oberschlesien, Kattowitz (1941)	159
Obrázek 3.1: Krajina jako kombinace/integrace přírody a kultury	165
Obrázek 3.2: Rámcové krajinné typy dle způsobu využití území.....	166
Obrázek 3.3: Současný digitální model reliéfu sledované oblasti.....	169
Obrázek 3.4: Praděd, CHKO Jeseníky	170
Obrázek 3.5: Lysá hora, CHKO Beskydy.....	170
Obrázek 3.6: Zemědělská krajina na Osoblažsku, 2011	172
Obrázek 3.7: Jeřáb sladkoplodý moravský	174
Obrázek 3.8: Baumannova reneta, kultivar druhu jabloň domácí.....	175
Obrázek 3.9: Lesy Hrubého Jeseníku	176
Obrázek 3.10: Beskydské lesy	177
Obrázek 3.11: Žimrovice, dříví připravené k plavení po Moravici, 1936	178
Obrázek 3.12: Pila v Hamrové, 1912	178
Obrázek 3.13: Vývoj lesů v okrese Karviná v období od roku 1836 do roku 1952.....	182
Obrázek 3.14: Přírodní rezervace Kotvice, 2021.....	186
Obrázek 3.15: Karlova Studánka, pitný pavilon, 1965.....	187
Obrázek 3.16: Jeden z chátrajících lázeňských objektů, Jánské Koupele, 2021.....	188
Obrázek 3.17: Zdevastovaný pramen v Jánských Koupelích.....	188
Obrázek 3.18: Lázně Jeseník, Priessnitzovo sanatorium	189
Obrázek 3.19: Bezručův, neboli Pruský pramen, Jeseník.....	189
Obrázek 3.20: Stavební práce v areálu připravovaného vodního díla Nové Heřminovy, 2021.....	190
Obrázek 3.21: Suchý poldr Jelení u Karlovic, 2021	190
Obrázek 3.22: Weissshuhnův vodní náhon, 2007	192
Obrázek 3.23: Věžový vodojem z roku 1963 ve Starém Bohumíně, 2021	193
Obrázek 3.24: Stavba vodního díla Slezská Harta, 1993.....	194
Obrázek 3.25: Vodní dílo Morávka.....	195
Obrázek 3.26: Jesenické horské hole.....	197
Obrázek 3.27: Osoblaha, 2011.....	198
Obrázek 3.28: Bruntál, 2011	199
Obrázek 3.29: Sídlíště v Ostravě-Porubě.....	200
Obrázek 3.30: Válkou poničená zástavba v Opavě.....	200
Obrázek 3.31: Sídlíště v Havířově	202
Obrázek 3.32: Sídlíště v Ostravě-Porubě	203
Obrázek 3.33: Formování statutárního města Ostrava	204
Obrázek 3.34: Obnovený zámecký park ve Slezských Rudolticích, 2020.....	205
Obrázek 3.35: Zámek a park v Šilheřovicích, 1980.....	206
Obrázek 3.36: Arboretum Nový Dvůr	207

Obrázek 3.37: Alej v Linhartovech, 2011	209
Obrázek 3.38: Rudné doly Jeseník, závod Zlaté Hory	211
Obrázek 3.39: Replika zlatorudných mlýnů na řece Olešnici, Ondřejovice u Zlatých Hor	213
Obrázek 3.40: Rudné doly Jeseník, závod Horní Benešov	213
Obrázek 3.41: Historické dobývky u Jerlochovic, 2014.....	214
Obrázek 3.42: Žulová, lom, 1937	215
Obrázek 3.43: Kamenická škola v Žulové, 1908.....	216
Obrázek 3.44: Pískovna Kolnovice na Jesenicku, 2018	217
Obrázek 3.45: Těžba kaolínu u Vidnavy, 1912	218
Obrázek 3.46: Zatopený kaolínový lom u Vidnavy, 2017.....	219
Obrázek 3.47: Uhelná, prostor dnes zatopeného dolu Pelnář	222
Obrázek 3.48: Uhelná, současný stav zatopeného dolu Pelnář, 2020.....	222
Obrázek 3.49: Kuželovité haldy v Moravské Ostravě – prostor tzv. Černé Louky	224
Obrázek 3.50: Odval dolu Trojice, 70. léta 20. století	224
Obrázek 3.51: Termicky aktivní heřmanická halda, 2018.....	226
Obrázek 3.52: Louky nad Olší, zatopená poklesová kotlina	227
Obrázek 3.53: Chrám Sv. Petra z Alcantary v Karviné-Dolech, stav kolem roku 2015	227
Obrázek 3.54: Kalové nádrže v území Karviná-Doly na leteckém snímku z roku 1971	228
Obrázek 3.55: Kalové nádrže po vodohospodářské rekultivaci vodní plocha Mokroš na ortofotu z roku 2012	229
Obrázek 3.56: Doly v ostravsko-karvinském revíru.....	231
Obrázek 3.57: Typické projevy hlubinné těžby černého uhlí v krajinně části Karviné	232
Obrázek 3.58: Sukcese – nástup prvních rostlin na uschlém povrchu odkalovací nádrže dolu Jeremenko, 1971	236
Obrázek 3.59: Krajinný pokryv vybraných katastrálních územích v Ostravě v roce 1946.....	238
Obrázek 3.60: Krajinný pokryv vybraných katastrálních územích v Ostravě v roce 1971	239
Obrázek 3.61: Vítkovické železárny Klementa Gottwalda	241
Obrázek 3.62: Letecké snímky Vítkovických železáren v letech 1949 a 2009	242
Obrázek 3.63: Růst Vítkovického horního a hutního těžířstva v letech 1873–1907	243
Obrázek 3.64: Mapa Slezsko-haličské silnice Opava – Komárov	244
Obrázek 3.65: Mapa Slezsko-haličské silnice Hrabyně – Polom	244
Obrázek 3.66: Mapa Slezsko-haličské silnice Ostrava – Radvanice	245
Obrázek 3.67: Mapa Slezsko-haličské silnice Skočov – Bílsko	245
Obrázek 3.68: Nádraží v Dolní Lipové, kolem roku 1910.....	246
Obrázek 3.69: Původní rozhledna na Pradědu, po roce 1912.....	250
Obrázek 3.70: Chata Jiřího na Šeráku, 1947	251
Obrázek 3.71: Čertovy kazatelny v Rychlebských horách	252
Obrázek 3.72: Zatopená poklesová kotlina Darkovské moře na ortofotu z roku 2009.....	254
Obrázek 3.73: Odval dolu Doubrava na leteckém snímku z roku 1971 (vlevo). Na stejném místě zábavný park DinoPark Ostrava zobrazený na ortofotu z roku 2018 (vpravo)	254
Obrázek 3.74: Pozitivní a negativní prvky/složky krajiny z hlediska vnímání obyvatel.....	257
Obrázek 3.75: Hodnocení krajiny dle podoblastí	258
Obrázek 4.1: Před porodnicí, Krnov (1977)	271
Obrázek 4.2: Index populačního růstu k roku 1910 podle soudních okresů (1869 = 100).....	272
Obrázek 4.3: Index populačního růstu k roku 1930 podle soudních okresů (1910 = 100).....	275
Obrázek 4.4: Index populačního růstu k roku 1950 podle soudních okresů (1930 = 100)	276
Obrázek 4.5: Dětské hry v mateřské škole na Rozvoji v Českém Těšíně	277
Obrázek 4.6: Rodinná fotografie u příležitosti 50. narozenin neznámého muže, Javorník (1907)	278
Obrázek 4.7: Index populačního růstu k roku 1991 podle soudních okresů (1950 = 100).....	278
Obrázek 4.8: Soubor fotografií zachycující občanské obřady. Vítání občánků (1959–1965)	280

Obrázek 4.9: Skupinové foto ze svatby horníka Josefa Stanoška z Řepišť s Filoménou Stiborovou, mezi hosty první zprava v zadní řadě dlouholetý starosta Řepišť a tehdy již říšský poslanec ve Vídni – sedlák František Pavlok (1865–1928)	281
Obrázek 4.10: Bilance přirozené měny a populačního růstu.....	282
Obrázek 4.11: Soubor fotografií zachycující občanské obřady, Sňatek (1959–1965)	286
Obrázek 4.12: Soubor snímků zachycujících odsun Němců z Rýmařova 30. ledna 1946	289
Obrázek 4.13: Soubor snímků zachycujících odsun Němců z Rýmařova 30. ledna 1946	290
Obrázek 4.14: Počet a podíl přistěhovaných z českých krajů do Ostravského kraje na celkovém počtu přistěhovaných v roce 1947	291
Obrázek 4.15: Hrubá míra migračního salda ve vybraných okresech Severomoravského kraje v letech 1960–1990 (v %)	293
Obrázek 4.16: Skladba obyvatel podle náboženství v jednotlivých okresech, statutárních městech a v zemi rakouské Slezsko (1910)	295
Obrázek 4.17: Portréty manželů Rösnerových s oběma syny (kabinetky)	296
Obrázek 4.18: Svatba dcery Sigmunda Singera s Lotharem Steinitzem z Německa, synagoga Krnov (1937)	297
Obrázek 4.19: Druhý den svatby Heleny Niemcové a Pavla Kalety, autor Karel Kaleta, Bystřice (1947)	300
Obrázek 4.20: Skladba obyvatelstva podle obcovacího jazyka v jednotlivých politických okresech a statutárních městech rakouského Slezska a severovýchodní Moravy v roce 1910 (v %).....	305
Obrázek 4.21: Skladba obyvatelstva podle národnosti v jednotlivých politických okresech českého Slezska a severovýchodní Moravy v roce 1921 (v %)	308
Obrázek 4.22: Neznámá svatební fotografie. Nad ženichem stojí svědek Alfred Michael Schoss z Javorníku, Krnov (1924–1928).....	310
Obrázek 4.23: Řecký pohřeb, Krnov (1962)	311
Obrázek 4.24: Romská rodina na koupališti, Krnov (1980)	311
Obrázek 4.25: Soubor fotografií zachycující občanské obřady. Vítání občánků (1959–1965).....	312
Obrázek 4.26: Soubor fotografií zachycující občanské obřady, Sňatek (1959–1965).....	315
Obrázek 4.27: Družba s družičkou v ateliéru těšínského fotografa Heinricha Jandaurka (17. července 1921)	316
Obrázek 4.28: Svatebčané netradičně zachyceni na schodišti domu českotěšínským fotografem Jakobem Elsnerem (30. léta 20. století).....	319
Obrázek 4.29: Věková pyramida populace rakouského Slezska (s vojskem) v roce 1869.....	321
Obrázek 4.30: Svatební fotografie neznámého páru, Jesenicko (1920–1930)	322
Obrázek 4.31: Srovnání indexů maskulinity v letech 1947 a 1950 podle okresů	324
Obrázek 4.32: Pohřeb z okolí Třince, autor Jan Rosmarin (20.–30. léta 20. století).....	325
Obrázek 4.33: Polní kolébka (kołymbač) se synem Jiřího Lipovského před domem čp. 110 v Bukovci, autor Karel Kaleta (50. léta 20. století).....	327
Obrázek 4.34: Věková pyramida pro okres Ostrava-město (1961)	327
Obrázek 4.35: Věková pyramida pro okres Bruntál (1961).....	328
Obrázek 4.36: Kojenecký ústav, Krnov (1981).....	329
Obrázek 4.37: Odpočinek, Úvalno (1980).....	329
Obrázek 4.38: Z pohybu pasekáře ve Starých Hamrech (kol. 1945).....	331
Obrázek 4.39: Vývoj hrubé míry sňatečnosti (hms) v rakouském Slezsku v letech 1871–1913 (v %) ...	332
Obrázek 4.40: Vítání občánků na městském národním výboru Český Těšín (1963).....	333
Obrázek 4.41: Hrubá míra porodnosti (hmp), hrubá míra úmrtnosti (hmú) a přirozený přírůstek v rakouském Slezsku v letech 1871–1913 (v %).....	334
Obrázek 4.42: Neznámí novomanželé na kabinetní fotografii, Javorník (1901–1914).....	335
Obrázek 4.43: Svatební fotografie neznámého páru, Osoblaha (1901–1914)	336

Obrázek 4.44: Vývoj sňatečnosti v českém Slezsku v letech 1919–1937 (v ‰).....	337
Obrázek 4.45: Vývoj hrubé míry živorodnosti (hmž), hrubé míry úmrtnosti (hmú) a přirozeného přírůstku v českém Slezsku v letech 1919–1937 (v ‰).....	339
Obrázek 4.46: Průměrná hrubá míra úmrtnosti (hmú) v letech 1934–1937 v soudních okresech českého Slezska a severovýchodní Moravy	339
Obrázek 4.47: Průměrná hrubá míra přirozené přírůstkivosti (hmpp) v letech 1934–1937 v soudních okresech českého Slezska a severovýchodní Moravy (v ‰)	340
Obrázek 4.48: Idyla u železniční trati, Krnov (1959	344
Obrázek 4.49: Novomanželé Blanka Uhlová a Evžen Franěk s družičkami, fotoateliér E. Materla Český Těšín (26. prosince 1937)	344
Obrázek 4.50: Srovnání hrubé míry živorodnosti v Ostravském kraji a ve městě Ostrava (1949–1959, v ‰)	346
Obrázek 4.51: Hrubá míra živorodnosti (hmž), hrubá míra úmrtnosti (hmú) a přirozený přírůstek v Severomoravském kraji v letech 1960–1990 (v ‰)	347
Obrázek 5.1: Seřizovač tkalcovských strojů v KARNOLE, Krnov (1982)	349
Obrázek 5.2: Dělníci v lomu firmy Zothe ve Vápenné okolo roku 1930, Vápenná (1981–1989).....	350
Obrázek 5.3: Stylizovaná fotografie popelářského vozu (nedatováno)	350
Obrázek 5.4: Dělníci před šichtou na Dole J. Fučík, Petřvald (1962).....	351
Obrázek 5.5: Strojní stanice, Krásné Loučky (1963).....	352
Obrázek 5.6: Polská Ostrava, celkový pohled (poč. 20. století).....	353
Obrázek 5.7: Bohumínské drátovny (kol. 1898).....	353
Obrázek 5.8: Pohled na Bruntál (konec 19. století)	354
Obrázek 5.9: Záběr na tkalcovské stavby bruntálské rodinné firmy Johann Plischke und Söhne (poč. 20. století)	355
Obrázek 5.10: Fotografie textilního závodu frývaldovské společnosti Regenhardt und Raymann (1927)	356
Obrázek 5.11: Tovární komplex bruntálské rodinné firmy Gustav Marburg und Söhne (poč. 20. století).....	357
Obrázek 5.12: Pohled na tovární čtvrť ve Frýdku (poč. 20. století).....	357
Obrázek 5.13: Poslední soukromě hospodařící sedlák v okrese Bruntál, Třemešná (1980)	358
Obrázek 5.14: Manipulace s vlnou v KARNOLE, Krnov (1982)	359
Obrázek 5.15: Svářečka ocelových zárubní, Karviná (1980).....	360
Obrázek 5.16: Centrální koksovna Vítkovického horního a hutního těžířstva v Polské Ostravě (80. léta 19. století).....	362
Obrázek 5.17: Jáma Alexander v Kunčičkách Společnosti Severní dráhy císaře Ferdinanda (20. léta 20. století)	363
Obrázek 5.18: Hloubení jámy Ludvík v Radvanicích (Lipině) Ostravské důlní akciové společnosti dříve kníže Salm (poč. 20. století).....	364
Obrázek 5.19: Mapa vratislavské diecéze z roku 1751 z Homannova Atlasu Silesiae (Norimberk 1752) byla vytvořena Johannem Ignácem Felbingerem. Barevně jsou rozlišena čtyři arcijáhensství (Hlohov, Lehnice, Opolí, Vratislav).....	366
Obrázek 5.20: Rukopisná kolorovaná mapa církevního rozdělení rakouského Slezska z roku 1782. Pod číslicemi I a II znázorněny oblasti spravované generálním vikariátem pro rakouskou část vratislavské diecéze (niský a těšínský biskupský komisariát). Zbývající oblasti náležely k olomoucké (arci)diecézi	367
Obrázek 5.21: Franciszek Śniegoń (1809–1891), rodák z Těšína, od roku 1872 generální vikář pro rakouskou část vratislavské diecéze a farář v Těšíně, od roku 1883 pomocný biskup vratislavské diecéze a titulární biskup v Tanes (1885)	368
Obrázek 5.22: Církevně správní mapa rakouského Slezska, Kristián František Plodek, vydána v tiskárně Hynka Fukse v Praze roku 1896, zeleně znázorněny části tehdejší vratislavské diecéze, žlutě olomoucké arcidiecéze.....	370

Obrázek 5.23: Svaté obrázky – dobové suvenýry z nejvýznamnějších mariánských poutních míst rakouského Slezska – Cvilína, Frýdku, Hrabyně a Mariahilf u Cukmantlu	372
Obrázek 5.24: Majestátní budova teologického učiliště a kněžského semináře (1899–1945) ve Vidnavě.....	373
Obrázek 5.25: Mons. ThDr. František Onderek (1888–1962), rodák z Bruzovic, dlouholetý pedagog teologického učiliště ve Vidnavě, v letech 1945–1947 zvláštní arcibiskupský pověřenec pro československou část vratislavské arcidiecéze, od roku 1947 apoštolský administrátor sídlící v Českém Těšíně	376
Obrázek 5.26: Ostravsko-opavská diecéze, členění na děkanáty a farnosti, stav k 1. lednu 2011	377
Obrázek 5.27: Ježíšův kostel v Těšíně, jeden ze šesti milostivých evangelických kostelů ve Slezsku. Stavba probíhala v letech 1710–1723 pod vedením opavských stavitelů Hanse Georga Hausruckera a Josefa Rieda, věž o výšce 72 m byla postavena dokončena v roce 1750 (1884)	378
Obrázek 5.28: Evangelický kostel v Ustroni (dnes Ustroń, Polsko) postavený v letech 1835–1838 (věž 1856–1857), fara a škola, roku 1883.....	379
Obrázek 5.29: Již v roce 1921 vznikla v Bašce kazatelská stanice sboru Českobratrské církve evangelické ve Frýdku. V roce 1929 byl postaven Husův dům posvěcený 8. září téhož roku....	381
Obrázek 5.30: Slavnostní odhalení pomníku Jiřího Třanovského před evangelickým kostelem v Třanovicích, jehož vznik inicioval komunistickým režimem pronásledovaný třanovický pastor Vladislav Santarius a zhotovil ho akademický sochař Ladislav Ludovít Pollák z Piešťan (30. září 1956).....	382
Obrázek 5.31: Ze slavnosti otevření novostavby Luterského centra v Bystřici, v němž sídlí i biskup Luterské evangelické církve augsburského vyznání v České republice. Na snímku vlevo promlouvá k přítomným biskup této církve Jan Niedoba (1949–2021), rodák z Bystřice	383
Obrázek 5.32: Interiér tolerančního kostela z roku 1782 v Holčovicích s kapacitou až 1 500 osob (kol. 1970)	384
Obrázek 5.33: Duchovenstvo ostravské (slezské) diecéze Církve československé s biskupem Ferdinandem Stiborem (sedící čtvrtý zleva) v Radvanicích, kol. roku 1945.....	385
Obrázek 5.34: Husův dům v Orlové, sídlo sboru Českobratrské církve evangelické, postaven v letech 1924–1925	386
Obrázek 5.35: Interiér kostela slezského, resp. polského evangelického sboru Na Nivách v Českém Těšíně postaveného v letech 1931–1932 podle projektu Eduarda Davida	387
Obrázek 5.36: Konfirmandky v Bystřici s místními pastory Karolem Michejdou a Franciszkem Buchwałdkem (22. září 1922)	388
Obrázek 5.37: Skupinová fotografie osob v maskách při masopustu v Oborné (1929)	389
Obrázek 5.38: Žánrová pohlednice s výjevem z vesnického života (1920)	390
Obrázek 5.39: Dožínky z Těšínska („žnivovka“) pořádané u příležitosti národopisné výstavy v Orlové	392
Obrázek 5.40: Průvod slavnosti Slezská svatba pořádaný Svazem Němců v Jeseníku v roce 1936. Kočár veze nevěstu s jejím věnem, po stranách ji doprovázejí obě rodiny (1936)	395
Obrázek 5.41: Josef Koždoň (1873–1949, stojící na tribuně). Snímek pořízený během slavnostního poklepu základního kamene českotěšínského českého gymnázia 26. června 1932, na křesle s městským znakem sedí ministr školství a národní osvěty Ivan Dérer	399
Obrázek 5.42: Pomník Maryčky Magdoňové, autor akademický sochař Augustin Handzel z Ostravy ...	400
Obrázek 5.43: Slavnostní odhalení pomníku Maryčky Magdoňové 14. srpna 1933 – řečník bývalý ministr financí Dr. Karel Engliš.....	401
Obrázek 5.44: Jazyková mapa Československé republiky, zachycen stav podle sčítání obyvatelstva z 15. února 1921, autor Albin Oberschall, vydal Deutschpolitischen Arbeitsstelle, Praha (rok 1926, druhé vydání)	404
Obrázek 5.45: Jubilejní výstava moravsko-slezského Pobeskydí v Místku 18. července – 15. srpna 1926. Venkovní vinárna Národního domu (1926).....	406

Obrázek 5.46: Jubilejní výstava moravsko-slezského Pobeskydí v Místku 18. července – 15. srpna 1926. Staří národní pracovníci (1926).....	407
Obrázek 5.47: Fotografie z pozůstalosti Karla Frieda, místopředsedy Židovské náboženské obce Krnov, smuteční bohoslužba k uctění památky T. G. Masaryka, pohled na svatostánek krnovské synagogy, Krnov (1937).....	408
Obrázek 5.48: Průvod obyvatel Karviné po připojení části čs. Těšínska k Polsku (říjen 1938).....	409
Obrázek 5.49: Soubor snímků zachycujících odsun Němců z Rýmařova 30. ledna 1946.....	410
Obrázek 5.50: Soubor snímků zachycujících odsun Němců z Rýmařova 30. ledna 1946.....	411
Obrázek 5.51: Řecká žena, Krnov (1963).....	412
Obrázek 5.52: Romská rodina, Krnov (1981)	412
Obrázek 5.53: Akce „Dny míru a přátelství“ v Karviné (1972).....	414
Obrázek 5.54: Lidového shromáždění, které se uskutečnilo 23. března 1919 na náměstí ve Fryštátě před zámkem Larisch-Mönnichů, se podle novinářů zúčastnilo 20 000 osob. Ve zjitřených národnostních poměrech sporu o Těšínsko k nim promlouvala polská socialistka Dorota Kłuszyńska a advokát Leon Wolf, zástupci Rady Narodowej Księstwa Cieszyńskiego	415
Obrázek 5.55: Účastníci sjezdu Polské socialistické dělnické strany v Československu (Polska Socjalistyczna Partia Robotnicza w Czechosłowacji), který se uskutečnil v třineckém Dělnickém domě roku 1922. Strana reprezentovala podstatnou část polské národnostní menšiny.....	417
Obrázek 5.56: Návštěva prezidenta T. G. Masaryka v Hnojníku (1930)	418
Obrázek 5.57: Cvičenci polského tělovýchovného spolku Siła z Bystřice (1930).....	420
Obrázek 5.58: Slavnosti „Gorol“ v Jablunkově (1957).....	423
Obrázek 5.59: Hauzírnice z Hlučínska.....	426
Obrázek 5.60: Odchod německé armády z Hlučina (1920)	427
Obrázek 5.61: Oslava pátého výročí připojení Hlučínska. Slezský zemský prezident Josef Šrámek a velitel opavské divize generál Jindřich Hanák přehlíží nastoupenou jednotku.....	428
Obrázek 5.62: Herr Präsident Befreier T. G. Masaryk, Petřkovice	429
Obrázek 5.63: Zkouška z češtiny v Hlučíně (1923).....	431
Obrázek 5.64: Německé domácí vyučování v Hlučíně	432
Obrázek 5.65: Potvrzení pro Adolfa Jiříka z Bolatic o jeho nekolaboraci (1946)	433
Obrázek 5.66: Československý propagandistický lístek z kampaně k parlamentním volbám roku 1925....	434
Obrázek 5.67: Opavská synagoga (těsně před válkou).....	436
Obrázek 5.68: Židovský hřbitov v Jablunkově, autor L. Báča (1. květen 1954)	437
Obrázek 5.69: Synagoga v Krnově (před 1989)	439
Obrázek 5.70: Obřadní síň židovského oddělení městského hřbitova v Českém Těšíně postavená podle projektu architekta Eduarda Davida roku 1926 (1954)	440
Obrázek 5.71: Ateliérová fotka rodiny Rudolfer, dole uprostřed pravděpodobně Moses Rudolfer, Osoblaha (kol. 1890).....	443
Obrázek 5.72: Schéma sítí židovských obcí v rakouském Slezsku (1901)	444
Obrázek 5.73: Moses Rudolfer, poslední osoblazský rabín, otec posledního krnovského rabína Davida Rudolfera, Osoblaha (kol. 1910)	445
Obrázek 5.74: Syn rabína Davida Rudolfera Max s rodinou a přáteli na krnovském koupališti, Krnov (kol. 1930)	446
Obrázek 5.75: Oslava svátku Purim. Fotografie z rodinného archivu Hugo Langshura, Krnov (kol. 1926).....	447
Obrázek 5.76: Zámek svobodných pánů Eichendorffů v Kravařích, aktuální stav	448
Obrázek 5.77: Lovecký zámek těšínských Habsburků v Těšíně (kol. 1900)	449
Obrázek 5.78: Chotěbuz Těšínské komory v podobě před přestavbou v roce 1875	450
Obrázek 5.79: Lichtenštejnský knížecí zámek (zcela vlevo) a jeho zamýšlená náhrada (vpravo) na vedutě Opavy Johanna Adama Delsenbacha (kol. 1720)	450
Obrázek 5.80: Zamýšlená stavba lichtenštejnského paláce a zahrad v Opavě, kolorovaná kresba F. B. Wernera (kol. 1763)	451

Obrázek 5.81: Javorník, zámek Jánský Vrch, sídlo vratislavských biskupů (kol. 1935).....	452
Obrázek 5.82: Zámek hrabat Wilczeků v Polské Ostravě (1855)	453
Obrázek 5.83: Zámek ve Fryštátu hrabat Larisch-Mönnichů (poč. 20. století)	454
Obrázek 5.84: Dnes již neexistující zámek Solca (Karviná-Doly) hrabat Larisch-Mönnichů (poč. 20. století)	454
Obrázek 5.85: Zámek Lichnovských z Voštic v Hradci nad Moravicí (první polovina 20. století)	455
Obrázek 5.86: Zámek ve Slezských Rudolticích (1930)	456
Obrázek 5.87: Zámek Beessů z Chrostiny v Hnojníku (poč. 20. století)	458
Obrázek 5.88: Zámek Rothschildů v Šilheřovicích, současný stav.....	459
Obrázek 5.89: Zámek hrabat Razumovských v Dolních Živicích (poč. 20. století)	460
Obrázek 5.90: Jan hrabě Larisch-Mönnich s manželkou Olivíí Lukrécieí roz. Fitz-Patrickovou, interiér pravděpodobně na zámku v Solci (30. léta 20. století).....	461
Obrázek 5.91: Tzv. Blücherův palác v Opavě (kol. 1900)	462
Obrázek 5.92: Neptunova fontána v zámeckém parku v Šilheřovicích (Rothschildové), současný stav	462
Obrázek 5.93: Lesní správa knížat Lichnovských z Voštic, Lichnovští: návrh hájovny Doubrava u Hradce nad Moravicí, Julius Lundwall (1896)	464
Obrázek 5.94: Ropice, kříž s erby Karla Celestů a Skrbenských z Hříštitě v areálu kostela Zvěstování Panny Marie v Ropici, aktuální stav	465
Obrázek 5.95: Socha irského národního světce sv. Patrika před kostelem Povýšení sv. Kříže v sousedství zámku Larisch-Mönnichů ve Fryštátě.....	466
Obrázek 5.96: Hraniční kámen panství Frývaldov, Bruntál a Vízmbek (dnes Loučná nad Desnou) na vrcholu Pradědu (stav k roku 2012).....	467
Obrázek 5.97: Figurální náhrobníky Bzenců z Markvartovic a jejich příbuzných v kostele sv. Kateřiny v Klimkovicích, aktuální stav	468
Obrázek 5.98: Pískovcový náhrobník Ondřeje hraběte Renarda († 1800), exteriér konkatedrály Nanebevzetí Panny Marie na Horním náměstí v Opavě (1981)	468
Obrázek 5.99: Rodinná hrobka knížat Lichnovských z Voštic v Chuchelné, aktuální stav	469
Obrázek 5.100: Hrobka hrabat Larisch-Mönnichů v bývalém areálu zámeckého parku v Solci, stav před likvidací (50. léta 20. století).....	470
Obrázek 5.101: Sousoší J. V. Stalina a K. Gottwalda před zrenovovaným zámkem v Odrách (kol. 1960).....	471
Obrázek 5.102: Horní Soběšovice, stav před demolicí (50. léta 20. století), která proběhla v souvislosti s výstavbou Žermanické přehrady	472
Obrázek 5.103: Zámek v Deštném u Opavy v období socialistické péče (stav k roku 1973)	472
Obrázek 6.1: U obvodního lékaře, Krnov	480
Obrázek 6.2: Úroveň spokojnosti podľa podoblastí	488
Obrázek 6.3: Celková spokojnosť obyvatelov v českom Sliezsku.....	491
Obrázek 6.4: Charakteristika obyvatelov z miesta bydliska podľa respondentov prieskumu	500
Obrázek 6.5: Na haldě, Ostrava (1968)	502
Obrázek 6.6: Nemocniční plot, Krnov (1963)	507
Obrázek 6.7: Zdroje informácií o regióne, ktoré občania využívajú a nevyužívajú.....	514
Obrázek 6.8: Polská Ostrava, jáma Trojice (poč. 20. století)	523
Obrázek 6.9: Lazy, koksovna (1911)	524
Obrázek 6.10: Důl Alexander (2018)	526
Obrázek 6.11: Důl Stařič – Sviadnov (2017).....	527
Obrázek 6.12: Karviná (2017).....	528
Obrázek 6.13: Karviná, celkový pohled (1921)	530
Obrázek 6.14: Důl Michal, Ostrava-Michálkovice (2020)	531
Obrázek 6.15: Důl Petr Bezruč – Jáma Terezie, Ostrava – Slezská Ostrava (2018).....	531
Obrázek 6.16: Lázně Gräfenberk, celkový pohled, reprodukce litografie. Priessnitzovy lázně s budovou tzv. Hradu z roku 1839 (1880–1900).....	533

Obrázek 6.17: Sanatorium krnovského lékaře MUDr. Ziffera v lázních Gräfenberg u Frývaldova (meziválečná léta)	534
Obrázek 6.18: Rekreační středisko ROH (nedatováno), Jánské Koupele.....	535
Obrázek 6.19: Lázeňský dům (koupelny) v areálu Lázní Darkov (pravděpodobně v roce 1920).....	535
Obrázek 6.20: Pohled na budovy Rehabilitačního sanatoria v Karviné-Hranicích (1995)	537
Obrázek 6.21: Pramen Filipa Kleina na úbočí Zlatého Chlumu. Kámen osazený mramorovým medailonem s podobou předsedy turistického spolku, 1925. Nápis na desce odtesán po roce 1945 a přejmenován na pramen U Vousáče, Jeseník (1950)	538
Obrázek 6.22: Jánské Koupele, celkový pohled na lázně (cca poč. 20. let 20. století)	539
Obrázek 6.23: Kostel Božího těla v Gutech, postavený protestanty v letech 1562–1564	541
Obrázek 6.24: Interiér starého dřevěného kostela Povýšení sv. Kříže v Bystřici, který byl v letech 1897–1899 nahrazen novým dřevěným kostelem	542
Obrázek 6.25: Kostel Nanebevstoupení Páně v Dolních Marklovicích, postavený v roce 1739 v intencích tradičních kostelů s předsazenou štenýřovou zvonící	543
Obrázek 6.26: Kostel sv. Petra a Pavla v Albrechticích z roku 1766, přejímající již prvky barokní zděné architektury	544
Obrázek 6.27: Kostel Panny Marie na Gruni, jeden z novodobých dřevěných kostelů, postavený v letech 1890–1891 podle projektu stavitele Ferdinanda Heinricha	545
Obrázek 6.28: Kostel Povýšení sv. Kříže v Bystřici postavený na místě starého dřevěného kostela v letech 1897–1899 podle projektu architekta Albína Theodora Prokopa	546
Obrázek 6.29: Kostel sv. Cyrila a Metoděje v Hřčavě z roku 1936 podle projektu architekta Karla Nahůnka, kombinující tradiční exteriér s modernistickým interiérem	547
Obrázek 6.30: Dřevěný kostel v Dolních Třanovicích, zbořený v roce 1903	548
Obrázek 7.1: Umělý jas noční oblohy / světelné znečištění oblohy	557
Obrázek 7.2: Vymezení jádrových prostorů Evropy.....	559
Obrázek 7.3: Rozvojové osy na území českého Slezska.....	560
Obrázek 7.4: Nove trendy slezské identity – osobní sebe prezentace (nálepka na autě).....	561
Obrázek 8.1: Hrubá míra potratovosti v SO ORP na území českého Slezska a severovýchodní Moravě	568
Obrázek 8.2: Hrubá míra sňatečnosti v SO ORP na území českého Slezska a severovýchodní Moravě	569
Obrázek 8.3: Hrubá míra rozvodovosti v SO ORP na území českého Slezska a severovýchodní Moravě	570
Obrázek 8.4: Petřvald – rozptýlené osídlení před nástupem industrializace, stav k roku cca 1830	579
Obrázek 8.5: Petřvald – zahuštěná rozptýlená zástavba, hornické kolonie i rodinné domy, stav k roku 1955.....	580
Obrázek 8.6: Petřvald – pokračující zahušťování zástavby rodinnými domy, stav k roku 2018	581
Obrázek 8.7: Střítež – rozptýlené osídlení před nástupem industrializace, stav k roku cca 1830.....	582
Obrázek 8.8: Střítež – zahušťování zástavby rodinnými domy převážně až od poloviny 20. století, stav k roku 2018.....	583
Obrázek 8.9: Umístění sedimentačních nádrží (červená elipsa) cukrovaru Opava-Vávrovice na periferii města Opavy	585
Obrázek 8.10: 2 Satelitní mapa areálu odkalovacích nádrží cukrovaru Opava-Vávrovice. A – čerpací stanice odpadních vod, B – akumulační nádrže, C – aktivní sedimentační nádrže, D – sedimentační nádrže s vysušenými odpadními kaly (určené k vybagrování), E – staré neužívané sedimentační nádrže v různém stádiu vegetační sukcese. Dle Roháček (2020, pozměněno)	586
Obrázek 8.11: Satelitní mapa areálu odkalovacích nádrží cukrovaru Opava-Vávrovice s vyznačením nově vzniklých biotopů. A – ostřicový mokřad a přilehlá podmáčená olšina, B – obhospodařovaná (sečená) louka, C – mokřady ve starých neužívaných sedimentačních nádržích. Dle Roháček (2020, pozměněno)	587

Obrázek 8.12: Ekosystémy v areálu odkalovacích nádrží cukrovaru Opava-Vávrovice. 1 – ostřicový mokřad, časně jarní aspekt; 2 – rozkvetlá obhospodařovaná louka s okoličnatými rostlinami, letní aspekt	588
Obrázek 8.13: Ekosystémy v areálu odkalovacích nádrží cukrovaru Opava-Vávrovice. 1 – zarůstající neužívaná sedimentační nádrž, pozdně jarní aspekt; 2 – hráz staré sedimentační nádrže se starými vrbami a bohatou křovinnou a bylinnou vegetací.....	589
Obrázek 8.14: Ohrožené druhy bráněnek (Stratiomyidae) zjištěné v areálu odkalovacích nádrží cukrovaru Opava-Vávrovice. 1 – <i>Odontomyia angulata</i> (Panzer), samec (RE); 2 – <i>O. argentata</i> (Fabricius), samice (VU); 3 – <i>O. annulata</i> (Meigen), samec (RE); 4 – <i>Stratiomys singularior</i> (Harris), samec (VU)	590
Obrázek 8.15: Bráněnky (Stratiomyidae) s vodními larvami zjištěné v areálu odkalovacích nádrží cukrovaru Opava-Vávrovice. 1 – <i>Odontomyia tigrina</i> (Fabricius), samec; 2 – <i>Oplodontha viridula</i> (Fabricius), samec; 3 – <i>Nemotelus nigrinus</i> (Fallén), samec; 4 – <i>N. pantherinus</i> (Linnaeus), samec	591
Obrázek 8.16: Mokřadní druhy dvoukřídlých zjištěné v areálu odkalovacích nádrží cukrovaru Opava-Vávrovice. 1 – <i>Parhelophilus versicolor</i> (Fabricius), samec (Syrphidae); 2 – <i>Ceroxys urticae</i> (Linnaeus), samice (Ulidiidae); 3 – <i>Anthomyza neglecta</i> (Collin), samec (Anthomyzidae); 4 – <i>Dichaeta caudata</i> (Fallén), samec (Ephydridae).....	592

Seznam tabulek

Tabulka 1.1: Současné obce / současná města, kterými prochází historická hranice Slezska	14
Tabulka 1.2: Základní statistická charakteristika vymezených oblastí/podoblastí	15
Tabulka 1.3: Porovnání velikostní struktury obcí dle velikosti v roce 2021 (v %)	24
Tabulka 1.4: Porovnání populačního vývoje dle velikostní struktury obcí na území českého Slezska	24
Tabulka 1.5: Vývoj počtu obyvatel	77
Tabulka 1.6: Stručná statistická charakteristika vymezených oblastí (v %)	79
Tabulka 1.7: Stručná statistická charakteristika vymezených oblastí	82
Tabulka 1.8: Míra sňatečnosti, rozvodovosti a potratovosti (%) v českém Slezsku	83
Tabulka 1.9: Míra podnikatelské aktivity na území českého Slezska	90
Tabulka 3.1: Celková rozloha lesů odvozená ze zdrojových dat a jejich procentuální podíl na celkové rozloze okresu Karviná	184
Tabulka 3.2: Nejvýznamnější ložiskové prostory zlatohorského rudního revíru (zpracováno podle Hrubana a kol., 2011)	212
Tabulka 3.3: Hodnocení celkové spokojnosti s životem a dílčí spokojnosti s okolní krajinou včetně rozdílů v intenzitě vztahu mezi podoblastmi	256
Tabulka 3.4: Hodnocení krajiny českého Slezska pomocí sémantického diferenciálu	256
Tabulka 3.5: Vnímání krajiny u obyvatel v oblasti Jeseníků	259
Tabulka 3.6: Vnímání krajiny u obyvatel v oblasti Opavska	261
Tabulka 3.7: Vnímání krajiny u obyvatel v oblasti Hlučínska	263
Tabulka 3.8: Vnímání krajiny u obyvatel v oblasti Ostravska	265
Tabulka 3.9: Vnímání krajiny u obyvatel v oblasti Těšínska	267
Tabulka 4.1: Vývoj počtu obyvatel podle výzkumných podoblastí (1869–1991)	273
Tabulka 4.2: Index populačního růstu podle výzkumných podoblastí (1869–1991)	274
Tabulka 4.3: Cizí přítomné obyvatelstvo pocházející ze zemí monarchie (1869, v %)	284
Tabulka 4.4: Přítomné obyvatelstvo podle domovské příslušnosti (1900, v %)	285
Tabulka 4.5: Počty Němců odsunutých v roce 1946 z vybraných okresů Slezska a severovýchodní Moravy a počty neodsunutých	288
Tabulka 4.6: Obyvatelstvo přítomné v pohraničí českých zemí podle věkových skupin	290
Tabulka 4.7: Obyvatelstvo přítomné v pohraničí českých zemí podle místa původu	291
Tabulka 4.8: Hrubá míra imigrace (hmi), hrubá míra emigrace (hme) a hrubá míra migračního salda (hmms) ve vybraných okresech Severomoravského kraje v pětiletých průměrech 1960–1989 (v %)	292
Tabulka 4.9: Skladba podle vyznání v politických okresech českého Slezska a severovýchodní Moravy (1921, 1930, v %)	298
Tabulka 4.10: Skladba podle vyznání v politických okresech českého Slezska a severovýchodní Moravy v absolutních číslech a v % (1950)	302

Tabulka 4.11: Skladba podle vyznání v politických okresech českého Slezska a severovýchodní Moravy v absolutních číslech a v % (1991, 2001).....	303
Tabulka 4.12: Skladba podle národnosti v politických okresech českého Slezska a severovýchodní Moravy v absolutních číslech a v % (1930)	309
Tabulka 4.13: Skladba podle národnosti ve správních okresech českého Slezska a severovýchodní Moravy v absolutních číslech a v % (1950).....	313
Tabulka 4.14: Skladba podle národnosti ve správních okresech českého Slezska a severovýchodní Moravy v % (1961, 1970, 1980).....	314
Tabulka 4.15: Skladba podle národnosti ve správních okresech českého Slezska a severovýchodní Moravy v absolutních číslech a v % (1991).....	317
Tabulka 4.16: Index maskulinity (Im) v politických okresech a statutárních městech rakouského Slezska (1869–1910)	320
Tabulka 4.17: Věková skladba podle základních věkových skupin a podle soudních okresů (1921, 1930, v %)	323
Tabulka 4.18: Indexy maskulinity v okresech českého Slezska a přilehlého moravského území v letech 1961, 1970, 1980, 1991	326
Tabulka 4.19: Věková skladba podle základních věkových skupin v okresech českého Slezska a v přilehlých oblastech Moravy (1950, v %)	326
Tabulka 4.20: Věková skladba podle základních věkových skupin v okresech českého Slezska a přilehlých oblastí Moravy (1970, 1980, 1991, v %)	328
Tabulka 4.21: Hrubá míra živodnosti (hmž) a hrubá míra úmrtnosti (hmú) v pětiletých a tříletých průměrech v letech 1919–1937 podle soudních okresů (v ‰)	338
Tabulka 4.22: Hrubá míra sňatečnosti (hms), živodnosti (hmž), úmrtnosti (hmú) a přirozené přírůstkivosti (hmpp) ve městech Moravská a Slezská Ostrava v letech 1925–1948 (v ‰)	342
Tabulka 4.23: Přirozená měna obyvatel jednotlivých okresů českého Slezska a severovýchodní Moravy v letech 1945–1948 (průměry, v ‰).....	343
Tabulka 4.24: Přirozená měna obyvatel jednotlivých okresů Slezska a severovýchodní Moravy v letech 1949–1959 (průměry, v ‰)	345
Tabulka 6.1: Štruktúra základného súboru podľa pohlavia a veku – podiel obyvateľov v roku 2018 (v %)	484
Tabulka 6.2: Počet respondentov v podoblastiach podľa pohlavia a veku	484
Tabulka 6.3: Počet respondentov podľa vzdelania	485
Tabulka 6.4: Dĺžka života (pobytu) v regióne respondentov podľa podoblastí (v %).....	486
Tabulka 6.5: Z akého dôvodu sa respondenti presťahovali podľa podoblastí (v %).....	486
Tabulka 6.6: Obyvatelia českého Slezska podľa veku a podľa toho, či chcú zostať v mieste bydliska (v obci) (v %)	487
Tabulka 6.7: Priemerné hodnotenie kvality života obyvateľov podoblastí (v %)	489
Tabulka 6.8: Miera dôležitosti oblastí života obyvateľov českého Slezska (v %).....	490
Tabulka 6.9: Spokojnosť s miestom bydliska podľa podoblastí (v %)	490
Tabulka 6.10: Čo je pre obyvateľov českého Slezska v ich obci/meste významné (v %)	491

Tabulka 6.11: Pozitívne atribúty miesta bydliska podľa podoblastí (v %)	492
Tabulka 6.12: Územná identita obyvateľov českého Sliezska (v %)	494
Tabulka 6.13: Územná identita obyvateľov na prvom a druhom mieste podľa oblastí (viacnásobná otázka) (v %)	495
Tabulka 6.14: Hrdosť respondentov na to, že sú občanmi ČR podľa podoblastí (v %)	496
Tabulka 6.15: Vnímanie pojmu Sliezska podľa respondentov – podoblasti (v %)	497
Tabulka 6.16: Vnímamie odlišnosti Slezanov podľa podoblasti respondenta (v %)	499
Tabulka 6.17: Existencia sliezskej národnosti podľa respondentov – rozdelenie na podoblasti (v %)	503
Tabulka 6.18: Dôvody vnímánia neexistencie sliezskej národnosti podľa podoblastí (v %)	503
Tabulka 6.19: Národnosť respondentov podľa podoblastí (v %)	504
Tabulka 6.20: Postoj respondentov k národnej zmiešanosti (v %)	505
Tabulka 6.21: Znalosť organizácií združujúcich príslušníkov národnostných menšín v regióne (v %)	506
Tabulka 6.22: Historické udalosti v Sliezsku podľa podoblastí (v %)	508
Tabulka 6.23: Historické osobnosti v Sliezsku podľa podoblastí (v %)	510
Tabulka 6.24: Historické osobnosti v Sliezsku podľa pohlavia, vekovej kohorty a vzdelania* (v %)	511
Tabulka 6.25: Miera znalosti regionálnych tvorcov (v %)	513
Tabulka 6.26: Podiel obyvateľov, ktorí poznajú miestne povesti, rozprávania, zvyky, príp. ďalšie miestne historické skutočnosti (v %)	515
Tabulka 6.27: Konkrétne miestne povesti, rozprávania, zvyky, príp. ďalšie miestne historické skutočnosti spojené s podoblastami (v %)	516
Tabulka 6.28: Zdroj znalosti o povestiach, rozprávaniach, zvykoch, príp. ďalších miestnych historických skutočnostiach spojených s podoblastami (v %)	517
Tabulka 6.29: Účasť občanov, ktorí poznajú akcie pestujúce miestne tradície (v %)	518
Tabulka 6.30: Podiel obyvateľov, ktorí identifikovali vo svojom okolí významné pamätne miesto (v %)	519
Tabulka 6.31: Pamätne miesto, ktoré identifikovali respondenti z jednotlivých oblastí (v %)	521
Tabulka 6.32: Význam slova vlasť podľa podoblastí (v %)	522
Tabulka 8.1: Vývoj sociodemografická charakteristika podoblastí českého Sliezska a moravské časti Ostravska	565
Tabulka 8.2: Charakteristika podoblastí českého Sliezska a moravské časti Ostravska dle velikostních kategorií obcí (v %)	566
Tabulka 8.3: Podíl jednočlenných domácností bytové domácností dle velikostních kategorií obcí (v %)	567
Tabulka 8.4: Hodnocení krajiny podle věkových skupin a podle podoblastí	571
Tabulka 8.5: Hodnocení vztahů mezi kategoriemi krajiny měřeno Kendallova tau B pro podoblast Jeseníky (část v OLK)	572

Tabulka 8.6: Hodnocení vztahů mezi kategoriemi krajiny měřeno Kendallova tau B pro podoblast Jeseníky (část v MSK).....	573
Tabulka 8.7: Hodnocení vztahů mezi kategoriemi krajiny měřeno Kendallova tau B pro podoblast Opavsko bez Hlučínska	574
Tabulka 8.8: Hodnocení vztahů mezi kategoriemi krajiny měřeno Kendallova tau B pro podoblast Hlučínsko.....	575
Tabulka 8.9: Hodnocení vztahů mezi kategoriemi krajiny měřeno Kendallova tau B pro podoblast Ostravsko – slezská část	576
Tabulka 8.10: Hodnocení vztahů mezi kategoriemi krajiny měřeno Kendallova tau B pro podoblast Těšínské Slezsko.....	577
Tabulka 8.11: Hodnocení vztahů mezi kategoriemi krajiny měřeno Kendallova tau B pro podoblast Ostravsko – moravská část.....	578

Seznam literatury

Úvod

Literatura a webové zdroje

- AULEHLA, Gustav, 2020. *Sudetská kronika*. Praha: PositiF. ISBN 978-80-87407-29-5.
- BAUMAN, Zygmunt, 2002. *Tekutá modernost*. Praha: Mladá fronta. ISBN 80-204-0966-1.
- KELLER, Jan, 2007. *Teorie modernizace*. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 978-80-86429-66-3.
- ZÁŘICKÝ, Aleš a kol., 2020. *Rakouské Slezsko v procesu modernizace 1742–1914*. I. a II. díl. Ostrava: Ostravská univerzita. ISBN 978-80-7599-133-1.

1 České Slezsko v současnosti a procesy na jeho území

Archivní fondy

- Archiv města Ostravy, fond Dopravní podnik Ostrava
Archiv města Ostravy, fond Útvar dopravního inženýrství města Ostravy
Archiv města Ostravy, fond Jednotný národní výbor
Zemský archiv v Opavě, fond Severomoravský Krajský národní výbor

Literatura a webové zdroje

- 35 let ČSAD, n. p., Ostrava, 1949–1984. Ostrava: ČSAD, n. p., Ostrava, [1984?].
- ALBRECHT, Miroslav a kol., 2015. *Od omnibusu k elektrobuse: 85 let městské autobusové dopravy v Ostravě: 1930–2015*. Ostrava: Dopravní podnik Ostrava. ISBN 978-80-260-8679-6.
- Atlas, 2016. *Atlas hlavních vodních toků Povodí Odry*. [online]. [cit. dne 7. 6. 2021]. Dostupné z: https://www.pod.cz/atlas_toku/index.html
- Báňské spěšné vlaky. Slezský železniční spolek. [online]. [cit. dne 15. 5. 2021]. Dostupné z: <https://slezskyzeleznicnispolek.cz/udalosti/banske-spesne-vlaky-vi/>
- BARDOŇOVÁ, Pavlína, 2014. *Kvalita ovzduší v česko-polském pohraničí Česka*. Olomouc. Bakalářská práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Přírodovědecká fakulta. Katedra geografie.
- BARTOŇOVÁ, Andrea, 2013. *Rozvoj tramvajových sítí na Ostravsku*. Diplomová práce. Vysoká škola ekonomická v Praze. Fakulta podnikohospodářská.
- BEDNÁŘ, Jan, 1989. *Pozoruhodné jevy v atmosféře*. Praha: Academia. ISBN 80-200-0054-2.
- BERANOVÁ, Magdalena a KUBAČÁK, Antonín, 2010. *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*. Praha: Libri. ISBN 978-80-7277-113-4.
- BÍNA, Jan a DEMEK, Jaromír, 2012. *Z nížin do hor*. Geomorfologické jednotky České republiky. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-2026-0.
- BLAŽEK, Zdeněk a kol., 2013. *Vliv meteorologických podmínek na kvalitu ovzduší v přeshraniční oblasti Slezska a Moravy*. Ostrava: Český hydrometeorologický ústav. ISBN 978-80-87577-15-8.
- BOROVÍČKA, Jiří, SPURNÝ, Pavel, KALENDA, Pavel a TAGLIAFERRI, Edward, 2003. The Morávka meteorite fall: 1. Description of the events and determination of the fireball trajectory and orbit from video records. *Meteoritics & Planetary Science*. **38**(7), 975–987. ISSN 1945-5100.
- BRANIŠ, Martin a HŮNOVÁ, Iva, eds., 2009. *Atmosféra a klima: aktuální otázky ochrany ovzduší*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-1598-1.
- BRÁZDIL, Rudolf, KIRCHNER, Karel a kol., 2007. *Vybrané přírodní extrémy a jejich dopady na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-4173-8.
- BRÁZDIL, Rudolf, TRNKA, Miroslav a kol., 2015. *Historie počasí a podnebí v Českých zemích*, XI: Sucho v českých zemích: minulost, současnost a budoucnost. Brno: Centrum výzkumu globální změny Akademie věd české republiky, v. v. i. ISBN 978-80-87902-11-0.

- BROWNING, Harley L. a SINGELMANN, Joachim, 1975. *The Emergence of a Service Society*. Springfield: National Technical Information Service.
- BROŽA, Vojtěch, 2005. *Přehradý Čech, Moravy a Slezska*. Liberec: Knihy 555. ISBN 80-86660-11-7.
- BRUNCLÍK, Alfréd, VOREL, Vladimír a kol., 2009. *Páteřní síť dálnic a rychlostních silnic v ČR*. Praha: Nakladatelství Agentura Lucie.
- CIBULKA, Pavel, KLADIWA, Pavel, POKLUDOVÁ, Andrea, POPELKA, Petr a ŘEPA, Milan, 2021. *Čas změny: moravský a slezský venkov od zrušení poddanství po Velkou válku*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., Historický ústav AV ČR, v. v. i; Ostrava: Ostravská univerzita. ISBN 978-80-88304-47-0, 978-80-7599-225-3, 978-80-7286-369-2
- CÍLEK, Václav, LOŽEK, Vojen a MUDRA, Pavel, 2011. *Obraz krajiny: pohled ze středních Čech*. Praha: Dokořán. ISBN 978-80-7363-205-2.
- CZUDEK, Tadeáš, 2005. *Vývoj reliéfu krajiny České republiky v kvartéru*. Brno: Moravské zemské muzeum. ISBN 80-7028-270-3.
- ČERNÝ, Ivo a kol., 2003. *Uhelné hornictví v ostravsko-karvinském revíru*. Ostrava: Anagram. ISBN 80-7342-016-3.
- České dráhy, 2008. *Na severní Moravě a ve Slezsku se chystají S linky*. [online]. 11. listopadu. [cit. dne 15. 5. 2021]. Dostupné z: <http://www.ceskedrahy.cz/tiskove-centrum/tiskove-zpravy/-2215/>
- Český statistický úřad, 2021. *Databáze demografických údajů za obce ČR*. [online]. [cit. dne 3. 9. 2021]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/databaze-demografickych-udaju-za-obce-cr>
- Český statistický úřad, 2018. *Registr sčítacích obvodů a budov*. [online]. [cit. dne 22. 10. 2021]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/rso/registr_scitacich_obvodu
- Český statistický úřad, 2017. *Obyvatelstvo v základních sídelních jednotkách podle výsledků sčítání 2011*. [online]. [cit. dne 3. 9. 2021]. Dostupné z: <http://www.czso.cz/documents/10180/56864073/170241-17dds.pdf>
- Český statistický úřad, 2016. *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011*. [online]. [cit. dne 3. 9. 2021]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/historicky-lexikon-obci-1869-az-2011>
- Český statistický úřad, 2011. *Sčítání lidu, domů a bytů 2011*. [online]. [cit. dne 3. 9. 2021]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/otevrena_data_pro_vysledky_scitani_lidu_domu_a_bytu_2011_slbd_2011
- Český statistický úřad, 2001. *Sčítání lidu, domů a bytů 2001*. [online]. [cit. dne 3. 9. 2021]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/slbd/datove_publikace
- Český úřad zeměměřičství a kartografie, 2018. *Ortofotomapa České republiky*. [online]. [cit. dne 3. 9. 2021]. Dostupné z: <https://zememeryckyurad.maps.arcgis.com/home/item.html?id=7b9fd30736f4445d97d3b954cb14a8f5>
- Český úřad zeměměřičství a kartografie, 2021. *Registru územní identifikace, adres a nemovitostí (RÚIAN)*. [online]. [cit. dne 3. 9. 2021]. Dostupné z: <https://www.cuzk.cz/ruian/>
- Český úřad zeměměřičství a kartografie, 2009. *Císařské povinné otisky stabilního katastru 1 : 2880 – Morava a Slezsko*. [online]. [cit. dne 3. 9. 2021]. Dostupné z: [https://geoportal.cuzk.cz/\(S\(kbv3sunkoazworkku3jwng23\)\)/Default.aspx?mode=TextMeta & side=dSady_archiv & metadataID=CZ-CUZK-COM-R & menu=2902](https://geoportal.cuzk.cz/(S(kbv3sunkoazworkku3jwng23))/Default.aspx?mode=TextMeta & side=dSady_archiv & metadataID=CZ-CUZK-COM-R & menu=2902)
- DEMEK, Jaromír, NOVÁK, Václav a kol., 1992. *Vlastivěda moravská – země a lid*. Neživá příroda. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně. ISBN 80-85048-30-2.
- DOKOUPIL, Lumír, NESLÁDKOVÁ, Ludmila a LIPOVSKI, Radek, 2014. *Populace Rakouského Slezska a severovýchodní Moravy v éře modernizace (od 60. let 19. století do první světové války)*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě. ISBN 978-80-7464-729-1.
- Dopravní podnik Ostrava, 2019. *Dopravní podnik ukončil k 1. lednu 2020 prodej papírových jízdenek*. [online]. 16. prosince [cit. dne 15. 5. 2021]. Dostupné z: <https://www.dpo.cz/pro-cestujici/aktuality/bezpapirova.html>
- DRAHNÝ, František, 1926. Nový nález meteorického železa u Opavy. *Věda Přírodní*. 7, 139–144.

- ĐURICA, Dušan a kol., 2014. *Záplavy, povodne a zátohy: geologické a antropogénne príčiny a dôsledky*. Brno: Moravské zemské muzeum. ISBN 978-80-7028-440-7.
- Emfyteuze. In: Wikipedia. [online]. [cit. dne 22. 10. 2021]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Emfyteuze>
- FOURASTIE, Jean, 1949. *Le grand espoir du XXe siecle*. Progres technique – Progres Economique – Progres social. Paris.
- GABZDYL, Josef, 2021. Tramvajová rychlodráha Karviná-Ostrava dává smysl, ujistil se kraj. In: *Idnes.cz* [online]. 5. března. [cit. dne 15. 5. 2021]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/ostava/zpravy/rychlodraha-tramvaj-propojeni-region-karvina-havirov-ostava-doprava.A210305_597613_ostava-zpravy_woj
- GAISLER, Jiří a ZIMA, Jan, 2018. *Zoologie obratlovců*. Praha: Nakladatelství Academia. 978-80-2002-702-3.
- GAJDOŠÍK, Martin, 2020. *Krajina a lidé*. [online]. [cit. 8. 6. 2021]. ISBN 978-80-87789-72-8. Dostupné z http://atlas-slezska.cz/wokrshop/02_krajina/02_Krajina_a_lide_sbormik.pdf
- GARBA, Karel, 1990. *Dopravní spojení Hlučínska s Ostravskem*. Ostrava: Dopravní podnik města Ostravy.
- GREMLICA, Tomáš a kol., 2013. *Industriální krajina a její přirozená obnova: právní východiska a rekultivační metodika oblastí narušených těžbou*. Praha: Novela bohemika. ISBN 978-80-87683-10-1.
- GRYŽBOŇ, Jakub, 2014. Živnostenské podnikání v automobilové dopravě na Ostravsku v letech 1918–1938. In: *Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*, 28. Ostrava: Tilia, s. 132–155. ISBN 978-80-86904-52-8.
- GRYŽBOŇ, Jakub. 2015. Živnostenské podnikání v automobilové dopravě na Ostravsku v letech 1918–1938. 2. část. In: *Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*, 29. Ostrava: Statutární město Ostrava, s. 161–186. ISBN 978-80-906091-2-9.
- HÁJEK, Pavel, 2008. *Jde pevně kupředu naše zem: krajina českých zemí v období socialismu 1948–1989*. Praha: Malá Skála. ISBN 978-80-86776-07-1.
- HALUZÍK, Radan, ed., 2020. *Město naruby: vágní terén, vnitřní periferie a místa mezi místy*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-3041-2.
- HÁNYŠ, Rostislav, 2020. Na nejsevernější trať v Olomouckém kraji se možná vrátí vlaky, cestující ne. In: *Idnes.cz*. [online]. 9. října. [cit. dne 15. 5. 2021]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/olomouc/zpravy/zeleznice-regionalni-trat-velka-kras-vidnava-jesenicko.A201006_574908_olomouc-zpravy_dik
- HAVIRA, Miroslav a ČADA, Vojtěch, 2018. Lýkožrout smrkový v horských smrčínách – hrozba, nebo příležitost? *Ochrana přírody*. **73**(2), 30–33. ISSN 1210-258X.
- HAVRLANT, Miroslav, 1980. *Antropogenní formy reliéfu a životní prostředí v ostravské průmyslové oblasti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. Spisy pedagogické fakulty v Ostravě, 41.
- HENELOVÁ, Vladimíra, ed., 2013. *Příručka ochrany kvality ovzduší*. Praha: Sdružení společnosti IREAS centrum, s. r. o. ISBN 978 80-86832-77-7.
- HERMANN, Gustav a SVOBODA, Josef, 1928. *Československé silnice*. Jejich zlepšení ze silničního fondu. Praha: Ministerstvo veřejných prací.
- HINČICA, Libor, 2018. Tramvaj z Ostravy do Opavy. In: *Československý dopravák*. Doprava – technika – urbanismus. 21. října. [online]. [cit. dne 15. 5. 2021]. Dostupné z: <https://csdopravak.squarespace.com/zpravy/2018/10/21/tramvaj-z-ostavy-do-opavy>
- HLISNIKOVSKÝ, David, 2015. *Ferroviatická flóra okresu Ostrava-město*. Ostrava. Bakalářská práce. Ostravská univerzita. Přírodovědecká fakulta.
- HODÁČ, František X., 1910. *Finanční účast království a zemí při zřizování vedlejších železnic předlitavských*. S všeobecnou částí o klasifikaci železnic a hospodářské povaze železnic vedlejších. Brno: A. Píša.
- HONS, Josef, 1975. *Dějiny dopravy na území ČSSR*. Bratislava: Vydavateľstvo technickej a ekonomickej literatúry.

HOREJSEK, Jaroslav a kol., nedatováno. *Historie Československé státní automobilové dopravy, národního podniku Ostrava, nositele státního vyznamenání „Za zásluhy o výstavbu“ 1949–1980*. Ostrava: ČSAD.

HOSÁK, Ladislav, 2004. *Historický místopis země Moravskoslezské*. Praha: Academia. ISBN 80-200-1225-7

HRUŠKA, Jakub a CIENCIALA, Emil, 2005. *Dlouhodobá acidifikace a nutriční degradace lesních půd – limitující faktor současného lesnictví*. [online]. 2. vyd. [cit. dne 8. 6. 2021]. Praha: Česká geologická služba. ISBN 80-7075-655-1. Dostupné z: https://www.intersucho.cz/userfiles/file/Zemedelske_Sucho.pdf

HŘÍBEK, Jan, 1967. První pětiletka a problémy dopravy v ostravské průmyslové oblasti. *Slezský sborník*. **65**(3), 344–363. ISSN 0037-6833.

CHLUPÁČ, Ivo, 2011. *Geologická minulost České republiky*. 2. opravené vydání. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-1961-5.

JANČÍK, Petr a kol., 2013. *Atlas ostravského ovzduší*. Ostrava: Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava. ISBN 978-80-248-3006-3.

Janov (okres Bruntál). In: *Wikipedia*. [online]. [cit. dne 22. 10. 2021]. Dostupné z: [https://cs.wikipedia.org/wiki/Janov_\(okres_Brunt%C3%A1l\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Janov_(okres_Brunt%C3%A1l))

JIRÍČEK, Petr, 2020. Nový rozmach železnice: co přinese Moravskoslezskému kraji?. In: *Moravskoslezský deník*. [online]. 26. ledna. [cit. dne 15. 5. 2021]. Dostupné z: https://moravskoslezsky.denik.cz/zpravy_region/vysokorychlostni-zelenice-cr-moravskoslezsky-kraj-vrtka20200125.html

KAFKA, Jan a kol., 2003. *Rudné a uranové hornictví České republiky*. Ostrava: Anagram. ISBN 80-86331-67-9.

KÁŇA, Otakar, 1965. Zrod koncepce strukturálních přeměn Ostravska a počátky sídlištní a průmyslové přestavby kraje na začátku první pětiletky. *Slezský sborník*. **63**(2), 192–213. ISSN 0037-6833.

KINDLMANN, Pavel, MATĚJKA, Karel a DOLEŽAL, Petr, 2013. Co je za přemnožováním (gradací) lýkožrouta smrkového na Šumavě. *Živa*. **134**(5), 231–233. ISSN 0044-4812.

KIRCHNER, Karel a SMOLOVÁ, Irena, 2010. *Základy antropogenní geomorfologie*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN 978-80-244-2376-0.

KLIMŠOVÁ, Nikola, 2009. Orlová chce zapojit do kolejového systému více obcí. In: *Karvinský deník*. [online]. 6. března. [cit. dne 15. 5. 2021]. Dostupné z: https://karvinsky.denik.cz/zpravy_region/20090306_vlakotramvaj_orlova_projekt.html

KLOUČEK, Tomáš a KOMÁREK, Jan, 2018. Potenciál dronů pro detekci stromů napadených kůrovcem. *Fórum ochrany přírody*. **2018**(3), 42–43. ISSN 2336-5056.

Konec přeshraničních tratí. Neuskutečněné projekty. [online]. [cit. dne 6. 5. 2021]. Dostupné z: <http://www.muzeum.jesenik.net/vystavy/masinky/9.pdf>

KONEČNÝ, Pavel, 2001. *Seznam nemovitých kulturních památek okresu Jeseník*. Olomouc: Státní památkový ústav. ISBN 80-86570-00-2.

KOPP, Jan, KŘIVÁNEK, Jiří, KYZLÍK, Pavel a NĚMEC, Jan, 2014. *Drobné vodní toky v České republice*. Praha: Consult. ISBN 978-80-905159-0-1.

KOPP Jan, KŘIVÁNEK, Jiří a NĚMEC Jan, 2016. *Vodní díla v České republice*. Praha: Consult. ISBN 978-80-905159-1-8.

KUBA, František, 2020. Také kůrovec zachránil trať z Malé Morávky do Bruntál. In: *Bruntálský deník*. [online]. 16. ledna. [cit. dne 15. 5. 2021]. Dostupné z: https://bruntalsky.denik.cz/zpravy_region/take-kurovec-zachranil-trat-z-male-moravky-do-bruntalu-20200116.html

KUČA, Karel, 2014. Oblasti dochovaných strukturálně výrazných plužin v České republice. *Zprávy památkové péče*. **74**(1), 34–49. ISSN 1210-5538.

LANĚ, Filip a kol., 2010. *Perspektivy vlakotramvaj v ostravské aglomeraci*. [online]. [cit. dne 15. 5. 2021]. Dostupné z: http://www.czech-raildays.cz/2010/seminare/budoucnost_lane_a_spol.pdf

- LÁZNIČKA, Zdeněk, 1956. *Typy venkovského osídlení v Československu*. Praha: Československá akademie věd. Práce brněnské základny Československé akademie věd, 28/3.
- LEDEREROVÁ, Jaroslava, 2009. *Biokorozní vlivy na stavební díla*. Praha: Silikátový svaz. ISBN 978-80-86821-50-4.
- LÍDL, Václav a kol., 2009. *Silnice a dálnice v České Republice: vývoj stezek, cest, silnic a dálnic na našem území od nepaměti až po současnost*. Praha: Agentura Lucie. ISBN 978-80-8713-814-4.
- LIPOWSKI, Daniel, 2019. *Návrh propojení centra Ostravy s Městem Orlová pomocí vlečkové sítě AWT, a. s.* Ostrava. Bakalářská práce. VŠB – Technická univerzita Ostrava. Fakulta stavební. Katedra dopravního stavitelství.
- LIPSKÝ, Zdeněk, 2000. *Sledování změn v kulturní krajině*. Učební text pro cvičení z předmětu Krajinná ekologie. Kostelec nad Černými Lesy: Lesnická práce. ISBN 80-213-0643-2.
- LIPSKÝ, Zdeněk, 2010a. Nová divočina v české kulturní krajině I. *Geografické rozhledy*. **19**(4), 12–13. ISSN 1210-3004.
- LIPSKÝ, Zdeněk, 2010b. Nová divočina v české kulturní krajině II. *Geografické rozhledy*. **19**(5), 22–23. ISSN 1210-3004.
- LIŠKA, Jan, PÍCHOVÁ, V., KNÍŽEK, Miloš a HOCHMUT, Richard, 1991. *Přehled výskytu lesních hmyzích škůdců v českých zemích*. Lesnický průvodce č. 3. Jíloviště-Strnady: ODIS VÚLHM.
- LOSOS, Bohumil a kol., 1985. *Ekologie živočichů*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- MACKOVIČ, Vladimír, 2016. Transformace zemědělské krajiny a krajinářský potenciál územního plánování. *Urbanismus a územní rozvoj*. **19**(3), 11–18. ISSN 1212-0855.
- MACOUN, Jan, 2017. Historie ochrany čistoty ovzduší. *Meteorologické zprávy*. **70**(6), 187–189. ISSN 0026-1173.
- MACHÁČEK, Pavel, 2019. *Zaniklé Jesenicko*. 1. díl. Zcela zaniklé osady. Jeseník: Hnutí Bron-tosaurus Jeseníky. ISBN 978-80-270-6807-4.
- MIKULÁŠ, Radek, 2006. Jak funguje nová divočina. *Business World*. 7–8. ISSN 1213-1709.
- MIKULÁŠ, Radek a ŠTURMA, Jan August, 2015. *Divoká příroda Prahy blízkého okolí: průvodce tou částí pražské přírody, o kterou se nikdo nestará, málokdo ji zná a skoro nikdo ji nemá rád*. Praha: Academia a Dokořán. ISBN 978-80-200-2396-4.
- Ministerstvo dopravy, 2005. *Dopravní politika České republiky pro léta 2005–2013*. Úplné znění. [online]. [cit. dne 6. 5. 2021]. Dostupné zde: https://www.dataplan.info/img_upload/7bd-b1584e3b8a53d337518d988763f8d/dopravni-politika-2005_2013.pdf
- Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, 2021. *Strategie regionálního rozvoje ČR 2021+*. [online]. [cit. dne 29. 8. 2021]. Dostupné na <https://www.mmr.cz/cs/microsites/uzemni-dimenze/strategie-regionalniho-rozvoje-cr-2021>
- MLÍKOVSKÝ, Jiří a STÝBLO, Petr (eds.), 2006. *Nepůvodní druhy fauny a flóry České republiky*. Praha: ČSOP. ISBN 80-86770-17-6.
- Modrá tramvaj pro Karvinsko. In: *Československý dopravák*. Doprava – technika – urbanismus. [online]. 19. září 2016. [cit. dne 15. 5. 2021]. Dostupné z: <https://www.cs-dopravak.cz/2016-9-19-modr-tramvaj-pro-karvinsko/>
- Moravskoslezský kraj, 2020. *Koncepce rozvoje dopravní infrastruktury Moravskoslezského kraje*. [online]. 9. listopadu. [cit. dne 6. 5. 2021]. Dostupné z: <https://www.msk.cz/cs/temata/doprava/koncepce-rozvoje-dopravni-infrastruktury-moravskoslezskeho-kraje-1260/>
- Moravskoslezský kraj, 2016. *Bílá kniha. Investiční stavby na silniční síti II. a III. tříd Moravskoslezského kraje*. Aktualizace prosinec. [online]. [cit. dne 6. 5. 2021]. Dostupné z: <http://www.ssmk.cz/kniha/2016/text/BK-zprava.pdf>
- NAVRÁTIL, Bohumil, 2010. Válka přerušila železniční trať z Opavy do Ratiboře. In: *Opavský deník*. [online]. 18. dubna. [cit. dne 15. 5. 2021]. Dostupné z: https://opavsky.denik.cz/zpravy_region/valka-prerusila-zeleznicni-trat-z-opavy-do-ratibor.html
- NENTWIG, Wolfgang (ed.), 2014. *Nevítaní vetřelci: invazní rostliny a živočichové v Evropě*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-2316-2.

NOVÁK, Milan, 1993. Nejzajímavější mineralogické lokality Moravy a Slezska. In: PŘÍCHYSTAL, Antonín, OBSTOVÁ, Věra a SUK, Miloš, eds., *Geologie Moravy a Slezska: sborník příspěvků k 90. výročí narození prof. dr. Karla Zapletala*. Brno: Moravské zemské muzeum, s. 163–168. ISBN 80-7028-050-6.

Osoblažská úzkokolejka. [online]. [cit. dne 15. 5. 2021]. Dostupné z: <http://www.osoblazsko.com/zajimavosti>

OUŘEDNÍČEK, Martin, 2002. *Suburbanizace v kontextu urbanizačního procesu*. Praha: Ústav pro ekopolitiku. ISBN 80-901914-9-5.

PASKOVSKÁ, Markéta, 2006. Průmyslová zóna Nošovice. In: *Urbanismus a územní rozvoj*, XI(8), 21–22. [online]. [cit. dne 6. 5. 2021]. Dostupné z: https://www.uur.cz/images/5-publikacni-cinnost-a-knihovna/casopis/2006/2006-06/04_prumyslova.pdf

PERGL, Jan a kol., 2016. Black, Grey and Watch List of alien species in the Czech Republic based on environmental impacts and management strategy. *NeoBiota*. **28**, 1–37. [online]. Dostupné z: <https://neobiota.pensoft.net/articles.php?id=4824>

PERGL, Jan, LOSOSOVÁ, Zdeňka, SÁDLO, Jiří a ŠTAJEROVÁ, Kateřina, 2018. Rostlinné invaze na antropogenních stanovištích. *Živa*. **139**(5), 233–235. ISSN 0044-4812.

PILGR, Aleš, 2017. *Vlakotramvaj v České republice*. Pardubice. Bakalářská práce. Univerzita Pardubice. Dopravní fakulta Jana Pernera.

POKORNÝ, Petr a SÁDLO, Jiří, 2004. Neolit skončil, zapomeňte! *Vesmír*. **83**(7), 398–403. ISSN 1214-4029.

POPELKA, Petr, 2013. *Zrod moderní dopravy*. Modernizace dopravní infrastruktury v Rakouském Slezsku do vypuknutí první světové války. Ostrava: Ostravská univerzita. ISBN 978-80-7464-384-2.

POPELKA, Petr, 2015. Hospodářská krize 70. let 19. století a její dopad na železniční společnosti v habsburské říši. In: KUBŮ, Eduard, SOUKUP, Jindřich a ŠOUŠA, Jiří (eds). *Fenomén hospodářské krize v českých zemích 19. až počátku 21. století: cyklický vývoj ekonomiky v procesu graduující globalizace*. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov, s. 159–167. ISBN 978-80-7415-115-6.

POPELKA, Petr, POPELKOVÁ, Renata a MULKOVÁ, Monika, 2015. Hlavní tendence ve vývoji krajiny ostravsko-karvinského revíru v 19. a 20. století. Nástin problematiky a základní výsledky výzkumu. *Časopis Matice moravské*. **134**(2), 283–311. ISSN 0323-052X.

POPELKA, Petr, POPELKOVÁ, Renata a MULKOVÁ, Monika, 2016. *Black or Green Land? Industrialisation and Landscape Changes of the Ostrava-Karviná. Mining District in the 19th and 20th Century*. Ostrava: Ostravská univerzita. ISBN 978-80-7464-823-6.

POPELKA, Petr a ZÁVODNÁ, Michaela, 2012. Nacionální, politické a integrační aspekty městské dopravy v moravských městech do roku 1914. *Časopis Matice moravské*. **131**(2), 341–366. ISSN 0323-052X.

Pro přepravu návštěvníků do ostravské ZOO se využijí vlečky AWT. [online]. 16. května [cit. dne 15. 5. 2021]. Dostupné z: <https://www.systemylogistiky.cz/2018/05/16/do-zoo-ostrava-po-vleckach-awt/>
Projekty a projektové záměry ODIS. [online]. [cit. dne 15. 5. 2021]. Dostupné z: <https://slideplayer.cz/slide/2452459/>

PRŮCHA, Václav a kol., 2009. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*. 2. díl. Brno: Doplněk. ISBN 987-80-7239-228-5.

PŘENDÍK LEXA, Petr, 2016. *Výstavba nové Polanecké spojky v 60. letech 20. stol.* [online]. 13. května. [cit. dne 6. 5. 2021]. Dostupné z: <https://www.nadrazivtkovice.cz/?p=47>

PŘÍCHYSTAL, Antonín, OBSTOVÁ, Věra a SUK, Miloš, eds., 1993. *Geologie Moravy a Slezska: sborník příspěvků k 90. výročí narození prof. dr. Karla Zapletala*. Brno: Moravské zemské muzeum. ISBN 80-7028-050-6.

PYSZKO, Petr a kol. 2020. *Krajina a lidé*. [online]. [cit. dne 4. 6. 2021]. ISBN 978-80-87789-72-8. Dostupné z: http://atlas-slezska.cz/wokrkrshop/02_krajina/02_Krajina_a_lide_sbornik.pdf

PYŠEK, Petr, SÁDLO, Jiří a MANDÁK, Bohumil, 2002. Catalogue of alien plants of the Czech Republic. *Preslia*. **74**(2), 97–186. ISSN 0032-7786.

RODAN, Kamil, 2008. *Dějiny zemědělství v Rakouském Slezsku v letech 1848–1914: (základní vývojové tendence)*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě. Filozofická fakulta. ISBN 978-80-7368-630-7.

Ředitelství silnic a dálnic ČR, 2019. *Dálnice D1, Říkovice – Přerov, stavba 0136, INFORMAČNÍ LETÁK, stav k 12/2019*. [online]. [cit. dne 8. 5. 2021]. Dostupné z: https://mapapp.rsd.cz/Upload/Stavby/8/infoletak_d1-0136-rikovice-prerov.pdf

Ředitelství silnic a dálnic ČR, 2016. *Sčítání dopravy*. [online]. [cit. dne 22. 10. 2021]. Dostupné z: <https://scitani2016.rsd.cz/pages/informations/default.aspx>

Ředitelství dálnic a silnic ČR, 2010. *Dálnice D1. Nejdelší dálniční tah Praha – Brno – Ostrava – Polsko*. Praha: Ředitelství silnic a dálnic ČR. 5. vydání. [online]. Listopad. [cit. dne 8. 5. 2021]. Dostupné z: https://www.rsd.cz/wps/wcm/connect/3cbb4442-af02-448f-b9db-627eac28f269/RSD_D1_11_10.pdf?MOD=AJPERES

SÁDLO, Jiří, ed., 2005. *Krajina a revoluce*. Praha: Nakladatelství Malá Skála. ISBN 80-86776-02-6.

SÁDLO, Jiří et al., 2008. *Krajina a revoluce. Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí*. Praha: Malá Skála. ISBN 978-80-86776-06-4.

SÁDLO, Jiří a STORCH, David, 2000. *Biologie krajiny: biotopy České republiky*. Praha: Vesmír. ISBN 80-85977-31-1.

SAKTOROVÁ, Dagmar, 2018. *Urbanistické hodnoty a hodnoty krajiny Moravskoslezského kraje*. Ostrava: Moravskoslezský kraj, Krajský úřad. ISBN 978-80-7576-033-3

SASSEN, Saskia, 2001. *The Global City*. New York, London, Tokyo, Princeton: Princeton University Press. ISBN 9780691070636.

SEDMIDUBSKÝ, Vít, 2007. Hlavní koncepce rozvoje v sektoru doprava. *Urbanismus a územní rozvoj*. **10**(3), 30–38.

SCHLÉE, Fidelis, 1932. *Stavební řád pro Moravu a Slezsko s výkladem, judikaturou a vzorci*. Praha: Sociální služba. Knihovna veřejné správy a samosprávy, 7.

Severomoravský kraj. [online]. [cit. dne 6. 5. 2021]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Severomoravsk%C3%BD_kraj

SIWEK, Tadeusz a KAŇOK, Jaromír, 2000. *Vědomí slezské identity v mentální mapě*. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta. ISBN 80-7042-576-8.

SKUHRAVÝ, Václav, 2002. *Lýkožrout smrkový Ips typographus (L.) a jeho kalamity*. Praha: Agrospoj. ISBN 80-7084-238-5.

SLEZÁK, Vít, ŠTENCL, Radek a HAVIRA, Miroslav, 2019. Půl století CHKO Jeseníky aneb jesenické proměny. *Ochrana přírody*. **74**(4), 2–5. ISSN 1210-258X.

STORCH, David, POKORNÝ, Petr a SÁDLO, Jiří, 2018. Konec neolitu aneb co se stalo se zemědělskou krajinou. *Fórum Ochrany přírody*. **8**(3), 7–12. ISSN 2336-5056.

SŮRA, Jan, 2021. *Otázky a odpovědi*. Ministerstvo vysvětluje návrh, který usnadní konzervaci lokálek. [online]. 14. února. [cit. dne 15. 5. 2021]. Dostupné z: <https://zdopravy.cz/otazky-a-odpovedi-ministerstvo-vysvetluje-navrh-ktery-usnadni-konzervaci-lokalek-73579/>

SVOBODA, Jiří A., 2009. *Paleolit Moravy a Slezska / Paleolithic of Moravia and Silesia*. Brno: Archeologický ústav AV ČR. Dolnověstonické studie, 16. ISBN 978-80-86023-90-8.

SZCZECH, Bernard, 2013. *Z dziejów komunikacji tramwajowej i autobusowej na Górnym Śląsku do połowy XX wieku*. Katowice. [online]. [cit. dne 6. 5. 2021]. Dostupné z: <https://sbc.org.pl/Content/376037/szczzech-0000-00-0001.pdf>

ŠAFÁŘ, Jiří a kol., 2003. Olomoucko. In: MACKOVČIN, Peter a SEDLÁČEK, Miroslav, eds., 2004. *Chráněná území ČR*, VI. Brno, Praha: Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, EkoCentrum Brno. ISBN 80-86064-67-0.

ŠENKÝŘ, Miloš, 2011. *Návrh systémových opatření řešení sporů o stavbu dálnice Brno-Vídeň*. Zlín. Diplomová práce. Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně. Fakulta managementu a ekonomiky.

ŠILHÁN, Karel a PÁNEK, Tomáš, 2008. Historická chronologie blokovobahenních proudů v Moravskoslezských Beskydech. *Geomorphologia Slovaca et Bohemica*. **8**(8), 82–94. ISSN 1337-6799.

ŠTAFL, Adolf, 1940. *Stavební řády moravské a stavební řád slezský s příslušnými zákony, nařízeními a výnosy, výkladem, poznámkami a judikaturou*. Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart. Právnická knihovna, 54.

ŠTEFEK, Petr, 2020. Po 150 letech byl ukončen provoz na části Košicko-bohumínské dráhy. In: *Stránky přátel železnice*. [online]. Duben. [cit. dne 6. 5. 2021]. Dostupné z: <http://spz.logout.cz/novinky/novinky.php?poradi=1818>

ŠTELCL, Jindřich a VÁVRA, Václav, 2014. *Významné geologické lokality Moravy a Slezska*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-6715-8.

TONEV, Petr, HALÁS, Marián a KLAPKA, Pavel, 2018. Prostorová neurčitost funkčních regionů: porovnání pracovní dojížděky v letech 1991–2011. In: KLÍMOVÁ, Viktorie a ŽÍTEK, Vladimír, eds., *XXI. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*. Sborník příspěvků. Brno: Masarykova univerzita, s. 285–292. ISBN 978-80-210-8969-3.

European union 2004. *Trans-European transport network (Tent-T). Priority axes and projects*. [online]. [cit. dne 6. 5. 2021]. Dostupné z: <https://ec.europa.eu/ten/transport/maps/doc/axes/pp00.pdf>

TUČEK, Karel, 1981. *Meteority a jejich výskyty v Československu*. Praha: Academia.

Ústav výzkumu globální změny AV ČR, v. v. i. 2021. *Intersucho*. [online]. [cit. dne 22. 10. 2021]. Dostupné z: <https://www.intersucho.cz/cz/?from=2019-05-20&to=2019-06-17¤t=2019-06-16>

VÁŇA, Martin, 2013. *Archeologie vesnic zaniklých ve 20. století*. Vesnice postižené vznikem vodních nádrží. Plzeň. Diplomová práce. Západočeská univerzita v Plzni. Fakulta filozofická.

VELEK, Petr, 2015. *Využití systému TramTrain v podmínkách České republiky*. Praha. Diplomová práce. České vysoké učení technické v Praze. Fakulta dopravní.

VOPRAVIL, Jan, VRABCOVÁ, Tařana, KHEL, Tomáš, NOVOTNÝ, Ivan a BANÝROVÁ, Jana, 2010. Vývoj a degradace půd v podmínkách očekávaných změn klimatu. In: *Voda v krajině*. Sborník příspěvků z konference. Lednice 31. 5.–1. 6. 2010. Praha: Ministerstvo zemědělství, Celostátní síť pro venkov v nakl. Český hydrometeorologický ústav. ISBN 978-80-86690-79-7.

WEISSMANNOVÁ, Hana a kol., 2004. Ostravsko. In: MACKOVČIN, Peter a SEDLÁČEK, Miroslav, eds., 2004. *Chráněná území ČR, X*. Brno – Praha: Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, EkoCentrum Brno. ISBN 80-86064-67-0.

WINKLER, Antonín, 1931. Železniční doprava v revíru ostravsko-karvinském. In: ŠVÁB, Karel, red., *Kamenouhelné doly ostravsko-karvinského revíru*. III. svazek. Moravská Ostrava: [Ředitelská konference ostravsko-karvinského kamenouhelného revíru], s. 623–646.

Zahajujeme provoz osobních vlaků po OKR! 12. a 13. 6. 2021. [online]. [cit. dne 6. 6. 2021]. Dostupné z: <https://slezskyzeleznicnispolek.cz/udalosti/testovaci-udalost/>

ZÁMEČNÍK, Václav, 2019. Ptáci zemědělské krajiny – budeme za koroptví chodit do muzea? *Živa*. **140**(4), 188–190. ISSN 0044-4812.

ZÁVODNÁ, Michaela, 2011. Blízko a přece daleko! Dopravní spojení Ostravska s Hlučínskem v letech 1901–1938. *Časopis Slezského zemského muzea. Série B – vědy historické*. **60**(3), 255–274. ISSN 1211-3131.

ZÁVODNÁ, Michaela, 2016. *Město a koleje. Problematika městské kolejové dopravy ve vybraných moravských a slezských městech v letech 1850–1918*. České Budějovice – Ostrava: Veduta – Ostravská univerzita, Filozofická fakulta. ISBN 978-80-88030-15-7, 978-80-7464-856-4.

ZÁVODNÁ, Michaela, 2020. Městská kolejová doprava v Ostravě a vznik komunálního dopravního podniku (1945–1949). *Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy*. **11**(2), 202–219. ISSN 1803-7550.

ZEMKOVÁ, Michaela, 2009. Nová divočina. *Kladno–Záporno: kulturní revue pro Kladno*. **4**(6). ISSN 1802-1530.

ZUBER, Rudolf, 1966. *Jesenicko v období feudalismu do roku 1848*. Vlastivěda šumperského okresu. Ostrava: Profil.

ŽALUD, Zdeněk, TRNKA, Miroslav, HLAVINKA, Petr a kol., 2020. *Zemědělské sucho v České republice – vývoj, dopady, adaptace*. Praha: Agrární komora České republiky. ISBN 978-80-88351-02-3.

Železniční archeologie. Pardubický spolek historie železniční dopravy. [online]. [cit. dne 6. 5. 2021]; Dostupné z: <http://www.pshzd.cz/archo.html>

Železniční trať Mikulovice – Zlaté Hory. [online]. [cit. dne 15. 5. 2021]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/%C5%BDlezn%C4%8Dn%C3%AD_tra%C5%A5_Mikulovice_%E2%80%93_Zlat%C3%A9_Hory

Železniční trať Opava východ – Svobodné Heřmanice – Horní Benešov. [online]. [cit. dne 15. 5. 2021]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/%C5%BDlezn%C4%8Dn%C3%AD_tra%C5%A5_Opava_v%C3%BDchod_%E2%80%93_Svobodn%C3%A9_He%C5%99manice_%E2%80%93_Horn%C3%AD_Bene%C5%A1ov

2 Historický vstup k vývoji českého Slezska

Archivní fondy

Moravská zemská knihovna

Muzeum Těšínska, fond Kartografie

Muzem Těšínska, Muzejní knihovna a studovna Silesia

Muzeum Těšínska, fond Pohlednice

Národní archiv v Praze, fond Archiv českých stavů

Národní archiv v Praze, fond Mapy a plány

Slezské zemské muzeum, fotoarchiv

Zemský archiv v Opavě, fond Mapy a plány

Zemský archiv v Opavě, fond Královský úřad Opava

Zemský archiv v Opavě, fond Národní rada československá – slezský odbor Opava

Zemský archiv v Opavě, Sběrka dokumentačního materiálu Státního okresního archivu Opava

Zemský archiv v Opavě, fond Velkostatek Karviná

Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond Arcibiskupství Olomouc

Zemský archiv v Opavě, Státní okresní archiv Olomouc, fond Cech pasířů Olomouc

Zemský archiv v Opavě, Státní okresní archiv v Jeseníku, fond Sběrka obrazového a fotografického materiálu Státního okresního archivu Jeseník

Zemský archiv v Opavě, Státní okresní archiv Opava, fond Archiv města Opava

Literatura a webové zdroje

AL SAHEB, Jan, 2006. K průběhu 1. slezské války (1740–1742) na těšínsko-moravském pomezí. *Těšínsko*. **49**(1), 11–19. ISSN 0139-7605.

AL SAHEB, Jan, 2010. Mocenský konflikt o Slezsko v letech 1740–1742 a jeho průběh na Těšínsku. In: JEŽ, Radim a PINDUR, David. *Těšínsko v proměnách staletí*. Sborník přednášek z let 2008–2009 k dějinám těšínského Slezska. Český Těšín: Muzeum Těšínska, Matice slezská, s. 107–118. ISBN 978-80-86696-12-6.

AL SAHEB, Jan, 2011a. „Což tamž do Slezska nenáleží a sem k Moravě přísluší“. Státoprávní spor o lenní statek Místek v 16.–17. století. *Historica Olomucensia*. **39**, 19–30. ISSN 1803-9561.

AL SAHEB, Jan, 2011b. *Hukvaldské panství před Bílou horou (1553–1619)*. V kontextu mensy olomouckého biskupství. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě. ISBN 978-80-7368-995-7.

AL SAHEB, Jan, 2012. Územní vývoj přímé majetkové držby olomouckých biskupů v letech 1553–1619. *Sborník archivních prací*. **62**(1), 3–40. ISSN 0036-5246.

ANTONÍN, Robert, 2011. Moravsko-slezské pomezí v proměnách 13. a 14. století. In: MAJER, David, ed., *Král, který létal*. Moravsko-slezské pomezí v kontextu středoevropského prostoru doby Jana Lucemburského. Ostrava: Ostravské muzeum, s. 25–30. ISBN 978-80-904316-1-4.

ANTONÍN, Robert a PRIX, Dalibor, 2012. Slezský a opolský region ve 13. století a prvních desetiletích 14. věku. In: JIRÁSEK, Zdeněk a kol. *Slezsko v dějinách českého státu 1490–1763*. I. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 165–260. ISBN 978-80-7422-168-2.

BAHLCKE, Joachim, 2001. Dzieje ziem śląskich od początków do II wybuchu wojny światowej. In: BAHLCCKE, Joachim, ed., *Śląsk a Ślązacy*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, s. 15–178. ISBN 83-88495-06-2.

BAHLCKE, Joachim, GAWRECKI, Dan a KACZMAREK, Ryszard, eds., 2011. *Historia Górnego Śląska*. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu. Gliwice: Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej, Muzeum Śląskie, Frodo sp.j. ISBN 978-83-60470-41-1, 978-83-60353-99-8, 978-83-932012-1-1.

BAKALA, Jaroslav, 1992. Středověké Těšínsko do roku 1450. In: BORÁK, Mečislav a GAWRECKI, Dan, eds., *Nástin dějin Těšínska*. Ostrava – Praha: Výbor pro územní správu a národnosti České národní rady v Praze, s. 17–30.

BAKALA, Jaroslav, 2002. *Moravskoslezské pomezí v proměnách 13. věku*. Výbor z článků a studií. K vydání připravil Martin Wihoda ve spolupráci s Petrem Elblem. Brno: Matices moravská. ISBN 80-86488-08-X.

BAKALA, Jaroslav, 2003. K etnickým vztahům slovanské populace v jižním Poodří. *Archaeologia historica*. **28**, 113–121. ISSN 0231-5823, ISBN 80-7275-043-7.

BAR, Přemysl, 2008. Lenní listiny z let 1271–1348 a integrace slezských vévodství do svazku zemí Koruny české. In: DÁŇOVÁ, Helena, KLÍPA, Jan a STOLÁROVÁ, Lenka, eds., *Slezsko – země Koruny české*. Historie a kultura 1300–1740. Svazek A. Praha: Národní galerie v Praze, s. 103–113. ISBN 978-80-7035-396-7.

BARCUC, Antonín, 2013. Ostrava v letech 1437–1618. In: PRZYBYLOVÁ, Blažena a kol. *Ostrava*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 51–80. ISBN 978-80-7422-240-5.

BARON, Roman, 1998. Plany utworzenia polsko-czechosłowackiej konfederacji a sprawa Zaolzia (1940–1942). In: BORÁK, Mečislav, ed., *Slezsko v dějinách českého státu*. Opava: Slezský ústav Slezského zemského muzea – Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity – Nakladatelství Tilia. ISBN 80-86101-18-5.

BARTOŠ, Josef, 1966. *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*. Sv. I. Ostrava: Profil.

BAKALA, Jaroslav, 1993. Mír Vratislavský, Slezsko a Evropa. *Časopis Slezského zemského muzea. Série B – vědy historické*. **42(2)**, 111–116. ISSN 1211-3131.

BAUMGART, Peter, 1984. Die Annexion und Eingliederung Schlesiens in den friderizianischen Staat. In: BAUMGART, Peter, ed., *Expansion und Integration*. Zur Eingliederung neugewonnener Gebiete in den preußischen Staat. Köln: Boehlau, s. 81–118.

BEIN, Werner, 1994. *Schlesien in der habsburgischen Politik*. Ein Beitrag zur Entstehung des Dualismus im alten Reich. Sigmaringen: Jan Thorbecke. ISBN 3-7995-6144-7.

BERTHOLD, Karl, 1909. *Schlesiens Landesvertretung und Landeshaushalt (von ihren Anfängen bis zur neuesten Zeit)*, 1. Landesvertretung. Troppau: Schlesische Landesausschuss.

BIERMANN, Gottlieb, 1874. *Geschichte der Herzogthümer Troppau und Jägerndorf*. Teschen: Karl Prochaska.

BÍLEK, Jiří, 2018. *Kyselá těšínská jablíčka*. Československo-polské konflikty o Těšínsko 1919, 1938, 1945. Praha: Nakladatelství EPOCHA. Edice Polozapomenuté války. ISBN 978-80-7557-150-2.

BINAR, Aleš, JIRÁSEK, Zdeněk, 2012. Slezsko v československo-polských vztazích v letech 1945 až 1947. *Slezský sborník*. **110(1–2)**, 63–90. ISSN 0037-6833.

BLAEU, Joan, 1665. *Atlas Maior Sive Cosmographia Blaviana*. Amsterdam.

BRŇOVJÁK, Jiří, 2012. Hrabata Taafové (z Carlingfordu). Irské stopy v historické topografii Těšínska. *Těšínsko*. **55(4)**, 1–14. ISSN 0139-7605.

BRŇOVJÁK, Jiří, 2013. Na prahu industrializace, 1763–1828. In: PRZYBYLOVÁ, Blažena a kol. *Ostrava*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 145–170. ISBN 978-80-7422-240-5.

BRŇOVJÁK, Jiří, 2015a. Hrabě – kníže – vévoda. Titulární vzestup Alexandra Josefa Sułkowského, držitele bílského panství. *Slezský sborník*. **113(1)**, 23–46. ISSN 0037-6833.

BRŇOVJÁK, Jiří, 2015b. *Šlechticem z moci úřední*. Udělování šlechtických titulů v českých zemích 1705–1780. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě. ISBN 978-80-7464-461-0.

BRŇOVJÁK, Jiří, 2019a. Lichnovští z Voštic na cestě za knížecími tituly. Příspěvek k politické identitě hornoslezské rakousko-pruské aristokracie, jejímu sociálnímu vzestupu a veřejné prezentaci v 18.–19. století. In: HOCHTEL, Marian, ed., *Moderní Evropan první poloviny 19. století*. K životnímu jubileu profesora Dušana Uhlíře. Praha: Togga, Opava: Slezská univerzita v Opavě, s. 45–91. ISBN 978-80-7476-168-3.

BRŇOVJÁK, Jiří, 2019b. Mezi Rakouskem a Slezskem, loajalitou a oportunistem. Šlechta Rakouského Slezska v období vlády Marie Terezie. In: VAŘEKA, Marek a ZÁŘICKÝ, Aleš, eds., *Císařovna Marie Terezie a střední Evropa*. 300 let od narození reformátorky. Hodonín: Masarykovo muzeum v Hodoníně, s. 225–259. ISBN 978-80-87375-12-9.

BRŇOVJÁK, Jiří, 2020. Pozemková šlechta mezi stavovskou a občanskou společností. In: ZÁŘICKÝ, Aleš a kol., 2020. *Rakouské Slezsko v procesu modernizace 1742–1914*, I. Ostrava: Ostravská univerzita, s. 475–561. ISBN 978-80-7599-133-1.

BRZOBOHATÝ, Jan a kol., 1964. *Zemská vláda slezská v Opavě (1747) 1850–1928*. Inventář. Inventáře a katalogy Státního archivu v Opavě. Opava.

CONRADS, Norbert, 1983. Die schlesische Ständeversammlung im Umbruch – Vom altständischen Herzogtum zur preussischen Provinz. In: BAUMGART, Peter a SCHMÄDEKE, Jürgen, eds., 1983. *Ständetum und Staatsbildung in Brandenburg-Preussen*. Ergebnisse einer internationalen Fachtagung. Berlin, New York: De Gruyter, s. 345–358.

CZAPLIŃSKI, Marek (ed.), 2005. *Historia Śląska*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 208–253. ISBN 978-83-229-2872-1.

CZWOJDRAK, Božena, 2020. Historyczny kontekst funkcjonowania rotundy św. Mikołaja w okresie średniowiecza. In: RODZIŃSKA-CHORAŻY, Teresa a kol., *Rotunda na Górze Zamkowej w Cieszynie*. Badania archeologiczno-architektoniczne 1941–2017. Cieszyn – Kraków: Muzeum Śląska Cieszyńskiego, Instytut Historii Sztuki UJ, Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., Agencja reklamowa iMEDIUS sp. z o.o., s. 39–42. ISBN 978-83-934004-9-2, 978-83-935675-4-6, 978-80-7524-042-2, 978-83-952515-2-8.

ČAPSKÝ, Martin, 2005. *Vévoda Přemek Opavský (1366–1433)*. Ve službách posledních Lucemburků. Brno: Matice moravská, Opava: Slezská univerzita v Opavě. Knihnice Matice moravské, 17. ISBN 80-86488-26-8, 80-7248-331-5.

ČAPSKÝ, Martin, 2006. *Opava v pozdním středověku*. In: MÜLLER, Karel a ŽÁČEK, Rudolf, eds., *Opava*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 96–136. ISBN 80-7106-808-X.

ČAPSKÝ, Martin, 2013. Sacra Silesia, ein urbaner Raum oder ein Land der Fürsten? Zum Formbildung von Kollektividentität der politischen Repräsentation des spätmittelalterlichen Schlesiens. In: BOBKOVÁ, Lenka, FANTYSOVÁ-MATĚJKOVÁ, Jana, HRACHOVEC, Petr a ZDIČHYNEC, Jan, eds., *Die Kronländer in der Geschichte des böhmischen Staates*. VI. Terra – Ducatus – Marchionatus – Regio. Die Bildung und Entwicklung der Regionen im Rahmen der Krone des Königreichs Böhmen. Praha: Casablanca, s. 228–249. ISBN 978-80-87292-25-9.

ČAPSKÝ, Martin a PRIX, Dalibor, 2012. Slezsko v pozdním středověku (do roku 1490). In: JIRÁSEK, Zdeněk a kol. *Slezsko v dějinách českého státu 1490–1763*. I. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 261–428. ISBN 978-80-7422-168-2.

ČECHÁK, Vladimír, 2004. *Vývoj veřejné správy v Československu a České republice (1945–2004)*. Praha: Vysoká škola finanční a správní. ISBN 80-86754-22-7.

d'ELVERT, Christian, 1854. *Die Verfassung und Verwaltung von Oesterreichisch-Schlesien in ihrer historischen Ausbildung, dann die Rechtsverhältnisse zwischen Mähren, Troppau und Jägerndorf, so wie der mährischen Enklaven in Schlesien*. Brünn: R. Rohrer.

d'ELVERT, Christian, 1865. Die Municipalstädte in Mähren und Oster. Schlesien und deren Verhältnisse zu ihren Schutzobrigkeiten. *Notizen-Blatt der Historisch-statistischen Sektion*. **1865**(11), 87–88; **1865**(12), 94–95.

DOKOUPIL, Lumír, MYŠKA, Milan, SVOBODA, Jiří a kol., 2005. *Kulturněhistorická encyklopedie Slezska a severovýchodní Moravy*. Ostrava: Ústav pro regionální studia Ostravské univerzity. ISBN 80-7368-024-6.

DOLA, Kazimierz, 1996. *Dzieje kościoła na Śląsku*. Część I. Średniowiecze. Opole: Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego. Z dziejów kultury chrześcijańskiej na Śląsku, 9. ISBN 83-86865-10-5.

DOMINIĄK, Wojciech, 2011. Między Górnym Śląskiem, Polską i Koroną Czeską – z dziejów Górnego Śląska i morawsko-śląskiego pogranicza w drugiej połowie XIII i na początku XIV wieku. In: MAJER, David, ed., *Král, který létał*. Moravsko-slezské pomezí v kontextu středoevropského prostoru doby Jana Lucemburského. Ostrava: Ostravské muzeum, s. 51–60. ISBN 978-80-904316-1-4.

DRKAL, Stanislav, 1958. *Zemské právo opavsko-krnovské v Opavě*. Inventář. Opava.

DRKAL, Stanislav, 1959. *Slezský veřejný konvent v Opavě (1742–1861)*. Inventář. Inventáře a katalogy Státního oblastního archivu v Opavě. Opava.

DRKAL, Stanislav, 1961. *Zemský sněm slezský v Opavě (1861–1914)*. Inventář. Inventáře a katalogy Státního archivu v Opavě. Opava.

DRKAL, Stanislav, 1964. *Hejtmanský úřad knížectví opavsko-krnovského v Opavě 1501–1784*. Inventář. Opava.

DRKAL, Stanislav, 1964. *Hejtmanský úřad knížectví opavsko-krnovského v Opavě 1501–1784*. Inventář. Inventáře a katalogy Státního archivu v Opavě. Opava.

DRKAL, Stanislav a DONÁT, Jaroslav, 1964. *Zemská vláda Jánský vrch 1455–1784 (1787)*. Inventář. Inventáře a katalogy Státního archivu v Opavě. Opava.

DRKAL, Stanislav a PITRONOVÁ, Blanka, 1964. Vývoj báňské správy na Moravě a ve Slezsku v letech 1850–1948. *Slezský sborník*. 62(2), 145–163. ISSN 0037-6833.

ENS, Faustin, 1837. *Das Oppaland, oder der Troppauer Kreis, nach seinen geschichtlichen, naturgeschichtlichen, bürgerlichen und örtlichen Eigenthümlichkeiten*, 1, 4. Ortsbeschreibungen der Fürstenthümer Jägerndorf und Neisse österreichischen Antheils und der Mährischen Enclaven im Troppauer Kreise. Wien: Carl Gerold.

FELCMAN, Ondřej, 2011. Územní a dynastická expanze Poděbradů ve Slezsku v letech 1454–1495. In: NOVOTNÝ, Robert, ŠÁMAL, Petr a kol. *Zrození mýtu*. Dva životy husitské epochy. K počtě Petra Čorneje. Praha: Paseka, s. 169–182. Historická paměť – Velká řada, 22. ISBN 978-80-7432-099-6.

FUKALA, Radek, 1997. *Role Jana Jiřího Krnovského ve stavovských hnutích*. Opava: Ústav historie a muzeologie Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě. Opera Facultatis philosophicae et rerum naturalium Universitatis Silesianae Opaviensis, Studia historica – Monographiae, 1. ISBN 80-85879-15-8.

FUKALA, Radek, 2002. Státoprávní, správní a územní vývoj Opavska do počátku 16. století. *Husitský Tábor*. Tábor: Albis international, sborník Husitského muzea, sv. 13, s. 203–226. ISBN 80-86067-75-0.

Fukala, Radek, 2003. Stavovské a knížecí Slezsko v evropské mocenské politice (1400–1740). In: GAWRECKI, Dan a kol. *Dějiny Českého Slezska*. I. Opava: Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav historie a muzeologie, s. 20–46. ISBN 80-7248-226-2.

FUKALA, Radek, 2004. *Stavovská politika na Opavsku v letech 1490–1631*. Opava: Slezská univerzita, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav historie a muzeologie. ISBN 80-7248-200-9.

FUKALA, Radek, 2005. *Hohenzollernové v evropské politice 16. století*. Mezi Ansbachem, Krnovem a Královcem (1523–1603). Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 80-7106-782-2.

GALL, Franz, 1992. *Österreichische Wappenkunde*. Wien, Köln, Weimar: Boehlau, 1992. ISBN 3-205-05352-4.

GAWRECKÁ, Marie, 2004. *Československé Slezsko mezi světovými válkami 1918–1938*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav historie a muzeologie. ISBN 80-7248-233-5.

GAWRECKÁ, Marie, 2006. Die mährischen Enklaven in den Jahren 1848–1918. In: ROTTER, Gernot a KRAVAR, Zdenek, Hg., *Die mährischen Enklaven in Schlesien. Ein Symposium an der Schlesischen Universität Opava/Troppau*. Opava – München: [Sudetendeutsche Akademie der Wissenschaften und Künste], s. 125–135. ISBN 3-936284-05-9.

- GAWRECKÁ, Marie, 2007. Moravské enklávy ve Slezsku v letech 1848–1918. *Vlastivědné listy Slezska a Severní Moravy*. **33**(2), 6–13. ISSN 1213-3140.
- GAWRECKI, Dan a kol., 2003. *Dějiny Českého Slezska 1740–2000*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav historie a muzeologie. ISBN 80-7248-226-2.
- GAWRECKI, Dan, 1992. Těšínsko v období mezi světovými válkami (1918–1938). In: *Nástin dějin Těšínska*. Ostrava – Praha: Advertis, s. 81–101.
- GAWRECKI, Dan, 2000. Der Schlesische Landtag. In: RUMPLER, Helmut a URBANITSCH, Peter, Hgr., *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, VII/2. Verfassung und Parlamentarismus. Die regionalen Repräsentativkörperschaften. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, s. 2105–2130. ISBN 3-7001-2871-1.
- GAWRECKI, Dan, 2001. Schlesien in der Habsburgermonarchie. Begriffe, Territorium, Periodisierungsversuch. In: *Schlesien unter Herrschaft der Habsburger*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, s. 73–86. ISBN 3-7028-0304-1.
- GAWRECKI, Dan, 2006. Der schlesische Landtag und die mährischen Enklaven in den Jahren von 1742–1918. In: ROTTER, Gernot a KRAVAR, Zdenek, Hg., *Die mährischen Enklaven in Schlesien. Ein Symposium an der Schlesischen Universität Opava/Troppau*. Opava – München: [Sudetendeutsche Akademie der Wissenschaften und Künste], s. 115–124. ISBN 3-936284-05-9.
- GAWRECKI, Dan, 2007. Slezský zemský sněm a moravské enklávy v letech 1742–1918. *Vlastivědné listy Slezska a Severní Moravy*. **33**(1), 4–8. ISSN 1213-3140.
- GAWRECKI, Dan, 2011. W poszukiwaniu górnośląskich tożsamości. In: BAHLCKE, Joachim, GAWRECKI, Dan a KACZMAREK, Ryszard, eds., *Historia Górnego Śląska*. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu. Gliwice: Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej, Muzeum Śląskie, Frodo sp.j., s. 57–72. ISBN 978-83-60470-41-1, 978-83-60353-99-8, 978-83-932012-1-1.
- GOJNICZEK, Waclaw, 2014. *Urzędy książęce i ziemskie w ustroju księstwa cieszyńskiego (1477–1653)*. Katowice: „Śląsk“ Sp. z o.o. Wydawnictwo Naukowe, Instytut Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. ISBN 978-83-7164-814-4, 978-83-932082-2-7.
- GOJNICZEK, Waclaw, 2020. Rotunda – jej wezwanie, duchowni oraz wyposażenie. In: RODZIŃSKA-CHORAŻY, Teresa a kol. *Rotunda na Górze Zamkowej w Cieszynie*. Badania archeologiczno-architektoniczne 1941–2017. Cieszyn – Kraków: Muzeum Śląska Cieszyńskiego, Instytut Historii Sztuki UJ, Archeologiczny ústav AV ČR, Brno, v. v. i., Agencja reklamowa iMEDIUS sp. z o.o., s. 55–64. ISBN 978-83-934004-9-2, 978-83-935675-4-6, 978-80-7524-042-2, 978-83-952515-2-8.
- GRIM, Tomáš, 1992. Vývoj územního členění a kartografického zobrazení Slezska. In: BAKALA, Jaroslav, KOUKAL, Petr a URBANEC, Jiří, eds., *Slezsko*. Opava: Matice slezská v Opavě, s. 74–88.
- GRÜNHAGEN, Colmar, 1890. *Schlesien unter Friedrich dem Großen*, 1. 1740–1756. Breslau: Wilhelm Koebner.
- HARC, Lucyna, 2011. Wejście Śląska w obręb Korony czeskiej a kształtowanie się regionalnej tożsamości. Próba oceny z perspektywy drugiej połowy XVIII w. *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*. **66**(3), 73–82. ISSN 0037-7511.
- HARC, Lucyna, 2013. Śląska tożsamość regionalna w okresie nowożytnym (do 1740 r.). *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*. **68**(2), 97–108. ISSN 0037-7511.
- HOMANN, Johann Baptist, 1716. *Atlas Novus Terrarum Orbis Imperia Regna et Status Exactis Fabulis Geographice Demonstras*. Norimberk.
- HOSÁK, Ladislav, 1963. Nejstarší dějiny Ostravy a Ostravska. In: *Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města*, 1. Ostrava: Profil, s. 26–68.
- HOSÁK, Ladislav, 1964. Ostrava a její okolí v době předhusitské. In: *Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města*, 2. Ostrava: Profil, s. 60–81.
- HOSÁK, Ladislav, 1966. Ostrava a její okolí v husitském revolučním hnutí a za jeho doznívání do počátku 16. století. In: *Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města*, 3. Ostrava: Profil, s. 41–85.

- HOSÁK, Ladislav, 1967. Ostrava a její moravské okolí v 1. polovině 16. století. In: *Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města*, 4. Ostrava: Profil, s. 182–212.
- HOSÁK, Ladislav, 2004. *Historický místopis země Moravskoslezské*. Praha: Academia. ISBN 80-200-1225-7.
- HRUBÝ, Věnceslav, 1928. *Archivum Coronae regni Bohemiae*. Tomus II, Inde ab a. 1346 usque ad a. 1355. Pragae: Ministerium scholarum et instructionis publicae.
- CHLEBOWCZYK, Józef, 1966. *Gospodarka Komory Cieszyńskiej na przełomie XVII–XVIII oraz w pierwszej połowie XVIII w.* Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- JANÁK, Dušan, PROKOP, Radim a KROL, Jiří, 1992. Základní rysy vývoje československého Těšínska po roce 1945. In: *Nástin dějin Těšínska*. Ostrava – Praha: Advertis, s. 118–152.
- JANÁK, Jan, 1965. *Vývoj správy v českých zemích v epoše kapitalismu*, I. Období 1848–1918. Praha: SPN.
- JANÁK, Jan, 1987. *Dějiny správy v českých zemích v letech 1848–1918 se soupisem pramenů a literatury*. Praha: SPN.
- JANÁK, Jan, 1990. Moravská a slezská správa a samospráva v letech 1740 až 1948. *Vlastivědný věstník moravský*. 42(3), 338–356. ISSN 0323-2581.
- JANÁK, Jan, HLEDÍKOVÁ, Zdeňka a DOBEŠ, Jan, 2005. *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 80-7106-709-1.
- JANÁK, Jan a KUBÍČEK, Jaromír, 1972. *Přehled vývoje ústavních a správních institucí v Československu od r. 1945*. Soupis pramenů a literatury. 2 sv. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- JEŽ, Radim, 2008. Manželské soužití knížete Václava III. Adama s Marií z Pernštejna v polovině 16. století. *Těšínsko*. 51(4), 1–15. ISSN 0139-7605.
- JEŽ, Radim, 2010. *Listiny těšínských knížat renesančního věku*. Rekonstrukce knihy „Matrica privilegiorum ab anno 1558“. Český Těšín: Muzeum Těšínska. Studie o Těšínsku, 19. ISBN 978-80-86696-14-0.
- JEŽ, Radim, 2011. Kariéra konvertity. Životní osudy knížete Adama Václava Těšínského (1574–1617). In: BRŇOVJÁK, Jiří, GOJNICZEK, Wacław a ZÁŘICKÝ, Aleš, eds., *Šlechtic v Horním Slezsku. Vztah regionu a center na příkladu osudů a kariér šlechty Horního Slezska (15.–20. století) / Szlachcic na Górnym Śląsku. Relacje między regionem i centrum w losach i karierach szlachty na Górnym Śląsku (XV–XX wiek)*. Katowice – Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, Instytut Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, s. 147–176. Nobilitas in historia moderna, 5. ISBN 978-80-7368-936-0, 978-83-932082-0-3.
- JEŽ, Radim, 2014. Frýdek na sklonku středověku a v raném novověku (1434–1648). In: ADAMEC, Tomáš a kol. *Frýdek-Místek*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 50–83. ISBN 978-80-7422-314-3.
- JEŽ, Radim, 2018. Vybavení knížecí rezidence a životní styl posledních těšínských Piastovců ve světle pozůstalosti Alžběty Lukrécie z roku 1653. In: JEŽ, Radim, PINDUR, David a kol. *Dům, palác a zámek v hmotné kultuře Slezska / Dom, pałac i zamek w kulturze materialnej Śląska*. Český Těšín: Muzeum Těšínska, s. 131–158. Cieszyńskie Studia Muzealne / Těšínský muzejní sborník, 6, 2018. ISBN 978-80-86696-47-8, ISSN 1733-9820.
- JIRÁSEK, Jiří, 1957. Panství Osoblaha-Ketř v druhé polovině 16. století. *Slezský sborník*. 55(1), 79–88.
- JIRÁSEK, Zdeněk a kol., 2012. *Slezsko v dějinách českého státu*, 2. 1490–1763. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 978-80-7422-169-9.
- JUREK, Tomasz, 1991. *Śląskie pokoje krajowe*. Studium historyczno-prawne. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. Acta Universitatis Wratislaviensis, 1094; Prawo, 176. ISBN 83-229-0448-7, ISSN 0524-4544, 0239-6661.
- KALOUSEK, Josef, 1892. *České státní právo*. Praha: Bursík a Kohout.
- KIEPERT, H., GRAF, C., GRAF, A., BRUHNS, C. 1866. *Hand-Atlas der Erde und des Himmels*. Weimar. KLADIWA, Pavel, 2007. *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914*, 1. Vývoj legislativy. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. ISBN 978-80-7368-284-2.

- KLOS, Miroslav, 1969a. *Krajský úřad v Opavě (1745) 1783–1850*. Inventář. Inventáře a katalogy Státního archivu v Opavě. Opava.
- KLOS, Miroslav, 1969b: *Krajský úřad v Těšíně 1786–1850*. Inventář. Inventáře a katalogy Státního archivu v Opavě. Opava.
- KLUETING, Harm, 1990. Die politisch-administrative Integration Preußisch-Schlesiens unter Friedrich II. In: BAUMGART, Peter a SCHMILEWSKI, Ulrich, eds., *Kontinuität und Wandel. Schlesien zwischen Österreich und Preussen*. Ergebnisse eines Symposions in Würzburg vom 29. bis 31. October 1987. Sigmaringen: Jan Thorbecke, s. 41–62.
- KNAPÍK, Jiří a JIRÁSEK, Zdeněk, 2010. Nechtěné Slezsko. Reflexe českého „slezanství“ v poválečném Československu (1945–1969). *Soudobé dějiny*. **17**(3), 421–440. ISSN 1210-7050.
- KNEIFEL, Reginald, 1805. *Topographie des kaiserl. königl. Antheils von Schlesien*, II. 2. Brunn: Joseph Georg Traßler.
- KOCÍCH, Miroslav, 1966. Ostravská průmyslová oblast a správní vývoj ve Slezsku 1918–1928. *Slezský sborník*. **64**(4), 433–458.
- KOLÁŘ, Ondřej, 2018. Země a její hranice. In: KOLÁŘ, Ondřej a kol. *Slezsko a Ostravsko v Masarykově republice*. Opava: Slezské zemské muzeum. ISBN 978-80-87789-51-3.
- KORBELÁŘOVÁ, Irena, 2002. K územně správnímu členění Slezska před rokem 1740. *Slezský sborník*. **100**(3), 161–180. ISSN 0037-6833.
- KORBELÁŘOVÁ, Irena, 2005. *Města na Těšínsku v 18. století*. Český Těšín: Muzeum Těšínska. Studie o Těšínsku, 18. ISBN 80-86696-00-6.
- KORBELÁŘOVÁ, Irena, 2006. Opava za třicetileté války a v pobělohorském období. In: MÜLLER, Karel a ŽÁČEK, Rudolf, eds., *Opava*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 165–206. ISBN 80-7106-808-X.
- KORBELÁŘOVÁ, Irena, 2008. K organizaci a působnosti celoslezských shromáždění sněmovního charakteru v období absolutismu. In: *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis*, 1. Opava: Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav historických věd, s. 119–140. ISBN 978-80-7248-772-1.
- KORBELÁŘOVÁ, Irena a ŽÁČEK, Rudolf, 2008. *Těšínsko – země Koruny české / Ducatus Tessinensis – terra Coronae Regni Bohemiae (K dějinám knížectví od počátku do 18. století)*. Český Těšín: Muzeum Těšínska. ISBN 978-80-86696-10-2.
- KORBELÁŘOVÁ, Irena, ŠMERDA, Milan a ŽÁČEK, Rudolf, 2002. *Slezská společnost v období pozdního baroka a nástupu osvícenství*. (Na příkladu Těšínska). Opava: Slezský ústav Slezského zemského muzea. ISBN 80-86224-43-0.
- KOUŘIL, Pavel, 1994. *Slovanské osídlení českého Slezska*. Brno – Český Těšín: Archeologický ústav AV ČR Brno – Muzeum Těšínska v Českém Těšíně. ISBN 80-901679-3-4.
- KOUŘIL, Pavel a GRÝC, Jana, 2014. Chotěbuz-Podobora. In: KOUŘIL, Pavel, ed., *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, Brno, v. v. i., s. 214–218. ISBN 978-80-86023-53-3.
- KOUŘIL, Pavel, KOVÁČIK, Peter, PRIX, Dalibor a WIHODA, Martin, 2007. Tvrz a město Jeseník ve středověku. *Archaeologia historica*. **32**, 239–268. ISSN 0231-5823, ISBN 978-80-7275-072-6.
- KOUŘIL, Pavel, PRIX, Dalibor a WIHODA, Martin, 2000. *Hrady českého Slezska*. Brno – Opava: Archeologický ústav AV ČR v Brně. ISBN 80-86023-22-2.
- KOZÁK, Petr, 2008. Zástavní pán nebo „freyer Fürst“? Několik poznámek k opavské vládě Zikmunda Jagellonského. In: *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis*, 1. Opava: Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav historických věd, s. 87–97. 1803-411X.
- KOZÁK, Petr, 2015. *Červená kniha Opavského knížectví*. Edice registra komunikace opavských stavů z let 1614–1618 ve věci jejich sporu s Karlem z Lichtenštejna. Opava: Zemský archiv v Opavě. ISBN 978-80-87632-31-4.
- KOZÁK, Petr, 2017. Skon Barbory Opavské a Ratibořské, posledního zástupce rodu Přemyslovců na krnovském knížecím stolci. *Časopis Matice moravské*. **136**(2), 269–280. ISSN 0323-052X.

- KUBICA, Michal, 2006. Deputovaní stavů Opavsko-krnovského knížectví na Slezském veřejném konventu v druhé polovině 18. století. *Slezský sborník*. **117**(2), 4–29. ISSN 0037-6833.
- KUBICA, Michal, 2019. Utváření nové hranice Slezska roku 1742 se zřetelem k Těšínskému knížectví. *Těšínsko*. **62**(1), 3–16. ISSN 0139-7605.
- MACŮREK, Josef, 1959. *Valaši v západních Karpatech v 15.–18. století*. K dějinám osídlení a hospodářsko-společenského vývoje jižního Těšínska, jihozápadního Polska, severozápadního Slovenska a východní Moravy. Ostrava. Publikace Slezského ústavu ČSAV v Opavě, 32.
- MADEJ, Grzegorz, 2015. Aleksander Ludwik Sułkowski. IX. vlastník bílského fideikomisu. *Těšínsko* **58**(1), 57–72. ISSN 0139-7605.
- MAHEL, Richard, 2002. Stanovení státní hranice ve Slezsku v roce 1742–43 podle materiálů Královského úřadu v Opavě. In: *Státní okresní archiv Kroměříž, archivní ročenka*, 8. Holešov: Státní okresní archiv Kroměříž, s. 8–55. ISBN 80-239-0334-9.
- MAHEL, Richard, 2005. Stanovení státní hranice v nízkém knížectví v rámci nové slezské hranice po míru vratislavském 1742. *Jesenicko: vlastivědný sborník*, 6. Jeseník: Vlastivědné muzeum Jesenicka, Státní okresní archiv Jeseník, s. 5–23. ISSN 1213-0192.
- MAHEL, Richard, 2013. Stanovení státní hranice ve Slezsku mezi podunajskou monarchií a pruským královstvím v letech 1742–1743, s přihlédnutím k Hlučínsku a Opavsku. *Hlučínsko*. **3**(2), 17–22.
- MALECZYŃSKI, Karol a kol., 1963. *Historia Śląska*, 1. Do roku 1763, 3. Od końca XVI w. do r. 1763. Wrocław, Wąsosz, Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1963.
- MALÍŘ, Jiří a kol., 2012. *Biografický slovník poslanců moravského zemského sněmu v letech 1861–1918*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. ISBN 978-80-7325-272-4.
- MAŁYSZ, Bohdan, 2012. Markéta Těšínská. Zapomenutá dcera Přemysla I. Nošáka na dvoře anglického krále Richarda II. *Těšínsko*. **55**(1), 1–10. ISSN 0139-7605.
- MANIKOWSKA, Halina, 1990. Świadomość regionalna na Śląsku w późnym średniowieczu. In: GIEYSZTOR, Aleksander a GAWLAS, Sławomir, eds., *Państwo, naród, stany w świadomości wieków średnich*. Pamięci Benedykta Zientary, 1929–1983. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 253–267. ISBN 83-01-09025-1.
- MICHL-BERNARD, Alexandr a KORBELÁŘOVÁ, Irena, 2015. Osudy města v době Lichtenštejnů. In: KOLÁŘ, František, PRIX, Dalibor a ZEŽULA, Michal, eds., *Krnov. Historie, archeologie*. Ostrava: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě, s. 44–51. ISBN 978-80-85034-84-4.
- MENZEL, Josef Joachim, ed., 2011. *Geschichte Schlesiens*, 3. Preußisch-Schlesien 1740–1945, Österreichisch-Schlesien 1740–1918/45. Insingen: Degener & Co. ISBN 978-3-7686-3511-0.
- MÜLLER, Karel, 1992. Heraldická symbolika Slezska. In: BAKALA, Jaroslav, KOUKAL, Petr a URBANEC, Jiří, eds., *Slezsko*. Opava: Maticе slezská v Opavě, s. 89–92.
- MÜLLER, Karel, 2002. Heraldická výzdoba stavovské sněmovny v Opavě ze 2. poloviny 16. století. In: PRIX, Dalibor, ed., *Pro arte. Sborník k počtě Ivo Hlobila*. Praha: Artefactum, s. 253–259. ISBN 80-903230-1-4.
- MÜLLER, Karel, 2016. Lichtenštejnové v českém Slezsku. Historie rodu a svědectví heraldických památek. In: MATEJKO-PETERKA, Ilona a kol. *Jan II. kníže z Lichtenštejna. Mecenáš a donátor Slezského zemského muzea / Johann II. Fürst von Liechtenstein*. Mäzen und Donator des Schlesischen Landesmuseums. Opava: Slezské zemské muzeum, s. 21–26. ISBN 978-80-87789-39-1.
- MORAVEC, Josef, 1971. Zemské, či krajské zřízení? (Postoje politických stran na Ostravsku k realizaci myšlenky krajských národních výborů před Únorem 1948). In: *Sborník prací Pedagogické fakulty v Ostravě*, C-6. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 53–63.
- NENIČKA, Lubomír, 2010. *Druhá republika na Ostravsku 1938–1939*. Opava: Ústav historických věd FPF Slezské univerzity v Ostravě. ISBN 978-80-7248-600-7.
- ORZECZOWSKI, Kazimierz, 1971a. Teritorialne podziały w przeszłości Śląska II. Podziały geograficzne, podziały „wielkie” do schyłku XIII wieku. *Kwartalnik Opolski*. **17**(3), 74–91.

- ORZECZOWSKI, Kazimierz, 1971b. Teritorialne podziały w przeszłości Śląska III. Wiek XIV i XV. *Kwartalnik Opolski*. **17**(4), 83–105.
- ORZECZOWSKI, Kazimierz, 1972. Teritorialne podziały w przeszłości Śląska IV. Podziały czasów jagiellońskich i habsburskich. *Kwartalnik Opolski*. **18**(1), 5–21.
- ORZECZOWSKI, Kazimierz, 1979. *Ogólnośląskie zgromadzenia stanowe*. Warszawa, Wrocław: Państwowe Wydaw. Naukowe.
- ORZECZOWSKI, Kazimierz, 2005. *Historia ustroju Śląska 1202–1740*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. ISBN 8322926545.
- PANIC, Idzi, 2010a. Położenie polityczne miasta i regionu na tle wydarzeń w Europie Środkowej (1528–1742). Panowie Bielska. In: PANIC, Idzi, ed., *Bielsko-Biała*. Monografia miasta. Tom I. Bielsko od zarania do wybuchu wojen śląskich (1740). Bielsko-Biała: Wydział Kultury i Sztuki Urzędu Miejskiego w Bielsku-Białej, s. 266–298. ISBN 978-83-60136-31-7.
- PANIC, Idzi, 2010b. *Śląsk Cieszyński w średniowieczu (do 1528 roku)*. Cieszyn: Starostwo Powiatowe w Cieszynie. Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych, 2. ISBN 978-83-926929-3-5.
- PANIC, Idzi, 2020. *Książę Cieszyński Przemysław Noszak (*1332–1336 †1410)*. Wielki pan małego księstwa. Cieszyn: Powiat Cieszyński. ISBN 978-83-958906-2-8.
- PARÁČOVÁ, Andrea, 2012. Z uhorsko-slezských sporov o štátnu hranicu (na základe archívnych prameňov zo Štátného archívu Bytča). *Těšínsko*. **55**(2), 1–11. ISSN 0139-7605.
- PETERKA, Jiří, 2011. Zemské knihy jako prameny k dějinám hornoslezské šlechty ve fondech Zemského archivu v Opavě. In: BRŇOVJÁK, Jiří, GOJNICZEK, Waclaw a ZÁŘICKÝ, Aleš, eds., *Šlechtic v Horním Slezsku*. Vztah regionu a center na příkladu osudů a kariér šlechty Horního Slezska (15.–20. století) // *Szlachcic na Górnym Śląsku*. Relacje między regionem i centrum w losach i karierach szlachty na Górnym Śląsku (XV–XX wiek). Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, Katowice: Instytut Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, s. 53–67. ISBN 978-80-7368-936-0.
- PETERKA, Jiří, 2013. *Královský úřad Opava (1566) 1742–1782*. Inventář. Inventáře a katalogy Zemského archivu v Opavě. Opava.
- PINDUR, David, 2010. *Książę czasów przełomu*. Kazimierz II cieszyński (1477–1528) i jego władztwo. Wrocław: ATUT. Czeski Horyzont, 1. ISBN 978-83-7432-638-4.
- PINDUR, David, 2014. Frýdek v letech 1648–1780. In: ADAMEC, Tomáš a kol.: *Frýdek-Místek*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 104–146. ISBN 978-80-7422-314-3.
- PINDUR, David, 2018. Pokladní truhla z Fryštátu. K poznání městských elit na Těšínsku ve druhé polovině 17. století. *Těšínsko*. **61**(1), 3–22. ISSN 0139-7605.
- PRIX, Dalibor, 1997. Vévoda Václav I. Opavský. Příspěvek k dějinám Opavského vévodství počátkem poslední čtvrtiny 14. století. In: *Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis – řada C*, 3. Opava: Slezská univerzita, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, s. 54–89. ISSN 1213-6271.
- PRIX, Dalibor, 1999. Vévoda Václav II. Opavský a Hlubčický. Ve stínu otce, husitů a bezvládí. 1. část. 2. část. *Časopis Slezského zemského muzea. Série B – vědy historické*. **48**, 152–192, 193–223. ISSN 0323-0678.
- PRIX, Dalibor, 2015. Počátky města. In: KOLÁŘ, František, PRIX, Dalibor a ZEZULA, Michal, eds., *Krnov*. Historie, archeologie. Ostrava: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě, s. 10–15. ISBN 978-80-85034-84-4.
- PTAK, Marian, 1992. *Zgromadzenia i urzędy stanowe Księstwa Cieszyńskiego*. Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo. 191, 31–60. ISSN 0524-4544.
- PTAK, Marian Józef, 2010. Przywilej dla księcia cieszyńskiego Kazimierza z 1498 roku. Ze studiów nad publicznoprawną pozycją piastowskich książąt Śląska. In: GRODZISKI, Stanisław, MALEC, Dorota, KARABOWICZ, Anna a STUS, Marek, eds., *Vetera novis augere*. Studia i prace dedykowane Profesorowi Wacławowi Uruszczakowi. Tom II. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 873–879. ISBN 978-83-233-2778-3.

- RADIMSKÝ, Jiří, 1945a. K dějinám moravských enkláv ve Slezsku. *Slezský sborník*. **43**, 134–138.
- RADIMSKÝ, Jiří, 1945b. Moravské enklávy ve Slezsku na základě rozboru lánských rejstříků. *Slezský sborník*. **43**, 209–225.
- RADIMSKÝ, Jiří, 1947. Vývoj obyvatelstva v moravských enklávách ve Slezsku (1676–1930). *Slezský sborník*. **45**, 227–233.
- ROSIK, Stanisław, 2009. Najdawniejsze dzieje Dolnego Śląska (do roku 1138). In: WRZESIŃSKI, Wojciech, ed., *Dolny Śląsk*. Monografia historyczna. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 15–54. Acta Universitatis Wratislaviensis, 2880. ISSN 0239-6661, ISBN 978-83-229-2763-2.
- RÜTHER, Andreas, 2010. *Region und Identität*. Schlesien und das Reich im späten Mittelalter. Köln: Böhlau. Neue Forschungen zur schlesischen Geschichte, 20. ISBN 978-3-412-20612-3.
- RUZICKA, Dagmar, 2002. *Friedrich Graf von Haugwitz (1702–1765)*. Weg, Leistung und Umfeld eines österreichisch-schlesischen Staatsmannes. Frankfurt: Verlag neue Wissenschaft. ISBN 3-932492-48-X.
- SEDLÁČEK, Pavel, 2000. Epocha orlů. (Přehled vývoje znaků rakouského panovníka a státu 1752–1918). In: *Heraldická ročenka*, 2000. Praha: Heraldická společnost v Praze, s. 3–57.
- SHELLE, Karel, 1991. *Vývoj správy na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Masarykova univerzita. Spisy Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, sv. 96. ISBN 80-210-0325-1.
- SHELLE, Karel, 2005. *Vývoj veřejné správy v letech 1848–1990*. Praha: Eurolex Bohemia. ISBN 80-86861-66-X.
- Schlesischer Stadt- und Landmanns-Kalender auf das Jahr 1836*.
- SCHLIEBEN, Wilhelm Ernst August, HERMANN, O., 1828. *Atlas von Europa nebs den Kolonien*. Leipzig.
- SHELLE, Karel a kol., 2015. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Tematická řada, Stát. Praha, Litomyšl: Paseka. ISBN 978-80-7432-652-3.
- SPYRA, Janusz, 2005. *Moneta w dawnym Cieszynie*. Cieszyn: Urząd Miejski, Biuro Promocji i Informacji. ISBN 83-89835-05-3.
- SPYRA, Janusz, 2012. Śląsk Cieszyński w okresie 1653–1848. Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych, 4. Cieszyn: Starostwo Powiatowe w Cieszynie. ISBN 978-83-935147-1-7.
- Sr. k. k. Majestät Franz des zweyten politische Gesetze und Verordnungen für die Österreichischen, Böhmischen und Galizischen Erbländer*, 27. Wien 1808.
- STARÝ, Marek, 2018. „...pojav k svatému manželství jich sestry dceru“. Marginálie ke genealogii slezských knížat a k osudům Krnovska na přelomu 15. a 16. století. *Časopis Matice moravské*. **137**(1), 57–84. ISSN 0323-052X.
- STARÝ, Marek, 2019. Ducatus, nebo Terra? (Na okraj 700. výročí vzniku Opavského vévodství). *Právněhistorické studie*. **49**(1), 25–61. ISSN 0079-4929.
- STIBOR, Jiří, 2011. Těšínská šlechta v proměnách staletí. In: Brňovják, Jiří, GOJNICZEK, Wacław a ZÁŘICKÝ, Aleš, eds., *Šlechtic v Horním Slezsku*. Vztah regionu a center na příkladu osudů a kariér šlechty Horního Slezska (15.–20. století) / *Szlachcic na Górnym Śląsku*. Relacje między regionem i centrum w losach i karierach szlachty na Górnym Śląsku (XV–XX wiek). Katowice – Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, Instytut Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, s. 71–106. Nobilitas in historia moderna, 5. ISBN 978-80-7368-936-0, 978-83-932082-0-3.
- STRATIL, Ivo, 1965. *Zemské právo Jánský Vrch 1738–1850*. Inventář. Inventáře a katalogy Státního archivu v Opavě. Opava.
- STRÖHL, Hugo Gerhard, 1900. *Österreichisch-ungarische Wappenrolle*. Wien: Verlag von Anton Schroll.
- ŠEDIVÝ, Miroslav, 2018. *O švestky a brambory*. Prusko-rakouská válka o bavorské dědictví 1778–1779. Praha: Epoque. ISBN 978-80-7557-101-4.
- ŠEFCÍK, Erich, 1987. Historie těšínského mincování. *Folia numismatica. Supplementum ad Acta Musei Moraviae*. **2**, 3–7.

- ŠISLER, Stanislav, 1963. Příspěvek k vývoji a organizaci okupační správy v českých zemích v letech 1939–1945. *Sborník archivních prací*. **13**(2), 46–95.
- ŠISLER, Stanislav, 1972. Studie o organizaci a působnosti nacistické okupační správy v českých zemích v letech 1939–1945. *Sborník archivních prací*. **22**(1), 183–219.
- ŠMERDA, Milan, 1962. *Těšínsko před povstáním v roce 1766*. Ostrava: Krajské nakladatelství. Publikace Slezského ústavu ČSAV v Opavě, 44.
- ŠMERDA, Milan, 2009. Za vším hledej ženu aneb Alžběta Lukrecie Těšínská a spor o Těšínské knížectví. In: AMBROŽOVÁ, Hana, DVOŘÁK, Tomáš, CHOCHOLÁČ, Bronislav, JAN, Libor a PUMPR, Pavel, eds., *Historik na Moravě*. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám. Brno: Matice moravská, s. 625–643. ISBN 978-80-86488-57-8.
- ŠMERDA, Milan a KORBELÁŘOVÁ, Irena, 1998. *Sociální hnutí na Těšínsku ve 2. polovině 18. století* (s edicí poddanských stížností z roku 1766). Opava: Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě. ISBN 80-86224-03-1.
- ŠOPÁK, Pavel a kol., 2011. *Paměť Slezska*. Památky a paměťové instituce českého Slezska v 16. až 19. století. Opava: Slezské zemské muzeum. Slezsko: Lidé a země I. ISBN 978-80-86224-90-9.
- ŠTARHA, Ivan, 2005. *Přehled dějin správy na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Moravský zemský archiv v Brně. Publikace Moravského zemského archivu v Brně. Nová řada, 9. ISBN 80-86931-02-1.
- ŠTERBOVÁ, Jarmila, 1992. Královský úřad v Opavě a jeho význam pro dějiny Slezska. *Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy*. **18**(2), 1–4. ISSN 1213-3140.
- ŠÚSTKOVÁ, Hana, 2006. *Biografický slovník poslanců Slezského zemského sněmu v Opavě (1861–1918)*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta a Ústav pro regionální studia. Biografický slovník Slezska a severní Moravy. Nová řada, 8 (20). Supplementum. ISBN 80-7368-512-4.
- TARABA, Luboš, 2019. *Sukně proti kalhotám: válka o rakouské dědictví 1740–1748*. Praha: Epoque. ISBN 978-80-7557-176-2.
- TESAŘ, Petr, [1910]. *Nejstarší dějiny enklav moravských na Opavsku*. [1. svazek]. Opava: nákladem vlastním.
- TESAŘ, Petr, 1917. *Nejstarší dějiny enklav moravských na Opavsku*. [2. svazek]. Opava: Matice Opavská.
- TRÁVNÍČEK, Dušan, 1966. Příspěvek k historicko-geografickému vývoji moravských enkláv ve Slezsku. In: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Rerum Naturalium*. 20. Geographica – Geologica, 7. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, s. 341–355.
- TUREK, Adolf, 1959. Státní zastupitelství v českých zemích v letech 1850–1949. *Sborník archivních prací*. **9**(2), 106–159.
- UHLÍŘ, Dušan, 2012. Epilog „českého“ Slezska v letech 1740–1763. In: JIRÁSEK, Zdeněk a kol. *Slezsko v dějinách českého státu 1490–1763*. II. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 363–398. ISBN 978-80-7422-169-9.
- VESELÝ, Zdeněk (ed.), 2012. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: Professional Publishing. ISBN 978-80-7431-064-5.
- VOLZ, Gustav Berthold, 1918. Friedrich Wilhelm I. und die preussischen Erbensprüche auf Schlesien. *Forschungen zur Brandenburgischen und Preußischen Geschichte*. **30**(1), 55–67.
- VRBATA, Jaroslav, 1962. Přehled vývoje veřejné správy v odtržených oblastech v letech 1938–1945. *Sborník archivních prací*. **12**(2), 45–86.
- WALTER, Friedrich, 1938. *Die österreichische Zentralverwaltung*, 2. Von der Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei bis zur Einrichtung der Ministerialverfassung (1749–1848), 1/1. Die Geschichte der österreichischen Zentralverwaltung in der Zeit Maria Theresias. Wien: Adolf Holzhausens Nachfolger.
- WALTER, Friedrich, 1958. *Die Theresianische Staatsreform von 1749*. München: Verlag Für Geschichte Und Politik.

WERNER, Friedrich Bernard, cca 1763. *Silesia in Compendio seu Topographia das ist Praesentatio und Beschreibung des Herzogthums Schlesiens. Pars I*, von Ober Schleisen über haupt.

WIHODA, Martin, 1997. Přemyslovská expanze v Horním Slezsku a vznik holasické provincie. In: *Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis – řada C*, 3. Opava: Slezská univerzita, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, s. 34–43. ISSN 1213-6271.

WIHODA, Martin, 2001. Mikuláš I. Opavský mezi Přemyslovci a Habsburky. *Český časopis historický*. 99(2), 209–230. ISSN 0862-6111.

WINKELBAUER, Thomas, 1999. *Fürst und Fürstendiener*. Gundaker von Liechtenstein, ein österreichischer Aristokrat im konfessionellen Zeitalter. Wien – München: Oldenbourg. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband, 34. ISBN 3-7029-0440-9, 3-486-64837-3.

ZUBER, Rudolf, 1966. Historický vývoj Jesenicka. In: ZUBER, Rudolf a kol. *Jesenicko v období feudalismu do roku 1848*. Ostrava: Profil, s. 59–184.

ZUBER, Rudolf, 1972. *Osídlení Jesenicka do počátku 15. století*. Opava: Matice Slezská.

ŽÁČEK, Rudolf, 2006. Opava renesanční. In: MÜLLER, Karel a ŽÁČEK, Rudolf, eds., Opava. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 137–164. ISBN 80-7106-808-X.

3 Krajina českého Slezska

Archivní fondy

Archiv města Ostravy, sbírka fotografií

Slezské zemské muzeum, fotoarchiv

Zemský archiv v Opavě,

Zemský archiv v Opavě, Státní okresní archiv Jeseník, fond Sběrka obrazového a fotografického materiálu Státního okresního archivu Jeseník

Literatura a webové zdroje

ABELSHAUSER, Werner, ed., 1994. *Umweltgeschichte*. Umweltverträgliches Wirtschaften in historischer Perspektive. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. ISBN 9783525364154.

ANDĚL, Petr, 2005. *Hodnocení fragmentace krajiny dopravou: metodická příručka*. Praha: Agentura ochrany přírody a krajiny ČR. ISBN 80-86064-92-1.

ANDĚL, Petr, MINÁRIKOVÁ Tereza a ANDRAS, Michal, eds., 2010. *Ochrana průchodnosti krajiny pro velké savce*. Liberec: Evernia. ISBN 978-80-903787-5-9.

ANDRESKA, Jiří, 1997. *Lesk a sláva českého rybářství*. Pacov: Nuga, 1997. ISBN 80-85903-06-7.

BARCUC, Antonín a BARCUCHOVÁ, Kateřina, 2009. Hygienické poměry v Moravské Ostravě v 19. století. In: *Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*, 24. Šenov u Ostravy: Tilia, s. 484–485. ISBN 978-80-86904-33-7.

BANAŠ, Marek a ZEIDLER, Miroslav, 2012. Pozoruhodné bezlesí Jeseníků a Králického Sněžníku. In: *Veronica*, 4. Brno: Dům ochránců přírody, s. 5–7.

BOGUSZAK, František a CÍSAŘ, Jan, 1961. *Vývoj mapového zobrazení území československé republiky III*. Mapování a měření českých zemí od poloviny 18. století do počátku 20. století. Praha: Ústř. správa geodézie a kartografie.

BROSCH, Otto, 2005. *Povodí Odry*. Ostrava: Anagram. ISBN 80-7342-048-1.

BURŠA, Emil, 1975. Květena železničního náspu Český Těšín – Frýdek-Místek. *Pobeskydí*. 2, s. 16–18.

BYDŽOVSKÁ, Lenka, LAHODA, Vojtěch a SRP, Karel, 2012. *Černá slunce*. Odvrácená strana modernity. Ostrava: Arbor vitae ve spolupráci s Galeríí výtvarného umění v Ostravě. ISBN 978-80-87164-91-4.

- CÍLEK, Václav a JAROŠOVÁ, Lenka, 1999. Landek: nové údaje o nejstarším využití černého uhlí a prospekci nerostných surovin v mladším paleolitu. *Minerál.* 7(5), 426–427. ISSN 1213-0710.
- CÁBLÍK, Jan, 1981. Úloha rybníků v nynější krajině. In: *Sborník referátů 15. sjezdu Československé geografické společnosti*. Brno: Česká geografická společnost, s. 214–219.
- CARTER, Francis W. a TURNOCK, David, eds., 2002. *Environmental Problems of East Central Europe*. London – New York: Routledge. ISBN 9780415174039.
- CIBULKA, Pavel, KLADIWA, Pavel, POKLUDOVÁ, Andrea, POPELKA, Petr a ŘEPA, Milan, 2021. *Čas změny: moravský a slezský venkov od zrušení poddanství po Velkou válku*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., Historický ústav AV ČR, v. v. i; Ostrava: Ostravská univerzita. ISBN 978-80-88304-47-0, 978-80-7599-225-3, 978-80-7286-369-2.
- ČERNÝ, Ivo a kol., 2003. *Uhelné hornictví v ostravsko-karvinském revíru*. Ostrava: Anagram. ISBN 80-7342-016-3.
- Český úřad zeměměřičský a kartografický, 2021. *Digitální model reliéfu České republiky 5. generace (DMR 5G)*. [online]. [cit. dne 22. 10. 2021]. Dostupné z: [https://geoportal.cuzk.cz/\(S\(trozhpqiabo50mpvh4bjjdi2\)\)/Default.aspx?mode=TextMeta&side=vyskopis&metadata-ID=CZ-CUZK-DMR5G-V&head_tab=sekce-02-gp&menu=302](https://geoportal.cuzk.cz/(S(trozhpqiabo50mpvh4bjjdi2))/Default.aspx?mode=TextMeta&side=vyskopis&metadata-ID=CZ-CUZK-DMR5G-V&head_tab=sekce-02-gp&menu=302).
- DEMEK, Jaromír, 1988. *Obecná geomorfologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- DOPITA, Miloslav, 1997. *Geologie české části hornoslezské pánve*. Praha: Ministerstvo životního prostředí České republiky. ISBN 80-7212-011-5.
- DRLÍK, Romuald, 1964. Ostravskokarvinský revír bez hald. In: *Ostrava. Sborník k dějinám a výstavbě města*, 2. Ostrava: Krajské nakladatelství v Ostravě pro Městský archiv v Ostravě, s. 151–155.
- DRLÍK, Romuald, 1969. Rekultivace – příspěvek k ozdravení ostravsko-karvinského revíru. In: *Ostrava. Sborník k dějinám a výstavbě města*, 5. Ostrava: Profil, s. 265–268.
- FERANEC, Ján a OŤAHEL, Ján, 2001. *Krajinná pokrývka Slovenska*. Bratislava: Veda. ISBN 80-2240-663-5.
- FOJT, Bohuslav a VEČEŘA, Josef, 2000. Zlaté Hory ve Slezsku – Největší rudní revír v Jeseníkách. Část 1.: A. Historie těžby B. Přehled literárních poznatků. *Acta Musei Moraviae, Scientiae geologicae.* 85(1–2), 3–45. ISSN 1211-8796.
- FÖRSTER, Horst, HERZBERG, Julia a ZÜCKERT, Martin, ed., 2013. *Umweltgeschichte(n). Ostmitteleuropa von der Industrialisierung bis zum Postsozialismus*. München: Vandenhoeck & Ruprecht. ISBN 978-3-525-37303-3.
- GAWRECKI, Dan, BAKALA, Jan, MACHAČOVÁ, Jana, MATĚJČEK, Jiří a PITRONOVÁ, Blanka, 1987. *Průmyslové oblasti českých zemí za kapitalismu (1780–1945)*. Sv. 1. (1780–1918). Opava: Slezský ústav ČSAV.
- GREMLICA, Tomáš, VRABEC, Vladimír, CÍLEK, Václav, ZAVADIL, Vít, LEPŠOVÁ, Anna a VOLF, Ondřej, 2013. *Industriální krajina a její přirozená obnova: právní východiska a rekultivační metodika oblastí narušených těžbou*. Praha: Novela bohemia. ISBN 978-80-87683-10-1.
- HÁJEK, Pavel, 2008. *Jde pevně kupředu naše zem*. Krajina českých zemí v období socialismu 1948–1989. Praha: Malá Skála. ISBN 978-80-86776-07-1.
- HAVRLANT, Miroslav, 1980. *Antropogenní formy reliéfu a životní prostředí Ostravské průmyslové oblasti*. Praha: SPN.
- HAVRLANT, Miroslav, KINCL, Miloslav a GERLICH, Václav, 1967. *Přírodní podmínky a současný stav vegetačního krytu na černouhelných haldách ostravsko-karvinského revíru*. Praha: SPN.
- HAVRLANT, Jan, 1997. Hornictví a jeho trvalé následky v poddolované karvinské části Ostravské pánve. *Geografie.* 102(4), 284–285. ISSN 1212-0014.
- HAVRLANT, Jan, 2013. Karvinsko mění image devastované krajiny. *Těšínsko.* 56(2), 24–30. ISSN 0139-7605.
- HENNEKING, Ralf, 1994. *Chemische Industrie und Umwelt*. Konflikte um Umweltbelastungen durch die chemische Industrie am Beispiel der schwerchemischen, Farben- und Düngemittelindustrie der Rheinprovinz (ca. 1800–1914). Stuttgart: Steiner. ISBN 3-515-06441-9.

- HEP, L., 1973. Historický vývoj poddolování povrchu OKD. *Rozpravy Národního technického muzea* 68, Studie z dějin hornictví 3. Praha, s. 99–100.
- HLAVAČKA, Milan a kol., 2014. *České země v 19. století*. Proměny společnosti v moderní době. Praha: Historický ústav. ISBN 978-80-7286-280-1.
- HLAVATÁ, Miluše, DIRNER, Vojtech a KUČEROVÁ, Radmila, 2012. Zhodnocení uhelných kalů z odkališť v ostravsko-karvinském revíru. *Životné prostredie*. **46**(5), 254–257. [cit. dne 2. 8. 2021]. Dostupné z: http://publikacie.uke.sav.sk/sites/default/files/2012_5_254_257_hlavata.pdf.
- HLISNIKOVSÝ, David, 2015. *Ferroviatická flóra okresu Ostrava-město*. Ostrava. Bakalářská práce. Ostravská univerzita. Přírodovědecká fakulta.
- HORÁČEK, Petr, 2017. Jedle bělokorá, vlastnosti dřeva a použití v lesnictví a dřevařství. *Lesnická práce*. **96**(4), 28–30. ISSN 0322-9254.
- HROUDA, Lubomír, 2013. *Rostliny luk a pastvin*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-2259-2.
- HRUBAN, Petr, KOTRIS, Jan, VRANKA, Vladimír a VEČEŘA, Josef, 2011. *Zlatohorské podzemí*. Olomouc: Poznání. ISBN 978-80-87419-16-8.
- HRUŠKA, Jakub a CIENCIALA, Emil, ed., 2005. *Dlouhodobá acidifikace a nutriční degradace lesních půd – limitující faktor současného lesnictví*. Praha: Česká geologická služba. ISBN 80-7075-655-1.
- HRUŠKA, Lubor a kol., 2019. *Výzkumná zpráva: Sociologického šetření oblasti českého Slezska*. Část B Kvantitativní reprezentativní průzkum obyvatel. Ostrava: ACCENDO – Centrum pro vědu a výzkum, z. ú.
- HRUŠKOVÁ, Andrea a kol., 2019. *Výzkumná zpráva: Sociologické šetření oblasti českého Slezska*. Část A Skupinové diskuze. Ostrava: ACCENDO – Centrum pro vědu a výzkum, z. ú.
- HRUŠKOVÁ, Marie a VĚTVIČKA, Václav, 2012. *Aleje: krása ohroženého světa*. Praha: Mladá fronta. ISBN 978-80-204-2783-0.
- HURT, Rudolf, 1960. *Dějiny rybníkářství na Moravě a ve Slezsku*. I. a II. díl. Ostrava: Krajské nakladatelství v Ostravě.
- CHLAPEK, Jindřich, HUŠEK, Jiří, JASKULA, František a LEHKÝ, Jiří, 2009. Lyžování ve světle ochrany přírody. *Ochrana přírody*. **64**(1), 22–24. ISSN 1210-258X.
- CHLUPÁČ, Ivo, BRZOBOHATÝ, Rostislav a KOVANDA, Jiří, 2002. *Geologická minulost České republiky*. Praha: Academia. ISBN 80-200-0914-0.
- JAKUBEC, Ivan, JINDRA, Zdeněk a kol., 2006. *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Praha: Karolinum. ISBN 80-246-1035-3.
- JANÁK, Dušan a JIRÁSEK, Zdeněk, 1996. *Sovětské poradce a ekonomický vývoj ostravsko-karvinského revíru*. Opava: Open Education & Sciences. ISBN 80-901974-2-6.
- JANÁK, Jan, 1999. *Hospodářský rozmach Moravy 1740–1918*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost. ISBN 80-85048-89-2.
- JANKOVSKÝ, Libor, ŠTASTNÝ, Petr a PALOVČÍKOVÁ, Dagmar, 2009. Nekróza jasanu *Chalara fraxinea* v ČR. *Lesnická práce, časopis pro lesnickou vědu a praxi*. **88**(1), [online]. [cit. 9. 8. 2021]. Dostupné z: <https://www.lesprace.cz/casopis-lesnicka-prace-archiv/rocnik-88-2009/lesnicka-prace-c-1-09/nekroza-jasanu-chalara-fraxinea-v-cr>
- JANOŠKA, Martin, 2011. *Minerální prameny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-1615-7.
- JEMELKA, Martin, ed., 2011. *Ostravské dělnické kolonie I*. Závodní kolonie kamenouhelných dolů a koksoven v moravské části Ostravy. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě. ISBN: 978-80-7368-953-7.
- JEMELKA, Martin, ed., 2012. *Ostravské dělnické kolonie II*. Závodní kolonie kamenouhelných dolů a koksoven v slezské části Ostravy. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě. ISBN: 978-80-7464-190-9.
- JENÍK, Jan, 1961. *Alpínská vegetace Krkonoš, Králického Sněžníku a Hrubého Jeseníku: teorie anemo-orografických systémů*. Praha: Československá akademie věd.
- JIRÍČEK, Vítězslav a JIRÍK, Karel, 1970. *Ostrava 1918–1968*. Ostrava.

- JIRÍČEK, Vítězslav, 1971. *K problematice životního prostředí v Ostravě*. Sborník prací. Ostrava: Profil.
- JIRIČNÝ, M., KÜHPASTOVÁ, Martina, JUDOVÁ, I., 1977. *Plán zahlazení následků důlní činnosti*. Ostrava.
- JIRÍK, Karel a kol., 1993. *Dějiny Ostravy*. Ostrava: Sfinga. ISBN 80-85491-39-7.
- JIRÍK, Karel, ed., 1971. *Ostrava socialistická. Sborník studií k výstavbě města v letech 1945–1970*. Ostrava: Profil.
- JIRÍK, Karel, 2003. Vliv poválečné industrializace Ostravy na životní prostředí města (1945–1989). In: *Pocta profesoru Zdeňku Jindrovi k 70. narozeninám*. Praha: Karolinum, s. 215–216.
- JIRÍK, Karel, 1980. Vliv socialistické industrializace Ostravy na životní prostředí města. In: *I. severomoravské archivní symposium*. Sborník příspěvků. Opava, s. 148–149.
- KAUFHOLD, Karl Heinrich a REININGHAUS, Winfried, eds., 2004. *Stadt und Bergbau*. Köln – Weimar – Leipzig: Böhlau Verlag. ISBN 978-3-412-12204-1.
- KÁRNÍKOVÁ, Ludmila, 1961. *Vývoj uhelného průmyslu v českých zemích do roku 1880*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- KILIÁN, Zdeněk, 1960. Květena železničních tratí Ostravska. *Přírodovědný časopis slezský*, 21(2), 124–125.
- KIRCHNER, Karel a SMOLOVÁ, Irena, 2010. *Základy antropogenní geomorfologie*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN 978-80-244-2376-0.
- KLADIWA, Pavel a ZÁŘICKÝ, Aleš, eds., 2009. *Město a městská společnost v procesu modernizace 1740–1918*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě. ISBN 978-80-7368-688-8.
- KLÁT, J., 1987. Ke stoletému výročí vzniku ochranného pilíře centra Ostravy. In: *200 let vzniku průmyslové těžby na Dole Ostrava*. Ostrava, s. 26–42.
- KOČÍ, Kateřina a KOČÍ, Martin, 2019. *Jesenické horské hole*. Praha: Agentura ochrany přírody a krajiny České republiky. ISBN 978-80-7620-028-9.
- KOČKA, Miloš, 2017. *Prameny živé vody: Vincenz Priessnitz*. Štíty: Pavel Ševčík – Veduta. ISBN 978-80-86438-66-5.
- KOLEJKA, Jaromír, ed., 2011. *Krajiny Česka a Slovenska v současném výzkumu*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 9788021054202.
- KOLEJKA, Jaromír a kol., 2012. *Postindustriální krajina Česka*. Brno: Ústav geoniky AV ČR, Ostrava a Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity v nakl. Soliton. ISBN 978-80-904785-1-0.
- KOSTRUCH, J., 1988. Hornické odvaly a jejich rekultivace. In: *Člověk a krajina v Severomoravském kraji*. Sborník přednášek. Ostrava, s. 85–92.
- KROČEK, Miloslav, 2009. První důlní exploze a první důlní škody v Moravské Ostravě. In: *Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*, 24. Ostrava: Tilia, s. 502–508. ISBN 978-80-86904-33-7.
- KŘÍŽ, Zdeněk, 1971. *Významné parky Severomoravského kraje*. Ostrava: Profil.
- KUČERA, Zdeněk a KUČEROVÁ, Silvie, 2010. Hodnoty venkovské krajiny. In: *Obce a finance*. 3. [online]. 20. září. [cit. dne 31. 8. 2021]. Dostupné z: <http://www.dvs.cz/clanek.asp?id=6447870>
- KUKAL, Zdeněk a REICHMAN, František, 2000. *Horninové prostředí České republiky*. Jeho stav a ochrana. Praha: Český geologický ústav. ISBN 8070754133.
- KURAS, Tomáš, HEJDUK, Stanislav, HULA, Vladimír, NIEDOBOVÁ, Jana, ŠIKULA, Tomáš, TĚŠITEL, Jakub a MLÁDEK, Jan, 2015. Dálnice – zelená páteř krajiny? *Ochrana přírody*. 70(4), 22. ISSN 1210-258X.
- KÜSTER, Hansjörg, 1995. *Geschichte der Landschaft in Mitteleuropa*. Von der Eiszeit bis zum Gegenwart. München: C.H. Beck. ISBN 9783406395253.
- LACINA, Vlastislav a DEYL, Zdeněk, 1988. Living Environment in Ostrava Industrial Region in the Period 1918–1938. In: *Historická ekologie*, 1. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, str. 301–319.
- LOKOČ, Radim, DOVALA, Ondřej, PŘASLIČÁK, Miroslav a kol., 2011. *Ovoce Opavska, Krnovska a Osoblažska*. Opava: Místní akční skupina Opavsko, Místní akční skupina Rozvoj Krnovska. ISBN 978-80-254-5803-7.

- LOKOČ, Radim, TINZOVÁ, Bohumila a DOVALA, Ondřej, 2013. *Moravský sladkoplodý jeřáb z Ostružné do světa*. Jeseník: Eberesche. ISBN 978-80-260-4725-4.
- LÖW, Jiří a MÍCHAL, Igor, 2003. *Krajinný ráz*. Kostelec nad Černými Lesy: Lesnická práce. ISBN 80-86386-27-9.
- LÖW, Jiří a NOVÁK, Jaroslav, 2008. Typologické členění krajiny České republiky. *Urbanismus a územní rozvoj*. **XI(6)**, 19–23.
- MACHÁČEK, Pavel, 2019. *Zmizelé Jesenicko*. 1. díl: Zcela zaniklé osady. Jeseník: Hnutí Brontosaurus Jeseníky, 2019. ISBN 978-80-270-6807-4.
- MACHÁČEK, Pavel, 2020. *Zmizelé Jesenicko*. 2. díl: Téměř zaniklé osady. Jeseník: Hnutí Brontosaurus Jeseníky. ISBN 978-80-908036-0-2.
- MALURA, Jan a TOMÁŠEK, Martin (eds.), 2012. *Krajina. Vytváření prostoru v literatuře a výtvarném umění*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě. ISBN 978-80-7464-176-3.
- MAREŠ, Jaroslav a kol., 1975. *Vliv člověka na životní prostředí Ostravska*. Brno: Geografický ústav ČSAV.
- MARTINEC, Petr a kol., 2006. *Vliv ukončení hlubinné těžby uhlí na životní prostředí*. Ostrava: Angram. ISBN 80-7342-098-8.
- MARTINEC, Petr, SCHEJBALOVÁ, Božena, HORTVÍK, Karel a MANÍČEK, Jiří, 2005. The Effects of Coal Mining on the Landscape of the Ostrava Region. *Moravian Geographical Reports*. **13(2)**, 13–26. ISSN 1210-8812.
- MATĚJČEK, Jiří, 1984. *Vývoj uhelného průmyslu v českých zemích po průmyslové revoluci (do roku 1914)*. Praha: Academia.
- MATOUŠEK, Václav, 2010. *Čechy krásné, Čechy mé. Proměny krajiny Čech v době industriální*. Praha: Krigl. ISBN 978-80-86912-36-3
- MEIER, Friedhelm, 1961. *Die Änderung der Bodennutzung und des Grundeigentums im Ruhrgebiet von 1820 bis 1955*. Bad Godesberg: Selbstverlag des Instituts für Landeskunde. Forschungen zur deutschen Landeskunde, 131.
- MICHAJLOV, N. a STŘÍŽÍK, I., 1971. Vodní hospodářství v problematice životního prostředí Ostravy. In: JIŘÍČEK, V. *K problematice životního prostředí v Ostravě*. Sborník prací. Ostrava, s. 47–54.
- MIKO, Ladislav a HOŠEK, Michael, eds., 2009. *Příroda a krajina České republiky. Zpráva o stavu 2009*. Praha: Agentura ochrany přírody a krajiny ČR. ISBN 978-80-87051-70-2.
- MLYNÁRIK, Ján, 1994. *Ekológia po slovensky. Otázky životného prostredia na Slovensku (1948–1988)*. Praha: Danubius. ISBN 80-901768-0-1.
- MULKOVÁ, Monika a POPELKOVÁ, Renata, 2013. Displays of hard coal deep mining in aerial photos. *Acta Universitatis Carolinae – Geographica*. **48(1–2)**, 25–39.
- MULKOVÁ, Monika, POPELKOVÁ, Renata a POPELKA, Petr, 2016. Black Land: The Mining Landscape of the Ostrava-Karviná Region. In: PÁNEK, Tomáš a HRADECKÝ, Jan. *Landscapes and Landforms of the Czech Republic*. [Cham]: Springer International Publishing, s. 319–332. ISBN 978-3-319-27536-9.
- MYŠKA, Milan, 1959. *Ostravsko na prahu průmyslové revoluce*. Ostrava: Čs. společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí.
- MYŠKA, Milan, 1960. *Založení a počátky vítkovických železáren*. Ostrava: Krajské nakladatelství.
- MYŠKA, Milan, 1970. *Die mährisch-schlesische Eisenindustrie in der industriellen Revolution*. Praha: SPN.
- MYŠKA, Milan, 1989. Průmyslová revoluce a proměny životního prostředí v ostravské aglomeraci. *Časopis Slezského muzea. Série B – vědy historické*. **38(3)**, 241–262. ISSN 1211-3131.
- MYŠKA, Milan, 2010. *Problémy a metody hospodářských dějin*. Metodické problémy studia dějin sekundárního sektoru. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě. ISBN 80-7368-751-8.
- MYŠKA, Milan, 2014. *Region a industrializace*. Studie k dějinám industrializace Slezska (1800–1918). Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě. ISBN 978-80-7464-650-8.
- MYŠKA, Milan a NEČAS, Ctibor, 1969. *Čtení o revíru*. Nástin historie ostravsko-karvinského kamenouhelného revíru do roku 1945. Ostrava: Pedagogická fakulta.

- NOVÁK, Alois, 1925. *Vliv hlubinného dolování na povrch země (ostravsko-karvinská uhelná pánev)*. Praha: Prometheus.
- NYREK, Aleksander, 1992. *Kultura użytkowania gruntów uprawnych, lasów i wód na Śląsku od XV do XX wieku*. Wrocław: Wydawn. Uniwersytetu Wrocławskiego. ISBN 83-2290-775-3.
- OSGOOD, Charles Egerton et al., 1957. *The Measurement of Meaning*. University of Illinois Press. ISBN 0252745396.
- Ostrava, 1966. *Ostrava a životní prostředí*. Problém tvorby socialistického životního prostředí obyvatel Ostravy. Ostrava.
- PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ, Božena, 2004. *Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri. ISBN 80-7277-279-1.
- PALÁT, Jiří, 2002. Porušování ekologické rovnováhy na dolním toku řeky Ostravice po zahájení výroby celulózy ve Vratimově (1882–1912). *Časopis Slezského zemského muzea, série B – vědy historické*. **51**(3), 246–268. ISSN 0323-0678.
- PALÁT, Jiří, 2004. Problémy životního prostředí v okolí chemických továren za průmyslové revoluce na příkladu závodu v Hrušově a Vratimově (1851–1912). *Těšínsko*. **47**(2), 10–14. ISSN 0139-7605.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina, 1990. *Ostravská oblast v letech nacistické okupace 1938–1945*. Ostrava: Slezský ústav ČSAV.
- PAVELKOVÁ CHMELOVÁ, Renata, ŠARAPATKA, Bořivoj, FRAJER, Jindřich a kol., 2013. Databáze zaniklých rybníků v ČR a jejich současné využití. *Acta Environmentalica Universitatis Comenianae (Bratislava)*. **21**(2), 48-59. ISSN 1335-0285.
- PAVELKOVÁ CHMELOVÁ, Renata, PAVKA Přemysl, ŠARAPATKA Bořivoj a kol., 2013. Současný stav historických rybníků na území České republiky. Certifikovaná mapa, Univerzita Palackého v Olomouci. Dostupné z: <https://ekolist.cz/cz/publicistika/priroda/rybnikarstvi-jako-soucast-kulturniho-deditstvi-ceske-republiky>
- PAVELKOVÁ, Renata, FRAJER, Jindřich, NETOPIIL, Patrik a kol., 2014. *Historické rybníky České republiky, srovnání současnosti se stavem v 2. polovině 19. století*. Praha: Výzkumný ústav vodohospodářský T. G. Masaryka, v. v. i. ISBN 978-80-87402-32-0.
- PEŠEK, Jiří a kol., 2010. *Terciérní pánve a ložiska hnědého uhlí České republiky*. Praha: Česká geologická služba. ISBN 978-80-7075-759-8.
- PIERENKEMPER, Toni, ed., 2009. *Regionen und regionale Industrialisierung*. Zur wirtschaftlichen Entwicklung ostmitteleuropäischer Regionen im 19. Jahrhundert. Aachen: Shaker Verlag. ISBN 38-3227-908-3.
- PIERENKEMPER, Toni, 1996. *Umstrittene Revolutionen*. Die Industrialisierung im 19. Jahrhundert. Frankfurt am Main: FISCHER Taschenbuch. ISBN 3596601479.
- POPELKA, Petr, 2013a. *Zrod moderní dopravy. Modernizace dopravní infrastruktury v Rakouském Slezsku do vypuknutí první světové války*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. ISBN 978-80-7464-384-2.
- POPELKA, Petr, 2013b. Nová krajina. Počátky rekultivace krajiny ostravsko-karvinského revíru (do konce 60. let 20. století). *Časopis Matice moravské*. **132**(2), 445–476. ISSN 0323-052X.
- POPELKA, Petr a PAVELČÍKOVÁ, Nina, 2018. Životní prostředí na Ostravsku v letech 1948-1970 a tzv. socialistická industrializace. *Slezský sborník*. **115**(2), 113–137. ISSN 0037-6833.
- POPELKA, Petr, POPELKOVÁ, Renata a MULKOVÁ, Monika, 2013. Vliv industrializace na změnu krajiny ostravsko-karvinského revíru. Příklad Slezské Ostravy a její proměny v 19. a 20. století. *Historická geografie*. **39**(1), 49–84. ISSN 0323-0988
- POPELKA, Petr, POPELKOVÁ, Renata a MULKOVÁ, Monika, 2015. Hlavní tendence ve vývoji krajiny ostravsko-karvinského revíru v 19. a 20. století. Nástin problematiky a základní výsledky výzkumu. *Časopis Matice moravské*. **134**(2), 435–463. ISBN 0323-052X.
- POPELKA, Petr, POPELKOVÁ, Renata a MULKOVÁ, Monika, 2016. *Black or green land?: industrialisation and landscape changes of the Ostrava–Karviná mining district in the 19th and 20th century*. Ostrava: University of Ostrava. ISBN 978-80-7464-823-6.

POPELKOVÁ, Renata, 2018. Changes in woodland cover in the Karviná district from the second half of the 18th century to the beginning of the 21st century. *Ekológia*. **37**(2), 134–151. ISSN 1337-947X.

PROKOP, Radim, 2006. *Vývojové proměny postsocialistických měst Ostravska a Hornoslezského regionu v podmínkách transformace*. Šenov u Ostravy: Tilia. ISBN:80-86224-60-0.

Průmyslové oblasti I, 1987. *Průmyslové oblasti českých zemí za kapitalismu*. Díl I. (1780–1918). Opava: Slezský ústav ČSAV.

Průmyslové oblasti II, 1991. *Průmyslové oblasti českých zemí za kapitalismu*. Díl II. Část 1. Hospodářský vývoj průmyslových oblastí českých zemí v období 1. republiky. Opava: Slezský ústav ČSAV.

PRZYBYLOVÁ, Blažena a kol., 2013. *Ostrava*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 978-80-7422-240-5.

PRŮCHA, Václav a kol., 2004. *Hospodářské a sociální dějiny Československa. 1918–1992*. 1. díl. Období 1918–1945. Brno: Doplněk. ISBN 80-7239-147-X.

PRŮCHA, Václav a kol., 2009. *Hospodářské a sociální dějiny Československa. 1918–1992*. 2. díl. Období 1945–1992. Brno: Doplněk. ISBN 978-80-7239-228-5.

PYSZKO, Petr, LENART, Jan, OŽANA, Stanislav, KOTÁSKOVÁ, Nela a DORŇÁK Ondřej, 2020. Průvodce haldami města Ostravy. In: *Krajina a lidé*. [online]. [cit. dne 9. 8. 2021]. Dostupné z: http://atlas-slezska.cz/wokrshop/02_krajina/02_Krajina_a_lide_sbornik.pdf (sborník)

REITH, Reinhold, 2011. *Umweltgeschichte der frühen Neuzeit*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag. ISBN 978-3-486-57622-1.

RIEZNER, Jiří, 2007. *Agrární formy reliéfu a jejich vegetace v kulturní krajině Jesenicka*. Brno. Disertační práce. Masarykova univerzita. Geografický ústav.

RIEZNER, Jiří, 2011. Krajinotvorný význam vegetace agrárních valů a teras na příkladu Jesenicka. *Studia Oecologica*. **V**(1), 44–53. ISSN 1802-212X.

RODAN, Kamil, 2008. *Dějiny zemědělství v Rakouském Slezsku v letech 1848–1914 (základní vývojové tendence)*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské university. ISBN 978-80-7368-630-7.

ROHLOVÁ, E., 2014. První návrh na stanovení stavebního obvodu města Moravské Ostravy z roku 1876. In: *Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*, 28. Ostrava: Tilia, s. 329–338. ISBN 978-80-86904-52-8.

ŘEHULKA, Jiří, 2020. Using fish as bioindicators for chemical pollution of water supply reservoirs in the Odra River basin. In: *Krajina a lidé*. [online]. [cit. dne 9. 8. 2021]. Dostupné z: http://atlas-slezska.cz/wokrshop/02_krajina/02_Krajina_a_lide_sbornik.pdf (sborník)

SÁDLO, Jiří a STORCH, David, 2000. *Biologie krajiny: biotopy České republiky*. Praha: Vesmír. ISBN 80-85977-31-1.

SÁDLO, Jiří, POKORNÝ, Petr, HÁJEK, Pavel, DRESLEROVÁ, Dagmar a CÍLEK, Václav, 2008. *Krajina a revoluce*. Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí. Praha: Malá skála. ISBN 978-80-86776-06-4.

SEMOTANOVÁ, Eva, 1994. *Kartografie v historické práci*. Vademecum. Praha: Historický ústav. ISBN 80-85268-37-X.

SEMOTANOVÁ, Eva, 1998. *Historická geografie českých zemí*. Praha: Historický ústav. ISBN 80-8526-873-6.

SKLENIČKA, Petr, 2003. *Základy krajinného plánování*. Praha: Naděžda Skleničková. ISBN 80-9032-061-9.

Současný stav, 1974. *Současný stav a výhled řešení životního prostředí v Ostravě*. Ostrava.

SVOBODA, Jiří, 2003. Paleolitické sídliště na Landeku v Petřkovicích. Historie a perspektivy archeologického výzkumu. In: *Landecká venuše a 11. hornická Ostrava*. Ostrava: Moravskoslezská hornická společnost ČSVTS, s. 5–12. ISBN 80-02-01533-9.

SZABÓ, József, DAVID, Lóránt a LÓCZY, Dénes, 2010. *Anthropogenic geomorphology. A guide to man-made landforms*. Dordrecht: Springer. ISBN 978-90-481-3057-3.

- ŠTÝS, Stanislav a kol., 1981. *Rekultivace území postižených těžbou nerostných surovin*. Praha: SNTL, Budapest: Könyvkiadó, Berlin: VEB Verlag Technik.
- TICHÝ, Josef, 1968. Původní lesy na Ostravsku a možnost pěstování dřevin. In: *Přírodovědecký sborník*, 24. Ostrava: Ostravské museum, s. 103–120.
- VÁCLAVÍKOVÁ, Lucie, 2013. *Hodnocení území na bývalých rybníčních plochách ve Slezsku*. Olomouc. Diplomová práce. Univerzita Palackého. Přírodovědecká fakulta.
- VÁŠKŮ, Zdeněk, 1995. Rybníky jako mimořádně významné útvary krajiny. In: JANEČEK, Miloslav et al. *Z historie českých rybníků*. Třeboň: Výzkumný ústav meliorací a ochrany půdy, Zbraslav a Carpio, s. 35–45.
- VÁVRA, Václav a ŠTELCL, Jindřich, 2014. *Významné geologické lokality Moravy a Slezska*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-6715-8.
- VEČEŘA, Josef et al., 1994. *Zlatohorský rudní revír*. Průvodce hornickou naučnou stezkou. Zlaté Hory.
- ZÁŘICKÝ, Aleš, 2004. *Ve stínu těžních věží*. Historie dobývání uhlí v petřvaldské dílčí pánvi od počátku prospektorské činnosti do roku 1906. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta. ISBN 80-7042-653-5.
- ZÁŘICKÝ, Aleš a kol., 2020. *Rakouské Slezsko v procesu modernizace 1742–1914*. I. a II. díl. Ostrava: Ostravská univerzita. ISBN 978-80-7599-133-1.
- ZONNEVELD, Isaak Samuel, 1995. *Land Ecology*. An introduction to landscape ecology as a base for land evaluation, land management and conservation. Amsterdam: Generico.
- ZURYNEK, Josef, ZELENÝ, Lubomír a MERVART, Michal, 2008. *Dopravní procesy v cestovním ruchu*. Praha: ASPI. ISBN 978-80-7357-335-5.
- ZÝKA, Vladimír, 2016. *Fragmentace krajiny ČR dopravními stavbami: vývoj, současný stav a priority územní ochrany*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-2557-9.

4 Obyvatelstvo českého Slezska v druhé polovině 19. a ve 20. století

Archivní fondy

- Archiv Spolku u synagogy
Muzeum Těšínska, fond Fotografie
Zemský archiv v Opavě, Státní okresní archiv Bruntál, fond MNV Dvorce
Zemský archiv v Opavě, Státní okresní archiv Bruntál, fond Sběrka dokumentačního materiálu Státního okresního archivu Bruntál
Zemský archiv v Opavě, Státní okresní archiv Bruntál, fond Rösner Oskar
Zemský archiv v Opavě, Státní okresní archiv Jeseník, fond Sběrka obrazového a fotografického materiálu Státního okresního archivu Jeseník

Literatura a webové zdroje

- ACCENDO – Centrum pro vědu a výzkum, z. ú. 2019. *Sociologické šetření oblasti českého Slezska*.
- Allgemeines Ortschaften-Verzeichniss der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach Ergebnissen der Volkszählung vom 31. December 1900*. 1902. Wien.
- Allgemeines Verzeichnis (!) der Ortsgemeinden und Ortschaften Österreichs nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. Dezember 1910*. 1915. Wien.
- BERROVÁ, Petra, 2009. Vývoj přirozené měny obyvatelstva na Moravě a ve Slezsku v letech první světové války. *Slezský sborník*. **107** (4), 300–312. ISSN 0037-6833.
- BORÁK, Mečislav, 1992. Těšínsko v letech 1938–1945. In: *Nástin dějin Těšínska*. Ostrava – Praha: Advertis, s. 102–117.
- Bevölkerung und Viehstand der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder...nach der Zählung v. 31. Dezember 1869*. 1871. Wien.

- CRHOVÁ, Marie, 1995. Židé ve Slezsku. In: *Židé a Morava*. Sborník z konference konané v říjnu 1994 v Kroměříži. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, s. 43–47. ISBN 80-85945-09-6.
- CZAPLIŃSKI, Marek a kol., 2002. *Historia Śląska*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. ISBN 9788322928721.
- Český úřad statistický, 2011. *Sčítání lidu, domů a bytů 2011*. [online]. [cit. dne 21. 3. 2021]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/scitani-lidu-domu-a-bytu>
- Český úřad statistický, 2017. *Pohyb obyvatelstva v republice Československé 1931–2017*. [online]. [cit. dne 21. 3. 2021]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/casova_rada_demografie
- Český úřad statistický, 2021. *Historický lexikon obcí 1869–2011*. [online]. [cit. dne 22. 10. 2021]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/historicky-lexikon-obci-1869-az-2015>
- DOKOUPIL, Lumír, 1975. Důsledky hladových let v polovině 19. století pro vývoj populace Těšínských Beskyd. In: *Sborník prací Pedagogické fakulty v Ostravě* 45, řada C-10. Ostrava: Pedagogická fakulta v Ostravě, s. 59–82. Studie k vývoji průmyslových oblastí.
- DOKOUPIL, Lumír, 1977. Struktury populace ostravské aglomerace před první světovou válkou. In: *Sborník prací Pedagogické fakulty v Ostravě* 55, řada C-12. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 21–54. Studie k vývoji průmyslových oblastí.
- DOKOUPIL, Lumír, 1986. *Obyvatelstvo ostravské průmyslové oblasti do sčítání 1869*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- DOKOUPIL, Lumír, MYŠKA, Milan, SVOBODA, Jiří a kol., 2005. *Kulturněhistorická encyklopedie Slezska a severovýchodní Moravy*. Ostrava: Ústav pro regionální studia Ostravské univerzity. ISBN 80-7368-024-6.
- DOKOUPIL, Lumír a NESLÁDKOVÁ, Ludmila, 1987: Charakteristické rysy vývoje úmrtnosti obyvatelstva českých zemí v 19. století. In: *Historická demografie 12*. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, s. 193-206.
- DOKOUPIL, Lumír, NESLÁDKOVÁ, Ludmila a LIPOVSKI, Radek, 2014. *Populace Rakouského Slezska a severovýchodní Moravy v éře modernizace (od 60. let 19. století do první světové války)*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě. ISBN 978-80-7464-729-1.
- DOKOUPIL, Lumír, NESLÁDKOVÁ, Ludmila a LIPOVSKI, Radek, 2020. Demografický vývoj v letech 1869–1914. In: ZÁŘICKÝ, Aleš a kol., *Rakouské Slezsko v procesu modernizace 1742–1914*. II. díl. Ostrava: Ostravská univerzita, s. 869–951. ISBN 978-80-7599-133-1.
- FIALOVÁ, Ludmila a kol., 1996. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta. ISBN 80-204-0283-7.
- GAWRECKÁ, Marie, 2004. *Československé Slezsko mezi světovými válkami 1918–1938*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav historie a muzeologie. ISBN 80-7248-233-5.
- GAWRECKI, Dan a kol., 2003. *Dějiny českého Slezska 1740–2000*. Opava: Slezská univerzita v Opavě. ISBN 80-7248-226-2.
- GROBELNÝ, Andělín, 1958. Hladová léta ve Slezsku 1846-1856. *Slezský sborník*. **56**(1), 51–78.
- HERNOVÁ, Šárka, 1968. Demografická charakteristika Slováků, Poláků a Němců podle výsledků sčítání lidu z let 1950 a 1961. *Slezský sborník*. **66**(3), 289–309.
- HORSKÁ, Pavla a kol., 1990. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama. ISBN 80-7038-011-X.
- HORSKÁ, Pavla, MAUR, Eduard a MUSIL, Jiří, 2002. *Zrod velkoměsta*. Urbanizace českých zemí a Evropa. Praha–Litomyšl: Paseka. ISBN 80-7185-409-3.
- HULÍKOVÁ TESÁRKOVÁ, Klára, MAZOUCH, Petr a FIALOVÁ, Ludmila, 2020. Úmrtnost v českých zemích mezi lety 1870–1910: Aplikace historických transverzálních úmrtnostních tabulek. *Historická demografie*. **44**(2), 179–215. ISSN 0323-0937.
- JANÁK, Dušan, PROKOP, Radim a KROL, Jiří, 1992. Základní rysy vývoje československého Těšínska po roce 1945. In: *Nástin dějin Těšínska*. Ostrava – Praha: Advertis, s. 118–152.
- JANČUROVÁ, Jaroslava, 1967. Vliv migračních pohybů obyvatelstva v letech 1960-1964 na populační situaci v Severomoravském kraji. *Slezský sborník*. **65**(2), 145–170.

JEMELKA, Martin a ŠTOFANÍK, Jakub, 2020. *Víra a nevíra ve stínu továrních komínů. Náboženský život průmyslového dělnictva v českých zemích (1918–1938)*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-3153-2.

JIRÁSEK, Zdeněk, 1997. K problematice perzekuce církví a náboženských společností na Moravě a ve Slezsku v letech 1948–1954. *Časopis Slezského zemského muzea. Série B – vědy historické* 46(2), 164–176. ISSN 1211-3131.

JIRÍK, Karel a kol., 1993. *Dějiny Ostravy*. Ostrava: Sfinga. ISBN 80-85491-39-7.

KADLEC, Petr a kol., 2016: *Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930*. Mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace. II. díl. Ostrava: Ostravská univerzita. ISBN 978-80-7422-551-2.

KÁRNÍK, Zdeněk, 2000. *České země v éře první republiky (1918–1938)*. I. díl. Praha: Libri. ISBN 80-7277-027-6.

KÁRNÍKOVÁ, Ludmila, 1965. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

KLADIWA, Pavel, 2014. Etnická klasifikace a institucionální zakotvení národnosti v českých zemích 1880–1914. *Moderní dějiny*. 22(1), 7–33. ISSN 1210-6860.

KLADIWA, Pavel a kol., 2016. *Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930*. Mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace. I. díl. Ostrava: Ostravská univerzita. ISBN 978-80-7422-550-5.

KUHN, Walter, 1981. *Geschichte der deutschen Sprachinsel Bielitz (Schlesien)*. Würzburg: Holzner.

KUTNAR, František, 1954. Sociální otázka tkalcovská v polovině 19. století. In: *Sborník historický* II. Praha: Academia, s. 186–232.

KWAK, Jan, 1989. Żydzi w miastach górnośląskich w XVII–XVIII w. *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*. 44(1), 65–72.

LIPOVSKI, Radek, 2018. *Topografie obcí rakouského Slezska se zohledněním správních reforem v letech 1846–1855 (na podkladě konskripcí z let 1846 a 1850/51)*. Ostrava: Ostravská univerzita. ISBN 978-80-7599-021-1.

LIPOVSKI, Radek, 2020. Demografický vývoj a národnostní otázka od poloviny 19. století do současnosti. In: *Český Těšín 1920–2020. Český Těšín–Ostrava–Třinec*: Wart, s. 147–201. ISBN 978-80-905079-7-5.

LUKEŠ, Josef, 1913. *Obrázek Slezska v číslech*. Praha: Národní rada česká.

MACURA, Marek, 2019. *Přistěhovalectví do Třince za první ČSR (1920–1938) na základě evidenčních knih*. Ostrava. Bakalářská práce. Ostravská univerzita. Filozofická fakulta. Katedra historie.

MAUR, Eduard, 1978. *Základy historické demografie*. Praha: SPN.

MYŠKA, Milan, 1967. Migranti z Haliče a jejich podíl na vytváření dělnické třídy v uhelném průmyslu Moravské Ostravy v 2. polovině 19. století. In: *Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města*, 4. Ostrava: Profil, s. 147–181.

MYŠKA, Milan, 1969. Historicko-demografická charakteristika západní části ostravské průmyslové oblasti na konci 19. století. In: *Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města*, 5. Ostrava: Profil, s. 86–97.

MYŠKA, Milan, 2018. *Vzpomínání aneb „Tri dni ma naháňali, eště ma nedostali...“* Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, Centrum pro hospodářské a sociální dějiny. ISBN 978-80-7464-982-0.

NESLÁDKOVÁ, Ludmila, 2001. Židé v procesu proměny poddanského městečka Moravské Ostravy v průmyslové velkoměsto. In: *Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*, 20. Ostrava: Tilia, s. 7–27. ISBN 80-86101-41-X.

NESLÁDKOVÁ, Ludmila, 2008. Profesní a sociální charakteristika židovské populace v Československu za první republiky. *Demografie*. 50(1), 1–14. ISSN 0011-8265.

Österreichische Statistik. Bewegung der Bevölkerung. 1884–1912. Wien.

Österreichische Statistik. Neue Folge. 1913–1918. Wien.

PAVELČÍKOVÁ, Nina, 1999. Příprava a provádění zákona o násilném usazování Romů na Ostravsku. In: *Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*, 19. Šenov u Ostravy: Tilia, s. 34–48. ISBN 80-86101-21-5.

PAVELČÍKOVÁ, Nina, 2013. Církevní život na Těšínsku jako objekt zájmu komunistického režimu. *Časopis Matice moravské*. **82**(2), 407–443. ISSN 0323-052X.

PAVLÍČEK, Jaromír, 1982. Sčítání lidu v letech 1900 a 1910 a jeho funkce jako národnostní statistiky na Ostravsku. In: *Sborník prací Pedagogické fakulty v Ostravě* 80, řada C-17. Ostrava: SPN, s. 57–71.

PAVLÍK, Zdeněk, RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka a ŠUBRTOVÁ, Alena, 1986. *Základy demografie*. Praha: Academia.

PĚKNÝ, Tomáš, 1993. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer. ISBN 80-900895-4-2.

PINDUR, David, 2020. Náboženský vývoj od poloviny 19. století do současnosti. In: *Český Těšín 1920–2020. Český Těšín–Ostrava–Třinec*: Wart, s. 377–443. ISBN 978-80-905079-7-5.

PITRONOVÁ, Blanka, 1967. Vývoj lidnatosti v ostravské průmyslové oblasti v období jejího vzniku. *Slezský sborník*. **65**(4), 442–454.

PITRONOVÁ, Blanka, 1969. Vývoj lidnatosti ve Slezsku a na severovýchodní Moravě v období 1869–1910. *Slezský sborník*. **67**(3), 313–335.

PITRONOVÁ, Blanka, 1979. *Haličské migrace na Ostravsko*. Studie o vývoji průmyslu a průmyslových oblastí 7. Opava: Slezský ústav ČSAV Opava.

PITRONOVÁ, Blanka, 1980. Vývoj národnostních poměrů pracovníků v hutnictví železa českých zemí v období 1880–1939. In: *Hospodářské dějiny* 5. Praha: Historický ústav ČSAV, s. 87–180.

ROSOVÁ, Romana a STRAKOŠ, Martin, 2020. Architektura a urbanismus mezi věkem páry a virtuální reality. In: *Český Těšín 1920–2020. Český Těšín–Ostrava–Třinec*: Wart, s. 203–301. ISBN 978-80-905079-7-5.

SPYRA, Janusz, 1994. Juden im Teschener Schlesien unter der Herrschaft Karls VI. (1711–1740). In: *Oberschlesische Jahrbuch*, 10, s. 25–49. ISSN 0930-6978.

SPYRA, Janusz, 1999. Organizace židovských náboženských obcí v Rakouském Slezsku na základě zákona z 21. 3. 1890. In: *Židé a Morava*. Sborník z konference konané 11. 11. 1998 v Kroměříži. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, s. 17–25. ISBN 80-85945-21-5.

SPYRA, Janusz, 2003. Josefiňskie reformy statusu ludności żydowskiej na Śląsku Austriackim a ich konsekwencje. *Studia Judaica*. **6**(2), 19–45. ISSN 1506-9729.

SPYRA, Janusz, 2005. *Żydzi na Śląsku Austriackim 1742–1918*. Od tolerowanych Żydów do żydowskiej gminy wyznaniowej. Katowice: Muzeum Śląskie. ISBN 8387455148.

SPYRA, Janusz, 2020. Židé jako specifická součást společnosti Rakouského Slezska. In: ZÁŘICKÝ, Aleš a kol., *Rakouské Slezsko v procesu modernizace 1742–1914*. Ostrava: Ostravská univerzita, s. 843–865. ISBN 978-80-7599-133-1.

Statistisches Jahrbuch der Österreichischen Monarchie 1871–1880. 1873–1881. Wien.

Státní úřad statistický, 1915. *Soupis obyvatelstva v Československu v letech 1946 a 1947*. Praha.

ŠÚSTKOVÁ, Hana, 2007. Haličan. In: MYŠKA, Milan a ZÁŘICKÝ, Aleš, eds., *Člověk v Ostravě v XIX. století*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, s. 157–164. ISBN 978-80-7368-215-6.

VEBER, Václav a kol., 1997. *Židé v novodobých dějinách*. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-412-8.

Vollständiges Orts-Verzeichniss des Markgrafenthumes Mähren auf Grundlage der Volkszählung vom 31. December 1869 bearbeitet. 1872. Brünn.

Vollständiges Ortschaften-Verzeichniss der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. December 1880. 1882. Wien.

Vollständiges Ortschaften-Verzeichniss der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach der Ergebnissen der Volkszählung vom 31. December 1890. 1892. Wien.

Urbánní a regionální laboratoř, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, 2013. *Historická data v GIS. Projekt zpřístupnění historických prostorových a statistických dat v prostředí GIS.* [online]. [cit. dne 21. 3. 2021]. Dostupné z: <http://www.historickygis.cz/>

5 Svět na hranici kultur – kulturní obraz českého Slezska v 19. a 20. století

Archivní fondy

Allgemeines Verwaltungsarchiv Wien, fond Hofkanzlei
Allgemeines Verwaltungsarchiv Wien, fond Alter Kultus
Archiv města Ostravy, fond Sběrka fotografií
Archiv Spolku u synagogy
Moravský zemský archiv v Brně, fond Moravské místodržitelství (1786–1880)
Moravský zemský archiv v Brně, fond Moravské místodržitelství – patenty
Muzeum Hlučínska
Muzeum Těšínska, fond Fotografie
Muzeum Těšínska, fond Negativy
Muzeum Těšínska, fond Pohlednice
Národní archiv v Praze, fond Ministerstvo vnitra – stará registratura
Slezské zemské muzeum, fotoarchiv
Slezské zemské muzeum, historické pracoviště
Slezské zemské muzeum, uměleckohistorické pracoviště
Zemský archiv v Opavě, fond Královský úřad v Opavě
Zemský archiv v Opavě, fond Patenty a cirkuláře 1700–1850
Zemský archiv v Opavě, fond Policejní ředitelství Moravská Ostrava
Zemský archiv v Opavě, fond Rodinný archiv a ústřední správa Lichnovských
Zemský archiv v Opavě, fond Zemská vláda Jánský Vrch
Zemský archiv v Opavě, Státní okresní archiv Bruntál, fond Archiv města Krnov
Zemský archiv v Opavě, Státní okresní archiv Bruntál, fond Sběrka dokumentačního materiálu Státního okresního archivu Bruntál
Zemský archiv v Opavě, Státní okresní archiv Bruntál, fond Sběrka fotografií
Zemský archiv v Opavě, Státní okresní archiv Bruntál, fond Weiser, Erwin
Zemský archiv v Opavě, Státní okresní archiv Frýdek-Místek, fond Sběrka fotografií
Zemský archiv v Opavě, Státní okresní archiv Bruntál, fond Sběrka fotografií
Zemský archiv v Opavě, Státní okresní archiv Frýdek-Místek, fond Archiv obce Staré Hamry
Zemský archiv v Opavě, Státní okresní archiv Frýdek-Místek, fond Procházka, Karel
Zemský archiv v Opavě, Státní okresní archiv Frýdek-Místek, fond Výstava moravsko-slezského Pobeskydí Místek
Zemský archiv v Opavě, Státní okresní archiv Frýdek-Místek, fond Základní škola Hnojník
Zemský archiv v Opavě, Státní okresní archiv Jeseník, fond Sběrka obrazového a fotografického materiálu okresního archivu Jeseník
Zemský archiv v Opavě, Státní okresní archiv Karviná, fond Sběrka obrazového a fotografického materiálu Státního okresního archivu Karviná
Zemský archiv v Opavě, Státní okresní archiv Nový Jičín, fond Sběrka obrazového a fotografického materiálu Státního okresního archivu Nový Jičín
Zemský archiv v Opavě, Státní okresní archiv Opava, fond Okresní úřad Hlučín
Zemský archiv v Opavě, Státní okresní archiv Opava, fond Sběrka dokumentačního materiálu Státního okresního archivu Opava
Zemský archiv v Opavě, fond Zplnomocněný komisař Republiky československé pro Ratibořsko

Literatura a webové zdroje

AL SAHEB, Jan, 2007a. Povýšení olomoucké církevní provincie na arcidiecézi roku 1777. *Studia Comeniana et historica*. **32**(77–78), 132–145. ISSN 0323-2220.

AL SAHEB, Jan, 2007b. Židé v Osoblaze v poslední třetině 16. století. In: *Sborník prací filozofické fakulty Ostravské univerzity* 208. *Historica* 14. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, s. 29–42. ISBN 978-80-7368-283-5.

AL SAHEB, Jan a MÜLLER, Karel, 2010. Hraniční kameny z roku 1669 v údolí Černé Ostravice. In: *Cieszyńskie studia muzealne. Těšínský muzejní sborník*, 4. Český Těšín: Muzeum Těšínska, s. 111–126. ISBN 978-80-86696-1.

Allerhöchstes Patent die Toleranz der jüdischen Nation im Herzogthume Schlesien, wie auch ihre Aufklärung, und die Erweiterung ihrer Nahrungsweege betreffend. 1848. Bernardt.

AUGUSTINKOVÁ, Lucie a BARCUCHOVÁ, Kateřina, 2017. *Zámek v Rychvaldě. Stavba, obyvatelé, proměny*. Rychvald: město Rychvald. ISBN 978-80-270-2654-8.

AUGUSTINKOVÁ, Lucie, 2018. Zámek Rychvald jako rezidence. In: JEŽ, Radim a PINDUR, David, eds., *Dům, palác a zámek v hmotné kultuře Slezska. Dom, pałac i zamek w kulturze materialnej Śląska*. Český Těšín: Muzeum Těšínska, s. 257–270. *Cieszyńskie studia muzealne. Těšínský muzejní sborník*, 6. ISBN 978-80-86696-47-8.

AUGUSTINKOVÁ, Lucie, KOUŘILOVÁ, Danuška a NOKKALA MILTOVÁ, Radka, 2019. *Zámek Kravaře. Barokní klenot Horního Slezska*. Kravaře: město Kravaře, 2019. ISBN 978-80-270-5396-4.

BADUROVÁ, Pavlína a PAVELKOVÁ, Ilona, 2018. Osudy zámeckých objektů a jejich mobiliáře po roce 1945 na území Těšínského Slezska – nástin problematiky. In: JEŽ, Radim a PINDUR, David, eds., *Dům, palác a zámek v hmotné kultuře Slezska. Dom, pałac i zamek w kulturze materialnej Śląska*. Český Těšín: Muzeum Těšínska, s. 287–300. *Cieszyńskie studia muzealne. Těšínský muzejní sborník*, 6. ISBN 978-80-86696-47-8.

BALATKOVÁ, Jitka, 2002. Organizační vývoj československé církve (husitské) na Moravě a ve Slezsku. In: KORDIOVSKÝ, Emil a JAN, Libor, eds., *Vývoj církevní správy na Moravě*. XXVII. Mikulovské sympozium 2002. Brno – Mikulov: Státní okresní archiv Břeclav, s. 227–241. ISBN 80-85048-84-X.

BALATROWICZ, Piotr, 2004. Biskup Franciszek Śniegoń w służbie Kościoła. In: BUDNIAK, Józef a MOZOR, Karol, eds., *Kształtowanie tożsamości religijnej i kulturowej na Śląsku Cieszyńskim w latach działalności Książecko-Biskupiego Wikariatu Generalnego Księstwa Cieszyńskiego (1770–1925)*. Cieszyn: Uniwersytet Śląski w Katowicach, Filia w Cieszynie, s. 69–79. ISBN 83-88410-25-3.

BALCAR, Lubomír a kol., 1969. *Církev v proměnách času*. Sborník k 50. výročí spojení česko-bratrské církve evangelické. Praha: Kalich.

BARAN, Ivo, 2008. Otázka národnosti při československém sčítání lidu na Těšínsku v meziválečném období. *Slovanský přehled*. **94**(1), 15–32. ISSN 0037-6922.

BARAN, Ivo, 2010. Minulost a současnost zámecké knihovny v Hradci nad Moravicí. *Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy*. **36**(2), 2010, 4–7. ISSN 1213-3140.

BARCUC, Antonín, 2005. Počátky československé církve (husitské) v Radvanicích. *Těšínsko*. **48**(3), 20–23. ISSN 0139-7605.

BARTOŠ, Josef a kol., 1966. *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*. Ostrava: Profil.

BARTUŠEK, Antonín, 2010. *Zámecká a školní divadla v českých zemích. Materiály k vývoji divadelního prostoru a výrazových prostředků*. České Budějovice: Společnost přátel Českého Krumlova. ISBN 978-80-904545-0-7.

BENATZKY, Jindřich, 1972. Zámek v Chotěbuzi (okres Karviná). *Těšínsko*. **15**(4), 17.

BENATZKY, Jindřich, 1994. Zámek ve Fryštátě. *Těšínsko*. **37**(4), 36. ISSN 0139-7605.

BERNARDT, Johann, 1848. *Handbuch der provinziellen Gesetzkunde von Mähren und Schlesien*. Olmütz: Eduard Hölzel.

BIERMANN, Bogumił, 1859. *Historia wiary ewangelickiej w Ślązku austryackém, z osobliwym względem na dzieje ewangelického kościoła z łaski danego przed Cieszynem*. Cieszyn: Karol Prochaska.

BIHL, Wolfdieter, 1980. Die Juden. In: WANDRUSZKA, Adam a URBANITSCH, Peter, eds., *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Bd. III. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, s. 880–948. ISBN 3-7001-0217-8.

BLANKE, Richard, 2001. *Polish-speaking Germans? Language and National Identity among the Masurians since 1871*. Köln–Weimar–Wien: Böhlau. ISBN 3-412-12000-6.

BORÁK, Mečislav, 2010. Fenomén německé volkslisty. In: PEJČOCH, Ivo, ed., *Okupace, kolaborace, retribuce*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky – Prezentační a informační centrum MO, s. 111–119. ISBN 978-80-7278-529-2.

BORÁK, Mečislav, 2013. Ostravský rabín Arnošt Bass (1885–1943) a jeho rodina. In: *Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*, 27. Ostrava: Tilia, s. 165–183. ISBN 978-80-86904-47-4.

BOREK, David, 2003. Židovské strany v politickém systému Československa 1918–1938. In: *Moderní dějiny: sborník k dějinám 19. a 20. století*, 11. Praha: Historický ústav AV ČR, s. 65–201. ISSN 1210-6860.

BOŽENEK, Karel, 2000. Beethoven und das Adelsgeschlecht Lichnowsky. In: PULKERT, Oldřich a KÜTHEN, Hans-Ulrich, eds., *Ludwig van Beethoven im Herzen Europas*. Prag: Resonus, s. 119–170. ISBN 80-901907-9-0.

BRILLING, Bernhard, 1965. Die Archivalien der jüdischen Gemeinde Hotzenplotz (österr. Schlesien). *Zeitschrift für die Geschichte der Juden*. 2, 53–57.

BRILLING, Bernhard, 1968. Zur Geschichte der Juden in Österreichisch-Schlesien 1640–1737. In: *Judaica Bohemiae*, 4. Praha: Panorama, s. 107–117.

BRILLING, Bernhard, 1973. Geschichte der Juden in Weidenau (Österreichisch-Schlesien). *Zeitschrift für die Geschichte der Juden*. 10. s. 155–161.

BRŇOVJÁK, Jiří, 2012. Hrabata Taaffové (z Carlingfordu). Irské stopy v historické topografii Těšínska. *Těšínsko*. 55(4), 2012, 1–14. ISSN 0139-7605.

BRŇOVJÁK, 2019b: Mezi Rakouskem a Slezskem, loajalitou a oportunistem. Šlechta Rakouského Slezska v období vlády Marie Terezie. In: VAŘEKA, Marek a ZÁŘICKÝ, Aleš, eds., *Císařovna Marie Terezie a střední Evropa*. 300 let od narození reformátorky. Hodonín: město Hodonín, Masarykovo muzeum v Hodoníně, Centrum pro hospodářské a sociální dějiny při Filozofické fakultě Ostravské univerzity, Katedra historie, Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Real Academia Sancti Ambrosii Martyris, s. 225–259. ISBN 978-80-87375-12-9.

BRŇOVJÁK, Jiří, 2016. Překračování hranic regionu a jeho vliv na společenské kariéry vybraných příslušníků šlechty Opavského a Těšínského knížectví v 17. století a 1. polovině 18. století. In: TETERYCZ-PUZIO, Agnieszka, KOŚCIELAK, Lech a ŁĄCZYŃSKA, Ewa, eds., *Via viatores quaerit*. Mobilność społeczna w dziejach krajów Grupy Wyszehradzkiej. Słupsk: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, s. 207–230. ISBN 978-83-7467-260-3.

BRŇOVJÁK, Jiří, 2018. Šlechtická společnost Rakouského Slezska a poznámky k její sídelní strategii (1740–1918). In: JEŽ, Radim a PINDUR, David (eds.). *Dům, palác a zámek v hmotné kultuře Slezska. Dom, pałac i zamek w kulturze materialnej Śląska*. Český Těšín: Muzeum Těšínska, s. 57–96. Cieszyńskie studia muzealne. Těšínský muzejní sborník, 6. ISBN 978-80-86696-47-8.

BRŇOVJÁK, Jiří, 2019a. Lichnovští z Voštic na cestě za knížecími tituly. Příspěvek k politické identitě hornoslezské rakousko-pruské aristokracie, jejímu sociálnímu vzestupu a veřejné prezentaci v 18.–19. století. In: HOCHÉL, Marian, ed., *Moderní Evropan první poloviny 19. století. K životnímu jubileu profesora Dušana Uhlíře*. Opava, Praha: Slezská univerzita v Opavě, Togga, s. 45–91. ISBN 978-80-7476-168-3.

BRŇOVJÁK, Jiří, 2019c. Stopy polských šlechtických rodů na území současné Moravy a českého Slezska od porážky stavovského povstání do poloviny 20. století. Šlady polskich rodów szlacheckich na terenach współczesnych Moraw i Śląska Czeskiego od upadku powstania cz-

eského do polowy XX wieku. In: BRŇOVJÁK, Jiří a kol. *Zámky, statky a úřady. Palace, posiadłości i pamięć. Stopy polskich szlacheckých rodů na území České republiky v pramenech z 16.–20. století. Ślady polskich rodów magnackich i szlacheckich na terenach Republiki Czeskiej w źródłach od XVI do XX wieku*. Częstochowa: Fundacja Silva Rerum Polonarum, Ostravská univerzita, s. 135–224. Nobilitas in historia moderna, IX. ISBN 978-80-7599-188-1, 978-83-945669-2-0.

BRŇOVJÁK, Jiří, 2020. Pozemková šlechta mezi stavovskou a občanskou společností. In: ZÁŘICKÝ, Aleš a kol. *Rakouské Slezsko v procesu modernizace 1742–1914*. I. díl. Ostrava: Ostravská univerzita, s. 475–561. ISBN 978-80-7599-133-1.

BROŽ, Miroslav, ed., 2002. *Církev v proměnách času 1969–1999*. Sborník Českobratrské církve evangelické. Praha: Kalich. ISBN 80-7017-697-0.

BUBÍK, Pavel a kol., eds., 2010. *100-lecie Związku Stanowczych Chrześcijan – 100. výročí Svazu rozhodných křesťanů*. Cieszyn: Arka. ISBN 978-83-924755-6-9.

BUDISCHOWSKY, Jens, 1995. *Die staatskirchenrechtliche Stellung der österreichischen Israeliten der zugleich ein Beitrag zur Auslegung des Artikels 15 Staatsgrundgesetz über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger*. Reichsgesetzblatt 1867/142. Wien: Manz. ISBN 3214079301.

Catalogus Petrino-Sarcandrinus. Deinde vero archi-presbyteratus, decantus, parochias, administraturas, capellanias, & cooperaturas locales in hac alma dioecesi archi-episcopali Olo-mucena existentes. 1781. Olomucii.

Catalogus venerabilis cleri saecularis et regularis almae dioecesis Wratislaviensis Austriacae ditionis 1807. 1808. Teschinii, 1808.

CEKOTA, Vojtěch, 2008. K založení Ostravsko-opavské diecéze. *Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy*. 34(2), 26–30. ISSN 1213-3140.

ČAPKOVÁ, Kateřina, 2005. *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918–1938*. Praha, Litomyšl: Paseka. ISBN 80-7185-695-9.

DAVIDOVÁ, Kamila. Stavební úpravy zámků ve Studénce, Nové Horce a Bartošovicích v 19. století. In: *Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín*, 54–55, s. 126–141. ISSN 0139-9462.

d'ELVERT, Christian, 1893. *Zur Geschichte des katholischen Clerus in Mähren und Oesterreichischen-Schlesien*. Brünn: Verlag der historisch-statischen-Section.

DĚDKOVÁ Libuše a GRŮZA, Antonín, 2004. Zámek v Linhartovech. *Průzkumy památek*. 11(1), 153–173. ISSN 1212-1487.

DĚDKOVÁ, Libuše, 2000. Dva náhrobníky od sochaře Amanda Strausse. In: GWUZD, Jiří a PURKYŇOVÁ, Jana, eds., *Památkový ústav v Ostravě*. Výroční zpráva 1999. Ostrava: Památkový ústav v Ostravě, s. 63–65. ISBN 80-85034-18-2.

DUDA, Josef a KRKAVEC, František, 1959. *Zelené klenoty*. Zámecké parky na Hlučínsku a Opavsku. Ostrava: Krajské nakladatelství.

DVOŘÁK, Jan, 2009. *Židé v Opavském Slezsku 1918–1945*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav historických věd. ISBN 978-80-7248-548-2.

EICHLER, Karel, 1888. *Poutní místa a milostivé obrazy na Moravě a v rak. Slezsku*. I/II. Brno: Dědictví ss. Cyrilla a Methoděje.

ESCHER, Fritz, 1985. *Karlsthal im Altwatergebirge*. Bad Neustadt a. d. Saale: Rötter Druck und Verlag GmbH.

Festschrift anlässlich der 700-Jahrfeier der Verleihung des deutschen Städterechtes an die Stadt Freudenthal, 1213. 1913. Freudenthal.

FLEISCHMANN, Gustav, 1968. The religious Congregations, 1918–1938. In: *Jews in Czechoslovakia. Historical Studies and Surveys*. Vol. I. Philadelphia: Jewish Publication Society of America, s. 267–353. ISBN 0827602308.

FIRLA, Bronisław a KASZPER, Kazimierz, 1999. *Jak ptaki Białoorle*. Czeski Cieszyn: Koło Polskich Kombatantów. ISBN 839107580X.

FOLTÝN, Dušan a kol., 2005. *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha: Libri. ISBN 80-7277-026-8.

GALOS, Adam, 1992. Kardynał Kopp – postać fascynująca i kontrowersyjna. In: MATWI-JOWSKI, Krystyn, ed., *Ludzie śląskiego Kościoła katolickiego*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Centrum Badań Śląskoznawczych i Bohemistycznych, s. 53–59. ISBN 83-900550-3-1.

GAWRECKÁ, Marie, 2010. Těšínské Slezsko a „šlonzácké hnutí“. *Těšínsko*. **53**(3), 1–8. ISSN 0139-7605.

GAWRECKI, Dan, 1999. *Politické a národnostní poměry v Těšínském Slezsku 1918–1938*. Český Těšín: Muzeum Těšínska. Studie o Těšínsku, 15. ISBN 80-902355-4-9.

GAWRECKI, Dan, 2000. Pokusy o zřízení biskupství v Opavě. *Opava. Sborník k dějinám města*, 2. Kravaře: AVE Centrum Kravaře, s. 45–48.

GAWRECKI, Dan, 2002. Slezský zemský sněm a otázka zřízení biskupství v Opavě v letech 1866–1868. In: KORDIOVSKÝ, Emil a JAN, Libor, eds., *Vývoj církevní správy na Moravě*. XXVII. Mikulovské sympozium 2002. Brno – Mikulov: Státní okresní archiv Břeclav, s. 141–149. ISBN 80-85048-84-X.

GAWRECKI, Dan, 2014. Šlonzáci na Těšínsku a sčítání lidu v letech 1910 a 1921. *Těšínsko*. **57**(1), 1–8.

GAWRECKI, Dan, 2017. *Jazyk a národnost ve sčítáních lidu na Těšínsku v letech 1880–1930*. Český Těšín: Muzeum Těšínska. Studie o Těšínsku, 23. ISBN 978-80-86696-44-7.

GAWRECKI, Dan a kol., 2003. *Dějiny českého Slezska 1740–2000*. Opava: Slezská univerzita v Opavě. ISBN 80-7248-226-2.

GEBAUER, Josef, 1992. Hnojník a Beesové. *Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy*. **18**(1), 19–21. ISSN 1213-3140.

GEBAUER, Josef a ŠRÁMEK, Pavel, 1991. *Náměstí a ulice města Opavy*. Historický místopis. Opava: Optys, 1991.

GELLER, Leo, 1890. *Gesetz betreffend die äusseren Rechtsverhältnisse der israelitischen Religionsgesellschaft*. Wien.

GRŮŽA, Antonín, 1998. Zámek v Klimkovicích z hlediska historických pramenů. In: GWUZD, Jiří a PURKYŇOVÁ, Jana, eds., *Památkový ústav v Ostravě*. Výroční zpráva 1997. Ostrava: Památkový ústav v Ostravě, s. 82–89. ISBN 80-85034-17-4.

GRŮŽA, Antonín, 2004. Osudy slezskoostravského hradu v 19. století. In: KOLÁŘOVÁ, Eva a STABRAVOVÁ, Martina, eds. *Sborník Národního památkového ústavu v Ostravě*. Romantismus a realismus 19. století (sny a skutečnosti). Ostrava: Národní památkový ústav, s. 50–65. ISBN 80-85034-30-1.

HALPERIN, Israel, ed., 1952. *Constitutiones congressus generalis Judaeorum Moraviensium (1650–1748)*. Hierosolymis: Nirdamim.

Handbuch des Bistums Breslau und seines Delegatur-Bezirks für das Jahr 1914. Breslau: Fürstbischöfliche Geheime Kanzlei.

HASSENPFUG-EILHOLZ, Eila, 1983. Toleranzedikt und Emanzipation. In: *Die Juden in den böhmischen Ländern*. Wien: R. Oldenbourg, s. 145–160.

HAUKE, Hermann, 2007. Kirchliches Leben in der Region Jeseník im Zeitalter der Aufklärung. *VII. Svatováclavské česko-polsko-německé setkání v Jeseníku 2007*. Jeseník: Zemský archiv v Opavě – Vlastivědné muzeum Jesenicka, s. 27–30. ISBN 978-80-86388-56-4, ISBN 978-80-903867-1-6.

HAVLÍČEK, Bedřich a BENATZKY, Jindřich, 1972. Zámek v Hnojníku. *Těšínsko*. **15**(3), 15.

HAVLÍČEK, Bedřich, 1990. Zámek v Hnojníku. *Těšínsko*. **34**(1), 34. ISSN 0139-7605.

HAVRLANT, Petr, JUNG, Jiří a ROSOVÁ, Romana, 2017. *Proměny zámeckého parku v Hradci nad Moravicí v letech 1778–1945*. Opava: Národní památkový ústav, územní památková správa v Kroměříži. ISBN 978-80-906899-3-0.

HELLER, Michał, 2000. Zmiany w strukturach organizacyjnych Kościołów katolickiego i ewangelickiego na Śląsku Cieszyńskim (1918–1937). In: CHMIEL, Peter a DRABINA, Jan, eds., *Die konfessionellen Verhältnisse im Teschener Schlesien vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Stosunki wyznaniowe na Śląsku Cieszyńskim od średniowiecza do współczesności. Ratingen: Stiftung-

- haus Oberschlesien 2000, s. 203–214. Tagungsreihe der Stiftung Haus Oberschlesien, 9. ISBN 83-908802-3-7.
- HERZ, Hugo, 1914. Der nationale Besitzstand in Mähren und Schlesien nach den Ergebnissen der Volkszählung vom Jahre 1910. I. Teil. *Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens*. **18**(1), 1–51.
- HILLEL, Feivel, 1928. *Die Rabbiner und die verdienstvollen Familien der Leipniker Gemeinde im 17., 18. und 19 Jahrhundert*. Mährisch Ostrau: R. Färber.
- HUBÁČEK, Adam a KOLÁŘ, František, 2016. *Oderský zámek*. Zaniklý klenot města. Odry: Muzeum Oderska. ISBN 978-80-270-0849-0.
- CHLEBEK, Karel, 2014. *100 let služby Moravskoslezského sdružení*. Ostrava: Moravskoslezské sdružení Církve adventistů sedmého dne.
- CHRÁSTECKÝ, Metoděj, ed., 2006. *Hlučín*. 750 let města. Hlučín: Muzeum Hlučínska 2006. ISBN 80-239-7008-9.
- CHROMIK, Grzegorz a SPYRA, Janusz, 1996. Żydzi w Czechowicach i Dziedzicach – zarys historii. In: POLAK, Jerzy a SPYRA, Janusz, red. *Żydzi w Bielsku, Białej i okolicy*. Bielsko-Biała: Muzeum Okręgowe w Bielsku-Białej, Urząd Miejski (Bielsko-Biała), s. 89–98. ISBN 8390139022.
- INDRA, Bohumír, 1996. Přestavba starého a stavba nového zámku ve Velkých Heralticích koncem 17. a 18. století. *Časopis Slezského zemského muzea. Série B – vědy historické*. **45**(1), 1–15. ISSN 1211-3131.
- IZYDORCZYK, Fabiana a SPYRA, Janusz, 2002. *Dzieje miłosierdzia*. Zgromadzenie Sióstr Miłosierdzia św. Karola Boromeusza w Cieszynie (1876–2001). Kraków: Wydawnictwo Salwator. ISBN 83-88119-62-1.
- JEMELKA, Martin, 2016. „Sešli jsme se jako křesťané“: Počátky lidového spiritismu ve Slezsku do jeho institucionalizace v letech 1914–1919. *Slezský sborník*. **114**(2), s. 27–45. ISSN 0037-6833.
- JEMELKA, Martin, 2018. Mezi národem, konfesí a třídou: Pluralita náboženských kultur mezi-válečného českého Slezska. In: KOLÁŘ, Ondřej a kol., eds., *Slezsko a Ostravsko v Masarykově republice*. Opava: Slezské zemské muzeum, s. 37–47; ISBN 978-80-87789-5-1.
- JEMELKA, Martin a ŠTOFANÍK, Jakub, 2020. *Víra a nevíra ve stínu továrních komínů*. Náboženský život průmyslového dělnictva v českých zemích (1918–1938). Praha: Academia – Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i. ISBN 978-80-200-3153-2; ISBN 978-80-88304-27-2.
- JEŽ, Radim, 2011. Ikonografie těšínského zámku (16.–19. století). Umělecká licence, nebo historická realita? In: *Cieszynskie studia muzealne. Těšínský muzejní sborník*, 4. Český Těšín, Cieszyn: Muzeum Těšínska, Muzeum Śląska Cieszyńskiego, s. 249–300. ISBN 978-80-86696-17-1.
- JEŽ, Radim a PINDUR, David, 2010. Hradní vrch v Těšíně. In: JEŽ, Radim a PINDUR, David, eds., *Těšínsko v proměnách staletí. Sborník přednášek z let 2008–2009 k dějinám Těšínského Slezska*. Český Těšín: Muzeum Těšínska, 2010, s. 185–200. ISBN 978-80-86696-12-6.
- JEŽ, Radim, LIPOVSKÍ, Radek, PINDUR, David a kol., 2020. *Těšínské Slezsko a jeho proměny v době modernizace*. Ostrava: Ostravská univerzita. ISBN 978-80-7599-190-4.
- JINDRA, Martin, 2017. *Sáhnout si do ran tohoto světa*. Perzekuce a rezistence Církve československé (husitské) v letech 1938–1945. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, Církve československá husitská. ISBN 978-80-87912-80-5, ISBN 978-80-7000-141-7.
- JIRÁSEK, Zdeněk, 1991. Slezská idea v poválečném Československu. *Časopis Slezského zemského muzea. Série B – vědy historické*. **40**(3), s. 185–191. ISSN 1211-3131.
- JIRÍK, Karel, 1987. K historii hradu ve Slezské Ostravě. In: *Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*, 14. Ostrava, s. 165–181.
- JUNG, Jiří, 2015. Lesnické stavby knížat Lichnovských. *Zprávy památkové péče*. **75**(5), 2015, 413–419. ISSN 1210-5538.
- JUNG, Jiří, 2017. *Lichnovští z Voštic a jejich sběratelské a stavební aktivity v letech 1848–1928*. Ostrava: Ostravská univerzita. ISBN 978-80-7464-917-2.
- JUNG, Jiří a NEMINÁŘ, Jiří, 2017. *Kdo jsou lidé na Hlučínsku*. Hlučín: Muzeum Hlučínska. ISBN 978-80-270-1494-1.

- KACZMARCZYK, Stanislav a kol., 2005. *Křesťanské společenství na Těšínsku*. Český Těšín: Křesťanské společenství – Społeczność Chrześcijańska. ISBN 80-239-6390-2.
- KADLEC, Petr a kol., 2016: *Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930*. Mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace. II. díl. Ostrava: Ostravská univerzita. ISBN 978-80-7422-551-2.
- KADŁUBIEC, Karol Daniel a kol., 1997. *Polská národní menšina na Těšínsku v České republice (1920–1995)*. Ostrava: Ostravská univerzita. ISBN 80-7042-479-6.
- KALETA, Jan a kol., 1981. Církev bratrská na Těšínsku. In: KOŠTÁL, Miloslav a kol. *Sto let ve službě evangelia 1880–1980*. Jubilejní sborník Církve bratrské. Praha: Rada církve bratrské, s. 145–152.
- Kamennouhelné doly ostravsko-karvinského revíru*. Sv. IV. 1929. Moravská Ostrava.
- KANIA, David, 2015. Zámecký park Rothschildů v Šilheřovicích. *Hlučínsko*. 5(2), 11–13. ISSN 1804-6967.
- KANIA, David, 2017. Architekt George Devey – pravděpodobný autor Rothschildových staveb šilheřovického zámeckého parku ve stylu „English Cottage“. *Hlučínsko*. 7(2), 2017, 13–17. ISSN 1804-6967.
- KLADIWA, Pavel, 1998. K provádění národní očisty na Hlučínsku po roce 1945. *Vlastivědné listy Slezska a Severní Moravy*. 24(2), 14–17. ISSN 1213-3140.
- KOČÍ, Kateřina a SKUHRAVÁ, Lenka, 2012 (eds.). *Karlova Studánka*. Karlova Studánka: Obec Karlova Studánka. ISBN 978-80-260-3245-8.
- KOLÁŘOVÁ, Eva, 2004. Státní zámek Hradec nad Moravicí. Vývojové polohy exteriérů a interiérů se zvláštním zaměřením na 19. století. Východiska a výsledky dosavadní památkové obnovy. In: KOLÁŘOVÁ, Eva a STABRAVOVÁ, Martina, eds., *Sborník Národního památkového ústavu v Ostravě*. Romantismus a realismus 19. století (sny a skutečnosti). Ostrava: Národní památkový ústav, s. 21–37. ISBN 80-85034-30-1.
- KOLÁŘOVÁ, Eva, 2009. Příběh zámku a mauzolea knížat Lichnovských v Chuchelné a vzájemné vazby na zámek Hradec. In: KOUŘILOVÁ, Dana, ed., *Sborník Národního památkového ústavu v Ostravě*. Ostrava: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě, s. 61–84. ISBN 978-80-85034-55-4.
- KOLÁŘOVÁ, Eva, 2015. *Příběh raduňského zámku*. Kroměříž: Národní památkový ústav. ISBN 978-80-87231-28-9.
- KONEČNÝ, Michal, ed., 2015. *Vitruvius Moravicus*. Neoklasicistní aristokratická architektura na Moravě a ve Slezsku po roce 1800. Brno: Národní památkový ústav, územní památková správa v Kroměříži. ISBN 978-80-87231-27-2.
- KOPEĆ, Eugeniusz, 1989. „*My i oni*“ na Górnym Śląsku (1918–1939). Katowice: Śląsk.
- KORBELÁŘOVÁ, Irena a ŽÁČEK, Rudolf, 2016. *Kořeny i křídla*. K historii opavských univerzitních areálů a budov. Opava: Slezská univerzita v Opavě. ISBN 978-80-7510-213-3.
- KOUŘILOVÁ, Dana a AUGUSTINKOVÁ, Lucie, 2016. *Proměny zámku ve Velkých Hošticích*. [Ostrava]: Šmíra Print, s.r.o. ISBN 978-80-87427-96-5.
- KOUŘILOVÁ, Dana, 2017. Zámek Velké Hoštice – interpretace štukových výjevů v exteriéru i interiéru objektu. *Hlučínsko*. 7(1), 16–20. ISSN 1804-6967.
- KOUŘILOVÁ, Markéta a PELC, Martin, 2007. Historický kontext proměn zámku ve Studénce. *Časopis Slezského zemského muzea. Série B – vědy historické*. 56(1), 59–72. ISSN 1211-3131.
- KRÁL, Martin, IVÁNEK, Jakub a PECHÁČEK, Jiří, 2013. Zámek v Hlavnici. *Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy*. 39(1), 29–32. ISSN 1213-3140.
- KREISHOFFER, Franz, 1898. *Jahresbericht der österr.-schlesischen Landes-Ackerbauschule zu Kotzobenz bei Teschen für das Schuljahr 1897–1898*. Teschen.
- KREJSA, František, 1986. *Katalog olomoucké arcidiecéze za biskupa ThDr. Josefa Vransy*. Olomouc: Arcibiskupství olomoucké.
- KUBICA, Michal, 2016. Hraběcí rod Arco na Hošťálkovech v letech 1837–1845. In: *Genealogické a heraldické informace*, 2015. Brno: Moravská genealogická a heraldická společnost, s. 58–66.

KUBICA, Michal, 2017. Budování míst posledního odpočinku jako příklad společenského etablování rodů rakouského Slezska v 19. století. In: *Genealogické a heraldické informace*, 2016. Brno: Moravská genealogická a heraldická společnost, s. 105–111.

KUFA, Pavel, 2018. Letní sídlo Larisch-Mönnichů ve Fryštátě. In: JEŽ, Radim a PINDUR, David, eds., *Dům, palác a zámek v hmotné kultuře Slezska. Dom, pałac i zamek w kulturze materialnej Śląska*. Český Těšín: Muzeum Těšínska, s. 271–286. Cieszyńskie studia muzealne. Těšínský muzejní sborník, 6. ISBN 978-80-86696-47-8.

KUTHAN, Jiří, 2014. *Aristokratická sídla v českých zemích 1780–1914*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 978-80-7422-332-7.

LARISCH, Jan, 2006a. Josef Martin Nathan, nepolitik politikem. In: *Osobnost v církvi a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 349–352. ISBN 80-7325-097-7.

LARISCH, Jan, 2006b: Nad historií ostravsko-opavské diecéze. *Okno*. (1), 7. ISSN 2336-2065.

LIFKA, Bohumír, 1974. Knihovna Karla Josefa a Vojtěcha Josefa, hrabat Hodických z Hodic ve Slezských Rudolticích. *Strahovská knihovna*. 9, 115–140.

LICHTENSTEIN, Tatjana, 2016. *Zionists in Interwar Czechoslovakia*. Minority Nationalism and the Politics of Belonging. Bloomington – Indianapolis: Indiana University Press. ISBN 978-0-253-01867-0.

MAHLER, Raphael, 1971. *A History of Modern Jewry*. New York: Schocken Books. ISBN 978-0805233988.

LOBKOWICZ, František Václav, 2011. Patnáct let existence Diecéze ostravsko-opavské v úvahách a vzpomínkách prvního ostravsko-opavského biskupa. In: ŽÁČEK, Rudolf a kol. *Ostravsko-opavská diecéze*. Kořeny a souvislosti. Opava: Slezská univerzita v Opavě, Ústav historických věd, s. 120–125. ISBN 978-80-7248-897-1.

LONDZIN, Józef, 1926. *Historja generalnego wikarjatu w Cieszynie*. Cieszyn: Nakładem własnym.

LUKEŠ, Josef, 1913. *Obraz Slezska v číslech*. Opava: Národní rada česká v Praze.

MAKOWSKI, Mariusz, 2005. *Szlacheckie siedziby na Śląsku Cieszyńskim*. Cieszyn: Regio, Muzeum Śląska Cieszyńskiego. ISBN 80-239-6051-2.

MALOUŠKOVÁ, Ivana, 2017. Funerální kultura rodu Stolberg-Stolbergů. In: *Genealogické a heraldické informace*, 2016. Brno: Moravská genealogická a heraldická společnost, s. 29–138.

MAŇAS, Vladimír, ORLITA, Zdeněk a POTŮČKOVÁ, Martina, eds., 2010. *Zbožných duší úl*. Náboženská bratrstva v kultuře raněnovověké Moravy. Olomouc: Muzeum umění Olomouc, Arcidiecézní muzeum Olomouc. ISBN 978-80-87149-36-2.

MARADA, Miroslav, 1987. Kodifikace právního postavení židovského obyvatelstva na Moravě v Generálním řádu Marie Terezie z roku 1754. *Časopis Matice moravské*. 106(1-2), 94–109.

MARKL, Vladimír, 1980. Orlovský zámek 1765–1980. *Zpravodaj ostravské pobočky Genealogické a heraldické společnosti v Praze při Domu kultury pracujících Vítkovic v Ostravě*. 3(1), 9–14.

MARŠÁLEK, Zdenko, 2020. Znovu na „naší“ straně: Bývalí příslušníci Wehrmachtu jako vojáci československé exilové armády. In: MARŠÁLEK, Zdenko a NEMINÁŘ, Jiří, eds., *Ve dvou uniformách*. Nuceně mobilizovaní do Wehrmachtu a jejich účast v odboji. Okolnosti, souvislosti, marginalizace. Hlučín – Praha, s. 96–117. ISBN 978-80-7285-253-6

MARTINEK, Libor, 2012. Mecenáš umění a milovník života ze Slezských Rudoltic hrabě Albert Josef Hodic. *Annales Neophilologiarum*. 6, 35–53. ISSN 1734-4557.

MAŠEK, Petr, 1996. Biblioteka dworska z Solcy. *Pamiętnik Cieszyński*. 11, 36–42. ISSN 0137-558X.

MAŠEK, Petr, 2006. Zámecké knihovny z Bruntálska. In: *Sborník Bruntálského muzea*. Bruntál: Muzeum v Bruntále, s. 30–35.

MAŠITOVÁ, Petra, 2005. František Josef Filip, hrabě z Hodic – barokní intelektuál, alchymista a milovník umění ze zámku v Melči. *Časopis Národního muzea. Řada historická*. 174(3–4), 191–203. ISSN 0139-9543.

- MATEJKO-PETERKA, Ilona a kol., 2016. *Jan II. kníže z Lichtenštejna*. Mecenáš a donátor Slezského zemského muzea. Opava: Slezské zemské muzeum. ISBN 978-80-87789-39-1.
- MAURER-HORN, Susanne, 1997. Die Landesregierung für Deutschböhmen und das Selbstbestimmungsrecht 1918–1919. *Bohemia. Jahrbuch des Collegium Carolinum*. **38**(1), 37–55. ISSN 0523-8587.
- MENDELSON, Ezra, 1992. *Żydzi Europy Środkowo-Wschodniej w okresie międzywojennym*. Warszawa: Wydaw. Naukowe PWN. ISBN 8301105895.
- MIHOVÁ, Tereza a ŠOPÁK, Pavel, 2015. *Nápisy na hrobech*. Městský hřbitov v Opavě v letech 1789–1804. Opava: Slezská univerzita. ISBN 978-80-7510-175-4.
- MICHALSKA, Małgorzata, 2006. *Religijność na pograniczu*. Polacy na Zaolziu. Czeski Cieszyn: Kongres Polaków w Republice Czeskiej. ISBN 80-903673-3-X.
- MIKETOVÁ, Hana a MÜLLER, Karel, 2012. *Opavský zámek*. Opava: Opavská kulturní organizace, Zemský archiv v Opavě. ISBN 978-80-87632-01-7.
- MIKOLÁŠ, Jaroslav Ludvík, 1930. *Okolo biskupství Českého Slezska*. „Těšín“ Sběrka časových spisů věnovaných národně-politickým a osvětově hospodářským otázkám Slezska 1. Frýdek: J. L. Mikoláš, Raškovice.
- MOZOR, Karol, 2005. Miejsca pielgrzymkowe i szczególnego kultu na Śląsku Cieszyńskim w obecnych granicach Rzeczypospolitej. In: LUBOS-KOZIEŁ, Joanna a kol. *Pielgrzymowanie i sztuka. Góra Świętej Anny i inne miejsca pielgrzymkowe na Śląsku*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 520–539. Acta Universitatis Wratislaviensis 2846. Historia Sztuki XXII. ISSN 0239-6661, ISSN 0860-4746, ISBN 83-229-2736-3.
- MÜLLER, Karel, POLÁCH, Radek a ZEŽULČÍK, Jaroslav, 2008. *Kamenné svědectví minulosti*. Heraldické památky Novojičínska. Nový Jičín: Muzeum Novojičínska, Praha: Libri. ISBN 978-80-7277-360-2.
- MÜLLER, Karel, 2008. Hraniční kameny jako heraldický pramen. In: SVOBODA, Miroslav: *Hranice na jižní Moravě a její obrana od doby římské*. XXX. mikulovské sympozium. 22.–23. října 2008. [Mikulov]: Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Břeclav se sídlem v Mikulově, Muzejní a vlastivědná společnost, Brno, s. 249–256. ISBN 978-80-86931-47-0, 978-80-7275-085-6.
- MÜLLER, Karel, 2012a. Pozoruhodná heraldická galerie z roku 1758 v kapli sv. Huberta v Karlově Studánce. In: *Sborník bruntálského muzea*. Bruntál: Muzeum v Bruntále, 52–58. ISSN 978-80-87038-21-5.
- MÜLLER, Karel, 2012b. *Heraldické památky Těšínska*. Český Těšín: Muzeum Těšínska. ISBN 978-80-86696-30-0.
- MUSIL, František a PLAČEK, Miroslav, 2003. *Zaniklé hrady, zámky a tvrze Moravy a Slezska*. Praha: Libri. ISBN.
- MUSIL, František, 2015. *Neznámé zámky Moravy a Slezska*. Ostrava: Šmíra-Print. ISBN 978-80-87427-97-2.
- MYSZOR, Jerzy, 2000. Administracja kościelna polskiego Śląska Zaolziańskiego 1938–1940. In: CHMIEL, Peter a DRABINA, Jan, eds., *Die konfessionellen Verhältnisse im Teschener Schlesien vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Stosunki wyznaniowe na Śląsku Cieszyńskim od średniowiecza do współczesności. Ratingen: Stiftunghaus Oberschlesien, s. 215–252. Tagungsreihe der Stiftung Haus Oberschlesien, 9. ISBN 83-908802-3-7.
- MYŠKA, Milan, 1967. K vymezení ostravské průmyslové oblasti. In: DOKOUPIL, Lumír a PITRONOVÁ, Blanka, red., *Genese průmyslových oblastí. Vznik a počátky vývoje ostravské průmyslové oblasti*, I. Ostrava – Katowice – Opava: Pedagogická fakulta, s. 171–196.
- MYŠKA, Milan, 2011. *Hrabě Hodic a jeho svět*. Zámecká kultura ve Slezsku mezi barokem a osvícenstvím. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě. ISBN 978-80-7368-952-0.
- NEŠPOR, Zdeněk R. a VOJTÍŠEK, Zdeněk, 2015. *Encyklopedie menších křesťanských církví v České republice*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. ISBN 978-80-246-3315-2.

NEUBAUEROVÁ, Michaela, 2008. Římskokatolická církev na Jesenicku v letech 1945–1956. In: *Jesenicko: vlastivědný sborník*, 9. Vlastivědné museum Jesenicka. s. 41–57. ISBN 978-80-86388-59-5, ISBN 978-80-903867-2-3, ISSN 1213-0192.

NIESNER, Tomáš, 2006. Panství Bruntál ve druhé polovině 18. století za působení Maxmiliána Xavera z Riedheimu. In: *Sborník Bruntálského muzea*. Bruntál: Muzeum v Bruntále, s. 52–58.

NIESNER, Tomáš, 2010. Společensko-politický a hospodářský vývoj Bruntálska ve 20. století. In: *Sborník bruntálského muzea 2010*. Bruntál: Muzeum v Bruntále, s. 3–34. ISBN 978-80-87038-14-7.

ONDRUSZOVÁ, Tereza, 2012. Jazyk v náboženském životě na Těšínsku. In: MURYC, Jiří, ed., *Církevní diskurz v širším společensko-historickém kontextu českého Těšínska*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, s. 59–76. ISBN 978-80-7464-192-3.

PACÁKOVÁ-HOŠTÁLKOVÁ, Božena a kol. 2004. *Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri. ISBN 80-7277-279-1.

PAŁKA, Elżbieta, 2014. *Śląski Kościół Ewangelicki Augsburgskiego Wyznania na Zaolziu*. Od polskiej organizacji religijnej do Kościoła czeskiego. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. Acta Uniwerisitatatis Wratislaviensis, 2986. ISSN 0239-6661.

PALÁT, Jiří, 1989. *Dělnické dynastie z Vítkovic: Průvodce výstavou „Člověk – tvůrce tradic Vítkovických železáren 1828–1988“*. Ostrava: Vítkovické železářny a strojířny Klementa Gottwalda.

PALATA, Luboš, 2012. Českého hrdinu mají Poláci za zločince. Jeho pomník rozbořil Těšínsko. In: *Idnes.cz*. [online]. 20. prosince. [cit. dne 15. 5. 2021]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/zpravy/zahranicni/polsko-cesko-legionari-snejdarek.A121220_185249_zahranicni_pul

PALLAS, Ladislav, 1970. *Jazyková otázka a podmínky vytváření národního vědomí ve Slezsku*. Ostrava: Profil.

PATER, Józef, 1998. *Wrocławska kapituła katedralna w XVIII wieku*. Wrocław: Papieski Fakultet Teologiczny we Wrocławiu. Rozprawy naukowe, 23. ISBN 83-87318-15-9.

PATZELT, Herbert, 1989. *Geschichte der evangelischen Kirche in Österreichisch-Schlesien*. Dülmen: Laumann-Verlag. Schriften der Stiftung Haus Oberschlesien, 5. ISBN 3-87466-115-6.

PAVELČÍKOVÁ, Nina, 2013. Církevní život na Těšínsku jako objekt zájmu komunistického režimu. *Časopis Matice moravské*. **132**(2), 407–443. ISSN 0323-052X.

PETERS, Gustav, ERBEN, Alois, 1930. *Die Deutschen in der Tschechoslowakei*. Berlin.

PETR, Stanislav, 1995. Rukopisné fondy zámeckých a hradních knihoven na Moravě a ve Slezsku. In: KUBÍČEK, Jaromír, ed., *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska*. Sborník ze 4. odborné konference Olomouc, 11.–12. října 1994. Brno, Olomouc: Sdružení knihoven České republiky, Státní vědecká knihovna, s. 6–52. ISBN 80-7053-105-3.

PIĘTAK, Stanislav, PINDUR, David a SPRATEK, Daniel, 2020. *Dějiny evangelíků na Těšínsku od reformace do tolerance*. Český Těšín: Slezská církev evangelická a. v. ISBN 978-80-87340-05-9.

PILCH, Józef, 1994. Zarys dziejów Żydów w Ustroniu. In: SPYRA, Janusz, red., *W cieniu skoczowskiej synagogi*. Skoczów: Interfon, s. 67–79. ISBN 8390179105.

PINDUR, David, 2005. Počátky charitní péče v Bruzovicích. *Těšínsko*. **48**(3), 8–13. ISSN 0139-7605.

PINDUR, David, 2009. Přehled nejstarší církevně správní organizace Těšínska. Od středověku do vzniku generálního vikariátu v roce 1770. In: JIRÁSEK, Zdeněk, ed., *Polská papežská nunciatura v Opavě (Slezsko v církevních dějinách 18. století)*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, Ústav historických věd, s. 57–92. Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis – Supplementa, V. ISBN 978-80-7248-556-7.

PINDUR, David, 2011. *Bazilika Navštívení Panny Marie ve Frýdku. Bazylika Nawiedzenia Marii Panny do Frydku*. Český Těšín: Muzeum Těšínska. ISBN 978-80-86696-19-5.

PINDUR, David, 2015. Zaniklý dřevěný kostel sv. Mikuláše v Šenově v historickém a kulturním kontextu. *Těšínsko*. **58**(1), 3–26. ISSN 0139-7605.

PINDUR, David, 2019. Úprava hranic farnosti Staré Hamry na podzim roku 1939. Příspěvek k dějinám církevní správy Slezska. *Těšínsko*. **62**(2), 37–60. ISSN 0139-7605.

PINDUR, David, 2020a. Náboženské poměry v Těšínském Slezsku – od rekatolizace ke konfesní pluralitě. In: JEŽ, Radim, LIPOVSKI, Radek, PINDUR, David a kol. *Těšínské Slezsko a jeho proměny v době modernizace*. Ostrava: Ostravská univerzita, s. 123–145. ISBN 978-80-7599-190-4.

PINDUR, David, 2020b. Náboženský vývoj od poloviny 19. století do současnosti. In: *Český Těšín 1920–2020*. Český Těšín – Ostrava – Třinec, s. 378–443. ISBN 978-80-905079-7-5.

PITRONOVÁ, Blanka, 1991: Marie Christina a Albert Saskotěšínský, příspěvek k biografii. *Těšínsko*. **34**(1), 1991, 17–19. ISSN 0139-7605.

PLAČEK, Miroslav, 2001. *Hrady a zámky na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri. ISBN 80-7277-036-5.

PLAČEK, Vilém, 1977. K otázce rehabilitačního a očistného řízení na Hlučínsku v prvních letech po osvobození. *Časopis Slezského zemského muzea. Série B – vědy historické*. **38**(1), 1–22. ISSN 0323-0678. ISSN 1211-3131.

PLAČEK, Vilém, 2000. *Prajzáci aneb k osudům Hlučínska 1742–1960*. Hlučín: Kulturní dům Hlučín, Kravaře: Kulturní středisko zámek Kravaře. ISBN 80-902526-5-6.

PLAČEK, Vilém, 2007. *Prajzáci II aneb Hlučínsko ve staronové vlasti 1920–1938*. Háje ve Slezsku: Maj-Tiskárna. ISBN 978-80-86458-24-3.

PLAČEK, Vilém, 2016. *Prajzáci III aneb k osudům Hlučínska v době nacistické okupace 1938–1945*. Opava: Sdružení obcí Hlučínska. ISBN 978-80-906516-0-9.

PLAČEK, Vilém a PLAČKOVÁ, Magda, 2006. *Šilheřovice v historii a současnosti*. Šilheřovice, Háje ve Slezsku: Obecní úřad Šilheřovice, František Maj. ISBN 80-86458-17-2.

PLAČKOVÁ, Magda a PLAČEK, Vilém, 1990. Boj o slezskou samosprávu v roce 1968. In: *Ročenka Okresního archivu v Opavě* 10. Opava: Okresní archiv v Opavě, s. 16–46. ISSN 0231-9608.

POKLUDA, Zdeněk, 1979. Desková velkostatkářská držba v Rakouském Slezsku ve druhé polovině 19. a počátkem 20. století. *Slezský sborník*. **77**(3), 26–29.

POLÁK, Ervín, 1947. *Čísla mluví o voličích a o národních výborech*. Praha: Min. vnitra.

RABIN, Israel, 1927. *Vom Rechtskampf der Juden in Schlesien (1582–1713)*. Breslau: Schatzky. Jahresbericht des jüdisch-theologischen Seminars für das Jahr 1926.

RATAJ, Michael, 2016. *Německá opavská žurnalistika v meziválečném období*. Ostrava. Dizertační práce. Ostravská univerzita. Filozofická fakulta. Katedra historie.

REBROVÁ, Alexandra, 1998. *Zámek Fryštát*. Šenov u Ostravy: Tilia. ISBN 80-86101-09-6.

REBROVÁ, Alexandra, 2002. *Zaniklý zámek Ráj v osudech staletí*. Karviná: Magistrát města Karviné. ISBN 80-238-9542-7.

REBROVÁ, Alexandra, 2004a. Zámek Fryštát v Karviné. In: KOLÁŘOVÁ, Eva a STABRAVOVÁ, Martina, eds., *Sborník Národního památkového ústavu v Ostravě*. Romantismus a realismus 19. století (sny a skutečnosti). Ostrava: Národní památkový ústav, s. 38–39. ISBN 80-85034-30-1.

REBROVÁ, Alexandra, 2004b. *Lottyhaus. Vedlejší křídlo zámku Fryštát v Karviné*. Karviná: Oddělení správy zámku a památkové péče OŠK Magistrátu města Karviné. ISBN: 80-239-2249-1.

Reichsgesetzblatt. 1890, č. 18 z 15. dubna, poz. 57, s. 109–113.

RIEZNER, Jiří, 2008. Založení evangelického sboru v Holčovicích na Krnovsku. In: MACEK, Ondřej, ed., *Po vzoru Berojských*. Život a víra českých a moravských evangelíků v předtoleranční a toleranční době. Praha: Kalich, s. 114–125. ISBN 978-80-7017-088-5.

RICHTER, Eduard, 1888, 1889. Beitrag zur Geschichte der Judengemeinde in Hotzenplotz. *Notizenblatt der historisch-statistischen Sektion der kaiser. königl. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur - und Landeskunde*. **1888**(11), s. 88; **1888**(12), s. 96; **1889**(1), s. 7–8; **1889**(2), s. 10–12.

RICHTER, Michal, 2004. *Zámecký park v Kravařích ve Slezsku*. Kravaře: Kulturní středisko zámek Kravaře. ISBN 80-86714-03-9.

RODAN, Kamil, 2008: *Dějiny zemědělství v Rakouském Slezsku v letech 1848–1914 (základní vývojové tendence)*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě. ISBN 978-80-7368-630-7.

ROSOVÁ, Romana, 2018: Architektura zámků Těšínského Slezska (vybrané příklady). In: JEŽ, Radim a PINDUR, David, eds., *Dům, palác a zámek v hmotné kultuře Slezska. Dom, pałac i zamek w kulturze materialnej Śląska*. Český Těšín: Muzeum Těšínska, s. 35–56. Cieszyńskie studia muzealne. Těšínský muzejní sborník, 6. ISBN 978-80-86696-47-8.

ROSOVÁ, Romana, 1998. Zámek ve Studénce ve světle písemných pramenů. In: GWUZD, Jiří a PURKYŇOVÁ, Jana, eds., *Památkový ústav v Ostravě*. Výroční zpráva 1997. Ostrava: Památkový ústav v Ostravě, s. 90–93. ISBN 80-85034-17-4.

ROSOVÁ, Romana, 2015. *Razumovští a jejich stopy na Opavsku*. Opava: Za Opavu, zapsaný spolek. ISBN 978-80-905039-3-9.

ROZENBLIT, Marsha L., 1990. Jewish Identity and Modern Rabbi – The Cases of Isak Noa Mannheimer, Adolf Jellinek and Moritz Güdemann in the Nineteenth-Century Vienna. *The Leo Baeck Institute Yearbook*. **35**(1), 103–131. ISSN 0075-8744.

RUCKOVÁ, Iveta, 2007. Das Schloss Johannesberg in Jauerning im Spiegel der Literatur und Musik der deutschsprachigen Länder. In: ONDRÁKOVÁ, Jana a VAŇKOVÁ, Lenka, eds., *Germanistik an tschechischen Universitäten. Gegenwart und Zukunft*. Referate der Konferenz des Tschechischen Germanistenverbandes. Hradec Králové, Ostrava: Universität Hradec Králové, Ostrava, s. 191–196. ISBN 978-80-7368-327-6.

RUSEK, Halina, 2002. *Religia i polskość na Zaolziu*. Kraków: Zakład Wydawniczy „Nomos”. ISBN 83-88508-27-X.

RYGULA, Piotr, 2004. Uwarunkowania polityczno-prawne generalnego wikariatu. In: BUDNIAK, Józef a MOZOR, Karol, eds., *Kształtowanie tożsamości religijnej i kulturowej na Śląsku Cieszyńskim w latach działalności Książęco-Biskupiego Wikariatu Generalnego Księstwa Cieszyńskiego (1770–1925)*. Cieszyn: Uniwersytet Śląski w Katowicach, Filia w Cieszynie, s. 49–67. ISBN 83-88410-25-3.

ŘÍMAN, Karel, ed., 2001. *Pane, Ty jsi povolal... Vladislav Santarius – Boží dílo skrze jeho život a službu*. Český Těšín: Slezská církev evangelická a. v. ISBN 80-238-7873-5.

SAHEB, Jan, 2020. Náboženský život. In: ZÁŘICKÝ, Aleš a kol. *Rakouské Slezsko v procesu modernizace 1742–1914*, II. Ostrava: Ostravská univerzita. ISBN 978-80-7599-133-1.

SAMEK, Bohumil, 1994. *Umělecké památky Moravy a Slezska, 1 (A–I)*. Praha: Academia. ISBN 80-200-0474-2.

SAMEK, Bohumil, 1999. *Umělecké památky Moravy a Slezska, 2 (J–N)*. Praha: Academia. ISBN 80-200-0695-8.

von SCARI, Hieronymus, 1835. *Systematische Darstellung der in Betreff der Juden in Mähren und im k.k. Antheile Schlesien erlassene Gesetze und Verordnungen*. Brünn: L. W. Seidel.

SEPPELT, Franz Xaver, 1929. *Geschichte des Bistums Breslau*. Breslau: Fürstbischöfliches Ordinariat.

SETTARI, Olga, 1993. Zámek Jánský Vrch a město Javorník v minulosti. Příspěvek k hudební topografii Slezska. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. Řada hudebněvědná (H), 41–42 (27–28). Brno: Masarykova univerzita, s. 45–53. ISBN 80-210-0819-9.

SCHENKOVÁ, Marie, 2010. Poutní tradice v českém Slezsku. In: MIHOLA, Jiří, ed., *Na cestě do nebeského Jeruzaléma*. Poutnictví v českých zemích ve středoevropském kontextu. Brno: Moravské zemské muzeum, s. 83–98. ISBN 978-80-7028-359-2.

SCHIPP, Joseph Carl, 1828. *Historisch-tographische Beschreibung des Breslauer k. k. Diöcesantheils*. Teschen.

SCHIPP, Joseph Karl, 1821. *Stand des Breslauer k. k. Diözesantheils mit endes des Jahrs 1820*. Teschen.

SINGER, Ludwig, 1933. Zur Geschichte der Toleranzpatente in den Sudetenländern. In: *Jahrbuch der Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Tschechoslovakischen Republik*, 5. Prag: Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Tschechoslovakischen Republik, s. 235–311.

ŠLIŽ, Małgorzata, 2001. The Number and Distribution of the Jewish Population in the Area of Austrian Silesia According to the Census of December 21 1900. In: WODZIŃSKI, Marcin a SPYRA, Janusz, eds., *Jews in Silesia*. Cracow: Księg. Akademicka, s. 59–66. ISBN 83-7188-410-9.

SONNENSCHNEID, Theodor, 1911. Beitrag zur Geschichte der Juden in Troppau. In: *Festschrift des Zionistischen Vereines „Jeschurun“ – Troppau 1901–1911*. Troppau: Jeschurun – Troppau, s. [1–8].

SPURNÝ, František a kol. 1983. *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, 2. Severní Morava*. Praha: Svoboda.

SPURNÝ, František, 2002. Počátky starokatolické církve na Moravě před 1. světovou válkou. In: KORDIOVSKÝ, Emil a JAN, Libor, eds., *Vývoj církevní správy na Moravě*. XXVII. Mikulovské sympozium 2002. Brno – Mikulov: Státní okresní archiv Břeclav, s. 221–226. ISBN 80-85048-84-X.

SPYRA, Janusz, 1994. Juden im Teschener Schlesien unter der Herrschaft Karls VI. (1711–1740). In: *Oberschlesisches Jahrbuch*, 10. Berlin: Gebr. Mann, s. 25–49. ISSN 0930-6978.

SPYRA, Janusz, 1995. Juden im Herzogtum Teschen unter der Herrschaft von Maria Theresia (1740–1780). In: *Oberschlesisches Jahrbuch*, 11. Berlin: Gebr. Mann, s. 67–96. ISSN 0930-6978.

SPYRA, Janusz, 1996. Powstanie i rozwój żydowskiej gminy wyznaniowej w Bielsku w XIX w. In: POLAK, Jerzy a SPYRA, Janusz, red., *Żydzi w Bielsku, Białej i okolicy*. Bielsko-Biała: Muzeum Okręgowe w Bielsku-Białej, Urząd Miejski (Bielsko-Biała), s. 23–47. ISBN 8390139022.

SPYRA, Janusz, 1999a. Zarys dziejów ludności żydowskiej w Cieszynie i okolicach. In: SPYRA, Janusz, red., *Żydowskie zabytki Cieszyna i Czeskiego Cieszyna*. Cieszyn: Polskie Towarzystwo Historyczne, s. 7–27. ISBN 83-908299-8-3.

SPYRA, Janusz, 1999b. Židé v Bruntále v dobách minulých (do roku 1918). In: *Sborník bruntálského muzea*. Bruntál: Muzeum v Bruntále, s. 32–48. ISBN 80-85973-72-3.

SPYRA, Janusz, 2000. Žydzi w Opawie (do 1848 r.). In: *Opava*. Sborník k dějinám města, 2. Opava: Matice Slezská 2000, s. 15–26. ISBN 80-86268-02-0.

SPYRA, Janusz, 2001a. Jews Rights of Residence in Cieszyn Silesia, 1742–1848. In: *Polin*, 14. Oregon: The Littman Library of Jewish Civilization, s. 31–48. ISSN 2516-8681.

SPYRA, Janusz, 2001b. Z historie židovské komunity v Krnově v letech 1848–1918 (se zvláštním zaměřením na náboženskou židovskou obec). In: *Sborník bruntálského muzea*. Bruntál: Muzeum v Bruntále, s. 43–59. ISBN 80-902956-1-4.

SPYRA, Janusz, 2001c. Židé v rakouském Slezsku (1742–1918). Nástin dějin. In: SPYRA, Janusz a WODZINSKI, Marcin, eds., *Židé ve Slezsku*. Studie k dějinám Židů ve Slezsku. Český Těšín: Muzeum Těšínska, s. 7–47. ISBN 80-902355-8-1.

SPYRA, Janusz, 2004. Die Juden im Herzogtum Teschen unter der Herrschaft Josephs II. und seiner Nachfolger (bis 1848). In: *Oberschlesisches Jahrbuch*, 20. Berlin: Gebr. Mann, s. 67–96. ISSN 0930-6978.

SPYRA, Janusz, 2005. *Żydzi na Śląsku Austriackim 1742–1918*. Od tolerowanych Żydów do żydowskiej gminy wyznaniowej. Katowice: Muzeum Śląskie. ISBN 8387455148.

SPYRA, Janusz, 2007. Ruch syjonistyczny na Morawach i Śląsku Austriackim (do 1918 roku). Recepja, organizacja, bariery. *Studia Judaica*. 19(1), s. 25–41. ISSN 1506-9729.

SPYRA, Janusz, 2009. *Żydowskie gminy wyznaniowe na Śląsku Austriackim (1742–1918)*. Katowice: Muzeum Śląskie. ISBN 9788360353769.

SPYRA, Janusz, 2012. Śląsk Cieszyński w okresie 1653–1848. In: PANIC, Idzi, red., *Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych*, IV. Cieszyn: Starostwo Powiatowe w Cieszynie. ISBN 978-83-935147-1-7.

SPYRA, Janusz, 2015. *Biografický slovník rabínů rakouského Slezska*. Ostrava: Ostravská univerzita. ISBN 978-80-7464-797-0.

SPYRA, Janusz, 2017. Dr Aron Eisenstein, cieszyński rabin, historyk, syjonista. In: *Pamiętnik Cieszyński*, 22. Cieszyn: Polskie Towarzystwo Historyczne, s. 31–49. ISSN 0137-558X.

SPYRA, Janusz, 2018a. Prowincjonalny liberalizm. Niemieckie stronnictwo polityczne wobec kościołów i wyznań w 2 połowie XIX wieku w krajach monarchii austro-węgierskiej. In: VAŘEKA, Marek a ZÁŘICKÝ, Aleš, eds., *Modernizace církve od zrušení jezuitského řádu do II. vatikánského koncilu*. Ostrava: Filozofická fakulta, Ostravská univerzita, s. 100–114. ISBN 978-80-7599-046-4.

SPYRA, Janusz, 2018b. *Rabbiner in der Provinz*. Die Rolle des Rabbiners im Leben der jüdischen Gemeinschaft in Teschener und Troppauer Schlesien. Berlin: Peter Lang. ISBN 978-3-631-65218-3. Polnische Studien zur Germanistik, Kulturwissenschaft und Linguistik, 9. ISSN 2193-4142.

SPYRA, Janusz, 2020. Große Politik in einer kleinen Gemeinde. Der Skandal um den Rabbiner Karl Blan aus Neu-Oderberg. *Judaica Bohemiae*. **55**(2), 5–24. ISSN 0022-5738.

STANZEL, Josef G., 2007a. Filosoficko-teologická vysoká škola a kněžský seminář ve Vidnavě v letech 1899–1945. *VII. Svatováclavské česko-polsko-německé setkání v Jeseníku 2007*. Jeseník: Zemský archiv v Opavě – Vlastivědné muzeum Jesenicka, s. 143–148. ISBN 978-80-86388-56-4, ISBN 978-80-903867-1-6.

STANZEL, Josef G., 2007b. Kirchliche Organisation, insbes. die Pfarreiorganisation im Freiwaldauer Gebiet vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart. *VII. Svatováclavské česko-polsko-německé setkání v Jeseníku 2007*. Jeseník: Zemský archiv v Opavě – Vlastivědné muzeum Jesenicka, s. 18–26. ISBN 978-80-86388-56-4, ISBN 978-80-903867-1-6.

Statistický lexikon, 1924: *Statistický lexikon obcí v Republice československé*. Díl II. Morava a Slezsko, Praha: Státní úřad statistický.

SVÁTEK, Josef, 1992. Hudba a divadlo na zámcích Slezské Rudoltice a Velké Hoštice. In: *Studie muzea Kroměřížska*, 91. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, s. 48–50. ISSN 80-85048-02-7.

SZYMECZEK, Józef, 2004. *Stát, církev a národ v československé části Těšínského Slezska (1945–1953)*. Český Těšín: Kongres Poláků v České republice, Dokumentační centrum. Bibliotheca Tesinensis II. Seria Bohemica 1. ISBN 80-239-3073-7.

SZYMECZEK, Józef, 2008. *Augsburski Kościół Ewangelicki w czechosłowackiej części Śląska Cieszyńskiego w latach 1945–1950*. Cieszyn: Książnica Cieszyńska – Kongres Polaków w Republice Czeskiej. ISBN 978-83-927052-0-8, ISBN 978-80-903673-8-8.

SZYMECZEK, Józef, 2010. *Vznik Československa a evangelíci augsburského vyznání v Těšínském Slezsku 1918–1923*. Český Těšín: Kongres Poláků v České republice. ISBN 978-80-903673-6-4.

ŠIGUT, František, 1964. Historie stavby zámku v Raduni u Opavy. *Časopis Slezského musea. Serie B – vědy historické*. **13**(1), 66–67.

ŠIGUT, František, 1965. Blücherův palác v Opavě. *Časopis Slezského musea. Serie B – vědy historické*. **14**, 107–113.

ŠIGUT, František, 1968. Pokusy o zřízení biskupství v Opavě. *Slezský sborník*. **66**(4), 526–527.

ŠIGUT, Josef, 1949. Církevně správní reformy na pruských hranicích po uzavření míru těšínského 1779. *Slezský sborník*. **47**(7), 13–32.

ŠOPÁK, Pavel, 2002. Mezi raciem a emocí. Stavby Franze Biely (1789–1871). *Časopis Slezského zemského muzea. Série B – vědy historické*. **51**(1), 60–72. ISSN 1211-3131.

ŠOPÁK, Pavel, 2003. *Klasicistní architektura Opavy let 1780–1850*. Opava: Matice slezská. ISBN 80-903055-5-5.

ŠOPÁK, Pavel, 2004. Starý a nový zámek v Bravanticích a proměna architektury ve Slezsku na přelomu 18. a 19. století. In: *Sborník Národního památkového ústavu v Ostravě*. Ostrava, s. 66–73.

ŠOPÁK, Pavel, 2007. Typologické aspekty zámecké architektury první poloviny 18. století v tzv. moravských enklávách ve Slezsku (Příklad Štáblovic a Deštného). In: *Acta historica et mu-seologica Universitatis Silesianae Opaviensis*, řada C 7. Opava: Slezská univerzita, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, s. 233–244. ISBN 978-80-7248-448-5.

ŠOPÁK, Pavel, 2010. Zámek v Neplachovicích. Vlastivědné listy *Slezska a severní Moravy*. **36**(1), 14–17. ISSN 1213-3140.

ŠOPÁK, Pavel, 2014. *Vzdálené ohlasy*. Moderní architektura českého Slezska ve středoevropském kontextu, 1. Opava: Slezská univerzita v Opavě. ISBN 978-80-7510-068-9.

ŠOPÁK, Pavel, 2016. *Město muzeí (Opava 1814–1989)*. Opava: Slezské zemské muzeum. ISBN 978-80-87789-37-7.

- ŠOPÁK, Pavel a kol., 2011. *Památky a paměťové instituce českého Slezska v 16. až 19. století*. Opava: Slezské zemské muzeum. ISBN 978-80-86224-90-9.
- ŠOPÁK, Pavel a kol., 2012. *Město – zámek – krajina. Kulturní krajina českého Slezska od středověku po první světovou válku*. Opava: Slezské zemské muzeum. ISBN 978-80-86224-91-6.
- ŠOPÁK, Pavel a kol., 2013. *Znamení vertikál. Církevní a náboženský život českého Slezska od středověku po první světovou válku*. Opava: Slezské zemské muzeum. Slezsko: Lidé a země, III. ISBN 978-80-87789-13-1.
- ŠTAIF, Jiří, 2020. *Modernizace na pokračování. Společnost v českých zemích (1770–1918)*. Praha: Argo. ISBN 978-80-257-3216-8.
- ŠTĚPÁN, Václav, 2009. *Historie zámku Bruntál*. Bruntál: Muzeum v Bruntále. ISBN 80-238-3266-2.
- ŠUSTEK, František, 1990. Zánik zámku a dalších památek v Odrách. *Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín*. 46, 22–33. ISSN 0139-9462.
- ŠÚSTKOVÁ, Hana, 2006. *Biografický slovník poslanců Slezského zemského sněmu v Opavě (1861–1918)*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta a Ústav pro regionální studia. Biografický slovník Slezska a severní Moravy. Nová řada, 8 (20). Supplementum. ISBN 80-7368-512-4.
- ŠÚSTKOVÁ, Hana, 2020. „Nové“ politické elity. In: ZÁŘICKÝ, Aleš a kol., *Rakouské Slezsko v procesu modernizace 1742–1914*. Ostrava: Ostravská univerzita, s. 575–605. ISBN 978-80-7599-133-1.
- TESAŘ, Pavel, 2008. *Kostel Nejsvětějšího Spasitele v Dolních Životicích*. Dolní Životice: Římskokatolická farnost v Dolních Životicích.
- TESAŘ, Petr (2003). Bratři Petr a Leopold Kloseovi. Příspěvek k dějinám města Opavy v 19. století. In: *Opava. Sborník k dějinám města, 3*. Opava: Matice Slezská – Zemský archiv v Opavě, s. 49–54. ISBN 80-903055-6-3.
- TICHÁNEK, Jiří a kol., 2005. *Šlechtická sídla na Frýdecko-Místecku*. Kopřivnice: Alpress. ISBN 80-7362-207-6.
- TICHÁNEK, Jiří a ŠERÝ, Zdeněk, 2003. *Šlechtická sídla na Novojičínsku*. Opava: Butterfly, 2003. ISBN 80-239-1707-2.
- TINZOVÁ, Bohumila, 2007. Perzekuce katolického duchovenstva komisariátu Jeseník v letech 1938–1945. *VII. Svatováclavské česko-polsko-německé setkání v Jeseníku 2007*. Jeseník: Zemský archiv v Opavě – Vlastivědné muzeum Jesenicka, s. 66–82. ISBN 978-80-86388-56-4, ISBN 978-80-903867-1-6.
- TITTL, Ignaz, 1885. *Statistik und Beamten-Schematismus des Gross-Grundbesitzes in der Markgrafschaft Mähren und im Herzogthume Schlesien*. Wien, Olmütz: E. Hölzel, 1885.
- TOMASZEWSKI, Jerzy, 1990. *Zarys dziejów Żydów w Polsce w latach 1918–1939*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. ISBN 8323002134.
- TOMÁŠOVÁ, Veronika, 2018. *Evangelíci na Těšínsku v tolerančním období (1781–1861)*. Český Těšín: Slezská církev evangelická a. v. ISBN 978-80-87340-03-5.
- TUREK, Adolf, 1971. *Dějiny zámku Hradce*. Ostrava: Profil, 1971.
- UHLÍŘ, Dušan, 2008a. Muzikant v roli vrchnostenského úředníka. Příklad Carla Ditterse z Dittersdorfu. In: MALÍŘ, Jiří a kol.: *Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 292–305. ISBN 978-80-7325-175-8.
- UHLÍŘ, Dušan, 2008b. Schaffgotschové mezi Slezskem a českými zeměmi. *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis*. 1, 151–161. ISSN 1803-411X.
- UHLÍŘ, Dušan, 2009. Exil vratislavského biskupa Filipa Gottharda Schaffgotsche na Jánském Vrchu. In: Jirásek, Zdeněk, ed., *Polská papežská nunciatura v Opavě (Slezsko v církevních dějinách 18. století)*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, Ústav historických věd, s. 25–30. *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis – Supplementa*, V. ISBN 978-80-7248-556-7.
- URBAN, Jan, 1954. *Karlova Studánka. Lázně pod Pradědem*. Praha: Státní tělovýchovné nakladatelství, 1954.

- VOJKOVSKÝ, Rostislav, 2013. *Janský Vrch. Zámek v Javorníku ve Slezsku*. Hukvaldy, Dobrá: Putujme, 2013. ISBN 978-80-87712-49-8.
- VOJTAL, Petr, 1999. Tři nebo šest zámků? Raduň – Bravantice – Studénka. In: *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis*, 4. Opava: Slezská univerzita, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, s. 49–54. ISBN 80-7248-051-0.
- VOJTAL, Petr, 2001. Klasicismus zámku ve Štěmplovci. In: *Památkový ústav v Ostravě. Výroční zpráva 2000*. Ostrava: Národní památkový ústav, s. 85–88. ISBN 80-85034-23-9
- VYBÍRAL, Jindřich, 1987. Zámek v Šilheřovicích. *Vlastivědné listy Severomoravského kraje*. **13**(2), 48. ISSN 0139-679X.
- VYVIALOVÁ, Romana, 2013. Usídlení a konsolidace řecké menšiny na Jesenicku. In: *Jesenicko: vlastivědný sborník 14*. Jeseník: Vlastivědné muzeum Jesenicka, s. 12–33. ISBN 978-80-87496-05-3.
- WANATOWICZ, Maria Wanda, 1994. *Historia społeczno-polityczna Górnego Śląska i Śląska Cieszyńskiego w latach 1918–1945*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. Skrypty Uniwersytetu Śląskiego. ISSN 0239-6432.
- WEIN, Martin J., 2009. Zionism in Interwar Czechoslovakia. Palestino-Centrism and Landespolitik. *Judaica Bohemiae*. **44**(1), 5–47. ISSN 0022-5738.
- WEINRYB, Bernhard D., 1976. *The Jews in Poland. A Social and Economic History of the Jewish Community in Poland from 1100 to 1800*. Philadelphia: Jewish Publication Society.
- WERNER, Friedrich Bernard, cca 1763. *Silesia in Compendio seu Topographia das is Praesentatio und Beschreibung des Herzogthums Schleisens... Pars I. von Ober Schlesien über haupt*.
- WEISSBROD, Marek, 2004. Historie a stavební vývoj zámku v Ostravě-Kunčicích. In: *Práce a studie Muzea Beskyd*. Společenské vědy, 14. Frýdek-Místek: Muzeum Beskyd, s. 148–192. ISBN 80-86166-14-7.
- WEISSBROD, Marek, 2009. *Frýdecký zámek*. Frýdek-Místek. ISBN 978-80-86166-26-1.
- WIESNEROVÁ, Markéta, 2011. Bruntálský zámek Řádu německých rytířů – poslední středisko zámecké hudební kultury ve Slezsku na přelomu 18. a 19. století. *Časopis Slezského zemského muzea*. Série B – vědy historické. **60**(2), 127–140. ISSN 1211-3131.
- WODZIŃSKI, Marcin, 1996. Aron Halberstam z Białej. Uwagi o wpływach chasydyzmu na pograniczu galicyjsko-śląskim. In: POLAK, Jerzy a SPYRA, Janusz, red., *Żydzi w Bielsku, Białej i okolicy*. Bielsko-Biała: Muzeum Okręgowe w Bielsku-Białej, Urząd Miejski (Bielsko-Biała), s. 106–110. ISBN 8390139022.
- WOLNÝ, Gregor, 1862. *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften*, I/IV. Brünn.
- ZÁŘICKÝ, Aleš, 2014. Technická inteligence – Skutečnost nebo chiméra. In: ZÁŘICKÝ, Aleš, GLOGAROVÁ, Jana a ZÁVODNÁ, Michaela, eds., *Vzdělanec nad hranicemi „provincionality“ / Uczony ponad granicami „prowincjonalności“*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, s. 90–98. ISBN 978-80-7464-457-3.
- ZÁŘICKÝ, Aleš, 2016. Problém(atika) průmyslových regionů od poloviny 19. století do doby nedávno minulé? (Na příkladu ostravské průmyslové oblasti). In: ZÁŘICKÝ, Aleš a ZÁVODNÁ, Michaela, ed., *Restrukturalizace regionů ostravského a katovického jako možnost česko-polské spolupráce / Restrukturalizacja regionów ostrawskiego i katowickiego jako możliwość współpracy czesko-polskiej*. Ostrava: Ostravská univerzita, s. 9–18. ISBN 978-80-7464-885-4.
- ZÁŘICKÝ, Aleš a kol., 2020. *Rakouské Slezsko v procesu modernizace 1742–1914*. Ostrava: Ostravská univerzita. ISBN 978-80-7599-133-1.
- ZBRANEK, Tomáš Benedikt, 2008. Ordinář českotěšínský Antonín Veselý. *Těšínsko*. **51**(2), 25–27. ISSN 0139-7605.
- ZBRANEK, Tomáš Benedikt, 2011a. Apoštolská administratura českotěšínská. In: *Český Těšín 1920–1989. Válečné a poválečné osudy města*. Opava: Slezská univerzita v Opavě – Muzeum Těšínska, s. 110–122. ISBN 978-80-7248-712-7, ISBN 978-80-86696-23-2.

ZBRANEK, Tomáš Benedikt, 2011b. Apoštolský administrátor František Borgiáš Onderek. In: *Sborník Státního okresního archivu Frýdek-Místek*, 12, s. 104–111. ISBN 978-80-86388-90-8, ISSN 1214-6951.

ZUBER, Rudolf, 1966. *Jesenicko v období feudalismu až do roku 1848*. Ostrava: Profil.

ZUBER, Rudolf, 1987. *Osudy moravské církve v 18. století*, I. Praha.

ZUBER, Rudolf, 1999. *Karel Ditters z Dittersdorfu*. Javorník: Vlastivědné muzeum Jesenicka, Společnost přátel zámku Jánský Vrch.

6 Identita a kolektivní paměť obyvatelů Slezska

Archivní fondy

Archiv města Ostravy, fond Archiv města Slezská Ostrava

Archiv spolku u synagogy

Muzeum Těšínska, fond Fotografie

Slezské zemské muzeum, fotoarchiv

Slezské zemské muzeum, etnografické pracoviště

Slezské zemské muzeum, uměleckohistorické pracoviště

Zemský archiv v Opavě, fond Zemská vláda slezská

Zemský archiv v Opavě, Státní okresní archiv Frýdek-Místek, fond Rukopisy

Zemský archiv v Opavě, Státní okresní archiv Jeseník, fond Sběrka obrazového a fotografického materiálu Státního okresního archivu Jeseník

Zemský archiv v Opavě, Státní okresní archiv Karviná, fond Sběrka obrazového a fotografického materiálu Státního okresního archivu Karviná

Zemský archiv v Opavě, Státní okresní archiv Opava, fond Sběrka obrazového a fotografického materiálu Státního okresního archivu Opava

Literatura a webové zdroje

Báňský úřad neznámý, 1993. In: *Ostravsko-karvinský horník*. 22. ledna.

BARCUC, Antonín a BARCUCHOVÁ, Kateřina, 2003. Umělecko-průmyslové muzeum pro ostravsko-karvinský revír v letech 1924–1935. In: *Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Šenov u Ostravy: Tilia, s. 422–447. ISBN: 80-86101-77-0.

Bericht über die sanitären Verhältnisse Schlesien in den Jahren 1911 bis 1915, 1916. Troppau.

BORTLÍČKOVÁ, Anna, 2008. Věž v Havířově položilo 63 kilogramů trhaviny. In: *Novinky.cz*. [online]. 19. června. [cit. dne 24. 3. 2021]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/domaci/clanek/video-vez-v-havirove-polozilo-63-kilogramu-trhaviny-40200920>

Český statistický úřad, 2021. Sčítání lidu, domů a bytů. [online]. [cit. dne 5. 7. 2021]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/scitani2021>

Český statistický úřad, 2001. *Sčítání lidu, domů a bytů – Moravskoslezský kraj – analýza výsledků*. [online]. [cit. 18. 6. 2019]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20533768/80413513a3.pdf/f64b7302-1a94-4ab5-be51-c4ae3a4a3ab4?version=1.0>

Demolice budov a likvidace první těžní věže. In: *iUhlí.cz*. [online]. [cit. dne 24. 3. 2021]. Dostupné z: <https://iuhli.cz/demolice-budov-a-likvidace-prvni-tezni-veze/>

DISMAN, Miroslav, 2000. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum. ISBN 80-246-0139-7.

Dukla 61: Havířská tragédie připomene muže, kteří se nevrátili k rodinám. In: *filmovamista.cz*. [online]. [cit. dne 24. 3. 2021]. Dostupné z: <https://www.filmovamista.cz/clanek/263-Dukla-61--Havirska-tragedie-pripomene-muze--kteri-se-nevratili-k-rodinam>

Důl Lazy dnes končí. 2019. In: *iUhlí.cz*. [online]. 28. listopadu. [cit. dne 24. 3. 2021]. Dostupné z: <https://iuhli.cz/dul-lazy-dnes-konci/>

- Einrichtung eines Industrie- und Gewerbe-Museum für das Ostrau-Karwiner Revier, 1907. In: *Ostrauer Zeitung*, N. 126, 5. června, s. 2.
- GAWRECKI, Dan a kol., 2003. *Dějiny českého Slezska 1740–2000*. Opava: Slezská univerzita v Opavě. ISBN 80-7248-226-2.
- GELLNER, Arnošt, 1993. *Národy a nacionalismus*. Hříbal: Praha. ISBN 80-900892-9-1.
- Gesetz- und Verordnungsblatt für das Kronland Herzogthum Ober- und Nieder-Schlesien*, 1907. Troppau.
- HALBWACHS, Maurice, 2009. *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 978-80-7419-016-3.
- HERNOVÁ, Šárka a STANĚK, Tomáš, 1990. K problematice národního vědomí dětí a mládeže v národnostně smíšené oblasti. *Pedagogika*. **1990**(4), 401–415. ISSN 0031-3815.
- HEŘMANOVÁ, Eva, CHROMÝ, Pavel a kol., 2009. *Kulturní regiony a geografie kultury*. Praha: ASP. ISBN 978-80-7357-339-3.
- Hlas Jeseníků: týdeník Čs. sociální demokracie pro Severní Moravu*, 1947.
- HLAVAČKA, Milan, 2011. Místa paměti a jejich „místo“ v historickém a společenském „provozu“. In: *Paměť míst, událostí a osobností: Historie jako identita a manipulace*. Praha: Historický ústav. ISBN 978-80.7286-186-6.
- Hodnoty a postoje, 2009. *Hodnoty a postoje v ČR 1991–2008*. [Pramenná publikace European Values Study]. ISBN 978-80-2104-952-9.
- HONUS, Aleš, 2008. *Průmyslový areál ve Vítkovicích je na seznamu kulturního dědictví*. In: *Novinky.cz*. [online]. 1. prosince. [cit. dne 24. 3. 2021]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/kultura/155647-prumyslovy-areal-ve-vitkovicich-je-na-seznamu-kulturniho-dedictvi.html>
- Hraničář: protifašistický list okresu Frývaldova*, 1947.
- HROCH, Miroslav, 1999. *Národy na prahu národní existence*. Touha a skutečnost. Praha: Mladá fronta. ISBN 80-204-0809-6.
- HROCH, Miroslav, 2010. Historické vědomí a potíže s jeho výzkumem. In: ŠUBRT, Jiří, ed., *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum*. Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky. ISBN 978-80-86879-25-3.
- HRUŠKA, Lubor a ŠRAJEROVÁ, Oľga, eds., 2019. *Regionální a národní identita*. Recenzovaný sborník z mezinárodního odborného workshopu. Konaný dne 16. 10. 2019 v Českém Těšíně. Ostrava: Accendo – Centrum pro vědu a výzkum, z.ú. ISBN 978-80-87955-08-6.
- HRUŠKA, Lubor, ŠRAJEROVÁ, Oľga, HRUŠKOVÁ, Andrea a kol., 2019. *Sociologické šetření oblastí českého Slezska*. Část B. Kvantitativní reprezentativní průzkum obyvatel. Ostrava: ACCENDO, SZM.
- HRUŠKOVÁ, Andrea, HRUŠKA, Lubor, ŠRAJEROVÁ, Oľga a kol., 2019. *Výzkumná zpráva Sociologické šetření oblastí českého Slezska*. Část A/Skupinové diskuze. Ostrava: ACCENDO, SZM.
- Hornické muzeum není v útlumu, 1992. In: *Ostravsko-karvinský horník*. 28. února
- CHROMÝ, Pavel, 2009. Region a regionalismus [online]. *Geografické rozhledy*. **19**(1), 2–5. [cit. dne 20. 4. 2020]. Dostupné z: chromy-p-2009-region-a-regionalismus-geograficke-rozhledy-19-1-2-5.pdf
- CHROMÝ, Pavel, SEMIAN, Michal, KUČERA, Zdeněk, 2014. Regionální vědomí a regionální identita v Česku: případová studie Českého ráje. *Geografie*. **119**(3), 259–277. ISSN 1212-0014.
- JAKUBÍKOVÁ, Dagmar a kol., 2019. *Lázeňství: management a marketing*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-271-2461-9.
- JANÁK, Dušan, 2007. Slezská identita jako politický fenomén po roce 1945. In: *Śląsk Opolski i Opawski w Unii Europejskiej*. Postsocialistyczny bagaż a unijne realia / *Opolské a opavské Slezsko v Evropské unii*. Postsocialistická zátěž a unijní skutečnost. Opole, s. 17–29. ISBN 83-7395-205-5, 83-7511-006-X.
- JANUSZEK, Tomáš, 2019. Z dolu Lazy vyvezli poslední vozík uhlí. In: *Moravskoslezsky.denik.cz*. [online]. 28. 11. [cit. dne 24. 3. 2021]. Dostupné z: <https://moravskoslezsky.denik.cz/z-regionu/z-dolu-lazy-vyvezli-posledni-vozik-uhli-20191128.html>
- JIRÁSEK, Zdeněk, 1991. Slezská idea v poválečném Československu. *Časopis Slezského zemského muzea. Série B – vědy historické*. **40**(3), 185–191. ISSN 1211-3131.

KALUS, Jaromír, 2009. 60 let Slezského ústavu SZM. In: *Slezský ústav SZM, profil – výzkum – perspektivy*. Sborník z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 4. a 5. listopadu 2008 v Opavě., Opava: Slezské zemské muzeum.

KLÁT, Jaroslav, 2018. *Před třiceti lety bylo v Ostravě založeno hornické muzeum*. Klub přátel Hornického muzea v Ostravě. [online]. 6. ledna. [cit. dne 24. 3. 2021]. Dostupné z: <http://www.hornicky-klub.info/2018/01/06/pred-triceti-lety-bylo-v-ostrove-zalozeno-hornicke-muzeum/#more-3266>

KLÁT, Jaroslav a MATĚJ, Miloš, 2007. *National cultural heritage site Michal / Petr Cingr coal mine, Ostrava*. Ostrava: National Institute for the Protection and Conservation of Monuments and Sites, Regional Unit in Ostrava. ISBN 978-80-85034-38-7.

KNAPÍK, Jiří, 2003. Slezský ústav v Praze a vědecký výzkum Slezska v letech 1945–1950. In: *Práce z dějin vědy*, 6. Praha, s. 475–548.

KNAPÍK, Jiří, 2004. *Slezský studijní ústav v Opavě 1945–1958: proměny vědeckého pracoviště v regionu*. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy. Práce z dějin vědy, sv. 15. ISBN 80-86103-80-3.

KNAPÍK, Jiří a JIRÁSEK, Zdeněk, 2010. Nechtěné Slezsko. Reflexe českého „slezanství“ v poválečném Československu (1945–1969). *Soudobé dějiny*. 17(3), 421–440. ISSN 1210-7050.

KORBELÁŘOVÁ, Irena, 2005. Přepychové paláce, anebo dřevěnice s kurloky? In: *Těšínský muzejní sborník / Cieszyńskie Studia Muzealne 2*. Cieszyn: Muzeum Śląska Cieszyńskiego, s. 155–173. ISSN 1733-9820, ISBN 80-86696-45-6.

KUBÁTOVÁ, Helena, 2006. *Metodologie sociologie*. Olomouc: UP. ISBN 80-244-1549-6.

KUČERA, Rudolf a kol., 2012. *Identity v českých zemích 19. a 20. století. Hledání a proměny*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR. ISBN 978-80-86495-98-9.

KUČOVÁ, Věra a MATĚJ, Miloš, 2007. *Industrial complexes in Ostrava to be nominated for inscription on the Unesco World Heritage List*. Ostrava: Nationale Institute for the Protection and Conservation of Monuments and Sites, Central Unit in Prague and Regional Department in Ostrava. ISBN 978-80-85034-37-0.

LANGER, Jiří, 1997. *Co mohou prozradit lidové stavby*. Rožnov pod Radhoštěm: Ready. ISBN 80-238-1007-3.

LANGER, Jiří a kol., 2011. *Beskydy. Stavby a život v nich*. Třinec: Wart. ISBN 978-80-905079-0-6.

LANGER, Jiří a KUČA, Karel, 2009. *Dřevěné kostely a zvonice v Evropě*. Sv. 1. Kostely. Sv. 2. Zvonice. Praha, Litomyšl: Paseka. ISBN 978-80-7185-982-6.

MARKOVÁ, Blanka a TICHÁ, Iva, 2011. The Impact of Globalization on Cultural Policy: A Case Study of the City of Ostrava. In: *The Scale of Globalization. Think Globally, Act Locally, Change Individually in the 21st Century*. Ostrava: University of Ostrava, s. 207–212. ISBN 978-80-7368-963-6.

Máte zájem? Těžní věže v Ostravě jsou k máni. In: *Moravskoslezsky.denik.cz*. [online]. [cit. dne 24. 3. 2021]. Dostupné z: https://moravskoslezsky.denik.cz/zpravy_region/tezni-veze-v-ostrove-jsou-k-mani-ve-hre-je-bezpecnost-i-pamatkari-20200630.html

MATĚJ, Miloš, 2008. *Ostrava's technical and industrial heritage*. Ostrava: Repronis. ISBN 978-80-7329-177-8.

MATUSZCZAK, Józef, 1968. Architektura drewnianych kościołów ewangelickich w powiecie kluczborskim. In: *Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu. Sztuka*, zeszyt nr 4. Bytom: Muzeum Górnośląskie. ISSN 0068-4678.

MAYER, Vera, 1986. *Holzkirchen*. Neuentdeckte Baukultur in Böhmen, Mähren, Schlesien und der Slowakei. Wien, München: Herold-Verlag. ISBN 978-3-7008-0336-2.

MÜLLER, Karel B., 2007. Formování pozitivních identit mezi minulostí a budoucností. Příspěvek k projektu evropské identity. *Sociologický časopis*. 43(4), 785–808. ISSN 0038-0288.

Národní památkový ústav, 2015a. *Elektrocentrála koksovny Karolina*. [online]. [cit. dne 24. 3. 2021]. Dostupné z: <http://pamatkovykatolog.cz/?legalState=122373 & action=legalState & presenter=LegalStatesResults>

Národní památkový ústav, 2015b. *Těžba byla na dole skončena v roce 1991. Věž z počátku 20. století prošla konverzí v roce 2015; památkou od roku 1958. Uhelny díl hlubinný ANSELM/ Eduard Urx*. Národní památkový ústav. [online]. [cit. dne 24. 3. 2021]. Dostupné z: <http://pamatk->

- ovykatalog.cz/?element=13230582 & sequence=41951 & page=1679 & action=element & presenter=ElementsResults
- Národní památkový ústav, 2015c. *Jámová budova s těžní věží*. Národní památkový ústav. [online]. [cit. dne 24. 3. 2021]. Dostupné z: <http://pamatkovykatalog.cz/?presenter=ElementsResults & action=element & element=12814424>
- NEDOMOVÁ, Alena, KOSTELECKÝ, Tomáš, 1996. *Národní identita*. Working paper 96. Praha: Sociologický ústav AV ČR. ISBN 80-85950-15-4.
- Neztratí Ostrava svou hornickou tvář? 1992. In: *Ostravsko-karvinský horník*. 23. duben.
- NIKISCHER, Richard, 2014. Spoločnosť v rozvoji regiónu: regionálne povedomie a jeho pozícia v rámci procesu inštitucionalizácie regiónu. In: *Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Region v rozvoji společnosti*. Brno: Mendelova univerzita v Brně, s. 617–628. ISBN 978-80-7509-139-0.
- NIKISCHER, Richard, 2014a. Správa o výskume regionálnej identity obyvateľov Slovenska. *Informace České geografické společnosti*. 33(2), 23–35. ISSN 1213-1075.
- NIKISCHER, Richard, 2017. *Koncept regionálnej identity vo výskume sociálne konštruovaných regiónov: multimierková perspektíva*. Praha. Dizertační práce. Univerzita Karlova. Přírodovědecká fakulta. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.
- Objekty Terezie a Alexander byly v roce 2020 nabídnuty společnosti Diamo k prodeji In: [online]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/regiony/3120932-v-ostrave-jsou-na-prodej-tezni-veze-mohly-slouzit-jako-muzeum-nebo-rozhledna>;
- OKD prochází útlumem. 2019. In: *iUhlí.cz*. [online]. 28. listopadu. [cit. dne 24. 3. 2021]. Dostupné z: <https://iuhli.cz/okd-prochazi-utlumem/>
- OLT, Gergly, 2016. *Oportunity-led Entrepreneurial City Using Industrial Heritage*. Commercial-based cultural regeneration of brownfield areas in Ostrava. Cities-Territories-Governance. [online]. [cit. dne 24. 3. 2021]. Dostupné z: http://www.citego.org/bdf_fiche-document-558_en.html
- Ostravské Hradčany se stanou památkou. 2008. In: *Lidovky.cz*. [online]. 1. prosince. [cit. dne 24. 3. 2021]. Dostupné z: https://cestovani.lidovky.cz/ostavske-hradcany-se-stanou-pamatkou-dhs-/aktuality.aspx?c=A081201_152103_In-cestovani_glu
- Ostravské těžní věže jsou na prodej. 2020. In: *iUhlí.cz*. [online]. 17. června. [cit. dne 24. 3. 2021]. Dostupné z: <https://iuhli.cz/ostavske-tezni-veze-jsou-na-prodej/>
- PALLAS, Ladislav, 1970. *Jazyková otázka a podmínky vytváření národního vědomí ve Slezsku*. Ostrava: Profil.
- PÁNEK, Tomáš a HRADECKÝ, Jan, eds., 2016. *Landscapes and landforms of the Czech Republic*. Cham: Springer. ISBN 978-3-319-27536-9.
- PINDUR, David, 2011. „Si deus pro nobis, quis contra nos?“ Rod Oppersdorfů jako reprezentant barokního katolicismu v nižším stavovském panství Frýdek. In: BRŇOVJÁK, Jiří, GOJNICZEK, Wacław a ZÁŘICKÝ, Aleš. *Šlechtic v Horním Slezsku*. Vztah regionu a center na příkladu osudů a kariér šlechty Horního Slezska (15.–20. století) / *Szlachcic na Górnym Śląsku*. Relacje między regionem i centrum w losach i karierach szlachty na Górnym Śląsku (XV–XX wiek). Ostrava: *Filozofická fakulta Ostravské univerzity*, Katowice: Instytut Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, s. 197–222. ISBN 978-80-7368-936-0.
- PINDUR, David, 2016. Kostel prozřetelnosti Boží v Šenově. Od rodové nekropole Skrbenských z Hříště k „barokní perle Slezska“. In: MEZIHORÁKOVÁ, Klára, ed., *Památky Těšínského knížectví*. Praha: Artefactum, s. 101–118. ISBN 978-80-86890-93-7.
- PLAČEK, Vilém, 2000. *Pražáci aneb k osudům Hlučínska 1742–1960*. Hlučín: Kulturní dům Hlučín, Kravaře: Kulturní středisko zámek Kravaře. ISBN 80-902526-5-6.
- POKLUDOVÁ, Andrea, 2005. Karel Jaromír Bukovanský – zakladatel prvního muzea na Ostravsku. In: *Přelom 19. a 20. století období vzniku městských muzeí a jejich vývoj ve 20. století*. Brno: Muzeum města Brna.
- PRZYBYLOVÁ, Blažena, ŠERKA, Josef, 1996. *Muži s mocí: portréty starostů Moravské Ostravy 1861–1918*. Šenov u Ostravy: Tilia. ISBN 80-902075-2-9

- REICHEL, Jiří, 2009. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-3006-6.
- ROSOVÁ, Romana, 2014. *Dřevěné kostely Těšínska a severovýchodní Moravy*. Ostrava: NPÚ-ÚOP v Ostravě. ISBN 978-80-85034-79-0.
- ROSOVÁ, Romana, 2015. Dřevěné kostely jako objekty zájmu památkové péče a dějin umění (s důrazem na oblast Moravy a Slezska). In: *Sborník Národního památkového ústavu v Ostravě*. Ostrava: NPÚ-ÚOP v Ostravě, s. 90–111. ISSN 2336-1050.
- ROSOVÁ, Romana, 2016. Stavební vývoj dřevěných kostelů na Těšínsku a možnosti jejich datování. In: MEZIHORÁKOVÁ, Klára (ed.). *Památky Těšínského knížectví*. Praha: Artefactum, s. 31–48. ISBN 978-80-86890-93-7.
- ROSOVÁ, Romana, 2017. Kostel Božího těla v Gutech – souhrn dosavadních poznatků. In: *Sborník Národního památkového ústavu v Ostravě*. Ostrava: NPÚ-ÚOP v Ostravě, s. 8–23. ISBN 978-80-88240-01-3, ISSN 2336-1050.
- ROUBAL, Ondřej, 2003. Když se řekne identita - regionální identita I. *SOCIOweb*. 1(9), 1–3. ISSN 1214-1720.
- Sčítání lidu, 1992. *Sčítání lidu, domů a bytů 1991*. Základní údaje za republiky, kraje a okresy – Česká republika. Praha: Federální statistický úřad.
- SEMOTANOVÁ, Eva, 2013. Historické regiony Česka – součást regionální identity v evropském prostoru. *Geografické rozhledy*. 22(5), 24–27. ISSN 1210-3004.
- SIWEK, Tadeusz a BOGDOVÁ, Kamila, 2007. České kulturně-historické regiony ve vědomí svých obyvatel. *Sociologický časopis*. 43(4), 1039–1053. ISSN 0038-0288.
- SIWEK, Tadeusz a KAŇOK, Jaromír, 2000. *Vědomí slezské identity v mentální mapě*. Ostravská univerzita: Filozofická fakulta. ISBN 80-7042-576-8.
- SIWEK, Tadeusz a KAŇOK, Jaromír, 2001. Mapa regionální identity českého Slezska. In: *Otázky národní identity – determinanty a subjektivní vnímání v podmínkách současné multietnické společnosti*. Sborník z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 6. a 7. listopadu 2001 ve Slezském ústavu Slezského zemského muzea v Opavě. Opava: Slezské zemské muzeum, Slezský ústav, s. 105–112. ISBN 80-86224-27-9.
- SIWEK, Tadeusz, 2011. *Percepce geografického prostoru*. Praha: Česká geografická společnost. Edice Geographica, 7. ISBN 978-80-904521-7-6.
- SLACH, Ondřej a BORUTA, Tomáš, 2012. What can cultural and creative industries do for urban development? Three stories from the post-socialist industrial city of Ostrava. *Quaestiones Geographicae*. 31(4), s. 99–112. ISSN 2082-2103
- SOKOLOVÁ, Gabriela, 1998. Ohlédnutí za třiceti lety sociologických výzkumů Slezského ústavu v Opavě. *Slezský sborník*. 69(4), 285–296. ISSN 0037-6833.
- SOKOLOVÁ, Gabriela a kol., 1987. *Soudobé tendence vývoje národnosti v ČSSR*. Praha: Academia.
- SOKOLOVÁ, Gabriela, HERNOVÁ, Šárka, ŠRAJEROVÁ, Olga, 1997. *Češi, Slováci a Poláci na Těšínsku a jejich vzájemné vztahy*. Opava 1997, ISBN 80-86101-03-7.
- SOKOLOVÁ, Gabriela, HERNOVÁ, Šárka, 2000. *Národně jazykové vědomí obyvatel národnostně smíšených oblastí České republiky*. Opava, ISBN 80-86224-17-1.
- SOKOLOVÁ, Gabriela, 2006. *Hornická lidová slovesnost (záchranný a komparativní výzkum)*. Opava: Slezský ústav SZM, ISBN 80-86224-53-8.
- SPRINGEROVÁ, Pavlína, 2005. Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnost pro Moravu a Slezsko v počátcích formování českého stranického systému [online]. *Politologický časopis*. 1, 40–66. [cit. dne 5. 5. 2021]. Dostupné z: https://www.politologickycasopis.cz/userfiles/file/2005/1/Polcas_2005_1_pp_40_66.pdf
- Státní okresní archiv Karviná, 2010. *Projekt Stará Karvinná*. [online]. [cit. dne 24. 3. 2021]. Dostupné z: <https://www.archives.cz/web/SK/index.php>
- SZCZEPANSKI, Marek a ŚLIŻ, Anna, 2007. *Między miejscem i przestrzenią*. Tożsamość lokalna – tożsamość regionalna. Próba oglądu socjologicznego. [online]. [cit. dne 31. 8. 2011]. Dostupné z: <http://www.interreg.uni.opole.pl/biblioteka/docs/SzczepanskiSliz.pdf>

ŠAMANOVÁ, Gabriela, 2001. *Národnost ve sčítání lidu v českých zemích*. [online]. [cit. dne 10. 4. 2021]. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c3/a138/f28/100023s_Samanova-narodnost.pdf

ŠERKA, Josef, 2001. Počátky a činnost německého Umělecko-průmyslového muzea pro ostravsko-karvinský revír (1902–1923). In: *Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*, 20. Šenov u Ostravy: Tilia, s. 100–134. ISBN 80-86101-41-X-20.

ŠERÝ, Miloslav a ŠIMÁČEK, Petr, 2013. Vnímání hranic obyvatelstvem regionů s rozdílnou kontinuitou socio-historického vývoje jako dílčí aspekt jejich regionální identity. *Geografie*. **118**(4), 392–414. ISSN 1212-0014.

ŠIFTA, Miroslav a CHROMÝ, Pavel, 2014. Symboly a identita regionu: analýza vnímání přírodních symbolů oblastí s intenzivně přeměněnou krajinou v Česku. *Geografický časopis*. **66**(4), 401–415. ISSN 1335-1257.

ŠINDLÁŘOVÁ, Jana, 2001. Otázky regionální identity. [online]. *Agric. Econ.* **48**(6), 263–268 [cit. dne 5. 4. 2020]. Dostupné z: <https://www.agriculturejournals.cz/publicFiles/59282.pdf>

Šmerda, Milan, 1962. *Těšínsko před povstáním v roce 1766*. Ostrava: Krajské nakladatelství.

ŠRAJEROVÁ, Oľga, ed., 2001. *Otázky národní identity – determinanty a subjektivní vnímání v podmínkách současné multietnické společnosti*. Opava: Slezský ústav Slezského zemského muzea. ISBN 80-86224-27-9.

ŠRAJEROVÁ, Oľga, ed., 2003. *České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky*. Opava: Slezský ústav Slezského zemského muzea. ISBN 80-86101-70-3.

ŠRAJEROVÁ, Oľga, ed., 2006. *Vývojové proměny postsocialistických měst ostravského a hornoslezského regionu v podmínkách transformace*. Opava: Slezský ústav Slezského zemského muzea. ISBN 80-86224-60-0.

ŠRAJEROVÁ, Oľga, 2013. Marginalizácia sliezskej identity. In: SOUKUPOVÁ, Blanka, NOSKOVÁ, Helena a BEDNAŘÍK, Petr, eds., *Paměť – národ – menšiny – marginalizace – identity*, 1. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, s. 71–86. Urbánní studie, 6. ISBN 978-80-87398-50-0.

ŠRAJEROVÁ, Oľga, 2015. *Historické a aktuálne otázky vývoja národnostných vzťahov, kultúr a identít v národnostne zmiešanej oblasti Sliezska a severenej Moravy*. Slezsko: Pamäť – Identita – Region. Opava: Slezské zemské muzeum. ISBN 978-80-87789-29-2.

ŠRAJEROVÁ, Oľga, 2017. Inter-ethnic relations in Silesia. (From the results of sociological research arranged by the Silesian Institute of SZM in Opava). *Človek a spoločnosť / Individual and Society* [online]. **20**(1), 1–21 [cit. dne 8. 2. 2021]. ISSN 1335-3608.

ŠRAJEROVÁ, Oľga, 2019. Vývoj sliezskej identity – porovanie dlhodobých sociologických výskumov (1967–2018). In: HRUŠKA, Lubor, ŠRAJEROVÁ, Oľga, eds., *Regionální a národní identita*. Recenzovaný sborník z mezinárodního odborného workshopu. Konaný dne 16. 10. 2019 v Českém Těšíně. Ostrava: Accendo – Centrum pro vědu a výzkum, s. 20–48. ISBN 978-80-87955-08-6.

ŠUBRT, Jiří a PFEIFEROVÁ, Štěpánka, 2010. Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. *Historická sociologie*. **2010**(1), 9–29. ISSN 2336-3525.

ŠUBRT, Jiří, VINOPAL, Jiří a kol., 2013. *Historické vědomí obyvatel České republiky perspektivou sociologického výzkumu*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-2140-1.

Základní výsledky sociologických výzkumů národnostní problematiky ostravské oblasti. Tabulkové přehledy II. 1997. Opava: Slezský ústav SZM.

Těžní věže zůstanou, 1992. In: *Ostravsko-karvinský horník*. 30. prosinec.

VENCÁLEK, Jaroslav, 1998. *Protisměry územní identity*. Český Těšín: OLZA. ISBN 80-86082-10-5.

VŠELICHOVÁ, Petra, 2011. *Zrezivělá krása. Ostravské Hradčany*. Česká televize. [online]. [cit. dne 24. 3. 2021]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10318003501-zrezivela-krasa/a/411235100091001-ostravske-hradcany/>

VYBÍRAL, Jindřich, 2013. Národ, identita a styl. Konstruování národní identity na příkladu české architektury 19. století. In: HNÍDKOVÁ, Vendula. *Národní styl*. Kultura a politika. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová, s. 17–45.

Zdravotnická ročenka československá, 1929. II. ročník. Praha.

Zdravotnická ročenka československá, 1937. X. ročník. Praha.

ZÁŘICKÝ, Aleš a kol., 2020. *Rakouské Slezsko v procesu modernizace 1742–1914*. I. a II. díl. Ostrava: Ostravská univerzita. ISBN 978-80-7599-133-1.

ZICH, František, 2003. *Regionální identita obyvatel v pohraničí*. Praha: Sociologický ústav AV ČR. ISBN 80-7330-039-7.

ŽÁČEK, Rudolf, 2005. *Slezsko*. Praha: Libri. ISBN 80-7277-245-7.

7 Závěr

Archivní zdroje

Zemský archiv v Opavě, fond Národní rada československá, slezský odbor Opava

Literatura a webové zdroje

ABRAMUSZKINOVÁ-PAVLÍKOVÁ, Eva, 2010. *Migrace a etnická identita cizinců v ČR*. Brno. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Fakulta filozofická. Ústav evropské etnologie.

BADE, Klaus J., 2005. *Evropa v pohybu*. Evropské migrace dvou staletí. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 80-7106-559-5.

Bjork, James E., ed., 2016. *Creating nationality in Central Europe, 1880–1950: modernity, violence and (be)longing in Upper Silesia*. London, New York: Routledge, Taylor & Francis Group. ISBN 978-0-415-83596-1.

DOKOUPIL, Lumír, MYŠKA, Milan, SVOBODA, Jiří a kol., 2005. *Kulturněhistorická encyklopedie Slezska a severovýchodní Moravy*. Ostrava: Ústav pro regionální studia Ostravské univerzity. ISBN 80-7368-024-6.

FALUDI, Andreas a WATERHOUT, Bas, 2002. *The Making of the European Spatial Development Perspective. No Masterplan*. Routledge: Taylor & Francis Ltd. ISBN 9780203378878

GAWRECKÁ, Marie, 2014. *Středoevropské migrace v 19. století a jejich národnostní a kulturní aspekty*. Opava: Ústav historických věd, Slezská univerzita v Opavě. ISBN 978-80-7510-065-8.

GAWRECKI, Dan, 2020. Politický a správní vývoj v letech 1918/1920–1938. In: Český Těšín 1920–2020. Český Těšín–Ostrava–Třinec: Wart, s. 53–81. ISBN 978-80-905079-7-5.

GRULICH, Josef, 2013. *Migrace městského a vesnického obyvatelstva*. Farnost České Budějovice 1750–1824. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. ISBN 978-80-7394-374-5.

HANNAN, Kevin, 1996. *Borders of Language and Identity in Teschen Silesia*. New York: Peter Lang. ISBN 978-0820433653.

HAVRÁNEK, Miroslav a POKORNÝ, Ondřej, 2016. *Globální megatrendy pro aktualizovaný Strategický rámec udržitelného rozvoje. Seznam globálních megatrendů*. Praha: Úřad vlády České republiky. ISBN 978-80-7440-161-9. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/assets/ppov/udrzitelný-rozvoj/CR-2030/Prehled-globalnich-megatrendu.pdf>

HOLUBEC, Stanislav, 2009. *Sociologie světových systémů*. Hegemonie, centra, periferie. Praha: SLON. ISBN 978-80-7419-014-8.

IVÁNEK, Jakub a SMOLKA, Zdeněk, eds., 2013. *Kulturněhistorická encyklopedie Slezska a severovýchodní Moravy*. Ostrava: Ústav pro regionální studia Filozofické fakulty Ostravské univerzity. ISBN 978-80-7464-386-6, 978-80-7464-387-3.

JEMELKA, Martin a ŠTOFANÍK, Jakub. *Víra a nevíra ve stínu továrních komínů: náboženský život průmyslového dělnictva v českých zemích (1918–1938)*. Praha: Academia, 2020. České moderní dějiny; 10. ISBN 978-80-200-3153-2.

KLADIWA, Pavel a kol., 2016. *Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930*. Mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace. I. díl. Ostrava: Ostravská univerzita. ISBN 978-80-7422-550-5.

KOURA, Petr, 2008. Čím byl historik Čelovský kontroverzní. In: *Idnes.cz*. [online]. 27. února. [cit. dne 24. 3. 2021]. Dostupné z: https://zpravy.idnes.cz/cim-byl-historik-celovsky-kontroverzni-fd0-/zpr_archiv.aspx?c=A080227_162054_kavarna_bos

MARTÍNEK, Vojtěch, 1929. *Černá země*, 2. Plameny. Brno: Družstvo moravského kola spisovatelů.

Ministerstvo pro místní rozvoj, 2008. *Politika územního rozvoje České republiky 2008*. Podklady a východiska. Dostupné z: <https://www.mmr.cz/cs/ministerstvo/stavebni-pravo/koncepcie-a-strategie/archiv-koncepcnich-a-strategickych-dokumentu/politika-uzemniho-rozvoje-vcetne-souvisejich-mat>

Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, 2012. *Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030*. [online]. [cit. dne 2. 9. 2021]. Dostupné z: http://rbgp.pl/wp-content/uploads/2019/03/01_Koncepcja_Przestrzennego_Zagospodarowania_Kraju_2030.pdf

MYŠKA, Milan a JEMELKA, Martin, 2007. Horník. In: MYŠKA, Milan a ZÁŘICKÝ, Aleš, eds., *Člověk v Ostravě v XIX. století*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, s. 49–64. ISBN 978-80-7368-215-6.

NOVÁKOVÁ, Teréza, 1955. *Z horských chalup*. Havlíčkův Brod. Krajské nakladatelství.

PINDUR, David, 2020. *Náboženský vývoj od poloviny 19. století do současnosti*. In: Český Těšín 1920–2020. Český Těšín, Ostrava, Třinec: Wart, s. 377–443. ISBN 978-80-905079-7-5.

ŠRAJEROVÁ, Oľga, 2015. K problematice sliezkej identity (z prvých výsledkov sociologického výskumu). *Slezský sborník*. **113**(2), 361–388. ISSN 0037-6833.

ŠILHÁNKOVÁ, Vladimíra, 2015. Metodika měření a monitoringu územních změn. Prezentace ze dne 28. 4. 2015 na *I. konferenci Výzkumné projekty v regionálním rozvoji*. [online]. Dostupné z: https://www.mmr.cz/getmedia/e047e108-fad8-4e36-9332-058dfd47e8b5/11_CPP_T-Mapy_Silhankova.ppt.aspx

VALENTA, Jaroslav, 1997. Die Teschener Frage in der Zwischenkriegszeit 1918–1939. In: HEUMOS, Peter, ed., *Polen und die böhmischen Länder im 19. und 20. Jahrhundert*: Politik und Gesellschaft im Vergleich: Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 15. bis 17. November 1991. München: Oldenbourg, s. 130. ISBN 3-486-56021-2.

8. Přílohy

ACCENDO, SZM. 2019. *Sociologické šetření oblasti českého Slezska – část B*.

Český statistický úřad, 2021. Databáze demografických údajů za obce. [online]. [cit. dne 22. 10. 2021]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/databaze-demografickych-udaju-za-obce-cr>

Český úřad zeměměřičský a katastrální, 2018. *Ortofotomapa České republiky*. [online]. [cit. dne 3. 9. 2021]. Dostupné z: [https://geoportal.cuzk.cz/\(S\(c35qqtnf3ujslfhwvdlqe4xm\)\)/Default.aspx?mode=TextMeta&text=ortofoto_info&side=ortofoto&head_tab=sekce-02-gp&menu=23](https://geoportal.cuzk.cz/(S(c35qqtnf3ujslfhwvdlqe4xm))/Default.aspx?mode=TextMeta&text=ortofoto_info&side=ortofoto&head_tab=sekce-02-gp&menu=23)

Český úřad zeměměřičský a katastrální, 2009. *Císařské povinné otisky stabilního katastru 1 : 2 880 – Morava a Slezsko*. [online]. [cit. dne 3. 9. 2021]. Dostupné z: [https://geoportal.cuzk.cz/\(S\(wop3hzuiglzhndbohlqap210\)\)/Default.aspx?mode=TextMeta&side=dSady_archiv&metadata-ID=CZ-CUZK-COM-R&menu=2902](https://geoportal.cuzk.cz/(S(wop3hzuiglzhndbohlqap210))/Default.aspx?mode=TextMeta&side=dSady_archiv&metadata-ID=CZ-CUZK-COM-R&menu=2902)

DOKOUPIL, Lumír, NESLÁDKOVÁ, Ludmila, LIPOVSKI, Radek, 2014. *Populace Rakouského Slezska a severovýchodní Moravy v éře modernizace (od 60. let 19. století do první světové války)*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě. ISBN 978-80-7464-729-1.

DUŠEK, J., ROZKOŠNÝ, R. 1964. Revision mitteleuropäischer Arten der Familie Stratiomyidae (Diptera) mit besonderer Berücksichtigung der Fauna der ČSSR II. *Časopis Československé společnosti etymologické*. **61**(4), 360–373.

DUŠEK, J., ROZKOŠNÝ, R. 1965. Revision mitteleuropäischer Arten der Familie Stratiomyidae (Diptera) mit besonderer Berücksichtigung der Fauna der ČSSR III. *Acta entomologica bohemoslovaca*. **62**(1), 24–60.

KRAVAR, Zdeněk, 2013. *Historie cukrováru v Opavě-Vávrovicích*. Příspěvek k 60. výročí vávrovického cukrováru. *Listy cukrovarnické a řepařské*. **129**(7–8), 246–253.

KUBÍK, Štěpán, 2005. Chloropidae (zelenuškovití). In: FARKAČ, Jan, KRÁL, David, ŠKORPÍK, Martin, eds., *Červený seznam ohrožených druhů České republiky. Bezobratlí*. Praha: Agentura ochrany přírody a krajiny České republiky, s. 340–341. ISBN 80-86064-96-4.

KUČA, Karel, 2014. Oblasti dchovaných strukturálně výrazných plužin v České republice. *Zprávy památkové péče*. **74**(1), 34–49. ISSN 1210-5538.

LOKOČ, Radim, 2008. Environmentální aspekty kolektivizace zemědělství na příkladu obce Oldřšov na Opavsku. In: BLAŽEK, Petr, KUBÁLEK, Michal, eds., *Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti*. Praha: Dokořán, s. 245–256. ISBN 978-80-7363-226-7.

MÁCA, J., 2005. Drosophilidae (octomilkovití). In: FARKAČ, Jan, KRÁL, David, ŠKORPÍK, Martin, eds., *Červený seznam ohrožených druhů České republiky. Bezobratlí*. Praha: Agentura ochrany přírody a krajiny České republiky, s. 349–350. ISBN 80-86064-96-4.

Ministerstvo financí České republiky, 2020. *Příloha k vyhlášce č. 358/2020 Sb. Procentní podíl jednotlivých obcí na částech celostátního hrubého výnosu daně z přidané hodnoty a daní z příjmů. Počet zaměstnanců*.

Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2021. *Nezaměstnanost v obcích od března 2014*.

NĚMCOVÁ, Iva, 2017. *Čištění průmyslových odpadních vod*. Brno. Bakalářská práce. Mendelova univerzita v Brně. Agronomická fakulta.

Policie České republiky, 2021. *Počty cizinců s trvalým, dlouhodobým a přechodným pobytem na území České republiky*.

ROHÁČEK, Jindřich, 2020. Sugar factory sedimentation basins as a refugium of endangered soldierflies (Diptera: Stratiomyidae) in the Czech Silesia (Czech Republic). *Journal of Insect Conservation*. **24**(1), 87–101.

ROHÁČEK, Jindřich, 2005. Anthomyzidae (hloubilkovití). In: FARKAČ, Jan, KRÁL, David, ŠKORPÍK, Martin, eds., *Červený seznam ohrožených druhů České republiky. Bezobratlí*. Praha: Agentura ochrany přírody a krajiny České republiky, s. 331–332. ISBN 80-86064-96-4.

ROZKOŠNÝ, Rudolf, 2005. Stratiomyidae (bráněnkovití). In: FARKAČ, Jan, KRÁL, David, ŠKORPÍK, Martin, eds., *Červený seznam ohrožených druhů České republiky. Bezobratlí*. Praha: Agentura ochrany přírody a krajiny České republiky, s. 279–280. ISBN 80-86064-96-4.

ROZKOŠNÝ, Rudolf, 1982. *A biosystematic study of the European Stratiomyidae (Diptera)*. Vo. 1, Introduction, Beridinae, Sarginae and Stratiomyidae. Series Entomologica. Hague: Dr. W. Junk Publishers.

VAŠKŮ, Zdeněk, 2011. Zlo zvané meliorace. *Vesmír*. **90**(7), 440–444.

Místní rejstřík

A	
Adamov, <i>zaniklá ves</i>	274
Adolfovice, <i>dnes m. č. Bělé pod Pradědem</i>	114, 364
Albrechtice, <i>obec</i>	96, 381, 393, 395, 522, 544, 546
Albrechtice, <i>menší stavovské panství</i>	129, 139, 142, 294
Albrechtice, <i>smíšený okres</i>	145
Albrechtice, <i>soudní okres</i>	272, 274–276, 278, 279, 296, 300, 323, 338, 340
Albrechtice, <i>status minor</i> → Albrechtice, <i>menší stavovské panství</i>	
Albrechtice u Českého Těšína → Albrechtice	
Amerika	66, 287
Andělská Hora, <i>město</i>	25, 59, 171, 199, 374
Anglie, <i>země</i>	10
Annín, <i>zaniklá osada</i>	75, 201
Antošovice, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	20, 204, 264
Aš, <i>město</i>	501
Austrálie	215
B	
Balkán → Balkánský poloostrov	
Balkánský poloostrov	241
Banát, <i>oblast</i>	364
Bartošovice, <i>obec</i>	210
Bartovice, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	204, 234, 354, 471
Bartultovice, <i>obec</i>	98, 123
Baška, <i>obec</i>	14, 235, 354, 381, 485
Bavorov, <i>Baborów, Polsko</i>	112
Bavorsko, <i>země</i>	126, 127
Bažanowice, <i>Polsko</i>	393
Belgie	449
Bělá → Bělá pod Pradědem	
Bělá pod Pradědem, <i>obec</i>	199
Bělotín, <i>obec</i>	98
Benešov, <i>město</i> → Horní Benešov, <i>město</i>	
Benešov, <i>smíšený okres</i>	145
Benešov, <i>soudní okres</i>	153, 272, 274–276, 278, 279, 323, 324, 337, 338, 340
Berlín, <i>Berlin, Německo</i>	103, 125, 127, 128, 149, 369
Bernartice, <i>obec</i>	96, 221
Bernartice u Javorníku → Bernartice	
Bernatice, <i>obec</i>	114
Bílá, <i>obec</i>	96, 544
Bílá Voda, <i>obec</i>	128, 214, 369, 372, 373, 458
Bílinsko.....	220
Bílovec, <i>děkanát</i>	369, 374, 375, 377
Bílovec, <i>město</i>	38, 98, 439, 442–445, 457, 473
Bílovecko.....	21, 22, 34, 40, 41, 84, 155, 287, 295, 304
Bílovec, <i>politický okres</i>	146, 153, 155, 160, 161, 285, 288, 290, 291, 295, 298, 302, 305, 306, 308, 309, 313, 316, 320, 324, 326, 332, 343, 345, 394, 407, 411
Bílovec, <i>smíšený okres</i>	145
Bílovec, <i>soudní okres</i>	153, 272, 275, 276, 278, 279, 323, 338, 340, 364
Bílské knížectví → Bílsko, <i>svobodné stavovské panství</i>	
Bílské status maior → Bílsko, <i>svobodné stavovské panství</i>	
Bílsko	131, 140, 283, 284, 322
Bílsko, <i>arcikněžství</i>	366, 368, 373, 375
Bílsko, <i>dnes m. č. Bielko-Białé, Polsko</i>	117, 122, 138, 142, 143, 146, 235, 245, 246, 283, 285–287, 295, 297, 305, 320, 324, 333, 366, 373, 379, 391, 394–397, 401, 435, 438–442, 444, 445, 459, 551, 561
Bílsko, <i>menší stavovské panství</i>	122, 129, 138, 294
Bílsko-město → Bílsko, <i>dnes m. č. Bielko-Białé, Polsko</i>	
Bílsko, <i>politický okres</i>	144, 146, 284, 285, 294, 295, 297, 305, 306, 320, 330, 332, 333, 351, 394
Bílsko, <i>smíšený okres</i>	145
Bílsko, <i>soudní okres</i>	152
Bílsko, <i>svobodné stavovské panství</i>	139
Bílsko-venkov → Bílsko, <i>politický okres</i>	
Blízký Východ	66

Bludov, <i>obec</i>	191
Bludovice, <i>dnes m. č. Havířova</i>	299–300, 380, 383, 457
Bobrky, <i>Bobrek, Polsko</i>	142
Bobrovníky, <i>dnes m. č. Hlučína</i>	430
Bochnia, <i>Polsko</i>	286
Bohumín, <i>farnost</i>	367
Bohumín, <i>město</i>	22, 31, 32, 50, 91, 95, 96, 98, 99, 109, 129, 142, 143, 218, 220, 247, 280, 300, 315, 353–355, 383, 384, 387, 393, 399, 416, 419, 424, 425, 436, 442, 444, 445, 460
Bohumín, <i>menší stavovské panství</i>	103, 129, 294
Bohumín-Nádraží, <i>dnes m. č. Bohumína</i>	380
Bohumínsko	84, 132, 140, 268, 322
Bohumín, <i>smíšený okres</i>	145
Bohumín, <i>soudní okres</i>	153, 272, 273, 275, 276, 278, 279, 299, 301, 310, 320, 323, 338, 340, 341, 442
Bohumín, <i>status minor</i> → Bohumín, <i>menší stavovské panství</i>	
Bolatice, <i>obec</i>	264, 433
Boleslav, <i>Bolesław, Polsko</i>	149
Bořutín, <i>Borucin, Polsko</i>	149
Bosna a Hercegovina	285
Branice, <i>děkanát</i>	375
Branice, <i>Polsko</i>	375
Brantice, <i>obec</i>	469
Bratislava, <i>město</i>	95, 97
Bravantice, <i>panství</i>	140, 457
Bravinné, <i>dnes m. č. Bílovce</i>	38
Brněnská metropolitní oblast	29
Brno, <i>biskupství</i>	369
Brno, <i>město</i>	29, 31, 95, 97, 111, 127, 140, 141, 143, 149, 155, 159–161, 204, 266, 267, 301, 393, 396, 558, 560
Broumov, <i>město</i>	370
Bruggy, <i>Belgie</i>	117
Brumovice, <i>obec</i>	33, 34
Bruntál, <i>děkanát</i>	369, 374, 375, 377, 378
Bruntál, <i>město</i>	14, 25, 32, 90, 95, 99, 109, 112, 142, 188, 199, 206, 209, 247, 279, 354, 355, 357, 369, 374, 380, 384, 387, 413, 444, 457, 467, 473, 554
Bruntál, <i>politický okres</i>	22, 97, 144, 146, 153, 155, 160–162, 171, 284–288, 292–295, 298, 302–305, 307–310, 313, 314, 316–318, 320, 324, 326, 328, 330, 332–334, 342, 343, 345–347, 358, 394, 407, 411, 413
Bruntál, <i>smíšený okres</i>	145
Bruntál, <i>soudní okres</i>	153, 272, 275, 276, 278, 279, 310, 323, 338, 340, 341, 343
Bruntál, <i>status minor</i> → Bruntál, <i>menší stavovské panství</i>	
Bruntál, <i>menší stavovské panství</i>	129, 142, 469, 466, 467
Bruntálsko	59, 76, 84, 90, 112, 187, 201, 262, 283, 284, 292, 294, 295, 304, 313, 317, 320, 322–324, 326, 330, 345, 365, 395, 413, 414, 438
Brusel, <i>Bruxelles, Belgie</i>	297
Brušperk, <i>město</i>	125, 126, 198
Bruzovice, <i>obec</i>	374, 542
Břeh, <i>Brzeg, Polsko</i>	106, 126
Březová, <i>obec</i>	14, 485
Břežské knížectví	105, 114
Bučávka, <i>dnes m. č. Liptáně</i>	123
Budín, <i>Buda, dnes m. č. Budapešti, Maďarsko</i>	119
Budišov nad Budišovkou, <i>děkanát</i>	369
Budišov nad Budišovkou, <i>město</i>	14, 20, 216
Buková, <i>dnes m. č. Bernartic</i>	76
Bukovec, <i>obec</i>	37, 38, 327
Bukovec-Bařiny, <i>dnes m. č. Bukovce</i>	38
Bukovina, <i>země</i>	359, 364
Bulharsko	289, 360
Burkvíz, <i>dnes m. č. Města Albrechtice</i>	37
Butovice, <i>dnes m. č. Studénky</i>	141
Bystřice, <i>obec</i>	300, 379, 380, 383, 384, 388, 400, 418, 420, 540, 542, 545, 546
Bytom, <i>Polsko</i>	117
Bytomsko	116
Bytomsko-kozelské knížectví → Bytomsko-Kozelsko	
Bytomsko-Kozelsko	103, 117
C	
Cáchy, <i>Aachen, Německo</i>	132

Cieszyn, město → Těšín, město	
Cieszyn, <i>politický okres</i> → Těšín, <i>politický okres</i>	
Císařsko-královská část Slezska → Slezsko, rakouské	
Cukmantl, <i>arcikněžství</i>	367, 368, 373, 374
Cukmantl, město → Zlaté Hory, město	
Cukmantl, <i>smíšený okres</i>	145
Cukmantl, <i>soudní okres</i>	153, 272, 274–276, 278, 279, 310, 323, 337, 338, 340, 341
Częstochowa, <i>Polsko</i>	416
Č	
Čadca, <i>Slovensko</i>	121
Čáslav, město.....	127
Čechyně, <i>dnes m. č. Rousínova</i>	95
Čechy, východní	127
Čechy, západní	127
Čechy, <i>země</i>	13, 31, 52, 105, 126–128, 132, 138, 143, 144, 146, 159, 185, 260, 268, 284, 285, 289, 292, 296, 297, 352, 365, 379, 390, 392, 393, 402, 413, 430, 494, 495, 499, 501, 512, 546, 551, 555
Čeladná, <i>obec</i>	195
Černá Voda, <i>obec</i>	459
Červená Voda, <i>obec</i>	114
Česká koruna → Koruna česká	
Česká republika → Česko	
České království.....	103, 106, 128, 134, 143
České Slezsko → Slezsko, české	
České Těšínsko → Těšínsko, české	
České země	93, 134, 135, 137, 155, 220, 235, 247, 271, 275, 290, 291, 296, 305, 316, 330, 333, 382
Česko.....	11, 22, 24, 25, 29, 31, 50, 52, 57, 63, 64, 66–70, 80, 81, 84, 90, 97, 98, 109, 127, 165, 169, 170, 181, 185, 194, 196, 201, 207, 210, 219, 237, 247, 262, 264, 265, 268, 349, 378, 383, 424, 425, 435, 449, 476, 478, 482, 494–499, 501, 503, 504, 510, 522, 529, 539, 540, 545, 546, 555, 556, 558, 561
Československá republika → Československo	
Československo	10, 13, 14, 94–96, 99, 111, 126, 132, 148–155, 157, 159–161, 181, 184, 196, 201, 203, 219, 222, 231, 233, 237, 240, 250, 251, 288, 299–301, 307, 308, 317, 325, 351, 352, 361, 362, 374, 380, 385, 398, 400, 401–406, 408, 409, 422, 424, 425, 428–430, 433, 434, 444, 445, 447, 448, 456, 471, 479–481, 510, 512, 545, 554
Československý stát → Československo	
Českotěšínsko	304
Českotěšínský seniorát	382
Český stát → Česko	
Český Těšín, město.....	11, 20, 23, 32, 91, 95, 96, 98, 155, 185, 267, 269, 276, 277, 280, 300, 303, 304, 315, 333, 344, 375, 376, 380–384, 387, 388, 401, 419, 421, 424, 440, 445, 560, 561
Český Těšín, <i>politický okres</i>	153, 155, 160, 161, 288, 298, 302, 308–310, 313, 315, 318, 324, 326, 345, 413, 419, 422
Český Těšín, <i>soudní okres</i>	153, 272, 275, 276, 278–280, 300, 301, 308, 310, 312, 323, 338, 340, 341, 343
Čierne, <i>Slovensko</i>	375
D	
Dalmácie, <i>země</i>	359
Darkov, <i>zaniklá ves u Karviné</i>	76, 191, 234, 532, 533, 535, 536, 538
Deštné, <i>dnes m. č. Jakartovic</i>	123, 458, 467, 471, 473
Dědice, <i>Dziedzice, Polsko</i>	354, 372, 373, 446
Děhylov, <i>obec</i>	249
Dětmárovice, <i>obec</i>	95, 96, 186, 354, 372, 394
Dětrichovice, <i>dnes m. č. Světlé Hory</i>	274
Dětrichov, <i>obec</i>	199
Dieceze ve Vratislavi → Vratislav, <i>biskupství</i>	
Dívčí Hrad, <i>obec</i>	34, 123, 142, 471
Dlouhá Hora, <i>dnes m. č. Dětrichova</i>	178
Dobrá, <i>obec</i>	542
Dobratice, <i>obec</i>	372
Dobromierz, <i>Polsko</i>	132
Dobroslavice, <i>obec</i>	453, 463
Dobroslavice, <i>panství</i>	140
Dolní Benešov, město.....	218, 429, 430
Dolní Bludovice → Bludovice	
Dolní Domaslavice, <i>obec</i>	76, 458, 471
Dolní Lipová, <i>dnes m. č. Lipové-lázně</i>	246, 532, 536–539
Dolní Líštná, <i>dnes m. č. Třince</i>	450
Dolní Lomná, <i>obec</i>	38

Dolní Lutyně, <i>obec</i>	186, 354, 465
Dolní Lužice → Lužice, Dolní	
Dolní Marklovice, <i>obec</i>	473, 543, 546
Dolní Moravice, <i>obec</i>	191, 411
Dolní Povelice, <i>dnes m. č. Bohušova</i>	123
Dolní Rakousko → Rakousy, Dolní	
Dolní Rakousy → Rakousy, Dolní	
Dolní seniorát → ostravsko-karvinský seniorát	
Dolní Sklenov, <i>dnes m. č. Hukvald</i>	177
Dolní Slezsko → Slezsko, Dolní	
Dolní Soběšovice, <i>dnes m. č. Soběšovic</i>	76, 471
Dolní Suchá, <i>obec</i>	522
Dolní Těrlicko, <i>dnes m. č. Těrlicka</i>	76
Dolní Údolí, <i>dnes m. č. Zlatých Hor</i>	212, 214
Dolní Václavov, <i>dnes m. č. Václavova u Bruntálu</i>	374
Dolní Životice, <i>obec</i>	123, 221, 222, 374, 455, 459, 460
Domašov, <i>dnes m. č. Bělé pod Pradědem</i>	114
Domašov → Domašov nad Bystřicí	
Domašov nad Bystřicí, <i>obec</i>	247
Dombrová → Doubrava	
Dortmund, <i>Německo</i>	89
Doubrava, <i>obec</i>	96, 220, 354, 372, 387, 394, 419, 457
Drahomyšl, <i>Drogomyśl, Polsko</i>	380
Drážďany, <i>Dresden, Německo</i>	132
Ducatum Vratislaviensem → Vratislavské knížectví	
Dubina, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	20, 88, 89, 204, 264
Dubová, <i>dnes m. č. Radkova</i>	210, 457, 459
Duchcovsko.....	220
Dziedzice → Dědice	
E	
Enklávy → moravské enklávy	
EU → Evropská unie	
Evropa.....	40, 46, 64, 66, 96, 149, 175, 181, 191, 263, 295, 300, 389, 475, 494, 495, 529, 554, 555
Evropa, střední.....	64, 108, 117, 126, 196, 208, 260, 266, 362, 376
Evropa, východní.....	103, 362, 365
Evropa, západní.....	103, 389, 409, 424
Evropská unie.....	61, 68, 97, 100, 559
F	
Fojtova Kraš, <i>dnes m. č. Velké Kraše</i>	219
Francie.....	84, 126, 127, 132
Frankfurt nad Mohanem, <i>Frankfurt am Main, Německo</i>	392
Frankfurt nad Odrou, <i>Frankfurt (Oder), Německo</i>	93
Frenštát pod Radhoštěm, <i>město</i>	125, 126, 195
Frenštát pod Radhoštěm, <i>politický okres</i>	161, 290, 291, 302, 324, 326, 345
Frenštát pod Radhoštěm <i>soudní okres</i>	272, 274–276, 278, 279, 323, 338, 340
Frenštátsko.....	22
Frýdecko.....	122, 152, 157, 295, 299, 323, 391
Frýdecko-Místecko.....	22, 41, 292, 294, 304, 306, 522, 530
Frýdecko-Místecko, <i>menší stavovské panství</i>	122
Frýdecký seniorát.....	383
Frýdek, <i>arcikněžství</i>	366, 368, 373, 375–378
Frýdek, <i>děkanát</i> → Frýdek, <i>arcikněžství</i>	
Frýdek, <i>město</i>	13, 111, 117, 142, 143, 146, 157, 198, 199, 235, 267, 283, 285, 286, 295, 297, 305, 306, 320, 354, 357, 366, 367, 372, 373, 375, 377, 380, 384, 394, 419, 421, 435, 438, 441, 442, 444, 449, 457, 465, 498
Frýdek-město → Frýdek, <i>město</i>	
Frýdek-Místek, <i>město</i>	13, 14, 32, 98, 202, 267, 380, 383, 387, 425, 442, 444, 445, 485
Frýdek-Místek, <i>politický okres</i>	22, 97, 162, 288, 292–294, 303, 314, 317, 318, 326, 328, 330, 343, 345–347, 413, 414, 480
Frýdek, <i>politický okres</i>	144, 146, 153, 155, 157, 160, 204, 287, 295, 298, 305–309, 320, 323, 332, 337, 386, 394, 442
Frýdek, <i>smíšený okres</i>	145
Frýdek, <i>soudní okres</i>	153, 272, 275, 276, 278, 279, 301, 307, 323, 338, 340
Frýdek-venkov → Frýdek, <i>politický okres</i>	
Frýdlant nad Ostravicí, <i>město</i>	14, 40, 303, 485
Frýdlantsko.....	22

Frysztat, <i>politický okres</i> → Fryštát, <i>politický okres</i>	
Fryštát, <i>arcikněžství</i>	366–368, 371, 373
Fryštát, <i>dnes m. č. Karviné</i> 117, 142, 143, 228, 354, 366, 393, 415, 421, 435, 442, 444, 445, 454–456, 458, 461, 464, 464, 470, 473	
Fryštát, <i>politický okres</i>	146, 153, 155, 159, 160, 161, 283–285, 288, 295, 297, 298, 305, 306–310, 312, 323, 324, 332, 335, 343, 351, 386, 394, 402, 411, 413, 419, 422, 442
Fryštátsko	274, 283–287, 295, 296, 299, 320, 322–325, 347, 399, 553
Fryštátsko, <i>menší stavovské panství</i>	122, 123
Fryštát, <i>smíšený okres</i>	145
Fryštát, <i>soudní okres</i>	152, 153, 272, 273, 275, 276, 278–280, 300, 301, 310, 323, 338, 340, 341
Fryvaldov, <i>arcikněžství</i>	367, 368, 373, 375
Fryvaldov, <i>město</i> → Jeseník, <i>město</i>	
Fryvaldov, <i>panství</i>	466, 467
Fryvaldov, <i>politický okres</i>	144, 146, 153, 155, 160, 161, 295, 298, 304, 305, 307–310, 320, 330, 332, 333, 343, 394, 407
Fryvaldovsko → Jesenicko	
Fryvaldov, <i>smíšený okres</i>	145
Fryvaldov, <i>soudní okres</i>	153, 272, 275, 276, 278, 279, 310, 323, 338, 340
Fulnecko	21, 22, 40, 41, 305
Fulnek-Kostelec → Kostelec	
Fulnek, <i>město</i>	14, 38, 40, 205, 249, 369, 485
Fulnek, <i>soudní okres</i>	272, 275, 276, 278, 279, 308, 323, 338, 340
Fürstentum Jägerndorf → krnovské knížectví	
Fürstentum Neisse-Grottkau → nisko-grotkovské knížectví	
Fürstentum Teschen → Těšínské knížectví	
Fürstentum Troppau → Opavské knížectví	
G	
Gdaňsk, <i>Gdańsk, Polsko</i>	97
Glasgow, <i>město</i>	89
Glinna, <i>zaniklá ves</i>	114
Głubczyce → Hlubčice	
Giucholazy → Hlucholazy	
Gotartovice, <i>zaniklá osada Bernartic</i>	76
Gräfenberg, <i>dnes m. č. Jeseníku</i>	191, 199
Grotkov, <i>Grodków, Polsko</i>	114
Grotkovské panství.....	114
Guty, <i>dnes m. č. Třince</i>	383, 540, 541, 546
H	
Habsburská monarchie → Rakouská monarchie	
Habsburská říše → Rakouská monarchie	
Habsburské soustátí → Rakouská monarchie	
Háj ve Slezsku, <i>obec</i>	33, 396
Halič, <i>země</i>	22, 93, 202, 221, 240, 241, 243, 275, 284–287, 305–307, 358, 362, 380, 392–394, 397, 398, 402, 422, 425, 440, 442, 457, 498, 553
Hamrová → Dlouhá Hora	
Haná, <i>oblast</i>	396
Hať, <i>obec</i>	153, 428
Havířov-Bludovice → Bludovice	
Havířov, <i>město</i>	23, 25, 31, 32, 91, 95, 101, 201, 202, 234, 249, 280, 317
Havířov-Suchá, <i>dnes m. č. Havířova</i>	383
Herzogtum Ober- und Nieder Schlesien → Slezsko, <i>rakouské</i>	
Herzogtum Schlesien österreichischen Antheils → Slezsko, <i>rakouské</i>	
Heřmanice, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	101, 185, 204, 225, 280, 307, 354, 372, 387, 464, 466, 551
Heřmanovice, <i>obec</i>	211, 212
Hladké Žitovice, <i>obec</i>	98
Hlavnice, <i>obec</i>	34, 249, 458
Hlinka, <i>obec</i>	34
Hlohov, <i>arcikněžství</i>	366
Hlohov, <i>Głogów, Polsko</i>	103, 126
Hlohovské knížectví → Hlohovsko	
Hlohovsko	105, 117
Hlubčice, <i>děkanát</i>	373
Hlubčice, <i>Głubczyce, Polsko</i>	96, 109–112, 128
Hlubčicko	110, 149, 159, 411

Hlubočky, obec.....	247
Hlučín, <i>děkanát</i>	365, 369, 375, 377
Hlučín, <i>město</i>	31, 32, 91, 95, 96, 100, 109, 110, 262, 263, 353, 426, 430–432, 467, 496, 520
Hlučín, <i>panství</i>	220
Hlučín, <i>politický okres</i>	152, 153, 155, 160, 161, 288, 290, 291, 298, 302, 308, 309, 313, 314, 324, 326, 337, 343, 345, 445
Hlučínsko.....	11, 13, 21, 22, 34, 40, 41, 94, 129, 132, 149, 152, 155, 159, 160, 198, 263, 264, 266, 275, 277, 279, 288, 289, 299, 304, 307, 312, 318, 325, 326, 351, 354, 388, 391, 393, 401, 402, 413, 426–435, 447, 453, 459, 460, 555–557, 558
Hlučínsko, <i>výzkumná oblast</i>	14, 15, 20, 77, 79, 81–83, 90, 255–258, 262–264, 273, 274, 281, 482–483, 486, 488–490, 492, 493, 495–497, 499, 500, 503–506, 508–510, 512, 513, 515–517, 519–522
Hlučín, <i>soudní okres</i>	152, 153, 272, 275, 276, 278, 301, 323, 338, 340, 341
Hlucholazy, <i>arcikněžství</i>	367
Hlucholazy, <i>Głucholazy, Polsko</i>	96, 109
Hnojník, obec.....	418, 457, 458, 473
Hohenfriedberg → Dobromierz	
Holasická provincie → Holasicko	
Holasicko.....	109, 123
Holasovice, obec.....	33, 108
Holčovice, obec.....	33, 35, 380, 384, 396, 411
Holešov, <i>Goleszów, Polsko</i>	380
Horní Benešov, <i>město</i>	44, 96, 99, 112, 198, 212–214, 247, 413, 444
Horní Benešov, <i>soudní okres</i> → Benešov/ Horní Benešov, <i>soudní okres</i>	
Horní Domaslavice, obec.....	471
Horní Heřmanice, obec.....	473
Horní Hoštice, <i>dnes m. č. Javorníka</i>	214
Horní Lipová, <i>dnes m. č. Lipové-lázně</i>	214
Horní Líštná, <i>dnes m. č. Třince</i>	397
Horní Loděnice, obec.....	214
Horní Lomná, obec.....	38, 272
Horní Lutyně → Lutyně, <i>dnes m. č. Orlové</i>	
Horní Lužice → Lužice, Horní	
Horní Město, obec.....	212
Horní Povelice, <i>dnes m. č. Liptáně</i>	123, 473
Horní Rakousy → Rakousy, Horní	
Horní seniorát → českotěšínský seniorát	
Horní Slezsko → Slezsko, Horní	
Horní Soběšovice, <i>dnes m. č. Soběšovic</i>	76, 458, 471, 472
Horní Suchá, obec.....	354, 372, 471, 522
Horní Těrlicko, <i>dnes m. č. Těrlicka</i>	76
Horní Tošanovice, obec.....	458
Horní Údolí, <i>dnes m. č. Zlatých Hor</i>	211, 212
Horní Uhry → Uhry, Horní	
Horní Víkštejn.....	459
Horní Žďár, <i>dnes m. č. Hajnic</i>	132
Horní Životice, obec.....	214
Hornobenešovsko.....	168
Hornoslezská průmyslová oblast.....	149
Hornoslezské vojvodství.....	393
Hořovicko.....	220
Hošťálkovice, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	20, 204, 264, 457, 473
Hošťálkovy, obec.....	33, 458, 461, 469
Hrabová, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	95, 204, 512
Hrabství Schellenberg → Schellenberg, hrabství	
Hrabství Vaduz → Vaduz, hrabství	
Hrabůvka, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	20, 88, 203, 264, 266, 520
Hrabyně, obec.....	98, 99, 142, 205, 244, 263, 369, 372, 374, 397, 448, 457, 471, 520
Hradec, <i>děkanát</i>	374, 375
Hradec nad Moravicí, <i>město</i>	108, 110, 176, 206, 455, 456, 461, 463, 464, 473
Hrádek, obec.....	381, 382
Hranice, <i>město</i>	436
Hraničky, <i>dnes m. č. Uhelné</i>	76, 201
Hraničná, <i>zaniklá osada u Nové Věsky</i>	76
Hrčava, obec.....	38, 153, 546, 547
Hrozová, <i>dnes m. č. Rusína</i>	123
Hrubá Voda, <i>dnes m. č. Hluboček</i>	216
Hrušov, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	98, 101, 202, 204, 229–231, 273, 354, 355, 372, 466
Hřebečsko.....	398

Hřibová, zaniklá osada u Vlčic.....	76, 175, 201
Hubertusburg, Německo.....	132
Hukvaldské dominium → hukvaldské panství	
Hukvaldské panství.....	125, 240
Hukvaldy, obec.....	125
Hynčice, dnes m. č. <i>Města Albrechtice</i>	274
CH	
Chabičov, dnes m. č. <i>Háje ve Slezsku</i>	33, 44
Chałupki, <i>Polsko</i>	424
Chařová, dnes m. č. <i>Krnova</i>	274
Cheb, město.....	127
Chebsko.....	105
Chlebovice, obec.....	530
Chomýž, dnes m. č. <i>Krnova</i>	130
Chomýž, panství.....	129
Chotěboř, město.....	393
Chotěbuz, obec.....	450, 452, 458, 473, 522
Chotěbuz-Podobora → Podobora	
Chotusice, obec.....	127
Chuchelná, obec.....	99, 429, 456, 463, 469, 470, 517
Chyby, <i>Chybie, Polsko</i>	442
I	
Itálie.....	84, 134, 215
Ivančice u Brna, obec.....	435
J	
Jablunkov, <i>arcikněžství</i>	373, 375
Jablunkov, město.....	90, 98, 143, 206, 208, 272, 274, 276, 299, 372, 373, 399, 423, 437, 442, 444, 561
Jablunkovsko.....	22, 41, 70, 90, 267, 271, 272, 318, 325
Jablunkov, <i>smíšený okres</i>	145
Jablunkov, <i>soudní okres</i>	152, 153, 272, 275, 276, 278–280, 300, 301, 308, 312, 323, 337, 338, 340, 341
Jablunkovský seniorát.....	383
Jakartovice, <i>děkanát</i>	374, 375
Jakartovice, obec.....	14, 216, 485
Jaktař, dnes m. č. <i>Opavy</i>	108, 124
Jaktař u Opavy → Jaktař	
Jamnice, dnes m. č. <i>Stěbořic</i>	33
Janovice, dnes m. č. <i>Rýmařova</i>	210
Janovice, obec.....	370, 516
Janov, město.....	25, 123, 171
Jánské Koupele, dnes součást obce <i>Staré Těchanovice</i>	188, 532–534, 536, 538, 539
Jánský Vrch.....	132, 137, 139, 140, 205, 367, 373, 457, 459, 473
Jánský Vrch, <i>arcikněžství</i>	367, 368, 373, 375
Javornícko.....	61, 142, 166, 172
Javornický výběžek → Javornícko	
Javorník, město.....	114, 115, 132, 214, 217, 221, 278, 310, 335, 367, 373, 380, 411, 444, 452
Javorník, <i>smíšený okres</i>	145
Javorník, <i>soudní okres</i>	153, 272, 274–276, 278, 279, 323, 338, 340
Javorník-Ves, dnes m. č. <i>Javorníka</i>	215
Javorské knížectví.....	105
Javoří, <i>Jaworze, Polsko</i>	138, 380, 532
Javořinka, <i>Jaworzynka, Polsko</i>	153, 272
Jelení, dnes m. č. <i>Holčovic</i>	374
Jelenice, dnes m. č. <i>Vítkova</i>	34
Jemnice, asi předchůdce města <i>Frydku</i>	117
Jerlochovice, dnes m. č. <i>Fulneku</i>	214
Jesenícko.....	11, 40, 69, 70, 75–77, 84, 85, 88, 93, 94, 113, 127–128, 142, 150, 160, 168, 173, 175, 198, 199, 201, 211, 212, 215–219, 247, 283–285, 287, 294, 299, 304, 313, 320, 322, 323, 326, 345, 360, 365, 375, 376, 395, 413, 458, 554, 556–558
Jesenícko, <i>výzkumná oblast</i> → Jeseníky, <i>výzkumná oblast</i>	
Jeseník, <i>děkanát</i>	374–376
Jeseník, město.....	31, 32, 57, 90, 114, 115, 189, 191, 211, 212, 250, 279, 356, 373, 374, 380, 384, 387, 395, 413, 442–446, 512, 532–534, 536–539
Jeseník nad Odrou, obec.....	191

Jeseník, <i>politický okres</i>	75, 97, 161, 171, 201, 284, 285, 287, 288, 302–304, 313, 314, 316, 324, 326, 343, 345, 377, 411
Jeseník, <i>soudní okres</i> → Fryvaldov, <i>soudní okres</i>	
Jeseníky, <i>výzkumná oblast</i>	13–15, 20, 77, 79, 81–83, 90, 255–260, 273, 274, 482–484, 486, 488–490, 492, 493, 495–497, 499–506, 508–510, 512, 513, 515–522
Jevíčko, <i>obec</i>	435, 437–439
Jihlava, <i>město</i>	111
Jihomoravský kraj	293, 487
Jilešovice, <i>dnes m. č. Háje ve Slezsku</i>	249
Jílovec, <i>dnes m. č. Fulneku</i>	38
Jindřichov, <i>obec</i>	37, 123, 247, 444
Jindřichov, <i>panství</i>	125
Jindřichov, <i>soudní okres</i>	153, 272, 274–279, 323, 324, 338, 340
Jindřichov ve Slezsku → Jindřichov, <i>obec</i>	
Jistebník, <i>obec</i>	457
Jižní město, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	201
Johanka, <i>zaniklá osada u Vidnavy</i>	76, 201
K	
Kamenice, <i>Kamienica, Polsko</i>	544
Kamenné, <i>zaniklá osada u Skorošic</i>	76
Karlova Studánka, <i>obec</i>	57, 188, 192, 260, 463, 532–534, 536–539
Karlovec, <i>zaniklá ves u Bruntálu</i>	76
Karlovice, <i>obec</i>	60, 190, 463
Karlsruhe, <i>Německo</i>	100
Karviná, <i>arcikněžství</i>	367, 368, 373, 375–378
Karviná-Darkov → Darkov	
Karviná, <i>děkanát</i> → Karviná, <i>arcikněžství</i>	
Karviná-Doly, <i>dnes m. č. Karviné</i>	66, 226–228, 454
Karviná, <i>město</i>	23, 31, 32, 45, 72, 76, 89, 91, 92, 95, 96, 100, 101, 180, 185, 191, 201, 220, 225, 226, 232, 235, 315–317, 353–355, 360, 373, 375, 383, 387, 393, 425, 442, 455, 461, 465, 471, 518, 522, 523, 528, 530, 539, 554, 561
Karviná, <i>panství</i> 220	
Karviná, <i>politický okres</i>	22, 97, 161, 162, 171, 181–184, 292, 293, 302, 303, 314–318, 324, 326, 328, 343, 345, 346, 414, 480
Karviná-Ráj → Ráj	
Karviná-Solca → Solca	
Karviná, <i>soudní okres</i> → Fryštát, <i>soudní okres</i>	
Karvinská oblast → Karvinsko	
Karvinsko	20, 22, 24, 40, 41, 71, 74, 77, 84, 88, 94, 95, 101, 181–185, 201, 219–221, 226, 231, 232, 235, 267, 268, 292–294, 304, 315, 326, 413, 414, 553
Kateřinky, <i>dnes m. č. Opavy</i>	111, 372, 396
Katovice, <i>dieceze</i>	373
Katovice, <i>Katowice, Polsko</i>	155, 159, 249, 560
Katovice, <i>vládní obvod</i>	159
Katowická aglomerace	97
Kerhartice, <i>téměř zaniklá ves u Jakartovic</i>	76
Kesseldorf, <i>Německo</i>	132
Ketř, <i>děkanát</i>	366, 373
Ketř, <i>Kietrz, Polsko</i>	123–125, 129
Ketř, <i>panství</i>	124, 125
K. k. Antheil Schlesiens → Císařsko-královská část Slezska	
Kladensko	235
Kladno, <i>město</i>	363
Kladské hrabství → Kladsko	
Kladsko, <i>historická země</i>	105, 126, 128, 131, 132, 159, 368, 398, 415
Klein Schnellendorf → Przydroże Małe	
Klimkovice, <i>město</i>	191, 442, 444, 464, 466–469, 471
Klimkovice, <i>panství</i>	140, 453
Klimkovice, <i>smíšený okres</i>	145
Klimkovice, <i>soudní okres</i>	153, 272, 274–276, 278–280, 299, 301, 323, 338, 340, 364
Klimkovicko	140, 299, 312
Klokočov, <i>dnes m. č. Vítkova</i>	262
Klokočůvek, <i>dnes m. č. Oder</i>	37
Kníže(arci)biskupský komisariát pro československé východní Slezsko → těšínský biskupský komisariát	
Kníže(arci)biskupský komisariát pro československé západní Slezsko → niský biskupský komisariát	
Kobeřice, <i>obec</i>	70
Koblov, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	20, 108, 204, 228, 264, 354

Kobylá nad Vidnávkou, <i>obec</i>	75, 114, 373, 459
Kolín, <i>město</i>	132
Kolnovice, <i>dnes m. č. Mikulovic</i>	114, 217, 218
Koloredov, <i>dnes m. č. Frýdku-Místku</i>	441
Komárov, <i>dnes m. č. Opavy</i>	244
Komorní Lhotka, <i>obec</i>	37, 300, 380, 383
Komorovice, <i>Komorowice, Polsko</i>	294
Konská, <i>dnes m. č. Třince</i>	373, 457, 458
Koňákov, <i>Koniaków, Polsko</i>	272
Koruna česká.....	13, 25, 105–112, 114, 117, 123, 128, 134, 392, 393, 398, 540
Korutany, <i>země</i>	136
Kostelec, <i>dnes m. č. Fulneka</i>	39, 40
Kostelec, <i>dnes m. č. Krnova</i>	274
Košaršiska, <i>obec</i>	38
Kozelsko.....	149
Kozlovce, <i>obec</i>	177
Kozlůvky, <i>Kozłówki, Polsko</i>	123
Kozmice, <i>obec</i>	520
Krakov, <i>biskupství</i>	294, 369
Krakov, <i>Kraków, Polsko</i>	373, 498
Krakovská dieceze → Krakov, <i>biskupství</i>	
Královehradecká dieceze	376
Kraňsko, <i>země</i>	136
Krásné Loučky, <i>dnes m. č. Krnova</i>	249, 352
Krásné Pole, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	204, 274
Kravaře, <i>město</i>	14, 91, 99, 206, 305, 427, 448, 457, 461, 473, 520
Kravaře ve Slezsku → Kravaře	
Kravařsko.....	305, 378, 398
Krnov, <i>děkanát</i>	369, 374, 375, 377, 378
Krnov, <i>město</i>	11, 32, 69, 90, 95, 96, 98, 99, 109, 112, 113, 128, 129, 136, 139, 140, 142, 143, 199, 247, 271, 279, 297, 310, 311, 313, 329, 344, 349, 359, 369, 374, 380, 384, 387, 396, 408, 411–413, 435, 441–447, 452, 459, 480, 507, 520, 554, 560
Krnov, <i>panství</i>	112
Krnov, <i>politický okres</i>	144, 146, 153, 155, 160, 161, 284, 285, 287, 288, 290, 291, 295, 298, 302, 305, 307–310, 313, 316, 320, 324, 326, 330, 332–334, 343, 345, 394, 407, 411, 413
Krnovské knížectví → Krnovsko	
Krnovsko	13, 76, 84, 98, 103–105, 110–113, 124, 129–132, 137, 138, 199, 201, 283–285, 287, 295, 296, 304, 313, 317, 318, 320, 322, 323, 325, 345, 360, 365, 379, 380, 393, 395, 413, 414, 436, 438, 439, 441, 463
Krnovský kraj → Opavský kraj	
Krnov, <i>smíšený okres</i>	145
Krnov, <i>soudní okres</i>	153, 272, 274–276, 278, 279, 300, 310, 323, 338, 340, 341
Kroměříž, <i>město</i>	161
Kružberk, <i>obec</i>	76
Křenovice, <i>Krzanowice, Polsko</i>	149
Křižanovice, <i>Krzyżanowice, Polsko</i>	456, 457
Księżstwo karniowskie → krnovské knížectví	
Księżstwo nysko-grotkowskie → nisko-grotkovské knížectví	
Księżstwo opawskie → Opavské knížectví	
Księżstwo cieszyńskie → Těšínské knížectví	
Kunčice, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	96, 204, 221, 293, 354, 457, 458, 463, 473
Kunčičky, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	204, 273, 354, 363, 394, 529
Kutná Hora, <i>politický okres</i>	292
Kyjovice, <i>obec</i>	458, 469
Kylešovice, <i>dnes m. č. Opavy</i>	47, 108, 111, 397
Kysuce, <i>Slovensko</i>	119
L	
Lány, <i>obec</i>	360
Lazy, <i>dnes m. č. Orlové</i>	273, 524
Lednice, <i>obec</i>	452
Lehnice, <i>arcikněžství</i>	366
Lehnice, <i>Legnica, Polsko</i>	103, 106, 132
Lehnické knížectví	105
Leskovec nad Moravicí, <i>obec</i>	14, 76, 214
Lesy, <i>téměř zaniklá ves u Budišova nad Budišovkou</i>	76
Leuthen → Lutynia	

Lhotka, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	20, 204, 264
Lhotka, <i>dnes m. č. Vítkova</i>	217
Lhotka u Litultovic, <i>obec</i>	191
Liberec, <i>město</i>	31
Liberecko.....	100
Lichnov, <i>obec</i>	187, 519
Lichtenštejnské knížectví.....	111
Linhartovy, <i>dnes m. č. Města Albrechtice</i>	130, 209, 210, 448, 457, 461, 473
Linhartovy, <i>panství</i>	129
Lipina, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	354, 364
Lipina, <i>dnes m. č. Štáblovic</i>	40
Lipník nad Bečvou, <i>město</i>	98, 436
Lipová-lázně, <i>obec</i>	57, 411
Liptaň, <i>obec</i>	247
Lískovec, <i>dnes m. č. Frýdku-Místku</i>	235, 354
Lištná → Dolní Lištná	
Litultovice, <i>městys</i>	123
Loděnice, <i>dnes m. č. obce Holasovice</i>	33
Lomná, <i>obec</i>	38
Londýn, <i>London, Velká Británie</i>	117
Loučná nad Desnou, <i>obec</i>	466
Loučná nad Desnou, <i>panství</i>	467
Louky, <i>dnes m. č. Karviné</i>	76, 95, 96, 227
Louky nad Olší → Louky	
Lucemburský středoevropský stát → Koruna česká	
Ludgeřovice, <i>obec</i>	100, 520
Ludvíkov, <i>obec</i>	214, 247
Lutyně, <i>dnes m. č. Orlové</i>	354, 393
Lutynia, <i>Polsko</i>	132
Lužice, Dolní.....	105, 135
Lužice, Horní.....	105, 135
M	
Maďarsko.....	25, 288, 411
Magdeburg, <i>Německo</i>	25
Malá Morávka, <i>obec</i>	14, 214, 374, 485
Malé Hoštice, <i>obec</i>	426
Malopolsko, <i>země</i>	543
Malé Kunčice → Kunčičky, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	
Mariánské Hory, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	171-172, 201-203, 225, 234, 248, 273, 341, 354, 372
Martinov, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	204, 264
Matějovice, <i>dnes m. č. Rusína</i>	123
Medlice, <i>téměř zaniklá ves u Jakartovic</i>	76
Melč, <i>obec</i>	188, 457, 458, 459, 536, 538
Melč, <i>panství</i>	139, 142
Meziříčí u Bílska, <i>Międzyrzecze Górne, Polsko</i>	378
Město Albrechtice, <i>město</i>	37, 142, 373, 444, 520
Michálkovice, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	202, 204, 264, 273, 280, 372, 387, 522, 529, 531
Mikulovice, <i>obec</i>	70, 99, 114
Minsterberk, <i>Ziębice, Polsko</i>	103
Minsterberské knížectví → Minsterbersko	
Minsterbersko.....	104, 105, 110
Místecko.....	122, 157, 283-285, 287, 295, 301, 325, 330
Místek, <i>děkanát</i>	375
Místek, <i>město</i>	13, 117, 125, 126, 199, 289, 354, 406-407, 441, 520
Místek, <i>politický okres</i>	157, 160, 161, 272, 283-287, 289, 295, 298, 299, 302, 305, 306, 308, 309, 313, 320, 324, 326, 332, 337, 343, 345
Místek, <i>soudní okres</i>	272, 275, 276, 278, 323, 338, 340, 442
Mistřovice, <i>dnes m. č. Českého</i>	<i>Těšína</i> 393
Mnichov, <i>dnes m. č. Vrbna pod Pradědem</i>	373, 512
Mnichov, <i>München, Německo</i>	127
Modřice, <i>město</i>	124
Mokré Lazce, <i>obec</i>	98, 372, 396
Molvice, <i>Małujowice, Polsko</i>	126
Monarchie → Rakouská monarchie	
Morava, jižní.....	358

Morava, severní.....	30, 31, 40, 44, 46, 47, 49, 98, 141, 149, 186, 191, 219, 360
Morava, severovýchodní.....	9, 10, 34, 37, 41, 63, 78, 80–83, 93, 125, 153, 161, 198, 271, 272, 277, 283, 288, 295–298, 300–303, 308–310, 312, 313–319, 322, 325, 326, 339, 340, 343, 345, 351, 372, 386, 390, 398, 540, 543, 553
Morava-Slezsko → Země moravsko-slezská	
Morava, střední.....	358
Morava, východní.....	37
Morava, země.....	13, 14, 20, 31, 44, 46, 50, 52, 69, 70, 75, 79, 82, 83, 85, 105, 109–111, 124, 126, 127, 134, 135, 138, 140, 143, 144, 146, 149, 154, 155, 157, 161, 167, 177, 185, 202, 207, 214, 220, 241, 268, 284–287, 289, 295, 297, 335, 337, 352, 365, 369, 374, 379, 380, 390, 392, 393, 397, 408, 413, 430, 435, 436, 438, 439, 441, 442, 478, 484, 485, 494, 495, 498, 499, 501, 512, 539, 546, 554, 555
Morávka, obec.....	47, 196
Moravská Ostrava, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	20, 111, 125, 152, 153, 155, 157, 160, 161, 180, 185, 198, 201–204, 224, 228, 230, 251, 296, 301, 306, 320, 341, 342, 354, 355, 377, 384, 387, 442, 444, 446, 485, 522, 523, 525, 529
Moravská Ostrava, <i>politický okres</i>	155, 157, 159, 160, 257, 272, 285–287, 289, 295, 297–299, 305–310, 320, 322, 324, 332, 335, 337, 413, 414
Moravská Ostrava, <i>soudní okres</i>	272, 273, 275, 276, 278, 279, 283, 299, 301, 306, 312, 323, 338, 340
Moravské enklávy.....	13, 103, 123–125, 128, 129, 131, 140–142, 148, 149, 161, 368, 369
Moravské markrabství.....	103, 109, 111, 143
Moravskoostravsko.....	157
Moravskoslezská oblast → Moravskoslezský kraj	
Moravsko-slezské pomezí.....	103, 108
Moravskoslezský Kočov, <i>obec</i>	13, 14, 485
Moravskoslezský kraj.....	13, 20, 21, 55, 64, 85, 91, 97–100, 198, 209, 243, 255, 273, 289, 377, 479, 483, 484, 486–490, 492, 493, 495–497, 499, 500, 503–506, 508–513, 515–519, 521, 522, 556, 561
Moravskoslezský seniorát.....	378
Moravský Beroun, <i>město</i>	95, 141, 191
Moravský klín → Morava, severovýchodní	
Moravský Kočov, <i>obec</i>	13
Moravský Krumlov, <i>město</i>	441
Moskva, <i>Москва, Rusko</i>	160
Mostecko.....	100
Mosty u Jablunkova, <i>obec</i>	27, 98, 99, 272, 354, 498, 517
Mošnov, <i>obec</i>	98
Muglinov, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	204, 234, 394
N	
Náchod, <i>město</i>	268
Napajedla, <i>město</i>	418
Návsí, <i>obec</i>	33, 300, 380, 383, 395
NDR → Německá demokratická republika	
Nebory, <i>dnes m. č. Třince</i>	37, 38, 381
Neplachovice, <i>obec</i>	33, 458, 473
Německá demokratická republika.....	237
Německá Lutyně, <i>menší stavovské panství</i>	123
Německá říše → Německo	
Německé Pavlovice → Slezské Pavlovice	
Německé Rakousko.....	149, 398
Německé Slezsko → Slezsko, pruské	
Německo.....	13, 14, 20, 132, 149, 155, 159, 215, 217, 219, 288, 289, 307, 313, 318, 342, 375, 393, 398, 400, 402, 415, 416, 428–435, 447, 478, 509, 512, 513, 557
Nisa, <i>Nysa, Polsko</i>	13, 96, 98, 108, 114, 115, 126, 215
Niské knížectví → Nisko	
Nisko.....	13, 104, 117, 129, 131, 133, 137–142, 215, 294, 367, 458
Nisko-grotkovské knížectví → Nisko-Grotkovsko	
Nisko-Grotkovsko.....	103, 105, 113, 115, 124, 129
Nisko-otmuchovská provincie.....	114
Niský biskupský komisariát.....	367, 369, 372–375
Nitranská dieceze.....	375
Norimberk, <i>Nürnberg, Německo</i>	104
Nošovice, <i>obec</i>	98, 268, 493
Nová Bělá, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	95, 204
Nová Cerekev, <i>Nowa Cerekwia, Polsko</i>	110
Nová Pláň, <i>obec</i>	76
Nová Rudná, <i>dnes m. č. Rudné pod Pradědem</i>	33
Nová Ves, <i>dnes m. č. Bohumína</i>	463
Nová Ves, <i>dnes m. č. Dolní Moravice</i>	212

Nová Ves, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	203, 228
Nová Ves u Rýmařova → Nová Ves, <i>dnes m. č. Dolní Moravice</i>	
Nové Heřminovy, <i>obec</i>	76
Nové Těchanovice, <i>dnes m. č. Vítkova</i>	216, 217
Nové Těchanovice-Lhotka → Lhotka, <i>dnes m. č. Vítkova</i>	
Nové Vrbno, <i>dnes m. č. Větrkovice</i>	141
Novojičínsko.....	93, 202, 277, 283–285, 295, 304, 305, 308, 322, 330
Nový Bohumín, <i>dnes m. č. Bohumína</i>	372, 373
Nový Dvůr, <i>dnes m. č. Stěbořic</i>	206–208
Nový Jičín, <i>děkanát</i>	377
Nový Jičín, <i>město</i>	84, 95, 199, 443
Nový Jičín, <i>politický okres</i>	97, 160–162, 272, 284–288, 290–293, 295, 298, 299, 302, 303, 305, 308, 309, 314, 317, 318, 320, 324, 326, 328, 332, 343, 345–347, 411
Nový Jičín, <i>soudní okres</i>	272, 275, 276, 278, 323, 338, 340
Nýdek, <i>obec</i>	540, 544, 546
O	
Oborná, <i>obec</i>	389
Odersko	84, 305
Odry, <i>děkanát</i>	369, 374, 375
Odry, <i>město</i>	14, 37, 40, 380, 442, 444, 448, 456, 457, 471, 485
Odry, <i>smíšený okres</i>	145
Odry, <i>soudní okres</i>	153, 272, 275, 276, 278, 312, 323, 338, 340, 341
Ochranov, <i>Herrnhut, Německo</i>	377
Oldřichovice, <i>dnes m. č. Trínice</i>	381
Olešnice, <i>Olešnica, Polsko</i>	103
Olešnické knížectví.....	105
Olomouc, <i>arcibiskupství</i>	131, 294, 304, 367, 369, 372, 375, 376
Olomoucká arcidieceze → Olomouc, <i>arcibiskupství</i>	
Olomouc, <i>biskupství</i>	109, 111, 118, 123, 124, 131, 366–369
Olomoucká dieceze → Olomouc, <i>biskupství</i>	
Olomoucká dieceze Církve československé	387
Olomoucko.....	396, 397
Olomoucký kraj.....	13, 97, 99, 161, 198, 255, 349, 377, 479, 487, 501
Olomouc, <i>město</i>	31, 95, 97, 99, 111, 124, 127, 161, 228, 247, 369, 373, 558
Olomouc, <i>politický okres</i>	97, 162, 292
Ondřejovice, <i>dnes m. č. Zlatých Hor</i>	211, 213, 373, 459, 463
Opava, <i>arcikněžství</i>	368, 374
Opava, <i>biskupství</i>	368, 369
Opava, <i>děkanát</i>	369, 374, 375, 377
Opava-Jaktař → Jaktař	
Opava-Kylešovice → Kylešovice	
Opava, <i>město</i>	11, 14, 27, 31, 32, 34, 84, 90, 91, 93, 94, 96, 98–100, 105, 109–111, 113, 123, 127, 135–143, 145–147, 149, 152–155, 159–162, 177, 198, 200, 202, 218, 240, 244, 246, 247, 249, 262, 283–288, 294, 295, 297, 305, 306, 320, 322, 324, 333, 343, 356, 368, 369, 374, 377, 380, 384, 387, 388, 391–398, 407, 408, 410, 411, 413, 414, 430, 435, 438, 441, 442, 444–446, 450–452, 455, 459–462, 468–470, 479, 512, 518–520, 560
Opava-město → Opava, <i>město</i>	
Opava, <i>městský okres</i> → Opava, <i>město</i>	
Opava-Palhanec → Palhanec	
Opava, <i>politický okres</i>	22, 97, 144, 146, 153, 155, 160–162, 171, 284, 285, 288, 290–293, 295, 298, 302, 303, 305, 306, 308–310, 312–314, 316–320, 324, 326, 328, 330, 334, 343, 345, 346, 394, 407, 411, 414
Opava, <i>soudní okres</i>	153, 272, 274–276, 278, 279, 301, 306, 310, 312, 323, 338, 340, 341, 364
Opava-venkov → Opava, <i>politický okres</i>	
Opava, <i>vládní obvod</i>	155
Opava-východ → Opava, <i>město</i>	
Opavice, <i>děkanát</i>	366
Opavská provincie → Opavsko	
Opavské knížectví → Opavsko	
Opavské Slezsko → Slezsko, <i>západní</i>	
Opavské vévodství → Opavské knížectví	
Opavsko	11, 13, 21, 22, 34, 40, 41, 61, 84, 98, 103–105, 108–113, 119, 124–127, 129, 131, 132, 137, 138, 141, 142, 150, 155, 162, 166, 172, 186, 198, 199, 201, 218, 235, 249, 275, 283, 289, 294, 295, 297, 299, 304, 306, 320, 322, 325, 326, 330, 388, 393, 395–398, 413, 414, 426, 435, 438, 439, 441, 442, 447, 457, 458, 463, 471, 482–484, 486, 488–490, 492, 495–497, 499, 500, 503–506, 508, 510, 513, 515–517, 519, 521, 522, 555, 556
Opavsko bez Hlučínska, <i>výzkumná oblast</i>	14, 15, 20, 77, 79, 82, 83, 90, 255–262, 273, 274, 482–484, 486, 488–490, 492, 493, 495–497, 499–506, 508–510, 512, 513, 515–519, 521, 522

Opavsko-krnovské knížectví.....	138, 139
Opavský kraj.....	140, 141
Opolí, <i>arcikněžství</i>	366
Opolí, <i>Opole, Polsko</i>	98, 114
Opolí, <i>vládní obvod</i>	155
Opolské knížectví → Opolsko	
Opolské vojvodství.....	393
Opolsko.....	98, 103–105, 107–109, 114–116, 124, 126
Opolsko-Ratinoňsko 115	
Oprechtice, <i>dnes m. č. Paskova</i>	37
Orava, <i>oblast</i>	409
Orlová, <i>město</i>	23, 31, 32, 91, 92, 96, 100, 101, 184, 185, 201, 300, 307, 354, 372–374, 380, 381, 383, 386, 387, 392–394, 399, 419, 423, 425, 442, 457, 458, 469, 471, 522, 525, 530
Orlová-Poruba → Poruba, <i>dnes m. č. Orlové</i>	
Orlovsko.....	101
Osoblaha, <i>děkanát</i>	368, 369, 372, 373
Osoblaha, <i>obec</i>	76, 99, 123–125, 198, 247, 296, 336, 435–439, 441–446
Osoblaha, <i>smíšený okres</i>	145
Osoblaha, <i>soudní okres</i>	153, 272, 274–279, 310, 323, 338, 340
Osoblažsko.....	21, 22, 25, 34, 40, 41, 61, 76, 166, 171, 172, 198, 201, 317, 368, 369, 414, 441, 471
Osoblažský výběžek → Osoblažsko	
Österreichisch-Schlesien → Slezsko, rakouské	
Ostrá hůrka.....	150, 396, 520
Ostrava, <i>děkanát</i>	377
Ostrava-Heřmanice → Heřmanice	
Ostrava-Hrušov → Hrušov	
Ostrava-Koblov → Koblov	
Ostrava-Mariánské Hory → Mariánské Hory	
Ostrava, <i>město</i>	11, 13, 14, 20, 23, 29, 31, 32, 52, 77, 84, 88–92, 94–101, 109, 159–162, 186, 187, 201–204, 220, 229, 231, 234, 238, 239, 245, 246, 249, 254, 255, 262–267, 280, 294, 317, 341–343, 345, 346, 355, 358, 362, 376, 377, 380, 383, 387, 400, 413, 418, 422, 494, 498, 502, 518, 520, 522, 525, 529, 531, 554, 560, 561
Ostrava-město, <i>politický okres</i>	22, 97, 161, 162, 288, 289, 303, 304, 314, 317, 318, 326–328, 330, 343, 345
Ostrava-Nová Ves → Nová Ves, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	
Ostrava-okolí → Ostrava, <i>politický okres</i>	
Ostrava-Petřkovice → Petřkovice, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	
Ostrava, <i>politický okres</i>	161, 181, 290–294, 302, 313, 314–316, 324, 326, 343, 345–347
Ostrava-Poruba → Poruba, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	
Ostrava-Svinov → Svinov	
Ostrava-Třebovice → Třebovice	
Ostrava-venkov → Ostrava, <i>politický okres</i>	
Ostravice, <i>obec</i>	14, 96, 380, 386, 485
Ostravská aglomerace.....	23, 27, 28, 71, 86, 94, 95, 98, 159, 180, 201, 202, 228, 275, 286, 332, 353, 356, 362
Ostravská metropolitní oblast.....	29
Ostravská průmyslová aglomerace → ostravská aglomerace	
Ostravská průmyslová oblast → ostravská aglomerace	
Ostravská (slezská) dieceze Církve československé.....	385–387
Ostravsko.....	22, 41, 71, 74, 76, 88, 93–95, 152, 155, 159, 162, 180, 185, 198, 201, 202, 218, 220, 225, 235, 237, 264, 266, 273–275, 279, 283, 286, 288, 292, 294, 304, 315, 318, 320, 324–326, 330, 341, 347, 355, 360, 361, 385, 390, 413, 421, 471, 479, 480, 494, 525, 553–557
Ostravsko-karvinská aglomerace.....	71, 74, 93–97, 100, 167, 168, 171, 180, 184, 219–221, 223, 225–234, 237–240, 279, 281, 283, 284, 286, 292, 293, 317, 318, 322, 354, 358, 523, 525, 537, 553
Ostravsko-karvinská průmyslová oblast → ostravsko-karvinská aglomerace	
Ostravsko-karvinský revír → ostravsko-karvinská aglomerace	
Ostravsko-karvinský seniorát.....	382–383
Ostravsko-opavské biskupství.....	304, 374, 375, 388
Ostravsko-opavská dieceze → Ostravsko-opavské biskupství	
Ostravsko, <i>výzkumná oblast</i>	13, 15, 20, 31, 77, 79, 81–83, 90, 255–259, 264–266, 273, 274, 280, 482, 483, 484, 486–493, 495–497, 499–501, 503–506, 508, 510, 512, 513, 515–519, 521, 522
Ostravský kraj.....	94, 161, 162, 289–291, 343, 346, 425
Ostružná, <i>obec</i>	175
Osvětimské knížectví → Osvětimsko	
Osvětimsko.....	103, 105, 116–118
Ůtice-Rybníčky → Rybníčky	
Otmuchov, <i>arcikněžství</i>	367
Otmuchov, <i>Otmuchów, Polsko</i>	96, 215
Otmuchów → Otmuchov	

P	
Pačkov, <i>Paczków, Polsko</i>	215
Palhanec, <i>dnes m. č. Opavy</i>	249
Pardubice, <i>politický okres</i>	292
Paříž, <i>Paris, Francie</i>	151
Paskov, <i>město</i>	37, 522
Pavlinka, <i>zaniklá osada Bernartic</i>	76
Pelhřimovy, <i>dnes m. č. Slezských Rudoltic</i>	76, 123, 125
Pešť, <i>dnes m. č. Budapešti, Maďarsko</i>	220
Petrovice, <i>dnes m. č. Skorošic</i>	114, 123
Petrovice u Karviné, <i>obec</i>	99, 354, 355
Petřatín, <i>Pietraszyn, Polsko</i>	149
Petříkov, <i>dnes m. č. Ostružné</i>	175
Petřkovic, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	20, 95, 198, 204, 219, 220, 264, 353, 429, 466, 525
Petřvald, <i>město</i>	40, 101, 201, 225, 234, 300, 351, 352, 372, 387, 393, 425
Pilszcz, <i>Polsko</i>	96
Písečná, <i>obec</i>	33, 38
Písek, <i>obec</i>	383
Píšť, <i>obec</i>	153, 263, 428
Plesná, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	204, 274
Plzeň, <i>město</i>	31
Plzeňsko	220
Pobeskydí, <i>oblast</i>	201, 202, 393, 394
Podkarpatská Rus, <i>země</i>	301, 352, 545
Podlesi, <i>dnes m. č. Světlé Hory</i>	274
Podobora, <i>dnes m. č. Chotěbuz</i>	115
Podorličí, <i>oblast</i>	398
Polanka nad Odrou, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	191, 204, 387
Polom → Velká Polom	
Polská Ostrava, <i>panství</i> → Slezská Ostrava, <i>panství</i>	
Polská Ostrava → Slezská Ostrava	
Polská republika → Polsko	
Polské království → Polsko	
Polsko	13, 40, 50, 51, 64, 95, 98, 103, 105, 109, 118, 126, 131, 132, 149–152, 155, 159, 160, 185, 249, 264, 268, 276, 288, 299, 308, 351, 362, 374, 375, 382, 393, 399–401, 403, 406, 408, 411, 416, 417, 419, 422, 424, 437, 444, 445, 447, 478, 487, 498, 554, 558
Polský stát → Polsko	
Poruba, <i>dnes m. č. Orlové</i>	307, 354
Poruba, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	20, 25, 88, 94, 95, 140, 167, 200, 201, 203, 204, 228, 264, 274, 279, 280, 316, 369, 471, 520
Postupim, <i>Potsdam, Německo</i>	160, 288
Praha, <i>město</i>	29, 31, 89, 95, 100, 108, 119, 127, 139, 151, 159, 161, 201, 292, 297, 301, 361, 369, 384, 392, 396, 479, 501, 512
„Prajčká“ → Hlučínsko	
Pražská arcidiecéze	368
Pražská metropolitní oblast	29
Proskovice, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	204
Prostřední Suchá, <i>dnes m. č. Havířova</i>	473
Protektorát → Protektorát Čechy a Morava	
Protektorát Čechy a Morava	157, 159, 288, 375, 387, 478
Prstná, <i>dnes m. č. Petrovic u Karviné</i>	456, 458
Prudník, <i>Polsko</i>	247, 435
Pruchná, <i>Pruchna, Polsko</i>	442
Pruská část Slezska → Slezsko, pruské	
Pruské království → Prusko	
Pruské Slezsko → Slezsko, pruské	
Prusko	13, 14, 20, 40, 113, 125, 126, 128, 129, 132, 134, 220, 247, 264, 354, 365, 366, 369, 426, 427, 511
Pruský stát → Prusko	
Przydroże Małe, <i>Polsko</i>	126
Předlitavsko	359, 394, 396, 407, 413, 447
Přelač, <i>dnes m. č. Horní Lomné</i>	272
Přerov, <i>město</i>	98
Přerov, <i>politický okres</i>	97, 162, 292
Přerovský kraj	141
Příbor, <i>město</i>	125, 126
Příborsko	202, 299, 301
Příbor, <i>soudní okres</i>	272, 275, 276, 278, 323, 338, 340

Přímoří, <i>země</i>	551
Přívoz, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	201–203, 273, 306, 341, 354, 355, 372, 522
Pština, <i>Pszczyna, Polsko</i>	112
Pštinské panství → Pštinsko	
Pštinsko	118, 122
Pustá Polom, <i>obec</i>	369, 469
Pusté Jakartovice, <i>dnes m. č. Malé Hoštice</i>	471
Pustějov, <i>obec</i>	139, 142
Pustkovec, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	204, 274
Pyskovice, <i>Pyskowice, Polsko</i>	117
R	
Radkov, <i>obec</i>	210, 369, 469
Raduň, <i>obec</i>	51, 206, 210, 455, 456, 458, 461, 473
Radvanice, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	204, 245, 299, 307, 354, 364, 372, 385–387
Ráj, <i>dnes m. č. Karviné</i>	184, 456, 459, 471, 532
Ráj, <i>menší stavovské panství</i>	123
Rakouská část Slezska → Slezsko, rakouské	
Rakouská monarchie.....	10, 93, 103, 113, 126, 127, 129, 132, 133, 135, 140, 143, 147, 219, 220, 240, 243, 283, 284, 299, 351, 359, 367, 398, 402, 438, 448, 453, 457, 560
Rakouské císařství → Rakouská monarchie	
Rakouské Slezsko → Slezsko, rakouské	
Rakouské země.....	137, 284, 285, 287, 359
Rakousko	13, 103, 113, 125, 128, 149, 152, 289, 294, 307, 366–368, 379, 390, 398, 447, 452, 510
Rakousko-Uhersko.....	11, 149, 391
Rakousy, Dolní, <i>země</i>	126, 220, 287, 305
Rakousy, Horní, <i>země</i>	126, 127, 305
Ramzová, <i>dnes m. č. Ostružné</i>	199
Ratiboř, <i>Racibórz, Polsko</i>	99, 109, 112, 114, 115, 128, 247
Ratibořské knížectví → Ratibořsko	
Ratibořsko.....	103–105, 107, 112, 116, 118, 124, 129, 149, 159, 354, 398, 401, 411, 415, 426, 428
Razová, <i>obec</i>	76
Region Karviná → Karvinsko	
Rejvíz, <i>dnes m. č. Zlatých Hor</i>	49, 51, 199
Ropice, <i>obec</i>	417, 465, 469, 473
Rosicko	220
Roudno, <i>obec</i>	76
Rousínov, <i>město</i>	95
Rožmitál, <i>dnes m. č. Zlatých Hor</i>	199
Rudná pod Pradědem, <i>obec</i>	33, 411
Rudoltice – městyš, <i>dnes součást Slezských Rudoltic</i>	40, 123
Rumunsko.....	201, 289, 411, 501
Rusín, <i>obec</i>	34, 123
Rusko	132, 151, 287, 400
Rybnicko	101, 398, 428
Rybníčky, <i>dnes m. č. Otic</i>	249
Rybník, <i>Rybnik, Polsko</i>	112
Rychvald, <i>menší stavovské panství</i>	123
Rychvald, <i>město</i>	40, 96, 101, 234, 300, 307, 354, 387, 394, 456, 471, 473
Rýmařov, <i>město</i>	95, 210, 289, 290, 410, 411
Rýmařovsko	84, 168
Ř	
Řecko	318, 360, 365, 501
Řepiště, <i>obec</i>	95, 281, 386, 546
Řezno, <i>Regensburg, Německo</i>	369
Říše → Německá říše	
Říše → Svatá říše římská	
Říšská provincie Horní Slezsko → Slezsko, Horní	
Říšská provincie Slezsko → Slezsko, <i>země</i>	
Říšská župa Sudety → Sudety	
S	
Sádek, <i>dnes m. č. Dívčího Hradu</i>	34
Salisov, <i>dnes m. č. Zlatých Hor</i>	76
Sasko, <i>země</i>	105, 126, 131, 132

Sedliště, obec	372, 466, 545
Sedm Dvorů, osada u Moravského Berouna	191
Seniorát Evangelické církve a. v. ve východním Slezsku	380
Severní Morava → Morava, severní	
Severní Morava, seniorát	383
Severočeský hnědouhelný revír	235
Severomoravský kraj	95, 97, 162, 184, 292–294, 345–347, 349, 411, 425, 501
Severovýchodní Morava → Morava, severovýchodní	
Severské země	103
Sevěřsko	105
Schellenberg, hrabství	111
Skalité, Slovensko	375
Skandinávie	215
Skočov, arcikněžství	368, 373, 375
Skočov, Skoczów, Polsko	117, 122, 143, 245, 373, 380, 397, 399, 401, 438, 441, 442, 444, 445
Skočovsko-strumeňské panství	123
Skočov, smíšený okres	145
Skočov, soudní okres	152
Skorošice, obec	114
Slatina, obec	123, 141
Slavkov, obec	123
Slezská dieceze Československé církve	299
Slezská Ostrava, arcikněžství	373, 374
Slezská Ostrava, děkanát → Slezská Ostrava, arcikněžství	
Slezská Ostrava, dnes m. č. Ostravy	20, 88, 150, 157, 171, 180, 201, 202, 204, 220, 225, 226, 230, 235, 264, 273, 279, 280, 341, 342, 353, 362, 373, 387, 397, 435, 438, 444, 453, 522, 523, 529, 531, 533, 551
Slezská Ostrava, panství	140, 220, 453
Slezská Ostrava, soudní okres	153, 272, 273, 275, 276, 278, 280, 299, 301, 306, 307, 310, 312, 323, 337, 338, 340, 341, 402
Slezské Pavlovice, obec	123, 221, 458
Slezské Rudoltice, obec	40, 205, 249, 456, 457, 460, 473, 520
Slezské vévodství → Slezské vojvodství	
Slezské vojvodství, Województwo Śląskie, Polsko	64, 155, 157
Slezsko, české	9–34, 37, 40–44, 46, 47, 49–53, 55, 58–61, 63–71, 74–84, 88, 90–98, 102, 103, 115, 149, 150, 152–157, 159–172, 175, 177, 180, 181, 185–187, 191, 192, 196, 198, 202, 204, 205, 207, 210, 214, 217–221, 255–258, 270, 271, 273–275, 277, 288, 289, 298, 299, 301–304, 307–319, 324–326, 335–341, 343, 345, 346, 348, 349, 356, 360, 362–365, 375, 376, 380, 381, 383–388, 391, 406–408, 410, 413, 414, 425, 436, 442, 449, 457, 459, 467, 471, 473, 475, 478–487, 490–494, 496–499, 501–513, 515, 516, 518–522, 536, 551–556, 558–562
Slezsko, Dolní	11, 105, 107, 108, 113, 119, 126, 130, 132, 133, 268
Slezsko, Horní	11, 103–105, 107, 108, 117, 119, 132–134, 149–150, 159, 180, 295, 379, 393, 399, 400, 414, 419, 429, 448, 543
Slezsko, německé → Slezsko, pruské	
Slezsko, opavské → Opavsko	
Slezsko, polské	414
Slezsko, pruské	135, 140, 149, 159, 285–287, 289, 351, 401, 402, 427, 457
Slezsko, rakouské	9–11, 13, 58, 85, 86, 93, 94, 97, 103, 126, 127, 129, 130, 132–137, 139–146, 149, 150, 152, 179, 220, 240, 243, 247, 249, 271–274, 283–287, 294–297, 305, 306, 319–322, 330–334, 351, 359, 362, 367–369, 372, 379, 380, 387, 390–394, 397, 398, 438, 440, 441, 443–445, 449, 455, 460, 463, 498, 532, 551, 552
Slezsko, východní	152, 274, 330, 363, 365, 391–395, 397–399, 407, 413, 539
Slezsko, západní	75, 142, 145, 149, 160, 199, 202, 235, 274, 275, 279, 283, 288, 289, 299, 301, 305, 313, 320, 322, 323, 325, 330, 337, 364, 391, 395–398, 407, 408, 410, 411, 413, 453
Slezsko, země	9, 13, 20, 23, 103, 105–108, 110–112, 114, 115, 117, 119, 121–135, 138, 149, 159, 294, 296, 365, 377–379, 403, 414, 435, 437, 478, 551, 552, 554–556, 560
Slezský Kočov, osada	13
Slezský seniorát	380
Slovensko	25, 55, 90, 95, 96, 98, 154, 268, 288, 289, 293, 316, 317, 352, 360, 375, 413, 425, 449, 479, 487, 496, 498, 501, 505, 543, 554, 561
Solca, zaniklá ves u Karviné	76, 191, 454, 456, 461, 470, 471
Sovětský svaz	160, 237, 361, 364, 407, 410, 415
Spa, Belgie	151
Spálené, dnes m. č. Holčovic	380, 384
Spiš, oblast	408
Spojené království	84
Spolková republika Německo	237, 434
SRN → Spolková republika Německo	
SSSR → Sovětský svaz	

Stará Bělá, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	95, 204
Stará Rudná, <i>dnes m. č. Rudné pod Pradědem</i>	374
Staré Bílsko, <i>dnes m. č. Bielska-Białé, Polsko</i>	138, 380
Staré Hamry, <i>obec</i>	14, 38, 76, 331, 372, 380, 386, 485
Staré Město, <i>dnes m. č. Karviné</i>	354
Staré Oldřůvky, <i>dnes m. č. Budišova nad Budišovkou</i>	217
Starý Bohumín, <i>dnes m. č. Bohumína</i>	193
Staříč, <i>obec</i>	522, 530
Staškov, <i>Slovensko</i>	272
Stěbořice, <i>obec</i>	33
Stonava, <i>obec</i>	185, 354, 372, 383, 522
Strumeň, <i>arcikněžství</i>	366, 368, 373, 375
Strumeň, <i>smíšený okres</i>	145
Strumeň, <i>soudní okres</i>	152
Strumeň, <i>Strumień, Polsko</i>	143, 366, 373, 397, 442, 444
Střední Evropa → Evropa, střední	
Středomoří.....	66, 103
Středoslovenský kraj.....	293
Střelín, <i>Strzelin, Polsko</i>	117, 402
Střelná → Velká Střelná	
Studénka, <i>město</i>	14, 84, 185, 186, 356, 387, 432, 434
Studnice, <i>dnes m. č. Osoblavy</i>	76
Sudetenland → Sudety	
Sudetská župa → Sudety	
Sudety, <i>historická oblast</i>	14, 149, 155, 159, 251, 289, 365, 378, 398
Sudice, <i>obec</i>	430
Suchá Rudná, <i>dnes m. č. Světlé Hory</i>	191
Suché Lazce, <i>obec</i>	123
Sucholazce → Suché Lazce	
Supíkovice, <i>obec</i>	114, 214, 215, 217
Svatá říše římská, <i>historická země</i>	117, 134
Světlá Hora, <i>obec</i>	99
Sviadnov, <i>obec</i>	185, 522, 527
Svidnice, <i>Świdnica, Polsko</i>	103, 132
Svidnické a Javorské knížectví → Svidnicko-Javorsko	
Svidnické knížectví → Svidnicko	
Svidnicko.....	105, 117
Svidnicko-Javorsko.....	117
Svinov, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	95, 96, 202–204, 221, 247, 274, 355, 356, 387, 442, 464, 466
Svobodín, <i>Świebodzin, Polsko</i>	126
Svobodné Heřmanice, <i>obec</i>	96, 99, 216
Š	
Šamařovice, <i>Samborowice, Polsko</i>	149
Šenov, <i>město</i>	40, 95, 380, 456, 467, 542
Šilheřovice, <i>obec</i>	139, 142, 177, 206, 457, 459, 461, 462, 520
Šilheřovice, <i>panství</i>	207
Štáblovice, <i>obec</i>	40, 123, 205, 473
Štěplovec, <i>dnes m. č. Holasovic</i>	458
Šternberk, <i>město</i>	399
Štěpánkovice, <i>obec</i>	70
Štítina, <i>obec</i>	142
Štramberk, <i>město</i>	198
Štýrsko, <i>země</i>	220
Šumperk, <i>město</i>	99, 388
Šumperk, <i>politický okres</i>	97, 162, 292–294, 314, 317, 318, 326, 328, 346, 347
Šumpersko.....	93, 294
Šunychl, <i>dnes m. č. Bohumína</i>	273, 442
Švédsko.....	84, 517
Švýcarsko.....	296
T	
Tábor, <i>politický okres</i>	292
Terezín, <i>dnes m. č. Mikulovic</i>	76
Těrlicko, <i>obec</i>	142, 268, 383, 518
Těšín, <i>arcikněžství</i>	366, 368, 372–375

Těšín, <i>město</i>	93, 106, 115, 117, 122, 136, 138, 140–143, 145, 149, 152, 198, 246, 251, 276, 296, 297, 299, 324, 354, 366–369, 372, 373, 375, 378–380, 382, 385, 391, 393, 395–397, 399, 410, 417, 424, 435, 436, 438–442, 444, 445, 449, 458, 459, 470, 517, 520, 557
Těšín, <i>politický okres</i>	144, 146, 159, 284, 285, 287, 295, 297, 305, 306, 320, 330, 332, 351, 394
Těšín, <i>soudní okres</i>	152, 274
Těšínská země → Těšínsko	
Těšínské knížectví → Těšínsko	
Těšínské Slezsko, <i>historická země</i> → Těšínsko	
Těšínské Slezsko, <i>výzkumná oblast</i>	13, 15, 20, 77, 79, 82, 83, 90, 255, 256, 258, 267, 268, 273, 274, 280, 479–484, 486–490, 492, 493, 495–506, 508–513, 515–517, 519, 521, 522
Těšínsko	11, 13, 86, 93, 96, 101, 103–105, 107, 115–123, 125, 126, 129, 131, 132, 134, 135, 137–140, 142, 143, 149–153, 155, 159, 160, 199, 203, 235, 240, 247, 267, 275–277, 283, 284, 288, 289, 294, 295, 297, 299, 308, 312, 314, 315, 326, 330, 332, 358, 359, 362, 364, 365, 367, 369, 372, 374–377, 379, 380, 382–386, 388, 391–393, 396–403, 406, 408–410, 414–425, 435, 437–440, 445–447, 449, 453, 454, 456, 463, 471, 501, 506, 525, 532, 540, 542, 543, 545, 546, 551, 554–557
Těšínsko, české → Těšínsko	
Těšínsko-havířovský seniorát.....	383
Těšínsko, polské.....	403
Těšínsko, <i>seniorát</i>	385
Těšínský biskupský komisariát	366–369, 372–375
Těšínský kraj.....	140, 141
Tomíkovice, <i>dnes m. č. Žulové</i>	114
Tošek, <i>Toszek, Polsko</i>	117
Tošovice, <i>dnes m. č. Oder</i>	545
Travná, <i>dnes m. č. Javorníka</i>	374
Trenčín, <i>Slovensko</i>	106, 117
Trnovany, <i>obec</i>	384
Trutnov, <i>město</i>	132
Třanovice, <i>obec</i>	98, 382, 383, 545, 548
Třebom, <i>obec</i>	430, 433
Třebovice, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	204, 229, 237, 248, 471
Třebovice, <i>panství</i>	140
Třemešná, <i>obec</i>	99, 247, 358
Třemešná ve Slezsku → Třemešná	
Třinec, <i>město</i>	11, 20, 23, 32, 91, 92, 185, 235, 274, 276, 280, 300, 325, 354, 355, 358, 372, 380, 381, 383, 384, 393, 425, 442, 554, 560, 561
Třinecko	22, 41, 84, 90, 267, 269, 279, 292, 318
Třinecký seniorát	383
Třinec-Nebory → Nebory	
Třinec-Tyra → Tyra	
Tyra, <i>dnes m. č. Třince</i>	33, 402
U	
Uhelná, <i>obec</i>	221, 222
Uhlířov, <i>obec</i>	123
Uhry → Uhersko, <i>historická země</i>	
Uhry, Horní.....	121, 498
Uherské království → Uhersko	
Uhersko, <i>historická země</i>	109, 119, 123, 241, 284, 285, 379, 449, 498
Ukrajina.....	268, 416
Uničov, <i>město</i>	25
USA	84, 215, 237
Ustroň, <i>Ustroń, Polsko</i>	235, 379, 380, 442, 446, 532
Úvalno, <i>obec</i>	33, 108, 329, 512
V	
Vaduz, <i>hrabství</i>	111
Valašské Meziříčí, <i>politický okres</i>	289
Valašsko.....	38, 94
Valštejn, <i>dnes m. č. Města Albrechtic</i>	274
Valtice, <i>obec</i>	452
Vápenná, <i>obec</i>	217, 350, 411
Varšava, <i>Warszawa, Polsko</i>	97, 382
Vartnov, <i>panství</i>	112
Vatikán.....	303, 368, 375
Velehrad, <i>obec</i>	369

Velká Británie	132, 237, 457
Velká Kraš, <i>obec</i>	40, 99
Velká Morava, <i>historická země</i>	115
Velká Ostrava → Ostrava	
Velká Polom, <i>obec</i>	99, 244, 369
Velká Střelná, <i>zaniklá ves</i>	216
Velká Štáhle, <i>obec</i>	210
Velké Albertice, <i>obec</i>	470
Velké Heraltice, <i>obec</i>	139, 142, 205, 457, 469, 505
Velké Hoštice, <i>obec</i>	461, 473
Velké Kunčice, <i>Kończyce Wielkie, Polsko</i>	393
Velké Kunětice, <i>obec</i>	65, 114, 129, 214, 217, 458
Velké Losiny, <i>obec</i>	191
Velké Petrovice, <i>Pietrowice Wielkie, Polsko</i>	149
Velkomoravská říše → Velká Morava	
Velkopolsko	109
Vendryně, <i>obec</i>	36
Vévodství Horní a Dolní Slezsko → Slezsko, rakouské	
Vělička, <i>Wieliczka, Polsko</i>	286
Věřňovice, <i>dnes m. č. Dolní Lutyně</i>	185
Větkovice, <i>obec</i>	14, 485
Vídeň, <i>Wien, Rakousko</i>	22, 97, 126, 136, 141, 149, 220, 281, 287, 369, 391, 392, 439, 440, 452, 453, 459
Vídeňská aglomerace	97
Vidnava, <i>arcikněžství</i>	367, 368, 373, 375
Vidnava, <i>město</i>	96, 99, 114, 115, 138, 215, 218, 219, 294, 373, 376, 435, 437–439, 441, 443, 444
Vidnava, <i>smíšený okres</i>	145
Vidnava, <i>soudní okres</i>	153, 272, 275, 276, 278, 279, 310, 323, 338, 340
Vidnavské knížectví	13
Vidnavsko	142, 166, 198
Wisła, <i>Wisła, Polsko</i>	378
Vítkovice, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	171, 180, 201–203, 220, 240–242, 266, 273, 296, 306, 320, 341, 354, 357, 372, 522, 529
Vítkov, <i>město</i>	14, 27, 34, 90, 369, 380, 411, 444
Vítkov, <i>politický okres</i>	161, 290, 291, 302, 313, 314, 316, 324, 326, 345
Vítkovsko	84, 260, 262, 304, 305, 408, 414
Vítkov, <i>smíšený okres</i>	145
Vítkov, <i>soudní okres</i>	153, 272, 275, 276, 278, 279, 312, 323, 338, 340, 408
Vladislav, <i>arcikněžství</i>	366
Vladislav, <i>Wodzisław Śląski, Polsko</i>	112
Vlaštovičky, <i>dnes m. č. Opavy</i>	123
Vlčice, <i>obec</i>	114, 459
Vojtovice, <i>dnes m. č. Vlčic</i>	76
Volovské knížectví	105
Volyň, <i>oblast</i>	201, 289, 364, 411
Vraclávek, <i>dnes m. č. Hošťálkov</i>	380, 384
Vratimov, <i>město</i>	95, 231, 354, 387
Vratislav, <i>arcibiskupství</i>	304, 375, 377
Vratislav, <i>arcikněžství</i>	366
Vratislav, <i>biskupství</i>	109, 114, 115, 131, 294, 299, 366–370, 375
Vratislavia civitate → Vratislav	
Vratislavská dieceze → Vratislav, <i>biskupství</i>	
Vratislavské knížectví	105–107
Vratislav, <i>Wrocław, Polsko</i>	93, 103, 106, 122, 123, 126, 127, 132, 135, 136, 159, 221, 294, 371, 382, 390
Vražné, <i>obec</i>	14, 485
Vrbice, <i>dnes m. č. Bohumína</i>	185, 354, 545
Vrbensko	260
Vrbno pod Pradědem, <i>město</i>	51, 90, 199, 214, 247, 260, 279, 374, 413, 444, 463
Vrbno, <i>soudní okres</i>	153, 272, 275, 276, 278, 279, 310, 323, 338, 340
Vršovice, <i>obec</i>	210
Vřesina u Hlučína, <i>obec</i>	262, 263
Vsetín, <i>město</i>	393
Vsetín, <i>politický okres</i>	97, 162, 292
Východní Čechy → Čechy, východní	
Východní Evropa → Evropa, východní	
Východní Morava → Morava, východní	
Východočeský kraj	293
Vyšehrad, <i>Visegrád, Maďarsko</i>	106, 117

Výškovice, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	20, 88, 204, 264
Vyškov, <i>město</i>	124
W	
Wittenberk, <i>Lutherstadt Wittenberg, Německo</i>	104
Z	
Zabelków, <i>Polsko</i>	424
Zábřeh → Zábřeh nad Odrou	
Zábřeh nad Odrou, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	203, 266, 273, 354
Zábřeh, <i>Zabrzeg, Polsko</i>	395
Zahaň, <i>Żagań, Polsko</i>	103
Zahaňské knížectví	105
Zálesí, <i>dnes m. č. Javorníka</i>	214
Zálužné, <i>dnes m. č. Vítkova</i>	45, 217
Zaolží → Těšínsko, české	
Západní Čechy → Čechy, západní	
Západní Evropa → Evropa, západní	
Západní Slezsko → Slezsko, západní	
Zárubek, <i>dnes m. č. Ostravy</i>	225, 231
Zastávka, <i>zaniklá ves u Uhelné</i>	175
Zátor, <i>obec</i>	191, 520
Zátorsko	105, 117, 118
Závada, <i>obec</i>	218
Země koruny české → Koruna česká	
Země moravsko-slezská	13, 154, 155, 349
Země moravská → Morava	
Země slezská → Slezsko, české	
Země slezská, <i>historická země</i> → Slezsko, rakouské	
Zlaté Hory, <i>město</i>	27, 71, 99, 110, 113, 115, 211–214, 247, 271, 279, 372–374, 411, 444, 463, 520, 536, 538, 539, 554
Zlaté Hory, <i>soudní okres</i> → Cukmantl, <i>soudní okres</i>	
Zlatníky, <i>dnes m. č. Opavy</i>	34
Zlatohorsko	142, 168, 212
Zlín, <i>město</i>	97
Zlínsko	90
Zlínský kraj	55, 97
Złoty Stok, <i>Polsko</i>	210
Ž	
Žáry, <i>Žory, Polsko</i>	117
Žďár → Horní Žďár	
Žilina, <i>město</i>	98
Žilinská aglomerace	98
Žilinský kraj	558
Žimrovice, <i>dnes m. č. Hradce nad Moravicí</i>	178
Životice → Dolní Životice	
Žulová, <i>město</i>	46, 171, 214–216, 374

Zajímavé informace o českém Slezsku ve vydaných publikacích

Regionální a národní identita

Recenzovaný sborník z mezinárodního workshopu

HRUŠKA, L., ŠRAJEROVÁ, O. (eds.). Regionální a národní identita. Recenzovaný sborník z mezinárodního odborného workshopu. Konaný dne 16. 10. 2019 v Českém Těšíně. Ostrava: ACCENDO – Centrum pro vědu a výzkum, z.ú., 2019.

Recenzenti:

Doc. PhDr. Anna Václavíková, CSc., Ústav veřejné správy a regionální politiky,
Fakulta veřejných politik Slezské univerzity v Opavě

Mgr. Lucia Heldáková, Ph.D., Centrum spoločenských a psychologických vied,
Slovenská akadémia vied, Bratislava

Dostupné na <http://atlas-slezska.cz/mezinarodni-odborny-workshop-regionalni-a-narodni-identita/>

Full URL

Krajina a lidé

Recenzovaný sborník z mezinárodního workshopu

JAROŠOVÁ, L., TYRANOVÁ, J. (eds.). Krajina a lidé. Recenzovaný sborník z mezinárodního odborného workshopu. Konaný dne 20. 10. 2020 v Opavě. Opava: Slezské zemské muzeum, 2020. ISBN 978-80-87789-72-8

Recenzenti:

Mgr. Vladimír Hrazdil, Moravské zemské muzeum

Mgr. Eva Mertová, Ostravské muzeum

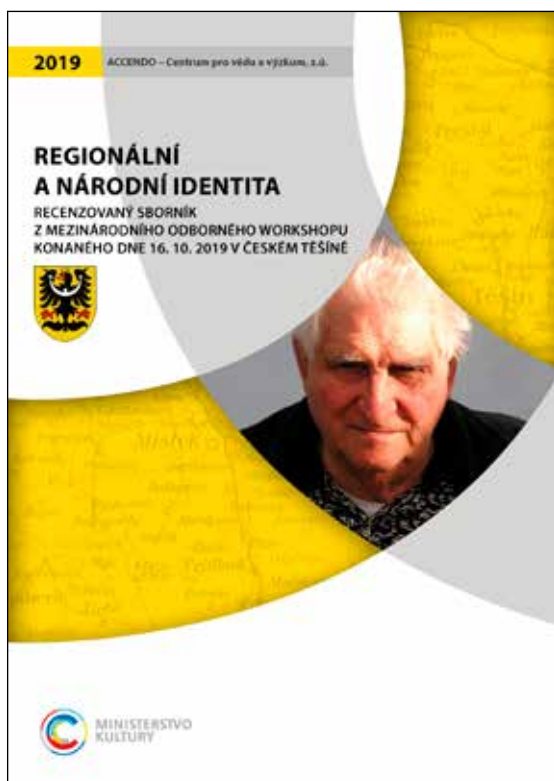
Obálku navrhl a graficky upravil Prof. Štěpán Rak.

Foto na obálce: Halda Hrušov, Rudolf Janda, 1961. Fotoarchiv Slezského zemského muzea.

Dostupné na <http://atlas-slezska.cz/mezinarodni-odborny-workshop-krajina-a-lide/>

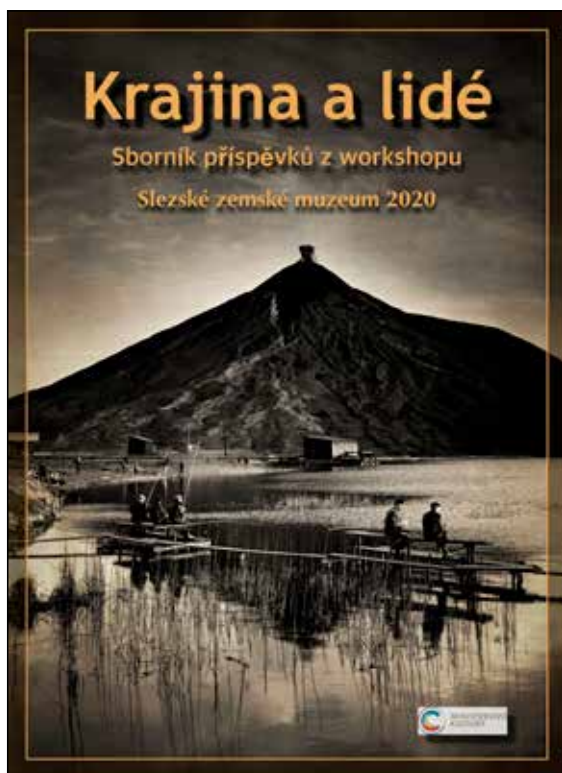

Full URL

Obsah

Představení workshopu	4
I. BLOK: VÝZKUM IDENTITY SLEZSKA	6
I.I SLEZSKO A ČESKÉ SLEZSKO Zbyšek Ondřejka	6
I.II LOKÁLNÍ A REGIONÁLNÍ IDENTITA VERSUS NÁRODNÍ A STÁTNÍ IDENTITA. HISTORICKÝ EXKURZ NA PŘÍKLADECH SLEZSKA A MORAVY. Pavel Kladiwa	7
I.III VÝVOJ SLEZSKÉJ IDENTITY – POROVNÁNÍ DLHODOBÝCH SOCIOLOGICKÝCH VÝSKUMŮ (1967 – 2018) Olga Šrajzerová	20
I.IV ÚZEMNÍ IDENTITA VE SLEZSKU V SOUČASNOSTI – ROZDÍLY V ÚZEMÍ A ROZDÍLY MEZI GENERACEMI Lubor Hruška, Andrea Hrušková	49
II. BLOK: LIDÉ V ÚZEMÍ (ZMĚNA PROSTOROVÉHO USPOŘÁDÁNÍ SÍDEL A JEHO VZTAH K ÚZEMÍ)....	69
II.I TRADIČNÍ TYPY VENKOVSKÝCH SÍDEL ČESKÉHO SLEZSKA Dagmar Saktorová	69
II.II VÍDECKÝ PRIESTOR, VÍDECKÉ SÍDLA A VÍDECKÉ SPOLOČENSTVO NA SLOVENSKU PO ROKU 2000 Lubomír Falta	88
II.III PŘÍSPĚVEK KOMUNITNĚ VEDENÉHO MÍSTNÍHO ROZVOJE (CLLD) K FORMOVÁNÍ REGIONÁLNÍ IDENTITY A ROZVOJI VENKOVA Richard Nikischer	109
II.IV Změny v krajině při výstavbě Košicko-bohumínské dráhy Zbyšek Ondřejka	110
III. BLOK: NÁRODNÍ A REGIONÁLNÍ IDENTITA VE STŘEDOEVROPSKÉM PROSTORU	129
III.I ETNICKÁ IDENTITA AKO DIFERENČNÍ FAKTOR POHLEDU NA DEJINY A SPOLOČNOST Štefan Šutaj	129
III.II ETNICKÉ HRANICE V GEOGRAFICKÉM PROSTORU: JAK JE MAPOVAT? Tadeusz Siwek	138
III.III AKTIVNÍ HRANICE JAKO FORMA EVROPEIZACE OBČANSKÉ VEŘEJNOSTI. ZPRÁVA Z VÝZKUMU PŘESHRAŇNÍ SPOLUPRÁCE VE DVOU TROJZEMNÍCH EUROREGIONECH Luděk Fráně	149
III.IV VÝZNAM TRADIČNÍ LUDOVÉ KULTURY PŘI VYTVÁŘÁNÍ REGIONÁLNĚJ/LOKÁLNĚJ IDENTITY Zuzana Beňušková	158
III.V PAMĚTĚ O PRZESZŁOŚCI A WYTWARZANIE TOŻSAMOŚCI GRUPOWEJ NA PRZYKŁADZIE MIEJSC PAMIECI NA ŚLĄSKU CIESZYŃSKIM Andrzej Kasperek	168
III.VI TOŻSAMOŚĆ REGIONALNA W PERSPEKTYWIE SOCJOLOGICZNEJ Anna Ślíz; Marek S. Szczepański	175
III.VII PREPLETENIE IDENTY A JAZYKA V STREDOEURÓPSKOM PRIESTORE (POHĽAD SOCIÁLNOPSYCHOLOGICKÝ) Magda Petrjánošová; Alicja Ewa Leix	183

I. Těžební krajina

Staré lomy na území Brna: most mezi přírodním a kulturním dědictvím RNDr. Lucie Kubalíková, Ph.D.	1

Rosicko-oslavansko – tady se něco těžilo? Mgr. Pavla Hršelová, Ph.D, RNDr. Stanislav Houzar, CSc.	16

Kolnovice a Supíkovice – dvě pískovny v proměnách času Bc. Michaela Mrnková, Mgr. Lenka Jarošová, Ph.D.	27

II. Historické kulturní krajiny

Staré kulturní krajiny Moravy Prof. RNDr. Jaromír Kolečka, CSc.	38

Alveus Dudvagi novus: krajina a Ťudia podľa prameňov z 18. storočia Prof. RNDr. Peter Chrastina, Ph.D.	55

Zakladatelé, developéři, organizátoři. Vilové a chatové rekreační kolonie 19. a I. poloviny 20. století v Čechách jako předmět podnikání Prof. PhDr. Václav Matoušek, CSc.	62

III. Stopy válek v krajině

Válečné památníky a slezská krajina Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D.	73

Krajina jako fixátor lidské paměti – příklad královéhradeckého bojiště z roku 1866 Mgr. Vojtěch Kessler, Ph.D, Mgr. Josef Šrámek, Ph.D.	83

IV. Jesenícko – proměny horských a podhorských oblastí

Holčovičko – nejcentnější oblast historických plujin na území Jeseníků Ing. arch. Dagmar Saktorová	99

Malá Morávka – Karlov pod Pradědem - proměny funkčního využití krajiny podhorských vsí od 17. do 21. století Mgr. Marta Šopáková, Doc. PhDr. Pavel Šopák, Ph.D.	111

Horní tok řeky Bělé na přelomu 19. a 20. století Mgr. Lukáš Abt	127

Přední vršek a jeho proměny 1846-2020 Mgr. Bohumila Tinzová	135

Zajímavé informace o českém Slezsku ve vydaných publikacích

Těšínské Slezsko a jeho proměny v době modernizace

Kritický katalog výstavy

Radim Jež – Radek Lipovski – David Pindur a kolektiv

Autoři:

Radim Jež (RJ), Nela Kotásková (NK), Martin Krůl (MK), Radek Lipovski, Lenka Nováková (LN), Karolína Ondřeková (KO), Ilona Pavelková (IP), David Pindur (PD), Petr Popelka, Kateřina Stenclá (KS)

Recenzenti:

doc. PhDr. Marie Gawrecká, CSc. (Slezská univerzita v Opavě)

prof. dr hab. Janusz Spyra (Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie)

Paměť krajiny: české Slezsko 1750–1950

Kritický katalog výstavy

Vojtěch Pokorný – Pavel Šopák (edd.)

Editoři:

Vojtěch Pokorný – Pavel Šopák

Redakce: Vojtěch Pokorný

Recenzenti: Mgr. Květoslav Growka, doc. PhDr. Michael Viktořík, Ph.D.

Autorský kolektiv:

Antonín Barcuch (AB), Kateřina Barcuchová (KB), Lukáš Bártl (LB), Ondřej Kolář (OK), Eva Kolářová (EK), Ilona Pavelková (IP), Vojtěch Pokorný (VP), Pavel Rušar (PR), Marie Svaková (MS), Pavel Šopák (PŠ), Marta Šopáková (MŠ), Bohumila Tin-zová (BT)

**TĚŠÍNSKÉ SLEZSKO
A JEHO PROMĚNY
V DOBĚ MODERNIZACE**

Radim Jež - Radek Lipovskí - David Pindur
a kolektiv

OBSAH

I. Předmluva <i>(Radim Jež, Radek Lipovskí, David Pindur)</i>	7
II. Těšínské Slezsko a jeho proměny v době modernizace (1750–1950) <i>(Radek Lipovskí, Petr Popelka)</i>	9
III. Krajina a člověk (1750–1950) – dopad lidské činnosti na podobu krajiny <i>(Nela Kotásková)</i>	19
IV. Politicko-správní vývoj Těšínského Slezska od slezských válek po lidově demokratickou ústavu <i>(Radim Jež)</i>	31
V. K sociálním, národnostním a politickým poměrům obyvatelstva Těšínska <i>(David Pindur)</i>	49
VI. Hornictví – od původu nerostného bohatství k fenoménu kraje <i>(Kateřina Stenclá, Karolína Ondříková)</i>	69
VII. Průmyslový rozvoj v době modernizace <i>(Martin Krůl)</i>	81
VIII. Stavební vývoj <i>(Ilona Pavelková)</i>	95
IX. Karviná – příběh zaniklého města na Těšínsku <i>(David Pindur)</i>	107
X. Náboženské poměry v Těšínském Slezsku – od rekatolizace ke konfesní pluralitě <i>(David Pindur)</i>	123
XI. Spolkový a společenský život <i>(Lenka Nováková)</i>	147
XII. Vývoj odívání <i>(Ilona Pavelková)</i>	159
Seznam použitých zdrojů	170
Jmenný rejstřík	185
Místní rejstřík	189
Summary	195

**PAMĚŤ KRAJINY:
ČESKÉ SLEZSKO 1750–1950**

Vojtěch Pokorný – Pavel Šopák (edd.)

OBSAH

Úvod	7
A/ Historické mapy, topografie, statistiky, vlastivědy, literární díla o Slezsku	11
B/ Veduty – krajina v kresebném, grafickém a malířském zpracování	31
C/ Muzealizace naturfaktů – přírodovědné koncipované muzejní sbírky a přírodovědná muzea v regionu	65
D/ Přírodověda a její organizace	79
E/ Zemědělství, lesnictví a vodohospodářství	113
F/ Turistika a lázeňství	147
G/ Ochrana přírody	179
Seznam zkratk	182
Seznam pramenů	183
Seznam literatury	184
Jmenný rejstřík	192
Místní rejstřík	195
Summary	199

LIDÉ A KRAJINA ČESKÉHO SLEZSKA

Identita, kultura a společnost českého Slezska v procesu společenské modernizace s dopadem na kulturní krajinu

Vydavatel: Ostravská univerzita, Dvořákova 138/7, 701 03 Ostrava

Editoři: Mgr. Radek Lipovski, Ph.D., Filozofická fakulta, Ostravská univerzita
Doc. Ing. Lubor Hruška, Ph.D., ACCENDO – Centrum pro vědu a výzkum, z.ú.
Mgr. Lenka Jarošová, Ph.D., Slezské zemské muzeum

Na obálce byly použity fotografie:

Gustav Aulehla – Na sídlišti (Krnov, 1980).

Soukromý archiv Terezy Urbánkové, rodinné foto s dítětem v náručí (nar. 1914),
fotoateliér Leo Beer, Fryštát.

Fotografie aleje v Linhartovech (Igor Kozelek – Tomáš Indruch) byla pořízena v rámci projektu „Českopolské příhraničí z ptačí perspektivy“. Projekt realizovalo v roce 2011 město Krnov ve spolupráci s partnerským městem Hlubčice za finanční podpory Evropského fondu pro regionální rozvoj.

Návrh obálky a mapové výstupy: Ing. David Kubáň

Grafická úprava a sazba: Robert Návrat

Tisk a vazba: MORAVAPRESS s.r.o., Ostrava

Vydání první v nákladu 300 kusů

Ostrava 2021

ISBN 978-80-7599-260-4

9 788075 992604